This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

LETTER-OEFENINGEN.

LETTER-OEFENINGEN.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Vierde Deels, Eerſte Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXXII.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Ontledende Verklaringen van enige Pſalmen, als Pſ. II, XV, XXIV, LXVII, CIII *en* CXXXIII. *Door* J. H. BACHIENE, *Predikant te Utrecht. Te Utrecht, by* G. T. *en* A. v. Paddenburg, 1781. *Behalven het Voorwerk*, 478 *bladz. in quarto.*

In deze ontledende Verklaring der opgenoemde Pſalmen, houd de Eerwaerde *Bachiene* zich geregeld aen de volgende inrichting. Eerst ſpoort hy na 't geen, ten opzichte van den *Dichter*, den tyd wanneer, de gelegenheid by welke, en 't oogmerk, waer mede dezelven opgeſteld zyn, dienen kan, om den algemeenen inhoud te ontdekken. Dezen beknoptlyk opgegeven hebbende, hecht hy daer aen voorts eene ſchetswyze opgave van derzelver geheele beloop; welke gevolgd word van ene gezette verklaring van ieder afzonderlyk Lid; die beſloten word met ene aenwyzing van derzelver nuttig gebruik, zo onder den Joodſchen Kerkſtaet, als onder dien des Nieuwen Testaments.

Volgens zyn Eerwaerden, is ieder dezer Pſalmen betrekkelyk tot de dagen van den Meſsias, uitgenomen de honderd derde Pſalm, in welken hem niets voorkomt, dat niet zou paſsen in den mond van alle geloovigen, als zy met Gods goedertierenheid verzadigd worden: van waer hy dit Zangſtuk, overeenkomſtig met de eenvoudigheid der aenſprake, in den beginne des Lieds, voor een algemeen lof- en danklied houd. De andere Pſalmen verklaert onze Uitlegger, als ſlaende op byzondere tyden des Nieuwen Tes-

taments. Pſ. II oogt op de aenvanglyke verkondiging der Euangelieleere, en derzelver voortgang, niettegenſtaende de woede der vervolgeren, voor den bedreigden ondergang van het Joodsch Gemeenebest. Pſ. XV ſtaet in verband met Pſ. XIV en XVI op deze wyze: dat de toeſtand van 't vleeschlyk Joodendom Pſ. XIV, en die van 't geestlyk Israël Pſ. XV beſchreven word, zo als ze geſteld zouden zyn, in het begin der nieuwe huishoudinge; waerby dan in den XVI Pſalm komt, het Hoogpriesterlyk gebed van den Mesſias. Pſ. XXIV duid aen de prediking der Euangelieleere, door 's Heilands Apostelen, als geſchikt, niet alleen voor de Jooden, maer ook voor de Heidenen. Pſ. LXVII is betrekkelyk tot de uitbreiding van 't Koningryk van den Mesſias onder de Heidenen; als gewenscht door de geloovige Jooden, en ten gevolge hebbende het ingaen van de volheid der Heidenen, benevens het zalig worden van gansch Israël. Wat eindelyk den honderd drie en dertigſten Pſalm aengaet; dezelve is één der vyftien Liederen *Hammuäloth* of der *trappen*; welken de Eerwaerde *Bachiene* beſchouwt als Zangſtukken, die de lotgevallen der Kerke, zo onder den eerſten als tweeden Tempel, behelzen, zints de regeering van Koning David, Pſ. CXX, tot op het aengevangen Ryksbeſtuur van Vorst Mesſias, Pſ. CXXXII en CXXXIII, wordende de laetſte, of Pſ. CXXXIV, geſchikt tot een afſcheidslied der Zangeren, waer in de Knegten en het Volk des Heren gezegend worden. In dit verband komt dan Pſ. CXXXIII voor, behelzende ene aenkondiging der ruimere uitſtortinge van de gaven des Heiligen Geestes over de eerſtelingen der Kerke, byzonderlyk vervuld in 's Heillands Apostelen, op het eerſte Pinxterfeest, na zyne verhooging aen 's Vaders rechte hand.

Men zal vry eenparig, vertrouwen we, een gunſtig oordeel vellen, over 's Mans tael- en oudheidkundige verklaring, ter ontvouwinge van den letterlyken zin der ſpreekwyzen, in deze Pſalmen: gemerkt zyn Eerwaerde in dezelve allerwege voorkomt, als een ervaren Uitlegger der Bybelbladen, die zyne opheldernde aenmerkingen, zonder ene omſlachtige geleerdheid, in een geregeld verband duidelyk voordraegt. ——— Dan zo algemeen ene toeſtemming is 'er, ten aenzien van zyne opgemelde Prophetiſche uitlegging, niet te wachten. Velen, ſchoon ze in 't leerſtellige, en in de waerheden, die hy, als Prophetisch aengekondigd, ontvouwt, met zyn Eerwaerden eens zyn, zullen ligtlyk in de Prophetiſche toepaſſing van hem verſchillen; 't zy dat ze de-

dezen of genen dier Pſalmen niet als Prophetisch beſchouwen, of denzelven op andere omſtandigheden overbrengen. Men weet toch, dat onze Godgeleerden, hoewel 't by allen vast ſtae, dat 'er, onder die verzameling van Dichtſtukken, Prophetiſche Pſalmen gevonden worden, echter zeer onderſcheiden daeromtrent denken: dewyl de ene ſoort dit Prophetiſche veel wyder uitſtrekt dan de andere; en ze dan nog, in de byzondere toepaſſing van deze en gene Pſalmen, zeer wyd uit elkander loopen. Edoch men draegt elkander te gereeder in deze verſchillende denkwyze, nadien, gelyk de beroemde Hoogleeraer *van den Honert* reeds opgemerkt heeft, het bepalen, welke Pſalmen al of niet Prophetisch, en in hoe verre zy Prophetisch, geoordeeld moeten worden, omtrent verſcheiden Pſalmen te problematisch zy, om zulks ſtellig te beſliſſen. (*) Overeenkomſtig hiermede is 't ook, dat de Eerwaerde *Bachiene* gemeenlyk deswegens niet ſterk ſtellig ſpreekt, maer zyne gedachten, met de zynes oordeels daertoe geſchikte bewyzen, aendringt; latende tevens aen anderen hunne vryheid; van waer hy mede geen zwarigheid maekt van den honderd derden Pſalm, niet als een Prophetisch Zangſtuk, maer als een algemeen lof- en danklied, te beſchouwen.

't Zy verre van ons, dat wy iemand deze vryheid, die zommigen, (hoe eigen of oneigen laten wy daer,) de vryheid van profeteeren noemen, zouden willen betwisten; *'s Mans* gevoelen over het Prophetiſche in 't algemeen in deze Pſalmen hebbe zyne waerde. Dan 'er is ons, in 't doorbladeren van dit Werk, met opzicht tot de wyze van toepaſſing van byzonderheden, iets voorgekomen, dat onze nadere opmerking tot zich trok; te meer, daer zyn Eerwaerde in de Voorrede meld, dat hy dit Werk inzonderheid uitgegeven heeft, om aen jonge Nazireërs ene proeve van verklaring der Prophetiſche Schriften te verlenen. — Zyn Eerwaerde naemlyk ſchynt 'er op geſteld te wezen, om het Prophetiſche bykans in alle byzonderheden te zoeken, en niets, om zo te ſpreken, over te ſlaen. Intusſchen is men, onder de Uitleggers, vry algemeen van oordeel, dat Dichtſtukken, vervuld met gelykenisſen, zinnebeelden, overdragten enz. niet gezogt te verklaren, en dus veel minder gedrongen in 't Prophetiſche over te brengen zyn.

(*) Zie zyne *Voorrede over 't boek der Pſalmen*, bl. V-XII in 't VI Deel der *Verkl. des Bybels* by *Tirion* en *Loveringh*.

zyn. De uitlegkundige regel, dat men, in ſoortgelyke voorſtellingen, boven al, moet zien op het wezenlyk bedoelde, en niet zo zeer op den bepaelden nadruk, dien men aen elk byzonder woord, of uitdrukking, kan geven, komt ons voor een oordeelkundige regel te zyn. Dan hier op heeft de Eerwaerde *Bachiene* niet, zo als wy wel wenschten, gelet, en 't heeft ons toegeſchenen van dienst te zyn, hier van met een kort woord te gewagen; op dat jonge Nazireërs zich, op 's Mans voorbeeld, aen dit, zo 't ons toeſchynt, misbruik niet ſchuldig leeren maken. Tot een ſtael hiervan ſtrekke zyne Prophetiſche overbrenging van Pſ. CXXXIII. 2, byzonder ten aenzien van het nederdalen der zalfoly *op den baerd van Aäron*, en van daer *op aen mond zyner kleederen.*

In de letterkundige verklaring verenigt zich de Eerwaerde *Bachiene*, onzes oordeels, regtmatig met die zo vroegere als latere Uitleggeren, welken de Hebreeuwſche woorden פי־על *gnalpii* overzetten, niet, *op den zoom*, maer, *op den mond*, zyner klederen; als aenduidende, niet de benedenſte zoomen, maer de bovenſte opening aen de prieſterlyke kleederen, of dat gedeelte, 't welk den hals omringde, en waerop de baerd nederdaelde. „ Dat gedeelte," gelyk onze Uitlegger het onderſcheidenlyk voorſtelt, „ boven aan den hals, daar de borſtlap des gerigts op de „ ſchouderen met twee ſardoniks-ſteenen, op welke de „ twaalf ſtammen Israëls gegraveerd waren, vastgehegt „ was, zo dat de zalfoly, van den baard op de bovenſte „ opening der kleederen nederdalende, ook de ſardoniks-„ ſteenen, op de ſchouderen, mede bevogtigde." Dit denkbeeld, en 't verdere letterkundige nopens dit voorſtel, is ons aennemelyk genoeg; maer de Prophetiſche overbrenging, welke zyn Eerwaerde van de aldaer gemelde byzonderheden maekt, komt ons, om 'er niet meer van te zeggen, te ſterk gezogt voor. Wanneer men den dichtkundigen ſtyl in aenmerking neemt, heeft men, den bedoelden Prophetiſchen zin van dezen Pſalm in 't algemeen toegeſtaen zynde, volgens den opgemelden regel, grond om te beweren, dat het wezentlyk Prophetiſch beoogde in dit voorſtel is, *de ruime uitſtorting des Heiligen Geestes op den Hoogepriester des Nieuwen Testamentes, die den Geest zou ontvangen zonder maete, om voorts gaven uit te deelen aen de geloovigen, welken dezelven in ene ruime mate zouden ontvangen*; zonder geregtigd te zyn, om juist iets byzonders te zoeken *in den baerd*, en *den mond der kleederen.* De Eerwaerde

Ba-

Bachiene heeft hieromtrent anders gedacht, het ſtaet hem vry; maer wy oordeelen het raedzaem anderen te waerſchuwen, om zyn voorbeeld niet na te volgen: men oordeele verder over zyne voordragt desaengaende.

Vastgeſteld zynde, dat hier voorſpeld word de zalving van Jezus, als den Meſſias, tot een Hoofd van zyn Volk verheven, zo komt in de ſpreekwyze, dat deze zalfoly *nederdaelde op den baerd*, allereerst in aenmerking *de baerd*.

„ 't Is, vervolgt daerop zyn Eerwaerde, moejelyk te bepalen, wat men door den *baard van den Meſſias* verſtaan moet, om dat dezelve nergens, dan alleen hier ter plaatſe, voorkomt. Nogtans is het ſeker, dat 'er, in den ſinbeeldigen ſin, ſekere perſoonen door betekend worden; dit vereischt noodwendig het verband met *vs.* 1. En wel ſulke perſoonen, op welke, allereerst, de Geest van den Meſſias nederdaald, en aan welke de Geest, vervolgens, op andere afvloeid, die hier door de kleederen, en wel door den mond der kleederen van den Meſſias, bedoeld worden. En dan konnen het geen andere zyn, dan de Leeraren, en wel de eerſte buitengewone Leeraren der Kerke: te meer, om dat Leeraren meermalen voorkomen, onder het ſinnebeeld van den baard, Jeſ. VII. 20. Die te regt alſo konnen genoemd worden; om dat zy aan het Hoofd de naaste zyn, om dat ſy het ſelve getrouw aankleven; om dat ſy de mannelyke agtbaarheid van het woord, en derzelver bedieninge, *voorſtellen*; om dat ſy tot ſieraad ſyn van hun Hoofd, vermids de baard, van ouds, voor een ſonderling zieraad gehouden is, door welken de Meſſias word verheerlykt. —— Dat nog nader, in den Hebr. tekst, als met den vinger word aangeweſen, door een voorſetſel, dat wy door *dien* vertalen konnen: *dien baart*, als met eene byſondere opmerking, van wegens die uitmuntende eigenſchappen, ſo aanſtonds gemeld." Het *nederdalen van de oly op dien baard* geeft dan, volgens onzen Uitlegger, voorts te kennen, dat zy dienzelfden Geest uit de hoogte verkrygen, in ene overvloedige mate; en daer wy hier, in den grondtekst, de groote afdeeling vinden, ſtrekt zulks, zyns oordeels, om ons te leeren, dat deze buitengewone Leeraren, even als de baerd, 't naeste aen 't Hoofd verknogt zyn, en, in gemeenſchap met hun Hoofd, ook buitengewoone gaven ontvangen. ——— Verder komt hier in overweging de herhalende nadere opheldering, *de oly daelt neder op dien baerd; den baerd Aärons*.

„ Hier omtrent, zegt zyn Eerwaerde, moeten wy opmer-

merken. 1. Dat de *baard* tweemaal genoemd word, om dat deſe Leeraren in ene tweërly betrekking voorkomen: eerst in gemeenſchap met hun verheerlykt Hoofd, om redenen, die wy gegeven hebben, daar ná in gemeenſchap met de leden der Kerke, met welke ſy ook gemene gaven deelagtig worden; of ook om de tweërly ſoort van Leeraren, uit Juda en Ephraïm, te betekenen. Zach. IX: 13. Het woord *Aärons* word hier bygevoegd. 1. Of om de Perſoon nader aan te wyſen, die hier bedoeld word. II. Of om te leren, dat alleen de buitengewone Leeraren, die den Meſsias aankleven, met uitſluiting van de blinde Leeraren der Joden, dit voorregt ſouden deelagtig worden." —— Wanneer de Dichter vervolgens ſpreekt, van 't *nederdalen der oly van den baerd op de kleederen*, worden we daer door, volgens onzen Uitlegger, geleid, om te denken, op de ware gelovigen, die de Kerk van God hier op aerde uitmaken; doch het byzonder gewag van *den mond zyner kleederen* vordert, zynes oordeels, nog ene bepaelder overbrenging; waerom hy aldus vervolgt.

„ En wanneer van *den mond*, of van de bovenſte opening der klederen, geſproken word, welke opening, op de beide ſchouders, met twe ſardoniks-ſtenen geſloten wierd; op welke ſtenen de namen der twaalf ſtammen Israëls gegraveerd waren, en aan welke de borſtlap des gerigts met twaalf voortreffelyke edelgeſteentens verzierd, met twe banden vastgehegt was, geevd ons dit gelegenheid tot aangename overdenkingen. 1. De beide ſardonikſtenen konnen dan afgebeeld hebben, het raadsbeſluit der verkieſing, waarin de Here kend, die genen, die de ſynen ſyn, uit alle geſlagten, van Joden en Heidenen: de borſtlap des gerigts, met ſyne twaalf ſtenen, kan dan de gantſe kerk, die na de verkieſing is, uit alle geſlagten, hebben voorgeſteld; waarop de Bruid ſchynd te ſinſpelen, Hoogl. VIII. 6. wanneer ſy den Bruidegom ſmeekt; *ſet my als een ſegel op Uw harte, als een ſegel op Uwen arm:* de priesterlyke onderrok, het inwendig regtvaerdig beſtaen; en de priesterlyke mantel, den uitwendigen heiligen wandel van derſelver leden. 2. Maar dan worden wy, door den *ſoom*, of *mond*, ſyner kleederen, bepaaldelyk geweſen, op de eerſte beginſelen van de Evangeliekerk, die beide, uit Joden, en Heidenen, ſou vergaderd worden, gebouwd op de lere van die buitengewone Leeraren. —— Op deſen *daalde* de ſalvolie *neder*. 1. Vermits ſy ook den Geest, als een vreugdeolie, ontvingen, Jeſ. LXI. 1, 2, 3. 2. En wel van den baard afdruipende, vermits hen die Geest, onder den dienst van die buitengewoone

ne Leeraren, ſou worden geſchonken." —— Op deze overbrenging grond dan de Eerwaerde *Bachiene*, ten laetſte, deze uitbreiding van dit Prophetiſche voorſtel.

„ Wanneer dan de Digter, van het zamenwonen der broederen ſprekende, *vs.* 1, deſe vergelyking maakt, *vs.* 2. *Het is gelyk* enz. ſo is 't, als of hy ſeggen wil: wanneer ik dit zamenwonen der broederen, in 't begin van de Evangelie-kerk, beſchouwe, daar de Leeraren, en de leden der Kerke, onder malkanderen, door énen Geest, met hun verheerlykt Hoofd verénigd ſyn; ſo is 't, als of ik de geestlyke beduidenis van Aärons ſalving, tot ſyne hoogepriesterlyke waardigheid, voor ogen hebbe: wand gelyk daar de ſalvolie, rykelyk, op ſyn hoofd wierd uitgeſtort, ſo dat die nederdaalde, op ſynen baard, en op den mond ſyner klederen; alſo ſie ik hier den H. Geest, als een kostelyke ſalvolie, op den verheerlykten Hogepriester uitgeſtort, toen Hy, als Priester en als Koning, ging ſitten op ſynen throon; welke Geest, van Hem, op de buitengewone Leeraren, in een overvloedige mate, nederdaalde; en daarna door middel van deſe, op de eerſtelingen der kerke is afvlietende, die, daaronder, in ſulk ene nuttige en aangename gemeenſchap ſyn zamengevoegd, even als of hunne namen alle, gelyk die der twaalf ſtammen Israëls, op de ſardoniksſtenen geſchreven ſtonden." —— Men toetze zodanig een Voorſtel, aen de oordeelkundige regelen der welgegronde *Uitlegkunde* van het Prophetiſche Woord!

Godgeleerde en Zedekundige Proeven, door B. DOORNBOSCH, V. D. M. *Eerſte Stukje. Te Zuphen, by* J. T. Bakker, 1781. *Behalven de Voorreden*, 169 *bladz. in octavo.*

Met het gemeen maken dezer Proeven ſtelt de Eerwaerde *Doornbosch* zich voor, enige leerzame en ter deugd leidende Vertoogen, in 't licht te geven, die door hunne beknoptheid en duidelykheid ten Huislyken gebruike kunnen dienen. Aenvanglyk behelst dit eerſte Stukje zes zodanige Vertoogen, welke in dier voege opgeſteld zyn, dat ze van des Autheurs geſchiktheid, tot het behandelen van onderwerpen in dien ſmaek, een goed getuigenis dragen; weshalven derzelver gemeenmaking hare nuttigheid kan hebben.

Het eerſte Vertoog heeft ten onderwerpe, de grootheid en waerdigheid van Jezus Christus, en ſtrekt om den Lezer ten ernſtigſte onder 't oog te brengen, tot hoedanig ene plichtsbetrachting hem de overtuiging hier van moet opleiden.

den. Zyn Eerwaerde hierin getoond hebbende, dat hy als een *Christen* ſchryft, komt in een volgend Vertoog voor, als een *Wysgerig Christen*, die 't 'er op toelegt, om de voordeelen, welken ene gezonde en zuivere Wysbegeerte den Natuurlyken en Geopenbaerden Godsdienst aenbrengen, te ontvouwen; waerop hy enen ieder noopt om van dezelve een recht en naerſtig gebruik te maken, ten einde de heilzame vruchten daer van te erlangen. Zich dus als een Christen, en wel als een Wysgerig Christen aengekondigd hebbende, geeft hy in zyn derde Vertoog te kennen, dat hy ook ten oogmerk heeft, nu en dan enige duistere plaetzen onzer Heilige Schriften op te helderen; waervan hy in het zelve ene proeve geeft, met de ontvouwing der redeneerwyze van Apostel Paulus, Gal. III. 15—20. Eene redeneerwyze, die het Ongeloof wel eens in een beſpotlyk licht tracht te ſtellen; en waertegen zyn Eerwaerde toont, dat men in dezelve, als men by het oogmerk van den Apostel blyft, zeer veel juistheid en ſchranderheid van oordeel ontdekt. Dit leidt hem tot ene beknopte aenmerking, zo over de ware natuur van Gods Verbond met Abraham, als over de natuur en het oogmerk der Wet van Mozes: waer uit hy voorts gelegenheid neemt om den Lezer aen te ſpooren, tot het navolgen van Abrahams Godsvrucht en Vertrouwen op den Heer; verzekerd zynde, dat God onveranderlyk getrouw is, in het houden van zyne beloften. Hier by komt een vierde Vertoog, gaende over het verband der Mozaïſche en Christelyke Openbaringe; in 't welke de Schryver ontvouwt, hoe veel voordeels de Christelyke Openbaring aen die van Mozes en de Propheten toegebragt hebbe, ter ſtavinge van derzelver waerheid en Godlyk gezag; als mede welke voordeelen de Christelyke Openbaring van den Mozaïſchen, of liever Prophetiſchen dienst ontvangen hebbe; welke beſchouwing hy ten aendrang van der Christenen verplichting, tot het wel behartigen der Euangelieleere, doet ſtrekken. Een daeraen volgend Vertoog behelst ene opheldernde ontvouwing der redeneringe van Apostel Paulus, 1 Cor. XV. 29—34. By die gelegenheid maekt hy voorts enige aenmerkingen op het lyden, waeraen de eerſte verkondigers der Euangelieleere zich bloot ſtelden, als een bewys van hunne oprechtheid en tedere Godsvrucht; waerin ze een gelaten geduld vertoonden, dat alleen verdeedigd kan worden, op den grond hunner algemene verwachtinge van de opſtanding der dooden. Tevens hecht hy daeraen een voorſtel nopens den ſter-

ſterken *invloed*, dien het loochenen of erkennen van een toekomenden ſtaet van belooningen en ſtraffen, op het gedrag der leden der Burgerlyke Maetſchappy heeft; welk denkbeeld hy voorts ter daedlyke betrachtinge der Christenen aendringt. Wyders handelt onze Schryver nog, in het laetſte Vertoog van dit Stukje, over de waerde der Kinderen, ten einde de Ouders ſterker te noopen, om derzelver Opvoeding ten ernſtigſte ter harte te nemen. Zyne hoofdbedenkingen deswegens zyn de volgende, die wel ene byzondere melding verdienen.

„ 1. Een Kind is de Erfgenaem onzer Bezittingen, en onze Plaatsbekleeder na onzen dood."

„ 2. Een Kind is de vrugt onzer Lendenen, en van die geene, die wy boven alle Menſchen lief hebben, of behoren lief te hebben; —— en dus —— de beste Medgezel, —— het zuiverſte Vermaak, —— en de opregtſte en getrouwſte Vriend onzes Leevens, —— Ja, laat ik meer zeggen, die geen, die op onze toekomende Gelukzaligheid eenen gewigtigen invloed kan hebben."

„ 3. Een Kind is een redelyk Schepzel, vatbaar voor alle menschlyke genoegens en rampen. God heeft hem aan onze zorge betrouwd; hem op te voeden is een der gewigtigſte bezigheden onzes leevens: wyl daarvan zyn geluk of ongeluk, zyne deugd en ondeugd, zyne zaligheid of rampzaligheid, grootdeels afhangt."

Zyn Eerwaerde ſtelt ieder dezer byzonderheden, op ene gepaste wyze, in hare kragt voor; om de Ouders het belang van de Opvoeding hunner Kinderen, en hunne verplichting tot dezelve, levendig te doen opmerken. En hier op beſluit hy dit Vertoog met ene ernſtige waerſchouwing tegen de Hoerery en Ontugt, als alleszins verfoeilyk, en inzonderheid haetlyk, wanneer men haer beſchouwt uit dit oogpunt, met betrekking tot de opvoeding der Kinderen, en de verplichting der Ouderen jegens hun Kroost, dat hier door niet zeldzaem bloot geſteld is aen ene ſlechte opvoeding, die ten gevolge kan hebben, dat zulke Kinderen ten laetſte dage, in het gerichte, tegen zodanige Ouders opſtaen, en hun hunne verdoemenis in het aengezicht verwyten zullen. —— Een denkbeeld, dat bovenal plaets heeft, in gevallen van die natuur; maer insgelyks tevens wel gade geſlagen mag worden, gelyk zyn Eerwaerde ook alvoorens gedaen heeft, omtrent alle dezulken, die, door ene verwaerloosde opvoeding, de middelyke oorzaek zyn van de rampzaligheid hunner Kinderen, en daer door hun

eigen oordeel ten dien dage verzwaren. Geheel anders is 't geſteld met hun, die ten dezen opzichte hunnen plicht betracht, de heuchelyke gevolgen hiervan in den tyd ondervonden hebben, en met vreugde de eeuwigheid te gemoete mogen zien. —— „ Wat zal het, is daerom de taal van onzen Schryver, tot zulke Ouders, „ Wat zal het, „ o Vaders en Moeders, zyn, als gy, ryzende uit uwe „ graven, u omringd zult zien van die geene, die hier de „ tederſte lievelingen uwer dagen waren; en gy den groo„ ten God met de ſpruiten uwer lendenen zult tegen tre„ den, met de vertrouwelyke taal: *Zie hier Heer my en de „ Kinderen, die gy my gegeven hebt; ik heb ze in uwe vree„ ze bewaard, en geen derzelve verlooren!* —— Dan zullen „ uwe Kinderen u voor Gods throon danken, voor de on„ ſchatbaare weldaad, die gy hen, in uwe naauwkeurige „ en Godvrugtige beſtieringe, beweezen hebt. Dan zullen „ de door u geregtvaerdigde Kinderen *eene menigte uwer „ zonden bedekken.* En de groote Belooner zal u in dien „ dag vereeren met het gelukkige woord: *Gy goede en ge„ trouwe Dienſtknegten en Dienſtmaagden*, Vaders en Moe„ ders, *over weinige zyt gy getrouwt geweest, over veele zal „ ik u zetten, gaat in de u bereide vreugde.*"

J. NUPOORT, *Drie Leerredenen. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, G. v. d. Brink Jansz. *en 's Gravenhage* J. Bouvink. *Behalven het Voorwerk*, 232 *bladz. in gr. octavo.*

Een drietal van Leerredenen van den Eerwaerden *Nupoort*, thans Predikant te *Batavia*, met het Schip de *jonge Samuel*, voor de Kamer te Rotterdam, den 15 van November 1777, van de Rheede voor Helvoetſluis afgevaren, en, den 27 van Juny 1778, ter Rheede van Batavia aengekomen. De eerſte, betyteld: *De zwaarſte reistocht, alleen op Gods Gebod ondernomen*, Gen. XII. 1. is ene afſcheidsreden uitgeſproken te *Bergambacht*, den 5 van October 1777: de tweede, die ten opſchrift heeft, *Dankbaar en vertrouwend gedenkteken den God van Israël opgericht*, 1 Sam. VII. 12, is uitgeſproken te *Cabo de goede Hoop*, den 22 van Maart 1778. En de derde of laetſte, onder den tytel, *Gods goedheid en grootheid, wegens een gelukkig volbrachte Zeereis verheerlykt*, Pſ. CVII. 31, 32, was voor de Gemeente te *Batavia* geſchikt, doch is aldaer

daer niet uitgeſproken, maer aen dezelve opgedragen, den 2 van Augustus 1778. Ieder dezer Leerredenen, opgeſteld door *iemand*, die zich verzekerd houd, dat hy op ene byzondere wyze door God geroepen is, om zyn Vaderland te verlaten, en den Predikdienst in Nederlands Indiën waer te nemen; die by zichzelven overtuigd is, dat Gods byzondere Voorzienigheid hem ten dien einde op deze reize derwaerds geleid heeft, is ten dezen opzichte merkwaerdig. Wat de uitvoering betreft, dezelve is zeer wel geſchikt naer die byzondere omſtandigheden, tot welken zy betrekking hebben; en 's Mans zedelyke voorſtellingen worden gemeenlyk, op ene gepaste wyze, ſtichtlyk ten ernſtigſte aengedrongen. ——— Wat men ook van de gegrondheid of ongegrondheid van 's Mans overdenking wegens deze zyne reistogt gevoele, zyn Eerwaerde ſpreekt hier alleszins als iemand, wien men van gene onoprechtheid kan verdenken; en wiens leerwyze alleszins dient, om een ieder tot ene geloovige gehoorzaemheid des harten, en daer uit volgende ernſtige najaging van ware heiligmaking te nopen. Een Man van die denkwyze, in die overtuiging ſtaende, en by volharding daerdoor gedreven, komt natuurlyk voor als een middel, dat zeer wel geſchikt is, om Neêrlands Kerkſtaet in de Indiën nuttig te zyn.

Het nieuwe Schepzel in Christus, voorgeſteld in eene Verhandeling over 2 Cor. V. 17a. *Door* HENDRIK BINDERVOET, *Lidmaat der Hervormde Kerk te Leyden. Te Leyden by* J. Haſebroek *en* A. v. Houte, 1781. *Behalven de Voorreden*, 52 *bladz. in gr. octavo.*

In deze Verhandeling ontvouwt de Heer *Bindervoet* zyne gedachten, naer de gewoone leerwyze onzer Nederlandſche Kerke, over Gods genadewerking door het geloof, waerdoor zy, die in Jezus Christus zyn, een nieuw Schepzel worden; welks aert en werkzaemheid hy voordraegt, met heilwenſching, by den aenvang van 't nieuwe jaer, over allen, om daer in te mogen deelen. 's Mans voorſtel is gemoedelyk, en wy verenigen ons met hem in zyne bede, die hy, zo voor zichzelven, als voor alle anderen, doet, „ dat wy, met de vernieuwinge des jaars, „ met vernieuwden lust, kracht en vermoogen, *alles wat* „ *onze hand vindt om te doen*, zo in het Godsdienſtige als „ in het Burgerlyke, zo in het huiszelyke als in ons beroep,

„ roep, [*dat*] *doen* moogen *met onze macht*; *want daar is* „ *geen werk, noch verſinninge, noch wetenſchap, noch wys-* „ *heid in het grav, daar wy heenen gaan*, volgens Pred. „ IX. 10."

Eenvoudig onderwys in de voornaamſte Waarheden, welke de Hervormde Kerk naar den Woorde Gods belydt en verdedigt. Door eenen Voorſtander van dezelve ontworpen, en uitgegeeven door A. LEDEBOER, *A. L. M. Ph. Dr. en Em. Pred. te Haastrecht, en* W. DE ROO, *Predikant te Haastrecht. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1781. *In octavo* 56 *bladz.*

Kortheid en *Eenvoudigheid*, twee vereischten in 't onderwys van Kinderen, zyn in dit Vragenboekje zeer wel in agt genomen, zonder echter de aeneenſchakeling van de hoofdwaerheden der Kerkleere uit het oog te verliezen; van waer dit Geſchrift met nuttigheid in de Hervormde Kerk, ten dienſte der Jeugd, gebruikt zou kunnen worden; waer toe de Eerwaerde Heren *Ledeboer* en *de Roo* het zelve met regt aenpryzen.

Alleenſpraak by het Graf van den Hoog-Eerwaarden Heer, G. J. NAHUIS, *Hoogleeraar der Godtgeleerdheit, en dat van zyne Godtvruchtige Echtgenoote* CATH. WALBURG van MANSVELD. *Te Rotterdam by* C. Wyt, 1781. *In quarto* 33 *bladz.*

Opweklyke vermaningen tot hoogachting van dit Godsdienſtig Paer, en navolging van hunnen voorbeeldlyken wandel. De Opſteller dezer Alleenſprake verbeeld zich, in het Bisſchoplyk *Utrecht*, in den Tempel te zyn, by de Grafzerk, onder welke rust *het Lichhaam van Gods Dienaer* NAHUIS, *en dat van zyne Godtvruchtige Echtgenoote, in deugdt en doodt aen haren Man gelyk.* By de Grafzerk, „ die dit Godt geheiligde Paar eeuwig aan zy- „ ne oogen, aan die van *Edens* Kristenen, van *Oudt* „ *Beyerlands* Gods getrouwen, van *Middelburgs* Vroo- „ men, van *Rotte's* Uitverkorenen, van *Amſtels* Hemel- „ burgeren, en van *Leidens* Jeugdt ontogen heeft." Hy richt zyne aenſpraek, aen de bewoonders dier opgenoemde plaetzen, en wekt hen op, om hunne aendacht op die God-

Godvruchtige Echtgenooten te vestigen. Ten einde dit, met enige verandering voor ieder plaets, te doen, verkiest hy het middel van zinſpelende vergelykingen, onder welken hy de loflyke hoedanigheden, zo van den Hoogleeraer als van deszelfs Echtgenoot, voordraegt. Ter dier gelegenheid maelt hy ons den Hoogleeraer als een *Geestlyken Zaeijer;* een *Koopman* van een Paerl van groote waerde; een *zorgvuldigen Herder;* een *Wyzen Man*, die zyn Huis op ene Steenrots gebouwd had; een *Wyngaerdenier;* een *Wachter*, en eindelyk een *Hovenier.* —— Des Hoogleeraers Echtgenoote word ons verder voorgeſteld, als ene *Godvruchtige Huisvrouw*, die den verlooren penning zogt, vond, en zig deswegens op het hoogſte verblydde; als ene *Wyze Maegd*, die hare Lampe brandende hield; als gelyk aen die *Vrouwe welke een vloed des bloeds* had, en die op het aenraken van den zoom van 's Heillands Kleed genezen werd; aen de *Samaritaenſche Vrouwe*, die van Jezus het water des levens begeerde; als ene *deugdzame Vrouw*, naer de ſchets van den wyzen SALOMON; ene *Martha* in Huisbeleid, en tevens ene *Maria* in Godsvrucht; en eindelyk als enige gelykvormigheid hebbende met de *Sunamitiſche Vrouw*, in 't geval van haer Kind, ten dage van den Propheet *Eliſa.*

Ieder dezer gelykenisſen doet de Autheur, naer zyne denkwyze, ſtrekken, ter ontvouwinge der loflyke hoedanigheden van dit voortreffelyk Paer, en meerendeels is hy 'er vry wel ingeſlaegd; dan die der *bloedvloejende Vrouwe* had hy, onzes oordeels, wel wat omzichtiger mogen behandelen, en die der *Sunamiti che Vrouwe* doet weinig of niets ter zake. —— Wat het eerstgemelde geval betreft, men kan, met ſtichting, de kracht van 't geloovig vertrouwen dier Vrouwe ten voorbeelde van navolging in zyne ſoort aendringen; maer de geestlyke zinſpelingen op hare ongeſteldheid zyn onvoeglyk in ſtichtende voorſtellen. 't Is, wy bekennen 't, vry algemeen 'er zodanig een gebruik van te maken; 't is ons meermaels in ſchriften van die natuur voorgekomen; wy hebben 't nu en dan op Predikſtoel voor de geheele Gemeente hooren aenvoeren; en zelfs zyn 'er Predikanten, die goedvinden zich op die wyze van deze geſchiedenisſe te bedienen, als een onderwerp van hunne Voorbereidings- of Avondmaels-Leerredenen. Dan hoe algemeen dit zy, de gewoonte neemt het wanvoegelyke niet weg, en 't is daerom des te noodiger de ongeſchiktheid hier van, by gelegenheid, te doen opmerken.

——— Rakende het laetſte geval, het byzondere toepaslyke is alleen gelegen in de volgende omſtandigheid, zo als de Autheur dezelve meld. „Mevrouwe *van Mansveld*, (die verſcheiden telgen had,) had, zegt onze Schryver, 'er een, „welke een droevig ongeluk gebeuren moest; want, na „het eenige jaren oudt was geworden, zag het zyn hoofd „aangegrepen door een werktuig der Goddelyke Voorzie„nigheid, het welk de handt des Heeren van het eene „einde der aarde hadt doen komen, om aan het andere „zynen raadt uit te voeren (*). De Moeder van dit noodt„lydende Kindt zag hem in dezen droevigen toeſtandt, „ſchrikte een doodtſchrik, en riep weenende uit: *zyn „Hoofdt, zyn Hoofdt.*" ——— Dit is niet meer dan ene enkele woordſpeling; en ene voorſtelling van dien aert verbreekt enigzins den oplettenden ernst van den Lezer.

(*) De Autheur bedoelt hier mede den Aap, door welken dit ongeval gebeurd is.

Verhandeling over de Venusziekten, door J. J. PLENCK, *Doctor in de Heelkunde, Hoogl. der Ontleed- Heel- en Verloskunde. Uit het Latyn vertaald, en met veele Aantekeningen en Byvoegzels, benevens een korte Verhandeling over den oorſprong der Venusziekte, volgens het gevoelen van den Heer* SANCHES, *vermeerderd, door* L. NOLST, *M. D. te Rotterdam. Te Rotterdam, by* J. Krap, A. z. 1781. *Behalven de Voorreden,* 237 *bladz. in gr. octavo.*

In deeze, met veel oordeel en beleezenheid opgeſtelde Verhandeling, geeft ons de Hoogleeraar PLENCK niet alleen eene zeer duidelyke en beknopte beſchryving van de verſchillende toevallen, gevolgen en geneeswyze der Venusziekte; maar hy toont ook, welke omzigtigheid men by het behandelen deezer ziekte in agt te neemen heeft; welke nadeelige gevolgen uit eene verkeerde geneeswyze voortvloeijen, en hoe veel kundigheid 'er toe vereischt word, om deeze ziekte, in alle haare verſchillende omſtandigheden, wel te kennen, en grondig te geneezen.

Wy twyfelen dus niet, of deeze Verhandeling zal zeer geſchikt zyn om den Leerling der Genees- en Heelkunst tot onderwys te ſtrekken; maar ook zy, die zig met de behandeling deezer ziekte bezig houden, zullen dit Werk niet zonder

der nut leezen, en wel het een en ander daarin vinden, 't welk hen, in het behandelen der Venusziekte, van nut kan zyn, of ten minſte ſtoffe tot nadenken zal verſchaffen.

De verdienſten van den Heer *Plenck* zyn te wel bekend, dan dat wy noodig zouden oordeelen, door eene breedvoerige opgave van den Inhoud deezer Verhandeling, de weetlust van onzen Leezer op te wekken.

De Heer *Nolst*, aan wien wy de Vertaaling daarvan te danken hebben, heeft, behalven eenige aanmerkingen, deeze Verhandeling nog met eene Voorreden over den oorſprong der Venusziekte, volgens *Sanches*, vermeerderd. —— Wy kunnen niet voorby, by deeze gelegenheid gewag te maaken van zekere Brieven van eenen Chirurgyn in Rotterdam aan zynen vriend in Amſterdam, over de Vertaaling van deeze Verhandeling. De opſteller deezer Brieven yvert niet alleen zeer ſterk tegens de geneeswyze, welke de Heer *Plenck* opgeeft; maar hy geeft ook in 't byzondere zyn ongenoegen te kennen, dat men den Heelmeester de behandeling der Venusziekte zoekt te betwisten, dat de Heer *Plenck* zig zo ſterk over de onkunde van zommige Heelmeesters in het geneezen deezer ziekte uitlaat, en eindelyk, dat de Heer *Nolst*, als een jong en onervaren Geneesheer, zig heeft durven verſtouten, in zyne Noten, de handelwyze der meeste Heelmeesters ten deezen opzigte te berispen. —— 't Is wat anders over der menſchen openlyk geſchryf te oordeelen, en over derzelver dryfveeren; doch, uit den inhoud deezer Brieven, zou men mogen giſſen, of Eigenbelang, of een ongunſtig opgevat Vooroordeel, tegen Dr. *Nolst*, de waare ſpringveer van den Brievenſchryver geweest zy. Misſchien van elks wat. —— Dan zy zullen der verdienſten van den Doctor, des zyn wy verzekerd, geen nadeel toebrengen.

Waarneemingen over de Koorzen, inzonderheid die van het aanhoudende zoort, met een verzweerende zeere keel verzeld; enz. enz. Door J. CLARK, *een der Geneesheeren van den Newcastelſchen Ziekebeurs. Uit het Engelsch vertaald, door* C. S. *Med. Dr. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. M. van Vloten, 1781. *In groot octavo. Behalven het Voorwerk* 353 *bladz.*

De ware reden, waarom men, zedert de tyden van Hippocrates, zo weinige vorderingen in de Geneeskunst gemaakt heeft, is nergens anders in te zoeken, dan dat men door eene al

te

te groote zugt tot ſpitsvondige redeneeringen, de natuur zelve vergeeten heeft, en van den eenvoudigen weg, om door de ondervinding de natuur der Ziekten te leeren kennen, is afgedwaald. — In ſtede van het voorbeeld van Hippocrates, die met het grootſte regt de Stigter der Geneeskunst mag genoemd worden, te volgen, en, door oplettenheid en nauwkeurige Waarneemingen, de natuur der Ziekten, derzelver verſchillende afwykingen en geneezingen na te ſpeuren, heeft men 'er zig alleen op toegelegd om het Syſtema der Geneeskunst met veronderſtellingen op te vullen, en leerſtellingen in het zelve aan te neemen, die haren grond van zekerheid, nergens anders dan in de verbeelding der Geleerden, hebben.

Dan men begint in onze tyden deze dwalingen, en de nadeelige gevolgen, welke daaruit voor de Geneeskunst voortvloeijen, hoe langs hoe meer in te zien.

Veele deezer ingebeelde, en, op losſe veronderſtellingen gebouwde, leerſtellingen, hebben haar gezag verlooren, en naar mate het getal derzelven is verminderd, en men 'er zig meer op toelegt, om geene andere leerſtellingen aan te neemen, dan die van de natuur ontleend, of door herhaalde ondervindingen bevestigd worden, naar mate word de zekerheid en nuttigheid der Geneeskunst grooter. Verſcheide groote mannen hebben het voetſpoor van Hippocrates en Sydenham gevolgd, en de reſultaten hunner ondervindinge ter nedergeſteld, zonder het Leerſtelzel der Geneeskunst te raadpleegen; en onder deeze verdienstvolle Mannen, mag, met regt, de Heer CLARK geteld worden, die, onzes bedunkens, door deeze Verzameling van Waarneemingen, waarvan wy thans onzen Leezer eene Nederduitſche Vertaling bekend maaken, meer nut aan de Geneeskunst gedaan heeft, en meer waarheid geleerd, dan door de ſpitsvondigſte redeneeringen over de theorie der Koortzen. Deeze Waarneemingen over de Koortzen, inzonderheid die van het aanhoudende ſoort, zyn in twee deelen afgedeeld. In de Inleiding van dit Werk, geeft ons de geleerde Schryver een kort verhaal van de oprigting en voortgang van het Ziekenhuis in Newcastle, mitsgaders eene beknopte beſchryving van de Stad Newcastle, derzelver legging, enz.

Het eerſte Deel van dit Werk behelst Waarneemingen over oorſpronglyke Koortzen, inzonderheid die van de aanhoudende ſoort, en over het onderſcheid van een Koorts, welke in 1777 en 1778 te Newcastle heerschte, welke met hoesten en eenen geersagtigen uitſlag verzeld ging. — — In het tweede Deel komen Waarneemingen voor, over de Schar-

Scharlaken Koorts, verzeld met eene verzweerende zeere Keel, zo als die zig, in het jaar 1778, te Newcastle, vertoond heeft. Dit tweede Deel is wederom in Vyf Afdeelingen gesplitst. In de eerste Afdeeling beschryft de Heer CLARK deeze soorten van Scharlaken Koortsen. —— In de tweede, geeft hy een vergelykende schets der bovengemelde Volksziekte, met de Scharlaken Koorts, en de kwaadaartige zeere keel, van vroegere en laatere Schryvers. —— In de derde Afdeeling word de Geneeswyze deezer Ziekte opgegeeven. —— In de vierde komen onderscheiden gevallen van de verschillende graaden deezer verzweering der Keel, waar mede deeze Koortsen gepaard gingen; als ook van wateragtige zwellingen, als gevolgen der Scharlaken Koorts. —— In de Vyfde Afdeeling, eindelyk, vind men een verhaal van den voorspoed der aangepreezen manier, ter geneezing van de Scharlaken Koorts. In het Aanhangzel zyn Tafelen van de Ziekten der Lyders, welke in de Ziekebeurs, te Newcastle, zyn aangenomen; met aanmerkingen, ter verbetering van geneeskundige Berigten.

De gantsche inrigting van dit Werk, de manier, in welke deeze Waarneemingen zyn geschreeven, toonen ten klaarsten dat de Heer CLARK een man is, die niet alleen alle de bekwaamheden bezit, die tot een goed Waarneemer vereischt worden, maar die nog boven dien de groote kunst verstaat, om dat geene, wat hy gezien heeft, op de duidelykste en beknoptste wyze, ter neder te stellen. —— Wy twyfelen derhalven geenzints, of deeze Verzameling van Waarneemingen zullen van veelen met nut en genoegen geleezen worden.

Uitgeleezene Verhandelingen over de Wysgeerte en Fraaie Letteren. Uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Met Byvoegzels vermeerderd, door J. FR. HENNERT, *Hoogl. in de Wysg. en Wisk. en Lid van verscheiden geleerde Maatschappyen. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. v. Vloten, 1781. *Behalven het Voorwerk, 447 bladz. in gr. octavo.*

Aan het verslag door ons onlangs gegeeven, van des Hoogleeraars pryzenswaardig oogmerk in het gemeen maaken deezer Verhandelingen in onze taale, als mede van de nuttigheid zyner inrigtinge (*), beantwoordt dit tweede Deel

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 425.

Deel zo wel, dat het alleszins geſchikt zy, om den leeslust verder op te wekken; te meer nog, daar zyn Ed. hier eene grooter verſcheidenheid van ſtoffen aanbiedt.

In eene proeve over de Droomen, waar mede dit Deel begint, legt de Heer *Formey* het 'er op toe, om die verſchynzels, welken ons de ondervinding desaangaande verleent, op te helderen, en dan daaruit de Droomen te verklaaren; waaromtrent hy verſcheiden vernuftige bedenkingen voordraagt, die intusſchen aan veele uitzonderingen onderhevig zyn. Twee hier aan volgende Verhandelingen van die zelfde hand zyn wel zo gewigtig en bondig: als ons leerende, hoe men de bewyzen voor Gods beſtaan tot gemeene denkbeelden hebbe te brengen; en dan nog wel byzonder; hoe men het bewys, afgeleid uit de eindoorzaaken, ter ſtaavinge van Gods aanweezen, hebbe in te rigten, om het zelve tot een welgegrond bewys te doen verſtrekken. Hier nevens is niet oneigen gevoegd eene ontwikkeling van het denkbeeld van het eeuwig Weezen, door den Heer *Sulzer*, die het bewys van Gods noodzaaklyk beſtaan in zyne kragt voorſtelt; en tevens toont, welke eigenſchappen van het Weezen aller weezens wy, uit dit grootſche denkbeeld van het noodzaaklyk beſtaan, kunnen afleiden.

Een onderwerp van eene andere natuur, behandelt voorts de Heer *de Maupertuis*; als die onze aandagt vestigt, op de verſchillende wyzen, van welken de menſchen zig bediend hebben, om hunne denkbeelden uit te drukken; te weeten, eerst door gebaarden en ongeregelde geluiden, die eerlang, vermeerderd en beſchaafd, door eene geregelde ſpraak opgevolgd zyn; waarop voorts verſchillende teken- en ſchryfwyzen ſtand gegreepen hebben. Onze opmerkzaame Schryver geeft hier een beknopt oordeelkundig verſlag van den trapswyzen voortgang van dit alles; met nevensgaande bedenkingen over de verſcheidenheid der taalen; en wel byzonder over het voorſtel van zommigen, om eene algemeene taal en een algemeen geſchrift te vormen, waarin alle Volkeren elkander zouden verſtaan. Zyn Ed. agt zulks onuitvoerlyk, en hy zou 'er eerder voor zyn, dat men 'er zig op toeleggen wilde, om de taalen eenvoudiger te maaken; waartoe hy ook een denkbeeld van zulk eene taal aan de hand geeft, die men met weinig moeite zou kunnen leeren verſtaan, ſpreeken en ſchryven.

Op dit onderzoek volgen twee Verhandelingen van den Heer *Merian*, die de Leer der Gewaarwording betreffen;

en

en wel byzonder gaan, over de gewaarwording van ons eigen aanweezen, als mede over de gewaarwording, met betrekking tot de denkbeelden beſchouwd, of over het beſtaan der Denkbeelden in de Ziel; welke afgetrokken onderwerpen die Schryver met veel ſchranderheid behandelt. En niet min diepdenkend is eene Verhandeling van den Heer *Beguelin*, welke ons wat laater in deeze verzameling voorkomt, over de wyze, om de gedachten van anderen te ontdekken, door behulp der Metaphyſica. Zyn Ed. verleent ons desaangaande eene vernuftige ſpeeling, die geestig uitgedagt is, grootlyks gegrond op de werkzaamheid der ziele, in de aaneenſchakeling der gedagten; welke zig beter in Theorie laat voorſtellen, dan in Praktyk brengen; 't geen de Schryver zelf mede zeer overtuigelyk begrypt; waarom hy ook den Leezer, die voor het invoeren deezer konst, om eens anders gedagten door behulp der Metaphyſica te weeten, bevreesd mogt zyn, te kennen geeft, dat het gevaar niet groot is. „ De Bovennatuurkunde, zegt „ hy, volbrengt niet alles wat zij belooft, of liever, zij „ bereikt niets dan de volſtrekte moogelijkheid; en laat „ tuſſchen de beſchouwing en de oeffening eene grondeloozе diepte open, die de geduchte onheilen haarer toe„ paſſing alle zwaarigheden beneemt." Dit ſtelt hy, na de ontvouwing van de opſpooring der aaneenſchakelinge der gedagten, waar door zulks zou moeten geſchieden, als iemand die zyne konst niet boven de maat wil opvyzelen, zelf ten laatſte in deezer voege voor.

„ Wanneer men niets weet dan het punt, waar de verbeelding is begonnen, en dat, waar zij is gekomen, of, zo 'er maar één van deeze twee punten bekent is, kan men wel gemakkelijk een gevolg — een ſchakel van gedachten, om deeze tuſſchenruimte, als 't waare, van het eene punt tot het andere aan te vullen, uitdenken; doch men zou niet kunnen verzekeren, welke van die mogelijke gevolgen of ſchakels van gedachten zij weezenlijk gebezigd had. Andere wegen zouden haar, volgens dezelfde wet, tot het zelfde einde hebben konnen leiden. Men zou dan alleen maar door een ſoort van geval kunnen ontdekken, welke van deeze verſchillende wegen zij waarlijk had afgelegd. Doch hoe weinig overeenkomst de twee gegeeven uiterſten ook hebben mogen, of hoe weinig lichts, de byzondere omſtandigheden, die elke ſtap verzellen, ons verſchaffen, om den zamenhang tuſſchen de twee uiterſten te doorzien, men zal echter met veel waarſchijnlijkheid konnen

ontdekken, welke van de verſchillende gevolgen of ſchakels van mogelijke gedachten haar weezenlijk heeft bezig gehouden. Om echter, tot eene Zedelijke zekerheid te geraaken, moet men daarenboven de grootheid —— den rijkdom der verbeeldinge kennen van hem, dien men waarneemt; —— men moet ook zijne bijzondere omſtandigheden weeten, en zijne verzaameling van denkbeelden gadeſlaan; —— in één woord, men moet den voorraad van beelden kennen, de bijzondere indrukzelen, die zijne gewaarwordingen hem te vooren hebben medegedeeld. Met dit licht kan men gewisſelijk de orde voorzien, waarin de verbeelding, door een nieuw indrukzel getroffen, de opvolgende beſchouwing haarer zinneprenten zal verleevendigen, en men zal bijgevolg de gedachten, die haar bezig houden, ontdekken. —— Zie daar meer bepaalingen, dan noodig zijn, om den geenen aan te moedigen, die de mogelijkheid, om de gedachten van anderen te weeten, zoude konnen ontrusten."

By de tot dus ver opgenoemde Geſchriften komen wyders nog etlyke Stukken over de Vryheid van redelyke en zedelykwerkende Weezens, als daar zyn: Aanmerkingen van den Heer *Formey* over de Vryheid, welke hy beſchouwt als alleen werkzaam op overwigt van reden. Een kort begrip van twee Ontologiſche Verhandelingen van den Heer *Merian* over de Werking, Magt en Vryheid, in welken hy de Vryheid van Onverſchilligheid voorſtaat. Met dit kort berigt, het welk de Hoogleeraar *Hennert* zelf vervaardigd heeft, is voorts verknogt de oplosſing van dien zelfden Autheur van de volgende Vraagen. „ Zou dat inderdaad werkzaam „ beginzel, dat ons voor onze daaden aanſpreeklijk maakt, „ het welk wij hebben zoeken te ſtaaven, naar onze vast„ ſtelling, niet ſlegts eene enkele bepaaldheid zijn, of een „ gevolg derzelve, en dus eene weezenlijke onvolmaakt„ heid van onze natuur, even gelijk de grenspaalen eene „ onvolmaaktheid zijn van eene figuur? Zou niet de nood„ lottigheid, en uit haar natuur voortreffelijker, en voor „ den mensch van eene oneindig grooter nuttigheid zijn? „ Zou een oneindig en allervolmaaktst weezen niet even „ hier door uit den rang der vrijwerkende weezens zijn „ uitgeſlooten?" Ieder deezer vraagen beantwoordt de Autheur agter elkander, ter bondiger wederlegginge van hun, wier denkbeelden op de eene of andere wyze het Noodlot begunſtigen. Laatstlyk heeft de Hoogleeraar *Hennert* zelve, by deeze opgenoemde Stukken, nog gevoegd

zyne

zyne Gedagten over de Vryheid der Ziele, en byzonder over de Zedelyke Vryheid, op welke laatſte, gelyk de Hoogleeraar met regt aanmerkt, ons bovenal agt ſtaat te geeven. —— Zyn Ed. die zo wel de Vryheid van Onverſchilligheid als de volſtrekte Noodzaaklykheid wraakt, terwyl hy de Wysgeerige Noodzaaklykheid erkent, en dezelve voor beſtaanbaar met de Zedelyke Vryheid houdt, heeft, met het opſtellen van deeze zyne Verhandeling, zo als hy in de Voorreden aanduidt, grootlyks bedoeld, te toonen, dat de fyngeſponnen navorſchingen naar de wyze, hoe de ziel haare vryheid oefent; van weinig belang zyn, in het bevestigen der Zedelyke Vryheid, en dat die van veele Wysgeeren met yver voortgezette twisten, over de natuur der vryheid, van geen meer belang zyn, dan de beſpiegelingen, over den oorſprong der denkbeelden, en over de vereeniging van ziel en lichaam. Met dit oogmerk gaat hy tevens na, welk denkbeeld men zig van de Vryheid hebbe te vormen, hoe dezelve belemmerd worde, zelfs zo verre, dat wy gedwongen handelen; waarin de heerſchappy der ziel over haare gedagten beſtaa, en hoe ver zig onze heerſchappy over onze gedagten en aandoeningen uitſtrekke. Op de ontvouwing hier van, en wel inzonderheid van het laatſte, grondt de Hoogleeraar zyne omſchryving van de Vryheid, en laat zig verder over dit Stuk aldus uit.

„ Wanneer wij, 't geen tot dus ver verhandeld is, te zaamen trekken, zullen wij moogen vaſtſtellen, dat de mensch, door oeffening en vrijwillige inſpanning zijner aandacht, zoodaanig eene geſchiktheid kan verkrijgen, dat hij, bij voorkomende gelegenheid, overeenkomſtig met de verkreegene geſchiktheid, zijne bedrijven met vaardigheid kan uitvoeren. Deeze geſteldheid der ziel noeme ik de *vryheid*, of liever, de *zeedelyke vryheid*; dewijl ons dezelve verantwoordelijk voor onze daaden maakt. Deeze, tot de vrijheid vereischte geſchiktheid der ziele, word eerstlijk bepaald door het bezef, door kennis der pligten, wetten, voorbeelden en daaden, en ſteunt voornaamlijk op de kennis van het menschlijk hart, en bijzonder op de kennis van ons eigen hart. In de tweede plaats, word 'er oeffening vereischt, welke in onze magt is, voor zo verre de uiterlijke omſtandigheden ons daartoe aanleiding geeven. In een land of ſtaat, ontbloot van arme elendige menſchen, kan de medoogenheid het hart niet vermurwen. De omſtandigheeden kunnen ook meer of min dit voorſpoedigen loop van onze vrijheid, gelijk verraſſingen

en ziekten, [of bedaardheid van geest en gezondheid,] bevorderen of vertraagen, ja zommige dezelve ontzenuwen, en dan moeten wij als uit dwang handelen. Schoon wij dus, mooglijk zelden, naar onſe keuze, volgens duidelijke beweegredenen of metaphijſiſch vrij handelen, blijven wij daarom niet min aanſpreekelijk; dus handelen wij zeedelijk vrij, dewijl ons tegenswoordig bedrijf ſlegts een gevolg is van de verkreegene geſchiktheeden, en van voorafgaande bedrijven, over dewelke wij gedeeltlijk het beſtuur hadden. De metaphijſiſche vrijheid ſchijnt ſlegts een afgetrokken denkbeeld te zijn van de natuur der vrijheid, en van de wijze, op welke dezelve zich oeffent. Zij is mooglijk een herſenſchim, die egter, gelijk de ſpooken en toovenaarijen, veel krakeel veroorzaakt. Indien de wijsgeeren ſlegts over de metaphijſiſche vrijheid twisten, dan is de *Fatalist* niet gevaarlijker voor de Zeedenleer, dan de *Indifferentist*, of wij, die de beſtaanbaarheid der vrijheid met de beweegredenen voorſtaan. 't Is eene louteren beſpiegeling, welke op het zeedelijk leeven geen invloed heeft." —— Ten naderen bewyze hier van ſlaat de Hoogleeraar voorts het oog, op het zamenſtel van Dr. *Prieſtley*, een onlangs opgekomen *Fatalist*; wiens gevoelens veel opſchudding onder de Engelſche Wysgeeren gemaakt hebben; en die bovenal een ſchranderen tegenſtander gevonden heeft in Dr. *Price*. De Hoogleeraar aangemerkt hebbende, dat deeze bekwaame Mannen, ſchoon beiden alle mogelyke poogingen aanwendende, om hunne gevoelens duidelyk te verklaaren, en alle redeneering tot onderlinge overtuiging te gebruiken, egter de een den anderen niet kan doen waggelen, vervolgt daarop indeezervoege, waarmede hy de voorſtelling zyner gedagten over dit onderwerp laat afloopen.

„ Beide wijsgeeren verſchillen in de *Theorie*, maar ſtemmen overeen in de *Praktijk*, omtrent de Zeedekunde en de Religie. Beide zijn met denzelven ijver bezield voor deugd en Godvrucht. Beide gelooven, dat de mensch voor zijne daaden aanſpreekelijk is; beiden eerbiedigen de Godlijke openbaaring. Dit overweegende komt het mij niet vreemd voor, dat onze wijsgeeren in hunne *Theorien* niet kunnen overeenkoomen; dewijl zij beide geene nadeelige gevolgen van hunne *Theorien* vooruitzien, maar dezelve heilzaame oogmerken bedoelen. Ook leert de daaglijkſche ondervinding, dat men de menſchen, niet volgens hunne *Theorien*, maar volgens hunne handelingen beoordeelen moet. (*Capable*

ble d'une erreur, il ne l'est point d'un crime, Alzire de *Voltaire.*) Het gebeurt in alle weetenſchappen en kunſten, dat een goed *Theoreticus* ſomwijlen een ſlegt *Practicus* zijn kan, en ook omgekeerd. Men laate dan de geleerden ongeſtoord kijven en krakeelen, en misgunne hun die liefhebberijen niet, zoo lange de twisten tuſſchen de muuren van de ſtudeerkamers bepaalt blijven, en 'er wel veel inkt, doch geen bloed, vergooten word. De Boekverkoopers, Drukkers, Papiermaakers trekken voordeel uit de twisten der Geleerden; veele lieden vermaaken zich met het leezen van beſpiegelende Schriften, terwijl anderen den tijd op de Jagt, in de Coffie-Huizen en in Speelpartijen, verſlijten. Ieder heeft zijn ſpeelpop. Maar het moet een ſpeelpop blijven; men moet 'er niet ernſtig mede te werk gaan, en het harnas niet aantrekken, om zijne ſpeelpoppen te verdeedigen; veel minder iemand verketteren en vervolgen, die in onze ſpeelpoppen geen vermaak vindt; dit is kinderagtig en niet mannelijk. Het zijn niet de nuttigſte Burgers van een ſtaat, welke zich ſlegts met *Speculatien* bezig houden; ze doen weinig voordeel aan de maatſchappij, en veroorzaaken meest veel verwarring en gisting in de gemoederen. Alle weetenſchappen en kunſten hebben eene *Speculative* zijde, welker menigvuldige bekoorlijkheeden de vlugge vernuften aanlokken: dan een goed burger is verpligt, de weetenſchappen zeldzaamer van deeze zijde te beſchouwen; hij dient haaren onmiddelijken invloed op het gemeenebest te beoogen. Het moest ſlegts aan weinige vernuften, en wel alleen aan de ſchranderſten geoorloft zijn, hun leeven aan beſpiegelingen te beſteeden; dewijl alleen ſchrandere vernuften de *Speculative* deelen der weetenſchappen kunnen begrijpen, beoeffenen en verrijken. Hierom was het wenſchlijk, dat men de Akademiſche Leſſen van het *Speculative* zuiverde, en den Jongelingen nuttige waarheeden, waarvan zij onmiddelijk kunnen gebruik maaken, voordroeg; vermits zij nog voor geen fijne beſpiegelingen vatbaar zijn. Hun oordeel moet eerst geoeffent en hun vernuft beſchaaft worden, eer ze verafgeleegene waarheeden kunnen bereiken. Maar helaas! hoe weinig word 'er op het beſchaaven van het vernuft, en op het oeffenen van het oordeel, gelet. Men propt de Jongelingen ſlegts met letterkunde op. —— In een Gemeenebest, als Nederland, het welk door kunst en naarſtigheid tot verwondering van nijdige nabuuren opgereezen is, moest het getal der *Speculative* geesten zeer gering zijn."

Geſchiedenis van Duitschland, in het Hoogduitsch geſchreven, door M. J. SCHMIDT, *Hoogleeraar der Geſchiedkunde te Wirtsburg. Eerſte Deel. Te Utrecht by* de Wed. J. Terveen en Zoon *en* G. v. d. Brink, Jansz. 1781. *Behalven het Voorwerk* 240 *bladz. in gr. octavo.*

In het opſtellen deezer Geſchiedenisſe heeft de Hoogleeraar *Schmidt* niet ſlechts in 't algemeen bedoeld de Geſchiedenis van Duitschland te ontvouwen, dan tevens bovenal te toonen, „ hoe Duitschland deszelfs tegenwoordige zeden, beſchaafdheid, wetten, kunſten en wetenſchappen, „ maar inzonderheid deszelfs zo zeeronderſcheidende *ſtaats-* „ en *kerkgeſteltenis* bekomen heeft; met één woord, hoe „ het zelve geworden is, het geen het wezentlijk is." — Ter uitvoeringe van dit Plan laat hy vooraf gaan eene beknopte beſchouwing van de geſteldheid van het oude Duitschland; het karakter, de zeden, de leevenswyze, enz. der oude Duitſchers; benevens derzelver Staatkundige geſteldheid en wyze van Oorlogen; als mede hunne denkbeelden van den Godsdienst, en de daarop grootlyks gegronde Begraavenisplegtigheden, en gebruiken; die tevens ſtrekten, om de gedagtenis hunner groote Mannen te leevendiger te houden. Na dit voorafgaand berigt vangt hy zyn geſchiedkundig verſlag aan met den uittogt van eenige Duitſche Volken, onder den naam van *Kimbren* en *Teutonen*, die zig rondſomme verſpreidden, en, omtrent honderd jaaren voor de gemeene telling, het gebied der Romeinen naderden. Van dien tyd af, zints welken men eerst, op goede gronden, de Duitſche Geſchiedenisſen kan opmaaken, geeft de Hoogleeraar in dit Deel een geſchied- en tevens ſtaatkundig verſlag van de lotgevallen der Duitſchers, ineengevlogten met die der Romeinen, tot op den volkomen ondergang van het Roomſche Ryk in het Westen, ten jaare 476; of wel tot op den dood van *Odoacer* in den jaare 493, na dat de Oost-Gothiſche Koning *Theodorik* zig in den zetel gevestigd had: omtrent welken tyd, de Franken ook gelegenheid vonden, om zig een gedeelte van het Roomſche Ryk toe te eigenen; 't welk onze Geſchiedkundige in een volgend Deel ſtaat te ontvouwen. De Hoogleeraar, de Geſchiedenis dus ver agtervolgd hebbende, voegt hier by, ten beſluite van dit eerſte Deel, nog eene beknopte voordragt van het karakter, de zeden, enz. der Duitſchers in die dagen. — Een welaaneengeſchakeld verhaal der voornaamſte gebeurte-

nis-

wsfen, met nevensgaande aanmerkingen over de oorzaaken waar uit ze ontſtonden, en de gevolgen die ze met zig ſleep-ten, welken trapswyze van veele wisſelvallige veranderingen vergezeld gongen, in een oordeelkundig licht geplaatst, maakt dit Deel, niet tegenſtaande het eene geſchiedenis ten onderwerpe heeft, die menigvuldigmaalen verhandeld is, ny uitſtek leerzaam; vooral met opzigt tot de Staatkundige geſteldheid. En daar onze Autheur deeze inzonderheid in t oog houdt, zullen wy, om den Leezer 'er iets uit mede te deelen, ons ook tot zodanig een ſoort van onderwerp bepaalen: dit heeft ons eenigzins genoopt, om des Autheurs gedagten, wegens den oorſprong en den voortgang van het *Leenſtelzel* wat afzonderlyker onder het oog te brengen; gemerkt dit, in 't vervolg van tyd, zeer veel invloeds, op het Duitſche Volkskarakter, op het welzyn en ongeluk des Volks, gehad heeft.

Het beſchouwen van de Staatsgeſteldheid en Regeeringswyze der vroegere Duitſchen, wier by uitſtek tekenend karakter was, dat zy een krygskundigen geest bezaten, leidt den Hoogleeraar met de hand tot het gewaagen van hunne wyze van oorlogen: waaromtrent in deezen het volgende op te merken ſtaat. ——— „De Duitſchers onderhielden geen bezoldigde krijgslieden, maar elke *vrijman* was een geboren ſoldaat. De oorlog het voorregt van *vrije mannen* zijnde, moest dezelve noodzaaklijk een eereſtaat zijn, en wel de eenige bij een volk dat geen ander verdienſte kende. In eenen verdédigenden oorlog moest elk, die weerbaar was, mede te velde trekken. Wanneer 'er invallen in vreemde landen ondernomen werden, geſchiedde zulks zelden door geheele natiën, maar de een of ander aanvoerder bood zig aan, en zogt zo veele lieden tot zyne onderneming te overreden als hy kon. Die zig eens daartoe aangeboden had, moest ook zijn woord houden. (*) ——— En in de gevolgen hiervan, vinden wy, naar 's Hoogleeraars gedagten, al in die duistere tyden, de eerſte ſpooren van het *Leenſtelzel*.

„ Zelfs de geest daarvan, en deszelfs gebrek, zegt hy, vertonen zig reeds van verre. De eerzugt heeft 'er den eerſten grond toe gelegd. Daar 'er geen ander middel was, om zig te doen uitmunten dan de krijg; doch, daar geen, dien verſcheiden dappere lieden omringden, ongetwijfeld meer kan uitvoeren, dan een ander, die alleen voor zig ten ſtrij-

(*) Cæsar de B. G. L. VI. C. 23.

ſtrijde gaat, beſtond de grootſte eer, waarnaar de adel, de vorſten en aanzienlijken des volks haakten, altijd in een talrijk gevolg van lieden bij zig te hebben, gereed, om aan hunne zijde te ſtrijden, en eere zo wel als gevaar met hun te deelen.

„ Wanneer hun eigen landaart in geen oorlog gewikkeld was, gingen zij hun geluk beproeven. Hoe meer iemand dapperheid berugt geworden ware, des te gemaklijker was het hem, om zodanig gevolg te hebben. Edellieden zelfs begaven zig in het gevolg van een dapper man, geringe van geboorte dan zij, en dienden onder hem, om het handwerk des oorlogs te léren. Niets gaat de drift te boven, waarmede zij hunnen aanvoerder aanhingen. Het was eene ſchande hem te overleven, wanneer hij in een gevegt zijnen dood vond. *De vorſten ſtreden om de zege, het gevolg ſtreed voor den vorst*, zegt TACITUS (*). Wy zien hier reeds, dat de vorſten de eerſte en laatſte voorwerpen waren, waaraan zij moed, trouw en bloed wijdden, waarbij de ſtaat en het vaderland altijd gevaar liepen, van verwaarloosd te worden; en dit was juist het gebrek van het leenſtelzel, wijl de aangeboren verpligtingen aan de willekeurigen opgeofferd werden, en de vorst van den ſtaat geſcheiden werd.

„ De eer was wel de voornaamſte band tusſchen de vorſten en het gevolg; doch het was ook geoorlofd, geſchenken, bij voorbeeld, een krijgspaard, door het vellen van een held beroemd geworden, wapentuigen en dergelijken, te begéren. De vorst wist ook zorg te dragen voor het onderhoud van het gevolg. Indien vaste goederen toen van eenige waarde waren geweest, zouden wij het ganſche leenſtelzel voor ons hebben." — Een ſtelzel, dat ook daadlyk, met de verandering der omſtandigheden, ingevoerd werd, gelyk de Hoogleeraar wat laager meldt, daar hy deeze zyne beſchouwing, met betrekking tot den Volksſtaat in de veroverde Landen in laatere dagen, aldus vervolgt.

„ In Duitschland wist men niet eens iets van den gewoonen eed van getrouwheid, welke men den vorſten gedaan had. Men was meer aan den ſtaat en het vaderland verbonden, dan aan de vorſten. Zulken, die zig op eene bijzondere wijze aan den vorst verbonden hadden, en uit vrije willekeur in zijn *gevolg* (*comitatum*) waren getreden, waren verpligt hem, zonder bepaling, in den oorlog te vol-

„ (*) TACITUS *de Morib. German.* C. 14."

volgen. Dit alles nam, in de veroverde landen, eene andere gedaante. De vorſten zogten, in de plaats van den ſtaat te treden, en de pogingen des volks, ter bevordering van de algemeene welvaart, op zig te wenden. Het volk moest den eed van getrouwheid afleggen (*); doch het gevolg poogden zij ſteeds, zo veel maar immer mogelijk was, te verſterken, en door eenen byzonderen eed van getrouwheid aan zig te verbinden. Het zelve dienden zij voor een beſtendig leger tegen de natie zelve, wanneer deze oproerig werd, en tegen uitheemſchen, wanneer de natie niet aanſtonds tot den krijg wilde beſluiten. De hoofden, welken bij de nieuwe levenswijze eerlang de overhand namen, maakten, dat klein en groot zig om ſtrijd beijverden, om den koningen hunne *dienſten aan te bieden*, en verlangden in het gevolg aangenomen te worden. In Duitſchland werd het gevolg met de vrije tafel, met geſchenken van paerden, wapentuigen en dergelijken beloond. Vaste of onroerende goederen waren van geringe waarde en werden niet begeerd. Misſchien dagt men nog veel te edel; maar thans waren zij aangenaamer dan al het overige. De koningen gaven derhalven dergelijken aan hun gevolg tot gebruik. Deeze goederen werden *beneficia*, en in het vervolg *leenen* genoemd, om dezelven van eens ieders eigendom (*alode*) te onderſcheiden, en de bezitters van dezelve vasſaalen. Dezelven in plaats van bezoldiug gegeven wordende voor de dienſten, die men van iemand vorderde, kwamen zij, na den dood des bezitters, weêr aan derzelver heeren (†). Doch zij wisten ze

(*) Wij zien uit de formulen van MARKULF, gelijk ook uit verſcheiden plaatzen van GREGORIUS van Tours, dat de eed van getrouwheid bij de Franken ingevoerd was."

(†) Men moet deeze bezitting van goederen, door de *leenmilitie* in die dagen, ten gebruike, niet verwarren met de bezitting van goederen, door de *landmilitie* in vroegere dagen, als een wettigen eigendom aangemerkt; waaróver de Hoogleeraar zig even te vooren aldus heeft uitgelaaten.

„ De Duitſchen voerden nooit oorlog voor hunne koningen, maar voor zigzelven. Men moet deze aanmerking tot een grond leggen, wanneer wij ons van hunne eerſte geſteldheid een denkbeeld willen maken. Hierin ontdekt zig een hemelsbreed onderſcheid tusſchen onze en de toenmalige tijden. Wanneer de veldtogt gelukkig uitgevallen was, verdeelde men onder zig de veroverde landen, ſchatten en ſlaaven, welken bij de Duitſchen nu

ze op duizenderlei wijzen in eigendommen te veranderen, waardoor eindelijk de bronnen verſtopt, en de koningen arm, de vasſaalen daartegen rijk werden.

„ Niets kon voor de Duitſche Volksvrijheid nadeliger zijn, dan deze geſteldheid. De grooten verkogten zig aan de

nu ook van grooter waarde begonden te worden; wijl de landerijen bij hen in grooter agting kwamen. Het onderſcheid beſtond alleenlijk daarin, dat de koningen een veel grooter aandeel kregen, dan ieder van het volk in 't bijzonder.

„ Het gedeelte, dat elk bekwam, kreeg hij niet, om krijgsdienſten daar voor te doen; want dit zou zo veel geweest zijn, als den wolf tot den roof huuren. Zij dwalen deshalven zeer, die in den eerſte déling den oorſprong van het leenſtelzel meneer vinden. De oorlog was buitendien hunne aangenaamſte bezigheid, en de ſtand des krijgsmans de eenige *eereſtand*. Zij ſchuwden den ſtaat der dienstbaarheid om géén andere reden zo zeer, dan om dat dezelve van den krijsdienst uitſloot. Wijl daarenboven elk eene kleine veroveraar was, gaf de gemeene déling reeds op zigzelve eenen ieder in het bijzonder eene wederzijdſche zekerheid van het geen, wat elk ontvangen had. Met één woord, ieder bleef wat hij was; dat is ſoldaat, en niet, om dat hij moest, of daarvoor betaald werd, maar om dat hij wilde, en niets anders begeerde te wézen.

„ Dit ſtelzel heeft indedaad zijne goede zijde. Een groot gedeelte van de verbazende ſommen, welken tot een beſtendig leger vereischt worden, werd daardoor geſpaard. De ligting van nieuwe manſchap, welke den ouden Onderdaanen van het Roomſche Rijk zo zeer tegenſtond, bleef insgelijks agterwege. Schoon dezen geen ander voordeel van de heerſchappij der Barbaaren gehad hadden, moest dit hun reeds genoeg geweest zijn, om hen over het verlies hunner vorige heeren te troosten. Men heeft ook geen voorbeeld, dat de oude inwoners der provincie tegen hunne nieuwe heeren oproerig geworden zijn. Alle ſchokken, welken zij geleden hebben, hebben zij of zigzelven onder elkander toegebragt, of van buiten bekomen.

„ De natie zelve ſoldaat zijnde, kon men beter op trouw, oprégtheid en ijver in krijgsondernemingen ſtaat maken. Ieder ſtreed voor zigzelven, voor zijn eigen huis, haave en goed, vrouw en kinderen. Men had ook geen volſtrekte oppermagt, of eene dwingelandſche onderdrukking van de zijde der koningen te vrézen. Schoon de koningen hunne magt merklijk verder uitgebreid hadden, dan dezelve te voren was, moest die nogthans altijd binnen zekere paalen blijven, zo lang de natie zelve de wapenen in de hand had, en de bevelen van haaren heer uitvoerde."

de koningen; en het volk verkogt zig aan de grooten. Het volk ſprak niet meer zelf, dagt niet meer zelf, en deed niets meer zelf, gelijk in deszelfs vorige woningen, maar moest zig door de grooten, volgens dier goeddunken, laten leiden. Voor den genen, die *vrij* wilde zijn, was noch bij den koning, noch bij de grooten, gunst te verwagten. De koningen bereikten in dit ſtuk wel hunne oogmerken, dat zij de volksvrijheid daar door allengs den bodem inſloegen, doch zij werkten niet voor zig zelven, maar voor derzelver vasſaalen, welken door hunne geſchenken zo vermogende en magtig waren geworden, dat zij den koningen zelven wetten konden voorſchrijven.

„ Men zou dit nog enigzins hebben kunnen verſchonen. Het grootſte *gebrek van het leenſtelzel* was, dat de *leenheer*, het zij dat het de koning, of de een of ander groote ware, want de grooten hadden ook derzelver vasſaalen, van den ſtaat afgezonderd, en de laatſte daar door vergeten werd. Even als de zelfverkozen verbindnisſen door de menſchen altijd nauwkeuriger waargenomen worden, dan de natuurlijken, zo verloor men ook de aangeborenen en wezenlijken, die elk, als onderdaan, moest nakomen, allengs uit het oog, en ſtelde dezelven, in gevallen van zamenkoming, zelfs beneden de eerſten. Een nog erger gevolg was, dat men meende, eenen leenheer voor zig te kunnen verkiezen, waar men maar wilde; al ware het ook *buiten het land*, waar men woonagtig en ingezeten was; dewijl de leenroerigheid op zigzelve willekeurig was. Hier uit trok men ook het gevolg, dat men den leenheer kon verlaten, en veranderen, ſchoon hij ook de landsheer zelf was, in geval men meende gegronde klagten tegen hem te hebben. Wij zullen hierna zien, hoe veele wanorden deeze onnatuurlijke grondregels aanſtonds onder de eerſte koninklijke ſtammen der Franken verwekt hebben. Maar in het algemeen moest de oude edele vrijheidsgeest der Duitſchen voor eenen ſlaaffchen en baatzugtigen plaats maken. Een zeker punt van eer moest wel de voornaamſte band zijn, tuſſchen den leenheer en den vasſaal; maar het belang ſtraalde van alle zijden zo ſterk uit, dat men aanſtonds zag, waardoor deze, zo breed uitgemeten, eer moest aangezet worden, om van eenige werking te zijn." —— Hier by voege men des Autheurs algemeene aanmerking over dit onderwerp in zyne Voorrede.

„ In Duitschland, zegt hy, was de ſtaatsgeſteldheid en volkswelvaart te allen tijden op het naauwſte met de krijgs-

ge-

gesteldnis verkregt. Nu komen wij aan de derde. In het eerst was het *landmilitie*, naderhand *leenmilitie*, ten laatsten *soldijmilitie*. Mij dunkt dat de beroemde ROBERTSON de beide eersten niet genoeg onderscheid. Het *leenstelzel* werd wel ras, na den intogt der Duitschen in vreemde gewesten, in hunne nieuwe veroveringen, en naderhand in Duitschland zelven ingevoerd; doch alleen als eene bijzaak. Het kreeg eerst op het einde van de regering der Saxische keizers in Duitschland de overhand. Eenige welgezinde zielen wenschen nu de eerste, namelijk de landmilitie, ingevolge van dewelke elke burger en bezitter van goederen soldaat was, weêr ingevoerd te zien. Maar ik raad hem, eerst te lezen het geen ik op het einde der regeringe van KAREL DEN GROOTEN aangemerkt heb. Alles loopt in eenen eindeloozen kring rond. Die met het tegenwoordig niet te vrede zijn, verlangen naar eene verandering; en, als deze daar is, worden zij 'er de onvolmaaktheid van gewaar, en wenschen dat het oud stelzel weêr mogt plaats grijpen, of maken eene nieuwe verandering, die, even als de vorige, haare goede, doch ook haare kwaade zijde heeft.

„Ik ben het met ROBERTSON ook niet eens, dat het *leenstelzel* ter volksverdediging ingevoerd is. Het komt my veel waarschijnlijker voor, dat het oogmerk van de zijde der koningen was, de volksvrijheid den bodem in te slaan, of binnen enge paalen te zetten; het koninglijk gezag staande te houden, en uit te breiden; en op den minsten wenk lieden gereed te hebben, die zig tot den oorlog lieten gebruiken, even eens namelijk, als in zekere staaten loontrekkende lieden gehouden worden, die de oogmerken der regering bij alle gelegenheden moeten ondersteunen. Wat den krijg in 't bijzonder betreft, het gaat volkomen vast, dat KAREL DE GROOTE het *leenstelzel* zo zeer begunstigd heeft, wijl de eigengeërfden, of bezitters van vrije goederen, eindelijk wars van de menigvuldige oorlogen werden, en zig zeer verzetten, om den dienst langer te doen op zodanigen voet, als KAREL dien vorderde."

Ge-

Gedenkſchriften, dienende tot de Geſchiedenis van LODEWYK XIV en XV. *Zamengeſteld uit oorſpronglyke Stukken, door* ADRIEN-MAURICE, Hertog van NOAILLES, *Maarſchalk van Frankryk en Staatsdienaar. Door den Heer Abt* MILLOT, *'s Konings Geſchiedſchryver van Frankryk, Lid van de Academiën der Weetenſchappen van Lions, Nanci, enz. Te Amſterdam, by* Yntema *en* Tieboel. *Zes Deelen. In gr. octavo.*

Uit een en ander verſlag, door ons voorheenen van dit Werk gegeeven, heeft men kunnen opmaaken, dat het behoore, onder de by uitſtek leezenswaardige Geſchiedſchriften, als behelzende eene naauwkeurige beſchryving van de gewigtigſte voorvallen in het Franſche Ryk, onder de regeering van *Lodewyk* den XIV, en deszelfs Opvolger *Lodewyk* den XV, zints het jaar 1682 tot 1755; met eene ſtaatkundige ontvouwing van de genomen en in 't werk geſtelde maatregelen, en aanwyzing van derzelver invloed op veele aanmerkelyke gebeurtenisſen in Europa, byzonder ook op die van ons Vaderland. De ervaaren Geſchiedſchryver *Millot* heeft dit Werk, gelyk we by den aanvang gemeld hebben (*), opgemaakt uit de Papieren van den *Hertog van Noailles*, één der grootſte Franſche Staatkundigen, die, vooral zedert het jaar 1715, zeer veel deel gehad heeft in de maatregelen van het Franſche Hof; gelyk ook zyn Heer Vader in vroeger tyd; het welk hem in ſtaat ſtelde, om desaangaande de naauwkeurigſte aantekeningen, en daar toe betrekkelyke Handſchriften, te bezitten: en waaromtrent hy, volgens het getuigenis van den Heer *Millot*, na dat hy zyn affcheid van het Hof verzogt en verkreegen had, ten vlytigſte werkzaam was, om dezelven in orde te brengen. — Uit dien hoofde is ons het character van den Hertog, als Verzamelaar en Schryver der Stukken, waarvan de Heer *Millot* zig bediend heeft, en daarenboven als iemand, die grootlyks de hand had in verſcheiden der aangetekende gebeurtenisſen, te opmerkenswaardig voorgekomen, om den Leezer niet nog eenig berigt van deezen grooten Man mede te deelen. Onze melding van het laatſte Deel deezer *Gedenkſchriften* gaf 'er ons ook reeds eene byzondere aanleiding tot; dan wy vo-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letter-Oef.* I. D. *bl.* 152. vergel. II. *bl.* 473.

vonden het diestyds, om plaats te winnen, geraadelt; zulks uit te ſtellen, met belofte om 'er vervolgens van te gewaagen (*); welke belofte wy, op dat een langer uitſtel ons dezelve niet geheel doe vergeeten, thans zullen volbrengen.

Hy was een Zoon van *Anne Jules, Hertog van Noailles*, gehuwd met de eenige Dogter van *Ambroiſe, Hertog van Bournonville*; beiden, zo wegens afkomst, als voortreffelyke hoedanigheden, in eene algemeene hoogagting. De Hertog, welke door zyne verdienſte in 's Vorſten gunst ſtond, werd in den jaare 1693 tot Maarſchalk van Frankryk verheven; en zyn Zoon, door zyne geboorte *Graaf van Ayen*, onder den Hertog in Krygsdienst, verkreeg eerlang, op den ouderdom van vyftien jaaren, reeds eene Compagnie; en werd vervolgens, tot vergelding van zyn moed en beleid, in den Krygstdienst hooger opgetrokken. Deeze huwde, in 't jaar 1698, met eene Dogter des *Graaven van Aubigné*, eene Nigt van Mevrouwe *van Maintenon*; welke, aan het Franſche Hof veel vermogende perſoonaadje, den jongen Graaf de uiterſte agting toedroeg, en haaren behuwden Neef verder alle dienſten aan het Hof deed. Van dien tyd af, zien wy, in het beloop der in het Werk aangetekende Geſchiedenisſen, den *Graaf van Ayen*, vervolgens (op 's Vaders afſtand) *Hertog van Noailles*, trapswyze in aanzien klimmen; eerst in den Kryg, en voorts ook in den Staat, de gewigtigſte Eerampten bekleeden; in welken hy zig, en als Maarſchalk en als Staatsdienaar, ten loflykſte kweet. Koning *Lodewyk* de XIV ondervond dit reeds, en nog meer deszelfs Opvolger *Lodewyk* de XV, by herhaaling, in verſcheiden omſtandigheden van het grootſte aanbelang. Ingevolge hiervan deelde hy ook, vooral toen hy tot hooger jaaren gekomen was, beſtendig zeer diep in 's Vorſten agting; welke hy behield, ſchoon hy den laatſten Vorst meermaals, onbewimpeld, gantsch onaangenaame waarheden onder 't oog bragt; doch in welker voorſtelling altoos duidelyk bleek, dat hy niet anders dan 's Vorſten eer, en des Ryks welweezen, bedoelde; van waar ze ook gemeenlyk by den Vorst ingang vond. Dit deed hem, (by voorbeeld,) onder anderen, in 't jaar 1751, met zo veel vrymoedigheid ſchryven:

„ Ik weete, Sire, dat gy de waarheid bemint, en dat „ deeze dikwils moeite heeft, om tot den voet des throons „ door

(*) Als boven, III. D. bl. 108.

„ door te dringen. Van wien kan en moet uwe Majesteit „ ze verwachten, indien het niet is van eenen getrouwen „ Dienaar, die grys geworden is in haaren dienst, en in „ dien van haare Voorouderen, die u de tederste en eerbie„ digtste genegenheid belooft heeft, en die elken dag ver„ der koomt in eene loopbaane, wier einde niet verre af „ kan zyn?"

„ Vergeef my," schreef hy twee jaaren laater, toen 't Ryk zig in zeer bachlyke omstandigheden bevond, „ vergeef „ my, Sire, dat ik, met uwe Majesteit, tot eene voorstelling „ van zeer droevige byzonderheden hebbe durven treeden. „ Maar ik bidde u te overweegen, dat dit de uiterste poo„ ging van moed is, en het uitwerksel van het rechtmaatige „ vertrouwen, dat men stellen moet in de eerlykheid van zy„ nen Meester, in deszelfs braafheid en liefde tot de waar„ heid, dat men hem durve aankondigen, dat zyne Re„ geering verzwakt, dat zyn gezach verlooren gaat, dat „ de banden, die zyne Onderdaanen aan hem verknocht „ houden, dagelyks breeken, en dat de gedachten, die „ de Vreemdelingen van hem hebben, veranderen.

„ 'Er zyn weinig persoonen aan uw Hof, Sire, die een „ stilzwygen, dat, ik bekenne het, voorzichtig, maar „ daarom niet minder misdaadig is, niet de voorkeus geeven „ boven eenen zodanigen stap. Maar, welke moeten daar„ van de doodlyke gevolgen zyn? Rampen, welke te her„ stellen onmogelyk wordt, en die als dan den Koningen, „ maar al te laat, gewaar doen worden, dat zy geenen „ waaren dienaar gehad hebben, die hen beminde, om hun „ zelfs wille; en dat zy niets anders gehad hebben, dan „ Hovelingen, dan vleiers, dan zwakke, belangzuchtige, „ en misschien ontrouwe staatsdienaars."

Zo schreef deeze Staatsdienaar, zyner opregtheid bewust, de taal van een eerlyk Man, en van een onwaardeerbren Vorstlyken Raadgeever! Van dien aart was zyn gedrag, zints zyn ouderdom hem daar toe wettigde, en hierin volhardde hy, tot dat zyne hoogere jaaren, en de omstandigheden der zaaken, in den jaare 1756, hem verplichtten zyn affcheid van den Raad te neemen. Hy nam de vryheid, den Koning hier van, op eene overtuigende en inneemende wyze, met den aanvang der Lente van dat jaar, kennis te geeven; en zyne Majesteit te bidden, dat zy hem mogte toelaaten, „ in eenzaamheid en in ruste het overige eens „ leevens door te brengen, dat alleenlyk gewyd was ge„ weest aan haaren dienst en aan dien van haare Staaten".

Tevens verzogt hy egter zyn Vertrek aan 't Hof te behouden, om daar by tyd en wyle zyn verblyf te neemen, ten einde nu en dan den Vorst op te wagten, „ en 't genoegen „ te hebben van eenen Meester te zien, welken hy altoos „ even zeer bemind als geëerbiedigd had." Zyne Majesteit ftond het verzoek van dien hooggeagten Staatsdienaar, op de verpligtendfte wyze, heuschlyk toe; en even zo toonde die Vorst zyne erkentenis, door 't inwilligen van een voorftel van deezen *Hertog van Noailles*, in den jaare 1758, ten behoeve van zynen Zoon, den *Hertog van Ayen*, en zynen Kleinzoon den *Graaf van Ayen*. —— Alle 's Mans fchriften en Bedryven eindelyk loopen te zamen, om ons deezen grooten Man te doen kennen, als iemand, die overwaardig was, op zulk eene treffende manier door zynen Vorst onderfcheiden te worden, zie hier hoe de Heer *Millot* hem, met opzigt tot zyn werkzaam leeven, in het derde Deel, by den aanvang des zevenden Boeks, in 't algemeen kenfchetst.

„ Eene fchoone ziel, een uitmuntend verftand, eene bekoorlyke vrolykheid, veel beminnelykheid, en veel oefening, liefde voor den Koning en voor het Vaderland, yver voor de gemeene welvaart, eene verbaazende drift tot den arbeid, een heftige nayver tot alles wat lofwaardig is, maakten den grondflag uit van zyn character. Zyne gebreken zelve waren naauw verbonden met groote hoedanigheden. Eene by uitftek vaardige bevatting deed hem met eenen opflag van het oog te veel voorwerpen befchouwen, om hem niet zomtyds befluitloos, of al te langzaam in zyne befluiten, te maaken: De drift om alles wel te doen, de begeerte om de goedkeuring zyner medemenfchen te verdienen, boezemde hem eene foort van ongerustheid in over de oordeelen van anderen, die in ftaat was om zyn gemoed te ontftellen, wanneer hy geloofde het doel te zyn van onrechtvaardige handelingen. Vuurig in het betrachten van alle zyne plichten, was hy onderhevig aan vervoeringen van drift, wanneer anderen den hunnen niet vervulden; maar zyne gramfchap was die van een deugdzaam mensch, dat gemaklyk bedaart, en zonder moeite vergeeft." —— Voorts tekent de Heer *Millot* omtrent hem nog aan, dat hy al vroeg niet onbedreeven was in de fraaie Letteren; en de beginfelen der Zedekunde, welken hy in zyne ziele aankweekte, en tot een gewigtig onderwerp zyner oefeningen maakte, in dien leeftyd, waarin de hartstogten zelfs het denkbeeld van deugd uitwisfchen. —— „ Ter zelfder tyd,

tyd, (zegt onze Autheur verder,) dat hy het zaad van allerleie deugden aankweekte, en zelfs over letterkundige onderwerpen briefwisseling hield met de Geleerden en fraaie Vernuften, met den Abt *Renaudot*, *Basnage*, *Bayle*, *Valincourt*, *Boileau* en anderen, doorzocht hy tot in den grond, en oefende, uit overtuiginge van plicht, de kunst der Helden. Weinige oude Bevelhebbers overtroffen hem in bekwaamheid; en het vuur der jeugd ontstak in hem die oorlogsdrift, welke, wanneer zy gepaard gaat met natuurlyke vermogens, bykans altoos uitsteekend goede gevolgen aankondigt."

Zodanig was het character van den *Graaf van Ayen*, in zynen jeugdigen leeftyd, en de *Hertog van Noailles* beantwoordde, in meerder jaaren, aan de verwagting; welke dit zyn voorig gedrag had ingeboezemd: betoonende zig bestendig een Man te weezen, die zyne deugden en begaafdheden, door zyn geheele leven, aan den dienst van den Staat toegewyd had. Eene geestgesteldheid, die hem ook by bleef, na dat hy zyn afscheid van 't Hof genomen had; gelyk de Heer *Millot* te kennen geeft, aan 't einde van zyn laatste Boek, daar hy ons nog de volgende berigten, raakende deezen Staatsdienaar, mededeelt.

„ Geduurende zyn afgezonderd leeven, had hy geduuriglyk te zuchten over de rampen van den Staat, over de wederwaardigheden en vernederingen van Frankryk. De ouderdom deed zynen yver niet verkoelen. Hy nam een hartlyk belang aan de gebeurtenissen, minder uit nieuwsgierigheid, dan uit liefde tot het Vaderland. Zedig en bescheiden in zyne gesprekken, maar tevens vuurig voor den roem des Konings, voor de handhaaving des Koninglyken gezachs, voor de eer des Volks, waren alle gevoelens, welke hy liet blyken, zyner kundigheden en zyner deugden waardig.

„ Verre van het gewoel en de bestuuringe van Staatszaaken, was zyne voornaame bezigheid, die verbaazende menigte van Handschriften in orde te brengen, van welke een groot gedeelte de vrucht van zynen arbeid is. Hy vermaakte zich, zeide men, met *papier te bekladden*: verscheiden papieren van zyne Verzamelingen zyn, inderdaad, zeer onnut; maar deeze overvloedigheid heeft ook alles behouden wat 'er dierbaars onder was; de schifting zoude zonder twyffel verliezen veroorzaakt hebben. Hy kende de nuttigheid der Geschiedenisse: hy maakte van dezelve het voorwerp zyner oefeninge, en zyn vermaak: ik twyffele niet,

dat zyn oogmerk ware bouwſtoffen voor de Geſchiedenis zyner Eeuwe te verzamelen: dit is eene nieuwe reden van erkentenisſe en van lof. Men ſpoorde hem dikwyls aan, om Gedenkſchriften van zyn eigen leeven te ſchryven. Hy weigerde dit altoos, antwoordende, dat hy al te veel kwaads zoude te zeggen hebben van ſommige perſoonen, en al te veel goeds van zichzelven. Indien ik my niet bedriege, zal het leezen van dit Werk doen oordeelen, dat hy gelyk had.

„ Zyne weldaadigheid was altoos werkzaam zonder gerucht te maaken. Hy greep met yver de gelegenheid aan om dienst te doen; hy achtte zich gelukkig, dat hy een gedeelte van zyne inkoomſten konde wyden aan het verligten der behoeften van anderen: zyne weldaaden verdienden te meer erkentenis, naar maate zy minder bekend waren.

„ De nyd vergaf hem niet dat hy zo ryk was. Ondertuſſchen waren alle zyne bedieningen afkoomſtig van zynen Vader; en indien men ſlechts de gedachten laat gaan over de macht en het aanzien, dat hy gehad had, zal het zeer bezwaarlyk zyn hem niet te pryzen over zyne belangloosheid. Zyne vrye goederen werden, geduurende zyne Veldtochten, te eenemaal verteerd in den dienst des Konings.

„ Hy vertroostte zich over de verdrietlykheden, tegen welke hy zich niet konde behoeden, door de huislyke deugden, door die zo zachte, zo eerwaardige, en tevens, in het midden der grootheid en der rykdommen, zo zeldzaame deugden. Een eerbiedig en teder Zoon, een goed Echtgenoot, een uitmuntend Vader zynde, vond hy in zyn huisgezin de gevoelens, die geſchiktst waren, om zyner ziele genoegen te geeven. Mocht de eensgezindheid tuſſchen de Vaders en de Zoonen, die altoos onveranderlyk was in dit aanzienlyke Geſlacht, tot een voorbeeld verſtrekken voor al de rangen der Maatſchappye!

„ In eenen allerhoogſten ouderdom ſcheen hy de Godsvrucht tot uiterſten te dryven. Maar hy is in onze Eeuwe een der geenen geweest, die door hun gedrag niet alleen de onderwerpinge, welke een verheven verſtand ſchuldig is aan de Leerſtukken van den Christelyken Godsdienst, maar ook den invloed van deszelfs Zedeleere, ter beſtuuringe en onderſteuninge van een deugdzaam hart, best bewezen hebben.

„ Hy ſtierf op den vier-en-twintigſten van Zomermaand des jaars 1768, in den ouderdom van bykans acht- en-tachtig jaaren, in het midden van een Gezin, dat meer dan al

al het overige verdiende, hem het verlies des leevens ſmartlyk te maaken.

„ *Men* zal zich misſchien verwonderen, dat een zo lang leeven, doorgebracht aan het Hof, en in de eerſte bedieningen van den Staat, niet een groot aantal van onbekende Stukjes, en treffende byzonderheden oplevert. Maar, behalven dat de Maarſchalk van NOAILLES niets van deeze ſoort heeft geſchreven, leefde hy te afgezonderd, en te zeer verzwolgen door den arbeid van het Staatsvertrek; hy was, daarenboven, al te beſcheiden en een al te eerlyk Man, om niet, door de eenpaarigheid van zyn gedrag, eene zekere nieuwsgierigheid eenigermaate te bedriegen. Onder die oneindige menigte van Brieven en Berichten, in welke hy moest ſpreeken over zo vele perſoonen, van welken ſommigen zyne vyanden waren, hebbe ik ter naauwernood vier of vyf trekken gevonden, in welken zich eenige drift vertoonde: en nog ziet men, dat het zyn yver is, die hem warm deed worden. Welke gemaatigdheid in een character, dat vol vuur was! Hy klaagde ſomtyds over de misſlagen, maar hy ſpaarde altoos derzelver daaders; terwyl de kwaadaartigheid of de nyd tegen hem uitvoer, terwyl de beampte Hovelingen in hunne Hekelſchriften zelfs de gekroonde Hoofden niet ſpaarden. De Gedenkſtukken van zyn verſtand zyn genoegzaam alle ook Gedenkſtukken van zyne dienſten, en van zyne deugd".

Schets der drie Zee-oorlogen, die in de voorgaande Eeuw gevoerd zyn tuſſchen Groot-Brittanie en de Vereenigde Nederlanden; met eenige aanmerkingen over den toenmaalſchen toeſtand der beide Volken. Te Amſterdam, by D. J. Changuion, 1781. *In gr. octavo* 86 *bladz.*

Men levert ons, in dit Geſchrift, een beknopt verſlag van de merkwaardige kort op elkander gevolgde Zee-Oorlogen, die onze Voorzaaten met de Engelſchen, in de voorgaande Eeuw, gevoerd hebben: te weeten, eerst in de jaaren 1652-1654, vervolgens in de jaaren 1665-1667, en eindelyk in de jaaren 1672-1674. Uit het beloop dier Oorlogen, in verband met het voorgevallen binnens Lands, is af te neemen, dat de dapperheid en het beleid onzer Landzaaten genoegzaam geſchikt is, om den Engelſchen te ſtaan, wanneer eensgezindheid de vereischte maatregels met alle ernst in 't werk ſtelt. —— Eene overweeging, die in onze dagen te ſtade kan komen; 't welk onzen Schryver ook beweegt, om aan zyne ſchetſe de volgen-

de aanmerkingen te hegten, aangaande de omſtandigheden van ons Vaderland in die tyden, waarnit men vergelykingen met de tegenwoordigen zoude kunnen maaken.

„ Zeker is het, dat die drie Zee-Oorlogen voor den Koophandel en Zeevaart van het zelve zeer verderffelyk moesten zyn, dewyl de Scheepvaart uit de Havenen dezer Landen, naar het Zuiden en het Westen, of ſtil ſtaan moest, of *benoorden Schotland om*, het zy met welgewapende Schepen, of onder geleide van Oorlog-Schepen, moest geſchieden. En dit laatſte geboeurde zelden, dewyl men te voorzigtig was, om de Zeemagt in kleine Convooien te verſhipperen, en dus in gevaar te ſtellen. Zoo dat men zig genoegzaam bepaalde aan de beveiliginge van de vaart op de Oostzee, die ons zoo noodzaakelyk is: en aan het uit en t'huis brengen van onze Oost-Indiſche ſchepen; dewyl die Maatſchappy ook een der Zuilen van den Staat is. Dog de mindere takken van onzen welvaart moest men laten varen, om dat het onmogelyk was die alle te kunnen beſchermen.

„ De verliezen van onze Kooplieden waren toenmaals aanmerkelyk, zelfs, zonder op eenige grootſpraak van die tyden agt te willen ſlaan. En zo die, (durf ik zeggen,) in een der twee ongelukkigſte jaaren (ſtel eens 1652 of 1665) ſlegts een derde belopen hebben van de ſchade, die in 't jaar 1781 ons Vaderland getroffen heeft, zoo waren die nog na evenredigheid grooter. Voor eerst, om dat het geene toen in handen der Engelſchen verviel, genoegzaam geheel was voor rekening van 's Lands ingezetenen. En dat de groote vermeerdering der rykdommen, alhier zoo wel als door geheel Europa, die verliezen buiten alle evenredigheid ſtelt.

„ In de jaaren 1672 en 1673 ſchynt het voor onzen Zeehandel zo erg niet gelopen te hebben. Het zy dat men het Oorweder meer van verre had zien opkomen; of dat in het vervolg alle handel, door het nypende gevaar van het Land, op eenige noodzakelykheden na, geheel geſtremd wierd. Ook kan ik hier byvoegen, dat het daarop volgende tydperk, tot *de Utrechtſche Vrede* in het jaar 1713 toe, gantsch niet gunſtig geweest is, dewyl het zelve, op veertien jaaren Vrede naa, in Oorlog met Frankryk is doorgebragt. Dat ons niet alleen door zyne Zeemagt, maar ook door de Kapers van *St. Malo* en *Duinkerken*, alle jaren merkelyken afbreuk deed: voornamentlyk in den Oorlog van het jaar 1689. Waar by men voegen mag, den grooten ramp, die onzen Koophandel trof, wanneer eene ryke Koopvaardy Vloot, die in het jaar 1693 uitging *naa Spanje en de Middellandſche Zee*, (alwaar onze handel toen ter tyden zeer aanmerklyk was,) het ongeluk had, om by de Kaap *St. Vincent* de Franſche Oorlogs Vloot als in den mond te loopen. Dat een verlies van vry wat Millioenen veroorzaakte, en na gedagten het grootſte dat onzen handel nog ooit getroffen had;

zoo

zoo dat men reden heeft om te denken, dat de rykdommen van dit Land met het afloopen der voorledene Eeuwe niet veel vermeerderd konden zyn, zedert het midden derzelve, of kort na, *de Munsterſche Vrede.*

„ Eene andere aanmerking doet zig op: te weeten over het groote getal van Zeevolk, dat wy toen ter tyden in ſtaat geweest zyn, om op onze Vlooten te brengen, dat, zoo het dat van Engeland niet overtrof, het ten minſten evenaarde. Zoodanig dat men in het jaar 1666 ruim 20,000 Zeelieden, behalven de Soldaaten, in dienst heeft gehad. Dog hierover moet men zig niet verwonderen, als men in aanmerking neemen wil, dat in die tyden het Zeevolk meest uit Landzaaten beſtond. Ten minſten een groot gedeelte van het zelve was aan hun Vaderland verbonden. En dewyl de Koopvaardy belemmerd was, waren zy genoodzaakt, om, tot hun levens onderhoud, dienst op 's Lands Oorlog-Schepen te neemen. Het gene wy vertrouwen willen, dat nog geſchieden zal, en voornamentlyk van het Volk der Viſcheryen, als van Landzaaten. En daarom voor Laster houden, het geen men onlangs van hen heeft willen zeggen: te weeten, dat zy eerder hun Vaderland zouden verlaaten, of in het zelve loopen bedelen, als zig in den Krygdienst te begeeven. Welke lafhartigheid niet wel te verwagten is van menſchen, die van jongs af aan de ongemakken en gevaaren van de Zeevaart gewoon zyn, die op den duur ruim zoo veel ſtandvastigheid vereiſchen, als het bywoonen van eenige Zee-gevechten.

„ Ook is 'er nog iets anders dat op veelen van ons indruk maakt. Te weten, het groot onderſcheid van magt tuſſchen *Engeland* en onzen Staat, dat niemand onbekend kan zyn, wiens kundigheden zig verder uitſtrekken, dan die van het laage Gemeen. Laat ons het wezentlyke vermogen van dit Land eens onderſtellen ſlegts een vierde te zyn van dat van Engeland: mits dat onze Zeemagt tot op een vierde van die van dat Ryk wierd gebragt, dat zekerlyk kan geſchieden ten opzigte van de Schepen. Dog laat ons, om gebrek van Volk, ſlegts op een vyfde onderſtellen, dan zoude (zeg ik) de afwending, die wy zouden maken, ten uiterſten nadelig, ja door den tyd ligt wel gevaarlyk kunnen worden voor de Waereldd wingende Britten. Want welk denkbeeld men zig vormen mag van hunne groote Scheepsmagt, daar alle de Volken voor beeven, en daar Frankryk alleen het hoofd aan bied, is het nogthans te denken, dat *dit Coloſſus beeld* door Frankryk alleen, zoo niet over hoop geworpen, ten minſten zeer geſchokt zoude zyn geweest, wanneer de andere Volken van Europa hadden kunnen goedvinden, om te zamen hunne vrye Zeevaart en Koophandel, en dus den toevoer der Scheepsmaterialen, voor te ſtaan en te beſchermen; waarom zy dog, vroeg of laat, de eene voor en de andere naa, Vyanden van Engeland moeten worden.

den. Ten zy men of eene ongewoone gemaatigheid van de Engelſche zyde, of eene onbedenkelyke ongevoeligheid zoude willen verwagten van hen, die zig tegenwoordig toeleggen, om dat gedeelte van den Oorlogshandel te dryven, dat aan ons Gemeenebest door den Oorlog belet word.

„ Dog dit alles moeten wy aan den tyd bevolen laten, en niet het minſte op eenige gunſtige vooruitzigten laten aankomen, maar liever agt ſlaan, op het geene men zelf kan uitvoeren, en daartoe alle kragten inſpannen; het welk voorzeker het eenige middel is, om nog eens door andere Mogenheden ondersteund te worden, en niet in de algemeene veragting te vervallen, om dat men zigzelven verwaarloost. Het ergſte inderdaad dat een Volk kan overkomen, en dat de wiſſe Voorbode is van deszelfs val en uiterſte bederf, zoo als de Geſchiedenisſen van alle tyden het aangetoond hebben."

Zeemans Handboek, beheizende een omſtandig berigt van verſcheide zaaken, die een jong Zeeofficier noodwendig dient te weeten: Benevens eene beknopte beſchryvinge van de takelagie der Oorlogſchepen van verſcheide Charters, bevoorens opgeſteld door den Wel Ed. Geſtr. Heer M. LAMBRECHTS, *Kapitein ter Zee. Nu grootlyks vermeerderd en verbeterd, door den Hoog Ed. Geſtr. Heer* J. H. V. KINSBERGEN, *Ridder van St. George, &c. &c. &c. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* G. H. v. Keulen, 1781. *Behalven het Voorwerk, 67 bladz. in gr. octavo.*

Eene beknopte byeenzameling van die kundigheden, welken tot den Zeedienst behooren, eertyds door een ervaren Man opgeſteld, en nu door een kundig Bevelhebber, met in agtneeming van 't geen door den tyd daar in verder ſtand gegreepen heeft, vermeerderd en verbeterd, is by uitſtek geſchikt voor zulken, die zig op den Zeedienst toeleggen; welken met vrugt van dit Geſchrift gebruik kunnen maaken. Voorts kan het ook anderen, bovenal in den tegenwoordigen tyd, van een weezenlyken dienst zyn, daar de Nieuwspapieren en de gemeenzaame Geſprekken, meermaals, over dit onderwerp gaan; gemerkt een opſtel van die natuur ter opheldering van verſcheiden byzonderheden des aangaande ſtrekt. —— Het thans afgegeeven Stukje behelst eene geregelde beſchryving der innerlyke geſteltenisſe van een Oorlogſchip, in alle deszelfs byzondere deelen; en voorts van de ſchikkingen, die een commandeerend Officier in agt heeft te neemen, zo ten aanzien van het Schip, als ten opzigte van het Volk; waarby nog komt de Articulbrief, en de Inſtructie raakende den Oorlog ter Zee enz.

Ju-

Judicieel Formulierboek, ſtrekkende tot een Supplement van de Papegaay, of Formulierboek van Mr. W. V. ALPHEN, *Secretaris voor den Hove van Holland, verzamelt door* Mr. W. HESSEN, *Advocaat. Vier Stukken. Te Utrecht, by* R. de Meije, 1782. *Behalven het Voorwerk, 796 bladz. in quarto.*

Met de afgiſte van dit vierde Stuk wordt dit nuttige Werk, van welks drie eerſte Stukken wy voor eenigen tyd gewaagden (*), beſlooten. Het vervolgt, ter afhandelinge van de Utrechtſche manier van procedeeren, die in 't derde Stuk gebragt was tot het afloopen van het Appél, met de ontvouwing van 't geen omtrent de Reviſie in agt te neemen ſtaat, en eene opgave der daar omtrent gebruikelyke Formulieren; waarby dan verder komt een verſlag van de overige byzonderheden, en daar toe betrekkelyke Formulieren, welken voor de Superieure Rechtbanken plaats hebben. Laatſtlyk zyn hieraan nog gehegt eenige Formulieren voor Commisſariſſen van kleine zaaken, of andere Subalterne Collegien, welken in de meeſte gevallen ten voorbeelde kunnen dienen.

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* VII. D. bl. 177.

Aantekeningen en Byvoegzelen op de Conſultatien, Advyſen en Avertiſſementen van verſcheidene voortreffelyke Rechtsgeleerden in Holland, bekent onder den naam van de Hollandſche Advyzen; uitgegeven door Mr. J. J. VAN HASSELT, *Rechtsgeleerde. II Deelen. Te Nymegen, by* A. van Goor, 1781. *In quarto, 498 bladz.*

Eene verzameling van aanmerkingen uit veeler Rechtsgeleerde Schriften, dienende ter nadere opheldering of verdere overweeging van verſcheiden byzonderheden in de bekende Hollandſche Advyzen voorkomende. De Heer en Mr. *van Haſſelt* doet hier mede een weezenlyken dienst aan de zulken die geen grooten voorraad van Boeken bezitten, als mede aan de Rechtsgeleerde oefening in 't algemeen, voor zo veel zyn arbeid ſtrekt, om anderen te gereeder aan te wyzen, waar zy nadere bedenkingen over deeze en geene Stukken bygebragt kunnen vinden.

Nieuw Nederlands Advys-Boek, dienende tot een Vervolg op het Nederlandsch Advys-Boek van Mr. J. V. D. BERG; *verzameld en uitgegeeven door* C. V. D. KOP, *Procureur voor de beide Hoven van Juſtitie in Holland. Voorzien met een kort Summier voor ieder Advys, en een Ampel Register. Tweede Deel. In 's Gravenhaage, by* H. Backhuyſen, 1782. *Behalven de Voorrede en een uitvoerig Register,* 538 *bladz. in quarto.*

Zy, die zich op de Rechtsgeleerdheid toeleggen, hebben het eerſte Deel van dit Werk, reeds in den jaare 1769 afgegeeven, met ene algmeene goedkeuring van het Plan, dat de Heer en Mr. *van der Kop* zig voorgeſteld heeft, ontvangen; en ze zullen, op het doorbladeren van dit tweede Deel, geene reden vinden, om hunne goedkeuring in te trekken. Agtervolgens zyn oogmerk, om; met eene oordeelkundige keuze, by een te zamelen, eenige Advyzen van kundige Rechtsgeleerden, over merkwaardige voorvallen; die nog door den druk niet gemeen gemaakt zyn; of, gedrukt zynde, zeldzaam geworden, en bezwaarlyk meer te vinden zyn; behelst dit tweede Deel een aantal van Stukken, welken, niet minder dan die van 't voorige Deel, de opmerkzaame overweeging van de beöefenaren der Rechtsgeleerdheid verdienen; dat het te wenſchen zy, dat de Heer en Mr. *van der Kop* in deeze zyne arbeidzaamheid voortvaare. —— Zie hier, tot een voorbeeld uit de aangevoerde Stukken, een advys, den 18 Maart 1735 gegeeven, ter beantwoordinge der Vraage.

„ Of eene *Joodſche* Vrouw bevoegt is van den Regter te „ vragen, by Proviſie *ſeparatie van bed, tafel, bywooning en* „ *goederen*, wanneer haar *Joodſche* Man, *ſtaande huwelyk, de* „ *Chriſtelyke religie heeft aangenomen?*" Welk Advys aldus luidt.

„ Dunkt onder verbetering, dat de vrouw, willende blyven *Jodinne*, tot den Eisch en Concluſie, by de vrage gemelt, is *bevoegt*, en dezelve aan haar ook *dient* te worden geadjudiceert.

„ Want, gelyk het aan de eene zyde zeeker is, dat na de beſchreevene Regten geen huwelyk mag werden aangegaan, tuſſchen een *Chriſten* Man en een *Jodin*, of tuſſchen een *Jood* en een *Chriſten* vrouw, *Leg. 6. Cod. de Judæis & Calicol.* gelyk zulx ook by het *Echt Reglement* van Haar Hoog Mog. Art. 50 verboden word bevonden: en dat ook in deeze Landen niet alleen dusdanige Huwelyken nergens zyn toegelaten; maar zelfs de *vermenging* van een *Jood* en *Chriſten* vrouwe, en van eene *Jodinne* met een *Chriſten* man, *ſtrafbaar* is; waar van men onder anderen vint by de Handvesten der Stad Amſterdam pag. 614, dat een *Jood* en *Chriſten* met den

den anderen *in, of buiten, huwelyk* geen *vleeſchelyke gemeenſchap* mag hebben op *ſtraffe*, daar by nader uitgedrukt.

„ *Zoo* is het ook aan de andere zyde zeeker, dat het geoorloft *is* aan een *man* ofte *vrouw* van getrouwde *Jooden*, uit het *Jodendom* tot de *Gereformeerde Christelyke* Religie overtegaan, zonder dat men kan zeggen, dat dusdanige *bekeerde Jood* daar door den *band* des huwelyks met zyn vrouw, de Jodinne, *verbreekt*: aangezien volgens de *Goddelyke* Wet de Zaligmaker onder de reedenen van *Egt-ſcheidinge* en *ongelykheid* de *verſcheidenheid* van *Godsdienſt* niet en heeft benoemt: en ook volgens de *beſchrevene* Regten dit *niet* gevonden wort als een middel, waar door de *band* des huwelyks, eens op een wettige wyze aangegaan, *verbrooken* word.

„ Dan, aangezien ook van de andere kant hier te Lande geene *conſcientie-dwang* bekent is; gelyk *Groenewegen* de *Leg. abreg. ad Tit. Cod. de hæretic. & Manichæis* aantoont, en op welken grond *Voet* dan ook op den Titul *Cod. de Judæis & Cælicol.* daar by voegt: quod moribus nostris, ſicut *hæretici*, ita & *Judæi* tolerantur, *nullamque religionis* ergo *perſecutionem* aut molestiam patiuntur; dat daarom ook die bekeerde *Jood*, als man, *niet* vermag zyne vrouw te *dwingen*, om meede *Chriſten* te worden, of desweegen eenig ongemak, min nog vervolginge in regten tot cohabitatie als anderſints zyn vrouw, willende *Joodinne* blyven, aandoen, als zynde die wille-keure omme in de zamenleving te verblyven, of te ſcheiden niet overgelaaten aan den Man, die van *Jodendom* is overgegaan tot de *Chriſtelyke* Gereformeerde Religie; maar aan de Joodsblyvende Vrouw, en zulx op fundament van de leſſe van den Apostel, 1 Corinth. 7, vs. 12, 13 daar hy zegt: *Indien eenig Broeder een ongeloovig wyf heeft, en* (quod notandum,) *deſelve te vreede is by hem te woonen, dat hy ſe niet verlate; ende een wyf, die eenen ongeloovigen man heeft, en hy te vreede is by haar te woonen, dat zy hem niet verlaate.* Waar op de Apostel vers 14 de rede laat volgen, waarom een *geloovig* man de *ongeloovige* vrouw, en eene *geloovige* vrouw den ongeloovigen man *niet* moeten verlaaten. Vervolgens overgaande tot den *ongeloovigen man*, of *ongeloovige vrouw* zelve, zoo werd daar niet gevonden, dat die ongeloovige *moet* blyven wonen by de geloovige, en die geloovige, het zy man of vrouw, *niet mag* verlaaten; Neen maar by het volgende 15. vers blykt het tegendeel: want daar ſtaat *maar indien de ongeloovige ſcheid, dat hy ſcheide.* En dat daar ter plaatſe geſprooken word van *zodanige ſcheidinge*, die den *band* des huwelyks laat in zyn *geheel*, en die by ons in de practyk *proviſioneele ſeparatie* word genoemt, vermeenen wy daar uit te vloeijen, dat men by het voorafgaande 10 en 11. vers, alwaar in de eerſte plaatze van de *ſcheiding* geſprooken word, bevint dat het *wyf*, 't geen van den *man ſcheid*, werd gelast *ongetrouwt te blyven*, of

of met den man te verſoenen: En gelyk 'er dan op het ſlot van het aangetogene vers 15 ſtaat, *dat God ons tot vreede heeft geroepen;* en daar op werd aangeteekent, dat zulx is om in *vreede*, en met eene *geruste* conſcientie (het zy *in* het huwelyk of *buiten* het zelve) te leeven; zoo is ligt te begrypen, dat geen vreede kan woonen in het huis, daar de man uit kragt van zyne aangenomene Geloofs-belydeniſſe *Jeſus Christus* als den *eenigen* Verloſſer en Zaligmaker erkent; en de vrouw als Joodinne, van den anderen kant, dat niet alleen *niet* aanneemt, maar *lochent. Erronea* enim alterius conjugis fides cum ſæpius ſoleat eſſe *altercationis* cauſa, non minorem inferet matrimonio invidiam, quam cætera mala, quæ illud turbant: nam ubi *diſpar* fides, ubi *diverſus* Dei cultus conjugibus est, ibi ſolet matrimonium ſæpius *rixis* & *jurgiis* ſcatere, *maledictionis* ſpinas producere, & viam ſternere ad *perpetuam* mortem. Boven en behalven, dat met opzigte tot het *rituale* zelfs de *zamenleving* van een *Christen* man en eene *Joodſche* vrouwe *niet wel* doenlyk of mogelyk is. En, alſchoon *H. H. Brouwer de jure connubior. L.* 2. *C.* 21, *N.* 7 beweert, (gelyk hier bevoorens ook is geadſtrueert geworden,) als dat man of vrouw van *Joods Christen* word, het huwelyk daaromme *niet* word geſcheiden, voor zoo veel den *Echt-band* aangaat, zoo beweert hy geenſints, dat de *Joods-blyvende* man of vrouw *moet* blyven zamen woonen, en zamen leeven met deszelfs *Christen* geworden Egtgenoot; neen maar integendeel geeft hy de *vreiheid* aan den *Joods-blyvende* man of vrouw tot de *Proviſioneele ſcheiding* in verbis: ſi ex duobus *Judæis* alter, ejurata feriali ſecta, ſe convertat ad *Christianam* fidem. NB: *nec deſeratur* ab altero, *non dirimendum eſt* inter eos rite contractum Matrimonium. En zulks verleent hy zelfs daar by aan den overblyvenden man of vrouw, *Jood* of *Joodinne*, *facultatem divertendi.* Zonder dat het vryſtaat te redeneeren tegen de uitgedrukte klaare intentie van denzelven *Brouwer* argumento a contrario, dat, zoo wanneer nu de *Joods-blyvende* van den *Christen*-geworden man *afgaat*, als dan het *huwelyk zelf*, en de *Egtband* tuſſchen henlieden zou werden *gedirimeert*; om reedenen die hy daar by voegt tot een ſlot van zyn zeggen: cum *diſparem* cultum inter *divortii* cauſas *non* poſuerit *Chriſtus*; als weeſende het huwelyk ex ſua natura *indiſſolubile*, en na de beſchreeve regten en onze maximen. Behalven de *dood* zelve, zyn 'er maar *twee* weegen en middelen bekent tot *ontbindinge* van den Echt; te weeten het *overſpel* en *moetwillige verlating*, welk tweede middel de *Christen* geworden man tegen de *Joods-blyvende*, en *ſeparatie* vorderende vrouw, met geen ſchyn-reede zelfs bybrengen kan; om dat de man de zake des huwelyks *niet* heeft gelaaten in haar *geheel*, zoodanig als het ten aanvang van dien is geweest; neen-maar in tegendeel door zyn *overgang* tot den *Chriſtelyken* Gereformeerden Godsdienst aan de vrouw

vrouw het *vermogen* heeft gegeeven, omme zig de zamenleving te mogen onttrekken. Zie den zelven *Brouwer Lib.* 1. C. 25. *N.* 24.

„ Want, alhoewel het wenſchelyk is, voor zoo verre iemand uit eene waare verligtinge en overtuiginge des gemoeds uit de blindheid des Joodendoms tot het ligt van het Euangelium word overgebragt; zoo doet egter de ondervinding al meenigwerf zien, dat onder dusdanige bekeering ſomwylen andere inzigten ſchuilen: en, konde hy daar door zig onttrekken van den band des Huwelyks, 't welk hy als Jood met eene Joodinne eens hadde aangegaan, zoude daar door geleegenheid tot huichelarye konnen werden gegeeven. Het is zoo verre van daar, dat zulks zoude moogen werden gevorderd uit hoofde van de bekeeringe, dat in tegendeel deeze *bekeerde niet* in ſtaat is van zyn kant te vorderen *proviſioneele ſeparatie*, blyvende de Egtbandt. *Brouwer, L. 2. C. 29. No. 9.* maar wel de *Joods* blyvende Vrouw, zoo als onder anderen voorbeelden *Eliſeba de Pinto*, wiens man, *Juda da Vega Prado*, Christen was geworden, door vonniſe van Schepenen van *Amſterdam* van denzelven haaren Man is geſepareert geworden van *Bet, Tafel, Bywoning* en *Goederen*; en ook nog *Ribea Abrabanel* meede indiervoegen, door vonniſe van den Regter alhier van haar Man *Isaac Hiskia Abrabanel*, die meede den *Joodſen* Godsdienst *verlaaten* had, is *geſepareert*. Alwaaromme de ondergetekenden vermeenen met regt en reeden te moogen concludeeren, dat, by aldien de Vrouw, in Caſu vermelt, begeert in haaren *Joodſen* Godsdienst te *verblyven*, dezelve Vrouw op de aangetooge gronden vermag van den Regter te vragen *proviſionele ſeparatie van Bet, Tafel, Bywoning en Goederen*, en dat daarvan de gewoone *Publicatie* worde gedaan, alles met al zulken Effecte, als in communi forma word geuſeert."

Myne nuttige Uitſpanningen, beſtaande in Bybel- Zede- en Mengeldichten. Te Rotterdam, by Cornelis Wyt, 1781. *In octavo* 124 *bladz.*

Eene verzameling van Dichtſtukjes, die, 't zy ze ſtichtende, leerzaame of vermaakende onderwerpen voordraagen, in hunne ſoort hunne gevalligheid hebben. Ze komen juist niet voor als uitmuntende; maar vertoonen ons een Opſteller, die de Dichtkunde toch voor zyne Uitſpanning houdt, 't welk altoos eenige nuttigheid kan hebben. Hy is dus zekerlyk hooger te agten, dan den *Man van ſmaak*; dien hy ons afſchetst, als zodanig eenen, welke anderen hunne verkiezing laat involgen, in 't beoefenen van die of deeze Kunſten en Weetenſchappen; doch voor zigzelven betuigt:

Maar

Maar my kan niets van dit vermaken.——
'k Ben van een andren ſmaak,
En niemand kan myn kouze laken;
Ja veele naar de myne haken;
Zulks duldt geen tegenſpraak.

En, vraagt men, wat my kan behagen?
't Is om op myn gemak,
By ſchoone en warme zomerdagen,
Vry van ramp, van leedt en klagen,
Te rooken myn tabak.

Van Menſchen van dien ſmaak, hoedanigen 'er maar al te veel gevonden worden, is niets nuttigs te wagten; terwyl de arbeid van onzen Autheur nog dienen kan tot ſtigting; als, onder anderen, af te neemen is uit zyne voorſtelling van den *Lofzang der Engelen, by de geboorte van Gods Zoon*, Lucas II. 14.

Eere zy GODT in de hoogſte Hemelen.

Al zit gy hoog op Uwen throon,
O Hemelheer en Koning!
Uwe eer ſtraalt néer op de aarde uit Uw verheve wooning;
Uw heerlykheit blinkt by de kribbe van Uw' Zoon:
Door ons wordt de eere aan U in Bethlem toegebragt;
Uw lof verbreiden wy in d'aangenaamſten nacht.

Gods eer vertoont zich wydt en zydt
In Salems Luſtprieeleŋ;
Zyne eer doet ons in 't choor op zilvren ſnaren ſpelen;
Zyne eer maakt Davids *ſtam en* Sions *ſtadt verblyd:*
Hoor aarde! hoor! hoe wy Gods eer en lof verkonden;
Zyne eer verbreiden wy met Hem gewyde monden.

Gods eer en wyze heerlykheit
Zien wy met heilige oogen;
Zyn trouw, Zyn waarheit daalt met luister van om hoogen;
Zyn zorg, Zyn liefdegunst en wonderbaar beleidt,
Geeft heden Zynen Zoon ten zoen der zondige aard';
Zyn Zoon tot 's menſchen heil in Bethlehem *gebaard.*

Gods

Gods dierbaar Kindt, voorlang belooft,
In 't zalig hof van Eden:
Het zaadt, dat d' ouden ſlang den kop aan ſtuk moet treden,
Beurt thans vol glantsch omhoog het eeuwig blinkend hoofdt,
En zal, na d' aard chen ſtrydt in 't eind der droeve dagen,
Den friſſchen zegepalm op lucht en wolken dragen.

Gods hemelsch uitgedrukte Beeldt.
Het grootſte licht der lichten,
Dat d' afgevallen mensch door Zyne leer zal ſtichten,
Is uit Maria *ons ten zaalgen troost geteeldt.——*
Ryst ſchepslen, ryst om hoog, verlaat het nietig ſtof,
En galmt op hemeltoon des Hoogſtens eer en lof.

Zingt dankbaar, al wat adem heeft!
Looft GODT met zuivre klanken!
Help Hemel, Aarde en Zee, help Godes goedheit danken!
Zingt eeuwiglyk triomf, nu de Opperkoning leeft!
Sla bly, ô Cherubyns! uw hagelwitte wieken;
Men zag nooit ſchooner dag aan 't bloozend uchtendkrieken.

Vrede op der aarde.

Zingt vry, ô Mensch! vol vreugdt, uw Kristus is geboren!
Juich, juick nu in den Heer; wyl heil en voorſpoedt groeit.
Het waar geluk is u beſchoren,
Het oorlogszwaardt word vastgeboeid;
De blyde Vrede *daalt! de Vredevorst baart zegen,*
De twist en wraak verdwynt, de rust bloeit allerwegen.

Nu zal de Vrededag *voor eeuwig* Vrede *maken!*
Ga, ga in Vrede *heen naar 't vorstlyk vredenhuis,*
De wreedheit zal zich zelfs verzaken;
De haat baart thans geen ſmaadt noch kruis;
De vrêebazuin galmt vrêe in alle Tempelchoren;
GODT zal door JEZUS bloedt de vrede alom doen hooren.

Zingt, menſchen, zingt ter eer der rykſte zaligheden,
Nu men Gods grooten Zoon vindt in het nedrig ſtal;
Zwaai bly den wierook der gebeden:
't Is JEZUS, die u helpen zal;
Laat vrêegezangen door het blaauwe luchtzwerk dringen,
En helpt, ô vredefeest! op aard het vrêeliedt zingen.

In

In de menſchen een welbehagen.

't Godlyk heil is neêrgevlogen
Uit de zilvre hemelbogen
Van Gods heerlyk heiligdom:
Naar zyn wil en welbehagen
Zien wy 's waerelds heilzon dagen
In der zielen Bruidegom.

GODT, door Zyn genaê geraden,
Denkt aan 's menſchen gruweldaden,
Noch aan hunne onwaardigheit:
Neen, Hy ſchenkt Zyn Zoon het leven,
En wil kracht en ſterkte geven,
Dat Hy hen als ſchapen leid.

Zingt des, aarde, lofgezangen,
Wil in vreugdt Gods Zoon ontvangen;
Streef Gods lievelingen na;
Wil nog lang in Bethlems velden
's Hemel-Konings lof vermelden;
Galmt met ons Hallelujah.

Hallelujah *nooit volzongen*
Door der Cherubynen tongen;
Hallelujah, *GODT ten prys.*
Wil, ô Heer, in gunst ontvangen,
Bethlems *blyde vreugdezangen,*
In Uw juichend paradys.

Vaderlands A-B Boek voor de Nederlandſche Jeugd. Te Amſterdam, by W. Holtrop, 1781. *In octavo.*

Een zeer wel ingerigt Kinderboek, geſchikt om den Kinderen, op eene aangenaame en gemaklyke wyze, de kennis der Letteren in te boezemen; als mede hun eenig denkbeeld te geeven van de eerſte beginzelen van het cyferen, als mede van etlyke Kunſten en Handwerken. Hier by komen dan verder Spelen Leesoefeningen, die de Kinderen allengskens opleiden; waar in men den natuurlyken voortgang en toeneemende vatbaarheid der Jeugd zeer wel in agt genomen heeft. Het draagt niet ongepast den naam van *het Vaderlandsch A-B Boek*, als zynde veelzins geſchikt, om den Kinderen indrukzels te verleenen, die tot ons Vaderland betrekkelyk zyn; dan wy zullen ons hier over niet breeder uitlaaten; dewyl wy des aangaande nog te magten hebben, een *Nader Onderrigt tot het vereiſchte gebruik van het VADERLANDSCH A-B BOEK.*

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Beginzelen der ſtellige Godgeleerdheid van den Cancellier J. L. V. MOSHEIM, *vertaald door* AD. ABR. V. MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordrecht. Twee Deelen, Te Utrecht, by* G. T. *en* A. V. PADDENBURG. 1782. *Behalven het Voorbericht, en een uitvoerigen Bladwyzer, 1072 bladz. in gr. octavo.*

Uit het Voorbericht leeren wy, dat dit Geſchrift, oorſpronglyk, beſtaet uit de Academielesſen van den Hoogleeraer *Mosheim*, die gewoon was zynen Leerlingen maer korte ſtellingen te laten ſchryven, welken hy voorts door mondlyke onderrichting nader ophelderde. Vermits nu de Hoogleeraer langzaem en ſtatig ſprak, zo viel het velen zyner Leerlingen niet moeilyk, hem, ook in deze onderrichting, met de pen te volgen; waer uit dan enige Handſchriften ontſtaen zyn, die en het een en ander behelzen. 's Mans Schoonzoon, de Hoogleeraer *van Windheim*, heeft zich van zodanige Handſchriften bedient, en daernevens nog gebruik gemaekt van *Mosheim's* eigen aentekeningen; het welk hem in ſtaet geſteld heeft, om dit Werk in ene geſchikte orde te brengen, het zelve volledig te maken, en dus in de Latynſche tale het licht te doen zien, en wel, by ene tweede uitgave, met aenmerkelyke vermeerderingen, uit Handſchriften hem wat later toegekomen. Naer die tweede uitgave is deze Nederduitſche vertaling, door den Eerw. *Moerbeek*, uitgevoerd; en wel, onder het opzicht van den Eerw. *J. H. Fortmeijer*, Leeraer der Lutherſche Gemeente te Utrecht; die deze moeite wel op zich heeft willen neemen, ten gevalle eniger Lutherſche Broederen, welken wenschten, dat iemand van hun Genootſchap het oog over deze vertaling geliefde te laten gaen. — Men kan hier uit opmaken, dat 'er, en in de Latynſche en in de Nederduitſche afgifte, alle naeuwkeurigheid gebruikt zy, om des Hoogleeraers ontvouwing van de *ſtellige Godgeleerdheid*, in alle opzichten, naer vereisch van het belang des onderwerps, voor te dragen: dat te meer opmerkzaemheid verdiende, om dat de denkbeelden van den beroemden

Mosheim, in 't verklaren van 't Luthersch ſamenſtel der Godgeleerdheid, van geen gering gewigt zyn. Uit dien hoofde is zodanig ene gemeenmaking zeker gevallig; niet alleen voor hun, die tot het kerklyk genootſchap der Lutherſchen behooren; maer ook voor andere Christenen, die begerig zyn, om de Godgeleerde denkbeelden der Broederen Lutheranen nader te leeren kennen. ——— Den enen en den anderen is dit Werk, ten dezen aenzien, by uitſtek nuttig; daer het zelve de Godgeleerdheid in haer geheel verband voordraegt, onder 't mededeelen veler oordeelkundige aenmerkingen, zo over leeringen, die de Christenen met elkanderen gemeen hebben, als over zulken, die het Lutherſche Kerkgenootſchap min of meer onderſcheiden.

By den aenvang verleent ons de Hoogleeraer een algemeen denkbeeld van het hoofdonderwerp, dat hem te ontvouwen ſtaet; handelende ten dien einde over de natuur en den aert der Godgeleerdheid in 't algemeen, en der leerſtellige in 't byzonder; aen welker verklaringe hy tevens hecht, ene geſchied- en oordeelkundige opheldering van de manier, op welke de Godgeleerdheid eertyds en in latere dagen behandeld is geworden; met aenwyzinge der voornaemſte lotgevallen dezer Wetenſchap, door alle eeuwen der Christenheid. Na dit algemene voorſtel, dat, zo met betrekking tot de Leer als tot het Geſchiedkundige, verſcheiden nutte aenmerkingen behelst, gaet de Hoogleeraer over ter verklaringe van 't geen men in agt heeft te nemen omtrent het beginſel der Godgeleerdheid, *de Heilige Schrift*; beſchouwd als behelzende het Godlyk onderwys, nopens den weg ter zaligheid voor 't menschdom. Die algemene beſchouwing, rakende den inhoud en 't doelwit, vervolgt de Hoogleeraer met ene naſpooring van 't byeenbrengen van den Canon, en 't verdeelen der Bybelboeken; waarop hy verder handelt, over de Godlykheid, de kracht en de volmaektheid der Heilige Schrift, uit hoofde waervan dezelve inkomt, niet alleen als een Godlyk beginzel, maer als het enige beginſel der Godgeleerdheid; welk alles hy, met de ontvouwing der daeruit voortvloeiende gevolgen, voordraegt. — Op deze voorbereidende aenmerkingen, nopens de natuur en 't beginzel der Godgeleerdheid, ſtelt ons de Hoogleeraer zyne verdeeling van de Godgeleerdheid voor, naer welke hy het beloop van dit zyn Werk zal inrichten.

„ Daar de geheele Godgeleerdheid, zegt hy, niets an-
„ ders is, dan eene Leer, raakende de herſtelling der ver-
„ eeniginge tusſchen God en de Menſchen, zo volgt, dat
„ de-

„ deze ganſche weetenſchap, best, in *drie deelen* geſchift „ kan worden; waar van *het eerſte* van God zelven zal han- „ delen; *het tweede* van den Mensch, welke met God ver- „ eenigd moet worden; *het derde* eindelyk van de midde- „ len, waar door deeze vereeniging tuſchen God en de „ Menſchen bewerkt moet worden."

Achtervolgens deze ſchikking gaet het eerſte Deel over *God*. Hierin bepaelt zich de Hoogleeraer, eerst, ter overweginge van Gods Natuur, voor zo verre de Kennis daer van gemengd is, of zy uit de Openbaring en Rede te gelyk gekend word; en vervolgens, ter beſchouwinge van God, voor zo verre Hy uit de Openbaring alleen gekend word, of het Artikel rakende God, voor zo verre het zuiver is, of van de Drieëenheid. Daer by komt ene verklaring van Gods werken, zo van dat der Scheppinge, als dat der Voorzienigheid; tusſchen beiden ontvouwt ons zyn Hoogeerwaerde de Schriftuurleer betreffende de Engelen.

Het tweede Deel is dan wyders geſchikt ter naſpooringe van den *Mensch*. Onze Godgeleerde beſchouwt hem, eerst, als den onſchuldigen en Gode gelyken mensch, met aenwyzinge van deszelfs voortreffelyken gelukſtaet. Voorts, als den vallenden mensch, met ene onderſcheiden verklaring van 's Menſchen val, benevens deszelfs gevolgen. En ten laetſte als den gevallen mensch, dat ene verklaring verleent van de leer der Vryheid en der Zonde der menſchen, mitsgaders der Straffen, aen welken de gevallen mensch, door de Zonde, onderhevig is.

Eindelyk komt in het derde Deel nog in overweging, *de Huishouding der Zaligheid, of de wyze om de Zaligheid te verkrygen*. Onder dit opſchrift handelt de Hoogleeraer vooraf over de Leer der Verbonden, en die der vier huishoudingen des Genade verbonds, onder *Adam*, *Abraham*, *Mozes* en *Chriſtus*; welke laetſte voorts afzonderlyk in 't breede verklaerd word, waerin zyn Hoogeerwaerde deze orde houd. —— I. Vestigt hy het oog op den Middelaer des Nieuwen Verbonds, zo ten aenzien van deszelfs Perſoon als Ampten. II. Gaet hy na, Gods eiſchen, of de voorwaerden, die God den menſchen voorgeſchreven heeft, welken een verbond der genade met hem willen aengaen, die tot de drie volgende te brengen zyn: de Boetvaerdigheid, het Geloof in Jezus Christus en de Vernieuwing of Heiligheid. III. Draegt hy voor, de beloften, welken God by het Verbond der Genade gevoegd heeft, onderſcheiden in de beloften der genade en die der heerlykheid. By de

overweging der eerſten komt in aenmerking, de leer der Genade en Voorbeſchikkinge, verder de Genadewerkingen, benevens de Genademiddelen of Sacramenten. En by het nagaen der laetſten, of die der heerlykheid, beſchouwt zyn Hoogeerwaerde den eeuwigen gelukſtaet der genen, die in 't geloof volharden; 't welk hem verder aenleiding geeft, ter ontvouwinge zyner gedachten, over den ſtaet der zielen terſtond na den dood, de leer van de verryzenis der dooden, die van het laetſte oordeel, en van de voleinding dezer waereld. Aen dit alles hecht de Hoogleeraer voorts nog, by wyze van een Aenhangzel, de verklaring van het Leerſtuk rakende de Kerk, of het Koningryk van Christus, zo als het zich hier op Aerde, in de beſtiering der Kerke, vertoont.

Wy hebben het niet ondienſtig geacht, den Lezer dit achtervolgend beloop dezer ſtellige Godgeleerdheid onder 't oog te brengen, als ene welingerichte ſchikking ter ontvouwinge dier wetenſchap; dan 't opgeven daer van wederhoud ons, ten einde dit Artykel niet te lang te maken, van 'er voor tegenwoordig nog een byzonder ſtael uit mede te deelen, 't welk wy liever tot ene nadere gelegenheid zullen uitſtellen.

Kort verhaal van een Geſprek tuſſchen enen medepligtigen aan twee Moorden, en A. BUURT, *Predikant te Amſterdam. Te Amſterdam by* P. den Hengst. 1781. *In groot octavo 24 bladz.*

Geſprekken van die natuur zyn gewoonlyk te algemeen en oppervlakkig, om byzondere aenmerkingen te verdienen; van waer Mannen van gezette Studie dezelven zeldzaem gemeen maken. Met dit alles kan het egter, zomtyds gebeuren, dat de omſtandigheden van dien aert zyn, dat ze aenleiding geven tot ene meer dan gewoonlyk der overwegingswaerdige voorſtellinge; 't welk in dit geſprek van den Eerwaerden *Buurt* plaets heeft; des het niet vreemd zy, dat hy het zelve openlyk afgegeven hebbe. Te minder, daer het, gelyk zyn Eerwaerde niet ten onregte te kennen geeft, dienen kan, in 't algemeen, om den Lezer op te leiden tot ene geregelde overtuiging van het ware en ſchone van den waren Christelyken Godsdienst: —— en tevens wel byzonder, om denzulken, die met zodanige menſchen over de voornaemſte waerheden moeten ſpreken, enige

enige aenleiding te geven, om naer de lesſen der ware eenvoudigheid te werk te gaen. —— De misdadiger, met name *Humbert*, was een Deïst, en 't geſprek van den Eerwaerden *Buurt* was in de eerſte plaetſe wel ingericht, om hem tot ſtilſtaen te brengen; waerop hy, indien halſtarrigheid niet in den weg geweest ware, hem ligtelyk verder zou hebben kunnen leiden.

Godt onder de Lofzangen en Speeltuigen van Israël verheerlykt, vertegenwoordigt in eene Leerreden over 2 Kron. V. 12 en 13. door J. SCHAGEN, *Mede-euangelie-dienaer te Monnikendam. Te Monnikendam by* J. Gorter, 1781, *Behalven het Voorbericht, 77 bladz. in gr. octavo.*

By gelegenheid der inwijinge van een nieuw Orgel in de Gereformeerde Kerk te Monnikendam, heeft de Eerwaerde *Schagen* tot een onderwerp zyner Leerreden uitgekoozen, het verhael, dat ons 2 Kron. V. 12 en 13. aengetekend is, van het ſtrelend maetgezang en verrukkend muzykſpel der zingende en ſpelende Leviten, by de plechtige inwijing des Tempels, door God op ene luisterryke wyze goedgekeurd. Zyn Eerwaerde, dit verhael in 't breede tael- en oudheidkundig ontvouwd hebbende, laet zich wyders, op ene gepaste manier, uit over het betamelyke en nuttige van het geheiligd Kerkgezang en Godsdienſtig Muzykſpel; met aenwyzing van de algemene verplichtingen der Leden, om daervan een waerlyk Godsdienſtig gebruik te maken; en van hunne byzondere verplichting, zo aen Gode als aen de Overheden der Stad, ter betooninge van hunne dankbaerheid, wegens de voltrekking van het nieuw gemaekte Orgel: waerop hy, ten beſluite, der Gemeente indezervoege toezingt.

Zoo moogt ge in Gods gewijdde Kerk,
In 't midden van de blijde Kooren,
De zachte Melodijen hooren
Van 't elk verrukkend Orgelwerk'.
Wie, daar hy met de Pſalmgezangen,
In 't bijzijn van den Achtbren Raadt,
Door wiens beſtel dit Kunsttuig ſtaat,
Den zuiveren Orgeltoon mag vangen,
Wijdt hier aen de Oppermajeſteit
Geene offers van zijn dankbaarheid?

Nu moet de ſchelle Lovſchalmei
Der Burgervaadren roem verheffen;
Zingt Pſalmen op, die harten treffen,
En voegt 'er de Orgelklanken by.
Zo moet elks geest, by 't ſlaan der ſnaaren
Van Jeſus dichterlijken Zoon,
En bij den Godgewijden toon,
Volvrolyk naar den Hemel vaaren;
Om in dat zangrijk Paradijs,
Op de alleraangenaamſte wijz,
Met de Engelen en Hemelingen
Het driemaal Heilig op te zingen!

Leerzaame Verhaalen uit de Bybelſche Geſchiedenisſen voor Kinderen. Door J. FR. FEDDERSEN, *Predikant in de Hoofdkerk van St. Jan te Maagdenburg. Te Amſterdam by* M. de Bruijn. *Behalven het Voorwerk*, 253 *bladz. in octavo.*

Al enigen tyd geleden, hebben wy gewag gemaakt van een geſchrift van den Eerwaerden *Fedderſen*, dat ten Tytel heeft, *Het leven van Jezus voor Kinderen* (*); by welke gelegenheid wy aenmerkten, dat 's Mans ſchryfwyze uitnemend wel geſchikt zy naer de vatbaerheid der Kinderen, en dat zyne manier van uitvoering hare wezenlyke nuttigheid hebbe. Even dit heeft plaets in deze zyne *Verhaalen*, welken met dat zelfde oogmerk geſchreven zyn; en daedlyk dienen, om der Jeugd deze en gene Bybelſche Geſchiedenisſen op zodanig ene wyze in te boezemen, dat het haer ter deugdzamer leeringe ſtrekke. Zyn Eerwaerde ontvouwt hier eerst den Kinderen de voornaemſte Geſchiedenisſen des Ouden Testamentes, zints de Schepping der Waereld, op ene beknopte wyze; en ſtelt hun dezelven indiervoege voor, dat het ſtrekke, om hen de blyken der Godlyke Volmaektheden, het beminlyke der Deugd, en het afſchuwelyke der Ondeugd te leeren gadeſlaen; terwyl hy hen tevens doet opmerken, welke gedachten en voornemens, op de overweging hiervan, in hunne harten behooren te ontſtaen. Vervolgens tot de dagen des Nieuwen Testamentes gekomen zynde, beroept hy zich, ten aenzien van Je-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letter-Oef.* I. *Deel. bl.* 385.

Jezus Christus, op zyn voorige Geſchrift, en bepaelt zich wyders tot het bybrengen van etlyke voorbeelden, van Eerbied en Dankbaerheid jegens God, van Liefde en Vertrouwen op Christus, van Menſchenliefde en Weldadigheid, mitsgaders van zulken, die gezondigd en zich bekeerd hebben; waarop hy ten laetſte, ter waerſchouwinge, het oog nog vestigt, op de Phariſeen, Schriftgeleerde en Joodſche Priesters, die vyanden van Jezus waren, als mede op den Verrader Judas Iscarioth. ——— Tot eene proeve zyner maniere van voorſtellinge, leze men 's Mans volgende bedenkingen, daer hy van Cornelius, den Romeinſchen Hoofdman, gewaegt.

„ Cornelius, alhoewel hy niet tot de Israeliten behoorde, had nogthans kennis van den eenigen waren God, en opregte eerbied voor denzelven. In zijn levenswandel was hij een rechtſchapen goed man, en in 't bijzonder tegen de armen zeer weldaadig. Hij bad gemeenſchaplijk met zijn Familie en gantſche Huisgezin. Gods Woord had hij lief. Nadien God hem wegens zijn goed hart de genade ſchonk, dat hij met zijn Godvruchtig Huisgezin tot het Christendom gebragt wierd, zo beleed Petrus: Nu ondervinde ik, in waarheid, dat God geen aannemer des perzoons is, maar onder allerlei Volken, die hem vreest, (naar zijne geboden leeft,) en regt doet, is hem aangenaam.

* * *

Leert uit dit verhaal, mijne Kinderen, dat 'er onder alle Volken en Religiepartijen ook regtſchapene welgezinde Menſchen zijn kunnen. Wanneer gij derhalven hoort, dat iemand uit onwetenheid, of om dat hij een menſchenhatend gemoed heeft, alle die menſchen, die niet van zijn Geloof zijn, haat en verdoemt, zoo doet hem zulks niet na!

Wagt u ook, van de Jeugd af, voor allen religiehaat! dat is, zijt daarom van geen mensch vyand, om dat hij uw geloof niet heeft. Bemint en vereert een ieder godvruchtig en deugdzaam mensch, hij zij dan opgevoed in welke Religie ook! Denkt toch niet, dat gij daarom alleen bij God aangenaamer zijt, dan andere, om dat gij in ee-

nen Godsdienst opgevoed zijt, die beter is dan de hunne? Het komt daarop aan, of gij godvruchtig zijt en recht doet, gelyk God het in zijn woord hebben wil. Zijt gij dat, en doet gij dit, dan hebt gij Gods gunst."

Hedendaagsche Oeffenende Heelkunde, door DAVID VAN GESCHER, *Heelmeester van het St. Pieters Gasthuis te Amsterdam, Lid van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem, van het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen, en van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Konsten en Weetenschappen, Met Plaaten. Tweede Deels, Eerste Stuk. Te Amsterdam, by* J. Dóll, 1782, *in gr.* 4*to.*

De Onderwerpen, welke, in dit Tweede Deels Eerste Stuk voorkomen, zyn de twee volgende gewigtige Leerstukken; namentlyk, in de eerste plaats, eene Verhandeling over de Huidziekten, in het algemeen, en, in de tweede plaats, eene Verhandeling der Oogziekten. —— De Huidziekten zyn wederom afgedeeld in de eigentlyk dus genaamde Huidziekten, in de Ziekten des Hairen en in die der Nagelen; —— onder de eigentlyk dus genaamde Huidziekten brengt de Heer *van Gesscher* de volgende algemeene soorten. —— De algemeene veranderde hoedanigheden van het Huidweefzel, de Huidwonden, de Huidzweeren, de Puisten, de Blynen, de Knobbels, de Huiduitwassen, de Vereeltingen, de Vlekken, de Vleknartige Ziekten, de Korsten, de Schubben, het Uitslag, en eindelyk de Huid-Insecten. Alle deeze onderwerpen worden hier in eene juiste orde voorgedragen; de kenmerken en derzelver byzondere soorten nauwkeurig bepaald, en vervolgens de algemeene Geneeswyze aangeweezen.

De Verhandeling der Oogziekten is in twee Hoofddeelen gesplitst. In het eerste onderzoekt de Schryver de Ziekten, eigen aan elk der zamenstellende deelen van het Oog, en brengt tot dezelve de volgende Geslagten; als, de Ziekten der Wenkbrauwen, de Ziekten der Oogleden, der Ooghairen, de Ziekten van den binnensten Ooghoek, de Ziekten, afhangende van de gebrekkige hoeveelheid en hoedanigheid van het Traanvogt, de Ziekten van den Oogbal, des Oogappels, van het Wateragtig vogt, van het Cristal, en, eindelyk, van het Glasvogt; van yder dee-

deezer Geſlagten worden wederom de byzondere ſoorten beſchreeven.

Het tweede Hoofddeel handelt over de Ziekten, welke byzonder betrekkelyk zyn tot de wyze van zien, dat is, met andere woorden, tot het gezigt zelve. ——— Dit nuttige Werk voor de Heelkunde, aan het welk wy reeds, in onze voorgaande, den welverdienden lof gaven, is reeds met zulk eene algemeene goedkeuring van deskundigen ontvangen, dat wy het onnoodig oordeelen 'er iets meerder tot aanpryzing van het zelve by te voegen.

Verhandelingen over de verbetering der Openbaare, vooral der Nederduitſche Schoolen. Uitgegeven door het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen. Te Middelburg, by P. Gillisſen, 1781. *Behalven het Voorberigt, 502 bladz. in gr. octavo.*

In den jaare 1779 ſtelde het Zeeuwſche Genootſchap de volgende gewigtige Prysvraag voor. —— „ Welke ver„ beteringen hebben de gemeene of openbaare, vooral de „ Nederduitſche Schoolen, ter meerdere beſchavinge on„ zer Natie, nog wel noodig? Hoe zou die op de voor„ deeligſte wyze kunnen ingevoerd, en, op een beſtendi„ gen voet, onderhouden worden?" ——— Uit een aantal van ingeleverde ſtukken heeft het Genootſchap goedgevonden, drie Verhandelingen, als de bestgekeurden, te ſchikken, om geplaatst te worden, in het achtſte Deel der Werken van het Genootſchap, dat men voorneemens was ter Drukperſe te leveren. Dan, aangemerkt het veelen niet gelegen komt, de geheele verzameling deezer Schriften te koopen, en 't onderwerp intuſſchen van een zeer algemeen aanbelang zy, zo heeft men het tevens raadzaam geoordeeld, om deeze drie Verhandelingen, wat vroeger, en op zigzelve, gemeen te maaken; waar door ze te eerder in veelen handen konden komen, en, dus afzonderlyk uitgegeeven, voor zommigen te ligter te verkrygen waren: ingevolge van welk beſluit deeze Verhandelingen, op zodanig eene wyze, afgegeeven zyn.

De geleerde Heer *H. J. Krom*, Profeſſor en Predikant te Middelburg, wiens voortreffelyke Verhandeling de eerſte plaats bekleedt (*), neemt aanvanglyk, als het hoofd bedoel-

(*) Het Genootſchap heeft deeze Verhandeling boven al

doelde, de *Nederduitſche* Schoolen in overweeging. Na het opnoemen en aanwyzen der voornaame gebreken, die in deeze onze Schoolen, zo in de Steden als ten platten Lande, vry algemeen plaats hebben, ſchikt hy zig, om bepaalder te toonen, hoe dezelven *ingerigt* behooren te zyn; 't welk hem de opgenoemde, en ook andere veelal min in 't oog loopende, gebreken doet tegengaan. En hier aan hegt hy dan wyders zyn voorſlag, nopens de *geſchiktſte middelen*, om zulk eene inrigting. op de voordeeligſte wyze, te doen ſtand grypen en houden. —— In 't een en ander geval gaan 's Hoogleeraars aanmerkingen, wel over onze *Schoolen in 't algemeen*, maar te gelyk ook, in een byzonder opzigt, over onze *Armen-* of *Diaconye Schoolen*; waarby dan ook nog komt eene overweeging van de oprigting en handhaaving van een *Nederduitsch Kunſtſchool*, in zulke Steden en voornaame Dorpen, daar men het zelve met vrugt zoude kunnen invoeren, waar door men der Jeugd gelegenheid zou geeven, om, in het Nederduitsch, in verſcheiden nutte Kunſten en Weetenſchappen onderweezen te worden. —— Na het afhandelen der Nederduitſche Schoolen, deelt de Hoogleeraar ook verder zyne aanmerkingen mede over de verbetering der Franſche Kostſchoolen, zo der jonge Heeren als der jonge Juffers; mitsgaders der Latynſche Schoolen in ons Vaderland, die, hoewel over 't geheel op een vry goeden voet, egter mede nog al eenige verbetering noodig hebben.

Eene hieraan volgende Verhandeling van den Heer *K. v. d. Palm*, Fransch en Nederduitsch Kostſchoolhouder te Delfshaven, die met den gouden Eerprys vereerd is geworden, gaat eerst over de openbaare Schoolen in 't gemeen, en dan over de Nederduitſchen in 't byzonder. In het eerſte gedeelte ſtelt hy zyne gedagten over 't Schoolonderwys in 't algemeen voor, en hegt daar aan zyne byzondere aanmerkingen zo over de Latynſche Schoolen, als over anderen, die geſchikt zyn om onderwys in andere vreemde Taalen te geeven, en te gelyk inkomen als Kostſchoolen, welken dienen ter volmaakinge van de opvoeding der Jeugd. Op eene beknopte afhandeling van dit Stuk, gaat hy over om het tweede gedeelte, als hier bovenal bedoeld, wat breeder te ontvouwen; zo ten aanzien

hoog geſchat; doch dewyl deszelfs geagte Opſteller een Lid van 't Genootſchap ware, kon zyn Ed. den Eerprys niet wegdragen.

den der Schoolen, daar het onderwys ten koste der Ouderen gegeeven wordt, als met opzigt tot de Armſchoolen; nopens welke laatſten dan bepaaldlyk in overweging komt het geen, waardoor zy van de andere Schoolen onderſcheiden zyn. ——— De Opſteller deezer Verhandelinge, door zyne ervarenheid en kundigheid beroemd, door ondervinding de gebreken kennende, legt het 'er op te, om dezelven duidelyk en beſcheiden onder het oog te brengen, en zodanige middelen ter verbeteringe van dezelven aan de hand te geeven, die algemeen en op alle plaatzen in 't werk geſteld kunnen worden.

By deeze twee heeft het Genootſchap eene derde Verhandeling gevoegd, die men verſchuldigd is aan den Eerwaarden *D. C. v. Voorst*, onlangs Predikant te St. Anna ter Muiden, nu te Catzand, wien de zilveren Eerpenning is toegekend geworden. Zyn Eerwaarde maakt deeze Verhandeling drieledig. Eerst geeft hy op, hoe de Schoolen verbeterd moeten worden; voorts toont hy aan, hoe men die verbetering, op de beste en minst kostbaare wyze, kunne invoeren; en laatstlyk doet hy zien, hoe deeze verbetering, op een geſchikten voet, onderhouden kunne worden. Ter behandelinge van het eerſte gedeelte gaat hy voor af na, waarin de beſchaafdheid en beſchaaving eener Natie beſtaa. Hier op toont hy dat onze Schoolen niet geſchikt zyn ter bereikinge van zulks; ten welken einde hy een tafereel van 't gewoone onderwys ſchetst, met ontvouwing van deszelfs gebreken, derzelver oorſprong, en de manier, op welke men deeze gebreken uit den weg kan ruimen, en behoort te verbeteren. Zulks leidt hem dan voorts ter aanwyzinge van de middelen, om zodanig eene verbetering in te voeren, en beſtendig te maaken; waaromtrent hy de vereischte voorſlagen aan de hand geeft, die, zynes oordeels, onder de hulp der Overigheid, met veel vrugts in 't werk geſteld zouden kunnen worden.

Wyders gaan deeze Verhandelingen nog vergezeld van eenige aanmerkingen, die het Genootſchap grootlyks getrokken heeft, uit andere ingeleverde ſtukken, welken ten opzigte van deeze en geene byzonderheden, raakende dit onderwerp, haare nuttigheid hebben. En ten laatſte ontmoet ons nog een Aanhangzel, geſchreeven door den Hoogleeraar *Nahuis*, by gelegenheid van het nazien der Verhandelingen; behelzende 's Maus gedagten over eenige voor-

voorſtellingen, die nog wel eene nadere overweeging verdienen.

Alle deeze ſtukken te zamen leveren der Natie een aantal van leerzaame aanmerkingen, die geſchikt zyn om ons Schoolonderwys tot een aanmerkelyken trap te verbeteren; indien ze, gelyk de Heer *van der Palm* zig uitdrukt, „ niet in de beſpiegeling blyven hangen, maar werkdadig „ in gebruik raken." ——— Het mangel hieraan, in veele ſoortgelyke gevallen, doet den Hoogleeraar *Nahuis* zyne medegedeelde bedenkingen, niet ongepast, indezervoege eindigen.

„ Ik kan niet nalaten hier by te voegen een hartgrondigen wensch, dat het edel oogmerk der Maatſchappye tot dadelykheid komen en ter uitvoer gebragt worden moge! Vele voortreffelyke Plannen, in Prysverhandelingen ter verbetering van zaken opgegeven, worden gelezen, met genoegen gelezen, goedgekeurd, gewenscht! ... Maar daar blyft het by; het geſchrevene blyft liggen, en 't wordt weer vergeten. Och of men het onderwerp dezer Prysverhandelingen kon bezielen met een kragt van uitvoering! Zou daartoe niet eenig middel voor handen zyn? My dunkt, ja; zoo onze lofwaardige zoogenaamde Oeconomiſche Tak kon bewogen worden, om dit onderwerp, 't welk haar zoo zeer van naby raakt, zig aan te trekken, en tot de uitvoering mede te werken. Tot welk einde het geſchiktſte middel misſchien zou zyn, dat de Wel Ed. Maatſchappye het beste uit alle deze Verhandelingen, door eene Commisſie hier toe te benoemen, liet uittrekken, t'zamenbrengen, en tot een volledig, beknopt en welberedeneerd plan opſtellen; dat deze het zelve aan den Oeconomiſchen Tak aanbood, om het te overwegen, verder, (zo 't nodig ware,) gemeenſchaplyk te volmaken, en middelen te beramen, om het op de beste wyze in practyk te brengen."

Brieven van FERDINAND CORTES, *aan Keizer* KAREL V, *wegens de verovering van Mexico. Tweede Deel. Te Amſterdam, by* Yntema *en* Tieboel, 1781. *Behalven den korten Inhoud, enz.* 298 *bladz., in gr. octavo.*

Wy hebben de herkomst dezer Brieven, en derzelver verſcheidene Uitgaven en Vertaalingen, in ons Berigt,

wa-

wegens het Eerſte Deel van dit Werk, gemeld (*). Wy hebben toen ook onze gedagten wegens derzelver belang en waarde, als zynde de voornaame bron, waaruit dit groot gedeelte der Historie van de Amerikaanſche Veroveringen geſchept moet worden, voorgedragen, en tevens onze opmerking laten gaan over de naïve ſchryfwyze, welke CORTES in dezelve houdt, en die in de Overzetting zeer wél bewaard is. Vervolgens hebben wy eenige ſtaalen uit het Werk medegedeeld, om het zelve nader te doen kennen, en byzonderlyk den vreesſelyken aftogt uit *Mexico* naar *Tascalteca*, daar CORTES met een gedeelte van zyn Volk, wonderdaadig, zou men, uit aanmerking van de menigte der gevaaren, byna mogen zeggen, aankwam.

Elk ander Legerhoofd zoude, in deze geſteldheid van zaaken, van alle verdere onderneemingen tegen eene zo volkryke en zo verbitterde Stad, zelf gewond, ſlegts van weinige honderd gekwetſte, verminkte, afgematte, en zieke Soldaaten vergezeld, afgezien, en alleen om eigen veiligheid gedagt hebben, gelyk dit ook het eenpaarig gevoelen van het geheele Legertje was. CORTES alleen begreep het anders. Nauwlyks hadt hy het Legertje in veiligheid, of hy maakt een ontwerp om *Mexico* formeel te gaan belegeren. De *Tlascalaaners* boden hem, wel is waar, 80,000 Man hulpbenden aan; dog CORTES wilde maar 10,000 uitgelezen koppen van dezelve mede neemen, en beval de overigen zyne Brigantynen te geleiden.

Te weten; overtuigd, dat *Mexico*, dat geheel in 't water lag, en niet dan langs eenige dyken te genaaken was; niet zonder Schepen zou kunnen vermeesterd worden, nam hy het verbaazend ſterk beſluit om in de Provintie van *Tascalteca*, op een zeer grooten afſtand van *Mexico*, eene ſoort van kleine Oorlogſcheepjes, welken hy Brigantynen noemt, en elk van welken ongeveer dertig Man en eenige Veldſtukjes voeren moest, te laten bouwen, die aan verſcheiden ſtukken te lande te laten overbrengen, op het Land in malkander te laten zetten, vervolgens een kanaal te graven, dat in 't Meir van *Mexico* uitliep, en de Schepen dus te water te brengen, en onmiddelyk te doen werken. Wy noemen dit een verbazend ſtout beſluit; en onze Lezers zullen 't ongetwyfeld hierin met ons eens zyn; het zelve wierdt

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letter-oeff. IIIde Deels, 1ſte Stuk, bl.* 406. enz.

wierdt met even veel wakkerheid voortgezet, en met geen minder geluk volbragt.

De Indiaanen hadden noch Last- noch Trek-dieren; dit gebrek verholpen zy door Menſchen, welken zy *Tamenes* noemden, die uit de laagſte klaſſe genomen, en weinig geacht wierden. Wanneer men nu de menigte van balken, planken, zeilen, wand, en yzerwerk, maar vooral van het zwaar hout, als kielen, knien, ribben, masten, ſprieten, en ontelbaare andere dingen, die tot dertien Brigantynen vereischt worden, gadeſlaat, en daar by de lengte van den weg, en de moeijelykheden van een bergagtigen oord overweegt, zo begrypt men ligtelyk dat 'er een zeer groot getal menſchen noodig was om dit alles op hunne ſchouderen over te brengen; te meer, om dat de Indiaanen, ſchoon aan dezen arbeid gewoon, zwak waren in vergelyking van de Inwoonderen der Oude Waereld.

„ Agt duizend Man, ſchryft CORTES aan den Keizer, „ droegen de afzonderlyke ſtukken van dertien Brigantynen, agttien uuren verre. De kolom beſloeg twee mylen „ wegs. De voor- en agterhoede beſtondt elk uit vyf „ Ruiters en honderd Voetknegten. De vleugels waren „ door meer dan veertig duizend welgewapende Indiaanen „ gedekt, die door hunne Officieren, onder den Generaal CHICHIMECATEL, den voornaamſten Grooten van „ de Provintie, geleid wierden."

In weerwil van dit magtig Leger, ter dekking van de dragers, wierden dezelve door de vyanden onophoudelyk ontrust, zy bleven egter hunnen weg vervorderen. „ Na „ een togt van vier dagen, kwamen zy, onder het geſchal „ van trommelen en pauken, en onder het levendigſte „ vreugdegeroep, te *Tezaïco*. Hunne intrek in de Stad „ duurde langer dan zes uuren."

Toen alle de ſtukken, waaruit de Brigantynen beſtaan moesten, te *Tezaïco* waren aangekomen, hieldt CORTES zig niet ſlegts met het vervaardigen van dezelve bezig, maar liet onderwylen ook een kanaal graven, van de plaats af daar zy in malkanderen gezet wierden, tot in het Meir daar zy in werken moesten; men begrypt dat al die arbeid door de Amerikaanen moest gedaan worden.

„ Agt duizend Man weder werkten vyftig dagen lang „ aan deze graft, welke twaalf voeten diepte, en even zo „ veel breedte, hadt, en een half uur lang was. Dewyl „ het water dezelfde hoogte hadt met het Meir, daar het

„ ei-

„ eigentlyk tooneel der Brigantynen zyn moest, konde „ men dezelve, zodra de graft gereed was, zonder moeite „ en gevaar in dezelve voeren."

Toen LOPEZ, (dit was de naam van den Opper-ſcheepstimmerman,) met de Brigantynen gereed was, bepaalde CORTES een dag, op welken zy te water gebragt zouden worden. Men hieldt vooraf eene plegtige Mis, om Gods hulp over deeze Vloot af te bidden. Vervolgens zegende de Vader OLMEDO elk dezer Brigantynen, en gaf het zelve zyn naam. De Spanjaarden en Indiaanſche Bondgenooten zagen hen met verwondering en hoop na, tot dat zy in 't Meir kwamen, alwaar zy hunne zeilen ontſpanden, en met eene friſſe koelte de oevers verlieten. Toen weergalmde de lugt van vreugdengeſchrey, en elk verwonderde zig over de rustigheid, het beleid, en de groote uitzigten van den Generaal, die, door zulke zonderlinge middelen, en met zulk een verbaazend gunſtigen uitſlag, zig eene vloot hadt weten te verſchaffen, zonder welke het onmogelyk zou geweest zyn *Mexico* te veroveren.

„ Ik deed, ſchryft CORTES, eene algemeene monſtering „ van ons Volk en Krygsbehoeften. Wy maakten een ge„ tal van zes- en tagtig Paarden, honderd agttien Man, „ deels Muskettiers, deels Boogſchieters, en meer dan ze„ ven honderd Voetknegten. Wy hadden drie groote yze„ re kanonnen, vyftien kleine metaale veldſtukjes, en tien „ Centner Buskruid."

Zie daar de magt, met welke CORTES de Hoofdſtad van een zeer groot en uitgeſtrekt Ryk, en door meer dan driemaal honderd vyftig duizend Menſchen bewoond, moest vermeesteren. Hy hadt, ik erken het, veele duizenden Hulpbenden, dog men behoeft zyne Brieven zelve ſlegts te leezen, om te zien welk eene geringe hulp hy daarvan te verwagten hadt.

„ Voor de Brigantynen, vervolgt hy, welker bevel ik „ op my nemen wilde, ſchikte ik drie honderd, in het „ ſcheepsbeſtier, zeer bedreven, matroozen; yder Briganyn voerde vyf- en twintig Spanjaarden, waar van een „ de Kapitein, en zes andere Muskettiers waren. ——

„ Ik begaf my aan boord, in de vaste overreeding dat „ de meeste voorvallen te water gebeuren zouden. En „ op het oogenblik als ik vertrekken zoude, beval ik „ SANDOVAL, dat hy zig met het Leger, 't welk hy „ onder zyn bevel hadt, —— regelregt naar *Istapalapa*, „ ſchoon zes mylen van *Tezaïca* afliggende, begeven zou„ de. „ Straks

„ Straks na het vertrek van SANDOVAL begaf ik my „ ſcheep, en vertrok met myne Brigantynen, die met zei„ len en riemen voortſpoedden. —— ——

„ Zodra de *Mexicaanen* zagen dat de Vloot naderde, „ maakten zy een yſelyk geſchreeuw, en ontſtaken vuu„ ren om de Inwooners te verwittigen dat zy op hunne „ hoede moesten zyn. ——— De vuuren, op de hoogſte „ Torens van *Istapalapa* ontſtoken, gaven den *Mexicaa*„ *nen* te kennen, dat ik met myne Brigantynen op het „ Meir was. Eene ontelbaare menigte Kanoes kwam op „ om dezelve te bezigtigen, en aan te tasten. Meer dan „ vyf honderd drongen digt genoeg aan."

Deze vyf honderd eerſte kanoes wierden ſteeds door meer andere uit de Stad gevolgd, en daar voegden zig insgelyks veele uit de nabuurige Steden by; SOLIS zegt, dat het getal, voor 't minst, op vier duizend beliep. Het gezigt van zulk eene menigte kanoes, die een groot gedeelte van het Meir bedekten, en die, door de beweging van de riemen, door den gloed der vederbosſen, en den glans der wapenen, nog ſterker troffen, was tevens pragtig en vreesſelyk; welke laatſte aandoening niet weinig moest bevorderd worden door een onverbeeldelyk geſchreeuw van zo veele duizenden menſchen op het water, het welk men weet dat de klanken herhaalde reizen te rug kaatst.

„ Ik begaf my, zegt CORTES, te ſtond met al myn volk „ aan boord, en beval de Kapiteins der Brigantynen alle „ beweegingen op te ſchorten, en de Indiaanen door de „ vrees, welke zy denken mogten, dat hunne verbaazen„ de menigte ons inboezemde, te eerder tot een algemee„ nen Slag te brengen. Zy gingen, inderdaad, in alleryl „ op ons los, maar, nog omtrent een ſnaphaanſchoot van „ ons af zynde, hielden zy plotſelyk ſtil. Dewyl myne „ bedoeling was om met den eerſten ſchok aanmerkelyke „ voordeelen te behaalen, en hun voor het geheel ver„ volg van den kryg een aanmerkelyken ſchrik in te boe„ zemen, wagtte ik geduldig naar een gunſtigen wind, „ om heftig op hun in te ſtorten. Dezelve blies eindelyk „ op, en wy deeden 'er oogenbliklyk ons voordeel mede. „ Wy boorden een groot aantal Vaartuigen in den grond, „ en vervolgden de overigen meer dan drie uuren lang, „ en tot onder *Mexico*. De vyanden leden in dezen zee„ ſtryd, door vuur en water, een zwaar verlies, en God „ ſchonk ons eene veel grootere overwinninge, dan wy „ ons hadden durven verbeelden."

Men

Men kan zig de vernieling, welke het onweerſtaanlyk geweld der Brigantynen, doór den wind en de riemen tevens voortgedreven, onder zulk eene menigte van zo zwakke tegenpartyen moest aanregten, ligter verbeelden dan beſchryven. Geen ſchoot met het kanon, met de musketten, en de boogen ging, onder zulk eene opgepropte menigte, verlooren. De rook alleen van het ſchietgeweer, welke door den wind op de kanoes aangevoerd wierdt, ſtelde den vyand reeds buiten ſtaat van zig te verdedigen; eenige honderd kanoes trokken nog in goede orde af. De overige raakten, deels door den geweldigen ſchok der Brigantynen, deels door hunne wilde vlugt, in den grond.

Dit was het eerſte begin van de verovering van *Mexico*, welke egter niet, dan na oneindige moeijlykheden, en ſtroomen bloeds, volbragt kon worden. ——— Zie hier eenige brokken, uit het berigt, 't welk CORTES daar van geeft, zo goed wy konden, by malkander gevoegd. —— Dezelve zyn wel geſchikt, om des Lezers nieuwsgierigheid tot het Werk zelf te lokken, en wy vreezen meer, dat hy ons als dan berispen zal van niet wél, dan van alleen het aangenaamſte en opmerkelykſte gekozen te hebben.

„ Na deze ſchikkingen gemaakt te hebben, voerde ik „ den volgenden dag myne kanonnen en troepen zeer vroeg „ voor de Stad. Des avonds te voren had ik ALVARADO „ bevolen my op de groote Marktplaats te wagten, en zig „ in geen gevegt in te laten. Toen wy allen op onze pos„ten, en de Brigantynen ter plaatſe hunner beſtemming, „ gekomen waren, vielen wy, zodra wy het losſen van het „ Geſchut, 't welk het afgeſproken teken was, hoorden, „ allen te gelyk aan. Ons oogmerk was niet alleen de Stad „ met geweld te vermeesteren, maar ook (den toenmaligen „ Keizer, Opvolger van MONTEZUMA,) GUATIMOZIN leven„ dig in onze magt te krygen, en met deze roemryke daad „ een einde van de belegering en den kryg te maaken. „ Kort vóór het gevegt, ſteeg ik op een terras, van 't „ welk ik in geſprek trad met eenige voornaame *Mexicaa„ nen*, welken ik voorheen gekend had. Ik vertoonde hun „ alles, wat de omſtandigheden my aan de hand gaven, om „ hen te bewegen zig het gevaar, dat hen dreigde, te „ onttrekken. Twee der voornaamſten belastten zig ge„ reedelyk myne woorden over te brengen. Straks kwa„ men zy met eenen, GUACOAZIN genaamd, die hunne

„ Generaal, en het hoofd van alle hunne krygsverrigtin-
„ gen was, te rug. Ik toonde hem veel vriendelykheid en
„ toegevendheid, en deed al wat ik konde om hem zyne
„ vrees te benemen, en vertrouwen in te boezemen. Hy
„ verzekerde my, dat GUATIMOZIN den dood verkiezen
„ zoude boven de ſchande van voor my te verſchynen: dat
„ hy wanhoopig was, en dat ik doen konde wat ik wilde.
„ Dewyl ik hem zo onbuigzaam en onverzettelyk in zy-
„ ne beſluiten vond, zeide ik hem, dat hy naar zyne ben-
„ den gaan konde, en die ſchikken tot den ſlag, welken ik
„ hem, om hen allen te verdelgen, terſtond leveren wilde.
„ GUACOAZIN keerde, na eene onderhandeling van vyf uu-
„ ren, die niets uitwerkte, te rug.

„ Ondertuſſchen waren de belegerden inderdaad tot het
„ uiterſte gebragt, en men kan zig, zelfs met de levendig-
„ ſte verbeelding, geen denkbeeld van hunne geſteldheid
„ maken. Het een gedeelte agter hoopen van dooden en
„ ſtervenden geſchaard, het ander in kanoes verſpreid;
„ Vrouwen en Kinderen, die, door de drift, waarmede
„ zy naar ons vlugten, over malkanderen ſtortten, of
„ verdronken; de ſtank der lyken, de uitwerkzels van het
„ zoute water, alle de yſelykheden van hongersnood, en
„ een volſtrekt gebrek aan alle behoeften, waar door eene
„ ongehoorde ſterfte veroorzaakt was, hadden de elende en
„ jammeren in de Stad tot den hoogſten top gevoerd."

De vlugtenden, inderdaad door honger uitgemergeld, en nauwelyks op hunne beenen kunnende ſtaan, verkogten hunne vryheid voor een oogenbliklyk onderhoud. Anderen woedden in hunne eigen ingewanden, en doodden Ouders of Kinderen om daar hunnen honger mede te ſtillen, en hun zieltogend leven te rekken.

„ Daar waren meer dan vyftig duizend man omgekomen,
„ welker lyken zy, wegens de Brigantynen, niet in 't Meir
„ hadden kunnen werpen, noch buiten de Stad durven
„ brengen, uit vrees van hunne zwakheid en elenden aan
„ den dag te leggen. Deze lyken hadden zy op verſchei-
„ den hoopen opgeſtapeld, of dezelve lagen door de ſtraa-
„ ten verſpreid, zo dat men dezelve niet begaan konde;
„ —— —— —— bevindende dat niets in ſtaat was hen tot
„ de overgave te bewegen, gaf ik eindelyk het teken om
„ te ſtormen. Men hoorde het aan alle oorden te gelyk.
„ Een gedeelte der *Mexicaanen* ſtortte zig in 't water, een
„ ander gedeelte gaf zig zonder ſtryden over; de Brigan-
„ tynen, van hunnen kant, drongen tot in de binnenſte

„ Ka-

„ Kanaalen, en openden zig een weg midden door de „ Vloot der kanoes."

Op deze kanoes waren de *Mexicaanſche* Grooten, en de voornaamſte Bevelhebbers van 't leger, die beſloten hadden de *Brigantynen* aan te tasten, om, ten koste van hun leven, des Keizers vlugt te begunſtigen. Zy vielen derhalven met eene wanhoopige dapperheid aan, en wierden, in weerwil van 't kanon, weldra handgemeen; ja zy zouden hun oogmerk bereikt hebben, zo niet SANDOVAL, onder het gevegt, zes of zeven groote kanoes met alle magt ziende wegroeijen, hen terſtond hadt laten vervolgen.

„ Door Gods toelating (zegt CORTES) vervolgde de Kapi„ tein van een Brigantyn, GARCI HOLGUIN, een kanoe, die, „ gelyk hy dagt, voornaame perſoonen voerde. Twee of drie „ Boogſchieters, op de Voorſteven van den Brigantyn ge„ plaatst, hielden op eenige *Mexicaanen* in de kanoe aan, „ toen men hun een teken gaf van niet te ſchieten, dewyl „ de Keizer in de kanoe was. Terſtond ſprongen deze Boog„ ſchieters over, en namen GUATIMOZIN, en met hem „ den *Cazique* van *Tacuba*, en verſcheiden andere Groo„ ten, die hem vergezelden, gevangen. GARCI HOLGUIN „ bragt deze voornaame gevangenen oogenbliklyk naar het „ terras, daar ik my bevond. Ik ontving hen met heus„ heid, en verzogt hen te gaan nederzitten. GUATIMOZIN „ naderde my, en, na dat hy my gezegd hadt, dat hy „ zyn Volk als Koning tot het uiterſte verdedigd hadt, „ greep hy naar myn dolk, en badt my hem terſtond een „ leven te benemen, dat hem voortaan onnut was. Ik „ deed myn best hem te doen bedaaren, hem moed in te „ ſpreken, en zyne vrees te verbannen. Ik gaf hem zelfs „ hoop, die hem zin in 't leven moest doen krygen, „ maar alles met weinig vrugt. Dit gevangen nemen van „ GUATIMOZIN geſchiedde Dingsdags den 30 Augustus „ 1521; en maakte een einde van dezen gevaarlyken kryg.

„ Deze belegering, die twee en een halve maand duur„ de, heeft uwe Majeſteit een gewigtig dagverhaal van „ allerhande moeijelykheden, gevaaren, nooden en elen„ den verſchaft."

De meeste Geſchiedſchryvers bepaalen het verlies der *Mexicaanen*, geduurende de belegering, op honderd tagtig duizend man. CORTES integendeel hadt ſlegts vyftig Spanjaarden en zes paarden verloren; maar van zyne bondgenooten waren omtrend agt duizend man omgekomen.

Het is ons niet mogelyk geweest, de menigvuldige ver-

bazende toneelen van moed, list, wanhoop, ſlagting, en onbuigzaame hardnekkigheid aan weerskanten te vertoonen; men zal dezelve met aandoening en verwondering in het Werk zelven beſchouwen. Wy hebben alleenlyk den uitſlag van deze hoofd-gebeurtenis, het veroveren, of liever het vernielen, van *Mexico* moeten melden.

Na dit verrigt te hebben, maakte CORTES terſtond zyn werk om ontdekkingen wegens de gemeenſchap van den Zuider- met den Noorder-Oceaan te doen, alle de omliggende Volkeren van deze ſtreeken te onderwerpen, *Mexico* op te ruimen, tot een nieuwe Stad te herbouwen, en in het meir een Paleis, of, zo als hy het noemt, een Fort, te ſtigten, 't welk zyns gelyken mogelyk in de wereld niet hadt. Men kan de verhaalen daar van in dit *tweede deel* lezen, waar by, even als by het eerſte, veele opheldernde Nooten en aantekeningen bygevoegd zyn, het welk deze Nederduitſche Uitgave eene merkelyk meerder waarde byzet.

Maar daarenboven heeft men, agter den derden brief de Reis van FERDINAND CORTES naar *Californie* gevoegd, met een berigt van alle de Reizen, die tot in den Jaare 1769 derwaards gedaan zyn; het welk van een groot nut is in deze verzameling.

En agter den vierden of laatſten Brief, waarin CORTES, onder anderen, verſlag geeft van de bevolking, den toenmaaligen ſtaat van de Kunſten en den Koophandel, de ſterkte der Stad, de middelen welke hy gebruikt hadt om zig geſchut te bezorgen, benevens de ontdekking van koper-, yzer-, en ſalpeter-mynen; agter dezen Brief, zeg ik, vindt men nog een Aanhangzel, of Vervolg der Historie, door CORTES in zyne Brieven verhaald, tot op den dood van dien verwonderlyken Kapitein.

Eindelyk, heeft men deze Nederduitſche uitgave nog verrykt met een afgezette Landkaart, en twee Plaaten, waarvan de eerſte vertoont, welke aanzienlyke geſchenken de Keizer MONTEZUMA aan CORTES, by deszelfs aankomst, liet brengen; en de andere, de eerſte ontmoeting en het geſprek van CORTES met den Keizer.

Ou-

Oude *en Hedendaagſche Kerklyke Geſchiedenisſen, van wylen den Hooggeleerden Heer* J. L. MOSHEIM, *Kanſelier der Hooge Schoole te Gottingen, van den aanvang der Tegenwoordige Eeuwe, tot aan het zes- en zeventigſte Jaar derzelve, vervolgd; of Proeve eener volledige Kerk-Historie der Achttiende Eeuwe. Door* J. A. C. VAN EINEM, *Predikant te Genthin en Rotzdorf. Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Deels, Tweede Stuk. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, *en te Amſterdam, by* W. Holtrop, *in gr.* 8*vo. Behalven den Bladwyzer,* 228 *bladz.*

Ziet hier, Leezers, het ſlot eens Werks, waar van wy meermaalen, en met minder goedkeurings, dan wy gewenscht hadden, ſpraken (*). 't Geen wy, ten opzigte van de voorgaande Stukken, aanmerkten, is hier ook meerendeel toepaſelyk, en wy willen onze *Letter-oefeningen* met geene verveelende herhaalingen opvullen; doch alleen aanmerken, hoe wy, door de uitkomst, bewaarheid zien, 't geen wy, in de Aankondiging van het eerſte Stuk deezes Deels, dagten, dat het geval zou weezen; te weeten, dat de Geſchiedſchryver VAN EINEM tot den algemeenen misſlag zou vervallen der Aardryksbeſchryveren, die van hun eigen Land veel, en van andere Gewesten, maar *evenredigheid*, weinig geeven. Dat Stuk, naamlyk, betrof de *Lutherſche Kerk* alleen, en overtreft in grootte, het tegenwoordige, 't welk de Geſchiedenis der *Byzondere Kerken* bevat, en geſchikt is om ons een Verſlag te geeven van de *Hervormde Kerk*, uit vecle Gemeenten beſtaande, welke, gelyk hy zich uitdrukt, geene in- en uitwendige Gemeenſchap zamen hebben, behalven de Verdraagzaamheid, zo dat van haar niet kan gehandeld worden, als van de overige Christen-Gemeenten. Men kan wel eenige dingen in 't algemeen opgeeven, die de geheele *Hervormde Kerk* raaken; maar, vervolgens, moet elk gedeelte daarvan, nogthans, afzonderlyk beſchouwd worden. Men moet de Landen doorgaan waarin zy bloeit, en in elk een het merkwaardigſte beſchouwen. Deezen weg heeft hy ingeſlaagen; doch te vlugtig die Lan-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letter-oef.* IIde D. Ifte St. bl. 298. 565. IIIde D. Ifte St. bl. 287.

Landen doorgeloopen; „en daar de zugt tot volledigheid", zo als hy zelve erkent, in de Voorrede van dit Deel, „ hem zomtyds tot eene te groote Uitvoerigheid verleid-„ de," heeft hy deeze aanmerking, op zyne Schryfwyze gemaakt, zich wat al te zeer aangetrokken, en is hier door tót een ander uiterſte vervallen.

Het Stuk, 't welk wy thans voor ons hebben, bevat eerst de *Geſchiedenis* der *Hervormde Kerk in 't algemeen*, geeft derzelver Geſteldheid en Wasdom op, als mede eene algemeene Afbeelding der Leere; en een verſlag van de Geleerdheid der Schryveren en uitſteekende Kerkleeraaren, waar men, behalven de Naamen van de meesten, een min of meer uitvoerig leevensberigt aantreft, dat, in zichzelve, niet ongevallig, maar, over 't algemeen, te kort en te gebrekkig is om 'er op af te gaan. Wy zouden deeze aanmerking niet maaken, waar het niet dat hy den Geleerden SYKES, dien wy, in onze Aankondiging van het Iſte Deel deezes Werks ontheeven van de blaam, als of hy behoorde onder den verderflyken Aanhang der zodanigen, die alle zekerheid onzer natuurlyke kundigheden van den Godsdienst beſtryden, hier voorſtelt, „ als een geleerd Man; maar „ een *Ariaan* en *Arminiaan*, die de Opſtanding der doo-„ den betwistte, en, by de *verklaaring over den Brief aan* „ *de Hebreeuwen*, zyn oordeel misbruikte (*)." Zodanige en meer andere vonnisvellingen van dien aart, en misſchien even ongegrond, treffen wy hier aan.

Vervolgens handelt onze Kerklyke Geſchiedboeker over de *Hervormde Kerk* in 't byzonder, agtervolgens de Landen waarin zy haaren Godsdienst oefent, als van de *Duitſche Kerk*, —— de *Franſche Kerk*, —— de *Engelſche Kerk*, —— en de *Nederlandſche Kerk*.

Met het Derde Hoofdſtuk gaat hy over om ons eene Beſchryving te leveren van *de Euangeliſche Broeder-Gemeente of Hernhutters*, — en geeft ons in het Vierde de *Geſchiedenis der Boheemſche Broederen*; —— in het Vyfde die *der Partyen van de Leere der Drieëenheid*, als *Sociniaanen*, *Ariaanen*, *Subordinatiaanen*, en *Sabelliaanen*; —— het Zesde Hoofdſtuk vervat de *Geſchiedenis* der *Arminiaanen*, of *Remonſtranten*; —— en in het Zevende komen ons verſcheide *Christen Gezindheden* voor, als de *Doopsgezinden in de Vereenigde Nederlanden*, de *Baptisten* in *Engeland*, de *Kwaakers*,

(*) Op *bl.* 669, in dit Deel, is hy weder in een *Sociniaan* hervormd.

kers, de *Schwenkfeldiaanen*, de *Collegianten*, *Geinſpireerden*, met nog andere *Geestdryvende Partyen*, terwyl eene bende *Byzondere Geestdryvers* het Werk ſluit.

Wy deeden het Werk te kort, indien wy niet erkenden, op veele plaatzen, zeer leezenswaardige berigten aangetroffen te hebben; doch wenschten, in veele gevallen, meer aanhaalingen om van derzelver egtheid verzekerd te zyn, en doorgaande eene grooter keurigheid, ten opzigte van byzonderheden. Een Schryver, die zich tot dezelve inlaat, hebbe zorg te draagen, dat hy niet mistastte, 't voegt hem anders beter, te erkennen, des geene voldoende berigten te bezitten.

Veele Voorbeelden ter ſtaavinge hier van zullen wy niet met naame ophaalen. Zy zullen onzen Leezeren ontmoeten, wanneer wy, om iets uit dit ſtuk over te neemen, bybrengen, wat VAN EINEM, eene Algemeene Afbeelding van de Leer der *Hervormde Kerke* geevende, van eenige Gemeenten derzelve, en wel byzonder van die in ons *Vaderland*, zegt. „ De Gemeenten, waar uit de *Hervormde Kerk* beſtaat, komen wel in de wezenlyke ſtukken des Christendoms, meestal, onderling overeen, maar in de overigen verſchilt de eene van de andere. Zy hebben wel haare geloofsboeken; maar men bindt zich aan dezelve zo niet meer, als voor deezen. Elk Predikant verklaart ze, gelyk hy wil. Dit alles duldt men. De *Gereformeerden* in *Duitschland* neemen wel de *veranderde Augsburgſche Confeſſie* aan, maar erkennen den *Heidelbergſchen* mede voor eene Geloofs-leuze. Hy word nog altyd, voor de jeugd, verklaard; maar men verklaart hem, zo als men wil. In de *Paltz*, in *Heſſen-* en *Kleefsland*, enz. heeft het *Dordrechtsch Synode* nog eenig aanzien; in de *Brandenburgſche* Landen, daarentegen, telt men 't niet. De Geloofsbelydenis van den Keurvorst JOH. SIGISMUND, in 't *Leipziger* en *Thorns* Religie-geſprek, gelden hier meer. In *Zwitzerland* rigt men zich zeer naar de oude Geloofsbelydenisſen; maar het gezag van 't *Formulier van Eenigheid*, den *Zwitzerſchen Kerken*, in de voorige eeuw, bykans tegen haar wil, opgedrongen, is in meerdere Kerken zeer gedaald, en in andere byna geheel vernietigd, hoewel men daaromtrent geene eigenlyke bevelen heeft laaten uitgaan. *Geneve* was, anders, de Hoofd-univerſiteit der *Hervormde Kerke*, en wierdt voor den Zetel der Orthodoxie gehouden; waarom, in voorige tyden, ook alle de geenen, welke zich in de waare Leer regt wilden bevestigen, deeze Academie bezog-

zogten. Maar *Geneve* heeft zyn oud groot aanzien in onze tyden verlooren. Men heeft niet flegts beweerd, dat de Godgeleerden aldaar van CALVYNS Leere afweeken; maar men heeft ook de Kerklyken zo wel als de Hoogleeraaren, van den *Socianismus* en *Deïsmus* beſchuldigd; en den Hoogleeraar VERNET, inzonderheid verweeten, dat hy, in zyn *Christlyk Onderwys*, hoofdleeringen weggelaaten, en andere leeringen, op eene ongewoone wyze, verklaard hebbe. *Geneve* heeft zich wel voor zyne Leer verklaard, en ze tegen de gedaane verwyten verdeedigd; doch het heeft daar mede den regtzinnigen *Hervormden* zo min als anderen voldaan. Wie nopens de daarover ontſtaane beweeging, als mede van den inhoud der gewisſelde Schriften, nader onderrigt wil zyn, die moet de beneden aangehaalde Boeken leezen (*). ——— In de *Vereenigde Nederlanden* is de *Dordrechtſche* Kerkvergadering met haare *beſluiten* nog wel niet, door eene openbaare verordening, van het aanzien beroofd, 't welk haar, naa veel omſtandigheden, in de voorige eeuw, eindelyk, byna in alle Provintien wierdt toegeſtaan; maar nogthans vindt men dat de *Nederlandſche* Godgeleerden de ſtrenge Leer van dit Synode, nopens de *Prædestinatie*, niet zeer gunſtig zyn. Men zweert nog wel, in *Holland*, enz. op de *Dordrechtſche* beſluiten, maar flegts zonder omſtandigheden. Men heeft, in laater tyden, Hoogleeraaren en Predikanten gevonden, welke geheel anders leeraaren dan die beſluiten mede brengen. ——— De *Hervormde* Kerken in *Polen*, *Hongarye* en *Zevenbergen*, behouden wel de oude Geloofsbelydenisſen; maar men volgt ze niet overal, met eene zelfde ſtrengheid, op. ——— In de *Engelſche Biſchoplyke Kerk* zyn de bekende 39 Artykelen, ſedert de Hervorming, de Geloofsleuze. Over dezelve zyn veele uitleggingen geſchreeven; maar de uitleggers verſchillen zeer verre van elkander, en verklaaren ze zeer verſcheiden. Zy zyn ook, in de daad, zo opgeſteld, dat zy, op meer dan éene wyze, verſtaan kunnen worden. Het ſchynt als of men 'er, met voordagt, onbepaald in hebbe geſprooken, op dat alle de verſchillende Partyen deeze Artykels aanneemen en ondertekenen konden. Uit dien hoofde is 'er eene eeuwige twist in de *Engelſche* Kerk, welke de waare zin en meening dier Artykelen zy. Men gaat 'er

(*) (*Hoogd.*) *Onzydige Kerk-Historie*, IV D. bl. 521—534. *Nova Acta Hist. Eccl.* Part. I. p. 890. 976. alwaar men de uitvoerige Briefwisſeling vindt.

'er dikwyls verre van af, en by de Bisschoplyken heerscht eene zo groote Leer-vryheid, dat veelen hunner, in de Leer, raakende de Genade, zeer naby de *Arminiaanen* kōmen. *De Presbyteriaanen* hebben van hunne oude Geloofsleuze afgestaan, en hunne Leden, 1719, van de ondertekening der Geloofsboeken ontheft. In *Schotland*, daarentegen, blyven de *Presbyteriaanen*, nog, meestal, by de oude belydenis. —— Al worden de Geloofsboeken, die men in de *Hervormde Kerk* heeft, gepreezen, en de Predikanten daar heen geweezen, elk doet, nogthans, zo als hy wil. Daar heerscht, in deze Kerk, in onze tyden, eene volkomene vryheid van leeraaren. Wie nu geen volslaagen *Socinaan* en *Roomschgezinde* is, die kan de Leer dier Kerken verklaaren, gelyk hy wil. De *Arminianismus* neemt in haar zeer de overhand, en CALVYNS Stelzel heeft zeer veel van zyn aanzien verlooren. Daar zyn wel in de *Nederlanden* en *Zwitzerland* nog menschen, die voor dat zelve, en voor 't volstrekte Raadsbesluit, sterk yveren; maar het geral deezer yveraars neemt gestadig af, en het aantal der geenen, die de Algemeene Genade gelooven, wordt steeds sterker en grooter."

De *Hervormde Kerk* in *Nederland* nader afbeeldende, laat hy zich, ten opzigte van dit stuk, zeer zonderling uit, van de verbeteringen spreekende, welke daar beginnen stand te grypen „ Nog onlangs bezogten de *Hervormde* Predikanten de kranken en stervenden hunner Gemeente weinig of in 't geheel niet. Daar ze ook geen Biechtstoel hebben, zo wierdt de zorg voor de Zielen op den kanzel alleen geoefend. Ter verzorginge der kranken en stervenden, heeft men, in alle Steden, byzondere *Krankbezoekers* aangesteld. Deeze zyn byna allen niet dan ongestudeerde Menschen, die grootsch zyn op hun wapen, en zig uitgeeven voor bekeerden. Zy verbeelden zig, over het algemeene gros, meer dan de Predikanten zelve. Zy doen voor de kranken een lang gebed, of, om de verlichting, of ter verheerlykinge van God voor de verkreegene verlichting, naar maate het de omstandigheden der Kranken, volgens hun begrip, vorderen, en daar mede gaan zy heen. Maar thans beginnen eenige Leeraaren zelve, inzonderheid de laatere, de ziekbedden hunner Toehoorderen, met leering, vermaaning en vertroosting, te naderen. Wyl het dus eenigen waagen, eene algemeene Verlosing en Genade te prediken, zo kunnen zy, daar door, by het ziek- en krankbed, van dienst zyn. En waarlyk, wat nut doet wel een Predikant,

die eene volſtrekte Verkiezing leeraart, by zynen ſterven-den Toehoorder? Kan deeze zich wel, met vertrouwen, de vertroostinge der Schrift, en de daaruit voortvloeijende hoop, toeëigenen? —— Hoort men dus, dat de *Hervorm-de* Predikanten in *Nederland* hunne kranke leden naarſtiger bezoeken, dan tot nu toe geſchiedde; dan mag men daaruit het gevolg opmaaken, dat de volſtrekte Verkiezing van meerderen verworpen wordt, dewyl men by menſchen, welke zich tot eene eeuwigheid bereiden, daar mede niet te regt kan raaken. —— Anders mogt geen *Hervormd* Leeraar in de *Vereenigde Nederlanden* 't waagen, wilde hy zyn Ampt, of ten minſten zyn aanzien, behouden, eene algemeene Verlosſing en voorwaardelyke Verkiezing voor te draagen. 't Is ook volſtrekt zeker, dat thans nog bykans alle *Nederduitſche Hervormde* Leeraaren de volſtrekte Verkiezing, en Gods bepaalde Genade, menigvuldig leeraaren. —— Maar nogthans kan men wel voorzeggen, dat ze deze Leerſtelling, allengs, uit hunne voordragten geheel moeten verbannen; want de Gemeenten, in de *vrye Nederlanden*, die in dit ſtuk partyen der *Hervormden* zyn, dringen thans, openlyk, veel ſterker dan ooit, op de verkondiging eener algemeene Genade. Zy toonen dat de Vrygeesten, wegens de tegenoverſtaande Leerſtelling, inzonderheid wierden te rug gehouden, om 't Christendom hoog te agten. Zy maaken zig, thans, meer Vrienden onder de aanzienlykſte Leden der *Hervormde* Kerk dan ooit. —— Eenige laatere Predikanten verbreeken zelfs, werklyk, de banden, en verkondigen de algemeenheid der Genade. Een waarlyk geleerd, en nu overleden Hoogleeraar en Predikant, wierd een waar Euangelisch Leeraar, en zyne Gemeente was 'er zeer wel mede te vrede."

Oordeel, Leezer, over deeze Opgaave, —— vergelyk ze met eenige gevallen in dit zelfde Werk opgegeeven, deezen en geenen Leeraar overgekomen, — met de Ondervinding; —— en gy zult onze ſtraks gemaakte aanmerking billyken. Hadt de hand van een MACLAINE of een ander bekwaam, en in deeze zaaken afgerigt, Schryver, dit Werk met aantekeningen voorzien, het zou vry nutter weezen dan tegenwoordig; deeze *Proeve* der *Kerklyke Geſchiedenis van de XVIIIde Eeuwe* kan aangezien worden als eene verzameling van Bouwſtoffen om eenig volledliger werk uit zamen te ſtellen, doch dan zal de gebruiker nog wel zeer omzigtig moeten weezen om veelal de deugdlykheid te onderzoeken.

Lee-

Leevensbeſchryving van eenige voornaame meest Nederlandſche Mannen en Vrouwen. Uit egte ſtukken opgemaakt. Negende Deel. Te Amſterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1781. *In gr.* 8vo. 345 *bl.*

Byzonder in haare ſoort, en éénig in dit Negental Deelen van Leevensbeſchryvingen, is het Leeven van den beroemden JAN PUNT, waar mede dit Deel aanvangt, en 't welk omtrent een derde gedeelte van 't zelve beſlaat. Een Man, die, om 's Schryvers woorden te gebruiken, „ Als Schilder roem be„ haald, als Plaatſnyder onder de Meesters van den eerſten „ rang verdient geſteld te worden, en, als Tooneelſpeeler „ buiten den rang ſtaat, en, als de eerſte, de eenige en on„ navolgbaare Meester." Ongetwyfeld zullen veelen, die hem als zodanig in zyne uiterſte kragt gekend hebben, groot genoegen in deeze Leevensbeſchryving neemen, al was het alleen door de heuchlyke herinnering van zo veele aangenaame avondſtonden als zy onder den invloed van zyne zielroerende vermogens hebben doorgebragt.

Wy, die hem, in dat tydperk, meermaalen zagen ten tooneele treeden, hebben ons met die herdenking verlustigd: wy willen deeze verdienstlyken *Vaderlander*, in onze *Letteroeffeningen*, gedenken, en aan 't voornaamſte hem betreffende hier plaats geeven. De veelvuldige uitweidingen deezer Leevensbeſchryvinge, over het Tooneel, de Tooneeldichters, en Tooneelſpeelders, als mede het verſlag van den ouden *Amſterdamſchen Schouwburg*, ten tyde dat de beste Tooneelſpeelers en Speeldereſen met PUNT het tooneel vercierden, en de veragtende trekken met welken de Opſteller van dit Leeven den tegenwoordigen Schouwburg afmaalt, geheel voor zyne rekening laatende. Alleen aanmerkende, dat verkleining van anderen, in eene Loſſpraak, hoedanig deeze Leevensſchets is, veelal voor een gebrek wordt aangezien. Het waarlyk groote heeft deeze kunstgreep niet noodig om uit te ſteeken.

JAN PUNT is gebooren te *Amſterdam* den 2 April 1711, van braave en burgerlyke Ouderen. Eene onweerſtaanbaare zugt tot de Tekenkonst bewoog zyn Ouders hem by VAN DER LAAN, eenen Plaatſnyder, te beſtellen, deeze Meester ſtreefde hy ras op zyde en eerlang voorby. Hy bezogt den Schouwburg, Kunst-liefde dreef hem derwaards, en eene andere Liefde voegde 'er haare aantrekkende kragt by. ANNA MARIA DE BRUIN was, in PUNTS vroege jeugd, eene Speeleres, die als Moeder, Zuster, Minnares, Gemalin, op den Throon of in den Kerker, overal *Melpomene* op 't kragtigſte vertoonde. Naauwlyks hadt hy haar gezien, of 't was beſlist dat hy zonder haar niet leeven kon, en zyne Liefde trof een hart voor 't zyne gebooren. De verliefde PUNT, van haare Liefde verzekerd, be-

bezogt den Schouwburg nog veel yveriger dan te vooren, en was door het zien van zulke voorwerpen, gevoegd by zyn natuurlyk vermogen, dat zich dus ontwikkelde, tot een Tooneelſpeeler gevormd eer hy het dagt te worden; en, hy betradt, met haar in den egt verbonden, in den Jaare 1733, het Tooneel; zyn Proefſtuk was RHADAMISTUS. Hy trof en behaagde, en ſteeg met eens tot een hoog toppunt van roem: Hy was altoos diep doordrongen van 't character, 't geen hy vertoonde: en van de edelaartigſte diepst: zo dat hy menigmaalen, aan de uitvoering van eene aandoenlyke rol achter de ſchermen komende, eenen geruimen tyd noodig hadt, eer hy meester was van zyne traanen.

Bykans elf jaaren in een ongeſtoord genoegen doorgebragt hebbende, beroofde de dood hem van zyne dierbaare DE BRUIN, en deeze ſlag het Tooneel bykans van PUNT. Schoon de zomerſtilſtand hem eenigzins tyd gaf om te bedaaren, hadden zyne Vrienden veel moeite, om, by de volgende Opening, hem het werk te doen hervatten. Hy ſpeelde den geheelen volgenden Winter: ſchoon het hem ten uiterſten hard viel op 't tooneel zyne beminde wedergade te derven. Dan hoe zeer hy reden hadt om voldaan te zyn van de toejuiching die hem dagelyks bekroonde, nam hy op 't einde van 't jaargetyde een vast beſluit, om zich, ten minſten voor een geruimen tyd, van het Tooneel af te zonderen. Hier in het voetſpoor betreedende van andere beroemde Tooneelſpeelers.

PUNT, aan de ſtilte van het eenzaam Konstvertrek overgelaaten, nam de Etsnaald ter hand, en vervaardigde, behalven veele oorſpronglyke ſtukken, de naavolgingen van RUBBENS en DE WIT; etzende de Schilderyen van de verbrande *Jezuiten-Kerk* te *Antwerpen*. Schilders, Tekenaars, Beeldhouwers, Dichters, en voor al zulken, die voor het Tooneel werkten, omringden hem dagelyks, en hy genoot de verkeering van de aanzienlykſte Heeren in *Amſterdam*. Hy verbondt zich, in 't Jaar 1748, op nieuw in den Egt met ANNA MARIA CHICOT, Dochter eens Kunsthandelaars.

Hy werd in den Jaare 1751 van alle kanten aangezogt om het verlaaten beroep te aanvaarden, en gevoelde dat zyne Liefde tot het tooneel, thans door het rypſte oordeel onderſteund, en door nieuwen voorraad van manlyke denkbeelden verrykt, geſtadig aanwies, en hem zomtyds, te midden van zyne bezadigder bezigheden, als een hartvang overviel: dan zyne uitgebreider kundigheden deeden hem de moeilykheid bemerken van aan alle de eiſchen der Natuur en Kunst te voldoen. Hy liet zich eindelyk overhaalen, en tradt, in 't jaar 1753, in 't character van *Achilles*, op nieuw, ten tooneele. „ By het „ leevendigst vuur der bevalligſte jeugd, waar van hy niets verlooren hadt, gelyk het hem, zelfs twintig jaaren daar na, nog „ geenzins begaf, voegde hy nu eene manlyke kragt, die hem

„ zo

„ zo wel geducht als beminnelyk maakte, en eenen doordrin-
„ genden toon, die, behalven de volſtrekte betekenis zyner
„ woorden, den oplettenden veel te denken gaf. Hy trof niet
„ alleen alle zyne characters, maar vertoonde ze met eene
„ uitvoerigheid, die niet zelden zelfs de Dichters verbaasde;
„ en zo gemaklyk, dat niemand zich tegen de verrasſing wist
„ te wapenen. In zyne ſpeelwyze ſtak nu een zeker *ik weet*
„ *niet wat*, dat zich altoos meester maakt van algemeene toe-
„ juiching. Dit werd gebooren uit zyne dagelykſche gemeen-
„ zaamheid, met het verhevenſte gedeelte der Schilderkunst;
„ en was ook geſtoffeerd met eene zekere wereldkunde, die
„ niemand voor zyn veertigſte jaar bezit, die haaren grondſlag
„ heeft in de kennis der Oudheden en Geſchiedenisſen, en haar
„ toppunt bereikt door de verkeering met Menſchen van allerlei
„ characters, ſtaat en rang." Naa dat PUNT weder óp 't too-
neel gekomen was, mogt men uitroepen: „ BRINKMAN is mid-
„ delbaar, CORVER kan groeien, zo hy gezond blyft; STARREN-
„ BERG munt uit, DUIM is groot; maar PUNT alleen is PUNT".
Ook heeft hy de algemeene toejuiching genooten, zo lang hy
het *Amſterdamsch* Tooneel betradt.

In den Jaare 1755, wierd hem de voordeelige bediening van Caſtelein in den Schouwburg opgedraagen. Voortaan vloeide hem alles toe, wat een ſterveling ſchynt te kunnen wenſchen, roem, rykdom, aanzien en vrienden: „ Doch deeze bekoorin-
„ gen hadden geenzins het vermogen om hem van zyne natuur-
„ lyke werkzaamheid af te trekken. Veel eer werd hy daar
„ door aangemoedigd, om zyne vermogens nog verder uit te
„ breiden; 't welk ten klaarſten blykt uit zynen overgang van
„ de Etsnaald tot het Penſeel, waar toe hy in deeze dagen be-
„ ſloot. Men begrypt ligtlyk, dat zulks niet om voordeel ge-
„ ſchiedde, dewyl hy, door de Graveerkunst alreede zo be-
„ roemd, genoegzaame gelegenheid hadt, om zich daar door
„ te verryken. Neen, 't was enkel konſtliefde, enkel vuur
„ dat ook langs deezen weg uitgang zogt. Het bleek wel-
„ haast, dat hy zich in deeze onderneeming niet vergist hadt:
„ zyne vorderingen in de Schilderkunst verbaasden alle kundi-
„ ge liefhebbers, en noopten hem meer en meer om niets in
„ dat onmeetbaar veld onbezogt te laaten. 't Was hem niet
„ genoeg, Portretten en Landſchappen te ſchilderen, ſchoon
„ hem zulks wonderlyk gelukte; hy begaf zich welhaast, met
„ geen minder geluk tot *Hiſtorien*, waar in hy zich meest be-
„ haagde: om dat zyn vindingryke geest den ruimen voorraad
„ van Oudheidkunde, edele Bouwkunst, en bovenal verhee-
„ vene Menschkunde, in de uiterſte kragt des leevens opge-
„ legd, daar met het grootſte voordeel bezigen mogt. ——
„ Dit werkzaam leeven behoedde hem voor veele gebreken of
„ zwakheden, die men anders by groote Kunſtenaars gemeen-
„ lyk moet inſchikken. Trotsheid ſchynt, onder andere, dik-

„ wyls

„ wyls onafſcheidelyk van groote verdienſten. PUNT hadt 'er „ zo weinig van, dat veele loftuitingen hem laſtig vielen. „ Deftig was hy in al zynen wandel, en 't ſcheen zelfs dat „ hem iets heldhaftigs aankleefde; maar dit was zo met zedig- „ heid gemaatigd, dat het niemand mishaagen kon. Zyne „ Leerlingen hebben hem altoos vuurig bemind, om zyne on- „ gedwonge gemeenzaamheid, en vriendelyke leſen. Ook „ heeft hy braave Leerlingen gevormd, onder welken voor- „ naamlyk als Kunſtgraveerder moet genoemd worden REINIER „ VINKELES, die, van tyd tot tyd, zo wel de Stad *Amſter-* „ *dam*, ja 't gantſche Vaderland, als de gedagtenis van zynen „ Meester, door troflyke Kunſtjuweelen vereert, en aan zich „ verpligt. ——— De agting van aanzienlyke Lieden hadt „ een byzonder vermogen op PUNT. Hy deelde daar in ryk- „ lyk, en verkeerde gemeenzaam met de Aanzienlykſten. Zy- „ ne middelen ſtelden 'er hem toe in ſtaat, en zyne verdienſten „ baanden hem den weg. Gierigheid was hem onbekend. Met „ al zyne welleevenheid was hy niet minder dan een vleier, „ oud *Hollandſch*, rond *Amſterdamſch.*"

In het Jaar 1771 verloor hy zyne deugdryke en beminnelyke Egtgenoote, welke ſlag hem wel zeer gevoelig trof; maar op zyn mannelyk gemoed dien indruk niet maakte, als het overlyden van zyn eerſte Vrouw hadt te weege gebragt. Zy zelve, by 't naderen der laatſte oogenblikken, meest begaan met zyne welvaard, hadt hem geraaden zynen verderen leeftyd niet ongehuwd te ſlyten: maar zich, op nieuw, te verbinden aan een waardig voorwerp, 't welk, haars oordeels, te vinden was in CATHARINA ELIZABETH FOKKE, uitmuntende Speeleres, die den roem droeg, dat zy veele tedere en aandoenlyke rollen op den Schouwburg ſchooner uitvoerde, dan iemand, zedert den dood van zyne eerſte Vrouwe, hadt gedaan. Dat Huwelyk viel, naa 't ſlyten van den rouw, in beider ſmaak; en werd, derhalven, in April des Jaars 1772, voltrokken zynde, op het Tooneel ingewyd, met de rollen van PEDRO en AGNES, in *de Gekroonde na haar dood.* „ JAN PUNT „ vertoonde zich nu wederom in zyne eerſte jeugd, 't ſcheen „ dat ANNA MARIA DE BRUIN verreezen was, en de oudſte „ liefhebbers dagten ORPEUS te zien, die, gelukkiger, dan in „ den voorleden tyd., zyne *Euridice* waarlyk uit het dal der „ ſchimmen had te voorſchyn gebragt. Maar ach die blyd- „ ſchap was kort van duur! Hy, die zo menigmaal een lee- „ vendige Spiegel was geweest, van de wisſelvalligheid der „ menschlyke zaaken, terwyl het wenschlykst geluk hem be- „ ſtendig toelachte, heeft eindelyk, buiten eigen ſchuld, onder- „ vonden, dat al het ondermaanſche op losſe ſchroeven ſtaat; „ dat verdienſten, zo dra het geluk ons begeeft, haatlyk wor- „ den, en dat SOLON te regt niemand vóór zyn dood *gelukkig*

„ heet

„ heeft willen noemen. Eén noodlottige nagt heeft de geluk-
„ zaligheden van eene halve eeuw verzwolgen." —— De nagt, naamlyk van 11 Mey 1772, toen *Amſtels Schouwburg*, by 't vertoonen eener *Opera*, in asch verteerde. Dit geval wordt hier aandoenlyk beſchreeven, en wel byzonder het geen PUNT in dien akeligen nagt ondervondt. Wy kunnen hier den Leevensbeſchryver niet volgen, en merken met hem alleen aan, „ dat onder alle ongelukkigen niemand was, wiens belangen „ onmiddelyk en in alle opzigten zo nauw verknogt waren aan „ den Schouwburg, als die van PUNT; alle zyne goederen en „ bezittingen, have en huisraad, kleederen, boeken en papie-„ ren, prenten, tekeningen, bootſeerzelen, en daarby eene „ kostbaare verzameling van Schilderyen, zo nuttig in de oe-„ fening van zyne kunst, alles, om niet te ſpreeken van zyn „ voordeelig beroep, alles ſtondt geſchapen om in ééns verloo-„ ren te gaan, zonder dat 'er een ſchaduw van overbleef. „ 't Gebeurde ook in de daad zo: want het weinige dat men „ nog hadt mogen bergen, daar floeg de roofzugt haare heil-„ looze klauwen aan. Hy behieldt, om zo te ſpreeken, niets „ dan zyne Vrouw, naa veele angſtige bekommernisſen, over haar „ lot, wedergevonden. —— Allertederſte ontmoeting! daar twee „ rampzaligen, alles verliezende, niet te min nog alles behou-„ den rekenen: dewyl zy elkander wedervinden, en den He-„ mel danken, dat zy beiden overgebleeven zyn, om door „ onderlingen troost het wrangſte leed geduldig te verzoeten. „ —— Heeft iemand ooit de wreedſte ſlagen van 't geval met „ manlyke Standvastigheid verduurd; het zelve mag by uit-„ neemenheid van PUNT gezegd worden. Verſcheide edelmoe-„ dige Vrienden hebben hem wel in zyne eerſte verlegenheid „ den noodigen byſtand verleend; maar hy, te moedig om zich „ op wisſelvallige gunst te verlaaten, zag ook terſtond na ge-„ paste middelen om, waar door hy, zo niet zyne voorige „ welvaard, ten minſte eene genoegzaame ruimte voor de „ noodzaaklykheden voor eene fatzoenlyke huishouding op „ nieuw mogt bevorderen. En hoe zeer de Fortuin, voorheen „ zo gunſtig, hem in zynen verderen leevensloop gedwars-„ boomd hebbe, zyne weezenlyke en onbetwistbaare verdien-„ ſten hebben hem ten einde toe voor zo verre altoos tegen „ haare grillige vervolgingen beveiligd.

't Penſeel vatte hy eerst weder op, met een wonder gelukki-gen uitſlag. Maar de plooi, die zyn geest gezet hadt voor 't Tooneel, was nu te diep geprent, om uitgewischt te worden, zo lang hy adem haalde. Dus verlangde hy vuurig na de ge-legenheid om insgelyks in dat beroep herſteld te worden. Hy viel op de gedagten, om op zyne eigene kosten een gebouw te doen timmeren, alwaar men, ten minſten by voorraad, de kunst mogt oeffenen, en de algemeene liefhebbery leevendig houden, tot 'er van hooger hand een nieuwe Schouwburg zou op-

opgerigt zyn. Hy vormde hier toe een geregeld ontwerp, gaf 'er een beſtek van in 't licht, en vertoonde zelfs aan de Regeering eene Schets van 't gebouw. Dan 't hadt geen voortgang. Aangezogt, en door de ſchoonſte beloften uitgelokt, om te *Rotterdam* een Tooneel op te regten, begaf hy zich derwaards; dan 't leedt tot 26 Mei des jaars 1773, eer hy in een Tent, op zyne kosten opgeſlaagen, het Tooneel betradt. In den aanvang ging alles naar wensch. Men beſloot een Schouwburg te bouwen: die tegen den winter van 't jaar 1774 in gereedheid was, en onder *Regenten* ſtondt, terwyl PUNT *Castelein* was, gelyk voorheen te *Amſterdam*. Ongunſtige ontmoetingen bejegenden hem hier, die hem eindelyk bewoogen, *Rotterdam* te verlaaten, gelyk hy ook, in de maand September, met de rol van *Ninus* in het beroemde Treurſpel SEMIRAMIS, zyn afſcheid nam, en, om in zyne Geboorteſtad de Etsnaald weder by de hand te neemen, dit deedt hy zonder eenige verſtooring, dan dat hy zomtyds ſchilderde. Weihaast herkreeg hy de eenigzins afgewende behandeling der Etsnaald, en hy begon gunst te winnen: zyne Vrienden en voorſtanders deeden alles om hem den weg tot het nieuw Tooneel te baanen: zyn lust prikkelde hem daar toe: doch toen, naa veel ſtribbelens, tegen het Herfſtſaiſoen van het Jaar 1779, de zaak zo verre gebragt was, dat men zich vleidde eerlang het groot oogmerk tot wederzydſche voldoening te zullen bereiken, verydelde de dood deeze welgegronde hoop, die hem, den 18 Dec. 1779, wegrukte, in den Ouderdom van byna 69 jaaren.

Zyn Leevensbeſchryver geeft van deezen Man de volgende Characterſchets: „ PUNT paarde met een juist en doordringend „ oordeel eenen leevendigen geest, die altoos vergenoegen „ ſchepte in onvermoeide werkzaamheid. Zelden zogt hy uit„ ſpanningen, dan in voortreffelyke Gezelſchappen, die ge„ ſchikt waren om zyne kennis te verryken; of in gemeen„ zaame bezoeken, daar hy het waare zoet der zuiverſte „ Vriendſchap ſmaaken mogt. Zyne verkeering had eene ze„ dige deftigheid hem byzonder eigen, die egter vrolyk en ten „ uiterſten minzaam was. De beide gebreken van ſpaarzaam„ heid en verkwisting wist hy gelukkig te myden. Daar het „ te paſſe kwam was hy mild, en zelfs overboodig. Zagt„ moedig en toegeevend van aard, ſchuwde hy altoos twist „ en krakeelen. Men weet niet dat hy immer iemand bele„ digd heeft: beledigd zynde, was hy deswegen meer be„ droefd dan verbitterd. Hy was zonder wraakzugt; doch „ ſchoon men hem ook geene trotschheid wyten kan, egter „ was hy zeer gevoelig, en kiesch op de Eer. Om geen „ waerelds belang, zou hy zich de minſte ſchaduw van laag„ heid getroost hebben. Hy ſprak ongaarne van zich zelven, „ maar prees gewillig de verdienſten van anderen, die hy ook „ dikwyls in hunnen opgang aanmoedigde. Drie dingen ver-

ſtondt

„ ſtondt hy niet, *veinzen*, *vleien*, en *kruipen*. Hy bezat de „ grootmoedigheid van een Vorst, de ſchranderheid van een „ Wysgeer, de deugden van een Burger; niets van den Ho„ veling dan de bevallige zwier. Voorts is de kloekheid van „ zyn welgemaakt lichaam, zyne ryzige geſtalte, en agtbaar „ gelaad, benevens die heldere en doordringende Arendsoo„ gen, ligtlyk te vinden in de uitbeelding van ACHILLES, „ door zyne eigene hand. Nog twee afbeeldzels gaan 'er van „ hem uit in zwarte kunst, die hem ook geenzins verloche„ nen: een in 't groot door ARDELL te *Londen*, naar de Schil„ dery van G. VAN DER MYN, en een ander, dat kleinder is, „ door GREENWOOD."

Nog moeten wy ten ſlot, met een kort woord, vermelden, de eeuwige Kunstwerken, welke hy aan de Naakomelingſchap heeft geheiligd. Dat ontzaglyk werk, naar RUBBENS en DE WIT, als mede den ACHILLES, hebben wy reeds vermeld. Verſcheide *Amſterdamſche* en *Rotterdamſche* Kabinetten pronken met ſchoone gewrochten van zyn Penſeel, zo Historien en Landſchappen, als welgetroffene Portretten. Van zyne uitgegeevene Prenten, gaan wy, om het groot getal, de meeste voorby; maar onder de voornaamſte munten uit zyne Ordinantien op *Abraham den Aartsvader*, dat eeuwig Dichtſtuk van HOOGVLIET; ook die op den *Rotteſtroom* van DIRK SMITS; de lykſtatie van Z. H. WILLEM DEN IV; de St. *Laurens Kerk te Rotterdam*, en *Corps de Guarde* naar TROOST. Onder de laatſte Werken van zyn hand, roemt men ook met regt de Plaatjes, waar mede de zo nuttige als aangenaame *Gedichten voor Kinderen*, van den Heer VAN ALPHEN, vercierd zyn.

Het voornaamſte alleen te melden van deezen Man, heeft ons berigt reeds meer dan eene gewoone grootte doen krygen: minder konden wy 'er niet van zeggen, zonder hem te kort te doen. De andere Perſoonadien, die in dit Stuk te voorſchyn treeden, zyn ANT. VAN DIEMEN, J. BAPTIST WEENIX, Prins MAURITS, W. Y. BONTEKOE, WILLEM BOREEL, J. VAN BROEKHUIZEN, JAN CAMPHUIS, FR. NIC. FAGEL, P. VAN DER DOES, WOLF. VAN BORSELEN, FRANK VAN BORSELEN.

Taelkundige Mengelingen, uitgegeven onder de Zinſpreuk: Linguæ Patriæ excolendi Amore. *Te Leyden, by* F. de Doez, P. Z. 1781. *In groot octavo, 96 bladz.*

Het bezef van de noodzaaklykheid der beoefeninge onzer Oudduitſche ſpraake, zo ten beteren verſtande van veele vroegere ſtukken, als ter regelmaatiger beſchaavinge onzer tegenwoordige taale, heeft de Uitgeevers deezer *Taalkundige Mengelingen* genoopt anderen daartoe aan te zetten, en te gelyk zelven de hand aan 't werk te ſlaan, om hunne Landsgenoo-

ten hier in behulpzaam te zyn. Ze ſtellen ze zig ten dien einde voor, van tyd tot tyd een Stukje uit te geeven, (zonder zig egter aan een geſtelden tyd te bepaalen,) waar in ze deeze en geene aanmerkingen nopens dit onderwerp gemeen zullen maaken. „ Ons voornaem oogmerk," zeggen ze nader, „ zal in dezen zijn, om onzen lezer mede te delen dat geen, „ 't welk wij onder het lezen van de ſchriften der ouden, „ [vooral van handſchriften, die door den druk niet gemeen „ gemaekt zijn,] als dienſtig ter opheldering onzer tale, heb„ ben aengetekend, en bijzonder tot opheldering van zommige „ verouderde woorden, ons voornamelijk bepalende bij zulken, „ die heden bij velen niet meer verſtaen worden, om dus den „ Nederlander deze verouderde woorden zijner tale te doen „ verſtaen." —— Uit het thans afgegeeven Stukje kan men reeds opmaaken, dat dit Werk in goede handen is; gemerkt men 'er oplettendheid en oordeelkunde in ziet doorſtraalen; 't welk ons doet wenſchen, dat 'er Liefhebbers genoeg gevonden zullen worden, om hen tot de voortzetting van dezen arbeid, zo nuttig voor de rechte kennis onzer Taale, beſtendig aan te moedigen.

Ze beginnen met eene aanmerking over de duisterheid, die zomtyds in de Schriften der Ouden voorkomt, ter oorzaake, dat ze meermaals woorden, die even eens geſpeld worden, in meer dan éénen zin gebruiken; waarvan, onder anderen, het woord *erre* ten voorbeelde ſtrekt, dat zo wel *toornig* als *bedroefd* betekent. Niet zelden loopen de betekenisſen veel verder uit elkander; dit zien we, gelyk ons hier vervolgens geleerd wordt, in 't woord *Gere* of *Ghere* zo als 't ook wel geſpeld wordt, en een ander woord *Ghere*. —— *Gere* of *Ghere* zegt vry algemeen zo veel als *begeerte* of lust, verlangen. Dit komt overeen met de gewoone ſchryfwyze der Ouden, die de voorzetzels meer aflieten: gelyk men *gheren* ſchreef voor *begheren*, zo ſchreef men ook *ſtormen*, *orloghen*, *ſtriden*, *graven* en dergelyken voor *beſtormen* enz. zo ook *mene* voor *ghemene*, *luut* voor *gheluut* enz. Dan dit bekend zynde verſtaat men nog niet het volgende uit WALSWEIN, *f.* 34 *b.*

Doe trac hi tſwert met tween ringen
En vaget ſcone an ſinen GHERE.

Hier komt de betekenis van *begeerte* geheel niet te ſtade; 'er wordt geſproken van iemand, die zyn zwaard aan zynen *ghere* afveegt; dat beter ſlaat op een *boord* eene *vouw* of *plooi* van zyn kleed, welke betekenis, gelyk ons aangeweezen wordt, dit woord ook heeft; van waar wy nog *geer* voor eene plooi of vouw van een kleed gebruiken. —— Eene verſchillende leezing van *gere* of *here*, by *M. Stoke*, B. I. 903, geeft hier tevens aanleiding, om te toonen, dat het woord *Here* oud-

ty

tyds meermaals gebezigd werd, in de betekenis van *Heir* of *Krygsleger*.

Een volgend Artykel gaat over het oude woord *eren*, in de diestyds gebruikelyke betekenis van *ploegen*; en ſtrekt ter nadere opheldering en bevestiginge van 't geen de Heer *Huydecoper* deswegens bygebragt heeft, ter overtuiginge van den Heer *van Lennarden*; die in de oude ſpreekwyze van *het landt te eren* een Latinismus meende te vinden, als ware het eene woordlyke vertaaling van het Latynſche *colere agrum*. Onze Schryver ontvouwt dit breeder, en doet het te gelyk dienen, om ons onder het oog te brengen, hoe hoognoodig het zy de taal der Ouden te kennen, om niet in ſoortgelyke misſlagen te vervallen. By die gelegenheid leert hy ons ook, dat men wel ſchreef *de Aarde te oefenen*, en dat het woord *oefenen* even als het Latynſche *colere*, in de ſpreekwyze *Deum colere* of *God dienen*, oudtyds ook tot de Godsdienſtoefening overgebragt werd, zo dat *oefenen* dan zo veel zegge, als *eeren* of verheerlyken en dienen. Hier by komt nog het gebruik van het woord *oefenen* in de betekenis van dikwils in iemands huis komen.

Verder komt in overweeging het verouderde woord *wyck* als een ſtryd, een gevegt of den oorlog betekenende; en van daar het woord *Wygant* een Stryder. Ook heldert men ons hierop, de ſpreekwyze van *werſchap houden*, *te werſcap gaen*, en *werſcappen*, als betrekkelyk, tot het houden en bywoonen van maaltyden, *werſchappen* en ook wel *weerdſchappen* geheeten. —— Uit deeze betekenis, door den Autheur in 't breede aangeweezen, is ongetwyfeld voortgevloeid, en heeft nog heden plaats, het gebruik van 't woord *warſchippen* in Noordholland. *Een Warſchip*, is iemand, die zig, by manier van een *Vriendenbezoek*, voor eenigen tyd by een anderen onthoudt: zodanig een derwaards vertrekkende, wordt gezegd aldaar *te warſchip te gaan*, en, geduurende dat verblyf, aldaar *te warſchippen*; eene benaaming, waarſchynlyk ontleend van de gewoonte, om derzulker verblyf te veraangenaamen, door 't aanleggen van Vrienden-bezoeken en maaltyden, of *weerdſchappen*, en *werſchap te houden*.

Betreffende het woord *Minne*, welks voornaame betekenis, volgens den Heer *Huydecoper*, zou zyn, „ eene vriendelyke „ benaminge van vrouwen en jonkvrouwen;" is de opſteller van dit Artykel van oordeel, dat men deszelfs betekenis wat ruimer hebbe uit te breiden. „ Het is namelyk," zegt hy, „ een woord dat de ouden gebruikten, om den Perſoon, wien „ zy liefde en genegenheid toedroegen, mede aen te ſpreken." De voorbeelden, ten bewyze hier van bygebragt, en eenige nevensgaande aanmerkingen, daar toe betrekkelyk, komen voldoende voor. Niet alleen benoemt men dus Vrouwen, maar ook eene Vrouw heet haaren Man, en ouders noemen hun Kind, in eene lieftallige aanſpraak, *Minne*. —— Thans heeft dit

woord, gelyk bekend is, eene veel bepaalder betekenis, ter aanduidinge van eene *Minne*, aan welke men een jong Kind ter zooginge of anders aanbeveelt. En dit is het lot van meer oude woorden geweest; zo is het, gelyk men ons hier vervolgens leert, ook gegaan met het woord *Degen*. Oudtyds gebruikte men, volgens het hier aangeweezen, het woord *Degen* voor eenen *Held*, en wel inzonderheid voor eenen *Krygshelt*; maar wat laater heeft men deszelfs gebruik bepaald, ter benoeminge van het *Zydgeweer* eenes Helds; welk verschil van betekenis men in 't leezen der Ouden behoort gade te slaan. By die gelegenheid deelt men ons hier ook gepast mede, de aanmerking van den taalkenner *Ihre* over dit woord, die, getoond hebbende, dat *thegan* of *thegeman* oudtyds betekende een deugdzaam en dapper man, zynde dit twee gelykluidende bynaamingen, 'er byvoegt dat dus *degeman* of *deghenman* zo veel zegt als een *braaf Man*; *deghelyk* is des *braaf*, *wel geschikt*; en *deghe* zo veel als *deugd* of *braafheid*. En hier uit leeren we, zegt onze Schryver, den oorsprong en de juiste betekenis van ons *degelyk*; mitsgaders, mogen wy 'er wel aan hegten, van de gemeene spreekwyze, *iets ter dege doen*, dat is, het te doen, zo als 't behoort. —— Niet ongepast volgt op deeze aanmerkingen, nopens het woord *degen*, een leevendig opgestelde Lierzang, op onzen Zeeslag tegen de Britten geleverd den 5 Aug. 1781; doch de Uitgeevers verklaaren, dat het geenzins hun oogmerk is, altoos een Dichtstukje te leveren; men heeft dit slegts als iets toevalligs aan te merken.

Laastlyk leveren zy ons in dit Stukje, als meer overeenkomstig met hun hoofdbedoelde, nog eene *Taalkundige Verhandeling over de Overblyfzels der Getische Taal*, door *Andreas Malminius* te *Upsal*, in den jaare 1758, in 't Latyn uitgegeeven, welke zy ten nutte hunner Landgenooten in 't Nederduitsch vertolkt hebben. Doch nademaal dit Stukje slechts een aanvang dezer Verhandelinge behelst, en 't verdere in een volgend Stukje medegedeeld zal worden, zullen wy de verdere melding hiervan uitstellen.

Het geen wy dus ver, raakende den inhoud van dit Geschrift, en oogmerk der Uitgeeveren, gemeld hebben, is, zo we vertrouwen, genoegzaam, om den Liefhebberen van navorschingen van die natuur aan te duiden, dat het zelve geschikt zy, om hun voldoening te geeven; 't welk we te meer verwagten, vermids het, buiten de gemelde hoofdzaaken, hier en daar nog verscheidene taalkundige byzonderheden behelst, tot welker ontvouwing wy ons in deezen niet wel konden inlaaten.

Een-

Economiſche Liedjes, uitgegeven door E. BEKKER, *wed.* A. WOLFF *en* A. DEKEN. *Derde Deel. In 's Graavenhaage by* J. v. Cleef 1781. *Behalven het Voorwerk en Register, 259 bladz. in gr. 8vo.*

Ten derdenmaale leveren onze Dichteresſen een aantal van Liedjes, welken, even als de voorigen, over verſchillende onderwerpen gaan, die meerendeels betrekkelyk zyn tot gewoone burgerlyke omſtandigheden, en zo behandeld worden, dat ze ſteeds ter aanſpooringe tot eenen eerlyken en Godsdienſtigen wandel ſtrekken. In de Vooraſſpraak *aan de goede Gemeente*, welker onderrigting en opleiding in deeze ſtukjes bovenal bedoeld wordt, geeven ons de geagte Opſtelſters te kennen, dat ze met dit derde Deel deeze ſoort van arbeid meenen te ſtaaken. Een beſluit, dat ze zekerlyk niet behoefden te neemen, om dat haar werk niet gunſtig ontvangen zy; het tegendeel is bekend; ze hebben 'er haaren wel verdienden lof mede behaald: dan 't is niet onvoorzigtig, byzonder in ſchriften van die natuur, 'er vroegtydig met lof uit te ſcheiden: 't welk men in deezen mag verwagten, daar dit laatſte gedeelte het voorige wel evenaare, en 't werk dus op den duur niet afgevallen zy. Tot eene proeve hiervan, zullen wy onze herhaalde melding van dit leezenswaardige Geſchrift beſluiten, met een ernſtig Liedje, dat ons de laagen der Wellust naif voor oogen ſtelt, en toont hoe Reden en Godsdienst geſchikt zyn, om derzelver aanlokzelen kragtloos te maaken, en ten laatſte de overhand te behouden. Dus luidt het:

In 's hart gepynigt door verdriet,
Door myn' gedagten als verſlonden,
Sprak Wellust: „neem het geen ik bied;
„Myn heil rust op veel vaster gronden.

„De ydele Eer geeft niets dan ſchyn;
„Daar 't volk, zo wuſt gelyk de winden,
„De uitdeelers horer giften zyn,
„Moet gy die onvolkomen vinden."

Wat zag hy my aandoenlyk aan!
Wat ſchoonheên mogt ik toen ontdekken!
Hoe levig was ik aangedaan,
Door zyn' bekoorelyke trekken!

Hoe ſchoon was 't bloozend aangezicht!
Een ſtille traan ontgleed myne oogen.
„ Kom hier, hier wordt uw hart verligt,
„ Beproef myn onbepaalt vermogen."

Ik volgde hem, zeer wel gemoed,
(Terwyl my zagte driften vleiden,)
Ter plaats daar Min en Overvloed
Een prachtig vriendenmaal bereidden.

Hier hadt men keur van ſpys en drank,
Om ſmaak en oogen te bekooren:
Het hartverrukkend maatgeklank
Van 't ſchoonſt Muziek klonk in myne ooren.

Daar wierd ook, door Ligtzinnigheid,
Een ſchoon, een heflyk Bal gegeven;
Door Danskunſt wierd de Rei geleid:
't Was alles vol gewoel, vol leven.

't Wierd nagt; maar wat raakt ons de nagt?
Toen 't lieflyk licht begon te ſchynen,
Wierd ik naar 't zagte dons gebragt,
Om in den arm der min te kwynen.

De Wellust laadt zyn zwymelwyn
Met ruime tuigen ingeſchonken,
Zyn woord was: „ Laat ons vrolyk zyn."
Hy maakte my van liefde dronken.

Nu lette ik, vry van ſchaamte en ſchroom,
Alleenig op zyn vriendlyk wenken:
Myn' lusten hadden nu geen toom;
Ik dagt niet; ach! ik kon niet denken.

't Geweten? ja! 't zei zomwyl iets,
Als ſtilte en onlust my deên geeuwen;
Maar wat vermogt zyn inſpraak? Niets!
't Vermaak wist het wel te overſchreeuwen.

De Reden kwam my wel eens by,
En poogde my in 't oor te luistren;
Verbreek die vuige ſlaverny;
Hoe ſmaadlyk zyn deez' zagte kluistren!

Maar

Maar 't altoos vindingryk vernuft
Wist Reden daadlyk te weerleggen:
Myn hart, verzwakt, verward, verzuft.
Liet zich gemakkelyk gezeggen.

Eéns echter wierd myn rust verſtoort,
Eens wierd myn ziel zeer ſterk bewogen;
De Godsdienst bragt dit wonder voort:
Hoe ſtaatig tradt hy voor myne oogen!

Hy zag my ſterk, doch minzaam aan.
't Vernuft, in yvervuur ontſtooken,
Sprak dus: „ Ontſtelt u ydle waan?
„ En gy, gelooft gy ook aan ſpooken?

„ Bewaar u toch voor dwaas verdriet,
„ Zou Godsdienst uwe vreugd bederven?
„ Eet, drink, bemin, geniet, geniet;
„ Want mooglyk zult gy morgen ſterven."

De eerwaarde Godsdienst, dus veracht,
Was verontwaardigd; hy ging henen.
Terſtond was ook al zyne kragt,
Zyn invloed op myn geest, verdweenen.

Intuſſchen wierd de wyde kring
Van dartle weelde rond gelopen;
Myn hart kon op geen beuzeling
Van deezen kant nu langer hoopen.

Dat woelen hadt niet langer ſmaak;
En toen ik, in bedaarder ſtonden,
Myzelve vroeg; heb ik 't vermaak,
Het waar vermaak, nu al gevonden?

Een zucht was 't antwoord op die vraag,
Wat hoefde ik 'er meer by te voegen?
En, wat aan andren ook behaag',
De wellust geeft geen waar genoegen.

Geen waar genoegen? 'k zal dat woord
In mynen ſtaat dus niet ontheilgen.
'k Ontvlie dit hartbedervend oord:
Myn vlugt alleen kan my beveilgen.

De Godsdienst neemt myn waar berouw
Misschien nog aan; ik ga hem vinden.
ô Wellust, als ik u beschouw,
En denk, zult gy my nooit verblinden.

De heerschappy der gewoonten, of de Malabaarsche Weduw. Tooneelspel in vyf Bedryven, gevolgd naar het Fransche van den Heere LE MIERRE. *Te Amsterdam by* A. v. d. Kroe, 1781. *In octavo 65 bladz.*

In gevolge eener ontmenschte gewoonte, welke hier en daar in de Indiën, onder de bestuuring der Braminen, van onnadenkelyke woeste tyden heerscht, was het lot van *Lanasse*, eene jonge Malabaarsche Weduwe, zig, op het overlyden van haren Man, leevend aan de woede der vlamme op te offeren. De Opperbramin is sterk voor de uitvoering, maar een jonge Bramin tragt dezelve af te keeren; doch, daar men de Weduwe overgehaald heeft om zig aan de gewoonte te onderwerpen, wordt die jonge Bramin gelast, haar tot den brandstapel te geleiden, en in haare onderwerping te versterken. Intusschen beveelt egter de Gouverneur der Stad, daar de Stad door de Franschen belegerd is, die plegtigheid uit te stellen; 't welk de Opperbramin euvel neemt. —— Het lot van *Lanasse* is des te treffender, om dat zy, op een Europeaan verliefd, en door hem bemind, (terwyl ze thans beiden van elkanders wedervaaren onbewust zyn,) door dwang, met haaren overleeden Egtgenoot verbonden geweest is. En 't geen de ontroering nog vermeerdert is de ontdekking, dat de opgemelde jonge Bramin haar Broeder zy; die, schoon zyne Zuster hem tegenstaa, terstond besluit haar, 't zy door list of geweld, aan het dreigend onheil te ontrukken. Hierby komt voorts de streelende gedagte, dat de Franschen zig mooglyk meester van de Stad zullen maaken, en *Lanasse* hier door veelligt eenige kundschap van haaren Europischen Minnaar zal kunnen verkrygen. Dit verbystert haar eenigermaate; doch zy houdt zig nogtans aan haar eerste besluit. —— Midlerwyl weet de Opperbramin schikkingen te maaken om de uitvoering door te zetten, daar men een stilstand van wapenen voor éénen dag heeft: de plegtigheid moet verrigt worden, even buiten de muuren der Stad; en dit geeft den Franschen Generaal *Montalban*, hier van kundigheid verkreegen hebbende, aanleiding, om zulks te keer te gaan, en, zo 't mogelyk zy, te voorkomen. —— Geduurende den tyd, dien *Montalban* besteedt om den Gouverneur der stad desaangaande te spreeken, dringt de Opperbramin by *Lanasse* aan, om in haar besluit te volharden; doch kort daarop ontdekt de Broeder aan zyne Zuster de poogingen van den Franschen Ge-

Generaal; en na verloop van weinig tyds ſpant hy met den Generaal te zamen, om zyne Zuster door list te redden. Eene onderneeming, tot welke de Generaal te vuuriger is; nadien hy, op het hooren van den naam van *Lanasſa*, begrypt, dat het gezogte voorwerp zyner Min juist de Perſoon is, dien men tot den brandſtapel ſchikt; het welk hèm ook te ſcherper tot den Opperbramin doet ſpreeken, met bedreiging van de felſte wraak, indien deeze zyn oogmerk ter uitvoeringe mogte brengen. Zulks zet de woede van den Opperbramin aan; in ſpyt van het beſtand, geeft hy orde om de Franſche Vloot, in den nagt, in ligter laaie vlam te zetten; en daar het gerugt verſpreid is, dat de ontſnapte ſchepen de vlugt gekoozen hebben, als mede, dat de Generaal omgekomen is, maakt hy alles bereidvaardig om de plegtigheid daadlyk te volvoeren. Vergeefsch tragt de jonge Bramin het haatlyke van dat gebruik te toonen; de Opperbramin is onverzettelyk; en doet *Lanasſa*, door anderen geleid, te voorſchyn treeden. *Lanasſa*, overgeſlaagen tot wanhoop, begeert niet anders dan de uitvoering; en 't is den jongen Bramin niet mogelyk dezelve te ſtuiten. *Lanasſa* klimt reeds op den houtſtapel, dan gelyktydig hoort men van verre een krygsgerugt, dat dra gevolgd wordt van de verſchyning des Franſchen Generaals, met zyne Soldaaten, die zig door eene krygslist meester van de Stad gemaakt heeft. De Generaal ontrukt zyne beminde *Lanasſa* aan de vlammen, en *Lanasſa* herkent in hem haaren geliefden *Montalban*; die voorts de vereiſchte orde ſtelt, om alle onnoodige bloedſtorting voor te komen; en, op de wederzydſche tedere omhelzing van hem en zyne *Lanasſa*, dien zogenaamden Eerdienſt, in 's Konings naam, volſtrekt affchaft.

Het algemeene beloop van dit Tooneelſpel ontvouwt ons, met nadruk, den invloed van eene gevestigde gewoonte, hoe onnatuurlyk dezelve ook zy; de regelmaatige ſchikking geeft ons een aantal van treffende Tooneelen, die door welingerigte characters uitgevoerd worden.

CELIDE, *of geſchiedenis van de Marquiſinne* DE BLEVILLE. *Door Mejuffrouw* M****. *Uit het Fransch vertaald, door* A. S. J. *Twee Deelen. Te Amſteldam by* J. v. Laar Mahuet. 1784. *Behalven het Voorbericht* 476 *bladz. in gr. octavo.*

Deeze Geſchiedenis beſtaat uit eene aaneenſchakeling van Minnaaryen, aan veele wisſelvalligheden onderhevig, die, met invlegtinge van andere gebeurtenisſen, daar toe betrekkelyk, op eene manier verhaald worden, welke eigenaartig geſchikt is, om den leeslust der Leezeren van zodanige Schriften gaande te houden, en verder uit te lokken. Men kan deezen Roman der Jeugd, tot een ſchuldloos uitſpannend tydver-

verdryf, onbeſchroomd in handen geeven; nadien dezelve niet alleen niets behelst dat de goede zeden kwetst; maar onder een gevallige manier van voorſtelling leerzaame zedelesſen inboezemt. Uit dien hoofde mogt de Vertaaler, in zyn Voorbericht, deswegens met regt zeggen. „ Alhoewel dit Geſchrift „ geene volſtrekte Zedenleer in zich behelze, is het echter „ verre af van Zedenbedervende te zyn; en, indien kinderly„ ke gehoorzaamheid, Vaderlyke genegenheid, ſtandvaste liefde „ en deugdbelooning onder de zedelyke deugden kunnen ge„ teld worden, durve ik het gerustelyk onder de werken van „ dien aart plaatſen, en ter leezinge aanpryzen." —— Een tooneel van edelmoedige wraakloosheid leveren hier een leerzaam voorbeeld ter navolginge.

De Graaf *de Bricour*, (de Vader van *Celide*,) was verraaderlyk van 's Vorſten gunst beroofd; dit werd eindelyk der Koninginne onder 't oog gebragt, om, door haare bemiddeling, hem weder in 's Vorſten gunst te herſtellen. Zulks gaf aanleiding tot eene verſchyning van *Celide* voor de Koningin, welke haar de gunſtigſte toezegging verleende, waarvan zy haaren Vader, onder de ſterkſte aandoening, het volgende verſlag gaf, dat verder aanleiding tot het bedoelde voorbeeldlyk gedrag verleende.

„ Ach myn Vader! ik heb de Koningin gezien, welk eene goedheid! ſteunzel der goede en ongelukkige, ſtraf der kwaade, de rechtvaardigheid beheerscht haar harte! ja, myn tedre vader, ja, uwe onſchuld zal eindelyk tot voor den Troon van onzen Monarch doordringen; men begint dezelve alreeds gewaar te worden. De Doorluchtige Vorſtin, die zich verwaardigd ons te beſchermen, heeft my zulks verzekerd! De Koning, heeft zy my gezegd, zal u zyne genegenheid weder ſchenken, dan zy heeft daarby gevoegd, dat de geene, die onzen Opperheer misleid hebben, op hunne beurt in zyne ongunst zullen vervallen. Op deze woorden heb ik my aan haare voeten nedergeworpen, en ik heb haar geſmeekt de beſchermſter van deze ongelukkige te zyn. Ik kan uw hart te wel, ô myn vader! om niet overtuigd te zyn, dat uwe blydſchap vergiftigd zoude worden, indien dezelve andere in 't ongeluk ſtortte. Ik heb daarom met de allerleevendigſte aanhoudingen genade voor hen geſmeekt. Helaas, zy zyn genoeg te beklaagen, nadien de Hoovaardy, de Nyd, de Laster en de Trouwloosheid hunne zielen beheerſchen; zy moeten door deze helſche ondeugden verſcheurd worden; zy kennen deze edele oprechtheid, deze grootheid van ziel niet, welke de erfgoederen van een deugdzaam hart zyn, en die in de allergrootſte rampſpoeden altoos verhinderen ongelukkig te zyn; dan myne ſmeekingen zyn te vergeefsch geweest... Zy zyn te vergeefsch geweest; viel de Graaf in... Ach, waarde dochter! wat doet gy my verſtaan? hoe, myn geluk zal ongelukkige

lige maaken. Kan het tot dezen prys bekoorlykheden voor my hebben! ——

De Hertoch en Hertogin *de Bleville*, benevens de Marquis hun Zoon, (de Minnaar van *Celide*,) beſchouwden ſtilzwygend den Graaf en zyne Dochter. Hunne gevoelens doordrongen hen van verwondering; maar op deze laatſte woorden van den *Graaf* deed de *Marquis* zyne verrukking op het allerlevendigſte uitſchitteren. Hy naderde den *Graaf* en *Celide!* viel aan hunne voeten; nam eene der handen van onze Heldin; drukte zyne lippen daarop, en riep, als verrukt zynde, uit: ô Beminnelyke *Celide!* goddelyke dochter! welke deugden! welk eene ziel! hoe meer men u kend, hoe meer men u bewonderd! hoe meer men u acht! hoe meer men u aanbid! En gy, zeide hy, zich tot den Graaf wendende, eerwaardige vader van eene zo dierbaare dochter! Groote ziel! Kloekmoedig hart! ô Gy, die al het geene bezit dat eenen waarlyk grooten Man onderſcheid, ontvang myne hulde! Hoe! riep hy uit, men heeft u kunnen verraaden! Hoe! gy had vrienden, aan welke gy alle uwe rampen verſchuldigd zyt!... Die laaghartige, ſnoode en verachtelyke ſtervelingen! Ach, *Graaf!* zy hebben zich zelve meer kwaad gedaan, dan men hen zoude kunnen opleggen, nadien zy uwe achting en vriendſchap verlooren hebben; hoe verblind waren zy, daar zy den prys van eenen vriend, gelyk gy, niet hebben gekend! ——

De *Graaf* deed den *Marquis*, welken hy tot dezen tyd niet had kunnen afbreeken, met zo veel yver had hy geſprooken, opſtaan; hy omhelsde, en ſmeekte hem deze lofredenen, welke hy niet verdiende, te ſpaaren. Maar de *Hertoch* en de *Hertogin* voegden, in weerwil van hunne zedigheid, de getuigenisſen van hunne verwondering by die van hunnen Zoon. Zy waren 'er door aangedaan, getroffen en doordrongen; terwyl de *Graaf* en *Celide* hen met een verbaasd gelaat, gelyk zy inderdaad waren, beſchouwden. —— Dusdanig is de aart van verheven zielen; uitmuntende daaden, en de edelmoedigheid, zyn hen zo natuurlyk eigen, dat zy niet eens gewaar worden, dat zy dezelve uitoeffenen; en zyn verbaasd van deugden te hooren verheffen, welke zy gelooven aan alle menſchen gemeen te zyn." —— Overeenkomſtig hier mede was ook het gedrag van den Graaf *de Bricour*, op zyne herſtelling; trachtende de zagtmoedigheid van den Koning voor de ſchuldigen af te ſmeeken; doch te vergeefsch, daar zy den Vorst, door hunne misleidingen, te ſterk tegen zich verbitterd hadden.

Aan-

Aangenaam Kinderſchool. Te Amſterdam by 'de Wed. J. Dóll. 1781. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud*, 132 *bladz. in octavo.*

Het bedoelde van den Schryver, in 't opſtellen van dit *aangenaam Kinderſchool*, is „ de kinderen een voedſel te geeven, „ zacht genoeg voor hun teder hart en geest, en evenwel daar„ door teffens den engen kring hunner denkbeelden, zo veel „ mogelyk is, te verwyden; —— hen kinderlyke deugden te „ leeren kennen, en hen die beminnelyk te maaken; ——. „ hen kinderlyke ondeugden en gebreeken aan te toonen, en „ in hen eenen afkeer daarvan te verwekken; —— hunne har„ ten voor edele, fyne, deugdzaame gevoelens te ontſluiten, „ en voor de ſtreelende indrukzelen van't geen goed en braaf „ is, te openen; —— en hen een krachtigen en werkdaadi„ gen yver, om zelf goed en braaf te zyn, in te boezemen." Ter bereikinge van dit oogmerk heeft hy honderd leerzaame vertellingen byeengezameld; die naar de vatbaarheid van kinderen van zes tot tien jaaren geſchikt zyn; welken trapswyze onderſcheidenlyker kundigheden inboezemen, die tot het opgemelde bedoelde ſtrekken. Zy, wien de opvoeding der Kinderen aanbevolen is, kunnen 'er zig met nut van bedienen; zo door de Kinderen zelven te laaten leezen; als door hun, by gepaste gelegenheden, iets uit dezelven voor te leezen, en met hun in geſprekken daar over in te wikkelen. Door eene omzigtige behandeling hier omtrent, kan men den Kinderen, op eene voor hun gevallige wyze, door zodanige Schriften, ongevoelig, goede denkbeelden inprenten; die niet wel kunnen nalaaten, een minderen of meerderen heilzaamen invloed te hebben.

The Winter Evening, or a Collection of Engliſch Proſe and Verſe. By JAMES LOW, M. A. *Teacher of the Engliſch Language in Utrecht. In two Volumes. Vol II. Utrecht*, A. v. Paddenburg, 1781. *In octavo* 445 *pp.*

Op de Stukjes in Proſa, in 't eerſte Deel afgegeeven (*), volgen in dit tweede etlyke Dichtſtukjes, ter oefeninge van hun, die zig op het leeren der Engelſche Taale toeleggen. De Taalmeester LOW neemt hierin weder eene oordeelkundige keuze in agt, met het mededeelen van Stukjes van verſchillenden aart; die, naar maate van de behandelde onderwerpen, in een laager of verhevener ſtyl opgeſteld zyn. Eene inrigting van die natuur heeft, in dit geval, te meer haare nuttigheid, om dat de ondervinding leert, dat veelen die Engelſche Schryvers in Proſa zonder verhinderinge leezen, met de Engelſche Dichteren niet dan met moeite te regt komen; waaromtrent de beoefening deezer verzamelinge hun te ſtade kan komen.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 532.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Geſchiedenisſen en Schriften der Apostelen des Heeren, in de eerſte Voortplanting van het Euangelium. Door J. J. HESS, *Bedienaar des Godlyken Woords te Zurich. Tweede Deels, Tweede en Laatſte Stuk. Te Haarlem by* J. Bosch. *In gr. 8vo. 233 bladz.*

Het leerzaam verſlag van de Geſchiedenis der Apostelen door den Eerw. HESS, in het Tweede Deels Eerſte Stuk, voortgezet tot den tyd dat LUKAS het Boek der *Handelingen* ſluit (*), vervordert hy met dit Stukje, en brengt het ten einde: voor zo verre het toegelicht wordt uit de Brieven der Apostelen, van welker beloop hy eene ontvouwing mededeelt, als van PAULUS brief aan TITUS, en van den Tweeden aan TIMOTHEUS, de laatstgeſchreevene diens Kruisgezants. Wiens Lotgevallen hy vermeldt, na de Brieven van eenige andere Apostelen, omtrent dien tyd geſchreeven, geplaatst, en derzelver inhoud opgegeeven, en de Geſchiedenis dier Mannen, geboekt te hebben. Dus vinden wy hier de Twee Brieven van PETRUS, en, ter gelegenheid diens Apostels, een berigt van het Euangelie door MARCUS, deszelfs Reisgenoot. Hier aan hegt hy de Geſchiedenis van JACOBUS, en den Inhoud van diens Brief, wanneer hy overgaat tot den Brief van JUDAS, met een verhaal, van den Dood der twee groote Heilgezanten, PETRUS en PAULUS; en den toenmaaligen toeſtand van het *Christendom*: gevolgd van de Lotgevallen van eenige andere Apostelen, en Leerlingen van dezelven. 't Geen hy van Apostel JOANNES, en diens Schriften, te zeggen hadt, beſpaarde hy tot het laatſte: daar deeze Apostel alle de andere overleefde, en zyne Schriften ook, naar allen ſchyn, laater geſchreeven zyn, dan die der overige Apostelen, hoe wel vroeger, ten minſten ten deele, dan de Verwoesting van *Jeruſalem*, met welker beſchryving dit Werk afloopt.

Een ryke voorraad van gewigtige Geſchiedkundige Waarheden

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* III. D. 1 St. bl. 352.

heden wordt hier verwerkt, op een wyze, den Eerwaarden HESS eigen, en die wy in voorgaande Berigten, ten overvloede, hebben doen kennen. Wy bepaalen thans onzen Leezer, om zyne aandagt te vestigen, op het Besluit deezes Werks: waar in de Schryver deeze nadruklyke taal voert.

„ Uit dit oogpunt beschouwd, maakt de Geschiedenis van Jezus en zyne Apostelen, van de eerste tooneelen zyner jeugd af, tot de Verwoesting van *Jerusalem*, den zetel van den ouden Godsdienst, toe, een zamenhangend geheel uit.

„ Eerst zagen wy den Messias (*) by zyn Volk ingevoerd worden, en langen tyd alleen op *hem* werken, en tot hun welzyn leeven; waar uit, indien zy hem gevolgd hadden, de heilrykste toestand zoude gevolgd zyn. Dan, vervolgens naa eenen geheelen reeks van poogingen, die, met betrekkinge tot dit Volk, maar niet ten opzigte van 't geheel, vruchtloos geweest waren, zagen wy hem, onder veele plegtige betuigingen, dat dit tot het grootste ongeluk voor het Volk zou strekken, ten doode veroordeelen, en om het leeven brengen.

„ Maar zyne Verryzenis, en nog meer zyne Verhooging, en de Uitstorting van zynen Geest, gaf aan de zaaken wel ras eene andere gedaante. Wy zagen op nieuw zyne afgezanten, met volmacht van hem, voorzien by het Volk arbeiden, en het zelve, ook nu noch, Jesus, als hunnen Koning en Heer, bekend maaken en aanbieden ——— dan wy zagen het Volk ook, (wel te verstaan de Hoofden en het grootste gedeelte van 't zelve,) deeze aanbieding ten tweedenmaale afwyzen, tot dat eindelyk deeze afgezanten van Jesus, wederom, onder de plegtigste betuiging, dat dit den Volke tot het grootste onheil zou strekken, hen verlieten, en zich tot de Heidenen keerden. ——

„ Wy zagen, dat het Volk, *ook toen* noch, voortvoer met hen te vervolgen, en het geen zy zelve niet aannamen, ook de Heidenen belette aan te neemen.

„ Intusschen nam Gods werk den loop, dien Jezus voorzegd hadt, dat het neemen zoude. De Leere van den Messias vondt, in weerwil van allen tegenstand der Joden, by de Heidenen aanneemers; en zy, de voorige deel-

ge-

(*) De Eerwaarde HESS doelt hier op zyn Werk, getyteld, *Het leeven des Grootsten en Besten aller Menschen*, JESUS; waar van het thans aangekondigde ten vervolge dient.

zekerlyk niet nagelaaten hebben, uit deeze gebeurtenisse de bovengemelde voordeelige gevolgen voor het Christendom te trekken, en de Gemeente van Christus met verscheide nieuwe leden te vergrooten.

„ En zoude de leere van Paulus, die in den beginne even daar om, dewyl hy zich van het Joodendom verwyderde, zoo veel tegenspraak vondt, toen niet ook wel greetiger aangenomen, en van den twist, daar over wel eer gereezen, een einde gemaakt zyn? —— wat konden de voorstanders van den Levitischen dienst 'er thans toch van belang meer tegen in brengen, daar 'er immers geen Levitische dienst meer was? ——

„ Ook zal deeze spotterny der Jooden, over het lange uitblyven van den Messias, dien de Christenen te rugge verwachtten, zich thans niet meer zoo sterk hebben doen hooren. Immers hadt zich de verlochende Messias, Jesus van Nazareth, thans op zyne vyanden gewrooken. —— En zoude hun wel iets schriklykers hebben kunnen overkomen, indien hy zichtbaar van den Hemel nedergedaald was, en zyne oordeelen over hen uitgestort hadt? —— (zo als veele Christenen misschien —— al te zinnelyk —— verwacht hadden) (*). Alle de bespotting daalde thans op de Jooden zelve neder, die zich zekerlyk in menig eenen, die zich voor den Messias uitgaf, hadden bedroogen gevonden. —— Dan het was zekerlyk geene bespotting, maar Christlyk medelyden en bereidwilligheid, om hen nu noch onder de Jongeren van den Messias aan te neemen, het geen men van de Christenen verwachten konde.

„ Hoe wel nu de Messias zoo min by —— als naa —— dit strafoordeel, in die betekenisse wedergekomen was, in welke hem misschien veelen, al te zinnelyk, verwacht hadden; nochtans hadt hy zich thans wederom op eene uitneemende wyze *geopenbaard*, —— en dit moest de verwagting, dat hy zich ééns noch eigenlyker en volkomener zou openbaaren, leevendig houden en versterken. *Wanneer* dit geschieden zoude wisten de Apostelen niet, —— en hadt de Heiland zelf, op aarde, niet geweeten.

„ Het was genoeg dat zyn Ryk thans zoo vast gegrond was, dat het zelve, schoon de Apostelen thans het tooneel der Waereld verlieten, en ook naderhand, schoon het Chris-

(*) Men slaa hier na wat de Eerwaarde HESS denkt over deeze Verwagting van CHRISTUS Toekomste. *bladz.* 373.

Christendom altoos, van binnen en buiten, door nieuwe vyanden, gedreigd wierdt, niet meer in zynen loop geſtremd konde worden.

„ Het houdt noch ſtand, en *getuigt van zich zelf.* Het Joodſche Volk is ook noch in weezen, en bevestigt, onweetend, de waarheid van dat getuigenis. Jeſus, de Heer, is 'er noch, om *hen* en *ons* zalig te maaken"!

Leerredenen over de Bergpredikatie van JESUS CHRISTUS. *Door* J. S. VERNEDE, *in leven bedienaar des Goddelyken Woords, in de Walſche Gemeente te Amſterdam. Uit het Fransch vertaald, door* J. C. THIN VAN KEULEN. *Tweede Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1781. *In groot octavo* 410 *bladz.*

Het voortreffelyke dezer Leerredenen, dat ons het eerſte Deel met het uitterſte genoegen heeft doen doorbladeren (*), is niet minder ſterk in dit tweede Deel, het welk de ontvouwing van 's Heillands Bergpredicatie, van Matth. V. 17. tot Matth. VI. 4. brengt. In een tiental van Leerredenen over dat gedeelte ontmoet men ene oordeelkundige opheldering van de daar in voorkomende uitdrukkingen; zo ver ze den Lezer enigermate duister mogten toeſchynen; en verder ene verſtandig ingerichte verklaring van den voorgeſtelden plicht; met een ernſtigen aendrang van de beweegreden ter betrachtinge, en aenwyzing der middelen, welken daertoe met vrucht in 't werk geſteld kunnen worden. Men vind hier des ene geregelde naeuwkeurige voordragt van verſcheiden plichten, op zodanig ene wyze uitgevoerd, dat alles ter opwekkelyke leeringe diene; te meer daer 's Mans zedekundige voorſtellingen beſtendig van dien aert zyn, dat ze te gelyk den eisch van den Godsdienst, en des menſchen Natuur in 't oog houden. —— Men oordeele hier van enigzins, uit des Leeraers volgende beſchryving van een *volmaekten Christen*, by gelegenheid der leſſe van onzen Hemelſchen Leermeester, Matth. V. 48: *Weest dan gylieden volmaakt, gelyk uw Vader, die in de hemelen is, volmaakt is.* —— Zich beroepende op zyn voorheen gegeven verklaring van Gods zedelyke Volmaecktheid, als hierin beſtaende, „ dat hy oneindig Heilig, Wys, Waar-

„ ach-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef. III D. bl.* 45.

„ achtig, Rechtvaardig en Goed is," laet hy zich over de geeischte volmaektheid van den Christen indezervoege hooren.

„ *a* Even zo heeft zich een *volmaakt* Christen, door moeijelyke en onafgebrokene poogingen met alle deeze Deugden verfierd; dezelven maaken zyn beſtendig karakter uit: zo dat 'er geen ondeugd meer is, welke in hem heerscht; geen gebrek van 't welk men zeggen kan; *U ontbreekt nog één ding; Indien gy wilt volmaakt zyn*, bedwingt dan deeze haatelyke neiging, welke u overheerscht, of voldoe aan deeze verbindtenis, welke gy tot hiertoe verwaarloosd hebt.

„ *b.* Een *volmaakt* Christen bezit alle deeze deugden in eenen uitmuntenden trap. Heilig zynde heeft hy een afkeer van allerleie ſoort *van allerleie ſchyn des kwaads*; zo wel van de ongeregelde denkbeelden, als van de onbehoorlyke daaden. —— Waarachtig zynde grondvest hy zynen goeden naam in dit opzicht zodanig, dat zyne enkele verzekeringen zo geloofwaardig gehouden worden, als eenen eed, en dat zyne beloften worden aangezien, als van gelyke waarde met de allerplegtigſte ſchriftelyke bedingen. —— Wys zynde, beraamt hy geene onderneemingen, die het groote oogmerk, waartoe hy leeft, kunnen overdwarsſen, of hem dat ſlechts uit het oog kunnen doen verliezen; en hy verwerpt, zonder te aarzelen, alle ſlinkſche, gevaarlyke, dubbelzinnige middelen, hoe voordeelig dezelven ook voor het tegenwoordige mogen zyn. —— Rechtvaardig zynde, maakt hy, in zyne beſlisſingen, geenszins onderſcheid tusſchen den vriend, den vreemdeling, of den vyand; hy heeft ſlechts eene zelfde maate, naar welke hy zyne eige rechten en die van anderen afmeet, en nog veel liever zou hy van de eerſten iets willen opofferen, dan zich de laatſten onrechtvaardiglyk aanmatigen. —— Goed zynde, huisvesten nimmer nyd, toorn, haat, wreedheid, of zelfs hardigheid, koelheid en onverſchilligheid in zyn binnenſte; en hy zou wenſchen, dat hy in ſtaat mogt zyn, iets toe te brengen, om alle de weezens, die voor geluk vatbaar zyn, gelukkig te maaken.

„ *c* Een *volmaakt* Christen heeft zelfs eene hebbelykheid tot alle deeze deugden verkregen; dezelven zyn in hem zulk een natuurlyk, zulk een ſterk, en zulk een heerſchend beginzel geworden, dat hy, om het zelve op te volgen, niet noodig heeft, zich daartoe aan te ſpooren, dat hy zelfs somtyds zich niet eens behoeft te herinneren, daartoe verpligt te weezen. Het is gelyk een afloopende ſtroom, welke door

zynen geſtadigen arbeid, zulk eenen ſnellen vaart verkreegen heeft, dat die hem medevoert; het is eene overvloeijende bron, welke, haare wateren geduuriglyk voortſtuwende, eene menigte beeken vormt, die allen even zuiver zyn.

„ *d.* Daarenboven, een *volmaakt* Christen weet, hoedanig zyne pligten aan elkander ondergeſchikt zyn. Hy weet onderſcheid te maaken, tusſchen het noodzaakelyke, het eerlyke en het welvoeglyke; tusſchen het geen hy verſchuldigd is *aan God en aan den Keizer*; aan de zynen en aan vreemden; aan godvruchtigen en aan godloozen; tusſchen 't geen de rechtmaatigheid eischt, en 't geen de liefde vordert. Alle deeze deugden zyn, door herhaalde en grondige overweegingen, zoo hoog by hem gewaardeerd; en door eene dagelykſche beoefening zodanig in hem verenigd en ſaamengemengd, dat zy zich in haare uitwerkzelen niet anders vertoonen, dan de eenpaarige, hoewel onderſcheidene, werking van één eenig vermogen. Dus beſtiert eene enkele ziel, door verſcheidene vermogens begaafd, alle de verſchillende leden des ligchaams.

„ Ziet daar eene beſchryving, kort van woorden, maar zeer uitgeſtrekt in zaaken, van den ſtaat van eenen *volmaakten* Christen. —— Men zal mogelyk meenen dat de gemakkelykheid, en zelfs de mogelykheid om daartoe te geraaken, veel afhangt van zekere voordeelen, welken wy ons niet altoos kunnen verſchaffen: van het geſtel, 't welk wy ter waereld gebragt hebben; van dat gedeelte vernufts, 't welk ons is toegedeeld; van de opvoeding, welke wy genooten hebben; van het beroep, 't welk wy aangenomen hebben; van de plaatzen of van de eeuw, waarin wy leeven. ——— Geenszins, myne Vrienden! Ik heb vooraf vastgeſteld, dat hier beneden voor den mensch geene andere Volmaaktheid plaats heeft, dan die betrekkelyk tot zynen tegenwoordigen ſtaat is; zy word in hem ſlechts gevorderd, naar maate van 't geen hy bezit, en bygevolg kan zy even wezenlyk zyn, hoewel van een minderen aart, in den mensch, wiens verſtand het allerbepaaldſte is, en die, ten aanzien van het geestelyke, in de allerongunſtigſte omſtandigheden geplaatst is, als in hem, wien de bekwaamheden en hulpmiddelen, met den ruimſten overvloed, geſchonken zyn.

„ 1. Hieruit volgt nog, dat de ligte misſlagen van onweetendheid, verraſſing en zwakheid, geenszins deeze volmaaktheid vernietigen; om dat de grootſte heiligen, geduu-

ren-

rende hun verblyf op deeze aarde, voor dergelyke misſlagen onvermydelyk blootſtaan.

„ 2. Maar 'er volgt ook tevens uit, dat deeze Volmaaktheid *volſtrektelyk* ſtrydig is, met alle ongeregelde hebbelykheid; en dat alle vrywillige zonde ons daarvan verwydert, naar maate van haare grootheid, van haare eerloosheid, en van haare duuring".

Predikaatſiën over het Lyden en Sterven onzes Heeren JEZUS CHRISTUS, *door* G. J. PAULI, *Koninglyk Pruisſiſchen Hofprediker, Konſiſtoriaalraad en Inſpector te Halberſtadt. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1781. *In gr. octavo* 379 *bladz.*

In achtervolging van 't eerſte Deel, dat de beſchouwing van 's Heillands lyden bragt, tot op zyne veroordeeling door het Joodſche Geregtshof, vangt dit tweede aen, met de overlevering van *Jezus* aen den Heidenſchen Rechter *Pilatus*, en brengt voorts de behandeling dezer ſtoffe ten einde, ſluitende ten laetſte met de overweging van 's Heillands begraving. 's Mans manier van voordragt is, gelyk we voorheen gemeld hebben (*), leerzaem en opweklyk, van waar deze Leerredenen, nevens anderen over dit gewigtig onderwerp, ene goede plaets verdienen. —— Tot ene herhaelde proeve verſtrekke 's Leeraers overdenking, *over de angst en klagte onzes Heeren* aen 't Kruishout, tegen 't einde der wonderdadige verduisteringe, wanneer Jezus met luider ſtemme uitriep, *Myn God, myn God, waerom hebt gy my verlaten!*

„ Met deeze woorden, zegt zyn Eerwaerde, „ begint de twee- en twintigſte Pſalm, waarin het onderſcheiden lyden van den Meſſias duidelyk en omſtandig te vooren verkondigd is geworden. Door het aanhaalen van dit heilig lied, gaf Jezus in het algemeen zynen toenmaaligen toehoorderen, en ons allen, te kennen, dat David, door den Geest der voorzegginge gedreeven, van zynen grooten Zoon naar den vleeſche, gezongen hadt, en dat bygevolge de ſmerten en de ſchande, welke hy thands leedt, de waarheid zyner godlyke zendinge en zyn karakter zo weinig benadeelden, dat wy veeleer reden hebben, om ook daaruit te beſluiten, dat hy

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letter-oef. II. D. bl.* 368.

by de beloofde Messias ware. Alles wat in de eerste helfte van deezen beroemden Psalm, van Davids zoon, van den Koning van Israël, is geschreeven geworden, werdt thands aan onzen Jezus vervuld. Ondertusschen moeten wy by deeze eerste aanmerking, hoe gegrond zy ook zyn moge, niet blyven staan, maar ook den eigenlyken zin der bygebragte woorden, welken Jezus in zyn toenmaaligen toestand op zigzelven toepaste, wat nader inzien en overweegen.

„Onze Heiland badt thands, in eenen grooten Angst en zwaare Droefheid zyner ziele, tot God om hulp en verlossing. Hy toonde de grootheid en sterkte zyner Benaauwdheid, niet alleen door de luide stem, maar de inhoud van zyn gebed en klagte zelve onderrigt ons hiervan op het allerzekerste. *Myn God, myn God! waarom hebt gy my verlaaten!* of, gelyk de woorden ook overgezet kunnen worden, *hoe lange hebt gy my verlaaten!* God verlaat de zynen, naar de taal en meening der stervelingen, wanneer onze beproevingen, verdrukkingen en wederwaardigheden zeer lange duuren, wanneer zyne hulp schynt te vertoeven, zodat of wyzelven, of anderen, byzonderlyk afgunstige menschen, uit onze langduurende elende en verdriet besluiten, dat God zig over ons niet meer bekommert, dat hy geen welgevallen in ons heeft, ja dat hy ons mogelyk wel om onbekende zonden straft. Zo badt David, in eene vervolging zyner vyanden, welke lang duurde, en waarover zyn hart zeer ontroerd was, Ps. XLII. 10, 11: *Ik zegge tot God, myne steenrotze, waarom vergeet gy my? Waarom moet ik droevig zyn, wanneer myn vyand my verdrukt? Met eene doodsteeke in myne beenderen hoonen my myne Wederpartyders; als zy den ganschen dag tot my zeggen: Waar is uw God?* Zo sprak Zion, het volk des eersten verbonds, by lang aanhoudende verdrukkingen, Jez. XLIX. 14: *De Heere heeft my verlaaten, de Heere heeft my vergeeten!* Bevondt zig nu onze Heiland tegenwoordig niet in even gelyk benaauwde en verlaatene Omstandigheden? Hy was aan de Magt der duisternis overgelaaten, zynen vyanden was geweld over hem verleend geworden. Hy was gegeesseld, gehoond, aan het kruis gehegt. Hier hing hy nu, schoon maar zes uuren, tot een spot en verugting des volks. Zyne tegenstreevers namen, uit het lang duuren en de grootheid van zyn lyden, gelegenheid, hem uit te jouwen als een Man, die geene hulpe by God heeft, schoon hy zig voor Gods Zoon hadde uitgegeven. Dewyl nu Jezus met ons, zyne Broederen, gelyke aandoeningen hadt, werdt zyne regt-

regtvaardige ziele, onder zulk aanhoudend lyden, en onder zulke krenkende en hoonende verwyten, geheel bedroefd, tot in den dood bedroefd. Daarom wenschte hy, door den dood, het einde van alle aardsche elenden, wel haast verlost, en in de hem beloofde Heerlykheid opgenomen te worden. Terwyle hy benaauwd was, schudde hy zyn hart in gebeden tot God uit, en zeide: ô Myn God! hoe lange hebt gy my verlaaten? Hoe lange moet ik op uwe Hulpe wagten? Hoe lange moet ik ten spot en tot eene veragting myner vyanden blyven? Wanneer zult gy, ô God! op welken ik vertrouwe, my van myne Plaagen bevryden, en my die Heerlykheid laaten geworden, welke ik by u hadde, eer de weereld was?

„Hy morde derhalven niet ongeduldig tegen God, maar gaf alleenlyk in deeze klagte de grootte van zynen inwendigen angst te kennen, en het onschuldig verlangen zyner zwoegende ziele, om welhaast tot rust te komen, en in zyne welverdiende vreugde in te gaan. Verlaat my niet, ô God! op wien ik van 's Moeders lyve aan vertrouwd hebbe; verlos my, ô Vader! uit deeze uure! Laat myne boosaartige vyanden zig niet langer over my verheugen, en u en my lasteren! Neem my weg uit den angst en het geregte, en verheerlyk my by uzelven, op dat de weereld kenne, dat gy in my zyt, en ik in u! —— Hy bleef nog steeds gehoorzaam en geduldig in zyn hart op God vertrouwen, gelyk zyn volgend gedrag getuigt. Hy bedagt tot aan zyn einde, dat de Schrift, en alzo ook de wil van God, aan hem vervuld moest worden; en toen hy wist, dat alles volbragt was, beval hy zynen Geest met groote vrymoedigheid in de handen van zynen Hemelschen Vader. En dewyl hy terstond daarop den Geest gaf, en de Allerhoogste zo wel door de wonderen, die Jezus dood vergezelden en verheerlykten, als door zyne opwekkinge ten derden dage, toonde, dat hy zyn Zoon, de Christus en Heiland der weereld was; blykt daaruit, dat dit gebed, waarmede hy zig in de benaauwdheid zyner ziele tot God wendde, den Heere welbehaagelyk geweest, en verhoord is geworden. Aldus verklaart ons de Schryver van den brief aan de Hebreen het gebed van Jezus, zo wel het gene hy in den hof Gethsemané, als aan het kruis, in eene dubbelde zielsangst tot God opzondt; en hy merkt te gelyk aan, dat deeze heilige wensch van zyn benaauwd hart niet onvervuld is gebleeven, schryvende Heb. V. 7: *Hy heeft in de dagen zynes vleesches gebeden*

en

en ſmeekingen, met ſterke roepinge en traanen, geofferd aan hem, die hem uit den dood konde verlosſen; en hy is verhoord en verlost geworden uit de vreeze." ——— Het toepaſselyk gebruik hier van te maken ſtelt ons de Eerwaerde *Paali* aldus voor.

„ 's Heilands zielsangst aan het kruis herinnere ons de droevige gevolgen onzer zonde, en de Liefde des genen, die deeze onze ſtraffen leedt, op dat wy vrede zouden hebben. Onze ondeugden ſcheiden God en ons van elkanderen, en verwekken die regtvaardige vreeze in onze zielen, dat de Heere ons in den nood zal verlaaten, dewyl wy hem vergeeten, en zyne regten zo dikwyls verworpen hebben. Om onze zonden leedt thands onze Middelaar en Verlosſer, om dezelven moest hy, die enkel vreugde hadt kunnen genieten, het kruis verdraagen, en door angst en vreeze, gelyk wy, verzogt worden, en in de droevigſte en verlaatene omſtandigheden geraaken. Den Troost, welke de waare Boetvaardige nu ondervindt, wanneer hy tot den Troon der Genade nadert; het goed vertrouwen, het welk wy nu ten allen tyde op God kunnen hebben, wanneer ons hulpe noodig is; die leevendige Hoop, waardoor wy nu de verſchrikkingen des doods kunnen overwinnen; dit alles, Christenen! hebben wy te danken aan de genade van onzen waardigen Verlosſer, die onze vrede is, die ons met God verzoend heeft, en nu, uit eigen ondervinding, onze medelydende, barmhartige Hoogenpriester is, en helpen kan en wil een iegelyk, die verzogt wordt, zo wy anderszins maar zyne Geboden bewaaren. ô! Hoe zeer is hy waardig, dat wy hem eeuwiglyk looven, en danken, en op hem vertrouwen!

„ Laat ons eindelyk, zo dikwyls wy tyden beleeven, in welken ons troost en hulpe noodig zyn, op Hem zien, en ons naar zyn voorbeeld vormen. Na dat hy, door zyne beſtendige gehoorzaamheid, in Gods liefde gebleeven was, hieldt hy ook, in zynen angst, aan in den gebede tot God. Wendt gy dan ook ſteeds alle vlyt aan, om in Gods liefde te blyven, en houdt uit liefde zyne Geboden, op dat wy, byzonderlyk in tegenſpoed, blymoedig mogen weezen, God in den nood aanroepen, en ons zelven door het woord der belofte, Jeſ. XLIX. 15, ſterken: *Ik zal u niet begeeven, ik zal u niet verlaaten! Zal ook eene vrouwe haare kinderen vergeeten: zo zal ik u toch nimmer vergeeten, zegt de Heere uwe Ontfermer!* Welgelukzalig hy, die zig van gantſchen harte verlaat op deeze toezegging van den Waaragtigen;

geur; en zyne ziele, wanneer zy begint te klaagen, de Heere heeft my verlaaten! daarmede weder opbeurt en gerust ſtelt, zeggende met den Pſalmist, Pſalm XLII. 12: *Wat buigt gy u neder, myne ziele! en wat zyt gy onrustig in my! Hoop op God, want ik zal hem nog looven, dat hy is de menigvuldige verloſſinge mynes aangezigts, en myn God! Amen!*"

Onderzoek, of 'er onder hen, welke den Heiland JESUS *gevangen namen, by Gethſemané, eene der Romeinſche Krygsbenden geweest zy. Door* A. VELINGIUS, *A. L. M. S. S. Theol. Phil. Doctor, en Predikant te Bergen op den Zoom. Te Amſt. by* H. Vieroot, *in gr. 8vo, 83 bladz.*

Eene Geſchied- en Taalkundige Verhandeling, die het Onderwerp in den Tytel vermeldt, op eene gezette wyze, nagaat, en der leezinge overwaardig is; dewyl men alles hier byéén of aangeweezen vindt wat de Geleerden over dit gedeelte der Lydensgeſchiedenis geſchreeven hebben, gepaard met de tegenbedenkingen of opheldering des Geleerden Schryvers.

Die te recht opmerkt, dat men veel te ſterk ſpreekt, wanneer men zegt, dat het begrip van de tegenwoordigheid der *Romeinſche Krygsbende*, by de gevangenneeminge van onzen Heiland, by alle Schryvers over de Euangelisten, en over Jeſus Lyden in 't byzonder, eene erkende waarheid is, zonder eenige tegenbedenkinge. Want verſcheide zeer geëerde Schryvers melden niets van de *Romeinen*, ja ſluiten dezelve uit. Andere ſpreeken twyfelagtig omtrent derzelver byzyn, en zommigen hebben opzettelyk zoeken te betoogen, dat zy 'er niet geweest zyn. De Eerw. VELINGIUS haalt derzelver getuigenisſen en werken aan. Eer hy wist, dat iemand de laatstgemelde bevestinge hadt voorgeſteld, drongen hem reeds verſcheide redenen, om dezelve te omhelzen, en eene herhaalde overweeging heeft 'er hem in bevestigd.

Den voet, op welken hy in dit Onderzoek te werke gaat, is; dat hy, — *vooreerst*, het gevoelen, 't welk hier *Romeinen* ſtelt, en de bewyzen, daar voor aangevoerd, opgeeft, en ter toetze brengt. Een twaalftal bewyzen wordt hier opgewoogen, en in de ſchaale deezes Schryvers te ligt bevonden. — *Ten tweeden*, overweegt hy het gevoelen, dat 'er geene *Romeinſche* Krygsbende by geweest zy; maar ee-

eene menigte Leviten met den Oppet-hoofdman des Tempels, en eenige andere Hoofdmannen en Overſten der Jooden, gelyk ook eenige Huisknegten der Jooden. De bewyzen, daar voor, maaken, desgelyks, een twaalftal uit. Doch zy voldoen den Eerw. VELINGIUS niet alle; waarom hy zyne aanmerkingen op de gewraakte in 't midden brengt, de andere overneemt, en 't geen verder voor zyn gevoelen, dat van 't laatstgemelde eenigzins verſchilt, te zeggen heeft, daar by voegt.

Het komt hem, uit het verhaal der Euangelisten, van den aart der zaake voor, duidelyk te zyn, dat de groote Heiland zy gevangen genomen door eene *gemengde hoop*; dit ligt letterlyk in het verhaal der Heilige Geſchiedſchryvers; want dus ſpreekt *Lucas*, Kap. XXII. 47. *Ziet daar eene Schaare* (*), en deeze Schaare beſtond, uit eene *groote*, eene *aanzienlyke* menigte, *Matth.* XXVI. 4, en *Marcus* XIV. 34. Zy trok eenpaarig en onder een Bevelhebber op, waarom ze, door Johannes, de *Bende*, *door Judas genomen*, *genoemd* wordt. *Joh.* XVIII. 3 (†).

En deeze menigte word meer byzonder genoemd, *Overpriesters*, *Hoofdmannen des Tempels*, *en Ouderlingen*, *Luc.* XXII. 52, *een Overſte en Dienaars der Jooden*, *Joh.* XVIII. 12, *een Huisknegt des Hoogenpriesters*, *Matth.* XXVI. 51. *Marc.* XVI. 47, *Jongelingen*, *Marc.* XIV. 51, en Judas, aan 't hoofd, volgens alle de vier Euangelisten.

Wanneer men dit verhaal eenvoudig, en zonder aan eene opvatting van anderen vast te houden, opneemt, dan ontdekken zich noch Romeinen, noch een geheel Corps Leviten; dan moeten wy alleen denken aan eene groote, vermengde, tegen Jesus vermengde, menigte, beſtaande uit aanzienlyke Joodſche Mannen en hunne Dienaaren; en het onderſcheid dat de Euangelisten (§) tuſſchen de Dienaaren maaken, verplicht ons, om te ſtellen, dat 'er Gerechtsdienaars en Huisknechten geweest zyn.

Het gevoelen, door hem omhelsd, ſtelt hy dus voor:

De

(*) Dat eene menigte, een vermengde hoop, de waare beteekenis zy van het woord ὀχλος, zal niemand lochenen, en dus is 't onnodig het te bewyzen.

(†) Die betekenis van het woord σπειρα heeft de Schryver beweezen, in het antwoord op het eerſte bewys voor het byzyn der Romeinen.

(§) Door de woorden ὑπηρετης en δουλος.

De Zaligmaaker is, door eene groote menigte, beſtaande uit veele aanzienlyke Joodſche Heeren, vergezeld door alle hunne Gerechtsdienaaren, en zeer veele Huisknechten, onder het geleide van Judas den Verraader, by Gethſemané gevangen genomen.

De nadere opheldering, welke hy 'er aan geeft; de bewyzen, welke hy bybrengt, verdienen de aandagtige overweeging van allen, die niet te zeer met het lang gekoesterde en dikmaals voorgeſtelde gevoelen zyn ingenomen, om een daar van afwykend na te gaan. Wy kunnen 'er geen plaats aan inruimen, en wyzen den Leezer tot het Werkje, dat, met nauwkeurigheid opgeſteld, en van zo weinig ommeſlags is, dat ieder, die belang ſtelt in dit onderwerp, het gereed kan bekomen.

De eigenſchappen, enz. van eenen Opper-Bevelhebber, zo te wa'er als te lande, in tyden van Oorlog. In Samenſpraaken geſteld door FR. RIDDERUS, *in leven Bedienaar des H. Euangeliums, te Rotterdam. Nieuwe Uitgaaf. Te Amſterdam, by* H. Keyzer, 1781. *Behalven de Voorrede,* 104 *bladz. in groot octavo.*

In ene Zamenſpraek, tuſſchen een *Politiek*, een *Predikant*, en een *Zee-Kapitein*, handelt de Eerwaerde *Ridderus* hier over het belang van een Gemenebest, in de bekwaemheid van een Opper-bevelhebber, wanneer hey zich in den Oorlog ingewikkeld vind; met ene ontvouwing van de in hem vereischte hoedanigheden; en aenwyzing van de groote voordeelen, die men van een rechtgeſchikten Bevelhebber kan verwachten; als mede van de ontzachlyke nadeelen, aen welken een Gemenebest blootgeſteld 'zy, wanneer dat bewind in handen van iemand is, die gene genoegzame bekwaemheid voor dezen post bezit, of wiens character, geaertheid en gedrag, ten dezen opzichte, niet aen zyn ampt beantwoord. Het geſprek over dit onderwerp is ſteeds doorvlochten met voorbeelden van roemenswaerdige en laekbare Bevelhebbers, zo uit de gewyde als ongewyde Geſchiedenisſen, mitsgaders uit die van ons Vaderland in vroegere en latere dagen; 't welk aen dit Geſchrift ene levendigheid byzet, die geſchikt is om des Lezers oplettendheid gaende te houden. Het is voorts op die wyze ingericht, dat het, ſchoon den Opperbevelhebber ten oorloge het hoofdonderwerp

werp zy, zich ook tot andere ſtanden uitſtrekke, en dus tevens eene algemener nuttigheid hebbe. —— De tegenwoordige tydsomſtandigheden zyn wel geſchikt voor eene vernieuwde uitgave dezer Zamenſprake; en de ſchryfwyze van den geachten *Ridderus* behoud nog ſteeds hare bevalligheid voor vele Lezers, die in zodanig eene verzameling van geſchiedenisſen van verſchillenden aert behagen ſcheppen.

ED. SANDIFORT, Obſervationes Anatomico Pathologicæ, Lib. IV. Lugd. Batav. apud *P. van der Eyk* et *D. Vygh*, 1781. In quarto, m. f. 178 pp.

De Hoogleeraar SANDIFORT levert ons in dit vierde Boek wederom een aantal zeer nuttige Waarneemingen. — Wy hebben reeds meermaalen onze gedagten over de goede inrigting van dit Werk geuit, en aan het zelve den welverdienden lof gegeeven, wy zullen dierhalven voor het tegenwoordige alleen maar onzen Leezer den zaakelyken Inhoud van dit vierde Boek mededeelen.

Het eerſte Hoofdſtuk bevat, behalven eenige algemeene aanmerkingen over de Zog-verplaatzing, nog eene waarneeming wegens eene uitſtorting van Zog in de holligheid van den Onderbuik. —— Eene Vrouw, die op de zevende Maand van een Tweeling beviel, kreeg den derden dag, na de Verlosſing, eene zeer ſterke *Diarrhœa*, waaraan ze, op den negenden dag, ſtierf. By de opening van het Ligchaam, vond men het Bekken, en het grootſte gedeelte van den Onderbuik, opgevuld met een vogt, 't welk alle kenmerken van Zog hadt. —— De geſteldheid der omliggende deelen word zeer nauwkeurig beſchreeven, en geeven den Leezer veel ſtofs tot nadenken, omtrent de waare oorzaak deezer Zog-verplaatzing. —— In het tweede Hoofdſtuk is eene waarneeming wegens eene zeldzaame ontaarding van de *Membrana Celluloſa*, in een eerstgebooren Kind. —— In het derde Hoofdſtuk komt een geval voor van een Kind dat met een dubbelde en t'zamengeſtelde Haze-mond, (*Labium Leporinum*) gebooren werd.

De bovenſte Lip was niet alleen aan weerszyden van de Neus geſpleeten, maar ook zelf de *Maxilla Superior*, en het *Palatum*, waren beide van een geweeken. Het Kind, niet genoeg voedzel kuhnende doorzwelgen, vermagerde langzamerhand, en ſtierf in de twee- en twintigſte week naa de geboorte. De Ontleedkundige Beſchryving daarvan

is

is zeer nauwkeurig, en de Afbeeldingen, op de bygevoegde Plaat, geeven een duidelyk denkbeeld van dit gebrek. — In het vierde Hoofdſtuk brengt de Schryver een voorbeeld by van eene zonderlinge inplanting van de *extenſor proprius* des middelſten vingers van de regterhand. — Het vyfde Hoofdſtuk behelst eene waarneeming van een geborſten Maag. De Hoogleeraar vond, by de opening van het Lichaam, de overige deelen van het Lichaam in haaren natuurlyken toeſtand; ook zelfs in de maag ontdekte hy niets waaraan men met eenige waarſchynlykheid deeze ſcheuring zoude kunnen toeſchryven. Dit gebrek echter kan uit menigvuldige oorzaaken ontſtaan, waarvan hier verſcheiden voorbeelden uit de beſte Schryvers aangehaald worden. — Het zesde Hoofdſtuk handelt over de tegennatuurlyke gedaante en ligging der verſchillende deelen van ons Lichaam. — In het zevende Hoofdſtuk komen verſcheiden merkwaardige gevallen voor van Steenen, die in de Blaas en Nieren gevonden zyn. — Het agtſte Hoofdſtuk heeft de aanmerkelyke afwaalingen der Bloedvaten ten onderwerp. — In het negende Hoofdſtuk, deelt de Heer SANDIFORT eenige waarneemingen mede, van aanmerkelyk groote Tongen — In het tiende en laatſte Hoofdſtuk komen nog verſcheiden Waarneemingen voor, die op de Waarneemingen van de drie eerſte Boeken betrekking hebben, en dus als byvoegzels van dezelve kunnen beſchouwd worden. — Agter dit Boekdeel zyn geplaatst Tien *Plaaten*, die, onzes *bedunkens*, zeer duidelyk en nauwkeurig zyn.

Inleiding tot de Pathologye, of Beſchouwing van het Menſchelyk Lichaam in den zieken ſtaat. Door J. MACQUET, *M. Dr. Eerſte Deël. Te Utrecht, by* de Wed. *van* J. van Schoonhoven, 1781. *Behalven de Voorrede, 408 bl. in gr. 8vo.*

De Schryver deezer Verhandelinge zegt in de Voorrede, dat de beste *Pathologyen*, die tot hier toe geſchreeven zyn, meer dienen om ervaaren Geneesheeren iets te herinneren, dan om deeze Weetenſchap in een helder licht te plaatzen; zy hebben op verre naa die volmaaktheid niet, welke de voornaamſte Werken in de Ontleedkunde, Phyſiologie, en Practyk bezitten. — Ik geloof wel, vervolgt de Heer *Macquet*, dat deeze Schryvers kundige Menſchen zyn, doch ik kan op hun enkel gezag niet aanneemen,

wat zy in hunne korte Geſchriften zeggen, zo zy het niet bewyzen. ——— Met één woord, de Heer *Macquet* vind onder alle Pathologiſche Boeken geene, waarin jonge Geneesheeren, alles wat ze zoeken, klaar, verſtandig, en in eenen aangenaamen ſtyl vinden voorgeſteld. —— En daarom beſloot hy, aan de praktyk gekoomen, naar zyn vermogen te werken, om dit gebrek te verhelpen. —— *Parturient montes!* —— De Schryver heeft den Heer *Gaubius* de eer aangedaan, om deszelfs Pathologiſche Inleidingen tot zyn richtſnoer te verkiezen, om naa deeze een volledige en uitgebreider Pathologye uit te werken. Ik hebbe echter, zegt de Autheur verder, de gedagten van dien kundigen Geneesheer niet altyd kunnen aanneemen, als het my toeſcheen dat anderen iets beters opgaven, maar alleen den leidraad van dien Heer gevolgd, om een ſchets voor my te houden, naar welke ik werkte. De Leezer krygt thans het *Eerſte Deel* van mynen arbeid. In dit behandele ik, naa eene korte Inleiding over de Geneeskunde in het gemeen, de Natuure, Oorzaaken, en Toevallen der Ziekten.

Ik onderzoeke het menschlyke Lichaam Chemisch om deszelfs elementen te ontdekken, en op deeze gronden de ziekten van het vaste, zonder leven. Ik beſluit het met de beſchouwing der levenskragt, die het vaste bezielt, met derzelver aandoeninngen. ——— Het *Tweede Deel* van myn Werk zal de ziekten der vaten, de werktuiglyke ziekten, en de afwyking der vogten van ons Lichaam bevatten. ——— In het *Derde Deel*, buiten twyffel een der aangenaamſten, en niet minder nuttigst, verklaare ik de werking der niet natuurlyke zaaken op ons Lichaam. Ik beſchouw het nadeel dat de lugt, ſpys en drank, geneesmiddelen, venynen, ſlaap en waaken, beweeging en rust, alle uitwendige zaaken, ons Lichaam aanbrengen; wien, en wanneer zy ook voordeelig zyn. Ik eindige het met eene Verhandeling over de ziekelyke zaaden, op welke de niet natuurlyke zaaken werken, en over de helpende kragten der natuur. Het *laatſte Deel* moet de toevallen der byzondere deelen bevatten. —— Deeze is de taak die de Heer *Macquet* op zig genoomen heeft. —— Onze nieuwsgierigheid was, by het doorleezen deezer zo veel belovende Voorrede, niet gering om het Werk zelve te leezen, en wy verwachtten niets minder dan een Man, die aan juistheid van denkbeelden, aan bondige redeneeringe, en klaarheid en duidelykheid van voorſtel, eenen *Gaubius*, en alle zyne Voorgangers, verre zoude overtreffen; —— dan, wy

kun-

kunnen niet ontveinzen, dat wy ons in deeze verwachting niet weinig hebben zien te leur geſteld. ——— Alles wat de Schryver over de Geneeskundige oeffening, over de natuur der Ziekten, derzelver oorzaaken en toevallen, zegt, is niet alleen door den Heer *Gaubius*, maar ook door den Heer *Zimmerman*, reeds op eene byna onverbeterlyke wyze, en in eenen bevalligen ſtyl, voorgedraagen; —— zo dat wy zeer twyfelen, of jonge Geneesheeren in dit Eerſte Deel zullen vinden, wat ze daarin zoeken, en wat ook wy daarin gezogt hebben; te weeten, een klaar, duidelyk en bevallig voorſtel van zaaken.

Natuurlyke Historie, of uitvoerige beſchryving der Dieren, Planten, en Mineraalen: volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS, *met naauwkeurige Afbeeldingen. Derde Deels, Tweede Stuk. Te Amſterdam by* de Erven van F. Houttuin, 1781. *700 bladz. in gr. octavo.*

Met onvermoeiden yver vaart de Heer HOUTTUIN voort in de beſchryving der Delfſtoffen, welk Ryk der Natuure hy met het laatstvoorgaande ſtuk intradt (*). Veel zeldzaams ontmoet hier den Leezer, den *Nederlandſchen Leezer* inzonderheid. Om het Werk te doen kennen, zullen wy den verkorten Inhoud opgeeven.

Het XI. Hoofdſtuk, waarmede dit Boekdeel aanvangt, beſchryft de Verſteeningen van *Plantgewaſſen*, en bepaalt zich tot de *Boomen*, wier byzondere manier en oorzaak van Verſteening opgegeeven wordt met vermelding der veelerlei ſoorten daar van voortkomende. ——— Het XII. Hoofdſt. ſtelt ons de Verſteeningen voor van de weeke deelen der *Planten*, van *Boombladen*, en *Kruiden*. ——— Het XIII. Hoofdſt. bevat de verſteeningen van *Bloemen*, als ook van *Vrugten*. Het XIV. behelst de beſchryving van de *Dendrieten* zo genaamd, of ſteenen met *Boomagtige Figuuren*, dat *Natuurſpeelingen* zyn, gelyk alle de *Landſchaps-* of *Steden ſteenen*; welke men altemaal gevoegelyk begrypen kan onder den naam van *Natuurſteenen*; waartoe ook al de zogenaamde *Boomſteenen* behooren. Dus verre betreft dit ſtuk een Vervolg van het voorgaande: de *Verſteende zaaken* of *Petrifacta* van den *Eerſten Rang* betreffende.

Die

(*) Zie *Alg. Vad. Letter-oef.* III. D. 1 St. bl. 183.

Die van den *Tweeden Rang* zyn de *Concreta* of *Samengroeizels*; behelzende Lichaamen van eene Aard- of Kalkagtige natuur, meestal in deeze of geene byzondere gedaante zamengegroeid. Door LINNÆUS op deeze wyze onderſcheiden.

Natuurlyke Samengroeizels.

CALCULUS.	*Dierſteen.*
TARTARUS.	*Planiſteen.*
ÆTITES.	*Kernſteen.*

Elementeele Samengroeizels.

PUMEX.	*Puimſteen.*
STALACTITES.	*Drupſteen.*
TOPHUS.	*Tufſteen.*

Van de drie eerſten, heeft de eerſte zyn oorſprong in 't *Dierlyk lichaam*, de tweede in *Plantaartige vogten*, de derde in *Steenen*. Van de drie laatſte is de eerſte in of door het *Vuur* ſamengegroeid, de tweede in de *Lugt*, de derde in het *Water*. Eigenlyk behooren deeze Lichaamen wel niet tot de Delfſtoffen, alzo zy meestentyds buiten 't Aardryk voortkomen; maar men kan ze, wegens de hoedanigheid, tot geen ander Ryk betrekken. Naa deeze verdeeling, beſchryft Dr. HOUTTUIN in het XV. Hoofdſt. de *Dierſteenen*, naamlyk die in 't Dierlyk Lichaam groeijen; gelyk de *Blaasſteen*, zo van Menſchen als van Dieren; de *Maagſteen* of *Bezoar*; de *Galſteen* of *Pedro del Porco*; — in het XVI. Hoofdſt. de *Plantſteenen*, dat is der *Steenagtige verhardingen*, die of in Planten en Vrugten, of uit derzelver Sappen, voortkomen. — in het XVII. Hoofdſt. de *Kernſteenen*, dat is die in zich eene Kern van andere natuur, doch niet te min ſteenagtig, beſluiten: tot welken de *Adelaar-* of *Klapperſteenen* ook de *Meloenen van den Berg Karmel* zo genaamd, en andere *Krystal-kogels*, zelfs die een vogt of water bevatten, betrokken zyn; — in het XVIII. Hoofdſt. de *Puimſteenen* of *Dryfſteenen*, ſamengroeizels, door 't geweld des Vuurs ontſtaan of door 't zelve in dien ſtaat gebragt, waar toe de *Moolenſteenen*, het *Yslandsch Achaat*, en de *Lavas* der Brandende Bergen behooren; — in het XIX. Hoofdſt. de *Stalactiten* of *Drupſteenen*, Samengroeiſels in 't Water, in de Lugt gebooren, en dikwyls hangende; doch ook van den grond opryzende, van ver-

verſchillenden aart en hardheid; waartoe ook de *Overkorſtingen* der Baden en andere Wateren, de *Zeolithen* of Schuim-ſteenen in de *Baſalten*, die zich als Kantzuilen vertoonen, betrokken zyn; —— in het XX. Hoofdſt. de *Tufſteenen*, *Tophi* genaamd, uit water gebooren, in het water, onderſcheiden in *Metaalagtige*, tot welke de *Oehr* of Aardige Yzer-erts, en *Eenvoudige*, tot welke de zogenaamde *Ezelſteenen*, *Kuitſteenen*, behooren.

Vervolgens komt onze Natuuronderzoeker tot den *Derden Rang* der *Delfſtoffen*, naamlyk de *Aarden*, door LINNÆUS tot vyf Geſlachten gebragt: waar van de eerſte bevat de *Afleidelyke Aarden*, onder den naam van *Oker*, als haare afkomst hebbende van Metaalen: de vier andere *Oorſpronglyke*, door dien Ridder getyteld, en van hem onderſcheiden in *Zand* als eene ruwe — in *Kley* als eene lymerige, — in *Kalk* als eene opbruiſchende, en in eigenlyke *Aarde* van hem verbrandbaar genoemd. Met de wydluftige beſchouwing deezer ryke ſtoffe, houdt onze Schryver zich bezig in de vyf laatſte Hoofdſtukken van dit Boekdeel.

Genoeg hebben wy van den Inhoud opgegeeven, om onze Leezers onder 't oog te brengen, welk een voorraad van weetenswaardige zaaken hier verhandeld wordt, —— verhandeld op eene wyze die den Opſteller eere aandoet: zyne beleezenheid toont zyn afkeer van vertelzelkjes, dikmaal ſchandvlekken in werken over de Natuurlyke Historie, en het bygeloof, 't welk overal voedzel zoekt, beſchaamt. *Bovenal* levert hy uit zyn welvoorzien Kabinet van Zeldzaamheden, Afbeeldingen, die het Werk wel kostlyk, doch ook met de daad dierbaar, maaken. De Vaderlandſche Leezer zal, by veelvuldige vreemdigheden uit andere Gewesten, ook verſcheide opheldering vinden, zyn Vaderland betreffende, en gelegenheid om de aanmerkingen van Dr. HOUTTUIN te vergelyken met die van anderen, en wel byzonder met die Dr. BERKHEY, in zyne *Natuurlyke Historie van Holland* heeft medegedeeld: welke zomtyds bekragtigd, ook nu en dan wederſprooken worden. Verſcheidenheid van voorbeelden, om deeze Loſſpraake van dit meermaals door ons gepreezen Werk te bekragtigen, zouden wy kunnen te berde brengen; één zy voor alle genoegzaam. Zie hier hoe hy zyne Beſchryving der *Zanden* aanvangt, 't welk wy te meer verkiezen om dat dezelve eenige gemeenſchap heeft met het aangetoogene ter gemelde plaatze in onze *Letteroefeningen* uit het laatstvoorgaande Stuk deezes Werks.

„ Over het *Zand*, in 't algemeen, zyn de gedagten der

Geleerden zeer verſchillende. LINNÆUS hadt het zelve bevoorens aangemerkt als de eenigſte *oorſpronglyke Aarde*, uit welke alle andere Aarden en Steenen, door inmenging van verſcheide Elementen, ontſtaan zyn (*). Naderhand ſtelt hy 't zelve van zee-water gebooren, uit de neervallende ſlagregens gekrystallizeerd te zyn, en eindelyk op 't vaſte land geworpen (†). Volgens den Heer BUFFON is het Zand, benevens de Kley, de ſtoffe, waar uit het binnenſte des Aardkloots beſtaat, en deeze zouden, ten tyde toen de Aarde haare geſtalte kreeg, tot Glas geworden zyn (§):

„ Op die verglaasde ſtoffe [waar uit hy nog ſtelt het binnenſte des Aardkloots te beſtaan] lagen de Zanden, *die niet zyn* (zegt hy) *dan brokjes Glas*, en op dezelven de nog ligtere deelen; naamelyk: de Puimſteenen, ſchuim, en ſlakken van die verglaasde ſtoffe, welke de verſchieiderley ſoorten van Mergels en Kleijen voortgebragt hebben, onder eene bedding van Water, vyf- of zes- honderd voeten dik, door verdikking der Dampen, toen de Aardkloot verkoelde, gebooren. Dit water leid overal een ſlykerige korst af, gemengd met alle ſtoffen, welke zich kunnen opheffen, en uitwaasſemen door 't geweld des vuurs, en de Lugt werd gevormd van de fynſte Dampen, die door haare ligtheid zich ontwikkelden van de Wateren en daar op bleeven zweeven (*)."

„ Geneuglyke Droomen mag men zeggen! De Aardkloot moest vloeibaar zyn by de Scheppinge, om door 't rondraaijen zyne Knol-ronde geſtalte te bekomen, en zulks was geſchied door eene ſmelting der Glaswordende ſtoffe; maar hoe kwamen de Zanden, die, na de ſtolling van den Glas-kloot, daar op lagen, van dezelve afgezonderd? Dit is, wanneer men 't gene in de Fornuizen der Scheidkundigen of Glas-Ovens geſchiedt gade ſlaat, volſtrekt onbegrypelyk. Wel werpt het geſmolte Glas, onder 't gaar worden, een ſchuim op, maar geen zand, 't welk, tot deszelfs Grondſtoffe dienende, daar in verſmelt. Indien, over zulks, de

(*) *Syſt. Nat.* Ed. VIII. p. 219. Dus heeft de Hoogleeraar VOGEL hem begreepen. Ik denk dat onze Ridder ook de Metaalen meende, alzo hy zegt *totum Regnum Lapideum*; en wel *Elementorum ope*, dat is, door middel, hulp, of werking der Elementen.

(†) *Syſt. Nat.* XII. p. 196.

(§) Volgens VOGEL, *Mineral Syſtem.* p. 58.

(*) BUFFON, *Hiſt. Nat.* Tom. I. oct. p. 337.

de door 't vuur Glas wordende ſtoffen, het inwendige des Aardkloots uitmaakende, by de Scheppinge geſmolten en tot Glas geworden waren, zo kon op dien Glas-kloot geen laag van Zand zyn blyven leggen, onder 't Schuim.

„ Meer opmerking verdient het gezegde van BUFFON; dat de Zanden niets anders zyn dan Brokjes Glas. Een diergelyk gevoelen hebben de geenen gekoesterd die dezelve achtten van Glasaartige ſteenen te zyn afgebrooken, en door ſchuuring op elkander rond gemaakt. ARISTOTELES heeft dit denkbeeld reeds ter baan gebragt. 't Is zeker dat zommige Zanden veele brokjes Steen, Spaath, of Mineraal en vergruisde Conchylien, bevatten; maar 't geen men eigentlyk en op zich zelven *Zand* noemt, is te egaal van grootte, om door zulke wisſelvalligheden te zyn geboóren. Het ſchynt veel eer van eene Kristallyne of Kwartſige natuur te zyn, en is, volgens den Ridder, door Kristallizatie voortgekomen uit troebel Regenwater (*).

, Ik heb reden om te denken, zegt Dr. LISTER (†), dat , Zand eenmaal geweest zy het buitenſte en algemeene be- , kleedzel des Aardkloots: om dat alle onze Noordlyke , Gebergten 'er nog hedendaags, meer of min, mede be- , dekt zyn, en, hoe hooger de Bergen zyn, hoe meer en , hoe groover het Zand is; als ook, om dat de Rivieren, , die in de Bergen ontſpringen, het zelve nog dagelyks in , groote veelheid afbrengen. En dat het dus, naar alle , waarſchynlykheid, alle Eeuwen door, geweest zy, ſedert , dat de eerſte Regens op den Aardbodem vielen, 't komt , my deswegen geloofbaar voor, dewyl 'er de Zee-oevers , en Monden der Rivieren gemeenlyk mede bebolwerkt , zyn: buiten en behalven de Zandige zee-gronden op de , meeste plaatzen: en 't geene een klaar bewys ſchynt te , zyn voor de langte des tyds, is dat, wanneer men de , laage gronden by deeze Rivieren, die altoos, zo veel men , weet, Veenagtig zyn geweest, zo diep doorboort, dat , men derzelver Bodem ontdekt, dit Berg-zand zich in , groote veelheid openbaart, en op eenige plaatzen daar on- , der wederom Veen, en onder 't zelve eene nieuwe Zand- , bedding. Nu weet men dat het Veen lang werk heeft , om te groeijen, als meestendeels beſtaande uit de Bladen , en

(*) ARENA, Cryſtallizatio Pluvialis Aquæ turbidæ. *Syſt. Nat.* XII. Tom. III. p. 6.

(†) *Phil. Tranſact.* abridged by LOWTHORP, Vol. II. p. 451.

, en Wortels der Planten. Eene andere bewysreden haal ik
, uit de groote hardheid en bygevolge uitmuntende duur-
, zaamheid en onveranderlykheid deezer Delfstoffe. Want
, hoe wel veele dingen Zand genoemd worden, wegens de
, kleinheid en weinige famenhang of droogte van derzelver
, Korrels, behoudt nogthans dit slag van Berg-zand zyne
, natuurlyke en oorspronglyke grootte, en is niet, gelyk
, veele andere Zanden, door wryving van Steendeeltjes te-
, gen elkander, gevormd, maar van eene beftendige en
, duurzaame figuur: weshalven ik meen reden te hebben om
, te onderftellen, dat het bekwaamst zy geweest, om tot
, een uitwendig bekleedzel te ftrekken van den Aardkloot.'

„ Nader zou de beroemde LISTER zyne gedagten hebben kunnen fterken, door de afgryslyke Woestynen van barre Zanden, in de binnendeelen van Africa, wier oorfprong misfchien verklaard zou kunnen worden, door de geweldige uitgulping van den Oceaan, die ik onderfteld heb, by den Zondvloed, over Europa in een gedeelte van de nabuurige Werelddeelen plaats gehad te hebben (*). Daar door, immers, kan het Zand, 't welk de Oppervlakte des Aardkloots bedekte, naar alle kanten zyn afgefpoeld, maakende dus die altoos woelende Zandbanken aan onze Kusten en Duinen (†), die men alomme vindt, en naar den anderen kant, die Magazynen van Zand in *Africa*, onbevattelyk uitgeftrekt, en in veelheid onafmeetelyk.

„ Ten opzigte van het Zand, dat onder den Grond zit van laage Landen, gelyk die van ons *Holland*, en of het zelve voormaals bloot gelegen hebbe, maar naderhand door eene Kleyagtige Bedding van één of twee honderd Voeten hoogte bedekt geworden zy; terwyl men, in tegendeel, in de laatere tyden, met Historieíche zekerheid, niet anders weet dan van afípoelingen en wegfpoelingen van Landen, in onze Gewesten; kan men niets vast ftellen, dan dat het tegenwoordig zich aldaar bevindt. Men vondt 'er by het booren van de zo berugte Put in 't Oude Mannen Huis, hier ter Stede, onder eene Kley-bedding van meer dan honderd

(*) Zie ons voorg. Stuk, *bl.* 189.

(†) Doctor LISTER, voorgemeld, verbeeldde zich, dat die Zanden, op onze en de Franíche Kusten, aan de Noord-zee en het Kanaal, van de Engelíche Kust, die meest uit verheeven gronden van Kryt en Ke zels, door hem *Woolds* genaamd, beftaat, zouden afgewaai'd, en door den Regen aangefpoeld zyn; maar dit vind ik niet waarfchynlyk.

derd Voeten dikte, die honderd Voeten diep, en veertig Voeten onder 't Zand lag: dus ter diepte van twee honderd Voeten onder de Oppervlakte, alwaar men 'er wederom, ruim dertig Voeten gegraaven heeft. Men oordeelt doorgaans, dat de Stad legge op een Staart van het Muider-Zand. De zeer kundige Heer BERKHEY, die zeer ſterk over dit onderwerp redeneert, ſcheen eenigzins te twyfelen, of dit Zand ook zoet Water verſchafte (*): maar zulks is, ofſchoon het met die Put, en een andere, by ons geheugen, op 't Amſtelveld gegraaven, niet gelukken wilde, volkomen zeker. Men vindt op andere plaatzen, in deeze Stad, zelfs niet verre daar van daan, op de Reguliers Graft, geboorde Putten, zo men 't noemt, die goed drinkbaar Water, zuiver, als Regen-water, uitleveren. Ja by de Oude Kerk legt dit Zand zo hoog, dat ordinaire Putten zoet water geeven. In Noordholland is 't ook bekend, dat een geboorde Put zoet Water verſchaft. Aldaar boort men ſlegts door de vaste Kley, die, zonder Heywerk, goede grondſlagen voor de Gebouwen geeft. Het is evenwel, in dit opzigt, overal niet even eens.

(*) *Nat. Hiſt. van Holland*, II. D. 1 St. bl. 116, enz.

Brieven over den oorſprong der Weetenſchappen, en de herkomst der Volkeren van A a, door den Heer BAILLY. *Te Amſterdam by* A. v. d. Kroe, 1781. *Behalvn het Voorwerk, 270 bladz. in gr. 8vo.*

Dit is ons voorgekomen een Werkje te zyn, van zo veel Geleerdheid en Vernuft, van zulk eene diepdenkende Wysgeerte en Bevalligheid, van zulk een ſtrikte redeneering en aangenaamen ſchryftrant, als ſlegts aan weinige geesten in eenige eeuwen of landen gegeven is by malkanderen te voegen. Het onderwerp, daar het over handelt, is ten hoogſte belangwekkend, en het voorſtel daar in, van het begin tot het einde, aangedrongen, en op eene verwonderlyke wyze met allerhande Hiſtoriſche facta, Godsdienſtige en Staatkundige gebruiken, en zelfs met de alleropmerkelykſte Natuurverſchynzelen verbonden, is ten eenemaal nieuw, en nimmer in het hoofd van eenig Schryver opgekomen: trouwens, al ware het daarin opgekomen, die Schryver zou zulk een goed Wysgeer en Sterrekundige, zou zo bedreven in de oude en latere gebruiken der Volkeren moeten geweest

zyn, en tevens zo veel vernuft moeten gehad hebben, als de Schryver van het bekende Werk *l'Historie de l'Aſtronomie ancienne*, en van de *Brieven over den oorſprong der Wetenſchappen, en de herkomst der Volkeren van Aſia*, om het op die wyze voor te dragen; en wy durven zeggen, uit te maaken en af te doen, zo veel een historisch ſtuk, waaromtrent geene regtſtreekſche historiſche bewyzen voorhanden zyn, kan uitgemaakt en afgedaan worden.

„ Niemand, (ondertusſchen) dus vangt de Vertaaler zyn „ Voorberigt aan, wien het denken laſtig valle; niemand, „ die te zwak van hoofd is, om eene ſamenſchakeling van „ waarſchynlykheden na te gaan, daar uit bewyzen te for„ meeren of gevolgen te trekken; niemand, die zig niet zo „ wel met eene gematigde werkzaamheid zyner verſtande„ lyke vermogens, als met de oeffening van zyn lighaam, „ kan verlustigen, neme dit Werkje in handen? Hoe be„ vallig het zelve geſchreven, hoe behaaglyk de ſtyl en wy„ ze van Voordragt, is, en hoe veel aanloklyker deszelfs „ lezing daardoor wordt, het vordert egter, ik moet het „ erkennen, Inſpanning, om 'or het bedoelde vermaak en „ nut uit te haalen. Maar elk, die vermaak uit zyne rede„ lyke werkzaamheid kan trekken; elk die zig als een den„ kend wezen kan vervrolyken; elk vooral, die belang ſtelt „ in de historie der Wetenſchappen, (de historie van den „ verſtandelyken en zedelyken mensch,) na te gaan; en den „ vroegeren en tegenwoordigen ſtaat van den Bol, waarop „ hy leeft, naauwkeuriger te kennen, leze en herleze het „ zelve met dat vermaak en nut, dat hy als dan niet mis„ ſen kan daar uit te haalen.

„ Een overoud Volk, thans verdelgd en geheel vergeten; „ het Menſchelyk geſlagt te zien onderrigten, beſchaaven, „ uitbreiden; Indië, China, Chaldea, Egypte, de meest „ verlichtſte Volkeren der Oudheid, hunne Kundigheden, „ hunne Wetten, hunnen Godsdienst, van dat eerwaardig „ Volk te zien ontvangen; die zegeningen uit het thans „ verkleumde Noorden te zien uitſpruiten, dat licht uit de „ tegenwoordige duisternis, als 't ware, te zien opryzen, „ en die Landen, daar thans niets dan woestheid heerscht, „ niets dan elende wordt gevoeld, daar alles eene zieltoo„ gende Natuur vertoont, als de voormaalige opgepropte „ verblyfplaatſen van talryke en gelukkige Volkeren te zien: „ terwyl de thans zo gunſtige klimaaten van Indië nog on„ bewoond, of, op zyn best, met eenige Horden van „ verſchrocide Wilden beſlagen waren; zie daar, onder-

„ wer-

„ werpen, waarom zeg ik niet waarheden en ontdekkin-
„ gen, want ik mag, dunkt my, dien naam geeven aan
„ beſluiten uit zo veele hiſtoriſche facta afgeleid, en met
„ de geheele geſteldheid van de wereld zo blykbaar verbon-
„ den; zie daar dan onderwerpen; zie daar waarheden en
„ ontdekkingen, die yderen Leezer, van die ſoort als ik
„ bepaald heb, het lezen van dit Werkje met yver zal doen
„ aanvangen; die yver, ik durf het hem beloven, zal zig
„ tot den einde toe ſtaande houden: ik durf my zelfs
„ vleijen, dat, terwyl hy den voortreffelyken Schryver het
„ wierook van verſchuldigden lof in zyn harte toezwaait,
„ hy in het zelve tevens eenige erkentenis zal voelen voor
„ den Vertaaler, die hem dit ſtuk doet onder de oogen ko-
„ men."

Het Systema van den Heer BAILLY komt, kortelyk, hier op uit. De Chineezen, de Chaldeen, de Indiaanen, de Egyptenaars, wegens hunne oude wysheid, zo geroemd, zyn geenzins de uitvinders van de Kunſten en Weetenſchappen geweest, noch hadden de kundigheden, daar zy een tyd lang mede geſchitterd hebben, aan eigen vernuft en werkzaamheid te danken: integendeel, hun land was nog onbewoond, of ſlegts met de afſtammelingen van eenige, voormaals verdwaalde, lieden beſtaagen, half of heel wild, zonder wetten, zonder beſchaafdheid, zonder verſtandelyke oeffening, toen een Volk, thans onbekend, uit het Noorden van Aſia, waarſchynlyk onder de paralel van 50 graaden woonende, zig naar de gemelde landen verſpreid, dezelve beſchaafd, en met zyne kundigheden verrykt heeft.

De Aardbol, namelyk, is, gelyk de Heer DE BUFFON in zyne verwonderlyke *Natuurlyke Hiſtorie*, en de Heer DE MAIRAN, in zyn voortreffelyk Stuk, *over het Middelpuntig Vuur*, getoond hebben; voor eene reeks van eeuwen, veel heeter geweest dan zy tegenwoordig is: natuurlyker wyze heeft de aarde aan de Poolen, daar zy platagtig is, en uit welken de ſtraalen naar het middelpunt getrokken, korter zyn dan die, welke men onder de Evennagts linie op dat middelpunt laat vallen, eerst moeten bekoelen, te meer omdat de zon hier toe medewerkte. Dus is 'er een tyd geweest, waarin zy op zekeren affland van de linie, ſtel op 50 graaden, reeds bewoonbaar was, zonder op veel mindere breedte nog bewoond te kunnen worden. —— Hier nu moet men de eerſte Menſchen, ja hier hebbe men het Paradys te zoeken. —— Dit was ook juist de breedte, die best geſchikt

ſchikt was voor Starrekundige waarnemingen, voor de werkzaamheid van 't Menſchelyk verſtand, voor de vordering in Wetenſchappen en Kunſten. —— Deze Natie wierdt, naar evenredigheid haarer middelen, van beſtaan, te volkryk, en moest zig verder uitbreiden en Volkplantingen afzenden, en deze Volkplantingen moesten, naarmaate de bekoeling der aarde, na een reeks van eeuwen, allengs meer toenam, ſteeds meer naar de Evennagts lyn afzakken, en hebben daar hunnen Godsdienst, hunne Gebruiken, hunne Kunſten en Weetenſchappen ingevoerd, welke de nakomelingen der geſlagten gedeeltelyk behouden, gedeeltelyk weder verloren, in 't algemeen veel verbasterd hebben.

Dit Systema ſtrookt met alle de historiſche oudheden, voor zo verre wy die kunnen nagaan, met alle de gebruiken der verſchillende Volkeren; met hunne Godsdienſtige denkbeelden; met hunne begrippen en handelwyze in het burgerlyke; met de overeenkomſten der oude Volkeren in de Weetenſchappen, en in de Inſtellingen die daar toe betrekkelyk zyn, en boven dat alles, met de Natuur, zo men haar met wysgerige oogen beſchouwt.

Men begrypt wel, dat het in een Werk van dezen aart onmogelyk is de onderſcheidene bewyzen, in alle byzonderheden, voor te ſtellen. En deze bewyzen te bekorten, is dezelve hunne wezenlyke kragt te benemen. —— Zie hier eene korte optelling van de overeenkomst in de denkbeelden en gebruiken, onder de verst af zynde Natiën in het Godsdienſtige en Burgerlyke, in de praktikaale waarheden en dwaalingen; waar uit de bewyzen gehaald worden.

„ Het gebruik der Offerplengingen;" zegt onze Schryver, op het einde van den Derden Brief: „ de Feesten van „ het uitſtorten van water;" (al het welke, gelyk ook het volgende hy te voren nauwkeurig tot zyn oogmerk ontwikkeld hadt,) „ de Schildery van de eerſte onſchuld der We„ reld, en van de gouden Eeuw; de heinnering van den „ algemeenen Vloed; de ſchrik, dien dezelve over de we„ reld verſpreid heeft; de gewaande berekening der Tydbe„ ſtekken, die dezen verſchriklyken ramp kunnen vernieu„ wen, de Eeredienst op de Bergen, de overlevering der „ Reuzen, en die van het Atlantisch Eiland, zyn reeds „ by de meeste Volkeren opmerkelyke overeenkomſten; „ maar zy hebben byzonderlyk drie groote trekken van ge„ lykheid, die alle onze aandagt verdienen. De eerſte is, „ dat by de eenen hunne voornaame God, by de anderen

„ hun-

„ hunne eerſte Wetgever, by allen het voorwerp van hun-
„ ne Godsdienſtigheid, of de bron van hunne Wysgeerte,
„ een en dezelfde perſonagie is." (Ik moet hier weder her-
inneren dat dit alles te voren breeder, en onderſcheidenlyk
is voorgedragen.) „ Het tweede, dat het leerſtuk der twee
„ beginzelen, de Zielsverhuizing, de Hemelſche Geesten,
„ in één woord, alle de ſamenſtelzels van Godsdienst en
„ van Godgeleerdheid, in Aſie, eene algemeenheid gehad
„ hebben, die van alle de Volkeren, van dit uitgeſtrekt ge-
„ deelte der Wereld, niet dan het zelfde Volk ſchynen te
„ maaken. Eindelyk de laatſte, en ongetwyffeld de meest
„ treffende, trek van gelykheid is, dat alle deze ſtelzels
„ van Godgeleerdheid niet anders zyn dan een bedorven
„ ſamenſtelzel van dwaalende, maar diepzinnige, Wysgeer-
„ te, dat, namelyk van de algemeene Ziel, dat der twee
„ beginzelen der natuur, de logge werkelooze ſtof, en de
„ kragt of de algemeene geest, die dezelve bezielt. Zo
„ deze overeenkomſten op de dwaaling rusten, bewyzen zy
„ ſlegts te meer; dergelyke getuigenisſen der waarheid be-
„ wyzen geene overeenſtemming; de eenparigheid der
„ dwaaling, de gelykheid der onwaarheid, is een blyk,
„ dat dezelve een gemeenen oorſprong heeft. Wy zullen,
„ voegt hy 'er ten ſlot by, in den volgenden Brief, geene
„ minder zonderlinge overeenkomſten zien, omdat zy tot
„ de Wetenſchappen behooren."

Die overeenkomſten toont onze Schryver inderdaad op eene treffende wyze; dog het is ons onmogelyk hem in dat verſlag te volgen. Eéne bedenking komt natuurlyk in den geest onzer leezeren op. „ Is het uit eigener aart, niet
„ waarſchynlyker, dat de Wetenſchappen en Kunſten zyn
„ geboren in zulk een gelukkig land als Indiën, daar de
„ Natuur alle de zorg voor der Menſchen onderhoudt op
„ zig ſchynt te neemen, om hen in eene geruste ledig-
„ heid aanleiding tot verſtandelyke werkzaamheid te gee-
„ ven, dan op zulk eene hooge Breedte als 50 Graaden,
„ daar groote veranderiug van Saiſoenen voorvalt, daar het
„ Plaatſelyke minder gunſtig is, en daar de Bewooners der-
„ halven meer werken moeten voor hun onderhoud?" Hy heeft tegen het einde van zyn agtſten Brief eene aanmerking, die hier op ten antwoord kan dienen.

„ Het is, omdat de Oosterlingen niet redeneeren, omdat
„ zy niets zien dan 't geen vastgeſteld is, dat zy de ouge-
„ rymdſte, en voor de Menſchelyke natuur drukkendſte,
„ Regeerings-wyze, die namelyk van eene eigendunkelyke

„ Op-

„ Oppermagt, behouden; zy dragen dat yzeren jok zonder
„ gemor, gelyk zy hunnen Heinel zonder verwondering
„ zien. Hunne aanbiddingen toonen, dat zy den goed-
„ dunkelyken Opperheerſcher beſchouwen, als tot eene
„ hoogere natuur te behooren. De zorg, welke hy draagt
„ van zig niet te laten zien, geeft wel de verklaaring van
„ de aanhouding, maar niet van den oorſprong van deze
„ ſoort van afgodery. Wanneer ik my verbeelde, de Zui-
„ delyke Volkeren, door de hitte der Zonne verzwakt, zig
„ door de ledigheid van den overvloed nog meer te zien
„ verzwakken, en met de kragten van het Lighaam, de
„ moedigheid van de Ziel, de ſtoutheid van den Geest,
„ te zien verliezen; wanneer ik, in tegendeel, in 't Noor-
„ den, Volkeren zie, door een werkzaam leven gehard,
„ door de oeffening van de jagt tot den Oorlog bereid, tot
„ den arbeid en de kloekheid genoodzaakt in een klimaat,
„ dat hun zo veele noodwendige dingen weigert, en van
„ het klimaat zelve de kragt ontleenende, om zig dezelve te
„ bezorgen; wanneer ik my dit alles vertegenwoordig, zeg
„ ik, kan ik my niet beletten van te denken, dat, terwyl
„ de eene tot de andere zyn overgekomen, het zy als Ver-
„ overaars, het zy als Wetgevers, hunne meerderheid van
„ vermogens den levendigſten indruk gemaakt moet heb-
„ ben; de Menſchen hebben zig voor de ſterkte en voor de
„ kundigheden vernederd; onbekwaam om naar de gelyk-
„ heid te ſtaan, hebben zy gemeend in deze Meesters, in
„ deze Weldoeners, uit een ander Land uitgetrokken, om
„ hen te onderwyzen en te regeeren, Menſchen van eene
„ andere natuur te vinden. ——

„ Laat ons dan deze groote waarheid erkennen;
„ de verwyfdheid moet wyken voor den arbeid, en ten
„ langen leste moet de arbeid de Wereld t'onderbren-
„ gen. Maar de arbeid is in ruwe en moeijelyke oor-
„ den geboren; hy vordert eene natuur, die door belof-
„ ten uitnodigt, en, niet eene natuur, die geeft zonder
„ dat men haar vraage. Hy is geboren in een Land van
„ vloeden en watervallen, die de Velden verwoesten; in
„ een Land, waarin de nadeelen van de vorst en yſel de
„ voordeelen van de warmte opweegen, waar het een zo
„ veel hoop geeft als het ander ongerustheid verwekt.
„ Het is, in zulk eene geſteldheid van zaaken, dat de
„ Mensch zyne kragten gebruikt, ten vollen gebruikt, om
„ dat hy tegen de natuur moet worſtelen; het is als dan,
„ dat de kloekheid uit de behoefte geboren wordt. Wy
„ nemen het in verſcheiden ſoorten van Dieren waar; de-

„ zul-

„ zulken, die van groenten leeven, en die een gemaklyk
„ en overvloedig beſtaan vinden, zyn vreesachtig, luy, en
„ dom; andere Dieren, gelyk als de Vos, de Wolf, van
„ den roof leevende, en genoodzaakt list tegen voorzor-
„ gen te ſtellen, en de zeldzaamheid der gelegenheid door
„ de ſtoutheid hunner onderneemingen moetende goed
„ maaken, zyn moedig en vernuftig; en zo de kloekheid
„ overal afhangt, van een zeker maakzel der ledemaaten
„ en werktuigen, in de Menſchen zo wel als in de Dieren,
„ ontwikkelt zy zig alleen door de moeijelykheid; het be-
„ ſluit is derhalven wettig, dat men dezelve niet moet zoe-
„ ken in die ſchoone klimaaten, daar wy van ſpreeken, zo
„ wel om dat de Zon daar alle de werktuigen en veeren
„ verſlapt, als omdat de natuur daar alles voor de Sterve-
„ lingen doet."

Nu vergunne men ons nog een klein Stukje op zig zelven te plaatzen, ter opheldering van het zo algemeen denkbeeld van de GOUDEN EEUW! wat! men zal 't ons dank weeten het geplaatst te hebben.

„ Die Gouden Eeuw, zegt men, is het voortbrengzel
„ van eene bedriegende poëzie, het is de harſenſchim van
„ deugdzaame lieden, welken het kwaad bedroeft. Maar
„ ik kan niet denken, dat het eene enkele verſiering is.
„ Ik zie daarin de werking van de verbeelding, dog ik
„ meen daarin ook een weezenlyken grond te bemerken.
„ Het is het voorwerp van de wenſchen, of liever van de
„ herwenſchen, voor de geheele wereld; maar iets te her-
„ wenſchen, ſpyt over deszelfs verlies te hebben, onder-
„ ſtelt, dat men het gehad heeft; onderſtelt derhalven ee-
„ ne verandering, eene verdelging, van een vorigen ſtaat.
„ Daar is geene verandering voor het Menſchelyk Geſlagt.
„ De Mensch brengt zig weder voort, terwyl hy ſterft;
„ alle de tydperken van het leven beſtaan te gelyk voor
„ de ſoort. Wat heeft dan dit beklag, die herwenſchin-
„ gen, die ſchilderyen voortgebragt? Een weinig aandagt,
„ op ons zelven gevestigd, zal dit kunnen opheldеren.
„ Het zelfde, wat aan yder mensch, hoofd voor hoofd,
„ in de opvolging zyner jaaren en gedagten gebeurt, ge-
„ beurt aan de geheele ſoort in de opvolging der geſlag-
„ ten. Maar nu, wie is 'er, die den tyd zyner jeugd
„ niet herwenscht? Wie is niet bekoord van de vrolyke
„ Schilderyen, welke zy in zyn geheugen heeft agter-
„ gelaaten? Het is de eeuw der begocheling, het is de
„ tyd waar in de vermogende Natuur diepe trekken gra-
„ veert, maar waarin zy tevens met de zagtſte en lieffte

„ kleu-

„ kleuren ſchildert. Het huis, waarin men gewoond
„ heeft, was zo mooy, de Menſchen waren toen
„ zo goed, de vrienden zo getrouw, de vrouwen zo
„ ſchoon en zo opregt, het huis wierdt van eene zuive-
„ rer lugt omvangen; de zon was helder en warm, gelyk
„ de vriendſchap, de Hemel zo bedaard als de grond der
„ harten. Zie daar de wezenlyke gouden eeuw; yder
„ mensch heeft de zyne gehad. Zo de Poëeten oude lie-
„ den waren, zou de gouden eeuw ſlegts het denkbeeld
„ zyn van de altyd herwenschte jeugd; maar de tyd van de
„ Digtkunst is die van de gouden eeuw zelve. Om de
„ Natuur te ſchilderen, die ons omringt, moet de inwendi-
„ ge natuur in haare ſterkte zyn; het is de volheid dier
„ ſterkte, die de ſchepping toelaat. Het oneindig wezen
„ alleen kan altyd ſcheppen om dat het altyd jong is. On-
„ dertusſchen kan de jeugd haar zelve niet herwenſchen:
„ de Poëet zingt, in de kragt zyner jaaren; zyne genietingen
„ zyne vermaaken, zyne kwellingen, die ook vermaaken
„ zyn; zo hy zig wegens eene ligtzinnige meesteres be-
„ klaagt, 't is met een vuur, dat hem eene getrouwer mees-
„ teres waardig maakt: de hoop bezielt alle zyne ſchilde-
„ ryen; het herwenſchen is voor den ouderdom, waarin
„ hy niet meer zal zingen. De gouden eeuw is derhalven
„ geene ſchildery van eene voorbygaande jeugd; het is ins-
„ gelyks geene ſchildery van enkele verbeelding. Zie hier,
„ naar myne denkbeelden, de Historie van derzelver Oor-
„ ſprong!

„ De bevolking nam voormaals ſterker toe dan tegenwoor-
„ dig, en men vondt het levensonderhoud minder gemak-
„ lyk, omdat de Aarde minder beteeld wierdt. Van daar
„ de noodzaaklykheid om Volkplantingen uit te zenden, om
„ talryke zwermen uit het geboorteverblyf te doen ver-
„ trekken, gelyk nog heden de Byën doen. De menſchen
„ zig dus vermenigvuldigende, zyn nader by malkander
„ gekomen, de Oorlog is uit derzelver ontmoeting gebo-
„ ren, en de wederkeerige verdelging heeft welhaast het
„ ongemaklyk gebruik van Volkplantingen voorgekomen.
„ De Byën zyn het eenigſte Volk, dat dit gebruik behou-
„ den heeft, om dat zy het voortreffelyk middel nog niet
„ hebben uitgevonden, van malkanderen in haar Vader-
„ land te verdelgen, om de onaangenaamheid voor te koo-
„ men van op een vreemden grond te moeten gaan leeven.
„ Eén dier zwermen van menſchen is naar Indië
„ getrokken; de jonge lieden, uit hun land gezet, hebben
„ het niet zonder ſmert verlaten; zy hebben een ſchooner

„ He-

„ Hemel, een vrugtbaarer Aarde gevonden; maar het was
„ niet hun Geboorteland, het was niet die Hemel, welks
„ aanſchouwing allereerſt hun gezigt getroffen hadde; het
„ was niet die Aarde alwaar zy begonnen hadden te lee-
„ ven; die Aarde getuige der vaderlyke zorgen, der moe-
„ derlyke tederheden, der ſpelen van de kindsheid, al-
„ waar men de eerſte indrukzels van 't vermaak, van 't
„ geluk, ontvangen hadt. De oogen keerden onophoudelyk
„ naar dat eerſte Vaderland, en, toen de jonge lieden een
„ nieuw geſlagt hadden voortgebragt, ſprak men daar van
„ tot zyne kinderen; men ſchilderde hun alle de voordee-
„ len, welken zy verloren hadden, en men vergrootte on-
„ getwyffeld die ſchilderyen. De ſmaak voor het verwon-
„ derlyke hadt niet noodig iets by deeze afbeelding te
„ voegen. De eerſte jeugd is wezenlyk de eeuw der
„ onſchuld: daarenboven ziet men deze ſchilderyen, in de
„ geheugenis gemaakt, als van verre; alle de trekken wor-
„ den zagter door den afſtand; de ondeugden vertoonen
„ zig, door dit gaas gezien, minder haatelyk; men ver-
„ geet het kwaade, en de deugd, die alleen der gedagte-
„ nis waardig is, behoudt haare trekken in haare zui-
„ verheid en in haaren luister. Gy begrypt wel, dat
„ de oude lieden, die deze verhaalen deden, niet mist-
„ ten daar by te voegen, dat in dat land, waar van zy het
„ gemis beklaagden, de Vrugten ſchooner en lekkerer, het
„ Voedzel aangenaamer en kragtiger, de Lugt gezonder,
„ was, dat de geſtellen derhalven daar ſterker, de ziekten
„ minder waren; dat men 'er ook te dezer oorzaake, ge-
„ lukkiger zo wel als langer, leefde. Zy zullen 'er ook
„ hebben bygevoegd, dat men daar zelfs nooit ziek wierdt,
„ en, met één woord, zy zullen aan dat oude land alle
„ de voordeelen hebben toegeſchreven, welke de toene-
„ mende leeftyd boven den afnemenden, en welke de
„ Jeugd boven den Ouderdom heeft.

„ Deze Schilderyen, ſchoon van de hoogſte oudheid,
„ zyn door de bekoorlykheden van de Digtkunſt, en voor-
„ al door de opvoeding, door de herhaaling der oude lie-
„ den, die hun vermaak vonden in dezelve te vernieuwen,
„ en zig daardoor als te verjongen, bewaard gebleven. De
„ overleveringen, de zaaken en voorvallen, worden door
„ deze wyze van mededeeling wel wat veranderd, maar
„ zy prenten zig der geheugenis dieper in, en zyn alge-
„ meener bekend, dan of zy geſchreven waren. Het oor
„ wordt minder afgetrokken dan het oog; het geſprek houdt

„ den geheelen geest bezig; de verhaalen der Vaders, de „ byzonderheden, waar van zy de bewaarers waren, „ maakten een gedeelte van hunne erfenis uit. Die erfe„ nis is getrouwelyk verzameld, en zorgvuldig bewaard, „ dewyl zy tot ons gekomen is.

„ De Gouden Eeuw, die verleidende Fabel, is dus niet „ dan de geheugenis van een verlaten, maar ſteeds dier„ baar, Vaderland. De volkeren, onder welken men de„ ze geheugenis aantreft, zyn van elders overgebragt naar „ het land, waar zy zig thans bevinden. Het zyn kolo„ niën van eene ouder Natie; en dit is alles, wat ik 'er „ uit moet beſluiten. Ik heb my wat lang met deze Schil„ dery opgehouden, maar de Gouden Eeuw verlustigt; „ men voelt een verlangen om daar deelgenoot van te zyn, „ men heeft vermaak om derzelver afbeelding te beſchou„ wen."

Beſchouwing der Maatſchappy en Zeden in Frankryk, Zwitzerland, Duitschland en Italie, doorvlogten met voorvallen, eenige uitſteekende Characters betreffende. Door JOHN MOORE. *Naar den Derden Druk, uit het Engelsch vertaald. Vyfde Deel. Te Amſterdam, by* Yntema en Tieboel, 1781. 181 *bladz. In groot* 8vo.

Meer verſcheidenheids, en daar door meerder overeenkomsts met de voorgaande Deeltjes deezer verlustigende Reisverhaalende Brieven, heeft het tegenwoordige dan het laatst voorgaande, 't welk, ſchoon uitmuntend in zyne ſoort, door het Geſchiedkundig Verſlag van 't *Venetiaansch Gemeenebest*, zo algemeen niet zal behaagd hebben: hoewel zommigen, op ſtaatkundige beſpiegelingen geſteld, daar in ruime voldoening vinden.

Dr. MOORE zet zyne Reis van *Venetie* voort nä *Padua*, *Ferrara*, *Bologna*, en *Ancona*. En geeft van de opgemelde Steden en zyne veelal vermaakende of leerzaame, en zomtyds geleerde, waarneemingen verſlag aan zynen Vriend. Voorts komt hy te *Loretto*. —— Hier kunnen wy niet nalaaten met hem ſtil te houden, en berigt van deeze Stad, en het wereld beroemde *Huisje van de H. Maagd*, te geeven.

„ *Loretto* is eene kleine Stad, op eene hoogte, drie my„ len van Zee gelegen. Ik verwagtte dezelve heerlyker, of „ ten minſten met meer gemakken, ten dienſte der Reizigeren, voor-

voorzien, te zullen vinden. De Herbergiers ſtooren de Devotie der Bedevaartgangeren niet door zagte bedden en tafelweelde. Zints myne aankomst in *Italie*, ben ik niet ſlegter onthaald dan in de Herberg te *Loretto*. Dit is zeer te verwonderen, als men het getal der Vreemdelingen, 't welk deeze Stad bezoekt, in aanmerking neemt. Indien eenige Stad in *Engeland* zo veel bezoeks ontving, zou men 'er, om het derde of vierde huis, een welgeſchikte Herberg vinden.

„ Het *Heilig Huis* van *Loretto*, weet al de wereld, dat oorſpronglyk een klein Huisje te *Nazareth* was, bewoond, zo men wil, door de Maagd MARIA, waar zy de groetenis des Engels ontving, en onzen Zaligmaaker opvoedde. Na beider dood werd het zeer hoog geagt door alle Geloovigen, en eindelyk, tot een Kapel gewyd, aan de Heilige Maagd toegeheiligd; te welker gelegenheid LUKAS dat Beeld maakte, 't welk hier nog bewaard wordt, onder den naam onzer *Lieve Vrouwe van Loretto*. Dit geheiligd Huis mogt in *Galilea* blyven zo lang de *Christenen* dit Landſchap bewoonden; maar, toen de Ongeloovigen bezit van 't zelve namen, heeft een Engelenſchaar, om het voor ſchennis te beveiligen, 't zelve op de armen genomen, en uit *Nazareth* na een Kasteel in *Dalmatie* gevoerd. Ongeloovige lieden mogten deeze gebeurtenis in twyfel trekken, was het alles op eene heimlyke wyze toegegaan; doch, ten einde het openbaar mogt weezen voor den kortzigtigſten aanſchouwer, en allen die niet geheel blind of doof waren, omſcheen een glans van Hemelsch Licht dit Gebouw geduurende de geheele reis, en men hoorde ſteeds een Hemelsch Muzyk; daarenboven, als de Engelen, om wat uit te rusten, het in een bosch, niet verre van den weg, nederzetten, boogen de Boomen zich met de kruinen tot den grond, en bleeven in die eerbiedige geſtalte, zo lang de Heilige Kapel onder hun vertoefde. Maar, op het hovengemelde Kasteel, met geen genoegzaamen eerbied bejegend zynde, voerden dezelfde onvermoeide Engelen het over Zee, en plaatſten het in een veld, toebehoorende aan eene edele Dame, LAURETTA geheeten, van welke de Kapel den naam ontleent. Dan deeze ſtreek werd, ten dien tyde, ongelukkig bezogt door Straatroovers en Moordenaars; eene ongelegenheid den Engelen, toen zy het Huis daar plaatſten, buiten twyfel onbekend. Vervolgens werden zy beter onderrigt, en voerden het op den top eens Bergs, twee Broederen toebehoorende; hier, dagten zy, zou het

geheel beveiligd weezen voor de gevaaren van diefstal en moord; doch de twee Broeders, de eigenaars van den grond, even zeer gesteld op dit Heiligdom, werden nydig op elkander, twisten, vogten, en sneuvelden aan de wonden, die de een den ander toebragt. Naa dit treurig voorval, bragten de waakende Engelen de Heilige Kapel op de hoogte, waar dezelve nu vier honderd jaaren gestaan heeft; en allen reislust schynt verlooren te hebben.

„ Om de vittende tegenwerpingen van knibbelaars te wederspreeken, en volkomene voldoening te schenken aan den opregten onderzoeker, werd 'er eene Bezending van agtenswaardige Mannen van *Loretto* na de Stad *Nazareth* afgevaardigd, die, eer zy heenen toogen, met de zorgvuldigste nauwkeurigheid, de maat namen van het Heilig Huis. By hunne aankomst te *Nazareth* vonden zy de Inwoonders nauwlyks bedaard van hunne verbaasdheid; want men mag vry denken, dat het schielyk vertrek van een Huis uit het midden eener Stad, natuurlyk, eene groote verlaagenheid moest verwekken, zelfs by den grootsten Philosooph. De Huisheeren stonden 'er inzonderheid over verstelt, zy deeden naspeuringen, en beloofden beloóningen door geheel *Galilea*, zonder dat zy eenig voldoenend berigt van het gevlugte Huis kreegen. Hun belang hadt 'er veel mede te stellen; want, daar men voorheen de Huizen nimmer onder de *roerende goederen* telde, daalde derzelver waarde terstond. Dit mag, in de daad, voor een gedeelte toegeschreeven worden aan zekere kwalykmeenende persoonen, die, hun voordeel zoekende door deeze algemeene ongerustheid, uit eigenbaat een gerugt deeden loopen, dat verscheide andere Huizen op den sprong stonden, en waarschynlyk, binnen weinige dagen, zouden vertrekken. Dit stuk, zo veel om- en opziens te *Nazareth* veroorzaakende, verklaarden de Timmerlieden te dier Stede, dat zy eer een Huis op dryfzand zouden zetten, dan 'er een bouwen ter plaatze door het vertrek der Kapelle ledig gelaaten; hier door vonden de Afgevaardigden van *Loretto* geene moeite altoos om de grondslagen van dat Gebouw te ontdekken, welke zy nauwkeurig vergeleeken met de afmeetingen van *Loretto* medegebragt, en vonden dat zy 'er juist aan beantwoordden. Dit bevestigden zy, by hunne wederkomst, met eede; en dus blyft 'er geen twyfel meer over, of dit het weezenlyk Huis is 'r welk MARIA bewoond heeft dan niet. Veele deezer byzonderheden, met meer andere omstandigheden vergezeld, worden verhaald in Boeken, wel-

ke men hier verkoopt; maar ik ben onderrigt van één omſtandigheid, tot nog toe in geen boek vermeld, en die ik durf verklaaren dat gy gewigtig genoeg zult rekenen om bekend gemaakt te worden, ten dienſte van Reizigers, die in 't vervolg deeze plaats bezoeken. —— Deezen morgen, zo als wy uit de Herberg zouden gaan om de Heilige Kapel te bezoeken, riep een *Italiaansch* Knegt, door den Hertog van H —— te *Venetie* gehuurd, my ter zyde, en verhaalde my, op een zeer ernſtigen toon, dat Vreemdelingen wel eens genegen waren om ſtilletjes kleine brokjes Steen van de *Santa Caſa* (*'t Heilig Huis*) af te breeken, in hoope dat zulke dierbaare overblyfzels hun goed geluk zouden aanbrengen; doch hy badt my zulks niet te beſtaan; want hy kende een Man te *Venetie*, die een klein brokje ſteen van een hoek afgebrooken, en heimlyk in zyn broekzak geſtooken hadt. Maar, wel verre van hem geluk aan te brengen, was het gloeiende uit zyn broekzak gekomen eer hy uit de Kapel ging, en hadt zyn dyen dermaate geſchroeid, dat hy in geen maand te paard kon zitten. Ik bedankte GIOVANNI voor zyne verpligtende waarſchuwing, en verzekerde hem dat ik geen dieffal van dergelyk een aart zou beſtaan."

In den volgenden Brieve geeft Dr. MOORE een omſtandig verſlag van dit *Heilig Huis*: de zeldzaam- en kostbaarheden in 't zelve. Wy kunnen dien niet geheel plaatzen, eenige brokken 'er uit over te ſchryven zal ons niet verveelen, en onze Leezers behaagen. „ De wanden van de *Santa Caſa* beſtaan uit roodagtige langwerpige ſtukken, op elkander gelegd, gelyk gebakken ſteen. Op het eerſte gezigt, en by eene oppervlakkige beſchouwing, ſchynen deeze roodkleurige langwerpige ſtukken niets anders te weezen, dan gemeene Italiaanſche Bakſteenen, en, 't geen nog zeldzaamer is, zy blyven, op eene tweede en derde beſchouwing, ſchoon men alle mogelyke aandagt toebrengt, 't zelfde vertoonen. Nogthans is 'er, naar dat men ons verzekerde, geen enkel brokje Bakſteen aan 't geheele werk; geheel vervaardigd zynde van een ſteen, die, ſchoon dezelve nu in *Palestina* niet gevonden wordt, eertyds zeer gemeen was in 't Heilige Land, en bovenal in de nabuurſchap van *Nazareth*.

„ Tuſchen de wanden van de *Santa Caſa*, en het Marmeren Overgebouw, is eene kleine tuſſchenruimte. De Werklieden dagten, in 't eerst, ze met elkander te vereenigen of tegen een te metzelen; denkende, uit groote onkunde of verregaand ongeloof, dat het oude Gebouw de

onderſteuning van het nieuwe noodig hadt; maar het Marmer zelve ſchroomde voor zulk eene godlooze gemeenzaamheid, bewust van zyne eigene onwaarde; of het werd te rug geſtooten door de *Santa Caſa*; wat hier van zy is niet uitgemaakt: maar dit ſtaat vast, dat het altoos, zints dien tyd, op een behoorlyken afſtand gebleeven is.

„ 'Er zyn de ſterkſte verklaaringen tegen een ieder, die het minſte brokje Steen of Kalk, tot deeze Heilige Kapel behoorende, wegneemt. Behalven het ongeval van den doorgebranden Broek, en andere van eene dergelyke natuur, die men met voordagt vertelt, hebben, zo veel als eenige verklaaring, toegebragt, om zulk een ſtout beſtaan te voorkomen. Maakten zy zulk een ſterken indruk niet, de groote yver der menigte, om een ſtukje van dit Gebouw te bezitten, zou het gevaar doen loopen om weggevoerd te worden, niet door Engelen, maar, by kleine ſtukjes, in de zakken der Bedevaartgangeren".

De veelvuldige kostbaarheden opgehaald hebbende, vervolgt hy: „ Het Beeld der Maagd MARIA zelve beantwoordt geenzins aan dit kostbaar Huisraad; het is een klein Vrouwtje, omtrent vier voeten hoog, met de weezenstrekken en de kleur van een Negerin. Van alle Beeldhouwers, die immer beſtonden, is zeker de H. LUKAS, wien men voor Maaker van dit Beeld houdt, de minstvleiende geweest; en niets kan tot een ſterker proef dienen van de verſmaading der Heilige Maagd van lichaamsſchoon, dan dat zy te vrede geweest is met deeze afbeelding; bovenal, indien zy, gelyk ik naast geloof, in gelaat en geſtalte, geleek naar die heerlyke Idealen van haar gemaakt door de penceelen van RAPHAEL, CORREGIO en GUIDO. Het Beeld van het Kind JESUS, door den H. LUKAS, is ſoortgelyk als dat van MARIA. Het houdt een Gouden Wereldkloot in de eene hand, en de andere in eene zegenende houding uitgeſtrekt. Beide de Beelden hebben Kroonen op 't hoofd, met Diamanten vercierd. De armen der Maagd zyn binnen haar mantel bedekt, en geen gedeelte van haar, behalven het aangezigt, is zigtbaar; zy is allerheerlykst gekleed, doch in een allerjammerhartigſten ſmaak; men bevreemde zich des niet; dewyl zy door geene Vrouwen wordt opgepast.

„ 'Er is een klein vertrekje agter het Heilige; waar men ons inliet. Deeze gunst wordt zelden geweigerd aan Vreemdelingen, die een geſchikt voorkomen hebben. Hier vertoonde men ons de Haardſtede waar MARIA de pot

pleeg

pleeg te kooken, en eenig Huisraad, 't welk men wilde dat de H. Maagd toebehoorde, wanneer zy te *Nazareth* huis hieldt; inzonderheid een kleinen aarden Schotel, uit welken het Kind gewoon was te eeten. De Bedevaartgangers brengen Roozenkransſen, kleine Crucifixen, en Agnus Dei's, welke de verpligtende Priester een half minuut in deezen Schotel wentelt; 't geen aan dezelve, zo men gelooft, de kragt byzet om verſcheide Kwaalen te geneezen, en ze tot een heerlyk behoedmiddel te maaken tegen alle de verzoekingen van den Satan.

„ De Juweelen en Rykdommen, die, in de *Santa Caſa*, teffens vertoond worden, zyn van geringe waardye, in vergelyking met die men in den Schatkamer aantreft." Dr. MOORE noemt de voornaamſte op, en vermeldt, dat in den ſchatkamer geen plaats genoeg was, om alle de Zilveren Geſchenkſtukken, der Maagd geheiligd, te bergen: waar toe zy elders vertrekken hadden.

„ Men zegt, dus fluit hy deezen Brief, dat zyne Heiligheid, by gelegenheid, veele deezer Stukken laat ſmelten, om ze ten dienſte van den Staat te gebruiken: dat ook de kostbaarſte Juweelen uitgenomen, en tot het zelfde einde verkogt worden; wanneer men valſche Steenen in plaats zet. Dit is eene zaak geheel tusſchen de Maagd en den Paus; klaagt zy 'er niet over, dan weet ik niemand, die regt heeft om des te klaagen."

Met een anderen Brieve geeft hy een breed verſlag van de Bedevaartgangeren en hun gedrag: wy zullen 'er alleen dit uit ontleenen. „ De Bedevaartgangen na *Loretto*, zo van aanzienlyke Vreemdelingen als van ryke *Italiaanen*, zyn zo veelvuldig niet als in vroegeren tyde. Negentien van de twintig, die 'er thans komen, zyn arm, en leeven van de liefdegaven, welke zy onder den weg ontvangen. Voor de zodanigen, wier leevensſtand hun belet gebruik te maaken van de liefderyke inſtellingen tot onderhoud der Bedevaartgangeren, komen zulke reizen op veel gelds te ſtaan en ongeleegen. ——— Dit geeft, onzes bedunkens eene vry voldoende rede van 't gebrek aan welgeſchikte Herbergen te *Loretto*, waar over wy Dr. MOORE hooren klaagen. — In de groote Kerk, die de *Santa Caſa* bevat, zyn Biegtplaatzen, waar de Boetelingen uit alle Landen van *Europa*, in hunne eigene Landtaale, te recht kunnen; en 'er zitten altoos Prjesters, gereed om de Biegt af te neemen. Elk deezer heeft een witte roede in de hand, waarmede hy het hoofd der zodanigen aanraakt, als hy goedvindt *abſolutie*

te geeven. Zy plaatzen zich in groepen, op de knïen liggende, rondsom den Biegtſtoel; en wanneer de Priester hunne hoofden met de ontzondigende roede getikt heeft, gaan zy heenen, ontheeven van den last hunner zonden, en gereed om een' nieuwen op zich te neemen.".

Dan genoeg — in het Werk zelve boete de Leezer zynen lust verder omtrent dit ſtuk, en vergezelle onzen Reiziger na *Rome*, waar over de volgende ſtieven, in dit Deeltje, loopen; *Oud* en *Nieuw Rome*, doormengd met aartige voorvallen en berigten.

Proeve van Poëzye, door het Genootſchap: Vlijt volmaakt. *Te Leyden, by* C. v. Hoogeveen, Jun. 1781. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud* 193 *bladz. in gr. octavo.*

Een Genootſchap van Dichtkundige Liefhebbers te Schiedam maakt hier mede gemeen, eene Verzameling van een gedeelte van deszelfs arbeid; beſtaande ten deele in Bybel- en Zededichten, en voorts in Mengeldichten van veelerleien aart. Ze komen uit onderſcheiden handen, en ieder Lid van het Genootſchap houdt zyne Stukjes voor zyne verantwoording; waaromtrent geen hunner groote zwaarigheid behoeft te maaken. Wat verſchil van taal en ſpelling betreft, men is thans niet gewoon elkander daarover laſtig te vallen; de groote vraag, (verregaande buitenſpoorigheden, daar men niet ligt toe vervalt, uitgezonderd,) is maar, of de Dichter, door zigzelven beſtendig gelyk te zyn, de vereischte oplettendheid betoone? Verſcheidenheid van denkwyze loopt gemeenlyk, by de Liefhebbers der Dichtkunde, niet ſterk in 't oog; en zy die den echten toetsſteen der Rechtzinnigheid meenen te bezitten, hebben meerendeels het oog niet zo zeer op deeze ſoort van Dichtkundige Schriften. En wat bepaaldlyk het Dichtkundige betreft, men zal, naar 't ons in 't doorbladeren is voorgekomen, geen reden vinden om iemand hunner ten deezen opzigte byzonder met minagting te beſchouwen. Naar uitwyzen deezer verzamelinge beſtaat het Genootſchap uit Leden, die, zonder hen juist tot Dichters van den eerſten rang te verheffen, wel gezegd mogen worden, den Leden van andere Dichterlyke Genootſchappen in ons Vaderland, over het algemeen, te evenaaren: des hunne Dichtſtukken wel eene plaats by andere zodanige verzamelingen verdienen. Men oordeele hier over eenigermaate, op het leezen der volgende uitbreidinge eener ſpreekwyze van Dr. YOUNG, voorkomende in zyn' Klaagzang, genaamd *Narciſſa*, uit het Engelsch vertaald, dus luidende.

De

De vroegere jaeren van den mensch hebben, gelijk verkwistende voorouders, zijne toekomende uuren onterft, die nu bij de overgeschatte brokken uithongeren, en hunne afgemaeide velden maeijen.

Dus trof de grijsaert Young, die hoogverlichte Schrijver,
Oorspronkelijk van brein en Goddelijk in ijver,
Des dwaezen ouderdoms een spiegelend tafreel,
Voor de onbezonne jeugd, met zijn geleerd penseel.
Als 't groenend levensuur, die zaeitijd van 't vermogen.
Dat 's Hemels oogst voorziet met heilbegeerige oogen,
In 't groeizaem harte kweekt d'olijftak van de deugd,
Wordt de oude stok verzaed met onbesmette vreugd,
Die voormaels vruchtbaer was in keur van eerstelingen,
Gaert nu een' rijken schat in 't graf der zegeningen.
Maer is de lente dor, wat zal het najaer zijn?
Een dorschvloer zonder graen, een wijnkuip zonder wijn.
Een voorportael des doods, daer de angstige oogenblikken
Des afgeleefden Tijds voor de Eeuwigheid verschrikken.
Hier spookt Vermoorde Jeugd *met ijslijk wraekgeschal,*
En 't wurglas levert uit getuigen zonder tal.
Wat noestig akkerman heeft Ceres ooit gevonden
Met haer gezegend kroost op onbeploegde gronden?
Wat jongeling heeft ooit, verkwistend al zijn goed,
Met onbekommerd brood zijn' ouden dag gevoed?
Dus hongert 's menschen geest in 't klimmen zijner jaeren,
Bij 't droevig overschot, dat jonge driften spaeren,
Doch 't kan hem niet verzaên. Had hij de Deugd gezaeid,
De wellust zou zijn veld niet hebben afgemaeid.
't Is nu, helaes, te laet, zijne akkers na te leezen,
Wat vruchten zijn 'er toch, of 't moesten distels wezen?
De jeugd, te zeer verspild, heeft d'ouderdom onterft,
Die waere Godsvrucht mist en rijk van zonden sterft.

De togt van CESAR JOSEPHUS II. *naar het Rijk der Onstervelijkheid. Te Amsterdam, by* J. F. Rosard en Comp. 1782. *In groot octavo, 22 bladz.*

Oudtyds vergoodde men de Keizers na hunnen dood, maar de Opsteller van dit Stukje gaat in een zeker opzigt, ten aanzien van Keizer JOSEPHUS II, een stap verder, daar hy dien Vorst reeds by zyn leeven als vergoodt, door hem in het Ryk der Onstervelykheid over te brengen, en hem van daar slegts te doen wederkeeren, om nog eenigen tyd, tot heil van 't Menschdom, op aarde te verblyven. Dit is de loffpraak wat sterk getrokken. *Niemand*, zegt de wyze Spreuk van SOLON,

gelukkig voor zynen dood! Een lofwaardigen Vorst de onſtervelykheid toe te wenſchen, is zynes waardig: hem dezelve te voorſpellen, is niet oneigen aan de Dichterlyke taal; maar hem zo vroeg onſtervelyk te verklaaren, is niet wel voor te ſpreeken. Welk eene hoogagting zyne Keizerlyke Majeſteit ook verdiene, de loffpraak heeft haare verſtandige beperking. —— Deeze is in dit Stukje overtreeden; en te gelyk heeft deszelfs Opſteller zig, in de uitvoering, ſtrafwaardig vergreepen tegen een heiligen Dichtkundigen regel, welke ten ernſtigſte verbiedt, de Heidenſche Goden en den éénen waaren God, ten opzigte van het zelfde onderwerp, te zamen te paaren. —— Wat wyders de taal en inrigting betreft, dezelve is van dien aart, dat men het Stukje eer met den naam van een Vers dan met dien van een Gedicht hebbe te benoemen. Eenige trekken uit het derde of laatſte Boek zullen genoeg zyn, om al het bovengezegde te wettigen. Dus vangt het aan.

De telg, uit God geteeld, vóór de Eeuwenkring geboren,
Deed aan de vlugge Faam haar zuivre mening hooren;
De blanke waarheid ſprak; JOSEPHUS *dient geleid,*
Van d'Aardkloot af en naar 't Rijk der onſterflykheid,
De Luchtbodin ſtemt toe; zij maaken zig reisvaardig,
Men nam JOSEPHUS *mede als zulks ten hoogſten waardig.*

Hier op voeren de Waarheid en de Faam JOSEPHUS in *'t Godenrijk*; en de Waarheid beveelt hem,

—— *der Godheid aan, die daar den ſchepter zwaait,*
En op wiens raadbeſluit, de gantſche wereld draait.

Haare aanpryzing van den Vorst, als der onſtervelykheid waardig, van wegens zyn Verſtand en Deugd; byzonder van wegens zyne Menschliefde, Rechtvaardigheid en Vreedlievendheid, komt in als voldoende.

De Godheid ſtemt dit toe, men acht JOSEPHUS *waard,*
Dat zijn doorluchte naam voor Lethes word geſpaard.
De naam van JOSEPH *werd met eeuwige inkt getekend.*
Hij voor een' Vader van het Vaderland gerekend.
Hij kwam aan 't goud gewelv' in hooger rang te ſtaan,
Dan eene Phoſion, of Titus of Trajaan.

Dit Ryk der Onſtervelykheid verwekt in den Vorst een verlangen, om aldaar te blyven; doch dit kan niet geſchieden.

JOSEPHUS *voert deez' taal:* „ *Mogt ik hier eeuwig woonen!*"
Maar neen, de Godheid wil het menschdom gunst betonen,
Zegt, daar uw levenslicht voor 't volk te dierbaar is,
Zo keer weêr naar uw rijk tot 's volks verbeternis.

Verder te kennen gegeeven hebbende, dat zy hem als een nuttig werktuig wil gebruiken,

[Zo

[Zo trekt] JOSEPHUS *heen, door de eedle Faam geleid,*
Keert weder tot zijn volk, dat vreugdetraanen ſchreit.
De Waarheid, die de Nijd aan ketens heeft geklonken,
Heeft aan al de aarde dus die blijde maar geſchonken.

Het Volk juichte, en de ganſche Natuur was verrukt, op het hooren deezer blymaare.

Zephirus dartelde ook van blijdſchap door de blaêren;
Vrouw Ceres, opgehuld met gouden koorenairen,
Die huppelde van vreugd; de blijdſchap had geen end,
Zo dra de onſterflijkheid van JOSEPH *werd bekend.*

De gevolgen van 's Vorſten regeering, tot heil van zyn Volk, doen hem alzins hoogagten en beminnen; zo dat men den Schepper ſmeeke

—— —— —— om 't verlengen zijner dagen,
En dat hij in den dood Emanuel verbeid,
Die hem geleiden zal in 't rijk der zaligheid.

Voorts word dit laatſte Boek beſlooten met een wensch, dat 's Keizers voorbeeld ook andere Vorſten tot navolging moge ſtrekken; en eene loſſpraak over zyne poogingen ter hervorminge van de Roomſche Kerk, die mede zullen werken, om zynen lof alomme te verbreiden:

Terwijl men voor dien Held een marmren eerzuil ſticht,
Als van een die het volk geleid heeft en verlicht.

Zedelyke Verhaalen, getrokken uit de Werken van de Heeren D'ARNAUD, MERCIER, *en anderen der beste hedendaagſche Schryveren. Zesde Deel. Te Amſteldam, by* A. Mens, Jansz. *en* A. E. Munnikhuizen, 1781. *In octavo*, 377 *bladz.*

Het geen de agtervolging deezer verzamelinge van Verhaalen bovenal aanpryst, is, dat derzelver Uitgeevers beſtendig met een welwikkend oordeel te werk gaan, om juist zodanige Verhaalen gemeen te maaken, die inderdaad gezegd kunnen worden, eene rechtbeſchaavende Zedeleer te behelzen; waarvan dit Deel ons op nieuw de blyken aan de hand geeft. By den aanvang brengt men ons onder het oog, eene Franſche Geſchiedenis, in welke ons de verleidende kragt der ondeugd en haare gevolgen treffend voorgedraagen wordt; terwyl ze ons tevens de ongekreukte liefde eener verſtandige Vrouwe, die alles aanwendt om haaren afgedwaalden Echtgenoot, door tederheid, weder te recht te brengen, op eene aandoenlyke wyze ontvouwt. Het geval van *Germeuil* en zyne Echtgenoote *Adelaïde*, toont ons wat de zuivere Huwelyksliefde vermag; en hoe ſterk het den Menſchen te raaden zy, de verleidingen der Wellust, niet zo zeer opzetlyk te beſtryden, als wel volſtrekt

te

te ontvlieden. ——— Een daaraan volgend verhaal van den leevensloop van eenen Engelschman, *David Doubtfull* geheeten, waar in eene groote verscheidenheid van vertellingen gevlogten is, dat veelerleie characters ter baane brengt, en in zyne soort voor veele Lezers zyne gevalligheid heeft; ontvouwt ons wel inzonderheid het gedrag van een mensch, die wel niet geheel vervreemd is van allen Godsdienst, maar dien het mangelt aan recht gegronde heerschende beginzelen van Godsvrugt. Zulk een mensch, niet geheel ontbloot van de kennis van zynen pligt, heeft eenigzins een afkeer van alle Ondeugd; maar, op de minste verzoeking ten kwaade, die op zyne hartstogten werkt, is hy 'er niet tegen bestand; hy volgt de verleiding in, en valt. Het bezef van zynen pligt doet hem, op het pleegen van het wanbedryf, terstond zyn vergryp zien; het berouwt hem inderdaad; hy neemt ook waarlyk een ernstig voorneemen; maar, by gebrek van dat echte vereischte beginzel, heeft de Godsdienst dien volkomen indruk niet op zyn hart. De eerstkomende verzoeking doet hem weder struikelen, en vallen; zomtyds staat hy terstond weder op; maar 't gebeurt ook wel eens, dat hy zynen val niet ter harte neemt; dat hy eenigen tyd voortgaat in zyne verkeerdheid, tot dat dezelve zo verre gaat, dat het tot een uiterste kome, 't welk zyn geweeten doet ontwaaken; en hem ligtlyk tot wanhoop kan vervoeren. Gelukkig is 't! wanneer zodanig een mensch, die gestadig als tusschen vallen en opstaan leeft, ten laatste, met *David Doubtfull*, nog tot een gevestigden Godsdienstigen wandel geraakt. ——— Eindelyk levert ons dit Stukje nog eene Fransche Geschiedenis, welke ons de buitenspoorige kragt der Liefde, op geen verstandige wyze beteugeld, ten sterkste schildert. De Marquizinne *de Meneville*, door dwang haarer Ouderen, met een oud Man gehuwd, wikkelt zig onvoorzigtig in een minnehandeling met *Selicourt*; en haare boezemvriendin, de Baronesse *d'Armilly*, eene jonge Weduwe, kweekt te gelyk de hevigste liefdedrift voor dien *Selicourt* in haar hart. Op de ontdekking, dat zy Mededinnaaresen waren, is de eerste, haares huwelykspligts gedagtig, nog al eenigzins geschikt, schoon 't haar moeite koste, om de Liefde aan de Vriendschap op te offeren; dan *Selicourt*, (zonder egter eenig oogmerk te hebben van den huwelyksband te schenden,) is niet over te haalen. Na verloop van eenigen tyd sterft de Gemaal der Marquizinne; dit brengt geene kleine verandering te wege; de twee Boezemvriendinnen stryden tegens elkander in edelmoedigheid; maar stryden niet minder tegens zigzelven in haar eigen hart. Het gedrag der Marquizinne blyft intusschen zedelyk gematigd, naar die omstandigheden; dan dat der Baronesse slaat zomtyds tot woede over. Ten laatste egter doet zy volstrektlyk, in weerwil van haar harte, afstand; *Selicourt* trouwt met *de Meneville*; en *d'Armilly* leidt, op eene onbekende plaats, een afgezonderd leeven, tot dat haare hartstogt bedaard, en zy met zigzelve be-

bevredigd is. Zulks heeft zy grootlyks te danken aan de lessen en onderrigtingen van den braaven *de Saintville*; wiens loflyk character hier in 't slot geschaald wordt; en met welken zy, door 't huwelyk vereenigd, zig derwyze aan *de Meneville* en *Selicourt* verbindt, dat ze voorts onderling de zoetheden van eene belangbooze en tedere vriendschap smaaken.

Zede-Spelen, door den Schryver der Zedelyke Uitspanningen. Eerste Deel. Te Amsteldam, by F. de Kruyff, 1782. *Behalvens het Voorwerk* 383 *bladz. in gr. octavo.*

Gemerkt des Schryvers *Zedelyke Uitspanningen* eene vry algemeene goedkeuring hebben weggedraagen, zo ten aanzien van het beoogde einde, de bevordering van Deugd, als ten opzigte van de uitvoering, die zeer wel geschikte Tafereelen en keurig geschetste Characters verleent, zo mag men gegrond verwagten, dat hy ook met de afgiste deezer Zedespelen den Lezeren voldoening zal geeven. Ze beantwoorden naamlyk, en in oogwit en in uitvoering, volkomen aan het voorige Geschrift; het groote onderscheid bestaat in de verschillende schikking, welke elcke haare nuttigheid heeft; en de Autheur is in deeze schikking zo wel geslaagd, dat men zyn oogmerk, om 'er verder mede voort te vaaren, wel mogt aanmoedigen. Het getal der afgegeevene Spelen is drie, en derzelver voornaame bedoelde komt, naar 't geen de Schryver deswegens in zyne Voorreden meldt, hierop uit.

„ Het eerste dezer spelen draagt de characterhouding der Engelsche Natie, die, ter zaake van liefde en zelfmoordery, geen volk der voorige of tegenwoordige dagen schynt te wyken. —— Het beloop van zaaken en het character der personen voert 'er den zelfmoord in; dien ik oordeele zo na te komen aan de schemris van Gods tegten, als eene eenige daad onderstelt kan worden te komen. —— De uitkomst en hoofdleering van dit spel vloeit uit die algemeene en zo verbaazend verr vooruitloopende bezorgdheid der meeste, —— der bedachtzaamste zelfs en der deugdgezindste menschen: —— bezorgdheid, die, met hoe veele wezenlyke edelmoedigheid en welmeenendheid zy ook worde gebezigd, echter de nadeeligste beschikkingen over toekomende tyden, personen en zaaken kan veroorzaaken: — bezorgdheid, waardoor men de wyze Voorzienigheid schynt te willen verbeteren, vooruit te loopen, of in de hand te werken; dat even zo verkeerd en onbedachtzaam is, als het dikwyls welmeenend en zonder eenig trotz oogmerk geschiedt." ——

„ Eigenliefde," vervolgt onze Autheur, „ is, onder den „ naam van minyver, de hoofdtrek van het tweede dezer spe„ len." Hy heeft daarmede het oog, niet op de waare *Eigenliefde*, welke men zekerlyk te beschouwen heeft, als eene on-

zon-

zondige neiging, waarmede het redelyk Schepzel, wyslyk, tot heilzaame uiteinden, door den Schepper bedeeld is, maar op die *zelfsverheffende gemoedsgeſteldheid*, welke overeenkomſtig met zyne hier gegeeven omſchryving, „ afkomſtig is van eene ge„ weldige, diepgewortelde begeerte, om ons zelven, boven „ alles wat buiten ons is, te begunſtigen; en onderſteund „ wordt, door eene trotze en valſche verbeelding van onze „ ligchaamlyke of geestlyke hoedanigheden. Eene geſteldheid, „ die, naar maate wy ons in hooger waarde houden, haare ge„ weldige krachten meerder oefent of kan oeffenen; en die, „ hoe dwaazer de verbeelding is, die wy van ons zelven voe„ den, des te onbezuisder en volſtandiger gebruik weet te maa„ ken van die naare beweegingen des harten, waardoor de re„ den verduisterd, en onze boezem met wanthouwen en woe„ de vervuld wordt." Eene gemoedsgeſteldheid, waar van de Schryver het haatlyke beknopt voordraagt, met aanduidinge, dat het Spel uit dit oogpunt beſchouwd moet worden.

„ Het laatſte dezer ſpelen," zegt hy wyders, „ is, in zommige opzichten, meer op het geen myne oogen gezien hebben, dan wel het eerſte of tweede, gegrond. Om characters, zo als zy in dit ſpel voorkomen, te vinden, behoefde ik my niet verder dan myn Vaderland te begeeven. Leg de hand op het geweeten, en gy zult my toeſtaan, dat men dikwyls een pogchend gebruik van eerbied en hoogachting voor onzen Godsdienst weet te maaken; wanneer die vertooning het tydelyk aanzien of ingebeelde voorrechten begunſtigt; en dat men over geene zaaken ſchier gereeder heen ziet, dan over de huishoudelyke inrichtingen van den Kristen-Godsdienst, wanneer de ſtem der ſtaatkunde of die van zogenaamde waereldſche grootheid dezelven afkeurt. Maar gy zult, zo ik hoope, ook zodanigen zyn, en zodanigen kennen, die, om niets ter waereld, in eene zaak van zo veel belang, als onze Godsdienst, tot in zyne uitwendige deelen toe, mag onderſteld worden te zyn, zouden willen huichelen. Geen onedeler zeker —— geen gedrag, dat een redelyk ſchepzel, en vooral zulk een, die beleeden heeft, kristen te zyn, minder betaamt, dan een zodanig, waardoor hy zich alle gelegenheden, om zyn plicht te volbrengen, afſnydt; en dit doet hy, zo dra hy, met betrekking tot den Godsdienst, veinst." —— Ieder deezer Spelen heeft dus eene zedelyke wangeſtalte tot een onderwerp; en derzelver haatlykheid wordt 'er op eene treffende wyze in ten toon geſteld.

W. SHAKESPEAR'S *Tooneelſpelen. Met nieuw geinventeerde Kunstplaaten verſierd. Vier Deelen. Te Amſterdam by* A. Borchers 1781.

Het is bekend dat *Shakeſpear*, onder de Engelſchen, een onſtervelyken roem, van wegens het vervaardigen zyner Tooneelſpelen, behaald heeft; en dat hunne goedkeuring, ſchoon wel

wel eens aan eenige tegenſpraak onderworpen, te meer, daar zy, naar de gewoonte der Natie, hun lof zomtyds tot het buitenſpoorige bragten,) vry algemeen door onpartydige Kunstkenners, ook hier te Lande, is toegejuicht geworden. "Van daar ſchynt het in den eerſten opſlag vreemd, dat men niet al vroeger eene Nederduitſche Vertaaling van dit zyn Werk ondernomen hebbe; dan als men, alle andere inzigten daar laatende, agt geeft op de taal en den ſchryfſtrant van *Shakeſpear*, mitsgaders op den tyd, in welken hy bloeide, te weeten in den aanvang der zeventiende eeuwe, zo is 't niet vreemd te giſſen, dat men zulks grootlyks te wyten heeft, aan de moeite, welke eene behoorelyke overzetting deezer Tooneelſpelen in had. Wat hiervan zy, men heeft eindelyk met opzet de hand aan 't werk geſlaagen; in den jaare 1778 het eerſte Deel in onze Moedertaale aan den dag gebragt, en met het afloopen van het jaar 1781 reeds het vierde Deel gemeen gemaakt. Men heeft in deeze uitgave, by het vertaalen der ſtukken van *Shakeſpear*, zig ook bediend van eenige oordeelkundige aanmerkingen van verſcheiden Engelſche Schryveren over den inhoud, en deeze en geene byzonderheden dier Tooneelſpelen; mitsgaders van de aantekeningen van den Hoogleeraar *Eſchenburg*, die eene Hoogduitſche Vertaaling van dit Werk bezorgd heeft; waarby ook nog eenige opheldéringen van den Nederduitſchen Overzetter gevoegd zyn. Onze Nederlandſche Tooneelliefhebbers hebben hier door gelegenheid, om zig met het doorbladeren van dit Werk op eene leerzaame wyze te vermaaken; en voor hun, die daadlyk voor het Toneel arbeiden, kan de beoefening van dit Geſchrift, zo ten aanzien van de Tooneelſpelen zelven, als met opzigt tot de daarbygevoegde aanmerkingen, van eene byzondere *nuttigheid* zyn; gemerkt ze zig hierdoor het voortreflyke van *Shakeſpear* kunnen leeren eigen maaken, terwyl ze zig voor zyne misſlagen leeren hoeden.

Over 't algemeen heeft men hier omtrent gade te ſlaan, dat het Tooneel, in de dagen van *Shakeſpear*, op verre na niet tot die regelmaatigheid gebragt was, welke het in laater tyd verkreegen heeft; vanwaar men veele daartegen zondigende misſlagen, hem beoordeelende naar den tyd in welken hy ſchreef, ligtlyk met een verſchoonend oog kan beſchouwen. En deeze aanmerking gaat ook min of meer door, met betrekking tot de uitvoering van verſcheiden byzonderheden, waarin de heerſchende ſmaak der Natie, in de dagen van een Tooneelſchryver, eenen ſterken doorgaanden invloed heeft. Voor 't overige is *Shakeſpear*, in veelerleie opzigten, een voorbeeld van navolging. —— Zyne Stukken, ſchoon wat onregelmaatig, zyn egter met oordeel kunstig opgeſteld; men ontdekt 'er alomme in eene ſterke en zeer uitgebreide verbeeldingskragt, met eene verregaande kennis van het Menschlyke hart, en de dryfveeren van deszelfs werkzaamheid, die hy op eene juiste wyze in beweeging weet te brengen en te houden. Ter dier oorzaake be-

beantwoorden zyne characters, in hunne eigenaartige wyze van werken, van den Vorst af tot in den Boer, gemeenlyk volkomen aan de natuur, en blyven beſtendig in die manier van denken, ſpreeken en doen, welke hun byzonder eigen is. Zyne Tooneelſpelen ontleenen vooral veel kragts uit zyn vermogen, om de zaaken niet zo zeer te beſchryven, als wel daadlyk uit te drukken; van waar hy zig ook niet zo zeer toelegt, op het kunſtige der uiterlyke vertooninge, als wel op den nadruk der taale, die hy den Perſoonen in den mond legt, waar door hy, wanneer de zaak zulks vereischt, ten ſterkſte in 't hart indringt. Met één woord, 'er ontmoeten ons in zyne Stukken, niettegenſtaande het gebreklyke van het Tooneel in die dagen, alomme meesterlyke trekken; zelfs, als hy hier en daar tot buitenſpoorige characters mag overſlaan: ook dan vertoont 'er zig eene edele uitſpoorigheid van verbeeldingskragt, waar door hy Perſoonen van dien ſtempel de hun regtgepaste rollen doet ſpeelen; waardoor hy byzonder treffend uitmunt in zulke gevallen, daar het bovenal op de leevendigheid en ſterkte van 't vernuft aankomt.

Handleiding tot de Natuurlyke Opvoeding, of ROBINSON CRUSOE, *geſchikt ten dienſte der Jeugd. Gevolgd naar het Hoogduitſche van den Heer* J. H. CAMPE. *Tweede Deel. Te Amſterdam by* A. Mens Jansz. 1781. *In octavo* 346 *bladz.*

Naar het voorheen gemelde Plan (*), wordt deeze handleiding in dit tweede Deel voltrokken, en het verhaal der lotgevallen van *Robinſon* ten einde gebragt. De Heer *Campe* houdt zig, in dit Vervolg, aan dezelfde manier van leerzaame en vermaaklyke onderrigting, waar mede hy dit Stukje aangevangen heeft; welke, gelyk we toen aangeduid hebben, by uitſtek wel geſchikt is, om niet alleen der Jeugd nuttig te zyn, maar tevens om den onderwyzeren der Jeugd een voorbeeld aan de hand te geeven, waar van zy een goed gebruik kunnen maaken. Men verhaalt den Kinderen op deeze wyze eene Geſchiedenis, 't zy van een kort of langer beſtek, voor welker inhoud zy vatbaar zyn, en die hunne nieuwsgierigheid opwekt. Men ſtelt hun dezelve op zodanig eene manier voor, dat ze natuurlyk genoopt worden, om nopens deeze en geene byzonderheden nader te vraagen. Men geeft hun aanleiding, om zelven over die byzonderheden nader te denken, en hunne gedagten deswegens te uiten; die men dan voorts, naar den eisch der zaaken, kan verbeteren, beſchaaven of ophelderen. Een onderwys van die natuur, door eene bekwaame hand beſtierd, kan niet wel misſen van een heilzaamen invloed te hebben op Kinderen; om hen op te leiden tot kundigheden, welken dienen moeten, om hunne verſtandelyke vermogens te ſcherpen, en hun zedelyk character regtmaatig te vormen.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 40.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

De Characterkunde van den Bybel, door A. H. NIEMEYER, *Leeraar der Wysbegeerte en der Fraaije Letteren op de Hooge School te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald. III Deel, 2de Stuk: Te Amsterdam by* de Wed. J. Dóll. 1781. *In gr. octavo* 352 *bladz.*

Op de voltrekking van het character van *David*, zo ver het uit de geschiedenis van zyn leven opgemaekt kan worden, volgt in dit Stuk ene vereniging van alle de characterizeerende trekken van dien Vorst, als Mensch, als Koning en als Godsdienstigen. Men vind hier, gelyk de Autheur in 't slot aentekent, „ een Character, 't welk, „ over 't geheel beschouwd, door alle wisselvalligheden, „ het zelfde blyft, hoewel nu de een dan de ander trek, „ meer zichtbaar wordt, en veele trekken somtyds geheel „ en al schynen verdweenen te zyn. Een leerryk afbeeld- „ zel van een mensch, vol van waarschouwing, vol van „ onderwys, vol van geruststelling." Aen dit voorstel hecht de oordeelkundige *Niemeijer* voorts nog enige algemene aenmerkingen over Bybelsche en andere oordeelen aengaende Davids geschiedenis: welker overweging dienen kan, om de oordeelvellingen te matigen, zo van hun die hem te zeer verheffen, als van hun die hem te sterk beschuldigen. 's Mans bygebragte aenmerkingen zyn van die natuur, dat ze veelal niet slechts tot *David* te betrekken zyn, maer den oplettenden Lezer der Bybelsche Geschiedenissen gemeenlyk te stade kunnen komen, in 't vellen van hun oordeel over de bedryven veler Personaedjen in den Bybel vermeld, waer omtrent men de tyden en omstandigheden, in welken ze voorgevallen en beschreven zyn, nimmer uit het oog behoort te verliezen. —— Hierby komt verder ene characterkundige beschryving van de merkwaerdige personen, die in de geschiedenis van *David* voorkomen; en ten laetste ene Proeve over het character van *Salomo* en deszelfs Schriften. —— De wyze van uitvoering, dezelfde zynde als vooren, strekt ter opheldering van vele byzondere voorvallen, zo dat ze geschikt blyve om de aendacht des Lezers

van dit Werk beſtendig gaende te houden. Tot een nieuw ſtael hier van ſtrekke het volgende uittrekzel van zyne aenmerkingen, op de zo fel geſtrafte telling van Israël en Juda, door David bevolen, 2 Sam. XXIV. en 1 Chron. XXI. geboekt.

„ David, naemlyk, kwam, midden in de rust des vredes, mogelyk door een kwaaden raadgeever (*) verleid, op de gedachten, het getal van zyn volk te weeten, en alle ſtrydbaare mannen, dat is, volgens de Israëlitiſche wet, alle die boven twintig en onder zestig jaaren waren, te laaten opſchryven. Dat hier niet geſproken wordt van een enkel tellen des volks, 't welk zelfs de Mozaiſche wet met zich bragt, is reeds dikwerf gezegd, en even zo dikwerf getoond, dat alleenlyk het *oogmerk* de daad verwerpelyk maakt; dus zullen myne Leezers niet verwachten, hier op nieuws een bewys te vinden, dat ligt te ontbeeren is. Het verwerpelyke, in het geheele ontwerp, moet zelfs voor de tydgenooten van *David* zeer klaarblykelyk zyn geweest: want wie, in de geſchiedenis van *David*, een

„ (*) Men heeft de plaats 1 Chron. XXI. 1. zodanig verklaard, misſchien om het al te groot verſchil in de beſchryving van dezelfde gebeurtenis, 2 Sam. XXIV. 1, alwaar zy toegeſchreven wordt aan God, die David aangeſpoord had, te verzachten. My ſchynt zulks toe gedwongen te zyn. Men begrypt ligteſyk, waarom in de eene plaats dat geene eene werkzaamheid van God genoemd wordt, 't welk in de andere plaats als eene werkzaamheid des duivels wordt voorgeſteld, wanneer men denkt aan de telkens meer onder de Jooden toeneemende verkleefdheid aan de denkbeelden van de kwaade geesten. Maar het Boek der *Chronyken* ſchynt laater geſchreeven te zyn dan het Boek van *Samuël*." [Men voege hierby eene latere opmerking van den Autheur, ook tot dit ſtuk betrekkelyk.] „ Hoe verder wy in de geſchiedenis van *David* komen, des te „ grooter worden 's Vorſten loſtuitingen". De opſteller van het *eerſte Boek der Koningen* gaat zelfs zo verre in zyne verwondering, dat hy 1 Kon. XV. 5. ronduit zegt: „ dat *David*, ge„ duurend zyn geheel leven, in alle opzichten naar het godde„ lyk welbehaagen heeft gehandeld, uitgezonderd het enkele „ geval met *Urias*." Waarby men niet ontkennen kan, dat hy geheel anders moet geoordeeld hebben, dan de geſchiedſchryver van het *Boek van Samuël*, die, 1 Sam. XXIV. 1, de gedachte, om het volk te tellen, zo verwerpelyk vond, dat hy dezelve als eene onmiddelyke uitwerking van Gods toorn over de Israëlieten beſchouwde."

een weinig gelet heeft op het Character van *Joab*, zal niet kunnen denken, dat hy een zeer naauwgezet rechter over de geheimſte beweegingen van het hart zyns Konings geweest is. En evenwel tracht hy met yver het bevel van het tellen des volks tegen te gaan, zeggende, 2 Sam. XXIV. 3: „ Dat toch *Jehovah* het volk voor uwe oogen „ honderdvoudig mooge vermeerderen! Maar waarom zou„ de myn Heer *iets diergelyks* willen doen?"

Laaten wy hier wederom denken aan het groote grondbeginſel, waarop de gelukzaligheid van den Joodſchen ſtaat gevestigd was, naamelyk, een onbeperkt vertrouwen op God, en eene gewillige gehoorzaamheid aan den wenk der Voorzienigheid. Zo dra ontwaakte niet de geest der verovering in de Koningen, of ook dit geraakte in verval. Nu konde men het volk, onder de naderende gevaaren, niet meer tot God zyn toevlucht doen neemen: *Hy* had immers deeze oorlogen niet geboden. De verdrukkingen van vreemde Natien konden thans niet meer, gelyk tot hier toe, aangemerkt worden, als ſchikkingen van zyne wysheid, welke Hy met goedertierenheid bekroonen zoude. Men was het zwaard uit eigene beweeging, zonder beleedigd te zyn, te gemoet geloopen. Zo lang de heldenmoed des Konings geducht was by vreemde volken, was hy eene weldaad voor het land. Zo ras dezelve gebezigd wierd om vyanden *gaande te maaken*, nabuurige volken te ontrusten, woedde hy tevens in de ingewanden van zyn eigen volk. En wat anders konde *David* daartoe aangezet hebben, dan de lust om *meer* te hebben; om een nog grooter Koning te worden? Hy, onder wien de ſtaat van oorlog zo wel geſteld was, dat 'er altyd vier-en-twintig duizend mannen onder de wapenen ſtonden? die thans door geen oorlog gedreigd was? wiens volk naauwlyks geneezen was van de wonden van burgerlyke oorlogen?

Ik weet zeer wel, dat hy, wiens driftig character meestal zyne voorneemens ſpoedig wilde uitgevoerd hebben, dit alles niet wel overlegd, en allerminst de gevolgen van zulk een ſchielyk voorneemen vooraf gezien had. Maar wierden deeze gevolgen daar door minder gevaarlyk? Neemt niet een Koning tevens met de kroon de verpligting op zich, om voor zyne onderdaanen te *denken*, en elken ſtap met te meer rust en overleg te doen, naar maate een ieder derzelver gewigtig kan worden voor het geheel? De *monſtering* in den tyd van vrede alleen konde zeer gemakkelyk een nieuwen oproer ten gevolge hebben, en dus aanleiding geeven,

dat niet alleen de innerlyke rust weder geſtoord, maar mogelyk ook het leven van duizenden in de waagſchaal geſteld wierd. En over 't algemeen, wanneer de Koning, — dat heerlyk toonbeeld van de goddelyke beſcherming, zo uitmuntend hoog in Israël verheven, — zelfs begon daaden te willen doen met menſchenkragt, zonder op *God* te zien, — welke onuitwischbaare indrukken moest dit niet maaken op ongeſtadige harten! In welk eenen doolhof van twyfelingen moest het de beter gezinde zielen dompelen, dewyl hun voorbeeld en hun Heer zelf begon te twyfelen! Welk een zegepraal moest dit zyn voor de godsdienſtſpotters, die nu over het geroemde vertrouwen op den Onzienelyken ſpytig lagchten! In welk eene benaauwdheid moest het eindelyk alle die geenen brengen, die nu dagelyks in de vrees leefden, van in 't veld geroepen te worden, niet om het vaderland te beſchermen, maar alleenlyk om den roem van hunnen Koning met hun bloed te koopen.

Zo verre echter laat zyne eigene deugd het niet komen. Het ſchynt, dat *Joab*, nog voor dat hy het tellen des volks voltooid had, reeds te rug geroepen is, 1 Chron. XXI. 5, 6. In plaats dat het gezicht van de buitengewoone menigte des volks de eerzucht van *David* zoude geſtreeld hebben, begint zyn hart ſchielyk te kloppen, en hy doet vol van berouw deeze belydenis, 2 Sam. XXIV. 10: „Ik „heb *zwaar* gezondigd! Vergeef 't uwen knecht, ik heb „*zwaar* gezondigd!" Waarlyk, eene merkelyke verbeetering van zyn character! Indien hy zyn onrecht by zynen voorigen val *zo ſchielyk* voor *zichzelven* beleden had; indien hy zo ſchielyk eene hartstocht had overwonnen, welke mogelyk voor hem in dien tyd niet onverwinnelyker was, dan thans zyne eerzucht, hoe veel ellende zou hy ontgaan zyn! Maar het is zeker, dat ook de ouderdom den naſpoorder van wysheid wyzer, maatiger en omzichtiger maakt. En in vroomheid had de Koning, onder zo veel lyden, zekerlyk toegenomen.

Het is buiten ons beſtek, hier te onderzoeken, waarom God de ſtraffe, welke de Koning verdiend had, op het volk ſchynt te leggen. Hy, die de Theorie der goddelyke ſtraffen wel overdacht heeft, en zich het verband van de gebeurtenisſen der waereld, met opzicht tot de Goddelyke Voorzienigheid, op eene betaamelyke wyze voorſtelt, zal minder zwaarigheden vinden. De Bybel ſpreekt, gelyk hy naar de zwakke denkbeelden der menſchen ſpreeken moet,

vooral

vooral in eenen tyd, waarin men nog weinig kennis heeft van eene tweede oorzaak der gebeurtenisſen in de waereld. —— Ook ſchynt de keuze uit de drievoudige ſtraffe, drie jaaren duuren tyd, drie maanden voor den vyand te vlieden, of drie dagen de pest, om verſcheidene redenen vreemd geweest te zyn (*). Men zegt, dat het evenwel natuurlyk is, dat de mensch een kwaad verkiest, 't welk minst vreesſelyk is, en dat *David*, daarenboven zulk een goed Koning zynde, nogthans de dood voor zyne onderdaanen verkoor. De gevolgtrekking is niet wettig. Rukt dan de oorlog, voornaamelyk by de ouden, niet eene onnoemelyke menigte van menſchen weg? Doodt niet de duure tyd langzaamerhand, máar dies te vaſelyker? 't Is het natuurlykſte dat de mensch het kortſte ongemak verkiest. Drie *dagen*, in vergelyking met drie *maanden* of drie *jaaren*, dit voldingt de zaak! Wy onderſtellen by *David* te veel gedachten en te veel overleg. Hy moot ſchielyk kiezen; hy ondervindt al het vreesſelyke van deeze keuze, en vergelykt alleenlyk met elkanderen —— de handen der menſchen met die van God. Nu doet zyn hart de uitſpraak: „Liever „ in de handen van God te vallen, —— zyne barmhar„ tigheid is groot! niet in de handen der menſchen. (†)"

Welke gewaarwordingen voor hem, wanneer dit onheil in het land woedt; wanneer de boden des doods uit alle ſteden komen, en van de verwoestingen verſlag doen! Gewaarwordingen, gelyk aan die van een legerhoofd, 't welk nog een mensch is, wanneer hy over het ſlagveld wandelt. Men is ook hier verwonderd geweest, geene lederen van hem te vinden, die in deeze geduchte uuren gezongen zyn (§). Doch ik verwonder my 'er niet over. Sla-

„ (*) 2 Sam. XXIV. 11—14. Ik volg de leezing 1 Chron. XXI. 12. alwaar niet *zeven* maar *drie jaaren* ſtaan."

„ (†) 2 Sam. XXIV. 14. Zo wel by den oorlog, als ook by den duuren tyd, wierd het volk van anderen afhankelyk, en viel dus in de handen der menſchen. De pest merkte de vroome koning aan als eene onmiddelyke werking van God, ook by gebrek van kennis van tusſchenkomende oorzaaken."

„ (§) Ps. XCI. is van ſommigen daartoe betrekkelyk gemaakt. Doch zeer te onpas — want als *David* denzelven toen gemaakt had, zoude hy niet gezongen hebben:

Uw oogen l met blydſchap zien
D at alle zondaaren vergaan (v. 8.)"

Slagen van dien aart treffen al te zeer; zy bedekken de ziel met eene woeste, troostlooze duisternis; en beneemen haar alle krachten om aaneengeschakeld te denken. Alles wat zy nog doen kan, is somtyds een diepe zucht, en een benaauwde jammerklagt te loozen. Wanneer de pest tot binnen Jerusalem komt, kan hy dat gezicht niet langer verdraagen; hy kan het niet meer uitharden, dat 'er zo veele schuldloozen voor hem opgeofferd worden. „ Ben ik het „ niet, die het volk deed tellen? Ik, ik alleen heb gezon„ digd! Ik heb kwaalyk gedaan! Ach deeze schaapen —— „ wat hebben zy toch gedaan? Jehovah! myn God! dat „ uwe hand my en myns vaders huis straffe! Spaar uw „ volk!" 2 Sam. XXIV. 17. 1 Chron. XXI. 17. Dit is de stem van een *goed* Koning, die ook bereidvaardig is, te sterven, wanneer hy zyne onderdaanen kan spaaren. Men wenschte dit besluit eerder gezien te hebben, voor dat 'er reeds zo veele gevallen waren. Maar weeten wy dan ook alles wat hy gedaan heeft? Kunnen wy dit weeten, by zulk een kort uittrekfel der geschiedenis? —— Schoon ik gaarne toestaa; dat ook dit natuurlyk kan zyn, dat de naderende dood hem daartoe eerst edelmoedig genoeg gemaakt had. Het moet indedaad eene plegtige treurige vertooning geweest zyn, wanneer hy met de Oudsten van Juda voor God in 't stof lag, en zich aan den Engel des doods aanbood; maar tevens een gezicht, het welk aan de liefde des volks tot hem voor veele jaaren een nieuw leven konde geeven.

Het schynt dat de pest nog voor den bepaalden tyd ophoudt. Het *berouwt* God, volgens de menschelyke taal van den Bybel. De Engel des doods, zeggen deeze gewyde bladeren, stond stil, toen hy naauwlyks binnen Jerusalem gekomen was (*). De plaats, waar de laatste dooden gestor-

„ (*) Elk Leezer van het Bybelsche verhaal moet de vryheid hebben, om zich de opgegeevene omstandigheden van eene *werklyke verschyning van een Engel*, met een zwaard in de hand, naar zyn best doorzicht, voor te stellen. Dewyl wy onbetwistbaar het gewigtigste stuk van deeze omstandigheden, te weeten, dat het God *berouwd* heeft, en dat hy tot den Engel heeft gezegd: „ dat hy zoude ophouden," op eene Gode betaamelyke wyze verklaaren, en in eenen oneigenlyken zin begrypen moeten, kan 't immers iemand even zo min tot verwyt strekken, als hy ook hier denkt aan het denkbeeld, 't welk onder de Jooden heerschte, dat 'er engelen des Doods waren, dat God

ſtorven zyn, koopt de Koning van den bezitter, juist zo als een *Koning* die moest koopen (*), en heiligt dezelve, volgens de oude vereerenswaardige gewoonte van zyne Vaderen, tot een heiligdom, alwaar hy zich dikwerf by het dankaltaar wil te binnen brengen, „ dat de God van Israël, in „ wiens handen hy gevallen was, genadig, barmhartig en „ langkmoedig was; dat niemand beſchaamd word, die op „ hem vertrouwd." De oplettendheid op het geheele beloop van zyne godsdienſtige gezindheid kan ons leeren, welke nieuwe indrukken ook dit geval in zyn Character moest achterlaaten. (†)"

Be-

God zich van hen bediende, als uitvoerders van zyne ſtraffen; en wanneer hy deeze uitdrukkingen van den geſchiedſchryver, even gelyk by eene andere gelegenheid, de neêrlaag der *Aſſyriërs*, daar uit verklaart. (Zie J. C. DOEDERLEIN *ad Eſajam* p. 159.) Elk volk heeft zyne eigene wyze van denken, of zich eene zaak voor te ſtellen, en dit gaat over in hunne taal. Wanneer *Ornan* met zyne vier Zoonen, nevens zich door de pest gedoode lichaamen zag, of voor eene duistere wolk, die boven zynen dorschvloer hing, als een teken des verderfs vreesde, verbergde hy zich zekerlyk even zo, als of hy dien Engel zelven had gezien! — Laten wy toch by den Bybel altyd letten op den geest der gebeurtenisſen, op de gezindheid der bybelſche perſoonen, en niet op enkele letters."

„ (*) 1 Chron. XXI. 21—24. Voor het volle geld zal ik het koopen, — om niet wil ik niets hebben tot een brandoffer."

„ (†) Het oordeel van een by my onbekend Geleerden, over deeze geheele gebeurtenis, verdient hier eene plaats by het ſlot van dezelve. „ De voornaamſte gedachte in deeze ge„ ſchiedenis is deeze; Koningen zyn Vaders der Natiën in al„ les wat zy doen, en helaas! ook wanneer zy zondigen. „ De ſchaapen moeten met den herder lyden!" Welk eene menigte van gebeurtenisſen ligt daarin opgeſlooten! — Een ontwaakende zucht tot veroveringen in eenen Koning, onder wien het land zucht, is een toorn van God over Israël, is een opſtaan van den ſatan tegen Israël! Weldra verſchynt 'er de ziender *Gad*, met een ſchriklyk drieledig: *of-of-of*! — Kort daarop de Engel der wraak in de wolken! Wy kennen byna geen ysſelyker verhaal, 't welk het afbeeldzel van een lotgeval zoude kunnen zyn, waarvan ſchier alle eeuwen, helaas! byzondere ſtukken opleeveren! 't Geen OEDIPUS voor zyn treurig *Thebe*, door de *eigenzinnigheid* van een afgodisch Orakel, was, het zelfde wierd hier DAVID, door de volmaakte be-

Beginzelen der ſtellige Godgeleerdheid van den Cancellier J. L. v. MOSHEIM, *vertaald door* A. A. v. MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordrecht. Twee Deelen. Te Utrecht, by* G. T. en A. v. Paddenburg, 1782. *Behalven het Voorbericht, en een uitvoerigen Bladwyzer, 1072 bl. In gr. octavo.*

In gevolge onzer belofte, by de voorige melding, van deze geregelde ontvouwing der ſtellige Godgeleerdheid, (*) bepaelt zich dit tegenwoordige Artykel, tot het mededeelen van een byzonder ſtael uit dezelve. En gemerkt 's Mans voordragt, gelyk we toen aengeduid hebben, by uitſtek overweging vordert, ten aenzien van zulke Leerſtellingen, die de Lutherſche Kerkgemeenſchap min of meer onderſcheiden, zo zal het niet onvoegzaem wezen, dat wy op ene Leerſtelling, van die natuur byzonder ſtaen blyven. Niemand nu zal in twyfel trekken, of daer toe behoort bovenal het gevoelen der Lutherſche Broederen, nopens de tegenwoordigheid van het Lichaem en het Bloed van Christus in het Heilig Avondmael, volgens het welke het Lichaem en Bloed van Christus, waerlyk en wezenlyk, in 't H. Avondmael tegenwoordig zyn, en gegeeven worden. Zulks bepaelt onze keuze inzonderheid tot dit ſtuk; en wel te meer, daer een Man van dat gezag, als de Beroemde *Mosheim*, uitdruklyk verklaert, „ dat hy het te noodiger acht dit gevoelen der Lutherſche „ Kerke zo voor te draagen als het verſtaan moet wor„ den, en het zelve regt te verklaaren; wyl veele Lu„ therſchen het verkeerd verſtaan, en de Hervormden, zo „ wel als de Roomſchen, het waar gevoelen der Luther„ ſche Kerke verdraajen." ——— 's Mans voorſtel van 't gevoelen zyner Kerke, en de wyze op welke zyn Hoogeerwaerde het zelve ſtaeft, luidt aldus.

„ 1. Wat

wustheid van zyne ſchuld, onder het zwaard van den Engel. Tot welken hoogen graad moet hier niet het medelyden met *Israël*, met *David*, met elken Koning, die een mensch is, met elk Volk, het welk onder een mensch ſtaat, ryzen! En in welk eene grootheid verſchynt Gods wreekende *Majeſteit*, welke niet uit eigenzinnigheid de menſchen tot een ſpel van jammer maakt, maar meer *verſchrikt* dan *ſtraft!* Zie *Algemeine Deutſche Bibliothek, XX D. Iſte St. bl.* 11."

(*) Zie boven, bl. 49.

„ 1. Wat betreft het *waare gevoelen onzer Kerke* hier omtrent; *dit* is onderſcheiden van dat der *Hervormden* en *Roomſchen*, houdende als den middenweg. 't Beſtaat uit *twee ſtellingen*. (1). Chriſtus lighaam en bloed zyn, in het H. Avondmaal, waarlyk en wezenlyk, tegenwoordig, en worden, wezenlyk, zo wel den Vroomen als den Onvroomen, welke ten Avondmaal komen, toebedeeld. Maar (2.) welke de wyze dier wezenlyke tegenwoordigheid zy, is ons onbekend. De zaak zelve weeten wy; maar de wyze derzelve is eene Verborgenheid, die wy niet begrypen. Dienvolgens ontkennen wy, dat Chriſtus, op eene natuurlyke wyze, tegenwoordig zy, en genooten werde: wy ontkennen dat Chriſtus, op eene geeſtlyke wyze, tegenwoordig is: maar vraagt iemand, hoe hy tegenwoordig zy? dan is ons antwoord; wy weeten 't niet. Wy pleegen wel te zeggen, dat Jeſus, *op eene ſacramenteele wyze*, in 't Avondmaal tegenwoordig is; en dit woord ſchynt eene bepaaling te zyn van de wyze der tegenwoordigheid: maar dit woord betekent het zelfde, als *wy weeten het niet*. Dit willen wy zeggen, dat Jeſus Chriſtus overeenkomſtig met de wyze van een Sacrament, en niet op die wyze als onze lighaamen tegenwoordig zyn, maar op eene andere wyze, ons verſtand te boven gaande, tegenwoordig zy. Wy zeggen mede, dat Jeſus Chriſtus *in*, *met en onder het brood gegeeven* werde. Door deze drie woorden worden wel drie wyzen aangeweezen: maar zy toonen; dat wy niets, nopens de wyze van Chriſtus tegenwoordigheid, willen bepaalen. Mogelyk is ééne dezer de waare wyze, hoe Chriſtus in het H. Avondmaal tegenwoordig zy. Maar, om dat wy ze niet kunnen bepaalen, laaten wy de zaak gelooven. Des doen ze ons ongelyk aan, die zeggen, dat wy de wyze van Chriſtus tegenwoordigheid in 't Avondmaal bepaalen. De *Roomſchen* en *Hervormden* bepaalen die wyze; maar wy doen dit gantſch niet. Des hebben zy mis, die zeggen, (1) dat wy eene *impanatie* gelooven, dat is, dat Chriſtus in het brood en den wyn is. Zy hebben mis, die zeggen, (2) dat wy eene *Subpanatie* gelooven, dat is, dat Chriſtus onder het brood en den wyn is. Zy hebben (3) eindelyk mis, die zeggen, dat wy eene *conſubſtantiatie* gelooven, dat is, dat Chriſtus lighaam en bloed in ééne zelfſtandigheid met het brood en den wyn vereenigd worden. Dit alles is zeer ver van ons gevoelen af. De Ouden zeiden wel, dat wy *onder*, *in* en *met het brood en den wyn*, het lighaam en bloed van Chriſtus ontvingen; maar door

deze zegswyze wilden zy niets bepaalen, maar veeleer hunne onkunde belyden.

II. Nu zullen wy *het gevoelen* onzer (*Lutherſche*,) Kerke met ſchriftuurplaatzen *ſtaaven*. Onze Voorvaders hadden twee bewyzen, om de waare en weezenlyke tegenwoordigheid van Christus ligbaam en bloed in het Avondmaal te toonen. Zy beweezen ze (1) uit de woorden der inſtelling. De Heiland zeide; *dit is myn lichaam; dit is myn bloed*. En voorts ontleenden ze (2) een bewys uit de Leer raakende de mededeeling der eigenſchappen. Want zy zeiden, dat Christus menschlyke natuur alle eigenſchappen der Godlyke natuur hadt ontvangen. Daar nu onder deze de Alomtegenwoordigheid is; zo is der menschlyke natuure van Christus de alomtegenwoordigheid gegeeven. Hier uit beſlooten zy: dienvolgens is Christus menschlyke natuur alomtegenwoordig, en dus ook in het H. Avondmaal. Doch dit tweede bewys is noch door LUTHER, noch door alle Godgeleerden, goedgekeurd, en van hen aangenomen. (*)

Der-

(*) De gedachten der Lutherſche Godgeleerden, nopens dit leerſtuk, zyn niet eenſtemmig, gelyk de Hoogleeraer ons te kennen geeft, als hy over dit onderwerp handelt. 'Er zyn, volgens hen, drie ſoorten van mededeeling der eigenſchappen in aenmerking te neemen: (1.) de mededeeling der eigenſchappen van beide de natuuren in 't algemeen; (2.) die, welke *het ſoort der Majeſteit* genoemd word, en (3.) die, welke de *gemeenſchap der ampts-werken* heet. By de ontvouwing van het tweede ſoort waerop in dit geval geoogd word, brengt de Hoogleeraer, met betrekking tot de zwarigheden desaengaende, nog het volgende by.

„ De geheele Godlyke Majeſteit heeft aan Christus menschlyke natuur niet kunnen medegedeeld worden. Dit belet het Wezen der menschlyke natuur zelf. Eenige eigenſchappen zyn zodanig, dat de menschlyke natuur voor dezelve niet vatbaar is. Eeuwigheid valt niet in dezelve. Christus menschlyke natuur is eindig; en zo valt ook de onmeetbaarheid niet in de menschlyke natuur. Hierom maaken de Godgeleerden een onderſcheid tuſſchen de middelyke en onmiddelyke bezitting: by voorbeeld, een zoon van een ryken is ryk door zyne ouders, en dus middelyk: de Ouders zyn ryk, onmiddelyk. Maar de wyze der bezitting neemt de bezitting zelve niet weg. Des formen wy dezen regel. Christus menschlyke natuur bezit de gantſche Godlyke Majeſteit, doch niet alle haare eigenſchappen op dezelfde wyze; maar eenige onmiddelyk, andere middelyk. Die eigenſchappen naamlyk zyn, of werkende of rusten-

Derhalve komt alles op het eerſte bewys aan. Onze Voorvaders nu meenden, dat alles uit de woorden der inſtellinge

tende; de eerſte zyn zodanige, waarmeê de werking gaat gepaard, by voorbeeld almacht, rechtvaardigheid. En rustende zyn zulke, waarmede geen werking gaat gepaard, by voorbeeld, eeuwigheid, oneindigheid. Werkende eigenſchappen bezit de menſchlyke natuur van Christus onmiddelyk, de rustende middelyk. Dit middel nu zyn de werkende eigenſchappen: by voorbeeld, de menſchlyke natuur bezit, onmiddelyk, de oneindigheid niet, maar middelyk door de werkende eigenſchappen. Zy bezit naamlyk eene oneindige weetenſchap; des oneindigheid; maar door middel der weetenſchap. Zo heeft zy eene onmeetbaare weetenſchap; des onmeetbaarheid; door middel van de weetenſchap. Dit is de gewoone weg der Godgeleerden, welken zy inſlaan, om deze zwaarigheden op te losſen, waarop wy zullen blyven, al is het, dat eenige dingen, op een ſpitsvondige wyze, daar tegen ingebragt konden worden. —— Dan, onder deze eigenſchappen, heeft de *alomtegenwoordigheid* de grootſte zwaarigheid, tusſchen onze en de *Hervormde* Godgeleerden, in de XVIde *eeuw* verwekt. De *Hervormden* zouden de geheele mededeeling hebben toegeſtaan, zoo de onzen ſlegts de alomtegenwoordigheid hadden uitgezonderd. Een gedeelte der Goddelyke Majeſteit is de alomtegenwoordigheid. Nu heeft de Godlyke natuur haare eigenſchappen en haare Majeſteit aan de menſchlyke natuur medegedeeld. Des kan de menſchlyke natuur van Christus in het H. Avondmaal tegenwoordig zyn. —— In onze (*Lutherſche*) Kerk zyn Godgeleerden, welke ontkennen, dat de alomtegenwoordigheid aan Christus menſchlyke natuur is medegedeeld. De *Saxiſche* Godgeleerden ſtellen, dat aan die natuur de alomtegenwoordigheid medegedeeld is. Dit zelfde ſtellen allen, die het voorſchrift van eenigheid (*formula concordiæ*) aannamen. De *Bronswykſche* Godgeleerden, die het voorſchrift van eenigheid niet aannamen, ontkenden de alomtegenwoordigheid. Zy ſtaan toe het tegenwoordig zyn aan veele plaatzen, Zy willigden in, dat Christus menſchlyke natuur aan veele, of alle plaatzen, is, waar hy beloofd heeft, tegenwoordig te willen zyn. Nu heeft hy beloofd, dat hy tegenwoordig wil zyn in het H. Avondmaal. Des, enz. Dit geſchil kan, ligt, worden bygelegd. Die de alomtegenwoordigheid ontkennen, doen dit daarom, om dat zy meenen dat 'er ongerymde gevolgen uit vloejen. Zy zyn van gedagten, dat 'er uit vloeje, Christus zy in de geheele waereld uitgebreid; of, zoo hy, volgens de menſchelyke natuur, alomtegenwoordig ware, dat de menſchlyke natuur vermenigvuldigd is, zo ze niet uitgebreid is. Doch deze tegenwerping raakt hen niet, die de al-

ge beweezen kon worden. Zy hadden niet geheel mis. De woorden der inſtellinge, op zigzelve beſchouwd, bewyzen wel niet die wezenlyke tegenwoordigheid, welke onze Kerk gelooft. Maar, wordt by de woorden der inſtellinge die verklaaring gevoegd, welke PAULUS geeft; dan wordt de zaak buiten allen twyffel geſteld. Weshalven zy daarin eeniglyk mishadden, dat ze uit de woorden der inſtellinge alleen de wezenlyke tegenwoordigheid van Christus lichaam en bloed wilden bewyzen. 't Bewys valt beter uit, wanneer de woorden van PAULUS, 1 Cor. X, 16, 17. met die der inſtelling worden vereenigd. De *Kelk* of *Drinkbeker* wordt geſteld in plaats van den wyn, 't vervattende voor het vervatte. PAULUS verklaart de woorden in den zin der *Lutherſche* Kerke. Hy zegt, α) dat brood en wyn in 't H. Avondmaal tegenwoordig zyn; β) dat, behalven brood en wyn, het lichaam en bloed van Christus tegenwoordig zyn; en γ) dat 'er tusſchen het brood en lichaam van Christus, en tusſchen den wyn en het bloed van Christus, insgelyks eene gemeenſchap is. Dewyl nu PAULUS de wyze dezer gemeenſchap niet bepaalt; daarom laaten wy ook de wyze dezer gemeenſchap aan het Opperwezen over. Doch uit deze woorden, *dit is myn lichaam*, *dit is myn bloed*, is blykbaar, dat Christus lighaam en bloed, waarlyk en wezenlyk, in 't H. Avondmaal tegenwoordig zyn en gegeeven worden. Dit valt niet zwaar om te bewyzen. Wy redeneeren dus: PAULUS zegt, dat Christus bloed met den wyn, en deszelfs lighaam met het brood, gemeenſchap hebben. Twee lighaamen nu hebben geene gemeenſchap zoo 'er niet een Medebeſtaan en ene tegenwoordigheid zyn. Des is Christus lighaam en bloed te gelyk met het brood en den wyn tegenwoordig. Twee afwezende geesten kunnen ook eene zekere gemeenſchap hebben; maar twee lighaamen kunnen

alomtegenwoordigheid ſtellen. Wy ſtellen geen *natuurlyke* tegenwoordigheid, maar een *ſymboliſche*. De wyze der alomtegenwoordigheid is eene Verborgenheid. Wy gelooven eene *ſacramenteele tegenwoordigheid*. De bewyzen nu worden geſteld tegen eene *natuurlyke* tegenwoordigheid. Des raaken zy ons niet. Laaten wy daarom een einde van de geſchillen maaken! Laaten wy hier by blyven: de geheele Godlyke Majeſteit is aan de menschlyke natuur medegedeeld. Tot deze Majeſteit behoort de alomtegenwoordigheid. Des is ook deze aan die natuur medegedeeld."

nen geene gemeenſchap hebben, ten zy ze mede zelfſtandig zyn. Het brood is een lighaam, en PAULUS zegt, dat lighaamen gemeenſchap hebben: dewyl nu brood en lighaam gemeenſchap hebben, en de gemeenſchap zonder het Medebeſtaan niet wezen kan; zo is het lighaam en brood in 't H. Avondmaal tegenwoordig. Op dezelfde wyze is het gelegen omtrent den wyn en Christus bloed. Dienvolgens werpen PAULUS woorden het gevoelen der *Roomſchen* en *Hervormden* omver. De *Hervormden* zeggen, dat wy, in 't H. Avondmaal, Christus lighaam *Symbolisch* ontvangen. Ware dit zo, dan zouden wy ſlegts eene zaak, de tekenen naamlyk, ontvangen. Maar nu zegt PAULUS, dat wy het brood en den wyn; het lighaam en bloed van Christus ontvangen. — Dezelfde woorden ſtooten de *Transſubſtantiatie* der *Roomſchen* omver. Want die meenen mede, dat wy ſlegts één zaak ontvangen, het lighaam van Christus, en niet het brood.

„ Beide gevoelens, derhalve, dat van de *Roomſchen* zo wel, als dat der *Hervormden*, zyn met de H. Schrift ſtrydig, en daarby zeer onbedagt. Dat der *Hervormden* is onvoorzigtig. Want by de woorden der inſtellinge gaan zy van den eigenlyken en gewoonen zin af, en neemen den oneigenlyken en figuurlyken zin aan, Christus, ſtilzwygende, van onvoorzigtigheid beſchuldigende. Alle geſchillen, wegens het H. Avondmaal ontſtaan, heeft Christus voorzien. Toen hy deze woorden ſprak, *dit is myn lichaam*, heeft hy voorzien, dat veele Christenen ze verkeerd zouden opvatten. Christus hadt, met één enkel woordje, alle geſchillen kunnen voorkomen, indien hy hadt gezegt: dit BETEKENT, of WIL ZEGGEN, enz. Maar dit niet te min, zeide hy, IS, alhoewel hy voorzag, dat dit woordje een twistappel zoude worden. Nu zal niemand Christus van onvoorzigtigheid beſchuldigen, en zeggen, dat hy, met voordagt, ſtof tot twisten aan de hand heeft willen geeven. Des moet het andere waar zyn, dat Christus woorden eigenlyk moeten verſtaan worden. Het gevoelen der *Roomſchen* is ongerymd. Want zy meenen dat de zelfſtandigheid der tekenen veranderd werde, en de toevallen derzelve blyven. Maar dit gevoelen loopt, regelregt, tegen de eerſte bovennatuurlyke beginzels aan."

On-

Onderwys in den Godsdienst, door J. v. NUYS KLINKENBERG, A. L. M. Ph. Dr. *en Predikant te Amſterdam, III Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1781. *In gr. octavo* 367 *bladz.*

De Eerwaerde *Klinkenberg*, den Natuurlyken Godsdienst afgehandeld hebbende, ſchikt het tweede Boek van zyn Onderwys, waermede dit Deel aenvangt, ter ontvouwinge der *ongenoegzaemheid van den Natuurlyken Godsdienst*. Zyn Ed. dringt de gewoone bewyzen met oordeel en nadruk aen, toonende wel inzonderheid het te kort ſchieten van de Leer der oude *Heidenſche Wysgeren*, in alle de gewigtige ſtukken, die tot het kennelyke van den Godsdienst behooren, en den grondſlag van het betrachtlyke uitmaken. En nadien men veelligt zou beweren, dat de Reden in later tyd meer verlicht geworden zy, dat van daer hedendaegſche beſchaefde Volkeren, zonder enige kennis van ene Goddelyke Openbaring, het ongelyk verder gebragt hebben, zo verledigt zich onze Leeraer voorts nog, om te doen zien, dat 'er, welke verlichte tyden wy ook mogen beleven, by alle zodanige Volkeren nochtans ene allerbeklagelykſte onkunde in zaken van den Godsdienst gevonden word. Bovenal komen ten dezen opzichte de *Chinezen*, die van zommigen als de verſtandigſte Natie beſchouwd worden, in aenmerking; dan 't blykt, uit het geen zyn Eerwaerde bybrengt, dat men, in zaken van den Godsdienst, de tegenwoordige Chinezen niet kundiger vind dan de oude Heidenen. En hieraen hecht hy eindelyk ene voordragt van het denkbeeld ener Godlyke Openbaring, met aenwyzing, dat dezelve *mogelyk* en *wenschlyk* is, als mede dat dezelve, na de verwaerloozing der aenvanglyke Openbaring by de oorſpronglyke ſchepping van 't menschdom, *noodzaeklyk* ware, zou het menschdom tot de rechte kennis van den Godsdienst komen; en dat men, ſchoon God 'er niet toe verplicht gehouden moge worden, echter genoegzamen grond heeft, om te beweren, dat het *waerſchynlyk* is, dat 'er daedlyk ene nadere Openbaring aen het menschdom verleend zy. ——— Zulks leid hem van zelve tot de vraeg; „ Is 'er in de daed zodanig ene Godlyke O„ penbaring? Is 'er onder alle de boeken, welken voor „ Godlyke Openbaringen zyn uitgegeven, wel één, van „ 't welke wy, op goede gronden, kunnen verzekerd zyn,

„ dat

„ dat het geen verdichtzel zy, maer een buitengewoon on„ derwys, van God zelven oorſpronglyk?" De beantwoording van het laetſte lid blyft uitgeſteld voor het vierde Boek, maer het volgende derde Boek, nog in dit Deel vervat, behelst des Leeraers onderrichtingen nopens het eerſte.

In dit onderzoek komen eerst in overweging verſcheiden Godlyke Openbaringen, die deze en gene Volkeren voorgeven te bezitten, doch welker verziering handtastelyk is; en 't onderzoek bepaelt zich voorts tot de *Turkſche*, de *Joodſche* en de *Christelyke* Openbaring. Ter algemener toetzinge van deze drie Openbaringen, gaet zyn Eerwaerde voorafna, de kenmerken ener Godlyke Openbaringe, en wat 'er in dezelve vereischt worde. Vervolgens toont hy dat de *Turkſche* Openbaring daer mede niet beſtaenbaer is, maer dat 'er de *Joodſche* en *Christelyke* Openbaringen beiden aen beantwoorden; als mede dat die beiden zo met elkanderen zamengaen, dat ze als ene achtervolgende en verenigde Openbaring inkomen; weshalve men, onder de benaming van de Christelyke Openbaring, gevoeglyk ooge, op de gewyde Boeken zo der Jooden als der Christenen. —— Op de ontvouwing dezer kundigheden, die zyn Eerwaerde geleidlyk en met vereischte klaerheid voordraegt, volgt eerst een algemeen bericht van de Boeken dezer Openbaringe, en voorts een uitgebreider verſlag van het oogmerk en den inhoud der ſchriften, zo des Ouden als des Nieuwen Testaments. Hier nevens voegt hy zyne leerzame onderrichtingen nopens de tael en den ſtyl der Heilige Schriften, als mede over derzelver verdeeling in Kapittelen en Verzen. En ten laetſte beſluit hy dit Boek met enige aenmerkingen over de Apocryphe Schriften, die, ſchoon ze hare nuttigheid hebben, echter niet in denzelfden rang met de andere ſchriften geplaetst behooren te worden. De Eerwaerde *Klinkenberg* behandelt deze onderwerpen alleszins op ene leerzame wyze, die zeer wel geſchikt is, om den Lezer een regelmatig begrip in te boezemen, van de voorafgaende kundigheden betreffende de Christelyke Openbaring, welker Godlykheid hy in een volgend Boek met opzet en uitvoerig zal betoogen. —— Wyders heeft onze Leeraer by dit Werk gevoegd een *Tafereel des Bybels*, het welk den korten inhoud van ieder Boek vertoont, en ene ontledende ſchets geeft, van de voornaemſte zaken, welken 'er in voorkomen, om, met een opſlag van het oog, te zien, welke zaken 'er in elk een Hoofdſtuk behandeld worden. Dit Tafereel, dat ook af-

afzonderlyk afgegeven wordt, is op drie bladen in plano gedrukt, en kan, als ene geſchikte handleiding tot het nagaen van het beloop der Heilige ſchriften, met vrugt gebezigt, en niet ongepast voor aen de gebruikelyke Huisbybels geplaetst worden.

H. VENEMA Inſtitutiones Hiſtoriæ Eccleſiæ V. et N. Testamenti, Tom. V. ſeu Eccleſiæ Christianæ T.II. Lugd. Bat. ap. *S. et J. Luchtmans*, et. Leovardiæ ap. *G. Tresling*, 1781. In quarto 725 pp.

Het tydperk, in dit Deel afgehandeld, vangt aen met het begin der zevende, en ſtrekt zich uit tot op het einde der elfde Eeuwe; de gewigtigſte voorvallen der Christelyke Kerke, in derzelver verband met nevensgaende omſtandigheden, geduurende dat verloop van tyd, ontvouwt de Hoogleeraer, naer gewoonte, op eene naeuwkeurige wyze. En vermits de opkomst van het *Muhammedanismus*, in de zevende Eeuw, een by uitſtek nadeeligen invloed op den ſtaet der Kerke in 't Oosten gehad heeft; zo vlegt de Hoogleeraer, by 't gewagen van die tydsomſtandigheden, 'er gepastlyk in een opzetlyk verſlag van deszelfs grondlegger *Muhammed*, en van den inhoud der Leere zyner Aenhangeren, zo ten aenzien van het leerſtuklyke als betrachtende; voorts een bericht van de grondſlagen op welken men *Muhammed* voor een waer Propheet houd, als mede van den oorſprong zyner Leere; en eindelyk van de opkomst en voortgang dezer Secte, tot aen de oprechting en vestiging van het Turkſche Ryk; waer in de Muhammedaenſche Godsdienst zich het luisterrykſte voordoet. De Hoogleeraer behandelt dit onderwerp op zodanig ene manier, dat alles zeer geſchikt zy, om den Lezer een meer oordeelkundig en geregelder denkbeeld te verlenen van alles, wat tot het wezenlyke van den Godsdienst der Muhammedanen behoort, dan men 'er zich veelal van vormt. ——— Buiten dit voorval en deszelfs gevolgen, dat hier, ter oorzake van 't gewigt dezer gebeurtenisſe, wel ene byzondere melding verdiende, onderſcheid zich het opgenoemde tydperk, by uitſtek, door herhaelde twistgedingen over de Leer, den openlyken Eerdienst, en het Beſtuur der Kerke; welken onze Geſchiedkundige Godgeleerde, by 't ontvouwen der Geſchiedenisſen, met oplettendheid naſpoort, en oordeelkundig voordraegt. Op het nagaen van het gantſche beloop, ontdekt men gereed-

redlyk, dat het Opperhoofd der Roomſche Kerk inzonderheid, te midden dier oneenigheden, en derzelver beſlisſingen, waerin hy natuurlyk eene voorname hand had, trapswyze zyn Kerklyk Gezag wist te vergrooten; tot dat eindelyk *Gregorius de* VII, eertyds *Hildebrandus* geheten, die den Pauslyken zetel bekleedde, van 't jaer 1073, tot het jaer 1085, dat Gezag tot den hoogſten trap deed klimmen; 't welk den Hoogleeraer niet oneigen noopt, een wat uitvoeriger bericht van dezen Paus en deszelfs Beſtuur te geeven. Dit berigt eindigt met eene uitdruklyke melding van, en aenmerkingen over, de uitbreiding van dit Gezag, zo in het Waereldlyke als in 't Geestlyke, door Paus *Gregorius*; in wiens voetſtappen de op hem volgende Pauſen ook getreden zyn. En vermids men hierin de eerſte vastgeklede grondſlagen van dat hooggaende Gezag ontdekt, ſchynt het ons wel der moeite waerdig, den Lezer, het hoofdzaeklyke van 't geen de Hoogleeraer deswegens meld, mede te deelen.

Met den aenvang brengt hy ons onder het oog de zeven-en-twintig Artikelen, uit een Geſchrift, bekend onder de benaming, *Dictatus Hildebrandini* of *Dictatus Papæ*, die het Pauslyk Gezag boven alle andere Waereldlyke en Geestlyke Magt verheffen, en den Paus eene algemene heerſchappy over de Kerk, in den uitgebreidſten zin, toeëigenen. Ze komen hier op uit. 1. De Roomſche Kerk is door den Heer alleen gegrondvest. 2. De Roomſche Bisſchop alleen draegt met regt den naem van Algemenen Bisſchop. 3. Hy alleen kan de Bisſchoppen afzetten en weder aenſtellen. 4. 's Pauſen Legaet of Afgezant heeft den voorrang boven alle de Bisſchoppen in eene Kerkvergadering, en kan het vonnis van afzetting tegen hen uitſpreken. 5. De Paus kan de afwezigen afzetten. 6. Men vermag zich met de zulken, die door den Paus gebannen zyn, zelfs niet in 't eigenſte huis onthouden. 7. Het ſtaet den Paus alleen vry, naer tydsvereiſch, nieuwe wetten te maken, nieuwe gemeenſchappen te ſtigten, eene canonniksdy in eene abdy te veranderen; en, in tegendeel, een vermogend Bisdom te ſplitzen, of onvermogenden zamen te voegen. 8. Hy alleen heeft het regt om de Vorſtlyke Eertekens te dragen. 9. Alle Vorſten hebben alleen des Pauſen voeten te kuſſen. 10. 's Pauſen naem alleen is in de Kerk te verheffen. 11. Zyn naem als Paus alleen moet in de Waereld erkend worden. 12. Het ſtaet aen hem de Vorſten af te zetten. 13. Hy heeft de magt om de Bisſchoppen, als de nood zulks vordert, van de eene ſtandplaets

tot de andere te doen overgaen. 14. Hy heeft de magt om Klerken, in alle Kerken, te wyden. 15. En iemand, door hem gewyd, kan over eene vreemde Kerk het opzicht hebben, maer geen dienst doen, ook mag zodanig een geen hooger wydzel van een anderen Bisschop ontvangen. 16. Gene Kerkvergadering moet, buiten 's Pausen bevel, Algemeen genoemd worden. 17. Men heeft geen leeskapittel noch boek, zonder des Pausen gezag, voor canonyk of regelmatig te houden. 18. 's Pausen beslissing mag door niemand herroepen worden, maer hy alleen kan die van alle anderen herroepen. 19. De Paus moet door niemand beoordeeld worden. 20. Men mag niemand veroordeelen, die zich op den Apostolischen stoel beroept. 21. De gewigtige zaken van ieder Kerk moeten voor dezen stoel gebragt worden. 22. De Roomsche Kerk heeft nooit gefeild, en zal, naer 't getuigenis der Heilige Schrift, nimmer feilen. 23. De Roomsche Opperpriester word, zo hy regelmatig ingewyd zy, door de verdienste van den Heiligen Petrus, buiten tegenspraek Heilig enz. 24. Het is den Onderdanen, op des Pausen bevel en vergunning, geoorlofd, hunne aenklagten te doen. 25. De Paus kan Bisschoppen afzetten en weder aenstellen, zonder eene Kerkvergadering zamen te roepen. 26. Die met de Roomsche Kerk niet instemt is voor geen Catholyk te houden. 27. De Paus heeft de magt, om de Onderdanen van hunnen pligt van getrouwheid aen slegte Overheden te ontslaen.

Verscheiden dezer Artykelen zyn, gelyk de Hoogleeraer breeder toont, volstrekt nieuwigheden. Hiertoe brengt hy, inzonderheid, 1. Dat de naem van *Paus* bepaeld word, als behoorende alleenlyk aen de Roomsche Bisschoppen. 2. Dat de Paus den naem zou voeren van *Algemeen Bisschop*. 3. Dat hy de afwezigen, ook buiten het geval van hardnekkigheid, kan afzetten. 4. Dat hy de magt heeft van de Vorsten te ontthroonen, en de Onderdanen van hunnen plicht te ontheffen. 5. Dat hy zich het opgebied in 't Waereldlyke en Geestlyke aenmatigt; zo dat hy alleen het regt hebbe, om nieuwe wetten te maken, dat zyn naem alleen in de Kerk te verheffen zy; dat men, buiten zyn gezag, geen boek voor regelmatig te houden hebbe, en dat alle Pausen, door de verdiensten van Petrus, Heiligen enz. zyn. 6. Voegt hierby, eindelyk, dat *Gregorius de VII* alles, wat zommige Pausen zig nu of dan toeeigenden, bevestigd en op zyn persoon, in zyne Pauslyke waardigheid, overgebragt heeft; als, by voorbeeld, dat hy

van

van niemand beoordeeld, en zyne beslisfing door niemand herroepen kan worden; dat de Roomsche Kerk nooit gefeild heeft, noch immer feilen zal enz. en dat hy alleen het regt heeft, tot het dragen der Vorstlyke Eertekenen, te weten *der Kroone*; 't welk echter te verstaen is, niet onder de Keizers en Koningen, maer onder de Bisschoppen. Men merke hieromtrent aen, dat de Pausen vóór *Bonifacius* den VIII slegts *éne enkele Kroon* droegen, dat hy 'er de *tweede* bygevoegd, en dat *Urbanus* de V dezelve eindelyk drievouwig gemaekt heeft (*).

De Hoogleeraer merkt hieromtrent wyders aen, dat deze opgemelde Artikelen den *Antichristischen* geest aenduiden, in zo verre Paus *Gregorius* zich hier mede in de plaets van *Christus* stelt, en de vryheid der Kerke volstrekt vernietigt; van waer hy ook niet vreemd is van te denken, dat men het tydstip der opkomste van den Antichrist, en der invoeringe van de Pauslyke dwinglandy, tot den regeeringstyd van dezen Paus hebbe te brengen. 't Is wel zo, dat zommigen de echtheid van het opgemelde Geschrift, of dier 27 Artikelen, betwist hebben; doch, gelyk de Hoogleeraer toont, zonder genoegzamen grond. Intusschen durft hy echter niet beslissend bepalen, of *Gregorius* zelve dit Geschrift opgesteld hebbe, of deze Artikelen door hem in ene Kerkvergadering vastgesteld zyn, zo als *Baronius* dezelven tot de achtste Roomsche Kerkvergadering brengt, dan of dezelven door iemand anders, uit des Pausen brieven, daden en grondregelen van zyn gedrag, opgemaekt zyn. Mogelyk, zegt hy ten laetste, heeft de Paus zelve deze Artikels *gedicteerd* of opgegeven, en dezelven zynen Afgezanten, door de Waereld verspreid, aenbevolen, om ze alomme bekend te maken, en 'er hun gedrag naer in te richten.

(*) Men wil dat 'er mede aengeduid worde, de vereniging van het *Keizerlyk*, *Koninglyk* en *Priesterlyk* gezag, in den persoon van den *Paus*.

F. B. ALBINUS, *Beschryving van 's Menschen Natuur. Uit het Latyn vertaald, door* A. VAN SOLINGEN, *Med. Doct. Te Middelburg, by* W. Abrahams. *Behalven de Voorredens, 296 bladz. in gr. 8vo.*

Zy, die zig op de kennisse en beoefening der Genees- en Heelkunst toeleggen, en buiten staat zyn dit voortreffe-

lyke Werk van den Hoogleeraar ALBINUS, in het oorſpronglyke te leezen; zullen het den Heer VAN SOLINGEN dank weeten, dat zyn Wel Ed. de moeite heeft op zig genoomen, eene Nederduitſche Vertaaling daarvan te bezorgen. —— Wy hebben reeds, by de Latynſche uitgave, onze gedagten over dit in allen opzigt uitmuntend Werk gezegd en den welverdienden lof daaraan gegeeven (*); —— dus wy ons thans alleen vergenoegen, met onzen Leezer te verzekeren, dat, zo verre het ons heeft toegeſcheenen, het oorſpronglyke, door deeze Vertaaling, zo min mogelyk, verlooren heeft.

De Heer *van Solingen* verzekert ons daarenboven in de Voorreden, dat de Overzetting door den Schryver zelve is naagezien; dus niemand aan derzelver nauwkeurigheid behoeft te twyfelen.

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-oef. V. Deel. bl.* 117.

Verhandeling over de Indiaanſche Pokken. Door P. M. NIELEN, *M. D. te Utrecht. Uitgegeven door de Holl. Maatſchappy der Weetenſchappen. Te Haarlem, by* J. Bosch, 56 *bladz. in gr.* 8*vo.*

In deeze wel opgeſtelde Verhandeling, die door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem is uitgegeeven, geeft ons de Heer *Nielen* eene beknopte en volledige Beſchryving van eene Ziekte, die by de Nederlanders, in de West-Indiſche Colonien, onder den naam van Indiaanſche Pokken bekend is. —— Het is, zegt de Schryver, eene beſmettelyke Huid-ziekte, alleen eigen aan de Landen, die onder de zogenaamde verzengde Luchtſtreek gelegen zyn, en die, zo Indiaanen als zwarte Volkeren, die deeze lugtſtreek bewoonen, zonder onderſcheid van ſexe of ouderdom, meest allen eenmaal in hun leven, doch gemeenlyk in hunne jeugd, aandoet; openbaarende zig door puisten in de Huid, die langzaam en byna zonder eenige merkbaare Koorts tot verettering overgaan; tot rypheid gekoomen zynde, eenen taaijen, dikken en ſpekagtigen Etter bevatten, verder langzaam verdroogen, in korſten veranderen, en dan afvallen; omtrent, gelyk men waarneemt in het beloop der Kinder-pokjes, maar altyd met dit aanmerkelyk onderſcheid, dat de Indiaanſche Pokken veel langer duuren, gemeenlyk veel grooter zyn, eene

ne gantsch andere Etterſtoffe bevatten, en nooit met zulke hevige en ſchielyke toevallen, als wel de Kinderpokjes, vergezeld worden.

De Europeaanen, offchoon dezelfde Gewesten bewoonende, ondergaan deze ziekte zeldzaam, en by aldien zy niet uit Ouders gebooren zyn, die dezelve geleden hebben, zo tast ze hen nooit aan dan door beſmettinge.

Het gevoelen van *Bontius*, als of de oorzaaken deezer Ziekte, in eene byzondere eigenſchap van de Luchtſtreek te zoeken; als ook dat van *Astruc*, die na *Gonſ. Fern. d'Oviedo*, *du Tertre*, en anderen, de Indiaanſche Pokken verward met de Venus-ziekte, en de oorzaaken in het maandſtondelyke bloed der Vrouwen ſtelt, worden hier bondig wederlegd, en onze Autheur is openhartig genoeg zyne onkunde, omtrent de waare en eerſte oorzaak deezer Ziekte, te belyden. Ondertuſſchen komt het hem waarſchynlyk voor, (en hierin zyn wy het met hem eens,) dat de oorzaaken deezer Ziekte, eens beſtaan hebbende, nog kunnen beſtaan, en dus deeze ziekte nog, zonder voorafgaande beſmetting, uit haare eigen oorzaaken kan gebooren worden. Men neemt in de Indiaanſche Pokken, even als in de Kinder-pokjes, tweederlei ſoorten waar, te weeten, een valſche en een waare ſoort. De waare Indiaanſche Pokken zyn of onderſcheidene of te zaamenvloeiende. Beide ſoorten van de waare Pokken zyn onderworpen aan vier Tydperken, (*ſtadia*) die zy, om te geneezen, volmaakt dienen door te loopen. Het eerſte Tydperk is dat, van de beſmettinge; het tweede, van de uitbottinge der puisten; het derde, van de rypwordinge, en het vierde, dat van de verdrooginge en afvallinge der korſten.

De Schryver loopt deeze vier Tydperken afzonderling door, beſchryft de byzondere toevallen, die aan yder derzelven eigen zyn, en toont de geneeswyze, op eene zeer eenvoudige en oordeelkundige wyze, aan. —— Hy onderzoekt vervolgens de toevallen, uit de Indiaanſche Pokken nablyvende, by de Nederlanderen bekend onder den naam van Naweên, en beſluit zyne Verhandeling met een vergelyking tuſſchen de Venus-ziekte en de Indiaanſche Pokken, om het gevoelen van zommigen te wederleggen, als of deeze twee Ziekten weleer, in America, niet dan eene zelfde Ziekte waren.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootſchap der Konſten en Weetenſchappen. Eerſte Deel, met Plaaten. Te Rotterdam, by R. Arrenberg, *en te Amſterdam, by* J. Allart, 1781. *Behalven het Voorwerk* 387 *bladz. in gr. octavo.*

Zo 'er hier of daar nog gevonden worden, die onze Oostindiſche Bezittingen met een min gunſtig oog beſchouwen, als waren dezelven genoegzaam ongeſchikt voor den bloei der Konſten en Weetenſchappen, de zodanigen zullen, op het doorbladeren deezer Verhandelingen, ligtlyk tot gunſtiger gedagten deswegens komen. ——— Het Voorberigt leert ons, hoe men, in den jaare 1778, te Batavia, een Genootſchap, onder de ſpreuk, *Ten nutte van het Gemeen*, in ſtand gebragt hebbe, ten einde met vereenigde kragten mede te werken tot het bevorderen van nutte kundigheden in de Oosterſche Volkplantingen. By de ontvouwing van deszelfs inrigting, wyst men tevens aan, welke heilzaame middels het Genootſchap reeds in handen heeft, en verder verwagt, om van een des te uitgeſtrekter nut te weezen. Uit dit verleende verſlag is op te maaken, dat het Bataviaaſche Genootſchap zeer wel geſchikt zy, om onze Nederlandſche Genootſchappen te evenaaren; en dat men zig, op goeden grond, moge voorſtellen, dat het ook ons hier te Lande byzonder dienſtig zal zyn, ter vermeerderinge of opheldering onzer kundigheden van verſcheiden zaaken, die de Oostindiſche Gewesten betreffen. Ter verſterkinge van deeze verwagting dient ook daadlyk dit eerſte Deel van Verhandelingen, 't welk het Genootſchap, als de aanvanglyke vrugten van deszelfs arbeid, gemeen gemaakt heeft: nadien het zodanige ſtukken behelst, die aan dat denkbeeld beantwoorden, en dus den weetgierigen niet anders dan aangenaam kunnen zyn; vooral ten opzigte van het Gewestkundige en de Natuurlyke Historie, tot welke twee hoofdtakken de hier medegedeelde Verhandelingen meerendeels betrekkelyk zyn.

Eene korte Schets van de *Bezittingen der Nederlandſche O. I. Comp.* verleent een beknopt, maar tevens in zyne ſoort volledig, berigt van die Gewesten, welken de Maatſchappy min of meer in eigendom bezit, of wier Vorſten 't zy Bondgenooten of Leenmannen der Compagnie zyn. Tot dezelve behoort eene breedere afzonderlyke beſchryving van het Koningryk *Jaccatra*, dat eene uitvoeriger melding vordert; vermits de Compagnie het zelve in vollen

len eigendom bezit, als mede van deszelfs Hofplaats *Batavia*, alwaar de zetel van 't gebied der Maatſchappy gevestigd is. Deeze beſchryving gaat vergezeld van een platten grond, van de Stad en het Kasteel van Batavia, mitsgaders van twee verſchillende gezigten van het Kasteel, en nog éene van de Hollandſche Kerk te Batavia. Wyders ontmoeten we hier eene beſchryving, met eene nevensgaande Plaat, verbeeldende een gezigt van *het Eiland Timor*, welks Zuid-west-kust de Maatſchappy bezit; die 'er gemeenlyk een Onderkoopman tot Opperhoofd ſtelt. Dezelve voert ook het gezag over de nabuurige Eilanden van *Poeloſmauw*, *Rotty*, *Savo*, *Solor* en een gedeelte van dat van *Sumba*; zynde de zogenaamde Vorſten van die ſtreeken verpligt, voor hem als Opperhoofd, te verſchynen, wanneer hy ze laat roepen, zo voor den dienst der Maatſchappye, als om hunne onderlinge oneenigheden te beſliſſen. Het verſlag van dit Eiland, welks gedeeltlyke bezitting der Maatſchappye inzonderheid nuttig is, ter weeringe van den ſmokkelhandel in ſpeceryen, gevalt hier des te beter, om dat wy tot nog geene opzetlyke beſchryving van dit Eiland hadden. Terwyl deeze ſtukken dienen ter nadere onderrigtinge nopens etlyke byzonderheden raakende het Land, ſtrekt een ander Stuk; ter aanpryzinge van het *verbeeteren onzer Hollandſche Zeekaarten*, naar de Engelſchen en Franſchen; met het gadeſlaan hunner laatere ontdekkingen, waarneemingen, en aftekeningen; het welk getoond wordt in verſcheiden opzigten van een weezenlyk belang te zyn. Hier benevens komt ons in dit Deel voor, eene ontvouwing van het *verſchil der Tydrekening*, by de Aziatiſche Volkeren, met aanwyzing hoe dezelve met onze Europiſche Tydrekening te vergelyken zy: en verder het begin van eene *Javaanſche Historie*, of de mededeeling eener Nederduitſche vertaaling van den aanvang van een oud Javaansch Historieboek, 't welk de Javaanen als een gewyd geſchiedboek eerbiedigen, in zo verre, dat niemand onder hen het zelve opene, eer hy het op zyn hoofd geleid hebbe. Men heeft de Nederduitſche afgifte van dit Geſchrift, als een waardig gedenkſtuk der Oosterſche Oudheid, hier en daar, met oordeelkundige aantekeningen verrykt; die ter opheldering van eenige Oosterſche kundigheden ſtrekken.

Buiten deeze opgemelde Stukken, die men meer of min als Gewestkundig mag aanmerken, vindt men in deeze verzameling nog verſcheiden Verhandelingen, die grootlyks tot de Natuurlyke Historie te betrekken zyn; welke ook in de

bovengenoemde beſchryving van *Jaccatra* enz. in 't oog gehouden is. Volgens een hier ingeleverd berigt, raakende de *Kinderziekte te Batavia en derzelver Inenting*, is de Kinderziekte aldaar gemeenlyk min kwaadaartig dan hier te Lande; en de weinige proeven van Inenting, tot nog in 't werk geſteld, zyn zo gunſtig uitgevallen, dat men verwagte, dat dezelve wel voortgang zal hebben. Min aanpryzende is een ander verſlag van geneeskundige *proefneemingen met den door kunst gemaakten Magneet*; als toonende dat dit geneesmiddel, hoewel zonder vrees voor gevaarlyke gevolgen in 't werk te ſtellen, ſchoon zomtyds van een heilzaam gevolg, egter op verre na nog niet behoort, onder dat ſlag van middelen, waar van men zig, gegrond, veel goeds kan belooven. Egter ſchynt het 'er zo mede geſteld te zyn, dat men 't der moeite wel waardig moge agten, om het, met oplettendheid op de verſchynzelen, door verdere proefneemingen, voort te zetten. Wyders dient de beſchryving van *een witten Neger van het Eiland Bali* tot verbetering van eenige kundigheden, raakende zodanige Menſchen; welken, naar dit berigt, niet aan te merken zyn, gelyk zommigen willen, als behoorende tot een byzonder geſlacht, 't welk zig van de Voorouders op de Nakomelingen voortplant; maar als zulken, die, terwyl ze in aart en geſteldheid met andere Menſchen overeenkomen, hunne verſcheidenheid aan toevallig zamenloopende natuurlyke oorzaaken verſchuldigd zyn; waardoor ze nu en dan, maar niet als een geregeld geſlacht, gevonden worden. Voorts wordt ons hier medegedeeld een *Register der Geſlachten van de drie Ryken der Natuur*, in het Maleidsch volgens het Alphabeth, en tevens in 't Hollandsch en 't Latyn; 't welk den Liefhebberen, met opzigt tot de Maleidſche benaamingen, veel gemaks kan geeven; en zo kan hun ook van dienst zyn, eene opgave van *de Orde der Palmboomen*; als mede eene in deezen aangeboden onderrigting, raakende *het verzamelen van Naturaliën*, of het geen men omtrent derzelver behandeling, 't zy ter eigen bewaaringe, 't zy ter verzendinge, in agt hebbe te neemen. Zy zullen verder met genoegen kunnen nagaan, eene Verhandeling, geſchikt ter ontvouwinge van *den tegenwoordigen ſtaat van den Landbouw*, in de Ommelanden van Batavia, die nog vervolgd ſtaat te worden, en tegenwoordig eene naauwkeurige beſchryving behelst van 't geen de Zuikermoolens en derzelver verbetering, met het daartoe behoorende, aangaat. Hierby komt nog een berigt van eene onlangs ontdek-

te

te *nuttigheid van den Piſangboom*, welker melding wy ten beſluite nog zullen voordraagen.

„ De Piſangboom, by LINNÆUS, *Muſa* genaamd, die uiterlyk op het aanſchouwen van geen den minſten dienst ſchynt, en inderdaad by den Inlander ook dus wordt aangemerkt, zo dra 'er de vrugt van afgeſneeden is, heeft ondertuſſchen inwendig een zoort van rag of ſpin, dat het catoen gelykt.

Deeze boom, dicht aan den grond om ver gehakt zynde, wordt de kruin daar van afgehouwen, de ſtam geſchild van onder opwaards, tot dat 'er geene affchilling meer gedaan kan worden, en men tot aan de vaste deelen genaderd is. Dit gedaan zynde, krygt men een langwerpig rond, dat zeer wit en zuiver is; vervolgens ſnydt men van boven, met een mes, in dezen afgeſchilferden ſtronk, eveneens, als of men denzelven aan ſchyven, van 1 tot 1½ duim dik, wilde verdeelen, zonder nochtans dieper te ſnyden, dan tot een gemakkelyke afbreeking, op die plaats, noodig is. Deze ſchyf dan afgebroken hebbende, moet men die zagtjes aftrekken, om de draaden niet te breeken, die tusſchen de ſchyf en den ſtronk zitten: en deze uitrekking moet zo lang geſchieden, tot dat 'er geene ſpin, tusſchen het afgebroken end, meer te voorſchyn komt, die, dus afgetrokken zynde, op een ſtuk blaauw papier gelegd wordt: wanneer men dan weder voortgaat op dezelve wyze, als hier even gezegd is. Dit rag of ſpin wordt vervolgens in de zon gedroogd, en dan, uit elkander gepluist zynde, krygt het eene gedaante als het catoen.

Hoe het nu verder, om 'er draaden van te ſpinnen, moet bewerkt worden, vereischt een nader onderzoek. De bereiding zal naar myn oordeel niet moeilyk vallen, als het rag of ſpin, eens of verſcheide maalen, met warm water wordt afgewaſchen, om het lymzel, dat daaraan kleeft, te beter te kunnen afſpoelen, en, even als het catoen, tot het ſpinnen, ligt en gemakkelyk te maaken. Ook is het onderſcheid, tusſchen den een en den ander *Piſang-boom*, zoodanig dat de *Piſang-hato*, boven alle anderen, moet gepreferreerd worden: deels door zyne witheid, en deels door het meerder rag of ſpin, dat hy van zich afgeeft: en de boom moet bereids vrucht gedraagen hebben, wil 'er wat goeds van komen. Andere Piſangboomen van onderſcheidenlyke naamen zyn, in zoo ver, wel alle goed, maar de draaden daar van zyn zoo wit niet: dit denk ik, dat, door dezelven in de zon te bleeken, kan verholpen

worden. Zoo men van dit geſpin eene koord draait, ter lengte en dikte van een penneſchagt, en die aan het vuur ontſteekt, zal dezelve branden als een lont tot dat 'er niets van overblyft: terwyl het afgeſponnen garen alle kleuren van verwen aanneemt.

Wyders zyn de jonge bladeren van den Piſang-boom, die binnenwaards zitten, en nog niet uitgebot zyn, zeer fraai, om daarop met het penceel te ſchilderen; doch om hier in te ſlaagen, moet men die in de zon droogen, of anders tuſſchen twee vellen wit papier, op een uitgeſtrekt ſtuk lynwaat, leggen, en dan, met een warm ſtrykyzer, daar over ſtryken; verdacht zynde, dat 'er bevoorens zeer fyn geſtooten harpuis over gewreeven wordt, eer men daarop kan ſchilderen of teekenen: en de Chinaſche Inkt komt hier het best voor."

Naamlyst der Boom- en Heestergewaſſen, dienſtig tot het aanleggen van Lustboschjes of zogenaamde Hermitagien. Door N. MEERBURGH, *Hortulanus van den Kruidtuin van 's Lands Univerſiteit te Leyden. Te Leyden by* J. Meerburgh; 1782. *Behalven het Voorberigt en de Bladwyzers, 41 bladz. in gr. octavo.*

Met dit kleine Geſchrift doet de kundige en vlytige *Meerburgh* een weezenlyken dienst, aan hun, die, volgens den thans heerſchenden ſmaak, hunne Lustplaatzen met Boschjes van verſcheidene ſoorten van Boom- en Heestergewaſſen vercieren. Hy deelt hun hier mede eene lyst van alle de daar toe geſchikte ſoorten, met eene korte characterizeerende beſchryving van dezelven. Eene daarbygevoegde letterwyzing onderrigt hen, welken des Winters gedekt worden; welken des Winters groen blyven, en gedekt moeten worden; welken groen blyven en niet gedekt moeten worden; en eindelyk welken klimmende of ſlingerende zyn. Men heeft hierin des eene gereede handleiding ter algemeener kennisſe van deeze Gewaſſen die voorts tot een rigtſnoer van regelmaatige keuze kan ſtrekken. En dewyl de Autheur zig, in 't opmaaken deezer Lyste, gehouden heeft aan de rangſchikking van den beroemden *Linnæus*; nadien hy daar en boven nog twee Bladwyzers, een van de vreemde, en een van de inlandſche benaamingen der opgenoemde Boom- en Heestergewaſſen, aan 't einde deezer Lyste, geplaatst heeft, zo valt het

het gemaklyk ieder Gewas op zig zelve na te ſpeuren; en, des begeerig zynde, het zelve verder te leeren kennen, door met het Werk van *Linnæus* zelven raad te pleegen, en zig te bedienen van de uitbreiding en verklaaring van 's Mans Zamenſtelzel, in dit opzigt, door den beroemden *Houttuin*.

Verzameling van onuitgegeevene Stukken, tot opheldering der Vaderlandſche Historie, opgezogt, byeengebragt, en met eenige aanmerkingen opgehelderd, door Mr. P. BONDAM, *Prof. in de Rechten te Utrecht, en Historieſchryver van Gelderland. Vyfde Deel. Te Utrecht by* B. Wild, 1781. *Behalven het Voorberigt en den Inhoud*, 379. *bladz. in gr. octavo.*

Het voorige ſtuk deeze keurige Verzameling gebragt hebbende, tot den tyd, dat de Aartshertog *Matthias* de waardigheid van algemeenen Landvoogd aanvaard had, zo vangt het tegenwoordige aan, met het byeenbrengen van zodanige ſtukken, welken betrekkelyk zyn, tot het kort daarop voorgevallen, of de handelingen van het Bondgenootſchap, om zig tegen den aanhang van *Don Jan*, die vermogend en onderneemend was, met kragt te verzetten, ten einde het beraamde ontwerp beſtendig te maaken. Met betrekkinge tot dit gedeelte onzer Geſchiedenisſen, zyn den Heer en Mr. *Bondam*, verſcheiden Papieren ter hand gekomen, welken ter opheldering van etlyke byzonderheden dier voorvallen dienen; waardoor dit Vyfde ſtuk, om op eene gelyke dikte als de voorigen te blyven, zig ſlegts bepaalt tot het tydsverloop der maanden, January, February en Maart, des jaars 1578.

Een hoofdonderwerp der Stukken, in deezen medegedeeld, is het voorgevallen in Gelderland, met opzigt tot de verkiezing en aanſtelling van een nieuwen Stadhouder, in de plaats van den Heer *van Hierges*, die, als tot den aanhang van *Don Jan* behoorende, (met de afzweering van deszelfs Meester,) mede gehouden werd van zyn Stadhouderſchap vervallen te zyn. Herhaalde raadpleegingen en onderhandelingen des aangaande, hier te berde gebragt, ontvouwen ons het beloop van dit ſtuk; en toonen ons, hoe het Prins *Willem* gelukte, de bevordering van zynen Broeder, Graaf *Jan*, tot die Stadhouderlyke bediening te bewerken; waarvan hy zig vervolgens, met zo veel beleid, wist te bedienen, om de *nadere Unie*, tuſſchen de nabuurige Gewes-

westen, te wege te brengen. Nevens dit hoofdonderwerp behelzen deeze Papieren nog verſcheiden andere gewigtige Stukken, zo ten aanzien van Overysſel in 't byzonder met betrekking tot de *Algemeene Unie*; als ten opzigte van de poogingen der Algemeene Staaten, om, vooral na de ontvangen nederlaag by Gembloers, met vereenigde kragten, *Don Jan*, mannmoedig en ſtandvastig het hoofd te bieden. De daartoe behoorende Stukken leveren ons een aantal van ophelderingen nopens verſcheiden byzondere inrichtingen diestyds gemaakt, en in 't werk geſtelde ſchikkingen, ten einde het Bondgenootſchap in ſtaat te ſtellen, om de genomen raadſlagen, ten meesten welzyn van den Lande, daadlyk ter uitvoeringe te brengen. Hier onder was zekerlyk het ſtuk der Geldmiddelen van een algemeen en hoogwigtig belang; des het niet vreemd zy, dat zulks byzonder in aanmerking kwame; en dat van daar etlyke deezer Papieren ook tot dit onderwerp betrekking hebben. De Heer en Mr. *Bondam* heeft dezelven, ſchoon ze al wat breed uitliepen, egter niet agterwege gehouden, maar in deezen by de anderen geplaatst, ten dienſte van hun, welken vermaak hebben, het finantieele van onze Republyk, van deszelfs eerſte begin af, met een ſtaatkundig oog na te vorſchen, en te beſchouwen; waartoe hun deeze Papieren te ſtade kunnen komen. —— Men heeft des, in veelerleie opzigten, reden, om den aanhoudenden arbeid van den Heer en Mr. *Bondam* danklyk te erkennen, en de verdere voortzetting daarvan met verlangen te gemoet te zien.

Geſchied-en Staatkundig Onderzoek, over den tyd, wanneer PHILIPS II, *Koning van Spanje, opgehouden heeft, Heer der Vereenigde Nederlanden te zyn. Door* Mr. ***. *Te Arnhem, by* J. Nyhoff, 1781. *Behalven het Voorberigt*, 110 *bladz. in gr. octavo.*

Zedert dat de Heer en Mr. *Pieter Paulus*, in zyne *Verklaaring der Unie van Utrecht*, beweerd heeft, dat men ongegrond het vervallen van het regt van Koning *Philips* II op de Nederlanden eerst brengt, tot den tyd der openlyke afzweeringe door 's Lands ſtaaten, in den jaare 1581; en dat men het zelve integendeel moet brengen, reeds tot dien tyd, toen de Nederlanders, onder de beſtiering van Prins *Willem* I, de wapenen openlyk opgevat

vat hebben, te weeten in het jaar 1568, is dat verſchil weder verleevendigd. Men vindt voorſtanders aan de eene en andere zyde; doch meerendeels hellen de laatere onderzoekers onzer Geſchiedenis over, tot het van oudsher zeer algemeene denkbeeld, door den vermaarden *van Bynkershoek* mede voorgeſtaan, volgens het welke die Vorst eerst opgehouden heeft Heer deezer Landen te zyn, toen 's Lands ſtaaten hem in den jaare 1581, plegtig afgezwooren hebben. De onderzoeklievende Opſteller van het hier bovengenoemde Geſchrift verklaart zig, in het zelve, ook voor deeze zyde; en bedoelt die ſtelling, zo uit de gronden van 't algemeene ſtaatsregt, als uit authenticque ſtukken van dien en laateren tyd, te betoogen; met wederlegging van 't geen daar tegen te berde gebragt is, zo door den Heer en Mr. *Paulus*, in zyne *Inleiding* tot de *Verklaaring van de Unie*; pag. 181 en verv., als door den Heer *van der Kemp*, in zyne *Aanmerkingen* over die Unie. ——— Onze Autheur ſtelt zig voor, de drie volgende ſtukken te behandelen.

„ 1. Dat, volgens de beginſelen van het algemeene Staetsrecht, geen Vorst zijn gebied over zijne Onderdaenen verliest, dan door eene openbaere verklaeringe van het Volk, waerbij de redenen van 't verlaeten van denzelven aen 't Heelal worden opengelegd.

„ 2. Dat de Staten der Vereenigde Nederlanden, 't zij de Algemeene, 't zij Die der bijzondere Landſchappen inderdaed ter dier tijd en in 't vervolg getoond hebben, dat zij de oppermagt van Filips eerst op hun nae de afzweering van den 26 Julij 1581 oordeelden vervallen te zijn. En

„ 3. Dat noch 't bijgebragte daeromtrent van den Heere Paulus, noch des ſchrijvers der Aenmerkingen, dit gevoelen kunnen omverwerpen."

Men zal, welk gevoelen men ook toegedaan moge zyn, dit Geſchrift met vrugt kunnen leezen, gemerkt de Autheur zyne gronden duidelyk ontvouwt, zyne bewyzen oordeelkundig aandringt, en de tegengeſtelde gedagten met beſcheidenheid poogt te wederleggen. Zyne ſchryfwyze is dus geſchikt, om niet alleen genoegen aan zyne party te geeven, maar ook te gelyk nuttig te zyn voor hun, die 'er anders over denken, of nog in eenige twyfeling ſtaan; daar 't hun op nieuw aanleiding geeft, om dit ſtuk onpartydig te onderzoeken. ——— Alleenlyk hebben wy den Leezer, ten aanzien van 's Mans denkwyze, over dit gewigtige ſtuk onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſe, nog te melden, dat

hy,

hy, volgens zyne eigen betuiging, „ niet gehoore onder „ de zulke, welke wanen, dat alle de daden onzer Voor„ vaderen, in hunnen Oorlog tegens de Spanjaerden, op „ de toetsſteen der ſtrictſte rechtvaerdigheid kunnen be„ proefd worden, en men niet ontkennen kan, dat de Staet„ kunde daeronder mede haren rol geſpeeld heeft; doch dat „ hij egter 't gevoelen van den Heer *Kluit* niet kan toeval„ len, dat de Nederlanders zig, de zaeken in 't verſchil „ van weerkanten niet door 't recht, maer door den degen, „ beſlist zijnde, vrij gemaekt hebben." —— Het ſtaat naamlyk by hem vast, „ dat de ſouveraine magt der Vor„ ſten, of, om zig liever ſtelliger uit te drukken, van Phi„ lips over de Nederlanden aen zekere wetten, voorregten „ en bezworene gewoontens was ondergeſchikt, welke „ die Vorſten niet mogten te overtreeden, en welke de „ Staten of Overheden dier verſchillende Landſchappen, „ volgens hunnen aen handen der Vorſten gedaenen eed, „ verpligt waren, tegens allen inbreuk te verdeedigen en „ naer hun vermogen te beſchermen; en dat ook dus die „ Staten niet moeten aengemerkt worden als Onderdanen „ van eenen ſouverainen Vorst, in den uitgeſtrektſten zin; „ maer van eenen, door billijke, en door hem aengenome„ ne wetten, verbondenen Opperheer; dat dien ten ge„ volge verſcheide zaeken, die de ſouverainiteit betroffen, „ door den Vorst, zonder der ſtaten toeſtemminge, niet „ konden uitgevoert worden, en dus die ſtaten in verſchei„ dene opzigten grootere magt hadden, en hen lieder meer„ der vrijſtond te doen, dan wel andere Magiſtraetsperſoo„ nen, in ſouverainder rijken levende, vermogen."

Onderzoek der oorzaaken van de Opkomst, het Verval en Herſtel der Vereenigde Nederlanden. Door C. ZILLESEN, *IIde en IIIde Deel. Te Utrecht by* G. v. d. Brink Jansz. 1781. *Behalven het Voorwerk, 616 bladz. in gr. octavo.*

Het eerſte Deel van dit Werk ging bepaaldlyk, gelyk we gemeld hebben (*), over de oude Volken, zo der Oosterſche als Westerſche Heerſchappyen; en op de ontvouwing der lotgevallen dier Natien laat de Heer *Zilleſen* thans volgen eene ſoortgelyke naſpooring van het lot van ons Vaderland, zints deszelfs eerſte bevolking. Zyn Ed. brengt

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letter-oef. III D. bl.* 379.

brengt dezelve, in het tweede Deel, tot op het Verbond van Unie, in den jaare 1579, te Utrecht geſlooten, en vervolgt zyn onderwerp, in het derde Deel, tot op de Vrede tusſchen de Noordſche Mogenheden, in den jaare 1660. Onze Autheur het zelfde plan, waarvan wy voorheen gewag gemaakt, en een voorbeeld gegeeven hebben, volgende, zal 't niet noodig zyn desaangaande iets meer te melden, dan, alleenlyk, dat hy, ter geregelder orde, de geſchiedenisſen onzes Lands in drie tydperken verdeelt, naamlyk, *voor*, *onder* en *na* de Graafyke Regeering. Een beknopt verſlag van 't beloop der voornaamſte Geſchiedenisſen in elk Tydperk, die invloed hadden op 's Lands bloei of tot deszelfs verval medewerkten, gaat telkens vergezeld van oordeelkundige bedenkingen raakende dit onderwerp; welken daadlyk dienen, om den oplettenden Leezer verſcheiden leerzaame aanmerkingen deswegens aan de hand te geeven, die hem de kennis onzer Geſchiedenisſen des te nuttiger maaken. Deeze wyze van beſchouwing onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen is eenigermaate nieuw, en ſtelt ons dezelven in een gezigtpunt voor, dat alleszins tot 's Lands welzyn kan ſtrekken; door 't nagaan wat, naar uitwyzen der ondervinding, den Lande voor- en nadeelig zy; des de leezing van dit Werk onzen Landsgenooten wel ernſtig aanbevolen moge worden.

's Lands omſtandigheden in het eerſte tydperk zyn, ten deezen opzigte, zeer ſchraal van ſtoffe; het natuurlyk gevolg van de woestheid dier tyden: in welken, gelyk de Heer *Zilleſen* zig met regt uitdrukt, „ 't is als of de vorſten moorders, en rovers, de geestlijken plonderaars der rijken, „ en het volk eene bende ſtruikroovers waren; zoo dat al „ wat de oudheid van die tijdvakken oplevert, maar is „ dienende tot oneer van de menſchelijke natuur." Ruimer ſtoffe, en meerder verſcheidenheid, met afwisſelende omſtandigheden, verleent ons het tweede tydperk; dat ons wel inzonderheid leert, en by herhaaling doet zien, hoe Vryheid en Welvaart ten naauwſte aan elkander verbonden zyn; hoe Dwinglandy integendeel 's Lands Verderf met zig ſleepe. Hoe het toeneemen van de magt onzer Graaven, gepaard met de tweedragt der Edelen, ſteeds gevaarlyk geweest zy voor 's Lands Vryheid; vanwaar dezelve trapswyze daalde onder de meer aanzienlyke Graaven, vooral onder die uit het Huis van Oostenryk; tot dat ze onder *Philips* den IIden gevaar liepe van geheel in 't graf gedompeld te worden, 't welk 's Lands welzyn als op den

oever

oever van 't verderf bragt. Dan, een gelukkiger keer van zaaken wendde, zo 's Lands Geſchiedenisſen ons leeren, dit onheil nog by tyds af. Niet ongepast plaatst onze Autheur dit tydſtip by het ſluiten der Gentſche bevreediging, in 't jaar 1576; 't welk der Vryheid zo veel ademtogts verleende, dat men van toen af reeds hoop konde ſcheppen op 's Lands herſtel; welke hoop, ſchoon nu en dan wel eens verzwakt, egter eerlang ſterker werd, door de Utrechtſche Unie in 't jaar 1579; en de daarop volgende afzweering van *Philips* in den jaare 1581. 's Lands opkomst, dus aanvanglyk met de Gentſche bevreediging bepaald, nam, in 't midden der nu voor- dan nadeelige oorlogskanſen, na de beveſtiging der Gemeenebest-regeering, en 't begin van 't derde Tydperk, genoegzaam beſtendig in luister toe, tot op het ſluiten der Munſterſche Vrede, in 't jaar 1648. Wanneer men het voorgevallen van dien tyd gadeſlaat, moet men gewisſelyk met den Heer *Zilleſen* zeggen; „alles bij een genomen zijnde, kan de oude „of nieuwe geſchiedenis geen voorbeeld toonen van een „volk, wiens welvaard tot dat toppunt ſteeg als de ver„eenigde gewesten, en bijzonder de door den koophan„del bloeijende provincien van *Holland* en *Zeeland*." Jammer is het maar, dat deeze bloeiſtand niet langer duurde; en, door een zamenloop van binnen- en buitenlandſche omſtandigheden, vooral door den oorlog met Engeland, zo geweldig geknakt werd; dat de Heer *Zilleſen* reden hebbe, om 's Lands verval, by het ontſtaan der Engelſche onluſten, te dagtekenen; merkende wel inzonderheid, ten aanzien van den Koophandel en de Zeevaart, de zenuwen van den Staat, de bekende acte van *Kromwel*, van 't jaar 1651, aan, als de hoofdbron, uit welke men derzelver verval heeft af te leiden. „De Engelſchen," zegt hy, „al lang „met nydige oogen gezien hebbende, dat wy de vragtvaar„ders van *Europa* waren, bragten ons een doodelijken ſlag „daarin toe, door de bekende acte tot *aanwasch van „ſcheepvaart en koophandel*. De vereenigde gewesten, „weinig eige voortbrengzels hebbende, en meest handel„drijvende in buitenlandſche koopwaren, die zij naa *En„geland* en elders vervoerden, zo gaf dit een ongeneeslij„ken ſlag aan hunnen koophandel. Want zij de vragt„vaarders van de meeste natiën zijnde, om dat veele van „die ſchepen en goed vaarensvolk misten, zo vermogten „zij dus geen goederen van daar in *Engeland* met *Holla„ſche* ſchepen te brengen, het geen dierhalve niet anders „dan

„ dan door Engelſche ſchepen ſtond te geſchieden, waar-
„ door de Nederlandſche koopvaardijvaart een groote krak
„ kreeg, en de mededinging der *Engelſchen* in den buiten-
„ landſchen handel noodwendig ſterk moest toeneemen.
„ Ja! van dat tijdſtip af, kan men zeggen, dat de *Engel-*
„ *ſche* ſcheepvaart en zeemagt van tijd tot tijd is toege-
„ noomen."

Onze Autheur, den Engelſchen oorlog, in de jaaren 1652, 1653 en 1654, met de verdere voorvallen tot in 't jaar 1660 gemeld hebbende, ontvouwt ons voorts, in zyne Aanmerkingen op dit tydvak, den invloed der uit- en inwendige oorzaaken op den ſtaat van ons Vaderland. In 't algemeen heeft men hier omtrent, gelyk hy zegt, in agt te neemen, „ dat de Koophandel, naa de *Munſter-*
„ *ſche* vreede, zelfs een bijzonder punt van ſtaatkunde
„ geworden is. De vorſten en ſtaatsministers hebben,
„ aan het voorbeeld van onze welvaard door den koop-
„ handel, zich zoodanig geſpiegeld, dat zij ons voetſpoor
„ gevolgd, en in veele opzichten onze mededingers daarin
„ zijn geworden. ——— Een zo groote verandering bij
„ de Europiſche Vorſten, in hun ſtaatkunde, moest nood-
„ wendig aan onze welvaard paal en perk ſtellen. Ja! de
„ daarbij komende ongunſtige omſtandigheden deeden zelfs
„ veele onzer bloeijende takken van koophandel tot een
„ aanmerkelijk verval komen." ——— Op eene afzonder-lyke ontvouwing der daar toe betrekkelyke omſtandigheden, zegt hy eindelyk: „ De *uit-* en *inwendige* oorzaaken, ie-
„ der op zig zelfs, dus kortelijk aangeſtipt hebbende,
„ moeten wij per ſlot de uitwerkzels van dien op ons
„ Vaderland zien. ——— Hoe bloeiend onze welvaart was,
„ de oorlog met *Engeland* gaf een krak aan 's Lands ſchat-
„ kist, blijkens de ſchulden van *Holland* alleen; en aan
„ onzen koophandel, die alle de voorige verliezen overtrof,
„ en daar *Amſterdam* wel de grootſte ſchade in leed. De
„ acte van *Kromwel*, die zelfs bij den vrede in zijn geheel
„ bleef, gaf aan onze vragtvaart een allerdoodelijkſten ſlag;
„ en ſchoon de Oostindiſche Maatſchappij nog aanwies, en
„ naderhand de vaart en koophandel op eenige gewesten
„ van *Afrika* en *Amerika*, als *Curacao* en *St. Euſtatius*,
„ bijzonder wanneer *Frankryk* en *Engeland* in oorlog zyn,
„ is toegenomen, gelijk ook de handel op onze Colonien
„ *Suriname*, *Berbice*, *Eſſequebo*, en *Demerarij*, by laater
„ tijd zeer heeft gebloeid; zoo moet men evenwel beken-
„ nen, dat, naa die bekende *Engelſche* acte van *Kromwel*,

„ onze groote en kleine visscherijen, door mededinging van
„ andere volken, zeer tot verval zijn geraakt, en onze
„ koophandel bij de *Europische* volken naa dien tijd sterk is
„ vermindert. De manufactuuren en fabrieken van ons
„ Vaderland zijn afgenoomen, in eveneredigheid, dat de
„ buitenlandsche fabrieken in ons land ingang gekreegen
„ hebben. Ja! met één woord, onze koophandel is ver-
„ volgens van een geheel andere natuur geworden, en heeft
„ de grootste voordeelen gegeeven, als *Frankryk*, *Enge-*
„ *land* en *Spanje* zaamen oorloogden, en wy neutraal
„ bleeven, gelijk ons de geschiedenissen in het vervolg
„ zullen leeren."

Gods Grootheid in de wonderbaare schoonheden der Natuur. Heldendicht, in zeven Zangen. Hoofdzaakelijk gevolgd naar het Fransche Werk van den Heere DULARD, *Medelid van de Maatschappije der beschaafde Letteren, te Marseille. Door eenen edelmoedigen beminnaar van Wijsgeerte, Godsdienst en Dichtkunde. In 's Graavenhaage, bij* B. Scheurleer 1781. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 495 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Dichtstuk vertoont zig de Heer *Dulard* als een kundig Godsdienstig Wysgeer, die de gronden van het Ongeloof en de Twyfelaary ondermynt, door eene beschouwing van het geschapene, als het Werkstuk van een Weezen, wiens Magt, Goedheid en Wysheid zig in het zelve van alle zyden zo duidelyk openbaart, dat het redelyke schepzel, de Mensch, zulks behoorelyk gadeslaande, 'er ten sterkste door genoopt worde, om dat Weezen aller Weezens van ganschen harte te eerbiedigen. Zichzelven en anderen, door deeze beschouwing, daartoe op te leiden, is het hoofdbedoelde van den Autheur; en de wyze, op welke hy dezelve voordraagt, is 'er uitneemend wel toe geschikt. ——— In de eerste plaats vestigt hy het oog op de gesteldheid van 't Geheel-Al in 't algemeen; hieraan hegt hy verder eene beschryving van de Zee, en alles wat in dezelve is; voorts eene beschouwing van de Aarde, in betrekking tot haare Hoofdstoffen; wyders eene overweeging van de Landeryen, Bosschen, Vrugt- en Bloemhoven; mitsgaders van de Vogelen, Bloedelooze, Kruipende en Viervoetige Dieren. Na dit alles eischt de Mensch nog eene byzondere oplettendheid, des hy dien ten onderwerpe van zyn zesde en zevende Gezang schikke; ontvouwende ons eerst den Mensch, met opzigt tot zyne werkingen naar Lichaam en Ziel, en laatstlyk, zo als hy voorkomt, niet slegts als een redelyk schepzel, maar ook als geschikt ter nuttige zamenleevinge. Ieder deezer

on-

onderwerpen behandelt de Autheur met een gezet oordeel, en bondigen aandrang; deeze en geene byzonderheden, niet wel in dichtmaat te brengen, worden in beknopte aantekeningen opgehelderd; en daar de Heer *Dulard* 'er nu en dan eenige ſtukken ingevlogten had, die *Frankryk* betroffen, heeft men in de Nederduitſche uitgave, in derzelver plaatze, zodanige zaaken gevoegd, die ons Vaderland aangaan, om het dus, ten deezen aanzien, voor onze Landsgenooten gevalliger te maaken. —— Tot een ſtaal der uitvoeringe van dit Dichtſtuk ſtrekke de volgende beſchouwing van het onmoetelyke aantal van Sterren, in het onmeetbaare Ruim, waarin ontallyke Waerelden omwentelen; waarmede de Dichter zynen eerſten Zang doet afloopen. Dus vangt hy dit onderwerp aan.

Wat onderſcheiden' ſtoet van tintelende ſtarren
Zie 'k aan 't azuur gewelf in ſchijn zich als verwarren,
Die echter met haar' glans vast praalen in 't Heel-Al!
Maar wie toch ſchetst ons ooit hun talloos getal?
Alleen gij kunt het doen, o God (a) en groote Koning,
Die aan haar allen gaaft, van pool tot pool, haar wooning;
Aan ieder haaren naam en vastgeſtelden pligt;
En door een woord dit al hebt wonderbaar verricht.
En haar beſtuurend in haar uitgeſtrekte kringen,
Aan zeekre wetten beide, ô Schepper aller dingen! ——

Hieruit neemt de Dichter aanleiding om byzonder gewag te maaken van de vroegere en laatere tellingen der ſterren, waarin men, na de uitvinding der Verrekykers en Telescoopen, zeer groote vorderingen gemaakt heeft; welken doen zien, dat het getal ongelyk grooter is, dan de Ouden zig verbeeld hebben, ja, om zo te ſpreeken, tot in 't oneindige loopt: en daarop vervolgt de Dichter in deezervoege.

De heldre ſterren nu, in eindeloos getal,
Staan als onwrikbaar aan 't uitſpanſel van 't Heel-Al;
En, in gelijkheid met de zon, als lichtflambouwen,
Bezitten ze in zich zelv' den glans, dien wij beſchouwen.
Terwijl zij, als de zon, het leeven, en het licht
Verſpreiden, is haar ſtand, voor 't allerſcherpſt gezicht,
Oneindig groot, en heeft noch perk, nach maat, noch paalen.
En mooglijk hebben zij nog luisterrijker ſtraalen;

Mis-

(a) *Gy Kunt het doen, ô God*] Ps. CXLVII. 4. *Hij telt het getal der ſterren; Hij noemt ze allen bij naamen.*"

Misſchien ook grooter: ja rondom haar, in heur' kring,
Zijn mooglijk klooten (b) gansch ontbloot van flikkering,
Die zij opkleuren, en verwarmen en verlichten,
't Wijl deeze hunnen loop naar zeekre maat verrichten. ——
Een flaauwe blankheid, (c) ſchier onzichtbaar voor het oog,
Vertoont zich als een weg van licht, aan 's hemels boog:
Wat is toch dit gezicht? mag ik mijzelv' betrouwen?
't Is door de kunst geſtaafd, bevestigd door 't beſchouwen,
'k Zie nog een ſterrenheir geplaatst in 't Firmament,
Haar afſtand van den kloot des aardrijks, onbekend
Aan 't menschdom, is zo groot, dat elk zich moet verliezen,
Wanneer de geest dien peilt, of een getal wil kiezen.
Zoo dat men niets vermag, dan, op zijn' hoogen throon,
Te aanbidden, Hem, wiens magt dien glans zo rijk en ſchoon
En dat ontelbaar tal der ſterren wilde maaken,
Zo boven al 't getal als Hij, in alle zaaken
Almagtig, 't oeverzand geplaatst heeft aan de zeên. ——
Wat zijt gij uitgeſtrekt, onmeetbaar in uw' ſchreên,
Ontzaglijk Hemelrond! Mijn geest is mij bezweeken!
Bij dit zijt gij een klein ondeelbaar deel geleeken,
ô Aardrijk, en alleen een ſchaduw'. —— Talloos zelf
Zijn al de weerelden, en zonnen, aan 't gewelf.
In zo veel gangen en hergangen, voorgeſchreeven
Aan all' die bollen, en hun tot een wet gegeeven
In de ommewenteling, toont zich geen hinderpaal,
Geen ſchokking, maar een zoet akkoord, en vaste ſchaal,

Die

(b) Na twee voorgaande aantekeningen over den onafmeetelyken afſtand, en de onnaſpoorelyke grootheid der vaste Sterren, zegt de Aantekenaar in eene derde: „ Met veel redenen onderſtelt men, dat de vaste Sterren, ook Zonnen zijnde, tot verlichting ſtrekken aan zoodanige voor ons onzichtbare Globen of Planeeten, die ieder in heuren draaikring den omloop doen, om zulk eene Ster, als om haare Zon en algemeen Middelpunt. En deeze waarſchijnlijke gisſing wordt geſtaafd op het geen wij omtrent den loop onzer bekende Zon en Planeeten kunnen opmaaken; behoudens nochtans de oneindige verſcheidenheid, die de Schepper der Natuur kon gegeeven hebben, aan de ſchikking en gedaanten van alle die voor ons onzichtbaare weerelden."

(c) Hiermede oogt de Autheur op den zogenoemden *Melkweg*, waarover de Aantekenaar zig breeder uitlaat; by welke gelegenheid hy ook in opmerking neemt, hoe men de mindere kennis der Ouden ten deezen aanzien, en in andere opzigten, niet toe te ſchryven heeft, aan eene natuurlyke onbekwaamheid of onagtzaamheid, maar aan hun gebrek van proefondervindelyke werktuigen.

Die nimmer wijkt, een onveranderlijke regel;
O Wonderwerk, zoo hoog beſtempeld met Gods zegel!
—— Voelt thans de Epicurist, hoe dwaas, hoe verr' misleid,
Zichzelv' getroffen, door 't natuurlijkst klaar beſcheid?
Of zal hij, onbeſchroomd, die orden's vol van wetten,
Nog op de rekening van 't blinde Noodlot (d) zetten?
Roemt hij 't beweegen van elk nimmer deelbaar deel?
Belachlijk is voorwaar dat ſtelzel in 't geheel;
Het redenlicht verdrijft die ingebeelde droomen.
Hoe heeft de bloote ſtof, door denken, magt bekoomen
Van binding, ordening, beweeging, keuze en wil?
Of is de Weezensbron, de Kunstnaar, die de ſpil
Der Weereld heeft gemaakt; is 't Voorwerp van mijn Zangen,
Door wien, al wat beſtaat, het aanzijn heeft ontvangen;
Is de Opperoorzaak zelf dan mooglijk de eerſte ſtof?
O Denkbeeld, veel te dwaas, te grouwlijk en te grof,
Vlugt eeuwig van mij wech! gij zijt ontbloot van reden;
Ik zie, ik haat, en vloek, uw tegenſtrijdigheden.
Dit uitgeſtrekt Heelal vol ORDE, *ſchoonheid, pracht,*
Is 't heerlijk Werk, o God, van uw geduchte magt;
Van U (e), wiens grootheid blinkt uit al de ſtarrenbaogen,
Wien 't ganſche ſchepſtenheir, als Maaker, moet verhoogen!

Brief

„ (*d*) *Op de rekening van 't blinde Noodlot*] Van deezen onveranderlijken loop der hemelſche lichaamen, van deeze orde en overeenkomst tusſchen hen regeerende; neemt CICERO een bewijs tegen de ſtelling van EPICURUS, waarmeer hy zeet: „ Kunnen alle deeze beſchrijvingen der Geſternten, deeze zoo „ groote verſiering des hemels enz. aan gezonden hersſenen toeſchijnen voort„ gebragt te weezen uit lichaamtjes, die bij geval en zonder orde herwaards „ en derwaards loopen? Of heeft ook eenig andere Natuur, ontbloot van „ geest en reden, kunnen uitvoeren, die dingen, die, niet alleen om gemaakt „ te worden, reden hebben noodig gehad, maar ook zonder de allergrootſte „ redekaveling niet begreepen kunnen worden, hoe ze zijn?" CICERO *over de Natuur der Goden.* B. II. H. 18. Deeze zoo wezenlijke redehering is 't gevolg van eene tegenwerping, daar geen *Epicurist* iets tegen kan inbrengen. „ Indien de ſtuurenloop der ondeelbaarheden eene Weereld heeft kunnen voort„ brengen; waarom kon hij dan geen' Tempel, Huis of Stad maaken, waaraan vrij minder moeite vast is, en 't welk vrij ligter te doen valt."

„ (*e*) *Van U*] Deeze waarheid dwaas genoeg door SPINOSA beſtreeden, als mede door HOBBES en TOLAND, is zelfs door PLATO en eenige andere wijze Heidenen al erkend geweest. Ik zal niet meer dan twee getuigenisſen ophaalen, en de Dichtkunde zal de eer hebben, mij de één te leveren.

CICERO *de Nat. Deorum, Lib* II. C. 21. twijffelt niet, of een wijsheid, zeer heerlijk ja godlyk is de eerſte oorzaak van deeze ſtandvastige geregeldheid, waar over men zich verwondert, in den loop, en in de omwenteling der hemelſche

Brief over de waarheid van den Godsdienst, en de oefening van dien. In groot octavo 16 bladz.

Een deftig voorſtel van den Aartsbisſchop van Kamerik, *F. R. de Salignac de la Motte Fenelon*, nopens het weezenlyke van den Godsdienst en deszelfs betragting, uit het Proſa in Nederduitſche Dichtmaat overgebragt. De groote hoofdzaak is, God te kennen als de Liefde; zyne ondankbaarheid in 't verwaarloozen en overtreeden zyner Wetten met een waar berouw te gevoelen, en door Liefde tot God in Jezus Christus genoopt te worden ter Deugdsbetragtinge. Eene naauwkeurige ontvouwing van des Kardinaals byzonder gevoelen zou juist aller toeſtemming niet verwerven; maar 't zelve, dus in 't algemeen beſchouwd, behelst niets dan 't geen ſtichtlyk en opweklyk is ten goede; vanwaar deeze zyne leſſen, aan zynen Vriend geſchreeven, over 't geheel, aanneemlyk zyn, en met ſtichtinge geleezen kunnen worden. ——— Zie hier zyne hoofdſtelling.

Wilt ge u tot GOD *begeeven,*
Gy moet hem kennen, en beminnen dag en nacht,
De Godsdienst is alleen uit Liefde voortgebragt,
Dit eischt den heelen Mensch; al 't andre zyn maar vonden,
Die hen verbastert maakt, en Menſchen vol van zonden,
Bedorven en onnut, van waardigheid ontbloot
Voor 't eeuwig Heilgenot, na een gewiſſe dood.

Om

ſche lichaamen. CLAUDIANUS erkende, dat alle de deelen, welke het getal der weereld uitmaaken, het werk waren van den raad eenes Gods, van eene opperſte Wijsheid, die hunne orde had gevormd, en alle hunne werktuiglijke beweegingen geregeld. Zijne taal deswegens *in Ruf.* L. I. koomt in 't Nederduitsch hierop uit.

Toen ik 't verband zocht van 't geördend Weereldrond,
Den vasten vloed der Zee, de gangen in het rond
Des Aardrijks, en de beurt der nachten en der dagen,
Begreep ik, dat dit Al, zoo ſchoon en zoo voldraagen,
Geheel geregeld was door 't overleg van God,
Die al 't geſternte, naar zijn wet en wijs gebod,
Omloopen doet: Die aan de vruchten onderſcheiden
Geboortetijden geeft. Door vreemd vuur laat bereiden
Het licht der Maan; en door het eigen, dat der Zon.
Die aan de Zee haar perk en paalen ſtellen kon,
En de Aarde, die de Zee in de armen blijft omvangen,
Op haaren As net wist in evenwigt te hangen."

Om dat hy dwaaslyk wil, zich zelfs, het alles geeven,
Verſpilt hy, vol van drift, zyn GOD, zyn Ziel, en Leeven;
Hy zoekt by ſchepzels ſtadg zyn lust en overmaat
Terwyl hy 't Heil verkwist van GOD, zyn Toeverlaat.
Wat is 'er, 't welk men in de plaats van GOD kan wenſchen?
Een ſchandelyk vermaak van eervergeeten Menſchen,
Daar elk een ſchrik voor heeft, die op hun inzicht let.

Vandaar laat hy zig over 't berouw aldus uit.

Om dan door waar berouw ons zonden te verzaaken,
Moet onze ziel, door deugd, in waare liefde blaaken.
Wilt ge onderſcheidenlyk van uw Gemoed verſtaan,
Uw zonden, tegen GOD, zoo menigmaal begaan,
Begin Hem, met uw hart en ziel, oprecht te minnen,
Het is de Liefde GODS, die 't Licht geeft aan uw zinnen,
En 't leevendig berouw verwekt in uwen Geest,
Schoon gy ondankbaar zyt voor al zyn Goed geweest.

En uit kragt hier van is, ten aanzien der volgende betragtinge, deeze de hoofdlesſe.

Wat aangaat, 't geen gy voor 't aanſtaande dient te ſchikken,
Beſtaat hier in, dat gy uw hart alle oogenblikken
Bereid en bezig houd, door Liefde die ſtaag blaakt,
Met zulk een leevenswys, die uwe deugd volmaakt.

Wat bepaaldlyk het Dichtkundige, zo van het voorgemelde Geſchrift over *Gods Grootheid*, als van deezen *Brief*, betreft, de bygebragte voorbeelden toonen, zonder dat wy 'er verder van ſpreeken, genoegzaam wat 'er van te oordeelen zy. Stukken van die natuur moeten dat gebrek door 't leerzaame en ſtichtelyke vergoeden.

Onderwys voor Kinderen van drie tot vyf jaar. Door den Heer W. E. DE PERPONCHER, *tot gebruik zyner Kinderen, opgeſteld. I. Deel. Te Utrecht by* de Wed. J. v. Schoonhoven 1782. *Behalven het Voorbericht, en den Inhoud,* 406 *bladz. In octavo.*

Uit de Voorreden voor dit Geſchrift leeren wy, dat de geagte Heer *de Perponcher* ook de Opſteller is van het *Nieuw Nederduitsch Spelleboek*, dat wy, by deszelfs afgifte, als nut-

tig aangepreezen hebben (*); waarvan we hier te meer gewag maaken, om dat het, met dit *Onderwys*, eenigzins in verband ſtaat; vooronderſtellende de Autheur de geſchiktheid van deszelfs voorafgaande gebruik. Hierop kan men zig met vrugt van zyn *Onderwys* bedienen, agtervolgens de onderrigtingen, welken zyn Ed. deswegens aan de hand geeft. Het hier voorgedraagen *Onderwys* geſchiedt, by manier van leerzaame geſprekken van Ouders met hunne Kinderen, over zodanige onderwerpen, waar voor zulke Kinderen vatbaar zyn, en op eene wyze die geſchikt is, zo om hunne oplettendheid gaande te maaken, als om hun oordeel in werkzaamheid te brengen; waarop het, gelyk zyn Ed. gegrond oordeelt, in dit ſtuk der Opvoedinge, bovenal aankomt. Zulks doet hem, na 't voorſtellen van eenige andere aanmerkingen, nopens het onderwyzen der Kinderen, in zyne Voorreden, als ten beſluite dier aanmerkinge, nog met nadruk zeggen.

„ Eene zaak kan ik niet genoeg aanbeveelen, naamlyk, dat men, onder alle onze verſtandlyke vermogens, het oordeel en de oplettendheid, die 'er 't eerſte bevorderingsmiddel toe is, bovenal en met de grootſte zorg oeffene. Oplettendheid, Oordeel, — deezen moeten 't leeven beſtieren; deezen moeten het, voor ons zelven, gelukkig, voor anderen nuttig, maaken. Zonder dezelven zyn Geest, Verbeeldingkragt, Vernuft, Kundigheden, zelfs onnut, ja veeltyds ſchaadlyk. In 't onderwys moet derhalven alles, tot oeffening en verſterking van Oplettendheid en Oordeel, ſamenwerken, alles moet daaraan ondergeſchikt zyn. Ook dit heb ik getragt, in 't opſtellen deezer bladen, beſtendig in 't oog te houden; en ten dien einde, veel min het ſchitterende, dan het weezenlyk nuttige, gezogt. Ik verlangde niet fraaie geesten, praalende veelweetertjes, maar alleen eenvoudige, oplettende, gezonde verſtanden te vormen. Ik werkte voor myne eige kinderen, en ik begryp, dat wy onze kinderen niet tot tydkorting, vermaak en ydele ſpeelpopjes, voor ons zelven of anderen, maar, tot hun eigen nut en welzyn, tot nut en dienst van de maatſchappy, en 't lieve Vaderland, moeten opbrengen. Myne kleine leerlingen zullen derhalven 't kittelend voorregt niet genieten van, in onze daaglykſche geſprekken, uit te blinken; want welk mensch tog van eenigen ſmaak zou zig willen ophouden, met hen te hooren vertellen, wat zyn ſmit maaken of niet maaken kan; hoe zyne boerin kernt; hoe zyn bakker 't brood bakt, enz. enz. Wy lieden van betere opvoeding zyn immers alleen gemaakt, om 't vermaaklyke des leevens te genieten; om ons op 't geestige, 't bevallige, 't ſchitterende toe te leggen; om ons met duizend kleine, fraaie, aardigheedjes te verlustigen; maar geenzins om ons met lompe nuttigheden te gaan

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 625.

gaan bezig houden! —— Niemand zal derhalven naar myne leerlingen luisteren; niemand zal ze bewonderen wegens 't opzeggen van allerlei fraaie dingen, die zy niet verſtaan; wegens hunne kennis in allerlei gewigtige dingen, die hen niet raaken. En waarlyk zo veel te beter voor hun zedelyk character, indien zy niet bewonderd worden! Zo veel te beter voor hunne aanſtaande vorderingen, in kennis en verſtand, indien men ze niet in den waan brengt, dat zy reeds kleine zeer geleerde mannekens zyn! De goede kinderen zelfs zullen 'er veel by winnen, en zy, die 'er daaglyksch meê moeten omgaan, zullen 'er voorzeker niets by verliezen."

Naar dit plan, 't welk de Heer *de Perponcher* dus ver met een keurig oordeel uitgewerkt heeft, gaat dit eerſte Deel voornaamlyk over de vier volgende voorwerpen. 1. Wat de menſchen kunnen maaken, wat niet; —— waar zy de ſtoffen moeten haalen, tot het geen zy maaken kunnen; —— hoe zy die ſtoffen gebruiken; — wat zy omtrent ſommigen moeten doen, om 'er den noodigen voorraad van te behouden en telkens te vernieuwen, enz. 2. De verſchillende noodwendige bezigheden der menſchen; —— de naaste oogmerken derzelven; te weeten, voldoening van behoeften aan den eenen, en kostwinning aan den anderen kant; — de heilzaame vrugten van de wederzydſche hulp, die zy elkanderen, by en door 't verrigten deezer beezigheden, bewyzen. 3. De voortbrengſelen der Natuur, voornaamlyk beſchouwd, in derzelver menigvuldige nuttigheden voor den mensch. 4. De zedeleer der kinderen, dat is, de plichten, die aan hunne teedere jaaren eigen zyn, benevens de grondſlagen dier plichten, en de groote voordeelen, die hun 't betragten, gelyk ook de even groote nadeelen, die hun 't verzuimen derzelver noodwendig aanbrengen. Voorts is 't oogmerk het verhevener onderwys, 't welk allen menſchen, boven alles, noodig is, en waartoe de kinderen in dit Deel, langſaamerhand en ongevoelig, voorbereid worden, op eene manier naar de vatbaarheid der Kinderen geſchikt, voor te draagen in het tweede Deel; welks uitgave men niet kan nalaaten met verlangen te gemoet te zien, als men de oordeelkundige uitvoering van dit eerſte Deel behoorlyk opgemerkt heeft.

Nieuwe Spectatoriaale Schouwburg, behelzende oorſprongelyke Toneelſtukken, ter verbeteringe der Nederlandſche Zeden, verſierd met nieuw geinventeerde Kunstplaaten. Eerſte Deel. Door P. T. H. *Te Amſterdam, by* I. de Jongh, 1782. *Behalven de Voorrede*, 435 *bladz. in octavo.*

Oorſpronglyke Stukken te geeven, en wel inzonderheid zodanigen, die betrekking hebben, op de in onze Republiek heerſchende gebreken of voortreffelyke Vaderlandſche gebeur-

te-

tenisſen, is het hoofdbedoelde, dat deezen nieuwen Spectatoriaalen Schouwburg van andere ſoortgelyke Schriften onderſcheidt. Dit oogmerk kan ongetwyfeld zyne nuttigheid hebben; en deeze eerſte Proeve is van die natuur, dat men grond hebbe, om iets goeds van de verdere uitvoering te wagten. Ze behelst drie Toneelſtukken, welken regelmaatig geſchikt zyn, en waarin eene verſcheidenheid van characters plaats heeft, die de Autheur op eene juiste wyze doet werken; zo dat ze, beſtendig aan zigzelven gelyk, ongedwongen handelen, in beantwoording aan 't voornaame einde, waar toe het Stuk moet dienen. —— *De eerlyke Landman*, die de eerſte plaats bekleedt, ſchetst ons een Landman, welke, door de ſterfte van zyn Vee, ongelukkig buiten ſtaat geraakt is, om zynen Landheer te kunnen voldoen; by wien het vast ſtaat, alles wat hy bezit, zonder eenige agterhoudendheid, aan zynen Landheer over te geeven; en verder alle poogingen aan te wenden, om, in 't vervolg van tyd, door zyner handen arbeid, hem het nu te kort ſchietende te laaten geworden. Andere Landlieden tragten vrugtloos hem over te haalen, tot maar al te ſterk in zwang zynde ſlinkſche bedryven, waardoor men niet ſchroomt zyne Crediteuren op de onregtvaardigſte wyze te behandelen. Hy blyft onwrikbaar by zyn voorneemen; en de Landheer erkent voorts het eerlyk hart van den Landman; hy verleent hem niet alleen eene volſtrekte kwytſchelding van zyne ſchulden, maar ſchenkt hem ook een grooter vermogen dan hy voorheenen bezat. Tot dit laatſte gaf inzonderheid aanleiding eene ontdekking van den Landheer, die onder de Huisgenooten des Landmans een Jongeling vond, welke, by nader onderzoek, bleek zyn eigen Zoon te zyn, dien hy, zints deszelfs vroege kindsheid gemist, en tot nog vergeefsch gezogt had. Dit byverdichtzel is gevoeglyk in 't Stuk ingevlogten, en op eene gepaste wyze, als 't ware, met hetzelve vereenigd. —— Een hieraan volgend Tooneelſpel, getyteld *Ritmer de Jonge*, of *het bederf der Nederlandſche Zeden*, maalt den nadeeligen invloed van zedenlooze Vreemdelingen, als Kappers, Kameniers en dergelyken, in de Huishoudingen ingevoerd; die der Jeugd hunne losbandige Denkbeelden inboezemen; en zig met het flegte ſoort van Galantery-Kraamers vereenigen, om haare Zeden te bederven; terwyl ze elkander behulpzaam zyn, om hunne beurs, ten koste der Nederlandſche Jeugd, te vullen. *Ritmer de jonge*, van hoe braaven inborst ook, ſtrekt hier ten voorbeelde van den trapswyzen voortgang van derzulker listige laagen; waardoor hy zelfs zo verre gebragt wordt, dat hy het op het leeven van eenen Vriend, aan welken hy de grootſte verpligting had, toelegge. Ten zelfden tyde ſmeedt dat ſnood geſpuis een aanſlag op zyne Zuster, om haar te ontëeren, door haar te beweegen om met een geſlaagen Ligtmis voort te gaan; welk ongeval door eene tydige ontdek-

king

king nog gelukkig verhoed wordt. Het ganſche beloop van dit Spel levert verſcheiden leerzaame voorſtellen, geſchikt om der Nederlanderen oogen te openen, van wegen het gevaar, voor 't welke de Jeugd onder de handen van zulke misdaadige verleiders blootgeſteld is. ——— Eindelyk heeft men in dit Deel nog een Tooneelſtuk geplaatst, 't welk den naam voert van de *Werving van Willem den I.* Men vertelt naamlyk, hoe gegrond of ongegrond is tot daar aan toe, dat zeker Kapitein een Jongman, op eene ſchelmagtige wyze, tot den Krygsdienst had laaten ronſelen, die hem in den weg ſtond als Minnaar van een Meisje, dat hy vrugtloos poogde over te haalen, om hem ten wille te zyn. En dat Prins *Willem*, zulks verſtaande, den Jongeling, op het hartlyk aanſtaan van deszelfs Beminde, van den Krygsdienst ontſloeg; doende tevens den Kapitein zyne ongenade ondervinden. Deeze geſchiedenis nu is het onderwerp van dit Tooneelſtuk; men heeft het met andere bykomende voorvallen, die de Werving betreffen, op eene zo geſchikte wyze vereenigd, dat ze t'zamen een welingerigt geheel uitmaaken; het welk, naar 't oogwit van den Autheur, gelyk hy zig uitdrukt, „ hem ſtoffe geeft; om het ſchoone der een„ voudige Natuur te ſchetſen, en de Deugd over de Ondeugd „ te doen zegepralen."

Het geſchaakt Boerinnetje, of de deugdzaame LUCILE; *benevens de Geſchiedenis van den Graaf* D'ARMENON *en Mejuffrouw* DE FELICOURT. *Uit het Fransch vertaald. In 's Gravenhage by* H. van Drecht, 1781. *In octavo* 235 *bladz.*

De geſchiedenis van *Lucile*, die we reeds in 't Vyfde Deel der *Zedelyke Verhaalen* ontmoetten, maalt ons, gelyk we by derzelver melding diestyds gezegd hebben, ten leevendigſte den heilzaamen invloed, welke eene kuiſche Maagd, zelfs op het hart van een overgegeeven wellustigen, kan hebben. By dit leerzaame tafereel heeft men in deeze uitgaave gevoegd, eene treffende ſchildery van de ongevallen haarer Ouderen, die zig in eene onvoorzigtige minnehandeling hadden toegegeeven; waar door zy zigzelven veel onheils brouwden, in welker gevolgen ook *Lucile*, de vrugt daarvan, eenigermaate deelde; tot op de verzoening haarer Ouderen, met Mevrouwe *Felicourt* en de laatere toevallige ontdekking van dat teder geliefd, doch lang te vergeefs gezogt, pand hunner Minne, de zo ſchoone als verſtandige en kuiſche *Lucile*. In ſoortgelyke gevallen als dat van Mevrouwe *Felicourt*, ten opzigte van haare Dogter en derzelver Minnaar, is zodanig een dwingend Ouderlyk gedrag, zekerlyk te wraaken; en de ondervinding van de rampzalige gevolgen, die men 'er bykans door alle tyden van heeft, behoorden de Ouders wyzer te doen worden.

Maar

Maar aan de andere zyde is 't niet min zeker, dat Kinders ook ten hoogſte te laaken zyn, als zy ongeoorloofde middels in 't werk ſtellen, om de Ouders als 't ware te dwingen. De droevige ondervinding moest hier den Kinderen mede ter waarſchouwinge ſtrekken: die van zyn pligt afwykt, al waren de Ouders te beſchuldigen, is niet vry te ſpreeken. Het zou te wenſchen zyn, dat Ouders, zo ze al hunne toeſtemming tot een zeker Huwelyk niet konden geeven, 't 'er nooit op toeleiden, om hunne Kinders tot eene tegengeſtelde Egtverbintenis te noodzaaken: en dat geen Kind 't 'er immermeer op zette, om eene Egtverbintenis, in weerwil der Ouderen, met geweld of list aan te gaan. Het laatſte, hoe ook beleid, is bykans nooit ten volle te verdeedigen; ten minſte niet, dan alleen in zulke gevallen, wanneer het, om zo te ſpreeken, ten hoogſte baarblyklyk is, dat de Ouders volſtrekt onregtmaatig handelen; wanneer den Kinderen, tot meerder jaaren gekomen zynde, (dus 'er maar eenig uitſtel noodig zy,) de regelmaatige weg van Regten openſtaa; een uiterſte, waartoe het, by eene welgeregelde beſtuuring van zaaken, dan nog maar zeldzaam zal komen.

De algemeene Scheepsdienst, zo wel op een Fregat, als op een Schip van Linie, door J. H. V. KINSBERGEN, *Ridder en Kapitein ter Zee. Uitgegeeven door* C. A. VERHUELL, *Lieutenant by het Edelmogend Collegie ter Admiraliteit van Amſterdam. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 326 *bladz. in gr. octavo.*

Op de ſpoedige vertiering der eerſte uitgave van dit Geſchrift, heeft men, by het herdrukken van 't zelve, goed gedagt, het met eene merkelyke vermeerdering het licht te doen zien, door den Scheepsdienst, zo op een *Fregat* als op een *Schip van Linie*, volgens de bevelen van den vermaarden *Kinsbergen*, zamen te voegen; waar door hetzelve eene uitgebreider nuttigheid verkrygt. Op den naam des Zeebevelhebbers voedden wy van de voorige uitgave reeds gunſtige gedagten (*), die by deeze vermeerderde afgifte natuurlyk nog toeneemt; gemerkt de Lieutenant *Verhuell* zig hieromtrent op de ondervinding durft beroepen, zeggende, in het ſlot zyner Voorreden. „ De ondervinding heeft my, in den Zeeſlag van den „ 5 Augustus deezes jaars, duidelyk doen zien, hoe voordee„ lig het zy deeze Orders, in het algemeen, te volgen. Het „ menigvuldig *Exerceeren*, voorheen gedaan op het Schip van „ Linie, *de Admiraal Generaal* geheeten, en dus deszelfs „ Scheeps-Volk zeer eigen geworden zynde, was toch oor„ zaak, dat alles, in dat fel Gevegt, niet alleen in de uiterſte „ orde toeging; maar dat ook geen der Manſchappen, door „ hunne eigen wapenen of kruid, gekwetst werden, gelyk an„ ders zo dikwils plaats heeft."

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letter-oef.* II. D. bl. 532.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oordeelkundige Bybelverklaaring door TH. CH. LILIENTHAL, *Dr. Th. en Hoogl. op de Academie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. XVIde Deel. Te Amst. by J. Allart, 1781. Behalven het Voorwerk, 734 bl. in gr. 8vo.*

Van het wyduitgestrekt Werk des Hoogeerw. LILIENTHAL volgt thans op het Deel, in 't Jaar 1777 uitgegeeven (*), het XVIde, 't welk met het voorgaande eene zeer nauwe gemeenschap heeft, als behelzende, in de eerste plaats, het XXVIIde Hoofdstuk, de *Tweede Afdeeling. Over de Geloofwaardigheid der Geschiedenissen des Nieuwen Testaments in 't algemeen.* Waar in hy zich bevlytigt om de Tegenwerpingen op de Geloofwaardigheid der Euangelieschryveren van kragt te ontblooten.

Voor I. beantwoordt hy de tegenwerping afgeleid uit de tegenstrydigheden, waar mede men die Schryvers beschuldigt. —— Ten II. dat zy de verhaalde gebeurtenisfen met geene genoegzaame zekerheid hebben kunnen verneemen. —— Ten III. dat hunne opregtheid te verdenken zy. —— Ten IV. dat de Geschiedverhaalen des Nieuwen Testaments wel door andere berigten zouden kunnen wederlegd zyn: ten minsten niet door buitenlandsche Schryvers bevestigd worden. In het breedvoerig antwoord hier op, neemt hy de Getuigenisfen van der *Joden Talmud*, en van JOSEPHUS, in overweeging, beweerende dat het getuigenis deezes Geschiedschryvers, ten opzigte van JESUS CHRISTUS, dat 't welk zo veel tegenspreekens ondergaan heeft, ter bevestiginge der Geschiedenisse van CHRISTUS kan gebruikt worden: en voegt 'er de Getuigenisfen der *Heidensche* Schryveren nevens, eene behoorelyke uitzondering gemaakt hebbende op die te verdenken zyn. De Hoogleeraar beklaagt zich het uitmuntend Werk van LARDNER, over dit onderwerp, niet te hebben kunnen krygen: zo dat zyne aanmer-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-oef. VI. Deel.* 1 *St. bl.* 237.

merkingen met die deezes *Engelſchen* Schryvers wel verdienen vergeleken te worden; verſchillende Oordeelen ſchieten onderſcheide ſtraalen: kortlyk voegt onze Schryver hier nevens, 't geen in den *Koran der Muhamedaanen* van CHRISTUS, en andere Gebeurtenisſen, in de Boeken des Nieuwen Testaments vervat, als waarheid beweerd wordt. ——— In deezer voege de gronden, waarop de Geloofwaardigheid der Euangelieverhaalen rust, getoond, en tegen de gemelde tegenwerpingen verdeedigd hebbende, gaat hy voort, om, in eene zeer leezenswaardige Afdeeling, te toonen, hoe 'er geene zwaarigheid is, dat deeze gronden langs hoe meer zouden verzwakken, en met den tyd geheel geen ſteunzel meer hebben, gelyk TINDAL en BOLINGBROKE, beweeren: en CRAIG ſtaande gehouden heeft, in een geſchrift te *Londen*, in den Jaare 1699, uitgegeeven: een zonderling Werk, waar in hy als eene grondſtelling aanneemt, dat de waarheid eener Gebeurtenisſe allengskens zwakker wordt, hoe meerder tyds afloopt, ſedert dezelve door overlevering is voortgeplant geworden: en vervolgens, in eene berekening door de Algebra zoekt vast te ſtellen, den tyd hoe lang de Geſchiedenis van CHRISTUS nog eenige waarſchynlykheid behouden zal. Op deeze wyze meent hy beweezen te hebben, dat omtrent den Jaare 3150, na CHRISTUS Geboorte, deeze, en de volgende gebeurtenisſen, alle hiſtoriſche waarſchynlykheid verliezen: en vermids als dan de Zoon des menſchen geen geloof meer op aarde vinden zal, zo zou omtrent deezen tyd zyne laatſte verſchyning en het einde der waereld te wagten zyn. ——— Eindelyk beantwoordt onze Schryver eenige Bedenkelykheden, tegen het bruikbaare der Geſchiedkundige berigten des Nieuwen Testaments.

Deeze ſtelt hy dus voor. „ De laatſte tegenwerping der Vrygeesten, tegen de Geſchiedenis in de Boeken des Nieuwen Testaments komt hier op neder, dat dezelve gezegd wordt niet zeer bruikbaar te weezen, naardien, zo als men zegt, de behoorelyke omſtandigheden daaraan ontbreeken, en veele dingen uitgelaaten zyn, die men gaarne zou willen weeten. Inzonderheid is het te beklaagen, zegt men, dat men in de Euangeliſche-Geſchiedenisſe niet uitvoerig opgeteekend vindt, van de 29 eerſte leevensjaaren van CHRISTUS, van zyne opvoeding, en in 't algemeen van al wat met hem voorgevallen is, ſedert zyne Ouders met hem derzelver verblyf te *Nazareth* genomen hebben, tot aan het aanvaarden van zyn

zyn Leeraarampt (*). Het is zo, de Geſchiedenis van zyn Leeraarampt wordt wel vry uitvoerig opgegeeven; maar by dit alles zegt men al verder, ontbreekt het evenwel aan veele berigten, die, indien men dezelven had, tot eene juiste beoordeeling der waarheid van het verhaal en van derzelver recht verband, opgemeen dienstlyk zouden zyn; waar toe men onder andere brengt, dat de naamen der Kranken, door CHRISTUS geneezen, en derzelver overige omſtandigheden, met ſtilzwygen voorbygegaan zyn. —— En wat aangaat de *Handelingen der Apostelen*, deeze zouden gantschlyk niet deezen naam verdienen: want wanneer men uitzondert, 't geen van de gevallen van PETRUS en van PAULUS inzonderheid gemeld wordt, zo vindt men daar in weinig of niets van de daaden en lotgevallen der overige Apostelen. Ja zelfs de leevensgeſchiedenis van PAULUS is niet eens in dat hoek volkomen afgehandeld; naar dien dezelve alleenlyk gaat tot op zyne eerſte gevangenis te *Rome*, waar mede LUCAS zyn Werk eindigt. Wie derhalven van den eerſten grondſlag der Christlyke Religie iets meerder begeert te weeten, die wordt in zyne verwagting bedroogen, terwyl hy zich behelpen moet met het geene de opſtellers van het Nieuwe Testament goedgevonden hebben daar van te berigten, offchoon zy daar van het zekerſte berigt zouden hebben konnen geeven."

LILIENTHAL's beantwoording luidt. „ In het beoordeelen eener Geſchiedenisſe, of dezelve *al* of *niet* volſtandig genoeg zy, moet deeze vraage eerst beſlist worden uit het oogmerk, waarmede dezelve opgetekend is. Het oogmerk der Euangelisten was niet om op te geeven eene uitvoerige geſchiedenisſe van alle het gebeurde, ten tyde van CHRISTUS onwandeling op aarde; neen! maar zy wilden karakteriseeren den Godlyken Perſoon, die, tot wederherſtelling van de zaligheid der Menſchen, verſcheenen was. JOANNES betuigt het uitdruklyk, dat dit zyn oogmerk is by zyne berichten: *Deeze*, zegt hy, *zyn geſchreeven, op dat gy gelooft, dat Jezus is de Christus, de Zoon van God, en op dat gy, gelovende, het leeven hebt in zynen naame* (†). De Euangelisten geeven dus met de daad op, al wat eenigzins dienen kan, om het groote, in de handelingen van CHRISTUS, duidelyk te maaken: zy gaan mede met ſtilzwygen niet voor-

(*) *C. T. Damm von hiſtoriſche Gelauben*, IIde Deel. §. 3.

(†) *Joann.* XX. 31.

voorby, de geringſte omſtandigheid, die mede daar toe behoorde, om het geheele karakter van zyn Perſoon uit te drukken, en in het rechte licht voór te ſtellen. Ook worden niet voorbygegaan de gebeurtenisſen, die, tot de gevolgen, den grond gelegd hebben, en waar uit men zien kan, welke andere gebeurtenisſen daar uit voortgekomen zyn. Met één woord, men vindt in de Euangelie-geſchiedenis, alles wat ſlechts tot eene weezenlyke Geſchiedenis vereischt wordt. De Euangelisten verhaalen alleenlyk het geen zy met de daad gezien en gehoord hebben; zonder, door het opgeeven hunner begrippen, desaangaande, den Leezer voor uit te loopen, aan wien zy het veel meer overlaaten, om over de Facta of zaaken, door hun getrouwlyk opgegeeven, een onzydig oordeel te vellen. Vermids de aankomst van CHRISTUS, door eene menigte ongemeene omſtandigheden, kennelyk werdt; zo vereischte het oogmerk der Euangelie-geſchiedenisſe daar van een breedvoerig berigt te geeven, om den Leezer in ſtaat te ſtellen, daar uit den beloofden Meſſias, die evenwel een waar mensch geweest is, te kennen. En gelyk hy zynen eerſten leeftyd als in 't duistere doorgebragt heeft, om hem voor geenen aardſchen Koning te groeten, alzo zwygen ook de Euangelisten zeer wyslyk van dit tydperk zyns leevens; en gaan voorby zyne handelingen, geduurende deezen tyd, die anders zeer leerryk zouden geweest zyn, indien zy alleenlyk van zins waren geweest, hem als een patroon of moděl eener volkomene deugd op te geeven. Doch dit was juist niet hun voornaam oogmerk; maar uit hunne beſchryvingen zoude men den Heere JESUS leeren kennen, als eene Godlyken Leeraar, en als zulk eenen Perſoon, by wien men juist gevonden hadt al wat vereischt wierdt van Hem, die de eeuwige welvaard van het Menschdom weder herſtellen zoude. Daarenboven zyn de gebeurtenisſen zyner jeugd juist niet zeer merkwaardig geweest. Hy was, by het aanvaarden van zyn Leeraar-ampt, niet alleen aan het groote gros van het Volk zeer onbekend (*); maar ook zyne Landsgenooten zullen aan hem, geduurende deezen geheelen tyd, niets buitengewoons gezien hebben: want anders zou hun oordeel omtrent hem, zelfs toen hy reeds verſcheide wonderwerken verrigt hadt, niet zo veragtlyk uitgevallen zyn (†).

Waar

(*) *Joann.* I. 26.

(†) *Matth.* XIII. 54. *Marc.* VI. 2. *Luc.* IV. 22.

Waar toe zou het dan gediend hebben, dat gedeelte van zyne Leevensgeſchiedenis te beſchryven? Wonderwerken waren toenmaals door hem nog niet verricht. Deeze deed hy nooit om te voldoen aan de nieuwsgierigheid; maar om daar door te bevestigen zyne Godlyke zending; het geen niet eer geſchieden kon, voor dat hy in zyn dertigſte jaar, met alle waardigheid van een Godlyk Gezant, openlyk te voorſchyn kwam. Hier maaken, derhalven, de Euangelisten een aanvang, van derzelver breedvoeriger verhaal; en wel van alle zyne handelingen en lotgevallen, die tot zyne Leer ſlegts eenige betrekking konden hebben; waar van zy teffens aan hunne Leezers een nauwkeurig en genoegzaam begrip zoeken by te brengen, en ook opgeeven, hoe wyslyk JESUS zich, ten aanziene der beſchuldigingen en vervolgingen van zyne vyanden, gedraagen heeft. En dit zo zynde, zo was het juist niet noodig, overal alle kleine omſtandigheden mede op te geeven, en nog minder, dan wanneer zy ſpraken van de gezondmaaking van zoo veele kranken: want het voldoet eenige van dezelven op te noemen: terwyl een groote lyst der naamen van allen, die van hem hulpe verkreegen, niet alleen geſmaakt zou hebben na groote ſpreeken; maar ook overboodig zou zyn geweest: zo waren ook alle deeze dingen, ten tyde toen zy hunne Geſchiedenis ſchreeven, behalven dat bekend genoeg, en in laatere tyden zoude zulk eene nadere aanwyzing der perſoonen en der byzondere omſtandigheden, tot het onderzoek der waarheid van de geſchiedenisſe, van geene nuttigheid meer geweest zyn. Van de aanleidinge, om by CHRISTUS hulpe te verzoeken, behoefde mede niet breedvoeriger geſprooken te worden: 't is genoeg dat men uit derzelver verhaal zien kan, wat CHRISTUS gedaan heeft, en wat het gevolg daar van geweest is. Daarentegen zyn hunne berichten uitvoeriger, wanneer zy ſpreeken van CHRISTUS laatſte lyden, terwyl zy de geheele reeks der voorafgegaane gebeurtenisſen aanhaalen en opgeeven, dat de voorſtanders der Jooden, hoe langs hoe meer tegen hem in 't harnas geraakten, hem zogten te dooden; en hoe het toegegaan is, dat zy eindelyk hun oogmerk zo verre bereikt hebben, dat hy aan 't kruis heeft moeten ſterven, ſchoon hy by 't volk in groote agtinge ſtondt. En vermids op de waarheid van zynen dood, en van de opvolgende verryzenis zo veel aankomt, zo zyn de Euangelisten hier zeer zorgvuldig, om, van alle daar toe behoorende omſtandigheden, een zeer nauwkeurig bericht te geeven. Hier was het de rechte plaats, uitvoe-

rig te zyn, om dat elk belang daar by had, om daarvan volkomen overtuigd te worden."

Even zo ruimt onze Hoogleeraar de gemelde Bedenklykheid tegen de *Handelingen der Apostelen* uit den weg, dan wy kunnen, zonder te breedspraakig te worden, hem hier niet volgen. „ Men moet by dit Boek ook het oogmerk, van den Geschiedschryver, in 't oog houden: naamlyk, om op te geeven de medewerking van den verhoogden Heiland, in het grondvesten van zyn geestlyk Koningryk, en dit is, door het geen daar in wordt opgegeeven, zo gelukkig bereikt, dat men geene reden heeft om over de onvolkomenheid der berigten te klaagen."

Met het XXVIIIste Hoofdstuk, 't welk verre het grootste gedeelte van het tegenwoordige Deel uitmaakt, treedt de Hoogleeraar tot de *Oplossing der zwaarigheden in de Euangelie-geschiedenisse*. Dit oordeelde hy, kon niet gevoeglyker geschieden, dan door een aaneengeschakeld verhaal van alle gebeurtenissen, zo als die op elkander gevolgd zyn: en dus is hy hier denzelfden weg ingeslaagen, als hy gehouden heeft by de toelichting van de Geschiedenissen des Ouden Testaments: waar door dit gedeelte des Werks, in de uitvoeringe, eene gelykvormigheid bekomt met het voorgaande.

„ Deeze toelichting," verklaart onze Schryver, „ der Geschiedenisse van 's Heillands leeven, was zo veel te noodiger, naardien daar in de voornaamste zwaarigheden daar uit ontstaan, wanneer de verhaalen der vier Geschiedschryveren strydig schynen, of ten minsten niet zodanig overeenstemmen, dat zy, zo als niet alleen de openbaare vyanden van het Christendom, maar ook zelfs anderen voorwenden, bezwaarlyk in eene nauwkeurige en bevattelyke overeenstemminge zouden kunnen gebragt worden: dergelyke ook nog door niemand geschied zy, op eene wyze, waar mede men volkomen zoude konnen genoegen neemen." —— In zyne *Overeenbrenging der Euangelisten*, houdt hy den middelweg tusschen hun, die elk der Euangelisten eene vry stipte tydorde doen in agtneemen: en die willen, dat zy, meer op zaaken, dan den tyd, lettende, soortgelyke zaaken, op verschillende tyden voorgevallen, onder zekere hoofdstukken bragten. In zyne op nieuw toegestelde Harmonie, heeft hy de Gebeurtenissen, door de Euangelisten beschreeven, voorgedraagen in een verband, als hem toescheen het bevatlykste en met den Text meest gepast te weezen. Dezelve verdient eene gezette overwee-

weeging, en is het daar in zyn oogmerk niet geweest op te geeven al wat het voorſtel der Euangelisten in zich vervat, maar alleen, de Geſchiedenisſen in derzelver rechte licht te toonen, en te ontheffen van zwaarigheden, welke daar in mogten voorkomen. Even zo heeft hy gehandeld met de Geſprekken van JESUS, die hier alleen, in zo verre ze gebeurtenisſen zyn, toegelicht worden. —— De waarheid van enkele gevallen, door de Euangelisten verhaald, door iemand in twyfel getrokken, of ze hebben kunnen geſchieden, en in de daad zo geſchied zyn, wordt beweezen. Ten aanziene van andere, beroept de Hoogleeraar zich op voorgaande Stukken zyns Werks: of 'er moeten zints nieuwe tegenwerpingen ontſtaan zyn. —— Voor 't overige heeft hy niet willen nalaaten te toetzen de gronden, die men, tegen de onvervalschte zuiverheid van zekere plaatzen in den Griekſchen Text, gewoon is op te geeven.

In dit Deel wordt de Euangelie-geſchiedenis voortgezet, tot het uiteinde van het Openbaar Leeraarampt van CHRISTUS. Blyvende de Geſchiedenis van 's Heillands Lyden, Opſtanding en Hemelvaard, als mede het geen in de Handelingen der Apostelen en derzelver Brieven in 't voorbygaan voorkomt van de Gebeurtenisſen, in de eerſte Christen Kerk voorgevallen, bewaard tot een volgend Deel.

Handwoordenboek van het Nieuwe Testament voor ongeleerden. Door CH. CH. STURM, *Predikant by de St. Pieters Kerk, en Opziener der Schoolen te Hamburg. Uit het Hoogduitsch vertaald, met eenige byvoegſelen door* A. STERK, *Leeraar in de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgſche Geloofsbelydenis in 's Hage. Eerſte Deel. Te Haarlem by* J. v. Walré jun. 1782. *Behalven het Voorwerk* 399 *bladz. in gr. octavo.*

Ongeleerden de behulpzame hand te bieden, tot het recht verſtaen der Heilige Schriften, is het hoofdbedoelde van den Eerwaerden *Sturm* in dit Geſchrift. Ten dien einde heeft hy, ſchryvende vooral ten nutte van zyne Lutherſche Geloofsgenooten, alle de benamingen en ſpreekwyzen, die in de gebruikelyke Hoogduitſche overzetting van het Nieuwe Testament voorkomen, byeenverzameld, en in ene Alphabetiſche orde gebragt. Hierop geeft hy van ieder dezer benamingen en ſpreekwyzen ene beknopte verklaring, met ene korte opheldering van zodanige voorſtel-

ſtellingen, waer in het gebruik van zommige woorden den ongeleerden enigzins duister mogte voorkomen. Zyn Eerwaerde, dit op ene oordeelkundige wyze uitgevoerd hebbende, heeft daerdoor den ongeoefenden Bybellezer een wezenlyken dienst gedaen, gemerkt zy van dit Handwoordenboek, by het lezen der Schriften des Nieuwen Testaments, inderdaed een nuttig gebruik kunnen maken. Het geeft hun naemlyk, wanneer hun ene benaming van plaetzen, perſoonen of zaken, als hun de betekenis van een woord, of de zin ener ſpreekwyze, onbekend is, of min of meer onverſtaenbaer of duister voorkomt, een by uitſtek gereed middel aen de hand, om de noodige opheldering te verkrygen: welks gebruik dan tevens, by aenhoudende oefening, kan dienen, om hunne kundigheden in het lezen te vermeerderen, en hen gemeenzamer te maken met den ſtyl der Heilige Schryveren; waer door ze geſtadig opgeleid moeten worden, tot een gereeder verſtaen, en een meerder vrucht trekken, van 't geen ze lezen. In de Nederduitſche overzetting van dit Handboek kon de Eerwaerde *Sterk* dezelfde orde niet houden, naer welke het in 't Hoogduitsch opgeſteld is, als zynde geſchikt, naer de Hoogduitſche vertaling des Nieuwen Testamentes. Dit heeft hem genoodzaekt alles vooraf na te gaen, en verder te ſchikken, volgens de Nederduitſche overzetting, die naer de Hoogduitſche vertaling van *Lutherus* gemaekt is: langs welken weg hy zynen Nederlandſchen Geloofsgenooten den meesten dienst kon doen. Verder heeft hy er nog enige overgeſlagen Schriftuurplaetzen ingevoegd; en te gelyk de vryheid gebruikt van nu en dan zyne bedenkingen over den zin van die of deze ſpreekwyzen, nevens de gedachten van den Autheur te plaetzen; doch met dezelven, door tuſchenhaekjes [ ], te onderſcheiden; welke byvoegzelen dien geachten Leeraer tot eer ſtrekken. ——— Om een voorbeeld van de wyze der uitvoeringe aen te bieden, zullen wy het Artykel *Geweeten* overnemen; waer omtrent we het volgende aengetekend vinden.

GEWEETEN. Gewiſſen.

„ In de meeste plaatzen van het N. T. wordt dit woord in zyne gewoone betekenisſe gebruikt, geevende het oordeel van ons verſtand te kennen, over de rechtmaatigheid of onrechtmaatigheid van onze neigingen en handelingen, wanneer zy met de Godlyke wetten vergeleeken worden. Tot gemak van onze leezeren, die misſchien gaarne de bepaal-

paalde betekenis van dit woord in deeze of geene plaatze zouden willen weeten, zullen wy alle de plaatzen van het N. T. in welke het zelve voorkomt, by één zamelen, en niet een enkel woord verklaaren.

Joh. VIII, 9. *Van hun geweeten overtuigd*, dat is, zich hunner misdaaden bewust, *gingen zy uit.* [NB. In onze overzettinge zyn deeze woorden, die in ſommige handſchriften niet gevonden worden, uitgelaaten. VERT.]

Hand. XXIII, 1. *Ik heb met alle goed geweeten gewandeld voor God*, dat is, God naar myne beste overtuiging gediend.

Hand XXIV, 16. *Ik oefene my, om altyd te hebben een onaanſtootlyk geweeten*, dat is, om in alle opzichten myne plichten waar te neemen.

Rom. II, 15. *Hun geweeten* (hun eige bewustzyn) *betuigt* (wat recht of onrecht zy.)

Rom. IX, 1. *Myn geweeten geeft my daar van getuigenis, in den H. Geest*, dat is, door den H. Geest ben ik overtuigd, dat ik de waarheid ſpreeke.

Rom. XIII, 5. *Zyt onderdaanig, om het geweeten*, dat is, uit overtuiginge, dat God het bevolen heeft.

Rom. XIV, 1. *Verwert de geweetens niet*, dat is, ſtrydt niet met zwakke Christenen over hunne gevoelens.

Rom. XIV, 20. *Iets met aanſtoot van zyn geweeten doen*, dat is, iets doen, waar door men anderen ergernis geeft [liever —— iets tegen zyne eige overtuiging doen. VERT.]

Rom. XIV, 22. *Zalig is de geen, die zich zelven geen geweeten maakt, in 't geen dat hy aanneemt*, dat is, gelukkig is hy, die, over het geen hy als veroorloofd aanmerkt, geene zwaarigheden in zyn geweeten behoeft te maaken. —— In dit en de twee onmiddelyk voorgaande plaatzen vinden wy in den grondtext dat woord niet, waar van de Grieken zich anders bedienen, om, het geen wy het geweeten noemen, uittedrukken.

1 Cor. VIII, 7. *Sommigen maaken zich noch een geweeten over den Afgod*, (dat is, ſommigen merken den Afgod noch als iets wezenlyks aan) *en eeten het voor Afgoden offer* [en eeten van dit vleesch, hoe zeer zy het ook als aan eenen wezenlyken Afgod geofferd, aanzien. VERT.] *Daar mede wordt hun geweeten, wyl het zoo zwak is, bevlekt*, dat is, daar door worden anderen, die noch zwakke begrippen hebben, bewoogen,

om tegen hunne overtuiging te handelen: [liever zoude ik het dus verklaaren: daar door zondigen zy, dewyl zy tegen hun geweeten handelen, hoe zeer zy ook, uit bekrompenheid van hunne begrippen, in deeze hunne overtuiging zelve dwaalen. VERT.]

1 Cor. VIII, 12. *Gy ſlaat hun zwak geweeten*, dat is, gy geeft hun gelegenheid, om in hunne overtuiginge verbysterd te worden.

1 Petr. II, 19. *Om het geweeten tot God het kwaade verdraagen*, dat is, uit vaste overtuiging, dat men volgens Gods wil handelt, zeker lyden verdraagen.

1 Petr. III, 21. *De Doop is het verbond van een goed geweeten met God*, dat is, de Doop is eene plechtige [verbindtenis en] belofte aan God, om vroom te leeven.

Hebr. IX, 9. *De offeranden konden niet naar het geweeten volkomen maaken dien, die daar Godsdienst doet*, dat is, zy konden hem, die dezelve bracht, geene volkome overtuiging van zyne verzoeninge met God geeven.

Hebr. X, 2. *Het offeren hadt opgehouden, ware het, dat de geenen, die in den Godsdienst zyn, geen geweeten meer hadden wegens de zonde*, dat is, indien zy zich hunner zonden niet noch bewust waren.

Hebr. X, 22. *Vry van het kwaade geweeten*, dat is, van de gevolgen, die het bewust zyn van onze zonden veroorzaakt.

Hebr. XIII, 18. *Onze troost is dit, dat wy een goed geweeten hebben*, dat is, dat ik my niets te verwyten hebbe."

Onze gebruikelyke zogenaemde Staten-Vertaaling heeft in deze en andere plaetzen het woord CONSCIENTIE. Dit verſchil, dat hier en elders plaets heeft, doet ons denken, dat het, om dit Werk van ene uitgebreider nuttigheid te maken, raedzaem zou zyn, aen 't einde van 't Werk, dat in een volgend deel beſlooten zal worden, een Register van deze verſcheidenheid te voegen, by voorbeeld CONSCIENTIE zie GEWEETEN: KRACHT, MACHT, OVERLAST, OVERWELDIGEN zie GEWELD. In de Voorrede geeft de Eerwaerde *Sterk* te kennen, dat hy zodanig een ſoort van Register van de woorden der *Hoogduitſche Overzettinge* zal mededeelen; en daerby zou een dergelyk Register van onze *Staten-Vertaling* niet kwalyk voegen; waerdoor dit Hand-Woordenboek nog beter ten gebruike van onze Landsgenooten in 't algemeen zoude worden.

The-

Thelyphthora; *of Verhandeling over het Verderf der Vrouwen. In 't Engelsch geschreven door den Eerw. Heer* M. MADAN, *Leeraar in het Godshuis genoemd* The Lock-Hospital, *te Londen. Gedrukt voor den Vertaler, en te bekomen te Amsterdam by* de Erven van F. Houttuin *en elders.* 1782. *Behalven het Voorwerk* 514 *bladz. in gr. octavo.*

Onder dezen tytel doet de Eerwaerde *Madan* een Werk te voorschyn komen, ter verdediginge van de *Veelwyvery*, ook onder de bediening der Euangelieleere; beweerende, dat dezelve, voor en onder de Wet van Mozes als onzondig geoorloofd, ook door het Euangelie niet als zondig gewraakt en verbooden zy. De enkele vereniging der twee Sexen maekt, zo als hy de zaek voorstelt, zonder enige verdere plechtige verbintenis, het Huwelyk, naer Gods eerste instelling. Ingevolge hiervan waren twee vrye persoonen, voor, en zo ook onder, de Wet van Mozes, door de enkele vereniging, wettig Man en Vrouw, onafscheidelyk aen een verbonden. Uit dien hoofde had een Man zo veele Vrouwen, die hy moest houden, en welken hy niet mogt verlaaten, als hy Vrouwspersoonen gedwongen of overgehaald had, om ten zynen wille te zyn, mits dat zy met geene anderen dus verbonden waren. Het stond den Man niet vry *hoerery* te pleegen; slechts voor eenigen tyd gemeenschap met een Vrouwspersoon te hebben; en 't stond der Sexe niet vry zich aen zodanig ene algemene of zelfs byzondere gemeenschap over te geeven, als zynde door de enkele vereniging reeds ene verbonden Vrouw; die gevolglyk zich aen *Echtbreuk* schuldig maekte: 't welk in alle opzichten verbooden was; zynde het, noch den Man, noch der Vrouwe, met iemand verbonden zynde, geoorlofd met elkanderen gemeenschap te hebben. ——— Naer dit plan is, volgens de denkwyze van den Eerwaerden *Madan*, de Godlyke Wet rakende het Huwelyk ingerigt; zo was het voor, zo was het onder de Wet van Mozes; en Jezus Christus, geen gever van ene nieuwe Wet zynde, heeft daerin geen verandering gemaekt. Alleenlyk heeft hy zich, ten aenzien van het Huwelyk, ten ernstigste aengekant, tegen een schandelyk misbruik, het welk de Jooden in latere tyden gemaekt hadden, van de Echtscheiding, hun door Mozes, om de hardigheid hunner harten, toegelaten: het welk dus geen betrekking heeft tot de *Veelwyvery*, maer

maer alleen tot de *Echtſcheiding*, die de Jooden veel wyder uitbreidden, dan Mozes hun dezelve toegelaten had. ——— De Eerwaerde *Madan* op dezen grond bewerende, dat het Euangelie de *Veelwyvery* niet verbiedt, dringt 'er op aen, dat de voorheen gegeven Godlyke Wet, zo als hy dezelve verklaert, door alle tyden behoort ſtand te houden. Volgens hem zyn de thans onder de Christenen in gebruik zynde Huwelyks-Wetten, waerdoor de wettigheid van 't Huwelyk, met de daeraen verknochte gevolgen, afhangt van zekere plechtige verbindtenisſen, afwykingen van de Godlyke Wet, die de wettigheid van 't Huwelyk doet afhangen, van de enkele vereniging der twee Sexen; waer door de Man zich aen éne of meer Vrouwen verbindt, om haer ter Vrouwe te nemen, zonder haer te mogen verlaten. En deze afwykingen ziet hy aen als de oorzaeken van 't *Verderf veler Vrouwen*; daer wellustige Mans- en Vrouwsperſoonen zich nu aen velerleie ongebondenheden kunnen overgeven, zonder zich ſchuldig te maken aen de verbreking van een wettig Huwelyk: 't welk, zyns oordeels, krachtig tegengegaen zou worden, als de Godlyke Wet, zo als hy dezelve verklaert, herſteld wierd; ingevolge van welke de *Veelwyvery* gecorlofd zou zyn; maer het plegen van *Hoerery*, benevens het houden van *Maitreſſen*, zo wel als het bedryven van *Echtbreuk*, wezenlyk *Lyfſtraflyke Misdaden* zouden worden.

In het nabuurig *Engeland* heeft dit Werk van den Eerwaerden *Madan* veel opheſs gehad; 't welk een aental van Tegenſchriften veroorzaekt heeft, die duidelyk getoond hebben, dat 's Mans gronden gansch bouwvallig zyn, en dat hy, ter verſterkinge van dezelven, niets bygebragt heeft, dan drogredenen, welker onbeſtaenbaerheid wel dra te bemerken is. Oplettende Lezers, die dit Geſchrift met een gezet oordeel nagaen, zullen dit ook, by het doorbladeren van 't zelve, gereedlyk kunnen ontdekken; des wy 't niet noodig oordeelen 'er verder op ſtaen te blyven. Men leze ſlechts onbevooroordeeld Gen. I. 24, om te zien, dat de Huwelyksbetrekking, in de eerſte inſtelling, wederzydsch is, zo dat de Man niet minder met de Vrouw, dan de Vrouw met den Man, één vleesch zy; en dat dus onze Zaligmaaker Matth XIX. 3——9, geen nieuwe Wet voorſchryft; maer de Jooden, by gelegenheid van hun voorſtel, nopens de Echtſcheiding, tot de oorſpronglyke inſtelling van 't Huwelyk te rug roept.

Eer-

Eerſte Waarheden der ondervindelyke en redelyke Geestkunde; waar by komt een afzonderlyk betoog van de Onſtoflykheid en Onſterflykheid der Ziele, op eene vatbaare wyze, ten nutte van min ervarenen ontworpen, door D. KLEMAN, *Leeraar te Voorburg. Tweede Druk. In 's Gravenhage by* J. A. Bouvink 1781. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 377 *bladz. in gr. octavo.*

By de eerſte afgifte van deeze met veel oordeels uitgewerkte Geestkunde, hebben wy derzelver geheele beloop vry breedvoerig geſchetst (*), om den Leezer de nuttigheid daarvan te beter onder 't oog te brengen. Dit beloop nu is in deezen tweeden druk het zelfde gebleeven, alleen met tuſschenvoeging van een afzonderlyk Hoofdſtuk, over het bevindelyk onderſcheid tuſschen Ziel en Lichaam; maar voorts is, het geheele Geſchrift door, de Taal en Volzinsſtelling op eene aanmerkelyke wyze beſchaafd; dat, op zigzelve, in verſcheiden gevallen, veel lichts toebrengt. Hier benevens zyn 'er eenige voorſtellingen nader opgehelderd; en ook nu en dan nieuwe voorſtellingen ingevlogten, welken ter duidelyker ontvouwinge van deeze en geene byzonderheden dienen. Men is, gelyk de Eerwaarde *Nieuwland*, in zyn Berigt, aan 't hoofd deezer uitgave geplaatst, meldt, deeze verbeterende vermeerderingen daadlyk verſchuldigd aan den Eerwaarden *Kleman* zelven, naar uitwyzen van 's Mans eigen Handſchrift, in een doorſchooten Exemplaar. Uit hoofde van dit alles verdient deeze tweede afgifte op nieuw aanpryzing; en daarwe ons voorheen bepaalden tot het ſchetzen van het beloop deezer Geestkunde, zal het thans wel der moeite waardig zyn, 'er nog een byzonder Stukje uit mede te deelen, dat de uitvoering beter doet leeren kennen. —— Hier toe agten we niet ongepast 's Mans voorſtelling nopens de *waare vereeniging van Ziel en Lichaam*; en wel byzonder, daar de geheele voorſtelling te breedvoerig is, om hier te plaatzen, 't geen hy ons meldt wegens het denkbeeld van *'t Samenſtel van Natuurlyken Invloed*, (*Systema Influxus Phyſici*,) waartoe zyn Eerwaarde meest overhelt, en 't geen hem wederhoudt van zyne toeſtemming te geeven aan *'t Samenſtel van verordende Inſtemming*, (*Systema Harmoniæ Præſtabilitæ.*)

Men

(*) Zie *Vaderl. Letter-oef. V D. bl.* 311—317.

Men heeft, zegt zyn Eerwaarde, over dit duister Stuk voornaamlyk drie Wysgeerige Stelzels, tot welken alle de overige byzondere gevoelens, op de eene of andere wyze, behooren. Vóór den tyd van *Cartesius* omhelsde men genoegzaam algemeen het gevoelen, „ waarin Ziel en Lig„ haam zoodanig vereenigd worden, dat het Lighaam in „ de Ziel, en de Ziel in het Lighaam, waaragtig en na„ tuurlyk invloeit, en de wederzydsche werkingen oorzaak„ lyk daar ſtelt." Dit heet het *Samenſtel van Natuurlyken Invloed*, en draagt den naam van het *Oudſte Stelzel*; doch men moet deswegens in agt neemen, dat de laatere Voorſtanders hiervan het beter, dan de vroegeren, verklaard hebben.

„ De *Oude*, vervolgt *Kleman*, ſcheenen den Natuurlyken Invloed vry ſtoffelyk te begrypen, als een wederzydſche Aanraaking, eigenende aan de Ziel een vermogen toe, om nieuwe beweeging in 't Lighaam te maaken, en het Lighaam nieuwe gedachten in de Ziel. Gedrongen zynde, om reden te geeven, hoe dit toeging, beriepen zy zich op de bevinding, en lieten de zaak zoo onbeſlist, of erkenden hunne onweetenheid in de wyze *hoe*. Maar de *laatere* Voorſtanders ſpreeken veel naauwkeuriger en voorzigtiger. Zy verwerpen alle ſtoflyke Aanraaking, alle inwerking van nieuwe beweeging, die te vooren in het Lighaam haaren grond niet heeft, en van nieuwe denkbeelden, die de Ziel door 't Lighaam zouden worden ingewerkt, en die zy zelven niet formeeren zoude; en omhelſen gaarne, dat dezelfde hoeveelheid van beweegingskragten altyd in 't Geheel-Al blyft. Egter zoo meenen zy, dat 'er gewigtige redenen zyn, om eenen wederzydſchen natuurlyken Invloed vast te ſtellen: en zeggen, dat, ſchoon Ziel en Lighaam gantsch onderſcheidene weezens zyn, de Elementen van het Lighaam, waarin toch de weezenlyke kragten des Lighaams berusten, daarin met de Ziel overeenſtemmen, dat zy beiden Eenvoudigheden zyn; en dat men haar dat regt moet doen, dat zy als Eenvoudigheden magt hebben om op elkanderen te werken, en zulke veranderingen, de een in den anderen, hervoort te brengen, als door haare byzonder onderſcheidene weezens mooglyk zyn. En ſchoon dezelfde hoeveelheid der kragten altyd in 't Geheel-Al blyft, de byzondere rigting derzelver, zo veel het Lighaam aangaat, aan den invloed der Ziele onderworpen is." —— De redenen, die voor dit Stelzel pleiten, draagt ons zyn Eerwaarde aldus voor.

„ 1. De

„ 1. De Wederzydſche afhanglykheid van Ziel en Lighaam, en de regeering des Lighaams door de Ziel, welke de bevinding ons leert, is zoodanig, dat, al konden wy niets ontdekken van de wyze, hoe het toeging, wy egter zouden moeten beſluiten, dat het eene afhanglykheid van daadlyke Oorzaaklykheid was; gelyk wy in het gevoel van licht en warmte, de Zonne ſchynende, vast moeten ſtellen, dat 'er een oorzaaklyke invloed der Zonne in de Planeeten is; en uit de uitkomst der menſchlyke bedryven beſluiten, dat zy vrywillig werkende oorzaaken hebben; zo zyn wy genoodzaakt uit de wederzydſche afhanglykheid van Ziel en Lighaam in haare werkingen, van de een op de andere, eenen wederzydſchen natuurlyken en oorzaaklyken Invloed vast te ſtellen.

„ 2. Uit dit Samenſtel kan men alleen een regt begrip maaken van de zedelyke toerekening der daaden aan den geheelen Perſoon. Want vloeit de Ziel, als waaragtig werkende oorzaak, in de vrywillige beweegingen van het Lighaam, en veroorzaakt het Lighaam in de Ziel verſtands-voorſtellingen, driften en wils-neigingen, zo is de toerekening der wederzydſche daaden aan den geheelen Perſoon volkoomen; en zoo kunnen beide deelen aan ſtraffen en beloonigen onderworpen worden.

„ 3. Hieruit alleen kunnen verklaard worden, alle de verſchynſels, welke wy zien in Onwyzen, Dollen, Raaſenden, Miltzuchtigen en andere menſchen. Want zoo de geesten der Zenuwen niet zekeren invloed op de Ziel als oorzaaken maaken, dan is 't onmooglyk, dat de Ziel aan zulke zotte en verkeerde denkbeelden en driften kan onderworpen zyn, als wy in zulke Lyders waarneemen: welken men noch eenen byzonderen Godlyken Invloed kan toeeigenen, noch ook op eenigerhande wyze uit den natuurlyken ſchakel haarer denkbeelden verklaaren kan.

„ 4. Voorts beweeren de laatere Voorſtanders van dit Stelzel, dat zy door de Leere der Eenheden uitgevonden hebben, hoe zulk een Invloed mooglyk zy, en, behoudens het onderſcheid der beide Weezens, mooglyk zy de zedelyke toerekening der daaden, en de blyvende hoeveelheid der beweegingskragt, 't geen in geen der andere Samenſtellen geſchiedt, of het een of ander lydt ſchipbreuk."

Wat voorts de zwaarigheden, tegen dit Stelzel ingebragt, aangaat, de Eerwaarde *Kleman* merkt op, dat ze meerendeels de *oude* Voorſtanders treffen; alleenlyk, zegt hy, blyft, ten aanzien van het denkbeeld der *Ingateren*, nog over,

over, de zwaarigheid, welke ontstaat, uit de onbegryplykheid, hoe eenvoudige weezens van eene onderscheidene natuur op elkanderen oorzaaklyk kunnen werken; waarop deeze Voorstanders het volgende antwoorden.

„ Het is even onbegrypelyk voor ons, hoe eenvoudigheden van eenerlei natuur op elkanderen werken, schoon wy het voor onze oogen zien in allerlei lighaamen. Het een en ander bewyst niets meer, dan dat de Natuurwet, volgens welke de eenvoudige weezens, zoo van dezelfde als van eene andere natuur, op elkanderen kunnen werken, nog niet ontdekt is. Egter is 'er in de zaak niets onmooglyk: want zoo het onmooglyk in zich zelven was, dat eenvoudige weezens op eenvoudige weezens van een onderscheidene natuur konden werken, dan zoude men den Invloed van den algoeden Werkmeester op zyn werk moeten ontkennen, waarvan ons toch zulke sterke proeven voor handen zyn, dat wy geen oogenblik daaraan kunnen twyfelen."

Naast dit zogenoemde *Oude Stelzel* komt wyders, als een tweede, in aanmerking, dat van *Cartesius*; „ waardoor al„ le Invloed van Ziel en Lighaam op elkander geloochend „ wordt, en gesteld, dat alle Overeenkomst, die tusschen „ het denken der Ziele en de beweeging des Lighaams ge„ vonden wordt, onmiddelyk van God, volgens zekere al„ gemeene Wetten, verrigt wordt." ——— Dit Stelzel draagt den naam van 't *Samenstel van toevallige oorzaaken* (*Systema Causarum Occasionalium*,) omdat Ziel en Lichaam geen werkende, maar toevallige, oorzaaken zyn, van de overeenstemmende veranderingen in beiden. Ook heet het wel het *Stelzel van Samenstand* (*Systema Adsistentia*,) om dat, zonder een wederzydschen invloed, Ziel en Lichaam tot één stemmen en samenstaan.

Na verloop van eenigen tyd heeft men dit denkbeeld van *Cartesius* zoeken te verbeteren, en een derde Stelzel ontworpen, 't welk de groote *Leibnitz* uitgevonden, en de zeer beroemde *Wolf* verder indeezervoege verklaard heeft. „ De vereeniging van Ziel en Lighaam is te ontleeden, „ door den schakel der opvolging van denkbeelden in de „ Ziel, welke volgende in de voorgaande haare genoegzaa„ me reden en grond hebben; en door den schakel der be„ weegingen in het Lighaam, welke volgende, mede, uit „ de voorgaande hervoortkomen; en zulks natuurlyk en „ onveranderlyk: welke schakels van opvolgingen op zich„ zelve, en onafhanglyk van den anderen, bestaan, en al„ zoo rigtig haaren loop zouden hebben, schoon Ziel en

„ Lig-

„ Lighaam met den anderen niet vereenigd waren; maar „ nu inſtemmen, niet noodwendig, maar door eene veror„ dende vaſtſtellinge Gods.“ Dit noemt men daarom het *Samenſtel van verordende Inſtemming.*

De Eerwaarde *Kleman* deelt ons, by de melding deezer Stelzels, zo ten aanzien van dat van *Carteſius* als dat van *Leibnitz*, de voornaamſte reden voor, en zwaarigheden tegen dezelven, mede; dan derzelver geheele plaatzing zou in deezen te breed uitloopen. Zie hier, als het merkwaardigſte, de zwaarigheden, die hy tegen het laatſte Stelzel aanvoert.

„ 1. Ziel en Lighaam zyn daarin niets anders dan enkele Machines, die, volgens haare natuur, zoo en niet anders werken kunnen dan zy doen. Men ſtaa dit al eens toe van het Lighaam; maar hoe ſtellen wy het met de Ziel? Zyn alle haare voorſtellingen, alle haare denkbeelden, wilsneigingen, driften, en alle haare Redenoeffeningen zoo geſteld, dat de laatſte uit de eerſte, of zy door voorwerpen van buiten worden opgewekt of niet, voortvloeien; of zich beweegredenen des Verſtands voordoen, dan anders, geſchiedt hier alles natuurlyk noodzaaklyk, even als in een Redenloos Konſtwerktuig. Wat eigenlyk denkbeeld van Vryheid blyft hier over? Zyn de vrywillige Zielswerkingen dan wel anders als bloote toonen, zoo wel als de zoogenoemde vrye Lichaamsbeweegingen?

2. Even zoo als het gelegen is met de Vryheid des menſchen in dit Samenſtel, is het ook gelegen met de zedelyke toerekeninge der vrye daaden. Wat bedryven, die door het Lighaam geſchieden, kunnen ons, als Zedelyk goed en kwaad, worden toegerekend? Want zoo verre het Lighaam aangaat, geſchiedt alles noodzaaklyk door den aart van het Werktuig. Belangende de Ziel, haar zullen de daaden des Lighaams worden toegerekend, alleenlyk, om dat zy met haar Willen overeenſtemmen; maar ook dat Willen hangt van haar niet af: want de beweeggronden van haar Willen zyn, in haar, zoo noodwendig, als de bewegingen van het Lighaam zyn; noch de overeenſtemming tuſſchen haar Willen en de bewegingen van het Lighaam hangt van het zelve af; zy kan die niet hinderen, al wilde zy. Behalven dat, zoo daar nog eenige toerekening der daaden mogelyk is, is de Ziel nooit de waare werkende, maar alleen de Zedelyke Oorzaak van haare zoogenoemde vrye daaden.

3. Daarenboven ſchynt dit Stelzel ver het moeilykſte van

allen, om de vereeniging van Ziel en Lighaam te verklaren. Men wyze eens hierin aan, hoe alle de ſtoflyke denkbeelden in de Herſenen gebooren worden, die als Schilderyen zyn, naar welke de Ziel haar onſtoffelyk formeert; worden wél de Zenuwen, om gezond te ſpreeken, eigenlyk door voorwerpen buiten zich aangedaan? Alles vloeit immers uit het Mechanismus voort, de Harmonie maakt maar accord. Men geeve daarin eens reden, hoe zulke geweldige beweegingen van Bloed en Geesten in het Lighaam gebeuren, door haar Mechanismus, als wy in heftige Zielsbeweegingen zien geſchieden, en dat uit voorgaande gansch bedaarde en regelmaatige. Men wyze de genoegzaame reden aan, hoe onze denkbeelden in de Zielen kunnen gebooren worden, onafhanglyk van het Lighaam; want of de Ziel een Zinlyk Lighaam hadde of niet, de Schakel van haare denkbeelden zou dezelfde zyn. Onze Ziel doet te groote ſprongen in haare Verſtandswerkingen en Drift en, dan dat wy die uit eenen trapswyzen voortgaanden ſchakel zouden kunnen verklaaren. Ja, wat is dat toch voor eene vereeniging, die in eene Overeenſtemming alleen gelegen is? Waarom is dan myne Ziel meer met myn Lighaam vereenigd, dan met eenig ander, dat op het zelfde oogenblik zich juist even zoo beweegt als myne Ziele denkt en wil? Waarom bemint zy meer haar eigen Lichaam, als haar *Ik*? zoekt in alles het best van dit Lighaam, en ſchept lust in deszelfs welzyn? Leert ons dit niet, dat het eene andere vereeniging dan van een bloot accord en overeenſtemming is."

Maar, zal iemand vraagen, „ erkent gy niet, dat alles „ in het Ryk van God ten naauwſten geketend en verbon„ den is, volgens de ſchoonſte orde, verband en Harmo„ nie; dat alle de veranderingen, welke daarin voorval„ len, geſchieden, volgens de Wet der aaneenſchakeling, „ door ongevoelige overgangen, zonder ſprong, en langs „ den kortſten weg? Indien ja, dan moeten de denkbeel„ den der Ziele, en de beweegingen des Lighaams, ook „ volgens dezelve wetten, de een op den anderen vol„ gen, en 'er is geene andere vereeniging tuſſchen beiden „ mooglyk, dan door eene vaſtgeſtelde overeenſtemming." —— Het antwoord van zyn Eerwaarde hierop luidt indeezervoege.

„ Het zy hiermede zoo het wil, wy hebben duidelyk beweezen, dat het ſtelzel van verordende overeenſtemming ſtrydt met het gezonde denkbeeld van 's menſchen vry-

heid,

heid, en van de zedelyke toerekeninge zyner daaden; en met de onwederleglyke ondervinding niet overeenſtemt. Wat dan? Wy aanbidden Gods wysheid in het verordenen en vaſtſtellen van het volmaaktſte verband der dingen, in welke alle derzelver veranderingen geregeld, en zonder ſprong, langs den kortſten weg, volgens den regel van het beste, op elkanderen volgen. Dit heerlyke verband ontdek ik zeer klaar, in de geſteldheid van onze Ziel, in de betrekking van alle haare vermoogens onderling, en in de wyze hoe zy zich bepaalt, in alle haare voorſtellingen en begeertens. Op gelyke wyze blinkt zy uit in den toeſtel van ons Lighaam; in alle deszelfs leden, veranderingen en werkingen, in alle deszelfs natuurlyke levens- en dierlyke verrichtingen, ſchoon de overgang van de eene beweeging tot de andere dikwils onbegryplyk verſneld wordt. Ik zal ze ook niet loochenen in de werkingen van Ziel en Lighaam op elkanderen. De allerkleinſte verandering in de zinnen geeft verandering in de voorſtellingen der Ziele, en zulks in evenredigheid der aandoeningen van buiten; terwyl de eenvoudigſte Zielsvoorſtellinge zelfs den ſtaat der herzenvezelen verandert, en der daarvan afhangende zenuwen, en zulks alles of flaauw of ſterk naar de kragt der voorſtellingen zyn. En moeten wy deeze wederkeerende werkingen ons niet voorſtellen, als de werkingen van twee geheelen, welke afzonderlyk en onafhanglyk beſtaan; maar als van twee deelen, welke, hoe onderſcheiden ook van weezen, maar *één* geheel uitmaaken, welk in het allernaauwst verband weder geplaatst is, met alle andere weezens, die rondom het zelve zyn, welke vermoogen hebben, deszelfs ſtaat te kunnen veranderen, en welks ſtaat het ook op veelerlei wyze kan bepaalen, zoo, door deszelfs natuurlyke als vrye handelingen, met welke weezens het weder, in den grooten ſchakel aller dingen, een nieuw geheel uitmaakt, medewerkende, langs den kortſten en besten weg, tot het hoogſte, en alle de ondergeſchikte eindens, waartoe de hand van eene wyze Voorzienigheid wil, dat zy allen zullen dienstbaar zyn. Op deeze wyze begryp ik den mensch het verband der dingen ingevlogten te zyn, en zou in ſtaat zyn alle veranderingen, welke hy ondergaat, daaruit te kunnen verklaaren, als veranderingen van een gemengd en vrywerkend weezen, in alles naar zyn eigen aart zich bepaalende, indien ik ſlechts het verband der dingen beter kende, en meer wist, hoe daarin alles, zon-

der ſprong, en naar den regel der hoogſte Wysheid afloopt; en ontken op het ſterkſte, dat hy, die de ſchoonſte orde en Harmonie in Gods Ryk erkent, even daarom genoodzaakt zyn zoude het ſtelzel der verordende inſtemminge, betrekkelyk de vereeniging van Ziel en Lighaam, te erkennen, het welk daarenboven door zulke gewigtige zwaarigheden, waarmede het gedrukt wordt, (mag ik, zonder vermindering van myne eerbied voor deszelfs geleerde voorſtanders, zoo ſpreeken,) van zelfs vervalt."

„ Gy ſtaat dus, (zegt men,) dan evenwel toe, dat 'er „ in onze Ziels- en Lichaamsveranderingen dikwils groote „ ſprongen geſchieden; maar dit ſtrydt met uw eigen ſtel„ zel." —— Dan hier op vervolgt *Kleman* aldus.

„ In de wetten, welke onze Ziel en Lichaam, in hunne eigene en hunne wederkeerige werkingen op elkanderen, volgen, geſchied in eeuwigheid geen ſprong, hoe zeer ook die veranderingen verſneld, of met elkanderen, naar ontſtaande gelegenheden, verwisſeld worden; en dit is de groote zaak waarop het hier aankomt. Maar dewyl de mensch in verband ſtaat met zoo veele andere weezens, en de veranderingen, welke hy in zyne beide deelen ondergaan kan, van zoo veele oorzaaken afhangen, zoo geſchieden in hem veele zulke veranderingen, welke, in het afgetrokkene voorgeſteld, door eenen ſprong ſchynen te gebeuren; maar, wanneer wy daarby ſtil ſtaan, zoo ontſtaan ook alle deeze veranderingen, langs zekere vaste wetten, en door eenige bereide oorzaaken, in welke haare genoegzaame Reden voorhanden is, en alzo geenzins door eenen ſprong. Te zekerder kunnen wy dit zeggen, wanneer wy in aanmerking neemen, dat alle de veranderingen, welke ſprongswyze ſchynen voor te vallen, tot een veel grooteren ſchakel behooren, waarvan de mensch een deel is, in welke zy op eene zagte wyze, en, als door ongevoelige oorzaaken, tot ſtand gebragt worden. Zoo weinig derhalven als wy gelooven zullen, dat door ſtormbuien, aardbeevingen, en de ſchielyke veranderingen van Ryken en Staaten, waare ſprongen in het Ryk van God geſchieden, zoo weinig moeten wy gelooven, dat eigenlyk gezegde ſprongen in de kleine waereld voorvallen, wanneer, door eenen zamenloop van oorzaaken, nieuwe en onverwagte veranderingen ontſtaan."

Voorts geeft zyn Eerwaarde nog een kort verſlag van de poogingen van *Engelhart*, om het gevoelen van *Carteſius*, naar het oude gevoelen, van den natuurlyken invloed, te ver-

verbeteren. 's Mans bevatting komt hier op uit. ——— „ Hy begrypt, dat Ziel en Lighaam haar eigen kragten „ hebben, waardoor zy werken, die altyd blyven, en in „ evenwigt tegen den anderen ſtaan; dat de vereeniging „ van Ziel en Lighaam daarin beſtaat, dat de byzondere „ rigting der wederzydſche Kragten elkanderen onderwor- „ pen is, waardoor het Evenwigt wordt weggenoomen en „ weder herſteld." Dit noemt hy het *Samenſtel van Even-wigt*, (*Systema Æquilibrii*,) of *het verbeterde Carteſiaanſche Samenſtel*, dat naby het bovengenoemde verklaarde *Samenſtel van den Natuurlyken Invloed* komt.

Laatstlyk merkt de Eerwaarde *Kleman* aan, dat 'er in alle de tot nog gemaakte vooronderſtellingen zwaarigheden zyn, waar door het ſtuk zelve min of meer onbegryplyk blyft; maar dat 'er, zyns oordeels, de minſte zwaarigheden gevonden worden in het *Samenſtel van den Natuurlyken Invloed* als boven verklaard; des hy het veiligst agte, zig zoo lange daaraan te houden, tot dat wy nader en zekerder ontdekking van deezen wonderknoop zullen bekomen hebben.

ANDREÆ BONN, Anat. et Chir. in Illustri Amſt. Athenæo, Profeſſoris, Commentatio de Humero Luxato. Lugd. apud *S.* et *J. Luchtmans*, Amſt. apud *P. Hayman*, 1782. 60 pp. in 4to. f. m.

Deeze Verhandeling, over *de ontwrichting van het Schouderblad*, verſchilt, wat den zaaklyken Inhoud betreft, niets van die, welke de Hoogleeraar BONN onlangs in het Nederduitsch heeft uitgegeeven, en waarvan wy in een voorgaand Stukje (*), met den welverdienden lof, melding gemaakt hebben. —— De wyze van voorſtel, echter, is in deeze twee Verhandelingen merkelyk onderſcheiden. In de Nederduitſche Uitgave ſchynt zig de Hoogleeraar alleen toegelegd te hebben, om dit gewigtig Leerſtuk op de bevattelykſte wyze zynen Leerlingen voor te ſtellen, en hiertoe was zekerlyk geen beter weg dan die welke de Oordeelkundige Schryver daartoe verkoozen heeft. In de Latynſche Verhandeling, die wy thans voor 'ons hebben, heeft de Heer BONN het onderwerp op eene gantsch andere wyze be-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett. II. D. bl.* 263.

behandeld, die, onzes bedunkens, niet alleen aangenaamer is om te leezen, maar die ook beter geschikt is om deskundigen een juist enkbeeld te geeven, van het geen men, tot hier toe, omtrent de Schouder-ontwrichtingen en derzelver herstelling gedagt, en welke verbeteringe ons de ontleedkundige naspeuringen van den Hoogleeraar hebben aan de hand gegeeven. ——— De Verhandeling zelve is in zes Afdeelingen gesplitst.

De eerste behelst eene Ontleedkundige en Physiologische Beschryving van het Schouder-gewricht. —— In de tweede, worden de verschillende soorten van Schouder-ontwrichtingen opgegeeven. —— In de derde, komen Practicale Waarneemingen voor. —— In de vierde Afdeeling worden de Ontleedkundige Beschryvingen en Waarneemingen van de beroemdste Mannen aangehaald. —— Vervolgens beschryft de Hoogleeraar, in de vyfde Afdeeling, zyne eigen proefneemingen op doode Lighaamen; en trekt daaruit, in de zesde Afdeeling, juiste gevolgen en voorschriften, om dit gebrek, onder alle omstandigheden, wel te kennen, te beoordeelen, en op de gemakkelykste wyze te herstellen. ——— Agter deeze in der daad voor de Heelkunde zeer nuttige Verhandeling zyn vier keurige en duidelyke Afbeeldingen der ontleede Schouder-ontwrichtinge. Welke *Plaaten*, met derzelver *Verklaaring*, thans, voor de Nederduitsche Uitgaave, ook apart te bekomen zyn.

Wy twyfelen geensints, of een ieder, die eenig belang stelt in de verbetering der Heelkunde, zal met ons wenschen dat de Hoogleeraar BONN deeze zyne naspeuringen verder agtervolge, en ook over de ontwrichtinge van andere deelen onzes Lichaams dat licht verspreide, 't welk wy, ten opzichte van de Schouder-ontwrichting, aan hem te danken hebben.

Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. Zesde Deel. Te Rotterdam by R. Arrenberg, 1781. *Behalven het Voorwerk*, 160 *bladz. in gr. quarto.*

Men ontmoet, in dit zesde Deel, een viertal van wel uitgevoerde Verhandelingen, waar van de eerste gaat over de Electrische Luchtverhevelingen, en de drie anderen grootlyks tot de Ontleed- Heel- en Geneeskunde behooren. ——— Wat de laatstaangeduiden betreft; in eene der-

derzelven gaat de Heer *J. van der Haar* ten kragtigſte tegen, het algemeene, en, hoe dikwerf beſtreeden, nogtans veelal ſtandhoudend gebruik, van de Nageboorte, terſtond na de geboorte van een Kind, af te haalen: waartegen hy beweert, dat men de ontlasting der Nageboorte grootlyks aan de werking der Natuure hebbe over te laaten, en derzelver heilzaame poogingen niet dan op eene zagte wyze te hulp te komen. Natuur- en Ontleedkundige redeneeringen pleiten hier voor een gevoelen, dat eene herhaalde ondervinding in veele voorbeelden begunſtigt: doch het valt altoos bezwaarlyk, een door de gewoonte gevestigd gebruik, hoe verkeerd het ook moge zyn, met den gewenschten uitſlag te beſtryden. ——— Hieraan volgt een berigt van den Heer *W. v. Lis*, raakende zyne waarneeming van een voldraagen Kind, zonder Voor- Opper- en Agterhoofd, en zonder Herſenen, leevend ter waereld gekomen: welk berigt van twee onderſcheidene Afbeeldingen vergezeld gaat. ——— En by dit Stuk komt voorts nog eene Verhandeling over de gedephlogisteerde Lugt, (welke geen, of althans minder, Phlogiston in zig bevat, dan onze gemeene Lugt,) en de manier, hoe men dezelve kan bekomen, en tot de Ademhaaling doen dienen, door den Heer *J. Ingen-housz*. Na een voorafgaand theoretisch voorſtel wegens de vermoedelykheid, dat het inademen van gedephlogisteerde Lugt, in zommige ongeſteldheden, van een gunſtig gevolg zou kunnen zyn, geeft de oplettende *Ingen-housz* een verſlag van de zelfſtandigheden, uit welke men gedephlogisteerde Lugt bekomen kan, en van de byzondere hoedanigheden dier Lugt, op onderſcheiden wyze, uit verſchillende lichaamen getrokken. Verder ontvouwt hy de manier, op welke gedephlogisteerde Lugt uit Salpeter getrokken, en, als tot een geneesmiddel geſchikt, by een vergaderd moet worden. Hieraan hegt hy wyders een berigt van de manier, om zeer gemaklyk gedephlogisteerde Lugt te kunnen ademen, met aanwyzing, hoe dezelve gezuiverd kan worden van het Lugtzuur, waarmede zy, door de longen gaande, beſmet wordt. En eindelyk geeft hy ook nog aan de hand eene verkorte manier, om den graad der goedheid van gedephlogisteerde Lugt te bepaalen. By de naauwkeurige onderrigtingen van 't geen men omtrent het een en 't ander in agt heeft te neemen, voegt de geëerde Schryver nog eene opheldérende Plaat, met de noodige verklaaring; 't welk des kundigen volkomen in ſtaat ſtelt, om deeze Ge-

neeswyze ter proefneeminge te brengen, en dus te beantwoorden aan het oogmerk van den Heer *Ingen-housz*, in het gemeenmaaken deezer Verhandelinge. Zyn Ed. naamlyk heeft tot nog geene Geneeskundige proeven hier van kunnen neemen; maar 't nagaan van de hoedanigheden en eigenaartige uitwerkingen van gedephlogisteerde Lugt, op veelerleie wyzen door hem beproefd, verleent hem een goeden grond om te vertrouwen, dat dit middel met zeer veel vrugts in 't werk geſteld zou kunnen worden. Vooral verwagt hy zulks in Krampagtige Aamborſtigheid, en verder in verſcheiden ziekten der Longen, als mede in Inflammatoire en Rotziekten, en in die allen, in welken de Leevenswarmte vermeerderd is, en zig meer Phlogiston uit het Dierlyk geſtel ontwikkelt, dan in den ſtaat van Gezondheid. Hy verzoekt deswegens den oplettenden vlyt der Geneeskundigen, met afwagting van hunne naauwkeurige berigten; en 't is hem, voor de openbaare afgiſte deezer Verhandelinge hier te Lande, reeds gelukt een eenigzins gunſtig verſlag daarvan te ontvangen. Men heeft het zelve, als behelzende de eerſte Proeve, aan 't einde deezer Verhandelinge gehegt; zynde een Brief van den zeer geleerden Heer *Stoll*, Hoogleeraar in de oefenende Geneeskunde aan de Univerſiteit te Weenen; welke den Heer *Ingen-housz* meldt, dat hy zig van het door hem voorgeſlaagen middel met vrugt bediend heeft, in 't ongeval van eene Krampagtige Aamborſtigheid; en zig voorſtelt zyne proefneeming, in de verwagting van een verder gunſtig gevolg, voort te zetten.

Buiten deeze drie Stukken levert ons dit Deel eene Prysverhandeling, ter beantwoordinge van het Voorſtel des Gezootſchaps, „ om door Proeven te toonen, welke Lucht-„ verhevelingen van de werken der Natuurlyke Electriciteit „ afhangen; hoe dezelven 'er door worden voortgebragt, „ en welke de bekwaamſte middelen zyn, om onze Huizen, „ Schepen en Perſonen tegen den ſchadelyken invloed der-„ zelven te beveiligen?" —— De Heer *van Marum*, wiens antwoord, met den gouden Eerprys bekroond, hier gemeen gemaakt wordt, behandelt dit onderwerp met alle naauwkeurigheid, zig hoedende voor eene ſtelzelzugt, die wel eens giſſing op giſſing doet ſtapelen, bepaalt hy zig, naar den eisch der Vraage, tot het Proefondervindelyke; en toont, volgens het zelve, in de eerſte plaatze, „ dat de „ Blixem voor eene ontlaading van de Electriſche kragt der „ Wolken te houden is." De overeenkomſt tuſſchen de ver-

verſchynzels en uitwerkingen der Electriſche ontlaadingen, en die van den Blixem, gepaard met de ontegenzeggelyke ondervinding, dat de Wolken, by Donderbuien, altoos eene zeer ſterke Electriſche kragt bezitten, bewyst ten overvloede, dat ze beiden van ſoortgelyken aart zyn, en alleen in trap verſchillen. Bygebragte proefneemingen, met eene zo volledige verklaaring van derzelver toeſtel, dat ze gereedlyk getoetst en nagedaan kunnen worden, ſtaaven dit genoegzaam op eene beſliſſende wyze. En zulks geeft zyn Ed. vervolgens gelegenheid, om uit de verſchynzelen, die de Proefondervindelyke Electriciteit verleent, de manier te verklaaren, hoe de Blixem door de Natuurlyke Electriciteit van den Dampkring worde voortgebragt; wel byzonder, hoe dezelve uit de eene Wolk in de andere loope, en naar de oppervlakte der Aarde afſchiete; als mede hoe het bykome, dat de Blixem, in een golvenden of ſlangswyzen voortgang, zomtyds, eene groote lengte afloope. —— Deeze proefneemingen en daarop gevestigde kundigheden dienen hem vervolgens grootlyks ten grondſlage, ter bepaalinge van de bekwaamſte middelen van beveiliging, tegen de ſchadelyke uitwerkzels van den Blixem. Men bedient zig daar toe, ten opzigte van Gebouwen en Schepen, van afleidende metaalen ſtaaven, langs welken de Blixem, op het boveneinde, dat de Electriſche ſtof uit de Wolken aftrekt, gevallen zynde, van het Gebouw of Schip afgeleid wordt. Dan nademaal het niet om 't even zy, hoe dezelven geſchikt en ingerigt worden, verledigt zig de Heer *van Marum*, om onderſcheidenlyk na te gaan, wat men hieromtrent ter meeste beveiliginge in agt hebbe te neemen. Zulks doet hem verſcheiden vraagen, wegens derzelver inrigting, opperen en beantwoorden, met bybrenging van zodanige Electriſche Proefneemingen en Ondervindingen, welken ter opheldering en bevestiginge van zyn gezegde dienen. Hieruit maakt hy voorts op, hoe deeze afleiders in 't algemeen ingerigt behooren te worden; en toont vervolgens afzonderlyk, wat men omtrent derzelver ſchikking, zo op Gebouwen, als op Torens, Molens en Schepen in agt hebbe te neemen: waarby hy eenige voorbeelden voegt, die het gebruiken van zodanige afleiders, door derzelver gunſtig gevolg, aanpryzen. Wat wyders nog de beveiliging onzer eigen perſoonen betreft, het zy in Gebouwen, die van geen afleider voorzien zyn, op den weg, of in het open veld; zyn Ed. deelt ons deswegens verſcheiden gegronde waarſchouwingen mede; en brengt ons onder het oog, wat

wy, naar het gewoone beloop der Electrifche verfchynzelen, ter meeste beveiliginge, boven al hebben gade te flaan. By die gelegenheid verklaart hy zig, onder anderen, uitdrukkelyk tegen het denkbeeld, dat Zyden en Wollen, of ook wel natte Kleederen ter befcherminge zouden kunnen dienen: de kleeding doet, zyns oordeels, in dit geval niets; alleen houdt hy het raadzaamst alle metaalen, die men by zig heeft, af te leggen. En even zo houdt hy de uitvinding van de zogenaamde *Paratonneres* of Donderfchermen voor beuzelagtig; in ftede van dienst te doen, zouden ze, zegt hy, eer nadeelig kunnen zyn; gemerkt de dunheid der zogenaamde afleiders natuurlyk gevaarlyk kan weezen.

Tot dus ver bepaalde zig de Heer *van Marum* inzonderheid tot den Blixem, als welke in dit onderzoek bovenal in aanmerking komt: egter is hy geenszins van oordeel, dat deeze de eenige Lugtverheveling zou zyn, die van de werking der Natuurlyke Electriciteit afhangt. Vermoedelyk zyn ook veele anderen, zo al niet de meeste, inzonderheid de vuurige Lugtverhevelingen, daaruit af te leiden: en zyn Ed. althans is niet vreemd van te denken, dat het *Weerlicht*, de *vallende Sterren*, de *Regen* en *Orkaanen*, ten minfte zomwylen, mede gedeeltlyk door de Electriciteit van den Dampkring gebooren worden. Maar zig niet in ftaat bevindende, dan om gisfingen daaromtrent by te brengen, laat hy zig hierover niet breeder uit, in deeze Verhandeling, welke alleen tot het Proefondervindelyke gefchikt is. —— Sterker komt het hem voor kan hy fpreeken, van de *Waterhoozen*, zommige *Dwarrelwinden* en het *Noorderlicht*; die, naar uitwyzen der Waarneemingen, overeenkomftig met het Proefondervindelyke, op goeden grond, onder de werkingen der Natuurlyke Electriciteit te tellen zyn. —— De Heer *van Marum* toont dit van ieder deezer Verhevelingen in 't byzonder; en brengt ons onder het oog, hoe men Proefneemingen in 't werk kan ftellen, die het geen ons de Waarneemingen aan de hand geeven bevestigen. Zie hier, ten befluite, het geen hy ons wegens het *Noorderlicht* voordraagt.

„ Het Noorderlicht, zegt hy, is zeer waarfchijnlijk Electrifche ftof, welke zich in 't hooge en ijdle gedeelte van den Dampkring verfpreidt. Deze ftelling is geene losfe gisfing: zy is op verfcheiden proeven en waarneemingen gegrond.

1. Wanneer de Electrifche ftof door lucht gaat, welke tot een zekeren trap verijdeld is, dan maakt zij ftraalen en flikkeringen, welke aan het Noorderlicht zeer gelijk zijn.

Door

Door 'er meerder of minder Electrische stof gelijktijdig te laten doorgaan, kan men zelfs de onderscheiden kleuren, onder welken zich het Noorderlicht op onderscheiden tijden vertoont, volkomen nabootzen.

2. Men heeft waargenomen, dat de Lucht, ten tijde van het Noorderlicht, zomwijlen eene buitengewoone Electrische kracht bezit, en dat ook de Electrizeermachines ongemeen sterk werken (*).

3. In de Noordlijke Landen, waar het Noorderlicht sterker is, hoort men dikwils, bij de uitschieting der straalen, een aanmerkelijk geruisch, gelijk aan dat geen, het welk men in eenen minder trap, bij de straalswijze uitschieting der Electrische stof, uit sterk geëlectrizeerde lichaamen waarneemt.

4. De verandering in de Miswijzing der Kompasnaalden, ten tijde van het Noorderlicht, moet, naar mijn inzien, ook als een bewijs van deszelfs Electrischen aart worden aangemerkt: vermits men weet, zoo door de waarneemingen van den invloed van den Blixem op de Kompasnaalden, als door de Electrische Proefnemingen op dezelven in 't werk gesteld, dat de wijzingen der Kompasnaalden, door den invloed der Electrische stof veranderd worden (†).

De verandering der wijzinge bij het Noorderlicht is door Prof. BERGMAN te *Upsal* in het Jaar 1757 dikwijls waargenoomen (§).

Den 5 December 1768 zag men op het Obsservatorium te *Parys*, geduurende het Noorderlicht, de Kompasnaalde geheel verzet. Eerst stond zy 2 graden beoosten het Noorden,

„ (*) *Philos. Transact. Vol. LIX. pag.* 88."

„ (†) Men heeft," gelyk de Heer *van Marum* vroeger meldt, „ dikwijls waargenomen, dat de Magneetnaalden door den Blixem haare Poolkracht verlooren hebben, of van Poolen veranderd zijn. (Men ziet hier van een voorbeeld door Capt. W. MAY ondervonden, en medegedeeld, in het 12de Deel van de Verhandelingen der Hollandsche Maatschappij, bladz. 405. en een ander in de Vlissingsche Verhandelingen 3de Deel bladz. 675.) Zoo heeft Dr. FRANKLIN ook reeds, door 'er de ontlaading zijner flesschen te laaten doorgaan, de Poolkracht van Magneetnaalden vernietigd en omgezet. Thans kan men dit, door de ontlaading van batterijen, die tot een zekeren trap gelaaden zijn, met zekerheid verrichten."

„ (§) *Philos. Transf. Vol. LII. part. II. pag.* 485."

den, en vervolgens ſtelde zy zich op 4 graden ten Westen (*).

Sedert eenige Jaaren heeft men, ook hier te Lande, den invloed van het Noorderlicht op de miswijzing der Kompasnaalden, op verſcheiden plaatzen, waargenomen. De Kompasnaalde heeft thans hier eene miswijzing van tuſſchen 21 en 22 graden bewesten het Noorden. In deze miswijzing is eene dagelykſche verandering van 3, 4, 5 of 6 minuten. Dan, wanneer het Noorderlicht ſchijnt, is deze verandering veeltijds merkelijk grooter; zomtyds is zy 10 maalen, ja ook 20 maalen meerder, dan de gewoone dagelijkſche verandering. Zomtijds doet eene Naalde, ten tijde van het Noorderlicht, een ſprong van 60 minuten. Dikwils waggelt zij zodanig, heen en weer, dat men niet in ſtaat is haare miswijzingen waar te nemen. Aan ſoortgelijke veranderingen en ongeregeldheden zijn ook de Kompasnaalden bij Donderbuijen onderhevig. Dit leeren mij de dagelijkſche waarneemingen, welken mijn waarde Vriend de Heer JAN ENGELMAN, Med. Dr., *Opziender van Rhijnlands Werken, en Schout van Sparendam*, die, bij het klimmen zijner jaaren, nog ſteeds zynen zoo wel bekenden ijver ter bevordering der Natuurkennis behoudt, mij heeft gelieven mede te deelen. Zyn Ed. heeft, zedert het jaar 1764, de miswijzing op *Sparendam*, met eene zeer naauwkeurig wijzende Compasnaalde, dagelijks van uur tot uur waargenomen.

Deze ſoortgelyke veranderingen en ongeregeldheden in de miswijzingen der Kompasnaalden, bij Noorderlicht en Donderbuijen, hebben voorzeker eene ſoortgelijke oorzaak. Daar men nu weet, dat de Donderbuijen Electriſche verſchijnzels zijn, zoo kan men dan hieruit met veel waarſchijnlijkheid beſluiten, dat de Electriſche kracht van het Noorderlicht voor derzelver oorzaak te houden is.

De voorgaande proeven en waarneemingen toonen derhalven, (naar mijn inzien,) middagklaar aan; *dat het Noorderlicht Electriſche ſtof is; welke zich boven in den Dampkring verſpreidt.*

Uit de bekende evenredige digtheid der lucht, naar mate zij meerder of minder gedrukt wordt, weet men zeker, dat de lucht zoo veel ijlder is, naar mate zij hooger boven de aarde verheven is, en dus de luchtkolommen, die op dezelve drukken, korter en dus ligter zijn. Het hoogere ge-

„ (*) *Ibid. Vol. LIX. pag.* 88."

gedeelte van den Dampkring heeft dan die ijlheid, dat 'er de Electrische ſtof het zelfde lichtverſchijnzel in maaken kan, als in de verijlde lucht, welke men door kunst verkrijgt.

Welke de oorſprong dezer Electrische ſtof zij, of door welke oorzaken de Electriſche kracht in den Dampkring geboren worde; — waarom zij voornamelijk uit het Noorden komé; — of zij overtollige Electriſche ſtof zij, waarvan zich de aardkloot door de beide Poolen ontlast: van deze en verſcheidene andere zaaken, tot het Noorderlicht betrekkelijk, kunnen wij zelfs geene waarſchijnlijke gisſingen opgeeven, aangezien ons daar toe alle grond ontbreekt."

Tableau de l'Histoire Générale des Provinces Unies. Par A. M. CERISIER. T. VII. A Utrecht, chez *B. Wild*, 1781. Sans la Table des Matières et la Preface, 584 pp. in 8vo.

Het geen wy onlangs, over het beloop en de uitvoering van deeze aanpryzenswaardige ontvouwing onzer Nederlandſche Geſchiedenisſen, geſchreeven hebben (*), wordt alleszins op nieuw bevestigd, door den verderen voortgang van dit Werk, als waarin de kundige Heer *Cerifier* duidelyk doet zien, dat het hem noch aan oplettendheid noch aan oprechtheid mangelt, om ons een, zo veel mogelyk, naauwkeurig en getrouw verſlag van het voorgevallen te geeven. Het tydbeſtek, in dit Deel vervat, vangt aan met de aanleiding tot den Engelſchen oorlog, in 't jaar 1663, en eindigt met het afloopen van den oorlog met Frankryk, op het tekenen der Vrede te Nimwegen, in 't jaar 1678. De voorvallen van dien tyd zyn over 't geheel te bekend, om op de eene of andere dier gewigtige gebeurtenisſen byzonder ſtil te ſtaan; het welk ons wederhoudt van 'er breeder gewag van te maaken. Genoeg zy het te melden, dat de Heer *Cerifier*, in de ontvouwing van dit Tydbeſtek, het welk in veelerleie opzigten als van zeer groot aanbelang in onze Geſchiedenisſen voorkomt, toont, dat hy geene moeite ontzien heeft, om alles in het juiste daglicht te plaatzen. Mogelyk was het hem nog beter gelukt, had men hem vrylyk toegelaaten zodanige Stukken in te zien,

(*) Zie *Alg. Vad. Letter-oef.* II. D. bl. 611.

zien, als men hem toegezegd had hem ter hand te zullen ſtellen: dan, niet tegenſtaande deeze onverwagte te leurſtelling, is 'er zyn Ed. zo wel in geſlaagd, dat zyne voordragt weezenlyk kunne ſtrekken, ter nadere opheldering der Geſchiedenisſen van die dagen.

De Bataviſche Romein, door P. DE LANGE. *Tweede Uitgave. Te Amſterdam by* J. Kok, 1781. *Behalven het Voorbericht* 349 *bladz. in gr. octavo.*

Eene verzameling van de voornaamſte Heldendaaden der Nederlanderen, zo te Land als ter Zee, byzonder zints het jaar 1553 tot het jaar 1661; in welk laatstgemelde jaar dit Stukje gemeen gemaakt werd, door eenen *Pieter de Lange*; een Schryver uit eene Amſterdamſche of Goudſche Famille afkomſtig, dat eenigzins onzeker ſchynt te weezen, doordien 'er twee onderſcheiden Perſoonen van dien naam, ten dien tyde leevende, bekend zyn. Doch wie ook de Schryver moge weezen, de herhaalde uitgave komt thans te ſtade, om Leezers, die geene gelegenheid hebben tot het doorbladeren van uitvoeriger Schriften betreffende onze Helden, eene groote verſcheidenheid van voorbeelden van der Nederlanderen moed en dapperheid onder 't oog te brengen. —— Men vindt hier onder anderen, 't geen ons niet ongepast ſchynt 'er uit aan te haalen, dat zommige Engelſchen, reeds ongeveer 150 jaaren geleeden, zig in 't klein op eene ſoortgelyke wyze gedroegen als heden in 't groot geſchied is; en dat de Nederlandſche dapperheid hen noodzaakte om van dien euvelmoed af te zien.

„ Een Zeecapitein, met naame WILLEM TAS, van *Haarlem*, lag diestyds voor *Spitsbergen*, alwaar ook twee *Zeeuwſche Viſſchers*, onder zyn geleide, gekomen waren. Vyf *Engelſchen*, van alles wel voorzien, ter zelfde plaatſe verſcheenen zynde, namen terſtond voor, de *Zeeuwen* te vermeesteren, ten einde den vangst alleen te hebben. TAS, van dit voorneemen verwittigd, zakte naar de *Engelſchen* af, en zeide hen, met een ſtoute ſtem en vergramd gemoed, *wy zyn vrye Lieden, en drywen onzen eigen handel, derhalven oordeel ik, dat, ons te overrompelen, eene daad van de hoogſte onrechtvaardigheid zou weezen.* De *Engelſchen* deeze taal met ſpotterny beantwoordende, ontſtak zulks het kloekmoedige hart van den ſtouten *Hollander* in billyken toorn,

toorn; want ſchoon een Nederlander van natuure zachtzinnig is, duldt hy echter geen tergenden vyand. TAS dan eischt, na weinig woordwisſelings, twee *Engelſchen*, op de ruime Zee, geevende hun vryheid van, tegen hem alleen, hun best te doen, en zo 't mogelyk ware hem te verhinderen, zyne bondgenooten te beſchermen. De *Engelſchen*, door deeze *Bataviſche* taal getroffen, begonden uit een anderen toon te zingen, en verontſchuldigden zig, onder allerleije laffe voorwendſels, zyne uitdaging te aanvaarden. De moedige *Haarlemmer* was met hunne vernedering voldaan; doch dreigde den roekeloozen *Brit*, dat, zo hy weder een dergelyk onbillyk voorneemen dorst ſmeeden, hy ondervinden zou, te doen te hebben met een *Nederlander*, die, in 't vechten, door zyn twee laagen Busſen niet verſchrikt kon worden. Dus werd dan de Visſchery voor ditmaal ongeſtoord volbragt, hebbende TAS, door zyn heldhaftig gedrag, de eer van zyn Vaderland helpen bevorderen (*).

(*) Zie *Hollandsch Chronykje*, in 8vo. bl. 212.

De Hervorming in Duitschland, aan het einde der agttiende Eeuw. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam, by A. v. d. Kroe. *Behalven het Voorbericht*, 47 *bladz. in gr. octavo.*

Het manmoedige gedrag van Keizer JOSEPHUS de IIde, ten aanzien van eenige onbetwistbaare misbruiken, in de Roomſche Kerk ingeſloopen, is zeker ten hoogſten opmerkenswaardig, en van daar trekt een Geſchrift, tot dit onderwerp betrekkelyk, natuurlyk wel dra de aandacht veeler Lezers tot zig. Intusſchen is 't 'er, gelyk 't gemeenlyk in zodanige omſtandigheden gaat, zo mede gelegen, dat alle Geſchriften, daar toe behoorende, op verre na niet van het zelfde allooi zyn, en dat 'er veelen onder gevonden worden, die weinig of niet ter zaake doen. Dan onder dat ſlag van nutlooze Schriften is dit tegenwoordige niet te tellen; gemerkt het integendeel in dit geval recht ter zaake dient. —— Deeze afgegeeven Verhandeling naamlyk behelst een ontwerp van Hervorming der Roomſche Kerke; dat, ſchoon het niet met des Keizers naam pronke, egter in Duitschland zeer algemeen gehouden wordt voor het eigenſte plan, dat de Keizer zig voorgeſteld heeft ter uitvoe-

rin-

ringe te brengen. En, 't geen dit denkbeeld vry ſterk begunſtigt, is, dat de wegen die de Keizer ingeſlaagen, en de middels die hy aangewend heeft, 'er tot nog genoegzaam volkomen aan beantwoorden. Wat hiervan zy, het plan zelve is, naar de tydsomſtandigheden, waartoe men zig bepaalen, en waarvan men zig, in zulke gevallen, bedienen moet, zeer wel ingerigt.

By den aanvang levert ons dit Stukje eene overweeging nopens de uitgeſtrektheid der magt des Pauſen, en van die des Keizers; welke, 't geen hier bovenal bedoeld wordt, ſtrekt, om te toonen, dat de Keizer geregtigd is om te bepaalen, hoe veel verſcheiden Ordens, of welk een aantal van Geestlyken, hy, al of niet, in zyn Land goedvindt te gedoogen, en daarin, naar welgevallen, verandering te maaken. En hieraan is dan een plan gehegt wegens de beste wyze, hoe men derzelver menigte zou mogen verminderen; de overblyvende Geestlyken binnen zekere paalen brengen; en de handtastelyke misbruiken, die in de Kloosters heerſchen, voortaan afweeren. De kundige Opſteller vleit zig met het denkbeeld, „ van niet ongegrond te hoopen, dat 'er, indien men mogt goedvinden, op de voorgeſtelde wyze, de valſche gronden der Monniken uit te rooijen, de hoogmoed der Kerklyken te beteugelen, en de waare Leere des Zaligmaakers, wederom, te doen prediken, nog verſcheiden gebreken en misbruiken ontdekt en verworpen zullen worden."

Aan deeze Verhandeling is wyders, ter nadere opheldering van het onderwerp, nog gehegt, een *Brief van den Paus, aan zyne Keizerlyke Koninglyke Majeſteit*; mitsgaders eene *Pro-Memoria van den Nuntius te Weenen*, benevens het *Antwoord van den Staats-Kanzelier op dezelve*, betreffende des Keizers beſluiten, ter zaake van de Geestlykheid; en eindelyk des *Keizers Grondregels*, welken zyn Keizerlyke Koninglyke Majeſteit vastgeſteld heeft, om, aan zyne Rechtbanken en Magiſtraaten, tot een regel en rigtſnoer in Kerklyke zaaken te dienen.

Beſchouwing der Maatſchappy en Zeden in Frankryk, Zwitzerland, Duitschland en Italie, doorvlogten met voorvallen, eenige uitſteekende Characters betreffende, door J. MOORE, *M. D. Naar den derden Druk, uit het Engelsch vertaald. Vde Deel. Te Amſterdam, by* Yntema *en* Tieboel, 1782. *In gr.* 8*vo.* 181 *bladz.*

Alle de voorgaande Deeltjes deezer Reisbeſchryvende Brieven hebben bewyzen by bewyzen opgeleverd, dat dit Werk (want dit wordt het, ſchoon de byzondere Deeltjes klein zyn) aan den Tytel volmaakt beantwoordt, en dat de Leezer niet te zoeken hebbe, na de *voorvallen eenige uitſteekende Characters betreffende.* Een oor- en ooggetuigen van veele, beſchryft hy ze met de pen der waarheid, en zyn leevendig vernuft legt 'er eene kleur op die behaagt. ——— Uit een vroeger Stukje gaven wy de kenſchets van den roemryken Keizer JOSEPHUS DEN II, juist toen hy ons Land doorreisd hadt, en de gelykheid der trekken door MOORE opgegeeven, met die hy hier in perſoon vertoonde, ſtrekte ter proeve van de juistheid zyner Characterſchetſen.

Dewyl het tegenwoordig Deeltje, dat *Rome* en *Napels* beſchryft, ons eenige byzonderheden oplevert, van Paus PIUS DEN VI, die thans den gemelden Vorst met een bezoek vereert, een zo zonderling verſchynzel in de Geſchiedenisſe, kunnen wy niet beter doen dan onze Leezers het voornaamſte, zyne Heiligheid betreffende, mede te deelen.

„ De tegenwoordige Paus, die den naam van PIUS DEN VI heeft aangenomen, is een kloek welgemaakt Man, omtrent zestig jaaren oud; doch ziet 'er veel jonger uit. Hy ſtelt veel meer in het byplegtig gedeelte van den Godsdienst dan zyn Voorganger GANGANELLI, onder wiens Pausſchap men oordeelt dat 'er eene aanmerkelyke verſlapping in de Kerktugt plaats greep. De laatst overleedene Paus was een zeer gemaatigd, verſtandig Man, en eenvoudig van Zeden (*). Zonder tegenzin en zigtbaare tekens

(*) Men ziet, het geen hier, en vervolgens, wegens het Character van deezen grooten Paus gezegd wordt, bevestigd, in deszelfs bewonderenswaardige Brieven, by de Drukkers deezes, YNTEMA en TIEBOEL, in IV Deelen, in gr. 8vo., uitgegeeven.

kens van misnoegen, kon hy alle de pragtige vertoonin-gen, welke zyn Staat vorderde, niet bywoonen. Hy wist, dat de gevoelens des Menschdoms eene groote verande-ring ondergaan hadden, zints deeze Plegtigheden waren vastgesteld, en dat eenigen der agtenswaardigste toekyke-ren, veele dingen, voortyds heilig gehouden, als geheel beuzelagtig aanmerkten. Een Man van verstand moge zich gelaaten het zwaarste gewigt te stellen in Plegtighe-den, die hy zelve als belachlyk aanmerkt, mits hy den-ke, dat het volk, in welks tegenwoordigheid hy ze vol-voere, eenen indruk hebbe van derzelver aangelegenheid; maar, indien hy weete, dat eenigen der aanschouweren op eenen geheel anderen trant denken, zal hy in eene sterke verzoeking komen, om, op de eene of de andere wyze, hun te overtuigen, dat hy de dwaasheden, door hem ver-rigt, zo zeer veragt als iemand hunner. Dit was, naar alle waarschynlykheid, het geval van GANGANELLI, die, buiten zulks, een vyand was van allen bedrog en geveinsd-heid. Maar, hoe toegeevend en slap hy ook moge ge-weest hebben, ten opzigte van de *Etiquette* zyner heilige verrigtingen, elk erkent zyne naarstigheid en werkzaamheid in het bevorderen van het tydlyk welweezen zyner Onder-daanen. Hy deedt alles wat in zyn vermogen was om den Handel te doen herleeven, om de Handwerken en Be-naarstiging van allerlei aart aan te moedigen. Hy bouwde geen Kerken; maar verbeterde de Wegen door den geheelen *Kerklyken Staat;* hy bedwong de kwaadaartigheid der By-geloovigen, weerde ongerymde vooroordeelen, en bevor-derde gevoelens van Liefde en Goedwilligheid jegens het Menschdom in 't algemeen; de Ketters zelve niet uitgezon-derd. —— Zyne Vyanden, de *Jesuiten*, gaven hem, met oogmerk om hem haatlyk te maaken in de oogen zyner ei-gene Onderdaanen, den naam van den *Protestantschen Paus*, indien zy veronderstelden, dat deeze Lastertaal zou geloofd worden, uit hoofde van zyn bovengemeld gedrag, vereer-den zy den Paus en den *Protestantschen Godsdienst* teffens ten hoogsten. —— Over de onagtzaame wyze, op welke GANGANELLI zekere verrigtingen waarnam, en het doorgaan-de beloop zyner gevoelens en leevenswyze, klaagden en Staatkundigen en Bygeloovigen. Hoe beuzelagtig de eerst-gemelden veele Plegtigheden op zichzelve hielden, merkten zy ze, egter, aan, als van staatkundig belang, in zulk een Staatsbestuur als dat van *Rome;* en men denkt, dat het Con-clave, naa den dood van den laatst overleden Paus gehou-den,

den, eenigermaate ſtondt onder den invloed van dusdanige bedenkingen in de keuze zyns Opvolgers.

„ De tegenwoordige Paus werd, eer hy deeze Waardigheid beklom, gehouden voor een vast geloover in alle de Leerſtellingen der *Roomſche Kerke*, voor een ſtipt en nauwgezet waarneemer van alle Kerkelyke Wetten en Plegtigheden. Naardemaal zyne eiſchen, in 't ſtuk van Familie, middelen, en verbintenisſen, minder waren dan die van de meesten zyner Broederen Cardinaalen, is het te waarſchynlyker, dat hy zyne verheffing aan dit gedeelte zyns Characters verſchuldigd was; 't geen hem een geſchikt Voorwerp maakte om den voortgang te ſtuiten der misbruiken, door den laatst overleden Paus geheel verwaarloosd: onder wiens Regeering men beweerde, dat den Vrydenkeren voet gegeeven, de *Proteſtanten*, in 't algemeen, met minder afſchriks aangezien, en de *Calvinisten*, in 't byzonder, met eene maate van toegeevenheid bejegend wierden, op welke hunne verouderde vyandſchap tegen de Kerk van *Rome* hun geen regt gaf."

Gaarne zouden wy hier plaatzen de wonder vreemde ontmoeting van GANGANELLI en een *Schotsch Presbyteriaan*, die na *Rome* ging om hem te bekeeren; doch het zou ons te lang ophouden, en van PIUS DEN VI verwyderen. Die gelyk MOORE, in eenen anderen Brieve, vervolgt, alle Godsdienstverrigtingen zyner Bedieninge op de ſtaatlykſte wyze verrigt; niet alleen by openbaare en buitengewoone gelegenheden, maar ook by de gemeenſte. Ik was onlangs in de *St. Pieters Kerk*, waar zich, behalven my, nauwlyks eenig Mensch bevondt. Terwyl ik van Kapél tot Kapél ging om de Beeldhouwſtukken en Schilderyen te bezigtigen, kwam de Paus in, van zeer weinigen vergezeld. Toen hy het Standbeeld van St. PIETER naderde, was hy niet te vrede met een buiging te maaken, het gewoone teken van eerbiedenis voor dat Beeld; noch met knielen, 't welk grooter yveraars doen; noch met het kusſen van den voet, 't welk ik voorheen voor het uiterſte toppunt van eerbiedenis hieldt; hy boog zich, hy knielde, hy kuste den voet, en wreef zyn hoofd, met alle tekenen van nederigheid, vuurigheid en aanbidding, aan den eerwaardigen ſtomp, —— *ſtomp*, ſchryf ik, want het is niet meer; zynde de helft van den voet zints lang afgeſleeten, door het kusſen der Vroomen; en, indien het voorbeeld zyner Heiligheid algemeen gevolgd worde, kan niets dan een wonderwerk voorkomen,

dat het been, de dye, en de andere leden, het zelfde lot ondergaan.

„ Dit ongemeen vertoon van yver in den Paus moet aan geene geveinsdheid toegeschreeven, of als een trek van staatkunde aangemerkt worden; maar men stelt vast, dat het geheel voortkomt uit eene overtuiging van de kragt deezer heilige wryvingen; een gevoelen, 't welk het Volk een veel hooger denkbeeld gegeeven heeft van de sterkte zyns Geloofs, dan van de doordringenheid zyns Verstands. Dewyl het tegenwoordig Jaar een Jubeljaar is, zal hy mogelyk een grooter vóorkomen van Godsdienstigheid noodig oordeelen, dan op eenig ander."

Op den eersten Kersdag zag MOORE den Paus de Mis bedienen. „ Zyne Heiligheid verrigtte alle de wendingen en draaijingen dier Plegtigheid met eene vaardigheid en buigzaamheid des lichaams, zelden aan te treffen by hun die de driedubbele Kroon draagen; dewyl zy doorgaans Mannen zyn, die gebukt gaan onder den last der jaaren en zwakheden. Zyne tegenwoordige Heiligheid heeft tot nog geen van beiden te draagen. Zyne gelaadstrekken zyn geregeld, en zyne kleur is fris; hy gaat recht op, en treedt bevallig. Zyne beenen en voeten zyn by uitstek welgemaakt, en altoos heeft hy zyden kousen en roode muilen aan, van een keurig maakzel. Niettegenstaande de Pauslyke gewaaden geenzins geschikt zyn om iemands persoon op 't voordeeligst te vertoonen, wyst, nogthans, de zorgvuldigste netheid, waar mede zy aangetóogen zyn, en de juiste schikking zelfs van de minste deelen, duidelyk uit, dat zyne tegenwoordige Heiligheid niet ongevoelig is voor zyne persoonlyke bevalligheden, noch onbezorgd omtrent zyne uiterlyke cieraaden. Schoon naderende aan den Winter zyns leevens, bloozen zyne kaaken nog van Herfstroozen, die zich, op een afstand beschouwd, zo fris vertoonen als die der Lente. Indien hy zelve min bewust was, dan hy schynt te zyn, van de schoonheid zyns gelaads en zyns persoons, zou hy nogtans niet doof zyn voor de stemmen der Vrouwen, die, in loffpraaken over beide, uitbarsten, zo dikwyls hy zich in 't openbaar vertoont. Wanneer hy onlangs, by eene plegtige gelegenheid, door zekere straat gedraagen werd, riep een jonge Vrouw, uit een venster; *Quanto è bello! ò Quanto è bello!* en werd terstond beantwoord door eene yveraarster, aan een venster, daar tegen over, zittende, die, haare handen zamenvouwende, met een mengzel van liefde voor zyn Persoon, en van eerbied voor zyne Heilige Bedie-

ning,

ning, uitboezemde; *Tanto è bello, quanto è ſanto!* Wanneer wy weeten, dat zulk eene menigte wierooks dagelyks onder zyne neuze gebrand wordt, behoeven wy ons niet te bevreemden, als wy vinden, dat zyn brein, by zommige gelegenheden, een weinig bedwelmd ſchynt.

„ Trotsheid is een zeer aandoenlyk zwak, en heeft zulk eene algemeene kragt op het Menschdom, dat, niet alleen de vrolyke bloesſems van de jeugd, maar zelfs de geſchronkelde boezem der bedaagdheid, en het bekrompen hart des bygeloofs, zich opent en uitbreidt, en de zigtbaarſte merktekens toont van aandoenlykheid onder dien invloed.

„ Naa het doen der Miſſe, gaf de Paus den zegen aan het Volk, vergaderd in den Grooten Voorhof voor de *St. Pieters Kerk.* 't Was een zeer ſchoone dag; eene ontelbaare menigte vervulde dat ruim en heerlyk plein. De Lyfwagt te voet, en te paard, was in de beste kleeding gedoscht. De Paus, gezeten in een open draagſtoel, omhangen met het ſchitterendst gewaad, 't welk zyne kleedkamer kon uitleveren, met de driedubbele Kroon op 't hoofd, werd uit een groot venſter gebragt, 't welk open gaat op een balkon in den voorgevel van de *St. Pieters Kerk.* De zyden behangzels en gouden franjen, waar mede de ſtoel vercierd was, bedekte den Perſoon, die 'er in zat, derwyze, dat voor hun, die hem beneden van het plein zagen, zyne Heiligheid ſcheen te vliegen, en, als een hemelsch weezen, uit het venſter in de lugt te dryven. Op het oogenblik dat hy zich vertoonde, hief de Muzyk aan, de klokken van alle Kerken luidden, en het kanon van het Kasteel *St. Angelo* werd herhaalde keeren losgebrand. In de tuſſchenpoozen weêrgalmden de *St. Pieters Kerk*, het Paleis van het *Vaticaan*, en de boorden des *Tybers*, van de toejuichingen des Volks. —— Eindelyk rees zyne Heiligheid van zynen ſtoel op, en onmiddelyk volgde 'er eene eerbiedvolle ſtilte. De vergaderde menigte knielde met handen en oogen tot zyne Heiligheid, als tot een goedertierene Godheid, opgeheeven. Naa eene ſtaatlyke tuſſchenpoos, ſprak hy den zegen met veel vuurs uit; zyn uitgeſtrekte armen zo hoog opheffende als hy kon, bragt hy ze weder zamen, en, met een langzaame beweeging, op zyn borst te rug, als of hy den zegen vasthieldt, en dien zagtlyk van den Hemel toog. Ten beſluite, ſpreide hy zyne armen uit, ze eenigen tyd beweegende, als of zyn oogmerk ware den zegen, op de onpartydigſte wyze onder het Volk te verſpreiden.

„ Geene plegtigheid is beter geſchikt om de zinnen te treffen, en het verſtand te verblinden, dan deeze, wanneer de Opperpriester van het balkon der *St. Pieters Kerke* zynen zegen geeft. Wat my betreft, indien ik, in myne vroege jeugd, geene indrukken ontvangen hadt, gansch ongunſtig voor den eerſten Acteur in deeze heerlyke vertooning, ik zou gevaar geloopen hebben van hem eene maate ontzags toe te brengen, zeer onbeſtaanbaar met den Godsdienst, waar in ik werd opgevoed."

MOORE's Brief over de voetkusſing by den Paus afgelegd, is, hoe leezenswaardig, te lang om hier plaats te vinden. Doch wy kunnen niet voorby, ten ſlot van dit Berigt, nog zyne aanmerkingen op te geeven over de nietigheid der Pauslyke Grootheid, naa dat hy zeer keurige bedenkingen over den ſtaat en ſtand der Vorſten in 't algemeen hadt bygebragt. ——— „ Van alle Kroonen heeft de driedubbele Kroon, myns bedunkens, de minſte aanloklykheden, en niets kan een kragtiger bewys opleveren van de ſterkte en duurzaamheid der menschlyke Grootheid en Oppermagt, dan dat wy weeten, hoe zelfs deeze Kerklyke Kroon, met zo veel en misſchien met meer vuurigheids gezogt wordt, dan eenige andere Kroon in de geheele wereld, hoewel zy, die 'er na ſtaan, doorgaans hoog bejaard, en van een beroep zyn, 't welk de volſlaagenſte verſmaading van wereldlyke Grootheid belydt. ——— Zulks moet ons te meer bevreemden, als wy bedenken, dat, boven en behalven de bronnen van verveeling en kwelling, die de Paus gemeen heeft met andere Oppervorſten, 'er eenige zyn, hem byzonder eigen. ——— De verdrietige Godsdienstplegtigheden, welke hy moet verrigten, de ſombere eenzaamheid zyner maaltyden, de uitſluiting van het gezelſchap en van de verkeering met Vrouwen, de wederhouding van de teederſte en aangenaamſte verbintenisſen des leevens, van de zoetigheden, die een Vader ſmaakt, en de *openlyke erkentenis* zyner eigene Kinderen; zyne ziel gaat gebukt onder de droefgeestige gedagten, dat de Man, voor wien hy de minſte agting heeft, en die misſchien zyne grootſte Vyand is, zyn onmiddelyke Opvolger kan weezen; hier by komt de ſmertlyke ondervinding, dat zyn invloed, en tydlyke en geestlyke, dag voor dag, afneemt; en de kwellende kundigheid, dat alle zyne oude hoogklinkende eiſchen, thans by de helft der *Roomsch-Catholyken* zelve, by alle *Proteſtanten*, uitgelachen, en by de geheele rest des Menschdoms voor van geene beduidenis geagt worden. ——— Ik weet niets, 't

welk

welk in de tegenovergeſtelde ſchaal kan leggen, om alle deeze byzondere nadeelen, waar aan zyne Heiligheid onderworpen is, op te weegen, dan het zonderling geluk, 't welk hy wettig mag genieten, en ongetwyfeld ſmaakt, de bedenking zyner eigene onfeilbaarheid."

Wy hebben alle reden om te twyfelen, of het bezoek door PIUS DEN VI. thans by den Keizer afgelegd, wel één greintje in de ſchaal zyns geluks gelegen hebbe; veel eer mogen wy, uit alle berigten, opmaaken, dat de *Weenerreis* zeer ſtrekt tot vermeerdering zyns verdriets.

---

*Taal- Dicht- en Letterkundig Kabinet, door ****. Eerſte Deel. Te Amſteldam by* C. Groenewoud 1781. *In groot octavo.* 372 *bladz.*

Uit de twee laatere Stukjes, waarmede dit eerſte Deel volledig gemaakt wordt, kan men afneemen, dat de verdere voortzetting van dit Maandwerk zeer wel beantwoordt aan het verſlag, dat we onlangs van deszelfs inrigting gegeeven hebben (*); waardoor het dienen kan, om veelen eene vermaaklyke en tevens leerzaame uitſpanning te verleenen. —— Beide deeze Stukjes behelzen etlyke Gedichten van onderſcheiden aart, benevens twee geestige vertellingen, en, behalven deeze verlustigende Papieren, eenige Verhandelingen, die eene gezetter aandagt vorderen.

In de eerſte plaatze ontmoeten we eene Voorleezing van den Heer *Priestley* over *het vergenoegen der Inbeeldingskragt en de Regelen van den goeden Smaak;* die, buiten de opheldering van dit onderwerp in 't algemeen, verſcheiden overweegingen aan de hand geeft, waarvan inzonderheid de Dichters een leerryk gebruik kunnen maaken. Hieraan volgt eene *Proeve eener Aanleiding tot de Nederduitſche Taalkunde*, opgeſteld door wylen den taallievenden Heer J. CH. SCHUTZ; waar van in deezen het eerſte gedeelte het licht ziet, en het overige vervolgens medegedeeld zal worden; welker afgifte, ter zaake van 's Mans opmerkzaamen aart, haare nuttigheid kan hebben. —— Wyders levert ons deeze Verzameling de Gedachten van den Heer *Niemeijer* over *de Godsdienst, Dichtkunst, en Muziek's Vereeniging*, waarmede men, by wyze van aantekening, verknogt heeft, de redenkaveling van den Heer *Klopſtock* over *de Heilige Dichtkunst.* Het geen hier desaangaande te berde gebragt wordt dient alleszins, om den overdenkenden Leezer het voortreflyke deezer vereeninginge te doen opmerken; en verleent, zo den Dichter als den Componist, oordeelkundige regels, welker in agtneeming grootlyks ter verbeteringe van het Godsdienſtige Muzyk kan ſtrekken. De groo-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letter-oef.* III. D. bl. 566.

te hoofdonderwerpen, welken in dit geval, voornaamlyk met betrekking tot de Duitſche Kerkmuzyk, byzonder in aanmerking komen, zyn deeze drie, het *Lied*, de *Cantaten* en het *Tooneelſpel*; of, zo men liever wil, het *Godsdienſtig Zangſpel*; omtrent ieder van welken de Heer *Niemeijer* verſcheiden bedenkingen voordraagt, die den zodanigen, welken zig op het zamenſtellen van Dicht- en Zangſtukken van die natuur toeleggen, te ſtade kunnen komen. ——— Wat wel inzonderheid de laatſte ſoort, of het *Godsdienſtig Zangſpel*, betreft; vermits de Heer *Niemeijer* zelf hiervan de proeve genomen heeft, in een Stukje getyteld, *Abraham op Moria*, waarover ook deeze en geene zyner aanmerkingen loopen, zo heeft de Heer *Brender a Brandis* zyne vrye navolging van dit Godsdienſtig Zangſpel, niet oneigen, by deeze Verzameling gevoegd. Men kan uit deeze navolging, waar in de Nederduitſche Dichter gelukkig geſlaagd is, een geregeld denkbeeld van die ſoort van Dicht- en Zangſtukken vormen; en 'er uit opmaaken, dat een ſtuk van die natuur, met een daartoe geſchikt Muzyk, op eene by uitſtek treffende wyze, uitgevoerd kan worden. Ten laatſte hebben we, met opzigt tot deeze Verzameling, nog gewag te maaken van eene daaringevoegde Verhandeling over het *Heldendicht*, welker leezenswaardige inhoud wy wat nader zullen ontvouwen.

Volgens des Schryvers bepaaling is een Heldendicht zulk een Dichtſtuk, *dat één eenige groote en geheele daad van een voornaam Perſoon, in deftige vaarzen, ter verwonderinge voorſtelt.* Overeenkomſtig met de gevorderde daad van *een voornaam Perſoon*, noemt men 't in onze taal eigenaartig een *Heldendicht*; beter dan in 't Gricksch *Epopôc*, van waar ook de Franſchen en Hoogduitſchen hunne benaaming van dit Dichtſtuk ontleend hebben. ——— Deeze voornaame Perſoon moet *een daad* bedryven; dat is, met andere woorden, gezegd, de ſtoffe van het Heldendicht moet zyn, „ eene onderneeming, die met oogmerk en verkie„ zing geſchiedt." ——— Die daad moet *één éenige daad* weezen: het Heldendicht moet ſlegts één hoofdhandeling bevatten, „ die, onafhangelyk van anderen, op en door zichzel„ ve beſtaat." ——— Ze moet wyders *groot* weezen, „ van „ dien aart, dat ze geſchikt zy, om den Lezer van het Dicht„ ſtuk belang in den Held te doen neemen:" 't welk, als een voornaam vereischte van 't Heldendicht, eene onderſcheidenlyker melding vordert.

De grootheid der daad kan, gelyk onze Schryver aanmerkt, afhangen van de geſteldheid der ſtoffe zelve; wanneer het onderwerp hartroerend en treffend is: of anders van de gevaaren, die een Dichter, door middel van byverdichtzels, aan zynen Held verbindt. Het eerſte raakt de hoofdhandeling zelve, en 't laatſte de bykomende moeilykheden van den Held. Aangaande het eerſte, (blyvende het laatſte uitgeſteld, tot de beſchou-

wing

wing der *Epiſoden*,) tekent de Opſteller deezer Verhandelinge aan, dat men het belang, of de reden van deelneeming, in drie ſoorten kan onderſcheiden; in een *algemeen*, een *vaderlandsch* en een *Godsdienſtig belang*; welke drie ſoorten van belangens men in een goed Heldendicht moet vereenigen. By de ontvouwing hiervan getoond hebbende, welke uitgeſtrekte kundigheden de Heldendichter behoort te bezitten, merkt hy nog wel byzonder aan, dat de hooge ſtaat van een Held juist niet tot het weezen van het Heldendicht vereischt wordt; dat men 'er ook handelingen van mindere Perſoonen, wier bedryven Heldhaftig zyn, toe verkiezen kan: blyvende dit egter vast, dat groote Perſoonaadjen best voor 't Heldendicht geſchikt zyn. ——— En tot dit deelnemende belang, wordt dan ook gevorderd, dat die ééne éénige groote daad *eene geheele daad* zy, dat is, „ eene „ voltrokkene handeling, die geheel uitgewerkt wordt."

Wanneer men, vervolgt de Autheur, zo verre gevorderd is, dat men belang voor zyn Held heeft verkreegen, dan doet men denzelven in moeilykheden komen, die zwaar zyn om te overwinnen, en die daar door den Leezer gaande houden; hât welk dan aanleiding geeft, om voorts nog te handelen over het voorſtellen der daad *ter verwonderinge*, „ waardoor men „ zig van het wonderbaare bedient, om de daad des te meer „ te verheffen;" en waar toe de *Epiſoden* of byverdichtzelen medewerken. ——— Onze Schryver bedient zig, ter ontvouwinge van het wonderbaare, inzonderheid van de oordeelkundige gedagten van den Heer *Bitaube*, nopens deszelfs oorſprong; en wraakt het gebruik van Heidenſche Goden in een hedendaagsch Heldendicht, ten zy by manier van Allegorie, en dan nog, als het Heldendicht eene Christelyke daad behelst: dan dit geſchiedt ſlegts in 't voorbygaan; zullende dit onderwerp vervolgens nader in overweeging komen. Dit dan uitſtellende gaat hy over tot het verklaaren der *Epiſoden* of byverdichtzelen, die het Heldendicht verleevendigen, door den Held in verzierde zwaarigheden in te wikkelen, welken den Leezer verbaazen en nieuwsgierig doen worden, om het einde van die allen te weeten. Men heeft, zegt hy, de *Epiſoden* als tweeledig aan te merken; het eerſte gedeelte noemt men de *inwikkeling*, en het laatſte de *ontknooping*. Door de *inwikkeling* brengt men den Held in oogſchynlyke zwaarigheden en gevaaren: en als deeze op het hoogſte zyn, wanneer men niets dan een volkomen ramp verwagt, bedient zig de Dichter van de *ontknooping*; waardoor hy zynen Held op eene verrukkende wyze weet te redden. ——— Benevens zyne aanmerkingen over de inrigting van beide die deelen der *Epiſode*, tekent hy, wegens de ontknooping, nog byzonder aan, dat het oogmerk des Dichters hierin vooral te paſſe komt. „ Wanneer hy zynen „ Lezer, zegt hy, wil ontroeren, treffen, en verwondering by „ denzelven verwekken, dan laat hy zynen Held, op den

„ hoog-

„ hoogſten trap van gevaar gekomen, het zelve overwinnen, „ en brengt hem over in een ryk van vreugde en vergenoegen. „ Maar indien het zyn oogmerk is om medelyden en angſt te „ verwekken, dan ſtort hy zynen Held van deze ſteilte af, en „ doet denzelven van den Lezer beklaagen, wiens hart 'er reeds „ voor ingenomen is. Het is zeker, dat dit niet altoos volgens „ den regel, dat het goede beloond, en het kwaade geſtraft „ word, kan gaan; maar het is tevens zeker, dat een deugd- „ zaam en lydend Held, zo min door zyne rampen ondeugd- „ zaam word, als een Schelm, door zyn gelukkig lot, deugd- „ zaam mag heeten."

Ten laatſte hegt onze Schryver hier nog aan, de gedagten van den Heer *Batteux* over de noodzaaklykheid van het wonderbaare in het Heldendicht; waarmede hy dit gedeelte zyner Verhandelinge laat afloopen, met oogmerk om het overige vervolgens mede te deelen.

Liedjes voor Kinderen, door H. RIEMSNYDER. *In 's Graavenhaage, by* J. v. Cleef, 1781. *Behalven het Voorberigt, enz. 96 bladz. In octavo.*

In deezen bundel van Liedjes levert de Heer *Riemſnyder*, die reeds meermaals proeven van zyne bekwaamheid, om naar de vatbaarheid der Kinderen te kunnen ſchryven, gegeeven heeft, op nieuw een aangenaam en nuttig geſchenk voor de tedere Jeugd. De onderwerpen, hoewel verſcheiden in ſoort, zyn zeer gepast uitgevoerd, om den Kinderen, op eene inneemende wyze, de eerſte beginzelen der kennisſe van hunnen pligt in te boezemen; terwyl de gevallige en gemeenzaame zangwyzen, die 'er op geſteld zyn, eigenaartig dienen, om den heilzaamen indruk der Liedjes, onder een vrolyk gezang, te verſterken. —— De volgende gedagten van een Kind, op het zien van een *Gryzaard, uitgelachen om dat hy viel*, verſtrekke tot een voorbeeld van de uitvoering.

Ik zag een' Gryzaart, ſtyf en krom,
Hy kroop gebukt, met traage ſchreeden;
Zijn oog, verzwakt door ouderdom,
Deedt hem, zoo 't ſcheen, onzeeker treeden:
Hy viel! de Gryzaart viel! en ach!
Zijn val verwekte een wreed gelach.

Wat had ik meely' met dien man!
Zou my zijn leed geen deernis baaren?
Wie d' ouderdom beſpotten kan,
Geen achting toond aan gryze hairen,

Ver-

Verdient niet dat hem jeugd thans ſtreel',
Of ouderdom ooit word' zijn deel.

Tot een ſtaal van eene andere natuur zullen wy 'er het volgende Liedje over den *Nyd* nog byvoegen.

O, Wat hoor ik van elk een,
Mynen makker ongemeen
Om zyn vlyt en yver roemen;
Hem bekwaam en ſchrander noemen;
En verheffen boven my!
boven my!
Zo, dat ik hem ſchier beny'.

Maar wat baat my toch myn nyd?
Stil ik dus 't gegrond verwyt?
Zal men daarom my meer pryzen,
Minder achting hem bewyzen?
Neen; maar ſtreeve ik hem voorby,
hem voorby,
Dan ook pryst men zeeker my.

Catechismus van den Oeconomiſchen Tak, door H. RIEMSNYDER. *In 's Graavenhaage by* J. Bouvink 1781. *In groot* 8vo. *78 bladz.*

Eene Zamenſpraak tuſſchen twee Perſoonen over den Oeconomiſchen Tak, die deswegens, by den aanvang, verſchillende gedagten voeden. De een, niet overtuigd van de nuttigheid deezer inrigtinge, heeft verſcheiden tegenbedenkingen; en de ander, een yverig Voorſtander van den Tak, benaarſtigt zig om die tegenbedenkingen kragtloos te maaken. Het gevolg is, naar 't bedoelde van den Schryver, dat de eerſte, door den laatſten, overtuigd, en dus bewoogen worde, om 'er mede deel in te neemen. Wyders is 'er nevens geplaatst eene *Nareden aan de Gemeente van Nederlandſche Burgers*, geſchikt, om hen aan te moedigen, tot het onderſteunen en helpen bevorderen der heilzaame oogmerken van den Oeconomiſchen Tak. De Heer *Riemſnyder* gedraagt zig als een waardig Lid van den Tak; en ſtelt deszelfs inrigting en handhaaving op zodanig eene wyze voór, dat men hem, hoe men ook over het Stuk zelve denkt, voor een bekwaamen Voorſpraak hebbe te houden.

Plei-

Pleidooi voor Lord GEORGE GORDON, *beſchuldigden van Hoog Verraad, uitgeſproken door deszelfs Advokaat, den Heer* ERSKINE, *voor het Gerechtshof van 's Koningsbank binnen London, op den 5 February* 1781. *Uit het Engelsch vertaald. Voorafgegaan door een beknopt verhaal dier beruchte Rechtspleging. Te Middelburg, by* W. en J. Abrahams, 1781. *In gr. octavo, 50 bladz.*

De aanmerkelykheid van 't geval van Lord *George Gordon* maakt het Pleidooi van zynen Vriend *Erskine*, ter verdeediginge van des Lords onſchuld, te meer der vertaalinge waardig; en 't kan den Nederduitſchen Leezer, van dit geval, toen 't gebeurde, in de Nieuwspapieren onderrigt, niet anders dan aangenaam zyn, te leezen, met welk eene hartlykheid en bondigheid deeze Advocaat dit pleidooi volvoerde, 't welk ten gevolge had, dat de Lord onſchuldig verklaard wierd. Het aandoenlyk voorbeeld van wederzydſche vriendſchap, by die gelegenheid, vordert hier eenigermaate deszelfs melding.

„ Na het uitſpreken der Redenvoeringe van den Heer *Erskine*, (dus ſluit dit berigt,) en het afloopen der Replik van den Solliciteur Generaal, deed de Graaf van *Mansfield* eene beknopte herhaling van den inhoud der van wederzyden gedane verhoren, waarop de Gezworens (*) zich in hun vertrek begaven, en na verloop van ruim een half uur weder in de Rechtzaal verſchenen. Op hunne wederkomst viel de teerhartige *Erskine* in flaauwte, en dit bracht een alleraandoenlykst tafereel van vriendſchap en grootmoedigheid te wege. Lord *Gordon* vloog naar hem toe, en als 't ware de omſtandigheden, waarin hy zelf zich bevond, ja de angstvalligheid van een oogenblik, waarin zyn leven of dood zoude beſlist worden, ter zyde ſtellende, ſcheen niets hem meer aandoening te verwekken, dan het lot van zynen braaven vriend, en verdediger, dien hy tot zichzelven trachtte te brengen. Eindelyk rees de eerſte Gezwooren op, en deed de zo lange in angst verwachte uitſpraak, met te zeggen NIET SCHULDIG, waarop de elf overige Gezwoorens gezamenlyk uitriepen, *wy zeggen alle dit zelfde.* Naaulyks waren deze woorden uitgeſproken, of 'er ontſtond een algemeen gejuich, en vreugdegeroep in de zaal, het welk den edelmoedigen *Erskine* tot zichzelven deed komen; die, op het hooren van deze blyde mare, in een allerzichtbaarſte vreugdevervoering verviel, en zynen nu onſchuldig verklaarden vriend van blydſchap omhelsde."

(*) Twaalf gezwooren Mannen, die, volgens de Engelſche regtspleeging, na 't hooren van wederzydſche getuigen, in een zyvertrek gaan, om over de zaak te oordeelen: eenſtemmig over 't geval geworden zynde vertoonen ze zig weder voor het geregt, verklaarende den aangeklaagden *ſchuldig* of *onſchuldig*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Huis-uitlegger des Nieuwen Testaments. Door PH. DODDRIDGE, *Dr. en Prof. der H. Godgel. te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neêrlands overgezet. Vyfde Deel, Vierde ſtuk. Te Amſteldam by* P. Meijer 1781. *Behalven den opgegeeven Inhoud, 270 bladz. in gr. octavo.*

In dit gedeelte word ons aengeboden ene opheldering der Brieven van *Paulus* van *Timotheus* en *Titus*; omtrent welken de geagte *Doddridge*, op goeden grond, wel byzonder aenmerkt, dat ze buiten het leerzame voor alle de Leden der Christelyke Kerke, bovenal den Leeraren te ſtade komen. „ De *Christen-Leeraer*," zegt hy, „ geden„ ke, dat *deze drie Brieven* by hem gewaerdeerd behooren „ te worden, onder de meest ſtichtende en voor hem ge„ wigtigſte deelen van het Godlyk Boek." —— Hiernevens gaet ook 's Mans verklaring van des Apostels Brief aen *Philemon*; welke ſchoon tot een byzonder burgerlyk voorval betreklyk, desniettegenſtaende ook in 't Godsdienſtige zyne waerde heeft, gelyk de Hoogleeraer met nadruk aenduid. „ Hoewel des *Apostels* onderwerp," is zyne tael deswegens, „ hem geen aenleiding gaf, om in *dezen* brief „ zoo rechtſtreeks te handelen van de leeringen en geboden „ des *Christendoms*, als in zyne *andere* brieven, een Man „ nochtans, wiens ziel zoo heblyk en zoo diep doordron„ gen was met het bezef der Godlyke Waerheden als *de* „ *zyne*, kan niet nalaten, zelfs wanneer hy ſchreef over „ de *gemeenſte* en *gemeenzaemſte* voorvallen, eenige aen„ merkingen tuſschen in te voegen, welke ſtrekten om „ Godvruchtige en deugdzaeme gevoelens te koesteren „ in den boezem van zynen Vriend; en dus ontmoeten we „ in dezen *korten* brief verſcheidene toeſpelingen op ver„ ſchillende deelen van het *Christelyk Plan*, zoo *gepast* en „ zoo *natuurlyk* met het overige van den brief *vermengd*, „ dat dit ons ten volle moet overtuigen, hoe naby hem „ dit alles aen het hart lag. —— Het is onmogelyk, de„ zen bewonderenswaerdigen brief over te lezen, zonder „ getroffen te worden door de *keurigheit* van *denkbeelden*,

„ en den *meesterlyken ſpreektrant*, welke in ieder deel door-
„ ſtralen. Wy zien hier op het allerduidlykst, hoe vol-
„ mackt beſtaenbaer *de waere beſchaefdheid* is, niet alleen
„ met al het vuurige en oprechte van eenen *Vriend*, maer
„ zelfs met de waerdigheit van den *Christen* en den *Apostel*."

De uitlegkundige *Doddridge* verleent ons, zo in zyne Uitbreiding als nevensgaende aenmerkingen over deze Brieven, even als over de voorgaenden, verſcheiden ophelderingen, die de Bybeloefenaers met genoegen kunnen nagaen: dan wy zullen ons, reeds meermalen proeven van die natuur uit dit lezenswaerdige Werk medegedeeld hebbende, voor tegenwoordig daer mede niet ophouden. In ſtede hier van willen wy den Lezer thans onder 't oog brengen, 's Mans oordeelkundige bedenking, over het treffende bewys voor de oprechtheid van 't character van Paulus, dat zyne Brieven aen *Timotheus* en *Titus* verlenen; waerover hy zich, met het afloopen zyner *Algemeene Inleiding tot den Brief aen Titus*, aldus uitlaet.

„ Op de beſchouwing van dezen brief, en de twee brieven aen *Timotheus*, is natuurlyk op te merken, hoe veel zy dienen ter opheldering en bevestiging der inwendige blykbaerheid van den *Christelyken Godsdienst*. —— Men heeft dikwyls aengemerkt, en met veel recht, dat niets de Karakters der groote mannen, zoo in het waere licht ſtelt, als hunne *brieven* aen hunne byzondere vrienden. Terwyl ze voor het oog der werelt werkzaem zyn, verſchynen ze dikwyls *vermomd*, en de *wezenlyke* beweegredenen van hun gedrag zyn buiten ons gezicht; maer in hunne *gemeenzaeme briefwisſeling* leggen zy hunne gemoederen met vrymoedigheid bloot, en werpen alle achterhoudendheit ter zyde. Indien dan iemand eenige tegenwerping wil inbrengen tegen het bewys, getrokken uit de brieven van *Paulus* aen geheele *Kerken* of *Gemeenten*, daer deze geſchikt waren, om *openbaer* gelezen te worden, en hy dus wel op zyne hoede geweest is, om zich geene uitdrukking te laten ontſnappen, welke der werelt een ongunſtig denkbeeld mogt geven van hem zelven, of van de zaek, welke hy behartigde; zeker is het nochtans, dat wy redelykerwyze mogen verwachten, dat hy zyne *waere* gevoelens, ontdaen van alle listige bekleedzels en vermomming, zal bloot leggen, terwyl hy, gelyk in dezen en de twee voorige brieven, ſchreef aen zyne *gemeenzaemſte Vrienden*, die met hem in het zelfde oogmerk waren ingewikkeld, en by wien hy daerom het grootſte ver-

vertrouwen kon gebruiken. Maer nu, wat ontdekken wy op het naeuwkeurigst en onpartydigst onderzoek dezer brieven? Konnen wy ergens een ſpoor vinden van onoprechtheit en bedriegery? Bekleedt de Apostel hier eenig ander Karakter, dan dat, 't welk hy vertoonde voor de geheele werelt? Ontvalt hem ergens iets, 't welk iemand aenleiding kan geven, om zelfs maer te vermoeden, dat hy ſlechts *een zeker party* wilde begunſtigen, en het menschdom bedriegen? Bemerken wy de minſte ſchaduw van *onbeſtaenbaerheit*, tuſſchen de denkbeelden van Godsdienst, welke hy inboezemt in *deze* met die in *andere* zyner ſchriften? Is 'er iets dat zweemt nae een *tweeërleie Leere*, gelyk ſommigen den ouden Wysgeeren hebben te laste gelegd? Integendeel, is het niet allerblykbaerst, dat hy zyne verwachtingen grondde op, zyn *eigen* gedrag richtte naer dezelfde beginſelen, welke hy *anderen* had aenbevoolen; dat hy geen inzichten van *tydelyk belang* of *eerzucht* had te voldoen, en door geene andere *beweegredenen* werd gedreven, dan die, welke hy openlyk liet blyken voor het oog der geheele wereld? in één woord, dat zyn *Karakter*, zo wel als zyn *Leere*, *beſtaenbaer* en *eenvormig*, en zyne *innerlyke gevoelens* dezelfde waren met zyne *uiterlyke belydenis*? De onderrichtingen, welke hy zynen vrienden gaf, in het waernemen van hun ampt, hadden niets van eenige konstgreepen of looze vinding, maer waren alle klaer en eenvouwig, en liepen te ſaemen in dat groote middelpunt, het bevorderen der belangen van den Godsdienst, en der gelukzaligheit van het menschdom, 't welk hem altyd zoo nae aen het hart lag, en hy is zoo verre van hen te vlyen met het uitzicht op eenig *wereldsch* voordeel, dat hy hen zelfs vermaent gereed te zyn, om, naer zyn voorbeeld, alle *tydlyk* belang, zelfs het leven, op te offeren in de zaek, welke zy ondernomen hadden te behartigen.

„ Indien men nu toeſtaet, dat het waerlyk zoo met de zaek gelegen is, dan zal zekerlyk volgen, dat de *Apostel* zelve door en door overtuigd was van de waerheit en het gewigt der Leering, welke hy geleeraerd had; en naer dien het gemaklyk te bewyzen is, dat de *blykbaerheit*, waerop hy zyn geloof bouwde, van dien aert was, dat ze alle mogelykheit van *misvatten* uitſloot, mogen we veiliglyk beſluiten, zelfs op het gezach van zyn getuigenis alleen, (al hadden we geen andere bewyzen aen te voeren,) dat de *Christelyke Godsdienst* geen *konſtiglyk verdichte Fabel* is, verzon-

nen ter bereiking van eerzuchtige en eigenbaetige oogmerken der ſtichters, maer dat dezelve waerlyk is *de kracht van God en de wysheid van God.*"

Voegt hier by 't geen hy ons nopens dit Stuk voordraegt, in 't ſlot zyner *Algemeene Inleiding tot den tweeden Brief aen Timotheus.*

„ Al wie, zegt hy, dezen Brief met de verſchuldigde aendacht overleest, en acht geeft op de omſtandigheden, waerin dezelve geſchreven werd, zal bezeffen, dat dezelve een zeer ſterk bewys oplevert ten voordeele van het *Christendom.* De *Apostel* was reeds eenigen tyd onder naeuwe bewaring geweest te *Rome*, overgegeven aen de genade van een wreed en eigenzinnig geweldenaer. Hy had zich in dit akeligst uiterſte verlaten gezien van zyne vrienden, en had niets voor hem te wachten, dan het zeker uitzicht om geroepen te worden tot het ondergaen van den dood, voor dezelfde zaek, waeraen hy zyn leven had toegewyd. ——— Hoe gedraegt hy zich ondertusſchen in dezen toeſtand? Ziet hy met leedwezen te rug op zyn vorige gedrag? of beklaagt hy zich wegens de opoffering van alle zyne tydlyke belangen? Konnen wy iets ontdekken, 't welk zweemde nae eene inwendige bewustheit van ſchuld, of zelfs nae eenig vermoeden van de *zwakheit* zyner zaek? Jae ontſlipt hem één eenige uitdrukking, die men zou kunnen opvatten, als een teken van vreeze of ontſteldtenis van ziel, in het bezef dier duistere tooneelen, welke hem voor de deur ſtonden? Immers, ware hy een bedrieger geweest, of had hy eenigen den minſten twyfel gehad omtrent de Leeringen, welke hy leeraerde, zo zou hem wel iets van dien aert ontſnapt zyn, in het ſchryven aen eenen Vriend, wien hy alle de geheimen van zyn hart kon toebetrouwen. ——— In tegendeel betuigt hy, na de bedaerdſte en opmerkzaemſte beſchouwing, een volkomen genoegen in het te rug zien op zyn gehouden gedrag; hy pryst het zynen geliefden Voedſterling ernſtiglyk aen, deze vermanende, zyn voorbeeld na te volgen in het handhaven van die zelfde heerlyke zaek, ook met gevaer zyns levens. Hy toont door dezen ganſchen *brief*, een ſterke inwendige overtuiging te gevoelen van de waerheit der door hem omhelsde beginſels, en roemt in het lyden, 't welk hy ter bevestiging daervan uitſtond; zegepralende in de volle verzekering, dat hy door zynen MEESTER goedgekeurd worden, en de kroon van uitſtekenden luister uit deszelfs handen ontvangen zou. Zodanig een gedrag in iemand, welke een zo aenmerklyk deel had

in

in het grondvesten van den *Christelyken Godsdienst*, en die verwachtte dit zyn getuigenis binnen kort te zullen verzegelen met zyn bloed, moet erkend worden voor eene krachtige bevestiging der waerheit dier gebeurtenisſen, waerop ons geloove ſteunt.

„ Het is altans een overtuigend bewys, dat de *Apostel* zelve *oprecht* was in 't geen hy beleed te gelooven, en wanneer men de verſcheidene omſtandigheden zyner Geſchiedenis overweegt, en onpartydiglyk wikt en nadenkt, zal het even blykbaer voorkomen, dat hy by geene mogelykheit kan *bedrogen* geweest zyn, en by gevolg dat zyn getuigenis in volle kracht aller aenneminge waerdig is."

Dadelyke Godgeleerdheid door A. BUURT, *Predikant te Amſterdam. Tweede Stuk. Te Amſterdam, by* J. ten Houten, P. Schouten *en* J. Weſsing Wz. 1781. *Behalven het Regiſter*, 263 *bladz. in gr. octavo.*

Naer de alvoorens gemelde orde (*) is het vierde Hoofddeel, waermede dit tweede Stuk aenvangt, geſchikt, *ter nadere beſchouwinge van 's Menſchen gedrag na den val*, en het hieraenvolgende, of vyfde Hoofddeel, ter overweginge van de *aanvanglyke herſtelling des Zondaars, naar Gods beeld.* Het ene behelst ene voordragt van het zondigende leven der onbekeerden, of ene ontvouwing van de Ondeugden, in derzelver aert, haetlykheid en ſtrafwaerdigheid; waeromtrent de Eerwaerde *Buurt* zich aen de orde der *tien Geboden* houd. En het volgende gaet, na ene voorloopende aenmerking nopens het Genadeverbond in 't algemeen, over de goederen des Genadeverbonds, of wel byzonder over de *roeping*, de *bekeering* en *het geloof*; die echter, gelyk zyn Eerwaerde aenmerkt, in den bepaeldſten zin, niet onder de Verbondsgoederen geteld moeten worden, in zo verre de benaming van Verbondsgoed zulk een goed betekent, *'t welk de daedlyke oprechting des verbonds vooronderſtelt*, daer men eerst in 't zelve overgaet, als men krachtdadig geroepen, en dus der bekeeringe en des geloofs deelachtig word. —— De Eerwaerde *Buurt* behandelt de onderwerpen, die, zo ten opzichte van het eerſte, als ten aenzien van het laetſte, in

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 330.

in overweging komen, met die oordeelkundige oplettendheid, welke gemeenlyk in zyne Schriften doorſtraelt; van waer ook dit Stuk ene welaeneengeſchakelde ontvouwing der voor te ſtellene zaken behelst. Terwyl hy dit beſtendig in 't oog houd, verbind hy 'er tevens nu en dan mede de overweging van zulke byzonderheden, die men 'er veelligt juist niet in zoeken zou, en waer toe hy uit het hoofdonderwerp aenleiding neemt. Een ſtael hier van zy 's Mans bedenking, tegen het *nalaten van het Gebed by de Maeltyden*, als vorderde zulks *de Wellevendheid*.

By de overweging van het zondigende gedrag der onbekeerden, met betrekking tot het vierde Gebod, die, in ſtede van den eerſten dag der weke, onder de Christenen byzonder ter Godsdienſtige aendacht geheiligd, daer toe te bezigen, denzelven in tegendeel, niet alleen opzetlyk verwaerloozen, maer ook moedwillig tot geheel andere en zelfs tot zondige uiteindens gebruiken; of die, wanneer zy den uitwendigen Godsdienst nog al bywoonen, zulks op ene denzelven onteerende wyze doen; voegt zyn Eerwaerde gepastlyk zyne aenmerkingen over hunne verkeerdheid ten aenzien van min plegtige Godsdienſtige verrichtingen. Hier onder telt hy het verzuim van te bidden, het oneerbiedig bidden, en wel byzonder het bidden, om het geen men niet verlangt, en het danken voor een levendig geloof, 't welk men niet heeft; waerover hy zich regtmatig dus ernſtig uitlaet.

„ Hoe toch moet men oordeelen over 't gedrag van hun, die van de door andere opgeſtelde gebeden een aanhoudend misbruik maken; dewyl zy niet zelden daar door *ſmeken* om hulp tegen zonde, waar van zy zigtbare blyken geven, dat zy niet voornemens zyn ze te laten varen, en *danken* voor geſchenken des Algenoegzamen, die zy nimmer ontfingen? 't Doet my menigmaal gevoelig aan, als ik verneem, hoe menſchen, waarvan ik zeker weet, dat zy God hunnen *Vader* noemen, en tot Hem daaglyks durven zeggen, *leid ons niet in verzoeking*, *maar verlos ons van den bozen*, allerlei verleidende gezelſchappen, en vertoningen, opzoeken, of altans gewillig; ſchoon wel éens met enen gemaakten tegenzin, bywoonen." Dit voorgeſteld hebbende, vervolgt zyn Eerwaerde verder indezervoege.

„ Daar is ene *byzonderheid*, waarvan ik, dunkt my, hier iets behoor te melden, te weten van het, ſedert enige jaren toegenome, gebruik, van *voor* of *na* de maaltyd niet te

bid

bidden noch te *danken*. 't Is my voorgekomen, als of dit by zommigen voor een ſtuk der *Wellevendheid* gehouden worde: 't welke niet geſchieden zoude, wisten zy regt, waarin die beſta. Altans, naar het denkbeeld, 't welke ik my van de ware *Wellevendheid* (*Humanitas*) gevormd heb, beſtaat zy in *ene levenswyze, waardoor men, niet alleen zig zelven, maar ook anderen, het leven zoekt nuttig en aangenaam te maken.* Hieraan moet zekerlyk de *Beſchaafdheid* (*Urbanitas*), zal zy dien naam verdienen, ondergeſchikt wezen. Wy verſtaan 'er *die manier van leven* door, *waarin men, in zyne houding, ſpreken en gansch gedrag, ieder overeenkomſtig zynen ſtaat, zig ſchikt, naar de gewoontens, die aan de agtingswaardigen uit hun, waaronder wy leven, het meest gevallen; mids dat zy noch belaggelyk, noch redenloos laſtig, noch op enige andere wyze zondig zyn.* De ware Deugd vordert *dat men voor 't Gemeen alles over hebbe, wat men kan, zonder haar te onteeren; maar het veragte, als het ons tot verkeerdheid wil vervoeren.* Dit behoort volſtrekt tot de wezenlyke *grootheid* der ziele.

* De lesſen der *Wellevendheid*, in 't *gemeen* beſchouwd, zyn *overal*, en *altyd*, aangenaam aan menſchen van enen goeden ſmaak. Doch, naar het *verſchil der volken* en der *tyden*, heeft 'er een zeer groot onderſcheid plaats, ten opzigte van de *byzondere* voorſchriften der *Beſchaafdheid*.

„ Is nu het gedrag, waarvan wy zo even ſpraken, *zondig*, gelyk wy aanſtonds tonen zullen; dan kan het geenzins dienen, *om ons zelven, en anderen, het leven nuttig en aangenaam te maken.* Het *Zedelyke quaad* is immers onaffcheidelyk met het *Natuurlyke* verbonden. *Beſchaafd* is zulk een gedrag zeker niet: dewyl niet alleen de *Godsdienſtigſte*, en dus de *agtingswaardigſte*, menſchen hierdoor *geërgerd* worden; maar zelf verre de meesten der genen, waaronder wy leven.

„ Behalven *'t laatſte* gezegde, zyn 'er nog verſcheiden bewyzen om het *zondige* van zulk een doen aan te tonen. In vele huisgezinnen, en gezelſchappen, is het bidden en danken by gelegenheid der maaltyden het enigſte, waardoor men min of meer blyken geeft van, buiten de Kerk, gezamentlyk aan God te denken. Niemand ook kan lochenen, dat het afweren van 't nadelige, 't welke ons door ſpyze en drank zoude kunnen overkomen, en de verſterking en verquikking, die wy verlangen, nevens de behoorlyke matigheid, en wat 'er verder, om gelukkig te eten en te drin-

ken, vereischt wordt, zegeningen zyn des Allerhoogsten, die geen ander oogmerk in zyn doen kan hebben, dan de *eer zyns naams*. Wat moet men dan van hun denken, die weigeren den HEER, by gemelde gelegenheid, in erkentenisse te houden, en te werk gaan, als of zy zig schamen enig overblyffel van verénigde Godsdienstigheid onder zig te dulden? Dit is mede ene vrugt van het toegenomen, schoon onvernuftige *Ongeloof*.

„ In de *Goddelyke Openbaringe* gebiedt *Moses*, uit naam des Hoogsten Wetgevers, aan Israël, *Deut.* VIII. 10. *Als gy dan zult gegeten hebben en verzadigd zyn; zo zult* gy *den* HEER *uwen God loven over dat goede land, dat Hy u zal hebben gegeven.* Voegt by dit *gebod* de *onderrigting* van *Paulus*, 1 Tim. IV. 3—6: daar hy, onder anderen, leert, *hoe alle schepsel Gods goed is, en 'er niets verwerpelyk is, met dankzegginge genomen zynde. Want*, zegt hy verders, *het wordt geheiligd door het woord Gods, en door het gebed.* Daarenboven vinden wy by de H. Schryvers *voorbeelden*, die zeer tot beschaming strekken der genen, daar wy hier van spreken. Zie wat 'er van *Samuël* getuigd wordt, 1. Sam. IX. 13; en van den Hoogsten Propheet, *Jezus*, Matth. XIV. 19. XV. 36. Luc. XXIV. 30. nevens 't verhaal van de *instellinge des H. Avondmaals.*"

* Ps. XIV. 4. Waarmede overéénstemt LIII. 5, lezen wy, in onze *Vaderlandsche Overzettinge: Hebben dan alle werkers der ongeregtigheid geen kennis: die myn volk opéten,* [*als of*] *zy brood aten. Zy roepen den* HEER *niet aan.* De verdeeling, die de Ontleedtekens in 't Hebreeuwsch maken, is niet bestaanbaar met deze vertalinge. Ook zyn 'er de woordekens, *als of*, zonder noodzake ingevuld. Wy zouden dan dit *vs.* liever dus overzetten: *Hebben dan alle werkers der ongeregtigheid geen kennis? Die myn volk opéten, eten brood. Zy roepen den* HEER *niet aan.* Verg. onze *Kanttekenaars.*

Leerredenen, uitgesproken in de Christelyke Vergadering der Collegianten te Rotterdam. Tweede Deel. Te Amsterdam, by de Erven van F. Houttuyn, 1781. *In groot octavo, 450 bladz.*

By het voorige twaelftal van Leerredenen (*) voegt dit Deel anderwerf twaelf Redenvoeringen, die insgelyks wel

(*) Zie *Alg. Vad. Letter-oef. III. D. bl.* 175.

wel waerdig zyn, dat ze met oplettendheid overwogen worden. De beha[illegible] onderwerpen zyn dezen. *Jezus leeven beweezen, en als den grondſlag onzer verwagtinge van een toekomend gelukzalig leven beſchouwd.* Joh. XIV. 19. *Beſchouwing van het geen wy bezitten, en bewys dat wy dat alles van God ontvangen hebben.* 1 Cor. IV. 7. *Beſchouwing van des Heeren goedertierenheden over ons Vaderland.* Pſ. CVII. 43. *Opwekking tot yver in het goede, dewyl de zaligheid ons nu nader is dan voor deezen.* Rom. XIII. 11. *Davids Huwelyk met Abigaïl. Paalen van het gezag des Mans over zyne Huisvrouw.* 1 Sam. XXV. 39—42. *Jezus laatſte woorden aan het kruiſe.* Joann. XIX. 30. en Luk. XXIII. 46. *De pligt van het vertrouwen op God.* Spr. III. 6. *Jobs voorbeeld in tegenſpoed.* Job II. 10. *De pligten van volwaſſen Kinderen, ten opzigte van hunne Ouderen.* Gen. L. 1. *Opmerkingen, betreffende den ſtryd, tuſſchen het Vleesch en den Geest.* Gal. V. 17. *Tekening van Joannes gezigt der voorbereidingen tot de groote jongſte gerigtsoeffening.* Openb. XX. 12a. *Het medewerken aan des Naasten zedelyken en eeuwigen welſtand aangepreezen.* Mal. III. 16. ——— Ieder deezer onderwerpen word, met de vereischte naeuwkeurigheid, ten leerzaemſte behandeld, en met nadruk voorgedragen. Veelligt zouden wy het hoofdzaeklyke van 't een of ander dier onderwerpen op zichzelve ontvouwen; dan het onlangs lezen van 't Geſchrift van den Eerwaerden *Madan*, over de *Veelwyvery*, waar van wy korts gewag gemaekt hebben, en het aentreffen ener bedenkinge over dit Stuk, in de Leerreden over *Davids Huwelyk met Abigaïl*, noopte ons het aldaer deswegens bygebragte hier plaets te geven.

De Redenaer opgemerkt hebbende, dat het Euangelie bedoelt, niet alleen den mensch in den Hemel, maer ook op deze Waereld, gelukkig te maken; ademende overal, Vryheid, Liefde en Geluk; beroept zich daeromtrent byzonder op de verandering, welke de Christlyke Godsdienst, in de betrekkinge des Huwlyks, tuſſchen Egtgenooten, gemaekt heeft; en ſtelt by die gelegenheid de volgende overweging voor.

„ In Davids tyd was het Vrouwlyk Geſlagt volſtrekt onderworpen, en t'eenemaal afhanglyk aan en van het Geſlagt der Mannen. De Joodſche wyze van huwlyk ſluiten, als by wyze van koop; als mede de gewoonten der Veelwyverye en Egtſcheidinge gaven den Mannen groote voorregten boven hunne Egtgenooten. Alle welke omſtandigheden,

te ſamen genomen, de Joodſche huwlyken doorgaands tot zeer ongelyke Egtvereenigingen maakten, in welken het gezag en de meerderheid ten hoogſten aan des Mans; de gehoorzaamheid en de minderheid ten eenemaalen aan de zyde der Vrouwe waren.

„ Maar de Christelyke Godsdienst, in de weereld uitgebreid, heeft, onder anderen, den ſtaat der betrekkinge tuſſchen de beide Sexen merkelyk veranderd, en dezelve veel meer dan voorhenen op gelyken voet gebragt. Door deezen zyn de harten der gehuwden niet alleen door vaster, maar ook door edeler en voortreffelyker banden te ſamen vereenigd. Christus bedoelde een Koningryk op te rigten, dat, op deeze aarde, eene ſchets van de *beste weereld* vertoonen zoude; waarin niet alleen de treffelykſte Overheden, en de deugdzaamſte Onderdaanen; de braafſte Ouders en de beminnenswaardigſte Kinderen; de zagtmoedigſte Heeren, en de gehoorzaamſte Dienſtboden; maar ook de gelukkigſte Egtgenooten, en de beſte Huwlyken gevonden zouden worden. —— Huwlyken, ſteunende op die twee gewigtige pligten der Evangeliſche Zedekunde, *Matigheid* in het voldoen der driften, en hartelyke *Godsdienſtige Liefde*.

„ Onze gezegende Zaligmaaker heeft, wel is waar, niet goedgevonden, de Veelwyvery, door een uitdrukkelyk bevel, af te ſchaffen, en den Mannen te beveelen, zig met ééne Vrouwe te vergenoegen. Doch men merke op, dat de Veelwyvery onder het Oude Verbond nergens gewettigd, noch dien aangaande eenige duidelyke toelaating gegeeven was. Mozes rigtte eene maatſchappy op van menſchen, voorhenen reeds aan vooroordeelen verſlaafd, van onbuigſaamen en wellustigen aart, onder welken het willekeurig Gezag der Mannen, de ſlaafſche Behandeling der Vrouwen, de Veelwyvery en de Egtſcheiding reeds veele eeuwen in zwang gegaan hadden. Uit vreeze dan voor kwaade gevolgen, en om den ſtuggen aart zyner volksgenooten, oordeelde hy voorzigtigst deeze verouderde gebruiken toe te laaten; en vergenoegde zig, gelyk een verſtandig Politiek, met onder het opzigt der wetten te ſtellen, en aan regelen te onderwerpen, het kwaad, welke hy niet dorst onderneemen geheellyk te verbieden (*).

„ Maar Jezus, wiens oogmerk was niet alleen kwaade ge-

„ (*) Matth. XIX. 8. Lev. XVIII. 18. Deut. XXI. 11-17. XXII. 3—30. XXIV. 1-4. XXV. 5—10.”

gebruiken te voorkomen; maar ook de harten te verbeteren, en waare zuiverheid in den geest te doen plaats grypen, door de Farizeërs geraadpleegd wegens de geoorlofdheid der Egtſcheidinge herbrengt het Huwelyk, in eens, tot zyne oorſprongelyke inſtelling by de eerſte ſchepping van het menſchelyk geſlagte; —— naamlyk *de Verbindtenis van éénen Man met ééne Vrouw, welker genegenheden onverdeeld, welker harten onſcheidbaar vereenigd zouden zyn.* „ Hebt gy niet geleezen, vraagt Hy, dat God, die van „ den beginne den mensch geſchapen heeft, dat Hy ze „ geſchapen heeft Man en Vrouw; en gezegd heeft, „ daarom zal een mensch zyn' Vader en Moeder verlaa„ ten, en zyne Vrouwe aankleeven; en die TWEE zullen „ tot één Vleesch zyn: alzo dat zy niet meer twee zyn, „ maar één Vleesch. Het gene dan God ſamengevoegd „ heeft, ſcheide de mensch niet (*)." Uit kragte van deeze oorſpronglyke Inſtellinge verbiedt de Zaligmaaker alle Egtſcheiding, uitgezondert alleen ter zaake van Overſpel. En wanneer zyne Discipels, in antwoord, Hem te gemoete voeren, dat zulk eene geſtrenge Huwlykswet de onſcheidbaare Trouwverbintenis ten uiterſte gevaarlyk maakte: dewyl elk voorzigtig Man het Huwlyk liever zoude nalaaten, dan zig blootſtellen, om, zyn leven lang, door een onrustig of onbehaaglyk Wyf geplaagd te wezen: geeft de Heiland een figuurlyk antwoord, waar van de zin hierop uitkomt, dat de vrywillige beteugeling der natuurlyke drifften, in ſommige gevallen, een pligt was van den Christelyken Godsdienst.

Dus wordt dan in den ſtaat des Christendoms het Huwlyk herbragt tot zyne eerſte en oorſpronglyke inſtelling, de vriendelyke en hartlyk vereenigde ſamenwooning van éénen Man met ééne Vrouwe, ingerigt tot onderling gezelſchap en hulpe, en tot het gezamenlyk voortbrengen en opvoeden van Kinderen. Van deze twee, wil Christus, dat de geheele liefde en harten onderling tot elkander bepaald en onverdeeld zullen blyven. Deeze Twee konden, in het egte leeven, veel beter één Vleesch en één hart uitmaaken, ééne vertrouwde Vriendſchap oprigten en in ſtand houden; en het algemeen belang des huisgezins met ſaamgevoegde kragten onderſteunen; dan wanneer het hart van éénen Man verdeeld ware tusſchen verſcheiden Egtgenooten, van welke de eene der andere haar deel in deszelfs genegenheid mis-

„ (*) Matth. XIX. 4—6."

misgunde (*). Daarenboven de Egtſcheiding by geen dan het alleruiterſte vergryp toegelaaten zynde (†), was voor de Vrouwe een geſtadig voorwerp van vreezen en beeven geweerd; den Man de yzeren Staf der willekeurige tieranny ontnomen; en hy, ook om zyn eigen zelfs wille, verpligt, zyne Egtgenoote beſcheidenlyk te behandelen.

„ Zo heeft dan, onder de Christelyke bedeeling, de Vrouw haaren Man geenzins aan te merken, als haaren willekeurigen Meester of oppermagtigen Heer; maar als den Leidsman haarer Jeugd, haaren Beſchermer, haaren Vriend, haar tedergeliefden Deelgenoot aan gezamenlyke zorgen en belangen. De Man is gehouden zyne Huisvrouw aan te merken, niet als zyne Dienstmaagd; maar als zyne Huis- en Hartvriendin, als de Gezellin zyns leevens; zyne Medevoogdes in de beſtieringe des Huisgezins; zyne Medehulp in het draagen van het egte juk: aan welke, als onderworpen aan den gevaarlyken en lastigen post van het voortbrengen en opkweeken van het teder Kroost, hy veel toegeevendheids, veel hulpe, veel ondersteuning, als den zwakſten vate, ſchuldig is."

Met dit alles bedoelt echter de Redenaer geenzins den Man

„ (*) Zo immer de Veelwyvery met het oogmerk des Scheppers overeenkomſtig, tot de bevolking der aarde dienſtig, of tot het waar geluk des menschdoms bevorderlyk geweest ware, had de Allerhoogſte, gewisſelyk, nevens Adam, meer dan ééne Vrouw geſchapen, en aan Noach en zyne drie Zoonen toegelaaten verſcheiden Egtgenooten, voor elk van hun, in de Arke, te behouden. Ook zoude men dan bevinden moeten, dat het getal der Dogteren, die geboren worden, dat der Zoonen overtreft: waarvan regt het tegendeel plaats heeft. Egte waarneemingen en opneemingen, wegens den ſtaat van het menſchelyke geſlagt over de gehcele weereld, leeren, dat in alle landen, in 't algemeen 21 Zoons tegen 20 Dogters ter weereld komen; doch, dewyl 'er in de Kindsheid meer Jongens dan Meisjes ſterven, zo is, omtrent den tyd der Huwbaarheid, het getal der beide geſlagten gelyk. ——— Waaruit volgt, dat ieder Man, welke meer dan ééne Vrouw te gelyk huwt, een ander Man van de gelegenheid berooft om in den Egt te treeden. Zie veele gewigtige en beſlisſende waarneemingen over dit onderwerp, by J. P. SUZMILCH, *Godlyke Orde, heerſchende in de veranderingen van het menſchelyk geſlagte.* I. 39, 54. II. 300—360."

„ (†) Matth. V. 32. XIX. 9."

Man alle heerſchappy te ontzeggen, en de Vrouw aen de gehoorzaemheid jegens den Man te onttrekken; maer hy tracht de palen van het Manlyk gezag, naer dit Euangelisch voorſtel van den aert des Huwelyks, af te perken, waertoe het overige zyner Leerreden geſchikt is.

ED. SANDIFORT, *Med. Anat. et Chir. in Acad. Batav. Profeſſoris*, Deſcriptio Musculorum Hominis. Lugd. Batav. apud *P. van der Eyk* et *D. Vygh*, 1781. Absque Præf. 340 pp. in 4to. m. f.

Met de Uitgave van dit Werk heeft de Hoogleeraar *Sandifort* niet alleen den Leerlingen, maar ook zelf Kenneren der Ontleedkunde eenen zeer grooten dienst gedaan. —— Het zelve bevat eene nauwkeurige en volledige Beſchryving van de Spieren des Menſchelyken Lighaams, en is voornamentlyk ingericht om te kunnen dienen tot een Supplement en nadere opheldering van de uitmuntende Plaaten van den grooten *Albinus*.

Wy twyfelen geen oogenblik, of de Hoogleeraar zal in deezen zyn oogmerk volkomen bereiken, zelfs zy, die het kostbaare Werk van den Heer *Albinus* niet bezitten, wanneer zy ſlegts de Plaaten van *Euſtachius* daarby nazien, zullen een weezentlyk nut uit deeze Beſchryving kunnen trekken.

Verhandelingen over de Slangen en Adders, die in het Landſchap Drenthe gevonden worden, door Mr. J. van LIER. *Met gecouleurde Plaaten. Te Amſterdam, by* de Erven van F. Houttuin, *en te Groningen, by* L. Huyſingh. *In 't Fransch en Nederduitsch tegen over elkander geplaatst, in groot quarto* 372 *bladz.*

De Heer *van Lier*, die meermaals getoond heeft, dat hy zyne oefeningen byzonder den Vaderlande toewydt, vangt deeze Verhandeling zeer gepast aan, met eene aanpryzing van de beoefening der Natuurlyke Historie, by uitſtek ten opzigte van 't geen in ons Vaderland opmerking vordert. By mangel van dit behoorelyk in agt te neemen, blyft men zomtyds, hoe kundig ook ten aanzien van vreemde Gewesten, onkundig van 't geen desaangaande in ons eigen Vaderland gevonden wordt. Zulks heeft, ge-

gelyk zyn Ed. voorts doet zien, wel inzonderheid plaats omtrent de *Slangen* en *Adders*, die veelen Nederlanderen, zelfs in 't Landſchap *Drenthe*, daar ze gansch niet zeldzaam voorkomen, naauwlyks meer dan by naame bekend zyn. Hier door is de Heer en Mr. *van Lier* te ſterker genoopt, om dit onderwerp met alle naauwkeurigheid, (daar het Landſchap, door hem bewoond, 'er hem eene geſchikte gelegenheid toe aan de hand gaf,) na te gaan; en zyn Ed. heeft de goedheid van zyne daaromtrent gemaakte opmerkingen, in deeze Verhandeling, gemeen te maaken. Dezelve behelst eene juiste beſchryving van de drie Slangenſoorten, met derzelver afbeelding in drie gecoleurde *Plaaten*, zo als ze in 't Landſchap *Drenthe* gevonden worden; en onze oplettende naſpoorer deezer Dieren doet die beſchryving vergezeld gaan, van eene reeks van oordeelkundige en leerzaame aanmerkingen over verſcheiden byzonderheden, tot deeze en andere Slangenſoorten betrekkelyk. Liefhebbers der Natuurlyke Historie zullen ongetwyfeld 's Mans aangewende moeite danklyk erkennen; en met genoegen nagaan, 't geen hy deswegens, zo in 't eene als in 't andere opzigt, bygebragt heeft. ——— Het hoofdzaaklyke van het verſlag van den Heer en Mr. *van Lier*, (wy kunnen ons niet wel met de byzonderheden ophouden, zonder al te breedvoerig te worden,) komt hierop uit.

'Er zyn in het Landſchap *Drenthe* drie ſoorten van Dieren, welken tot het Geſlacht der Slangen behooren; men onderſcheidt ze zoor de benaamingen *Slangen*, *Adders* en *Hazelwormen*. De Landlieden ſpreeken ook nog wel van eene vierde ſoort, die tot de Waterdieren zou behooren; dan dit ſchynt eene misvatting te weezen; men zal gewaand hebben, zulk eene *Waterſlangſoort* te zien, om dat men de eene of andere der opgemelde Slangenſoorten heeft zien zwemmen; welke kunst de eerstgemelde ſoort vooral meeſterlyk oefent; van waar ze ook den bynaam van *Natrix* of *Zwemſter* draagt, en wel eens de *Waterſlang* geheeten wordt.

Deeze eerſte ſoort noemen zommigen *Heyaal*, doch ze wordt in 't algemeen *Ringſlang* genaamd, om dat ze agter den Kop, op den Hals, twee witte vlakken heeft, die eenigermaate naar een Halsband gelyken. Onze Autheur de uiterlyke gedaante van dit Dier in 't breede beſchreeven hebbende, welke beſchryving uit de daar nevensgaande *Plaat* veelichts ontvangt, meldt ons dat deeze Slangen zomtyds de lengte van vier voeten hebben, maar dat die van drie voe-

voeten gemeener zyn. Hy merkt wyders aan, dat deeze ſoort van *Slangen*, hierin, van de *Adders* onderſcheiden is, dat ze van vergift ontbloot zyn; ſchoon haare beeten, wanneer ze aangehitst en vertoornd zyn, eenige ontſteeking en zwelling kunnen veroorzaaken. Als mede hierin, dat zy geen leevende jongen baart, maar eijeren legt; hebbende ieder Ei, overeenkomſtig met de gewoone inrigting der Natuure, niet meer dan één jong in zig beſlooten, welk jong, wanneer het te voorſchyn komt, omtrent vier of vyf duimen lang is, en de dikte van de dunſte Penneſchagten heeft. Wat den tyd en de wyze van de paaring der Slangen enz. betreft, de Heer en Mr. *van Lier* erkent, dat het hem niet mogelyk zy hiervan een genoegzaam berigt te geeven; en hy twyfelt zeer, of 'er, wat zommigen ook verhaalen, wel iemand gevonden worde, die des aangaande volkomen zekere kundigheden bezit. Men kan hieromtrent te minder naauwkeurige waarneemingen verwagten, om dat deeze dieren, als ze van hunne vryheid beroofd zyn, niet paaren. 't Schynt als of ze, buiten hunne neiging tot de vryheid, die ze zig ſteeds zoeken te bewerken, ten opzigte van haare drifften dan genoegzaam verdoofd zyn; zelfs gebruiken ze geen voedzel, maar teeren uit en ſterven. Van daar zou men ook niets bepaalds kunnen zeggen van haar voedzel, was het niet, dat men in geopende Slangen verſchillende bloedlooze Dieren, insgelyks Muizen, Vogels, Kikvorſchen, ja zelfs Mollen, Hagedisſen, Rotten en dergelyken vond. Waarſchynlyk eeten zy ook zommige Plantgewasſen, en Vrugten; doch de Autheur heeft niets van die natuur in de maag der Slangen beſpeurd. Ook zouden zy, naar 't berigt der Landlieden, de Melk-en Roomvaten bekruipen, ja zelfs de liggende Koeien uitzuigen. Het een en 't ander deezer gezegdens nopens de Slangen is ook meerendeels betrekkelyk tot de *Adders*; maar verder ſtaat hier nog te melden, dat deeze eerſte Slangenſoort de vlugſte der drie gemelde ſoorten is, en dat ze zig meest in Weide-en Hooilanden, in Hagen en lage Boschadien ophoudt.

De tweede Slangenſoort, *Adder* geheeten, noemt men in 't Latyn *Vipera*, volgens zommigen zo veel als *Viviparum* of *Leevendbaarend*, om dat zy, als boven reeds aangeduid is, leevende jongen voortbrengt; welker getal minder is dan dat der Eijeren van den *Ringſlang*; overeenkomſtig met de gewoone ſchikking der Natuure, volgens welke venynige Dieren, (zynde de *Adder* daadlyk een venynig Dier,) minder vrugtbaar zyn dan anderen. Gemeenlyk zyn de

Ad-

Adders in het Drentſche twee voeten lang, en één duim middellyns dik, en ze worden weinig ter lengte van drie voeten gevonden. Men vindt ze niet zeldzaam in de Boſchen Heideſtreeken, die het Drentſche omringen; doch ze houden zig in het Drentſche meestal op in de Heidevelden, en wel allermeest in die Veenen, welken men aldaar hooge Moerasſen noemt. Onze Autheur den *Adder* voorts, op eene ſoortgelyke wyze, als boven den *Ringſlang*, met eene daarbygevoegde gecoleurde afbeeldinge, beſchryvende, ontvouwt ons het verſchil deezer twee Slangenſoorten onderſcheidenlyk. Byzonder ſtaat hy by die gelegenheid ſtil, op dat aanmerkelyke onderſcheid van al en niet venynig; het welk hem aanleiding geeft om zig in 't breede uit te laaten, zo over de daadlyke geſteldheid van den *Adder* in dit opzigt, als het voortbrengen van deszelfs venyn, de uitwerkingen van, de hulpmiddelen tegen, en 't gebruik maaken van dat venyn; met andere byzonderheden daartoe behoorende. Over deeze en ſoortgelyke daarmede verbonden zaaken, brengt de Heer en Mr. *van Lier* verſcheiden aanmerkingen te berde, die in haaren geheelen zamenhang wel eene herhaalde leezing verdienen.

Ten laatſte vestigt onze Natuuronderzoeker het oog op de derde Slangſoort, of de *Hazelwormen*. Na eene voorafgaande aanmerking over deeze en geene berigten van zeer groote Slangen, van waar eene zekere ſoort den naam van *Reuzeſlang* draagt, tekent hy wyders aan, dat 'er zo ook onder de Slangen *Pigmeen* gevonden worden, en dat de *Hazelworm*, in die vergelyking, als zodanig een voorkomt. De Autheur heeft 'er hier een afgemaald, die vyftien duimen lang, en op het dikſte van een halven duim middellyns is; doch deeze is ongemeen groot; zelden vindt men ze, zegt hy, die langer dan negen of tien duimen, en dikker dan een vierde van een duim zyn. Vermoedelyk heeft men deeze Slangſoort met den naam van *Worm* benoemd, om dat derzelver gedaante met die der *Wormen* veel overeenkomst heeft; als zynde nagenoeg rolrond, zonder dat de kop of ſtaart kennelyk van het overige des lichaams onderſcheiden is, gelyk in de meeste andere Slangſoorten plaats heeft. Men vindt hier weder, by de Afbeelding, eene zeer naauwkeurige beſchryving van deezen *Hazelworm*, die, naar uitwyzen van het Tandgeſtel, mede niet tot de ſoort van vergiftige Slangen behoort; en 't is, volgens onzen Schryver, een louter ongegrond vooroordeel, dat den *Hazelworm* onder de ſchadelyke Dieren ſtelt. By het aantoonen van 't

geen

geen deezen *Hazelworm* zo van den Adder als van de Ringſlang onderſcheidt, leert ons de Autheur, dat dezelve dit met den *Adder* gemeen heeft, dat zy geene Eijeren legt, maar leevende jongen baart. Betreffende derzelver paaring, uithongering als zy gevangen zyn, enz. is het hier even als boven geleegen; en ſchoon zommigen willen, dat ze ſlegts Mieren, Wormen en andere gekorven diertjes eeten, meent de Heer en Mr. *van Lier*, uit het Tand- en Maaggeſtel van dit Dier, aan dat van andere Slangen gelykvormig, te mogen beſluiten, dat het vermoedelyk ook op jonge Kikvorſchen en diergelyken aast. Deeze *Hazelworm*, die, ſchoon minder ſnel dan de andere Slangſoorten, nog al ſnel voortkruipt, heeft die byzondere eigenſchap, dat hy als glas aan ſtukken ſpringt, wanneer hy met een dun rysje geſlaagen wordt; dat egter van eenige omſtandigheden ſchynt af te hangen, en welk verſchynzel nog niet verklaard is. Gemerkt dit Slangſoort op weide- hooi- zaai- en veenlanden, zo wel als op de heiden en in de bosſchen, aangetroffen wordt, mag men vooronderſtellen, dat het weinig verkiezing, de gronden betreffende, heeft; dan 't is egter eene fabel, dat de *Hazelworm*, gelyk de *Mol*, in en onder den grond zou leeven.

De Heer en Mr. *van Lier*, deeze drie Slangſoorten dus ieder afzonderlyk beſchreeven hebbende, verledigt zig voorts tot het nagaan van 't geen aan deeze en andere Slangſoorten gemeen is; en vlegt, gelyk hy ook nu en dan in de byzondere beſchryving gedaan heeft, in deeze uitgebreidere overweeging, eenige zedelyke bedenkingen, en opmerkingen, die aanleiding tot een nader onderzoek van verſcheiden weetenswaardige zaaken deswegens kunnen verleenen; en welken den oplettenden beoefenaaren der Natuurlyke Historie zekerlyk gevallig zullen zyn. — Men ontmoet hier wel inzonderheid, (om ſlegts de voornaamſte ſtukken op te noemen,) leerzaame bedenkingen, wegens de ongemeene ſnelheid, de veelerleie draaijingen en wendingen der Slangen, ſchoon, uit eigen aart, kruipende dieren, zo wel van pooten en vinnen als van vleugelen ontbloot; met eene wederlegging der fabelagtige vertellingen, van Slangen met vleugelen en pooten. Verder, raakende de verſcheidenheid der Slangſoorten, hoewel niet zo veelvuldig als zommigen zig wel verbeeld hebben; mitsgaders wegens de gepaste kunſtryke geſteldheid van deeze en geene leden of lichaamsdeelen; waaronder ook het gehoor, dat aanleiding geeft tot het gewaagen van de

Bezweerders van Slangen, of van zulke Menſchen, die zig handig van kunstgreepen en natuurlyke uitwerkzelen weeten te bedienen, om gemeenzaam zelfs met venynige Slangen te handelen. Wyders bepaalt zyn Ed. ons by het voedzel der Slangen, welken als vleeschvreetende Dieren inkomen; by welke gelegenheid hy zig ook uitlaat over de ſtervelykheid der Dieren reeds vóór de overtreeding onzer eerſte Ouderen. Hierby komen voorts nog verſcheiden aanmerkingen, zo over den aart en neiging, als over de vrugtbaarheid en den leeftyd der Slangen, mitsgaders over eenige byzondere eigenſchappen welken aan dit Gedierte toegeſchreven worden. En ten laatſte deelt de Heer en Mr. *van Lier* nog zyne gedagten mede over het rangſchikkende bepaalen eener Claſſe van Dieren, welken men *Amphibia* of *Dieren van beiderlei leeven* noemt; waartegen hy zig wel ernſtig verklaart, in 't algemeen als onbeſtaanbaar met de natuur, en wel inzonderheid als geheel ongepast met betrekking tot de Slangſoorten, die Landdieren zyn, in onderſcheiding van de Waterſlangen, die tot de Waterdieren behooren. ——— Uit deeze opgave is baarblyklyk, dat dit Werk indiervoege opgeſteld is, dat het, ſchoon 't anders over geen gevallig onderwerp ſchyne te gaan, zeer wel geſchikt zy, om den leeslust uit te lokken, en den Leezer veele leerzaame byzonderheden aan de hand te geeven; door welke ſchryfwyze de Heer en Mr. *van Lier*, gelyk hy in zyne Nareden aanduidt, niet ten onregte geoordeeld heeft het meeste nut te zullen bevorderen.

Natuurlyke en naar 't leeven naauwkeurig gekleurde afbeeldingen en beſchryvingen der Cicaden en Wantzen, in alle de vier Waereldeelen huishoudende, by een verzameld en beſchreeven door C. STOLL. *In 't Fransch en Nederduitsch. Te Amſterdam, by* J. Ch. Sepp. 1782. *In groot quarto.*

By de voortzetting van dit zindelyk uitgevoerde Werk, ontvangt men hier weder een aantal van keurlyke Afbeeldingen van etlyke Inſecten deezer ſoorte, met derzelver beſchryvinge; het welk deeze Verzameling, die reeds tot 140 beſchreeven en afgebeelde Inſecten opklimt, van tyd tot tyd gewigtiger maakt; daar ze ons Inſecten, die anders veelal min geagt, en meerendeels als over 't hoofd gezien worden, in derzelver kunstryke geſtalte, duidelyk on-

onder 't oog brengt, en naauwkeurig beſchryft. —— Tot een voorbeeld der beſchryvinge, zullen we, uit deeze afgifte, eens overneemen, 't geen ons de Heer *Stoll* meldt, wegens één dier Inſecten, dat bovenal, en niet zonder reden, gemeenlyk zo affchuwelyk is, dat 'er veelligt maar weinige gevonden worden, die het met de rechte opmerkzaamheid beſchouwd hebben. —— Men legge alle viesheid af; die komt in de Natuurlyke Historie niet te ſtade! Het is de anders zo bekende *Weegluis*.

„ Dit Inſect, zegt de Heer *Stoll*, is in 't algemeen bekent onder de benaaming van *Weegluis*, *Wandluis*, en *Bedwantz*, daarvan, dat zy zig veel onthoudt in de Wanden of Muuren, doch allermeest in de houten beſchotten der Bedſteden en Ledikanten, byzonder wanneer men de Matraſſen niet genoeg reinigt of uitklopt. De jonge Wantz, eerst uit het Ey gekomen, is byna wit; na de eerſte verhuiding worden zy bruin, en volwaſſen zynde hebben ze eene bruinroode koleur. De Sprieten beſtaan uit vier leden, de Kop is klein, de Oogen zwartbruin, de Zuiger is kort, en beſtaat naauwlyks de lengte van het Borſtſtuk, 't welk, gelyk als het agterlyf, in 't midden is ingedrukt en plat, behalven wanneer de Wyfjes den Buik met Eiertjes hebben, als dan zyn ze van boven rond, doch onder plat. Het agterlyf is eirond, en beſtaat uit agt Ringen: aan den eerſten Ring vindt men, in plaats der Vleugelen, twee langwerpige, platte hoornagtige deelen, niet ongelyk aan de Vleugelſcheden der Nymphen van andere Wantzen, welke, na de laatſte verhuidinge, Dekſchilden en Vleugelen bekomen. Het Inſect is aan de randen met korte, ſtompe en eenigzins gekrulde hairtjes bezet, die egter maar door het vergrootglas kunnen gezien worden. De Pooten zyn aan de Dyen dik, doch de Schenkels en Beenen dun; de Voeten beſtaan, gelyk van alle Wantzen, uit drie Leden.

„ De Bedwantz is een Nagt-Inſect, zy verbergt zig by Dag, en komt in den Nagt te voorſchyn. In de Zomerdagen vermeerderen zy zig, koude of vorſt kunnen zy niet uitſtaan, maar worden bedwelmt en bewegen zig weinig. Zy kunnen egter lange zonder voedſel leven, en komen dierhalve in den Lentetydt wederom uit hunne ſchuilhoeken, als wanneer ook de door de Moederwantz gelegde Eieren uitkomen, en dierhalven hun Geſlacht meer dan te veel wordt onderhouden. Veele Natuuronderzoekeren en anderen hebben middelen opgegeven, om dit akelige en rustverſtoorende Inſect te verdryven, en ten dien einde eene menigte van planten

en kruiden, enz. voorgeſchreven, maar weinige hebben een goed gevolg gehadt. De Terpentynolie, het aftrekzel en rook van Tabak, Oſſengal en Kamfer zyn met voordeel gebruikt. Juchtleder, in behoorlyke veelheid in een vertrek geplaatst, verdryft deze Gasten (*). Men heeft my verzekert, dat door het plaatzen van eenen Pot, gevuldt met het zogenaamde *Eenden-Kroos*, onder de Bedſteden, deze Wantzen zyn verdreven; ook kunnen zy de Lucht van de *Teer* niet verdraagen. Het zekerſte middel egter is, dat men uit de Vertrekken, waarin deeze Inſecten zig bevinden, al het Houtwerk wegbreeke, de reeten en gaten in de Muuren wel digt voege, en de geheele Wanden der Muuren met verſche Kalk, die met Vitrioolwater gemengt is, overſtryke, en zich de zindelykheid als eigen maake."

Wyders tekent de Autheur nog aan, dat de *Spinnekoppen* en *Mieren* zeer gretig naar deeze Inſecten zyn; als mede dat 'er verſcheiden ſoorten van *Wantzen*, door hem alvoorens beſchreeven, gevonden worden, die de *Bedwantzen* vervolgen.

„ (*) Om Pelteryen, enz. voor de Motten te bewaaren is het Juchtleder bekent; maar gedroogde Hoppe is een allerzekerſt middel, wanneer men, in 't begin der maand Maart, de Pelteryen eerst wel uitklopt, en als dan de drooge Hoppe daar tuſſchen ſtrooit en beſlooten bewaart.".

Wysgeerige en Staatkundige Geſchiedenis van de bezittingen en den koophandel der Europeaanen, in de beide Indiën. Achtſte Deel. Te Amſterdam, by M. Schalekamp, 1782. *In groot octavo* 359 *bladz.*

Zedert den aanvang der Nederduitſche uitgave van dit Werk, in den jaare 1775, heeft men het zelve in 't Fransch, in 't jaar 1780, met etlyke byvoegzelen en verbeteringen, anderwerf te voorſchyn doen komen; waaronder 'er verſcheiden gevonden worden, die weezenlyk opmerking verdienen; 't welk den Nederduitſchen Uitgeever bewoogen heeft, om dezelven ook in onze Taale gemeen te maaken. Ze behelzen grootlyks nadere opheldering van etlyke byzonderheden, zo ten aanzien van het Staatkundige als den Koophandel, in de Indiën; des derzelver mededeeling niet anders dan welgevallig kan zyn, voor hun, die dit Werk, welks nuttigheid wy, vooral met betrekking tot het geen den Koophandel betreft, meermaals aangeduid hebben,

op

op zyne waarde ſchatten. —— Om den Leezer hier van eene proeve te geeven, zullen wy ons bepaalen tot het geen de Heer *Raynal* ons in deezen meldt wegens *Madras*, als eene Engelſche bezitting, die in de tegenwoordige omſtandigheden byzonder in aanmerking komt; en 't geen hy verder, by die gelegenheid, wegens de Engelſche onderneemingen aantekent. Men vergelyke deeze verbeterende uitbreiding met het geene deswegens in het Eerſte Deel bl. 443 en 446 voorgeſteld was.

De Autheur, een berigt gegeeven hebbende van den toedragt der zaaken, op de kust van *Koromandel*, beſluit die beſchryving met te melden, dat de Koopmanſchappen, van verſcheiden plaatzen aldaar, en van eenige ondergeſchikte Komptoiren, die naar tydsomſtandigheden veranderen, gehaald, gevoerd worden na *Madras*, het middelpunt van den geheelen handel, welken de Engelſche Natie op de kust van *Koromandel* dryft, zynde alle de goederen, welken gekogt of gemaakt worden in de bezittingen, door deeze Natie, tuſſchen kaap *Komorin* en den *Ganges*, aangelegd, te *Madras* vereenigd. Zulks geeft hem dan voorts aanleiding, tot eene nadere beſchryving dier Stad zelve.

„ Madras wierdt, zegt hy, nu omtrent eene eeuw geleeden, geſtigt door WILLIAM LANGHORNE, in het land van Arcate aan den oever der zee. —— Zy is verdeeld in de witte en zwarte ſtad. De eerſte, in Europa beter bekend onder den naam van het Fort St. George, wordt alleen van Engelſchen bewoond. Een geruimen tyd was zy van weinige en niet veel beduidende vestingen voorzien; doch zedert heeft men 'er aanzienlyke werken nevens gevoegd. De zwarte ſtad, die voormaals geheel open lag, is, naa het jaar 1767, van een goeden muur en een watergragt omringd. Deeze voorzorge en de ondergang van Pondichery heeft ten gevolge gehad, dat zy zedert bewoond wordt van driehonderdduizend Jooden, Armeniers, Mooren of Indiaanen.

„ Een myl van deeze gewigtige vastigheid legt Chepauk, alwaar de Nabab van Arcate, zints het jaar 1769, zyn hof heeft gehouden.

„ Van geen belang was voormaals het grondgebied van Madras. Tegenwoordig ſtrekt het zich uit vyftig mylen ten Westen, vyftig mylen ten Noorden, en vyftig mylen ten Zuiden. Op deezen wydſtrekkenden grond ontmoet men aanzienlyke handwerken, welke dagelyks toeneemen, en eene verſcheidenheid van plantaadjen, welke van dag tot dag een nieuwen bloei ontvangen. Honderdduizend menſchen worden hier door aan werk geholpen.

„ Deeze vergunningen waren het loon van het ontwerp, welk de Engelſchen beraamd hadden om Carnate aan MAMET-ALIKAN over te leveren, van de krygen, welke zy gevoerd hadden, om hem te handhaaven in den post, in welken zy hem geſteld hadden, en van het geluk, welk zy gehad hadden, om de Franſche magt te verdelgen.

„ 't Leedt niet lang of de gelukkige Nabab plukte de vrugten zyner dankerkentenisſe. Ter bevorderinge van hun eigen en zyn byzonder belang, ondernamen het zyne weldoeners, om de grenzen van zyn gezag en ſtaaten verder uit te zetten. Voordat de Mogolſche regeering in regeeringloosheid was veraart, moesten verſcheiden Indiaanſche en Moorſche Prinſen hunne ſchattingen na Carnate zenden, van waar zy vervolgens in 's Ryks Schatkist wierden overgemaakt. Zedert den tyd dat alle ſpringveeren geſlaakt zyn, heeft men niet meer gedagt aan het voldoen aan deeze dubbele verpligting. De Engelſchen verpagtten de onafhanklykheid des lands, 't welk zy als hun erfdeel beſchouwden; doch zy begeerden, dat de provinciën, welke van hetzelve afhanklyk gemaakt waren, tot haare eerſte verbintenisſen wederkeerden. De zwakſte gehoorzaamden. Andere, van meer vermogen, durfden wederſtand bieden. Zy wierden onder 't juk gebragt.

„ Deeze zamengevoegde middelen hebben MAMET-ALIKAN in het bezit geſteld van een zeer uitgebreid gebied, en een inkoomen van 31. 500. 000 Livres. Niet meer dan 9. 000. 000 Livres betaalt hy van deeze ſomme aan de Engelſchen, welke de beſcherming zyner ſterkten en heerſchappyen op zich genomen hebben. Zodat hy 22. 500. 000 Livres overhoudt voor zyne byzondere uitgaaven en regeeringskosten.

„ Aan de kust van Koromandel hadt de Engelſche Maatſchappy zeer dierbaare bezittingen, nevens eene krygsmagt van achttienduizend Cipaijers, in de krygskunde wel onderleid en drieduizendvyfhonderd blanken. Eene vrye beſchikking hadt zy over de geheele krygsmagt van Carnate. De eenige Europiſche Natie, welke haar eenige belemmering zou hebben kunnen baaren, was verpletterd. Zy hieldt zich verzekerd van het vreedzaam genot van zo veele voordeelen, wanneer zy, in den jaare 1767, wierdt aangevallen door HYDER-ALIKAN, een ſoldaat van fortuin, welke, naa van ons de krygskunde geleerd te hebben, groote voordeelen behaald en zich van Maysſor meester hadt gemaakt. Deeze gelukzoeker, ſtout van aart en werkzaam, aan het hoofd van het beſte Leger, welk ooit een Indiaansch Veld-

over-

overſte hadt aangevoerd, drong moedig door in de gewesten, wier verdeediging de Britſche dapperheid op zich genomen hadt. Overeenkomſtig met den wensch van dat loos vernuft, veranderde de Oorlog in Krygslisten. De ondervinding hem geleerd hebbende, zich te wagten voor het voetvolk en het geſchut, beſtemd om hem te beſtryden, ontweek hy zo veel hem mogelyk was de geſchaarde gevegten, vergenoegde zich met zynen vyand in te ſluiten, hem geſtadig werk te verſchaffen, de voederhaalders op te ligten, en den toevoer van leevensmiddelen af te ſnyden; terwyl ondertusſchen zyne Ruitery het land plat liep, de provinciën uitplonderde, en de verwoestingen tot voor de poorten van Madras bragt. Zo veele wederſpoeden deeden de Engelſchen na een verdrag wenſchen; naa een tweejaarigen Oorlog, die hun veel nadeels en weinig eere hadt aangebragt, verkreegen zy hunnen wensch.

„ Zints dat tydſtip heeft de Maatſchappy zich tot een hoofdbeginzel voorgeſteld, te beletten dat HYDER-ALIKAN, de Maratten en de Souba van Decan, de drie voornaamſte Mogendheden van het Schiereiland, geene veroveringen behaalen, noch onderling eene naauwe verbintenis aangaan. Zo lang haar deeze Staatkunde zal gelukken, zal zy op de kust van Koromandel de overmagt behouden; maar zy zal haar inkoomen moeten vergrooten, 't welk, in den jaare 1773, niet meer beliep dan 24. 196. 680 Livres, of haare uitgaaven verminderen, welke ten dien zelfden tyde bedroegen 26. 397. 585 Livres. Deeze verandering moet zy gemaakt hebben, eer zy in ſtaat zyn zal, om haare vastigheden op Sumatra kragtdaadig te beſchermen.

„ Hoewel dit zeer uitgebreid Eiland de Engelſchen, al zedert hunne aankomst in de Indiën, op zyne Reeën hadt zien verſchynen, ontving het, nogthans, niet vroeger dan in den jaare 1688, eene Volkplanting van deeze Natie. De Zeelieden, van Madras afgevaardigd, hadden bevel ontvangen het Komptoir te plaatzen te Indaponza, het gedeelte des Eilands meest overvloeiende van goud; doch het lot hadt het anders beſtemd. De ſchepen door de winden na Bencouli gedreeven zynde, vondt men het geraaden zich aldaar te vestigen.

„ Met veel openhartigheids en vertrouwens geſchiedden in 't land de koopbedryven tuſſchen de beide Volken. Doch van geen langen duur was deeze eensgezindheid. Welhaast gaven de bedienden der Maatſchappye zich over aan dien geest van roofzucht en dwingelandye, welken de

Europeaanen zo algemeen na Afië medebrengen. Donkere wolken ontſtonden 'er tuſſchen hen en de landzaaten. Allengskens wierden zy uitgebreider. Ten hoogſten toppunte was reeds de verwydering geſteegen, wanneer men, als van onder de aarde, twee mylen van de ſtad, de fundamenten eener ſterkte zag ten voorſchyn koomen. Op dit gezigt loopen de inwooners van Bencouli te wapen. Het geheele land voegt zich by hen. De Magazynen worden verbrand, en de Engelſchen genoodzaakt, zich in alleryl ſcheep te begeeven. Niet lang duurde hunne verdryving. Men ontboodt hen te rugge; en uit hunnen wederſpoed trokken zy het voordeel, dat zy het Fort Marlborough zonder eenigen tegenſtand voltooiden.

„ Tot in den jaare 1759 genooten zy aldaar eene ongeſtoorde rust. Toen wierdt het Kasteel door de Franſchen bemagtigd en verdelgd, nevens alle de burgerwooningen en krygsgebouwen. Van weinig belangs was de buit, dewyl alles, wat van eenige waarde was, by tyds na elders was vervoerd. Nog zelf vóór het einde der vyandlykheden keerden de Engelſchen weder in deeze bezitting; doch zy bouwden de vestingwerken niet weder op. Toen wierdt het Fort Marlborough onafhanklyk gemaakt van Madras, en maakte eene afzonderlyke Vastigheid uit.

„ Van de Maleiers, de Chineezen en de ſlaaven, uit Mozambique herwaarts gevoerd, wordt de Engelſche Bezitting bewoond. Zy wordt verdeedigd door vierhonderd Europeaanen en etlyke Cipaiers. De peeperhandel uitgezonderd, behoort al de handel, welke hier gedreeven wordt, aan vrye kooplieden. Jaarlyks krygt de Maatſchappy van daar vyftienhonderd tonnen Peeper, welke zy voor een zeer geringen prys koopt. Een eenig ſchip voert de helft dier waare na Groot-Britannie; de andere helft wordt gelaaden in twee ſchepen, uit Europa gezonden, welke ze na China voeren en aldaar met voordeel verkoopen. In den jaare 1773 bedroegen de inkomſten van dit Komptoir 4. 982. 895 Livres, en de uitgaave 3. 165. 480 Livres.

„ Als niet voordeelig genoeg heeft men deeze Volkplanting aangezien. Van hier dat men daar van moest afzien, doch niet vóór dat men gelukkig geſlaagd was in een groot ontwerp, welk men in den zin hadt. Zints lange hadden de Engelſchen eene Vastigheid verlangd, welke tot eene ſtapelplaats kon verſtrekken, alwaar de koopmanſchappen

en

en leevensmiddelen van China en de Oosterſche Eilanden, tegen die van den Indostan en Europa, konden verwisſeld worden. Hun ontwerp was, om dezelve tot de aanzienlykſte marktplaats van Aſië te maaken. Het Eiland Balambangan, op den noordlyken uithoek van Borneo gelegen, oordeelden zy bekwaam tot het volbrengen van hunne oogmerken. In den jaare 1766 ſtondt de Koning van Solon het aan hun af. Het jaar daaraan volgende lieten zy aldaar hunne vlag waaien; doch niet voor het jaar 1772 leiden zy aldaar den grond van hunne Vastigheid.

„ Eenige afgevaardigden, driehonderd ſoldaaten, deels blanken, deels zwarten, één ſchip en twee kleine vaartuigen: deeze waren de eerſte bouwſtoffen van een gebouw, 't welk, door den tyd, tot eene verbaazende hoogte moest opryzen. Ongelukkig wierden de Opperhoofden oneenig; de weinige troepen, welke de vernielende ziekten waren ontkoomen, wierden te veel verſpreid; de ſchepen vingen den koophandel aan met de nabuurige ſtaaten. In deeze rampſpoedige omſtandigheden, wierdt het nieuw komptoir aangeleid, veroverd en verdelgd.

„ Nog heden zyn de Engelſchen onkundig, of veinzen onkundig te zyn, van de oorzaak eener gewelddaadigheid, welke hun 9. ooo. ooo Livres koste. Beurtelings hebben zy hunne vermoedens laaten vallen op de Hollanders, altoos voor de Molukſche Eilanden bezorgd; op de Spanjaards, welke voor de Philippynſche Eilanden konden beducht zyn; op de Barbaaren der aangrenzende gewesten, wier vryheid ſcheen gevaar te loopen; zomtyds zelf op eene zamenſpanning van alle deeze vyanden, die hunnen haat en hunne belangen hadden zamen gevoegd. Welk eene hand ook deeze onverwagte pyl geſchooten hebbe, het kwaad is niet ongeneeslyk. Op Queda, in een ander gedeelte van het vaste land van Malacca, of op het een of ander der menigvuldige Eilanden, in deeze Zeeëngte verſpreid, zal de Britſche Natie kunnen wedervinden, 't geen zy te Balambangan heeft verlooren. Indien te vermogende hinderpaalen haare poogingen nogmaals vrugtloos deeden afloopen, zou zy honderd troostredenen in *Bengale* vinden." —— Men zal het afloopen van den tegenwoordigen oorlog, met de daaraan verknogte onlusten in de Indiën moeten afwagten, om op vaster grond, over de gunſtiger of ongunſtiger omſtandigheden der Engelſchen, in die Gewesten, te oordeelen.

Geſchiedenis van Oud Griekenland, van de vroegſte tyden af, tot dat het een Romeinsch Wingewest werdt. Door W. ROBERTSON. *Derde Deel. Naar den tweeden druk uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht, by* v. Paddenburg, *te Amſterdam,* Holtrop, *en te Haarlem* v. d. Aa. 1781. *Behalven een algemeen Register* 182 *bladz. in gr. octavo.*

Met dit Deel loopt het oordeelkundige verſlag der Geſchiedenisſe van *Oud-Griekenland*, waar van wy, met genoegen, reeds een en anderwerf gewag gemaakt hebben, (*) ten einde. De Heer *Robertſon* ontvouwt ons hier het voorgevallene, zedert den dood van *Alexander den Grooten*, tot den geheelen ondergang van 't Griekſche Ryk. En hy voegt 'er by, als iets dat nog wel eene byzondere melding vorderde, een kort verſlag van de voornaamſte bedryven op het Eiland *Sicilie*, inzonderheid, zedert het jaar 484 voor *Chriſtus*, toen de Hoofdſtad *Syracuſe* een tooneel van aanmerkelyke gebeurtenisſen begon te worden, tot op het jaar 212, toen 't bemagtigd wierd door de Romeinen, welken het gantſche Eiland tot een Romeinsch Wingewest maakten. Onze Geſchiedkundige ſchryver ſtelt ons het beloop dier gebeurtenisſen zeer geregeld, en met veel naauwkeurigheid, voor oogen; wel byzonder leidt hy den Leezer geſtadig op, om het gedrag dier groote Mannen, welker bedryven den voornaamſte invloed hadden, behoorelyk gade te ſlaan; 't welk de beſchouwing der lotgevallen der Griekſche Gemeenebesten, in de wisſelbeurtige veranderingen, welken zy ondergaan hebben, te leerzaamer maakt. Bovenal leert ons dezelve, ſterker dan eenige andere Geſchiedenis, *de noodzaaklykheid der Eendragt, ter inſtandhoudinge van een Gemeenebest.* Hoe meer men het voorgevallen in Grickenland nagaat, hoe duidelyker men gewaar wordt, dat verdeeldheid altoos den grondſlag gelegd heeft tot Dwinglandy; en dat de Griekſche Gemeenebesten zig in hunne Vryheid bewaard en gehandhaafd zouden hebben, indien zy, ſteeds eensgezind, de handen, ter onderlinge beſcherminge, in elkander geſlaagen hadden. By mangel hier van moest het eene voor, het andere na, nu voor deezen, dan voor geenen Dwingeland, bukken; en dit, en niet anders, is de hoofdoorzaak geweest van den volſtrekten ondergang van dat eertyds zo gedugte Ryk, welks overmeestering den Ro-

(*) Zie *Alg. Vad. Letter-oef.* III. D. bl. 228 en 448.

Romeinen eindelyk gelukte, door dien ze verdeeldheid wisten aan te kweeken, om 'er een ſtaatkundig gebruik van te maaken. Zie hier wat onze ſchryver van deeze laatſte onderneeming der Romeinen, en den uitſlag van dezelve, meldt. —— Vooraf aangetekend hebbende, dat de Romeinſche, Raad, de goede trouw en de magt van het *Achéſche* verbond wantrouwende, met een nydig oog zag op de kundigheid der Veldheeren, de dapperheid hunner Benden, de volkomen Vereendheid, welke 'er tuſſchen die Steden was, en de volmaakte Vryheid, waar in zy leefden; berigt hy ons dat dit de Romeinen, een gunſtig oor aan de vyanden van het Verbond, en eenige onwaardige Leden van het zelve verleenende, eerlang tot het beſluit bragt om het Bondgenootſchap te verbreeken, en de *Acheërs* geheel aan hunne magt te onderwerpen.

„ Met dit oogmerk, vervolgt hy, lagen de *Romeinen* het ſteeds daarop toe om hun te verzwakken, door twisten onder hun te zaaijen, en alle gewigtige bedieningen van dat Gemeenebest toe te vertrouwen aan lieden, geheel aan hunne vermaaken overgegeeven, die daardoor het evenwigt der magt in hunne vergaderingen bezaten. Openbaare Amptenaaren, door de *Romeinen* na *Aſie* afgevaardigd, om kennis te neemen van alle de geenen, welken *Perſeus*, den laatſten ontzaglyken vyand van de Romeinſche magt, onderſteunden, ontvongen van *Callicrates*, een man, geheel het belang van *Rome* toegedaan, een lyst van zulke *Acheërs*, als hy verdagt hield, dat de zaak van dien Koning begunſtigden. Op deeze verſtendiging wierden 'er niet minder dan duizend der voornaamſte Burgers in het *Achéſche* Gemeenebest gegrepen, en de *Acheërs* gelast, die na *Rome* te voeren. Welk een verfoeilyk voorbeeld van dwinglandy! ——

„ Eenige jaaren daarna braken 'er groote onlusten uit in *Achaja*, door het onvoeglijk gedrag der voornaamſte Overheden. Een van hun, *Democritus* geheeten, verklaarde den oorlog tegen de *Spartaanen*, en verwoestte in *Laconie* gekomen dat land. De *Romeinen* zonden Gelastigden om deezen twist bij te leggen; die voorttrekkende na *Corinthe*, de zaaken, in het eerst, met groote gemaatigdheid behandelden. Want *Carthago* nog niet ingenomen zijnde, verkoozen de *Romeinen* zulke magtige Bondgenooten, als de *Acheërs*, zagt te behandelen. Dit gedrag egter diende alleen om de oproerige *Acheërs* ongeregelder te maaken; en hun Opperhoofd *Critolaus* liep van ſtad tot ſtad, zijne Landgenooten ver-

verbitterende tegen de *Romeinen*, en poogende allen Verbond met de *Lacedemoniers* te voorkomen.

„Men moet erkennen, dat de *Acheërs*, ten dien tyde, verre waren van de *Romeinen* met de noodige voorzorg en omzigtigheid te behandelen. Integendeel deeden zy alle dingen, ſtrekkende om hunne gramſchap op te wekken. *Metellus*, die toen in *Macedonie* was, hoorende van deeze beroertens, zond vier *Romeinen* van aanzien na *Corinthe*, om de *Acheërs* te vermaanen, dat zij de wraak zijner Landsgenooten zich niet op den halze zouden haalen. Doch hunne voorſtellen wierden uitgelachen, en zij uit de ſtad gedreeven. De *Corinthiers* lieten bij die gelegenheid bijzonder hun wrok tegen de *Romeinen* blijken. *Critolaus* werkte ondertuſchen om zijne Landgenooten over te haalen tot het voeren van eenen oorlog tegen de *Lacedemoniers*, openlijk ſnoevende, dat hij het hoofd wilde bieden aan de geheele *Romeinſche* magt, en dat hij Koningen op zijne zijde gewonnen had. Zijne poogingen waren gelukkig; en hij vondt zelf middel om de *Beotiers* en het Volk van *Calchis* over te haalen, om zich in het Verbond te begeeven. Deeze ſtaaten ſcheenen thans gedreeven door een geest van krankzinnigheid, die hun tot hunnen val ſleepte.

„De *Romeinen*, verwittigd van alle deeze handelingen in *Griekenland*, gaven *Mummius* last den oorlog te voeren tegen de *Acheërs*. *Metellus*, die ter dier plaatze was, zondt hun nogmaal een Gezantſchap, hun onderrigtende, dat het *Romeinſche* Volk zou over te haalen weezen, om hun voorgaand gedrag te vergeeten, bijaldien zij tot hun pligt wilden wederkeeren, en aan zekere Steden toeſtaan, van het Verbond afgeſcheiden te worden. Deeze voorſlagen werden verworpen, op zo verſmaadend eene wijze, dat *Metellus*, daarom verſtoord, terſtond met zijn Leger voortrukte, eene volkomene overwinning behaalde, en meer dan duizend gevangenen bekwam. In dit gevegt vermiste men *Critolaus*, en men heeft in het algemeen gedagt, dat hij in een moeras verdronken was, toen hij poogde te ontvlugten. *Dieus*, mede een man van eenen oproerigen geest, nam het hoofdbewind op zich, wierf Krijgsknegten uit alle plaatzen, en bragt een Leger van omtrent veertien duizend man op de been. *Metellus* vervolgde intuſchen de Oproermaakers; en op duizend *Arcadiers* ingevallen zijnde, bragt hij ze alle om, door het zwaard. Toen trok hij na *Thebe*; doch de Inwoonders, verſchrikt op het gerugt van de *Romeinſche* overwinningen, verlieten de ſtad. Toen na

Co-

Corinthe gaande, waar *Dieus* zich hadt opgeſlooten, vaardigde hij drie van de aanzienlijkſte lieden uit het *Achéſche* Gemeenebest af, om hunne Landgenooten over te haalen, den boven het hoofd hangenden val te vermijden eer het te laat was. Doch het Gemeen, den aanhang van *Dieus* toegedaan, wierp deeze Burgers in de gevangenis."

Hier op volgde, gelyk de Heer *Robertſon* verder meldt, de belegering van *Corinthe*, door *Mummius* zelven, en het onbezonnen ſlag leveren door de *Acheërs*; die, door de *Romeinen* overmagtigd, gantschlyk op de vlugt gejaagd wierden, zo dat ze zig niet konden herſtellen. *Mummius* maakte zig voorts meester van *Corinthe*, dat hy ter plunderinge overgaf, en geheel en al deed verwoesten; en even zo ſlegtten de *Romeinen* verder de wallen van alle de Steden, die deel in den afval genomen hadden. —— Deze val van *Corinthe*, (146 jaaren voor de gemeene telling, in 't zelfde jaar dat *Carthago* ingenomen en verwoest werd,) deed den moed der *Acheërs* geheel bezwyken.

„ En naa dit aanmerkelijk tijdſtip, zegt onze Geſchiedſchryver, zonden de *Romeinen* Gelastigden na *Griekenland*, die in alle Staaten de Volksregeering afſchaften, en Overheden aanſtelden, afhanglyk van het *Romeinſche* Gemeenebest; doch zij lieten de *Grieken*, ten dien tijde, in 't volle genot van hunne Wetten en Vrijheid. Eindelyk egter werd *Griekenland* in de Gedaante van een *Romeinsch Wingewest* hervormd, en beſtuurd door eenen jaarlijks hun gezondenen *Prætor*. Daarom droeg het, in 't vervolg, den naam van het Wingewest van *Achaja*; want de *Acheërs* waren het voornaamſte Volk van *Griekenland* geworden in deeze laatſte tijden."

Tafereel der Algemeene Geſchiedenisſe van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar het Fransch van den Heere A. M. CERISIER. *IIIde Deels 1ſte Stuks Te Utrecht, by* B. Wild, 1782. *In gr.* 8*vo.* 301 *bladz.*

Het tegenwoordig Stuk deezes Tafereels, welks verdienſten wy meermaalen vermeld hebben, en onnoodig agten te herhaalen, begint met een Schets des Staats van *Europa* by den Aanvang der Regeeringe van PHILIPS DEN II: waar op onze Geſchiedſchryver aanmerkt. „ Een Vorst, zo magtig als PHILIPS, zou, ondertusſchen, met voorzigtigheid en zagtheid, de uitwerkzelen van deeze on-

ongunſtige geſteldheden hebben kunnen voorkomen; doch, in den aanvang, verbyſterd door het ſchitterend ſchynbeeld der eigendunklyke Regeeringe, en, vervolgens verblind door het wreedſte Bygeloof, verwekte hy een Staatsorkaan, welks uitwerkzels, voor hem zo nadeelig, hy niet kon afweeren. Hy dwong een gedeelte zyner Onderdaanen om zyne geſlaagendſte vyanden te worden. Wanneer de wanhoop hun hadt aangezet, om alle hunne kragten te beproeven, bevonden zy meer vermogen te bezitten, dan zy hadden durven onderſtellen, en werden zy des te gedugter: ook wisten zy eerlang een ſchitterend vertoon in het Staatkundig Stelzel van *Europa* te maaken. Met het hoogſte regt wordt die Omwenteling voor een der gedenkwaardigſte Tydperken van de Hedendaagſche Geſchiedenis gehouden. En men mag 'er by voegen, dat men in de Jaarboeken der geheele Wereld geen tydſtip van meer aanbelangs voor de Menschlykheid aantreft. Het ſchuift ons een Tooneel open, 't welk de Dwingelanden verbaast, de vrye Volken vertroost, en verdrukte Onderdaanen leert, welk een magt en regt zy bezitten."

Een zeer leezenswaardig Tydperk, derhalven, in onze dagen, die, in een ander Werelddeel, dergelyk een Tooneel open ſchuiven, waar op de *Americaanſche Staaten*, de rol, door ons geſpeeld, meesterlyk naſpeelen. In dit *Tafereel*, meer geſchikt om ons Menſchen te leeren kennen, dan een dor verhaal te geeven van 't voorgevallene, vinden wy de treffende Characters der Belaageren en Voorſtanderen van de Vryheid: een GRANVELLE, en ALVA, een REQUESENS met meer anderen; het Driemanſchap, de Prins van ORANGE, de Graaven van EGMOND en HOORNE, en een ſtoet van *Verbonden Edelen* treeden hier te voorſchyn. De grondſlag der Vryheid wordt gelegd: en door 't Ontzet van *Leyden* bevestigd. Tot deezen tyd loopt dit IIIde Deels 1ſte Stuk. Bekende Geſchiedenisſen, wel is waar; doch die door het licht, waar in ze hier worden voorgeſteld, een eenigzins nieuw gelaad bekomen.

't Lust ons thans het voornaamſte, den Cardinaal GRANVELLE en diens Character betreffende, uit dit Werk te ligten. „ Zyne hoedanigheid als Vreemdeling, zyn hoogmoedig en geweldig Character, zyn brandende yver in het uitvoeren der heerschzugtige oogmerken van PHILIPS, het vertrouwen, 't welk de Vorst in hem ſtelde, en bovenal de luister zyner bekwaamheden, in het afdoen van Staatsverrigtingen, die hem de bedryfal by de Landvoogdesſe, en

en alle andere Leden des Staatsbeſtuurs van geene betekenis maakte, ſtelde hem ten doel van den haat der Gemeente en Grooten. Thans liet dezelve zich met volle woede tegen hem los. De Aanhangers der nieuwe Leere, van dag tot dag, in aantal toeneemende, bedienden zich van dit volksmisnoegen, en kreegen meerder moeds. De Tooneelvertooningen der *Redenrykeren* boezemden een afſchrik van Vervolging en gevoelens van Verdraagzaamheid en Liefde in. De Grooten begunſtigden, om de party des Cardinaals te verzwakken, 's Volks ſtoutheid, het beſtaan der *Redenrykeren* en der Voorſtanderen van de Hervorming. Het Gemeen begon de Priesters en den Cardinaal te veragten, daar het de bedorven zeden der Geestlykheid op 't tooneel openlyk vertoond, en derzelver onkunde, door de bitterſte ſpotternyen, ter verguizinge geſteld zag (*). Het Hof bevelſchriften, tegen deeze ſtoute bedryven uitgegeeven hebbende, wendden de Misnoegden en Hervormden al hunne gevoeligheid tegen den Cardinaal. Huns agtens verdiende hy niet min dan opgehangen of geſteenigd te worden. Men verweet hem de ſchandelykſte misdryven en ſchriklykſte euveldaaden, en ſchiep vermaak in zyne Geboorte te ſchandvlekken. En, ſchoon bewysſtukken, heden uitgegeeven, ſchynen te toonen, dat de Canſelier GRANVELLE, zyn Vader, gebooren was in het *Franſche Comté*, uit een edel Geſlacht van *Genes* afkomſtig; liep toen het gerugt, en het is tot onze dagen voortgezet, dat deeze de Zoon ware van een Smit (†).

„ De Prins van ORANGE, liet, by verſcheide gelegenheden, zyn afkeer van den Cardinaal blyken (§). De Graaf van EGMOND vertoonde zich, met al de vuurigheid zyns Characters, tegen den Cardinaal ingenomen. Om deezen ten ſpot te ſtellen, kleedde hy zyne Dienaars in zwart Livery, met een Zotskap op de mouw geſtikt. De *Cardinaalsgezinden* zich beklaagd hebbende over dit zinnebeeld, ſtelde hy in plaats daar van een Bundel Pylen. Hier over aangeſprooken, betuigde hy de Landvoogdesſe, dat

(*) HOOFT. Iſte D. bl. 36. W. KOPS, *Schets eener Geſchiedenis der Redenrykeren*, in de Werken van de Maatſch. der Nederl. Letterkunde. IIde D. bl. 553.

(†) *Mem. pour l'Hiſt. de Granv. par Dom.* PROSP. L'EVEQUE.

(§) BURGUND. Lib. I. p. 32.

dat het ſtrekte ten teken van hunne vereeniging, ten dienſte des Konings. Dan de *Cardinaalsgezinden* hielden den Zotskap voor ſmaalen op den Cardinaals Hoed, en den Bundel Pylen voor een zinnebeeld van een Eedgenootſchap, ten verderve diens gehaaten Mans geſmeed (*).

„ De Heeren, verſtoord, om dat GRANVELLE, al hun gezag knakte, en alle hunne ontwerpen dwarsboomde, kwamen, naa lang en ryp beraad, tot het beſluit om den Koning een breeden Brief toe te ſchikken, hem verwittigende dat de dwinglandy en 't ſchandelyk gedrag des Cardinaals het hart der Volken van het Staatsbeſtuur vervreemd, en met eene zugt voor de Hervorming vervuld hadt: dat zy, als goede Burgers en getrouwe Onderdaanen, niet konden nalaaten den Koning te berigten, dat, indien hy deezen haatlyken Staatsdienaar niet ſpoedig te rug ontboodt, de Staat en het *Catholyk Geloof* het uiterſte gevaar liepen. De Prins van *Orange* was, met de Graaven van *Egmond* en *Hoorne*, de eenige die deezen ſcherpen Brief tekende. Deeze drie Heeren vormden toen reeds een Driemanſchap, hoogst te dugten voor hunne Vyanden (†).

„ GRANVELLE kon met al het verſtand, 't geen men hem toeſchryft, zich niet bewaaren tegen den trots, zo ligt de ziel vermeesterende van Mannen hoog in bewind opgetrokken: dermaate door de Landvoogdeſſe boven anderen begunſtigd, dagt hy elk boven 't hoofd gewasſen. Hy zette, by het naderend onweer, wel verre van zeil te minderen, meer zeils by. Hy dagt, door de benoeming tot de voornaamſte Bedieningen zich aan te maatigen, ſteunzels aan zyn gezag te geeven; doch hy vermeerderde alleen het getal zyner benyderen, en deedt hunnen haat bet opblaazen. De Heeren verklaarden, en met reden, daar hy hun in 't beſtuur der zaaken agterliet, , dat het nimmer 's Konings , oogmerk geweest was, het roer der Regeeringe te laten in , handen van een eenig Vreemdeling, vergezeld van twee , anderen, [BARLAIMOND naamlyk en VIGLIUS] en met uit- , ſluiting van hun: dat het regt, de billykheid en de oude , Landsgewoonte, in tegendeel, het beſtuur van den Staat , en de Geldmiddelen en 't opperbewind over de Regtsoefe- , ning, geſteld hadden in handen der voornaamſte Heeren , en Edelen: dit weezen de ondertekeningen der Verbon- , den en Handvesten uit, die, by 's Vorſten naam, ook de naa-

(*) HOOFT. Iſte D. bl. 38.

(†) HOOFT. Iſte D. bl. 39, 40.

naamen der Edelen droegen (*). ——— Het getal der misnoegden groeide dagelyks aan; eenigen om de Heeren te believen; zommigen uit belang; anderen, dewyl zy de vryheid van Geweeten beoogden: de meesten uit haat tegen den Cardinaal, dien zy bot konden vieren, onder den ſchyn van vuurigen yver voor den dienst GODS en des Konings. Dan het Volk werd allermeest verbitterd tegen den hooggeſteegen Staatsdienaar, door 't verſpreid gerugt, dat hy, door middel der nieuwe Bisſchoppen, de *Spaanſche Inquiſitie* en Slaaverny zogt in te voeren. Men raadde den Cardinaal, dat hy eenigzins zou toegeeven, en daar door de van hem vervreemde harten winnen. Anderen oordeelden, dat de Heeren het niet zo zeer op GRANVELLE en diens verwydering van het Hof, dan wel op eene geheele verandering in het Staatsbeſtuur en den Godsdienst, gemunt hadden (†).

„ Lang draalde de Koning met den Brief der Heeren te beantwoorden: eindelyk ontvingen zy beſcheid, in 't zelve noemt hy hun *zyne Neeven*, en verklaart, geenen Staatsdienaar, op algemeene beſchuldigingen, te kunnen veroordeelen: dat hy voorhadt zelve herwaarts over te komen, om den ſtaat der zaaken te onderzoeken; en dat hy, intuſſchen, gaarne zou zien, dat iemand hunner in *Spanje* kwam, om hem van alles byzonderder beſcheid te geeven. ——— Dit antwoord voldeedt de Heeren in geenen deele. Zy hielden verſcheide zamenkomſten, waar by zich ook andere Edelen lieten vinden, en beſlooten, de Landvoogdesſe ſchriftlyk te vertoonen, dat de zaaden van Oproer onder het Volk geſtrooid waren, dat, om het wanbeſtuur der Regeeringe te herſtellen, het noodig was de Algemeene Staaten, zo ras mogelyk, te vergaderen: terwyl zy, egter, hier op niet ſterk durfden dringen, naardemaal zy uit de Landvoogdesſe verſtaan hadden, dat zulks door den Koning volſtrekt verbooden was. Zy beſlooten met te verzoeken, dat haare Hoogheid het niet euvel wilde duiden, indien zy, zo lang de Koning geene andere ſchikking op de Regeering maakte, zich uit den Raad van Staaten hielden, naardemaal kwaalykgezinden hunne goede trouwe in verdenking gebragt hadden (§).

ORAN-

(*) *Verantw. van Willem den I.* by BOR. Iſte D. bl. 6.

(†) HOPPERUS, Liv. I. p. 30.

(§) ——————— p. 32—34.

„ ORANGE, EGMOND en HOORNE bleeven hier op uit den Raad, doch niet in gebreke, om den Koning, op nieuw, te ſchryven, en hem te berigten, dat het hunne zaak niet was zich als Beſchuldigers des Cardinaals voor te doen; dat zy gehandeld hadden als getrouwe Dienaars des Konings, verpligt om hem verſlag te geeven van den toeſtand der zaaken: hoe het gantſche Volk tegen GRANVELLE verbitterd was, en zy zich buiten ſtaat vonden, om geweldige oproeren te beletten, indien hy niet wierd opontbooden; dat het, in een' zo hachlyken toeſtand voor hun onverſchoonelyk zou weezen buiten 's Lands te gaan. Zy eindigden met te verzoeken, dat zyne Majeſteit het wilde ten goede houden, indien zy zich wat rond hadden uitgedrukt: dewyl zy meer in *wel doen* dan in *wel zeggen* bedreeven waren, gelyk luiden van hunnen ſtaat best betaamde (*).

„ Zelden weet misnoegen maat te houden, en men ging langs hoe verder met den Cardinaal openlyk ten toon te ſtellen. Een hadt de ſtoutheid, om, onder de gedaante van een Smeekſchrift, GRANVELLE een Prent in de hand te geeven, toen uitgekomen, waar in hy verbeeld word eijeren te broeden, waar uit Biſchoppen voortkwamen, terwyl de Duivel boven zyn hoofd zweefde, met dit byſchrift, *Hic est Filius meus, ipſum audite.* „ Deeze is myn Zoon, hoort hem." Het gerugt ging, dat een omgekogte ſchelm op zyn leeven liep, en dat hy een aanſlag gemaakt hadt om één der drie Heeren van kant te helpen (†). Wat 'er van zy, kunnen wy met geene zekerheid bepaalen; maar wel zeggen, dat de redenen van ſchroom voor hem vermeerderden: dewyl de meergemelde Heeren ettelyke aanzienlyke Medeſtanders kreegen, die een Verbondſchrift opſtelden, door hun getekend en bezwooren. Den inhoud van 't zelve vinden wy nergens vermeld, doch aangetekend, dat het niets behelsde, ſtrydig met den dienſt des Konings of het belang van den *Roomsch Catholyken Godsdienst* (§). Eindelyk hadt men de Algemeene Staaten zamengeroepen, maar enkel om hun Beden te doen. Zy weigerden na eenig voorſtel te hooren, als de Cardinaal 'er tegenwoordig was: dees hieldt zich ook zo lang te *Mechelen* (*).

„ De

(*) HOPPERUS, Liv. I. p. 34. HOOFT, Iſte D. bl. 40—43.

(†) HOOFT, Iſte D. bl. 42.

(§) BURGUND. Lib. I. p. 53.

(*) VIGLII *Vita*. p. 38.

„ De Landvoogdes zelve, 't zy het meesterſchap van GRANVELLE moede; 't zy overtuigd, dat hy den Lande, zo algemeen in haat zynde, van geen nut kon weezen; 't zy begaan met het gevaar, 't welk hem dreigde; 't zy bekommerd dat de eigen ſlag haar mogt treffen, als zy hem langer de hand boven 't hoofd hieldt, vaardigde haaren Geheimſchryver na den Koning af, om ontſlag van dien Staatsdienaar te verzoeken. PHILIPS zondt deezen te rug, met heimlyk bevel of verlof, dat GRANVELLE, onder eenig voorwendzel, het Land zou ruimen. Hier van zich bedienende, ging hy, als om ordre op zyne huislyke zaaken te ſchikken, na *Franche Comté*, waar hy zich twee Jaaren ophieldt, en, vervolgens, in 's Konings dienst na *Rome* trok: van waar deeze hem, in den Jaare MDLXXV, na *Spanje* opontboodt: hier leefde hy tot het Jaar MDLXXXVI, tot zynen dood toe in 's Vorſten gunst deelende. —— Zyne voornaamſte bekwaamheid beſtondt in den geest der Vorſten in te neemen, zonder ooit de gunst des Volks te winnen, eene zaak van geen minder aangelegenheid voor een' Staatsdienaar. Hy ſchynt geſchikter geweest te zyn tot byzondere, dan algemeene Staatsverrigtingen. Was hy een rechtſchaapen Staatkundige geweest, hy zou zyn aangeboren hoogmoed onder den mantel van gemeenzaamheid bedekt hebben: en hadt hy de belangen van zynen Vorst verſtaan, hy hadt nimmer diens ontwerpen met zulk een trotſche en verregaande onvoorzigtigheid zoeken te volvoeren, die hem den haat der Aanzienlyken in den Lande en des Gemeens op den halze ſchondt, en waar voor hy zwigten moest."

Beſchryving des Turkſchen Ryks, naar zyne tegenwoordige Staats- en Godsdienst-geſteldheid, met Kaarten en Plaaten. Door CH. W. LUDEKE, *Leeraar in de Godgeleerdheid, enz. te Stokholm. Volgens den tweeden Hoogduitſchen druk overgezet. Eerſte Deel. Te Leiden, by* A. en J. Honkoop, 1782. *Behalven het Voorwerk 566 bladz. in gr. octavo.*

Herhaalde reizen in Turkye, en een langduurig verblyf aldaar, onder het waarneemen van gewigtige posten, hebben den opmerkzaamen *Ludeke* meer dan gemeen in ſtaat geſteld, om een naauwkeurig berigt van den toeſtand des Turkſchen Ryks te verleenen. Dit is op zig zelven al

geſchikt, om een gunſtig denkbeeld van dit Werk in te boezemen; en 't zelve wordt niet weinig verſterkt, als men den Schryver daarnevens in zyn Voorberigt hoort betuigen, dat hy zyne Beſchryving, voor derzelver overgave tot de drukpers, nog in handen gegeeven heeft van zodanigen, die zig ook veele jaaren in de *Levant*, deels te *Conſtantinopel*, deels te *Smyrna* opgehouden hadden, om alles te toetzen. Zo men ooit egte en voldoende berigten van dit Ryk zal erlangen, zal men ze langs dien weg moeten verwagten; en 't geen ons op deeze berigten nog te meerder ſtaat kan doen maaken, is de oordeelkundige uitvoering, met welke ze opgeſteld zyn. Het verſlag, dat ons in dezelven gegeeven wordt, is naamlyk van die natuur, dat het niet alleen een opmerkzaam beſchouwer, maar tevens een oordeelkundig navorſcher aanduide, op wiens bekwaamheid men zig veilig moge verlaaten. —— 't Is uit dien hoofde, dat wy dit Werk op goeden grond aanzien, als een zeer nuttig geſchrift, ter verkryginge van geregelder denkbeelden van het Turkſche Ryk, dan men gewoonlyk bezit; 't welk oplettende Leezers, in 't doorbladeren deezer Beſchryvinge, in veelerleie opzigten zullen ondervinden.

De Autheur vangt zyne Beſchryving aan, met eene beknopte ontvouwing van 't geen tot het Aardryks- en Geſchiedkundige van Turkye behoort; met melding der uitgeſtrektheid van dat Gebied, op verſchillende wyze, over verſcheiden Volken. Hieraan hegt hy het merkwaardigſte nopens de Natuurlyke Historie, inzonderheid ten aanzien van *Smyrna*; van welke Stad, gelyk ook van *Conſtantinopel*, hy ons eene afzonderlyke beſchryving geeft. Daarby komt een verſlag van den toeſtand en de leevenswyze der Europeërs in Turkye in 't algemeen, en een byzonder berigt van de audientien der Europiſche Gezanten en Conſuls by de Turken. —— Op deeze eerſte Afdeeling, welke, by manier van Inleiding, behelst het geen omtrent Turkye in 't algemeen opmerking vordert, laat de Heer *Ludeke* voorts volgen, eerst het geen de *Christenen* aldaar, en dan 't geen bepaaldlyk de *Turken*, betreft. —— Na eene beſchryving van den toeſtand van den Christelyken Godsdienst over 't geheel in Turkye, verleent hy ons een bepaalder berigt van de *Griekſche* en *Armeniſche* Kerk, met een nevensgaand verſlag van het aanmerkelykſte nopens de *Roomſche* Kerk, de *Monophyſitiſche* en *Neſtoriaanſche* Kerk, mitsgaders van de ſchikkingen hier en daar gemaakt, ten opzichte van deulken, die tot de Christelyke Gezintheden behooren, welken

ken ten tyde der Hervorminge ontſtaan zyn. —— Hiermede afgehandeld hebbende het geen de Christenen aangaat, vervolgt hy met eene bepaalder beſchryving der Turken, zo ten aanzien van het Godsdienſtige als het Staatkundige en Burgerlyke. By die gelegenheid verleent hy een onderſcheiden berigt van den *Mahomedaanſchen* Godsdienst, en 't geen daartoe betrekking heeft: hegtende hieraan eene aanmerking, over de moeilykheid die het inhebbe, een Mahomedaan te bekeeren; als mede over de laage beweegreden, die zommigen zogenaamde Christenen tot het Mahomedaanſche brengen, en het ongelukkig lot dat hun gewoonlyk ten deel valt. Met deeze ontvouwing van het Godsdienſtige, verbindt de Heer *Ludeke* wyders eene beſchryving van 't geen tot het Hof, en de beſtiering van het Turkſche Ryk, behoort, zo ten aanzien van deszelfs binnenlandſche als buitenlandſche betrekking, en deszelfs Krygsweezen. Van hier gaat hy over tot eene beſchouwing van den ongelukkigen ſtaat der Geleerdheid in Turkye; geeft ons voorts een berigt van den burgerlyken en huislyken toeſtand der Turken; maalt ons hun nationaal character, gewoone denk- en leevenswyze af, en beſluit daar op dit eerſte Deel, met eene beknopte beſchryving van den tegten inwendigen toeſtand des Turkſchen Ryks. —— Men kan uit dit beloop afneemen, dat de Heer *Ludeke* hier eene reeks van byzonderheden ontvouwt, welken zeer geſchikt zyn, om veele kundigheden raakende het Turkſche Ryk op te helderen; waarvan wy onderſcheiden ſtaalen zouden kunnen bybrengen. Onze gedagten hier over laatende gaan, hebben wy geoordeeld veelen onzer Leezeren dienst te zullen doen, met hun uit dit Werk mede te deelen, een verkort berigt van de voornaamſte Staatsdienaaren aan de *Osmanſche Porte* of het *Turkſche Hof* (*), welker naamen dik-

(*) Men benoemt het Turkſche Hof met den naam *de Porte*, in navolginge van het oude Oosterſche gebruik, dat de *Poorten* der Steden tot de voornaamſte plaatzen van onderhandelingen en regtsoefeningen ſchikte: van waar die benaaming in laater tyd overgebragt is tot het Hof of de Verblyfplaats der Vorſten. Zo verſtaat men, in *Conſtantinopel*, de Hoofd- en Hofplaats des Ryks, door het woord *Porte*, als men 't dus, zonder het byvoegzel *hooge*, gebruikt, het Paleis van den Groot Vizier, waarin de meeste zaaken afgedaan worden. Dan in de algemeene betekenis zegt *de Porte*, of wel de *hooge Porte*, het *Turkſche Hof*, den hoogen zetel van het Ryksgebied. Het

dikwerf in de Nieuwspapieren gemeldt worden, en van welker waardigheid men intusschen veelal geen juist denkbeeld heeft.

Naast den Turkschen *Keizer*, met een Arabisch woord *Sultan*, zo veel als *Heer* of *Regent* in den uitgebreidsten zin (*), wiens regeering *despotiek* is, of die in zyne regeering met eene *volstrekte magt* te werk gaat, wordt de eerste rang in het Staatsbestier bekleed, door den *Visir Asem* of *Groot Visier*. Deeze heeft de voorzitting in den *Divan* of den hoogsten Staatsraad, en hy zelf voert de gewigtigste dingen uit, gebruikende daarby, op zyn hoogst, alleen des Keizers naam, en zegel. Overal is hy de werkelyke Stadhouder des Keizers, die hem ook benoemt, en afzet. In zyn Persoon vereenigen zig alle Eerampten, en hy is de hoogste Regter, de opperste Bestierder van in- en buitenlandsche zaaken, en de eigenlyke Veldheer. Zyne waardigheid heeft dus haars gelyke niet aan eenig Hof van Europa; zynde onze zogenoemde *Premiers Ministers* nauwlyks schaduwen by hem vergelecken.

Aan deezen volgt in rang de *Groot Mufti*, of het Opperhoofd der Geestlykheid, die niemand der Staatsdienaaren boven zig heeft, dan de *Groot Vizier*, door den Keizer benoemd en afgezet wordt. Deeze, schoon hy alleen in den *Divan* verschyne, wanneer hy 'er uitdrukkelyk toe genoodigd wordt, is de eerste Raadgeever in zaaken van Godsdienst en Staat, en zonder zyn goeddunken, het welk hy schriftlyk opstelt, kan 'er niets afgedaan, noch oorlog aangekondigd, noch vrede gemaakt worden.

Hierop is een *Bassa* of *Pacha* één der voornaamste Staatspersoonen, die ook wel door den Keizer benoemd en afgezet worden, doch waarin egter de *Divan*, en wel inzonderheid de *Groot Vizier*, zeer veel te zeggen heeft. Men vindt ze van twee en drie *Paardestaarten* (†), naar hun-

draagt wel byzonder den naam van de *Osmansche*, (ook wel *Ottomannische*,) *Porte*, naar den onder de Turken zo beroemden *Osman*, of *Ottoman*, een der voornaamste Stigteren van hun Ryk.

(*) Hier uit ontstaat de benaaming van *den grooten Heer*, die ook den eertytel van *Chan*, dat is *Keizer*, voert, des de *Sultan*, de *groote Heer*, de *Turksche Keizer* gelykzoortige benaamingen zyn.

(†) Raakende deeze *Paardestaarten* staat hier het volgende nog

hunnen rang; en de laatſten worden *Reglerbegs* of *Vorſten der Vorſten* genoemd. Deeze *Baſſas* zyn civielen en krygslieden, en bevelhebbers over grootere of kleinere Provincien, worden daarom *Baſchaliks* genoemd. De voornaamſte *Baſſas*, welken drie *Paardeſtaarten* voeren, bezitten ook de Waardigheid van *Viziers*, als zynde werklyk Stadhouders: want het woord *Weſyr* of *Vizier* betekent iemand, die 's Vorſten last volvoert. Eertyds hadden de *Viziers*, als Staatsraaden, zitting in den *Divan*; doch thans hebben zy met niets te doen, dan de Stadhouderſchappen hunner Provincien, die voormaals Koningryken waren, als van *Babylon*, *Kairo*, *Diarbekir*, enz.

Na den *Baſſa* komt een *Beg* of *Bey*, en dan een *Sandſchiak*. Een *Bey* heeft twee Paardenſtaarten, de *Sandſchiak*, maar éénen Paardeſtaart, of één vaandel, zo als dit woord *Sandſchiak* ook een vaandel betekent. En een *Sandſchiak-Beg* is iemand, die een Leen of een klein Stadhouderſchap heeft. Voorts hebben de *Begs* en *Sandſchiaks*, ſchoon ze laager zyn dan de *Baſſas*, hunne waardigheid egter onmiddelyk van de Porte.

Wyders worden alle Eerampten, den *Groot Vizier* en de eigenlyke Hovelingen uitgezonderd, gemeenlyk, door den *Divan*, onder des Keizers bekragtiging, vergeeven. Op dezelfde wyze is het ook met den *Kapitein Baſſa* gelegen, die eigenlyk de *Groot Admiraal* des Ryks, en als zodanig een ook een lid van den *Divan* is. Zyn rang hangt daar van af, of hy een *Baſſa* van twee of drie Paardeſtaarten zy. Als Opper-opziener van den Zeeſtaat bekleedt hy dit

nog aan te tekenen. Naar het gemeene zeggen, zou de oorſprong deezer *Paardeſtaarten* voortkomen, van de vinding eens Oorlogshelds, dewelke, in eenen veldſlag, by 't verlies der veldtekenen, een paard den ſtaart afſneed, hem op een ſteng ſtak, en 'er de ſoldaaten door in orde hield. De Turken noemen ze *Tugs*. Zulk een *Tug* beſtaat in een langen Piek, boven met een gouden Appel, waarvan een witte paardenſtaart naar beneden hangt. Trekt de *Sultan* in perſoon te veld, dan laat hy zeven zulke *Tugs* voor zig draagen; de *Groot Vizier* heeft 'er gemeenlyk maar drie, even als alle *Baſſas* van zyn rang; het geval alleen uitgezondert als hy in 't leger is, wanneer hy 'er vyf heeft. Op de reizen, en by den intogt in de ſteden, laaten ze dezelven voor zig heen draagen; en in het leger onderſcheiden zig de tenten der *Baſſas*, door het getal deezer daarvoor opgeſtoken eertekenen.

dit ampt zelden langer dan een jaar; en zyn hoofdwerk is de zomerreis naar den *Archipel*, met een gedeelte der Turkſche Vloot; die ten oogmerk zou hebben, om de vloot te oefenen, en de Keizerlyke inkomſten van den geheelen *Archipel* te ontvangen; maar anders houdt hy ook daar, even als in de havens en zeeſteden, gelyk de *Viziers* en *Baſſas* (*) aan hunne plaatzen, rechtdagen en oefent recht.

De *Defterdar* is de *Opper-opziener der Financien*, en der 12 onder hem ſtaande Cancellaryen, en de *Groot-Schatmeester*; maar de *Kasnader-Baſchi* is de eigenlyke *Schatbewaarder* des Sultans voor zyne byzondere Kaſſe; en beide zyn, volgens de natuur der zaaken, ſlegts civiele perſoonen: even als de *'Aga der Janitſaaren*, voor dat hy *Baſſa* gemaakt word't, een eigenlyke krygsman is. Deeze is, in vredestyden, ſteeds te *Conſtantinopel*, verbeeldend, als Generaal der Janitſaaren, vooral in tyden van opſchudding, een voornaam perſoon, naarmaate hy zig by de eene of andere party voegt. Hy alleen is de Regter over zyne ſoldaaten, en laatze naar verdienſte in boeiens ſluiten; ſtellende insgelyks de *Serdars* of Onder-Janitſaaren-Agas aan andere plaatzen aan. De *Spahilar-Aga* is de Generaal der Ruiters. De twee Opperregters of Cancelliers van het Europisch en Aſiatisch Turkye draagen den naam van *Kadhy-Leschkjers*. Deezen hebben hunnen rang na den *Muſti*, komende ook menigmaal in deszelfs plaats: zy worden Rechters der Armee genoemd, om dat die eeniglyk door hen gevonnisd wordt. In het onder hen ſtaande gedeelte des Ryks ſtellen zy de *Kadhys* of Regters aan. De *Reys-Effendy*, die ook *Reyſul-Kittal*, dat is, Directeur der Schriften en Cancellary genoemd wordt, is het Hoofd der *Chodschjah-Ajan*, Civielraaden en Secretariſen, de Hofcancellier, en opperſte Staatsſecretaris. Hy beſtiert en voert zo wel de in- als buitenlandſche Cancellary-zaaken uit. De *Teſkijerehdſchjy* (Schryver) is als de *Onder-Reys Effendy*, in wiens bewaaring

(*) Als naamlyk een *Vizier* of *Baſſa*, met zyn gevolg, door het Turkſche Ryk reizende, ergens rustdag houdt, dan ſpant hy aan de plaatzen, waar geene zelfde of grootere Bevelhebbers zyn, dan hy, zynen *Divan* of vierſchaar; doet regtsgedingen af, ſtraft, enz. De gewoone geregten moeten op dien tyd zwygen, en zyn doen en laaten goed keuren: het welk eene verbaazende verwarring veroorzaakt, om van geen ſchreeuwende onregtvaardigheden te ſpreeken, die dan gepleegd worden.

ring de registers der Cancellary zyn. De *Istanbul-Effendy* heeft het opzigt over de leevensmiddelen te *Conſtantinopel*, om de duurte en bedriegeryen daaromtrent voor te komen. Hy is dus als de handhaaver der Stads Wetten, ſlegts een graad laager, dan de bovengemelde *Kadhy-Leschkjers*; en wat deezen over de Europiſche en Aſiatiſche zaaken zyn, dat is hy over de Conſtantinopelſchen. De *Reys-Kitâb* is de Staats- of Geheimſchryver des Sultans. De woorden *Mulla* en *Kadhy* geeven byna een zelfden perſoon te kennen; dit onderſcheid daarby alleen zynde, dat de eerſte eenen hoogeren rang heeft, te weeten dien van Opperregter in civiele en crimineele zaaken, en welke ook, menigmaal, de Gouverneur van groote Steden is, maar als dan jaarlyks wordt verwiſſeld. Elk hunner houdt eenen *Kiaja* of Voorſpraak, en ſtelt, wanneer hy eenen langeren tyd uitblyft, eenen *Naib* of plaatshouder aan, welke, by die afweezendheid, een Onderregter, en 'er ook de eigenlyke geregtsſchryver by is. Onder den *Mulla* of *Kadhy* ſtaat voort de *Moslim*, welke de vonniſen des geregts uitvoert, en niet kwaalyk een *Commandant* onder een Gouverneur genoemd kon worden. Zyne aanſtelling duurt zelden meer dan een jaar. Zo heeft ook elke *Baſa* eenen *Moslim*, welke daarin van deszelfs *Kiaja* verſchilt, dat deeze hem allerwege vergezelt, en onder hem vonnist, het welk een *Moslim* eeniglyk in deszelfs afweezigheid doet. Men voege hierby, dat zo ook de *Sultan*, wanneer de *Groot Vizier* bezigheden heeft, die hem van den Keizer affcheiden, denzelven een *Nischandſchjy Effendi* benoemt, die, wanneer hy van de klaſſe der *Pachas* is, *Nischandſchjy Pacha* heet. Deeze, zo veel als by ons een Groot Cancellier, behoort als een Staatsbediende mede tot den *Divan*, en zyn werk is, by afweezendheid van den *Groot Vizier*, den *Tura* of naam des *Sultans* te drukken, aan 't hoofd der bevelen of antwoorden, welken hy afgeeft. Als zulke bevelen of antwoorden, door den *Groot Vizier*, in 's Keizers naam gegeeven worden, heeten zy *Ferman*; maar als ze onmiddelyk van den Keizer komen, dan draagen zy den naam van *Chath-Scheryf*, dat is, *heilig edel ſchrift*; en zulk een bevel is onherroepelyk, al ware het nog zo onredelyk. Voorts betekent *Aga* in 't algemeen een Opperhoofd, als *Janitſaaren Aga*, Opperbouwmeester *Meimar Aga*, enz. maar in de Provincien is het de bevelhebber van eenen grooteren of kleineren kring, of ſlegts van een dorp. *Baſchi* betekent insgelyks een Opperhoofd, als *Tſchaus-Baſchi*, doch van

minder belang, dan *Pacha*. *Effendy* is een Eertitel van allerleie Staatsperſoonen. —— Alle deeze Eerampten zyn, in Turkye, van een groot aanzien; elk vordert een ſoort van hofſtoet, en de magt, om over leeven en dood, zonder navraag des Hofs, te vonnisſen, gaat 'er mede gepaard. Het zoude nutteloos te zyn, van andere verdere bedieningen te ſpreeken, die, uit hoofde van noodzaaklykheid, by de Turken zo wel, als by ons, plaats hebben, en een breedvoerig register van Turkſche Titels op te geeven.

Maar van twee Eerampten moet, ten regten verſtande der berichten in de Nieuwspapieren en elders, nog gewag gemaakt worden, te weeten van den *Sſer-Aſkyr* en *Kaym-Maekam*. Een *Sſer-Aſkyr* is een *Generaal Veldmaarſchalk*; een Waardigheid van heel onbepaalde magt, die by byzondere gelegenheden, vooral in oorlogstyden, den afgezetten *Groot Viziers* of wel den *Basſas* door den *Sultan* wordt opgedraagen. Want de werklyke *Groot Vizier* kan, zo lang hy weezenlyk zodanig een is, niet tot *Sſer-Aſkyr* worden gemaakt; dewyl hy, volgens zyn post, reeds de natuurlyke *Generaliſſimus* is. Veeleer heeft hy, over een *Sſer-Aſkyr*, te gebieden, en kan hem zelfs afzetten; maar moet als dan van des *Sultans* goedkeuring verzekerd zyn. Een *Kaym-Maekam* is de *plaatshouder van een Groot Vizier*, welke, by deszelfs afweezigheid van *Conſtantinopel*, of wel, by deszelfs afzetting en dood, wordt benoemd, ingeval de Keizer niet zo voort tot de benoeming van een nieuwen kan beſluiten: weshalven ook deeze Waardigheid by de aanſtelling of aanweezendheid des *Groot Viziers* ophoudt. Over gewigtige zaaken mag hy niets beſliſſen, ten ware zy geen uitſtel leeden, maar moet deszelfs bevel vooraf afwagten. Daarenboven benoemt ook de Keizer, by zyn eigen afweezen van de Reſidentie, eenen byzonderen *Kaym-Maekam*, welken hy, als dan, binnen *Conſtantinopel*, eene met den *Vizier* bykans gelyk ſtaande magt pleegt te geeven; doch wiens bewind ook voort by des Keizers terugkomst een einde neemt. Des kan 'er, volgens de natuur der zaake, en de betekenis des woords, geen beſtendig *Kaym-Maekam* weezen.

Reize naar Noorwegen, nevens Aanmerkingen uit de Natuurlyke Historie en Œconomie, door J. C. FABRICIUS, *Hoogleeraar te Kiel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam, by* J. v. Selm, 1781. *Behalven de Voorreden* 320 *bladz. in gr. octavo.*

Gemerkt Noorwegen bykans nimmer dan uit nood doorreisd wordt, zo heeft men, buiten de berigten nopens de Zeeplaat-

plaatzen, op welken men door de Scheepsvaart handel dryft, weinige of geene dan oppervlakkige kundigheden van de inwendige gefteldheid van dit Gewest. Zulks maakt natuurlyk de befchryving eener opzetlyke reize door die Landftreeke aangenaam, inzonderheid voor de Liefhebbers der Natuurlyke Historie; bovenal wanneer dezelve gedaan is, door iemand wiens kunde en oplettendheid ten deezen opzigte recht werkzaam geweest is; gelyk dit plaats gehad heeft in den Hoogleeraar *Fabricius*, wiens Reize naar Noorwegen wy thans onder handen hebben. ——— Zyn Ed. heeft naamlyk deeze reis ondernomen, met dat bepaalde doelwit, om zigzelven een duidelyker begrip te maaken van de voortbrengzelen, den neringftand, de fchikkingen en gefteldheid van Noorwegen; en 't verflag, dat hy 'er ons van geeft, toont, dat die kundige Reiziger zig geene moeite ontzien heeft, van alles ten naauwkeurigfte na te fpooren; 't welk ons verfcheiden byzonderheden deswegens verleent, die alvoorens geheel onbekend, of min zeker bekend waren. Wanneer men hier by voegt, dat de eenvoudige onopgefmuktheid van zyn verhaal ons ten waarborge ftrekt van de opregtheid zyner betuiginge, dat hy de waarheid in 't oog heeft zoeken te houden, en daarom niet ligt iets aangehaald heeft, dat hy niet zelf gezien, niet zelf waargenomen hebbe; zo bezeft men gereedlyk dat dit Gefchrift zig zeer fterk aanpryst, voor hun, die zig op het vermeerderen of bevestigen van kundigheden van die natuur toeleggen.

Vooraf geeft ons de Hoogleeraar eene beknopte, doch genoegzaam volledige befchryving van Noorwegen, ten aanzien van deszelfs ligging, verdeeling, lugtftreek, vloeden, en byzonder van deszelfs voortbrengzels. Naar dit berigt is de *akkerbouw* hier van weinig belang, maar de *veeteelt*, in evenredigheid van den landbouw, zeer fterk: op den *tuinbouw* legt men zig, buiten tot vermaak der ryken, niet toe; dat ook te minder noodzaaklyk is, nadien het land zelve eene voldoende hoeveelheid van moeskruiden verleent, waar van 'er nog veelen verwaarloosd worden. Verder is het *hout* één der gewigtigfte handeltakken, 't welk de inwoonders moet noopen, om het verdere verval hunner boschadien, die reeds merkelyk verminderd zyn, te verhoeden; waaromtrent hun de Hoogleeraar eenige bedenkingen aan de hand geeft. By deezen komt de *vischvangst*, als de voornaamfte tak van nering der Noordfche kusten; en voorts zyn de *bergwerken* hier insgelyks van groot gewigt. Wat wyders neringen en hanteringen, manufacturen en fabricken betreft, hieromtrent is 't in Noorwegen fober gefteld, dat door den buitenlandfchen handel te gemoet gekomen wordt. Uit dien hoofde beftaat de uitvoer in de voortbrengzelen der bosfchen, visfcheryen en bergwerken; en de invoer in koorn en manufacturen. Aan dit alles hecht de Autheur,

theur, ten laatſte, een vry gunſtig berigt van den aart, de zeden en de geſteldheid der Natie; merkende ten ſlot nog aan, dat zelfs de ſtaat der Weetenſchappen hier beter is, dan men in een land verwagten zou, waar het zo algemeen aan hulpmiddelen ontbreekt.

Op deeze algemeene beſchryving van Noorwegen, volgt dan het reisverhaal van den Hoogleeraar, die uit *Koppenhage* naar *Helſingoer* of *Elſeneur* trok; van daar op *Helſingburg* de *Sund* overſtak, en verder zyne reis, door het Zweedſche, voortzette tot aan de *Swineſund*; welke hier de grensſcheiding tusſchen *Noorwegen* en *Zweeden* maakt; die de Hoogleeraar overvoer, om voorts naar *Friderichshal* te gaan; van waar hy Noorwegen doortrok tot aan *Drontheim*. Tot hier gekomen zynde, belette hem het regenagtig en ſtormagtig herfſtweer zyne reis verder naar de Noordlyker gewesten uit te breiden; weshalve hy beſloote, om langs de Zeekust weder te keeren; het welk hy voltrok tot aan *Bergen*, alwaar hy zig inſcheepte op *Koppenhage*. Zyn Ed. geeft van alle de plaatzen, door welken zyn reistogt hem leidde, zo in Zweeden als in Noorwegen, die maar eenige opmerking verdienen, een juist verſlag, met oordeelkundige aanmerkingen, over derzelver geſteldheid en handel; mitsgaders de wyze op welke zig de inwooners geneeren; het welk dan vergezeld gaat van een onderſcheiden berigt vooral van veelerleie ſoorten van visſcheryen en bergwerken, als mede van veele oplettende waarneemingen betreffende het Ryk der Dieren en dat der Planten, waartoe hem deeze Gewesten, ten nutte der Natuurlyke Historie, veelzins aanleiding geeven. ——— Eene in dien ſmaak uitgevoerde Reisbeſchryving levert een aantal van byzonderheden, zo ten aanzien van Zweeden als van Noorwegen; dan, om dit artykel niet te lang te maaken, en den Leezer iets merkwaardigs mede te deelen, dat Noorwegen bepaaldlyk betreft, zullen wy ons terſtond diep in 't Land begeeven, en 't een en 't ander voordraagen, van 't geen de Autheur in zyn berigt van *Röraas* aangevoerd heeft.

Naby de grensſcheiding; tusſchen *Aggerhus* en het ſtift *Drontheim*, daar het noordlyk gedeelte van Noorwegen, of het zogenoemde *Nordenfels* begint, is *Röraas* gelegen, zynde na *Kongsberg* de aanzienlykſte onder de Noordſche bergſteden. „De Stad, zegt de Hoogleeraar, ligt in eene matige vlakte, die overal met aanzienlijke ten deele met ſneeuw bedekte bergen omringd is. Aan de eene zijde, doch op eenen kleinen afſtand van de ſtad, ſtroomt de *Glommen*, aan de andere zijde de *Hittem*, die hier in den *Glommen* valt. De ſtad is tamelijk groot, de huizen zijn allen van hout, meest klein en met daken van zooden. De kerk is klein, insgelijks geheel van hout, en 't getal der inwoners word op 3000 zielen geſchat. — Bij *Röraas* is het hoogſte gewest in gansch Noorwegen, wijl in de

de hier zijnde bergen het grootſte gedeelte der Noordſche vloeden ontſpringt, die zig naar alle zijden uitbreiden. Hier ontſpringt namelijk de *Glommen*, die zuidwaard door *Ostherthal* loopt, en by *Friederichsſtad* in de Zee valt; de *L'jusna*, die oostwaard door Zweeden loopt; de *Nea*, die noordwaard loopt, en bij *Drontheim* in de zee ſtort, en eindelijk de *Gulla*, die westwaard ſtroomt, en eenige mijlen van *Drontheim* in de zee valt.

Ter oorzaake deezer ligginge is het klimaat ongemeen bar, koud, onaangenaam en gansch ongeſchikt tot den akkerbouw; 't welk de bewoonders van dit Gewest, gelyk de Hoogleeraar breeder aanduidt, aan eene ongevallige, lastige en bekrompen leevenswyze onderwerpt. Zulks heeft bovenal ten gevolge, dat zy, daar het hun aan koorn ontbreekt, het koorn van *Drontheim* moeten bekomen; waardoor het zelve altoos op een hoogen prys is, uit hoofde van het moeilyk en kostbaar transport. Indien hier nog by komt, dat het koorn in andere landen een hoogen prys heeft, of dat deszelfs transport naar *Drontheim*, door tegenwind of anderszins, verhinderd wordt, dan ontſtaat 'er wel eens eene duurte, ja zomtyds een geheel gebrek aan koorn en hongersnood. „ Dan weten zij, vervolgt onze Reiziger, geen ander middel dan toevlugt te nemen tot hun ellendig bastbrood, het welk wel goed is om de maag te vullen, doch ſlegt voedzel geeft, en tevens, wegens zijne zamentrekkende kragt, de melkvaten verſtopt, de gezondheid krenkt, en het leeven van veele menſchen verkort. Zelfs in een goed jaar plegen zij, meer naar de Zweedſche grenzen, waar het koorn nog ſchaarsſer is, altijd bast onder hun koorn te doen; doch ſlegts in eene geringe hoeveelheid, waardoor dit brood dan ook minder nadelig word. Dit bastmeel maken zij alleen van jonge pijnboomen, die zij in den zomer afſchellen, vervolgens de buitenſte harde deelen afſchrapen, zo dat hun alleen de binnenſte dunne ter dikte van den rug van een mes overblijft. Deze is eenigzins zoetagtig, doch tevens zamentrekkend, en word naderhand opgehangen, gedroogd en gemalen. Dezelve bevat ondertusſchen weinig voedzeldeelen, maar vermindert den eetlust, en verzwakt daardoor het lichaam, wijl het niet behoorlijk gevoed wordt. Het is indedaad ook ongelukkig, dat de inwoners op dit middel gevallen zijn, om in den duuren tijd hun leven te onderhouden, daar zij zo veele andere en voorzeker betere kruiden tot dat einde konden gebruiken. Hier onder behoren de verſcheiden *lichenes*, als inzonderheid *islandicus*, *rangiferinus*, en mogelijk meer anderen, van dewelken zij, zelfs in den winter, geheele voeders op hunne rotzen kunnen inzamelen, en die een goed en ſterk voedzel geven. De IJslanders eten dezelven dagelijks. Zij koken ze eerst een weinig op in water, om aan dezelve de geringe bitterheid te benemen, en koken ze dan tot ſchelei in water of melk. Het was te wenſchen, dat men ze hier ook tot

tot voedzel voor de arme lieden kon invoeren (*). De belanghebbers der Röraaſche mijnen hebben alles aangewend, om het gebrek aan koorn ten aanzien van hunne arbeiders voor te komen. Zij hebben ten dien einde koornmagazijnen aangelegd, uit dewelken zij van koorn voorzien kunnen worden. Dit is voor de arbeiders eene goede zaak; wijl de belanghebbers het koorn ook in kleine partijen laten verkopen, voor denzelfden prijs dien het hun kost, en het aan elk vrij ſtaat, om geld of koorn voor zijnen arbeid te vorderen." — Wyders komt hun, gelyk de Autheur wat laager meldt, nog te ſtade, dat de meiren rondom *Röraas* vischryk zyn, aan zalm, forellen, baars, thymvisch en meer andere visſchen.

De Hoogleeraar geeft verder een verſlag van de koper bergwerken in die landſtreek, met nevensgaande waarneemingen over de aldaar door hem opgeſpeurde gewasſen. Men kan, volgens zyn berigt, uit de wortelen der pynboomen, die men onder de aarde op de rotzen vindt, afneemen, dat ze, eertyds, met pynboomen bezet geweest zyn, ſchoon die rotzen thans genoegzaam van bosſchen ontbloot zyn. Hy ſchryft zulks grootlyks toe aan een verwoestenden inval der Zweeden, voor honderd jaaren, die de inwoonders vervolgens noodzaakte, om het hout, zo voor hunne wooningen als bergwerken, te ſterk te vellen; welk onheil de natuur op deeze koude en naakte rotzen, in dit bar klimaat, tot nog niet heeft kunnen te boven komen. „ De Zweeden naamlijk vallen, zegt de Hoogleeraar vervolgens, gaern in dezen oord in, wijl zij hier niet alleen eene menigte koper vinden, maar ook verzekerd zijn, koornmagazijnen aan te treffen, die hun, in een land als Noorwegen, zo ten hoogſte noodzaaklijk zijn. Doch tegenwoordig zijn tot verdediging der grenzen niet alleen alle bergwerkers gewapend en in de wapenen geoefend, maar in deze nabuurſchap liggen ook de zogenoemde *ſkie*loopers, welken des zomers te voet, doch des winters op de *ſkien* of lange ſchaatzen die-

(*) De weinige geſchiktheid van grond en lugtſtreek voor den landbouw, bykans door geheel Noorwegen, brengt genoegzaam over dit gantſche Gewest eene ſchaarschheid van koorn te wege, die dikwerf gebrek en hongersnood veroorzaakt; welke, gelyk de Hoogleeraar in zyne voorafgaande beſchryving van Noorwegen aantekent, niet tegenſtaande het aanleggen van koornmagazynen, niet af te weeren is; vooral niet by een volkomen misgewas, en als dan tevens de visſcheryen flegt zyn. Gemerkt het Volk als dan gewoonlyk zyn toevlugt meent, tot hun bovengemeld ſchadelyk bastbrood, en 'er, naar 's Hoogleeraars oordeel, een beter hulpmiddel voor handen zy, zo heeft hy zulks menſchlievend aangeprezen. „Ik heb, zegt hy, de predikanten en koninglijke bedienden bij alle gelegenheid geraden, zig liever van mos of *lichenum* te bedienen. ——— Ik ben verzekerd dat dit een veel ligter en beter voedzel voor de inwoners zou zijn; en het zou voor mij eene ongemeene vreugd zijn, indien ik hun tot het gebruik van het zelve aanleiding had kunnen geeven." Op eene dergelyke wyze heeft hy hun onder het oog gebragt, dat 'er verſcheiden kruiden in 't wild wasſen, die verwaarloosd worden, en welken men als moeskruiden zou kunnen gebruiken.

dienen. Deze *ſkien* zijn 3 of 4 ellen lang; doch bij de ſoldaaten is die van de linker voet wat korter, om zig des te vaardiger te kunnen wenden. Zij zijn enkel van pijnboomenhout gemaakt, en van onder met rendierenvellen voorzien, zo, dat de hairen, bij het bergaſlopen plat liggen, doch bij het opklimmen integendeel in tegengeſtelde rigting ſtaan, en dus, tegen het afglijden, eene zekerheid geven. De vaardigheid, met welke zij over de ſneeuwbergen op en aflopen is ongelooflijk. Tegen den berg op gaat het zekerlijk langzamer; doch zij weten dan evenwel ook vrij ſpoedig voort te komen. Zij dienen als ligte troepen in de gebergten en op de ſneeuw.

„ Eigenlijke Lappen, of, gelijk men ze hier noemt, Finnen, houden zig hier en daar in de gebergten op, en verſcheiden van hunne familien behoren tot de gemeente van deze plaats, en laten hier hunne kinderen doopen en in den Godsdienst onderwijzen. Zij leiden een herdersleven, wonen in hutten, zelfs in de felſte koude, en trekken met hunne kudden van de eene plaats naar de andere, naar dat zij weide voor dezelven vinden. Hunne kudden beſtaan in rendieren, die van het mos der rotzen en boomen leven. Deze dieren maken hunnen ganſchen rijkdom uit, en zij leven 'er volkomen van. Daarbij zijn zij een vrij volk, betalen, ten minſten bij ons, geen belastingen; zij handelen hunne vrouwen als dienstmaagden, zijn trots en verwaand, en verbeelden zig verre boven de andere landlieden te zijn. Hunne levenswijze ſchijnt voor het overige ten uiterſten armoedig en ellendig te wezen: ondertusſchen beminnen zij zeer hunne levenswijze, en zelfs de kinderen, die bij de andere inwoners opgevoed worden, verlaten ze ſchier allen, als zij groot worden, en voegen zich weer bij hunne broeders in de gebergten.

„ De Zweedſche grenzen zijn niet verre van *Röraas*, en de inwoners drijven eenigen handel met de naburige Zweeden. Zij halen hier, voornaamlijk des winters, de waaren, welken in Zweeden deels verboden, deels met tol bezwaard zijn, als koffij, brandewijn en dergelijken, en brengen daartegen gewerkt koper, ijzer, pelswerk, bevergeil en meer andere produkten."

---

*De Vaderlievende Matroos, in een Brief aan Mejuffrouw *** te Amſterdam, door den Heer* J. F. MARTINET. *(ten voordeele van een Arm Huisgezin.) Te Amſterdam, by* J. Allart, 1781. *In groot octavo 22 bladz.*

In deezen Brief ontvouwt de Eerwaarde *Martinet* het geval van *Bernardus Bade* te Zutphen, die, daar zyn Vader in den dronk dienst had genomen, (tot groot nadeel van zyn armmoedig Huisgezin, beſtaande in eene *blinde* Vrouw en *zes* meerendeels

deels nog jonge Zoonen,) zig in 's Vaders plaats aanbood; en vervolgens, zyn aanbod aangenomen zynde, onder den wakkeren Kapitein *van Volbergen*, naar Zee gong. De Vaderliefde van dien Jongeling ſtelt zyn Eerwaarde in het juiste daglicht; geeft ons voorts verſlag van deszelfs wedervaaren; meldt ons hoe hy, zwaar gekwetst, gevangen genomen, verlost, weder in Zutphen gekomen is, doch met verlies van zynen rechterarm; en verleent ons verder een loflyk getuigenis van zyn tegenwoordig gedrag. Het geheele voorſtel, dat onopgeſmukt maar tevens treffend is, heemt den Leezer in ter begunſtiginge van den braaven Jongeling; en zyn gedrag is een ſterk aanpryzend voorbeeld voor de Jeugd, om, naar vereisch der omſtandigheden, alles veil te hebben, voor haare Ouders en het Huisgezin; zo ver 't in hun vermogen zy.

Voor Kinderen, door JAN JORDENS. *Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1782. *In octavo*, 30 *bladz.*

Eene verzameling van Dichtſtukjes, behelzende, buiten de beryming der tien Geboden en der twaalf Artykelen des Geloofs, na eene korte aanſpraak aan de Kinderen, etlyke voorſchriften van Gebeden in verſchillende omſtandigheden, die ſtichtelyk opgeſteld zyn. Tot eene proeve diene de volgende algemeene Kinderbede.

Mijn Schepper, die aan brooze menſchen
Zoo goed, zoo vaderlijk gedenkt,
Wat kan ik meer op aarde wenſchen,
Dat mij uw milde hand niet ſchenkt?
'k Heb Ouders, die mij 't beste leeren,
En mij verzorgen, trouw en teêr:
Gezondheid, wooning, kost en kleêren;
Ook meesters, boeken, en wat meer
Een leerzaam kind ooit kan begeeren.
Hoe groot is Uwe liefde, ô Heer!

Wat moet ik, al mijn leeven lang,
U dankbaar zijn, en wel te vreden
Al 't goed, dat ik van U ontvang,
Voor mij en andren nut beſteeden!
Dit weet ik is mijn pligt. Maar, ach!
'k Ben zwak; ik zondig alle dagen.
Ik moet, ik wil dan, ieder' dag,
Om raad en hulp bij Jeſus vraagen.
Op dat ik biddend leeren mag,
En naar zijn voorbeeld mij gedraagen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Verhandelingen over de voornaamſte Waarheden van den Godsdienſt. Uit het Hoogduitſch van den Abt J. F. W. JERUSALEM *vertaald, en met eenige opheldérende aanteekeningen voorzien, door* B. CARULL. *Derde Deel. Te Amſterdam by de* Wed. P. Spriet en Zoon 1781. *Behalven de Voorrede* 501 *bladz. in gr. octavo.*

Nadien 'er reeds enige jaren verlopen zyn tuſſchen de afgifte van het eerſte, vervolgens het tweede, en nu eindelyk het derde Deel, (in 't oorſpronglyke zelve veroorzaekt door 's Mans toeneemenden ouderdom en tuſſchenkomende hindernisſen,) zo achten we 't niet ondienſtig met een kort woord enig gewag te maken, van het algemene beloop dezes leerzamen Werks. Het eerſte Deel ontvouwt ons, in tien Verhandelingen, de voornaemſte kundigheden, welken het Godlyke Beſtaen, Gods Eigenſchappen en deszelfs Voorzienigheid, betreffen; die men omtrent 's Menſchen zedelyke natuur, en de natuur van den Godsdienst, heeft te vormen; en eindelyk die kundigheden, welken ons de beſchouwing van het Ongeloof, en Bygeloof, in deszelfs gronden en gevolgen, met den Godsdienst vergeleken, aen de hand geeft (*). Het tweede Deel vangt aen met ene Verhandeling, welke ſtrekt om te toonen, hoe wy de rechte kennis van den Godsdienst verſchuldigd zyn, aen ene Openbaring en buitengewoone hulp van den Schepper. En hierop gaet zyn Eerwaerde over, tot ene beſchouwing van de Godlyke Openbaring, vervat in de Bybelſchriften; om na te gaen hoe God zichzelven van tyd tot tyd aen 't Menschdom geopenbaerd heeft; en welke kundigheden de Menſchen, in gevolge hier van, trapswyze van God en zynen Dienst verkregen hebben. In deze beſchouwing komen aldaer twee groote Tydperken voor; te weten, dat van de Schepping der Menſchen tot aen den Zondvloed; en vervolgens dat van Noach tot op den dood van Jacob; waer-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-oef.* II D. bl. 133.

waermede het Boek *Geneſis* begint en eindigt (*). Daeraen hecht nu de Autheur, in de derde plaets, zyne beſchouwing der oprechtinge van den Mozaïſchen Godsdienst; waermede zyn Eerwaerde dit zyn Werk beſluit; overmits zyne jaren en zwakheden hem herinneren, dat het hem raedzaem zy, dit Plan niet verder te vervolgen, maer liever van den Lezer, gelyk hy zich uitdrukt, affcheid te nemen.— In dit dan het laetſte gedeelte draegt zyn Eerwaerde ons eerst voor, de geſchiedenis van Mozes, van zyne geboorte tot op zynen dood; voorts ontvouwt hy ons de Leer van Mozes, rakende God, de ſchepping, en Gods zedelyke Waereldregeering, of de Geſchiedenis van den Val; en eindelyk vestigt hy onze aendacht op den Godsdienst van Mozes en deszelfs uiterlyke inrichting: welk een en ander de ſchrandere Abt met alle naeuwkeurigheid nagaet, zo om het zelve in een duidelyk licht te zetten, als om het tegen de bedenkingen van 't Ongeloof te verdeedigen. —— 's Mans ſchryfwyze in dit laetſte Deel verdient nog dezelfde goedkeuring, die men vry algemeen, by den aenvang van dit Werk, aen zyne manier van voorſtelling en uitvoering gegeven heeft. Zulks brengt te wege dat men deze zyne Verhandelingen, zelfs ten opzichte van zodanige onderwerpen, daer men zich juist met hem niet kan verenigen, met vermaek leest: te meer daer hy zyne byzondere gedachten nooit meesterachtig voordraegt, en ze toch gemeenlyk iets leerzaems behelzen; of althans van die natuur zyn, dat ze den Lezer noopen, om zyne eigen gedachten wat opletteuder te toetzen, dan hy veelligt anders immermeer gedaen zou hebben; 't welk voor lieden van oefening, en inzonderheid voor Bybeloefenaers, dikwerf uitſtekend nuttig is. Zie hier, tot een ſtael uit dit gedeelte, het voornaemſte van 's Mans antwoord, op de twee volgende vragen: Eerst, *of* MOSES *een gedeelte zyner Godsdienſtige inrichting van de Heidenſche Volken, byzonderlyk van de Egyptenaaren, ontleend hebbe.* En ten andere, *of deeze inrichting ook een voorbeeldelyke (typiſche) beduidenis heeft gehad?*

Zyn Eerwaerde merkt, nopens de eerſte vraeg, vooraf aen, dat 'er, buiten kyf, de ſpreekendſte gelykheid tuſſchen de Moſaïſche en Egyptiſche inrichting gevonden wordt; en dat derhalve hier de vraeg valt, of MOSES deze gebruiklykheden van de Egyptenaren, dan of de Egyptenaers dezelven van de Israëlieten hebben aengenomen. Hy toont

(*) Zie als boven V D. bl. 340 en VI D. bl. 189.

toont, vervolgens beknoptlyk, dat dit laetſte denkbeeld geenszins waerſchynlyk is, en alles tegen zich heeft. Daerbenevens brengt hy ons onder het oog, dat het aenſtootlyke 't welk in dit voorſtel, dat God dezelven door Mozes van de Egyptenaren zou hebben laten ontlenen, enkel ligt in het willekeurig woord *ontlenen*. „ Men neeme, zegt „ hy, dat woord weg, en ſtelle in deszelfs plaats, *met „ vryheid en uit wyze bedoeling verkozen*; dan is al het aan„ ſtootlyke opgeruimd. Gebruiklykheden zyn in zichzel„ ven, zo lang zy tot geene dwaalende en ſchadelyke voor„ ſtellingen aanleiding geeven, onverſchillig:" en hier op vervolgt zyn Eerwaerde op deze wyze.

„ Dat MOSES, uit behoeftigheid, of uit gebrek aan bekwaamheid van eigene uitvindjng, de gebruiken van andere volken zou hebben overgenomen, (en dit heet eigenlyk *ontleenen*,) om daardoor zynen Godsdienst een luisterryk gezag by te zetten, zal niemand in de gedachten komen; veel minder, dat hy de verkleefdheid zyns volks aan het Egyptiſch bygeloof hier door zou hebben willen onderhouden; en nog minder dat hy het uit gebrek aan inzicht en ſchranderheid zou hebben gedaan. Zyne eerſte en voornaamſte, of liever, zyne geheele bedoeling, ſtrekt zich uit om de Israëlieten van alle, byzonderlyk van de Egyptiſche, afgodery, en het daaraan verbonden bygeloof, te verwyderen. Dit is het oogmerk, de ziel van zyne gantſche inrichting; en zyne ſchranderheid hierin is niet genoeg te bewonderen. Ik zou de geheele inrichting moeten afſchryven, indien ik dit op zichzelf bewyzen wilde. Men vergelyke ſlechts de voornaame punten van zynen en den Egyptiſchen Godsdienst by elkander. ——— In Egypte wierd het opperſte Wezen, indien het daar al gekend ware, gelyk by andere volken, niet openlyk gedient: de zon, maan, en ſtarren, ook de Nyl, waren daar de hoogſte Goden; ——— de Godsdienst van MOSES, integendeel, is ten éénemaale op het eerbewys van den éénigen God en Schepper der waereld, verloochenende alle ondergeſchikte- en hulpgoden, ingericht, en verklaart alle deze Goden voor levenlooze ſchepſelen, en hunne aanbidding voor het hoogſte misdryf. Ieder van deeze Godheden had in Egypte haar ſymbolisch beeld: een ſtier, een hond, een krokodil, een ſperwer; ——— MOSES verbied alle afbeelding van den waaren God, als afgodery, op ſtraffe des doods. In Egypte waren de voornoemde dieren heilig; ——— MO-

ses verklaart dezelven, grootdeels, voor onrein; de heiligſte gebruiklykheden merktekent hy voor gruwelen, en verordent, daarentegen, plegtigheden en offeranden, die den Egyptenaaren een afſchuuw moesten zyn. In Egypte was de toovery, waarzeggery, droombeduidenis de hoogſte wysheid, en een voorrecht van den priesterlyken ſtand; — MOSES verklaart alle deeze wysheid voor bygeloof, voor bedrog, en verbiedze, als zodanig, op levensſtraf. In Egypte was de beſnydenis een voorrecht der Priesteren; — MOSES verordent dezelve tot een algemeen volksteken. In Egypte verkregen de dooden eene ſoort van heiligheid, men zocht ze voor de verderfenis te bewaaren; — MOSES verklaart de dooden voor onrein; hen aan te roeren is reeds eene verontreiniging, en om hen niet meer voor oogen te hebben, moeten ze aanſtonds in de aarde worden begraaven. In den Egyptiſchen Godsdienst, eindelyk, was alles hieroglyfiſch, ſymbolisch, raadſelachtig, vol van geheimenis, waarvan de priesters alléén den verborgen zin en de uitlegging bezaten; — in den Moſaïſchen, daarentegen, is niets ſymbolisch of zinnebeeldig: alles is open, eenvouwig, alles naar de zwakke begrippen van het volk ingericht, niets aan de priesteren voorbehouden, niets aan hunne willekeurige uitlegging overgelaaten; alles is juist bepaald, in algemeene volkſpraak vervat, waardoor het volk zynen Godsdienst zo goed als de priesters, en de amptspligten der priesteren zo goed als zyne eigene pligten, kan kennen.

„ De vyandſchap van MOSES tegen de Egyptiſche afgodery was ook zo bekend, dat zy by de Egyptenaaren, zo wel als by alle andere volken, zyn onderſcheidelyk karakter uitmaakte. De Egyptiſche Priester, MANETHO, noemt hem den vyand der Egyptiſche gebruiken. De getuigenis van STRABO, welke ik niet kan nalaten kortlyk by te brengen, is hier byzonder beſlisſend. " MOSES, (zegt hy,) was uit een Egyptisch priestergeſlacht afkomſtig; (in zekeren opzichte waarheid, dewyl hy in de koninglyke familie aangenomen wierd;) maar, om dat hem de Godsdienst der Egyptenaaren aanſtootlyk was, dewyl zy de Goden onder de geſtalten van dieren, gelyk de Grieken onder die van menſchen, aanbaden, had hy Egypte verlaaten, en was in Palestina geweeken. Alleen het allerhoogſte oneindige Wezen, dat de gantſche natuur omvat, had hy voor den éénigen waaren God erkend; en naardien dit Wezen door niets afgebeeld kon worden,

had

had hy geöordeeld, dat men Het zelve, zonder de minſte beeldelyke voorſtelling, in eenen zyner heiligheid gewyden tempel moést aanbidden, en van welk Wezen dan ook alle de geenen, die een ſchuldeloos rechtſchapen leven leiden, al het goede konden verwachten. Hiervan had hy veele welgezinde menſchen overtuigd. Onder de toezegging van eenen hen te verſchaffenen redelyken en niet te kostbaaren Godsdienst, waarin hy voortreffelyk woord hield, had hy hen ook naar het gewest gevoerd, waar de Stad Jeruſalem is." ——— Welk eene waarheid, in vergelyking van al dat niet ſaamenhangend en zichzelf wederſpreekend gezwets van eenen MANETHO!

„ Alle mogelyke aanleidingen tot het Egyptiſche bygeloof waren, derhalve, in den Moſaïſchen Godsdienst genoeg verhoed. Maar, dewyl het volk, en alle menſchelyke reden, zich nog geen Godsdienst zonder plegtigheden, zonder tempel, zonder offeranden, zonder feesten, zonder priester konden voorſtellen: het volk ook, ter voorkoming van de verleiding tot de afgodery der nabuurige volken, dit alles noodwendig moest hebben; hoe zou nu MOSES dit volk, daar het om zynen nieuwen Godsdienst alle andere tot nu toe bekende Goden verzaaken, en zich tot de aanbidding van één eenigen onzichtbaaren God gewennen moest, zonder dat aan het zelve de minſte afbeelding van dien God vergund werd; hoe zou hy, zeg ik, dit tot oproer zo geneigd volk ooit onder eene gehoorzaame aanneeming van zynen Godsdienst hebben kunnen brengen, indien hy het zelve, by de gebruiken en plegtigheden, die reeds plaats hadden, nog loutere nieuwe, nog ongewoone en ongewyde, waaraan geene de minſte voorſtelling van heiligheid was verbonden, had voorgeſchreven? Hoe ſchrander die ook mogten verkozen zyn, nooit zou hy ze, naardien 'er geen zinnelyk beeld van God was, waartoe hy ze betrekking had kunnen geeven, nooit zou hy ze het heilige gezag van Godsdienſtige gebruiken hebben kunnen byzetten; het volk zou zich altoos als zonder God, en zonder den minſten Godsdienst, hebben gehouden. Wilde hy het volk, derhalve, niet ten éénemaale tegen zich en zyne nieuwe inſtelling wederſtreevig maaken, of in het zelve de achterdocht ontſteeken, als of hy het met de verbeelding van de tegenwoordigheid zyns Gods bedriegen wilde; zo vereischte de voorzichtigheid, dat hy zulke gebruiken verkoos, welken toenmaals van alle volken voor wezendlyk heilig wierden erkend; gebruiken, welken de Israëlieten, reeds ſedert eenige eeuwen, met een

heiligen eerbied hadden beſchouwd, onder welken zy mogelyk ook den God hunner Vaderen hadden aangebeden, en die, zonder aanleiding tot eene afgodiſche voorſtelling te geeven, het geſchiktſte waren, om de voorſtelling van de tegenwoordigheid des onzichtbaaren Gods, en, in het algemeen, den Godsdienſtigen zin, dien hy daardoor verwekken wilde, te kunnen onderhouden.

„ Over de tweede vraag; *of deeze inrichting ook eene voorbeeldelyke* (typiſche) *beduidenis gehad hebbe*? waag ik het minder my zo beſliſſend te verklaaren. Ik ben aan het ſchier algemeene gevoelen, dat deeze Godsdienſtige inrichting verordend zy met het oogmerk, om de hooger verborgenheden van den aanſtaanden volmaakter Godsdienſt af te beelden, te veel eerbied; aan het vergenoegen van hun, die deeze verborgenheden daarin meenen te ontdekken, en tevens een byzonder bewys voor de waarheid van het Christendom daarin gelooven te hebben, te veel behoedzaamheid verpligt, dan dat ik het een en anderiets in het minſte zou poogen te krenken. Ik heb ook geene reden genoeg om dat gevoelen tegen te ſpreeken; maar ik zal hieromtrent ſlechts eenige bedenklykheden bybrengen.

„ Vooreerst, geeft MOSES zelf daarvan geene aanwyzing, integendeel vermyd hy, zeer zorgvuldig, alle ſymboliſche voorſtelling. Dewyl hy nu, ten opzichte van de verklaaring zyner inrichting, niets bepaalt, zo zou hy, ſtrydig tegen zyn groot grondbeginzel, te veel aan de willekeur der prieſteren en hunne uitleggingen hebben overgelaaten; en naardien zy de hooger verborgenheden van het Christendom nooit zonder openbaaring hadden kunnen kennen; zo zouden deeze willekeurige uitleggingen tot de verkeerdſte voorſtellingen aanleiding hebben kunnen geeven. Hier komt de bedenking nog by, of het Israëlietiſche volk, (dat nog veel te onbeſchaafd was, dan dat het voor eene hooger geestlyker voorſtelling vatbaar ware, maar nog met eene knechtlyke geſtrengheid, zo als PAULUS zegt, aan deeze wet verbonden moest blyven,) niet voor deezen gantſchen Godsdienst den vereischten eerbied verloren zou hebben, indien het denzelven voor eene kortduurende ſchaduwachtige aftekening van eenen toekomenden volmaakteren Godsdienst had aangezien?

„ De profeeten hadden hierin verlichter inzichten; ook was hen, in het algemeen, de uiterlykheid van dien Godsdienst niet meer zo gewigtig; maar MOSES moest by zyne wet

wet het hoogſte gezag trachten te behouden. Het groote plan van den geopenbaarden Godsdienst blyft echter, over het algemeen genomen, onveranderd. Zelfs de heerlyke vergelyking, welke de apostel PAULUS, in den brief aan de Hebreeuwen, maakt, om de hooger voorrechten van den Christelyken Godsdienst aan te toonen, blyft in haare kracht; ja, wanneer hy bewyst, hoe niets betekenend en onbeduidend, of, gelyk hy zich anders uitdrukt, hoe gebrekkig alle de voorige gebruiken geweest waren, zo verheft hy deeze voorrechten veel meer, dan wanneer hy vooronderſteld had, dat alle deeze hooge verborgenheden onder de oude voorbeelden reeds bekend waren geweest, en thans maar in een volkomener licht voorgeſteld wierden. Ook zou de Apostel hierdoor alles wat hy, in de brieven aan de Romeinen en de Galaters, van de onvolmaaktheid der Moſaïſche wet zegt, dat zy, naamelyk, den geest van eenen volmaakten Godsdienst niet in zich bevat, en den waaren zedelyken zin, noch ook de gerustſtellende verzekering van Gods genade zou kunnen geeven, zelf hebben wederſproken. Doch, buiten dit alles, is de waarheid van den Christelyken Godsdienst zo onbetwistbaar bevestigd, dat hy, door het niet bezigen van dit bewys, niets kan verliezen. By de geweezene Jooden, voor welken de Apostel deeze vergelyking maakt, moest zy zekerlyk eenen grooten indruk baaren; maar, by 't grootſte gros der Christenen, die met deeze gebruiken te weinig bekend zyn, zal deeze vergelyking niet ligt met eenige duidelykheid gevoeld worden. Ten minſten, dewyl de grenzen deezer beduidenis nergens zyn aangewezen, zo blyft het altyd te wenſchen, dat men de willekeurige uitbreidingen deezer gelykheden niet uitſtrekt tot alle kleinheden; naardien zulk eene ſpeeling van de verbeelding de waardigheid van onzen Godsdienst ligt meer zou kunnen benadeelen, dan zyne waarheid bevestigen."

De rechtleerende en geloovende Lutheraan. Door Dr. TILEMANNUS HESHUSIUS. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Gedrukt voor rekening van den Vertaalder. In 's Gravenhage, by* J. v. Cleef, 1782. *Behalven het Voorbericht* 260 *bladz. in gr. octavo.*

Men heeft dit Geſchrift, of, gelyk het ook, op het Tytelblad, genoemd word, deze *Verhandeling over het*

onvermogen der menschlyke krachten, in zaken het eeuwige leven betreffende, overgenomen uit het Werk van den Eerwaerden *Heshusius*, genoemd, *De, naar de H. Godlyke Schrift, naar de onveranderde Augsburgsche Confessie, en naar de Oude zuivere Kerkleeraaren, Rechtleerende en Gelooyende Lutheraan.* Zyn Eerwaerde, die geleefd heeft ten tyde van den grooten Kerkhervormer *Luther*, en geſtudeerd had onder *Melanchton*, kon zich, als uit den inhoud dezer Verhandelinge blykt, beter verenigen met de denkbeelden van *Luther* dan met die van *Melanchton;* wiens gedachten echter by velen in die dagen grootlyks ingang vonden. Zulks ſchynt zyn Eerwaerden genoopt te hebben, tot het vervaerdigen van een Werk, grootlyks ingericht tegen de zogenaemde *Synergisten*, of zulken, die op de ene of andere wyze beweren, *dat de mensch nog enigermate een vryen wil hebbe in godlyke zaken.* 't Is overbekend, dat de geſchillen wegens dit Stuk, zints dien tyd, in de Christelyke Kerk gebleven zyn; en dat 'er onder de Broeders Lutheranen nog heden gevonden worden, die tot de gedachten van *Luther*, en ook zo zulken, die meer tot de zyde van *Melanchton* overhellen. ——— Wat hier van zy, 't is onze zaek niet te beſliſſen, in hoe verre de naeuwkeurigſte bepaling van dit verſchilſtuk, by de Broeders Lutheranen, al of niet tot de volſtrekte Rechtzinnigheid behoore; maer zie hier, hoe men, volgens den Eerwaerden *Heshusius*, over de Leer van 's Menſchen onvermogen, en de gevolgen dier Leere, hebbe te denken. Zyn Eerwaerde behandelt dit onderwerp in vier Predikatien, in de volgende orde.

De eerſte Leerreden, die men als voorbereidende tot het twistgeding mag aenmerken, behelst (1) des Autheurs gedachten over de wyze, op welke de Leer van 's Menſchen vryen wil in godlyke zaken ſtand gegrepen hebbe; (2) zyne ontvouwing van den ſtaet des verſchils, dat hoofdzaeklyk op deze vraeg uitkomt. *Kan de mensch*, nog onbekeerd zynde, *uit natuurlyke kragten, iets helpen en medewerken, dat tot zyne bekeering en zaligheid mage dienen?* of moet men zeggen, *dat de onbekeerde mensch niets tot zyne bekeering medewerke?* De Eerwaerde *Heshusius*, het laetſte voorſtaende, ſchikt daerop het derde gedeelte dezer Leerreden, ter nadere verklaringe, hoe de bekeering des menſchen tot God geſchiede, zo naemlyk, „ dat het alleen een werk „ van God, en een geſchenk van den Heiligen Geest is, „ dewelke ook den mensch vernieuwt, nieuw licht en kragt „ geeft, en heilig maakt."

En

En 't is dit gevoelen, dat zyn Eerwaerde op zich neemt te bewyzen, in de tweede en derde Leerreden; in welken hy deze Leer „ van het onvermogen der menschlyke krag„ ten in Godlyke zaken," op de agt navolgende gronden bouwt, die hy, tot een herhalend besluit, ten laetste nogmaels aldus voordraegt.

„ Gy hebt gehoord, 1. dat de natuurlyke mensch in de geestlyke zaaken en eeuwige goederen in 't geheel niets verstaat, maar alles voor dwaasheid houdt.

2. Dat de wil in geestlyke zaaken van den Satan gevangen en verstrikt is, en alle geestlyke vryheid verlooren heeft.

3. Dat de mensch met alle zyne kragten verdorven, en van natuur een kwaade boom is, die alleenlyk kwaade vruchten draagt, en een vyand van God geworden is.

4. Dat de mensch, voor zo veel het eeuwig leven, en de eeuwige zaken betreft, verstorven en in de zonde dood is, waaruit immers klaar blykt, dat hy tot de bekeering niets medewerken kan.

5. Dat het geloof aan God niet komt van den vryen wille des menschen, maar eene zuivere gave, een werk en geschenk van God is.

6. Dat de mensch alleen uit genade, zonder eenige verdienste der werken, om Jesus Christus wille, door het geloof, gerechtvaardigd wordt; indien nu de mensch het geringste medewerkte in zyne bekeering, dan was het niet alleen genade, maar den mensch moest ook iets toegeschreven worden.

7. Hebben wy klaare en heldere getuigenissen der Propheten en Apostelen bygebragt, dewelke krachtig bewyzen, dat de mensch uit hem zelve niet het geringste medewerkt, noch tot zyne bekeering helpt; maar dat, de bekeering des menschen tot God, Gods werk en geschenk is, 't welk God door zynen Heiligen Geest uitvoert.

8. De agtste en laatste grond onzer Leere is geweest, dat God van eeuwigheid, naar zyn welbehagen, verkoren heeft, die ten eeuwigen leven verordineerd zyn, dat het alles by hem staat, en hy zynen Geest geeft, het geloof ontsteekt, en tot Christus brengt; naar zyne verkiezing, genade en barmhartigheid (*)."

Na

(*) Indien de Eerwaerde *Heshusius*, die dezen *agtsten en laatsten grond* voor zeer gewigtig in dit verschil houd, nopens de Leerstelling der *Voorverordineering*, als hebbende Gods voorwetenschap niet tot haren grondslag, een *rechtleerende en geloovende*

Na deze voorgeſtelde verdediging zyner Leere ſchikt hy zyne vierde Predikatie, ter optellinge zo van de oude Leeraren, die daerin met hem overeenſtemmen, als van de Leeraren, die dezen Artykel, gelyk hy zich uitdrukt, vervalscht hebben; en voorts ter aenwyzinge, hoe derzulker gronden, zynes agtens, om verre te werpen zyn. —— Tot de eerſte ſoort brengt zyn Eerwaerde, *Ireneus*, *Cyprianus*, *Gregorius Nazianzenus*, *Bazilius*, *Ambroſius*, *Auguſtinus*, (te weten in zyne latere ſchriften, in welken hy zyne voorige gevoelens betreffende dit onderwerp herroepen heeft,) *Prosper Aquitanicus* en *Fulgentius*, mitsgaders in latere dagen *Martinus Lutherus*. Intuſſchen erkent zyn Eerwaerde echter dat zommigen dier oude Kerkleeraren, wel byzonder *Cyprianus*, *Gregorius Nazianzenus*, *Bazilius*, *Chryſoſtomus* en *Hieronymus*, zich zomtyds anders uitgedrukt hebben; doch dan lieten ze zich, zo hy oordeelt, door hunne Philoſophie vervoeren. —— Overgaende tot de tweede ſoort van Leeraren, handelt zyn Eerwaerde eerst over de tegengeſtelde gevoelens der Heidenſche Wysgeren, rakende 's Menſchen vryen wil, naer de Leer der *Stoicynen* en der *Peripatetici*, met welke laetſten hy de *Phariſeen* onder de Jooden vereenigt. Dit leidt hem verder tot de *Manicheën* onder de Christenen, die den vryen wil in 't geheel loochenden; en voorts tot de oude Kerkleeraers, die ſtaende hielden, dat de mensch een vryen wil

Lutheraan zy, dan komen de Broeders Lutheranen in dit Stuk veel meer overeen met de Leer onzer Nederlandſche Kerke, dan ons tot nog bekend is geweest. Maer dit zo zynde dan heeft de geagte *Mosheim*, uit wiens *Stellige Godgeleerdheid* wy onze denkbeelden, nopens de verſcheidenheid in de Leer tuſſchen de Lutherſchen en Hervormden opgemaekt hebben, ons desaengaende een verkeerd denkbeeld ingeboezemd. Die lust heeft, om zulks verder na te gaen, vergelyke de verklaring van *Heshuſius* in dit Geſchrift, *bl.* 154—156, met de ontvouwing dier Leere van *Mosheim*, in zyne *Stellige Godgeleerdheid*. II. D. *bl.* 401—440. of wel inzonderheid *bl.* 422, 431, 437, 438 en 440; alwaer hy ten beſluite zegt. „ Nu is het gantsch gevoelen onzer (*Lu*„ *terſche*) Kerk verklaard. Wy leeraaren, dat God, van alle „ eeuwigheid, voorzien hebbe, wie al of niet gelooven zouden. „ Die Hy voorwist, dat zouden gelooven, die heeft Hy tot het „ eeuwige Leeven verkoozen: die Hy voorwist, dat niet geloo„ ven zouden, dezulken heeft Hy van de eeuwige Zaligheid „ uitgeſlooten, of verworpen. Dit is zo klaar en duidelyk, dat „ het niemand in twyfel kan trekken."

wil hadde ook in Godlyke zaken; onder welken inzonderheid waren *Clemens Alexandrinus* met *Origenes* en *Pelagius*, benevens deszelfs aenhangers *Cælestius* en *Julianus*. Naest dezen komen de halve Pelagianen, als *Cassianus* en zyn aenhang, mitsgaders de Schooltheologen *Aquinas*, *Scotus* en *Bonaventura*, met het *Trentsche Concilie*. Hiernevens paert hy wyders *Erasmus* en *Melanchton*; en zo ook *Georgius Major* en *Victorinus Strigelius*, als voorname *Synergisten*, die 's menschen medewerking in de bekeering voorstonden. ——— En eindelyk verledigt zich zyn Eerwaerde nog tot het tegengaen en beantwoorden van de voornaemste bewyzen, welken de *Synergisten* voor hun gevoelen bybrengen.

Men zal, dit Geschrift doorbladerende, gereedlyk erkennen, dat de Eerwaerde *Heshusius* onder de bekwame Strydgodgeleerden van dien tyd, over dit Geschil, te tellen zy; maer als men nagaet, dat 'er, zedert dien tyd, tot op den tegenwoordigen dag, op veelerleie wyzen, ter wederzyde, nopens dit onderwerp geschreven zy, zullen ligtlyk velen zich met ons verwonderen, over de Nederduitsche uitgave van dit Stuk, als diende het zelve, in onze dagen, nog ten beteren verstande of betooge van dit verschil. Zouden dan alle die veelvuldige overwegingen der Godgeleerden, onder welken, ter wederzyde, bekwame en agtenswaerdige Mannen gevonden worden, zints den jare 1569, toen de Eerwaerde *Heshusius* zyn Geschrift door den druk gemeen maekte, geduurende den tyd van ruim 200 jaren, niet gediend hebben, om dat Stuk in een helderer daglicht te zetten, dan zyn Eerwaerde het diestyds geplaetst heeft? Zulks is naeuwlyks te wachten; maer gesteld zynde, 't is zo; partyen kunnen elkander heden zo min verstaen en overtuigen als toen; wat nuttigheid zal dan de Vertaling van een Geschrift geven, 't welk, schoon geen der minste twistschriften van dien tyd, echter niets behelst, dan 't geen na dien tyd, in latere opzetlyke twistschriften over dit onderwerp, menigvuldigmalen herhaeld is geworden; en wel met betrekking tot deze en gene byzondere denkwyzen, over verscheiden onderwerpen, daertoe behoorende, die in latere dagen ontstaen zyn. —— Zou het, alles wel gade geslagen zynde, voor het algemeen der Christenen, terwyl de strydvoerende Godgeleerden hierover twisten, niet raedzaemer zyn, dat men der Christenen aendacht, in stede van dezelve op dat twistgeding te bepalen, veel liever vestigde op hunne verplich-

plichting, om een recht gebruik te maken van Gods Genadewerking; om, naer de les van Paulus Phil. II. 12, 13, *hunne zaligheid te werken met vreeze en beven;* als wetende, *dat God in hun werkt, beiden het willen en het werken, naer zyn welbehagen.* ——— Men is het toch, voorsal onder de Voorstanders der onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenis, (die wy in dezen byzonder beoogen, als tot welken dit Geschrift bovenal betrekking heeft,) 't zy ze tot de denkwyze van *Luther* of die van *Melanchton* overhellen, naer uitwyzen hunner Godgeleerde Schriften, in onze dagen genoegzaam daer in eens, *dat God den Mensch niet wil zalig maken zonder den Mensch, en dat de Mensch niet zalig kan worden zonder God.* Het staet by ieder hunner vast, *dat de Mensch Gods genadegaven naerstig moet gebruiken, in de afhanglyke erkentenisse, dat hy alles, wat hy bezit, van Gode ontvangen heeft.* En dus zyn ze eenstemmig van gedachten, *dat de Mensch in willen en werken door God geholpen wordt, en dat de Mensch, zonder Gods hulp, niets goeds kan willen of werken.* Is het, in zulke omstandigheden, daer zodanig een denkwyze algemeen plaets heeft, onder zodanige Christenen nog der moeite waerdig, om met elkanderen te twisten, over het bepaelde *hoe verre;* om in de uiterste juistheid te beslisfen, *hoe ver de werkzaemheid van God, en hoe ver die des menschen ga?* ——— We zyn inderdaed niet vreemd van te denken, dat de Oudvader *Augustinus*, (hoe hevig ook in zynen tyd tegen de dwaelleer van *Pelagius* aengekant,) indien hy in onze dagen, onder Christenen die zo denken, leefde, 'er geen Godgeleerd harnas om aen zou trekken; daer hy reeds in zyne dagen schreef: *Si* [Pelagius scilicet,] *consenserit ipsam voluntatem et actionem Divinitus adjuvari, ut sine illo adjutorio nihil bene velimus aut agamus, nihil de adjutorio Gratiæ Dei inter nos controversiæ relinquetur.* AUGUSTINUS *de Gratia.* C. XLVII. Dat is, „ Indien Pelagius toestemde, dat het willen en bedryven zelve Godlyk gehulpen wordt, zo dat wy zonder die hulpe niets goeds willen of bedryven, dan zou 'er geen verschil meer tusschen ons gevonden worden, over de hulp of bystand van Gods Genade."

Wyd-

Wydloopige Verklaaringen over het Gebed des Heeren; gevolgd van Gedichten. Eerſte Stuk. Te Amſterdam, by D. Swart *en* I. Scholten. *Behalven de Voorreden* 203 *bladz. in gr. octavo.*

Met dit Stukje maekt men een aenvang der openlyke uitgave van ene verzameling van Verklaringen en Gedichten over het *Gebed des Heeren*, eertyds by een verzameld, door den Heer *Joan Couck*, die 'er niet meer dan twee Exemplaren, één voor hem, en één voor zynen Vriend *H. v. Elvervelt*, die hem de behulpzame hand geboden had, van liet drukken, begerende dat het geduurende zyn leven daerby zoude blyven. Gemerkt nu niet alleen de Heer *Couck*, maer ook deszelfs Erfgenaem, reeds overleden is, zo heeft de Heer *van Elvervelt*, op het verzoek veler Liefhebberen, eindelyk beſlooten, deze Verzameling aen den dag te brengen; welke uitgave, indien ze voltrokken worde, velen zekerlyk gevallig zal zyn.

Vooraf gaet ene volledige *Verklaaring van het Gebedt des Heeren.* Hierby is gevoegd eene *Belydenisſe, dat Godt zyn algenoegzaamheid, dat hy een' Zoon en Geest heeft, om ons tot een God te worden, in het volmaakte Gebed heeft bekend gemaakt*; mitsgaders een Bewys, dat de Heilland dit Gebed genomen heeft *uit de Profeeten, die door zyn Geest geſchreeven hebben, en die dingen gemeld, die wy in dat Gebedt tot den Vader zouden ſpreeken;* en eindelyk een Geſchrift, dat ten tytel heeft; *Het lieflyk Reukwerk der Gebeden, alleszins doorſtralende in het allervolmaaktſte Gebedt des Heeren.* De vier welriekende Speceryen, naemlyk, uit welken het Reukwerk onder het Oude Testament beſtond, *Myrre-Sap, Onicha, Galban en Wierook*, verbeeldden, volgens dezen ſchryver, vier byzondere deugden, die in 't gebed noodzaaklyk vereiscbt worden; te weten, *Geloof, Nederigheid, Liefde* en *Hope;* en deze vier deugden worden ook in dit volmaekte Gebed kragtig uitgedrukt. —— Zinſpelingen van die natuur, welken op velerleie wyzen gemaekt kunnen worden, behagen of mishagen gemeenlyk naer de verſchillende Theologiſche denkwyze der Lezeren; en dus is 't in 't geheel met dat Voorwerk geſteld. — Op het zelve volgt dan ene *Verzameling van Gedichten op het Gebed des Heeren*, die de Heer *Joan Couck* getracht heeft zo volledig te maken, als hem mogelyk ware, door in énen bondel by één te brengen, alle de uitgegevene Ge-

Gedichten over dit Gebed; en dien te vermeerderen, door 'er dezulken by te voegen, die nog nimmer gedrukt waren, en welken de nog levende Dichters hem, op 'zyn verzoek, zouden verlenen. Uit deze Verzameling behelst dit eerſte Stukje reeds een aental van omtrent 50 Gedichten, door onderſcheiden Dichters en Dichteresſen opgeſteld; die dit Gebed, op verſchillende wyzen, of breeder uitgebreid, of beknoptlyk in Dichtmaet gebragt hebben. Tot een ſtael van het laetſte diene het volgende Dichtſtukje van den Heer *Arnold Hoogvliet*; 't welk aldus luid.

ô Aller ſchepzelen Heer, ô groote Hemelvader!
Geheiligt worde uw naam! uw Heilryk kome ons nader!
Uw Wil geſchiede op d' aerde, als in uw koningryk!
Geef ons het daaglyks broot! vergeef genadelyk
Ons' ſchuld, gelyk wy die den ſchuldenaar vergeven!
Lei ons, zoo lang we zyn in 't kort en ydel leven,
In geen verzoeking; maar verlos ons van de maght
Des boozen; want u is het koningryk, de kracht;
Ja d'eer en heerlykheit vereénen ſich te ſamen,
Tot in der eeuwigheit, in uw volmaaktheid, Amen!

Leerredenen voor Neerlands Zeevolk. Te Amſterdam by W. Holtrop 1782. *In octavo* 247 *bladz.*

De onderwerpen in deze Leerredenen verhandeld zyn de volgenden. *Deugd, de grondſlag van Voorſpoed.* Deut. XXXII. 29, 30. *De verpligting om het Vaderland te dienen.* Deut. XX. 4. *De zonde van Oproerigheid.* Num. XVI. 11. *De zonde van Deſertie.* Neh. VI. 11. *De zonde van Dronkenſchap.* Spr. XXIII. 29, 30. *De zonde van Vloeken en Zweeren*, in drie Leerredenen over Exod. XX. 7. *De waardy van 's Menſchen Ziel.* Matth. VII. 21. *De plichten omtrent God.* 1 Chron. XXVIII. 9. *De plichten omtrent ons zelven.* Tit. II. 12. *De plichten omtrent onzen Naesten.* Matth. XIX. 19. En eindelyk, *de Zaligheid door Christus.* 1 Cor. VI. 20. —— Ieder dezer onderwerpen word, op ene regelmatige wyze, met oordeel behandeld, en ernſtig ter betrachtinge aengedrongen; des derzelver ontvouwing met veel vruchts kunne nagegaen worden. Het character van Zeevolk, en de omſtandigheid, waerin de zulken zich bevinden, heeft de Opſteller beſtendig in 't oog gehouden; van waer de-

deze Leerredenen voor hun byzonder nuttig zyn; dan met dit alles is het echter zo, dat ze ook van anderen verdienen gelezen te worden. De verhandelde onderwerpen raken meerendeels, niet alleen het Zeevolk in deszelfs byzonderen ſtaet, maer ook alle menſchen in hunne betrekking tot den Godsdienst; en ze leveren uit dien hoofde een aental van leeringen, die in allerleie toeſtanden te ſtade kunnen komen. — Tot een voorbeeld hier van ſtrekke, de volgende beantwoording der verſchooninge van 't vloeken en zweeren, uit kracht der *gewoonte* die ook even ſterk geld, ten aenzien van andere heblykheden.

„ In gevalle de vloeker, zegt de Leeraer, tot zyne verſchooning mogt bybrengen, *dat hy deeze kwaade hebbelykheid in zyne jeugd heeft ingezoogen, dat zyne ouderen, zyne vrienden, en derzelver dienstboden hem zulks geleerd, en daarin opgebragt hebben, eer hy nog wist, dat het zonde was*; zo antwoorden wy, dat het zekerlyk een groot ongeluk is, zulk eene ſlegte opvoeding gekreegen te hebben; en wy ſpreeken billyk wee uit over die ſnoode leermeesters. Maar indien hy in ryper jaaren, en eene gevestigde reden, deeze hebbelykheid niet tegengaat, neemt hy de ſchuld daarvan voor zyne eigene rekening, en moet dus ook de verdiende ſtraf ondergaan. Immers, indien hy door een regt mannelyk beſluit en volſtandigheid deeze kwaade hebbelykheid overwonnen had, zoude hy eene braave daad verrigt hebben, en lof en belooning waardig zyn; en het is derhalven van den anderen kant even waaragtig, dat hy kwaalyk doet, en ſtraffe verdient, wanneer hy laſhartiglyk zig daaraan blyft overgeeven.

„ By aldien eene langduurige gewoonte als eene weezenlyke verſchooning voor eenige dwaasheid of zonde moest worden aangemerkt, zoude 'er weinig plaats overig blyven voor oeffeningen en beproevingen van Godsvrugt. De reden, die overheerlyke gaave Gods, ons verleend, om onze ſtappen te beſtuuren, en ons gedrag te vormen of te verbeteren, zoude dan eene nutteloze en niets betekenende gifte zyn. — Dan, de nietigheid deezer verſchooninge is al te baarblykelyk. Indien eens een mensch verſcheidene jaaren lang met eenige kwaalen geſukkeld had, die zyne kragten en gezondheid ondermynd hadden, en zelfs zyn leven in gevaar ſtelden; en indien hy door een of ander perſoon, van wiens bekwaamheid en opregtheid hy volkomenlyk overtuigd was, onderrigt werd, dat de ſlegte ſtaat zyner

ner gezondheid voortſproot, uit de laage en vogtige gronden van de ſtreek, alwaar hy woonagtig was; zoude zulk een mensch ooit verzuimen, zig van de eerstkomende gelegenheden te bedienen, om van woonplaats te veranderen, en een beter lugt en grond uit te kiezen, alleen om dat zyne kwaal hebbelyk in hem geworden was? Of, zo hy aldaar blyft, wanneer het in zyne magt is om te vertrekken, zullen zyne nabuuren hem dan wel beklaagen, wanneer hy het ſlagtoffer wordt van zyne eigene achteloosheid?

„Maar heeft men wel ooit een voorbeeld gezien, dat iemand, die tegen zynen wil, door eene ingewortelde hebbelykheid aan deeze ſnoode gewoonte verſlaafd was, doch de ernſtigſte pogingen deed, om dezelve met Gods hulp te boven te komen, in deeze Godvrugtige taak niet geſlaagd is? Wy kunnen het nochtans geene *ernſtige* poogingen noemen, wanneer een mensch zig vergenoegt met te zeggen: „Ik weet wel, dat ik kwalyk doe; maar ik kan het „niet helpen: God zy my genadig! ik wenschte zelf, dat „ik my van die ſlegte gewoonte konde ontſlaan," terwyl hy ondertuſſchen de handen niet daadelyk aan 't werk ſlaat. Zal een nietig mensch, een ſchepſel van gisteren, een elendige worm, in de tegenwoordigheid van zynen Schepper, zig vermeeten, om ſtoutmoedig te verzekeren, dat hy waarlyk getragt heeft zynen geest te vervullen met dien eerbied, dat ontzag voor God, 't welk zo wel de verheevenſte als geringſte ſchepzelen voor hem moeten gevoelen, terwyl hy deszelfs naam misbruikt, met eene ligtvaardigheid, die hy omtrent den onverſchilligſten, den geringſten zyner kennisſen, niet zoude durven betoonen?"

Twee Biddags-Leerredenen, uitgeſprooken door J. H. VAN DEN DOORSLAG, *Predikant te Dordrecht. Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 88 *bladz. in gr. octavo.*

Van beide deze Leerredenen mag wel gezegd worden, dat ze, op ene uitſtekende wyze, voortreflyk geſchikt zyn, naer de omſtandigheden, in welken zy den Volke voorgedragen werden. De Eerwaerde *van den Doorſlag* doet zich in dezelven kennen, niet alleen als een achtenswaerdigen Godgeleerden, maer tevens als een lofwaerdigen Nederlander, die den ſtaet des Vaderlands ter harte neemt. Hy vergenoegt zich niet met ene oppervlakkige beſchouwing en voor-

voordragt, maer poogt den waren toeſtand der zaeke in het juiste daglicht te ſtellen, zonder zich echter in te wikkelen, in Staetkundige beſpiegelingen, welken niet tot den Predikſtoel behooren; waerin velen zich ligtlyk, in die ſoort van Leerredenen, te buiten gaen. De beſcheidenheid van een Onderdaen, en de ernst van een Leeraer van Neêrlands Kerk, verenigen zich hier in 't voordragen van 's Lands omſtandigheden, en 't aendringen van 't-geen wy allen, als 's Lands Inwoonders, en als Christens, verſchuldigd zyn aen te wenden, ter herſtellinge van Nederlands welwezen.

Zyne eerſte Leerreden, uitgeſproken op den 14 February 1781, die tot een Tekst heeft, *Spr.* XX. 18, is geſchikt, (1.) om aen te toonen de billykheid en het nut van een regtvaerdigen oorlog; (2.) om te doen zien, dat zodanig een oorlog met wyze raedſlagen gevoerd moet worden; en eindelyk (3.) op te geven, welken de wyze raedſlagen zyn, die, onder den Godlyken zegen, in dezen toeſtand, het meeste nut kunnen toebrengen. ——— De tweede Leerreden, uitgeſproken op den 27 February 1782, over *Prediker* IX. 18, is insgelyks drieledig: des Leeraers bedoelde is, (1.) te toonen, waerom, en in wat opzicht, de wysheid voor ons beter is dan de krygswapenen; (2.) te hérinneren, dat de zonden en ongeregtigheden de gezegende uitwerkzels van deze wysheid verhinderen; en eindelyk (3.) een ieder aen te pryzen, 't geen deze wysheid, zal zy de beste uitwerking doen, van hem vordert. ——— Men wane niet, dat zulk eene manier van prediken den Christen leeraer niet voege; integendeel 's Lands omſtandigheden, en zyn Amptspligt, kunnen hem, als Burger en als Christen, daer toe noopen. Trekt iemand dit nog in twyfel, hy leze dan de Vooraſſpraek van den Eerwaerden *van den Doorſlag*, voor zyne tweede Leerreden, welke, ten dezen opzichte, aldus luidt.

„ De Godsdienst en Burgerſtaat zijn zo nauw aan elkanderen verbonden, dat iemand geen goed Christen kan zijn, die geen goed Burger is. Inzonderheid zijn dezen de Steunpijlaaren, waarop het Staatsgebouw van ons Vaderland rust, en welke aan het zelve ene vaste duurzaamheid, een behoorlijken luister en ſieraad, geeven. Onze Voorouders te zeer gekneld, door het ſlaaffche juk, 't welk vreemdelingen op hunne vrije halzen drukten, vogten, gelyk ze het noemden, *pro aris et focis*, voor altaaren en haardſteden, dat is: voor de vrijheid in den Godsdienst en in den Burgerſtaat. De Heer zegende hunne poogingen; zij wierpen de

dwingelandij van hunnen nek, en bezorgden zigzelven, vooral hunnen nakomelingen, ene onwaardeerbaare Vrijheid, waarvan wij nu nog de vrugten konnen plukken.

„ Elk Vaderlander, derhalven, zo hij anders dien naam verdient, moet zig verpligt reekenen, dit voorregt met dankbaarheid te erkennen; met alle zijne vermogens, welken rang hij ook onder zijne medeburgers bekleede, het zelve te bewaaren, en, zo de nood aan den man komt, ter verdediginge van dit zo duur gekogt pand, dat zelve goed en bloed veil te hebben, waarmede onze vrijheid, weleer, verkregen is. Hij is gehouden kennis te neemen van den toeſtand zijns Vaderlands, vooral wanneer het in nood is; zijne medeburgers, naar zijn vermogen, daar van te onderrigten, en de regte middelen tot verbeteringe, tot bewaaringe en verdedigtnge van 's Lands welzijn, aan te wijzen; doch alles met eerbied, met onderwerping aan de beſtierende Magten, met beſcheidenheid, met liefde en bewaaringe van goede orde, rust, vrede en eendragt, met handhavinge van het gezag der vastgeſtelde wetten, zonder welken de vrijheid geen waare vrijheid is. Een twistſtooker of een oproermaaker, en een opregt Vaderlander, zijn tegenſtrydigheden.

„Van deze verpligtinge nu, kan zig een dienaar des Euangeliums, dunkt my geenzinds ontſlagen agten; ſchoon hy eigenlijk geroepen is, om het volk in den Godsdienst te onderwijzen, en dus het geestlijk heil, de Zaligheid der menſchen, het groote voorwerp van al zijnen arbeid en zorge moet zijn; hij is en blijft tog ook een lid van den Burgerſtaat: het welzijn van denzelven moet hem niet minder dan anderen ter harte gaan, en, zal hij het zijne daaraan toebrengen, dan moet hij de zonden en ongeregtigheden des te meer beſtraffen, om dat die de regtvaardige oorzaaken van alle rampen zijn; en daarentegen de waare deugd en godsvrugt, des te meer, inſcherpen, om dat die de beste bewaarmiddelen van het tijdlyk geluk en den welſtand der Volken zijn. De Profeeten, oudtijds, namen dikwils de ſtoffe van hunne waarſchouwingen en vermaningen uit den toeſtand van het Land en Volk, waartoe zij behoorden; en op zoortgelijke wijze mag nu nog een Euangelijdienaar zijnen land- en geloofsgenoten, zijnen medeburgeren, voorhouden, wat tot hun tijdlijk en eeuwig welzijn dient."

Eene

Eene handvol Menſchenvreugd. Te Amſterdam, by J. Allart, 1781. *In octavo* 160 *bladz.*

Onder dezen tytel verleent ons de Opſteller van dit Geſchrift etlyke verrukkende beſpiegelingen, over verſchillende onderwerpen, die geſchikt zyn, om het hart te roeren; en met ene gevoelige aendoening tot verhevene gedachten en deugdzame bedryven op te leiden. —— Hy ſchildert ons de aengenaemheden van het Voorjaer met levendige koleuren; doet ons de treffende blyken van Gods goedheid en wysheid daerin opmerken; en noopt ons om de lente der jeugd tot een deugdzamen wandel te beſteden, en op dien weg voort te gaen, om aen het einde van ons leven, op onzen laetſten winteravond, nog op de wederkomende lente te hoopen. —— Hy ſchetst ons de Vaderlandsliefde in hare uitwerkingen, met betrekking tot verſchillende ſtaten en omſtandigheden, zo als ze in alle welgeſtelde harten behoort gevonden te worden. —— Hy brengt ons onder het oog een verſtandigen en deugdzamen Reiziger, die zyn reizen, door verzamelde kundigheden, door diepingewortelde deugdzame gevoelens, en ene bedaerde geſteldheid, het menschdom, het vaderland en zichzelven tot eer doet ſtrekken. —— Ene daeraenvolgende beſchouwing des Schryvers leid ons op tot een levendig bezef van de voortreflykheid der menschlyke natuur, en onze verplichting, om dezelve, zo in ons, als in de genen, die onzer opvoedinge en voorzorge aenbevolen zyn, naer eisch gade te ſlaen. —— Wyders leert hy ons den weg des geluks te bewandelen, door *voor ons zelven genoeg te zyn*; als wetende, dat eens menſchen geluk vermeerdert, naer mate dat hy minder buiten zichzelven te zoeken heeft, en meer in zynen eigen boezem vind. —— De tael der Engelen tot de Vrouwen, by 's Heillands graf, *ziet de plaetſe, daer zy hem gelegd hadden*, geeft den Autheur aenleiding, tot de treffende voorſtelling van de gemoedsaendoening eens Godvruchtigen, by zyne opſtanding uit de dooden ten laetſten dage, die, op zyn gewezen graf nederziende, met een gevoelvol en verſmolten hart, zegt: *ziet hier de plaetſe, daer men my gelegd had.* En aen deze voorſtellinge hecht hy dan ene opwekkende vermaning, om ons reeds voor het tegenwoordig, op de opſtanding hoopende, ons zelven met onze gedachten aen den rand van ons toekomend graf te plaet-

ſen, en onszelven daer, met een innig geroerd hart, toe te roepen: *ziet daer de plaetſe, alwaer men ons zal nederleggen.* ——— Op dit aendoenlyk voorſtel volgt wyders ene verrukkende aenpryzing van de Phyſiognomie, waer mede de Autheur ten ſterkſte ingenomen is; welke behagen kan aen hun, die deze *zogenaemde* wetenſchap insgelyks hoog ſchatten: maer ene meer algemene goedkeuring zal zyne verdere beſchouwing van het voortreflyke der edele Vriendſchap; mitsgaders van die ſtrelende aendoening, welke men gevoelt op het wederkeren van enen voor enigen tyd afgeweest zynden Vriend, wegdragen. Het eerſte onderwerp ſchynt ſlechts voor weinige menſchen geſchikt te wezen, in die uitgebreidheid welke men aen 't zelve wil toeëigenen; maer voor de laetſten is ieder rechtſchapen ziel volkomen vatbaer. ——— En even zo is het gelegen met het onderwerp, waerop hy verder onze aendacht vestigt, te weten, het verkondigen van den lof des Allerhoogſten; waer toe ieder mensch, gelyk onze Schryver met nadruk toont, alomme overvloedige ſtoffe vind; die hem ten krachtigſte noopt, om, met Israëls verheven Lofzanger, onder een innig gevoel van zyne verplichting, te zeggen: *Het is goed, dat men den Heer loove!* ——— By deze beſchouwingen komt voorts ene welopgeſtelde overweging over den aert der Genie, met ene opmerking dat 'er overal wel Geniën gevonden worden, maer dat ze dikwerf door veelvuldige beletzelen niet te voorſchyn kunnen komen. Dit doet hem, gemerkt de uitmuntendheid en het nut der zodanigen, met alle levendigheid aenpryzen, het in 't werk ſtellen van alle geſchikte poogingen, om een Genie, die in beweging geraekt, te ondersteunen, en derzelver beginſel ter ontwikkelinge bevorderlyk te zyn, op dat zy tot hare rypheid kome. Het ontbreekt ons, gelyk hy met regt betuigt, ook in ons Nederland, zo min als elders, natuurlyk aen Geniën. Zo 'er gebrek plaets heeft, zo is het aen opwekking en vorming. ——— Hier aen volgt nog ene opwekkende beſpiegeling van den Regenboog, met ene aenpryzing van de Godlyke waerheden met het gewaed der natuur te bekleeden, als een by uitſtek geſchikt middel, om die verhevener waerheden des te dieper indruk te doen erlangen. ——— En eindelyk word deze verzameling beſlooten met ene troostryke aenſpraek aen ene Weduwvrouwe, treurende over het ſmertelyk verlies van haren beminden Echtgenoot.

De Autheur, gevoelig aengedaen van 't bezef, dat 'er

op

op den weg van Deugd, in dit leven vrolykheid te rapen is, heeft deze beſpiegelingen, gelyk hy zich uitdrukt, met een warm hart geſchreven, en biedt ze met zulk een hart allen den genen aen, die hunne harten open zetten, voor de tedere indrukzels, welke de natuur op hen maken kan; hoedanige Lezers dit Stukje meerendeels met vermaek zullen doorbladeren. Men oordeele enigzins over 's Mans ſchryfwyze, in dezen gehouden, uit den volgenden trek, dien wy uit zyne aenpryzing van de Vaderlandsliefde zullen overnemen.

„Goed van alle goederen! leven! ach! leven! hoe zal ik u recht noemen? ——— Ach! eerst, allereerst, allerheiligst, alleronkreukbaarst Gods geſchenk! ſtroomende, rijkelijk vloeiende Schepperszegen! alles omringend uitvloeiſel van het Wezen aller Wezens! u hoog te ſchatten, naar waarde te ſchatten, u menſchelijk te genieten, en aan te leggen, — dit is, onder alle eerbewijzingen, lofzeggingen en aanbiddingen van den Alſchenker, die gene, die hem meest waardig, meest behaaglijk is, en — die glorierijke uitzichten voor de eeuwigheid oplevert. ——— Broeder! kunt gij het oog ſlaan op uw Vaderland, al was het maar twee mijlen groot, zonder in uw binnenſte te zeggen: ach! lief en dierbaar land, gij waert mijn levensland! in uwen ſchoot begon ik, te ademen; te gevoelen wat levenskracht en volheid van leven zij! gij ſchonkt leven, —— ik bezit leven, ik geef u leven, ontvang leven ook van mij te rug, zoo lang ik 'er zijn zal! ——— Zie, Broeder! uw Vaderland toonde u niet maar de eerſte zegeningen van verre, het bracht die nabij u; ſchonk ze u niet ſlechts gedeeltelijk, maar gaf die u geheel! Duizendmaal duizend levenonderhoudende weldaden omringden u in zijnen ſchoot! gij wiescht op; hoog op! Uwe rijpheid kwam tot de rijpheid des menſchen! gij zaagt de voorjaarsbloemen uwes Vaderlands; gij mocht zijne zomer- en herfstvruchten inoogſten; gij genoot zijne winterruste! —— nu ſtaat gij daar, midden onder alle wezens, ziet ze met oogen eens gebieders aan, en ſpreekt: zijt alle onder mijne voeten onderworpen, —— doch zonder dat ik recht hebbe, om het geringſte onder u, op eene onnodige wyze, te vertreden. ——— Ach! Vaderland. ——— Vaderland, die naam klinke lieflijk in uwe ooren! Dat land zij het edelſte, en beminnelijkſte land uwes harten! Verheug u, wanneer gij ziet, dat het van een Vaderlijk Vorst geregeerd wordt, die voor deszelfs heil de tederſte zorge draagt! Gun aan het zelve vre-

de, —— overvloedige oogſten —— en alle zijne verrukkingen! —— heeft het onderhoud voor u opgebragt, werk weder tot deszelfs onderhoud! wendt al uwe vlijt aan, om voor het zelve te doen, wat het voor u deed, en het te zegenen van alle zijden! ——"

Onze Schryver deze beſchouwing verder uitbreidende, door zynen Broeder het oog te doen vestigen op Ouders, Vrienden, Magen en ene teder aen hem verbonden Echtgenoot, die het Vaderland hem verleende; als mede op de aenkweking zyner verſtandlyke vermogens, en de beſchaving van zyn hart, in het Vaderland, ſpreekt hem verder indezervoege aen.

„ Zoo dikwils nu uw oog met innigen wellust de natuur betracht, zoo dikwils uw gelove u rust aanbrengt, en het bewust zijn van uwe rechtſchapenheid u boven het ongeluk verheft: zoo dikwils moet gij dankbare oogen op uw Vaderland vestigen! Verblijd u, wanneer 'er kundige mannen in zijnen ſchoot zijn, wier licht niet alleen voor den medeburger en den nabuur, maar ook voor den vreemdeling ſchijnt, die van verre komt! Verheug u, wanneer gij ziet, dat waardige rechtvaardigen, arm aan arm, door zijne ſtraaten wandelen, en zich gemeenſchappelijk bemoeien, om, overal en altoos, edele daden en rijken zegen achter zich te laten! geleid zijne jongelingen tot de wijsheid, en voer zijne dochters tot de deugd! zijt zelf een vereerder der wijsheid, en een vriend der beminnelijke deugd!"

Ernſtig dog teffens ſchertzend onderzoek, of de oorzaaken van de Kinderpokjes, Mazelen, Loop, Rodeloop, en van veele andere Ziekten, maar byzonder van de Schurft, aan Inſecten moeten toegeſchreven worden. Door W. WILDRIK, *M. D. en Chirurgyn, Major van het eerſte Battaillon Saxen-Gotha. Te Amſterdam, by* H. Keizer, 1781. 345 *bladz. in gr. octavo.*

Deeze welgeſchreeven Verhandeling is voornamentlyk ingericht, om het gevoelen van *Linnæus*, *van Roofenſtein* en andere, (als of de oorzaaken van de Kinderpokjes, Mazelen, Loop, Roodeloop, en van veele andere Ziekten, maar byzonder van de Schurft, aan Inſecten moeten toegeſchreeven worden) te wederleggen, en het belachlyke daarvan ten toon te ſtellen. —— Het is de vraag

vraag niet, zegt de Schryver, of 'er in de Schurft en de andere bovengenoemde Ziekten daadelyk Insecten gevonden worden; maar de groote vraag is, of deeze Insecten, voor de eerste, eenige, en waare oorzaak van deeze Ziekten moeten gehouden worden. En om dit geschil te beslissen heeft hy in de eerste plaats alle Bewysredenen, welke voor deeze diertjes, als de eenige oorzaak der Schurft, pleiten, en die *van Roosenstein*, als een sterk verdeediger van dit gevoelen, in zyn werk heeft byeenverzameld, voorgesteld, en vervolgens dezelve stuk voor stuk wederlegd.

Het zoude voor ons bestek te wydloopig zyn, om alle de redenen door *van Roosenstein* bygebragt, en die een getal van zeventien uitmaaken, hier aan te haalen; veel minder kunnen wy ons inlaaten, met een verhaal, van de wyze op welke de Heer WILDRIK dezelve heeft zoeken te wederleggen, en ook onzes bedunkens inderdaad wederlegd heeft. —— Wy zyn altyd van gedagten geweest, dat de toevallen en verschynzelen, welke by de Schurft zig opdoen, niet alleen veel gemakkelyker en natuurlyker uit eene aanweezige scherpte, als uit Schurft-diertjes, kunnen verklaard worden; maar daar komen verscheiden toevallen by deeze Huid-ziekte voor, die zig byna niet, zonder ongerymdheid, alleen uit de aanweezigheid der diertjes, als de eenige oorzaak, laaten verklaaren; gelyk de Schryver in deeze Verhandeling wydloopig aantoont. —— Ondertusschen is het een nog vreemder gevoelen, wanneer *Linnæus*, en andere, ook de oorzaak van de Kinderpokjes, Mazelen, Loop en Roodeloop, uit diertjes willen afleiden. ——— Men kan, wel is waar, niet ontkennen dat de Lyders, in deeze Ziekten, zo wel als in andere, b. v. Galkoortsen, Rotziekten, enz. somwylen kleine-, somwylen Spoel-wormen, ontlasten, maar zoude het niet zo wel tegen de reden, als ook tegen de onloogchenbaare ondervinding aanloopen, indien men daarom de waare oorzaak deezer Ziekten in die ontlaste diertjes wilde stellen? ——— In de Verhandeling, voor ons, beroept zig de Schryver, tot wederlegging van dit gevoelen, op het getuigenisse van eenen *Tissot*, *Zimmerman*, *Lorentz*, *Heuerman*, *Whytt*, *Hannes* en anderen, welker getuigenisse in dit geval niet weinig afdoet.

Wy houden ons verzekerd, dat deeze Verhandeling van veelen met genoegen en voordeel zal geleezen worden, schoon wy niet voorby kunnen aan te merken, dat de Schurft, welke de Schryver 'er mede heeft laaten invloeijen, ons niet

zeer behaagd heeft, en dat de verdienſte van eenen *Linnæus*, en eenen *van Roo'enſtein* te groot en te algemeen bekend zyn, dan dat hunne dwaalingen, die zy met alle groote Mannen gemeen hebben, eene openbaare beſpotting verdienden.

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER'S *Tweede Genootſchap. Eerſte Stuk. Te Haarlem, by* J. Enſchedé en Zoonen, *en* J. v. Walré Junior, 1781. *Behalven het Voorwerk*, 87 *bladz. in gr. quarto.*

Benevens het *Godgeleerde Genootſchap van* TEYLER, te Haarlem, waarvan we onlangs gewag gemaakt hebben (*), is 'er, volgens den uitterſten wil van dien Heer, terzelfder plaatze, nog een Genootſchap opgerigt, 't welk men, in onderſcheiding van het opgenoemde, het *Tweede Genootſchap* heet: welke benaaming, zo men ons berigt, te meer verkoozen is, om dat het zelve zig over zo onderſcheiden Weetenſchappen uitſtrekt, dat het niet wel mogelyk ware, het zelve onder ééne algemeene hoofdbenaaming te brengen. Dit Genootſchap naamlyk gaat, over de *Natuur- Dicht- Historie- Teken-* en *Penningkunde.* Volgens de ſchikking van wylen den Heer *Pieter Teyler van der Hulst*, heeft dit Genootſchap, jaarlyks, by beurtwisſeling, eene Prysvraag over een onderwerp, dat tot ééne dier bovengemelde Weetenſchappen behoort, gemeen te maken; met toezegginge van den beloofden Eerprys te zullen ſchenken aan den Schryver, wiens Verhandeling, ter beantwoordinge van het gedaane Voorſtel, de hoogſte goedkeuring mogte wegdraagen; van welk alles de Voorreden voor dit Stuk een breeder berigt verleent. ——— Men kan hier uit afneemen, dat dit Genootſchap, een aanvang maakende met de *Natuurkunde*, vyf jaaren agtereen onderwerpen, die tot verſchillende Weetenſchappen betrekking hebben, ter behandelinge heeft voor te ſtellen, wanneer het, in 't zesde jaar, wederkeert tot de *Natuurkunde* en zo voort. Ingevolge hier van gaat dit eerſte Stuk over de *Natuurkunde*, waaromtrent het Genootſchap het volgende Voorſtel gemeen gemaakt heeft. Het belooft den vastgeſtelden gouden Eerpenning aan den geenen,

die alles wat tot nu toe, by de gedaane ontdekkingen, en

ge-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letter-oef.* III. D. bl. 389.

genomen proeven, geleerd en ondervonden is, omtrent de gephlogisteerde en gedephlogisteerde luchten, *dat is*, alle die ſoorten van luchten, welken meerder of minder PHLOGISTON [*vuurſtof*,] dan de gewoone lucht, in zich bevatten, *in de geregeldſte orde zal voorſtellen, op de duidelykſte wyze verklaaren, door nieuwe proefneemingen 't beste ophelderen, en hier uit de meeste nuttige gevolgen voor de zaamenleeving zal afleiden.*

De Eerprys, op de loflykſte volvoering van dit ſtuk geſteld, is toegekend aan den Heer *Martinus van Marum*, A. L. M. Med. et Phil. Dr. Phil. et Math. Lector, Directeur van 't Naturalien-Kabinet en Lid van de Holl. Maatſch. der Weetenſch. te Haarlem; wiens ingeleverde en bekroonde Verhandeling, over de *gephlogisteerde en ongephlogisteerde luchten*, in dit eerſte Stuk der Verhandelingen, door dit Genootſchap uit te geeven, het licht ziet. —— Zy, die zig op deezen tak van oefening toeleggen, zullen, op het doorbladeren deezer Verhandelinge, gereedlyk bemerken, dat de Heer *van Marum*, niet ſlegts door eene uitgebreide leezing van het geen over dit onderwerp geſchreeven is, maar nog veel meer, door eigen ondervinding, door zelf gedaane proefneemingen, juist geſchikt was, om dit onderwerp meesterlyk te behandelen. Zyn Ed. brengt hier, in een kort beſtek, met alle mogelyke klaarheid, by een, het hoofdzaaklyke van al het geene, dat tot op het jaar 1780, wegens de gephlogisteerde en gedephlogisteerde lugten, bekend was; en baant, in de ontvouwinge zyner proefneemingen deswegens, den weg ter verdere naſpooringe van een onderwerp, dat, gelyk hy doet zien, zo wel zyne nuttigheid als aangenaamheid, in 't onderzoeken en verklaaren veeler natuurlyke verſchynzelen, heeft.

Onze Natuurkundige onderzoeker meldt, by den aanvang, dat de hedendaagſche ſcheikundigen, door het Griekſche woord φλογιστον *Phlogiston*, de zuivere *vuurſtof* te kennen geeven, die in alle lichaamen, zo vloeibaare als vaste, begreepen is, ja zelfs een voornaam medezamenſtellend deel van dezelven ſchynt uit te maaken. Uit dien hoofde bevat dan ook de lugt van den dampkring eene zekere hoeveelheid van *Phlogiston*. Als nu de lugt van den dampkring eene grootere hoeveelheid heeft aangenomen, dan zy gewoonlyk heeft, zo noemt men ze *gephlogisteerde* lugt: en indien daarentegen eenige lugt eene mindere hoeveelheid bevat, dan in de lugt van den dampkring gewoonlyk begreepen is, wordt ze *gedephlogisteerde* lugt genoemd. —— Na deeze

voorafgaande verklaaring, maakt de Heer *van Marum* zyne Verhandeling tweeledig.

In de eerſte Afdeeling, bepaalt hy zig tot het ontvouwen van de *voortbrenging en den aart der gephlogisteerde en gedephlogisteerde lugten*; waarmede hy trapswyze voortgaat, om dus een aaneengeſchakeld berigt te geeven, van 't geen tot dit onderwerp betrekking heeft. Hieromtrent komt eerst in overweeging, op welke wyze de lucht van den dampkring gephlogisteerd wordt: dan, welke vermindering de lucht ondergaat, wanneer zy phlogiston aanneemt, en in hoe verre zy daarmede belaaden kan worden; en voorts waarin de gephlogisteerde lugt van de gewoone lugt verſchille. —— Omtrent dit laatſte is opmerkelyk, dat geen vlam of vuur in gephlogisteerde lugt kan beſtaan: als mede dat de lugt minder geſchikt is ter ademhaalinge, naarmaate zy meerder phlogiston aanneeme; zo dat ze, geheel van phlogiston verzadigd zynde, ter ademhaalinge geheel onbekwaam worde: en eindelyk, dat de planten weeliger groeien in gephlogisteerde, dan in gewoone lugt. —— Dus verre van gephlogisteerde lugt: wyders verklaart hy ons, uit welke zelfſtandigheden, en op wat wyzen, gedephlogisteerde lugt voortgebragt worde, en welke verſcheidenheid hierby plaats hebbe. Vervolgens toont hy aan, uit welke beginzelen de gedephlogisteerde lugt beſtaa, en waarin dezelve van de gewoone lugt verſchille; dat juist het tegengeſtelde van het opgenoemde oplevert. Vuur en vlam branden hierin veel ſterker; zy is veel geſchikter voor de ademhaalinge, en dieren leeven veel langer in dezelve; maar de planten groeien niet zo wel in gedephlogisteerde als in gewoone lugt. Voor 't overige is 't blykbaar, dat zy alleen hierin van de lucht van den dampkring verſchilt, dat zy minder phlogiston bezit; en dat de vermindering of inkrimping der lugt, wanneer zy gedephlogisteerd wordt, veel verder gaat, dan die van gewoone lugt.

Hier mede loopt de eerſte Afdeeling ten einde; en daarop is de tweede geſchikt, ter aanwyzinge, hoe de *natuurkennis van verſcheiden zaaken, uit de proefneemingen omtrent de gephlogisteerde en gedephlogisteerde lugten wordt opgehelderd; in hoe verre de eigenſchappen dier lugten hier uit verſtaan worden; en welke nuttige gevolgen dezelve mede brengen, of 'er uit kunnen voortvloeijen.* In de ontvouwinge hier van leert ons de Heer *van Marum* aanvanglyk, hoe die proefneemingen onbetwistbaar bewyzen, wat vuur en vlam is, en de verklaaring geeven van verſcheiden verſchynzelen, die

tot

tot het vuur betrekking hebben. Vervolgens brengt hy ons onder het oog, hoe deeze proefneemingen ons doen zien, waarin het nut der ademhaaling beſtaat; en waarom Dieren zonder dezelve, of in beſlooten of beſmette lugt niet kunnen leeven. —— 't Is naamlyk hier uit af te neemen, dat het nut der ademhaalinge daar in beſtaa, dat de ingeademde lugt eenig phlogiston uit het dier aanneemt; wordende het phlogiston door het bloed aan de ingeademde lugt in de longen medegedeeld, waardoor het zig van zyn overtollig phlogiston ontlast. Eene ontlasting, welke voor het dierlyk leeven zo volſtrekt noodzaaklyk is, dat het geen ſtand kunne houden, wanneer het dier zig in eene lugt bevindt, welke met phlogiston verzadigd is; aan welke het gevolglyk zyn overtollig phlogiston niet kan mededeelen. Dit leert ons dan tevens, niet alleen, waarom de Dieren in beſlooten lugt ſterven, maar ook wat de oorzaak zy van het ſtikken in lugten, die door glimmende koolen, of op eenige andere wyzen, met phlogiston opgevuld zyn; als mede van den dood by het verdrenken en wurgen; en toont ons dat het ſterven van dieren in zeer verylde lugt dezelfde oorzaak heeft. En hier uit ontdekt men nu de waare reden, waarom moeraſſige landen, die veel ontvlambaare lugt opgeeven, zoo ongezond zyn: te weeten, die ontvlambaare lugt deelt den dampkring zo veel phlogiston mede, dat dezelve daardoor minder geſchikt worde voor de ademhaalinge der dieren. —— De Heer *van Marum*, op dit voetſpoor voortgaande, merkt verder op, dat die proefneemingen ons leeren, hoe de natuur, daar de lugt van den dampkring dagelyks ſterk met phlogiston belaaden wordt, noodwendig middelen moet gebruiken, om die lugt van dat phlogiston te zuiveren, op dat zy voor de dierlyke ademhaaling, en de onderhouding van vuur en vlam geſchikt blyve. Zulks leidt hem ter naſpooringe van 't geen die proeven ter ontdekkinge deezer middelen aan de hand geeven. —— Volgens zyne opmerking komen de winden in dit geval niet als een voldoenend middel voor; en even min kan hy berusten in het denkbeeld, dat deeze zuivering te wege gebragt zou worden, door de verſpreiding van het phlogiston, in het hoogere gedeelte van den dampkring. Agtervolgende proefneemingen op de zuivering der Lugt, door middel van Gewaſſen, geeven ons, gelyk zyn Ed. doet zien, grond, om te ſtellen, dat de natuur zig van dat kragtdaadig middel bedient, zuiverende, by aanhoudendheid, de lugt, grootendeels door de gewaſſen, van het aangenomen phlogiston, met

met het zelve op te ſlorpen; zo dat ze ter ademhaalinge, enz. kunne blyven dienen. Dan dit kan, gelyk hy vervolgt, het eenige middel niet zyn, gemerkt het niet altoos toereikende is. Wat het denkbeeld betreft, dat de golven der zeeën en meiren 'er zeer veel aan toebrengen; zyne eigene proefneemingen wederhouden hem, dit toe te ſtemmen; twyfelende egter niet, of ze brengen 'er nog wel iets aan toe: terwyl het tevens by hem vast ſtaat, dat 'er nog kragtdaadiger middelen door de natuur gebezigd worden, die veelligt toevallige ontdekkingen vervolgens aan den dag zullen brengen. ——— Ter nadere opheldering van het bovenaangeduide, wegens de zuivering der Lugt, door middel van Gewaſſen, (dat hier bovenal in aanmerking komt,) verledigt zig de Heer *van Marum* voorts tot een onderſcheiden verſlag der laatſte proefneemingen van Dr. *Ingenhousz*, die dit ſtuk vry wat lichts byzetten. Naar uitwyzen dier proefneemingen ſtrekken de lugtbuizen der planten, als de longen van de dieren, om de lugt van den dampkring te ontvangen, dezelve eenigen tyd te behouden, en dan weder aan den dampkring over te geeven. Dit inen uitademen der lugt, of deeze ademhaaling der planten, is meerder of minder, naarmaate dat zy aan een ſterker licht en aan de zonneſtraalen bloot geſteld zyn. De ingeademde lugt geeft een gedeelte van haar phlogiston aan de planten over, en wordt by dag, door de bladen der planten, als gedephlogisteerde lugt uitgeademd; waardoor de lugt meerder of minder gezuiverd wordt, naar maate dat de planten aan een ſterker licht bloot geſteld zyn; terwyl ze daarentegen by nagt, op duistere plaatzen, of in digte ſchaduw, eene zeer geringe hoeveelheid lugts geeven, die gephlogisteerd is. De *bladen* en *jonge ſpruitzels* geeven *alleen gezuiverde lugt*; de volwaſſen bladen geeven meer en zuiverder lugt dan de onvolwaſſen: maar de *wortels*, *bloemen* en *vrugten* geeven weinig lugts, die altoos *gephlogisteerd* is, geevende dus weder phlogiston aan de lugt over, waardoor dezelve beſmet wordt; gelyk zo ook de planten, de eene min de andere meer, wanneer zy geen gedephlogisteerde lugt uitademen, de lugt beſmetten met het phlogiston, dat zy uitgeeven. En eindelyk leeren die proeven, nevens anderen, dat het phlogiston, het geen de planten van de ingeademde lugt aanneemen, haar waarſchynlyk tot voedzel dient. —— Aan het voorſtellen hier van hegt onze opmerkzaame Natuurbeſchouwer eene leerzaame bedenking,

raar

raakende de wysheid der Godlyke ſchikkinge in deezen, welke ons goeddunkt geheel over te neemen.

„ Indien men nu, zegt hy, deeze ontdekkingen omtrent de ademhaaling der planten, en die geene die het nut der dierlyke ademhaaling aantoonen, met elkander vergelyke, dan geeven zy eene treffende beſchouwing, die ons over de eenvouwige orde, door welke de groote Schepper der Natuur in ſtand houdt, doet verbaasd ſtaan, en aan ons zwak begrip een ſchitterend voorbeeld Zyner oneindige Wysheid voor oogen ſtelt.

„ Dieren en planten ademen dan beiden de lucht, doch tot verſchillende tot tegenovergeſtelde eindens. De lucht ondergaat by haare ademing, door dieren en planten, tegenovergeſtelde veranderingen, die juist zodanig zyn, dat, daar de lucht, by haare ademing door de dieren, onbekwaam wordt, om weder tot dierlyke ademhaaling te dienen, zy integendeel, by haare ademing door de planten, juist die verandering ondergaat, die haar weder tot de dierlyke ademhaaling bekwaam maakt. Het dierlyk lichaam heeft doorgaans te veel phlogiston: de voedzels en vochten, welke menſchen en dieren gebruiken, houden meer phlogiston in, dan het dierlyke lichaam bevatten kan. Dit overtollig phlogiston is voor het dierlyk ſtelzel zo ſchadelyk, dat, zal het blyven leeven, het zich van het zelve ontlasten moet. Om dit overtollig phlogiston te ontlasten, heeft de Schepper aan de dieren de ademhaaling gegeeven. De lucht van den dampkring heeft ook juist die geſteldheid, dat zy het overtollige phlogiston uit ons bloed kan overneemen: zy wordt ten dien einde in de longen ingeademd, raakt daar de tedere vaatjes, door welken het bloed doorloopt, en trekt door dezelven het overtollige phlogiston uit het bloed aan. Dan de lucht kan maar eene zekere hoeveelheid phlogiston aanneemen: de dampkring zou dus, door de geduurige ademing, met phlogiston opgevuld worden, en dan, geen phlogiston meer kunnende aanneemen ter inademinge eindelyk geheel onnut zyn, indien de Schepper geene middelen beſtemd hadde, door welken de lucht van het aangenomen phlogiston gezuiverd werd. Deeze zyn de *Planten*. De planten ademen de lugt, gelyk de dieren: die zelfde lucht, die door het ademen der dieren onnut geworden is, ter hunner inademinge, is dan zeer heilzaam voor de planten. Het phlogiston van die lucht gaat in de planten over, en haar groey en leeven wordt hierdoor bevorderd. De lucht wordt dan in de planten gezuiverd van het

het phlogiston, het geen zy, by de ademing der dieren, had aangenomen, en door welks vermenginge zy ter ademhaalinge was ongeſchikt geworden: zelfs verliest de lucht in de planten veel meer phlogiston, dan haar door de dierlyke ademhaaling wordt meêgedeeld. Derhalven is de lucht, zo als zy door de planten wordt uitgeademd, voor de ademhaaling der dieren, by uitneemendheid bekwaam, en zy verbetert dus de lugt van den dampkring.

„Welk eene ſchoone ſchikking, door welke de hoogstwyze Albeſtierder voor de onderhouding van het leeven van dieren en planten gezorgd heeft! Geen twyffelaar kan, dunkt my, zoo redenloos zyn, dat hy zich niet, by zulk eene beſchouwing, als die van deeze waarheid, van het beſtaan eenes oneindig wyzen Scheppers overtuigen laate."

De Heer *van Marum* zyn hoofdonderwerp voorts vervolgende, toont ons wyders, dat de proefneemingen omtrent de gephlogisteerde en de gedephlogisteerde lugten, ons de beginzelen leeren kennen, uit welken de dampkring beſtaat; te weeten, uit zuur, aarde en phlogiston: als mede bewyzen, dat de electriſche ſtof of phlogiston zelve zy, of 'er ten minſte voor het grootſte gedeelte uit beſtaa. En eindelyk brengt hy ons nog onder het oog, welke gevolgen, die ten nutte van de menſchen of de zamenleeving dienen, de ontdekkingen omtrent deeze lugten medebrengen, of uit dezelven kunnen voortvloeien: waaronder hy voornaamlyk het volgende betrekt. ——— Zy leeren ons, waarin de beſmetting der lugt beſtaat, die dezelve ter ademhaalinge onbekwaam maakt; door welke oorzaaken deeze beſmetting te wege gebragt wordt, en wat men ter voorkominge van dezelve te vermyden hebbe: by welke gelegenheid onze Autheur eenige leſſen van voorzigtigheid voorſchryft, die met vrugt in de zamenleevinge gade geſlaagen kunnen worden. ——— Wyders hebben die ontdekkingen ons gebragt tot de uitvinding van den *Eudiometer*, of het werktuig, waardoor men de lugt van alle plaatzen beproeven kan, in hoe verre zy ter ademhaalinge geſchikt is; 't welk in veele gevallen van een aanmerkelyk nut kan zyn. ——— Daarenboven toonen ze ons, hoe men van de boomen en planten gebruik kan maaken, ter zuiveringe van de lugt, zo openlyk in ſterk bevolkte plaatzen, als byzonder binnens kamers: in welk laatſte geval de voorzigtigheid egter vordert, dat men de plantgewaſſen alleen by dag, en dan nog wel in den zonneſchyn, of ten minſten in 't ſterkſte licht, in zyn vertrek plaatze: mitsgaders, dat men tot dit oog-

oogmerk weinig bloeiende gewasſen moet verkiezen. ——— Laatstlyk doet de Heer *van Marum* ons nog opmerken, hoe 'er, uit het geene wy van de gedephlogisteerde lugt hebben leeren kennen, alleszins gegrond af te leiden zy, dat men zig in veelerleie gevallen op eene heilzaame wyze van deeze lugt zou kunnen bedienen, vooral in 't geneezen van zommige ziekten, en wel inzonderheid in 't herſtellen van drenkelingen en min of meer geſtikten; die men, door 't inbrengen van gedephlogisteerde lugten, veelligt ten ſpoedigſte van die doodelyke ophooping van phlogiston zou kunnen ontlasten. Deswegens genomen proeven van laater tyd begunſtigen reeds dit denkbeeld van den Geneesheer *van Marum*, en ſtrekken ter aanmoediginge, om dezelven verder voort te zetten.

Tafereel van Natuur en Konst. Agttiende Deel. Te Amſterdam, by P. Meijer, 1781. *In octavo* 324 *bladz.*

Op de in het zeventiende Deel voorgeſtelde algemeene beſchouwing van *Amerika*, volgt in dit tegenwoordige, naar het beraamde plan, die van *Zuid-Amerika* in het byzonder; welke, naar de ſchryfwyze, in dit leerzaame Werk gewoonlyk gehouden, ingerigt is. ——— Ze verleent ons, in de eerſte plaatze, eene Aardryks- en Landkundige beſchryving van dat aanmerkelyke gedeelte der nieuwe Waereld, welke ingerigt is naar de bezittingen der vier Europiſche Mogendheden in dat Gewest; te weeten, de Spaanſche, de Portugeeſche, de Nederlandſche en de Franſche bezittingen. Vervolgens een berigt van de lichaamsgeſteldheid, geaartheid en gebruiken der Zuid-Amerikaanen. Hieraan wordt gehegt een geſchiedkundig verſlag der lotgevallen van dit Schiereiland, voornaamlyk van *Peru* en *Chili*, welke gewesten daaromtrent bovenal in aanmerking komen. Wyders eene ontvouwinge van 't geen de Natuurlyke Historie betreft, zo ten aanzien van de delſtoffen, als de plantgewasſen en de dieren. En eindelyk wordt dit Deel beſlooten, met eene melding van etlyke natuurlyke zeldzaamheden; waar by men nog gevoegd heeft een kort berigt van het wedervaaren der Franſche en Spaanſche Starrekundigen, omſtreeks *Quito*, (liggende op 45 minuten Zuiderbreedte, en dus byna regt onder de linie;) werwaards deezen en wel bepaaldlyk in de vlakte van *Yaruqui*, een Dorp ten Noordoosten van *Quito*, zig begeeven hadden, om de hoegrootheid

heid der graaden van breedte aldaar, met alle mogelyke naauwkeurigheid, te meeten, ten einde uit de vergelykingen van de waarneemingen door den Heer *de Maupertuis* en anderen, by *Tornea* in Lapland gedaan, eene nadere bepaaling, aangaande de waare gedaante des Aardkloots, te kunnen maaken. —— Om uit de menigvuldige byzonderheden hier voorkomende, eene ter mededeelinge uit te kiezen, zullen wy ons bepaalen tot de ongunſtige beſchryving van het gedierte, dat men *Luiaards* noemt; waartoe wy ons te eerder bepaalen, om de zelfde reden, waarom die in dit Stukje geplaatst is.

„ 'Er zyn, zegt de Schryver, in Zuid-America, twee dieren, waaromtrent de natuur, zo men het dus mag uitdrukken, eene harde ſtiefmoeder ſchynt geweest te zyn; ik meen de *Unau* en de *Ai* of de zogenoemde *Luijaarts*; en ik voeg hen, ſchoon twee onderſcheidene dieren, volgens de uitſpraak van den grooten Natuurbeſchouwer, de Graaf *De Buffon*, op zyn voorbeeld, egter te ſamen, om hen zelfs meestal met zyne woorden te beſchryven, te meer, om dat die beſchryvingen nog niet in 't Nederduitsch zyn uitgegeven, en misſchien nog in langen tyd niet uitgegeven zullen worden.

„ Zo werkzaam, zo gunſtig, als de Natuur zig in zommige dieren vertoont, zo bekrompen, zo kaarig, ſchynt zy in de Luyaarts geweest te zyn; want het is minder de luyheid, die hen ongelukkig maakt, dan het gebrek in hun maakzel. Geene ſnytanden noch hondstanden, duistere en overdekte oogen; het kaakebeen zo log als dik; het hair plat en gelyk als droog gras; de dyebeenderen gebrekkig ingekast en byna buiten de heupen; de beenen al te kort, kwaalyk gedraaid, en nog ongunſtiger eindigende; geene trede of voet onder aan de beenen; geene duimen; geene afzonderlyk beweegende vingers; maar twee of drie ten uiterſten lange nagels, naar beneden omgebogen, die zig niet dan te ſamen bewegen kunnen, en meerder nadeel doen in 't gaan, dan voordeel in 't klauteren; langzaamheid, traagheid, domheid, verlating, om zo te ſpreeken, van zigzelven, en eene hebbelyke ſmart, zyn de gevolgen van dit ongunſtig maakzel; geene wapenen om aan te vallen of zig te verweeren; geen middel van veiligheid; geen heul in de vlugt; bepaald, ik zeg niet tot hun geboorteland, maar tot den kluit gronds, tot den boom, waar op zy leeven; niet meer dan eene roede van zes voet in een uur kunnende voorttrekken; zig met ſmart, en eene klaagen-

gende ſtem, welke zy nog niet dan des nagts durven laaten hooren, voortſleepende, vertoonen zy in alles een medelydenswaardigen ſtaat.

„ Deze arme dieren inderdaad kunnen, by gebrek van tanden, noch eenigen prooy aantasten, noch zich met vleesch voeden, noch zelfs gras eeten. Genoodzaakt van bladeren en wilde vrugten te leeven, verſlyten zy hunnen tyd met zig van den eenen boom tot den anderen voort te ſleepen, en, daarby gekomen zynde, hebben zy nog veel tyds noodig om tot aan deszelfs takken voort te kruipen. Onder deze traage en droevige werkzaamheid, die zomtyds eenige dagen duuren moet, moeten zy den honger, en misſchien de uiterſte behoefte, uitſtaan. Aan hunnen boom gekomen, klimmen zy daar niet weder af; zy haaken zig aan de takken, zy berooven hem by gedeelten, eeten de bladen van yder takje na malkanderen af, en brengen dus verſcheiden weeken door, zonder hun voedzel met eenig vogt te kunnen vermengen; en na dat zy dus allen hunnen voorraad opgeteerd, en den boom kaal gegeeten hebben, blyven zy daar nog op, wederhouden door de onmogelykheid van daar af te komen. Eindelyk, wanneer de behoefte zig op nieuw doet gevoelen, en ſterker wordt dan de vrees voor het doodsgevaar zelve, ſtorten zy, niet kunnende afklimmen, zig plotſelyk neder, en zy vallen als een blok, als een klomp zonder werkzaamheid; want hunne ſtyve en logge beenen hebben den tyd niet van zig uit te ſtrekken, om den val te breeken.

„ Op de aarde ſtaan zy voor de aanvallen van alle hunne vyanden bloot; dewyl hun vleesch niet geheel ſlegt is, worden zy van menſchen en roofdieren tot voedzel gezogt. Zy ſchynen weinig voort te teelen, en indien zy al dikwils mogten werpen, zal het getal der jongen ten minſten niet groot zyn; want zy hebben maar twee prammen. Alles loopt derhalven ſamen om hen te verdelgen, en egter beſtaat de ſoort: maar zie hier welke voorzorgen de wyze en goede Schepper heeft gedragen voor dieren, die, even als alle andere Schepzelen, het maakzel zyner handen zyn.

„ De Luyaarts, ſchoon traag, ongunſtig geformeerd, en bykans onbekwaam voor beweging, zyn hard, ſterk van geſtel en langlevende; zy kunnen de onthouding van alle voedzel langen tyd uitſtaan; met dik en droog hair bedekt, en geene beweging kunnende maaken, verſpillen zy weinig van hun voedzel, en worden vet door de rust, hoe ſchraal hunne ſpyzen ook zyn; doch zy hebben nog een ander

voordeel. Schoon geene hoornen op 't hoofd, of hoeven aan de voeten, of fnytanden in het onderſte kaakebeen hebbende, behooren zy egter onder de herkaauwende dieren, en hebben, even als deze, vier maagen: dus kunnen zy door de hoeveelheid van het voedzel, dat zy op eene reis neemen, goed maaken, 't geen aan de hoedanigheid van het zelve ontbreekt. Voor 't overige hadden wy misſchien reeds vroeger van dit Dier moeten melden, dat het ten naastenby de grootte heeft van een Bunſum, of van een Vos."

By dit byzonder berigt van den Luiaard, zullen wy nog voegen eene algemeene aanmerking van den Graaf *de Buffon* over de Dieren in Amerika, en byzonderlyk in Zuid-Amerika. „ De oneindig groote landen van dit waereld-deel, zegt hy, waren, by derzelver ontdekking, ſlegts met eenige handen vol menſchen, om zo te ſpreken, beſlagen, en ik denk dat men zoude mogen zeggen, dat 'er in geheel Amerika zo veele menſchen niet waren, als men werkelyk in de helft van Europa telt. Die ſchaarsheid in de menſchelyke ſoort veroorzaakte den overvloed, dat is te zeggen, de menigte, of het grootere getal, in ydere ſoort van dieren, die daar t'huis hoorden; zy hadden veel minder vyanden en veel meer ruimte. Alles begunſtigde derhalven hunne vermenigvuldiging, en ydere ſoort was zeer talryk in *Individus*. Maar het was niet eveneens met het volſtrekt getal der ſoorten; zy waren in kleinen getale, en, zo men haar met dat der ſoorten van de oude wereld vergelykt, zal men bevinden, dat het misſchien geen vierde, en ten hoogſten een derde gedeelte bedraagt. Indien wy tweehonderd ſoorten van viervoetige dieren in de geheele bewoonbaare of bekende wereld ſtellen, zullen wy meer dan honderd en dertig ſoorten in de oude, en minder dan zeventig in de nieuwe wereld vinden; en, zo men 'er de ſoorten van aftrekt, die aan de beide werelden gemeen zyn, dat is te zeggen, de zulken, die de koude verdraagen kunnen, en die dus, door de landen van 't Noorden, uit de oude naar de nieuwe wereld hebben kunnen overgaan, zal men niet veel meer dan veertig ſoorten van dieren vinden, die aan de nieuwe wereld natuurlyk eigen zyn. De leevende Natuur derhalven, (altyd naar vaste regels werkende, altyd aan de wyze wetten van den Schepper en Albeſtierder onderworpen,) is daar minder werkzaam, minder verſcheiden, en, wy mogen zelfs zeggen, minder ſterk. Want niet ſlegts zyn de ſoorten in minderen getale, maar de oorſpronkelyke dieren van Amerika zyn in 't algemeen ook veel kleiner dan

die

die der oude wereld; en daar is niet één dier in Amerika, 't welk men met den Olyfant, den Rhinoceros, het Rivierpaard, den Dromedaris, den Kemelpardel, den Buffel, den Leeuw, den Tyger, enz. vergelyken kan. Het grootst van alle dieren van Zuidelyk Amerika is de *Tapir*, of *Tapiieretta*, van *Brazilien*: dit dier, het grootst der oorspronkelyke dieren van Amerika, heeft de grootte van een kalf van zes maanden, of van een zeer kleinen muilezel; want men heeft het met het een en ander dezer dieren vergeleken, schoon het daar in 't geheel niet naar gelykt."

Verzameling van Stukken, tot de dertien vereenigde Staaten van Noord-Amerika betrekkelyk. Te Leyden, by L. Herdingh, 1781. *Behalven het Voorwerk*, 300 *bladz. in gr. octavo.*

In deeze Verzameling ontmoet men een aantal van Stukken, die ter gegronder kennisse van de Amerikaansche Constitutien dienen (*): een onderwerp van gewigt voor de Nederlandsche Natie, inzonderheid daar ook ons Gemeenebest nu de Onafhangelykheid dier vereenigde Staaten erkend heeft; waarvan het Vaderland zig, op goeden grond, de heilzaamste vrugten belooft.

De eerste plaats in deeze Verzameling bekleedt een Brief van zyn Excell. den Heer *J. Trumbull*, Schildkn. Gouverneur-Capitein-Generaal en Commandant en Chef van den Staat van *Connecticut*, aan Jr. *J. D. van der Capellen* beschreven in de Ridderschap van Overyssel, &c. Dezelve behelst, na een voorafgaand kort berigt van den vroegeren toestand der Colonisten, een verslag van den aanvang des burgerkrygs in die Gewesten, door het Engelsche Ministerie veroorzaakt, met den voortgang hier van tot een openbaaren oorlog, en de gevolgen daar van zints den aanvang van het jaar 1775, tot in het voorjaar van 1780: met eene wederlegging van eenige tegenbedenkingen, en aanmerkingen over het handhaven der Vryheid tegen Engelands Dwingelan-

(*) Men vereenige deeze Stukken met de *Verzameling der Constitutien deezer Staaten van Amerika*, waarvan het eerste Deel het licht ziet, en het volgende eerstdaags verwagt wordt; uitgegeeven te Dordrecht, by *F. Wanner*, van welke wy gewag gemaakt hebben, in deeze onze *Letteroefeningen* III D. bladz. 607.

landy. —— Aan deezen Brief zyn gehegt, de Artikelen van Regeering van *Connecticut*, op den 14 January 1638 goedgekeurd, waaruit men de toenmaalige Regeeringsform van dat Gewest, door het Engelſche Hof onbetwist gelaaten, leert kennen. —— Hierby komen voorts eenige getuigſchriften van de verregaande mishandelingen der Engelſchen, aan eenige perſoonen, waaruit men hunne wreedaartige woede kan afneemen. —— Daar nevens zyn gevoegd, de Vraagpunten, betrekkelyk tot den tegenwoordigen ſtaat en magt van zyne Majeſteits Volkplanting van *Connecticut*, opgegeeven door zyns Majeſteits Secretaris van Staat, 5 July 1773; met de Antwoorden hier op te rug gezonden door den Gouverneur en Maatſchappy dier Volkplantinge, 4 October 1774: welk Stuk ons eene nadere kennis van den toeſtand van dat Gewest verleent.

Op deeze ſtukken, die byzonderlyk den Staat van *Connecticut* betreffen, volgen de Artikelen van Confœderatie en eeuwige Unie, tuſſchen de dertien vereenigde Staaten van Noord-Amerika, door het Congres beraamd, den 5 December 1777. Een Stuk, dat, de grondſlagen en wyze der vereeninginge dier Staaten behelzende, door alle deservaarenen voor een Meeſterſtuk der Staatkunde gehouden wordt.

Verder behelst deeze Verzameling nog eenige ſtukken, die inzonderheid den Staat van *Maſſachuſetts-Bay* aangaan. (1.) Eene aanſpraak der Vergaderinge, gelast tot het vervaardigen eener nieuwe Regeeringsvorm voor dien Staat, aan haare Principaalen; waar in het daartoe gemaakte Plan, met aanwyzing van de reden voor deszelfs inrigting, ter nadere onderzoekinge voorgedraagen wordt. (2.) De Conſtitutie zelve, zo als die, na voorafgaande goedkeuring van 't Volk, eenpaarig aangenomen, en voor eene ſteedsduurende Grondwet dier Republyk verklaard is. (3.) De Redenvoering door den Heer *J. Hancock*, uitgeſproken op den 31 October 1780, by de aanvaarding van zynen post, als eerstgekooren Gouverneur van dien Staat. En eindelyk (4.) eene Leerreden van *S. Cooper*, Dr. in de Godgeleerdheid, uitgeſproken op den 26 October 1780, den eerſten dag van 't begin der Conſtitutie en inwying van 't nieuwe Staatsbeſtuur, van 't Gemeenebest van *Maſſachuſetts-Bay*. Deeze Papieren met elkanderen verleenen ons een denkbeeld der geſteldheid dier Regeeringsvorm, waaruit men ten klaarſte kan afneemen, dat eene ſchrandere oplettendheid hier, om zo te ſpreeken, alles heeft ga-

gadegeſlaagen, om het welzyn dier Volkplantinge te vestigen: en de Redenvoering van den Heer *Hancock*, benevens de Leerreden van den Eerwaarden *Cooper* ontvouwen ons de in zulke omſtandigheden juist vereischte denkbeelden, met eene manlyke taal, die recht geſchikt was, om invloed te hebben, op de harten van een Volk, dat zig van een dwingelandisch juk ontſlaagen zag; en die alle braave Voorſtanders van Burgerlyke en Godsdienſtige Vryheid, met genoegen, kunnen leezen en herleezen.

Men heeft deeze Verzameling in 't Nederduitsch uitgegeeven met eene Vooraffpraak aan onze Landsgenooten, die, van wegens derzelver inhoud, nog eene byzondere melding vordert. —— *Junius Brutus*, zo als de Schryver zig noemt, met een innerlyk genoegen ziende, dat 'er in Nederland nog Mannen gevonden worden, die de zaak der Vryheid ernſtig ter harte neemen, vleit zig met het denkbeeld, dat eene oplettende beſchouwing van het voorgevallene in Amerika, nog dienen kan, om die edele zugt alleszins te verſterken, meerder te verleevendigen en kragtdaadiger uit te breiden. Dit noopt hem, met de afgifte deezer Papieren, welken dit ſtuk ophelderen, en toonen wat men van zodanig een Volk in 't handhaaven der Vryheid te wagten heeft, om, in zyne Vooraffpraak, de onwankelbaare grondſlagen van dit Nieuw Gemeenebest aan te wyzen, en door eenige meer algemeene bedenkingen de kragt van veele tegenwerpingen te ontzenuwen. Onze Autheur, zulks in een helder licht geſteld hebbende, merkt aan, dat alle volken, die nog eenigen prys in de vryheid ſtellen, als behooren te reikhalzen, om met die bewoonderen van Noord-Amerika door naauwere banden vereenigd te worden; en dat bovenal de gelykſoortigheid van ſtaat en lotgevallen, in veelerleie opzigten, by elk welgezind Nederlander voor de Amerikaanen moet pleiten. 't Is hem niet onbekend, dat veele voorgeeven weinig overeenkomst tusſchen de omſtandigheden der Noord-Americaanſche Staaten en die van deeze Gewesten te kunnen vinden; doch dezulken moeten, zo zy niet ter kwaader trouwe handelen, onkundig zyn in de wederzydſche Geſchiedenisſen. En komt het 'er op aan om de zaak van beide de Volken van oproerigheid vry te ſpreeken, zo vertoont zig de zaak van Amerika niet min gunſtig dan die der Nederlanden. Maar de Schryver agt het niet noodig daarop ſtaan te blyven, gemerkt het den verſtandigen overbekend is, hoe een Volk geregtigd zy, om een verwaaten dwingeland te vernederen. Alleenlyk is 'er ééne bedenking, die hy oordeelt

niet wel met ſtilzwygen voorby te mogen gaan: te weeten, dat de opſtand der Amerikaanen min verdeedigbaar zou zyn, dan die der Nederlanderen, —— om dat onze Voorvaders de wapens om den Godsdienst hadden opgevat. —— Nademaal dit denkbeeld, hoe menigmaalen wederleid, nog dikwerf met veel ophefs voorgedraagen wordt, zoo oordeelt hy 't niet ten onpaſſe, de voornaamſte bewyzen voor het tegendeel in een te trekken, niet twyfelende, of elk onzydige zal, op de beſchouwing hiervan, van de klaarblyklyke waarheid overtuigd worden: „ Dat de Godsdienst noch de „ beweegoorzaek, noch de grondſlag, noch het voorgeven „ van den opſtand in Nederland, noch der afwerpinge van „ 't juk van Spanje geweest is: en dat de Nederlanden, — „ 't geen men nu den Americaenen ten laste legt, — even „ weinig in eens den uiterſten ſtap gewaegt, maer telkens „ de gedaene aenbiedingen verworpen, telkens nieuwe ei„ ſchen gevormt hebben, —— eer zij den allergewigtigſten „ hunner onafhangelijkheid open leiden." —— Onze Autheur, dit bewys in deszelfs volle kragt beknoptlyk aangedrongen hebbende, erkent verder, dat 'er tusſchen beide de Gemeenebesten altoos een aanmerkelyk onderſcheid zal overblyven, maar een onderſcheid, gelyk hy met korte woorden ontvouwt, ten voordeele der Amerikaanen: 't welk onze verbindtenis met dat Volk te ſterker aanpryst, en *Junius Brutus* deeze zyne aanſpraak aldus ten einde doet brengen.

„ Welke uitſtekende voordeelen, Mijne Landgenooten, moeten de verbindtenis met zulk een aenzienlijk Volk, —— vrijgevogten als wij, —— rijk in alle natuurlijke voortbrengſels der aerde, —— rijk in alle gezellige en burgerlijke deugden, —— thans onafhangelijk van alle andere Natien, —— door de grootſte magten van Europa, —— openlijk, helmelijk, getroeteld, begunſtigd, —— welke voordeelen moeten zulk eene verbindtenis vergezellen!

„ Onze Koophandel, —— onze Zeevaert, —— onze Fabrieken, —— alles kan door Noord-America in zijnen voorigen bloei herſteld worden, —— indien wij willen, —— indien wij den ouden prijs op de naerſtigheid en zuinigheid ſtellen, en den altaer der goede trouwe weer op willen bouwen. Door 't voorbeeld van America kan 't bijna uitgebluschte vuur der liefde voor 't Vaderland op nieuw ontſtooken, —— en de zugt voor de vrijheid en onafhangelijkheid in aller boezems opgewekt, en in aller harten de gedagten, —— om zich bij dezelve —— tegen allen te handhaeven, gevormd en herboren worden. —— Dan

zal

zal ons geen vreemdeling meer verwijten, —— dat geen Volk ſlaefſcher kruipt, indien men 't den naem van VRIJ wil ſchenken; dan zal Nederland eerlang weder een Volk van Helden uitleveren, —— 't welk, —— alleen der wetten onderdaenig, zijnen ouden roem zal doen herleven, —— en den eerbied, en de hoogachting, en de vriendſchap van alle volken tot zich trekken. —— Dan zal Nederlands Volk, met dat van Amerika vereenigd, der Dwingelanden geeſel en ſchrik, der burgerlyke, der godsdienſtige vrijheid ſteun en bolwerk, de ſchuilplaets der verdrukten, de voorraedſchuur der geheele waereld, 't kweekſchool der kunſten en wetenſchappen, en de verblijfplaets der deugd en godsvrucht worden."

Verzameling van Gedenkſtukken in Nederland. IIde Deel Iſte Stuk. Bevattende Dordrecht. *In 's Gravenhage, by* H. H. v. Drecht, 1781. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 70 *bladz. in gr. octavo.*

Naar het bedoelde, met de uitgave deezer Verzamelinge, waarvan wy een breeder berigt gegeeven hebben, toen ons het eerſte Deel in handen kwam (*), behelst dit Stuk het merkwaardige dat de Stad *Dordrecht* oplevert, ten aanzien van Grafſchriften en andere By- of Opſchriften, met meer gedenktekenen van dien aart; waarnevens voorts die van *Haarlem* en *Leyden* in dit Deel zullen volgen; welken, vermoedelyk, ruimer ſtoffe aan de hand zullen geeven, dan *Dordrecht* verleent. Zie hier intusſchen de beſchryving van den marmeren Predikſtoel in de Groote Kerk te *Dordrecht*, die een Pronkſtuk van Beeld- en Steenhouwkunde is.

„ De nieuwe Predikſtoel, zegt onze Schryver, alhier geplaetst in den jaere 1756, verſtrekt niet alleen, als een Gedenkſtuk eener Edelmoedige Mildadigheit, aen deze Kerk tot ſieraed en luister, maer ook aen den Gever ter onſterflyke Eere en Roem.

„ Wylen den Heer HENRIK van VUGT, in zyn leven Rafinadeur in deeze Stad, heeft daer toe by uiterſte wille gemaekt een ſomme gelds, die men begrootte op 25000 guldens. De aengeſtelde volbrengers van 's Mans laetſte wille waren de Heeren GYSBERT DE LENGH en PIETER VERNIMME, zyne goede Vrienden, die dit Kunſtſtuk hebben doen vervaerdigen, door den vermaerden Kunſtenaer ASTMUS FRAUEN, Admiraliteits Beeld- en Steenhouwer te Amſterdam.

„ Deze Heerlyke Kanſel is uit wit Statue-marmer gebeiteld,

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* VI. D. bl. 415 en 416.

heeft de Hoogte van 10 en de Breedte van 5 Voeten en 5 duimen: zynde het Voetſtuk de helft van die hoogte; de andere helft vervat die van den Kelk of Stoel zelven, die, in zyn geheel beſchouwd, eigenlyk groot vierhoekig, maer, ten aenzien zyner ronde hoeken, klein achtkant is gevormd. De Trap is ter linkerzyde, en heeft 10 marmeren treeden; op deeze praelen twee kunſtig gegooten Leuningen uit Koper. De Kap en het Doophek zyn uit Mahonihout vervaerdigd, door JAN VAN DER LINDE, Mr. Timmerman te Dordrecht; deeze Kap heeft de Hoogte van bynа 30, en de Breedte van 13 a 14 voeten. Timmer- en Beeldwerk verdienen opmerkinge en lof. Dit Kunſtſtuk word verſierd aen de voorzyde met het Wapenſchild van den voornoemden Geever; en aen de andere zyden met eenige opene Schilden, alle omvangen met Bloem- en Vrugtfeſtonnen.

„ Voorts is de geſchiedenis van 's Heilands Doop in de voorzyde des Predikſtoels; die, daer Jeſus de Leeraeren in den Tempel onderwyst, ter regterhand; en daer hy op den berg zyne Leerlingen en het Volk leeraert, aen de linkerzyde, op de Deure, in *Basrelieve*, of halfverheven, kunst- en werktuigkundig uitgehouwen; gelyk ook de vier *Termen*, of Paelbeelden, die den rand des Predikſtoels onderſteunen op de vier ſmalſte zyden: deze beelden vertoonen het Geloof, de Hoop, de Liefde en de Standvastigheid; en zyn kenlyk aen den Bybel, het Anker, een vlammend Hart en Pylaer, die zy in de regterhand vast houden, onderſteunende met de linker den bovengemelden rand, die met ſierlyk Feſtonwerk is omgeven." —— Om de gelykſoortigheid voege men hier nog by het volgende gewag van een ander geſchenk by uiterſten wille.

„ In den jaere 1738, na dat de Heer DEODATI, een Dordrechtenaer van geboorte, en overleden in Indiën, by uiterſte wille, eene aenzienelyke ſomme gelds aen deze Kerk gemaekt had, om daer voor *Gouden Schotels* en *Bekers*, tot gebruik van het H. Avondmael, te doen maken, heeft men toenmaels *Drie Schotels en Vier Bekers van louter Goud* vervaerdigt; en alzo 'er vry wat gelds overſchoot, zyn daervoor *Zilveren Schotels en Bekers*, ten dienſte der twee andere Kerken, gemaekt: het overige is beſteed ter bekostiging van het *fraey gegoten Koperbek*, *ſtaende op een prachtigen Voet van Marmerſteen*, 't welk, in het jaer 1740, alhier *voor het Koor* is geſteld."

Amſteldamſche Jaarboeken, bijeengebragt door JACOBUS KOK. *Met Plaaten. Te Amſteldam, by* J. B. Elwe, 1781. *Twee Deelen, behalven het daar agter gevoegde Jaarregister der voornaamſte Gebeurtenisſen*, 840 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Werk, welks twee eerſte Deelen, beginnende met den aanvang van Amſterdam, op of omtrent het jaar 1200 geſteld,

ſteld, zig uitſtrekken, tot het jaar 1702, en waarop eerlang het derde Deel, gaande tot het einde van het jaar 1781 ſtaat te volgen, bedoelt de Schryver in een beknopt beſtek by een te verzamelen, de merkwaardigſte geſchiedenisſen; welken, zo binnen de Stad, als daaromtrent, zyn voorgevallen, zedert haare eerſte beginzelen, tot op den tegenwoordigen tyd. Zulks verrigt hy in den vorm van Jaarboeken, tekenende jaarlyks met korte woorden het voorgevallene, dat eenige opmerking verdient, naauwkeurig aan. Langs dien weg verleent hy den Leezer een beknopt aaneengeſchakeld berigt van het weetenswaardige dat Amſteldam betreft; en om denzelven nog meer te gemoet te komen, is 'er, by manier van een Bladwyzer, nog agter ieder Deel gevoegd, een Jaarregister der voornaamſte gebeurtenisſen, met aanwyzinge der Bladzyden, op welken dezelven ontvouwd worden: waarin men met een opſlag het geheele beloop der zaaken gereedlyk kan nagaan, en tevens zien waar ter plaatze men verdere onderrigting kan ontvangen. Hy doet dus, niet tegenſtaande 'er reeds verſcheiden Beſchryvingen van deze Stad in handen zyn, zynen Stad- en Landgenooten een weezenlyken dienst, daar hy zig geen moeite ontzien heeft, om alles op nieuw met naauwkeurigheid na te gaan, en, terwyl hy de kortheid bevlytigde, alles ten volledigſte te ontvouwen; met oogmerk om hun, voor een gemaatigden prys, een voldoenend Handboek ten deezen opzigte aan te bieden. Men heeft des alleszins rede om 's Mans aangewenden arbeid met een goedkeurend oog te erkennen, en na deszelfs voltrekking, met de afgifte van het derde Deel, te verlangen; wanneer ons de laatere geſchiedenisſen wel gelegenheid zullen geeven, om een ſtaal van 's Mans wyze van uitvoering te berde te brengen.

Procedures in de zaak van Mr. P. MARCUS, *Hoofdofficier der Stad Leyden, enz. op en tegen* F. A. v. d. KEMP, *geimmatriculeerd Lidmaat van 's Lands Univerſiteit aldaar. Te Leyden, by* L. Herdingh, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 236 *bladz. in gr. octavo.*

Om den Leezer een voldoend verſlag van deeze Procedures te verleenen, laat de Heer *v. d. Kemp* vooraf gaan, eene verklaarende uitbreidiug van den *Lierzang*, by *Herdingh* te Leyden uitgegeeven, waar over de Heer Hoofdofficier van Leyden hem moeilykheden gebaard heeft. Hiernevens voegt hy zynen Brief geſchreeven aan *Herdingh*, toen die Boekverkooper, wegens het uitgeven van den Lierzang, voor Schout en Schepenen *crimineel* was gedagvaard, in welken de Heer *v. d. Kemp*, tot *decharge* van *Herdingh*, verklaart, „ dat hy het „ voorſ. Dichtſtuk by hem heeft doen of laaten drukken; als

„ mede dat hy de proeven gecorrigeerd heeft." En wyders nog de Memorie van *Herdingh* aan de Ed. Agtb. Heeren Schepenen der Stad Leyden, tegen den weg van *extraordinaire procedures*, door den Hoofdofficier in dit geval ingeſlagen. ——— Na dit vooraſgaand berigt, deelt de Heer *v. d. Kemp* voorts mede, het beloop der tegen hem gehouden Procedures, door het afgeeven der Stukken, die genoegzaam zyn, om den Leezer desaangaande te onderrigten, en van de onſchuld van hem Gedaagden te overtuigen. Men ontdekt in deeze Papieren ten klaarſte, dat de Heer *v. d. Kemp* zig als een Man van verſtand met de uiterſte voorzigtigheid heeft gedraagen, door, onder het verdeedigen zyner onſchuld, tegen de hem ingebragte bezwaaren, op zyne hoede te zyn, van zig door den Hoofdofficier niet te laaten inwikkelen, in onderzoekingen en onderhandelingen, die in geenen deele tot het point in questie behoorden, en waartoe zyne dagvaardiging geenszins betrekkelyk was. Verder doen zy ons zien, dat de Heer *v. d. Kemp* nog al met tamelyk veel geduld het dilaijeeren van den Hoofdofficier heeft doorgeſtaan, terwyl hy, ſteeds op zyne onſchuld pleitende, met allen ernst op het afdoen zyner zaake aanſtond; tot dat hy ten laatſte, zynde het geduld als ten einde gerekt, met de ſterkſte inſtantien, doch met alle beſcheidenheid, 'er op aangedrongen heeft, met dat gevolg, dat Rector en Regteren van 's Lands Univerſiteit te Leyden zig geregtigd gevonden hebben, om den Heer *van der Kemp*, van *alle verdere dagvaardiging deswegens te ontheffen, en hem, ten opzichte van de beſchuldiging, door den Hoofdofficier ten zynen laste ingebragt, buiten allen* reatus *te ſtellen.* ——— Onder de hier medegedeelde Stukken, zyn de *Memorie van* Herdingh *aan de Schepenen van Leyden*, en het *Berigt van de Academiſche Vierſchaar aan Hunne Ed. Gr. Mogenden*, ten opzigte van het Regtskundige, bovenal merkwaardig; als behelzende verſcheiden wel beredeneerde bedenkingen, over het geen 'er, in zodanige gevallen, in eene regelmaatige regtspleeging, daar men 't Regt daadlyk in 't oog houdt, vereiſcht wordt.

SINT EUSTATIUS *genomen en hernomen. In vyf Zangen, door* A. LOOSJES PZ.. *Te Haarlem, by* C. v. d. Aa, 1782. *Behalven het Voorbericht* 145 *bladz. in gr. octavo.*

Het edelmoedige gedrag van den Franſchen Bevelhebber *Bouillé*, in het herneemen van het door den Engelſchen Bevelhebber *Rodney* overrompelde *St. Euſtatius*, voor de Nederlanders, is het hoofdonderwerp van dit Dichtſtuk; het welk de Maaker dermaate met eene tweeërlei ſoort van byverdichtſelen doorvlogten heeft, dat wy, om een denkbeeld van het beloop des Dichtſtuks te geeven, 'er wel iets naders van dienen te melden.

In de eerſte plaats komt ons hier voor eene verſierde geſchiedenis van *Adelaart*, een Franschman, gehuwd met *Eloïze* op

Sa-

Saba gebooren; die, benevens *Edelhart*, een Hollander, met een bootje, de mishandelingen der Engelſchen op *St. Euſtatius* ontvlugten, en op *Martinique* landen. Deezen geeven aldaar den Marquis *Bouillé* berigt van het voorgevallene (*); die hen vervolgens na Frankryk zendt, om 's Konings goedvinden, wegens zynen raadſlag, ter reddinge van *St. Euſtatius*, te verneemen. Met een gunſtig antwoord van den Vorst wedergekeerd, trekken *Adelaart* en *Edelhart* na *St. Euſtatius*, met het Franſche Krygsvolk, onder het bevel van *Bouillé*, die *St. Euſtatius* hernoemt, en alles op de edelmoedigſte wyze behandelt: terwyl *Eloïze*, welke met den Markgraaf *Damas* op *Saba* aangevallen was, mede op *St. Euſtatius* komt, en den aldaar behaalden zegenpraal vermeldt. En hierop loopt het Dichtſtuk ten einde, met een lofzang, die eene rei van Maagden uit *Saba*, met *Eloïze* overgeſtooken, op haar voorgaan, ter eere van den Held *Bouillé*, met een vrolyk dankbaar hart opheft.

By deeze verſierde geſchiedenis, heeft de Heer *Loosjes* nog een byverdichtzel van eene andere natuur gevoegd, dat zig met die gebeurtenis vereenigt; door 't invoeren van zinnebeeldige Perſoonaadjen, die bykans het geheele ſtuk door werkzaam zyn: waarvan het hoofdzaaklyke hierop uitkomt. ——— De *Regtvaardigheid* en *Wysheid*, door het *Mededoogen* genoopt, om *St. Euſtatius* te redden, zenden den Wraakſeraph *Uriël*, uit den hemel na den afgrond, daar de *Trotschheid*, *Wreedheid*, *Dwinglandy*, *Heerschzugt* en *Nyd* huisvesten. *Uriël* bedwingt de vier laatstgenoemden, en beveeſt de *Trotschheid* den afgrond te verlaaten, met hem na *St. Euſtatius* te trekken, om de Britten aldaar door een trotſchen waan te verblinden. Intuſſchen verſchynt ook *Gabriël* aan *Adelaart*, in een droom, terwyl hy met *Eloïze* en *Edelhart* op Zee geſlingerd wordt; hem beduidende, dat zy hunne cours na *Martinique* moeten rigten, en verzekerende, dat zy aldaar behouden zullen aanlanden. Daarbenevens vervoegt zig *Gabriël* tot den Tempel der Deugd, daar de *Deugd*, met haaren Maagdenſtoet omringd, op den throon zit. Hy openbaart haar het beſluit der *Regtvaardigheid* en *Wysheid*, en ſmeekt haar om der Franſchen hart met edelmoedigheid te bezielen, en haaren invloed aan den deugdzaamen *Bouillé* mede te deelen. De *Deugd* bedankt het *Mededoogen*, voor de uitvoering van den last, die zy haar gegeeven had, om die *Godheên*, (te weeten de *Regtvaardigheid* en de *Wysheid*,) *door haare tederheid, met traanen en gebeên te beweegen*, tot het neemen van dat beſluit, en zendt voorts de *Edelmoedigheid* op Aarde, om op het hart der Franſchen te werken.

De

(*) Hier heeft de Dichter zeer gepast tuſſchen in gevoegd, eene melding van het manmoedig, doch ongelukkig uitgevallen gedrag van onzen braaven Schout by Nagt *Crull*. Een Bode, van *Guadeloupe* gezonden, brengt den Marquis *Bouillé* tyding van 't neemen der Guadeloupſche Vloot, door de Britten, en gewaagt tevens, by die gelegenheid, het ongeval van onzen Nederlandſchen Held.

De *Edelmoedigheid* verſchynt, in menschlyke gedaante, doch openbaart zig als van Hemelſche afkomst, aan *Bouillé*, terwyl hy op de redding van *St. Euſtatius* peinst; verſterkt hem in zyne overleggingen; verzekert hem van haaren byſtand, als mede van den gunſtigen uitſlag zyner beoogde onderneeming, en brengt te wege, dat hy haar, als zyne Vriendin, aan de deugdzaame *Eloïze*, (doch onbekend als eene Hemelmaagd,) aanbeveele. De *Edelmoedigheid* vergezelt voorts *Adelaart* en *Eloïze*, op de reis na Frankryk; leidt dit paar tot Frankryks Koning en Koningin; en bewerkt, dat het voorſtel van *Bouillé* te gereeder ingang by den Vorst vindt. De Vorst, zig in den gebede tot God wendende, om zyn beſluit, voor of tegen, te bevestigen, wordt door de ſtem van een *Seraph*, die door de kerkgewelven klonk, geraaden zig, ter nadere onderrigtinge, van *Verſailles* na *Parys* en *Sint Denys* te begeeven. Te *Parys* ontmoet hy, in de Koninglyke Bibliotheek, de *Geſchiedkunde* die hem aanmoedigt; en te *Sint Denys* wordt hy nader bepaald; daar hem, in de Vorstlyke begraafplaats, de Schim van den grooten *Lodewyk* verſchynt, die hem, met verzekeringe van de Godlyke hulp, beveelt, *St. Euſtatius* te herwinnen, en het zelve weder aan Nederlands Staaten te ſchenken. Op de aankondiging van 's Vorſten beſluit, en 't mededeelen van zynen last voor *Bouillé*, aan de drie Reisgenooten, kan de *Edelmoedigheid* niet nalaaten, zig, in haare Hemelmajeſteit, aan den Franſchen Vorst te openbaaren. Zy vertrekt hierop, met *Adelaart* en *Eloïze* na *Martinique*; *Bouillé* maakt, onder de aanſpooring der *Edelmoedigheid*, verder de vereischte ſchikking, en ſtevent na *St. Euſtatius*. Middelerwyl brengt de *Trotschheid*, van *Uriël* vergezeld, den Engelſchen Bevelhebber *Cockburn*, door ydlen waan, tot zorgloosheid, 't welk de onderneeming van *Bouillé* begunſtigt. Tevens oefent de *Edelmoedigheid*, die zelfs de *Wysheid om haare verlichting in deeze duisternisſen, gebeden had*, één en anderwerf al haar vermogen op het hart van *Bouillé*; die zyne onderneeming gelukkig ten einde brengt. De beoogde zaak dus volvoerd zynde, zendt *Uriël* de *Trotschheid* weder na den afgrond; vaart zelf ten hemel, en legt het ſtraf-zwaard voor den zetel der *Regtvaardigheid:* de *Seraphs* in den Hemel juichen, de Schim van den dapperen *Crull* deelt 'er in, en het *Engelenchoor* vervangt zyne dankbaarheid, met lofzangen, die *op het ſtreng gelaat der Regtvaardigheid een waas van blydſchap voortbrengen.* Eindelyk keert ook de *Edelmoedigheid*, haar werk volkomen uitgevoerd hebbende, weder hemelwaards, na de verzekering van haaren beſtendigen invloed aan *Bouillé*; die haare ſchielyke opvaart gantsch verrukt gade ſlaat, en zyne verpligting aan die Hemelmaagd erkent.

In de voorſtelling van dit alles, dat eene groote verſcheidenheid van Tooneelen oplevert, vindt men een aantal van ſchoone dichterlyke trekken, zo ten aanzien van de onmenschlyke woede der Engelſchen, als van de edelmoedige dapperheid der Fran-

Franſchen, inzonderheid van *Bouillé*; waartusſchen de characters en de omſtandigheden van *Adelaart* en *Eloïze*, benevens die van *Edelhart*, als mede die van Frankryks Koning en Koningin, eigenaartig ter vercieringe van het Dichtſtuk te ſtade komen. Ten deezen opzigte is de Heer *Loosjes*, in ieder Gezang, zo wel geſlaagd, dat zyne uitvoering, onzes oordeels, de algemeene goedkeuring wel moge wegdraagen. Maar niet zo gunſtig kunnen wy oordeelen, over de bewerking van zyn byverdichtzel van zinnebeeldige perſoonaadjen: waarmede de Dichter ongetwyfeld geoordeeld heeft zyn Stuk merkelyk te verfraaien; dat ons egter zo niet voorkomt.

Men mag zekerlyk het gebruiken van zinnebeeldige Perſoonaadjen niet geheel wraaken, daarze, wel gepast ingevoerd zynde, weezenlyk een Dichtſtuk vercieren: dan als ze, gelyk hier geſchiedt, overbodig werkzaam zyn, dan verliezen ze haare gevalligheid, even als in alle andere gevallen al te ſterk op een gehoopte cieraadien. De bedryven der daadlyke Perſoonen worden dus als verzwolgen door die der zinnebeeldige Perſoonaadjen: wy zien niet zo zeer *Bouillé* en den *Franſchen Vorst* werken, als wel de *Edelmoedigheid* hen als werktuigen gebruiken; de *Franſche Vorst* wordt geleid, niet door zyne eigen verſtandige werkzaamheid, maar door bovennatuurlyke tusſchenkomſten; die ook *Adelaart* en *Eloïze*, naar 't ſchynt, te hulpe moeten komen. We verliezen dus het Weezen, en behouden ſlegts de Verbeelding. ——— Zulks misſtaat te meer, wanneer by deeze zinnebeeldige perſoonaadjes nog andere verzierde werkers gevonden worden, die inkomen als zulken, die een weezenlyk beſtaan hebben, gelyk, in dit geval, *Uriël*, *Gabriël*, *de Seraph in de Kerk*, en de *Schim* van Koning *Lodewyk*. Hier door verkrygen ook de zinnebeeldige Perſoonaadjes des te ſterker het voorkomen van daadlyke beſtaanlykheden; vooral daar ze geſtadig in dit Stuk, niet ſlegts by manier van zinſpeeling, maar als daadlyk bedryvende, ingevoerd worden; en wel met zodanige characterizeerende voorſtellingen, die haar tot daadlyke perſoonen maaken. Zo zend de Deugd hier het Mededoogen, om de Godheên, de Regtvaardigheid en Wysheid, door haare tederheid, met traanen en gebeden te beweegen; de Edelmoedigheid bidt de Wysheid om verlichting, en de loſzangen van het Engelenchoor brengen een waas van blydſchap voort op het ſtreng gelaat der Regtvaardigheid. ——— Dusdanig een gebruik van zinnebeeldige Perſoonaadjen, die het gantſche Stuk doorloopen, en als de voornaame bedryvers ſteeds werkzaam zyn, is niet eigen in een Dichtſtuk, dat eene waare geſchiedenis, tot roem van een edelmoedig en dapper Held, tot zyn onderwerp heeft. Wy houden ons in deezen, en zo wy agten met het grootſte regt, aan de leſſe van den dicht- en oordeelkundige *Addiſon*, als hy zegt (*): „ Wanneer perſoonen

„ van

(*) Zie den *Spectator* VII D. bl. 227, 228: zynde dat geheele vyftiende Vertoog, over dit onderwerp, wel leezenswaardig.

„ van een ingebeelden aart ingevoerd worden, moeten derzel-
„ ver voorſtellingen ſlegts korte allegoryen zyn', niet ter neder-
„ geſteld, om in een letterlyken zin genomen te worden, maar
„ om byzondere omſtandigheden, op eene ongemeene en aan-
„ genaame wyze in 's leezers inbeelding te brengen. Maar als
„ men zulke perſoonen invoert als voornaame bedryvers en in-
„ wikkelt in eene keten van avontuuren, legt men hun te veel
„ op; en zyn in dien ſtaat op geenderhande manieren bekwaam
„ tot een Heldendicht, 't welk waarſchynlyk moet gelyken in
„ zyne voornaamſte deelen." —— Een ieder die het zinne-beeldige beloop van dit Dichtſtuk, boven door ons opgegeeven, met opmerkzaamheid beſchouwt, en aan deezen regel toetst, zal ons voorſtel, vertrouwen we, billyken; en we hebben het niet ondienſtig gedagt, dit eens wat opzetlyker voor te draagen, om jonge Dichters te waarſchuwen, om zig met omzigtigheid van zinnebeeldige Perſoonaadjen te bedienen.

Voor 't overige behelst dit Dichtſtuk, gelyk we boven reeds aangeduid hebben, een aantal van ſchoone dichterlyke trekken, zelfs ook in dat gedeelte, 't welk wy anders, uit hoofde van het al te ſterk invoeren van zinnebeeldige Perſoonaadjen, min gunſtig beſchouwen. —— Onze breedere aanmerking over dit Stuk heeft dit Artykel wat ſterk doen uitdyen, om hier voorbeelden van onderſcheiden aart by te brengen; wy zullen ons des maar tot éene ſchildery bepaalen, en wel van een weezenlyk geval; naamlyk de gevaarlyke landing van *Bouillé* op *St. Euſtatius*, die de Heer *Loosjes* ons recht dichterlyk afmaalt. Gemeld hebbende, hoe *Bouillé*, ter bepaalder plaatze gekomen zynde, bevel gaf om ſloep en booten uit te zetten, maar verder te wagten, tot dat hy voorgegaan zou zyn, vervolgt onze Dichter aldus.

Inmiddels overtreedt een deel BOUILLÉ'S *gebod,*
En ſpringt vol moeds en vuurs, dat kenmerk van de Franſchen,
En brandende na de eer der eerſte Laauwerkransſen
Doldriftig in een boot, waarin 't zich naauw bevind,
Of ylings ſlaat hy om, door 't woeden van den wind
Op eene blinde klip verbryzeld. In de golven
Word ras het overſchot begraaven en bedolven.
De manſchap worſtelt in de baaren met den dood.
Terſtond begeeft BOUILLÉ *zich in een tweede boot,*
Verzeld van ADELAART *en* EDELHART. „ *Myn vrinden!*
„ *Laat ons, zegt* EDELHART, *het uiterſt onderwinden.*
„ *Tot raſſe redding van het ongelukkig volk.*"
Een toorts verlicht den boot, gindſch zinkt 'er in den kolk
Der zee een drenkling weg: één, dobbrend op de baaren,
Vat noch het boord der ſloep, en ſteekt de natte hairen,
Gekleefd aan 't bleek gelaat by 't ſomber toortslicht op.
BOUILLÉ *grypt zyne hand. Zyn yver klimt in top:*

Hoe

Hoe wordt zyn teder hart op dat gezigt bewoogen!
Maar een verwoede golf verydelt al zyn poogen,
En ſlaat de blaauwe hand van 't boord des vaartuigs af.
Help! roept hy ſmorend uit, en 't zeenat wordt zyn graf.
Men geeft het zeddon op, en tracht na 't land te roeijen,
De ſchrik verbleekt de wang, 't verlangen doet haar gloeijen,
Elk hygt na de eerlaurier, terwyl menschlievenheid
Het ongelukkig lot des drenkelings beſchreit.
Wie vormt van dit beſtaan regtmaatige begrippen?
Zie 't branden van de zee op ongeziene klippen!
Hoe eislyk loeit de wind, en 't klettrend golfgeklots
Geeft huilende geluid, gebroken op de rots.
Gindsch dreigt een Maalſtroom boot en manſchap in te ſlorpen,
Dus ſchokt de boot vast voort. Een touw wordt uitgeworpen,
En ADELAART *zo vlug ſpringt op het rotzig ſtrand,*
En grypt met een het touw kloekmoedig in de hand.
Niet lang toeft EDELHART *hem moedig naa te ſpringen,*
Welk een doorlucht beſtaan is dit voor ſtervelingen,
Aan zulk een eindloos tal van rampen blootgeſteld!
Hoe ſtout tart hunne moed het dreigend zeegeweld!
Nu tracht dit vriendenpaar den Landvoogd te beſchermen,
Die mede 't boord verlaat, en vangt hem in hunne armen.
De ſteilte van de rots klimt hy bezadigd op,
De vlyt verwint het al. — Hy ſtaat reeds op den top,
En ziet by 't fakkellicht een aantal zyner ſloepen.
Hoe klimt de hoop zyns Volks, het geen zich toe hoort roepen.
„ *Myn kinders! houdt nu moed, ik baande aan u het ſpoor,*
„ *'t Gevaar wykt voor den moed. Ik ging u allen voor.*
„ *Wat kan den Franſchen naam in luister meer vergrooten,*
„ *Dan uwe Heldendeugd: 't zyn onze bondgenooten,*
„ *En Broeders door Natuur, tot welker hulp wy ſpoên,*
„ *Laat ons aan de edle drift van 't Franſche bloed voldoen.*
„ *Komt volgt ons moedig naa, verlosſen wé onze vrinden,*
„ *Wy zullen 't Britsch geſpuis nog op hun bedden vinden.*"
Nu rept zich iedereen in 't landen even ſterk,
Maar hoop op oorlogsroem verligt dit moeilyk werk.
Hier regt men ladders op, die van de natte klippen
Zomtyds den vluggen voet des klimmenden ontglippen,
Daar hy zich aan een punt der rots na boven beurt,
En dus aan de open keel van 't wentlend graf ontſcheurt.
Een ander, zich gewoon op 't klautren te vertrouwen,
Werpt fluks de ladders weg, bedienend zich van touwen.
Elk klautert onvermoeid, en die de rots beklimt,
Lacht zynen makker toe, die 't doodsgevaar begrimt.
Wat wonderbaare drift beheerscht 'er toch de harten,
Die met een bly gebaar hun ongelukken tarten!
Doch ſmaakt men grooter heil, dan redding uit gevaar?

Welk

Welk een rechtſchapen vreugd wordt nu BOUILLÉ *gewaar?*
Hy zegt, daar hy zyn volk den golven ziet ontvloogen,
„ *Myn kinders! uw beſtaan perſt traanen uit myn oogen.*
„ *'k Wensch u en my geluk met zulk een goed begin,*
„ *Myn ſtoute Heldenſtoet! vaar voort en overwin.*
„ *Uw booten zyn alreeds aan ſplinters ſtuk geſlagen,*
„ *'Er is geen weg ter vlucht, wy moeten d'aanſlag waagen.*
„ *De Heldendeugd ontſluit het pad der glorie hier,*
„ *Verdient een lykcipres of kraakende eerlaurier.*
„ *Komt, gaan wy: 't Voegt geen Held voor lyfsgevaar te vreezen.*"

Nederduitſche Spraakkonſt, ten dienſte der Nederlandſche Taalbeminnaars. Uit de Werken der beſte Schryveren en der beroemdſte Dichteren ſaamengeſteld, door ERNST ZEYDELAAR, *Franſche Kostſchoolhouder der Stad Thiel. Te Utrecht, by* B. Wild, 1781. *Behalven de Voorreden, enz.* 392 *bladz. in gr. octavo.*

Veelal ziet men, dat tegenſpraak eer verbittert dan verbetert; doch zomtyds heeft ze echter een heilzaame uitwerking: een nieuwe proeve hiervan verleent ons de Heer *Zeydelaar*, met de afgifte zyner *Nederduitſche Spraakkonſte*. Toen hy in den jaare 1769 zyne *Regelmaatige Nederduitſche Spelkonst* door den druk gemeen gemaakt had, liet zig een onbekende Schryver over dien arbeid uit, op eene wyze, welke den Autheur zeker niet aangenaam kon zyn. (*). „ Intusſchen ben ik," betuigt hy nu edelmoedig in zyne Voorreden, „ naderhand dik„ wils verpligt geweest, om den ongenoemden Schrijver in „ gemoede dank te zeggen, dat hij mij, (ſchoon wat onbe„ leefd,) gelegenheid had gegeeven, om mijne gedagten *hier* „ èn daar te verbeteren." Deeze trek van edelmoedigheid ſtrekt den Heere *Zeydelaar* tot lof; en zyne thans afgegeeven *Spraakkonst* toont, door de regelmaatigheid en naauwkeurigheid der uitvoeringe, dat hy zyne kundigheden wegens de Nederduitſche Taal, zedert dien tyd merkelyk beſchaafd heeft. Men vindt hier eene geregelde ontvouwing van alle de deelen der Spraakkunſte, met leerzaame aanmerkingen over 't geen onze voornaamſte Taalkundigen deswegens bygebragt hebben. De Heer *Zeydelaar* heldert gemeenlyk zyne voorſtellingen, met een aantal van geſchikte voorbeelden op, die den min ervaren te ſtade kunnen komen; en zyne nevensgaande ontvouwing van deeze en geene byzonderheden, die tot ons Taaleigen behooren, kunnen voor de zodanigen haare nuttigheid hebben. —— De Liefhebbers onzer Nederduitſche Taalkunde, ſchoon niet in alles eenſtemmig met den Autheur, dat nopens dit onderwerp nimmer te wagten is, zullen des deezen arbeid van den Heer *Zeydelaar* ligtlyk met een gunſtig oog aanzien, en 't gebruik zyner *Spraakkonſte*, even als dat van verſcheiden anderen, nuttig oordeelen.

(*) Zie *Nieuwe Vad. Letteroef.* III. D. bl. 471. *Hedend. I. D. bl.* 439.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments. Door PH. DODDRIDGE. *Zesde Deel. Eerſte ſtuk. Te Amſteldam, by* P. Meijer, 1782. *In groot octavo*, 340 *bladz.*

Na het afhandelen der Brieven van Apostel *Paulus* aen byzondere Gemeentes of Perſoonen, die buiten tegenſpraek aen dezen Apostel toegekend worden, gaet de Hoogleeraer *Doddridge* over tot het ontvouwen van den Brief *aen de Hebreën*, dien velen aen verſchillende Perſoonen toegekend hebben. Maer onze Uitlegger twyfelt niet, of men hebbe denzelven te houden voor een Brief van Apostel *Paulus*, geſchreven aen bekeerden van het Joodendom tot den Christelyken Godsdienst, en waerſchynlyk aen zulken, die in *Judea* woonden; hoedanigen, byna zonder ophouden, vervolgd werden, door hunne ongeloovige broeders, die zich hardnekkig hielden aen de duurzaemheid der plechtigheden der Mozaïſche Wet, welke de Christelyke Godsdienst aen een kant ſtelde. —— By dezen komt de Brief van Apostel *Jacobus*, welks Apostoliſche echtheid zommigen ook in twyfel getrokken hebben; doch, gelyk zyn Hoogeerwaerde gegrond aenmerkt, zeer ten onregte. En daer de latere twyfelingen deswegens grootlyks ontſtaen zyn, uit de verknochtheid van zommigen aen byzondere ſtellingen, waermede zy het geleerde in dezen Brief, H. II. 14—26, niet konden overeenbrengen; zo hebben wy geoordeeld, tot eene nieuwe proeve uit dit leerzame Werk, niets beters te kunnen mededeelen, dan 't geen onze Uitlegger over den inhoud dier verzen voordraegt; 't welk duidelyk toont, dat derzelver inhoud althans niets behelze, 't welk dezen Brief enigzins in verdenking zou mogen brengen.

„ Het is met innerlyk leedwezen, (dus vangt de Hoogleeraer de uitbreiding van dit gedeelte aen,) dat ik bemerke, hoe veele uwer zich veel laten voorſtaen op de belydenis, die zy doen van den Christelyken Godsdienst, zonder naer evenredigheid doordrongen te zyn met een daedlyk bezef van deszelfs gewigtige beginſelen, en aengeſtuurd tot

een daer mee overeenkomend leven. Immers; *wat voordeel, [is 'er in], myne broeders! indien iemand zegt, dat hy geloof heeft, maer [hy] heeft de* daeraen paſſende *werken niet,* (*a*) welke de waerheid van zyn voorgeven ſtaven? *kan* zodanig een *geloof*, als afgezonderd van goede werken, *hem behouden?*

„ Stelt het geval eens, dat iemand ſterke betuigingen deed van liefderyk medelyden, zonder daervan de vruchten te toonen, en gy zult gemaklyk zien, hoe ydel zodanig een voorwendſel is; *indien*, by voorbeeld, *een broeder of zuster naekt wäre, of ontbloot van dagelyksch voedſel* tot onderhoud des levens;

„ *En iemand uwer*, die zich een Christen noemt, *zei tot deeze*: wy hebben hartlyk medelyden met uw geval, en gevoelen de tedere aendoeningen der liefde, welke onze onderlinge betrekking tot elkander eischt; *gae* dan *henen in vrede*, werwaert de VOORZIENIGHEIT van GOD u geleide; en ik wenſche van harten, dat gy het nodige tot uw onderhoud en geryf moogt vinden; *word* gekleed en beſchut, *verwarmd, en ten vollen gevoed; maer* indien *gy* met alle die minzaeme woorden, *dezen* noch voedſel noch kleeding, ook *niet* eenig geld *gaeft*, om *het noodzaeklyke voor het lichaem* te koopen; *wat voordeel* [*doet dit*] iemand, dat hy met zulke geveinsde liefdebetuigingen wordt aengeſproken? ja zweemt

„ (*a*) *Indien iemand zegt, enz.*] Ik ſtae verbaesd over de groote moeite, die de *Uitleggers* genomen hebben, om *Paulus* en *Jacobus* te doen overeenſtemmen, en over de veelerlei *onderſtellingen*, welke zy ten dien einde maeken. Niets is by my klaerder, dan dat de *denkbeelden*, welken zy hechten aen de woorden *geloof* en *werken*, ten eenenmaele verſchillen. *Jacobus* meent door het woord *geloof* eenvouwig de *toeſtemming* der waerheit van *Godsdienſtige leeringen, zonder bepaling of die wezenlyk zy of niet*; en dan verklaert hy, dat, ingevalle deze toeſtemming geene *goede werken* voortbrengt, dat is, geen echte deugden van hart en wandel, dezelve niet aengenaem kan zyn by GOD. *Paulus* daerentegen meent door het woord *geloof* een hartlyke en *wezenlyke toeſtemming* der Godlyke waerheden, welke het hart *bezielt* met eene *heilige* geaertheit, en, volgens de genaderyke voorwaerden des Euangeliums, den mensch gerechtigt tot aenneming by GOD, zonder eenige betrekking in 't geheel tot de *Moſaïſche Wet*, en buiten aenmerking van het voortbrengen dier *goede werken*, welke daervan natuurlyk de vruchten zyn zullen."

zweemt dit niet meer nae wreede ſpotterny, dan nae wezenlyke vriendlykheid?

„ *Zoo ook het geloof*, hoe yverig het ook beleden worde, en hoe rechtzinnig ook de Leerſtellingen zyn, waeraen men zyne toeſtemming geeft, *indien het de* daer meê ſtrookende *werken niet heeft, is op zichzelven dood*, (*b*) en, geene wezenlyke vrucht voortbrengende, is het van geene betekenis of kracht.

„ *Maer* welligt *mogt iemand*, beter in het Christendom onderwezen, *zeggen*, tot eenen dezer uiterlyke belyders, om het Stuk tot eene korte proeve te brengen, *gy hebt*, zegt gy, *geloof; en ik hebbe* in myn leven en wandel doen blyken, dat ik *de werken* hebbe, die natuurlyk uit dat beginſel voortkomen; geef my dan de blykbaerheit, welke ik u aenbiede; *toon my uw geloof door uwe werken, en ik zal u* op myn beurt *myn geloof uit myne werken toonen*; laet ons, zonder te harrewarren over verſchillende verklaringen van het geloof, aen malkander openbaer doen blyken, dat onze belydenis waerlyk echt is, door derzelver wezenlyken invloed op onze geaertheid en levenswandel.

„ *Gy gelooft* zekerlyk, *dat 'er is één* alleen waere en levende GOD, en *gy doet* daer in *wel*; dit is het groote beginſel van allen waeren Godsdienst; maer gedenkt, dat dit beginſel gemeen is aen allen, zelfs zulken, die van den Godsdienst geheel vervreemd zyn; want *de Duivelen gelooven* dit *ook* vast, en konnen hunne toeſtemming daeraen niet ontrekken; zy zyn overreed door de ſchriklyke ondervinding van zyn beſtaen, *en* der yslykheden zyner wrake, zoo dat zy zelfs *ſidderen*, in de verwachting dier volkomene openbaringe daer van, waer toe zy weten, onvermydlyk gedoemd te zyn.

„ *Maer wilt gy weten, o!* onnozel, *ydel mensch*, die berust

„ (*b*) *Het geloof, indien het, enz.*] Uit deze plaets blykt, dat wy aen het woord *geloof*, zoo als het hier door *Jacobus* gebruikt wordt, niet *bepaeld* het denkbeeld moeten hechten van *toeſtemming* alleen; want het zou ongerymd zyn, te onderſtellen, dat *enkele* toeſtemming eenige werken zou hebben. *Jacobus* neemt dan dit woord, (gelyk we in de voorige *aentekening* aenmerkten,) eenvouwig voor *toeſtemming*, *'t zy dan wezenlyk van harten of niet.* Ook is het de *toeſtemming* inderdaed niet, die behoudt, zelfs, wanneer ze verzeld gaet van de *werken*. Zoo dat dan des *Apostels* ſtelling *ſtrikter* en meer *letterlyk* waer is, dan veelen der *Uitleggers* zyner woorden begreepen hebben."

rust in iets, 't welk in gelyken of zelfs hoogeren trap te vinden is by de helsche Geesten, *dat geloof zonder werken*, een overtuiging der waerheden van den Christelyken Godsdienst, welke geene echte vruchten van heiligheit voorbrengt, waerlyk *dood is* tot eenig heilzaem einde, 't welk men daervan zou konnen verwachten.

„ Neemt hier tot een voorbeeld den beroemdsten aller Aertsvaderen; ik meen het geval van *Abraham*, *onzen* grooten en doorluchtigen *Vader; werd hy niet* duidlyk *gerechtvaerdigd door werken*, *wanneer hy*, in gevolge dier volkomene overtuiginge, welke hy had van eenen Godlyken last en bevel om zulks te doen, *zynen Zoon Jsaek op het altaer offerde*, voorneemens zynde, om hem, in gehoorzaemheit aen 't geen hy meende de wil van GOD te zyn, met 'er daed te dooden, en te betrouwen op GOD, dat die evenwel zyn belofte vervullen zou in het talryk zaed dat van hem zou voortkomen, door den jongeling uit den dood te verwekken.

„ Gy *ziet* dan in dit geval, *dat het geloof medewerkte met zyne werken*; en hem bemoedigde, om in dezelve te yveren, en zyne natuurlyke neiging te verzaken; *en* dat *het geloof volmaekt werd door werken*, die de oprechtheid daervan voor hemzelven, voor de Engelen, ja voor GOD, deeden blyken.

„ *En de Schrift werd* dus *vervuld* (*), *die zegt*, ziende op 't geen lang te voren gebeurd was, *Abraham geloofde God, en het werd hem toegerekend als rechtvaerdigheit* (*c*), *en hy* werd uit dien hoofde van GOD behandeld met eene byzondere vriendelykheit, ja hy *werd zelfs genoemd de vriend van God*, wanneer gesproken wordt (†) van „ het zaed van „ Abraham mynen (te weten) GODS vriend;" dit bewees de oprechtheid van zyn geloof, en toonde dat hy eenigermate de Godlyke vriendschap waerdig was.

„ Gy

„ (*) *Gen.* XV. 6."

„ (*c*) *De Schrift werd vervuld*, enz.] Deze zelfde Tekst haelt *Paulus* aen Rom. IV. 3. om te toonen, dat *Abraham gerechtvaerdigd werd door het geloof*, 't welk duidelyk toont, dat het *geloof*, waerdoor hy, naer het zeggen van *Paulus*, *gerechtvaerdigd werd*, een zoodanig geloof was, 't welk *de goede werken insluit*, als een zeker *beginsel* van deze; en dus bevestigt dit 't geen we te voren gezegd hebben, om deze *twee Apostelen* op de gemaklykste wyze *met malkanderen overeen te brengen.*"

„ (†) *Jes.* XLI. 8."

„ *Gy ziet dan* uit dit voorbeeld van den grooten Vader der geloovigen, indien anders het karakter der kinderen op dezelfde wyze moet beoordeeld worden als dat van den Vader, *dat een mensch gerechtvaerdigd wordt door werken, en niet door geloof alleen.* Het is bygevolg geenzins genoeg, dat men de groote gronden van den Godsdienst gelooft, indien deze ook niet hunnen daedlyken invloed hebben op het hart en den wandel.

„ Ik zou dit Stuk *ook op gelyke wyze* konnen ophelderen door nog een voorbeeld, te weten dat van *Rachab*, *de* welke eene *hoere* geweest was, schoon naderhand door de Godlyke genade bekeerd; *werd zy niet gerechtvaerdigd door werken, wanneer* zy, in gevolge van dat geloof, in den GOD van Israël, 't welk zy beleed, *de verspieders ontving*, onthaelde en beschermde, welke den staet van Jericho kwamen onderzoeken, *en dezelve* met een blykbaer gevaer des levens verborg voor die geene, die na hun kwamen zoeken, tot dat zy hen eindelyk, verwittigd, welken weg de vervolgers zouden gaen, *langs eenen anderen weg uitzond*, en dus daedlyk zorg droeg voor derzelver ontkomen.

„ En op zodanige gronden moeten ook alle anderen rechtvaerdiging en behoudenis zoeken. *Want, gelyk het lichaem zonder geest* niet meer dan een *dood* lyk *is*, hoe schoon en volkomen het ook moge schynen, en wel haest tot verrotting overgaen en ontbonden zal worden, *zoo is ook een* zoodanig *geloof*, als 't op zichzelven blyft, *zonder* de wezenlyke vruchten der goede *werken*, welke het altoos behooren te verzellen, *dood*; het is voor het oog van GOD slechts een doode romp, en zal als zoodanig eerlang vergaen."

Elftal Kerkelyke Redevoeringen, door FR. ADR. V. D. KEMP, *Predikant by de Doopsgezinden te Leyden. Te Leyden, by* L. Herdingh, 1782. *Behalven de Opdracht*, 243 *bladz. in gr. octavo.*

Het getal der gedrukte Leerredenen te vermeerderen schynt, in den eersten oplag, niet zeer nuttig; gemerkt wy ene aenzienlyke menigte van wel opgestelde Kerkredenen, over allerleie Godgeleerde en Zedekundige onderwerpen, in onze Moederspraek bezitten; en de algemene smaek niet zeer gesteld is, om, gelyk men 't noemt, *preeken te lezen*. Dan, wy zeggen, om reden, in den eersten

opslag: want, als men in 't oog houd, dat die Kerkredenen ten grootsten deele uit andere talen overgebragt zyn; en dat wy weinig voortreffyke oorspronglyke Stukken hebben; Stukken naemlyk, die de goedkeuring van weldenkende Lezers kunnen wegdragen, en die op de leest, welke, van tyd tot tyd, de overhand schynt te nemen, geschoeid zyn. Als men, zeggen wy, nagaet, dat de wansmaek in 't lezen van Predikatien, meestal, veroorzaekt is geworden, door de dorheid, langdradigheid, enz. veler Leerredenen; dan is het niet alleen goed te keuren, maer 't verdient zelfs aenmoediging, dat bekwame Leeraers der Protestanten in ons Land, van welke Gezindheid ook, door Uitlandsche Predikanten, die, vroeger, beter smaek in dat Stuk, dan wy hadden, op den weg geholpen, (want waerom behoeven wy dat te ontveinzen?) hunne kragten beproeven, en in geschrifte toonen; dat zy in staet zyn, om de Lessen van den Godsdienst, in hunne Kerkredenen, beknopt, duidelyk en krachtig voor te dragen. Langs dezen weg werkt men mede, om den smaek des Volks, in 't nagaen der ontvouwinge van Godsdienstige onderwerpen, te leiden, te verbeteren, en daer die zich reeds ten goede schikke, te bevestigen.

Wy passen deze aenmerkingen onbeschroomd toe, op den Eerwaerden *v. d. Kemp*, of zyn *Elftal Kerkelyke Redevoeringen*, welken, zaekryk en beknopt, met zo veel oordeels uitgevoerd zyn, dat ze ene oplettende lezing verdienen. Ze gaen meerendeels over de zogenoemde gezellige of betrekkelyke plichten, die de Menschen, in maetschappy met elkander levende, in verschillende standen, uit hoofde hunner wederzydsche betrekkinge, onderling in acht hebben te nemen. 'Er word een aenvang gemaekt met de overweging van het *Huwelyk*, en de vier daeraen volgende Leerredenen gaen over de plichten der *Vrouwen*, der *Mannen*, der *Ouders*, en derzelver *Kinderen*. Hieraen verknocht zyn Eerwaerde zeer gepast ene Redenvoering over de *voordeelen der vroege Godsvrucht*; en schikt voorts zyne zevende en achtste Leerreden, ter ontvouwinge van de plichten der *Heren* en *Dienstknechten*, mitsgaders die der *Overheden* en hunner *Onderdanen*. By deze laetste voegt hy niet oneigen ene overweging van *het veranderen der Republikeinsche Regeeringvorm, in eene Koninglyke, by de Jooden*. De behandeling dezer byzondere onderwerpen geeft hem wyders aenleiding, om in ene tiende Leerreden opzetlyk te handelen, over *het spreken der waerheid den*

Leer-

Leeraren geoorlofd; en ten laetſte ſluit zyn Eerwaerde dezen bondel met ene doorwrochte Leerreden, uitgeſproken op den *Bededag van den 27 Feb.* 1782. ——— Tot een ſtael van 's Mans denkwyze diene zyne beantwoording der twee hoofdbedenkingen tegen de vryheid, welke hy als Leeraer oordeelt te mogen nemen, in 't ſpreken der waerheid. ——— Zyne gedachten, nopens de bevoegdheid der Leeraren tot het ſpreken der waerheid ontvouwd, en getoond hebbende wat 'er deswegens in een Leeraer vereischt worde, vervolgt hy indezervoege.

„ Men erkent bereidwillig, dat een Leeraer de waerheid moet ſpreeken, maer, zegt men, *het is niet noodig;* alle *waerheden, welker kennis van eenig belang is, der Gemeente voor te dragen,* en ik ſchroom, *Myne Vrienden,* niet 'er by te voegen, *'t is ongeoorloofd,* zo dra 'er uit het voorſtel meer na- dan voordeels is te wagten; terwyl ik de gegrondheid der tegenwerping zelve gaern erkenne, mits men dezelve van waerheden, welke met den Godsdienst niets gemeens hebben, opvatte.

„ 'Er zyn immers geſchied- rechts- geneeskundige en andere waerheden, omtrent welke men, zonder eenige hinderniſs, kan en mag onkundig blyven, maer in 't Godsdienſtige zyn 'er geene aen te wyzen, omtrent welke wy, buiten ons nadeel, kunnen onverſchillig blyven. Deze zyn alle onderling verknogt, en hebben regelrecht of van ter zyden eenigen invloed op elkanderen. Alle des menſchen plichten maeken één geheel uit; en de waere Godsdienſtige is niet Hy, die eenige zyner plichten, maer die alle, naer zyn beste vermogens, tracht ten uitvoer te brengen. De Godsdienst ſluit zo wel in zich de plichten jegens anderen, als jegens God; zo wel de plichten jegens ons zelven als jegens onzen naesten; de Godsdienst vordert zo wel, dat wy gelyk 't deugdzaeme menſchen, gelyk 't braeve Burgers, als dat wy, gelyk 't Christenen betaemt, moeten leven.

„ Zo dra het tot eene deezer hoofdplichten gebracht kan worden, zo dra hy derzelver voorſtel voor zyne Toehoorers nuttig of noodzakelyk keurt, dan *mag hy,* even weinig als Paulus, *niet agterhouden, dat hy niet zoude verkondigen alle den raed Gods* (*). Zoude hy zich door zulk een gedrag bezondigen tegens den Heere zynen God; zoude hy hierdoor het in hem geſtelde vertrouwen, van alles, het geen, zyns erachtens, tot het welzyn zyner Toehoorers, zou-

(*) Hand. XX. 27.

zoude kunnen ſtrekken, te zullen leeren, ſchenden, dan moet hy een volkomen recht hebben, het welk hem niemand mag betwisten, om alles te verkondigen, wat hy voor eene gewichtige waerheid houdt, wat hy als een plicht des Evangeliums heeft leeren kennen; om 't even is 't, of zulks met anderer heerſchende denkwyze ſtryde of ſtrooke; om 't even, of zulks by het eerſte voorſtel goedgekeurd wordt of verworpen, en lof of blaem verwerve; anderzints wordt hy een trouwlooze dienſtknegt, trouwloos jegens die hem aenſtelden, trouwloos tegen God zynen maker; en hierin moet hy niet afgeſchrikt, maer aengemoedigd worden.

„ Jae maer, brengt men in, gedrongen om het aengevoerde te beämen, *men moet zien, wat de menſchen kunnen verdragen, en zyn tyd afwagten, indien zy tegen eene waerheid zyn vooringenomen: dit deed zelve onze Goddelyke Meester*, en gaern M. G. wil ik deze tegenwerping, als een nuttige regel houden, mits met behoorlyke onderſcheiding, mits met aenzien van perſoonen en zaeken.

„ Jezus Christus wagtte niet, tot dat hy konde verwagten van zyne voorſtellen met de toejuiching der ſchaere bekroond te zien, toen hy der Jooden verwagting van eenen aerdſchen Messias te keer ging; toen hy der Phariſeen boosheid en dubbelheid gispte; toen hy de aenſtaende Zaligheid van alle volken verkondigde: de nietigheid der uitwendige plechtigheden, op zich zelve bezichtigd, het nutteloose der brand- en ſlacht-offeren, en de aenbidding in geest en waerheid leerde. Paulus en Barnabas onderzogten niet te Lystre, of die afgodiſche Lieden, of liever die Priesters, welke voordeel meenden te doen, met hun te doen doorgaen voor JUPITER en MERCURIUS (*), het voorſtel van den *Levenden God, die den hemel, de aerde, de zee en al 't geen in dezelve was, gemaekt had*, zouden kunnen verdragen, veel weniger of hun zulks aengenaem zoude wezen, en diezelfde PAULUS verkondigde in den Areopagus dienzelfden *onbekenden God* (†).

„ Zyn zy vooringenomen, dan moet men deze leemte trachten weg te neemen, daer wy anderzints niet wel zullen ſlaegen; maer ook deze hunne vooringenomenheid, een gebrek van hun hoofd of harte kan den Prediker noch voor de Vierſchaer der Godheid, noch in zyn geweeten, ver-

(*) Hand. XIV. 12.

(†) Hand. XVII. 23.

verſchoonen —— verontſchuldigen, wanneer hy het verzwegen had, 't welk hy meende te moeten zeggen.

„ Kunnen zy geene ſterke ſpyze verdragen, als te weinig onderwezen, dan moet men hun met melk voeden, en hun met de eerſte grondbeginſelen trachten gemeenzaem te maeken, eer men een meer ingewikkeld voorſtel, welks bevatting meerdere kundigheden onderſtelt, dan zy nog bezitten, wiege. Maer hoe zal men dit aenvangen, indien men 's menſchen aengeboorene rechten en verplichtingen, 's menſchen beweegredenen tot en bedoelingen in het ingaen der maetſchappye, 's menſchen betrekkelyke plichten jegens elkanderen, indien men de eeuwige hoofdwaerheden van den Natuurlyken en Geopenbaerden Godsdienst moet overſlaen?" —— En hier mede gaet de Eerwaerde *v. d. Kemp* over, tot het beantwoorden van enige byzondere bedenkingen, tegen zyn prediken over die ſoort van onderwerpen, in zyne voorige Leerredenen verhandeld.

Vaderlandſche Dank- en Biddags-rede, over Jozua VII. 12^b. *voorgedraagen aan de Gemeente der Doopsgezinde Chriſtenen te Middelburg. Door haaren Leeraar* SJOERD YSBRANDI. *Te Amſterdam, by* Yntema en Tieboel, 1782. *Behalven het Voorwerk,* 42 *bladz. in gr. octavo.*

Uit ene beknopte Voorſtelling van Gods handelwyze met, en verdere bedreiging over Israël; by gelegenheid van *Achans* baetzucht, roovende van het verbannen, (onder de verdeediging van het gedrag van *Joſua*, en de billyking van den weg des Allerhoogſten in dezen,) neemt de Eerwaerde *Ysbrandi* aenleiding, tot het behandelen van een rechtgepast onderwerp in onze dagen. Hy ſtelt zich naemlyk voor, „ den ſchadelyken invloed van baatzucht en andere zelfzoekende begeerlykheden, op de belangen van „ ieder burgerſtaet, te betoogen, en daaruit, naar tyds„ omſtandigheden, enige waerſchuwingen, vermaeningen „ en troostredenen af te leiden." Het betoogende gedeelte is alleszins manlyk en bondig uitgevoerd; ten duidelykſte toonende, dat ieder Lid der Maetſchappye gehouden is het zyne toe te brengen tot bevordering van derzelver welwezen; dat het najagen van zyn byzonder belang waerdoor men het algemene nut uit het oog verliest, natuurlyk niet anders dan tot nadeel der Maetſchappye kan ſtrekken; dat de Geſchiedenis der Volkeren zulks ſtaeft; en dat de Ge-

ſchiedenis van Israël, deze waerheid bevestigende, wel byzonder toont, dat de Opperheer der waereld zelve dit beginzel van ſtaetkundige veiligheid handhaeft, door een Volk, dat het zelve niet in acht neemt, aen hun daer door veroorzaekte verderf geheel en al over te geven. Zie hier, tot ene proeve, een gedeeltelyk voorſtel, van den ſchadelyken invloed, die zulk een eigenbatig gedrag natuurlyk heeft.

Onbetwistbaer is deze zetregel van zyn Eerwaerden: „ Het regt om te eiſchen, dat ieder lid der Maatſchappye „ voldoe aan zyne betrekkingen en verpligtingen, is algemeen; en dewyl niemand billyk kan weigeren, 't geen „ van hem met regt wordt afgevorderd, ligt de verpligting „ tot allerleije gemeenſchaplyke deugden, op allen, zonder „ eenige uitzondering." En hier uit leid de Leeraer dan wettig af;

„ Hy, derhalven, die het geheele, het algemeene belang van zyn Vaderland niet behartigt; maar uit byzondere inzigten, of om byzondere belangen, zynen pligt verwaarloost, of te buiten gaat, maakt zig daar door tot eenen vreemdeling, en verbeurt zyn regt op de voordeelen, en de beſcherming, van den burgerſtaat.

„ 't Zy hy zyne ſchatten alleenlyk pooge te vermeerderen, 't zy 't verlangen naar eerampten en waardigheden, of eenige andere begeerte, die tot hemzelven alléén betreklyk is, zyn hart beheerſche; 't zy hy door ſpyt, of afgunst, door heerschzugt of enige andere drift wederhouden worde om zig behoorlyk van zyn pligt te kwyten: hy is een veragtenswaardig mensch, die niet alleen betoont wegens zyne eigene waare belangen onkundig te zyn; maar zig aan eene even ſnoode misdaad ſchuldig maakt, als hy die het gemeenebest om winst en loon regtſtreeks benadeelt. Want brengt de gierigheid, hoe laag en veragtelyk in zigzelve, wel grootere onheilen toe aan 't algemeene belang dan andere driften, wier naamen vreeslyker of welluidender zyn? En wordt zyn Vaderland eerlang de ſpeelbal van eigendunkelyke magt; wie zal dan zynen nek voor 't juk der ſlaverny beveiligen? Of gelukt het hemzelven, na het doorworſtelen van veele moeijelykheden, over de puinhoopen der burgerlyke regten een pad te baanen, naar den afgryzelyken top van de duizelingbaarende ſteilte ener gewaande oppermogenheid, wie zal dan zynen wankelen throon onderſchraagen, wanneer de vleiery, na de gezonde zappen der burgerlyke welvaarenheid tot den laatſten druppel te hebben uitgezoogen, den nek keert in 't aangezigt van den be-

berooiden, van den gevloekten dwingland, om niet met hem, door de Goddelyke wrake, verpletterd te worden, wanneer de wanhoop der lang vertreedene menſchelykheid hem, eindelyk, in den poel van eeuwigduurende wroeging zal nederſtorten.

„ Dringt zulk eene bekrompenheid van geest, zulk eene laage onverſchilligheid, omtrent het algemeene belang, door tot de meeste, of tot alle de leden van den burgerſtaat; ziet men een ieder rustloos voor zigzelven zorgen, en met eenen vuurigen ernst alleenlyk haaken, naar de voldoening zyner eigen begeerten; wel dra wordt dan de heerschzugt aangemoedigd; 't geweld gordt de wapenen aan, ja zelfs de vermeetele onderneemzugt verſtout zig het gebrek haarer eigene kragten te vergoeden, en haare ſchreeuwende behoeften te vervullen, ten koste van de onbetwistbaarſte regten en eigendommen van zulk ene jammerlyk verbasterde natie.

„ Want de Mogenheden zyn, doorgaands, zo wel als byzondere perſonen, te zeer geneigd, om zig van anderer zwakheid te bedienen; en wanneer men de gedenkſchriften der voorige eeuwen raadpleegt, zal men dikwerf de vermogendſte Volken, door ene algemeene verbastering der zeden, in ſlaafſche boeijen zien gekluisterd worden, door min talryke, door armere en zwakkere natien, die min van deugd en vroomheid verbasterd waren. De vernielende ſtaatsorkaanen, die de meest beruchte Volken der oudheid, de vrugtbaarſte gewesten van den aardbodem in barre woestenyën konden herſcheppen, waren ontwyffelbaar veel zeldzaamer geweest, wanneer alle de leden der maatſchappyen zig, naar hunnen onderſcheiden ſtand en betrekkingen, opregtelyk van hunnen pligt gekweeten, de trouw en yver in hunnen handel, de deugd en maatigheid in hunnen wandel, als hun eigen en het algemeen belang behartigd, en zich voor de gierigheid, eerzucht en andere laage driften, als pesten der ſamenleevinge, met de vereischte waakzaamheid, gewagt hadden."

Hiſtoriſche, Charakter- en Zedekundige Bybelonderwyzer. Eerſte Deel. Te Amſteldam, by H. Gartman, 1782. *In octavo* 351 *bladz.*

By manier van een gemeenzaem geſprek, 't welk een kundig en braef Gouverneur houd, met ene jonge Juffer en een

een jong Heer, die den ouderdom van ongeveer twintig jaren bereiken; verleent de Opſteller van dit Geſchrift, ene leerzame doorloopende ontvouwing van den voornamen inhoud des Bybels. Het thans afgegeven eerſte Deel gaet, over het geſchiedverhael, in het Boek *Geneſis* beſchreven, beginnende met de Schepping van het Heelal, en eindigende met de komst van Vader *Jacob*, benevens deszelfs Huisgezin in Egypte, en de gevolgen hier van. Tuſſchen beiden komt ook de Geſchiedenis van *Job*, en de inhoud des Boeks naer zyn naem genoemd, op de waerſchynlyke vooronderſtelling, dat *Job* voor *Mozes*, en vermoedelyk reeds in de dagen van *Jacob* en *Ezau*, geleefd hebbe; zynde veelligt een kleinzoon van *Abraham* uit *Ketura*. De merkwaerdigſte Geſchiedenisſen, in dat tydbeſtek vermeld, hier beknoptlyk nagegaen, en nu en dan met vereischte aenmerkingen opgehelderd, liggen in dit onderwys ten grondſlage van ene juiste beſchryving der charakters daerin voorkomende, en van 't aendringen veler zedelyke leeringen, die daermede verknocht zyn, of 'er uit afgeleid kunnen worden. De manier, op welke de Gouverneur zyne onderrichtingen geeft, is geregeld en klaer; en de voorſtellingen of de bedenkingen, door de jonge Lieden by gelegenheid geopperd, worden 'er op ene gepaste wyze tusſchen in gevlochten. —— Men mag des dezen *Bybelonderwyzer* wel in den rang van leerzaeme Geſchriften plaetzen, die men der Jeugd met vrucht in handen kan geven, om haer Verſtand, en tevens hare Zeden, te beſchaven: ook kan deszelfs doorbladering nog wel nuttig wezen voor een groot aental van menſchen, die reeds tot meerder jaren gekomen zyn; die zich niet behoeven te ſchamen, om gebruik van zulk ene handleiding te maken. Tot ene proeve van des Autheurs charakter- en zedekundige ſchryfwyze, dienen zyne volgende bedenkingen, by de beſchouwing van *Joſeph* in de gevangenis, met des Konings *Overſten der Schenkeren* en dien der *Bakkeren*.

„ Van wat aart, zegt de GOUVERNEUR, de misdaad geweest zy, waarom deeze *Overſten* in 's Vorſten ongenade vielen, laat zig giſſen, maar niet met zekerheid bepaalen. Beiden lagen zy mogelyk onder het vermoeden, van in een toeleg op 's Konings leven, door middel van vergif, geſtemd te hebben. —— Indien myne giſſing waar is, dan blykt het van achteren, dat men, by nader onderzoek, den ſpysmeester ſchuldig bevond, die daarom zyne euveldaad met den dood betaalde; terwyl de ſchenker, ſchuld-

loos

loos bevonden wordende, door den rechtvaardigen Vorst van zyne banden ontslaagen, en in zyn eerste waardigheid hersteld wierd. Laat ons zien, of wy in de volgende schets de charakters der beide Hovelingen duidelyker kunnen leeren kennen. ——— De schuldige mensch, hoe veel pooging hy ook aanwend, om, door zyne uitwendige houding, zig den schyn van onverschrokkene kloekmoedigheid te geeven, en eene vertooning van onschuld te maaken, verraadt doorgaans, voor een scherpziend oog, door zyn gedrag en zyne wyze van handelen, de strafbaare gesteldheid van zyn hart. ——— Waakende is hy werkzaam, om elke gelegenheid, die zyn lot ten zynen voordeele zou kunnen beslissen, met omzichtigheid aan te grypen; maar, by de mislukking van zyn oogmerk, vergaan die schynvertooningen, en dan is zyne overpeinzing in de eenzaamheid akelig. ——— Hy valt niet dan door vermoeijing en uitputting van zielskrachten in den slaap; en de droomen, natuurlyke gevolgen van zyne altoosdenkende maar ontruste verbeelding, vormen rondsom zyn leger de afgryselykste schrikbeelden. ——— De onschuldige daarentegen vertoont dikwils minder uiterlyke manmoedigheid, schoon hy over het geheel meer standvastigheid laat blyken. ——— Het laatste ontstaat uit de zuiverheid van zyn hart; het eerste wordt geboren uit de menschlyke vrees, dat zyne partyen, die, buiten banden, de vervolging en verdrukking niet gevoelen, met hulp van andere schelmen, zyn verderving zullen bewerken. Men ziet den schuldeloozen dikwils beeven, als hy zig voor de menschen, die tog zyn hart niet kennen, zal rechtvaardigen; maar de kalmte en vrede in zyn gemoed neemt toe, wanneer hy zig, van de onverwachte kunstgreepen eens schranderen Rechters ontslaagen zynde, in de eenzaamheid bevindt: dan verheft hy zig, door zyne deugd en onschuld, boven alle Menschlyke zwakheid, en laat, zelfs in het midden zyner verzwaarde handen, op zyn gelaat, ja door zyn geheele persoon, de waare gesteldheid van zyn hart blyken. ——— Nimmer begeeft hem de hoop op uitkomst, hy poogt door alle bykomende gelegenheden zig daarvan te verzekeren; vindt in die hoop zyn troost, en tracht in elk mensch, die eer en medelyden laat blyken, zyn vriend en helper te vinden. ——— Pas nu het gezegde op onze twee staatsgevangenen toe. ——— 's Konings schenker ziet, in den slaap, streelende droomgezichten. *Josephs* gulhartig voorkomen is oorzaak, dat hy, by 't ontwaaken,

loofde dankerkentenis te herinneren, en ook waarlyk te volbrengen: —— en dan is zyn yver, om zig van zyn verzuimden pligt te kwyten, doorgaans zo groot, als zyne drift voorheen was, in het belooven van goedheden, die het zig dan ſchaamt niet volbragt te hebben. Deeze trekken, *Karel*, ontbraken nog aan het beeld des ſchenkers, om zyn perſoon te kennen.

KAREL.

Ik beken het, Myn heer; en zie nu wel, dat ondankbaarheid en zwakheid, in een Mensch, geene gebreken zyn, die met elkander gelyk ſtaan.

DE GOUVERNEUR.

Dat wilde ik u leeren. —— Laat ons nu *Moſes* beſchryving volgen. —— *De overſte der ſchenkeren gedacht niet aan Joſeph.* Twee jaaren daarna wierd *Pharao* door droombeelden beangſt. De Wyzen van Egypten wierden over den aan hun geopenbaarden inhoud geraadpleegd, maar niemand kon 'er den Koning den geheimzin van te kennen geeven. —— Toen ſprak de ſchenker tot *Pharao*: —— *hede gedenke ik* aan myne zonden; gy, ô Koning, waart zeer vertoornd, op den overſten der ſpysmeesteren, en op my uwen dienaar: —— Gy zettede ons gevangen. 'Er was toen in dat zelfde gevangenhuis een Hebreeuwſche jongeling. Hy was, op bevel des gevangenmeesters, onze knegt. Wy verhaalden hem onzen droom; en, gelyk als hy dien uitleidde, is ons geſchied; my hebt gy in myne waardigheid herſteld; maar den ſpysmeester doen dooden. —— Die vrye bekentenis van zyn pligtverzuim toont duidelyk aan, dat verlokkende omſtandigheden wel in ſtaat zyn, de voorheen beloofde erkentenis uit de zinnen, maar niet geheel uit het hart te wiſſchen."

Geloofsbelydenis van JACOB ABAS, *uitgegeeven door* J. F. MARTINET, *Predikant te Zutphen, &c. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1782. *In groot octavo*, 70 *bladz.*

Eene herhaelde ondervinding van gepleegde ſchelmeryen, onder den ſchyn van bekeering uit het Joodendom tot den Christelyken Godsdienſt, in latere dagen, brengt natuurlyk, op het eerſte voorkomen van een verſchynzel van die natuur, eene verdenking ten nadeele te wege; en doet een verſtandig Man niet dan met de uiterſte omzichtigheid

te

te werk gaen. Dit laetſte nu is, volgens het bericht van den Eerwaerden *Martinet*, by den aenvang van dit Geſchrift medegedeeld, in 't geval van den opgemelden Jood *Abas* wel degelyk in acht genomen; en men heeft hem in de Gemeente van Zutphen niet met den Christelyken Waterdoop bediend, dan na dat men, zo veel 't menschlyk mogelyk is, genoegzame verzekering van 's Mans oprechtheid in dezen erlangd had. Na een kort verſlag van 't voorgevallene geeft ons de Eerwaerde *Martinet* hier, zyne Aenſpraek aen de Gemeente van Zutphen, by gelegenheid, dat de Jood *Abas*, op den 26 Maert 1782, aldaer den Christelyken Waterdoop ſtond te ontvangen; vervolgens de Vraegen door zyn Eerwaerden openlyk voorgeſteld, en door den gewezen Jood, ten aenhooren van de geheele Gemeente, beantwoord; en eindelyk de verdere Aenſpraek van zyn Eerwaerden, zo aen den Gedoopten als aen de Gemeente; waermede deze plechtigheid beſlooten werd. ——— De Belydenis zelve, of de beantwoording der voorgeſtelde Vragen, (daer 't in dit Stukje voornaemlyk op aenkomt,) is in ene voegzame orde geſchikt, behelzende eerst ene wederlegging van etlyke bedenkingen tegen den Christelyken Godsdienst, en voorts ene belydenis van de hoofdwaerheden der Leere van Nederlandsch Kerke; op welke men, in vertrouwen op zyne oprechtheid, niet kon nalaten, hem tot een Lid der Kerke aen te nemen. ——— Het byzondere van dit geval, en de manier van uitvoering, maekt dit Stukje der aenpryzinge waerdig; en zy, die deszelfs vertier bevorderen, kunnen den gewezen Jood dienst doen, daer het, *ten zynen voordeele*, gedrukt is.

Overdenkingen bij gelegenheid van het ontroerend ſterven van den Hoogleeraar G. J. NAHUIS, *drie dagen na deszelfs Egtgenoot, de Wel-Ed. Geboren Vrouwe* C. WALBURG VAN MANSVELT, *door* J. CH. MOHR. *Lid der Hervormde Gemeente te Amſteldam. Behalven het Voor- en Naberigt*, 128 *bladz. in groot octavo.*

En

Bundel van Lijkzangen op bovengemelden Hoogleeraar. Behalven het Voorbericht, 100 *bladz. in groot octavo. Beiden te Amſterdam, by* H. Keyzer, 1782.

In deze *Overdenkingen* legt de Heer *Mohr* het 'er op toe, om de natuurlyke aendoeningen zynes harten, en de

daer mede gepaerd gaende gedachten zyner ziele, op het overlyden van den geachten Hoogleeraer en deszelfs loflyke Echtgenoot, met woorden uit te drukken. Hy bedient zich daerin van den zogenoemden *Pathetiſchen* ſtyl, in welken hy den loop zyner hartstochten als onbedwongen volgt; die hem nu eens tot bedaerder overdenkingen leidt, dan eens in ſterker verrukkingen vervoert, en ſteeds het peinzende werkzaem houd. Een ſchryfſtyl van die natuur heeft zekerlyk zyne zwarigheden; men ſlaet hier veelligt in 't een of 't ander uiterſte over; dan de Heer *Mohr* heeft 'er zich meerendeels zo wel voor gewacht, dat hy deswegen niet te beſchuldigen zy, en men eer moete zeggen, dat hy het natuurlyke vry beſtendig gadegeſlagen en regelmatig beſtuurd hebbe. Niet weinig heeft veelligt hiertoe medegewerkt, dat hy, na 't afloopen van den ſterkſten ſtroom zyner hartstochten, zyne overdenkingen in die geregelde orde geſchikt heeft, in welke hy dezelven thans het licht doet zien. Hy vangt naemlyk aen, met *treurende* overdenkingen, en deze worden gevolgd, eerst, van *lofvermeldende*, voorts van *beroerende*, dan van *bedarende*, overdenkingen; die brengen *berustende* overdenkingen te wege; en dezen worden eindelyk beſloten, met *vertroostende* overdenkingen; zo dat de Schryver ten laetſte wel getroost kunne zeggen.

„ Zalige NAHUIS! wie zou u dan weder hier wenſchen? ...
„ Neen! geniet nu uwen loon! Geniet dien in de eeuwige
„ toeneeming van een gansch zeer uitneemend eeuwig ge-
„ wigt der Heerlijkheid!.... Klim tot een trap van uit-
„ muntendheid in de zegepraalende Kerk, evenredig aan
„ dien gij in de ſtrijdende had!... Ik kan niet meer."

De Autheur heeft aen dit zyn Geſchrift nog gehecht vier Gezangen van *Lodenſtein* (*a*), als zo gepast voor zyn onderwerp, dat hy zich genoopt voelde, om van 't een en an-

(*a*) Men heeft ons verzogt den Lezer te waerſchouwen tegen ene groote drukfout in het tweede Couplet van den eerſten Zang van *Lodenſtein*, die in zyne banden aldus aenvong.

Zoet gezelſchap, dat met m'j,
's Hemels Heerſcher vrij en blij,
Pleeg te loven met gezangen,
In 't gezegend Vaderland;
'k Zwyg ook niet, ſchoon nu gevangen,
's Hemels Geest ontziet geen band.

's Hemels Geest, dat dierbaar pand,
's Hemels Geest ontzikt geen band:
Hoor des Hemels lieveling en,
Paulus en zijn Reisgezel,
In de woeste (*) boejen zingen;
's Hemels Geest kent geen gekwel.

(*) *woeste* lees *wreede*.

andere gedeelte derzelver gebruik te maeken, en wel dra beſloote, om ze liever geheel te plaetzen; de vryheid nemende om ze hier en daer wat naer den tegenwoordigen dichttrant te beſchaven.

Met de afgiſte van dit Werkje heeft de Heer *Mohr* tevens op zich genomen het beſtuur der uitgave ener Verzamelinge van *Lykzangen* op den Hoogleeraer, waervan hy ook zommigen, die 't zynes oordeels noodig hadden, min of meer beſchaefd heeft. Ze komen uit onderſcheiden handen, en zyn van verſchillende waerde; doch de Verzameling is, in haer geheel genomen, zodanig, dat we ons met den Heer *Mohr* wel kunnen vereenigen, als hy zegt: „ ik vertrouw, „ dat deze Verzameling, zo als die nu in 't licht komt, „ de oogen der Kunstkenneren niet onwaardig zal wezen, „ en dat verſcheiden ſtukken daarin zijn, door welke het „ geheel een treffelijk ſieraad ontvangt." ——— Men heeft deze Stukjes op het zelfde formaet gedrukt, als verſcheiden andere Werkjes, die tot dit zelfde onderwerp behooren; welker byeenzameling tot een lofwaerdig Gedenkſtuk van den beroemden *Nahuis*, en deszelfs doodlyk lotgeval, dat hem en zyne Echtgenoote genoegzaem gelyktydig ten grave ſleepte, kan verſtrekken.

Mengelſtoffen, over de Steengroeijing en derzelver Heelwyze. Door PETRUS CAMPER. *Te Amſterdam, by* Yntema en Tieboel, 1782. 203 *bladz. in gr. octavo.*

De Hoogleeraar CAMPER, wiens uitſteekende verdienſten in de verbetering der Ontleed- en Heelkunde algemeen erkend en gewaardeerd worden, behoort, met regt, onder die weinige groote Mannen, die niet alleen de uitmuntendſte bekwaamheden bezitten om groote vorderingen in het Ryk der Weetenſchappen te maaken; maar die 'er ook een weezenlyk belang in ſtellen, om hun gansch werkzaam leven, ten nutte van hunne evenmensch, edelmoedig, te beſteeden; Waarheid en Kennis algemeen uit te breiden, en de grenspaalen hunner Konst te verwyderen.

De *Mengelſtoffen over de Steengroeijing en derzelver Heelwyze*, die wy thans voor ons hebben, leveren een nieuw bewys op, hoe zeer het den Hoogleeraar te doen is, om licht en duidelykheid over de Onderwerpen der Heelkunde te verſpreiden. — In het eerſte gedeelte deezer Verhandeling, komen Aanmerkingen over de Steengroeijing voor, die,

op de behandeling van deze gebreken, eenen niet geringen invloed hebben. Het voornaame oogmerk van den Hoogleeraar is, om aan te toonen, welke veranderingen de Steenen in Menſchen-Blaazen langzaamerhand ondergaan. Een onderwerp, 't welk by de meeste Schryvers ontbreekt; die wel op derzelver groeijing, gedaante, grootte en getal ſchynen gelet te hebben, maar geheel voorby gegaan zyn, het inwendig Zamenſtel; welk men niet dan door de Steenen, op verſchillende wyzen, te ſplyten, of door te zaagen, onder het oog krygt. Deeze Aanmerkingen zyn in vier byzondere Hoofddeelen verdeeld. Het eerſte Hoofddeel handelt over de Steengroeijing. „Onze Nieren en Blaas," zegt de geleerde Schryver, „hebben van binnen zulk eene gladde oppervlakte, dat de pis zig aan dezelve niet aanzet."

Het gevoelen van den Baron *van Swieten*, als of de Zandkorrels zig aan de wanden van de Blaas konden vasthechten, is dierhalven alleen waar, in die gevallen, waar verouderde Steenen de geheele zelfſtandigheid van de Blaas verdikt, en haare inwendige oppervlakte zodanig bedorven hebben, dat die olieachtige ſlym niet langer afgekleinsd wordt.

„In onze Blaas, gelyk ook in het bekken der Nieren, vormt zig geen Steen, dan na dat eerst een Korrel eenigen tyd is blyven nestelen binnen in derzelver holligheid. — De Steengroeijing geſchied even eens om den pit, als de ſpaat in de *Belemnites*, en gelyk de ſpaatſtoffe rondom de doornetakken in de zout-gradeerhuizen aangetrokken word, ſtraalswyze, namelyk, naar het middenpunt, en met kringen, evenwydig aan de oppervlakte van den pit.

„Zo lang de pit dezelfde geaartheid houdt, blyft de aanwas wel gelykvormig, maar gaat traag voort, terwyl de zelfſtandigheid van den Steen dezelfde blyft. Dan, zoodra de aanvoer van ſtoffe, uit de Nieren voortvloeijende, geduurig begint te veranderen, zoo is ook de aanwas mede ongelykvormig, zo van kleur als van hardheid. — De meeste Blaas-ſteenen zyn eyvormig en platagtig, misſchien, omdat de pitten veelal die gedaante hebben; want als de pit drie- of vierkantig is, neemen zy ook die gedaante aan. Het ſchynt evenwel niet onmogelyk, dat de geduurige beweeging van het Lighaam 'er mede gelegenheid toe geeft.

„De harde Steenen groeijen langzaam; dog, zodra 'er verzweeringen in de Nieren bykoomen, groeijen zy veel ſchie-

ſchielyker. —— Deeze verzweeringen zyn nogthans van eenen byzonderen aart, de ſtoffe is eerder ſlymerig, melkwit en vetagtig, en wordt by tusſchenpoozingen door bloed verzeld. —— De Steen wordt hier door met gekleurde ringen omzet, waarvan zommige geheel wit, als pypaarde, zyn; andere als kryt, andere bruinagtig, geel, of rood. —— De meeste Steenen, welke by de Europeaanen, zelfs ook die in de Blaas der Zwarten in Aſie gevonden worden, zyn graauwagtig en bruin, en teffens van zulk eene vaste ſtoffe, dat 'er als nog geen middel of *menſtruum* gevonden is, 't welk, drinkbaar zynde, in ſtaat was dezelve te ſmelten." —— In het tweede Hoofddeel onderzoekt de Hoogleeraar de getakte of gedoornde Steenen. —— „ Deeze Steenen zyn voor het grootſte gedeelte ligtbruin, als de kern van een Abricoos; dog zeer hard. Deeze hardheid hangt alleenlyk af van de vaste deelen, die in ons water hangende aangetrokken worden, en derhalven van den aart der pis. —— Uit de Beſchouwing van zulke getakte Steenen, welke CELSUS *Spinoſi* noemt, moest natuurlyk volgen, dat zy de Blaas inwendig verſchrikkelyk zouden ſchaaven en pynigen, gelyk ook meerendeels geſchiedt: zomwylen evenwel geeven zy geen de minſte pyn, —— en hier ontdekt zig de wyze Voorzorger der natuur. —— Als de gedoornde Steen gevormd is, en 'er eene ongeſteldheid in de Blaas of Nieren volgt, dan word 'er eene witagtige ſtoffe, uit de Nieren zelve koomende, om heenen gevoerd, die de holten tusſchen de doorns langzaamerhand aanvult, tot dat de geheele Steen rondom effen geworden is." —— In het derde Hoofddeel onderzoekt de Hoogleeraar breedvoerig het Vraagſtuk; „ Of de kleine Steenen in de Blaas aaneen groeijen, dan niet." —— De beroemde *B. S. Albinus*, die het gevoelen van *T. Alghiſi* ſchynt gevolgd te hebben, was van gevoelen; „ als of zeer veele kleine Steentjes, in de Blaas te zamen gevoegd, en door eene algemeene Steenſtoffe, als overgooten, één enkelen grooten Steen konden uitmaaken." Dit gevoelen wederlegt de ſchrandere Hoogleeraar CAMPER op eene overtuigende wyze. Hy toont niet alleen door Voorbeelden, onder anderen één, van een Man, in wiens Blaas men elf Steenen vond die niet aaneen gegroeid waren, het tegendeel; maar ontdekt ons ook de reden, waardoor zig *Albinus* misſchien zal hebben laaten verleiden, om dit gevoelen aan te neemen. „ *Albinus*, namenlyk, zaagde de Steenen niet langs het midden door, maar hy ſloeg

'er een korst af, en vondt den Steen bezet met veele ronde knobbeltjes, en het afgeslaagen Stuk met even veele holletjes. Voorингenomen met de gedagten van de te zamengroeijing van veele kleine Steenen tot één, nam hy alle die ronde knobbeltjes voor even zoo veele kleine Steentjes, welke, te zamen gebakken, den pit uitmaakten, die, vervolgens, met een effene korst omvangen was."

Op die zelfde wyze toont de geleerde Schryver, dat ook de Steenen in de Galblaas, nimmer te zamen groeijen, en gaat vervolgens over, om, in het vierde en laatste Hoofddeel, de gevolgen van groote Blaassteenen te onderzoeken.

Naa dat zyn Hooggeleerde uit de beste Waarneemers verscheiden voorbeelden bygebragt heeft, tot welk eene grootheid de Steenen in de Blaas kunnen aangroeijen; gaat hy over tot het onderzoek der Konstbewerking zelve, en toont ons, welke zwaarigheden dezelve vergezellen, hoe veel kundigheid en oplettenheid 'er by den Operateur vereischt word, om het Steensnyden, met eenen gewenschten uitslag, te onderneemen; en welke gevolgen uit eene onvoorzigtige Operatie te wagten zyn. —— Wy wenschten onzen Leezer ook het een en ander uit dit Hoofddeel mede te deelen; dan de Hoogleeraar heeft dit gewigtig Stuk in zulk een verband voorgesteld, dat het, onzes oordeels, beter is onzen Leezer op de Verhandeling zelve te verwyzen; gelyk wy dan ook geen oogenblik twyffelen, of een yder, die eenig belang in dit onderwerp stelt, zal gaarne de gedagten van eenen CAMPER zelven daarover willen naleezen. Agter deeze Aanmerkingen is geplaatst eene *Plaat*, met negen keurige Afbeeldingen, van verschillende soorten van Steenen.

In het tweede gedeelte deezer Mengelstoffen, vind de Leezer een Brief van den Hoogleeraar CAMPER, aan de Heeren, *Martens*, *van Gesscher*, *Zwagerman*, en *Hussem*, over het Steensnyden in twee reizen. De Inhoud van deezen Brief, die overgenomen is uit onze *Hed. Vaderl. Letteroef.* VIde Deel, *Mengelw.* Bladz. 451, enz. zal, zo wy vertrouwen, onzen Lezeren te wel bekend zyn, dan dat wy noodig zouden vinden, een breedvoerig verslag daarvan te geeven. Zy betreft eigentlyk de groote voordeelen, welke uit het Steensnyden in twee reizen voortvloeijen.

Hier op volgt, in het derde gedeelte van deeze keurige Mengelstoffen, eene uitmuntende Verhandeling, van den Heere *Maret*, over dit zelfde onderwerp; namentlyk, *over de voordeelen, die uit de verschuivinge der uithaaling van den Steen in de Heelkonstige Bewerking van het Steensnyden te wag-*

wagten zyn. Deeze Verhandeling, die in den Jaare 1762, den 8 Jan. in de Vergadering der K. Academie der Weetenſchappen te *Dyon* is voorgeleezen, en vervolgens, uit hoofde van deszelfs voortreflykheid, onder de uitmuntende Schriften deezer Academie geplaatst is, heeft de Hoogleeraar CAMPER ten nutte van zyne Landgenooten, vertaald, en met eenige zeer nuttige aantekeningen opgehelderd; ten einde ook daardoor, het geen hy reeds in zynen voorgaanden Brief over deeze Konstbewerking gezegd had, nog meerder klem by te zetten.

Vervolgens heeft de Hoogleeraar, om de Verzameling, van het voornaamſte, 't welk op deeze heilzaame manier van Steenſnyden betrekkinge heeft, volkomen te maaken, 'er nog bygevoegd; de Stelregels, over het Steenſnyden van *Celſus*, van *Albucaſis*, en van *le Dran*; en geſtaafd door de Waarneemingen van de Heeren, *ten Haaff* en *van Wy*. Eindelyk en ten laatſten, deelt de geleerde Schryver, kortelyk, zyne gedagten mede over de uitvoering deezer Konſtbewerking; en ſtelt de beste manier voor, om het ſnyden en afhaalen van den Steen, aan Mannen, in twee reizen, te verrigten.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem. XX. Deel 1ſte St. Te Haarlem, by J. v. Walré junior, 1781. *Behalven het Voorwerk,* 330 *bladz. in gr. octavo.*

HEt voorſtel der Maatſchappy, door den Heer *Trembley* beantwoord, wiens bekroonde Prysverhandeling ver het meerderdeel van dit Stuk beſlaat, luidt aldus. „ Welke „ is de nuttigheid der Zielkunde (*Pſychologie*,) in de op„ voeding en beſtiering van den Mensch, en met opzicht „ tot het geluk der Maatſchappyen? En welke zou de „ beste manier zyn, om die ſchoone Weetenſchap te vol„ maaken, en haaren voortgang te bevorderen?" Ter beantwoordinge dier vraage ſplitst de Heer *Trembley*, na eene korte inleiding over de uiterſten, welken men begaat, door de Zielkunde te vernederen of boveumaate te verheffen, in drie deelen; in gevolge waarvan hy, voor eerst, handelt over derzelver invloed in de Opvoeding, en vervolgens over dien op het geluk der Maatſchappyen: hegtende hier aan ten laatſte zyn onderzoek naar de middelen tot volmaaking der Zielkunde; by welke gelegenheid zyn Ed. ook kortlyk

doet zien, welk een denkbe
vormen moet, en welke voo
kan. Men mag deeze Verh
schrander Stuk, wel der alge
zen; vooral aan dezulken, die
[illegible], welken men van d
[illegible] men dezelve grootly
[illegible] klanken, en nutlooze afget
[illegible] tegen derzelver beoefen
[illegible] van het geen
[illegible], zal 'er ieder
[illegible] en hem teve
[illegible] de heilzaamste gevolgen,
[illegible] als ten opzigte van 't g
[illegible] En Menschen
[illegible] der Jeugd a
[illegible] in een post
[illegible] op het geluk de
[illegible] er hier en daar verscheid
[illegible] waarvan ze met vr
[illegible] Laat 'er ons eene van
[illegible] van een wyduitgestrek
[illegible] Heer [illegible] ontegenzeglyk vee
[illegible] aangedrongen hebbe
[illegible] heeft, „ in het
[illegible] het waare daglicht;
[illegible] dat het ge
[illegible] in gevoelige zielen
[illegible] juiste redeneer
[illegible] Lieden te m
[illegible] als de waare Leer
[illegible] beschouwen:" duidt te
[illegible] wordt. Naamlyk, „
[illegible] eenvouwigheid te brenge
[illegible] bedekzelen, waar me
[illegible] heeft; en dien
[illegible] aaneenhangend Leerst
[illegible] vermogens der men
[illegible] Men beklaagt zig da
[illegible] des Ongeloofs
[illegible] over de koelheid, wel
[illegible] het geene het heilig
[illegible] over de geringe uitwerkze

„

ykſte beloften, de verſchriklykſte bedrei-
en voortbrengen. Maar ſtelt men hun,
altyd de zaaken voor zo als zy behoor-
te worden? Zoekt men wel zorgvuldig
hun hart; de middelen om hunne ver-
te treffen, en deze van andere voorwer-
nden?" —— Hier heeft, zyns oordeels,
Zielkunde plaats; en men ſchynt onkundig
den kragtigen invloed der waare Welſpree-
t menſchlyk hart; het welk hem zig wat
ver doet uitlaaten, en eindelyk betuigen,
in agt genomen wordt, dan zult gy gewisſe
ine indrukken voortbrengen; gy zult de ver-
len week maaken; gy zult de uitgebluſchte
des gewe etens wederontſteeken; gy zult
der deugdlievenden ontvlammen, en op dezen
het Ryk der vroomheid en deugd weder doen
—— Dan aan dit alles verknogt zig nog
ng, raakende dit onderwerp, welke de Heer
s in haare volle kragt voorſtelt.
men den geenen die tot de Godgeleerdheid ge-
de opvoeding die hun voegen zoude? Maakt
un ampt en bediening waardig? Het meerder-
Godgeleerde inrigtingen zyn zeer oud. Zy zyn
in eenen tyd, in welken de beoeffening der Let-
wlyks begon te herleeven; in welke de Weeten-
nog de prooi waren der woestheid; en de waare
der Welſpreekendheid nog onbekend waren. Alles
t veranderd; het Licht is verſpreid; de Weeten-
n en fraaije Konsten zyn in bloei geraakt; zy heb-
t nieuw over het Menschdom beginnen te heerſchen;
niettemin is het onderwys der Godgeleerdheid niet
rd noch gevorderd. De jonge Lieden, welken men
en ſtaat ſchikt, ontvangen eene opvoeding, gelyk
llende van die der andere; men doet hen ſchielyk
aalje letteren en de verſcheidene deelen der Wyste-
doorloopen, en werpt hen eensklaps in de Godge-
heid. Men overſtelpt hen met verklaaringen, die,
den text der Schriftuur breedvoerig uit te leggen,
zelden den waaren zin doen verdwynen. Men boe-
t hun den Godsdienſtigſten eerbied in voor de vooroordee-
n hunner Meesters; de ſlaafachtigſte aankleeving aan der-
elver bevattingen; den ſterkſten afkeer van alles wat nieuw
, en daardoor zelfs van alle middelen van volmaaking.

doet zien, welk een denkbeeld men zig van de Zielkunde vormen moet, en welke voordeelen men van haar wagten kan. Men mag deeze Verhandeling, als een by uitſtek ſchrander Stuk, wel der algemeene overweeginge aanpryzen; vooral aan dezulken, die door de al te verfynde Zamenſtelzels, welken men van de Zielkunde gemaakt heeft, waardoor men dezelve grootlyks in loutere niets betekenende klanken, en nutlooze afgetrokken beſpiegelingen, doet beſtaan, tegen derzelver beoefening ingenomen zyn. Eene oplettende leezing van het geen de Heer *Trembley* deswegens voordraagt, zal 'er ieder een een juister denkbeeld van kunnen geeven; en hem tevens doen zien, dat eene verſtandige inagtneeming van derzelver grondbeginzelen niet anders dan de heilzaamſte gevolgen, zo ten aanzien van de Opvoeding, als ten opzigte van 't geluk der Maatſchappy, te wege kan brengen. En Menſchen van verſchillende ſtanden, dien de opvoeding der Jeugd aanbevooken is, of op de eene of andere wyze in een post geſteld zyn, die een byzonderen invloed op het geluk der Maatſchappye hebben, zullen 'er hier en daar verſcheide nutte onderrigtingen in ontmoeten, waarvan ze met vrugt gebruik kunnen maaken. ——— Laat 'er ons één van ten voorbeelde neemen, die zekerlyk van een wyduitgeſtrekten invloed is; en welker verwaarloozing ontegenzeglyk veel nadeels baart.

De Heer *Trembley* aangedrongen hebbende op het groot belang dat men te ſtellen heeft, „ in het voordraagen van „ den Godsdienſt, in het waare daglicht; het bevalligſte, „ het troostrykſte gezigtspunt; dat het geſchiktſte is om „ menſchen te treffen; in gevoelige zielen door het gevoel „ in te neemen; in door eene juiste redeneerkunde en bondige redenkavelingen kundige Lieden te treffen; en een „ ieder den Godsdienſt, als de waare Leer der deugd en „ des geluks, te doen beſchouwen;" duidt tevens aan wat hier toe vooral vereischt wordt. Naamlyk, „ den Gods„ dienſt tot de grootſte eenvouwigheid te brengen, en dien „ te ontblooten van alle de bedekzelen, waar mede het by„ geloof denzelven verduisterd heeft; en dien te brengen „ tot een welverbonden en aaneenhangend Leerſtelzel, ge„ ſchikt naar de natuurlyke vermogens der menſchen en „ naar hunne omſtandigheden. Men beklaagt zig dagelyks, „ (zegt hy,) over het toeneemen des Ongeloofs en der „ Ongodsdienſtigheid, en over de koelheid, welke de „ menſchen betoonen, omtrent het geene het heiligſte en „ het voortreffelykſte is; over de geringe uitwerkzelen,

„ wel-

„ welke de heerlykſte beloften, de verſchriklykſte bedrei-
„ gingen, op den voortbrengen. Maar ſtelt men hun,
„ (vervolgt hy,) altyd de zaaken voor zo als zy behoor-
„ den voorgeſteld te worden? Zoekt men wel zorgvuldig
„ den weg naar hun hart; de middelen om hunne ver-
„ beeldingskragt te treffen, en deze van andere voorwer-
„ pen af te wenden?" ——— Hier heeft, zyns oordeels, een gebrek van Zielkunde plaats; en men ſchynt onkundig te weezen van den kragtigen invloed der waare Welſpreekendheid op 't menſchlyk hart; het welk hem zig wat breeder daarover doet uitlaaten, en eindelyk betuigen,
„ Als dit wel in agt genomen wordt, dan zult gy gewiſſe
„ en duurzaame indrukken voortbrengen; gy zult de ver-
„ hardſte zielen week maaken; gy zult de uitgebluſchte
„ wroegingen des geweetens wederontſteeken; gy zult
„ de zielen der deugdlievenden ontvlammen, en op dezen
„ aardbodem het Ryk der vroomheid en deugd weder doen
„ bloeijen." ——— Dan aan dit alles verknogt zig nog eene bedenking, raakende dit onderwerp, welke de Heer *Trembley* dus in haare volle kragt voorſtelt.

„ Geeft men den geenen die tot de Godgeleerdheid ge-
ſchikt zyn, de opvoeding die hun voegen zoude? Maakt men hen hun ampt en bediening waardig? Het meerder-deel der Godgeleerde inrigtingen zyn zeer oud. Zy zyn ingeſteld in eenen tyd, in welken de beoeffening der Letteren nauwlyks begon te herleeven; in welke de Weetenſchappen nog de prooi waren der woestheid; en de waare bronnen der Welſpreekendheid nog onbekend waren. Alles is zedert veranderd; het Licht is verſpreid; de Weetenſchappen en fraaije Konſten zyn in bloei geraakt; zy hebben op nieuw over het Menſchdom beginnen te heerſchen; en desniettemin is het onderwys der Godgeleerdheid niet verbeterd noch gevorderd. De jonge Lieden, welken men tot dien ſtaat ſchikt, ontvangen eene opvoeding, geheel verſchillende van die der andere; men doet hen ſchielyk de fraaije letteren en de verſcheidene deelen der Wysbegeerte doorloopen, en werpt hen eensklaps in de Godgeleerdheid. Men overſtelpt hen met verklaaringen, die, door den text der Schriftuur breedvoerig uit te leggen, niet zelden den waaren zin doen verdwynen. Men boezemt hun den Godsdienſtigſten eerbied in voor de vooroordeelen hunner Meesters; de ſlaafachtigſte aankleeving aan derzelver bevatingen; den ſterkſten afkeer van alles wat nieuw is, en daardoor zelfs van alle middelen van volmaaking,

Men neemt de moeite niet, hen in hun eigene Moedertaal te onderwyzen, of hun de zo gewigtige kunst te leeren van de menſchen te beweegen en te treffen. Een zeer laffe en zeer koele ſtyl; zeer flaauwe teemachtige maar teffens rechtzinnige uitdrukkingen, zyn alles wat men van hun eischt. —— En zodanige Mannen wil men dat gewigtige uitwerkzelen zullen voortbrengen; men wil dat zy den mensch van de ſtreelendſte beguichelingen, van de verleidendſte aanlokzelen der hartstogten zullen aftrekken. Men wil dat Lieden, die doordrongen zyn van den ſmaak der fraaije kunsten en der waare welſpreekendheid genoegen zullen vinden, in die droeve redenvoeringen, die teffens de taal en den goeden ſmaak beleedigen; in die rederykkundige voorſtellen, vervuld met valſche gedagten, in een opgefmukten ſtyl geſchreeven, en die op zyn best tot niets anders dienſtig zyn, dan om Drogredenaars en bedrieglyke Redeneerkundigen te vormen. Wilt gy een overtuigend bewys, dat de afkeer, welke de menſchen hedendaagsch betoonen, niet van den Godsdienst voortkomt, maar alléen van de manier, volgens welke men dezelve onderwyst? 'Er kome een Man te voorſchyn, wiens vernuft de voorgemelde hinderpaalen te boven gekomen is; die met een verlicht verſtand die eigenſchappen paart, die aanlokken en treffen; laat die man den Godsdienst voordraagen, als het ſchoonſte Leerſtelzel der Zedekunde, aangedrongen door de vermogendſte beweegredenen; laat hy die beweegredenen met kragt en welſpreekendheid aantoonen; en laat hy zig gedraagen overeenkomſtig met de waarheden, welke hy onderwyst; wel ras zal ieder, een als 't ware ontwaaken; zig met vlyt ſpoeden naar zyne Leerredenen; 'er geſtadig van ſpreeken, en op nieuw ſmaak krygen in den Godsdienst. Dat dan de Opvoeding zig bevlytige om Mannen te vormen, en men zal de Godsvrugt zien verryzen. Maar zo lang men alle middelen om te behaagen verwaarloost; zo lang men het Volk geene dan by uitſtek naakte en droge Godsdienſtpligten voorſtelt, moet men niet verwagten daar uit veel yver of eenige uitwerkzelen van belang te zien voortvloeijen. Zo lang de Leeraars zig vergenoegen met ſlegts het bederf der Zeden, den verdorven ſmaak dezer Eeuw te bejammeren, zonder tot hun zelven in te keeren; zo lang zy niet gevoelen al wat hun zelven ontbreekt, om overeenkomſtig met de zaaken, welke zy voordragen, te wandelen; om in ſtaat te zyn de Zielen der Menſchen te doorzoeken, en de verborgen dryfveeren, die hen doen werken, naar

te

ſe ſpeuren; zo lang zal het kwaad toe- in plaats van afneemen, en zy zullen dagelyksch nieuwe gelegenheden hebben, om van de nutteloosheid hunner moeite en poogingen overtuigd te worden."

By deeze Verhandeling is in dit Stuk nog gevoegd, een Vertoog van den Heer *M. Houttuyn*, over de Veranderlyke Steenen, *Oculus Mundi* genaamd. Met den aanvang geeft hy ons een berigt van vroegere waarneemingen, omtrent die ſoort van Steentjes, welken, in water gelegd zynde, een zekeren trap van doorſchynendheid verkrygen, terwyl ze anders geheel ondoorzigtig zyn, en den naam van *Oculus Mundi* draagen, en ook wel *Lapis Mutabilis* genoemd worden. De zeldzaamheid ſchynt veroorzaakt te hebben, dat men, tot op het midden deezer Eeuwe, weinig herhaalde proeven met deezen *Veranderlyken Steen*, of dit zogenoemde *Waerelds-Oog*, genomen heeft. Maar zints dien tyd, en wel zedert het jaar 1763, toen de Hoogleeraar *van de Wyngerſte* zodanig een Steen beſchreeven had, heeft men zig meer op het naſpooren deezer ſoort van Steenen toegelegd; en 'er werden wel dra verſcheiden *Veranderlyke Steenen* van veelerleie ſoort bekend. De Heer *Houttuyn* geeft ons eene beſchryving van ettelyke derzelven, en wel byzonder van een *Waerelds-Oog* in 't Naturaliën-Kabinet zyner Doorluchtige Hoogheid den *Prince van Orange*; waarvan de Wel Edele Heer *Vosmaer*, Directeur van dat Muſeum, hem op zyn verzoek een berigt heeft doen toekomen.

„ Zyn Ed., zegt hy, heeft my, by eenen Brief, gedateerd 4 October 1780, berigt, dat hy denzelven, in 't jaar 1767, te Hamburg had doen koopen; en eene omſtandige beſchryving van dien Steen verleend; waaruit blykt, dat dezelve een brokje is, of afgebroken ſtuk, ongelyk van omtrek en dikte, een half duim op 't breedſte, geelachtig melkwit van kleur, en zo week, dat men het met een Mes kan afſchraapen. Droog zynde, meldt zyn Ed. is dit Steentje eenigzints doorzigtig, maar, in 't Water gelegd, wordt het, binnen een half kwartier uurs, grootendeels gantſch zeer doorſchynend, als zeer fraaije Hoog geele Barnſteen. Middelerwyl zetten zig veele Lugtbelletjes rondom het zelve, en, dertig Uuren in 't Water gelegen hebbende, was het een zesde zwaarder geworden. Vervolgens, daaruit genomen, wordt het al vry ſchielyk wederom wit, doch het dikke gedeelte ſchielyker dan het dunne, enz.

Wyders meldt ons de Heer *Houttuyn*, hoe hy zelf verſcheiden zodanige Steenen gekogt heeft, van den Naturaliën-

han-

handelaar *Danz* te *Rudolſtadt*; maar boven al aanmerkelyk is een zeer fraaie *Veranderlyke Steen*, dien de Koopman in Naturaliën *Schmöll* aan hem verhandeld heeft; welken hy hier in 't breede beſchryft, met aanwyzinge van deszelfs veranderingen, die in eene nevensgaande Plaat, met de eigen koleuren, ten naauwkeurigſte afgetekend zyn. Het daarvan gegeeven berigt met de aftekening is alleszins merkwaardig; en men kan 'er genoegzaam uit afleiden, dat deeze Steen tot veele proefneemingen dienen kan, welken, ter opheldering van dit verſchynzel, dat uit het inſtorpen van 't water ontſtaat, kunnen ſtrekken.

Onderzoek den oorzaaken van de opkomst, het verval en herſtel der Vereenigde Nederlanden. Door C. ZILLESEN. *Vierde Deel. Te Utrecht by* G. v. d. Brink Jansz. 1782. *In groot octavo. 310 bladz.*

Uit het geen wy nog onlangs nopens het Plan van dit Werk herinnerd, en bepaaldlyk wegens de ontvouwing der lotgevallen van ons Vaderland gezegd hebben, heeft men de nuttigheid van dit Geſchrift, niet alleen ten aanzien van 't Geſchiedkundige, maar inzonderheid ook met betrekking tot deszelfs Staats- en Handelweezen, kunnen opmaaken. En wy houden ons verzekerd, dat de Leezers, op het doorbladeren van dit Vierde Deel, in de gegrondheid onzer goedkeuringe der uitwerkinge van dit *Onderzoek* bevestigd zullen worden. Het gaat over het tydbeſtek, 't welk verloopen is, zints de Vrede tuſſchen de Noordſche Mogendheden, in 't jaar 1660, tot op de Utrechtſche Vrede, in den jaare 1713. —— Een tydbeſtek, waar in ons Vaderland geſtadig, ſlegts met korte tuſſchenpoozingen, nu langs den eenen; dan langs den anderen weg, nu van deeze, dan van geene zyde, in koſtlyke en nadeelige Oorlogen werd ingewikkeld; die gemeenlyk van verderfelyke binnelandſche verdeeldheden, en daaruit voortſpruitende onluſten, vergezeld gingen. —— Een tydbeſtek, waarin de partyſchappen voor en tegen het Stadhouderlyke bewind, ter wederzyde, haare uiterſte kragt oefende; 't welk de Regeeringsvorm van ons Gemeenebest, ten nadeele van 's Lands welzyn, wisſelvallig maakte, en aan herhaalde veranderingen onderwierp. ——— Een tydbeſtek eindelyk, waarin 's Lands Staaten bovenal ondervonden, van hoedanigen aart de Engelſche maatregels ten onzen opzigte zyn: gemerkt ons Vaderland

zig, keer op keer, bloot geſteld zag, aan de baldaadigheid en trouwloosheid eener Natie, die alleszins toonde, dat ze gantschlyk onzen ondergang bedoelde, en 'er daarom ook ſteeds op uit was, om onzen Koophandel en Zeevaart een onherſtelbaaren knak te geeven; waaraan ook haare handelwyze, in de tegenwoordige dagen, niet minder dan eertyds beantwoordt. —— Het voorgevallene, geduurende dat tydsverloop, geeft den Heer *Zilleſen* een ruimen voorraad ter ontvouwinge van veele zamenloopende oorzaaken, die een nadeeligen invloed op onzen handel hadden, en van tyd tot tyd medegewerkt hebben, om het verval des Lands in die dagen te bevorderen; 't welk hem etlyke bedenkingen over het toenmaalig gebeurde aan de hand geeft, die ook nog heden te ſtade komen. Wel byzonder ſtelt hy ons by herhaaling voor oogen, dat het voeren van den Kryg genoegzaam altoos nadeelig geweest is voor ons Gemeenebest; dat het, door alle tyden, ter bevorderinge van 's Lands welweezen gediend heeft, ons, zo lang mogelyk, onzydig te houden in de geſchillen der Vorſten; en dat het, om dit in volle kragt te kunnen doen, onze zaak is, onze Zeemagt ſteeds in een goeden ſtaat te bewaaren, ten einde, als de nood het vordert, een dapperen tegenſtand te kunnen bieden, aan de zulken, die onze onzydigheid met een ſcheel oog durven aanzien. Verſcheiden zyner bedenkingen loopen op dat gezigtspunt uit, en zyn zo opmerkelyk, dat wy 't niet oneigen geoordeeld hebben, de voornaamſten hier toe betrekkelyk byeen te verzamelen; waarvan de eerſte voorkomt, by gelegenheid der beſchouwinge van het vermaarde drievoudige verbond, of de zo bekende *Triple-Alliantie*, tuſſchen Groot-Brittannie, Zweeden en de Staaten, in 't jaar 1668.

„ Als wij, (zegt de Autheur,) onbevooroordeeld, ons ſtaatkundig gedrag met opzicht tot het drievoudig verbond in zijn regte verband inzien, en voor- en nadeelen tegen elkander wikken en weegen, dan heeft de bevinding geleert, dat wij met dat ſijn uitgedagt verbond van onderlinge beſcherming op den oever van onzen ondergang gebragt wierden. —— Neen! de droevige ervaaring heeft maar al te veel doen zien, dat de verbonden der vorſten juist zoo lange nagekomen worden, als hun *eigen belang* het vordert. —— De vorſten en groote monarchen, geen rechters boven hun kennende, onderwerpen zij zich niet aan de goede trouw en grondregelen van *Zedekunde*. —— Dat waare kompas van 's menſchen daaden heeft in de ſtaatkunde

zoo oneindig veel miswijzingen, dat de ſchranderſte vernuften geen zekere regelen daartoe kunnen opgeeven. —— Het best is, zich te ſchikken naar tijds omſtandigheden, en, twee kwaaden ontdekkende, het ligtſte te kiezen. —— Doch een aandagtig beſchouwer onzer geſchiedenisſen zou nu kunnen vraagen, wat wel het beste voor ons in dat haggelijke tijdsgewricht geweest was? —— Maar, om in onze oordeelvelling niet te dwaalen, moeten wij alvoorens wel deegelijk onze ſtaatsbelangens —— voor-, en naa de *Munſterſche* vreede van elkander onderſcheiden. —— Voor de bevestiging van ons gemeenebest vorderde ons belang, om onzen algemeenen vijand zo veel afbreuk te doen als mogelijk was, en dus waren alle verbintenisſen tot onderlinge beſcherming met andere volken tegen *Spanje* voordeelig voor onzen ſtaat, om dat door dien weg wij des te eerder kans hadden van door onzen vijand voor een onafhanglijk volk erkend te worden. —— Maar naa de Munſterſche vreede wierd ons ſtaatsgeſtel van een andere natuur. Het belang des koophandels, als de zenuw van den ſtaat, vorderde vreede en vriendſchap met alle volken; wij hadden nu geen vijand meer, en zogten niet om onzen ſtaat door overwinningen uit te breiden; derhalven waren alle verbonden van *vriendſchap* en onderlingen *koophandel* nuttig en voordeelig voor ons gemeenebest. —— Doch alzoo wij vreede en geen oorlog zogten, was het onze zaak niet, verbonden van *onderlinge beſcherming* met andere volken aan te gaan, om reden, gelijk de bevinding geleerd heeft, dat andere vorſten, die zulks tot hun nadeel oordeelden te zijn, ons daarom benijdden en nadeel toebragten. —— Waaromme wij beſluiten, *om dat wij van twee kwaade toch één moesten kiezen*, dat het voor ons voorzichtiger geweest was, dat wij *de onzijdigheid, als het ligtſte kwaad, hadden gekoozen.*" —— De Heer *Zilleſen* verſterkt deeze zyne oordeelvelling, met opzigt tot dien tyd, uit de omſtandigheden in die dagen; en doet ons opmerken, dat ons Land, door alle tyden, zints de *Munſterſche* vreede, meer na- dan voordeel getrokken heeft uit de verbonden van beſcherming; (*) en dat de on-

(*) De Heer *Zilleſen*, wat laater, gewag gemaakt hebbende van de onderſteuning der Duitſche Bondgenooten, in den volgenden oorlog met Frankryk, van 1672 tot 1678, bemerkt, dat men daar uit eene bedenking tegen zyn bovengezegde zou kun-

ouzydigheid gedient heeft, om onzen Koophandel te doen bloeien; vooral, wanneer wy dien de noodige beſcherming verleenden.

„ Maar! zal men zeggen, (vervolgt hij,) wat zou het met ons Land worden, indien wij, zonder vrienden of bondgenooten, ons Land tegen heerschzugtige vijanden beſchermen moesten! —— Ik antwoorde daarop, dat de geſchiedenisſe in den *Spaanſchen* oorlog ons geleerd heeft, dat een geoeffende Land- en Zeemagt, toen wij, na *Lycesters* tijd, weinig of geen hulp van *Engeland* of *Frankryk* meer hadden, ons wel kon beveiligen tegen het magtig *Spanje*, kunnen vormen, 't welk hem beweegt, om dezelve aldus af te wenden.

„ Wijl het gebleeken is, dat wij middelijk door onze verbonden van onderlinge beſcherming met de *Duitſche* Vorſten uit 's Vijands handen verlost zijn, zoo ſchijnt zulks te ſtrijden met het geen ik boven, wegens de verbonden van onderlinge beſcherming, geſteld heb. —— Als men oppervlakkig oordeelt, zou men zeker hieruit verkeerde gevolgen kunnen trekken; maar die met aandagt mijn gezegde inziet, zal wel draa ontdekken, dat ik het oog heb op zulke verbonden van onderlinge beſcherming, die men uit voorzorg tegen een aanwaſſende magt gebruikt, tegen welke men nog in geen oorlog is; en het ſchadelijke daarvan heb ik met voorbeelden getoond; maar geenzints geſteld, dat, wanneer de nood dus dringt in den oorlog, wij 'er dan geen gebruik van zouden mogen maaken; dit zij verre! en zou ſtrijden tegen de grondregelen van alle goede ſtaatkunde. —— Het *zelfs belang* en *zelfs behoud* vordert zulks wel degelijk *in den oorlog*. —— Maar om dat de oorlog het allerſchadelijkſte is voor zulke gemeenebesten, die alleen door koophandel hun welvaard zoeken, is het ook een grondregel van ſtaatkunde voor hun, *om alles te vermyden dat eenig ongenoegen aan deeze of geene volken zou kunnen geeven.* Ja! laaten wij al wederom de geſchiedenisſen doen ſpreeken. Moesten wij, bij de vreede van *Nieuwmeegen*, evenwel niet gedoogen, dat *Frankryk* voet kreeg in de *Spaanſche* Nederlanden? namen wij toen geen genoegen in de voorſlagen van *Lodewyk* den XIV, om ons een veilige voormuur aldaar te bezorgen? Zouden wij niet dit zelve hebben kunnen verkrijgen van *Frankrijk*; toen hij bevoorens eisch daarop maakte, mids wij ons in geen drievoudig verbond tegen hem hadden ingelaaten? Was het *onze* zaak wel, om een heerschzugtigen vorst te vertoornen? Dus beſluit ik, dat wij deezen oorlog hadden kunnen voorkomen; indien wij te vooren maar gezogt hadden bij *Frankrijk* te bewerken, het geen wij hem bij de vreede wel moesten toeſtaan."

je, —— hoe, veel te meer, als wij altoos een gedugte Zeemagt hadden, om onze koopvaardij te beschermen, —— dit is ons belang; die te laaten vervallen, is het bederf van onzen koophandel. Voor vyanden te land hebben wij minder te vreezen, indien wij ons maar onzijdig houden. —— Neen! naa dat het stelzel der evenwigten van magten in *Europa* stand heeft gegreepen, zou geen der vorsten dulden, dat wij ten prooie van deezen of geenen vorst wierden; die aanwas van magt zou de balans veranderen, en andere vorsten hun belang doen worden, zich daar tegen te verzetten. —— Doch niet dat ik hier door wil te kennen geeven, dat de landmacht onnut is, dit zij verre van mij! De vermeerdering der landtroepen, zedert het tijdperk van *Lodewyk* den XIV, meest bij alle vorsten nagevolgd, maakt zulks ten deele noodzaakelijk, maar tot in hoe verre die vermeerdering weder bij ons nadeelig is, zal ik op zijne plaats toonen."

Hiertoe geeft den Autheur vervolgens aanleiding het voorgevallene in den jaare 1684, toen Amsterdam ten sterkste aandrong, op de vermindering der land- en de vermeerdering der zeemagt; terwyl de Edelen zeer yverden voor de vermeerdering der landmagt: zulks doet hem het voor en tegen van dit stuk in overweeging neemen.

„ Zy, (dus vangt hy aan,) die voor de vermeerdering der landmagt zijn, beroepen zich altoos op het jaar 1672, en volgende tijden, dat wij met *Frankrijk* in oorlog geweest zijn. Men schildert *Frankrijk* af, als onzen natuurlijken vijand, en wiens heimelijke oogmerken daarheen gerigt zijn, om ons land te overmeesteren, of te gebruiken tot een goudmijn, om daar uit te haalen, geheel of ten deele, het geld, welk hij tot zijne heerschzugtige oogmerken bij den oorlog verkwist. —— Maar, om over dit punt onpartijdig te oordeelen, moeten wij eerst onderzoeken, wat, *volgens de gronden van ons eigen belang*, *overeenkomstig de welvaard des volks*, het beste der twee heerschende staatssystemaas was, —— naamenlijk, *om onze veiligheid te zoeken in de verbonden van bescherming met magtige vorsten tegen Frankrijk*, —— of *dat wij de neutraliteit of onzijdigheid boven den oorlog koozen*? —— Zij, die het eerst staatssystema aankleven, moeten zeker, en met reden, voor de vermeerdering van een landmagt weezen, om dat men zich daardoor telkens in nieuwe oorlogen te land inwikkelt, welke de landprovinciën voor vijandlijke invallen bloot stellen. Doch ik heb hier boven betoogd, dat dit staatssystema allerschadelijkst voor ons vaderland is, en dat men

niet

niet dan in den uiterſten nood, zo lang de oorlog duurt, zich daarvan moet bedienen; dit zoo zijnde, en uit 's lands geſchiedenisſen onwederſprekelijk blijkende, zoo vertrouw ik, dat ieder regtgeaart vaderlander mij gaarne zal toeſtaan, dat het belang van ons land vordert, om het tweede ſtaatsſyſtema de voorkeur te geeven. Het gedrag onzer hooge magten bij laater tijd heeft ons ook getoond, dat zij het laatſte boven het eerſte toegedaan waren. ——— Dus dit vastgeſteld zijnde, zoo komen wij tot het onderzoek, of, in *zulke* gevallen, een vermeerdering van landmagt noodzaakelijk voor ons vaderland is, (zelfs in tijde van oorlog buiten ons;) ik durf rondborſtig uit zeggen van neen! De *onzijdigheid aanneemende*, zoo baart de vermeerdering van landmagt jalouſie bij de oorlogende vorſten, welke van verderfelijke gevolgen kan weezen. Heeft *Lodewijk* de XIV, en andere Franſche Vorſten, wel ooit meer van ons geëischt dan de *onzijdigheid*? Zou men dat gedugte jaar van 1672, en meer oorlogen met dat Rijk, als dan niet voorgekomen hebben? Is het Frankrijks belang wel, om ons te overmeesteren? Geniet het, uit hoofde van den koophandel, niet oneindigmaal meer beſtendige voordeelen, dan het bij een overmeestering van ons zou kunnen haalen? Waren zij dan niet in eens, zo dra ons vaderland geruïneert was, al hun voordeelen kwijt? Wie zijn het, welke *Frankrijks* wijnen grootendeels koopen, en dezelve meest vooruit betaalen? Immers niet dan Holland! Zijn wij het niet, die jaarlijksch miljoenen aan *Franſche* manufacturen en koopwaaren beſteeden. ——— Wat land is 'er daar dat Rijk een voordeeliger balans van koophandel mee heeft, dan met ons? ——— Is nu *zelfsbelang* de eerſte drijfveer van ſtaatkunde, kan men dan verwagten van vorſten, die zo veel belang in den koophandel ſtellen, dat die iets zullen onderneemen ſtrijdig met hun eigenbelang? Ja! eens genomen, dat Frankrijk dit deedt, zouden de Duitſche Vorſten dit onverſchillig aanzien? Strookt het wel met den aart van een gemeenebest, een groote landmagt op de been te houden? Hebben *Venetie*, *Zwitzerland* en andere gemeenebesten een groote krijgsmagt? Geraakt de vrijheid niet in gevaar, wanneer de magt misbruikt wordt? Krijgt men door dien weg niet een menigte vreemdelingen in zijn land, die met minachting op den vrijen burger neêrzien? Want een burger is bij veele vreemde militaire officieren een veragtelyk ſchepzel, niet waardig den hoed 'er voor te ligten. ———

Mag men dus niet vraagen, waartoe dient toch een te groote krijgsmagt, in een gemeenebest, dat, volgens zijn ſtaatsſystema niets dan de onzijdigheid zoekt? Dult het de finantie van een klein land, dat enkel door koophandel moet beſtaan, om een aantal van krijgsvolk te onderhouden, ten koste van 't gemeen? Ik weet wel, men zal zeggen, de landſteden, daar groote garniſoenen leggen, hebben 'er groote voordeelen van. —— Maar ik vraage eens op mijne beurt: —— Wat burger, die Oeconomisch denkt, zal zijn huisgezin met leden vermeerderen, die de kost niet bij hem kunnen winnen, en waarbij hij jaarlijks geld moet toeleggen? Kan nu in het groote huisgezin van ons vaderland een ſoldaat leven van het geen hij van het land trekt, zonder daarbij te *werken*? en dit laatſte is juist altoos ten nadeele van den behoeftigen burgerſtand; wijl de militair voor minder loon kan werken, en den gemeenen man het brood door dien weg uit den mond neemt, zijn ze dus, regt beſchouwd, geen doodeeters van het gemeen? —— Ja! gaat men eens wat verder het militaire leven beſchouwen; uit gebrek van genoegzaam beſtaan verbied men den grootſten hoop het trouwen, tot nadeel der wettige populatie. Duizenden leven dus buiten het huwelijk, ſtrijdig tegen de Godlijke inſtelling, wijl ze intuſſchen een menigte van onegte kinderen doen gebooren worden, die men uit het gegevene van den burger dient te onderhouden. Boven dien is het aanwerven tot vermeerdering der krijgsmagt of tot voltalligmaaking van dezelve, altoos nadeelig voor de aanwerving tot den zeedienst; —— met gevolg dat men ter naauwer nood, door buitengemeen hooge handgelden, volk tot de zeevaart in 's lands dienst kan krijgen. Dit alles nu bij een genomen, kan dan een regt vaderlander wel, buiten de grootſte noodzaakelijkheid, een vermeerdering van landmagt goedkeuren?

Doch gantſch anders is het met de Zeemagt; laat men die vervallen, dan vervalt ook met dezelve de koophandel. Zij is het, die de ſchatten van den noeſten koopman, op het woeſte element, voor de ſtrooperijen van vriend en vijand moet beveiligen. Geeft nu de koophandel eeniglijk en alleen het beſtaan aan ons vaderland, en moeten daaruit alle laſten gevonden worden, is het dan wel te verantwoorden, als men dezelve geen noodige beſcherming verleent? Te regt hebben onze wijze voorvaderen, en zelfs de graven van Holland, altoos zich zoo bereidvaardig getoond, om met al hun magt den koophandel en onze uitlandſche be-

bezittingen in alle gewesten der wereld te beſchermen; zonder dat was onze republijk nooit zoo rijk en magtig geworden."

Overeenkomſtig met deeze zyne denkwyze, laat zig de Autheur wat verder niet gunſtig uit, over 't belang dat veelen geſteld hebben, in 't bezetten der Barriere-Steden, by de Utrechtſche Vrede, in 't jaar 1713 bedongen: tragtende te doen zien, hoe nutloos en ſchadelyk de Barriere-Steden voor ons Vaderland zyn, als wy ons niet door *verbonden van onderlinge beſcherming* in oorlogen te land inwikkelen, maar ons altoos aan de *onzijdigheid* houden. Op de tegenwerping dat eene Republyk, als de onze, die haaren handel over de gantſche waereld uitbreidt, niet onverſchillig kan weezen, voor de gewigtige omwentelingen, die van tyd tot tyd, dikwyls op den uiterſten afſtand van haare grenzen, voorvallen, antwoordt hy indeezervoege, laatende voorts dit Deel met de nevensgaande aanmerking afloopen.

„ Ik meen, door myne voorige aanmerkingen, beweezen te hebben, dat alle oorlogen, naa de *Munſterſche* vreede, *ſchadelijk* en *verderfelijk* voor onzen koophandel zijn bevonden geweest, en dat wij die hadden kunnen voorkomen, zoo wij ons niet aan een te verregaande factiezugt hadden overgegeven, waardoor de waare belangens van het vaderland moesten agterſtaan, voor de oogmerken der heerſchende partije. ——— Neen! onze wapenen moeten beſtaan in den arbeid van vernuft; de koophandel eischt vrede en vriendſchap met alle koningrijken en ſtaaten; een wijze verſtandhouding door bekwaame afgezanten aan de hoven van *Europa*, om de belangens van onzen ſtaat waar te neemen, tot voorkoming van oneenigheden en onderhouding van vriendſchap, kunnen ons vaderland van meer nut en dienst zijn, dan de roemrugtigſte krijgsbedrijven; de ſtaat kan daarom niet te kies zijn, in het verkiezen van eerſte ministers en afgezanten; —— door hun wijs beleid zijn zij in ſtaat, de gevaaren die het vaderland dreigen voor te komen. ——— Ja! eene welbeſtuurde ſtaatkundige trek beſlist menigmaalen meer, dan de gelukkigſte veldtogten der bekwaamſte legerhoofden. ——— Maar willen wij dit ſtaatsſystema van *onzijdigheid*, als het voordeeligſte voor ons vaderland, vast houden, dan moet onze zeemagt altoos zoo aanzienlijk weezen, dat wij te aller tijd in ſtaat en gereed zijn, om bij den eerst opkomenden oorlog ter zee onzen koophandel te beſchermen: 't is dan geen tijd om

eerst ſchepen te gaan bouwen, als wij met een oorlog gedreigd of bereids aangevallen worden, en onze ſchatten en colonien reeds in 's vijands handen zijn. ——— Zoo deeden onze voorvaderen niet! ——— Een gezonde ſtaatkunde eischt zich te wapenen, eer de vijand ons kan benadeelen."

DAN. WYTTENBACHII Præcepta Philoſophiæ Logicæ. Amſtelædami apud *C. N. Guerin*, 1781. Absque Ded. et Præf. 275. pp. in octavo f. m.

Zy, die de *Wysgeerte* ter harte neemen, en 't onwaardeerbaar nut der *Redenkunde*, om in de *Wysgeerte* eenige vorderingen te maaken, erkennen, zullen het den Hoogleeraar *Wyttenbach* niet ten kwaade duiden, dat hy, niettegenſtaande het groot aantal van Schriften over dit onderwerp, deeze zyne *Voorſchriften der Redenkundige Wysgeerte* door den druk gemeen maake. Behalven het inzien van 's Mans verdeediging deswegens in zyne Voorrede, zal tog het doorbladeren van dit Werk hen terſtond doen bezeffen, hoe 't jammer geweest zou zyn, indien de Hoogleeraar zig daardoor te rug had laaten houden. Men mag zekerlyk, zonder andere behandelingen van dit Stuk, die mede eene uitgeſtrekte nuttigheid hebben, met een oog van minagting te beſchouwen, van deezen arbeid des Hoogleeraars wel zeggen, dat dezelve nevens dien van andere beroemde Redenkundigen hoog te ſchatten zy. Men ontdekt 'er alomme in, een Geleerden, die het voetſpoor der Oudheid met oplettendheid bewandelt, en met oordeel gebruik maakt van 't licht, dat laatere tyden verleend hebben, waardoor hy deeze en geene duisterheden weet te verdryven; 't welk den leergierigen beoefenaar der Redenkunde op een helder gebaand pad brengt. Zyn Ed. naamlyk heeft zig, naar uitwyzen van 't geheele beloop, geen moeite ontzien, om, op eene beknopte en geleidelyke manier, de Redenkundige leeringen der oude en nieuwe waare Wysgeeren in een geregeld verband te brengen, en dezelve met de uiterſte klaarheid te ontvouwen; 't welk dit zyn Geſchrift by uitſtek aanpryst.

Het is, na eenige voorafgaande aanmerkingen over de Wysgeerte in 't algemeen, en de Redenkunde in 't byzonder, verdeeld in vier deelen. De eerſte afdeeling heeft tot een onderwerp de *Waarheid*; zy draagt ons voor, de na-

natuur der Waarheid, met derzelver verſchillende ſoorten, en 't geen daaromtrent in aanmerking komt. Verder ontvouwt zy ons 't geen de *Voorſtellen*, met derzelver verſcheidenheid, betreft; en ten laatſten verklaart zy ons de leer der *Denkbeelden*, met het geen daartoe betrekking heeft. ——— Hierop is de tweede Afdeeling geſchikt, ter overweeginge van de *Zielsvermogens*, welken te ſtade komen, in 't onderzoeken, beoordeelen, en 't mededeelen van de Waarheid aan anderen, waaromtrent de twee hoofdzaaken, het vermogen van zelf te verſtaan, en dat van 't geen men verſtaat, aan anderen voor te ſtellen, in alle derzelver deelen, onderſcheidenlyk beſchreeven worden. ——— Na het afhandelen deezer twee Stukken, die men als grondſlagen heeft aan te zien, op welken het gebouw der Redenkunde verder wordt opgetrokken, volgt het derde, te weeten, de *Methode* of *Schikking*, de wyze op welke men te werk heeft te gaan, om zelf tot de kennis der Waarheid te komen, of anderen van de Waarheid te onderrigten en te overtuigen. Onder deeze Afdeeling ſtelt ons de Hoogleeraar voor, eerst, het geen dient ter ophelderinge van de Schikking in 't algemeen, en derzelver verſcheidenheid in 't byzonder. Verder bepaalt hy onze aandagt op het kenmerk van het Waare en Valſche. Voorts ontvouwt hy ons die vereiſchten, waardoor wy ingonderheid tot het Waare komen, te weeten het recht gebruiken der woorden; het naauwkeurig bepaalen van woorden en zaaken; het behoorlyk verdeelen der onderwerpen, en het bondig bewyzen van de waarheid of valſheid der voorſtellingen: waarnevens hy ons agt doet geeven op de bronnen van het Waare, uit welken voortvloeit, zo de Wiskundige als de Zedelyke Baarblyklykheid, of de min of meer hooggaande Waarſchynlykheid, die haaren grond heeft in de Zinlyke Gewaarwordingen en het Getuigenis van anderen, of op Gisſingen ſteunt. En ten laatſte brengt hy ons, in deeze Afdeeling, nog onder het oog, het geen men omtrent het redentwisten en onderwyzen gade hebbe te ſlaan, indien men zyn oogmerk, de bevordering van Waarheidskennis, wenscht te bereiken. ——— Hiermede gaat de Hoogleeraar over tot zyne vierde Afdeeling, in welke hy, ten beſluite zyner Redenkundige onderrigtingen, zig bepaalt om aan te toonen, wat 'er vereiſcht worde, *zal men tot eene gegronde en uitgebreide kennis van zaaken komen*; te weeten, de ernſtige beſchaaving van het Verſtand, en een naarſtig oplettend gebruik van de middelen, welken dienen om onze kundigheden te vestigen en te

vermeerderen; beſtaande in een naauwkeurig letten op de Ondervinding, een oordeelkundig leezen van Boeken, en eene aandagtige Overpeinzing van onze verkreegen kundigheden, met derzelver gevolgen, die ter naſpooringe en ontdekkinge van andere kundigheden aanleiding geeven. Nopens dit alles deelt de Hoogleeraar ons eene reeks van nutte leſſen mede; en hegt eindelyk nog aan dezelven eene beknopte heilzaame waarſchouwing, tegen die verdervende bronnen van dwaalingen, welken maar al te dikwils een hoogſchadelyken invloed hebben, en die, ſchoon veelvuldig in getal, inzonderheid tot drie hoofdbronnen gebragt kunnen worden. Men dwaalt naamlyk meerendeels van de Waarheid af, (1.) uit hoofde dat men zig niet toelegt op eene behoorelyke Verſtandsoefening; (2.) ter oorzaake van eene Wilsverkeerdheid, het zy dan dat men lui, hoovaardig of ſtyfhoofdig zy, en andere ſoortgelyke gebreken koeſtere; of laatſtlyk (3.) uit kragt van den uiterlyken toeſtand waarin men zig bevindt, het zy ten opzigte van zyn dierlyk geſtel, of middelen van beſtaan; waar mede zig, het geen een zeer algemeen kwaad is, nog verbindt de involging van het Gezag van anderen; wanneer men, uit hoogagting voor dien of deezen, dit of dat gevoelen toevalt, enkel op hun getuigenis en voorbeeld, zelfs zonder dat zy eenige redenen voor hun gevoelen bygebragt hebben.

Naar dit beloop is des Hoogleeraars Redenkundig onderwys ingerigt; welke ſchikking op eene geregelde manier trapswyze indiervoege voortgaat, dat alle de voorſtellingen elkander onderſteunen, en zig gezamenlyk vereenigen, om den Leerling een agtervolgend volledig denkbeeld van deeze nutte Weetenſchap in te boezemen. Om by deeze voordragt den Leezer nog iets uit dit leerzaame Geſchrift, dat wy, zonder in een wydloopig verband te treeden, kunnen bybrengen, mede te deelen, zullen we ons bepaalen tot des Hoogleeraars Socratiſchen redentwist met hun, die de weezenlykheid van het beſtaan der dingen, welken wy met onze uiterlyke zintuigen gewaar worden, loochenen. Wy doen dit te eerder, nadien 'er nog gevonden worden, die veel ophebben met dit wonderſpreukige gevoelen, waar tegen de Hoogleeraar duidelyk toont, dat het ten laatſte op eene ſpeeling met woorden of een woordenſtryd uitkomt. —— Zyn Ed. een aanvang maakende van het zoeken na het kenmerk, waardoor we het Waare van het Valſche mogen onderſcheiden, verbeeldt zig eenige luid-

rug-

ruglige ſtemmen te hooren, die ſchreeuwen, dat 'er volſtrekt niets Waars zy: waarop hy dus vervolgt.

Wat zullen wy doen? Willen wy hen maar als onzinnigen laaten ſchreeuwen, en op onzen weg voortgaan? of willen we liever een weinig ſtand houden, en hooren wat ze te zeggen hebben? Laaten wy hen, hoewel ze zinloos ſchynen, hooren: wy zullen hen dan te regt brengen, of, indien we hunne zinneloosheid volkomen doorgronden, onzen weg des te moediger bewandelen: mogelyk ook verſtaan we niet regt wat ze zeggen willen, en houden hen des verkeerdlyk voor onzinnigen.

Wel aan dan, beste maats, wat zegt gy? indien wy wel hooren, dan zegt gy, dat 'er niets Waars zy. „ Dat is zo, dat zeggen wyt" Hoe dan; ontkent gy, dat, by voorbeeld, drie drie; of dat een Mensch een Mensch zy? „ Zulke dingen ontkennen wy geenszins." Of ontkent gy, dat de dingen, buiten uwe denking, zyn of beſtaan? „ Ja, dat ontkennen wy, en ook nog andere ſtukken." Dat eene is al gewigtig genoeg: laaten wy ons voor tegenwoordig daarby bepaalen. Wat ſtelt gy van uzelven? denkt gy, dat gy 'er zyt of niet zyt? „ Wy zyn 'er gewislyk, die houden wy wel dagelyk ſtaande; want geen mensch van gezond verſtand kan op eenigerlei wyze denken, dat hy 'er niet is." Gy erkent derhalve, dat wy 'er ook zyn; nademaal gy, gelyk ge aanduidt, wel by uw verſtand zyt. „ Gylieden zyt 'er geenszins." Wel zo; gy denkt dat wy 'er niet zyn, en dat gy, 't geen we zyn noemen, als iets byzonders bezit. Hoe komt het dan, dat gy ons van onzen weg roept, of vermaant ſtil te ſtaan, indien gy denkt, dat wy 'er niet zyn? „ Gy zyt 'er weezenlyk niet, maar gy ſchynt 'er ons te zyn." Maar, of we 'er zyn, dan of we 'er niet zyn, ſtaat ons te beoordeelen: en of we 'er u ſchynen te zyn, is uwe zaak: intusſchen heeft egter dat *ſchynen* invloeds genoeg op u, om te maaken, dat gy met ons ſpreekt en handelt, als of we 'er zyn. „ Dat doen we ook: doch daarom egter erkennen we niet dat gy 'er zyt, even zo min als we zulks doen, omtrent die zaaken, die we in een droom zien, welken 'er ſchynen te zyn, terwyl ze 'er inderdaad niet zyn." Droomt gy dan nu ook? „ Mogelyk ja." Maar verſchilt die droom, in welken gy nu zyt, en dien het ons geoorlofd zy ὕπαρ, of waaking, te noemen, niet grootlyks van zulk een anderen droom, als zig voor u vertoont, wanneer gy te ſlaapen ligt, die anders bepaaldlyk ὄναρ, of droom, genoemd wordt. In den laatſten

tog is geene regelmaatigheid, geen verband, alles verwart zig ondereen, of komt verwardlyk voort, op een enkel oogenblik wordt iemand van een Bedelaar een Koning, of wordt uit Italie in Egypte overgevoerd. In den eerſten, uwen zogenaamden droom, beſpeurt men daarentegen eene zekere regelmaatigheid, en alles is geſchiktlyk met zyne oorzaaken verknogt: ſtaat gy ons dit niet toe? „ Wy ſtaan dat toe; ſchoon wy die beſtendige regelmaatigheid, welke gy beweert, dat 'er in het leeven of in de waaking plaats heeft, niet erkennen." Het doet 'er ook thans niet toe, hoe volmaakt beſtendig die regelmaatigheid in het leeven zy; genoeg is 't, dat 'er oneindig meer regelmaatigheids in den ὕπνος dan in den ὕπνος, in de eerſte dan in de laatſte ſoort van droomen, als ge 't zo noemen wilt, plaats heeft: dat in de laatſte alles zonder voorafgaande oorzaaken, en in de eerſte daarentegen alles door bepaalende oorzaaken geſchiedt, ſchoon wy dezelven niet altoos doorgronden: ſtaat gy ons dit niet toe? „ Gereedlyk." Verleent ons, daarenboven, de ὕπνος niet de allerbaarblyklykſte gewaarwordingen onzer zintuigen; de ὕπνος in tegendeel duistere en zwakke? „ Zoo is 't; dan die zelfde verſcheidenheid heeft ook plaats in de droomen, welken ons ſlaapende voorkomen, de eene droom is veel duidelyker en indrukkelyker dan de andere." Laat een droom nog zo duidelyk en indruklyk zyn, als gy ontwaakt, bezeft ge dan niet, dat dezelve ſlegts een hersſenſchim zy? „ Zekerlyk ja." Zyt gy ooit uit dien ὕπνος, uit die ſoort van droomen, waar in wy nu zyn, ontwaakt geworden, zo dat gy uwe dwaaling bemerkte; en kunt gy u nu voor den geest brengen, dat gy nu niet waakt, maar droomt? „ Wy kunnen ons niets van die natuur herinneren." Gevolglyk moet gy ook deezen droom, dien wy ὕπνος of waaking heeten, nu voor het waare leeven houden, tot dat gy eens uitgeſlaapen zult hebben, en wakker zult geworden zyn. „ Wy zyn 'er niet ſterk tegen, om deezen droom voor het leeven te houden; ſchoon 'er ook gewigtige reden zyn, om het leeven, in tegendeel, voor een droom te houden; welke redenen wy u, zo we niet vreesden u te lastig te vallen, zouden kunnen doen hooren." Zulks zal ons niet onaangenaam weezen; brengt uwe redenen te berde. „ Vooronderſtel dat een Bedelaar op zyn ſtroo gelegen droomt, dat hy te Epheſe een gelukkig man is, en in 't genot van alle wellustigheden leeft; en dat hy op een zagt bed ſlaapende droomt, dat hy zig op een gastmaal der Go-

den

den bevindt, en aldaar op nectar en ambrozyn onthaald wordt." Wat nu? „ Stel dan verder, dat hy uit deezen tweeden droom tot zig zelven komt, en erkent, dat hy met geen nectar en ambrozyn op een gastmaal der Goden onthaald wordt; maar dat hy nogtans denkt, dat hy de gelukkige man te Epheſe is: ſtel, dat hy eindelyk wakker wordt, en bemerkt, dat hy als een bedelaar op zyn ſtroo ligt." Wat bedoelt gy, in dit geval, met deezen ongerymden droom? „ Dit: wy denken, dat het met ons leeven niet anders geſteld is dan met dien droom, in welken het den Bedelaar toeſcheen, dat hy te Epheſe de gelukkige man was: en zo droomen wyders de menſchen ook als ze ſlaapen, gelyk hy, toen hy dagt, dat hy op een gastmaal der Goden was: wanneer ze dan uit dien ſlaap hervoort komen, zo denken zy dat ze waaken; en intuſſchen waaken zy niet meer dan hy, toen hy erkende, dat hy niet op een gastmaal der Goden was, maar 't hem egter toeſcheen, dat hy nog te Epheſe in 't genot van alle wellustigheden leefde." Hoe valt gy uit den eenen droom in den anderen, en wilt volſtrekt niet ontwaaken! Of, gelyk zy, die, in een aangenaamen droom liggende, het kwaalyk neemen, dat zy wakker gemaakt worden, zo ſchynt het u ook toe dat gy gelukkig zyt, en gy wilt niet wakker gemaakt worden, op dat gy mooglyk niet zoudt moeten erkennen, dat gy Bedelaars zyt, en op ſtroo ligt. Maar wilt gy, dat wy u toonen, hoe zeer gy het ſpoor der Rede byster zyt? „ Wy willen wel eens hooren, wat gy te zeggen hebt." Tuſſchen ὅμοιε en ὅμοιε is dit weezenlyk onderſcheid: in den eerſten heeft eene regelmaatige werking van oorzaaken, en eene baarblyklykheid der zinnen plaats; maar in den laatſten is noch het een noch het ander: hebt gy ons dit zo even niet toegeſtaan? „ Wy ſtaan het u ook nog toe." Nu, 'er is tuſſchen die twee zinnelyke vertooningen van den Bedelaar geen het minſte weezenlyk onderſcheid; en ze verſchillen geenzins van elkanderen, ten opzigte van het regelmaatige der oorzaaken, en het baarblyklyke; weshalve gy, te onregt, de eene by het leeven, en de andere by een droom vergelykt. Is dat niet zo? „ Hier in hebt gy gelyk." Daarenboven, een droom ontſtaat niet, dan uit eene zekere wederopwekking en wispeltuurige vervorming van voorige gedagten of daaden, door de verbeeldingskragt veroorzaakt: of ontſtaat ulieder droomen misſchien op eene andere wyze? „ Geenszins; ze zyn, gelyk ge zegt, dat de uwen zyn, en ontſtaan even

alzo." Indien dan dit leeven een droom zy, zo volgt 'er uit, dat wy nu wel ſlaapen, maar dat wy voorheen in een waar leeven geweest zyn, uit welks herinnering onze tegenwoordige gedagten ontſtaan; en dat wy ons ten eenigen tyd te bedde begeeven hebben, of zekerlyk in ſlaap gevallen zyn; waar door wy dan deezen droom, dien wy ὕπαρ noemen, zien: wy kunnen ons niets van dat alles herinneren; zo gy een ſterker geheugen hebt, geeft 'er ons eenig berigt van, „ Wy kunnen 'er ons ook niets van herinneren." Hebben wy u dan eindelyk den ſlaap zo niet uit de oogen gewreeven, dat ge erkent nu te waaken? „ Overgenoeg; ook ſliepen wy niet heel vast." Wy gelooven gereedlyk, dat gy dit ook niet doen moest: want, indien gy ſtaande houdt, dat 'er niets Waars zy, moet gy zelfs niet beweeren, dat dit leeven een droom zy. „ Zulks doen wy ook niet." Gy ſtelt dan, dat de uiterlyke dingen 'er weezenlyk zyn, want gy ſlaapt nu niet meer. „ Wy erkennen geenszins, dat ze 'er zyn, maar dat ze 'er *ſchynen te zyn*." Dat ze 'er *ſchynen te zyn*, gelyk in den droom? maar dat kunt gy niet zeggen, want gy zyt nu ontwaakt. „ 't Is wel niet gelyk in den droom, maar 't is egter zo, dat ze 'er *ſchynen te zyn*." Wat wil dat zeggen? „ Nademaal de menſchlyke zinnen ſtomp en zwak zyn; gemerkt de dingen, die door de zinnen gekend worden, aan geduurige veranderingen onderworpen zyn; zo worden de menſchen niets gewaar, zo als het weezenlyk is, maar ze zien de dingen, zo als ze voor de zinnen ſchynen te zyn." Evenwel heeft dat, het geen u ſchynt te zyn, zo veel invloeds op u, dat ge 'er u in uwe handelingen op verlaat. Wanneer gy wandelende voor eene gragt komt, denkt gy dan niet, dat dat gezigt weezenlyk genoeg is, om u te wederhouden van voort te treeden; op dat gy niet in de gragt valt? „ Gewisſelyk ja." Zoudt gy ook, by voorbeeld, op een heerlyk gastmaal verzogt zynde, de uitgezogtſte ſpyzen, en de keurlykſte wynen ziende, u op uwe zinnen niet durven verlaaten, en 'er daarom niets van proeven? „ Dan moesten we waarlyk van ons verſtand beroofd zyn." Even zo ſchynt gy niet minder ſterk vast te ſtellen, dat wy zonder ſpys en drank niet leeven kunnen, daar gy tot op deezen dag dus geleefd hebt. „ Zo is 't." Wyders komen u immers eenige zaaken als zeker voor, anderen als waarſchynlyk, en anderen als twyfelagtig: en, als ge eene twyfelagtige zaak verſtandig nadagt, is het dan niet dikwils gebeurt, dat ze u als waarſchynlyk,

ja

ja zomtyds, dat ze u als zeker begon voor te komen? „Dit kunnen wy niet wel ontkennen.“ ——— Zie daar dan, beste maats, wy zyn het in de zaak eens, wy hebben flegts over het woord geredentwist: want het geen wy *zyn* heeten, noemt gy *ſchynen te zyn*: en 't is, inderdaad der moeite niet waardig, dat wy, ter zaake van één enkel woord, over den gebeelen ſtaat des leevens redentwisten! Wy zelven tog beweeren niets anders, dan dat de uiterlyke dingen zo gekend worden, als ze door de zintuigen des Lichaams, die eene ſoort van tolken zyn, aan 't Verſtand voorgedraagen worden; en dat wy door gene aanhoudende oordeelkundige oplettendheid eene genoegzaam zekere kennis van dezelven verkrygen: belydende tevens, dat het ons onbekend is, hoe ze in der daad zyn (*).

(*) Wy hebben dit twistgeding, op de manier van *Socrates*, naar de gemeene Vatbaarheid geſchikt, behandeld, om dat wy oordeelden dat dezelve best aan ons oogmerk beantwoordde. Wat de ſcherpzinniger bewysredenen tegen dezulken betreft, die behooren tot andere weetenſchappen, en vereiſchen kundigheden, welken wy in hun, waarvoor wy thans ſchryven, niet kunnen vooronderſtellen. Op het gevoelen van *Carteſius* en *Leibnitz*, die meenen, dat 'er geen weezenlyke verbintenis tusſchen de Ziel en het Lichaam plaats heeft, hadden wy in deezen niet ſtil te ſtaan, om dat ze niet ontkennen, dat de uiterlyke zaaken 'er zyn, noch het kenmerk van en het oordeel over het waare verwerpen. Die volſtrekt ontkennen, dat 'er iets buiten ons is, welken men *Idealiſtæ*, of *Denkbeeldige Wysgeeren* noemt, ook deezen wraaken het kenmerk van en het oordeel over het waare niet, in zodanige zaaken, die alleen door de Zielsdenking vervangen worden. Zie *Wolf*, Pſychol. § 777 en 787.

Voor 't overige mag men wel zeggen, dat alle deeze ſoorten van twyfelaars dan alleen twyfelen, als ze over dit ſtuk redentwisten; maar, buiten dit ſtuk, en buiten deeze redentwist, doén en handelen zy net zo, als wy en alle andere menſchen ons gedraagen.

Nederland aan deszelfs Zeehelden. Door den Schryver der Zedekundige Uitſpanningen. Te Amſterdam, by F. de Kruiff, *1782. Behalven de voorafſpraak 42 bladz. in gr. octavo.*

In deeze aanſpraak van Nederland, aan deszelfs Zeehelden, ſchetst de Schryver, op eene welgetroffen wyze, het juiste character van een rechtſchaapen Zeeheld; tot welks navolging onze Vlootelingen een ieder in zynen ſtand, alhier ten kragtigſte genoopt worden; zo ter handhaavinge van hunne eigene eer, als ter behoudenisſe van het Vaderland; dat zig op hun dapper

en

en welbeſtierd beleid verlaatende, reikhalzend uitziet, na het vertrek van 's Lands Vloot, en de moedige bedryven onzer Zeehelden. De Schryver, dit in proſa, in een manlyken ſtyl gepast aan het onderwerp, voorgedraagen hebbende, voegt daarnevens nog eene Aanſpooring in Dichtmaat, die insgelyks, in beantwoording aan de tydsomſtandigheden, en 't algemeen regtmaatig geroep van Nederland, zeer wel opgeſteld is; waarvan de volgende trek tot een ſtaal kan dienen. —— Voorgeſteld hebbende, welke laage denkbeelden de Britten van ons Waterheir vormen, als beſtond het zelve uit bloodaarts die door ledigheid den klank der wapenen afgeleerd hebben, (*) vervolgt daarop aldus.

En dit, dit zullen ze ons, vry onbeſchaamd verwyten,
Indien gy hun den trek tot lastren niet verleert.
Een volk, als Neêrlands volk, kon altyd veel verdraagen;
't Bezat een taai geduld, van de eerſte herkomſte af,
Maar ſchroomde nood noch dood, noch veld noch waterſlagen,
Zo dra zyne eer het ſein ter onderneeming gaf.
Nu zyn we in dit geval... Gaat lasteraaren dwingen.
Nooit was de deugd of moed eens Bataviers verdacht;
Maar 't was een Britsch monarch, dien 't blikſemen der klingen
In een' verwyſden vlaag van zielsontroering bragt.
Schroomt geen baldaadig volk, in woede ons ver te boven,
Maar ver beneden ons in moed en krygsbeleid.
Wy vechten om den buit —— zy vechten niet, maar rooven,
En geeven aan 't verraad den ſtoel der dapperheid.
Zo ſchonden zy het recht van volken en altaaren,
En zingen nu den toon der zelfmisleiden na;
Terwyl ze, t' einde magts, ontbloot van legerſchaaren,
Ulisſen broeien op hun bloedig Ithaka.
Nu zouden ze, verzwakt door ruwe krygsbedryven,
Van harte, en 't heeft wat ſchyns, ten vredehandel gaan, ——
Door Cromwels geest bezield, ſtout weg, verbonden ſchryven,
En met de hand op 't hart, voor 't oorlogs outer ſtaan! ——
Hoe gaerne, op deze wyze, eenvouwig en beleezen! ——
Snydt hen dien krygskans af, indien ge uw land bemint.
Laat geen Romeinſche voor Karthaagſche krygsmagt vrezen,
Nu men nog Bataviers in 't vrye Neêrland vindt.

In

(*) Het tegendeel hiervan ondervond de Admiraal *Parker* in zyne ontmoeting op de *Doggersbank*; van welken Zeeſlag de Schryver, in eene bygevoegde aantekening, een beknopt alleszins geloofwaardig berigt verleent. Dan zo verre gaat de Engelſche onbeſchaamdheid, dat zy nog in dit geval op hunne Overwinning roemen; ſchoon zy de geenen waren, die het ſlagveld verlieten, terwyl de onzen hen op hetzelve ten tweedenmaale opwagtten.

In welk een donkre diepte en afgrond zoudt gy daalen,
In welk een laagte van verachting, ſchande en hoon,
Indien gy, die nu ſtout en groots kunt zegepraalen,
Den hoed ligte, of de vlag ſtreekt voor de Britſche kroon!
6 Helden, heldenkroost, door te eedlen geest gedreeven,
Dan dat gy wenſchen kunt, te nestlen op de rheê,
Wy vordren, dat gy ons bewys van moed zult geeven,
Niet op ſalette of bal, maar op de vloot in zee.
Gaat heen, en laat ons hier terwyl uw Scheepen dreunen,
Den weêrgalm hooren van het dondrend Krygsgeſchut...
God zelf, God zal uw arm veel ſterker onderſteunen,
Dan een beproefde zuil 't gewelf eens tempels ſtut.
Gaat voor uw Vaderland en onzen Godsdienst ſtryden.
Hier is uw hoefflag niet —— thans is in zee uw post...

De Post van den Neder-Rhyn. I Deel. Te Utrecht by G. T. v. Paddenburg 1781. *In groot octavo 446 bladz.*

Onder de menigvuldige Papieren, wegens den toeſtand van ons Gemeenebest, en het beloop der tegenwoordige omſtandigheden, vooral onder die ſoort van weeklykſche Geſchriften, welken deswegens het licht zien, komt het hier bovengemelde Geſchrift by uitſtek in aanmerking. Deszelfs Opſtellers leggen het 'er alleszins, met ernst en oordeel, op toe, om der Natie een duidelyk verſlag van den ſtaat der zaaken, zo met opzigt tot het binnen- als buitenlandſche, te verleenen, en allen, hoogen en laagen, zodanige aanmerkingen aan de hand te geeven, of voor den geest te brengen, die geſchikt zyn om elk oplettenden des te beter, of te gereeder, 'er een geregeld denkbeeld van te doen vormen; en tevens te doen opmerken, wat in zodanige omſtandigheden den Lande meest oorbaar is. Ze behandelen het ſtuk gewoonlyk onbewimpeld, doch te gelyk met alle beſcheidenheid en gemaatigdheid; indiervoege, dat hunne poogingen, terwyl ze ſtrekken om der Natie de oogen te openen, tevens dienen ter handhaavinge van 't gezag onzer vastgeſtelde Regeeringsvorm, en ter bevorderinge van Eendragt, zo onder de Leden der Regeeringe, als onder 's Lands Ingezetenen, ter bewerkinge van Nederlands waare welweezen. Wy hebben, daar ons de weluitgedagte en keurig uitgevoerde Tytelplaat van het eerſte Deel van dit Geſchrift, behelzende de ſtukken in 't afgeloopen jaar 1781, in handen kwam, niet wel kunnen nalaaten eenig gewag van dit weeklykſche Papier te maaken, en het zelve, daar het op dien eigen voet beſtendig voortgaat, den Leezer, als een nuttig Geſchrift in deeze dagen, aan te pryzen.

In-

Indiaanſche Fabelen en Vertellingen door BIDPAI *en* LOKMAN; *naar het Fransch van de Heeren* GALLAND *en* CARDONNE, *door* L. STOPPENDAAL, P. Z. *Eerſte Deel. Te Middelburg, by* W. *en* J. Abrahams. *Behalven het Voorwerk* 222 *bladz. in gr. octavo.*

Dit Stuk der Oosterſche Oudheid, welks oorſpronglyke opſtelling men niet ongegrond tot ongeveer 1000 jaaren voor 's Heillands geboorte ſchynt te brengen, behelst een reeks van leerzaame Fabelen en Vertellingen. Ze zyn van oudsheren nog heden by de Oosterlingen hooggeſchat, en onze Weſterſche Geleerden hebben ze met dat zelfde goedgunſtig oog beſchouwd; 't welk ook, in 't begin deezer Eeuwe, aanleiding gegeeven heeft, tot eene aanvanglyke Franſche Vertaaling, die voorts onlangs voltrokken is; naar welke de Heer *Stoppendaal* thans dit ſtuk zynen Landgenooten in hunne Moederſpraak aanbiedt. Het hoofdbedoelde des Schryvers is, den Vorſten, op eene aangenaame wyze, onder 't oog te brengen, welke regels van gedrag zy voornaamlyk in agt hebben te neemen, om hunne Regeering voor zig zelven gelukkig, en voor hunne Onderdaanen heilzaam, te maaken. Deeze regels worden hier opgehelderd en uitgebreid door aaneengeſchakelde Fabels en Vertellingen; welken meerendeels van dien aart zyn, dat ze, buiten dit hoofdbedoelde, ook ter leeringe van 't Menschdom in 't algemeen ſtrekken: als behelzende eene menigte van zedelyke aanmerkingen, die zo wel den eenen als den anderen levensſtand raaken; en welken gemeenlyk op eene ſchrandere en geestige manier voorgeſteld worden.

Een geſprek, by manier van uitſpanning, over veelerleie onderwerpen gaande, tusſchen een Chineeſchen Keizer en deszelfs Vizier, bepaalt zig, by gelegenheid van 't zien van een Byenzwerm, op eene welgeſchikte Regeering. Uit de daaromtrent voorgeſtelde aanmerkingen neemt de Vizier aanleiding, om gewag te maaken van de roemrugtige regeering van *Dabichslim*, Koning der Indien, door de ſchrandere raadgeevingen van den weldaadigen Wysgeer *Bidpai*. En zulks wekt de nieuwsgierigheid van den Keizer op, om de geſchiedenis van *Dabichelim* en *Bidpai* nader te weeten, dan dezelve hem tot nog bekend was. De Vizier, aan 's Keizers begeerte voldoende, geeft hem daar op verſlag van het voorgevallene.

Dabichelim, door een geſprek over de milddaadigheid, tot een uitſteekend betoon deezer deugd genoopt, droomde in den volgenden nagt, dat hem eene plaats aangeduid werd, alwaar hy een grooten ſchat zou vinden. Te ſterk door den droom getroffen, om 'er geen agt op te geeven, ſtygt hy met den morgenſtond te paard. Hy komt aan eene grot, en geraakt met een grysaard, welke zig aldaar onthield, in geſprek. De grysaart maakt den Vorst bekend, dat hy een kostelyken ſchat in deeze grotte begraaven heeft; betuigt dien den Vorst

te

te willen ſchenken, om daardoor zyne ſchatten te vermeerderen, en de behoeften van den Staat te hulp te komen. Het onderzoek beantwoordt; men ontgraaft een onnoemelyken ſchat van goud, zilver en kleinodien: men ontdekt onder anderen, in een zeer kostlyk kistje een ſtuk witte zyden ſtof, waarop Syriſche letters geſchreeven ſtonden. Een Wysgeer, ter verklaaringe van dat Geſchrift verzogt, geeft den Vorst te kennen, dat de inhoud van dit geſchrift een ſchat is van veel grooter waarde, dan alle de anderen. Het behelsde, naamlyk, den uiterſten wil van den Koning *Houſchenk*, die door ingeeving, bepaaldlyk voor *Dabichelim*, geſchikt was; en hem buiten de toewyzing van alle de daar verborgen kostelykheden, met een ſchat van wysheid begiftigde, door het voorſtellen van veertien lesſen; op welker gadeſlaan, de Vorst zyn Ryk tot het hoogſte toppunt van roem, en een beſtendig geluk, zou voeren. By deeze lesſen kwam nog eene onderrigting, dat de Vorst, des begeerig zynde, eene nadere verklaaring van dezelven kon erlangen, indien hy naar den berg van het eiland *Sarandib* wilde reizen. Op deeze onderrigting ontſtak 's Vorſten begeerte tot het aanvaarden dier reize; dan vooraf vond hy goed twee zyner geagtſte Viziers deswegens raad te pleegen. Dit raadpleegen beeft hier ten gevolge een geſprek van den Vorst met deeze Viziers, die hem de reis, ſchoon mogelyk nuttig, als moeilyk en gevaarlyk ontraadden; waartegen de Vorst het zyne inbrengt, als oordeelende dat men van nutte pogingen niet moet afzien, ſchoon ze wat moeilyk en gevaarlyk vallen, als de moeite en 't gevaar door ſtandvastigheid en voorzigtigheid te boven te komen zyn. Het beſluit ten einde van dit geſprek, 't welk met eenige Fabelen en Vertellingen doormengd wordt, is de vaſtſtelling van 's Vorſten reis. *Dabichelim* vangt des de reis aan; komt ter beoogder plaatze, en ontmoet aldaar *Bidpai*, die hem de toegezegde uitlegging der bovengenoemde lesſen verleent. In het tegenwoordige ſtuk bepaalt zig de onderrigting van *Bidpai* tot de eerſte Les: hoofdzaaklyk leerende, *dat men naar de geſprekken van lasteraaren niet moet luisteren*; welke Les, door verſcheiden aaneen verknogte Fabelen en Vertellingen, in veelerlei opzigten ontvouwd wordt. — De manier in dit geſprek gehouden brengt verſcheiden tusſchenvallende denkbeelden te wege, die telkens aanleiding tot eene andere Fabel geeven, welke op die wyze, in den zamenhang, geſchiktlyk te pas gebragt wordt. Laat 'er ons één, tot een voorbeeld, buiten den zamenhang, (want het geheele verband te melden zou te breed uitloopen,) neemen. Ze heeft tot een opſchrift, *de Aep en de Schrynwerker.*

„ Een Schrynwerker zat op een ſtuk houts, 't welk hy zaegde, en om de zaeg des te gemaklyker te behandelen, had hy twee beitels, die hy over en weder in de kloof deed, naer maete hy met zyn werk vorderde, en een Aep ſloeg dit met opmerkzaemheid gade. By geval ſcheidde de ſchrynwer-

werker met zynen arbeid uit, en ging 'let anders verrichten. Geduurende zyne afwezendheid klom de Aep op het Stuk houts, en ging 'er in diervoege op zitten, dat zyn ſtaert door de kloof hing. Wanneer hy den beitel, die de twee gezaegde kanten van elkanderen hield, 'er had uitgenomen, zonder den anderen alvorens daerin te ſteeken, kneepen zich de beide kanten zo vast toe, dat 'er zyn ſtaert door gekneusd, en verplet werd. Hy ſchreeuwde luidkeels, en, in het hevigſte zyner ſmarte, klagten uitboezemende, zeide hy: in deeze waereld moet elk zyn werk verrichten; men doet niets dan dat van een ander te bederven, wanneer men zich daer mede wil bemoeien; myn beroep beſtaet in vruchten te eeten; waerom heb ik my met zaegen willen ophouden? dat hun, die my mogten willen navolgen, het zelfde wedervaere! Terwyl hy zich zelven dit verwyt deed, kwam de Schrynwerker, en zag den Aep in deezen bedroefden ſtaet: zie daer, zeide hy hoe die geen vaert, welke zich met een beroep bemoeit, dat hy niet geleerd heeft; en, in ſtede van hem te verlosſen, ſloeg hy hem zo wakker, dat de ſlagen, die hy ontving, gevoegd by de ſmart, welke hy reeds leed, hem deeden ſterven.

„Deeze fabel doet een ieder zien, dat elk zich moet bemoeien met het geen hem betreft; en dat men buiten den omtrek van den kring, waar binnen men zich beſlooten vind, niet gaan moet. Het ſpreekwoord zegt, ten dien opzichte, ook zeer gepast, dat elke onderneeming een byzonder mensch vordert. Niemand neeme derhalve ooit eene bediening op zich, die hem niet voegt."

Spectatoriaale Schouwburg. Tiende Deel. Te Amſterdam, by P. Meijer, 1781. *In octavo* 366 *bladz.*

Men levert ons in dit Deel weder drie Tooneelſtukken, welken ieder in zyne ſoort zeer ſterke werkingen der menschlyke hartstogten voorſtellen, die op eene welgeſchikte wyze uitgevoerd worden. ——— *Clavigo* is een trouwloos Minnaar, die *Maria de Beaumarchais*, door zyne trouwloosheid, in eene kwynende ziekte doet vervallen, 't welk haaren Broeder tot wraak noopt; welks volvoering, ſchoon eerst door tusſchenkomende bedryven afgewend, op den dood van *Maria*, die *Clavigo* tot inkeer brengt, ſtand grypt. ——— De *Graaf van Walltron*, of de *Subordinatie*, vertoont ons een braaf Kapitein, by elk geagt en bemind, maar die, in eene overmaat van drift, zyn degen tegen den Kolonel en Kommandant van 't Regiment trok, 't welk hem een Man des doods maakte. Hy onderwerpt zig bedaardlyk aan het over hem gevelde vonnis; dat egter, door de komst van den Prins, op het punt der uitvoeringe, geſtuit wordt. ——— De *twee Vrienden* eindelyk ſchetzen ons de leevendigſte trekken der Edelmoedigheid, daar ze ter wederzyde hunne eigen belangens voor elkanders welzyn opofferen; 't welk een derden Perſoon, in 't ſtuk betrokken, op de ontknooping der verwarringe, beweegt, om zyne eigen bezittingen tot beider behoudenis te beſteeden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Oude Voorſpellingen aangaande den Meſſias, en deszelven Openbaaringe, opgehelderd en toegepast op den Heere JESUS *en zyn Evangelium, in eenige Leerredenen, door* JOANNES STINSTRA, *Leeraar der Doopsgezinden te Harlingen. Tweede Deel. Te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1782. *In groot octavo, 532 bladz. en eene Nareden van 139 bladz.*

By de afgifte van het eerſte Deel dezer Leerredenen hebben wy, zo wy agten, een voldoenend verſlag van dezelven gegeven, om onzen Lezeren onder het oog te brengen, het oogmerk waer mede, en de wyze op welke de Eerwaerde *Stinſtra* de oude Voorſpellingen in dezen ontvouwt; en genoeg aengeduid, dat 's Mans voorſtellingen van die natuur zyn, dat ze de opmerkzaemheid der Bybeloefenaren in 't algemeen, en die der Taelkundigen in 't byzonder, vorderen (*). Wy zullen ons des, voor tegenwoordig, na gezēgd te hebben, dat dit tweede Deel gaet over de voornaemſte Godſpraken van Propheet *Jezaïa*, die, naer 't oordeel van zyn Eerwaerden, tot de dagen van den Meſſias behooren, ſlegts bepalen tot het mededeelen ener proeve van den inhoud zyner taelkundige verklaringe der Godſprake Jez. LII. 13—15 en LIII. 1—12; latende het bybrengen van een ſtael van ene andere ſoort over voor ene latere gelegenheid.

Zyn Eerwaerde is met vele, zo vroegere als latere Uitleggers, van oordeel, dat de drie laetſte verzen van het LIIſte Hoofdſtuk onafſcheidelyk met het LIIIſte in verband ſtaen, en daertoe behooren; zynde nu, door ene onvernuftige afdeeling des boeks in Hoofdſtukken, van het zelve afgeſcheiden. De gegrondheid dezer gedachten beknopt en bondig betoogd hebbende, merkt hy in de eerſte plaetſe aen, dat de Allerhoogſte, in het 13 *vers* ſprekende inkomt, betuigende, *Ziet, myn knegt zal verſtandig*, of liever *voorſpoedig*, *handelen*, zal in zyne onderneming gelukkig ſlagen; 't welk

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letter-oef.* II. D. bl. 89.

't welk dit gevolg zal hebben: *Hy zal verhoogd en verheven, ja zeer hoog worden*; of, volgens ene netter vertaling, *hy zal hoog, en opgeheven, en zeer verhoogd zyn*; hy zal tot ene uitnemende hoogheid van ſtaet verheven worden. Echter zou die zelfde perſoon zich vertoonen in een nederigen en veragten ſtaet, zo als 'er *vers* 14 aengeduid word. *Gelyk als veelen zich over u ontzet hebben, alzo verdorven was zyn gelaet, meer dan iemands, en zyne gedaente meer dan andere menſchenkinderen.* ——— Volgens zyn Eerwaerden vertaelt men het eerſte gedeelte beter aldus. *Gelyk veelen over u met verſmading de neus hebben opgeſteken*, of ook wel, *op u getrapt hebben*; en vraegt men, wie is de Perſoon, welke hier aengeſproken word? dan wyst onze Uitlegger ons niet ongepast tot den Propheet *Jezaïa* zelven, die in zyne dagen veel ſmaeds moest ondergaen: des de zin van dit voorſtel zy. „ Gelyk gy zelve, ſchoon van my gezonden, by de „ menſchen een voorwerp van ſmaedheid en verdrukking „ zyt, zo zal het ook gaen, met dien uitſteekenden knegt." *Alzo verdorven was zyn gelaet*, of, *zal zyn gelaet zyn*, (want het oorſpronglyke bepaelt den tyd niet, of voorleeden of toekomende,) *alzo zal zyn gelaet verdorven zyn*, enz. Doch krachtiger vertaelt zyn Eerw. het oorſpronglyke op deze wyze. *Alzo zal zyn gelaet als een bedorven ding van onder de mannen, en zyne gedaente van onder de kinderen der menſchen verworpen zyn.* Niet alleen *mannen* aenzienlyken, maer ook *kinderen der menſchen*, het gemeene volk, (zo by kleinen als by grooten,) zou hy, van wegen zyn uiterlyken toeſtand en vertooning, een voorwerp van haet en ſmaed zyn. ——— Hierop volgt in *vers* 15. *Alzo*, liever, *desniettegenſtaende*, hoewel hy zo veragt zy, *zal hy vele heidenen*, of *heidenſche volkeren beſprengen*; ze zullen, geheiligd, door hem tot den waren Godsdienst gebragt worden; en hy zal dus, onder hen, eene nieuwe geſteldheid van Godsdienst invoeren. *Ja de Koningen zullen hunnen mond over hem*, of *voor hem toehouden*, of *toeſtrikken*, als *met een ſnoer toeſtrikken*; hun mond, gelyk wy nog heden zeggen, zal geſnoerd worden. ——— Wanneer men hier, gelyk regtmatig geſchieden kan, voor *Koningen* leest *Molechs* of *afgoden*; dan zal de zin zyn. „ De Heidenen van hun bygeloof gereinigd zynde, zullen de afgoden hun gezag verliezen, de afgodendienst zal vervallen en ophouden:" of, zo men 't nog byzonderer wil hebben; „ hunne Godſpraken zullen ſtilzwygen." —— Dit zal plaets hebben by Heidenſche Volken, die voorheen van dit alles onkundig wa-

waren: *want den welken het niet verkondigd was, die zullen het zien, en welken het niet gehoord hebben, die zullen het verſtaen.* Dat is; „ zy zullen ene leer en Godsdienst, van „ welken zy voorheen niets geweeten hadden, voor waer„ achtig bekennen, en met verſtand omhelzen;" of ook, „ ſchoon hun door oude Godſpraken, gelyk den Jooden, „ voorheen geen kennis van dezen knegt des Heren gege„ ven ware, zy zullen zich echter door zichtbare blyken „ en verſtandige redenen laten overhalen, om zich van „ hem te laten beſprengen, reinigen, en Gode toeheiligen."

Hier mede gaet onze Leeraer over, tot het LIIIſte Hoofdſtuk, waeromtrent hy nog vooraf aenmerkt, dat 'er geen verwerpelyke redenen zyn om te vermoeden, dat het 10 en 7 *vers* van 't voorige Hoofdſtuk, by ongeluk, op ene verkeerde plaets geraekt zyn, en eigenlyk op het laetstbeſchouwde *vers* 15 behooren te volgen; waerop dan het eerſte vers alhier zich gevoegelyk met het laetstgemelde *vers* 7 verbind. Doch hy laet dit ter verdere beproevinge over. Wat hier van zy, de Propheet ſtelt zich *vers* 1. als in den tyd van den Meſsias, als ware hy mede onder de verkondigers van deszelfs Leer, en roept uit: *Wie heeft onze prediking geloofd?* op een goeden en *vasten* grond aengenomen, en *beſtendig* vastgehouden? *en aen wien is de arm des Heren geopenbaerd?* wie heeft behoorelyk agt gegeven op de nevensgaende blyken van Gods Alvermogen? De Propheet, hier mede de Jooden, in tegenoverſtelling der bovengemelde Heidenen, bedoelende, duid 'er mede aen, dat ene wonderdadige kracht des Allerhoogſten de komst van den Meſsias zou vergezellen; en verkondigt tevens, dat die prediking nogtans ſlegts by weinigen ingang zou vinden; dat de meesten, zich verhardende, zelfs die blyken van Gods medewerking over het hoofd zouden zien, en 'er hunne oogen moedwillig van afkeeren. De oorzaek hier van zou te zoeken zyn, in den lagen ſtaet van den Meſsias, gelyk hy *vers* 2 vervolgt. *Want*, liever *dog* of *trouwens hy is als een rysken voor zyn aengezicht*, voor het aengezicht des Heren, die hem byzonder gade ſloeg, *opgeſchooten, en als een wortel*, of een dun eerstuitſpruitend *telgje, uit ene dorre aerde*, in ene zandige woestyn. Een zinnebeeld van een lagen ſtaet, dat dus vervolgd word. *Hy had geen gedaente noch heerlykheid; als wy hem aenzagen, zo was 'er geen geſtalte, dat wy hem zouden begeerd hebben.* Beter: *Hy had geen gedaente noch heerlykheid, dat wy hem aenſchouwen zouden; en geen aenzien, dat wy hem begeren zouden.* De Propheet

zich als onder de menigte der Jooden, ten tyde van den Mesſias, vermengende, ſtelt hem in zynen onaenzienlyken ſtaet voor, onder 't zinnebeeld van een verſmaedlyk uitſpruitzel, waervan men niets verwacht, dat anders een Boom aentrekkelyk maekt. Maer dit is 't niet alleen: de Propheet, van zyn zinnebeeld afziende, maelt den Mesſias verder, *vers* 3., als een ongelukkig mensch, aen vele onheilen bloot geſteld. *Hy was veragt*, eigenlyk *achterover geboogen*, als een magtelooze, dien de rug gebroken is; *en de onwaerdigſte onder de menſchen*, liever *verlaten van mannen*, verſtoken van alle vrienden, van de hulp van aenzienlyken, of ſtrydbare knegten; *een man van ſmerten*, die als bont en blauw, gelyk men zegt, geſlagen is; *en verzogt*, eigenlyk *gekend*, bekend *in krankheid*, of *door opene wonden*, of, ruim zo goed, *neergelegd als een die met wonden en zeeren bezet is*; met één woord, een allerelendigst mensch. En hier by voegt de Propheet dan nog: *en een iegelyk was als verbergende het aengezicht voor hem; hy was veragt, en wy hebben hem niet geagt.* Liever: *En de hoogmoedige* en *verwyfde was als het aengezicht voor hem verbergende*, als voor een affchuwelyk voorwerp, *en wy hebben hem voor niet geagt*, geheel niets gerekend. Intuſſchen was 't 'er echter zo mede geſteld, dat hy alle die onheilen om onzen wil doorſtond. Zulks doet de Propheet *vers* 4 zeggen: *Waerlyk, hy heeft onze krankheden op zich genomen, en onze ſmerten heeft hy gedragen.* „ Met „ dit alles is 't evenwel zeker waer, dat wy die ſmerten „ eigenlyk verdiend hadden, wy moesten dezelven gele„den hebben, en nog veel meer, indien het ons naer ge„ſtreng regt wedervaren zoude; en dus waren het *onze* „ krankheden, *onze* ſmerten: maer om ons van dezelven „ te bevryden, heeft hy ze *op zich genomen* en *gedragen*, „ als een zwaren last getorst; en dus heeft hy in onze „ ſtede dat lyden en die elende uitgeſtaen." Dan dit begrepen de ongeloovige Jooden zo niet. *Doch wy*, vervolgt de Propheet, eigenlyk met nadruk, *Doch wy, wy agteden hem, dat hy geplaegd*, eigenlyk *geraekt*, onder een ramp hem onmiddelyk door God toegezonden getroffen, *van God geſlagen en verdrukt was*; „ wy verbeeldden ons, dat „ hem alle deze onheilen van Gods hand, volgens zyne ei„gen verdienſten, overkwamen." Maer 't was zo verre van daer, dat men integendeel met den Propheet *vers* 5. moeste zeggen. *Hy is om onze overtredingen*, ter oorzake van dezelven, *verwond*, eigenlyk *doorſteeken*, *doorboord* of *door-*

doorgraven, verbeeldende inzonderheid de kruisſtraf; *om onze ongeregtigheden is hy verbryzeld*, op de gewelddadigſte wyze mishandeld. *De ſtraffe, die ons den vrede aenbrengt, was op hem*, eigenlyk, *de kastydinge onzes Vredes was op hem*; de kastyding, die de Messias leed, ſtrekte tot onzen Vrede, tot ons heil in 't algemeen, en wel byzonder tot onze bevrediging en verzoening met God: *en door zyne ſtriemen*, eigenlyk *banden*, oogende op ſtreepen, door felle geesſelſlagen, op het lichaem veroorzaekt, *is ons genezing geworden*, van de wonden naemlyk, die de zonde in onze ziel ſcheurt, en die wy van de ſlaende hand des Heren verdiend hadden te ontvangen. Die zondige ſtaet van 't Menschdom, waerop de Propheet hier het oog heeft, word in het zesde *vers* nog onder een ander zinnebeeld afgemaeld. *Wy dwaelden allen als ſchapen; wy keerden ons een iegelyk naer zynen weg.* „ Wy liepen in het wilde, de een „ hier, de ander daer, als ſchapen, die geen herder heb„ ben, die door geen ſlooten, noch ſtekken, noch heggen „ zyn ingeſlooten, maer zonder opzicht en wacht loopen „ weiden, langs wyde velden en heiden, waer zy zelven „ willen." Een eigenaertig zinnebeeld van een losbandig zondig mensehdom, dat zich, gelyk de ſchapen in zulk een geval aen vele rampen bloot geſteld zyn, ook de heilloze gevolgen der zonden op den hals haelt; doch waervan de Messias hen gered heeft: en hier op ſlaet het volgende. *Doch de Heere heeft onzer aller ongeregtigheid*, eigenlyk *verſtuiktheid*, verdraeidheid der ledematen, ene zinnebeeldige benaming der zonde, welke hier in het zinnebeeldige voorſtel van ſchapen, ter ſnede komt, *op hem doen aenloopen*; hem doen overkomen. „ Wy zyn onbeſchadigd van „ alle onze dwalingen afgekomen; de ſchadelyke gevolgen „ van onze zonde en dwaesheid zyn op hem alleen aen„ gekomen."

En in het ondergaen hiervan heeft de Messias ene uitwillige lydzaemheid getoond, gelyk de Propheet v. 7. te kennen geeft. *Als dezelve geëischt werd, toen wierd hy verdrukt*; eigenlyk *daer werd geëischt*, of *zy werd geëischt*, en *hy werd verdrukt*; en beter, *Daer werd byeengedreeven, en hy werd verdrukt.* Toen de menſchen, die in allerleie zonden en bygeloovigheden afgedwaeld waren, weder tot God, de waerheid en de deugd, te regt gebragt zouden worden, toen, by die gelegenheid, werd de Messias, door een zwaer lyden *verdrukt*; het welk hier in den Grondtekst voorgeſteld word met een woord, het welk eigenlyk te

kennen geeft, iets zo drukken, dat 'er het zap uitgeperst worde; van waer men 't ook gebezigd vind van *vloeiend bloed*; 't welk aenleiding geeft, om te denken, dat hier gezinſpeeld word op een ſchaep, het welk op den grond neergeſmeeten, en gedrukt, de keel is afgeſteken, en dus uitbloed; waeraen dan het volgende bekwaemlyk beantwoord. *Hy deed zynen mond niet op, als een lam werd hy ter ſlachtinge geleid*, of, *hy deed zynen mond niet op, gelyk een lam, het welk ter ſlachtinge geleid word: en als een ſchaep, dat ſtom is voor het aengezicht zyner ſcheerderen, alzo deed hy zynen mond niet op.* Een fraei afbeeldzel van de gemoedsgeſteldheid en het gedrag, het welk de Meſſias onder zyn bitter lyden houden zou; dat hy zich, als een weerloos lam, gewillig ter dood zou laten brengen, en met ene ſtille gelatenheid verdragen alles, wat men hem ook aendeed. Wyders duid de Propheet *vers* 8 nog enige byzonderheden wegens dit lyden aen. *Hy is uit den angſt en uit het gerigte weggenomen*; 't welk inſluit, dat hy een beangſtigend lyden zou ondergaen, 't welk hem geregtlyk, by manier van regtspleging, zou overkomen, en in een dood uitloopen, die van de ſmerten en eiſelykheden der ſtraffe een ſpoedig einde zou maken. *En wie zal zyn leeftyd uitſpreken*? Peter. *En wie zal zyne lykklage uitſpreken*? Hoe weinigen zullen 'er gevonden worden, die een klaegtoon over hem zullen uitboezemen; over zynen dood, naer 's Lands gewoonte, rouw en misbaer bedryven? Veeleer zou men met veragting van hem ſpreken: *Want hy is afgeſneden*, als een *ryſken* of *telgje*, in den bloei zyner jaren, *uit den lande der levendigen*; hy is geen natuurlyken, maer een ontydigen en geweldigen dood geſtorven; en wel door de woedende wreedheid zyner vyanden, gelyk de Propheet voorts meld. Want de laetſte uitdrukking in dit *vers*, door de onzen vertolkt, *om de overtreding myns volks is de plage op hem geweest*, word, naer ene verbeterde lezing, geſchikter dus overgezet. *Van wegens*, of, *door de overtreding*, de *onregtigheid*, de *geweldenary*, *myns volks*, der Joodſche Natie, *is hy geplaegd*, geſlagen, getroffen, *ter dood toe*. Het Joodſche Volk, of wel deszelfs Overheden, komen dus klaerlijk voor, als de oorzaek van den onregtvaerdigen en geweldigen dood, welke den Meſſias zou worden aengedaen.

Ene des te verfoeilyker regtshandeling, om dat de Meſſias volſtrekt onſchuldig was; 't welk de Godlyke Voorzienigheid duidelyk heeft doen doorſtralen; waerover de Propheet

pheet *v.* 9. zich dus uitdrukt. *En men heeft zyn graf by den godloozen geſteld, en hy is by den ryken in zynen dood geweest, om dat hy geen onregt gedaen heeft, noch bedrog in zyn mond geweest is.* De Eerwaerde *Stinſtra* ſchikt en vertaelt dit vers indezervoege. *En men heeft hem by den godloozen geſteld*, of ook wel, *gehangen, in zyn dood*, of, *in zyn ſterven, maer zyn graf was by den ryken*, eigenlyk, *by een ryken.* Men zou hem tot in den dood als den grootſten booswigt behandelen; dan desniettegenſtaende zou hy, de woede zyner vyanden volvoerd zynde, ene deftige begraefplaets, in 't graf van een aenzienlyk man erlangen. —— En hier op heeft men naer 't oordeel van onzen Uitlegger, de thans daermede verknochte ſpreekwyze met het volgende tiende *vers* te verbinden, in dezen zin. *Schoon*, of, *hoewel hy geen onregt gedaen heeft, noch bedrog in zyn mond geweest is; nogthans behaegde het toch den Here hem te verbryzelen, hy heeft hem krank gemaekt.* Schoon de Meſſias volmaekt regtvaerdig ware, vond God het nogtans, in zyne aenbiddelyke Voorzienigheid, om wyze reden, goed, hem al dat lyden te laten overkomen. Hier op volgt, naer onze Overzetting, *A s zyne ziele zich tot een ſchuldoffer geſteld zal hebben, zo zal hy zaed zien.* Dan onze Uitlegger heeft: *Waerlyk, gy zult zyne ziel tot een ſchuldoffer ſtellen.* Men heeft dit des aen te merken als ene ſpraekwending tot God, waermede de Propheet voorſpelt, dat God den Meſſias ter dood zou laten brengen, onder het denkbeeld van een ſchuldoffer; dat hy zyne *ziel*, zyn leven, zou aennemen, als aen Hem opgeofferd, ter verzoeninge van het zondige menschdom. Verder keert de Propheet weder tot zyne regelrechte voorſpelling te rug. *Hy zal zaed zien. Hy zal de dagen verlengen.* De Propheet, ſtilzwygende vooronderſtellende, dat de Meſſias weder uit den dood gered, en in 't leven herſteld zal worden, verkondigt daer mede, dat hy, hoe verſmaed ook voorheen, vele aenhangers zou hebben, die zyne leer van Godsdienſt in overtuiging zouden omhelzen, mitsgaders dat hy beſtendig zou blyven leven. *En*, voegt hy 'er by, *het welbehagen des Heren*, de oprechting van den zuiveren Godsdienſt onder het menschdom, *zal door zyne hand*, door zyn dienſt, *gelukkig voortgaen*; de Meſſias zal voorſpoedig ſlagen, den wil des Allerhoogſten getrouwlyk uitvoeren, en denzelven het voorgeſteld oogmerk ten volle doen bereiken.

Ten laetſte word God zelve, gelyk hy de Godſpraek Hoofdſt. LII. 13. aengevangen had, ten ſlot alhier, *v.* 11.

en 12, weder ſprekende ingevoerd, als geven de te kennen, dat hy den Meſſias, om zyne Hem zo behagelyke uitwilligheid in al dat lyden, tot die heerlykheid zou verheffen, waervan *v.* 13 geſproken was. *Om*, van wegens, *den arbeid zyner ziele zal hy het zien*, genoegen, heil en vreugde genieten, [*en*] of beter zonder die invoeging, op zich zelve, *hy zal verzadigd worden*, hy zal alles metterdaed verkrygen, wat hy kan wenſchen en begeeren. Beter nog voegt men het woord hier door *kennis* vertaeld, by het *verzadigen*, vertalende dan het oorſpronglyke woord, door *een wegg-legd pand* of *ſchat*, aldus: *hy zal met zynen weggelegden ſchat verzadigd worden*; „ik zal hem," zegt de Allerhoogſte „die volle gelukzaligheid en heerlykheid doen „erlangen, welke ik in den hemel voor hem bereid heb." Hiermede vervalt dan onze overzetting, *door zyne kennis zal myn knecht de regtvaerdige velen regtvaerdig maken*, blyvende alleenlyk, *myn knecht de regtvaerdige*, de Meſſias, die, hoe zeer mishandeld nogtans volmaekt regtvaerdig was, *zal velen regtvaerdig maken*, als Regter onſchuldig verklaren, van de verdoemenis vryſpreken. Tot deze regterlyke betekenis van dit woord, ſchoon 't ook in andere betekenisſen genomen kan worden, bepaelt ons enigermate de volgende uitdrukking, *want hy zal hunne ongeregtigheden dragen*; hy toch zou, als boven gezegd is, in onze ſtede dat lyden en die elende uitſtaen, om ons met God te bevredigen en te verzoenen. Met zulk ene heerlykheid zou God de moeite van den Meſſias rechtſtreeks beloonen; dit word ons *v.* 12 eindelyk gemeld. *Daerom zal ik hem een deel geven van velen*; ik zal hem die vele geregtvaerdigden tot een erfdeel, eigendom en bezitting geven, om over dezelven als zyne onderdanen te gebieden, en het bewind te voeren. Of, volgens ene andere vertaling; *daerom zal ik hem een deel zyn, onder*, of, *van velen*; ik zelve zal deel zyn, en dat wel op ene uitnemende en weergalooze wyze; het geen anders voor velen genoeg kon zyn, zal hy alleen hebben. Flauwlyk word hiermede de Priesterlyke waerdigheid aengeduid, en dan volgt gevoeglyk de melding der Koninglyke waerdigheid in de andere uitdrukking. *En hy zal de magtigen als een roof deelen*, of, *hy zal roof deelen met de magtigen*, dat ene uitſtekende overwinning en zegeprael over zyne vyanden afbeeld; 't zy men de *magtigen* beſchouwe als zyne vyanden, of door de *magtigen* verſta, de geloovigen, die als geeſtlyke krygshelden met hem den ſtryd ondernemen en uithouden,

die

die dan ook in de zegenryke vruchten dezer overwinninge zullen deelen. Zo zou de Messias, door God, in magt, eer en waerdigheid, boven allen verheven worden, *om dat hy zyne ziel uitgestort heeft in den dood*, eigenlyk, *aen den dood blootgesteld heeft*; om dat hy gewillig en weerloos zich in den dood heeft overgegeven, *en met de overtreders is geteld geweest* onder geweldige godloozen en misdadigen is gerekend; om dat hy zich niet alleen den dood, maer den schandlykſten dood, als een Godslasteraer en Oproermaker, getroost heeft. Eindelyk luid het laetſte lid van dit *vers* in onze overzetting, *en hy veler zonden gedragen heeft, en voor de overtreders gebeden heeft;* doch krachtiger volgens den Eerwaerden *Stinstra* aldus. *En deze nogtans heeft veler zonden gedragen*, of *opgeheven*; *en voor de misdadigen zal hy bidden.* Zo zeer was het ten onregte, dat hy onder de misdadigen geteld werd, dat hy maer om de zonden van anderen heeft geleden; zo verre ging de zuivere voortreffelykheid van zyne deugd, dat hy zelfs bad voor de genen, die hem geweld aendeeden.

Wy hebben, schoon 't wat breeder mogte uitloopen, deze verklaring dier uitnemende Godsprake in haer geheele verband voorgesteld, oordeelende zulks velen Lezeren niet ongevallig te zullen zyn, en best geschikt te wezen om 's Mans wyze van doen, ten dezen opzichte onder 't oog te brengen. —— Voorts staet ons nog met een kort woord te melden, dat 'er by deze Leerredenen gevoegd is ene *Nareden*, in welke zyn Eerwaerde de aenmerkingen, tegen enigen zyner Leerredenen in 't eerste Deel, in de *Algemeene Bibliotheek* te berde gebragt, beoordeeld en beantwoord; dan in geschillen van die natuur hebben wy ons nooit ingelaten; ieder *Recensent* moet ze zelf afdoen; en 't is verder de zaek van 't Algemeen om 'er over te oordeelen.

Proeve van Aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, voornaamlyk in het behandelen van de practyk der Godzaligheid, door C. SWAVING, *Predikant te Naarden. Vierde Stuk. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* C. v. d. Brink, Jansz. 1782. *Behalven het Voorwerk en Aanhangzel, in gr. octavo 89 bladz.*

Hebben de voorige Stukjes van den Eerwaerden *Swaving*, door de oordeelkundige behandeling van dit onderwerp, den onpartydigen bebefenaren der Bybelbladen ge-

meenlyk genoegen gegeven, wy hebben, onzes agtens, zeer goeden grond, om te vertrouwen, dat ze 't in dit Stukje niet minder zullen vinden. Zyn Eerwaerde maekt hier mede een aenvang van 't naſpooren en ontvouwen van 't Volkscharacter van 't oude Israël, en wel, 't geen hier bovenal opmerking vordert, voornaemlyk van dat Volk in en na de dagen van Moſes, tot op de verwoesting van het Joodſche Gemeenebest; zonder zich met de latere of hedendaegſche Jooden op te houden; als die, (behalven dat zy tot het bepaelde oogmerk des Autheurs niet behooren,) zeer onderſcheiden zyn van het oude Israël, ingevolge der ontzachlyke ſtaatsverwisſelingen, die zy, zedert de dagen hunner vaderen, ondergaen hebben. —— Een Stuk dat, gelyk ieder oplettende, die vooral enige Menſchenkennis heeft, terſtond bezeft, van een uitgebreiden invloed is, op het wel verſtaen en recht gebruiken veler voorſtellingen der Heilige Schryveren, nopens het doen en laten der Israëlieten; waerin hun character wel degelyk in aenmerking komt, om 'er met enige juistheid over te oordeelen; en waer op veele ſpreekwyzen der Bybelbladen gegrond zyn, of *zinſpelen*. Een Stuk derhalven, dat wel een gezet onderzoek verdient; te meer daer onkunde hier van, of onoplettendheid daerop, niet zelden aenleiding gegeven heeft, tot zeer ongegronde en verkeerde uitleggingen; daer men verſcheiden voorſtellingen beoordeeld heeft, naer onze latere Europiſche ſpraek en zeden; welken ondertusſchen, in vele opzichten, hemelsbreedte van die van 't Israël verſchillen. Wy hebben des met plaizier gezien, dat de opmerkzame *Swaving* deeze taek op zich genomen heeft; en het thans uitgevoerde gedeelte belooft ons vervolgens gegronde opheldering en veler byzonderheden van die zyde.

Ter naeuwkeuriger ontvouwinge van dit Stuk, laet hy, na zyn onderwerp bepaeld te hebben, enige algemene aenmerkingen voorafgaen, over 't geen in dezen opmerking vordert, en al of niet ter bereikinge van het bedoelde kan ſtrekken: 't geen hier te meer te ſtade komt, om dat velen, zo als zyn Eerwaerde meld, in 't ſchetzen van 't character dier Natie, zo aen de ene als andere zyde, tot uiterſten overgeſlagen zyn. Onder die genen, welker behandeling van dit Stuk byzonder opmerking vordert, telt hy boven anderen de geleerde Heren *Bachiene* en *Niemeier*, gevolgd van *Perponcher*, een onzer geleerde Nederlandſche Edelen. —— Met alle beſcheidenheid van 't voorgedragen gevoelen dier achtenswaerdige Mannen ſprekende, legt hy 't er

voorts

voorts op toe, om nog wat onderſcheidenlyker te toonen, wat men vooral gade hebbe te ſlaen, en op hoedanig ene wyze men de naſpooring hebbe in te richten, om, zo verre 't mogelyk zy, ene in zyne ſoort volledige ſchets van 't character van 't oud Israël op te maken. —— By 't voorſtellen hiervan, merkt hy ten ſlot aen, dat men zich hier voor de uiterſten behoort te hoeden; het kwade wel niet te ontveinzen, maer ook het goede te handhaven; vooral onderſcheid te maken tuſſchen het natuurlyke en zedelyke deel van hun character; en tevens hen, met dezelfde onpartydigheid, van de goede en kwade zyde te beſchouwen. —— Op die gronden, en met dat oogmerk, treed zyn Eerwaerde eindelyk ter zake, ſchikkende zich, om, in de eerſte plaetze, „ de voornaamſte byzonderheden van den aart der He„ breën kortlyk af te ſchetzen;" om zich daerna te bepalen, „ by de kern des volks, de Godvruchtigen, en in „ overweeging te neemen, in hoe ver de volksaart ook de „ hunne was;" en om dan eindelyk zich te bevlytigen, „ om het regt en onregt gebruik der H. S. daar uit af te „ leiden en te verklaaren." —— Het thans afgegeven gedeelte behelst het eerſte Lid; waerin zyn Eerwaerde, na ene korte voorafgaende beſchouwing van 't geen men, nopens hun character in 't algemeen, uit hun Temperament, en dat wel, door 't Klimaet waer in zy woonden, aengezet, mag afleiden, zich benaerſtigt, om de voornaemſte en byzonderſte trekken van hun character, zo van de beste als van hunne zwakke zyde, te ſchetzen. Deëze afſchetzing is hier en daer doorvlochten met oordeelkundige aenmerkingen, zo over charactermatige byzonderheden, als over deze en gene bedenkingen door zommigen, 't zy ter begunſtiginge of ter verſmadinge van 't oud Israël, te berde gebragt; waer in de Eerwaerde *Swaving* alleszins toont, dat hy de onpartydigheid heilig in 't oog tracht te houden. Met het afloopen hiervan trekt hy al het characteriſtike voorgeſtelde kortlyk t'zamen, om het dus den Lezer als in één opſlag onder het oog te brengen, dat hier op uitkomt.

„ Zie daar dan, B. L. een volk, het welk, van zyne beste zyde beſchouwd zynde, begaafd was met een op zig zelf vry gelukkig natuurgeſtel; een volk, het welk in vernuft en levendigheid voor veel anderen niet behoefde te wyken, ja zelfs eenige origineele kundigheden en vindingen had, en vooral in de kennis van Godlyke weetenſchappen, inzonderheid van wet en zedekunde, uitmuntte; een volk, het welk daarby natuurlyk eenvouwdig was, zeer aandoenlyk, vol

vol vuur, voortvaarend, kort van ſtof en ſtyl, ernſtig, ſtaatig, manhaftig, arbeidzaam, kloek, ſtrydbaar, dapper, patriottisch, doch zomtyds niet ſtaatkundig, vooroudersliefvend, zeer gehecht aan de gewoonte van zyne voorvaderen, vrugtbaar in de voortplanting van zyne geſlagten, en tot dezelve ſterk geneigd; eindelyk, een herbergzaam volk, vol Godsdienstyver, en, (mag ik 'er nog byvoegen het geen hunne Rabbynen uit alle de wasſchingen en reinigingen, in de wet bevoolen, beweeren,) niet onzindelyk; ten laatſte, volgens den lof, hun van oordeelkundigen niet geweigerd, getrouw in het onderhouden van verbonden met vreemde bondgenooten. Maar ook een volk, het welk, aan den anderen kant bezigtigd, verſcheide gebreken had: 't was loos van aart, zonderling verkleefd aan het zinlyke, eeuwen lang verſlaafd aan zwaare afgodery en derzelver ſchroomlyke gevolgen, min beroemd van genie tot de weereldlyke geleerdheid, en afkeerig van dezelve; een volk, het welk, in weerwil van zyne verheven zedenleer en wyze wetten, van ſterke en onedele driften werd beheerscht; het was haastig, oploopend, korſel, kregel, hevig in toorn en nayver, moedig en hoog van gevoelen op zyne voorrechten, afzigtig van de onbeſnedene, geneigd tot wraak, voorbaarig, veranderlyk, muitzugtig, bloedig in oorlog, ſcherp in krygsrecht, hoewel zagter dan gelyktydigen; voorts ſtyfzinnig en onbuigzaam; eindelyk, niet vry van wellust en overdaad, noch van ondankbaarheid tegen de grootſte weldaaden, en tegen mannen van de uitſtekendſte verdienſten."

De Eerwaerde *Swaving* erkent, dat alles hier niet even kenmerkend zy; als mede dat alles niet op alle tydperken, en alle byzondere perſoonen kan worden toegepast, hoedanig iets nooit plaets kan hebben, als men een Volkscharacter ſchetst. „ Maar alles," zegt hy, met veel regt, „ wat „ wy te berde bragten, t'ſamengenomen, zal mogelyk ee„ nigermaate dienen kunnen, om ons van Israëls nationaal „ karakter een onderſcheidener begrip te vormen, dan ons „ dus ver gegeeven is."

Als ene ſoort van byvoegzel is hier, ten laetſte, aen 't einde van dit Stukje nog geplaetst, ene verzameling van berichten, die enige Schryvers voor en tegen het oude en later Joodendom gegeven hebben; welke, gelyk zyn Eerwaerde aenduid, veelal wat ſterk in 't uiterſte loopen; dat byzonder doorſtraelt in 't geen men, nopens de beoefening van Kunſten en Wetenſchappen onder de Jooden beweert, waeromtrent onze Schryver regtmatig den middenweg gehouden heeft.

Ka-

Redevoering over de noodzaaklykheid en het uitneemend voordeel van den waaren Godsdienst, voor de welvaart van het Gemeenebest, door M. V. D. TUUK, *Predikant op het Heerenveen. Op het Heerenveen, by* T. Roorda, 1782. *In gr. octavo*, 46 *bladz.*

De Eerwaerde *van der Tuuk* heeft deze Redevoering uitgeſprooken, by de opening der Christlyke Hooge Kerkvergadering op het Heerenveen den 12 Juny 1781; doch byzondere oorzaken hebben derzelver openbare afgifte enigen tyd vertraegd. Wat hier van zy, het onderwerp blyft altoos nuttig, en de Redevoering is der gemeenmakinge overwaerdig. Na ene korte aen de omſtandigheden gepaste Inleiding, treedt de Leeraer terſtond ter zake, met te kennen te geven, hoe hy voorhebbe, te toonen: „ Dat de waare Godsdienst voor de welvaart van een Ge„ meenebest, en tot deszelfs behoudenis, noodzaakelyk „ en hoogst voordeelig zy."

Ten betooge hier van tekent hy eerst de voornaemſte trekken, of de grondtekening ener gelukkige Maetſchappy, hier in beſtaende. „ Een Volk is waarlyk gelukkig, —— „ wanneer het gezegend en beveiligd wordt, door de eeu„ wige goedheid en onbegrensde magt van den Opperbe„ ſtierder der wereld, van wien het lot der natien volſtrekt „ afhankelyk is. ——— Wanneer het leeven mag onder „ den invloed van wetten, wetten die waardye hebben, „ en het, voor de maatſchappye zo heilzaam, oogmerk „ bedoelen, om de heerſchende ondeugden, die de alge„ meene welvaart beſtryden, te beteugelen, en de goede „ Zeden, welken een Gemeenebest doen bloeien, in zwang „ te brengen. ——— Wanneer het met het ſieraad van „ allerleie burgerlyke deugden, in het gemeen, en van de „ gezellige, in het byzonder, uitgedost, ſtreelende ge„ neugtens in de zaamenleevinge geniet. ——— Wanneer, „ eindelyk, elk in den verſchillenden ſtand, welken hy be„ kleedt, in de maatſchappye, gerust leeft, en, in zynen „ kring, tot bevordering van het algemeen welzyn, met „ allen iever, werkzaam bevonden wordt."

„ Indien het nu," dus vervolgt onze Redenaer, na het leggen dezer grondtekeninge, „ bewysbaar is, gelyk het „ buiten alle tegenſpraak is, dat de Godsdienst een volk „ —— doet zitten in de ſchuilplaats des Allerhoogſten en

„ ver-

„ vernachten onder de ſchaduw des Almagtigen; — dat „ hy aan de wetten gezag geeft, en dezelve heilzaam maakt „ voor de maatſchappye; — dat hy allerleie burgerlyke „ deugden, in het gemeen, en de gezellige, in het byzon„ der, met bevalligheid, in de ſaamenleeving, doet op„ treeden; — dat hy, eindelyk, elk in den ſtand, wel„ ken hy bekleedt, in de maatſchappye, veiligheid ver„ ſchaft, en, in zynen kring, tot bevordering van het al„ gemeen welzyn, met allen iever, doet werkzaam zyn: „ dan heb ik myn ſtuk voldongen, en even daar door be„ weezen, dat de Godsdienst de grondſlag is van de wel„ vaart van den ſtaat, en tot deszelfs behoudenis noodzaa„ kelyk en hoogst voordeelig." — 't Zyn deze laetſte byzonderheden, die de Leeraer breeder ontvouwt, en in haere volle kragt voordraegt, ten onwraekbaren bewyze zyner ſtellinge; waeruit men afnemen kan, „ hoe gelukkig „ een volk kan zyn, door den waaren Godsdienst, dien „ onverbreekelyken band van de burgerlyke zamenleeving, „ indien het naar zyne ſtemme hooren, zyne achtbaarheid „ onderſchraagen wil."

Dit doet hem den lof van den Godsdienst vermelden, en 't geluk van een Volk roemen, dat denzelven beleeft. Zulks brengt hem tot de beſchouwing van Nederlands gezegend lot, onder de verkondiging en handhaving van den Godsdienst; en de bewezene ſtelling van deszelfs eigenaertigen heilzamen invloed, doet hem uit het voorgedragene de drie volgende betrachtende leeringen afleiden. „ Is dit „ zo, — dan heeft elk opregte Vries, elk vaderlandlie„ vend hart, op dit oogenblik, nieuwe ſtof van dankzegging „ aan God, wiens onzigtbaare hand, die alles beſtiert, „ de Handhavers en Voorſtanders van onzen gezegenden „ Godsdienst, tot dat einde, in dit Godshuis heeft inge„ leid; — dan is 'er der Hooge Overheid, byzonder, „ aangelegen, dat de Godsdienst zyne gezegende invloeden „ verſpreide, en daartoe in achtinge en waarde gehouden „ worde; — en dan moeten de Leeraars van den Gods„ dienst, in 't byzonder ook om des vaderlands wille, in „ deezen tyd vooral, waakzaam en ieverig zyn in hunne „ gewigtige amptsbedieningen." — Onze Redenaer breid deze leeringen, met betrekking tot den byzonderen ſtand zyner Toehoorderen, in die tydsomſtandigheden, met nadruk, ter aenſpooringe tot eene daedlyke betrachtinge uit; en op zodanig eene wyze, dat derzelver overweging in alle om-

omſtandigheden grootlyks te ſtade komen; vooral by hun, dien het welzyn van hun Vaderland ter harte gaet, het welk, uit eigen aert, met de behartiging, of de verwaerloozing van den Godsdienst, moet ſtaen of vallen.

Het waare oogmerk van 's Lands Vaderen, in de uitſchryving der Bedeſtonden, voorgeſteld, door J. F. SCHEFFER, *Leeraar der Lutherſche Gemeente te Rotterdam. Te Rotterdam, by* C. v. d. Dries, 1782. *In quarto*, 16 *bladz.*

In deze Aenſpraek, door den Eerwaerden *Scheffer*, aen de Lutherſche Gemeente te Rotterdam, by gelegenheid van het houden der eerſte Bedeſtonde, op den 5 Juny, gedaen, legt de Leeraer de uitſchryving van 's Lands Vaderen ten grondſlage. Hy bevlytigt zig ten ernſtigſte, om de kragt en den nadruk der daer in voorkomende uitdrukkingen beknoptlyk te ontvouwen, en derzelver mening het gemoed zyner Toehoorderen op het levendigſte ten ſterkſte in te prenten. Zulks geſchied op ene wyze, die waerlyk by uitſtek geſchikt was, om invloed te hebben op het hart zyner Toehoorderen; en alle Vaderlandlievenden zullen 's Mans Aenſpraek met een ſtichtend genoegen kunnen lezen. ——— 's Lands Vaderen beduiden ons, gelyk hy doet zien, dat de nood op 't hoogſte is; zy verzekeren ons, dat men Engeland te beſchouwen heeft als onzen geſlagen Vyand, en dat onze wapenen, tegen dat Ryk opgevat, regtvaerdig zyn: (hy is des een Vyand van ons Vaderland, die anders denkt, ſpreekt, of handelt:) zy geven ons te kennen, dat zy met allen yver bezield zyn, om de wapens met alle kragt te gebruiken, tot voorſtand van Vryheid en Godsdienst, ter verkryginge van ene eerlyke, welverzekerde en duurzame vrede. Ter bereikinge hier van roepen ze 's Lands Inwoonders tot het gebed, om Gods hulp af te ſmeken, om den Almagtigen, vuurig, te ſmeken, dat hy onze wapens tegens onze Vyanden zegene; dat niet aenloopt tegens den anderszins zachtmoedigen aert van 't Euangelie, om dat de nood het vordert, de zaek regtvaerdig, en het bedoelde uiteinde goed en den Lande gewigtig is. ——— Hierop komt het voorſtel van zyn Eerwaerden, in een deftigen manlyken ſtyl aengedrongen, hoofdzaeklyk uit; en dus de oogmerken van 's Lands Vaderen voorgedragen hebbende, is zyne tael. „ Even diezelfde oogmerken, *myne „Aandagtige en Godsdienst- en Vaderlandlievende Toehoor-*

„ *de-*

„ *deren*, moet gy ook hebben, voornamentlyk, wanneer
„ gy in de maandelykſche Bedeſtonden met uwe medebur-
„ gers in Gods huis verſchynt. Die andere oogmerken
„ heeft, verſchyne hier niet!, Verlaat dit heilig Bedehuis,
„ gy die vrienden zyt van de vyanden van ons Vaderland!
„ Vertrekt van hier, want ons Gebed, dat wy zullen uit-
„ boeſemen, zou u ergeren, dewyl wy *Godt* zullen *ſmee-*
„ *ken*, *Godt Almagtig ſmeeken*, *Godt Almagtig vuurig zul-*
„ *len ſmeeken*, dat *Neêrlands* Overheden mogen bemoedigd
„ worden, om Vaderlandſche Helden ten ſtryd te roepen,
„ om hunne Zeevlooten uit te rusten, om zig met den vy-
„ and van onzen vyand te vereenigen, en met deeze ver-
„ eenigde magt den *ſtrit* aan te vallen, zig te wreeken over
„ het ongelyk, dat hy ons heeft aangedaan, en dat tot Godt
„ in den hemel roept, en *op dat Godt deeze regtveerdige*
„ *wapenen tot afbreuk van den vyand zegene!*" ——— Hier
op gaet zyn Eerwaerde met de Gemeente over tot een
Gebed; 't welk ook by deze Aenſpraek gevoegd is, waer in een keurig oordeel en vuurigheid van geest zig, op ene treffende wyze, verenigt met Godsdienſtige Vaderlandliefde.

Nederlandsch Noodgebed, in deszelfs gevaarlyken toeſtand door den openbaaren Oorlog in 1782. *Te Amſterdam, by* I. de Jongh, 1782. *Behalven het Voorbericht*, 20 *bladz. in gr. octavo.*

Uit het Voorbericht, voor dit Stukje geplaetst, vernemen wy, dat deszelfs Opſteller bedoelt zynen Landsgenoten behulpzaem te wezen, om hun de onderwerpen des Gebeds in deze dagen te levendiger voor den geest te brengen; wel byzonder den zodanigen, dien de gelegenheid mogte ontbreken, om de openbare Bedeſtonden by te woonen; en om hun teffens aenleiding te geven tot de ware vernedering voor Nederlands God. Hier toe ſchikt hy een ſoort van Voorſchrift van een Gebed of Aenſpraek aen den Allerhoogſten, als den Beſtierder van 't lot der Volkeren, ingerigt naer den toeſtand van ons Gemenebest. En 't oogmerk is, geduurende den tyd der Bedeſtonden, nu en dan een Stukje van die natuur af te geven. De uitvoering van het thans gemeen gemaekte is zo wel geſchikt naer het bedoelde, en zo opwekkende in deze dagen, dat die Proeve ons vry gunſtige gedachten van het verdere vervolg doe vormen.

HAN-

Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk: Servandis Civibus. VIIde *Deel. Te Amſterdam, by* P. Conradi, 1782. *In gr.* 8*vo.* 306 *bladz.*

Dit *Zevende Deel* bevat alleen de twee gekroonde Verhandelingen, op de voorgeſtelde vraag: *zyn 'er Braakmiddelen, die men in zommige gevallen boven den wortel van Ipecacuanna verkiezen moet? Zo ja: welke zyn die middelen, en wanneer komen ze te pas?* De Verhandeling van den Heer VOLTELEN, met den gouden Eerenprys gekroond, is in drie Hoofdſtukken verdeeld.

In het eerſte Hoofdſtuk, zoekt de Schryver te bewyzen, dat de *Ipecacuanna*, voor geen algemeen Braakmiddel kan gehouden worden; en wel, *voor eerſt*, om dat ze niet in alle gevallen, en onder alle omſtandigheden, de verlangde werking doet. *Ten tweeden*, om dat deeze wortel geene byzondere (Specifique) eigenſchap bezit, die haar den voorkeur boven andere Braakmiddelen geeven. *Ten derden*, om dat dezelve niets in haare uiterlyke hoedanigheid bezit, dat haar tot een meer bevoordeeld Braakmiddel ſtellen kan; integendeel, ze moet, ten opzigt van haaren heeten, bitteren, en walgelyken ſmaak, voor andere Braakmiddelen wyken.

In het tweede Hoofdſtuk, gaat de Schryver over, om te toonen, welke Braakmiddelen men, in zommige gevallen, boven de *Ipecacuanna* verkiezen moet.

Onderſcheiden ſoorten van Braakmiddelen worden hier opgegeeven: als beide, 't laauw en koud water; of alleen, of met andere dingen vermengd, of van eenige Kruiden afgetrokken: 't kittelen in de Keel, met den Vinger, of met de veer van een pen in oly gedoopt: de *Afarum*, *Gratiola*, *Nicotiana*: *Helleborus albus*, eenige bereidingen uit het *Antimonium*, *Scilla*, en *Vitriolum*. Dog de Schryver oordeelt geene derzelver boven de *Ipecacuanna* geſteld te kunnen worden, dan alleen de drie laatſten; namentlyk: eenige bereidinge uit het *Antimonium*: de *Zee-ajuin*, en wel byzonder het *Oxymel Scilliticum*, en in de derde plaats, het *Vitriolum*. In het derde Hoofdſtuk gaat de Heer VOLTELEN over, om aan te wyzen, die gevallen, waarin zulke Braakmiddelen boven de *Ipecacuanna* te pas komen; hy maakt een begin met de bereidinge uit het *Antimonium*: deeze worden tot tweederlei oogmerken gebruikt. Voor eerſt als Braakmiddelen in een ſtrikten zin, ten anderen *per eſcraſin*: dit

laatſte weinig overeenkomst hebbende met de voorgeſtelde vraag, word ook maar in 't voorby gaan aangeſtipt: terwyl de Schryver zig meerder moeite heeft gegeeven, om de gevallen naauwkeurig te bepaalen, waarin de *præparata antimonii* boven de *Ipecacuanna* te verkiezen zyn.

Deeze gevallen zyn de volgende:

1. Wanneer de ſtoffe, welke ontlast moet worden, dik, taai, lymig, en aan de wanden der maag als vastgehegt is.

2. Wanneer het te gelyk nodig is, en Braaking en Stoelgang te verwekken.—Wy kunnen niet voorby, hier aan te merken, dat, wanneer men den *Tartarus Emeticus*, zonder bygevoegde Laxeermiddelen, toedient, men niet zeker zyn kan, dat daar op ontlastingen zullen volgen; terwyl zulks door de *Ipecacuanna*, vooral in kleine giften, niet zelden gebeurd; dus wy in dit geval gaarne meerder overtuiging gewenscht hadden.

3. Wanneer in eenig geval, daar Braakinge vereischt wordt, ook de uitwaasſeming moet bevorderd worden.

4. Indien 'er eenige ſterkere beweeging, ſchudding of prikkeling nodig zy.

5. In die gevallen, waarin teffens een of ander zieke ſtof, van elders derwaards gevoerd, in de longen opgehoopt, en te rug gehouden worden.—Wy ſtemmen uit eigen ondervinding volkomen toe, dat, in alle deeze gevallen, de Braakingen de heilzaamſte uitwerkingen hebben; dog dat ſchielyk Braaking verwekkende middelen, als de bereidinge uit het *Antimonium*, hier nog boven dien eene verdunnende, en zweetdryvende, kragt zouden oefenen, kan men zo gemakkelyk niet begrypen, ten zy men dit middel, by kleine giften, *per epicraſin*, laat voortgebruiken. In dit geval ondertuſſchen, kan men ze niet meer als Braakmiddelen, in den eigentlyken zin, beſchouwen.

6. Wanneer 'er een Braakmiddel vereischt word, dat zeker en ſpoedig werken moet.

7. Eindelyk komen *Antimoniale* Braakmiddelen, boven de *Ipecacuanna*, te pas, in Kinderen.

Het tweede Braakmiddel, 't welk, in zommige gevallen, boven de *Ipecacuanna*, de voorkeur verdiend, is, de *Scilla*. Dit middel heeft, buiten de oplosſende, verdunnende, Buikopenende, Braakverwekkende kragt, nog dat byzondere, dat het de waterloozing ſterk bevordert. Uit dien hoofde is het in alle Borſtkwaalen; in eene ſchielyke opſtopping der ſluimen in een long-ontſteeking, en daaropvolgende moeijelyke ademhaaling; in de aamborſtigheid en ſtikzinking, wan-

wanneer in alle deeze gevallen eene Braaking vereischt word, van eene ongemeene nuttigheid bevonden.

Ten derden, heeft ook nog het *Vitriolum*, zo wel het *Album* als *Cæruleum*, in enkele gevallen, iets byzonders boven de *Ipecacuanna*. Voor eerst in een byzonder Zenuw-Colicq, in de West-Indiën, *dry belly-ach* geheeten, in 't welk CHALMER, eene uitmuntende werking van het *Vitriolum Cæruleum* gezien heeft, hoedanige men te vergeefs van andere Braakmiddelen zou verwagten.

Ten anderen heeft het *Vitriolum Album* deeze zonderlinge eigenschap; dat het allerspoedigst, op 't oogenblik zelfs dat 't in de maag komt, zyne werking verricht; in alle gevallen dierhalven, waar eene schielyke Braaking, by voorbeeld, naa 't gebruik van *vergift*, enz. vereischt word, kan men van dit middel, by voorkeur, gebruik maaken.

Wy hebben deeze welgeschreeven Verhandeling met vermaak geleezen; wy kunnen echter niet voorby aan te merken, dat, hoe zeer wy, in de opgegeevene gevallen, de bereidinge uit het *Antimonium*, de voorkeur boven de *Ipecacuanna* toekennen; wy, ten aanzien van de *Scilla* en het *Vitriolum*, niet volkomen overtuigd zyn geworden.

De Schryver van de tweede Verhandeling, met den zilveren Eerenprys bekroond, is de Heer P. WALCKIERS, *Practiseerend Geneesheer te Leuven.*

Het komt ons voor, dat de Schryver van deeze Verhandeling, het waare oogmerk der voorgestelde vraag niet wel gevat, of te veel uit het oog verlooren heeft. Wy zullen korrelyk den Inhoud daar van mede deelen; om onzen leezer in staat te stellen, daar over zelve te oordeelen. Naa dat de Schryver, onzen hedendaagschen Geneesheeren over hunne te groote voorzigtigheid, in het toedienen van Braakmiddelen, eene heusche vermaaning gegeeven heeft, vervolgt hy aldus: „ Zeer nuttig is derhalven de bedoeling der voorgestelde Vraag, waardoor my aanleiding word gegeeven, om in dit geschrift te verklaaren, wat men door Braakmiddelen verstaan moet; — welke de voornaamste Braakmiddelen zyn, die uit de drie ryken der natuur ontleend worden; — uit hoe veele Oogpunten de Geneesheeren ze hedendaags beschouwen; — welke Braakmiddelen onder de vergiften te rekenen zyn; — welke den naam van specifieke Braakmiddelen voeren; — welke als sterke purgeermiddelen aangemerkt worden; — welke hedendaags dienen om eene verandering in de omloopende vogten te wege te brengen, en afscheidingen te bevorde-

ren; —— hoedanig de algemeene werking der Braakmiddelen op de vaste en vloeibaare deelen zy; —— om wat reden de Geneesheeren Braakmiddelen voorſchryven; —— hoedanig de byzondere werking en aart van ieder Braakmiddel zy; —— eindelyk, in welke Ziekten deeze Geneesmiddelen te pas komen, en welke keuze in byzondere gevallen, raadzaam zy."

Natuurlyke Historie, of uitvoerige beſchryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Tweede Deels, Dertiende Stuk. Te Amſterdam, by de* Erven van F. Houttuyn, 1782. *In gr. octavo 616 bladz.*

Is de weezenlyke waarde van een ding gegrond, in het nuttig gebruik dat men 'er van maaken kan, zo verdienen de *Grasplanten*, (tot welker beſchouwing dit Deel geſchikt is,) ſchoon ze veelal met geen uitwendigen luister pronken, op een hoogen prys geſchat te worden. Uit dien hoofde begint ook de Heer *Houttuyn* deeze zyne beſchouwing van dit gedeelte van 't Planten-Ryk, niet oneigen, met de overweeging van het uitgebreide nut der Grasplanten; en hy brengt ons voorts, gepastlyk, onder 't oog de alwyze en goeddoende ſchikking der Voorzienigheid, die den zo nuttigen Grasplanten de gunſtigſte vermenigvuldigingskragt verleent, en dat wel in een groot aantal van Soorten, geſchikt naar de verſcheidenheid der groeiplaatzen. Zyn Ed. ontvouwt ons wyders, in die aanvanglyke algemeene beſchouwing, het merkwaardige nopens de rangſchikking, en 't geen verder tot derzelver onderſcheiding behoort. In de voorſtellinge hiervan ontmoet men, eene naauwkeurige beſchryving, met eene juiste afbeelding, van *de deelen der Bloem- en Vrugtmaakinge van de Grasplanten*, die den Liefhebberen by uitſtek genoegen kan geeven. —— Wat de bepaalde Rangſchikking, door onzen Autheur in agt genomen, betreft, zyn Ed. houdt zig beſtendig aan de, in zyne geheele Plantbeſchryving gevolgde, *Methode der Sexen;* en geeft ons, in die orde, een afzonderlyk verſlag van de *Een- Twee- Drie-* en *Zesmannige* Grasplanten, waarvan ver het meerendeel tot de *Driemannigen*, of tot dezulken, welke drie Meeldraatjes en Knopjes in ieder Bloem hebben, behoort. Hierby komen vervolgens de *Eenhuizige* en *Tweehuizige* Grasplanten; waarvan de eerſten

ſten de *Mannelyke* en *Vrouwelyke* Bloemen, op eene *zelfde* Plant, van elkanderen afgezonderd hebben; terwyl ze in de anderen op *byzondere* Planten zitten; tot welke laatſte ſoort alleen het *Touwgras* betrokken wordt. Eindelyk beſchryft hy ons nog, ten beſluite der Grasplanten, de zogenaamde *Veelwyvigen* (*), in welken zo wel *Tweeſlachtigen*, als *Mannelyke*, en zomtyds ook *Vrouwelyke* Bloemen; 't zy op denzelfden, 't zy op verſchillende Stoelen, voorkomen. ——— By de ontvouwing van ieder deezer Soorten, zo van de meer als min bekenden, zullen de Leezers verſcheiden waarneemingen aantreffen, welken niet alleen aan hunne weetgierigheid kunnen voldoen, maar ook tevens, in een en ander geval, voor den Landbouw dienſtig zyn. Van die natuur is, onder veele anderen, des Autheurs berigt van de *Zea* of *Spaanſche Tarw*; waarom wy 'er eenige byzonderheden uit zullen mededeelen.

'Er is, volgens des Autheurs opgave, maar éene ſoort van dit Gewas bekend; die by ons gewoonlyk *Spaanſche Tarw* genoemd wordt, om dat zy door de Spanjaarden uit de Weſtindiën overgebragt, en, in Spanje voortgeteeld zynde, van daar door Europa verſpreid is. Ook heet het hier te Lande wel *Turkſch Koorn*, om dat de Turken het mede tot Spyze kweeken, of om dat het eerst uit de Levant in Italie overgebragt is. Het groeit hier te Lande dikwils tot meer dan eene Manslengte, en in de Indiën veel hooger; men vindt het in *Carolina* ter lengte van 18 voeten. En het getal der Airen, (die Korrels van zo veel onderſcheiden coleuren hebben, dat zulks eene groote verſcheidenheid te wege brenge,) is verſchillend naar de vrugtbaarheid des Aardryks en het Klimaat; in Amerika is 't gewoonlyk twee, drie of vier; maar op de kust van Guiné dikwils zeven of acht op éene Halm, en ieder Air heeft etlyke honderd Korrels. De Heer *Houttuyn* verhaalt ons, dat hy een Air bezit, van ongeveer 250, ja een van nagenoeg 500 Korrels. De gewoone manier der teelinge, en het gebruik van dit Gewas, byzonder in de Indiën, gemeld heb-

„ (*) Dit woord *Veelwyvigen*," zegt de Heer *Houttuyn*, „ behoud ik, hoewel het, wat de Grasplanten betreft, eer „ *Veelmannigen* zou moeten zyn; om dat ik het zelve, ter „ verduitſching van 't Griekſche Woord *Polygamie*, altoos in „ deeze Natuurlyke Historie heb gebezigd, als betekenende „ eene vermenging buiten den gewoonen band des Huwelyks „ of den Echten Staat."

hebbende, berigt hy ons verder, dat men het in Egypte, Arabie en de Levant weinig teelt, doch meer in Italie, Vrankryk en Duitschland; als mede dat het in Hongarie by geheele Velden vol gebouwd wordt. Ook werd het, vervolgt hy, door wylen den Heer Doktor BASTER, als een nuttig Koorn, ter voortteeling, in onze Nederlanden, aangepreezen. „ Daar zyn," zegt die Heer, „ twee Soorten „ van, een grooter en kleiner Turks Koorn, welk laatſte „ door de Inwoonders van Noord-Amerika voornaamelyk „ geteeld wordt, om dat het Zaad, vier maanden na de „ Zaaijing, ingeoogst kan worden." De Groote *Mays*, (zynde *Mays* of *Maiz* de algemeene benaaming van dit Gewas in Amerika,) ſtaat, zelfs te Suriname, omtrent agt Maanden op 't Veld. Niet minder gunſtig denkbeeld had de Heer VAN HAZEN van de Voortteeling van dit Graan, in ons Gewest (*). By dit berigt voegt de Heer *Houttuyn*, wyders, het volgende Uittrekzel van 't geen de Heer KALM, aangaande de Teeling van dit Koorn, in Noord-Amerika heeft waargenomen (†).

„ De Spaanſche Tarw is het voornaamſte onderwerp van den Landbouw in Noord-Amerika. Zy wordt zo wel van de Amerikaanen als van de zogenaamde Wilden geplant, ja veel meer van de eerſten; want de laatſten beſtaan grootendeels door de Jagt. Wanneer iemand de Volkplantingen der Europeaanen aldaar doorreist, ziet hy Mylen wegs niet dan groote Mays-Velden. Met dit Koorn dryven de Ingezetenen aldaar een zwaaren handel: want, buiten 't gene dat binnenslands gebruikt wordt, voeren zy jaarlyks een menigte, zo wel naar Portugal, als naar de Westindiën, uit. In Karolina, Virginie, Maryland, Penſylvanie, Nieuw Jerſey en een groot deel van Nieuw-Jork, planten de Ingezetenen meestendeels de Groote Soort, terwyl de Kleine of Driemaandſe in Nieuw Engeland en Kanada meest gebouwd wordt. Evenwel wordt in de eerstgemelde Landen ook wat van de Kleine geplant, om dat die vroeger ryp wordt; maar de Groote levert meer en grooter Airen, en zwaarder Loof uit, ten dienſte van het Vee. Aan den anderen kant wederom vereischt dezelve meer ruimte; dat is, daar kunnen meer Planten op een zelfde Akker geteeld worden van de Kleine, die ook witter, fyner en beter Meel geeft dan de

(*) Zie *Verh. der Holl. Maatſch. XIX D.* 1 *St. bl.* 198. 241.

(†) Zie *Stockh. Verhand.* XIII. en XIV. Band.

de Groote: zo dat ieder hier in zyne verkiezing volgt. Alleenlyk is 't in de Noordelyke Provincien noodig zig tot de Kleine te bepaalen; al zo de Groote dikwils aldaar geen tyd tot rypwordinge heeft. En van een zelfde Koorn komt hoe Noordelyker hoe kleiner Plant; ja, die in Virginie geteeld is, wordt in Nieuw Engeland, en die uit Nieuw Engeland in Kanada gezaaid, het eerſte jaar naauwlyks ryp.

„ De Landen in Noord-Amerika zyn veelal ſchraale zandige Heijen, daar geen Tarw of Gerst, ja naauwlyks Rog, geteeld kan worden, gelyk geheel Nieuw Jerſey dus beſtaat. Op dezelven, niettemin, heeft men een ſchoone teelt van dit Koorn, dat een Penwortel ſchiet, die diep in de Aarde dringt, en daardoor beſtand is tegen Wind en Droogte. Maar het zelve vereischt, om die reden, een welgeroerden grond, dat door Ploegen geſchiedt, waarmede men Vooren maakt, die elkander kruislings ſnyden, vier of zes voeten van elkander voor de Grootte, twee of drie voeten voor de kleine Mays. In de kruiſingen wordt het Koorn, by vier of vyf Korrels te gelyk, geſtoken, doende ſomtyds daar by een weinig Mest, en dan de Aarde heuvelswyze byeen haalende. In Nieuw Jork neemt men daartoe een ſoort van Haringen, waarvan men een of twee in zulk een heuveltje begraaft. Kinderen kunnen deeze planting onder eenig toeverzigt verrigten. De Mays opſchietende, worden 'er door de Wilden dikwils Boonen by geſtoken, die zig om de Steelen ſlingeren en dus een dubbeld voordeel geeven. Ook planten zy 'er wel Baratten of Zonnebloemen tusſchen, tot hun Voedzel.

„ De meeste voorzorg is de gezaaide Korrels voor Inkhoorntjes en Maysdieven, (dat een ſoort van Vogelen zyn, van grootte als een ſpreeuw (*),) en voor de Kraaijen te bewaaren. Daartoe weeken zy de Korrels in een afkookzel der Wortelen van wit Nieskruid; 't welk het Gedierte, dat dezelven eet, dronken maakt. Zy worden op 't meeste vier Vingeren diep geſtoken, en dan opſchietende, by de uitroeijing van het onkruid, het zelve, met de Aarde, by de Stengels opgehoopt, dat tevens ſtrekt tot beſchutting van den Stoel der Planten. Zo 'er ruimte genoeg is, wordt dikwils het onkruid met de Ploeg uitgerooid. De Heuveltjes worden eindelyk een Elle hoog, en niet minder breed, bevattende gemeenlyk drie of vier Stengels

(*) [Zie derzelver beſchryving en afbeelding in KALM's *Reize door Noord-Amerika. I D. bl.* 201——203. *Pl.* 3.]

gels van dit Koorn. De Uitloopers worden 'er afgerukt; de verwelkte Bloemen afgeſneeden; 't welk de Airen tot meer volkomenheid brengt, die eindelyk, ryp zynde, in den Herfst afgeplukt, en, wat te droogen gelegd hebbende, voorts tot bewaaring opgelegd of gehangen worden. De Wilden laaten hunne Mays-Airen in een zagten rook droogen, en hangen ze dan op, aan het Dak hunner Hutten, waardoor zy dezelven veele jaaren, tot dagelykſe ſpyze en Zaaykoorn goed houden. Maar dikwils verbergen zy het in kuilen van den grond, op drooge plaatzen; gedagte kuilen eerst met gedroogde Boomſchors, Riet of Gras bekleed hebbende; dat weleer by hun de gewoonte was, en nog in tyden van oorlog plaats heeft.

„ Ten opzigt van deszelfs ſterke vermenigvuldiging merkt de Heer KALM wyders aan, dat het voor een misgewas in die Landen gerekend wordt, wanneer men niet tweehonderdmaal zo veel, als 'er gezaaid is, van de Spaanſche Tarw inoogst. Naauwlyks ééne Air heeft minder dan driehonderd korrels, en daar groeijen gemeenlyk twee of drie Airen op één Halm: zo dat, offchoon al eenig verlies door 't ongediert geleeden wordt, de vermenigvuldiging doorgaans wel zeshonderd is voor één. Daar behoeft, derhalve, maar weinig geplant te worden voor de Huishouding, en tot den uitvoer levert dit Koorn onverbeeldelyk uit. De groene Airen, gebraden, worden voor een lekkerny gehouden, en uit de ſtengels kan men een zap zuigen, dat zeer aangenaam is; zynde daarvan ook ſuiker gekookt geweest, en van de geknousde ſtengels brouwen zy een ſoort van Bier.

„ Het voornaamſte gebruik, dat van de ſpaanſche Tarw in Noord-Amerika gemaakt wordt, is tot *Brood*, 't welk de gewoone ſpyze der Amerikaanen is, zelfs by luiden van aanzien en vermogen. Komt een vreemdeling by hun, dan laaten zy hem zo wel Tarwe- als May-Brood voorzetten, en kiezen wat hem best behaagt. Men doet doorgaans wat Rogge- of Tarwe-Meel onder dat der Mays; dus is dat Brood zeer gezond en ſmaakelyk, houdende het Lighaam open. Geen ongemakken had de heer KALM, noch in zig zelf noch in anderen, die het gedurig aten, vernomen. Dikwils mengen zy 'er, voor het bakken, Pompoenen of andere vrugten, en de Wilden Blaauwbeſſen, wilde Druiven of Aardbezien onder; dat dan het Brood zeer lekker maakt, inzonderheid, wanneer het versch en warm gegeten wordt.

„ Maar

„ Maar alles overtrof, volgens zyn oordeel, de *Bry van Mays*, die zo wit ziet als Melk. „ Toen ik my eenigen „ tyd by de Hollanders ophield, (zegt hy,) die Noord- „ waarts van Albanie woonden, had ik alle avonden niets „ te eeten dan Maysbry, of Melk, en byna geen ander „ ontbyt, dan die zelfde Maysbry, of in Boter gebra- „ den, of met zoete Melk opgewarmd; dewyl die Hol- „ landers den geheelen tyd niets anders eeten. In den zo- „ mer, byzonderlyk toen ik by hun was, kookten zy ten „ deele Bry, ten deele Prut, van Maysmeel en Room, „ die een hongerige maag taamelyk ſmaakte. Men maakt „ ook van de Grutte van Mays een Bry of Pap, met wa- „ ter, Wey of ook met zoete Melk gekookt, zeer veel „ gelykende naar Rystenbry, en niet alleen met Suiker of „ Syroop zeer lekker, maar ook zeer voedzaam".

„ De Europeaanen hebben van de Amerikaanen, in dat Waereldsdeel geleerd, zekere Vleeschſoepen van *Mays* te maaken, welken de Franſchen *Sagamité*, de Engelſchen *Hommong* en de Zweeden *Sapaan* noemen. Ten dien einde kneust men de Spaanſche Tarwkorrels, geweekt zynde in een houte blok, dat uitgehold is, tot een ſoort van Grut- te, die dan eerst wat gekookt, en vervolgens het Vleesch daarin gedaan wordt. De Mays, naamelyk, moet tot het gebruik gepeld worden, dat aldus geſchiedt. Maar men weekt ze ook wel in een ſoort van loog van Aſche, waar- door de Bast 'er af gaat, terwyl de Korrels heel blyven; en hierdoor werd Doctor COLDEN bedroogen, de zodanig ge- pelde aanziende en beſchryvende als *naakte Mays*. Daar wordt ook Mout van gemaakt tot het brouwen van Bier, 't welk inzonderheid geſchiedt met blauwe Mays, en ſommigen hebben 'er Moutwyn van geſtookt.

„ De natuurlyke Ingezetenen van Kanada, en andere Wil- den, die, zo tot hunne Reistogten met Pelteryen, als tot de Jagt en tot den Oorlog, dikwils een voorraad van voedzel behoeven, van weinig omſlag of zwaarte, hebben daartoe dit Koorn zeer behendig weeten te gebruiken. Ge- braden, ſtampen zy het zelve tot Grutten, onder welke, na dat het Kaf uitgewannen is, zy wat Suiker mengen, en ſtoppen het dus in een zakje of ander tuig, dat zy ge- maklyk op den rug kunnen draagen. In de wildernisſen honger krygende neemen zy een handvol daarvan, en mengen die onder water, dat zy vinden; 't welk hun dan tot Drank en Spyze ſtrekt. De *Iroquoiſen* noemen deezen voorraadskost *Quitzera*. Het is een Kragtmeel, misſchien

zo nuttig, als men ooit heeft uitgedagt. ——— Ook is 't niet onwaarſchynlyk, dat het Meel deezer Tarwe, met Melk en Boter of Vet tot een Pap gekookt, zeer dienſtig zy tot verzagting van pyn, en het doen verſlaan of aanrypen van Gezwellen, gelyk ook de Heer KALM verhaalt. (*)

„ Niet, zonder reden, hebben dan de gezegde kundige Natuur-onderzoekers de voortteeling van dit Koorn in onze Provincien aangepreezen. Wy zouden dus de onvrugtbaarſte Gronden, met gemak, ten nutte kunnen maaken, en eenen onuitputbaaren voorraad van Graanen aan ons land bezorgen, ja uit hetzelve veele andere volken kunnen ſpyzigen; even als de Noord-Amerikaanen doen; hebbende daartoe geen hulp van buitenslandsch volk noodig: terwyl ook dit Gewas tot beſchutting dienen kon van andere Plantagien, inzonderheid van die van Tabak."

Eindelyk doet ons de Heer *Houttuyn*, gemeld hebbende, hoe dit Gewas de Mannelyke en Vrouwelyke Bloemen in verſchillende Airen, boven elkander, de eerstgemelden hoogst, heeft, nog opmerken, dat hetzelve hierdoor ſtrekt ter bevestiginge van de bevrugting der Planten. „ Veelen naamlyk hebben bevonden, dat, zo de „ Bloem-Airen vroeg afgeſneeden worden aan een Plant, „ die op zig zelve ſtaat, de vrugtairen volſtrekt misdraagen en geen Graankorrels uitleveren. Aan den anderen „ kant, wederom, heeft men opgemerkt, dat zo blaauwe „ of roode Mays gezaaid wordt op een Akker, onder de „ wit-

(*) Ten aanzien van 't gebruik heeft de Heer *Houttuyn* wat vroeger ook nog gemeld, „ dat hier omtrent veele aan„ merkingen elders opgetekend zyn, uit het berigt van den „ Heer AYMEN, die verhaalt, dat het in Vrankryk gema„ len, en, onder Tarwe- of Rogge-meel gemengd, zeer ſma„ kelyk en gezond Brood uitlevert, maar op zig zelf te „ zwaarmoedig en hard om te verteeren zy. Tot voedzel „ voor Hoenders, Eenden, Ganzen, als ook om Varkens te „ mesten, is het zeer nuttig. Na de bevrugting worden de „ Bloem-Airen afgeſneeden, en dus topt men de ſtengen; „ waarvan de afval ook vervolgens een goed voeder voor 't „ Vee is. Zie *Proeven en Waarn. over den nieuwen Landbouw, „ II ſt. bl.* 186. En over de teeling van dit Koorn in onze „ Westindiën; zie den *Tegenw. ſtaat van Amerika. II. D. „ bl.* 614."

„ witte of geele, als dan eene menigte bonte Airen „ voortkomen, met Korrels van verſchillende kleur. Bo„ vendien is zy ſomtyds onderhevig, een enkele Air „ voort te brengen, half Mannelyk, half Vrouwelyk".

De Geſchiedenis der Waereld van de Heeren ROLLIN *en* TAILHIÉ, *vervolgd in de Historie der laatere Volken. Met Printverbeeldingen verſierd. Negende Deel. Te Amſterdam, by* P. Meijer, 1781. *In gr. octavo* 358 *bladz.*

Het tydperk, in het negende Deel van dit leerzaame Werk ontvouwd, vangt aan met het Pausſchap van *Gregorius den VII*, die in het jaar 1073 den Roomſchen zetel beklom, en eindigt met den dood van den Franſchen Vorst, *Karel den VII*, in het jaar 1461. Een tydbeſtek, dat, buiten veele gewigtige omwentelingen van zaaken in Europa, bovenal opmerkelyk is van wegen de herhaalde poogingen der Pauſen, om hun gezag boven dat der Waereldlyke Vorſten te verheffen; de laffe bygeloovigheid van ſommige Vorſten, die dat Oppergezag erkenden, en de ſtoutmoedige tegenſtribbelingen van anderen, die hunne Vorstlyke waardigheid dorſten handhaaven. Men houdt gemeenlyk, en niet ten onregte, naar uitwyzen der Geſchiedenisſen, Paus *Gregorius den VII*, voor den grooten grondlegger van dit vermeend gezag (*); en hy, benevens zyne Navolgers, zouden het, gelyk onze Geſchiedſchryver opmerkt, vermoedelyk, in die dagen tot den hoogſten trap gebragt hebben, indien zy met alle behoedzaamheid te werk gegaan waren; dan hunne trotschheid en verhaastende overweldiging ſtrekte eerlang, om veeler oogen te openen, en hunne eigen handelingen bewerkten den val van eene magt, welke zy al te ſterk hadden willen uitbreiden. ——— Dit ſtraalde by uitſtek door in 't gedrag van *Bonifacius den VIII*, die in 't jaar 1294 tot de Pauslyke waardigheid verheven werd; en vermids men veelal, op goeden grond, oordeelt, dat zyne handelwyze, tegen zyn oogmerk aan, grootlyks gediend heeft, om dat gezag, over de Vorſten, van toen af, en vervolgens, meer tegenſtands te doen ondervinden (†), waar door het allenskens bykans tot niets geraakte, gelyk onze tegenwoordige dagen getuigen; zo hebben wy 't niet oneigen geagt, by dee-

(*) Zie boven bl. 157.

(†) Zie *Mosheim Kerkl. Geſch.* V. D. bl. 263.

deeze gelègenheid, kortlyk ſtil te ſtaan, op het berigt het geen ons hier desaangaande verleend wordt.

„ *Bonifacius*, zegt onze Schryver, ſmeedde het ontwerp, „ om alle de Mogendheden aan den heiligen Stoel te onder„ werpen; maar hy was zwak in Italie, alwaar de Gibelli„ nen een magtige party, zelfs in 't midden van 't erfdeel „ van Petrus, formeerden; hy was insgelyks zwak van „ buiten; want, ſchoon de Geestelyke wapenen ontzagche„ lyk ſcheenen, naarmate men daar verder af was, ver„ zwakten zy egter dagelyks meer en meer door het geduu„ rig gebruik. *Bonifacius* werkte met zyne ontwerpen en „ poogingen niet anders uit, dan dat hy de verwarringen „ vermeerderde, en gelegenheid gaf om de oogen te ope„ nen, wegens het misbruik, dat de Pauſen van hun gezag „ maakten; gelyk men duidelyk ziet, als men zyn gedrag „ met de Vorſten in Europa onderzoekt."

Onze Geſchiedſchryver geeft, met dit oogmerk, vooraf een verſlag van den toenmaaligen verwarden toeſtand veeler Europiſche Staaten, en tekent aan, hoe *Bonifacius* al vroeg ondervond, dat men zyn gewaand gezag niet naar zynen wensch eerbiedigde. Vrugtloos tragtte hy, door zyn gezag, eenige oorlogende Vorſten te dwingen, om de wapens neder te leggen; en toen hy *Philippus den IV*, bygenaamd *den Schoonen*, Koning van Frankryk, voor de vierſchaar van den heiligen Stoel dagvaardde, in eene zaak des verſchils tuſſchen dien Vorst en den Graaf van Vlaanderen, welke laatſte zig op den Paus beroepen had, moest hy 's Vorſten weigering dulden. *Philippus* naamlyk, zeer verontwaardigd over deeze verregaande ſtoutheid van den Paus, antwoordde, „ dat zyn Hof van Pairs alleen regt had, om „ van deze ſoorten van geſchillen kennis te nemen; en dat „ hy geen meerderen boven zig erkende, dan God alleen." ——— Middelerwyl vermengde zig de Paus, gelyk de Geſchiedenis verder toont, bykans in alle de zaaken van Europa; maakende uitdrukkelyk aanſpraak, en eisch, op verſcheiden Ryken, en wel op zodanig eene manier, dat het duidelyk bleeke, dat hy niet minder op het oog had, dan zig de algemeene oppermagt aan te maatigen. Tot een doorſtraalend blyk hier van ſtrekt, onder anderen, zyn ſchryven aan zyn Legaat in Hongarye, welk Ryk hy beweerde aan de Roomſche Kerk geſchonken te zyn, door deszelfs eerſten Christen-Koning. In dit geſchrift geeft hy zig zelven deezen Tytel: „ De Roomſche Opperpriester, door God „ aangeſteld, om over de Koningen en Koningryken te be-

„ ſchik-

„ ſchikken; Hoofd van de geestelyke heerſchappy in de „ ſtrydende Kerk, en den eerſten rang onder de ſtervelin„ gen bekleedende, vonnist met bedaardheid van zynen „ troon, en weert, door den enkelen opſlag zyner oogen, „ alle de verdeeldheden en onheilen van de aarde." Naar de verſcheidenheid der omſtandigheden ſlaagde de Paus, of het mislukte hem; maar by geenen Vorst ontmoette hy een kragtdaadiger tegenſtand, dan by den opgemelden Koning van Frankryk; waarvan ons hier het volgende berigt gegeeven wordt.

„ In het jaar 1296; gaf de Paus, ziende dat *Eduard*, (Koning van Engeland,) *Adolphus*, (Keizer van Duitschland,) en *Philippus* (Koning van Frankryk,) wel verre van aan zyne bevelen te gehoorzamen, en hunne verſchillen voor zyn vierſchaar te brengen, den oorlog voortzetteden, de bul *Clericis laicos*, om hun den onderſtand te ontnemen, welke zy van de geestelykheid trokken; hy verbood dan aan alle lieden van de Kerk den Vorſten geld te verſchaffen, 't zy by wyze van leening, van vrywillige gift, van onderſtand, of onder welke andere tytels het wezen mogt, zonder de vergunning van den heiligen Stoel, excommuniceerende alle Koningen, Prinſen en Magiſtraaten, die het hun zouden afvorderen, alle de genen, die gelast mogten worden het te heffen, en de kerkelyken zelve, die de toegevenheid mogten hebben, van zig naar dit gewaand misbruik te ſchikken. Hy zeide, dat de Souvereinen geenerleie regt hebben op den perſoon en de goederen der kerkelyken, en dat de magt, welke zy daarin gebruikten, een uitwerkſel was van den ouden haat der Leeken tegen de Geestelyken: die afkeer was egter zo heel oud niet; maar was geboren uit, en wierdt onderhouden en aangezet door, het onwaardig gedrag, en de geduurige knevelaryen en verdrukkingen der hoogere en laage geestelykheid.

„ Zo dra deze bul gemeen gemaakt was, gaf *Philippus de Schoone* een bevel in 't licht, waarby hy verboodt van gemunt en ongemunt goud en zilver, en andere zaaken van waarde, uit het Ryk te voeren; dus wierdt eene der voornaame bronnen van de inkomſten der Geestelyken geſtopt.

„ De Paus beantwoordde dit edikt door eene bulle, waarin hy, na zig de uitgeſtrektſte magt over alle de gelovigen aangematigd te hebben, verklaart, dat, zo het verbod van Geld buiten 't Ryk te vervoeren, zig tot de Geestelyken uitſtrekt, dit eene vermetele en onverſtandige onderneming is, die den kerkelyken ban verdient. Hy voegt 'er vervolgens

gens by, dat het verbod, het welk hy zelf gedaan heeft, overeenkomſtig is met de Canons; dat zyne bedoeling egter niet is, den Koning te beroven van alle de onderſtanden, welken de Geeſtelykheid hem verſchaffen kan; maar dat hy alleenlyk beweert, dat de Koning die onderſtanden niet vorderen kan, dan met goedkeuring van den heiligen Stoel; en dat de heilige Stoel, voor het overige, aan de Koningen van Frankryk nooit zal weigeren de onderſtanden, welken de behoeften van den Staat noodzaaklyk zullen maaken.

„ Men ziet uit het antwoord van *Philippus*, dat men begon acht te geven op de voorregten van de kroon, en de grensſcheidingen van het kerkelyk Regt, (onderſteld zynde dat 'er zulk een Regt ware,) in 't oog te houden; men begon dan eindelyk te denken, en men hadt verpligting deswegen aan de vermetele ondernemingen van *Bonifacius*, wiens geweldige ſtaatzugt niet misſen konde den voortgang der Rede te bevorderen; men morde in geheel Frankryk tegen hem; het volk vroeg, waarom de kerkelyken, de voorregten der burgeren genietende, die laſten van den Staat niet mede betaalen zouden? Men drong aan, of het billyker, of het Godsdienſtiger ware, dat zy hunne ryke inkomſten in dartelheid, opſchik, feesten en overdaad verſpilden, dan dat zy aan den Keizer betaalden dat des Keizers was? Het wyzer gedeelte voegde daar by, of 'er niet reeds, voor dat 'er kerkelyken waren, Vorſten of Regenten beſtaan hadden? Of de burgerlyke maatſchappy, en het verdrag tuſſchen overheden en onderdaanen, niet ouder was dan de kerk? En of derhalven de onderdaanen, kerkelyken wordende, ophielden onderdaanen te zyn, dat is te zeggen, van de verpligting der wetten en gemeene laſten ontſlaagen wierden? De Heeren toonden hun misnoegen met nog grooter drift; want, zo het volk zig vleide voor eenig gedeelte verligt te worden, byaldien de geeſtelyken hun aandeel in de belaſtingen betaalden, zagen de Heeren nog duidelyker, dat zy minder ryk zouden zyn, zo de geeſtelyken niet metal betaalden. Eindelyk, de Geeſtelykheid, die onder 't juk van Rome zugtte, vermengde haare klagten met die der geheele natie; en men behoeft zig deswegens niet te verwonderen; want, ſchoon 'er eenige Pauslyke Bullen waren, waarby zy vryheid kregen van aan den Koning en de Heeren niets te betaalen, daar waren 'er egter nog meer, die hen verpligtten om aan den Heiligen Stoel te betaalen. Te dezer tyd zelfs kwamen 'er twee Legaaten, met laſt om geld van de kerkelyken te heffen, en met volmagt om *Philippus* in den ker-

kerkelyken ban te doen, zo hy zig daartegen dorst aankanten. Zy bragten insgelyks eene Bulle mede, waarby de Paus de aanhouding van den wapenſtilſtand belastte aan den Koning van Engeland, en aan den Koning van Frankryk; want hy gedroeg zig ſteeds als regter in de verſchillen dezer Vorſten, zig op dien ouden regel grondende, dat een van beiden ten minſten eene aanhoudende zonde moest begaan met den oorlog voort te zetten, dewyl een van beiden ongelyk moest hebben.

„Tot hiertoe hadden de Pauſen altyd eenige Mogendheden gevierd, en zy hadden zig van de vaſallen verzekerd, om met hun tegen den Leenheer ſaam te ſpannen. *Bonifacius*, ruwer te werk gaande, tast ter zelfder tyd den Koning en de Heeren aan, en beledigt het volk, nayverig over de vrydommen der belastingen, welke hy der Geestelykheid ſchenkt. In één woord, hy zet de geheele natie te gelyk tegen hem op, en dwingt alle de onderdaanen geene andere belangen dan die des Konings te omhelzen; men moet gewisſelyk erkennen, dat dit gedrag ten minſten zeer dwaas en onſtaatkundig was.

„De Legaaten, het algemeen geroep des volks in Frankryk vernemende, hadden de voorzigtigheid van de uitbanningen op te ſchorten, en de Paus zelf was, in 't jaar 1297, genoodzaakt toe te geven; hy beklaagde zig dat men zyne Bulle kwaalyk hadt uitgeleid, en hy verklaarde die zelf door eene andere Bulle, die geheel het tegendeel zeide, want hy gaf in dezelve te kennen, dat hy niet bedoeld hadt te verbieden de giften of vrywillige leeningen, door de Geestelykheid aan den Koning of de Heeren gedaan; noch ook de dienſten of opbrengingen, welken de kerkelyken, ter oorzaake hunner leenen, verſchuldigd waren; en hy erkende, dat de Koning aan de Geestelykheid een onderſtand kon vraagen, en denzelven ontvangen, zonder den heiligen Stoel zelfs te raadplegen."

't Geen *Bonifacius* diestyds te toegeevender maakte, was gelyk onze Schryver opmerkt, dat hy, in andere onlusten ingewikkeld zynde, den byſtand van Frankryk noodig had; welken *Philippus* te eerder verleende, om dat de Paus 's Vorſten Broeder, *Karel*, Graaf *van Valois*, tot Vikaris van 't Duitſche Ryk benoemde, vermids hy *Albertus* voor geen wettigen Keizer erkende, welken tytel de Graaf ook aannam. „Dus wettigden", zegt de Autheur, „of verſterkten de Franſche Prinſen, in den tyd zelven, waarin zy zig tegen den Paus aankanteden, deszelfs onderneemingen op de vreem-

vreemde Vorſten. Zo waar is het, dat zy zig minder naar beginzels, dan naar tegenwoordig belang, gedroegen; doch dit was een zeer kwalyk begrepen belang; de Pausſen zouden nooit gepoogd hebben de kroonen te ontnemen, zo 'er geene Vorſten geweest waren, die dezelve van hun hadden willen ontvangen." — Na eene beknopte voordragt van 't lotgeval van *Karel van Valois*, tekent de Geſchiedſchryver verder aan, dat de Paus, op nieuw over des Konings gedrag, ten opzigte zyner Vyanden, t'onvrede, in 't jaar 1300 eene nieuwe Bulle uitgaf, waar by hy de uitlegging, welke hy van de Bulle *Clericis laicos* gegeven had, herriep, zeggende dat deze uitlegging eene gunst geweest was, en dat hy zyne gunſten konde herroepen, even als hy dezelve konde vergunnen.

„ Daar was diestyds, vervolgt de Autheur, in Frankryk een Biſchop van Pamiers, een ſtout, listig en oproerig mensch. *Bonifacius* verkoor hem tot zyn Legaat, en gelastte hem met zyne ordres. Die last hieldt onder anderen in, den Koning te verzoeken, om een kruistogt naar 't heilig Land te willen onderneemen. Men verwagtte ongetwyffeld een weigerend antwoord, en dit was het ook dat men verlangde: want de Paus beweerde regt te hebben om ſtraf te oefenen tegen een Vorst, die weigerde zyne wapenen voor de Kerk te gebruiken. De Biſchop had de onbeſchoftheid van aan *Philippus* te zeggen, dat het gedrag, 't welk hy ſedert een geruimen tyd gehouden hadt, ſtraffen verdiende, welke men niet dan al te lang hadt uitgeſteld; en dat hy welhaast den kerkdienst en alle geestelyke verrigtingen, in zyn geheele Ryk zou zien geſtaakt, en zyn perſoon met de kerkelyke banblikſems getroffen; in 't kort hy beweerde, (en dit was de grond van zyne vermetele beſtraffingen,) dat de magt van den Paus, waarvan hy zig een onderdaan erkende, zig over alle de Vorſten en Mogendheden, in het tydelyke zo wel als in het geestelyke, uitſtrekte.

„ Zulk een beſtaan verdiende ongetwyfeld geſtraft te worden; de Koning beſloot dan ook dien oproerigen onderdaan naar verdienſte te behandelen; deedt hem in de gevangenis zetten, en benoemde regters om zyn gedrag te onderzoeken en te vonnisſen; hy moest egter voorzigtig te werk gaan, en gebruikte de inſchiklykheid, om den misdaadiger te ſtellen in handen van zyn Metropolitaan, den Aartsbiſchop van Narbonne. De magt van de Geestelykheid was zodanig, dat de Souverain op zyn eigen gezag alleen, een zyner oproerige onderdaanen niet te regt dorst ſtellen.

„ De

„ De Paus verzette zig tegen deze pooging van den Koning, en dit was het onderwerp van verſcheiden Bullen, welken hy daarover liet uitgaan; hy zeide dat hy tot opperregter over de Koningen en de Koningryken was aangeſteld, met volmagt van te kunnen uitroeijen, te verdelgen, te verſtrooijen, en te ſligten. „ Myn waarde zoon." ſchreef hy aan *Philippus*, „ geloof niet het geen men u „ zoekt diets te maaken, dat gy geenen Meerderen op de „ aarde hebt, en dat gy niet onderworpen zoudt zyn aan „ de kerkelyke regeering! Het zoude verſtandeloos zyn „ dus te denken, en hy, die hardnekkig in deeze dwaa„ ling blyft, verdient niet langer onder de Gelovigen ge„ teld te worden, en behoort niet onder de kudde van „ den waaren Harder." Door andere Bullen beval hy aan de Biſchoppen, aan de Kapittels, en aan de Univerſiteiten, naar Rome te komen, om te beraaden wegens de hervormingen, die in Frankryk vereiſcht wierden; en hy dagvaardde des Konings biegtvader, om hem rekenſchap, wegens zyn gedrag, en dat van zynen Biegteling, te komen geven."

Maar het ganſche Ryk, zelfs de Geestlykheid niet uitgezonderd, gelyk onze Schryver meldt, vereenigde zig met den Koning, (die zyne voorige maatregels volgde,) tegen den Paus, terwyl de Paus, te Rome een Concilie houdende, tegen hem uitvoer, „ en eene Bulle gaf om te verklaaren, „ dat zy, die beweeren, dat de Wereldlyke magt van de „ Geestelyke magt niet afhangt, *Manicheen* zyn, dewyl zy „ *twee beginſels* erkennen. Zie daar, hoe verre het misbruik „ der woorden gaan kan!" ——— Intusſchen bragt dit alles te wege, dat *Philippus* in 't jaar 1303 eene aanzienlyke vergadering hield, in welke alle de Leden, ook de Kerkelyken, tot een algemeen concilie ſtemden; om te vonnisſen over de beſchuldigingen, welken *Willem du Pleſis*, gelyk ook alvoorens *Willem van Nogaret*, tegen *Bonifacius* ingebragt had.

„ Door deze beroeping op een concilie erkende men derhalven, vervolgt onze Schryver, dat deze conciliën de regters zyn der Koningen: dit was nog een overblyffel van de barbaarsheid der voorige eeuwen; maar men begon ten minſten te durven twyfelen, of de Pauſen zelve niet aan algemeene conciliën onderworpen zyn. En dit was reeds een merkelyke ſtap tot vordering.

Bonifacius ſlitſte banbliksems uit tegen den Koning, tegen de Univerſiteiten, en tegen allen die voor de beroe-

ping van een algemeen concilie waren; en de zaaken waren in dezen ſtaat, toen hy te Anagni gevat wierdt, door *Nogaret*, *Sciarra*, *Colonne*, en eenige anderen, welken *Philippus* gelast hadt hem op te ligten; men plunderde zyn paleis, men zette hem in de gevangenis, men hoonde hem zelfs zonder zyn karakter in acht te neemen. Onderwyl kwamen de ingezetenen van Anagni, die dezen Paus aankleefden, om dat hy onder hen geboren was, in de wapenen, verdreven de Franſchen, ſtelden den Kerkvoogd in vryheid, en geleidden hem naar Rome. Hy ſtierf daar, na verloop van weinige dagen, naamlyk op den 13 October des jaars 1303. Toen hy gevat wierdt was hy bezig met eene bulle te ſchryven, waarin hy zeide, dat hy, als Stedehouder van Christus, de magt hadt om de Koningen met een yzeren ſcepter te regeeren, en hen te verbryzelen als aarden vaten; hy eindigde die bulle met te zeggen, dat *Philippus* blykbaar den kerkelyken ban verdiende, die door verſcheiden Canons van de Kerk tegen hem wierdt uitgeſproken: overeenkomſtig hier mede deedt hy hem derhalven in den ban, hy ontſloeg alle zyne onderdaanen van hunnen eed van getrouwheid, en wy verbieden, voegde hy daarby, hem voortaan te gehoorzaamen, of hem eenigen dienst te bewyzen."

Wat is de Paus? Met dispenſatie der Keizerlyke Koninglyke Boeken-cenſuur commisſie wegens het byſetten van de Naam. Uit 't Hoogduitsch na de Weener Druk in het Nederduitsch vertaalt. Te Nymegen, by A. v. Goor. *In octavo 55 bladz.*

Catholyk Onderrigt op de Vraag, wat is de Paus? volgens de grondſtellingen der egte Catholyke Leere verklaard, door FERDINAND VAN GEUSAU. *Uit het Hoogduitsch vertaalt na de Weener Druk. Te Nymegen, by* A. v. Goor. *In octavo 27 bladz.*

Beide deze Schriften bedoelen het Oostenryksch Gemeen te wapenen, tegen al te hooge gedachten van het Pauslyk Character, en het zelve overtuigelyk te doen zien, welke denkbeelden men, volgens de echte leer der Catholyke Kerke, van het zelve hebbe te voeden. In het wezen der zake komen ze beiden overeen, en men ontdekt ook, dat ze genoegzaem dezelfde bewyzen gebruiken. Het geen het eerstopgenoemde Geſchrift, ten dezen aenzien, voornaemlyk onderſcheid, is, dat het meer byzonder ontvouwt, wat aenleiding gegeven heeft tot de al te hooge gedachten van de Pauslyke waerdigheid, en de uitbreiding van het Pauslyk gezag boven de ma-

te

te van deszelfs eigen aert, of de inrigting der Kerke; waer binnen men het nu weder zoekt te bepalen, overeenkomſtig met de echte Catholyke Leer; volgens welke hy niet geregtigd is, zich in burgerlyke conſtitutien en de waereldlyke regeering van andere Staten te mengen; ja zelfs niet inkomt, als een heerſchend Opperhoofd der Kerke, maer als een dienstbaer Hoofd, tot behoudenis van de eenigheid der Kerke. Verder geeft deze Schryver, na de bygeloovige vereerders van den Paus beter onderrigt te hebben, zyne wederlegging van dezulken, die met de Pauslyke Waerdigheid den ſpot dryven, en tragt te doen zien, dat het ware denkbeeld van dezelve in genen deele te beſpotten is; waerop hy dan eindelyk toont, hoe de rechte kenners van den Paus hem in zyne Waerdigheid hebben te eerbiedigen; en by zyne komst te *Weenen* te ontvangen. —— De een en andere Schryver geeft hier desaengaende onderrigtingen, die, naer hunne denkwyze, in deze omſtandigheden zeer wel te ſtade konden komen. En 't antwoord op de Vraeg *wat is de Paus?* komt, gelyk de laetſte Schryver zig uitdrukt, waer mede de eerſte ook eenſtemmig is, hier op uit.

„ Wat is dan nu de Paus? Is hy maar de Biſchop van Rome, gelyk als onſe Cardinaal Biſchop te Weenen is? Als Biſchop te Rome, myne lieve Medebroederen, is hy niet meer als onſe Biſchop te Weenen, en heeft eyen deſelve Magt van God in zyn Kerken-gebied, als de onſe in het zyne: hy durſt onſen Biſchop in zyne Rechten geen inbreuk doen, gelyk als deeze hem ook niet te doen vermag. Dat juist de Roomſche Biſchop, en niet een ander, Paus zy, is geen Godlyke, maar een menſchlyke inrigting, en de Biſchop van Weenen ofte van Ceulen, of van Mayntz, &c. konde zo wel Paus zyn, als de Biſchop van Rome.

„ Maar hier toe mag verkooren worden, ofte het mag zyn wie het wil, zo heeft de Paus zekere voorregten, welke men erkennen, en daar men hem na waardeeren moet.

„ De van God geſtigte Kerkenregeering is, in opzichte der opperrichterlyke Magt, welke by de geſamentlyke Kerk beſtaat, republicaans. En by een zulke Regeering is, ten beste van de Eendragt, een Præſes noodzakelyk, (zo als de Republiec van Venetien haren Doge heeft,) die, of ſchoon hy eigenlyk ten aanzien van het Regeeringsbeſtuur geen byzondere Magt heeft, en den overigen Mederegenten niet alleen geen inbreuk durft doen, maar aan allen te zamen moet onderworpen zyn, evenwel het Voorregt heeft, de nalatige de hen opgelegde Pligten te doen waarneemen. —— De Paus heeft het Voorregt, dat geene te herſtellen, wat de andere zomtyds in hunne pligten verzuimt hebben, en ze daar toe te vermaanen; dat hy voor de Eendragt der Kerke byzondere zorg dragen, en daaromtrent onderzoek doen zal. Hy is die geene, welke in het geval, dat

een oogſchynlyk gevaar voor de Kerkelyke Eendragt een ſpoedige bemiddeling vereischte, tot dat de uitſpraak van een Kerkenvergadering ontvangen, ofte de Sententien en overeenſtemming van de Kerk ingewonnen kunnen worden, zodanige ſchikkingen maakt, als tot behoudenis van de Eendragt dienſtig zyn. Hy heeft by een Kerkenvergadering, die hy, als de omſtandigheden het vereiſchen, verpligt is te convoceeren, de Voorzitting en de eerſte Stem. Maar niet alſo als of zyn Vonnis onfeilbaar was, en niet door de Stemmen en Vonnisſen van de overige Bisſchoppen konde tegengeſproken ende kragteloos gemaakt worden. Zo als ook, na vereisch der omſtandigheden, de Keizer, zelfs zonder de Paus, eenen Kerkenraad kan te zamen roepen, of de Bisſchoppen van zelfs, uit toereikende en het welzyn van de Kerk en Eendragt bedoelende gronden, te zamen komen. ——— Hy is die geene, die als de eerſte der Bisſchoppen, en het voorbeeld van dezelven, ook de eerſte, die de oude Kerkenwetten houden, de Kerkentugt en herſtelling der egte Leere en goede orde, na alle mogelykheid bevorderen, en alle overige tot een voorbeeld dienen moet.

„DAT IS DE PAUS."

Het Weenſche A. B.C. Boek voor volwaszene Perzoonen, benevens een Brief eenes Oostenrykers aan zynen Vriend in Bruſſel. Te Amſterdam, by J. F. Roſart en Comp. *en* H. Arens. *In groot octavo 67 bladz.*

Naar uitwyzen van den Brief is de Oostenryker ongemeen in zyn ſchik, met de onderneemingen des Keizers, waarvan hy zig, by de vryheid der Drukpers, de gunſtigſte gevolgen belooft; het welk hem ook inzonderheid op deeze vryheid, en derzelver natuurlyke heilzaame uitwerking, doet ſtil ſtaan. Dit vooronderſtelt dat daar benevens een lust tot onderzoek ſtand grype; en de Inleiding voor het A. B. C. Boek is geheel en al ingerigt, om dien lust op te wakkeren, door te toonen, dat het ieders onvermydelyke pligt is, om, naar de les van Apostel Paulus, *alle dingen te beproeven, en het goede te behouden.* Op deeze voorſtellingen, die beknopt en ernſtig uitgevoerd zyn, volgt het A. B. C. Boek voor volwaszenen, dat nu eens ernſtig dan eens boertig, op ieder Letter van 't Alphabeth, een Artykel behelst, veelal betrekkelyk tot de verregaande misbruiken in de Roomſche Kerk. ——— Ondervindt men gemeenlyk dat het vry wat moeite in heeft volwaszenen het gewoone A. B. C. te leeren; 't zal niet minder moeilyk vallen de volwaszenen, te Weenen, dit A. B. C. vry algemeen in te prenten, daar het zo lynrecht tegen larg gekoesterde Vooroordeelen inloopt. Wy zul-

zullen ons, om 'er een voorbeeld uit by te brengen, maar tot het eerste Artykel bepaalen.

„ ARIAAT is een zeer voordeelige handel, welken onze Christelyke Roomsche Heeren zielzorgers gaarne gezien hadden, dat hy tot aan het einde der waereld onophoudelyk voortgeduurt hadde; doch zo als het met de aanzienlykste huizen, met heele Gemeenebesten en Maatschappyen gegaan is, zo ging het, helaas! hier ook mede. Toen de bank in haaren grootsten bloei was, viel 'er ongelukkig een verschrikkelyk Bankerot voor, en zelfs het vertrouwen (*Credit*) des Hemels was niet genoegzaam in staat, om het algemeene mistrouwen te verhoeden. Men zal zekerlyk een al te groot per cent genoomen, en het vertrouwen van het gemeen te zeer misbruikt hebben; maar terwyl alle tydelyke dingen eenen aanvang en een einde moeten neemen, zo kon men met reden hiervan ook niet wel verwagten, dat een zodanige handel eindelyk ook niet eenen onzaggelyken schok zou uit te staan hebben. Want hier, reeds op deeze waereld, zyne ziel en geweeten in de geestelyke bank te brengen, zyne halve inkomsten in de kerk te sleepen, van de geboorte tot aan den dood toe onder de voogdy van eenen Biechtvader te staan, en dan daarenboven nog, voor zyn einde, een paar honderd Guldens, voor de ontslapping uit het Vaagevuur, voordit te betaalen; dit kan men zeker van geen eerlyk man eischen. En zo men nog al een zeker onderpand kreeg, of by aldien de ziel, op de reis na den Hemel, ook zo kon verzekerd worden, gelyk een schip het werk van Europa na Amerika vaart, als dan kon men nog al een kansje waagen. Maar als men zich toch, op het lange laatst, op de Goddelyke barmhartigheid verlaaten, en, by alle giften en gaaven aan de Kerk, toch als een arme zondaar voor den Rechterstoel van God verschynen moet; als dan is het zekerlyk der moeite niet waardig, om zyn leeven in eene geestelyke armoede door te brengen, en om den zielzorger de vette ganzen en hoenders in de keuken te jaagen, die de arme boer by zynen zwaaren arbeid billyk zelf genieten zoude."

BAAVII VOORDA Oratio, de Sapientia Regis quondam Hebræorum sapientissimi juridica. Lugd. Batav. apud *S. et J. Luchtmans*, 1782. In 4to f. m. pagg. 56.

Salomo's bekende vonnisvelling, in het twistgeding van twee Vrouwen, over een dood en leevend Kind; beweerende ieder de Moeder van het leevende kind te zyn, zonder een voldoenend bewys te kunnen bybrengen, en zonder zig op eenig getuigen te kunnen beroepen; terwyl de beschuldiging die de éene ten laste vdn de andere aanvoert, enkel bestaat in eene vooronderstelling van iets, het welk geschied zou zyn, terwyl

zy in den slaap was, is op veelerlei wyzen een onderwerp van veeler naspooring geweest. Men heeft dit Stuk aan de eene zyde hooglyk geroemd als een doorslaand blyk van uitsteekende schranderheid; terwyl 'er nogtans aan de andere zyde zulken gevonden worden, die het als eene onregelmaatige regtspleeging, waarin Salomo, met afzigt van eene behoorlyke regtshandeling, slegts gebruik maakte van zyn onbepaald Vorstlyk gezag over het leeven of den dood van een Kind, gewraakt hebben. Dit ongunstig denkbeeld is menigwerf door schrandere Uitleggers of Naspoorers der Bybelgeschiedenissen, op onderscheiden wyzen, bondig te keer gegaan; maar veelligt is dit Stuk nooit, althans niet zo ver ons opzetlyke Verhandelingen deswegens voorgekomen zyn, in betere handen gevallen, dan in die van den Regtskundigen *Voorda*; als welke in deeze zyne Redenvoering, *over de Regtskundige Wysheid van den eertyds wysten Vorst der Hebreen*, de wysheid en regtmaatigheid van dit vonnis ten klaarste voordraagt. Zyn Ed. bepaalt zig in deezen, laatende alle Godgeleerde bespiegelingen nopens dit onderwerp den Godgeleerden over, tot zyne byzondere taak, het Regtskundige; en toont in dit geval, hoe ook de Regtsgeleerdheid het haare kunne toebrengen, ter ophelderinge der Gewyde Schriften. —— De Hoogleeraar ontvouwt ons eerst het character van *Salomo* als Regter, en toont onderscheidenlyk aan, op hoe volmaakt eene wyze alle die vereischten, welken men in een Regter zou mogen vorderen, in deezen Vorst gevonden werden, naar uitwyzen der gehouden regtspleeginge; waardoor hy deeze regtspleeging in verscheiden byzonderheden, die gewoonlyk zo naauwkeurig niet gade geslaagen worden, reeds merkelyk opheldert. —— Vervolgens schetst hy ons het character der beide Vrouwen, zo dat der waare als dat der voorgewende Moeder van het leevende kind, ieder op zich zelve. Beider gedrag, staande dat regtsgeding, wordt hier met leevendige verwen zo natuurlyk afgemaald, dat het op nieuw der geschiedenisse licht byzette; en ons, door de overweeging dier zamenloopende omstandigheden, welke zyn Ed. met den vereischten nadruk voordraagt, duidelyk doe zien, hoe *Salomo* den geschiktsten weg ingeslaagen hebbe, om in dit netelig twistgeding, daar alleen een tegenstrydig getuigenis van twee hoeren ten grondslage diende, een juist vonnis te vellen. —— En hier op, eindelyk, bepaalt de Hoogleeraar onze aandagt nader, op de regtmaatigheid dier vonnisvellinge; ons toonende hoe de Vorst, de algemeene regten van het Menschdom in 't oog houdende, zonder door zyn Vorstlyk gezag inbreuk op de vastgestelde Wetten te maaken, en zonder krenking van zyn pligt, in 't onderzoeken en beoordeelen der partyen, een vonnis geveld heeft, overeenkomstig met, ja gegrond op de vastgestelde en algemeen aangenomen Wetten, welks gegrondheid en regtmaatigheid eenen ieder middagklaar bleek. —— Zyn Ed.

Ed. gaat hier van ſtap tot ſtap na, 't geen in dit opzigt overweeging vordert, en brengt ons overtuigend onder 't oog, hoe alles 't zamen loope, om ons de regtmaatigheid dier vonnisvellinge buiten alle tegenſpraak te doen bemerken; 't welk ons de regtspleeging van *Salomo*, en de ſchranderheid zyner vindinge, om tot een einde van zaaken te komen, in een helder daglicht ſtelt.

Specimen Historico-Juridicum inaugurale, ſiſtens, Originem et cauſas privilegiorum, quæ Liberis utriusque Sexus competunt, in ſucceſſione Parentum, ad *Art XLIX. L. III. Juris Omlandici*. Eruditorum examini ſubmiſit ROBERTUS KEUCHENIUS DRIESSEN Groninganus. Groningæ apud *P. Doekema*, 1782. In 4to f. m. 43 pp.

Het Artikel van het *Omlander-Landregt*, dat hier ten onderwerpe eener Geſchied- en Regtskundige Proeve verſtrekt, luidt aldus.

„ Stervet nu yemand, ende kinderen van ſick na laet, ſoo „ ontvangen de erffenisſe die ſelve zyn kinderen, ende de „ Soons ſullen mogen toetasten met twee handen, ende de „ Dochters alleen met een hand, ende dat beyde in alle de „ nagelaten replycke ende onreplycke goederen: Voorbeholden „ de Soons voor uit de Hofſtede, met de Heerlyckheyden, „ daer ſy van geboren zyn, ende daer toe al het gene dat „ tot haer ſalig. Vaders lyven behoort heeft. Des egen [behooren] daerentegens de Dochteren oock voor wt te neemen haer zal. Moeders Cleederen, Klenden ende Klenodyen, in der geſtalt ſy deſelve als tot haren lyve toebehoorende, gehadt ende nagelaten mach hebben."

De byzonderheid deezer Wet, die de Zoons dermaate bevoorregt boven de Dogters, maakt dezelve meer dan gemeen opmerkenswaardig, en is van daar een geſchikt onderwerp voor eene Academiſche Proeve, op de Groninger Univerſiteit. —— De Heer *Drieſſen* ſtelt 'er zig twee hoofdzaaken in voor. In de eerſte plaatſe verledigt hy zig, na een beknopt verſlag van den oorſprong van het Omlander-Landregt, tot een Historisch onderzoek van de opgemelde voorregten der Zoonen; en vervolgens gaat hy na, welke de oorſprong deezer inrigtinge moge weezen. —— Naar uitwyzen van 't eerſte Hoofdſtuk, 't welk tevens deeze Wet in alle haare byzonderheden ontvouwt, waren oudtyds de Zoonen, en derzelver manlyke nakomelingen, de eenige erfgenaamen der nagelaaten Ouderlyke goederen; zynde de Dogters geheelyk uitgeſlooten; die alleenlyk, wanneer zy huwden, eene gifte, *Boedellghave* of *Fletgave* geheeten, ontvingen. In laatere dagen is deeze Wet in zo verre

veranderd, dat de ongehuwde niet begiftigde Zusters, (blyvende het regt ten opzigte van de gehuwde begiftigde, of, gelyk men 't diestyds noemde, *wtgeboelde* Zusters het zelfde,) geregtigd waren tot de helft van de Broederlyke erfenisse; dat is, een Broeder en Zuster te zamen ervende, voor den Broeder twee derde, en voor de Zuster het overige derde gedeelte der geheele nalaatenschap. En eindelyk heeft de opgemelde Wet stand gegreepen, volgens welke, het onderscheid tusschen begiftigde en onbegiftigde Zusters, in dit geval, weggenomen zynde, de Dogters met elkanderen slegts voor een half gedeelte komen, ervende de Zoonen een dubbeld gedeelte van de Ouderlyke nalaatenschap, gaande twee Dogters voor éénen Zoon. Alles met dien verstande, als boven, *Voorbeholden de Soons*, enz. —— Den oorsprong deezer inrigtinge heeft men, volgens den Heer *Driessen* te zoeken, in de behoedzaamheid der Ouden, om zorge te draagen dat de Familiegoederen niet vervreemden, maar bestendig in de Familie bleeven, waaromtrent ze ook verder alle vereischte schikkingen maakten. Uit dien hoofde waren dan ook de Dogters in vroeger dagen geheel van de ervenis uitgeslooten, als gaande, met hunne boedelgave, door het Huwelyk, in eene andere Familie over; omtrent welke boedelgave, by 't overlyden van zodanig eene Dogter, zonder kinderen, eene dergelyke voorzorg tegen de vervreemding der goederen uit het Vaderlyk Huis, stand greep. Hierby komt nog, gelyk hy tevens doet zien, eene tweede rede, afgeleid uit de toenmaalige omstandigheden; gemerkt het de zaak der Zoonen was, op eigen kosten, ten stryde te trekken, de veete over te neemen, en alle daar aan verknogte of daaruit voortvloeiende lasten te draagen; in alle welke en soortgelyke bezwaaren de Dogters niet deelden. —— Ten laatste merkt hy nog kortlyk aan, hoe het toeneemen der bezittingen door den Koophandel, met het veranderen der omstandigheden raakende het voeren van den kryg, enz. het hunne toegebragt hebben, om trapswyze de bovengemelde veranderingen in de erfopvolging te veroorzaaken; blyvende egter, in de inrigting ten voordeele der Zoonen, den geest der oude vaststellinge doorstraalen. —— By de ontvouwing van dit alles brengt de Heer *Driessen* verscheiden oudheidkundige aanmerkingen, tot dit onderwerp behoorende, te berde, het welk de leezing deezer proeve van des te uitgebreider nuttigheid maakt.

Vier Verhandelingen, over eenige gedeelten van de Nederduitsche Taale, door HENDRIK PIETERSON. *Te Amsterdam, by* I. de Jongh. 264 *bl. in gr.* 8vo.

Telkens wanneer de Heer PIETERSON iets het gemeen, of liever den Minnaaren van onze schoone Moedertaake, mede-

deel-

deelde, hebben wy, met lof, van zynen arbeid gewaagd, en kunnen niet afzyn hem te pryzen over zyne laatst uitgegeevene *Vier Verhandelingen*, welke wy thans aankondigen.

In de eerſte, kant hy zich, met regt, aan tegen het algemeen gebruik, om, voor U en GY, UE te ſchryven, daar men 't eerſte te lomp en het laatſte veel deftiger en heuſcher agt: terwyl het zeker eene verkorting is van UWEDELHEID: en dus, behalven het hier aangeweezene gebrekkige en onvolledige in die verkorting zelve, *beſpotlyk*, ja, zelfs *ſpottend* is door het ongepaste gebruik, over 't algemeen daar van gemaakt. ——— Dan, hoe bondig en gegrond zyne aanmerkingen mogen weezen, gelooven wy, „ dat men", gelyk hy zich uitdrukt, „ noode daar van zal kunnen ontwennen, en veelen by hun „ gewoone gebruik zullen blyven, ſchoon hun het verkeerde „ daar van op het duidelykſte wierd voorgeſteld." Ten ſlot deezer Verhandelinge, geeft de Heer PIETERSON zyne gegronde bedenkingen over 't gebruik om de *Betrekkelyke* Voornaamwoordjes in 't Vrouwlyk Geſlacht te ſtellen, het zy men van eenen Man of eene Vrouw ſpreekt, indien het Naamwoord Vrouwlyk is.

Eene vry algemeener toeſtemming zal, onzes bedunkens, onze Taalkenner wegdraagen, ten opzigte van zyne eerſte dan van zyne tweede Verhandeling, ingerigt om aan te toonen, dat de Letter D tot geene Sluitletter van eene Lettergreep of Woord kan gebezigd worden. Dit gevoelen wordt voorgeſtaan door de Heeren NYLOE, MOONEN, POERAAT en anderen, terwyl SEWEL, VAN BELLE en HUYDECOPER het tegendeel beweeren. Dit ſtuk zal in geſchil blyven hangen zo lang men 't aan 't gehoor laat verblyven: en de Oudheid, hier met zichzelve niet ééns, ſchynt het niet te kunnen beſlisſen. Dan de Schryver, hoe zeer ook door zyn Gehoor, en de by hem boven de andere voorbeelden der Oudheid overtuigd, dat de D te ſlap is om een Woord of Lettergreep te ſluiten, zal 'er geen harnas over aan trekken, want hy heeft, „ om dat het „ *Hedendaagſche Gebruik* zich hier tegen verzet, en de Letter „ D ook in het eenvoudige Getal van onze woorden plaatst, „ als zy in het Meervoudige moet gebruikt worden, ook in „ deezen gevalle het aardëigen der Taale aan de algemeene „ gewoonte opgeofferd, en de eenpaarigheid van ſchryven onder onze Landgenooten zoeken te bevorderen." ——— Aan deeze Verhandeling voegt de Heer PIETERSON Vier zeer dienſtige Lysten, van alle de Zelfſtandige en alle de Byvoeglyke Naamwoorden, die de Letter D in hunne Buiginge vereiſchen; mitsgaders van alle de Zelfſtandige en van alle de Byvoeglyke Naamwoorden, en Lydende Deelwoorden, welke de Letter T in hunne Buiging hebben. Ze zyn met veel oordeels opgeſteld; en kunnen niet alleen den Vreemdeling, in dit voor hun moeilyk deel onzer Taalbuiginge, te ſtaade komen: maar

ook zullen Inboorelingen 'er dikwyls met vrugt te raade gaan.

De Derde Verhandeling geeft alle de Zelfſtandige Naamwoorden op, die, van de algemeene Buiging afwykende, in den tweeden Naamval geen s maar EN aanneemen: die hy tot *Elf* brengt, terwyl alle vroegere Spraakkunſtenaars 'er ſlegts *ses* opnoemen. ——— By deeze Opgave neemt hy de gelegenheid waar, om te handelen over het gebruik van den *Vocativus*, als hy met een Byvoeglyk Naamwoord vergezeld is, en beweert, dat het Byvoeglyke Naamwoord, by een Zelfſtandig Manlyk Naamwoord, in dien Naamvalle gebezigd, altyd in E, gelyk by een Vrouwlyk en Onzydig Naamwoord geſchiedt, moet uitgaan; en met zynen eerſten Naamval volkomen overeenſtemmen, als by voorbeeld, *ô Deugdzaame Man*, gelyk men in den eerſten Naamval zegt *De Deugdzaame Man*, en niet *ô Deugdzaam Man*! Dit wordt met voorbeelden opgehelderd. ——— De eene taalkundige bedenking komt, als 't ware, uit de andere voort, en deelt onze Schryver, op de opheldere de Voorbeelden, ten bewyze van zyne ſtelling bygebragt, zyne gedagten, die hy reeds voorheene verlangd hadt te zeggen, mede over de Buiging van de Bezittende Voornaamwoorden, *Myn*, *Myne*, *Myn*; *Uw*, *Uwe*, *Uw*, en *Zyn*, *Zyne*, *Zyn*. Ten deezen opzigte valt hy den Heer TEN KATE toe, en HUYDECOPER tegen.

De Vierde Verhandeling gaat, om ons van des Schryvers eigene woorden te bedienen, „ over het gewigtige Deel der „ Taalkunde, de *Werkwoorden*. Ik had tot nog toe geen rechte „ kennis van dit uitgebreide gedeelte onzer Taalkunde konnen „ verkrygen. Hierom ondernam ik die bezigheid met een weetgierigen lust. Toen ik de Hoofdafdeeling van deeze zaake „ had nedergeſteld, (waar toe vervolgens alle onze Nederduitſche Werkwoorden zouden moeten gebragt worden,) verkreeg ik zo veele loſſpraaken en goedkeuringen van verſchei„ de Amſterdamſche Geleerde Heeren, dat ik andermaal den „ arbeid hervatte, en geene moeite beſpaarde, om dit ſtuk vol„ komen af te werken, en, in zodanig eene gedaante, voor den „ dag te brengen, dat elk, zonder uitzonderinge, de onderſcheiden Regelmaat van onze Werkwoorden, (die naar myn „ onderzoek alleenlyk tot Vyf Soorten moeten gebragt worden,) „ in den korten tyd van eenige ledige avonduuren, zou kunnen „ bevatten, en ter zyner beoefeninge in het geheugen bewaaren. ——— En nu myne taak is volvoerd, geeven die lof„ lyke Aanmoedigers van Konſten en Weetenſchappen, my de „ goede getuigenis, dat ik myn doel bereikt en eene algemeene „ goedkeuring te wagten heb". Dank zy de Beminnaars onzer Taale dien Heer verſchuldigd voor zynen aangewenden vlyt en gepasten voordragt van dit ſtuk, zodanig geſchikt als het in eene Spraakkunſte diende geſteld te worden. De Voor-

beel-

beelden van de Werkwoorden heeft hy alle volgens den rang der Letterlyste geplaatst, om daar door voor allen in het Onderwys gemaklyk te zyn, en voornaamlyk den Taalkundigen te behaagen. Om welke reden te gelyk ook alle de Werkwoorden, over welke immer geschil is geweest van de Heeren MOONEN, SEWEL, TEN KATE en HUIDECOPER, daar op hunne vereischte plaatzen zyn te vinden.

Schoon ten vollen begrippe de Verhandeling zelve moet geleezen worden, waar men, in 't voorbygaan, ook ettelyke onderrigtingen aantreft, die niet volstrekt tot de groote bedoelde hoofdzaak behooren, kunnen wy niet nalaaten, ten gevalle onzer Leezeren, zeer kort op te geeven, wat het stelzel des Heeren PIETERSON zy, in een stuk, waar hy *gansch nieuwe regelen* mededeelt.

Hy heeft alle onze Werkwoorden (eenige weinige uitgezonderd) in vyf Tydvoegingen verdeeld; naamlyk de *Gelykvloeiende* in twee, en de *Ongelykvloeiende* in drie soorten. De eerste soort der *Gelykvloeiende* Werkwoorden maakt den *Onvolmaakten voorleeden tyd* der Aantoonende Wyze, door de Lettergreep DE agter den eersten persoon van den *Tegenwoordigen Tyd* te voegen, als

Ik adem, ik ademde, geademd.

De tweede soort der Gelykvloeiende Werkwoorden neemt in den *Onvolmaakten voorleeden Tyd* der Aantoonende Wyze, niet de Lettergreep DE, maar de Silb TE aan, als

Ik bedyk, ik bedykte, bedykt.

De *Ongelykvloeiende* worden tot de drie volgende soorten gebragt De eerste verandert van Wortelklinker in den *Onvolmaakten Voorleeden Tyd;* doch behoudt dien, in het Lydende Deelwoord. By voorbeeld.

Ik beleg, ik belag, belegen. Beleggen.

De tweede soort der *Ongelykvloeiende* Werkwoorden verandert mede van Wortelklinker, in den *Onvolmaakten voorleeden Tyd*, en behoudt dien veranderden Klinker in het lydende Deelwoord, als:

Ik begin, ik begon, begonnen.

De derde soort, eindelyk der *Ongelykvloeiende* Werkwoorden verandert desgelyks van Wortelklinker in den *Onvolmaakten voorleden Tyd;* doch behoudt dien veranderden Klinker in het Lydend Deelwoord niet; maar verwisselt daar denzelven weder in eene andere Klinkletter, zo dat, en de *Tegenwoordige* en de *Onvolmaakt voorleeden Tyd*, en het *Lydend Deelwoord*, alle drie van Klinkletteren verschillen, als:

Ik besteek, bestak, bestoken.

Dit viertal Taalkundige Verhandelingen, wordt beslooten met een Aanhangzel, Over de Onbuigzaamheid van de Ongelyk-

lykvloeiende Deelwoorden, en de Byvoeglyke Naamwoorden, die in den vergelykenden Trap ſtaan en by een Zelfſtandig Naamwoord gevoegd worden. — Wy pryzen dit Werkje, gelyk de voorgaanden van den Heer PIETERSON, onzen jongen Taalminnaars ten hoogſten aan.

Zedelyke Tooneelſpellen, door C. SWABERLAND, *verſierd met fraaije Plaaten. Te Amſterdam, by* H. Gartman, 1782. *Behalven het Voorbericht* 330 *bladz. in octavo.*

Voor eenigen tyd ſchreef de Heer *Swaberland* Zedelyke Tooneelſpellen, *geſchikt voor de opvoeding der Jeugd*, in welken hy, gelyk wy diestyds berigt hebben, de vatbaarheid der Jeugd wel in agt neemende, den Kinderen een leerzaam tydverdryf in handen gegeeven heeft (*): thans levert hy op nieuw Tooneelſpellen, welke perſoonen van meerder vatbaarheid, in een uur van uitſpanning, met genoegen kunnen doorbladeren. Ze zyn vier in getal. Het eerſte heeft ten onderwerpe de jammerlyke geſchiedenis van *Jean Calas* te *Toulouze*, en brengt ons onder het oog, tot welk een hoogen trap van buitenſpoorigheid het bygeloof de menſchen kan vervoeren; terwyl het ons tevens doet zien, met welk eene kloekmoedigheid een onſchuldige Godvrugtige het veroordeelend vonnis van een verblinden Regter kan ondergaan. —— De twee volgende zyn ſtukken van eigen vinding. —— In 't eerſte ontvouwt men ons *de ſchadelyke gevolgen der driften*, daar de kuiſche *Silly*, om de handen van den wellustigen *Belton* te ontkomen, zig zelven doodlyk wondt, en den geest geeft, op het eigen oogenblik, zo als haar Broeder nadert, om haar te redden: dat deezen regtmaatig doet uitroepen? „ *Beklaaglyk „ voorwerp!* moest uwe drift de hulp der Voorzienigheid nut„ loos maaken! —— Och! moet de rampzalige mensch, dan „ altoos het ſpeeltuig der driften weezen!" —— Het daaraan volgende Stuk, verbeeldende de *goedhartige Echtgenoote*, is van vrolyker uitkomst. *Dorval*, met zyne aanminnige Echtgenoote, *Doriſe*, vereenigd, heeft zig door drift laaten vervoeren, om de ſchoone *Julia*, onder den ſchyn van ongehuwd te weezen, te verleiden; zyn hart is voorts verdeeld tuſſchen zyne Echtgenoote en zyne Minnaares; kleevende egter het ſterkſte aan de laatſte. *Doriſe* ontdekt eerlang den ongeoorloofden minnehandel van *Dorval*, en ſlaat daarop, in ſtede van zig aan eene doldriftige woede over te geeven, den weg van goedhartigheid in; langs welken zy ten laatſte, terwyl ze voor 't behoud van de misleide *Julia* en deszelfs Kind zorgt, haaren *Dorval* weder tot zynen pligt brengt, en aan zig verbindt. —— Een-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* VI. D. bl. 515 en VII. D. bl. 13.

Eindelyk komt hierby nog een Tooneelſpel, getyteld *Michiel Adz. de Ruiter*, of *de verlosſing der Hungariſche Predikanten*; ſlaande op het gebeurde in den jaare 1676, toen de Admiraal, door zyne voorſpraak, van den Onderkoning van Napels verwierf, de verlosſing van 26 Hongariſche Predikanten, die ter zaake der belydenisſe van den Proteſtantſchen Godsdienst, en daaruit ontſtaane onlusten, tot de Galeien veroordeeld waren. Het ſchetst ons een treffend gedeelte van des Admiraals deugdzaam character, en deszelfs invloed op den Onderkoning van Napels, den Marquis *de los Velez*; dien de Admiraal ook den Hongaarſchen Predikant, *Kallai*, tot wien hy het woord voort, aanpryst, het welk dit Stuk met deeze redenwisſeling doet afloopen.

DE RUITER, tegen *Kallai*, wyzende op den *Marquis*.

„ Eer altoos dien achtenswaardigen man, die, ſchoon naar het uitwendige, in de wyze van Godsdienst, met ons verſchillende, nogthans door de beste van alle deugden, door menſchlievendheid, zig met ons vereenigt. —— Bemin zelfs, om zyner vroomheid wille, alle zyne geloofsgenooten. Het is door deugd en braave daaden, dat de menſchen zig vereenigen en elkander beminnen moeten.

KALLAI.

„ Ik heb zulks ondervonden, wy lydenden verſchilden in geloofsleer van elkander (*), maar in de verdrukking, om de eer van God, eenerlye pynlyke behandeling ten doel ſtaande, waren wy één hart en ééne ziel; — en, zo een der verſchillende partyen de minſte liefdegift eens medelydenden genoot, deelde hy die met alle de anderen.

DE RUITER.

„ Wel hu; — daar, tot myne ſmart, de kerk der Hervormden nog verdeeld is, kom, doe in die kerk, want zy zal tog uw vryplaats zyn, door uwe liefde en eensgezindheid, de nietsbeduidende broederverſchillen ophouden. —— Waart gy met elkander broeders in de verdrukking, zyt het dan vooral, nu gy vry zyt; nu gy eene geruste vrede zult genieten, en ik zal nooit, dan van u lieden, zulk eene aangenaame dank ontvangen hebben."

(*) Vyf hunner naamlyk waren Lutherſchen, de overige Gereformeerden.

Men-

Mengeldichten van CYNTHIA LENIGE. *Te Amſterdam by* W. Holtrop 1782. *Behalven het Voorwerk* 256 *bladz. in gr. octavo.*

Cynthia Lenige was, zo als het Voorbericht ons meldt, geboren te Makkum, en had, by haar overlyden, nog den vollen ouderdom van vyf-en-twintig jaaren niet bereikt. En van deeze dus vroegtydig geſtorven Dichteresſe heeft men hier eene verzameling van Mengeldichten, welken zeer wel eene plaats verdienen, by de geagte Stukken onzer beroemde Nederlandſche Dichteresſen. Men kan 'er genoegzaam uit afneemen, dat ze, by gunſtiger woonplaatze, en meer aanleiding ter verſtandsoefeninge, en zelfs eenigzins buiten dat, geſchikt was, om, by het toeneemen haarer jaaren, en vermeerderen haarer kundigheden, naar éene der voornaamſte plaatzen in de Dichterlyke Rei te dingen. Zy wordt in haar character, haare zielsvermogens, en derzelver in 't werkſtelling, in de Opdracht en Voorrede, als een loflyk voorbeeld van navolging der Vaderlandſche Jufferſchappe aangepreezen; en de by deeze Mengeldichten gevoegde Lykzangen behelzen eene onopgeſmukte Lofſpraak; waaraan deeze Mengeldichten ten volle beantwoorden. Men leeze, tot een ſtaal hiervan, haare voorſtelling der *Waare Wellust in 't gerust Geweeten*, welke aldus luidt.

Steeds waant het raazend misverſtand,
In 't ſlinksch bejag der wufte zinnen,
Een kommerloos geluk te winnen;
Maar 't dwarlend oog, dat deugd uit zijn gezichtpunt bant,
(Die 't eenig middel is, om waare rust te erlangen,)
Ziet, boven 't godloos hoofd, 't noodlottig zwaard niet hangen.

De weelde, dan 't hof een gunstgenoot,
Steeds dienstbaar aan zijn dartle lusten,
Kan nooit op reine neiging rusten:
Meest wankelt ze in 't genot, wordt walglijk, teelt den dood.
Bedrieglijk is haar hart, bevlekt met euveldaaden,
Als 't luipaard om den hals; zij groeit in 't ſnood verraaden.

Hier zwijmt de kracht der heerſchappij,
Verachting rijst in 't dwaas begeeren;
Of, blijft dat blind zijn driften eeren,
't Baart ſmertlijk leed; die lust is nooit van boeien vrij.

De

De teugen van 't vermaak zijn rasch geſmaakt, en tevens
Haar werking ſchaadlijk voor de vrije lucht des levens.

Maar, daar het onbezoedeld hart
Geen doornen draagt in 't rein geweeten,
Is de overvloed niet uit te meeten.
De vreede des gemoeds weêrſtaat den pijl der ſmart.
't Is 't ſchild, dat kwelling ſchut, waarop de zorgen ſtuiten;
Hier blijft de wellust groen, en ſluit den kommer buiten.

De deugd is moeder van 't geluk.
Zij houdt de vrolijke onſchuld veilig,
Die, in haare wijze wetten heilig,
Haar' pligt meer blijdſchap acht, dan een ondraaglijk juk.
Dees leert haar 't tijdlijk heil op juiste waarde minnen;
Geen druk beklemt den geest, noch weelde boeit de zinnen.

Geen ſtroef geweld beſtormt haar' lust,
Ze is arm, maar rijk in 't rein genoegen;
Waar bij nooit kroon of ſchepter woegen.
Zij ſmaakt haar beetje broods met veiligheid en rust.
Begeerte doele om 't zeerst verraad en lust te ſchutten;
Zij niet, geruste ſlaap walgt van geen laage hutten.

O Eedle voedſterling der deugd!
Standvaste ziel! waar zoudt gij ſchrikken?
De jongſte en treffendſte oogenblikken
Zijn booden van 't genot der eindelooze vreugd.
Die vreugd, het zalig loon der braaven, die nooit ſterven;
Maar een volmaakt geluk voor 't onvolmaakt verwerven.

Begeert men nog eene proeve van eene andere natuur; wel aan, men ſlaa het oog, op de verliefde wartaal van *Lycoor*.

„ *Goôn!*" (*riep Licoor, toen hij zijn ſchoone naadren zag,*
Die zich, ondanks zijn min, gewaagd had op de baaren.)
Hergeeft gij mij mijn vreugd, na duizend zielsgevaaren,
Die om mijn Iſis min in druk bedolven lag.

Nu zij mijn oog ontweek, ſchonk mij natuur geen' dag.
Nu ſchijnt hij rijk in tooi, in 't westen op te klaaren;
Neen, 't zonlicht draalt ter rust, wil noode aan Thetis paaren(*),
Op dat het een Godin eerst welkom groeten mag.

Hoe! — tracht men 't hobblend bootje aan gindſche kaai te meeren?
Spreek, Hemel! moet ik dan van ongeduld verteeren?
Ach, wordt mijn zoete hoop zo eenskleps neêrgeveld!

Daar zie ik 't heilig honk van mijn gerekt verlangen.
Zij komt, die 'k vuurig wensch als mijne bruid te ontvangen.
Dus ijlt die ſlaaf der Liefde. Och Hijmen! help den Held!

(*) By de benaaming van *Thetis* zou die van *Phœbus* hier wel zo eigen zyn, 't welk dan eene kleine verandering in den volgenden regel zou vorderen: te weeten aldus:

Neen, Phœbus draalt ter rust, wil noode aan Thetis paaren,
Op dat hij mijn Godin eerst welkom groeten mag.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S Godgeleerd Genootſchap (*). *IIde Deel. Te Haarlem, by* J. Enſchedé *en* Zoonen, *en* J. v. Walré, 1782. *Behalven de Voorreaen, en eene afzonderlyk gedrukte Franſche Verhandeling*, 424 *bladz. in groot quarto.*

De in dit Deel gemeen gemaekte Verhandelingen ſtrekken, ter beantwoordinge der Vrage; „ Zyn 'er goede bewyzen voor eene byzondere Voorzienigheid van „ God in de Regeering der Waereld? Zoo Ja; zyn 'er „ kenmerken, waaraan men de werkingen deezer byzondere Voorzienigheid van die der algemeene kan onderſcheiden? En, wanneer eindelyk zulke kenmerken niet „ toegeſtaan worden, kan dat, in het begrip der byzondere Voorzienigheid, eenige zwaarigheid maaken?" Ter nadere opheldering van het zelve is 'er in 't *Programma* bygevoegd: „ Wy verſtaan hier door eene byzondere „ Voorzienigheid, zulk eene, waardoor God, in ſommige „ gevallen, byzonderlyk werkzaam is, om zekere uitwerkſels voort te brengen, die, volgens de algemeene regelen, naar welken Hy de Waereld regeert, niet zouden „ voortkomen: zoo nochtans, dat zich in deeze uitwerkſelen niets aan ons vertoone, het geen men een Wonderwerk kan noemen." ——— Een vyftal van Verhandelingen over dit gewigtige onderwerp, (waer van de eerſte met den gouden Eerprys is bekroond, terwyl aen ieder der twee volgende een zilveren Eerpenning is toegewezen, en de twee laetſte mede, boven anderen, der drukperſe waerdig geoordeeld zyn,) levert hier den onderzoekgragen op nieuw ſtoffe, om dit Stuk van verſchillende zyden na te gaen; te meer daer de Heren Opſtellers der Verhandelingen het zelve op onderſcheiden wyze beſchouwen.

Naer

(*) Zie, nopens het hoofdbedoelde van dit Genootſchap, *Alg. Vaderl. Letteroef. III D. bl.* 389.

Naer het gevoelen van den Schryver der eerſte Verhandelinge (*), is 'er geen *algemene* (generale) en *byzondere* (particuliere) *Voorzienigheid* van elkanderen te onderſcheiden; maer men mag op goeden grond beweren, dat 'er ſlechts ene, gelyk hy 't noemt, *onbepaelde* (univerſelle) *Voorzienigheid*, is. Onder deze Voorzienigheid, welke niets anders is, dan de ſamenwerking van Gods oneindige Magt en Wysheid ter bewaring en beſtiering des Heelals, ſtaen dan alle gebeurtenisſen, 't zy ze ons als algemene of als byzondere voorvallen, die gewoonlyk of zeldzaem gebeuren, voorkomen; en daeromtrent is de Godlyke Magt en Wysheid werkzaem, volgens een vastgeſteld plan, gegrond op Gods eeuwige volmaekte Voorkennis van alles wat 'er in tyd en eeuwigheid gebeuren zou. Dit gevoelen ontvouwd, bewezen, en van tegenbedenkingen gezuiverd hebbende, leid de Autheur den Lezer tot het volgende beſluit. ——— „ Beſluit, derhalven, met my, dat 'er „ eene *onbepaalde Voorzienigheid* is, wier zorge zig over „ alles uitſtrekt, of wel, dat Gods *bewaarende* en *beſtierende* „ *Almagt* beſtendiglyk werkt, volgens algemeene, vaste „ en onveranderlyke regelen, vooraf door zyne volmaakte „ *Wysheid* bepaald; en dat, zoo wy geneigd zyn, om, in „ ſommige gevallen, eene *byzondere Voorzienigheid* te erkennen, zulks alleen is, om dat, wegens de bepaaldheid van ons gezigt, dat tot de ſynſte en verborgenſte „ dryfveeren der gebeurtenisſen niet kan doordringen, ſlegts „ een zeker getal van deeze dryfveeren ons toeſchynt aan „ die regelen onderworpen te zyn, terwyl het ons voorkomt, dat een veel grooter getal anderen daarvan onafhangelyk is."

Geheel anders denkt hierover de Opſteller der tweede Verhandelinge, als die ten ſterkſte pleit voor de Leer ener byzondere Voorzienigheid; bewerende dat God, behalven het gewoonlyk volgen van algemene vastgeſtelde Wetten, ook nu en dan, wanneer zyne Wysheid en Goedheid zulks vordert, door byzondere tusſchenkomſten het Heelal beſtuurt. Op het algemene voorſtel, dat men, eenſtemmig, in de Voorzienigheid drie deelen erkent, de onderhouding, de in- of medewerking (*concurſus*), en de beſtuuring, merkt hy aen; dat de byzondere Voorzienigheid in de twee eerſten niet te ſtade komt, en dat ze derhalve alleenlyk in 't laet-

(*) Deze Verhandeling, in 't Fransch geſchreven, is ook in 't oorſpronglyke afzonderlyk by dit Deel gevoegd.

laetſte, of de beſtuuring, te zoeken is. Zulks doet hem zich in de eerſte plaetze verledigen tot het ontvouwen en aentoonen van de Godlyke beſtuuring van al het geſchapene: hieruit leid hy dan verder de *byzondere* Voorzienigheid af, met te doen zien, dat de *algemene* Voorzienigheid niet genoegzaem zy, om de wyze beſtuuring aller dingen ſtaende te houden; dat vooral het verband, tusſchen de natuurlyke en zedelyke waereld, niet toelaet, om alles altoos naer vastgeſtelde wetten te beſtuuren; vorderende het zelve nu en dan Gods *byzondere* leiding, tot het voortbrengen van uitwerkzels, die aen de verhevenheid zyner oogmerken beantwoorden: welk alles de Schryver vervolgens ſtaeft, en nader verſterkt, door bewyzen uit de Heilige Schrifttuur ontleend.

Overmits de Schryver der eerſte Verhandelinge van oordeel was, dat 'er geen algemene en byzondere Voorzienigheid onderſcheiden plaets hebbe, zo had hy zich, ten aenzien van zyn gevoelen, met geen onderzoek van *kenmerken* ener byzondere Voorzienigheid op te houden. Ook gewaegt hy 'er ſlechts ter loops van; aenmerkende, dat men desaengaende niets, dat enigen ſchyn van gegrondheid heeft, te berde brengt, het welk hy zelfs ter begunſtiginge zyner denkwyze over dit onderwerp keert. —— Dan de Opſteller dezer tweede Verhandelinge, eene byzondere Voorzienigheid bewerende, kon niet wel afzyn van bepaelder het oog te ſlaen op derzelver *kenmerken*. Ingevolge hiervan heeft hy zich ook bevlytigd, om dezelven na te ſpooren, en zodanige kenmerken by te brengen, die hem meerendeels voldoende ſchenen. Edoch, daer het uit den inhoud van zyn Geſchrift duidelyk bleek, dat hy 'er zich niet volkomen op dorst verlaten, zo heeft het *Godgeleerde Genootſchap*, over dat gedeelte van 's Mans Verhandeling niet voldaen zynde, het zelve, met zyne toeſtemminge, achterwege gelaten; blyvende het overige gedeelte der Verhandelinge in zyn geheel. Het zelve behelst zyne eigen aenmerkingen over het niet alleszins voldoende van deze kentekenen, en over de onmogelykheid van in alles volſtrekt voldoende kenmerken op te geven; doende de Schryver tevens zien, dat dit gemis echter de kracht der bewyzen voor ene byzondere Voorzienigheid in genen deele verzwakt. Wyders hecht hy nog aen dit alles ene beantwoording der voornaemſte tegenwerpingen, die tegen de Leer der byzondere Voorzienigheid aengevoerd worden: beſluitende eindelyk het geheele Stuk, met ene beknopte

voordragt van de alleraengenaemſte vruchten, die men uit de overweging der byzondere Voorzienigheid mag plukken.

Is een aenmerkelyk gedeelte der opgenoemde Verhandelinge, ſtrekkende ter beweringe ener byzondere Voorzienigheid, grootlyks ingericht, ter ſterker beſtrydinge van het bekende *Leibnitziaenſche* gevoelen nopens dit ſtuk; de daer aen volgende, of de derde Verhandeling van dit Deel, levert ons, in het tegenovergeſtelde, eenen niet min manlyken voorſtand van dat gevoelen. Derzelver Schryver oordeelende, dat de Leer der byzondere Voorzienigheid, of die van ene geduurige tusſchenkomst der Godlyke Almagt, boven de regeling naer vastgeſtelde wetten, in de beſtuuring van 't Heelal, op een wankelbaren grondſlag ſteunt, maekt zyne Verhandeling vierledig. Eerstlyk ſtelt hy enige opheldernde aenmerkingen voor, ſtrekkende, deels om de vrage zelve toe te lichten, en deels om enige onderſcheidingen op te geven, welken hy noodzaeklyk oordeelt, om, op een vasten voet, in zyne Verhandeling te kunnen voortgaen. Vervolgens toetst hy de gronden en bewyzen, op welke de leer ener *byzondere* Voorzienigheid gebouwd word. En de zwakheid hiervan getoond hebbende, gaet hy in de derde plaets over, om zyn begrip, omtrent de *algemene* Voorzienigheid, kortlyk op te geven, in een klaer licht te ſtellen, met reden te bekleeden, en tevens te doen zien, dat het zelve, met de allerbyzonderſte zorge van God, zelfs over de geringſte zaken in de waereld overeenkome: waerop hy zich eindelyk bepaelt tot het uit den weg ruimen der zwarigheden, die in zyne ſtellingen mogten ſchynen te wezen. —— In het tweede Lid, neemt hy ook het naſpooren der *kenmerken*, als ingebragte bewyzen voor de byzondere Voorzienigheid, in overweging, en 't komt hem voor, dat ze aen zo vele tegenbedenkingen, zwarigheden en twyfelingen onderworpen zyn, dat ze niets afdoen, om die Leer te bevestigen, —— En wat zyn begrip omtrent de *algemene* Voorzienigheid betreft, het komt, zo als hy 't, by den aenvang van het derde Deel, voordraegt, hierop uit. —— „ De Goddelyke Wysheid, ten einde haar oogmerk, in de ſchepping der dingen, te bereiken, heeft alles in zodanig eene „ zamenſtemming, in zulk een verband geplaatst, dat dit „ voorgeſtelde oogmerk zekerlyk bereikt wierde. God „ moest, overeenkomſtig deszelfs Wysheid, daartoe de „ beste middelen verkiezen, en die allerbeste middelen

„ zyn

„ zyn de minst omslagtigste, de eenvoudigste, of, liefst,
„ de zodanige, die, op de vastste, de zekerste wyze,
„ Gods oogmerk bereiken. Alles, van éénen enkelen per-
„ soon of van geheele volken kunnende voorzien, of met
„ dien enkelen persoon, of die geheele volken, gewisse
„ oogmerken hebbende, waarom hy dezelve, op de we-
„ reld, plaatste, en in die, doch geene andere, tydstippen
„ deedt geboren worden, liet God hunne lotgevallen en
„ gebeurtenissen, in dat verband, staan, en elkander zo-
„ danig opvolgen, dat zy het wit hunner bestemminge kon-
„ den treffen. God kon niet wel iets, ten opzigte van
„ het een of ander geval, waarin zy zouden komen, aan
„ eene onzekere uitkomst overlaaten, waarin het noodzaa-
„ kelyk wierd eene byzondere werking plaats te geeven,
„ om dat het volstrekt noodeloos en ongerymd zou weezen,
„ de oogen te sluiten voor het geen men weeten kan, en
„ op eene byzondere tusschenkomst te wagten, daar het
„ zelfde oogmerk, door de schikking van het verband der
„ dingen, bereikt kan worden. In dit alles, en in deze
„ middelyke bestiering, heeft God zo verre zorg gedraagen
„ voor de vryheid der redelyke schepselen, als bestaanbaar
„ is met die gevolgen, welke de Heilige Schrift, door
„ beloften en straffen, uitdrukt; zo verre, dat wy nog
„ hier, nog in die gewesten, waarin ons verstand meer
„ opgehelderd zal weezen, en wy beter de Goddelyke han-
„ delwyze kunnen begrypen, redenen zullen hebben, om
„ den Allerhoogsten van onregtvaardigheid te beschuldigen.
„ ——— Verder, de geringste zaak, zo wel als de groot-
„ ste gebeurtenis, is door God voorzien en bepaald. De
„ aardworm staat mede, zo wel in het verband der dingen,
„ als Michaël de eerste in den rang der Engelen. Beide
„ zyn de middelen, waar door God zyn oogmerk bereikt.
„ En het kleinste ding kan ons daartoe niet veragtelyk
„ weezen, om dat God het niet te veragtelyk vondt aan
„ het zelve het bestaan te geeven; en de minste kleinig-
„ heid dikwils het beweegrad der grootste ommewentelin-
„ gen wordt."

Hierby komt nog eene vierde Verhandeling, in welke het Stuk weder op ene andere wyze beschouwd wordt. Dezelve is op ene byzondere manier ingericht, welke in dezen hare naïve aenvalligheid heeft. Een Jongman, ene gevaerlyke ziekte ontworsteld, dankt God voor zyne herstelling: doch ene opkomende bedenking, of God zich wel met de dingen der Waereld, en met hem *in 't byzonder*, zo be-

moeit, ſtremt enigzins den loop zyner dankbare verrukking. Eene nadere overweging echter doet hem, in de overtuiging der daedlyk werkzame Voorzienigheid, wel dra des te ſterker aen; maer die aendoening word vervolgens niet weinig verzwakt, door een zogenaemden Wysgeer, welke hem tracht diets te maken, dat hy de Voorzienigheid verkeerdlyk op zichzelven in 't byzonder overbrengt; nadien deze zich, niet over ieder afzonderlyk ſchepzel, maer alleenlyk over de ſoorten uitſtrekt. Zulks brengt den Jongman meer of min in verwarring, waer uit hy zich nogtans enigermate red, en waer uit hy voorts ten eenmaele gered word, door een geſprek met een Vriend; op wiens onderhoud verder nog andere geſprekken volgen; in welken de Leer der Voorzienigheid, naer de verſchillende begrippen, die men 'er van vormt, overwoogen word; welk alles dient ter ſtavinge van het gevoelen, „ dat God niet alleen alles „ beſtuurt, maar ook met eene *byzondere Voorzienigheid* „ beſtuurt." Het verhael dezer geſprekken gaet wyders vergezeld van enige Brieven, die nog etlyke aenmerkingen over dit onderwerp behelzen, welken niet zo gevoeglyk in de geſprekken ingevlochten konden worden. In de ſamenſtelling ener Verhandelinge van dien aert, heeft de Schryver eene ſchikking in acht genomen, volgens welke dezelve onder zes Afdeelingen gebragt kan worden. De eerſte behelst enige bewyzen voor de Voorzienigheid in 't algemeen; de tweede toont, dat ze zich niet bepaelt tot Klaſſen of Soorten, en de derde doet zien, dat de Voorzienigheid op ieder oogenblik in alle hare gewrogten werkzaem is. Hierop word dan, in de vierde Afdeeling, uit deze beſchouwing, in haer geheele verband genomen, de *byzondere* Voorzienigheid afgeleid; bewerende de Autheur, dat God, terwyl hy, in zyne beſtuuring van de Waereld, een algemeen bewerp volgt, echter zomtyds dat algemeene bewerp verlaet, zo 'er, over 't geheel, nut voor de ſchepzelen door uitgewerkt worde, zonder dat 'er nadeel uit ſpruite: en dat men dit gevoelen, zonder enige zwarigheid kan omhelzen, al is het dat men, gelyk dit daedlyk, volgens hem, plaets heeft, gene bepaelde *kentekenen* van zulke *byzondere* tuſſchenkomſten kan aenwyzen. Voorts is hier aen gehecht eene vyfde Afdeeling, ſtrekkende om te toonen dat het *Systema* van de beſte Waereld, (ſchoon door hem niet aengenomen,) niet ſtrydt met de byzondere Voorzienigheid in den opgegeven zin, ja dit denkbeeld zelve deszelfs Voorſtanders tot het erkennen dier byzondere Voorzienigheid moet leiden.

den. En eindelyk levert ons de laetſte Afdeeling nog vier Brieven. De eerſte ontvouwt ons den heilzamen invloed dezer Leere, op 's Menſchen inwendig genoegen en zedelyk gedrag. De tweede behelst nadere bewyzen voor ene byzondere Voorzienigheid, ontleend uit de voortteeling, als die niet dan aen Gods onmiddelyke werking toegeſchreven kan worden. In den derden Brief word 'er op aengedrongen, dat de Leer der byzondere Voorzienigheid niet zo wel geſchikt is, om reden te geven van de wanorde, die in de natuurlyke en zedelyke waereld ſchynt plaets te hebben, als het *Systema* van *Leibnitz*. En deze zwarigheid word in den volgenden of laetſten Brief weggenomen; toonende de Schryver tevens, dat het natuurlyk kwaed, en der Menſchen zedelyke onvolmaektheid, geen wettige tegenwerping tegen Gods Wysheid en Goedheid, noch tegen ene byzondere Voorzienigheid, zyn.

Ten laetſte komt ons hier nog ene Verhandeling voor, welke, bepaeldlyk naer den inhoud der Vrage drieledig is: gaende eerst over de *bewyzen* voor ene *byzondere* Voorzienigheid; vervolgens over derzelver *kenmerken*, en eindelyk over de bedenking, of derzelver gemis ook *zwarigheid* make, in het begrip dier Leere. ——— Ter voldinginge van het eerſte Lid ſtelt de Schryver, vooraf, enige opheldering voor, over de uitgeſtrektheid en volmaektheid der Voorzienigheid, als gaende, niet ſlechts over de inſtandhouding der ſchepzelen in 't algemeen; maer ook over het beſtaen, het belang en geluk van alle byzondere wezens, gevallen en uitkomſten. En hy merkt daer op aen, dat men, indien alle deze dingen, in ene algemene Voorzienigheid, die blootlyk naer eens gemaekte wetten geheel afloopt, niet kunnen gevonden worden, dan ene byzondere Voorzienigheid daerboven noodzaeklyk moet keuren. En nademael hier over verſcheidenlyk gedacht word, zo begrypt hy, dat het eerſte Lid van 't Vraegſtuk hierop uitkome. ———

„ Is 'er zulk eene algemeene Voorzienigheid, zulk eene in
„ eens alles volmaakt beſchikkende voorzorg, waaruit alle
„ uitkomſten, zoo als dezelve behooren te zyn, in het
„ natuurlyk en zedelyk Koningryk van God, op haren tyd,
„ volgens algemeene regels, voortkomen? Of heeft 'er,
„ boven de algemeene regels, die 'er zyn in Gods regee-
„ ring, nog eene byzondere werkzaamheid van het Opper-
„ wezen plaats, om uitkomſten te geeven, die anderzints
„ uit die regels alleen niet zouden voortkomen." ———

De Autheur twyfelt niet om zich voor het laetſte gevoelen

te verklaren, en brengt daerop zyne bewyzen voor deszelfs gegrondheid te berde. ——— Hiermede de Leer der byzondere Voorzienigheid geſtaefd hebbende, gaet hy over tot het naſpooren der kenmerken, die hy dus bepaelt. „ Blyken van Gods byzondere Voorzienigheid in byzondere „ gevallen, die niet ontkend, die niet in twyffel getrokken kunnen worden van menſchen, die hierin de waarheid zoeken: duidelyke blyken in byzondere gevallen of „ uitkomſten, dat zy niet voortgekomen zyn, enkel uit de „ algemeene regelen van Gods beſtiering, maar dat zy, 't „ zy geheel of ten deele, door eene byzondere werkzaamheid van God zyn veroorzaakt." En zulke kenmerken vind hy niet; ook oordeelt hy gegrond te mogen beweren, dat ze 'er niet zyn. Onze kennis, (zegt hy,) van de algemene Voorzienigheid en van de betrekking der dingen tot elkander is hier toe te onvolmaekt. Daerbenevens zou het met Gods hoogheid niet overeenkomen, ons zulke kenmerken te geven; en 't verlenen van dezelven zou ons niet alleen nutloos, maer zelfs ſchadelyk zyn. Na de ontvouwing dezer bedenkingen gaet de Schryver eindelyk over tot het laetſte Lid zyner Verhandelinge, en toont, dat het zeer onredelyk zou zyn, de Leer der byzondere Voorzienigheid in twyfel te trekken, om dat men, door gene onderſcheidende kenmerken, als gedwongen word, om dezelve te erkennen. Tevens doet hy zien, dat de byzondere Voorzienigheid zeer wel begrepen kan worden, als onzichtbaer voor de menſchen; dat het denkbeeld van kenmerken geheel niet ingeſlooten is in het denkbeeld dezer zake; ja dat het onmogelyk ſchynt zich een denkbeeld te vormen van ene byzondere Voorzienigheid, die voor ons bloot en kenbaer zy; terwyl het integendeel gemaklyk valt, wanneer 'er gene kenmerken toegeſtaen worden.

Men zal deeze Verhandelingen, gemerkt ieder derzelver met oordeel opgeſteld is, met een leerzaem genoegen kunnen doorbladeren; inzonderheid zyn de tweede en derde by uitſtek geſchikt, om ons het zwakke en 't ſterke van 't gevoelen van *Leibnitz*, nopens ene algemene Voorzienigheid, die, zonder byzondere tuſſchenkomſten, het Heelal, zo in 't zedelyke als in 't natuurlyke, onverbreeklyk naer vastgeſtelde wetten beſtuurt, onder 't oog te brengen: 't welk den onpartydigen beoefenaer te beter in ſtaet ſtelt, om 'er verſtandig over te oordeelen.

De

De voetſtappen der Leere van 's Menſchen Leven na den Dood, in de Schriften van het Oude Verbond. Door J. CH. BAUM, *Leeraar in de Lutherſche Gemeente te Culenburg. In 's Gravenhage, by* J. du Mee, 1782. *Behalven de Opdragt,* 120 *bladz. in gr. octavo.*

Ter naſpooringe dezer voetſtappen, oordeelde de Eerwaerde *Baum* het regtmatig zeer gepast, in de eerſte plaets het oog te vestigen op *de Hebreeuwſche Mythologie*, of *Fabelleer van het Ryk der Dooden*; als welker kennis ten grondſlage ſtrekt van het welverſtaen der Bybelſche ſpreekwyzen, met betrekking tot de Leer van 's Menſchen Leven na den Dood. Om die reden bepaelt hy zich in dit eerſte Stukje tot dat onderwerp; met oogmerk om eerstdaegs, in een volgend Stukje, de Leer zelve te ontvouwen.

In deze *Mythologie* vordert bovenal opmerking het *Scheol* der Hebreeuwen; dat men, zynes agtens, te houden heeft, voor een ſoortgelyk verdichtzel, als ons zogenoemde *Ryk der Dooden*. Zyn Eerwaerde doet, ter ſtavinge hier van, zien, dat het *Scheol* nooit aenduide een *enkel graf* of *grafkelder*; en even zo min ooit betekene de *Helle*, of de grafplaets der verdoemden: maer een *verdicht Ryk der dooden, diep onder de aerde*, „ werwaarts de zielen en van vroomen „ en van godloozen vaaren, zonder haare zaligheid of ver„ doemenis tevens aan te wyzen, en het geen te gelyk als „ een vleeschvreetend onverzadelyk gedrocht de lyken der „ dooden inzwelgt en verteert." Vraegt men, of de ſchimmen in dat *Scheol* werkzaem zyn of rusten? zoo toont zyn Eerwaerde dat men daerop niet beſlisſend kan antwoorden, vermits de dichterlyke ſchilderingen, welken de Hebreeuwen ons daer van geeven, nu eens op de ene, dan op de andere, vooronderſtelling ſchynen te ſteunen; wordende dezelven, naer vereisch van zaken, verſchillend voorgeſteld; des men daer uit niets bepaeld kunne afleiden. —— Hierop verledigt hy zig ter nadere beſchryvinge van dat *Scheol*, volgens de Hebreeuwſche Fabelleer; die de Jooden, gelyk hy vervolgens aenmerkt, in later tyd na den Letter en eigenlyk verſtonden, waer door ze hunne Godgeleerdheid grootlyks verdorven hebben; even als de latere Grieken, welken de verdichtzelen hunner oude Poëten naer den letter, of eigenlyk, aennamen en als Godgeleerde waerheden geloofden (*),

Naest

(*) Wat lager tekent onze Autheur, in navolging van *D.*

Naest het *Scheol* der oude *Hebreeuwen* komt verder in overweging het *Paradys* en de *Gehenna* der *Jooden*, waervan de Jooden, na de wederkeering uit de Babyloniſche gevangenis, begonden te ſpreeken. In die vroegere dagen, zegt onze Autheur, was het *Scheol* enkel een onderaerdsch Ryk der dooden, zonder enig bykomend denkbeeld van zaligheid of verdoemenis. Maer in die latere dagen begonnen de Jooden, in het onderaerdsch Ryk der dooden, een *Paradys* voor de zaligen, en een *Gehenna* voor de verdoemden aen te leggen. En van dien tyd af was het gelyk aen dat der Grieken, die het zelve *Hades* noemden; en daerin aengelegd hadden, de *Elyſeſche velden* voor de zaligen, en den *Tartarus* voor de verdoemden. Volgens onzen Autheur is dit een nieuw verdichtzel der Jooden, waervan men in den Hebreeuwſchen Bybel geen gewag vind; maer dewyl het Nieuwe Testament 'er veelvuldig gebruik van maekt, zo is 't der moeite waerdig het zelve nader te leeren kennen, waerom zyn Eerwaerde zig ook bevlytigt, om het zelve onderſcheidenlyk na te gaen.

Eindelyk verdienen, met betrekking tot dit onderwerp, nog ene byzondere beſchouwing de *Eilanden der dooden*, die tot de Hebreeuwſche *Mythologie* behooren. De oude *Hebreeuwen* naemlyk, onder de benoeming van *Scheol*, geen denkbeeld van zaligheid of verdoemenis bevattende, hadden, gelyk de Eerwaerde *Baum* het voorſtelt, als zy deze begrippen uitdrukken wilden, nog buiten het onderaerdsch *Scheol*, een ander gewest der Schimmen, te weten, de zogenaemde *Eilanden der dooden*, gelegen over den grooten Oceaen, aen de uiterſte grenspalen der aerde. Zommigen dezer eilanden waren gelukkige eilanden, en werden na den dood door de regtvaerdigen bewoond; anderen waren allerafgryslykst woeste eilanden, en derwaerds geraekten de kwaden na hunnen dood: wordende de afgeſcheiden zielen, naer mate van het goed of kwaed gedrag in dit leven, tot de eene of andere ſoort dezer Eilanden, door den Oceaen, overgevoerd. Onze Autheur, dit denkbeeld nader verklarende, toont, dat men den oorſprong van dit denkbeeld heeft te zoeken, in de gewoonten, den Godsdienst, en de wy-

Semler, nog aen, dat de wonderbare denkbeelden, welken zommige Christenen zich van ene Hellevaert des Heillands gevormd hebben, af te leiden zyn, uit dat ſlag van denkbeelden, die de eerſte uit het Joodendom bekeerde Christenen bezaten.

wyze van begraving der dooden by de Egyptenaren: doet verder zien, dat de Grieken het zelve van de Egyptenaren ontleend; en dat zo ook andere Volken, byzonder de Hebreeuwen, het zelve van de Egyptenaren overgenomen hebben.

De Eerwaerde *Baum* behandelt ieder dezer hoofdzaken met veel oplettendheid, en toont alleszins ene welwikkende oordeelkunde, in 't naſpooren van den zin der Dichterlyke uitdrukkingen der Bybelſchryveren, met betrekking tot dit onderwerp: van waer zyn Geſchrift verſcheiden aenmerkingen over deze en gene Bybelplaetzen behelst, die wel waerdig zyn, dat ze in overweging genomen worden. Men ſla: ten voorbeelde hier van, met opzicht tot het laetſte denkbeeld, nopens de *Eilanden der dooden*, het oog op 's Mans verklaring van *Job* XXIV. 18,19; welke plaets hy in dezervoege uitbreid en opheldert.

„ *Gezwind vaart deeze nu op het water*, te weten na de eilanden der dooden, (dat is eindelyk nu ſterft deeze zondaar:) *Nu word zyn erfdeel op aarde vervloekt* — de vloek treft het, de wind blaast zyne nalatenſchap als een hoop ſtof uit elkanderen, en verſtrooit die in korten tyd. Zo gebeurt het ten minſten menigmaal met de achtergelaatene ſchatten der zondaaren. —— *Hy keert zig niet op den weg der wynbergen*, te weten, terwyl hy op 't water vaart na de eilanden der dooden. Het vaartuig wend zig met hem niet de ſtraat op, waar men na de wynbergen vaart. *Keramim* betekent ook ollyfbergen, en ſtamt af van een woord, 't welk in het Arabisch beduid; met eenen edelen aart en voortreffelyken inborst begaaft te zyn. Hy vaart dan niet op na de gewesten, waar heerlyke plantaadſien van wyn-en ollyfboomen aangelegt zyn, niet na de lusthoven der zalige zielen. Maar hy word aan eenen anderen kant van het dooden eiland uitgezet, *waar droogte en zonnenhitte de ſneeuwwateren rooven; der helle hebben ze gezondigt*; ofte volgens de betere, door den latynſchen ouden vertaaler, bewaarde uitſpraak derzelfde hebreeuwſche letteren: *maar na dorheid en zonnenhitte vaart hy over van de ſneeuwwateren weg, en zyne zonde na het Ryk der dooden.* Het vaartuig zwenkt en ſlaat met hem den weg in na die yzlyke plaatzen, waar de boozen op woeste, dorre en van de zon verbrande kusten uitgezet worden; plaatzen, waar geen druppel waters te krygen is, hoe nodig om de tong in deze brandende hitte te verkoelen. De bronnen, die een eeuwige ſneeuw van de toppen der naby gelegen hooge bergen genoert, en zo

ver-

verfrisschende maakt, liggen op de gelukkige eilanden; maar van die voer hy weg, die ging de boot voorby, en zette hem hier aan de afgrysselyke gewesten uit. Zyne zonde vaart ook met hem over na het Ryk der dooden. Hy dacht, dat hem zyne zonden ongemoeid zouden laaten in den dood, gelyk te vooren in zyn leeven. Maar zy zullen hem in de gedaante van verscheurende wilde dieren achter na zwemmen, door de rivieren en zee der dooden; hem nog in het Ryk der Schimmen gaan opzoeken, aldaar vinden en verscheuren. Want de Hebreeuwen schetzen de zonde af, als haare eigen wreekster, en als een wild dier, 't geen den zondaar najaagt, en hem ten laatste verscheurt."

Op ene dergelyke wyze verklaart zyn Eerwaerde de taal van Zophar *Job* XI. 17, als zinspeelende op de eilanden der zaligen, Job toezeggende aldaer gelukkig te zullen zyn; wanneer hy betuigt: *Na den middag zal een gelukkige tyd opkomen: gy zult weg vliegen en worden als de morgenstond.* En zoo wil ook Zophar, zyns oordeels den zondaer de vreugden der andere waereld ontzeggen, als hy zig Job XX. 17, dus laet horen: *Hy zal nimmermeer in waterleidingen zien, beeken en stroomen van Dibs en melk vloeien*: dat is, nimmer zal hy de lusthoven van de Eilanden der zaligen mogen aenschouwen (*).

(*) Het door den Eerwaerden *Baum* bygebragte stemt grootlyks overeen met de denkwyze van den Hoogleeraer *Michaëlis*, wiens Schriften, als door hem gebruikt, ook in dit stuk aengehaeld worden. Zie hier des Hoogleeraers vertolking dezer tekften, zo als ze ons in de bekende Nederduitsche Overzetting voorkomen.

Job XXIV. 18, 19. Eindelyk vaert deeze nu schielyk de zee over, dan word zyn erfdeel op aerde vervloekt, en hy wend zig niet naer den weg der Paradyzen; maer naer dorre woestynen, en de brandende hitte der zonne, zeilt hy de bronnen, die het sneeuwwater voed, voorby, en zyne zonde vaert met hem in 't ryk der dooden.

Job XI. 17. Na eenen brandenden middag zal eene zalige onsterflykheid opdagen, gy zult uitzeilen, en den dageraed gelyk worden.

Job XX. 17. Zeer verre is hy, van de waterleidingen der in beeken verdeelde stroomen van melk en honing te zullen aenschouwen.

Schrif-

Schriftuurlyke Aanmerkingen, omtrent de tweeërl.e begrippen of 'er trappen van kleiner en grooter heerlykheid in de gezaligde kinderen Godts na dit leven plaats zullen hebben; dan of ze allen een gelyken trap van heerlykheid zullen bezitten. Door A. SLUYTER, *Lid van de Hervormde Gemeente te Amſterdam. Te Amſterdam by* A. J. v. Toll 1782. *In groot octavo* 60 *bladz.*

Rakende het vraegſtuk, of 'er trappen van heerlykheid in den toekomenden Gelukſtaet plaets zullen hebben, dan niet, voeden onze Godgeleerden verſchillende gedachten, en men kan zich, zonder enige onrechtzinnigheid, voor de ene of andere zyde verklaren. Onze Autheur is voor de ontkennende party; en hy grond zyne keuze voornaemlyk op de wederzydſche overeenkomst, die 'er is tusſchen het Werkverbond met Adam, en het Genadeverbond in Christus; uit kracht van welke hy beweert, dat 'er, zo in 't ene als in 't andere geval, ene gelyke toerekening plaets heeft; des alle ware geloovigen, die deel hebben aen 't Genade verbond, gelyklyk in denzelfden ſtaet van heerlykheid moeten deelen. Dit van onderſcheiden zyde aengedrongen hebbende, gaet hy verder na, de redenen, welken anderen voor het tegengeſtelde gevoelen bybrengen; mitsgaders de tegenwerpingen, inzonderheid ontleend uit deze en gene plaetzen der H. Schrift, die hun toeſchynen het denkbeeld van trappen in heerlykheid te begunſtigen. En hieruit maekt hy dan eindelyk zyn beſluit op ter bepalinge van de gegrondheid zyner keuze. —— Gemerkt 's Mans redeneering grootlyks ſteunt op ene Godgeleerde denkwyze over de Verbonden, waeromtrent de Godgeleerden het niet volkomen eens zyn, zo kan zyn Geſchrift niet wel ingang vinden, by hun, die daerin ene van hem verſchillende leiding van gedachten volgen. Voor 't overige verwachten wy, dat zyne beantwoording der redenen van party, en vooral zyne oplosſing der Schriftuurplaetzen, door dezelve aengevoerd, veelen niet bondig overtuigend, maer eer wat gedrongen, zal voorkomen: in welk geval zy, die 't met hem eens zyn nopens de Leer der Verbonden, niet veel moeite zullen hebben, om dezelve overeen te brengen, met hun denkbeeld van trappen van grooter en kleiner heerlykheid; vermids men, uit de overeenkomst der Verbonden, nog geene volkomen gelykheid in alle deelen, buiten tegenſpraek, kan afleiden. —— Intusſchen blyve het onderzoek van 't Stuk zelve den waerheidlievenden aenbevolen.

Be-

Beknopte Inleiding tot recht verſtand der Heilige Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments. Door A. LAMBRECHTS, *Predikant te Waverveen. Te Amſterdam by* J. Weſſing Wz. 1782. *Behalven de vooraffpraak* 105 *bladz. in gr. octavo.*

Met de afgifte van dit ſtukje doet de Eerwaerde *Lambrechts* velen een wezenlyken dienst, daer hy hun op ene beknopte manier het beloop van den inhoud der Bybelboeken ontvouwt; en de verdere des aengaende nutte kundigheden verleent: waer van de goede Gemeente, die niet geſchikt is, om breedvoerige en geleerde werken over dit onderwerp te doorbladeren, een leerzaem gebruik kan maken. —— Na enige voorafgaende algemene aenmerkingen over de Goddelyke Openbaring, gaet hy de Bybelboeken ſtuk voor ſtuk na, met aenwyzinge van derzelver ſchryveren, ſchryftyd, inhoud en oogmerk. Hier nevens geeft hy, zo met betrekking tot de Schriften des Ouden als die des Nieuwen Testaments, een kort berigt van derzelver byeenzameling en onderſcheiding van ettelyke Apocryphe Schriften, als mede van de tael in welken ze geſchreeven zyn. Dit leid hem voorts tot een aendrang van verpligting om de H. Schrift te lezen, 't welk hem dan ook gewag doet maken van de Overzettingen, en 't rechte gebruik der middelen om de Heilige Schriften wel te verſtaen; als mede van 't oogmerk dat men zich in derzelver beoefening heeft voor te ſtellen, om 'er het heilzaemſte vruchtgevolg in tyd en eeuwigheid van te erlangen. —— Zyn Eerwaerde heeft dit Geſchrift opgeſteld, by manier van Vragen en Antwoorden; dog de Antwoorden zyn zo ingerigt, dat ze gewoonlyk ene op zich zelve beſtaende ſtelling uitleveren; des het meerendeels, ook met ter zyde ſtellinge der Vragen, geleezen kunne worden.

Leerreden, uitgeſprooken in de Christelyke Vergadering der Collegianten te Rotterdam, op den Dank- Vast- en Bededag, 27 Feb. 1782. *Door* K. V. D. BOSCH. *Te Rotterdam, by* J. Burgvliet, *en* J. Lindenberg 1782. *Behalven de Voorrede en een Byvoegſel* 42 *bladz. in gr. octavo.*

Naer den inhoud der uitgekoozen textwoorden, Jac. V. 13*a*, *Is iemand onder u in lyden; dat hy bidde*, heeft de Heer

Heer *van den Bosch* deze Leerreden tweeledig gemaekt, ſtrekkende, in de eerſte plaets, om den Toehoorderen wat nader voor den geest te brengen, dat wy, als inwoonders van ons Vaderland, thans *in lyden zyn*, en vervolgens onze verplichting tot *bidden* daer op aen te dringen. Het eerſte gedeelte ontvouwt ons met klemmende tael den jammerlyken toeſtand van ons Gemeenebest, zoo als het zich ten dien dage aen ieder welmenenden vertoonde. —— Latere omſtandigheden, tusſchen het voordragen en het uitgeven dezer Leerreden voorgevallen, gaven den Redenaer wat gunſtiger vooruitzicht; 't welk hem bewoog om 'er in een Byvoegzel, aen deze Leerreden gehecht, gewag van te maken, doch het gevolg heeft dit vooruitzicht zoo niet begunſtigt, als men wel hoopte; des het 'er na genoeg nog even duister uitzie. —— Met den aenvang van het tweede Deel, doet hy zien, dat wy ten aenzien van 's Lands omſtandigheden, t' over ſtoffe hebben om te bidden, ſchoon 'er maer al te veel reden zyn, om te klagen over het verzuim van 't gebruik der menschlyke middelen ter onzer reddinge. Wel byzonder leidt de Redenaer zyne Toehoorders op tot het bezef van de noodzaeklykheid des gebeds, om ene nationale bekeering en vergeving van zonden; toonende wyders aen, de manier op welke men behoort te bidden, benevens de geſteldheden en handelingen, die zulk een Gebed vergezellen, of 'er op volgen moeten; welk alles de Heer *van den Bosch* met den ernſtigſten aendrang voordraegt. Liefde voor het Vaderland en Zugt voor den Godsdienst worden in deze Leerreden gelykerhand ten ſterkſte ingeboezemd.

Lyk- en Lofreden op den Weleerw. en zeer Gel. Heer J. v. IPEREN. *A. L. M. Ph. Dr. Lid van verſcheiden Genootſchappen en Predikant te Batavia, uitgeſproken door deszelfs Amptgenoot en Vriend* H. WACHTER. *Te Amſterdam by* J. Allart. *In groot octavo* 50 *bladz.*

Het byzondere der lotgevallen van den beroemden *v. Iperen* maekt natuurlyk zyn aendenken, boven dat van vele anderen, merkwaerdig; en 't kan dus niemand vreemd dunken, dat zyn Eerwaerde Amptgenoot, en hooggeſchatte Vriend, *Wachter*, hem met eene opzettelyke Lyk- en Lofreden heeft willen vereeren; daer hy, van wien, niet alleen de Bataviſche Gemeente, maer ook de geheele Indiſche Kerkſtaet, en die der Weteuſchappen aldaer, zich zo veel

veel nuts beloofde, na nog geen volkomen jaer te Batavia geweest te zyn, uit den Lande der Levenden is weggenomen. Zyn Eerwaerde geeft in dezelve eerst ene beknopte ſchets van 's Mans levensloop en ongunſtig lot als Predikant hier te Lande, ſchoon vermaerd als een Man van ene uitgebreide Studie, die deswegens in veeler hoogachting deelde; voorts van zyne neiging om het Predikampt in Oostindie waer te nemen, met zyne hier op volgende beroeping te Batavia, de aenvaerdiging van zynen dienst aldaer; en de aenvanglyke ſchikkingen door hem gemaekt, ter bevorderinge van nutte Wetenſchappen. Voorts maelt hy ons den Eerwaerden *van Iperen* in zyne uitmuntende hoedanigheden, zo ten aenzien van zyne Studie, als ten opzichte van zyn zedelyk character, plaetzende hem alleszins in een treffend licht: waerop hy ten laetſte zyne Lyk- en Lofrede met gepaste aenſpraken beſluit. De wyze, op welke de Eerwaerde *Wachter* dit alles uitvoert, is deftig en innemend, terwyl ze tevens toont, dat hy een Man is, die den Godsdienst en de Letteroefening ter harte neemt, 't welk ons een gunſtig vooruitzigt geeft, van zyne beloofde Verhandeling, of *Beſchouwing van den ſtaat van den Godsdienst en de Wetenſchappen op Batavia.*

Geneés- Natuur- en Huishoudkundig Kabinet. Tweede Deel. Te Leyden, by J. v. Tiffelen *en* B. Onnekink, 1781. *In gr. octavo.*

Wy hebben reeds meermaalen onze gedagten over de goede inrichting van dit ter bevordering der Geneés- en Natuur-kunde zeer nuttig Werk, en over de oordeelkundige keuze der Verhandelingen, welke daarin voorkomen, gezegd; en oordeelen het dus overtollig, om in den welverdienden Lof verder uit te weiden; te meer, daar het zelve de goedkeuring van des kundigen, al voor lang, heeft weg gedraagen.

De twee Stukjes, welke wy thans voor ons hebben, en welke met de vier voorgaanden, waar van wy reeds op zyn tyd verſlag gegeeven hebben, het *Tweede Deel* uitmaaken; handelen over verſcheiden nuttige en weetenswaardige Onderwerpen, waar van wy onzen Leezer ſlegts eenigen zullen bekend maaken.

De Heer VOEGEN VAN ENGELEN deelt, in de eerſte plaats, eene Waarneeming mede, wegens een zeer grooten en ſchielyk toeneemenden Kanker aan de Wang. — Verder die

die van den Heer *Bajon*, omtrent de Voortteeling, en Natuurlyke Historie der *Philanders*. —— Eene Waarneeming wegens een ſchielyken dood, veroorzaakt door den reuk van Slaapbollen. —— Proeven en Gedagten over den Invloed der Maan, en de uitwerkzels van het Maanlicht op de Planten en Dieren, door den Heer *Wilſon*. —— Waarneeming wegens het vuurvatten der Herſenen, van een Man die dronken geſtorven was, door den Heer *Noëll*. —— Hier op volgt een uittrekzel uit de Verhandeling van den Heer *Michell*, over het nut der Kraakbeenſneede der Schaambeenderen in moejelyke Verlosſingen; deeze met zo veel oordeel, onpartydigheid, en beleezenheid opgeſtelde Verhandeling, waardoor zig de Schryver de agting van alle des kundigen verworven heeft, behelst alles wat 'er tot hier toe over dit onderwerp geſchreeven is; en dus heeft de Heer VAN ENGELEN veelen zyner Leezeren eenen niet geringen dienst gedaan, met hun, den hoofdzaakelyken Inhoud daarvan mede te deelen. —— Vervolgens geeft de Heer *Brender à Brandis* eenige reekenkundige regelen op, om de verſchillende Meetſchaalen der Barometers met elkander te vergelyken. De Heer *Kasteleyn*, een beredeneerd Voorſchrift, ter bereiding van het *Sal de Saignette*. Wylen de Heer *van den Hespel*, Ontleedkundige Aanmerkingen over de geneezing van het afgehouwen Oor van *Malebus*. De Heer *Loef*, Waarneeming wegens een gezwel onder den Oxel, dat zeven- en veertig Jaaren gedragen was, en waaruit toen drie Steentjes ontlast wierden. De Heer *Bajon*, Waarneemingen ter opheldering van de Natuurlyke Historie van eenige viervoetige Dieren van *Guajana*; en eindelyk de Heer *Bruguieres*, eene Verhandeling over de Ammonshoorns.

Behalven deeze opgenoemde Onderwerpen, vind de Leezer, in deeze twee Stukken, nog verſcheide nieuwe Uitvindingen en Byzonderheden, die tot de Genees- Natuur- en Huishoudkunde betrekking hebben, en die wy hier met ſtilzwygen zullen voorby gaan: oordeelende het aangehaalde genoegzaam, om de weetlust der Leezeren op te wekken.

Inleiding tot de kennisſe der Natuurlyke Wysbegeerte, door J. ESDRÉ, *Mr. der vrye Konſten, Dr. in de Wysbegeerte, en Lid van het Utrechtſche Provinciaale Genootſchap van Konſten en Wetenſchappen. Eerſte Deel. Met nodige Afbeeldingen. Te Leyden, by* F. de Does Pz. 1782. *Behalven het Voorwerk* 511 *bladz. in gr. octavo.*

Aangezien de leerzaame *Catechismus der Natuur* van den Eerwaarden *Martinet*, volgens het welberaamde plan des geagten Schryvers, niet geſchikt was, ter ontvouwinge van de *Proefondervindelyke Natuurkunde*, zo heeft zyn Eerwaarde dikwerf de daar toe behoorende kundigheden min of meer moeten vooronderſtellen, of hy heeft ze hier en daar ſlegts eenigzins van ter zyde kunnen aanduiden. Dit moest uit eigen aart voor dezulken, die, door zyne inneemende manier van onderwyzen, opgeleid worden om verder te denken, wel eens eenige duisterheid baaren, of de nieuwsgierigheid, om 'er iets meer en grondiger van te weeten, gaande maaken. Den zodanigen nu te gemoet te komen, en behulpzaam te zyn, is het oogmerk van den kundigen Wysgeer *Esdré*, in het opſtellen van dit Geſchrift; bedoelende tevens den onervarenen maar weetgierigen in 't algemeen nuttig te zyn, door de eerſte gronden der Proefondervindelyke Natuurkunde, op eene ligt bevatbaare wyze, voor te ſtellen.

Het eerſte Deel, ter proeve van goedkeuringe afgegeeven, met oogmerk om de onderneeming, zo ze begunſtigd worde, met yver voort te zetten, bepaalt zig tot de algemeene kennis der ſtoflyke Zelfſtandigheden, met derzelver eigenſchappen en hoedanigheden. De Heer *Esdré* geeft vooraf eene verklaaring van 't geen men door eene *ſtoflyke Zelfſtandigheid* te verſtaan hebbe, toont hoe we hier van *kennis en bewustheid* verkrygen; en handelt verder over de *verſchillende ſtaaten* of *gedaanten*, in welke de ſtof ons voorkomt. Op dit voorſtel volgt wyders eene byzonderer ontvouwing van de *algemeene Eigenſchappen* der Lichaamen, dat is, van zodanigen, die aan alle Lichaamen, zonder onderſcheid, altoos en in alle omſtandigheden eigen zyn; die tot de zes volgenden gebragt worden: *Uitgebreidheid*, *Vastheid*, *Deelbaarheid*, *Vormbaarheid*, *Beweegbaarheid* en *Logheid* of *Werkloosheid*. En deeze twee laatstgemelden leiden den Autheur voorts tot de verklaaring van de *Beweeging in 't algemeen*, en 't geen daaromtrent

omtrent opmerking vordert. Na 't afhandelen hier van komt natuurlyk in overweeging, de *Samenhang* van de ſtofdeelen der Lichaamen, uit kragt van welken zy indiervoege ſamenhangen, dat ze een geheelen klomp vormen, mitsgaders de oorzaak waaruit zulks plaats heeft; 't welk den Heer *Fsdré* verder de Leer der *Aantrekking-* en *Wegſtootende* Kragt doet verklaaren. Het gewaagen hiervan brengt hem nog, tot eene afzonderlyke melding van de aantrekkende en wegſtootende kragt van de *Magneet* of *Zeilſteen;* met byvoeging van etlyke aanmerkingen over deszelfs andere byzondere eigenſchappen, en kunſtryke bewerkingen daaromtrent. De ontvouwing der aantrekkende en wegſtootende kragt baant eindelyk den Autheur den weg, tot het nagaan van de *Zwaartekragt* of de *Zwaarte*; met overweeging van 't geen daartoe betrekking heeft; waarmede dit Deel beſlooten wordt. —— Wat het overige van des Autheurs plan betreft, hy tekent het zelve indeezervoege af.

„ Ik heb my voorgeſteld in de volgende Deelen de naarvolgende zaken te verhandelen; in de eerſte plaats, namenlyk, over de beweging der Lichaamen te ſpreken; zo wel met betrekking tot de oorzaken, die dezelve in werking brengen, als ten aanzien van de verſchillende omſtandigheden, in welke de beweging geboren, en de gewrogten daaruit voortgebragt kunnen worden. —— Ten tweden, welke regels de werkende vermogens, en de krachten daaruit voortvloeijende, het zy ſchuine, regtſtreekſche, of wel door zekere werktuigen geſchiedende, onveranderlyk volgen moeten. —— Ten derden, welke de aart en byzondere werkingen, en de beweging der vloeibare Zelfſtandigheden zyn; zo wel van de zodánige, die niet, als die ál tot de veerkrachtige vloeiſtoffen behoren. Eindelyk, zal ik het onderwys laten gaan over den aart van het Vuur, zo wel van het gemene Zonne- als van 't Elektrikaal-Vuur, gelyk ook over de hoedanigheid van het Licht, en 't gebruik dat men van 't zelve heeft weten te maken, door middel van geſlepen Glazen en Spiegels, die de konst heeft weten aan de hand te geven."

Het naar dit Plan aangevangen Werk is ingerigt, by manier van onderhoudende Geſprekken, tuſſchen twee Perſoonen, waar van de een voorkomt als een Meester in de Proefondervindelyke Natuurkunde, en de ander als een Leerling; en wel als zodanig een Leerling, die, ſchoon weinig of niets over dit ſtuk geleezen hebbende, egter, tot

ryper jaaren gekomen, met een welwikkend oordeel in ſtaat is het aan hem voorgeſtelde na te gaan, en daarop zyne verdere leergierige vraagen en bedenkingen te gronden, om door den Meester nadere onderrigting te erlangen. De Heer *Esdré* houdt deeze vooronderſtelling beſtendig in 't oog; ſchikt naar dezelve het beloop zyner Geſprekken, en behandelt uit dien hoofde alle de onderwerpen op zodanig eene wyze, dat zyne manier van voordraagen haare gevalligheid hebbe, en gereedlyk te volgen zy, voor allen die van een leergierigen aart en middelbaare vatbaarheid zyn. Langs dien weg vervalt hy niet te laag, noch klimt te hoog. 't Geen de Leerling voordraagt is, naar deszelfs kundigheden, wel bedagt, en geeft eene natuurlyke aanleiding tot eene ſteeds voortgaande ontvouwing, die de Meester met de vereischte klaarheid verleent; terwyl hy ook nu en dan zyn onderwys, by gelegenheid van 't een of ander voorſtel, door invallende ter ſnede komende aanmerkingen, verlevendigt en veraangenaamt; leidende tevens zynen Leerling hier en daar op, tot een eerbiedig bezef van den aanbiddelyken Schepper en Albeſtierder der Natuure, wiens voortreffelyke Eigenſchappen zig hier in zo luisterryk vertoonen. ——— Een dusdanig Werk, eigenaartig geſchikt, om gepaard te worden met het bovengenoemde Werk van den Eerwaarden *Martinet*, kan zekerlyk van eene uitgebreide nuttigheid weezen, en de reeds aangewende poogingen van den Heer *Esdré* verdienen alleszins aanmoediging, ter voltooijinge van zynen begonnen arbeid. Wy hebben, om te beter berigt van het plan, en de manier van uitvoering, te geeven, ons wat te lang moeten ophouden, om nog een uitvoerig ſtaal uit het Werk zelve voor te draagen; een volgend Deel, hoopen wy, zal 'er ons wel dra beter gelegenheid toe verleenen. Zie hier ondertuſſchen, om egter nog iets by te brengen, hoe de Meester des Leerlings denkbeeld, nopens de *Logheid* of *Werkloosheid* der Lichaamen opheldert; 't welk wy te eerder verkiezen, om dat wy meermaals beſpeurd hebben, dat veelen zig van deeze Eigenſchap, (die van meer dan ééne zyde van weezenlyk gewigt is,) bezwaarlyk een regtmaatig denkbeeld ſchynen te vormen.

De Leerling begrypt gereedlyk, dat een Lichaam, ſtel een pak goederen, op eene zekere plaats nedergelegd, altoos op diezelfde plaats zal blyven liggen, zo het niet door de eene of andere oorzaak verplaatst worde. Hy heeft ook wel beſpeurd, dat 'er, om het zelve te verplaatzen, eene zekere maat van kragt vereischt wordt, grooter, by voorbeeld,

beeld, naar gerade der zwaarte van 't bovengeſtelde pak. Daar benevens heeft hy wel ondervonden, dat een Lichaam, als het in beweeging was, eene kragt of wederſtand tegen zyne kragt oefende, als hy het wilde tegenhouden; gelyk een rollende bal tegen den voet opſtuit, als men dien daar mede keeren wil; en dat wel, indien de Bal van eenige zwaarte zy, en met eenige ſnelheid loope, op zodanig eene wyze, dat men een gevoel van deszelfs kragt of wederſtand merkelyk gewaar worde. ——— Op deeze kundigheden gaat de Meester voort, en 't geſprek vervolgt op deeze wyze.

„ M. Wel nu, dat gene 't welk men ondervind, in het tegenhouden van een in beweging zynde Lichaam is het, 't welk in de Natuurkunde *Wederſtand* (*reſiſtentia*) genaamd word. ——— Uit dit alles kan dan gemaklyk worden opgemaakt, dat een Lichaam, in rust zynde, altyd een wederſtand zal bieden aan dat vermogen, het welk het zelve in beweging tragt te brengen; en, aan den anderen kant, dat een Lichaam in beweging zynde, insgelyks een wederſtand zal oeffenen tegens zulk een kracht, die het zelve uit de beweging tot rust tragt te brengen; weshalven het ſchynt, als of een Lichaam onwillig zy, (om het zo uit te drukken,) om uit dien ſtaat, in welken het zich dadelyk bevind, tot een anderen gebragt te worden; namenlyk van beweging tot de rust, en wederom van deze laatſte tot de eerſte. ——— Deze Hoedanigheid van alle ſtoffelyke dingen word door de Natuurkundigen omſchreven als, *eene ingelyfde Neiging, om altyd in dien ſtaat, waarin ze zig bevinden, te volharden, of daarin ongeſtoord te blyven.* Deze natuurlyke neiging nu, zyn dezelve gewoon door de benoeming van *Logheid* of *Werkeloosheid* uit te drukken. ——— Eindlyk moet uit het tot dus verre verklaarde volgen, dat de wederſtand, dien het Lichaam aan de oorzaak bied, om het uit zynen ſtaat waar in het zich bevind, 't zy van rust of beweging, te doen verwisſelen, eigenlyk een uitwerkzel moet zyn van die ingelyfde neiging, anders gezegd, van deszelfs *Logheid* of *Werkeloosheid.*

L. Ik begryp zeer klaar, wat men door de bovengemelde Eigenſchap te verſtaan heeft. Zo ik meene, doet dezelve zich nooit aan ons op, dan door den Wederſtand, welken de Lichaamen aan ons doen gewaar worden; het zy wy dezelve uit de rust tot de beweging, of uit dezen laatſten

ſtaat tot den eerſten doen overgaan. ——— Maar, ik heb' eene bedenking omtrent de benaming van *Werkeloosheid*.

M. Welke?

L. Een wederſtand kan niet geoeffend worden, volgens myne gedagten, zonder kracht; en deze moet voortſpruiten uit eene inwendige Werkzaamheid. ——— By voorbeeld; de wederſtand, welken ik gevoele, wanneer een Lichaam door my uit de rust tot de beweging gebragt word.

M. Indien men dit wilde ſtellen, dan zou men aan een ſtoflyk ding groter volmaaktheden moeten toekennen, dan het waarlyk bezit.

L. Hoe zo?

M. Om dat als dan een ſtoflyk ding met eigen kracht, of, laat ik klaarder ſpreken, met een inwendig grondbeginzel van werken zou moeten begaafd zyn, eveneens als wy weten, dat de Geestelyke Zelfſtandigheden werken: wanneer nu een Lichaam op een gelyke wyze konde werkzaam wezen, zou het zeker ongerymd zyn aan het zelve een Werkeloosheid toe te ſchryven. ——— Maar niets, 't welk eenige zweem naar zodanige bekwaamheid heeft, word in de Lichaamen ontdekt, enkel als ſtoflyke Wezens beſchouwd. ——— Men bevind wel dat een Lichaam tegens een werkend vermogen inwerkt, doch geenzins uit kracht van een zekeren *Wil*, hoedanig wy weten, dat een onſtoffelyk ding, by voorbeeld, onze Ziel, doet. ——— Een Lichaam werkt, om zo te ſpreken, onverſchillig, en in een eigenlyken zin is het zelve niet werkzaam, maar volſtrekt lydelyk; 't geen niet gepaard kan gaan met den aart van een Wezen, 't welk, uit een inwendig beginzel van werken, werkzaam is.

Een Lichaam blyft liggen op de plaats daar men het gelegd heeft, en het kan zich uit eigen kracht geenzins uit deze plaats bewegen; indien het dan in beweging word bevonden, zo moet allerzekerst zyn, dat het dezelve heeft verkregen door eene uitwendige oorzaak. ——— Ik zie een Bal niet voortrollen, noch eenig konſtig gemaakt Beeld over een tafel in 't ronde bewegen, of eenige andere aartige bewegingen van een Dier naarbootzen, of ik beſluite op een gewisſen grond van waarheid, dat 'er iemand geweest zy, welke de oorzaak van zodanige beweging is, of onmiddelyk door een ſlag of ſtoot, of door eenig konſtig uitgedagt ſamenſtel van Raderwerk, enz. Zie ik wyders het Lichaam, na verloop van eenigen tyd, in rust komen, zo beſluit ik

wy-

wederom, op gelyke gronden, dat deze verandering van ſtaat veroorzaakt zy door uitwendige oorzaken; 't zy door het vermogen van iemand die het zelve tegenhoud, of ook door den wederſtand van de Lucht, in welke wy leven; of eindelyk door de wryving of ſchuring van het zelve op het vlak, waarop het Lichaam zich beweegt, enz. alle welke vertragende oorzaken aan de beweging van een Lichaam ik, in 't vervolg, met u hope van wat nader by te beſchouwen.

Uit al het gene tot hiertoe bygebragt is, moet dan volgen, dat een Lichaam even zo min in ſtaat zy, uit eigen kracht zich van beweging tot rust te brengen, als het onvermogend is om uit de rust in beweging te komen. Uit deze waarheid vloeit dan onwederſpreeklyk voort, dat een Lichaam, in rust zynde, indien het zelve door geen uitwendige oorzaak aan 't bewegen gebragt word, in eeuwigheid zou moeten rusten: en wederom, wanneer het zelve eenmaal de beweging gegeven is, en door één of meerder uitwendige oorzaken daarin niet verhinderd of vertraagd wierd, zou het zelve mede eeuwig in die beweging moeten volharden; waaruit dan eindelyk dit beſluit te recht moet worden afgeleid, dat een Lichaam een volſtrekt lydelyke Zelfſtandigheid is.

L. Gewis is dit waarheid ten aanzien van een Lichaam, 't welk in den ſtaat van rust is; maar....

M. Als een Lichaam in beweging is, blyft het ook lydelyk en werkeloos, met betrekking tot eigen kracht om te bewegen.

L. Dat is de Vraag. Ik kan u wel toeſtemmen, dat de bovengemelde oorzaken de beweging van een Lichaam wel kunnen vertragen, en eindelyk het zelve tot rust doen komen; maar ik kan niet zien, dat hieruit zoude moeten volgen, als of het Lichaam, door eigen kracht, die beweging niet zoude voortzetten. —— Een Kaatsbal, door my weggeſlagen, heeft door myn toedoen zyne beweging wel verkregen, maar, na het oogenblik, dat ik denzelven in beweging heb gebragt, gaat hy, die beweging behoudende, daarmede voort; zonder dat dezelve van buiten eenige hulp ſchynt nodig te hebben, om zyne beweging te agtervolgen. Doet de Bal deze agtervolgende beweging dan niet uit eigen kracht?

M. Neen, zeker niet; de Bal volhard wel te bewegen, na het tydſtip, dat gy den zelven in beweging gebragt hebt, zonder uwe verdere hulp daartoe nodig te hebben;

maar die gegeven beweging, die kracht denzelven door u medegedeeld, dryft hem voort, na het eerste oogenblik, dat de beweging heeft aangevangen. Deze medegedeelde beweging nu is een gewrogt van uwen Wil geenzins van den Bal, en blyft de voortdryvende oorzaak, gedurende al den tyd van de beweging, in welken de Bal van de eene tot de andere plaats overgebragt word. —— Is nu de beweging iet, 't welk in een Lichaam altyd door een uitwendige oorzaak moet voortgebragt worden; hoe is het dan mogelyk, dat het zelve, in beweging gebragt zynde, uit eigen kracht die beweging zou agtervolgen? Het zal immers even onbekwaam hier toe zyn, als het onvermogend is zich zelven in beweging te brengen. Ik besluit derhalven op een onwederspreeklyken grond, dat een in beweging zynde Lichaam geenzins aantoont, dat het zelve die beweging uit eigen kracht verrigte; maar alleen, en ook niets meer, dat het zelve bekwaam of vatbaar voor de beweging is, of dat een Lichaam beweegbaarheid in zich bezit.

L. Nu helderen zich myne denkbeelden op, en ik begryp het bewys. —— De Beweging in een Lichaam is een ontleend gewrogt van de bewegende oorzaak; deze, in het Lichaam ingeplant zynde, blyft, en doet het Lichaam voortgaan, zo lang geen uitwendige oorzaak voor handen is, welke deze ingedrukte beweging vernietigt of doet ophouden; weshalve ik nu klaar bezeffe, dat een Lichaam altyd lydelyk moet zyn, in welk opzicht men het zelve ook nemen mag."

Gy maakt dan, vervolgt de Meester, geen zwarigheid meer om aan een Lichaam een *Logheid* of *Werkloosheid* toe te schryven; en hy bedient zig daar op van deeze kundigheid, om den Leerling ten bondigste in te scherpen, hoe ongegrond en volstrekt onbestaanbaar het gevoelen van *Epicurus* zy, nopens eene beweeging der Stoffe van Eeuwigheid, zonder eenige uitwendige beweegende oorzaak.

Al-

Algemeene Eigenſchappen van de Electriciteit, onderrichting van de Werktuigen, en het nemen van Proeven in dezelve, door J. CUTHBERTSON, *Optisch, Phyſisch- en Mathematisch Inſtrumentmaaker te Amſterdam. Tweede Deel. Te Amſterdam, by* P. Hayman, 1782. *Behalven de Voorreden* 305 *bladz. in octavo.*

Dit tweede Deel behelscht weder, even als 't voorige (*), een aantal van nieuwe Electriſche proefneemingen, met aanwyzinge hoe men dezelven in 't werk hebbe te ſtellen, en welke verſchynzelen der Electriciteit door dezelven vertoond worden; mitsgaders eene verdere verklaaring van de daar toe vereischte Werktuigen; welk een en ander door de daar toe behoorende Plaaten opgehelderd wordt. Hierby komt nog eene nieuw opgegeeven Proefneeming van den Heer *W. v. Barneveld*, ſtrekkende om de nuttigheid der afleidinge van het Onweder ten zigtbaarſte te vertoonen, met door kunstbewerking duidelyk te doen zien, welke verwoesting de Donder, in zynen voortgang, veroorzaakt; en hoe zulks, door middel van een geſchikten Afleider, voorgekomen kunne worden. Laatstlyk behelst dit Stukje ook nog een Catalogus der Electriſche Werktuigen en andere Inſtrumenten, die by den Heer *Cuthbertſon* gemaakt en verkogt worden; met melding van derzelver prys, en aanduiding der plaatzen, waarmen in dit Geſchrift het gebruik der genoemde Electriſche Werktuigen verklaard kan vinden. De Liefhebbers hebben in dit alles eene gereede handleiding, die hun in veele gevallen dienſtig kan weezen.

(*) *Hedend. Vaderl. Letteroef.* V. D. bl. 581.

Verzameling van de Conſtitutien der vereenigde onafhanglyke Staaten van Amerika, benevens de Acte van Onafhanglijkheid, enz. Volgens de oorſpronglijke uitgaave van het Congres uit het Engelsch vertaald. Tweede Stuk. Te Dordrecht, by F. Wanner, 1782. *Behalven de Opdracht* 253 *bladz. in gr. octavo.*

Met de afgifte van dit tweede Stuk deezer Verzameling, welker bedoelde en nuttigheid wy onlangs aan-

geduid hebben (*), en waar in onze Landsgenooten, zints het laatere voorgevallen tusſchen onzen Staat en het Amerikaanſche Congres natuurlyk nog meer belang ſtellen, wordt dit Werkje, met opzigt tot de dertien vereenigde Staaten, voltrokken. Het behelst de toen overige Conſtitutien van *Nieuw-Hampshire*, *Maſſachuſetts*, *Rhode-Eiland*, *Connecticut*, *Nieuw-York*, *Zuid-Karolina* en *Georgie*. Daarby komen de nieuwere Artykelen van Confederatie en eeuwige Unie, door de dertien Staaten finaalyk geratificeerd en bevestigd, op den eerſten Maart 1781. Wyders het Tractaat van Vriendſchap en Koophandel, als mede het Tractaat van proviſioneele en defenſive Alliantie der dertien vereenigde Staaten met Frankryk, beiden gedagtekend, zes February 1778. —— Alle deeze Conſtitutien ademen eenpaarig, ſchoon, hier en daar, onderſcheiden, naar de verſchillendheid der Gewesten, eene vuurige zugt voor de Vryheid, en het beſtendig welweezen der Ingezetenen; terwyl ze zig allen met den naauwſten band onderling vereenigen, om den welſtand van het onafhanglyke Gemeenebest, zo veel Menſchen mogelyk is, onwankelbaar te vestigen. Derzelver Staatkundige Opſtellers, begrypende, dat zy zo wel zorg hadden te draagen voor de Godsdienſtige als voor de Burgerlyke Vryheid; dat de eene zo wel als de andere in dit Gemeenebest, zou men gegrond op deszelfs bloei hoopen, gehandhaafd moest worden, houden dit Stuk gemeenlyk wel zeer ernſtig in 't oog. Bovenal ſtraalt dit door in de Conſtitutie van *Zuid-Karolina* (†); welker 38ſte Afdeeling ten deezen opzigte zo aanmerkelyk is, dat wy dezelve onzen Leezeren, zo ver ze dit onderwerp betreft, nog onder 't oog zullen brengen. In dit Artikel wordt vastgeſteld:

„ Dat alle Perſoonen en Godsdienſtige Genootſchappen, die erkennen, eenen God, een' toekoomenden ſtaat van ſtraffen en belooningen, en dat God in 't openbaar moet ge-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 607.

(†) In het eerſte Stukje was reeds eene Conſtitutie van *Zuid-Karolina*, gedagtekend 26 Maart 1776, geplaatst; doch deeze was ſlegts temporeel, geſchikt naar den toenmaaligen ſtand van zaaken; daar men nog hoopte op eene bevrediging met Groot-Brittanje; dan, de Staatkundige band tusſchen Groot-Brittanje en de Volkplantingen ontbonden zynde, vorderden die omſtandigheden eene nadere Conſtitutie; welke vastgeſteld is 19 Maart 1778.

gediend worden, alleen zullen toegelaaten zyn: door kragt deezer Conſtitutie zal men den Christelijken Proteſtantſchen Godsdienst houden, den bepaalden vastgeſtelden Godsdienst van dezen Staat te zyn. Alle Christen-Proteſtanten in dezen Staat, van wat benaaming die zijn, zig vredig en getrouw gedraagende, zullen allen dezelfde Godsdienſtige en burgerlijke vrijheden genieten. Om dit gewenschte einde, zonder benadeeling van den Godsdienſtigen eigendom der Christelijke genootſchappen, alreede door de Wet, ter zaake van Godsdienstoeffening, een lighaam uitmaakende, te bereiken: en om het ten eenemaal in de magt van alle andere Proteſtantſche Christen-genootſchappen te ſtellen, het zij die zig alrede hebben te zamen gevoegd, of zig nog zullen te zamen voegen, op dat zij dergelijk wettig lighaam uitmaaken, wordt hier vastgeſteld, bepaald en verklaard; dat de reſpective genootſchappen, de Engelſche Kerk toegedaan, en die zig reeds in dezen Staat, om Godsdienſtige bijeenkomſten te houden, gevestigd hebben, als zoodanige zullen volharden, en haar godsdienſtigen eigendom, dien zy bezitten, behouden. Wanneer vyftien of meerder Mansperſoonen, niet onder de twintig jaaren, den Christelijken Proteſtantſchen Godsdienst belijdende, overeenkoomen, om zig in een genootſchap te begeeven, ten einde den Godsdienst te oeffenen, zullen zij, (op voorwaarde hierna genoemd) hier bij vastgeſteld zijn een Kerk uit te maaken, en door de Wet erkend en geagt worden, van den vastgeſtelden Godsdienst van dezen Staat te zijn; en, op een verzoekſchrift aan de Wetgeevende magt, zullen zij Regt hebben, een lighaam uit te maaken en alle deszelfs voorregten te genieten. Dat ieder zoodanig genootſchap van Christenen zig zelven een naam zal geeven, bij welken naam zij zullen bekend ſtaan, bij en door de Wet genoemd worden; en alle de genen, die zig bij hun voegen, om den Godsdienst met hun te verrigten, zullen geagt worden, tot het dus genaamd genootſchap te behooren. Edog, dat, voor de vaſtſtelling en inlijving van de reſpective genootſchappen, wat naam die draagen mogen, op dat zij hier toe wettig regt verkrijgen, ieder genootſchap, hiertoe verzoek doende, zal gehouden zijn, toe te ſtemmen, en in een boek te onderſchrijven de vyf volgende Artykelen, zonder het welk geen bijeenkomst, ofte vereeniging van lieden, op voorwendſel van Godsdienstoeffening, regt tot inlijving zal ontvangen.

of

of kan geagt worden een vastgeſtelde Kerk in dezen Staat te zijn.

1. Dat 'er is een eeuwige God, een toekoomende ſtaat van belooning en ſtraffe.

2. Dat God in het openbaar moet gedient worden.

3. Dat de Christelijke Godsdienst de waare is.

4. Dat de Heilige Schriften, zoo van het Oude als Nieuwe Testament, van Godlijke ingeevinge zijn, en den regel van geloof en leven uitmaaken.

5. Dat het wettig is, en de pligt van ieder mensch, wanneer het gouvernement hem daartoe zal roepen, getuigenis der waarheid te geeven.

„ Dat het aan ieder inwoonder van dezen Staat, wanneer hij zal geroepen worden, God tot getuigenis der waarheid aan te roepen, geoorloofd zal zijn, zulks te verrigten, gelijk als dat best met de voorſchriften van zijn geweeten zal overeenkomen. Dat het volk van dezen Staat voor nu en altijd geregtigd is hun eigen Leeraaren en Herders te kiezen. En op dat de Staat ten zelven tijd genoegzaame zekerheid kan hebben, van de goede uitoeffening van het herdersampt, door hun die als Kerkelijken zullen worden toegelaaten; zoo zal niemand als Dienaar van een vastgeſtelde Kerk mogen dienen, die door de meerderheid van dat genootſchap, waarvoor hij dienen zal, verkooren is, of wel door perſoonen door die meerderheid aangeſteld, om hunne Kerk met een' Leeraar te voorzien, ten zij die verkooren en aangeſtelde Dienaar de ondergeſchreeven verklaaring, boven en behalven die der genoemde artijkelen, zal gedaan en geteekend hebben; te weeten:

„ Dat hij, door Gods genade, voorneemens is, het volk zijner zorgen aanbevolen, uit de Heilige Schriften te onderwijzen, en niets te leeren (als ware het ter eeuwiger Zaligheid noodig) dan het geen hij ten volle overtuigd zal zijn, dat uit de Heilige Schriften wettig afgeleid, en uit dezelve kan beweezen worden; dat hij, zo in het openbaar als in het bijzonder, zoo wel gezonden als zieken, die zijner zorgen zijn toevertrouwd, naar bevind van zaaken, en naar de gelegenheid zig zal opdoen, getrouwelijk zal vermaanen: dat hij naarſtig in den gebede en het leezen der Heilige Schriften zal zijn, en in die ſtudiën, die de kennis derzelven zullen bevorderen. Dat hij met alle naarſtigheid en zig zelv' en zijn huisgezin zal beſtuuren en gedraagen, overeenkomſtig de Leer van Christus; dat hij,

hij, zoo veel in hem is, zig zelv' en hun zal bekwaamen om heilige voorbeelden en ſchetſen te zijn voor de kudde van Christus; dat hij, zoo veel in hem is, rust, vrede en liefde zal handhaaven en bevorderen onder alle menſchen, maar voornaamenlijk onder hun, die aan zijne zorgen zijn of nog zullen worden toevertrouwd.

„ Niemand zal eenige Godsdienſtige bijeenkomſte ontrusten, of moeite aandoen; nog zal ook niemand eenige ergerlijke, kwaadaartige taal of ſcheldnaamen tegen eenige Kerk mogen gebruiken, dewijl dit de zekere weg ter ontrusting van vrede, en eene hindernis ter bekeering van iemand tot de waarheid, is, door hem in te wikkelen, in twisten, moeijelijkheden en ongenoegen, die de belijderen, gelyk ook de belijdenis, die zij anders mogten toegebragt worden te omhelzen, in haat brengen."

Beſchouwing der Maatſchappy en Zeden in Frankryk, Zwitzerland, Duitschland en Italie, doorvlogten met voorvallen, eenige uitſteekende Characters betreffende. Door J. MOORE, *M. D. Naar den derden Druk, uit het Engelsch vertaald. VIIde Deel. Te Amſterdam, by* Yntema *en* Tieboel, 1782. *In gr.* 8vo. 178 *bladz. Behalven den Inhoud der Brieven van alle de Deelen.*

Wy voegen ons by het aantal der Leezeren deezer leerzaam vermaakende Reisbeſchryvende Brieven, die zich beklaagen, met de afgifte van dit Deeltje, het laatſte in handen gekreegen te hebben. By de Uitgave van elk Deeltje hebben wy greetig de gelegenheid waargenomen, om 'er iets uit te ontleenen, 't welk, in veelerlei opzigten, MOORE's denk- en ſchryfwyze ontdekt, en toont hoe zeer een Werk van deezen aart diene om de Menschkunde, die zo gewigtige als aangenaame oefening voor den geest, te bevorderen. Wat wy, tot lof des Schryvers, nu en dan vermeldden, is bekragtigt door de algemeene goedkeuring, welke dit Werk heeft weggedraagen, en by ieder Deeltje in grootte en ſterkte toenam. Heeft ons aanpryzen iets mogen helpen, het ſchenkt ons voldoening, te ondervinden, dat niemand zich des beklaage; dewyl de waar aan het monſter, gelyk men ſpreekt, gelyk was.

De Heer MOORE, dien wy in 't voorgaande Deeltje te *Napels* lieten, vervolgt, in het tegenwoordige, 't verſlag van 't voornaamſte daar te zien, zet zyne reis voort, door

Ti-

Tivoli, *Florence*, *Milaan*, *Turin*, *Geneve*, en geeft in zynen laatſten Brieve, uit *Parys* gedagtekend, zeer leezenswaardige aanmerkingen over het Buitenlandsch Reizen; zeer eigenaartig hier mede zyn Werk beſluitende. —— Veel al bepaalden zich onze opgaven tot voornaame Standspersoonen, thans zullen wy, uit den grooten voorraad van mededeelenswaardige ſtukken, iets van een geheel anderen aart kiezen: en zyne beſchryving van den Staat des Gemeenen Volks, en in 't byzonder de Boeren in *Italie*, plaats geeven. Wy verkiezen dit te meer, om dat hy van de Reizigers in 't algemeen verſchilt, en, naar gewoonte, zyn berigt, doorvlegt met aanmerkingen, die opheldernd en leerzaam zyn.

„ Thans," dus luidt zyne taal, „ van de *Adriatiſche* tot de *Middellandſche Zee* gereisd, en een groot gedeelte van *Italie* doorgetrokken hebbende, moet ik bekennen, dat ik my, op eene aangenaame wyze, te leur geſteld zie in den ſtaat van het armſte gedeelte der Inwoonderen min elendig te vinden, dan ik my, uit de berigten van eenige Reizigers, verbeeldde, denzelven te zullen aantreffen; en ik mag 'er, met even veel waarheid, byvoegen, dat, ſchoon ik zo veel armoede niet gezien heb, als men my had doen verwagten, ik nogthans veel meer armoede dan elende zag. Het uiterſte van behoefte is hier met minder jammer gepaard dan in veele andere Landen.

„ Dit moet deels toegeſchreeven worden aan de zagtheid der Lugtſtreeke, en de vrugtbaarheid des Gronds, deels aan de vreedzaame, Godsdienſtige en vergenoegde geaartheid des Volks. De elenden, welke het armſte gedeelte des Menschdoms van de koude lydt, zyn misſchien grooter dan die uit eenige andere oorzaak, welke ook, ontſtaan. Doch in *Italie* beveiligt de zagtheid der Lugtſtreeke hun negen maanden van het jaar voor die ongemakken. Indien zy zo veel houts kunnen vergaderen als noodig is om behoorelyk vuur te maaken, geduurende de drie overige maanden, indien zy een ruwe py zich ten dekzel kunnen verzorgen, hebben zy weinig voor de Koude te vreezen. De zodanigen, die geen werk kunnen krygen, 't geen dikwyls het géval is in dit Land, en zelfs zy, die niet verkiezen te werken, 't welk het geval is van veelen, de geheele wereld door, ontvangen geregelden onderſtand van dit of dat Klooster; hier mede, benevens het weinige, 't geen zy, op eene andere wyze, verzamelen, leeven zy, in een Land, waar de leevensmiddelen overvloedig goedkoop zyn, naar

hun

hun eigen gevoelen, met meer genoegen, dan of zy een ruimer voorraad verkreegen hadden door zwaaren lichaamsarbeid. Terwyl in *Groot-Brittanje*, *Duitschland* en andere *Noordſche Gewesten*, de Armen geen keuze hebben of ze willen werken dan niet; want laaten zy de handen werkloos, zy vinden zich blootgeſteld aan jammeren, veel ondraaglyker dan de hardſte lichaams-arbeid den grootſten luiaard kan weezen; zy worden teffens aangetast door de opeengehoopte ſmerten van Honger en Koude; en, indien zy ooit genoegzaam credit hadden om eene kleine ſchuld te maaken, loopen zy ſteeds gevaar van met het ſlegtſte geboefte in eene gevangenis gezet te worden. —— Ten opzigte van de laagſte ſoort van Ambagtslieden en Daglooners in dit Land, hun Daggeld is zeker niet groot, en zy toonen zich niet genegen door uitſteekende vlytbetooning alles te winnen wat zy kunnen; doch, 't geen zy verdienen, wordt nooit in onmaatigheid verkwist, maar in 't huisgezin wel te raade gehouden tot het koopen van noodwendigheden en verkwikkingen des leevens.

„ De *Italiaanen* zyn de bedryfloosſte lieden der Wereld, terwyl zy in de velden wandelen, of zich in de ſchaduw van 't geboomte nederzetten, ſchynen zy de helderheid en koesterende warmte hunner Lugtſtreeke te genieten, met eene maate van wellustige inwilliging, hun byzonder eigen. Zonder ooit uit te ſpatten tot de veel onderwindende buitenſpoorigheden der *Engelſchen*, zonder de lustige leevendigheid der *Franſchen* te betoonen, of de koele bedaardheid der *Duitſchers* te volgen, beſpeurt men in de *Italiaanen* eene ſoort van bedaarde aandoenelykheid voor elk genot, 't welk zich aanbiedt, waardoor zy misſchien eene grooter maate van geluk genieten dan een der opgemelde Volken.

„ De veelvuldige Ommegangen en Godsdienst-plegtigheden dienen, behalven dat zy hun vermaaken en ſtigten, om hun tyd aan te vullen, en die verveeling en zedeloosheden te voorkomen, die anderzins veelligt armoede en ledigheid vergezellen. 't Is noodzaaklyk tot de rust en 't geluk van alle Maatſchappyen, dat het Volk bezigheid hebbe. Eenige Staatkundigen verbeelden zich, dat zy al hun tyd moeten beſteeden in winstaanbrengende bezigheid. Anderen denken, dat, ſchoon de rykdommen van den Staat niet vermeerderd worden, nogthans het algemeen geluk, een veel aangelegener voorwerp, bevorderd wordt, door de bezigheden der vlytbetooning te paaren met een groot deel van zulke bygeloovige plegtigheden, als de hoop op het toe-

toekomende in de menigte ontvonkt, zonder de tegenwoordige goedwilligheid te verzwakken. Dan, niemand kan twyfelen, of in Landen, waar het vlytig werken, uit welk eene oorzaak ook, geene plaats hebbe, Ommegangen, en andere Plegtigheden, van denzelfden aart, ſtrekken om het Gemeen van ondeugden te rugge te houden, en, bygevolge, eenige der onheilen van Ledigheid te weeren.

„ De Boeren deezes Lands zyn onbetwistbaar in een ongelukkiger ſtaat, dan een welgeplaatst hart hun zou toewenſchen. Maar is dit, *Engeland* en *Zwitzerland* uitgezonderd, niet het geval van alle Boeren, door geheel *Europa*? In alle Landen, door my gezien, of, van welken ik verhaalen geleezen heb (*), zyn de Huisliedeu, waarſchynlyk, het deugdzaamst, en zeker het nuttigst deel der Maatſchappye, wier vlyt en arbeid de rest onderhoudt, en in welken de weezenlyke ſterkte van den Staat gelegen is, door een allerongelukkigſte ſchikking, de armſten en meest verdrukten. Dan, ſchoon de *Italiaanſche Boeren* geenzins in den ruimen en onafhanglyken ſtaat der *Zwitzerſche* en *Engelſche Landlieden* leeven, zyn ze, egter, niet onderhevig aan dezelfde onderdrukkingen als die in *Duitschland*, noch zo arm als die in *Frankryk*.

„Een groot gedeelte der Landeryen in *Italie* behoort aan de Kloosters. Ik heb waargenomen, en uit anderen, die de beste gelegenheden hadden om des kundig te weezen, met volle verzekering verſtaan, dat de Boeren, die Landen van de Kloosters hebben, gelukkiger zyn en gemaklyker leeven, dan die ze van veelen uit den Adel gebruiken. De inkomſten der Kloosters worden doorgaans wel beſtuurd, en nooit verkwist door de dwaasheid, of buitenſpoorigheid, van eenige der Leden: gevolglyk vindt de Broederſchap zich nooit geplaagd door lastigvallende en dreigende Schuldeiſchers, die zomtyds byzondere Perſoonen aandryven om van hunne Landgebruikers te plukken, 't geen zy noodig hebben tot goedmaaking der ſchulden, door eigene overdaad en weelde zich op den halze gelaaden. —— Een Klooster kan geen aanſpooring hebben tot ſtrenge en drukkende afknevelingen, behalven enkele gierigheid; eene drift, welke nooit

(*) De Vertaaler heeft deeze Brieven met geene Aantekeningen voorzien; dan wy kunnen niet nalaaten hier op te merken, dat de Heer MOORE; *Holland* niet moet doorgereisd, of daar van egte verhaalen geleezen hebben.

nooit tot zulk een hoogte opklimt, in een Genootschap waar de inkomsten gemeen zyn, als in het hart van een byzonder Persoon, die alleen de vrugten van zyne eigene onderdrukking beoogt in te zamelen.

„ De Vertelzeltjes, die de *Protestantsche Landen* rondgaan, wegens de schandelyke overdaad der Monniken, en de weelderige wyze waar op zy in hunne Kloosters leeven, zyn zeker, welk een grond van waarheid zy voorheen ook mogen gehad hebben, tegenwoordig, voor een groot gedeelte, geheel onwaar. —— Ik herinner my hier, dat, toen ik in de *Grande Chartreuse*, niet verre van *Grenoble*, was, aan welk Klooster een groote streek Lands behoort, my verhaald wierd, en, 't geen ik zag, bevestigde dit verhaal, dat deeze Monniken zagte en edelmoedige Landheeren waren, dat alle de Boeren, rondsomme, hunne Landhoevenaaren benydden, wegens de behandeling, welke zy ontvingen, en de gemaklyker voorwaarden, op welke zy hunne Landeryen hadden. —— Uit de nafpeuringen, door my in *Frankryk*, *Italie* en *Duitschland* gedaan, hou ik my verzekerd, dat dit doorgaans het geval is met de Boeren, die Klooster-landen bewoonen; en zeer dikwyls, heeft men my berigt, dat zy, behalven de mindere lasten, welke zy opbrengen, in hunne Landheeren genegene Vrienden en Beschermers vinden, die hun in ziekte bezoeken, in verlegenheden troosten, en, in veelerlei opzigten, nuttig zyn voor hunne Huisgezinnen.

„ Tot dus verre heb ik gesprooken van de Boeren, behoorende tot de Kloosters; maar ik geloof, dat ik deeze aanmerking mag uitstrekken tot de Bruikers der Kerklyken in 't algemeen, schoon zy dikwyls afgemaald worden als trotscher en verdrukkender Heeren, dan eenig ander foort van lieden; een aangewreeve blaam, die te gemaklyker geloof heeft kunnen vinden, dewyl voorbeelden van wreedheid en verdrukking in Kerklyken meer treffen en grooter verontwaardiging verwekken, dan dezelfde maate van boosheid in anderen; zy verwekken te grooter verontwaardiging, naardemaal zy den Kerklyken minder voegen; en zy treffen te meer, wanneer ze voorvallen, om dat ze zeldzaamer gebeuren. —— De heerschzugt der Pausen, eenige eeuwen geleden, toen het Hof van *Rome* ten hoogsten toppunt was gestreegen; de onbepaalde invloed en magt, die byzondere Kerklyke Persoonen in *Engeland* en *Frankryk* verkreegen, hadt denzelfden invloed op hunne characters en daaden, als Eerzugt en Magt doorgaans op de Men-

ſchen hebben; die maakten hun onbeſchoft, ongevoelig en vervolgzugtig. Nogthans zal het niet zwaar vallen, voor ieder wreed en dwingelandsch Paus, in de Geſchiedenis vermeld, twee of drie *Romeinſche Keizers* te noemen, die hun in allerlei ſoort van ſnoodheid overtroffen. Ook hebben *Engeland* en *Frankryk* eerſte Staatsdienaaren gehad met alle de Ondeugden, zonder de bekwaamheden van eenen WOLSEY en RICHELIEU.

„ Zy, die uitvaaren tegen de boosheid der Geestlyken, ſchynen het voor eene toegeſtaane zaak te houden, dat deeze Menſchen de berokkeners waren van de ſchriklykſte voorbeelden der Vervolging, Slachting en Dwinglandy over de Geweetens der Menſchen, die de bladeren der Jaarboeken ſchandvlekken; nogthans waren PHILIPS DE II, CAREL DE IX en HENDRIK DE VIII, geen Kerklyken; en de grillige dwinglandy van HENDRIK, de dolle woede van CAREL, en de onaflaatende wreedheid van PHILIPS, ſchynen hervoortgekomen uit de perſoonlyke characters deezer Monarchen, of veeleer in hun verwekt te zyn, door 't geen zy hun Staatkundig belang waanden, dan door de inboezemingen hunner Geestlykheid."

Hier op geeft MOORE rede van de Armoede der Onderdaanen in den Kerklyken Staat, —— en verdeedigt, in 't voorby gaan de Geestlyken over 't algemeen, tegen het ſchempen der zodanigen, die gaarne voor eerſte Vernuften doorgaan, en ſchynen te beweeren als of 'er in den aart des Kerklyken beroeps iets lag opgeſlooten, ſtrekkende om de Menſchen trots en verdrukkend te maaken. ——— De Roomſche Geestlykheid ſpreekt hy vry van het Ongeloof en Slempery hun zo dikwyls aangewreeven. En eindelyk weder tot de Boeren van *Italie* keerende, laat hy volgen. „ Zy worden door hunne Geestlyke Heeren, over elke weezenlyke of ingebeelde belediging niet geſlaagen, gelyk die in *Duitschland* door hunne Meesters. Hunne Kinderen worden niet van hun afgeſcheurd, om opgeofferd te worden aan de pragt, gierigheid, of eerzugt van een willekeurigen Bevelhebber: en zy zelve niet geprest om al hun leeven den kryg te volgen.

„ In *Engeland* en *Frankryk* neemt het Volk belang in alle geſchillen, welke de Natie betreffen, en merkt de zaak huns Lands, of van hun Vorst, aan, als hun eigene zaak; zy treeden vrywillig in den Krygsdienst, en vegten met vuur voor de eer des Lands of des Konings, hun dierbaar. Deeze denkbeelden ſtellen hun in ſtaat om duizend zwaarig-

he-

heden zonder morren te ondergaan, en zy gevoelen de aandoeningen van gelukzaligheid te midden van arbeid, gebrek en gevaar. Doch in *Duitschland*, waar de driften geſmoord zyn, en de Mensch in een werktuig veranderd is, eer men hem voor een goed Soldaat houdt, waar zyn bloed door den Prins aan den hoogſten bieder verkogt wordt, waar hy geen geſchil heeft met den vyand, en geen verbintenis aan den Monarch, voor wien hy vegt, is het blootſtaan, om tot zulk een krygsdienst genoodzaakt te worden, een der ſchroomlykſte van alle rampen. Nogthans maakt een Regiment van zulke gedwonge Soldaaten, in ſchitterenden uniform gekleed, en tot den wapenſchouw netjes opgeſchikt, onder het gebrom van 't krygsmuzyk en het zwaaijen der ontrolde vaandelen, een veel luisterryker vertoon dan een hoop Boeren met hunne Vrouwen en Kinderen op een Heiligen dag. Maar, indien wy in 't hart konden zien van elk in 't byzonder, zouden wy in de eerstgemelden niets vinden dan vrees voor ſtraffe, haat tegen hunne Officieren, onderling wantrouwen, en een leeven, alleen ondersteund, door de hoop van eens te deſerteeren: terwyl de harten der laatstgenoemden vervuld zyn met alle de aandoeningen der Menschlykheid, niet geſtoord door vrees of knaaging."

Geographiſche Uitſpanningen voor Neerlands Jeugd. Dienende, om hen, op eene zo aangename als gemakkelyke wyze, de Landen van Europa *in 't algemeen, en dat van* hun eigen Vaderland *in 't byzonder, te leren kennen. Volgens den laatſten Hoogduitſchen Druk vertaalt, en met eenige Verbeteringen en Aanmerkingen voorzien. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten. *Behalven het Voorwerk, en de Vraagkaartjes*, 125 *bladz. in octavo.*

Op een aantal van 75 Vraagkaartjes, of afzonderlyke Papieren, welken, met betrekking tot de Landen van Europa, (zynde ieder Papier tot een byzonder onderwerp betrekkelyk,) eenige Vraagen behelzen, vindt men in dit geſchrift de gepaste Antwoorden. De Vraagen zyn in eene geregelde orde voorgeſteld, en de Antwoorden voldoen, zo in beknoptheid als duidelykheid; des het een en 't ander zeer wel geſchikt zy, om de Jeugd op te leiden, tot een regtmaatige bevatting van 't algemeene beloop deezer Geographiſche kundigheden, dat haar kan aanmoedigen, om 'er verdere voortgangen in te maaken; door zig vervolgens, met die verkreegen kundigheden, op eene uitgebreider oefening toe te leggen. —— Men heeft dit Stukje met

den naam van *Geographiſche Uitſpanningen* benoemd, om dat het byzonder geſchikt is tot een ſoort van Spel of Uitſpanning voor Kinderen, en ook voor zulken, die reeds eenigzins geoefend zyn; waar van de manier op deeze wyze beſchreeven wordt.

„ Is 'er een Gezelſchap van jonge Lieden, die lust hebben zich te vermaken, zo geeft men elk zoo veel Kaartjes, [van de bovengemelde Vraagkaartjes,] als hy gelieft aantenemen; men betaalt voor elk Kaartje eenig Geld, dat in de algemeene Kas word weggelegd. ——— Dan hangt men tegen de Noordzyde van het Vertrek een afgezette Landkaart van Europa, en wel zo, dat zy van all' de Speelgenoten kan worden ingezien. Een der genen, die mede ſpeelt, neemt het Boekje, waarin de Vragen zyn opgelost: (en met deeze aangenaame bezigheid konnen zelfs Ouders en Leermeesters zich onledig houden.) Hy vraage aan een iegelyken der Speelgenoten het Nummer der Kaart, en lette naauwkeurig op de beantwoording der Vrage. Die geene nu, welke eene vraag doet, ziet terſtond op de Landkaart, welke aan den muur hangt, om de ligging des Lands of der Stad, waarnaar gevraagd is, zich te kunnen voorſtellen. Die gene, welke de Vraag niet kan beantwoorden, laat zulks voor den genen, die op hem volgt, overig; deeze haar ook niet konnende beantwoorden, laat hy dezelve ook overig voor den op hem volgenden, tot dat 'er een van het Gezelſchap dezelve beantwoord; dog deeze behaalt van hun, die ze niet konde beantwoorden, een Prys. Hy, die promptlyk het laatſte de Vraag van het Kaartje beantwoord, verkrygt uit de Kas den hoogſten Prys, en zo naar evenredigheid de anderen."

Aangezien de wyze, op welke de Vraagen en Antwoorden, als bovengemeld, ingerigt zyn, waardoor de Kinderen ook zigzelven kunnen oefenen, en allengskens bekwaamer maaken, om de daarin voorgeſtelde kundigheden uit te breiden, en in hunne eigene bewoordingen, voor de vuist, voor te draagen; zo heeft dit ſpel zyne gevalligheid, en 't kan van een wezenlyk nut zyn. Dit is inzonderheid 'er van te wagten, wanneer een bekwaam Onderwyzer zig 'er zo van weet te bedienen, dat hy de Leer- en Eerzugt der Kinderen ſteeds verſtandig opwekke en werkzaam houde: waar toe deeze manier van uitſpannende onderwyzing zeer wel ingerigt is. ——— Indien het blyke dat deeze ſoort van behandeling der Geographie een algemeenen toeval vinde, heeft men vervolgens een opſtel van die zelfde natuur, met betrekking tot het rechte gebruik der Globe, en met opzigt tot de drie overige Waereldddeelen te verwagten.

Over

Over de Akademiſche Studie en het Akademiſche Leven. Door J. CH. KÖNIG, *Leeraar der Wysgeerte en beſchaavende weetenſchappen te Buchsweiler in den Elſas. Eerſte Deel. Uit het Hoogd. vertaald, door* J. V. MANEN A. Z. *Lid van het Genootſchap* Kunst wordt door arbeid verkreegen, *te Leyden, en* Volmaakter door den tyd *te Utrecht. Te Utrecht by* H. v. Otterloo, 1782. *Behalven het Voorwerk* 230 *bladz. in gr. octavo.*

Niet ten onregte draagt dit Geſchrift op den tytel ook de benaaming van *een Leerboek voor Jongelingen, die zig naar de Akademie willen begeeven, en die zich daar reeds bevinden*: als zynde byzonder tot dienst van dezulken geſchikt. Maar, by verdere uitbreiding, ziende op het nuttige gebruik dat 'er van gemaakt kan worden, mag men het ook wel noemen, een Handboek voor Ouders, Voogden en dergelyken, die Jongelingen voor de Akademie ſchikken, en eenig opzigt op derzelver Akademisch Leven hebben; dewyl het verſcheiden aanmerkingen en onderrigtingen behelst, die den zodanigen in het vormen of het toeſtaan der keuze van ſtudeeren, en het beſtieren zulker Jongelingen, op veelerleie wyze „te ſtade kunnen komen. De Autheur heeft dit eerſte Deel tweeledig opgeſteld. Het eerſte Lid is betrekkelyk tot het geen in agt genomen dient te worden, door hen, die zig tot de Academiſche ſtudie ſchikken; en het laatſte ſtrekt om hun leſſen aan de hand te geeven, nopens het gedrag, dat zy op de Academie te leiden hebben; met trouwhartige waarſchouwingen tegen de verleidingen, waar tegen zy op hunne hoede behooren te wezen. En hieraan is, by gelegenheid, dat het laatſte Hoofdſtuk der tweede Afdeelinge gaat, over de gewoone ligtvaardigheid der Akademiſche Jeugd, ten opzigte van den Godsdienst en de Deugdzaamheid, nog gehegt, eene treffende Verhandeling over de voordeelen eener vroegrydige deugdzaamheid, getrokken uit de Redevoeringen van den Heer BLUM.

Jongelingen leeren hier wat inderdaad ſtudeeren zy; welke vermogens daartoe vereiſcht worden; hoe zy zig zelven kunnen toetzen, en met bedaardheid overweegen, wat het in hebbe, zig tot de eene of andere Faculteit, het zy de Godgeleerdheid, de Regtsgeleerdheid, de Geneeskunde, of de Wysbegeerte te bepaalen. En zy, wien de beſtiering der Jeugd is aanbevolen, vinden hier in eene handleiding, van welke zy in hunne beſchikking over de Jeugd mede een nuttig gebruik kunnen maaken. Tuſſchen beiden komen ook gegronde bedenkingen, over het gebruik en misbruik van de zoogenaamde *Stipendia* of *Beurzen* voor de ſtudeerende Jeugd, die niet alleen van de Jeugd, maar ook van de zodaanigen, dien de toezegging en uitdeeling van dezelven toevertrouwd is, wel ernſtig in opmerking genomen mogen worden. En even zo is 't geſteld met de

verdere aanmerkingen, over de voorbereidende oefeningen der Jongelingen; en 't geen voorts hunne daadlyke ſchikking, om de Akademiſche ſtudie te aanvaarden en te voltrekken, betreft. Wyders zyn de leſſen, ten aanzien van het Akademiſche leven, zelve ook allen van dien aart, dat ze der ſtudeerende Jeugd niet te nadruklyk ingeſcherpt kunnen worden; weshalven ze insgelyks de overweging der Ouderen enz. wel waardig zyn, om 'er zig met oordeel van te kunnen bedienen, ten einde der Jeugd zodanige kundigheden desaangaande in te boezemen, en die met omzigtigheid 'er dermaate in te prenten, dat men grond hebbe, om 'er de heilzaamſte vrugten van te verwagten. ——— Dit Geſchrift is dus, in zyne ſoort, en Jongen en Ouden, als nuttig aan te pryzen; en men zal het, met te meer genoegen doorbladeren, om dat de agtenswaardige *König* het zelve gewoonlyk in een gemeenzaamen ſtyl geſchreeven heeft. Hy bedient zig daarin nu eens van Brieven, dan van Zamenſpraaken, dan van vriendelyke onderrigtingen en ernſtige waarſchouwingen, en vlegt hier en daar, op een gepaste wyze, tusſchen zyne eigene voorſtellingen, die van vroegere en laatere Schryvers, welken eene vry algemeene goedkeuring weggedraagen hebben: welk een en ander de leezing over dit onderwerp, des te gevalliger maakt.

Het Spectatoriaal Toneel. Tweede Deel. Te Utrecht by B. Wild. 1782. *Behalven het Voorwerk* 263 *bladz.*

Naa de inrichting en het hoofdbedoelde deezer Verzamelinge van Tooneelſtukken, waarvan wy voor eenigen tyd gewag gemaakt hebben (*), behelst dit tweede Deel een aantal van vyf ſtukken, welken gevoeglyk tot Naſpellen kunnen dienen; en van zodanigen aart zyn, dat ze hunne gevalligheid en nut hebben. De *zwaarmoedige Engelschman* of de *weldenkende Dwaas*, is een ſchatryk Heer, dien 't leeven verveelt, om dat hy zig geene vergenoeging weet te bezorgen; en die intusſchen ook wederhouden wordt, om zig het leeven te beneemen, deels doordien hy zigzelven niet voldoen kan over de wyze hoe, en deels door tusſchenkomende ontmoetingen. Het beloop van dit ſpel valt, door zyne mymeringen en buitenſpoorigheden, grootlyks in 't grappige; doch daar hy met de uitkomst, door zynen rykdom, een ongelukkig Huisgezin redt, en twee gelieven gelukkig maakt, 't welk hem ook weder met het leeven bevredigt, leert hy ons hoe 't beste gebruik van den rykdom beſtaa, in 't oefenen van weldaadigheid. ——— *Charlot* of de *Gravin de Givrij* levert ons, ten aanzien van 't hoofdzaaklyke, een zeer groot contrast, tusſchen twee Kinderen; een Zoon der Gravinne, en een Zoon der Minne, aan wiens zorge de Gravin

(*) *Zie Alg. Vad. Lett.* II. D. bl. 622.

vin haar jonggebooren Kind had aanbevoolen; en 't blykt ten laatſte dat hier eene verwiſſeling der Kinderen plaats had, zynde de gewaande Zoon der Gravinne weezenlyk die der Minne, en zo ook in 't tegengeſtelde. Dit doet de Gravin haar vergryp bezeffen, van haaren geheiligden pligt veronagtzaamd te hebben, door haar kind, buiten noodzaak, aan eene vreemde toe te betrouwen. Had zy zig recht Moederlyk gedraagen, zo zou die verwiſſeling geen plaats gehad hebben; en 't is met rede bedenkelyk, of zulks niet meermaals geſchiede. — Men ontdekt tevens in dit ſpel, hoe de hooger ſtaat van den zogenoemden *Marquis* tot zyn bederf geſtrekt hebbe; terwyl *Charlot*, in laager rang opgevoed, zig zyner Geboorte waardig gedroeg; ter leeringe voor de Jeugd, om zig niet dwaaslyk te verheffen op hun hooger rang; waartegen ook de Ouders niet te zeer op hunne hoede kunnen zyn. De ontknooping maakt dit ſtuk te treffender, om dat men nu begrypt, hoe de Minne, die het geheim niet heeft durven openbaaren, zig dermaate verpynigd heeft, over 't verkeerd gedrag van den gewaanden *Marquis*; en tevens daarby bezeft, wat 'er omgegaan zy in 't hart van *Julia*; daar de Graavin haar met haaren Zoon wilde verbinden; en zy deeze verbindtenis niet wel konde afſlaan, ſchoon ze van den *Marquis* afkeerig ware, en *Charlot* een genegen hart toedroege. Welk eene heuchelyke ontdekking is hier voor *Julia*! —— Een derde ſpel, de *Ongeduldige* getyteld, ſchetst ons het voor eenen anderen laſtig, en voor zigzelven zeer ongemaklyk, character van een ongeduldig mensch. —— En het hieraan volgende Stuk, *Narciſſus* of de *Verliefde op zigzelven* geheeten, maalt ons het dwaaze van de buitenſpoorige Eigenliefde, wel byzonder van een verwyfden Knaap, die met zyn eigen ſchoonheid en tooizel veel opheeft. —— Hierby komt ten laatſte de *Medevryer in ſchyn*; welk Blyſpel ons een voorbeeld van zuivere belanglooze Min, op den ſcherpſten toets gebragt, aan de hand geeft. —— Ieder deezer ſpellen is, in zyne ſoort, naar den aart van 't onderwerp, wel behandeld; zo ten aanzien van de daad zelve als van de characters, en 't geen verder tot het Tooneelmaatige in Naſpellen gemeenlyk vereischt wordt.

Geſchiedenis van KAREL FERDINER, *door* J. J. DUSCH. *Schryver van de Zedelyke Brieven ter verbeteringe van 't Hart. Uit het Hoogduitsch vertaald. Vyfde Deel. Te Amſteldam, by* M. Schalekamp, 1781. *In gr. octavo* 296 *bladz.*

Het geen deezen Roman by uitſtek onderſcheidt is, gelyk we reeds een en anderwerf aangeduid hebben, dat de Heer *Dusch* niet zo zeer op het wonderbaare, als wel op het ge-

woone beloop des menschlyken leevens, het oog gevestigd houdt; en van daar gemeenlyk, het zy in het deugdzaame of ondeugende, de natuurlyke werking der menschlyke hartstogten gadeslaat; van waar zyne voorstellingswyze recht leerzaam genoemd moge worden; het welk ons deezen Roman te meer onder de nuttigen doet tellen. —— Wy hebben tot nog, naar ons genoegen, geen staal hier van kunnen mededeelen, om dat de gevallen gemeenlyk zo in elkander gewikkeld zyn, dat wy geen geval, als op zigzelve staande, voldoende hebben kunnen voordraagen: dan thans hier toe gelegenheid hebbende, zullen wy 'er gebruik van maaken, om den Leezer, buiten de algemeene aanpryzing, een voorbeeld van die natuur onder 't oog te brengen. Het ontvouwt ons, in de geschiedenis van *Van der Werff*, *Griffenstein* en *Benning*, (alvoorens bekend als braave en eerlyke Lieden,) den trapswyzen voortgang van het kwaad, wanneer de mensch eene verkeerde neiging, in haare eerste beginzelen, niet kragtig tegenstaat.

„ *Van der Werff*, een halve Avanturier, dien het geluk zoo schielyk niet dienen wilde, als hy wel wenschte, had in *Koppenhagen* verscheiden middelen en ontwerpen te vergeefsch beproefd. Hy was een verstandig kaerel, die zich met de teeken-, en plaatsnyderskunst geneerde, doch daar door, ten minsten op geene eerlyke wyze, tot dat vermogen komen kon, als zyn begeeren was. Het toeval, welk meestal de eerste aanleiding geeft tot het doen van uitvindingen, en mogelyk menigvuldiger tot kwaade, dan tot goede, gaf ook *Van der Werff* gelegenheid om zyne kunst op eene zeer byzondere, nog onschuldige, wyze te beproeven. Het is dubbel der moeite waardig, om op de kleinste ongewigtigste omstandigheden agt te geven! Uit derzelver verband met het volgende ziet men doorgaans den mensch van trap tot trap dat geen worden, welk hy eindelyk is.

Eene banknoot, die men aangenomen had te betaalen, bragt *Van der Werff* in de gedagten, om in zyne ledige uuren te beproeven, hoe ver hy die zou kunnen nagraveeren. De proef, mogelyk juist niet de eerste, gelukte volkomen; en zyne vreugde over zyn goed succes was in den beginne zyne geheele belooning. De vonk, die in een hoek ligt te glimmen, wordt eenmaal door het toeval, dat iemand daar op trapt, uitgedoofd, en daar tegen door een ánder toeval tienmaal aangestookt, zoo dat zy zich verspreid en het huis in brand zet. Dit laatste gebeurde *Van der Werff*. Hy werdt met *Griffenstein* bekend, die de buitengewoone bekwaamheid bezat, om iedere hand tot de uiterste naauwkeurigheid na te schryven. Dezen legt hy, zonder eenig oogmerk, enkel als een proef zyner konst, de afdruk van zyn plaat voor, en deze schryft, als om den eerprys, wie van hun in zyne byzondere tak de grootste meester ware, met gelyke naauwkeurigheid eene egte banknoot na, met den naam

daar

daar onder. De een bewondert den ander, en dat was het al. *Griffenſtein* verbrandt die proef, en vergeet het geheele voorval, maar *Van der Werff* niet. Het verdriet, dat zyne kunst hem niet beter konde doen leeven, als hy wel wenschte, en de daaruit voortvloeiende begeerte om ſpoedig ryk te worden, terwyl hy maar geduurig op zyn luimen lag, om gelegenheid daar toe te krygen, hield hem aan dit middel, als het beste, om zynen wensch te bevredigen. Hy denkt ſteeds aan den inval; doch werd aanvanglyk nog door het gevoel van eerlykheid, mogelyk ook voornamelyk door vrees, te rug gehouden. Doch door geduurig overleggen wordt men allengskens met de voorſtelling van Doodſtraffen gemeenzaam; en de dief, die voorheen geen gerichtsplaats zonder te zidderen voorby ging, begraaft eindelyk zyn geſtolen goed onder de galg.

Van der Werff maakt zyn gevaarlyk ontwerp aan zyn Vriend bekend. Eerst bedektelyk, van verre, al ſchertſende; vervolgens met zoo veel ernst, als zyne veiligheid toelaat; eindelyk, terwyl hy *Griffenſtein's* verbindtenis met eene jonge Dame, *Clara* geheeten, wist, bediende hy zich van de zwakke zyde van den man, zyne liefde, namelyk; doch hy was nog niet over te haalen.

Griffenſtein had in dien tyd eene zoo zekere toezegging eener voordeelige bediening, die wel haast vacant wierd, dat hy alle zyne vooruitzichten daarop gebouwd, zyne toekomſtige inrichtingen reeds grootendeels gemaakt, en al te voorbaarig eene redelyke ſomme gelds opgenomen had. Tegen alle verwachting werd deze bediening aan een ander gegeven. Zyne droefheid over zyn mislukte hoop, de zorg wegens zyne ſchulden, het verdriet van in zyn volgenden Brief aan zyne Bruid zyne vorige berigten te wederſpreken, en daardoor alle goede vooruitzichten voor haar en zichzelven verydeld te zien, bragten hem tot eene mismoedigheid, die niet verre af was van vertwyffeling. Deze ongelukkige oogenblikken neemt *Van der Werff* waar; om hem alle verdere hoop als onwaarſchynlyk voor te ſtellen, en door deze toenemende vertwyffeling aan den eenen, en verhitte begeerte en liefde aan den anderen kant, zyn ontwerp met meer indruk aan te bevelen. Kortom, de ongelukkige man laat zich in deze omſtandigheden bepraaten, en men begint, echter niet zonder zidderen, in het klein. Dewyl dergelyke bedriegeryen niet zoo ligt ontdekt worden, heeft de ſchuldige, by de vertraaging der ſtraf, tyd om meer met de vrees vertrouwd te worden, en dezelve eindelyk te vergeten. *Griffenſtein* werd van tyd tot tyd ſtoutmoediger, en ſtrooit, om der waereld de oogen te verblinden, het gerucht van eene groote winst uit, die hem uit de Utrechtſche Lotery was te beurt gevallen.

Intuſſchen begrepen zy beiden zeer wel, dat zy in *Flensburg*, waar zy thans waren, niet lang veilig konden weezen, en beſloten naar *Amſterdam* te gaan. *Griffenſtein* reisde voor uit, om

om eindelyk zyn huwelyk met *Clara* te voltrekken, en *Van der Werff* zou hem op zekeren bepaalden tyd volgen. Naauwlyks was de eerſte agt dagen in *Hamburg* geweest, of 'er liep reeds in *Flensburg* een gerugt van valſche banknoten, die in zwang waren. *Benning*, eerst een oud teder Vriend van *Griffenſtein*, en naderhand ook van *Van der Werff*, berigt dit den laatſten toevallig, en deze neemt oogenblikkyk het beſluit, om het gevaar voor te komen. Hy reist dus met *Benning*, die door zyn Vriend op de Bruiloft genoodigd was, maar door zeker toeval eerst een dag of twee laater kwam, den volgenden dag naar *Hamburg*.

Benning, die noch deel in de zaak had, noch 'er iets van wist, giste mogelyk, uit de vergelyking van het ſpoedig vertrek van *Van der Werff* met het gerugt, en den brief, dien hy hem bevolen hadt ten ſpoedigſten aan zyn Vriend te overhandigen, den aart en de waarheid der zaak. Hy komt juist op den dag van de Bruiloft, bezorgt den brief aan zyn Vriend, en deze ontkomt gelukkig het gevaar. Intuſſchen ziet *Benning* de kortlings gehuwde *Clara*; hy ziet ze niet, of bemint haar, en grondt op de vlucht van zyn Vriend, die waarſchynlyk nimmer te rug zou komen, alle hoop van een gelukkig gevolg, waarmede zich een onbezonnen minnaar zoo gaarne en ligtlyk weet te vleien. Daardoor geeft hy zyne onſtuimige hartstogten hoe langs hoe meer toe; en dezen vonden door de tedere liefde, die hy in *Clara* voor haaren man beſpeurd had, verſcheidene merkelyke zwaarigheden; maar werden ook des te ſterker verhit en aangekweekt.

Terwyl nu zyne Vriendſchap met *Griffenſtein* hem aan *Clara* had aanbevolen, vond hy niet raadzaam het gebeim te ontdekken; maar komt op de gedagte, om de rol van Vriend voort te ſpeelen, en neemt vooreerst op zich, om, als de Vriend van haar en *Griffenſtein*, hunne correspondentie veilig te maaken, met voornemen, om eens te zien, wat de tyd by *Clara* ten zynen voordeele zou uitwerken. De tyd verydelt alle hoop; hy vindt *Clara* veel eer, op het verzoek van haar Man, ten vollen bepaald, om hem te volgen. *Benning* raadt dit af; bemerkt dat zyn raad mishaagt; en biedt zich tot geleider aan, om haar op de reis te vergezellen. Dit plan was gegrond op de hoop, dat hy uit den tyd en vertrouwde Vriendſchap, welke zulk eene reis voortbragt, alle voordeelen zou trekken, die maar mogelyk waren, en dat hy in alle gevallen *Clara* een geheel anderen weg zou brengen, dan naar *Amſterdam*. Maar ook in deeze hoop bedroog hy zich; zoo om dat *Clara* het gezelſchap van een Mansperſoon, die zyne liefde al te dikwils verraaden had, onbetaamlyk vond; als ook om dat haar Neef *Eduards* haar van niemand anders wilde laaten brengen, dan door hem zelven.

Wat

Wat was 'er nu voor een minnaar nog overig, die begon te twyffelen aan eene goede uitkomst, en die den band, welke hem aan *Clara* verbond, te vast had ſaam getrokken, om denzelven weder te breken? Half gereed, om in allen gevalle zyn Vriend liever op te offeren, dan te zien, dat zyne beminde hem voor altoos ontrukt wierd, ſchryft hy naar *Koppenhage*, om eene openbaare order en volmagt, om *Griffenſtein* en *Van der Werf*, welke hy verzekerde op het ſpoor te hebben, te laten aanhouden, waar hy ze mogt vinden. Hy verkrygt de verzogte volmagt, reist, voor het vertrek van *Clara*, naar *Amſterdam*, en lokt *Griffenſtein* uit een plaats, waar het den Verrader moeilyk, of wel onmogelyk, geweest zou zyn, om zich van zyn perſoon te verzekeren, naar *Osnabrug*. *Griffenſtein*, die, volgens zynen laatſten brief, *Clara* reeds in *Osnabrug* verwacht had, vond zyne Beminde daar nog niet, en ſtond verſlagen. *Benning* houd zich in den beginne, of hy zelf aan haare overkomst twyffelde, ſprak zeer dikwils van de onzekerheid der plaats, en tracht hem te bepraaten, dat hy niet langer zou vertoeven. *Griffenſtein*, die alleen om zyne Beminde denkt, ontziet geen gevaar, en is niet te overreden. Hy ſchryft integendeel nog over *Bremen* naar *Stade*, en, naardien hem het wachten op antwoord al te lang voorkomt, beſluit hy eindelyk zelf naar *Bremen* of *Stade* te reizen, doch de ander weet zyne reis altoos te verſchuiven, bekent eindelyk ronduit zyne liefde voor *Clara*, en begeert, dat hy hem zyn regt zal afſtaan, als het eenige middel om zyn leeven te redden. *Griffenſtein* verwerpt deeze laage eisch met verachting. *Clara* komt, met haaren Neef *Eduards*, een dag of twee vroeger dan *Benning* verwacht had; de kaerel vindt zich in gevaar, om alle zyne hoop en zyne aanſlagen verydeld te zien. Liefde en vertwyfeling ontrusten hem ten ſterkſten, juist op een oogenblik, waarin het op een ſpoedig beſluit aankwam; kortom, de ongelukkige maakt denzelfden avond in allen ſpoed alles gereed, om *Griffenſtein* te doen vatten; en naauwlyks heeft hy zyn Vriend verraaden, of zyn geweeten ſtelt hem de ſchande zyner misdaad voor oogen. Hy wenscht, dat het niet gebeurd was, doet wat hy nog kan, en waarſchuwt, en bezweert zyn Vriend, om op het oogenblik te vertrekken. Eindelyk overreedt hy hem; maar het was te laat. De wacht komt, en maakt zich meester van *Griffenſtein*." ——— Zie daar eene afſchuwlyke Geſchiedenis, welke een ieder ter waarſchuwinge kan ſtrekken, om alle opwellingen ten kwaade in derzelver eerſte beginzelen te ſtuiten.

Le Village de Munſter. Nouvelle. Traduction de l'Anglois, II Volumes. à Paris ches *la Veuve du Chesne*, et a Rotterdam chez. *Bennet et Hake*, 1782. In octavo. 415 pp.

Deeze Roman draagt het opſchrift, *het Dorp van Munſter*, om dat de oprigting en vestiging eens Dorps van dien naam inkomt, als de groote hoofdzaak van het eerſte Deel. Het zelve ſchetst ons het braaf en edelmoedig gedrag van Lady *Frances*, jegens twee ongelukkige kinderen van haaren, benevens zyne Egtgenoote, uit armoede en verdriet, overleeden Broeder *Finlay*; dien de Vader, Lord *Munſter*, onterfd had, om dat hy, zynes niet ontziende, gehuwd was, met eene jonge Juffer, die hy zelf had zoeken over te haalen, om met hem in 't Huwelyk te treeden. Hier door was Lady *Frances*, op 's Vaders overlyden, in 't geheele bezit van een onnoemelyken rykdom geſteld; en hier van maakte zy, ten voordeele deezer kinderen, het lofwaardigſte gebruik. Ter ongeſtoorder uitvoeringe van haar oogmerk in dit alles, weigerde zy een reeds voorgenomen Huwelyk met Lord *Darnley* aan te gaan; hem egter beloovende haare hand *intusſchen* aan niemand anders te zullen geeven, zonder hem nogthans onder eenige verbindtenis te brengen: waarop ten laatſte, haar plan voltooid, en de jonge Lord *Munſter* meerderjaarig zynde, haare echtverbintenis met Lord *Darnley* volgde. —— By dit verhaal, dat een leerzaam tafereel van opvoeding en beſtier van rykdommen, mitsgaders van inrigtingen, ter aankweekinge van Kunſten en Handwerken, als mede ter bevorderinge van 't beoefenen der fraaie Weetenſchappen, behelst, komt in het tweede Deel eene briefwisſeling van Neef en Nigt met Moeye *Frances Darnley* en andere Perſoonen; benevens een ſlotverhaal van 't verdere voorgevallene in 't Dorp *Munſter*, met betrekking tot de Perſoonen in deeze geſchiedenis gemeld: gaande dit Deel grootlyks over etlyke Minnaaryen en eenige Ontmoetingen van verſchillenden aart.

Zo in het eerſte als tweede Deel van dit Stukje ontmoet men eene reeks van oordeelkundige aanmerkingen, over de opvoeding en het onderwys der Jeugd, over verſcheiden takken der fraaie Weetenſchappen, en over veelerleie characters; welk laatſte inzonderheid in het tweede Deel voorkomt; waarin etlyke dwaasheden en belachlyke bedryven veeler menſchen, op eene geestige wyze, ten toon geſteld worden. De manier, op welke de Schryver dit alles voordraagt, maakt het leezen van deezen Roman tot een genoeglyk tydverdryf, dat nog al van goede vrugt kan weezen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

J. D. MICHAËLIS, *Oosterſche en Uitlegkundige Bibliotheek. Derde en Vierde Deel, te zamen 440 bladz. En tevens het Vyftiende Deel, 134 bladz. in gr. octavo. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1781.

Achtervolgens het voorheen gemelde Plan van dit leerzame Geſchrift, welks nuttigheid wy reeds aengeduid hebben (*), behelzen deze Deelen weder een groot aental van oordeelkundige aenmerkingen, die ter opheldering veler byzonderheden in de Oosterſche Letterkunde ſtrekken. De overweging, dat 'er wat veel tyds verloopen zal, met de Nederduitſche uitgave, eer men de Hoogduitſche uitgave, die ongeveer 8 jaren vooruit is, zal kunnen inhalen, 't welk ten gevolge zou hebben, dat alle de berichten van laten datum zyn, heeft de Uitgevers doen beſluiten, om dit enigermate te gemoet te komen; door, terwyl men de uitgave der vroegere Stukken achtervolgt, te gelyk één der laetſte Stukken in 't Nederduitsch af te geven. Hieruit ontſtaet het, dat we in dezen het *Vyftiende* Deel, te gelyk met het *Derde* en *Vierde* Deel, melden. Door dit middel erlangt de Lezer nu vroegtydiger de latere berichten, dan anders kon geſchieden; en men kon dit te gereeder in 't werk ſtellen, daer ieder Deel toch zyne byzondere telling van bladzyden heeft; des deze manier van uitgeven, terwyl ze thans gevalliger is, vervolgens, met de voltooijing van 't Werk, niet kunne ſchaden. —— Om uit de menigvuldige byzonderheden een Stuk mede te deelen, is onze keuze gevallen, op een verſlag van ene Godsdienſtige Gezindheid in 't Oosten, dat ons desaengaende meerder lichts verleent, dan wy voorheen bezaten. —— Velen onzer zullen meermaels hebben hooren ſpreken van *St. Jans-Christenen*, of *Johanniter-Christenen*; doch de daervan gegeven berichten waren gemeenlyk zo min naeuwkeurig, of zo ten uiterſte zeld-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 99.

zeldzaem, dat men 'er bezwaerlyk enig belang in name, en ligtlyk overhelde, om 'er naeuwlyks enig geloof aen te ſlaen. Dan hieromtrent ontmoet ons in dezen een juister verſlag, dat ons het beſtaen en den aert dier Gezindheid beter leert kennen. Het komt uit den mond van een Maroniter Abt van Aleppo, met name *Germano Conti* bekend; welke geleerde en waerdige Man, zo als de Heer *Matth. Norberg* (*) zich in zynen Brief uitdrukt, aen hem, op zyne vraeg, *of hy ene Secte, in het Oosten, Sabeërs* (†) *genoemd, kende*, het volgende antwoord gegeven heeft.

„ Op eene plaats, genaamd *Elmärkab* in Latikia of Laodicea, eene dagreize van den Libanon naar het Oosten, vind men een volk, dat *Galileërs* genoemd word, 13 of 14000

(*) Deze Heer *Norberg* was de, door den Koning van Zweeden, benoemde Reisgezel van den geleerden Reiziger *Björnſtähl*; en die men hoopt, dat deze reis, zynde *Björnſtähl* den 12 July 1779 te Salonſchi overleden, vervolgen zal; als verdienende, gelyk de Hoogleeraer meld, van wegens zyne bekwaemheid, alle hoogachting. Deze Heer had reeds in een Brief van 1 Maert 1779 gewag gemaekt van deze Gezindheid onder den naem van *Sabeërs*, by gelegenheid zyner meldinge van *Sabeïſche Manuſcripten* in de Koningl. Bibliotheek te Parys; en zyn onderhoud met den bovengenoemden Abt te Conſtantinopolen, die aldaer gekomen was, als een afgezondene van den Patriarch van Antiochie, ſtelde hem in ſtaet, om 'er den 18 October 1779 een nader bericht van mede te deelen.

(†) De rechte naem dezer Gezindheid is die van *Sabiers* of eigeplyk *Zabiers*, volgens den Heer *Michaëlis*; welk laetſte, gelyk hy zegt, indien 't in agt genomen ware, zou 'er minder gelegenheid geweest zyn om de benaming van *Sabiers* met die van *Sabeërs* te verwisſelen, gelyk nu geſchied is, en waeruit de verkeerde benaming van *Sabeërs* in dit geval ontſtaen is. —— *Sabeërs*, zegt hy, zyn een Volk in gelukkig Arabie, dat Arabisch ſpreekt. En *Sabiers* of *Zabiers* is een Religienaem. Dezelve word in een ruimen zin aen alle Heidenen gegeven; maer in een nauweren zin duid dezelve de aenhangers van dien Godsdienst aen, welker Godsdienstboeken de Heer *Norberg* vertaled heeft, die men *St. Johannes-Christenen* noemt. „ Wat nu deeze leeren," vervolgt hy, „ en met welk regt zy „ *Christenen* of *Sabiers* heeten? zullen wy dan eerst kunnen „ zeggen, wanneer de Heer *Norberg* hunne Boeken bekend ge„ maakt zal hebben."

14000 zielen ſterk, die hier en daar verſtrooid in Dorpen leven, en de Porte ſchatting betaalen, waarvan zy de eene helft opbrengen aan den Stadhouder van *Aleppo*, en de andere aan dien van *Tripoli di Syria*. Zy zyn zeer goede lieden, vriendelyk jegens alle menſchen, zachtzinnig, niet wraakzugtig, beroemd wegens hunne gastvryheid jegens reizigers, kuisch, onder elkander zeer vreedzaam, en tegen de Regeering nooit oproerig. Voor omtrent 150 jaaren kwamen zy uit Galilea, en zetteden zig in hunnen tegenswoordigen omtrek neder. Zy heeten *Galileërs*, om dat hunne Secte in Galilea ontſtaan is; zy heeten ook *Nazareers*, maar den naam van *Christenen* verdienen zy doorgaans niet. Zy beweeren dat hun Godsdienst even dezelfde is, dien de leerlingen van Joannes den Dooper beleeden. Op hunne Feestdagen, die even dezelfde zyn, welke de Christenen vieren, kleeden zy zig met kemelsvellen, liggen zy op Kemelsvellen, eeten zy Kemelsvleesch, ook Honig en Springhaanen, die aan een ſnoer in den oven gebraaden zyn: dit alles word op eenen ſchotel gelegd, de Springhaanen rondom, en de Honig in 't midden. Met zulke ſchotelen doen zy ook op hunne Feesten geſchenken aan hunne vrienden, en aalmoesſen aan de armen, die dit heilig geregt niet zelf kunnen koopen. Hunne Kerken zyn van ſteen, en zeer wel gebouwd, maar zonder Beelden en Schilderyen; in dezelve is een kleine verheven Altaar, onder eenen boog, regt tegen over de Kerkdeur, en hier zit de Geestelyke, gedurende den Godsdienst, op eenen ſtoel met een tafelken voor zig, waarop een ſteenen vat met Honig en Springhaanen ſtaat. Den Godsdienst vieren zy op de volgende wyze. De Priester zit op zynen ſtoel, leunt op den regterarm, met de hand onder zyn kin, en leest in een boek, in de Galileeſche of oud Syriſche ſpraak geſchreven. Dit doen ook zyne Toehoorders: maar deeze liggen op den grond, want buiten dien is 'er geen ſtoel noch bank in de geheele Kerk. De Priester leest, en de Gemeente antwoord, ieder Party, wanneer de beurt aan hen komt, uit hunne Boeken. Ten laatſten gaan zy allen, één voor één, na den Priester, en vallen op de knien; dan geeft hem de Priester den zegen, met de regte hand op het hoofd; dan ſtaat hy op, en eet van den Honig met een van de tien Lepels, die ook op de Tafel liggen; neemt vervolgens een Springhaan, en gaat dus zyns weegs. Die niet in de Kerk kan komen, verzoekt eenen zyner Vrienden, om hem wat Honig en eene Springhaan mede te brengen: maar

daarom moet eerst by den Priester vooraf met gebogen knien aanzoek gedaan worden, welke zynen zegen en verlof daartoe geeft. De Sabeërs hebben eene heilige wet, dat ieder Huisgezin, als het deszelfs beurt is, zo veel Honig en Springhaanen, als eene offerande, aan de Kerk leveren moet, als tot het vieren van eenen Godsdienst noodig is.

„ Hun Doop geſchied op de volgende wyze. Zy word in de kerk, in tegenwoordigheid van meer Menſchen bediend: daarby zyn ſlegts twee getuigen, een Man en eene Vrouw, een derde Perſoon draagt het kind, dat veertig dagen oud is, tot den Priester, deeze dompelt het driemaal in het water, buigt zig telkenmaal, en zegt: *ik doop u met den doop, gelyk Johannes de Dooper doopte.* Deeze woorden ſpreekt hy uit in de Oudſyriſche of Sabeïſche ſpraak. Dan word het kind op nieuw ingebakerd, en vast op des manlyken Doops-Peets-Oxel (*) gebonden. Deze met zyne medegevaderen en alle de overige aanwezende Perzonen beginnen nu, onder dansſen en zingen, agter elkander rondom den Priester te loopen, die nu midden in de Kerk op zynen van den altaar aldaar gebragten ſtoel zit. Tevens gaat 'er een Muzyk van twee ſtukken van een ſoort van Metaal, die zy tegen elkander ſlaan, het welk klinkt, als of men met kleine klokjes luidde. Deezen gantſchen tyd over zyn zy uitneemend vrolyk.

„ Ook ſtaat 'er een *Kanzel* of Predikſtoel in de Kerk der Sabeërs. Hier word meenigmaal in 't Arabisch gepredikt, gelyk myn Abt ettelyke reizen gehoord heeft. God werd genoemd, *de Heer des Lichts*, *de Koning des Lichts* (†). Daarby worden eene menigte van Kerkvaderen en Propheeten aangehaald. Het meest word, op eene gezonde en redelyke Zedekunde, aangedrongen. Allen worden vermaand, om den Doop van Johannes den Dooper te vereeren, en naar zyne Leer te leeven, welke als de oudſte en alleen ware voorgeſteld word. Myn Abt zegt, zy ontweken alle Religietwisten. Wanneer men hen vraagt, wat zy van Christus geloven, zo antwoorden zy: *Wy geloven niet aan hem en verwerpen hem ook niet; en de geenen, die aan hem geloven, verdoemen wy niet en ſpreeken hen ook niet zalig. Maar dit*

[(*) *Oxel*, beter *Schouder*, in welke betekenis de Hoogduitſchers hun woord *achſel* ook gebruiken.]

(†) Deeze benaming kan, naer 't oordeel van den Hoogleeraer *Michaëlis*, misſchien ter opheldering van Joh. I. 6—9. gebruikt worden.

dit geloven wy, dat al, die aan het Licht des Heeren en den Doop van Johannes gelooft, deszelfs ziel zal na zynen dood dit Licht deelagtig worden, maar wie dit niet doet, zyn ziel word na den dood werklyk geſtraft. Wat het Lichaam betreft, dat is alleen voor deeze Wereld geſchapen, die eeuwig blyft.

„ By ieder Kerk is ſlegts één Priester: maar alle de Kerken te ſamen hebben eenen *Superior* (opperſten.) Myn Abt vraagde hen, waarom zy het Kind by den Doop driemaal indompelden? dit geleek als of zy aan de Drieëenheid geloofden. Zy antwoorden: *Neen, d't is een gebruik, dat van de Leerlingen van Johannes den Dooper afkomt. Wy doopen niet in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geests; wy weeten niet, wat voor woorden Johannes by zynen Doop gebruikt heeft, daarom doen wy best, dat wy by de bediening van zynen Doop alleen zeggen:* Ik doop u met denzelfden Doop, gelyk Johannes de Dooper zyne jongeren doopte (*): *de Christelyke Leer is jonger dan de onze, die kende Johannes niet, en hy is onze Leermeester.*

„ De Sabeërs vasten alle Vrydagen en Zondagen; op geene mogen zy arbeiden, maar op deeze niet. ——— Onder hunne Priesters zyn 'er vecle *Tooveraars* (*Magi*), die hunne kunst in de Oud-Syriſche ſpraak oeffenen. Begeert iemand een ſamenkomst met zeker Vrouwsperſoon in zeker Huis; zo gaat hy tot zulk een Priester, en neemt eenen in gemelde Spraak geſchreven Brief van hem, gaat dan terſtond na Huis, ſcheurt het Papier door midden, werpt de eene helft in het vuur, zet zig boven den rook, en is dus in het zelve oogenblik op de plaats alwaar hy zyn wil. Is hy klaar, en wil hy weder weg; zo handelt hy eveneens met de tweede helft, en komt even zoo gezwind weder t'huis. Van wegen deze hunne Toverkunst zyn de Sabeeſche Priesters in het Oosten beroemd.

„ Tegen mynen volgenden Brief, (ſchryft de Heer *Norberg* verder,) verneem ik misſchien meer van deze Secte. Dat weinige, dat ik tot hier toe opgeſpoord heb belooft my veel lichts voor myn Sabeesch Manuſcript".

(*) „ De Doop hier beſchreeven," zegt de Hoogleeraer, „ is „ juist zulk een doop, op eene ſoort van ingewikkeld koolegra- „ vers geloof, (*fides implicita*,) als reeds Hand. XIX. 3—5. „ voorkomt, en van Paulus voor geen doop erkend word. De- „ ze overeenſtemming maakt my nog begeeriger naar de Leer- „ boeken der St. Jans Christenen."

MANASSEH BEN ISRAEL, *de verlosſing der Jooden, uit het Engelsch vertaald, en met een Voorreden verrykt, door* MOSES MENDELSSOHN, *waarby gevoegd zyn Woorden der Waarheid en des Vredes aan de geheele Joodſche Natie, maar voornaamlyk aan hun, die woonen onder de beſcherming van den roemryken en zeer magtigen Keizer* JOSEPH den II. *Uit het Hebreeuwsch vertaald. In 's Gravenhage by* J. v. Cleef 1782. *Behalven de Voorreden* 103 *bladz in gr. octavo.*

Het Geſchrift van Rabbi *Manaſſeh*, hier op den tytel gemeld, is geſchreeven in de dagen van den zogenoemden Protector *Cromwel*; toen deze zich den Jooden niet ongunſtig toonde, 't welk dien Rabbi vervrymoedigde, om de zaek van zyn Volk in Engeland voor te ſtaen; 't welk van vry gelukkigen gevolge was. Onder anderen maekte hy by die gelegenheid gemeen een Brief, ſtrekkende ter beantwoording van enige vragen, nopens ettelyke beſchuldigingen, welken men der Joodſche Natie gewoonlyk te last leide. —— Dezen Brief, in welken Rabbi *Manaſſeh* die beſchuldigingen ten ernſtigſte wederlegt, en zyne Natie in veelerleie opzichten volkomen zuivert, heeft de geleerde Moſes *Mendelsſohn*, by gelegenheid van 't voorgevallene in Duitschland, ter verbeteringe van den ſtaet der Joodſche Natie aldaer, door de gunſtiger ſchikkingen, welken Keizer *Joſephus de II* ten hunnen aenzien invoert, openlyk afgegeven; en met ene Voorreden verrykt. Zyne Voorreden dient grootlyks om te toonen, dat men den Jooden, als menſchen, even als anderen menſchen, de plichten der menschlykheid verſchuldigd is; om het door Rabbi *Manaſſeh* bygebragte, in een of ander ſtuk, nog nader te bevestigen, en tevens enige latere bedenkingen, ten nadeele van het begunſtigen der Jooden, zo met betrekking tot hun character, als tot de Staetsgeſteldheid van het Ryk, uit den weg te ruimen; als mede om nog enige aenmerkingen aen de hand te geven, nopens de vereischte ſchikkingen, ten opzichte van het regt van Eigendom der Jooden, zo in het Burgerlyke als in 't Godsdienſtige. Dit laetſte geeft hem in 't ſlot aenleiding om bepaeldlyk te gewagen van 't geen men *Kerklyke Regten*, *Kerklyke Magt* enz. noemt, welk alles hy onbeſtaenbare zaken oordeelt; waerom hy althans, eindelyk, de beſtierders van den Joodſchen Kerkſtaet vermaent, om zich van alle Religie- en Synagoge-tugt te ont-

hou-

houden; latende hunne Medebroeders de vereischte liefde en verdraegzaemheid ten volle genieten. ——— Behalven deze Voorreden van den bekenden Joodschen Wysgeer, die verscheiden rechttydige voorstellingen behelst, gaet deze uitgave van des Rabbi's Brief nog vergezeld van *Woorden der Waarheid en des Vredes*, of een byzonder Geschrift, dienende inzonderheid, om de Joodsche Natie, in deze omstandigheden, tot ene naerstige beoefening der Wetenschappen op te wekken. Deszelfs Schryver brengt hun onder 't oog hoe voortreflyk en heilzaem het voor een Volk zy zich daer op toe te leggen; en ontdekt zynen Land- en Geloofsgenooten, welke oorzaken medegewerkt hebben, om hen zulks zo algemeen te doen verwaerloozen, dat het iets zeldzaems geworden zy, iemand onder hen aen te treffen, die 'er wezenlyk werk van maekt. Hy tracht hen voorts te doen opmerken, welk een gunstigen keer hun toestand ten dezen opzichte, onder des Keizers schikkingen, genomen hebbe; en grond dan op dit alles zyn aendrang van hunne verplichting, om 'er een vlytig gebruik van te maken; waer toe hy hun verscheiden nutte onderrichtingen aen de hand geeft. Men kan uit het beloop van dit Stukje, 't welk naer den eisch der omstandigheden, en de vatbaerheid van hun die nog enige oplettendheid bezitten, wel opgesteld is, genoegzaem afnemen, dat de Autheur behoort onder die weinige Jooden, die niet geheel een vreemdeling, maer veel eer een bedreven Man is, in de beschavende Wetenschappen; en de Natie zal wel doen, als ze gehoor verleent aen zyne Woorden.

Twaalf Leerredenen en eenige Gebeden; ten gebruike van den gemeenen Man. Uitgegeven door E. BEKKER, Wed. D°. A. WOLFF *en* A. DEKEN. *'s Gravenhage by* J. v. Cleef, 1782. *Behalven het Voorwerk* 142 *bladz. in gr. octavo.*

't Geen wy voor enigen tyd gezegd hebben, van *het onderwyzend gesprek over het Geloof en de Zedenleer der Christenen*, (*) door de welbesneden pen dezer zelfde geachte Schryffteren opgesteld, kan ook grootlyks op deze Leerredenen toegepast worden. De eigenste denkwyze en gemeenzame leertrant, geschikt naer de vatbaerheid van 't Ge-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letter-oef.* III D. bl. 532.

Gemeen, heerscht in dezelven; terwyl de uitvoering zo ingericht is, dat Lieden van meerder oefening ze tevens met genoegen kunnen nagaen. De daerin verhandelde onderwerpen zyn; *Gods beſtaan*; *het geloof in Jeſus*; *de dienst Gods*; *de gehoorzaamheid aan Christus*, *de pligt der Rechtvaerdigheid*; *de Liefde des Naasten*, (in twee Leerredenen;) *de pligt der Matigheid;* (in twee Leerredenen;) *de Opſtanding en het eeuwige leven*, (in twee Leerredenen;) en eindelyk *de Doop en 't Avondmaal*, (gelyklyk in éene Leerreden.) —— Ieder dezer onderwerpen behandelen de Mejuffrouwen *Bekker* en *Deken* op zodanig ene manier, dat ze de algemeene daertoe behoorende kundigheden geregeld en indrukbaer ontvouwen, en derzelver betrachtend gebruik ten ernſtigſte aendringen; onder zodanige voorſtellingen, die juist gepast zyn voor zulke Tochoorders, als zy inzonderheid op het oog hebben; des hare Leerredenen het beoogde doel kunnen treffen. 't Is naemlyk, gelyk zy zelven betuigen, haer oogmerk, „ om Lieden van weinig verſtand en geene ge„ oeffendheid, is 't mooglyk, eenige geleidlyke denkbeelden „ te geven, van waarheden, die zy moeten weten, en waar „ van zy, helaas! deerlyk onkundig zyn, ten einde hen „ eenigzins voor te bereiden, om nut te kunnen doen met „ de Predikatien, die zy in de Kerken van allerleie Chris„ tengezindheden kunnen hooren." ——— Midlerwyl is 't 'er echter, gelyk wy boven aenduiden, zo mede gelegen, dat ze in vele opzichten niet te laeg zyn voor meergeoefenden; ook dezulken mogen 'er trekken in ontmoeten, die hun, zo ze eenigzins een goed hart hebben, gevallen zullen. Zie hier, tot ene proeve, een tweevoudig Tafereel, dat ons de gevolgen van het inwilligen en van het beteugelen der Driften levendig afmaelt. ——— Na een beknopt voorſtel, wegens al te ruime en al te ſtrenge Zedenleeraers, verleent ons de tweede Leerreden over de Matigheid, byzonder geſchikt om derzelver voordeelen aen te toonen, de volgende nutte Les.

„Gylieden hoeft uw geluk niet eerst aan de overzyde des Graſs te gemoet te zien. Elke poging, elke werkzaamheid, elke zucht om beter te worden, brengt hier reeds iets tot de ſom van uw geluk toe; en naar maate gy toeneemt in het goede, wordt dat geluk grooter, uitgebreider, vaster.

„ De Waereld draagt geen onlukkiger Schepzel, dan dat de ſlaaf is zyner driften. Het zyn nooit verzaadde Gieren, die zich voeden met het kostlykſte hunner dienaars. En wat is toch de beloning der Zonde? rampzaligheid.

„ Ik

„ Ik moet u met allen moogelyken ernst raden, ſpeel niet met leeuwen. Zoo gy uwe driften ééns den teugel viert, is het u onmooglyk te voorzien, wáár zy zullen heen rennen, en of zy u niet met ſnellen vaart in den poel der elende zullen nederſtorten. Weet ook, dat elke dwaaze drift, die gy involgt, als de hand geeft aan nog eene andere, die al weder eene andere de hand reikt, en dat gy, eindlyk, zult verbaast zyn, door u in een geheel gezelſchap van haatlyke driften te zien, die u overal volgen, nimmer met rust laaten, en u eindelyk aan de wroeging overleveren. Welk een gezelſchap! allen kunt gy het offer van uw hart niet toezwaaijen; dit vermeerdert uwe kwelling; uwe uuren van rust zyn pynigende kwellingen, of walgende zadheid, of bedwelmde ongevoeligheid; en zo gy nog denken kunt, zo gy nog vatbaar zyt voor eenige redeneeringen, welke ſchrikbeelden moeten 'er dan voor uwen geest opryzen! en welk een donker uitzicht als de dood het gordyn der Eeuwigheid open ſcheurt... Verlaaten wy, myne Vrienden, deeze akelige toneelen, en laaten wy liever eens beſchouwen, hoe gelukkig hy is, die Gods geboden bewaart.

„ Naauwlyks heeft hy, met moed en ſtandvastigheid, zyne treden op den weg der Deugd gezet; naauwlyks is hy aan haare voorſchriften gewoon, of de doorens verminderen, de ſcherpten des hobbeligen gronds nemen af, en hy ondervindt, by yderen ſtap, dien hy rustig voortzet, lieflykheden, die hem opgetogen houden, aangenaamheden, die hem verrukken, innige zielsrust en blydſchap, die hem doet verſtommen.

„ Dan, gehoorzaam zynde aan de Reden, en der Godlyke Wet, is onze Ziel het evenbeeld van eene wel geregeerde, wel gelukkige Maatſchappy. Onze driften doen het werk niet van geboeide ſlaven, maar van vrye doch gehoorzame Burgers, die de losbandigheid veragten, en den wetteloozen dwang verfoeijen. De ſtormwinden, die door zommige driften veroorzaakt worden, doen weinig ſchade aan het algemeen, en bewaren de nutte werkzaamheid in den boezem van deezen ſtaat. Het minſte blyft, in eene ſchoone order, altoos aan het meerdere ondergeſchikt; de gezondheid niet opgeofferd aan onmatigheid; de blydſchap aan geen zeer zeker berouw; daar denkt het verſtand onbelemmert; het bedaart oordeel weegt, en kiest het beste; de vlugge wil eerbiedigt het oordeel; de zinnen voeren ſtoffen voor de overpeinzing, de verwondering, de blyd-

ſchap naar de ziel. Het overleg verſtrooit en gebruikt alles tot de beste eindens; en de driften zetten aan alles kragt, vuur, leven, ſchoonheid en beweging by. Hoe vrolyk is dan de deugdzame, als zy zich herinnert dien dag, waarop zy de eerſte poging deedt, ter herkryging harer zedelyke vryheid! Elken dag maakt zy nieuwe vorderingen; en het geen haar eerst moeite en arbeid, en traanen kostte, wordt, door de geduurige en alles overwinnende gewoonte, eene heblykheid, tot dat het goed doen zo natuurlyk wordt, als de ademhaling.

„ De Matigheid blyft altoos den toon geven; zy belet ons al te vreesagtig, al te onbezorgt, al te ligtgelovig, al te onverzettelyk te zyn. Zy begeert niet meer dan de goede GOD gelieft te geven, *en dankt, het zy* GOD *geeft, of te zug eischt, altoos den naam des* HEEREN! Wanneer men het op den weg der Deugd zo verre gebragt heeft, is men geſchikt en voorbereidt tot een beter leven, en de ſlaap des doods voert ons over ter plaats daar de Volmaaktheid alles bezielt."

By deze Leerredenen zyn wyders nog gevoegd enige Huislyke Gebeden. Een Morgen- en Avondgebed; een gebed voor en na het Eeten; een gebed betreklyk tot den Zondag; een gebed van eene Huismoeder voor haren kranken Man, en zo ook van een Man voor zyne kranke Huisvrouw, mitsgaders van een Vader voor zyne Kinderen; een gebed in Voor- en Tegenſpoed; een gebed by de geboorte eens Kinds, en ten laatſte van eene Moeder voor een ziek Kind. Ze zyn allen opgeſteld in een ongedwongen deftigen ſtyl, waer van de gemene Man den nadruk ligtlyk kan bevatten.

De Hervorming van den Godsdienst in Schotland, door G. STUART. LL. D. *Uit het Engelsch vertaeld. Te Leyden, by* L. Herdingh, 1782. *Behalven het Voorwerk,* 330 *bladz. in gr. octavo.*

Het uitgebreide nut der Hervorminge, zo voor de Kerk als voor de Burgerlyke Maatſchappy, maakt derzelver geſchiedenis alleszins merkwaardig; niet alleen met opzigt tot ons Vaderland, maar ook met betrekking tot andere Gewesten: en ter dier oorzaake heeft eene geregelde ontvouwing van 't voorgevallene in die dagen in *Schotland* mede haare uitlokkende leerzaamheid. Leezers, die bo-

gee-

geetig zyn hunnen weetlust daaromtrent voldoening te geeven, vinden desaangaande eene gunſtige gelegenheid in dit Geſchrift; waarin de Heer *Stuart*, (opgemerkt hebbende, hoe de voor handen zynde berigten hier van, ten deele gebrekkig, ten deele zeer partydig, waren,) zig verledigt, om deeze Geſchiedenis in het vereischte daglicht te ſtellen; met het aanhaalen der Schryveren van dien tyd, en 't bybrengen van de echte gedenkſtukken dier dagen, welken hy aan 't einde van zyn Werk mededeelt. Zyn geſchiedkundig verſlag vangt aan, met het begin der Hervorminge, omtrent het jaar 1517, onder de regeering van Koning *Jacobus den V*, die, aangezet door de Geestlykheid, tot op zynen dood, in 't jaar 1542, de Hervorming alleszins tegenſtond. Vervolgens meldt ons de Autheur, hoe de Graaf van *Arran*, Regent des Ryks (*), eerst de Hervormden begunſtigde, doch eerlang ten hevigſte vervolgde. Hoe de Koninginne Weduwe, toen zy, in 't jaar 1554, het Regentſchap des Ryks verwierf, ten voordeele der Hervormden werkte, dan in 't jaar 1559 reeds van maatregelen veranderde. En eindelyk, hoe de zaak der Hervormden, in 't midden veeler tegenſtribbelingen, trapswyze grooter voortgangen maakte; vooral na dat zy, in de jaaren 1559 en 1560, de in 't jaar 1557 reeds gemaakte verbindtenis, door herhaalde verbonden, nog ſterker bekragtigden; 't welk ten laatſte, in 't begin van 't jaar 1561, uitliep op de vaſtſtelling der Presbyteriaanſche Kerke in Schotland, met eene volkomen affchaffing van den Roomſchen Godsdienst, vergezeld van eene geheele vernieling der Kloosters en andere gedenktekenen van het Pausdom. —— De Heer *Stuart* ontvouwt ons het gantſche beloop deezer geſchiedenisſe, van het begin tot het einde, met eene oordeelkundige naauwkeurigheid; en brengt ons, in de voordragt van dat alles, geſtadig onder 't oog, hoe

(*) Deeze Graaf van *Arran* was de tweede in rang van het Koningryk, en na *Maria*, (de eenige wettige Dogter van Koning *Jacobus den Vden*, weinige dagen voor 's Vaders overlyden geboooren,) de naaste Erfgenaam tot de Kroon. Ook werd, by zynen afſtand van 't Regentſchap, in 't jaar 1554, zyne opvolging tot den throon bepaald, indien de Koningin zonder kroost mogt komen te ſterven. Hy verkreeg toen de waardigheid van Hertog van *Chatellerault*; en die van *Arran* ging vervolgens op zynen Zoon over; van waar ze dan verder onder dien naam voorkomen.

hoe nu eens het zamenloopen van, en dan eens het ſtrydige tuſſchen, Godsdienſtige en Staatkundige beginzelen, de zaak der Hervormden begunſtigde of belemmerde; het welk deeze Geſchiedenis, zo met betrekking tot het Waereldlyke als tot het Kerklyke, des te leerzaamer maakt. Tot een aanmerkelyk voorbeeld van den invloed van Eer- en Staatszugt in die dagen, ſtrekke het character van Lord *James Stuart*, het voornaamſte Hoofd van de party der Hervormden, en het overgaan van den geweezen Ryks-Regent en deszelfs zoon tot die zyde; waar van ons de Heer *Stuart*, op het jaar 1559, het volgende berigt verleent.

„ Lord *James Stuart* was de natuurlijke Zoon van *Jakobus de Vijfde*, bij *Margaretha*, dochter van *John*, Lord *Erskine*. Hij werd, in eenen vroegen leeftijd, aangeſteld tot Prior van *St. Andrews*; maer hij bezit dien ſtillen en vreedzaemen geest niet, welke, belangloos omtrent de tegenwoordige werelt, zich vermaekt, in uit te zien na de toekomende, en zich bezig te houden in de traegmakende plegtigheden der Klooster-Godsdienſtigheit. De werkzaemheit zyner natuure dreef hem, om woeling en bezigheit te zoeken; het onrustig tijdperk, waerin hy leefde, verſchafte hem gelegenheit om te werken, terwijl de uitſtekendheit zijner bekwaemheden zich daer door ontdekte. Hij toonde eene driſtige neiging voor vrijheit, en ijver voor den Godsdienst; en hij onderſcheidde zich zelven door openhartigheit en oprechtheid in zijn gedrag. Deeze algemeen beminde hoedanigheden ſmaekten aen de *Vergadering* (*), en deeden hem haer vertrouwen winnen. Evenwel was de liefde voor Vrijheit bij hem geen uitwerkſel van Vaderlandliefde, maer van hoogmoed; zijn ijver voor den Godsdienst was een ſtaetkundige deugd; en onder de vertooning van openhartigheit en oprechtheit kon hij zijne oogmerken allerveiligst bedekken. Magt was de Afgod dien hij aenbad; en hij was in ſtaet, om die na te jagen door de misdadigſte middelen. Hij was ſtout, ſtandvastig, en doordringende. Zijn verſtand, rijk in verſcheidenheit, maekte hem even bekwaem voor ſtaetkundige

(*) Met deeze benaaming van de *Vergadering*, of wel de *Vergadering van Christus*, onderſcheidde zich in die dagen het lichaam der Hervormden; en men tekende de begunſtigers van het Pausdom, gewoonlyk, met den haatlyken tytel van de *Vergadering des Satans*.

ge ſtreeken als voor den oorlog. Hij was geſchikt om in 't midden van zwarigheden te ſchitteren. Zijn ſchranderheit ſtelde hem in ſtaet, tot het vooruitzien der gevaeren; zijn voorzichtigheit, om zich daer tegen te bereiden, en zijn dapperheit, om die te boven komen. Aen zijne gemoedsgaven, zijn vernuft, en zijn hulp is *Schotland* de Hervorming verſchuldigd. Maer door dit gedenkwaerdig bedrijf bedoelde hij niets meer, dan zich zelven te verheffen tot den top van grootheit. Tot dit punt liepen alle zijne verrichtingen te ſaemen. Dit ſtelde de palen voor zijne edelmoedigheit, welke als onbepaelt is uitgemeten. Zijn lof, zijne vriendelijkheit en dienstbewijzen, zijn veinzerij, trouwloosheit, en vijandlijkheden, waren alle offeranden voor de eerzucht. Maer wangedrag, 't welk aen groote mannen zoo veele lauren ontrukt heeft, deed de zonne van zijnen roem niet taenen. Zijn voorſpoed was zoo ſterk, dat hij het goed geluk onder zijn bevel ſcheen te hebben."

Benevens dien Lord *Stuart* waren, onder de aanzienlykſte Hoofden der Hervormden, bovenal de geweezen Rykſregent, nu Hertog van *Chatellerault*, en deszelfs Zoon de jonger Graaf van *Arran* (*), die zig mede met de *Vergadering* vereenigden, gelyk de Autheur wat laager meldt.

„ De Graef van *Arran*, zegt hij, oudſte Zoon van den Hertog van *Chateilerault*, zijnde een Edelman, die eenige jaeren in Frankrijk had doorgebragt, daer hij bevel voerde over eene bende der Schotſche Lijfwagt, had den Proteſtantſchen Godsdienst omhelsd, en zich daerdoor verfoeilijk gemaekt bij de Prinſen van *Lorraine*, welke de ijslijkſte wreedheden tegen de Hervormden pleegden. Hij, meer ijverig dan voorzichtig, had zich bediend van uitdrukkingen over de zaek van 't Pausdom, welke te meer de opmerking gaende maekten. De Kardinael van *Lorraine* verwees hem tot den ſtaek (†). Maer hij, niet gretig op de eer

(*) Zie de voorige aantekening.

„ (†) Het is waerſchijnlijk dat ſtaetkundige redenen met die van den Godsdienst te ſaemen liepen, om het huis van *Guiſe* te doen neigen tot het ombrengen van den Graef van *Arran*. Zijn dood zou een einde maken, van alle zijne eiſchen op de kroon. Zij zochten, met de grootſte vlijt, hem in handen te krijgen, 't zij dan levende of dood. De verovering van *Schotland* werd bij hun voor zeker aengezien; en, uit een brief van Sir *Nicholas Throkmorton*, Afgezant van Koningin *Elizabeth*, van

eer van het Martelaerſchap, reddede zich door de vlucht. Wraek en woede bezielden hem. In zich te vereenigen met de *Vergadering*, omhelsde hij haere wijduitgeſtrekte oogmerken. Hij was haer vriend, zoo voor den Godsdienst, als voor de vrijheit; en was niet ſlechts rijkhalzende, om de baniere der Hervorminge te planten op de puinhoopen van het Pausdom, maer ook om de Franſche troepen, (die gekomen waren, om de zaek der Koninginne Regenteſſe tegen de Hervormden te onderſteunen,) geheel en al het land te doen ruimen.

„ Wanneer de Graef van *Arran* zijne klagten deed aen zijnen Vader, den Hertog van *Chatellerault*, kon het ook niet misſen, of hij deed dezen deel nemen in zijne misnoegens. Zijn volgende ſtap was, hem over te halen aen de zijde der *Vergaderinge*; en dit viel niet moeilijk. Door zijne inſchiklijkheit van aert verwezen, om een Roomsgezinde of een Proteſtant te zijn, naer dat zijne Vrienden waren, gaf de Hertog zijne toeſtemming, om de Partij te verzaken, welke hem als haer Hoofd geëerd had. Eenige beuzelachtige geſchillen, waerin hij met de hervormde verbonden Edelen was ingewikkeld, werden ras vereffend. Zijn onvergenoegdheit over de heerschzuchtige oogmerken der Koningin Regenteſſe rees nu tot eene walging. De kwelling over de verongelijkingen, zijn geſlacht en aenzien toegebragt, zettede hem in vuur tegen Frankrijk. Hij had, wel is waer, zich tegen de Proteſtanten aengekant; maer zij waren genegen, om hem met opene armen te ontvangen, en ſterk genoeg, om hem te beſchermen. Zijn geval vorderde geen diepe raedſlagen; een aendrang en magt van omſtandigheden beſtuurden den loop van zijn gedrag; en de Vader en de Zoon wierpen het gewigt van beider invloed in de ſchaele der *Vergaderinge*, [en deeden die van het Hof naer evenredigheit verliezen aen de balans van Staet.]"

van 't Franſche Hof aen haer gezonden, blijkt, dat de Marquis *d'Elbeuf* nae *Schotland* gegaen zou zijn, om daer verblijf te houden in het karakter van Onderkoning. Dr. FORBE's *Collection of State Papers.* Vol. I. p. 193."

Staet-

Staet-Zedekundige Geloofsbelydenis eens Burgers der negentiende Eeuw. In octavo 23 bladz.

De afschaffing der Nonnenkloosters en Danklied der Nonnen. In octavo 26 bladz.

De dankbaere Protestant jegens zynen verdraegzaemen Keizer. In octavo 25 bladz. Uit het Hoogduitsch vertaeld, naer de uitgaef van Weenen. Te Nymegen, by A. v. Goor, 1782.

Een drietal van Stukjes, betreklyk tot des Keizers schikking, nopens het Godsdienstige, in de Oostenrykſche Landen. Men kan 'er uit afneemen, dat de Schryvers aldaer het 'er op toeleggen, om door kleene Stukjes, voor 't Gemeen koopbaer, het Gemeen zulke denkbeelden in te boezemen, of het zelve in zodanig eene denkwyze te vestigen, als best beantwoord aen 's Vorsten oogmerken; waer toe ze zeer wel geschikt zyn: terwyl ze tevens kunnen dienen, om by anderen soortgelyke denkbeelden te verlevendigen.

In de zogenaemde *Geloofsbelydenis* ontmoet men ene verzameling van Staet- en Zedekundige Spreukstellingen, die van een verschillend alloi zyn, doch meerendeels, in die omstandigheden, vry wel ter snede bygebragt worden. ——— Het Stukje over de *Nonnenkloosters* ontvouwt beknoptlyk, derzelver opkomst, aenwas, nutloosheid, en, in vele opzichten schadelykheid; in 't voordragen hiervan heeft de Schryver het welvoegelyke in 't oog gehouden; van waer het ook 't daerby gevoegde Danklied der Nonnen niets behelst dat het zedelyke kwetst. ——— De *dankbaere Protestant* eindelyk wekt zyne Geloofsgenooten ernstig op, tot het behoorlyk gadeslaen der gunstige omwentelingen van zaken, die zy beleven, en ter vuuriger betrachtinge dier plichten, welken hy *de vrywillige zedelyke plichten der Protestanten in 's Keizers Staten* noemt. Hieronder betrekt hy, —— Het betoon van dankbaerheid aen Gode, niet alleen heimlyk in zyne binnekameren, maer ook openlyk in de thans openbare Vergaderingen der Protestanten. ——— Het betoon van dankbaerheid aen den Vorst, in 't hartlyk erkennen van zyne gunstig gemaekte schikkingen; door den Godlyken zegen over zyn persoon en heilzame inrichtingen met een getroffen gemoed af te smeken; door vertrouwlyk in zyne raedslagen, al ziet men ze niet

niet door, te berusten; door hem gewillig allen vereischten onderſtand te verleenen; door zich in alle bedieningen, zo van den Burgerſtaet als van 't Krygswezen, getrouw van zynen plicht te kwyten; en, in welke omſtandigheden men zich ook bevinde, allen een diepen indruk te geven, van 's Keizers weldaden, en verplichting om den Allerhoogſten voor 's Vorſten welzyn te bidden. ——— Het gedrag, dat de Proteſtanten omtrent die der Roomſche Kerke te houden hebben. Ze moeten de eendracht en vreedlievendheid met hun aenkweken; gemeenſchaplyk tot het algemene welzyn arbeiden, en de armen mede helpen onderſteunen; aen den zuiveren Godsdienst, dien zy belyden, eer aendoen, door eene ſtipte opvolging van deszelfs voorſchriften, en dus een goed voorbeeld geven; zich onthouden van alle ſpotternyen met de Roomſche bygeloovigheden en plechtigheden; byzondere Leden behooren 'er niet op uit te zyn, om zich met anderen in Godsdienſtige verſchillen in te laten; en de Leeraers moeten alle verſchilſtukken met de uiterſte beſcheidenheid behandelen. ——— Deze zyn de hoofdplichten, welken hy bovenal vermaent in acht te nemen; en hy vleit zich, niet ongegrond, met de verwachting dat zulks van een gewenschten uitſlag zal zyn. „ Zien," zegt hy daerom ten ſlot, „ Zien onze medebroeders, dat by ons geen nyd omtrent „ hen botgevierd word; zien zy, dat wy, met vreugde, „ alle die pligten betrachten, welke ook op hun liggen; zien „ zy, dat wy onzen geliefden *Landsvader* even zo getrouw „ zyn, als zy; zien zy, dat wy hen met alle moogelyke „ Christelyke liefde behandelen, hen met broederlyke liefde en vriendſchap tegen- en vóórkomen; zo zullen zy „ gewis ook geen liefde met haet, geen vriendſchap met „ vyandſchap, beloonen; dan zal ons burgerlyk gezellig leven niet dan eendragt, niet dan eensgezindheid weezen; „ dan zal eindelyk de oude verwyting, ze zyn immers maer „ Proteſtanten, ophouden; dan zullen vrede en geregtigheid zich, in 't geheele Land, kuſſchen; en dan zal „ onze Oostenrykſche magt een ſchrik onzer vyanden worden."

Gelderſche Catechismus der Verloskunde ten dienſte der Vroedvrouwen op de Dorpen, aangeſteld door de Ed. Mog. Heeren Gedep. Staaten des Quartiers van Nymegen. Opgeſteld door J. MAAS, *M. D. Lector in de Vroedkunde, Stads Operateur en Vroedmeester der Stad Nymegen. Te Nymegen, by* I. van Campen, 1782. *Behalven de Opdragt en Voorreden*, 190 *bl. in gr.* 8*vo.*

In een lange *Voorreden* voor deezen *Catechismus* (*), die bynaa het derde gedeelte van het Boeksken zelve uitmaakt, vertelt de Heer MAAS ons, dat hy zestien Jaaren lang Oost en West in de Gelderſche Quartieren onder een aantal, diep onkundige, rukelooze, onbeſchaamde, asſurant eigenwyze Noodhulpen, met veel verdriet, zyn werk als Vroedmeester, al zugtende, heeft moeten verrigten; zo dat hy wel honderdmaal met zugtingen tot God gewenscht heeft: Och! dat de oogen der Overheden eens mogten geöpend worden om naar haar Eds. Wysheid en Magt deezen Ban uit den Lande te doen: en, na dat hy dit gelukkig en lang gewenscht tydſtip nog voor zyn dood heeft mogen beleeven, heeft hy, niettegenſtaande het getal der Onderwyzingen, korte Begrippen, enz. over de Verloskunde, *Legio* is, zig in de noodzaaklykheid gevonden, om, by nagt en ontyden, (dit kan men ook duidelyk zien) zo veel van zyn bekrompen tyd byeen te raapen, om dit papieren Kind over de Verloskunde te doen gebooren worden. —— Verder klaagt zyn Ed. over het verval der Vroedkunde in de Quartieren van Gelderland. —— *Peſt* en *Verkoudheid* zyn by hem zo nadeelig niet, als ſlegte Vroedvrouwen en Beunhaaſen.

De redenen, waarom de meeste Vroedvrouwen zo moeijelyk te onderwyzen zyn, worden door den Heer MAAS opgegeeven. Wy zullen, om onzen Leezer met 's mans ſchryftrant bekend te maaken, ſlegts een paar aanſtippen. —— Veele Vroedvrouwen, zegt hy, als zy reeds eenige Vrouwen, by geluk, verlost, en eenige Kinderen (gelyk de Koe een Haas in eene naauwe Pasſagie) gevangen hebben, worden zo eigenwys, en met vooroordeel en glorie bezet, dat geen Simpſom Haarl: die kan ontneemen.—— Eene tweede rede is, dat veele willen volgens de ordinaire weg Gods door geen *ſmalle* tot *ruime* Wegen geleid worden, nog het Jok in

(*) In navolging; doch zeer verkeerd. *Catechismus der Natuur*, als een volledig Systema, gaat wel; maar *Catechismus der Verloskunde, der Lucht*, en dergelyke, gaat mank.

in haare Jeugd draagen: gaat het dan niet na haar zin dan beginnen zy met de Hond op den Stok te byten; worden mismoedig, en weetnieten, en veranderen dikwils in oude, arme en verachte ſchepzels.

Andere Vroed-vrouwen daarentegen (en dit is een derde reden) wanneer haar werk voorſpoedig gaat, ſchryven alles aan haare eigen wysheid toe, zy zien den Geever van alles met ondankbaarheid voorby, en evenaaren de Varkens, die zig dik en vet eeten tot den dag der ſlagting, aan Ykels die onder den Boom leggen, en zien nooit om hoog na den Boom, daar de Ykels van nederdaalen. — De Heer MAAS wil niet dat een Vroedvrouw zig met eenige *Medicinaale* of *Chirurgicaale* zaaken zal ophouden: want, zegt hy, een Vroedvrouw, die zig met Kwakzalvery ophoud, is een Monſter en Ballast der aarde, een Vroedſter in haare naasten ingewanden, die van geen ordentlyk mensch kan gereſpecteerd worden om dat zy nog God nog Menſchen vreest, maar dagelyks tegen byna alle *Ge-* en *Verbooden* der Heilige wet zondigt; als

Tegen het *Derde Gebod*, om dat zy den Eed niet en vreest. Tegen het *Vyfde*, om dat zy de Wetten der Overheden beſpot. Tegen het *Zesde*, om dat zy door haare onkunde Manſlag begaat. Tegen het *Agtſte*, om dat bennhaaſen continueele dievery is. Tegen het *Negende*, om dat zy als een Huichelaares een geſtadige valſche getuigenis geeft van haar Geleerdheid, die zy niet bezit. En tegen het *Tiende*, om dat zy begeert het geen een ander toebehoort. — Vervolgens deelt de Autheur aan die geenen die zyn Boek met nut willen leezen, en haar Beroep met Succes aanvaarden, Vyftien Raadgeevingen mede, en eindigt om alle Critici, die by hem niet dan monſters in de Konst zyn en verrotte Harten hebben, den mond te ſtoppen, zyne Voorreden met den Dichter:

Weetje wat beeters, deel het mede,
Zo niet, weest dan met dit te vrede.

Van den Catechismus, of het werk zelve, kunnen wy onzen leezer met mogelykheid geen uittrekzel mede deelen. —

Wy willen gaarne gelooven, dat de Heer MAAS lange met deeze vrugt Zwanger gegaan heeft, en dat de Verloſſing niet makkelyk geweest is. Het ſchepzel, door hem ter waereld gebragt, ziet 'er ook zoo haaveloos en wanſtaltig uit, dat wy niet kunnen denken dat het lange in 't leeven zal blyven. In de Voorreden (dit zouden wy haast vergeeten hebben) belooft hy in 't vervolg nog iets publiee te berde te brengen. *ô, Nascitur lente!*

Vol-

Volledige Verhandeling der Manufaktuuren en Fabrieken, door J. H. GOTTLOB VAN JUSTI, *Bergraad en Opperpolitie-commisſaris te Gottingen. Met verbeteringen en aanmerkingen van* J. BECKMANN, *Prof. der Œkonomiſche Weetenſchappen te Gottingen. Naar de tweede uitgave uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. v. M. Az. *Te Utrecht, by de* Wed. J. v. Schoonhoven, 1782. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer, 756 bladz. in gr. octavo.*

In dit Stuk worden ons de eerſte beginzels der *Technologie*, of de algemeene kundigheden van alle ſoorten van *Manufaktuuren* en *Fabrieken*, welken genoegzaam zyn om den Leezer in ſtaat te ſtellen tot het vormen van een regelmaatig begrip, nopens het weezenlyke, dat tot deeze onderhoudbezigheden van een Volk behoort, op eene duidelyke en ligt bevatbaare wyze ontvouwd. Het voornaame oogmerk des Autheurs in deeze ontvouwing is, zo den Staatsdienaar, als den Manufaktuurier en Fabrikeur dienſtig te zyn, door hun onder 't oog te brengen van welk eene alles overtreffende nuttigheid de Manufaktuuren en Fabrieken voor een Land zyn; en hun tevens eenige wel overdagte bedenkingen aan de hand te geeven, raakende derzelver geſteldheid; 't geen 'er vereiſcht wordt om ze in een Land in te voeren; om ze aan den gang te houden; om ze, wanneer ze tot den val neigen, weder te herſtellen; als mede om dezelven tot een hooger trap van volmaaktheid te brengen. De Bergraad *van Justi* heeft dit onderwerp met veel oplettendheid behandeld; en, by eene herhaalde uitgave, is deeze zyne voordragt, na verloop van ongeveer twintig jaaren, nog met aanmerkingen van den Hoogleeraar *Beckmann* op eene nuttige wyze vermeerderd; zo door het verbeteren van eenige te kort ſchietingen des Autheurs, als door het bybrengen van laatere waarneemingen, die het een of ander in een beter licht ſtellen.

Het Werk is afgedeeld in drie Verhandelingen, waarvan de eerſte eene *algemeene beſchouwing omtrent de Manufaktuuren en Fabrieken* behelst. In dezelve legt de Autheur het 'er op toe, om het oogmerk, de noodzaaklykheid en het nut van deeze onderhoudbezigheden, mitsgaders derzelver zamenhang met alle de overige omſtandigheden van den Staat, te doen opmerken. Daarbenevens bevlytigt hy zig, tot het voorſtellen van de ſchikkingen tot derzelver

aanleg, gronding, en verdere bevordering; met eene nevensgaande aanwyzing van de zwaarigheden, die men te boven moet komen, en de behoedmiddels, welken men ter haarer beſtendige behoudinge in agt heeft te neemen. Op deeze algemeene beſchouwing volgen dan nog twee byzondere Verhandelingen, één over de *Manufaktuuren*, en één over de *Fabrieken*; nopens welker onderſcheiding de Autheur zig indeezer voege verklaart. ——— „ In een „ ruimen zin behooren alle handwerken, ja alle handen„ arbeiding, waardoor de voortbrengzels der Natuur een „ andere geſtalte en gebruik bekomen, tot de *Manufaktuu„ ren* en *Fabrieken*. Doch in een enger betekenis geeft „ men dien naam alleen, aan zulke bearbeidingen der na„ tuurlijke dingen, die eerst in laater tijden bij een volk „ zijn ingevoerd, of die eerst bij dezelven aan den gang „ moeten gebragt worden. ——— Wanneer zulks plaats „ heeft, dan worden alle oude ſoorten van bearbeidingen „ *Handwerken* genoemd, maar de nieuwe eerst in te voe„ rene bewerkingen met den naam van *Manufaktuuren* en „ *Fabrieken* beſtempeld. ——— Gemeenlyk worden deeze „ twee woorden, als waren ze van eenerlei betekenis, on„ verſchillig gebruikt; terwyl ze echter indedaad van on„ derſcheiden betekenisſe zyn. Door *Manufaktuuren* ver„ ſtaat men eigenlijk die bewerkingen, die enkel met de „ hand zonder vuur en hamer geſchieden. Maar *Fabrieken* „ zijn die bewerkingen, tot welke vuur en hamer of der„ gelijke werktuigen gebruikt worden." ——— Agtervolgens dit onderſcheid, 't welk op de oorſpronglyke betekenis der woorden gegrond is, komen ze hier elk op zigzelven in aanmerking.

'Wat de *Manufaktuuren*, in de eerſte plaats, betreft; de Heer *van Justi* brengt dezelven tot vier Hoofdklaſſen, naar de vier Hoofdmateriaalen, waar uit alle Manufaktuuren gewerkt worden: te weeten, Wolle, Vlas of Linnen, Boomwol of Katoen, en Zyde. 'Er worden ook, 't is waar, wel andere Materiaalen verwerkt, als daar is Kameel-Geiten- Koehair en dergelyken; maar 't geſchiedt toch, zegt hy, zelden alleen, en de daaruit ontſtaande Manufaktuuren zyn van zo weinig belang, dat ze niet wel eene byzondere Klaſſe verdienen. ——— Op eene ſoortgelyke wyze brengt hy de Fabrieken, grootlyks naar de verſchillende bewerkt wordende ſtoffen, tot vyf Hoofdklaſſen, welken hy in de volgende orde beſchryft: (1.) de Goud- en Zilverfabrieken; (2.) de Metaalfabrieken; (3.) de Yzer- en Staalfabrieken; (4.) de

(4.) de Porcelein- en Glasfabrieken; (5.) de fabrikatuuren der Mineraaliſche Verwen en Zouten. Eindelyk komt hier by eene zesde Afdeeling van deeze derde Verhandeling, welke ons nog eenige Manufaktuuren en Fabrieken ontvouwt, die onder de voorgemelde ſoorten niet betrokken konden worden: als daar zyn, de Ledermanufaktuuren, de Behangzelmanufaktuuren, de Suikerfabrieken, de Tabaksfabrieken, het bleeken van het Wasch, en laatstlyk de bereiding van geverwde, inzonderheid gemarmerde en andere bonte, Papieren.

Gemerkt we tot nog geen opzetlyk Geſchrift van dien aart in onze taal bezaten, zo kan de overzetting van dit wel uitgevoerde Werk van den Heer *Justi*, onzen Landsgenooten, niet wel anders dan gevallig en nuttig zyn; vooral in onze dagen, daar de zugt, ter wederopbeuringe onzer Manufaktuuren en Fabrieken, meer dan voorheenen ſchynt te herleeven. En daar dit, zo als het ons in de verkeering met Kooplieden en anderen voorgekomen is, wel eens aanleiding geeft, om den Handel boven deeze Onderhoudbezigheden, of anders om, te ſterk te verheffen, zo hebben wy het niet ondienſtig gedagt, den Leezer by deeze gelegenheid onder 't oog te brengen, 't geen de Heer *Justi* opgemerkt heeft, wegens het naauwe verband, dat zy met elkander hebben; des het ten uiterſte onvoorzigtig zoude zyn, het een, ten nadeele van het andere, te ondersteunen.

Als een yverig Voorſtander van de *Manufaktuuren* en *Fabrieken*, maakt hy geen zwaarigheid, van deeze Onderhoudbezigheden aan te merken als de hoofdbron van den regten bloei eenes Volks; en te beweeren, dat een Staat, wel zonder buitenlandſchen Koophandel, maar niet zonder deeze binnenlandſche Onderhoudbezigheden magtig en bloeiende kan zyn. Dan hiermede ontkent hy egter niet, dat de koophandel zeer nuttig voor den Staat is. *Zo* zeker als hy 't oordeelt, dat een Volk tot geen bloeienden en duurzaamen buitenlandſchen handel kan geraaken, zo niet bloeiende Manufaktuuren en Fabrieken 'er den grond toe opleveren; even zo vast ſtaat het by hem, dat de Handel een der grootſte bevorderingsmiddelen van deeze Onderhoudbezigheden is. ——— „ 'Er zyn, (zegt hy,) eigen„lijk, drie hoofdſoorten van Commercien. (1.) Vreemde „ waaren tot verbruik in 't land te haaten komen; en daar„voor geld uit het land te zenden; dat een ſchadelijke „ handel is. (2.) Buitenlandſche waaren af te haalen, om zo

„ weder aan andere Natiën te verkoopen: dat hedendaagsch, „ daar zo veele Volken onmiddelijk hun eigen handel en „ ſcheepvaart drijven, bezwaarlijk een bloeijenden handel „ maakt. (3.) De eigen voortbrengzels des Lands, in„ zonderheid die der Manufakturen en Fabrieken, aan „ buitenlandſche Volken te verkoopen; 't welk alleen een „ duurzaamen bloeijenden handel verſchaffen kan." ——— Onze Auſheur, dit breeder uitgewerkt hebbende, toont vervolgens aan de andere zyde, dat die Onderhoudbezigheden even zo noodzaaklyk door den Handel ondersteund moeten worden. ——— „ Wanneer het buitenlandsch vertier, „ (vervolgt hy daarom,) door de commercien niet te ver„ krijgen is; zoo is het met deeze onderhoudbezigheid „ ſchielijk gedaan. De Manufakturier en Fabrikeur ziet „ zich, wanneer hij zijne waaren niet verkoopen kan, rasch „ genoodzaakt met de verdere vervaardiging op te houden, „ zoo draa de beſtelling of zijn vooruitzigt op een beteren „ aftrek in het toekomende ophouden. En wanneer de „ koophandel des Lands in een ſlegten ſtaat is, zoo dat de „ voornaamſte en mindere materiaalen der Manufakturen „ en Fabrieken in 't geheel niet, of alleen voor een hoo„ gen prijs, te bekomen zijn; zoo moeten natuurlijk deeze „ onderhoudbezigheden 'er zeer onder lijden. Iedere hin„ dernis en ſtremming des koophandels worden dus de „ Manufacturen en Fabrieken onmiddelijk gewaar; en 'er „ kan, noch bij de eene noch bij de andere iets voorval„ len, dat niet onmiddelijk zijn invloed over de andere „ ſoort van onderhoudbezigheid uitſtrekt. Dit bewyst hoe „ naauw de band tusſchen beide is. Ondertusſchen is het „ zeker, dat de band tusſchen beide bij die Natie het al„ lernaauwſte is, die het meest buitenlandſche hulp noodig „ heeft: daarintegendeel eene Natie, die alle behoeften, „ of althans de meeste, zelve wint, van de ſtremming „ der commercie zoo veel niet lijdt."

De Heer *van Justi* maakt, uit de overweeging deezer zeer naauwe betrekkinge, voorts gegrond op, dat de commercie een voornaame zorg en beſtendige oplettendheid verdient, in alle de maatregelen by de onderhoudbezigheden; en dat men, noch in de eene, noch by de andere, eene nieuwigheid en verbetering moet onderneemen, zonder alvoorens wel te overleggen, welk een invloed en werking dezelve op de andere ſoort van onderhoudbezigheid zal hebben. Dit geeft hem wyders aanleiding tot het voorſtellen eeniger byzondere aanmerkingen hier toe behoorende;

de; terwyl hy het voorſlaan der middelen tot het bevorderen van het debit der Manufaktuur- en Fabriekwaaren uitſtelt tot een volgend Hoofdſtuk, 't welk beter tot het behandelen van dat Stuk geſchikt is; laatende tevens de middelen ter bevordering van den koophandel, als tegenwoordig buiten zyn ontwerp, aan hunne plaatſe.

„ Maar dit, (zegt hij, zijn hoofdbedoelde in deezen agtervolgende,) moet ik echter hier aanmerken, dat, wanneer de Manufaktuuren en Fabrieken, zonder groote ondersteuning en hulpe der Regeering, niet gevestigd en bloeijend kunnen worden, zo vereischt de koophandel niets dan vrijheid. Zo dra de koopman 'er iets bij winnen kan, zal hij zo wel de Manufaktuur- en Fabriekwaaren uitvoeren, als ook al de noodige waaren tot dezelve laaten komen. De vrijheid is de ziel van den Koophandel (*); en de Staat doet alles, wat hij ter bevordering van denzelven doen kan, wanneer hij deeze vrijheid, in zo verre zij redelijk is, en het waare beste van den Staat geen nadeel veroorzaakt, toeſtaat, en dezelve geene hinderpaalen in den weg ſtelt. De bloei des koophandels komt niet zo zeer op de middelen ter bevordering, als wel op de wegruiming der hindernisſen, aan.

„ Maar inzonderheid moet zich de Staat zeer wachten, dat hij de Manufaktuuren en Fabrieken niet ten nadeele des koophandels ondersteunt. Dit is een zeer valsch ondersteunmiddel. Daar beide onderhoudmiddelen zo naauw met elkanderen verbonden zyn; zo kunnen de commercien geen nadeel lijden, dat het niet op de Manufaktuuren en Fabrieken te rug ſlaat. Ondertusſchen heb ik in zeer veele Staaten opgemerkt, dat men weezenlijk de Manufaktuuren en Fabrieken ten nadeele der koopmanſchap ondersteunt. Ik moet derhalven hier van wat uitvoeriger handelen.

„ Sints men in Duitschland en in verſcheiden andere Staaten de Manufaktuuren en Fabrieken heeft zoeken te vestigen; hebben de kooplieden alomme het vooroordeel tegen zich verwekt; dat zij de opgang der Manufaktuuren en Fabrieken zoeken te hinderen; en ik heb bereids in mijne *Staatshuishouding* toegeſtaan, dat dit vooroordeel niet ongegrond is; wijl de kooplieden aan de buitenlandſche waaren meer winnen, en hunne grooter winst verbergen kunnen; wijl

(*) Men leeze, over dit artikel, vooral: *de Vrijheid der Scheepvaard en des Koophandels*, bij de uitgeeverſche deezes onlangs uitgekomen: [waar van een berigt gegeeven is in deeze *Alg. Vaderl. Letterof.* III. D. bl. 77.] *De Vertaaler.*

wijl ze buiten 's Lands eer credit vinden, dan in den zetel der Manufaktuuren (*); en wijl zij dikwils de buitenlandsche waaren bij ruiling en tegenrekening verkrijgen, en daar door dubbeld winnen kunnen. 't Is zeker, dat de vrijheid des koophandels, die tedere zaak, dan ophoudt, wanneer ze tot nadeel van den Staat ſtrekt; en men moet dus bij de kooplieden aanhouden, dat zij de nadeelige winst aan de buitenlandſche waaren laaten vaaren, en zich aan de inlandſchen houden.

„ Doch daar uit volgt niets, dan dat men de kooplieden in billijke paalen moet houden: en moet zich door het ingeſlopen vooroordeel niet laaten beweegen, dat men den kooplieden al te hard valle, en de Manufaktuuren op hunne kosten en nadeel ondersteune. 'Er is den Staat zeer veel aan gelegen, rijke en vermogende Kooplieden te hebben. Duizende voor het Land nuttige onderneemingen moeten anders agter blyven. Maar men zal zo weinig vermogende kooplieden hebben, dat 'er veeleer in 't geheel geen kooplieden meer voor handen zullen zyn, wanneer men hun niet laat winnen. De winst is de eenigſte drijfveder des koophandels.

„ Het is volſtrekt noodzaaklijk, dat de Manufaktuuren en Fabrieken des Lands, met de buitenlandſche waaren van dezelve ſoort en deugd, eenerlei prijs houden. Buiten dit is het in 't geheel niet mooglijk, dat de koopman daarbij beſtaan kan. Hij zal of niets daar bij winnen, of, het geen op het zelfde uitkomt, bij zal geen aftrek hebben. Men werpe mij niet tegen, dat men den invoer der vreemde waaren door goede maatregelen kan hinderen, en de onderdaanen tot verbruik der inlandſche waaren noodzaaken. Zo dra het onderſcheid in den prijs der waaren zeer merklijk is, zo zullen de onderdaanen, ongeacht het verbod en alle maatregelen, zich de buitendlandſche weeten te verkrijgen. De allergrootſte ſtrengheid zal ſlegts weinig uitwerking hebben. Hoe ſtrenger en zorgvuldiger de toezicht is, des te meer zul-

(*) Dit is waarſchijnlijk ook het geval geweest der Nederlandſche Manufaktuuren en de oorzaak van derzelver laag verval; gelijk genoeg op te maaken is uit het voorbericht voor des Heeren *van den Heuvels Aanſpraak aan de Clasſis van den oeconomiſchen tak binnen Utrecht* bl. 8. en in de aanſpraak zelve bl. 20; en de geheele verhandeling van denzelven Heere agter de *verhandeling over de Iudußtrie* van *Campomanes*: [zie een berigt als boven II D. bl. 445.] *De Vertaaler.*

zullen de ſtouten onder de onderdaanen zich toeleggen om de toezicht nochthans te misleiden. De voorbeelden in alle Landen, inzonderheid waar de Tabak en het Zout Landsheerlijke inkomſten uitmaaken, en in zeer hoogen prijs zijn, bewijzen dit genoegzaam. En bij dit alles is het nog een zeer groote vraag, of de zaak gewigtig genoeg is, om de onderdaanen aan zulk een uiterſte ſtrengheid te onderwerpen, welke de natuurlijke vrijheid zeer ter neêrwerpt, en veele menſchen ongelukkig maakt, en of dit met de denkbeelden van eene goede Regeering beſtaan kan. Maar voor alle dingen is het de vraag, of 'er geen andere middelen voor handen zijn? En mij dunkt, deeze kunnen niet ontbreeken. Men moet naamlijk de Manufaktuuren en Fabrieken des Lands zoo lang op kosten des Staats onderſteunen, tot ze met de buitenlandſche waaren van dezelve ſoort en dengd eenerlei prijs kunnen houden; en men moet de reden waarom dit tot heden niet konde geſchieden, zo zorgvuldig naarſpeuren, en de hinderniſſen met zulk een gepastheid uit den weg zoeken te ruimen, tot men eindelijk het bedoelde oogmerk bereikt heeft. Het zal alleszins voor den Onderdaan beter zijn, wanneer hij ter onderſteuning van de Manufaktuuren en Fabrieken iets meer contribueert, dan, wanneer hij ter verhoeding van den invoer van vreemde waaren aan de uiterſte ſtrengheid bloot geſteld wordt. Het is ook voor zijn beurs het zelfde, of hij iets meer moet opbrengen, dan of hij des Lands Manufaktuuren duurder betaalen moet, daar hij ze buiten deeze groote ſtrengheid beter koop verkrijgen konde. Dit overige, dat hij meer betaalen moet, is alleszins zo goed als een ſchatting.

„ Ik kan mij hier niet in alle omſtandigheden inlaaten, waar mede men in verſcheide Landen de Manufaktuuriers en Fabriekanten ten nadeele der Kooplieden begunſtigt. Dit eenige wil ik ſlegts nog bijbrengen, dat men in eenige Landen den Manufaktuuriers zelven het bijzonder verkoop hunner waaren toeſtaat. Men ziet ligt hoe zeer dit den kooplieden tot nadeel ſtrekt. De Laken- de Camelot- werker kan zeker een elle zijner waaren altoos beter koop geeven dan de koopman, die daarin handelt; en het is daarbij een en het zelfde, dit verlof den Manufaktuurier te geeven, of deeze ſoort van kooplieden geheel af te ſchaffen; wijl ze verder geen debit zullen vinden. Ik kan mij onmooglijk overreeden, dat dit overeenkomſtig goede grondregels zou de zijn; en ik heb de onvolkomenheid en ſchadelijkheid deezer maatregelen elders in een bijzondere verhandeling zo

overtuigend aangevoerd, dat ik een zeker bedienaar van het Commercie- en Manufaktuur- wezen, welke ten grondregel had, dat alles wat een ieder zelve vervaardigde, hij ook bevoegd moest zijn om zelve in 't klein te verkoopen, en deezen grondregel in den Staat zeer had doen gelden, tot toeſtemming bewoogen heb. Mijne gronden in die verhandeling, die ik hier niet zal herhaalen, komen daarop neêr, dat de onderſteuning der kooplieden den Staat noodzaaklijk en nuttig is; dat hoe meer eene waar door veele handen gaat, hoe meer menſchen daar door gevoed worden, en hoe voordeeliger het voor een Staat is: dat den Manufaktuurier het bijzonder verkoop zelfs nadeelig is, wijl hij zijne vervaardiging tot het bijzonder verkoop bepaalen zal, ten aanzien van het in 't oog loopend grooter voordeel; en dat hij daarbij zich daar door laat terug houden, om buitenlands debit te zoeken, en zijne Manufaktuur in een veel grooteren omtrek en uitgeſtrektheid door te zetten, waardoor hij meerder voordeelen konde verkrijgen; en deeze laatſte reden is ook zeer gewigtig voor den Staat, wijl de bloeijende toeſtand der Manufaktuuren hoofdzaaklijk op haare menigte, en op de ruime uitgeſtrektheid der aangeleide werken, aankomt."

Historie der Waereld, door J. F. MARTINET, *A. L. M. Phil. Dr. Lid van de Holl. en Zeeuwſche Maatſchappyen der Weetenſch. en Predikant te Zutphen. Met Plaaten. IIde Deel. Te Amſterdam by* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 432. *bladz.*

Achtervolgens de inrichting van dit werk, dat wy voorheen, als eene leerzaame handleiding tot de kennis van de Algemeene Waereldgeſchiedenis, met een kort verſlag van de wyze op welke de Eerwaarde *Martinet* bedoelt dezelve voor te draagen, aangeprezen hebben, (*) behelst dit tweede Deel het vervolg en ſlot van de zogenaamde oude Historie. Het vangt des aan, met eene naſpooring van de Historie der Grieken, tot op den ondergang van 't Grieksche Ryk; en verleent ons voorts een berigt van die der Romeinen, tot op de regeering van *Cæſar Augustus*, of den tyd van 's Heillands Geboorte, waarmede men gewoon is de nieuwe of *Moderne* Historie te beginnen; en die

(*) Zie *Alg. Vadsrl. Letteroef. III D. bl.* 415.

die zyn Eerwaarde vervolgens ſtaat te ontvouwen. De arbeidzaame *Martinet* brengt hier de leergraage Jeugd in een kort beſtek, het merkwaardige der Griekſche en Roomſche oude Geſchiedenisſen oordeelkundig onder 't oog; met invlegtinge van de voornaamſte lotgevallen van andere Gemeenebesten en Volkeren, die in het geſchiedkundig beloop van dit tydbeſtek in aanmerking komen. 's Mans geſchiedkundige ontvouwing gaat tevens beſtendig vergezeld van een juist verſlag van de heerſchende zeden dier Natien, en wel byzonder van 't aankweeken van Kunſten en Weetenſchappen onder hen. By gelegenheid ontmoeten we hier, onder anderen, een berigt van de leer der Griekſche Wysgeeren, zo beknopt by een voorgedraagen, dat het ons uitlokke, om hetzelve den Leezer mede te deelen. Het luidt aldus.

„ Onder de eerſte en voornaamſte Wysgeeren der Grieken, telde men THALES, een' Tydgenoot van SOLON, die de Sterren, de verſchynſelen der Planeeten, de Wis- en Natuurkunde begon uit te leggen, houdende het water voor het beginſel aller dingen, waar uit het verſtand of God alles gemaakt hadt. Zyne Lesſen werden wel dra, om der nuttigheid wille, verbreid, onderzogt en opgehelderd. Die dit deden gaven daarover een openbaar onderwys. Ook begon men toen Landkaarten, Globen en Zonnewyzers te maaken. — PYTHAGORAS, te *Samos* gebooren, omtrent 500 jaaren vóór onze gemeene jaartelling. Hy, dus laater komende, was egter één der beroemdſten. Tot op zynen tyd hadt men verſtandige en geleerde Mannen *Wyzen* genoemd, doch van zyne buitenlandſche reizen te rug gekeerd, (want toen moesten de Grieken nog naar verre Landen, vooral naar *Egypte*, reizen, om Wysheid te bekomen,) en Licht met Duisternis te zamen opgedaan hebbende, zeide hy, dat de naam van *Wyzen* te hoog voor Menſchen ware, dewyl de wyste Mannen nog genoeg gebreken en dwaalingen hadden. Hy wilde dan den Minnaar der Wysheid, een' *Wysgeer*, in 't Grieksch een' *Philoſoof*, dat is een die zich al zyn leven bevlytigt om wyzer te worden, genoemd hebben. Sints heeft men aan deze edele Weetenſchap, die de eerſte en algemeenſte is, ik meen, de waare kennis van God uit de Natuur en de geſchaapen dingen, den naam van WYSGEERTE of PHILOSOPHIE gegeeven. Aan anderen is dezelve in laater dagen toegevoegd, hoewel zy dien niet verdienden; en ſommige braaven heeft men, op de onregtvaardigſte wyze, daardoor zwart gemaakt.

maakt. Maar wie kan het misbruik van den besten naam altyd weeren? — PYTHAGORAS leerde verder het beſtaan van éénen God, den Maaker aller dingen, wien men moest gelykvorming worden door het verkrygen der waarheid; en om deeze magtig te worden, moest men met eene zuivere ziel over zyne driften heerſchen. Vreemder hadt men moeten toeluisteren, toen hy ſtelde, dat de zielen wel onſterflyk waren, maar, na den dood der Ligchaamen, in die der Dieren verhuisden; bygevolg mogt men geen Dier dooden noch eeten: een gevoelen dat heden nog in het oosten by de Afgodiſche volken geloofd wordt. Op zyne wyze predikte hy dus de Deugd, en hervormde de Zeden. In zyne ſchoole onderzogt hy, by eenen gemeenzaamen omgang, zyne leerlingen, die in de vyf eerſte jaaren moesten zwygen, en alleen hooren. Zy dachten, dat zy niet wel konden redenkavelen, eer zy goede gronden gelegd hadden. Ook beproefde hy, of zy geduld, ſtandvastigheid, liefde voor de waarheid, en vermogen over hunne driften hadden. Zy luisterden naar hem met groote eerbied. Zyne uitſpraaken werden, zonder tegenſpreeken, aangehoord. Ter daadelyke overreeding van anderen zeide men alleenlyk: *de Meester heeft he' gezegd!* — ANAXOGORAS, eene Eeuw laater te voorſchyn komende, leerde, dat een oneindige geest alles hadt gemaakt; dat ook de ſtof eeuwig, en de Zon een brandende kloot was, om welk laatſte gevoelen de *Atheners*, als ware het godloos, hem geſtraft zouden hebben, zo PERICLES, door hem uit de Stad te laaten vertrekken, dat niet afgekeerd hadt. Het luidt vreemd, de eene of andere ſtelling omtrent de Hemelſche Lichaamen, als ſnood en gevaarlyk, aan te merken. Dan wy moeten van die Tyden zwygen, daar men, niet lang geleden, den grootſten Wysgeer aan de vlam wilde overgeeven, om dat hy de beweeging der Aarde om de Zon beweerde. Zo hachlyk is het ſoms de waarheid by onweetenden voor te draagen. — SOCRATES, zyn Leerling, tot het dertigſte jaar een Beeldhouwer, ſints door een voornaam *Athener* tot de Wysgeerte geleid, ſtak den Draak met de Redenaaren, die onnoozele lieden, door hunne zwetzeryen en verdraaijingen der dingen, als of zy alles verſtonden, innamen. Hy deedt geen onderzoek naar Hemel of Aarde, naar Sterren of geſchaapen dingen, als of dit onnut ware, en 'er niets gewigtigs uit geleerd kon worden. Ik heb u dat anders vertoond. Alles moest by hem op de Deugd uitloopen. De waare weetenſchap, zeide hy, was geleegen in

de

de kennis van zichzelven, om daardoor beter te worden. De nyd en de afgunst zyner vyanden drongen hem, door het drinken van eenen vergiftigen beker, een einde van het leven te vinden. —— PLATO overtrof alle andere Wysgeeren in Wysheid, en werdt daarom in een' hoogen rang boven hen gesteld. Hy schreef heerlyke zaaken in eenen zeer schoonen styl, leerde het bestuur des Heelals, door een wezen van uitmuntende Magt en Wysheid, van volmaakte Vryheid en onafhanglykheid: ook dat de uitzigten der stervelingen verder dan het Graf moesten gaan, en dat zy op hun gedrag hadden te letten; willende hy dus hunne hoop ontvlammen, en hunne vrees gaande maaken: voorts schreef hy over de manier van regeeren. Jammer is het, dat, onder anderen, de gronden, waarop hy bouwde, niet beter zyn, en de voordragt veeler stellingen niet klaarer is. —— CERES, die een klein doch aartig Tafreel des Menschlyken Levens schreef, doorzaaid met Zedelessen. —— ARISTOTELES, van *Stagira* in *Macedonie*, PLATO's beroemdste Leerling, en ALEXANDER's beste Leermeester, die openlyk te *Athene* zyne Lessen gaf, toen deeze Vorst ASIA ging vermeesteren. Hy schreef zeer dubbelzinnig van God. Nu schynt hy te stellen, dat de Waereld God is; dan, dat de Waereld van God onderscheiden, en deeze boven dezelve verheven is. Men klaagt te regt over de duisternis in veele zyner voorstellen; dan, men kan zich indedaad niet genoeg verwonderen, over de uitgebreidheid zyner kundigheden in de Natuurlyke Historie, waarom hy zeer te achten is, en nog dikwerf van ons geleezen wordt. —— ANTISTHENES, berugt wegens zyne strenge grondregels, waardoor hy, schoon het geluk in de Deugd stellende, de Menschen eer daarvan afschrikte, dan aanmoedigde. —— DIOGENES, een zeldzaam Man, die de Menschlykheid zeer bespotte; den rykdom, de pragt, de eer en de tytels gering achtte, maar Verstand en Deugd waardeerde, en in aartige gezegden uitmuntte. —— ZENO, de grondlegger van den aanhang der *Stoicynen*, dus geheeten naar *Stoa*, een Gallery te *Athene*, daar hy zyne Lessen gaf, leerende dat de Godheid met de stoffelyke Waereld vermengd ware, en dat zy egter de ziel daarvan uitmaakte, die door alles verspreid was, (eene verfoeilyke stelling); dat 'er een onvermydlyk noodlot bestondt, (een schadelyk gevoelen;) dat egter de Deugd het hoogste goed was, en den Mensch gelukkig maakte, (eene stelling, in zekeren zin, by hem te verdraagen); en, eindelyk, dat men zonder hartstogten

moest

moest weezen, en egter alle pligten vervullen, (een onredelyke eisch, ſtrydig met onze Schepping.) —— DEMOCRITUS, een geoeffend Man, van een fyn vernuft, die onverſchillig was omtrent alle lotgevallen des levens, en de dwaasheden des Menschdoms ſteeds belachte. —— HERACLITUS was het tegengeſtelde. Hy beſchouwde alle bedryven der Menſchen met medelyden, en weende over hunne elende. Deeze twee Mannen bleeven zedert berugt, wegens dit vervallen tot die twee zeer verſchillende uiterſten. —— EPICURUS, omtrent vierdehalfhonderd jaaren vóór onze jaartelling, in *Attica* gebooren, bragt zyns Meesters DEMOCRITUS Leer ter baane, naamelijk, dat de Waereld gevormd ware, door eenen toevalligen zamenloop van Deeltjes; dat de Goden zich met de Waereld niet bemoeiden; dat de Ziel met het Lichaam ſtierf; en dat wellust, naamelijk de vermaaken der Ziel, vloeijende uit de Deugd, en op maatigheid gegrond, het hoogſte goed uitmaakten. Zyn leven was zedig; maar zyne ſtellingen zyn doemwaardig —— THEOPHRASTUS gaf fraaije afbeeldingen van de Zeden der Menſchen, ook van Planten, van Steenen en andere geſchaapen dingen. In den ouderdom van *negentig* jaaren beklaagde hij zich, dat de Dieren een lang leven tot niets gewigtigs hadden, en de Mensch daartegen ſtierf, als hij pas een begin gemaakt hadt in de Weetenſchappen. Is deeze klagt niet zeer onbillijk? De Mensch kan, in een leven van geen langer duur, ongemeen veel leeren, ook zeer veel goeds verrigten, en hoeveel heeft een Kristen niet vooruit, die nu wel, voor eenen korten tijd, maar *ten deele* kent, doch hierna *volmaakt* zal kennen! —— PYRRHO, die alle waarheden als onzeker verwierp, en meende dat regt en onregt afhingen van de gewoonte en de Wetten; die leven en ſterven oordeelde het zelfde te weezen. Zou men hem het minst van allen niet volgen? Hadden zyne voorgeſtelde Waarheden vaster grond, dan die hy verwierp? Ongelukkig Menschdom, zo het hem moest aanhangen! Eindelyk PROTAGORAS, die goedvondt het beſtaan der Goden te lochenen, zonder den éénen waaren God te erkennen, het geen niet veiliger was voor den Mensch..... Zie daar eene Lyst van de NAAMEN en GEVOELENS der voornaamſte Wysgeeren onder de *Grieken*. Goed en kwaad zyn in derzelver ſtellingen, gelyk gy merkt, vermengd. PLATO en ARISTOTELES muntten onder allen uit, dan het is waaragtig dat de beste Griekſche Wysgeeren toen minder wisten aangaande den éénen waaren God, dan nu veele gemeene Kris-

ten

tenen. Zo duister was de kennis der *Heidenen* omtrent dit gewigtig ſtuk; en nog ſlechter beantwoordden zy dikwijls in hun leven aan de leer die zy voorſtelden. MATTHEUS alleen leert ons meer en zuiverer Zedekunde in drie Hoofdſtukken, (V. VI. VII.) dan zy allen in hunne groote Werken. Egter ziet gy de Wysheid en Goedheid der Godlyke Regeering daarin, dat 'er, na de oude eerſte ruwheid, eenige ten dien tyde groote Mannen verwekt werden, om het plompe en onweetende Volk zagtkens en meer te beſchaaven. Zy waren vooral middelen in de hand van God; om gezonder denkbeelden van veele gewigtige waarheden, dan de domme Priesters voordroegen, nu en dan den Volke in te boezemen, en het zelve van langzaamerhand tot het erkennen van 't gewigt van het zalig Euangelie voor te bereiden. Twee zaaken van groot belang, bykans tegenſtrydig, moesten hier zamenloopen, naamelyk de Verbetering der Waereld, en niet te min een duidelyk gevoel haarer Onmagt tot eigen Verloſsing. Het eerſte zou veel nut doen; maar het ander meer treffen, en zo wel een getuigenis geeven van het heerlyk Euangelie, als de gemoeden ſchikken, ter erkentenis der Hemelſche Waarheid. Dit alles ontwikkelt zich in de agtervolgende geſchiedenisſen der Waereld, ter eere van den hoogen God, en ten nutte van het Menschdom."

Hiſtoriſche Proeven over de Indiën. Door den Heer M. DE LA FLOTTE. *Naar den goedgekeurden en bevoorrechten Druk van Parys uit het Fransch vertaald. Te Amſteldam by* J. v. Gulik. *Behalven de Voorreden* 248 *bladz. in gr. octavo.*

Men ontmoet in dit Geſchrift eene reeks van leerzaame opmerkingen, die de Heer *de la Flotte*, over verſcheiden byzonderheden in de Indiën, gedurende zyn verblyf aldaar, gemaakt heeft. Ze dienen grootelyks ter opheldering, of bevestiginge van vroegere berigten desaangaande, en ſtellen deeze en geene zaaken, min of meer, in een nieuw of helderer daglicht; vooral met betrekking tot de Kust van *Coromandel*, of dat gedeelte der Indiën, 't welk thans, met betrekking tot de Engelſche onlusten in die ſtreek, veelal byzondere opmerking tot zig trekt.

In de eerſte plaatſe, levert ons de Autheur, by manier van Inleiding, een dagverhaal zyner reize. Op een der Fran-

ſche

ſche Transportſchepen, geſchikt om Troupen tegen de Engelſchen, waarmede de Franſchen in oorlog waren, in *Coromandel* over te brengen, in 't midden van 't jaar 1757 ingeſcheept zynde, was zyne eerſte reistogt na *Rio de Janeiro* in *Braſilie*; zig vervolgens met de Vloot by *l'Isle Grande* vereenigd hebbende, zeilden zy de *Kaap de goede Hoop* voorby; deeden *l'Ile de France* en *l'Ile Bourbon* aan, en kwamen eindelyk ter beſtemder plaatſe in *Coromandel*. Hier woonde de Heer *de la Flotte* de Krygsverrigtingen, geduurende de jaaren 58, 59 en 60 by, waar van hy een beknopt verſlag geeft. In eene dier ontmoetingen geraakte hy krygsgevangen; en wanhoopende van in *Indien* uitgewisſeld te worden, gelukte het hem de vryheid te verkrygen, om na Europa te vertrekken. By eene toevallige gelegenheid vertrok hy daarop als Paſſagier met een Engelsch Schip na *China*, en kwam dus eerlang te *Canton*, alwaar hy zig twee maanden onthield. Met den aanvang van 't jaar 1761, ging hy weder Scheep om na *Europa* te ſtevenen, toen vyf Engelſche Schepen zig daar toe zeilvaardig maakten. Op het berigt dat de Straat *Sunda* niet veilig voor hun was, om dat'er Franſche Oorlogſcheepen kruisten, zo beſlooten zy een nieuwen weg te beproeven. Zy namen hunnen koers langs de Westerlyke kusten der *Philippynſche* Eilanden, voeren tusſchen de Eilanden *Borneo* en *Celebes* door, om in de ſtraat *Sapi*, en zo vervolgens in ruime Zee, te komen; welke togt hun niet, dan na 't doorſtaan veeler gevaaren, gelukte. Dit hun oogmerk dus bereikt hebbende, zeilden zy voorts na *St Helena*, kwamen in 't laatst van September in *Duins*, en voeren de Theems op tot *Depford*; van waar de Autheur na *Londen* trok; ſteekende vervolgens van *Douvres* op *Calais* over, bevond hy zig wel dra weder in de armen zyner tedere Ouders. —— Dit verhaal zyner reize is doorvlogten, met berigten van de merkwaardigſte plaatzen, op welken hy eenigen tyd zyn verblyf gehouden heeft, meldende de voornaamſte byzonderheden daar toe betreklyk, zo ten opzigte van de gelegenheid en geſteldheid der plaatzen, als ten aanzien van de zeden en gewoonten der bewoonderen.

Op dit dagverhaal volgt wyders een beknopt verſlag van de vestigingen, door verſcheiden Natien van tyd tot tyd in *Indiën*, en byzonder op de Kust van *Coromandel*, opgerigt, met eene nevensgaande melding van de geſteldheid der Indiſche Lugtſtreek: waar nevens gevoegd is een naamlyst en korte beſchryving der plaatzen, op de Kust van *Coromandel* gelegen.

Hier

Hier by komt voorts eene opzetlyke beſchryving van den Afgodendienst der Indiaanen, behelzende een berigt van hunne vreemde denkbeelden, nopens de ſchepping van vyf elementen door den opperſten God, uit welken hy voorts een God en eene Godeſſe maakte, uit wier vereeniging dan verſcheiden Godheden voortgeſprooten zyn; welker geſchiedenis hier breeder ontvouwd wordt, met melding van de geboorte van *Naarden*, den God der Zang- en Speelkunst, dien *Brama*, de Schepper, ſchiep, om *Vistnou*, den Onderhouder, te vermaaken; 't welk den Autheur tot eene uitweiding over de Indiaanſche Zang- en Speelkunst en hun Krygsmuziek brengt. Voorts maakt hy gewag van nog verſcheiden andere byzonderheden, die tot hun Godsdienſtig Stelzel behooren, mitsgaders van zodanigen, die tot hunne kundigheden, zeden, leevenswyze en gewoonten betrekkelyk zyn: beſluitende dit artykel met eene aanmerking over de vooroordeelen der Indiaanen, die binnen in 't Land woonen, tegen de Europeërs. Zulks ſchryft hy grootlyks toe aan de verſcheidenheid van zeden en leevenswyze; doch de hoofdbron hiervan is, zyns oordeels, te zoeken, in 't ſlegte gedrag, en boven al in de onmaatigheid der eerſte Portugeeſche Veroveraars; waarvan zy de gedagtenis nog behouden, en ze van vader tot kind overbrengen. —— Ten laatſte hegt hy hieraan nog eenige opmerkingen over een en ander Stuk van de Natuurlyke Historie der Indiën; pryzende ten ſlot een verder onderzoek van alles wat de Indiën betreft als zeer nuttig aan. „ Eene grondige ſtudie, zegt hy, van de kenſchets „ der inwooners, en van de verſchillende belangens, die „ hunne Oppervorſten vereenigen of verdeelen, zoude on„ ze Natiën in ſtaat ſtellen, om voordeel te trekken, uit „ het beſtaan deezer Volken, uit de voortbrengzelen van „ hunnen grond, en om duurzaame vestigingen in die „ luchtſtreek te vormen."

Bedenkingen over de beoeffening der Rechtsgeleerdheid, benevens vier Verhandelingen over Wysgeerige Stoffen, door Mr. A. PERRENOT. *Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon 1781. *Behalven het Voorwerk*, 339 *bladz. in gr. octavo.*

Het eerſte Stuk, hier op den Tytel uitdrukkelyk genoemd, oorſpronglyk geſchikt voor zyne Pruiſiſche

Majeſteit, is, gelyk de Heer en Mr. *Perrenot* by den aanvang gewaagt, geſchreeven op het leezen van twee Verhandelingen, de eene, *Over de redenen om Wetten vast te ſtellen, of af te ſchaffen*, en de andere *over de Zelfliefde*; twee Geſchriften, welken aan zyne Pruiſiſche Maj. toegekend worden. Zulks noopte hem tot het vervaardigen van dit Geſchrift, waarin hy zig voorſtelt te onderzoeken:

„ 1. De noodzaakelykheid die 'er is, om van de *Zedenkunde* dat te maaken, 't welk zy behoort te zyn; te weeten, *eene beoefenende en door proefondervindingen geſterkte Weetenſchap*, gelyk LOCKE de Bovennatuurkunde gedaan *heeft*.

„ 2. De mooglykheid, om zich, op deeze wyze, te ontſlaan van die vraag- en verſchilſtukken, die in woordenſtryden afloopen, of welken men niet kan beantwoorden, dan door de vraagen zelven.

„ 3. De nuttigheid om de Stellige, en bepaaldelyk de Roomſche, Wetten, *geſchiedkundig* te behandelen: zonder zich ooit te verwyderen van het *eenige grondbeginzel*, tot het welke de *Natuurlyke*, *Burgerlyke* of *Strafoeffenende Rechtsgeleerdheid* zich laat herleiden."

Over elk deezer drie hoofdzaaken deelt ons de ſcherpziende *Perrenot* gewigtige bedenkingen mede, die ons den naauwen band der Zedekunde en Regtsgeleerdheid, waardoor ze onafſcheidelyk aan een verknogt zyn, ten duidelykſte voordraagen; en de daaromtrent in dit geval vereischte kundigheden in een treffend licht plaatzen. Het weezenlyke van het voorgeſtelde, dat zyn Ed. met eene welwikkende oordeelkunde ontvouwt, komt hier op uit. Het één, eenvoudig, en waar beginzel, uit het welke men alle menſchlyke pligten heeft af te leiden, is te vinden, in eene natuurlyke en onveranderlyke orde der dingen, die den menſch tot een regel van zyne vrye handelingen moet dienen; daar ze hem tot eene zedelyke Wet verſtrekt, welke de Schepper in alles ten klaarſte heeft aangeweezen als zynen Wil; dien hy als Wetgeever zynen Schepzelen beveelt om te gehoorzaamen, en naar welker inagtneeming of verwaarloozing hy hen zal beloonen of ſtraffen. Wanneer men zig hier aan houdt, ontgaat men alle woordenſtryden, die zo menigwerf gevoerd worden over het eerſte grondbeginzel van het regt der Natuur. En 't is dit beginzel, dat de grondſlag behoort te zyn van alle Burgerlyke Wetten; naar 't welke men alle Stellige, en zo ook de Roomſche, Wetten

ten heeft te beoordeelen; ten einde te verhoeden van zig ſtrydig met de Natuur te gedraagen.

Wat wyders de vier nevensgaande Verhandelingen betreft, ze zyn, volgens het geen zyn Ed. in de Voorreden meldt, ontworpen, ter gelegenheid van opgegeevene Vraagen, en kunnen dus gevoegd worden by zyne Verhandelingen, onder die van het Stolpiaanſche Legaat te vinden. Ze gaan over onderwerpen, die wel eene herhaalde overweeging verdienen, en de Heer en Mr. *Perrenot* behandelt dezelve op eene wyze, die toont dat hy ieder Stuk met de vereischte ſcherpzinnigheid heeft nagegaan, zo dat ze het oog des opmerkzaamen Leezers overwaardig zyn.

De eerſte deezer Verhandelingen gaat over de vrye willekeurige', doch teffens allervolmaaktſte, Godlyke *Wetgeeving*; waaromtrent zyn Ed. zig voorſtelt, eerst de Oefening der Wetgeevende Magt van God tè onderzoeken, en dan derzelver volkomenheid aan te toonen. Het beſluit, uit deeze overweegingen opgemaakt, is dit. —— „Dat alle ſoorten „ van volkomenheid met Gods *Wil* gepaard gaan, en zo „ lieflyk als onophoudelyk zamenſtemmen, om de *Vol-* „ *maaktſte Wetgeeving* uit te maaken; zoo dat de *menſche-* „ *lyke rede*, daarin niets beſeffende dan goedheid en recht- „ heid, niets beproevende dan dat overeenkomſtig is met „ de belangen van het Menschdom; die *Willekeurige* (*), „ *doch*

(*) *Willekeurig* duidt hier niet aan iets eigenzinnigs, iets grilligs, dat dus natuurlyk wispeltuurig zy. Het woord *Arbitrium*, waarvoor wy dat van *willekeur* of *goeddunken* gebruiken, heeft nooit, gelyk onze Schryver opmerkt, iets eigenzinnigs of grilligs betekend, dan in de nieuwe taalen: *Willekeurig te handelen* zegt eigenlyk naar vrye keuze, ongedwongen, te handelen, en betekende oudtyds, wanneer men van het afdoen van zaaken ſprak, meer ter goeder trouwe en naar billykheid, dan naar ſcherpheid van regten, te handelen. Van daar verklaart *Kiliaan* het woord *Willekeur*, door *Arbitrium*, *electio libera*, *conſenſus*, *edictum*, zo ook *willekeuren*, en tevens *willekeurer* door *Arbiter*; welk woord nog heden gebruikt wordt, niet voor een eigenzinnig mensch, maar voor een *Scheidsman*, die *naar beſcheidenheid* handelt. *Willekeurig* duidt dus, met betrekking tot God, aan, Gods vrye redenmagtige bepaaling, zonder door iets buiten zig daar toe bewoogen te worden. „ By menſchen," (zegt daarom zyn Ed. te regt,) „ mag, „ *naar wil en zinlykheid te handelen*, gemeenlyk zo veel bete- „ kenen, als *zonder recht of reden zig te buiten te gaan:* maar

„ *doch teffens allervolmaaktſte oeffening van Goddelyke Magt* „ aanneemt, en zig daaraan onderwerpt."

„ Wy meenen, vervolgt de Heer en Mr. *Perrenot*, hier mede de middelmaat te houden, *tusſchen* die geenen, die God eene onredelyke en zyne volmaaktheid onteerende oeffening van magt toeſchryven; en *tusſchen* die het onderſcheid van Recht en Onrecht onafhanglyk maaken van eene alleen Onafhanglyke Oorzaak.

„ Waartoe dan ſcherpe uitdrukkingen en bitze verwytingen tusſchen Schryvers, die allen voor hebben, in het opbouwen der Zedenleere, elkanderen rustig de hand te bieden; en die misſchien, (gelyk in veele geſchilſtukken,) meer met woorden dan met de daad verſchillen; ten minſten over het wezenlyke der zaake, en daar het alleen op aankomt, eens zyn.

„ (*a*) Men komt immers aan weerskanten overeen, dat God wyslyk regeert en rechtveerdig gebied; dat zyne wetten de beste zyn, die de mensch voor zigzelve zoude kunnen bedenken of begeeren: derhalven, dat het de pligt is van redelyke en gezellige wezens, zig allezints daar naar te gedraagen.

„ En dit leidt ons om ons onderzoek te beſluiten met vast te ſtellen, dat wy in de enkele *vrye Willekeur van het Opperweezen* den ſterkſten grond vinden, om zedelyke *pligten* den mensch op te leggen, en, in de *vereeniging van alle bedenkelyke volmaaktheden*, de kragtigſte middelen, om zedelyke wezens tot *gehoorzaamheid* te dryven, en by aanhoudenheid daartoe te houden."

Eene daar aan volgende Verhandeling heeft ten onderwerp de *algemeene beginzelen of gronden der zedelyke pligten*. In dezelve verklaart zyn Ed. bepaaldlyk nader, het bovengemelde denkbeeld, dat het eerſte grondbeginzel van het Regt der Natuur, of het één, eenvoudig en waar beginzel, uit het welke men alle menschlyke pligten heeft af te leiden, te vinden is, in die Orde der Natuur, welke Gods wetgeevende, de hoogſte, Magt daar in vastgeſteld heeft en onderhoudt. De Heer en Mr. *Perrenot* ontvouwt

„ in GOD, (en wel in GOD alleen), gaan REDEN en WILLEKEUR „ zoo gepaard, als of zy maar een en het zelfde waren."

„ (*a*) Men leeze de oordeelkundige Voorrede van den voortreffelyken vertaalder van CUDWORTH *de ætern. justi notionibus.*"

vouwt dit gevoelen onderſcheidenlyk, en bevlytigt zig om te toonen dat dit beginzel in alle deelen voldoenend is; ter bevestiginge van zyne algemeene voorſtelling deswegens by den aanvang, in welke hy zig aldus uitdrukt. ——

„ In dit gezichtpunt loopt alles t'zamen. Men behoeft de „ *Natuurlyke en Gezellige Order* alleen voor te ſtellen, om „ elk redelyk mensch ter navolging te noopen en te over„ reeden; zo eigenaartig en klaar is dit beginſel. Het „ vloeit onmiddelyk uit de eerſte bronwel voort, en blyft „ zonder ophouden ſtroomende: klaar en eenvouwdig, is „ het gemaklyk te vatten voor een ieder: vruchtbaar, ge„ noegzaam en algemeen, brengt het lynrecht alle de plig„ ten van eenen waaren wereldborger voort, en het ver„ klaart die onmiddelyk; want dit zyn de eigenſchappen, „ welken men in een eerſte beginzel, uit het welk men de „ wetten der Natuur kennen zal, gewoonlyk, en met re„ den, vordert."

Wyders ontmoet ons eene derde Verhandeling, in welke de Autheur zyne gedagten over het Leerſtuk van het *Zedelyke Gevoel* voordraagt. Zyn Ed. ontvouwt hier vooraf beknoptlyk de opkomst en den voortgang van dit Leerſtuk; brengt voorts zyne tegenbedenkingen tegen het zelve te berde, en tragt vooral te doen zien, dat, het geen men onder de benaaming van *Zedelyk Gevoel* betrekt, niet tot het Zedelyke, maar tot het Natuurlyke, behoort, waarin de mensch lydelyk is; en 't geen dus niets doet tot zyne zedelyke verpligting. Deeze overweeging doet hem, alles kortlyk zamentrekkende, eindelyk zeggen: —— „ Met één woord, zich en zyn Geſlacht lief te hebben, is een *Gevoelig* Wezen eigen, maar 't is nog maar *Natuurlyk*; die beide genegenheden in 't gezellige leven te onderſchikken, is *Redelyk*; maar 't zyn nog maar *Raadgeevingen*, die de verſcheidene omſtandigheden aan de hand geeven, tot 'er bykome *het Gebod* van eenen Goeden en Magtigen Opperheer; zoo dat onze daaden by trappen opklimmen van *Dierlyke* Nuttigheid tot *Raadzaame* Zedelykheid, en dan eerst *Wettig* wordende, 't ſtelſel volmaaken van ZEDELYKE PLIGTEN. Want, gelyk door aandrang wel beweeging veroorzaakt word, doch alleen, door het drukken der zwaarte, krachten worden bygezet, zoo word de Ziel wel gaande gemaakt door *Natuurlyke Waarſchouwingen*, doch nergens mede t'ondergebragt, en tegens opwellende driften t'ondergehouden, dan door een *Zedelyk Gebod*.

„ Zyn nu de *Zeden* alleen voor *Gebod* en Richtſnoer vat-

baar; en is de *Zedenleer* de Kunst, om ons gedrag aan Regels te leeren onderſchikken; Is ook ZEDELYK GOED dat geene, dat door eene redelyke beſtiering van den wil (eigenlyk *Deugd* genoemd) kan verkregen worden; En is 'er niets *Deugdzaam*, of hier en hier namaals aan verantwoording onderhevig, dan dat geene waarvan men voor de *Verſtandige en Vrywillige Oorzaak* gehouden word;

„ Zoo blykt, dat zoo weinig in de Groote Maatſchappy van 't geheele Menschdom, als in eenige Burgerlyke Maatſchappy, voor een *Beginſel* van *Zedelykè Verpligting*, kan aangenomen worden dat geene, 't welk men als ZEDELYK GEVOEL opgeeft; waarvan de Leer, indien zy al op bloote klanken niet zoude uitkomen, immers en ten minſte met de ZEDENKUNDE geene gemeenſchap behoort te hebben."

Ten laatſte komt hierby nog eene Verhandeling, behelzende een Onderzoek, *of het aanwezen van God uit het denkbeeld van een noodzaakelyk Wezen konne bewoogd worden*? dat is, met andere woorden, *of men van vooren* (a priori) *bewyzen kan, het wezenlyk en* DAADELYK AANZYN *van zulk een Wezen, waar aan men het denkbeeld van Noodzakelykheid hegt, en van de eigenſchappen, welken noodzakelyk uit dat denkbeeld voortvloeien.* Na eenige voorbereidende aanmerkingen, en een kort verſlag van de merkwaardigſte Schriften over dit onderwerp, voor en tegen, bepaalt zig de Heer en Mr. *Perrenot* inzonderheid tot het geen *Carteſius*, aan de eene, en *Werenfels*, benevens *Mosheim*, aan de andere zyde, deswegens voorgeſteld hebben. Hy vangt aan met de opgave en ontleding der gedagten van *Carteſius* in 't algemeen, die hy tot eene Sluitreden brengt: waarnevens hy voorts voegt de algemeene wederlegging hier van, zo door *Mosheim* als door *Werenfels*, welker redeneerwyze zyn Ed. vervolgens nader ſtaaft. Op dit algemeene vooritel laat onze Autheur volgen, een nader onderzoek der bewyzen van *Carteſius*, waar mede die Wysgeer de zwaarigheden, welken men tegen zyn *bewys van vooreh* aanvoerde, zogt te beantwoorden. Zyn Ed. brengt dezelven tot drie Sluitredenen; ontdekt eerst den grondſlag van 's Mans misvatting, en bepaalt zig wyders tot het beſtryden der middelſte Sluitreden, als met welker ontknooping en wederlegging de beide anderen, die de middelſte als onderſchraagen, van zelven moeten vervallen. Na eenige verdere aanmerkingen over het onvoldoende van dit bewys, en de baarblykelyke verlegenheid van *Carteſius* zelven, gaat zyn Ed., op het voetſpoor der twee bovengemelde geleerde

Man-

Mannen, voort, om na te gaan, hoe eerst *Cudworth*, en vervolgens *Leibnitz*, getracht hebben dit Carteſiaansch bewys te verbeteren, of door één eenig byvoegzel te verſterken. Zyn Ed. brengt dit zogenaamde verbeterde en verſterkte bewys ter toetze, en deelt, benevens de aanmerkingen van *Werenfels* en *Mosheim* daar tegen, zyne wederleggende bedenkingen van dit bewys mede; toonende dat het zelve in geenen deele ten betooge, tegen een Godloochenaar, kan verſtrekken. By dit alles kan hy zig egter niet vereenigen, met de al te laage gedagten van *Mosheim* over dit bewys, als ſtrekte het alleen om te toonen, dat men geen redenen heeft, om het beſtaan van God, wanneer het behoorelyk betoogd wordt, niet gereedlyk aan te neemen. ——— De Heer en Mr. *Perrenot* dus verre nagegaan hebbende, hoe *Cudworth* en *Leibnitz* 'er in geſlaagd zyn, tekent vervolgens aan, dat men nog andere voorſtellingen gedaan heeft, die byna gelykvormig zyn met de bewuste *betooging van vooren*, doch inderdaad eerder *van agteren* ontleend, en verre van voldoende zyn; waaronder hy ook den redeneertrant van *Clarke* betrekt; terwyl hy tevens oordeelt, dat die van *Mozes Mendelszoon*, den laatſten Voorſtander van het Leibnitziaanſche bewys, mede ver van bondig is.

Deeze Verhandeling levert ons, dus verre, eene doorloopende oordeelkundige beſchouwing, van de verſchillende manieren, op welken dit *bewys van vooren* aangedrongen is geworden; die 'er ons een ongunſtig denkbeeld van inboezemt; waarin men te meer bevestigd wordt, als men het oog ſlaat op het geen de Heer *Perrenot* ons verder onder het oog brengt. Hy toont ons naamlyk nog, dat 'er verſcheiden andere bedenkingen zyn, die meer en meer ſtrekken tot het ontzenuwen van het voorſchreven bewys; en doet ons opmerken, dat men hier van weerskanten tot uiterſten overgegaan is, die even ver afwyken van het onpartydig naſpooren der waarheid: als mede, dat veelen der navolgers van *Carteſius* zig in een doolhof van verwarringen begeeven hebben. Zulks doet hem zyne Verhandeling met deeze taal beſluiten.

„ Het ſtae dan by ons vast, dat het *Argument* A PRIORI *voor het aanwezen van de Godheid*, als indirect en minder betoogbaar, (om de zagtſte woorden te gebruiken,) onvoorzigtig tegens ſchrandere Godloochenaars word aangewend en ſtaande gehouden. Men behoeft, om van eene waarheid overtuigd te zyn, dezelve juist niet *van voren* te

kunnen *bewyzen:* 't is genoeg, dat men dezelve door natuurlyke gevolgtrekkingen kan vast maaken aan zaaken, die door ieder, wegens haare tastbaare duidelykheid, moeten aangenomen, en zonder draaling toegeſtaan worden. Het *betoog a priori* is twyffelachtig, duister en wankelbaar. Uit de hevige geſchillen, die men niet opgehouden heeft te voeren over den aard en de kracht van het zelve, blykt, dat het tot geene overtuigende blykbaarheid, immers voor als nog, heeft kunnen gebragt worden, dat het derhalven onbekwaam is, om Ongodisten over te haalen, en voor altoos den mond te ſtoppen. Zy kunnen immers volſtaan, met te zeggen, dat zy by zich zelven *dat Denkbeeld* niet gewaar worden, 't welk een ander moogelyk heeft van het *Noodzaakelyk Opperwezen*; dat zy dus onmogelyk uit *het zelve Denkbeeld* eenige gevolgtrekking kunnen toeſtaan, veel minder een Bewys, dat voor hun op zoo losſe gronden rust, tot grondſlag van eene gewigtige waarheid aanneemen. Zoo dachten reeds voor my, omtrent *het betoogen van voren* (A PRIORI) *voor het aanwezen van de Godheid*, een viertal van groote Mannen; wier juist oordeel en wyd uitgeſtrekte kennisſe by alle waarheidminnaars hoog geſchat word; ik meen LOCKE (*a*); CLARKE (*b*); WERENFELS (*c*), en MOSHEIM (*d*). En met deeze groote vernuften meen ik, op de hier voor gelegde gronden, dit onderzoek te kunnen, en te moeten beſluiten, met te zeggen;

„ Dat, uit het DENKBEELD *van de Godheid*, derzelver „ BESTAAN *van vooren* op geenen genoegzaamen grond kan „ *opgemaakt* worden, zoo dat die genen, die het beſtaan „ der Godheid loochenen, daar door zouden kunnen over„ tuigd worden."

„ Behalvén dat: de *Redeneeringen a priori* zyn te diepzinnig; zy vereiſchen te veel inſpanning en een te geſlepen oordeel, dan men van 't gros der menſchen verwachten kan; terwyl de allergewichtigſte waarheid, daar ieder ſchepzel zo veel belang by behoort te ſtellen, onwrikbaar moet rusten op grondbeginzels, by 't geheele Menschdom erkend, en door alle eeuwen bevestigd; zo dat de ſtraalen, uit dat zonnelicht van zelven voortvloeijende, op alle, die niet moedwil-

(*a*) *Eſſai concern. human Underſt.* L. IV. C. 10.

(*b*) *De l'Existence de Dieu*, p. 32.

(*c*) *Vindic. contr. Suicer.* p. 97.

(*d*) *Ad Cudw. ſyſt. Intell.* T. II. p. 894. et 898.

willig hunne oogen sluiten, genoegzaamen indruk mogen hebben. Trouwens het is voldoende, voor die groote waarheid van elders, dan *a priori*, de krachtigste bewyzen te hebben. En hoe kan het *Noodzaakelyk Bestaan* van 't Opperwezen, volgens der Menschen algemeene kundigheden, betoogbaarder zyn, dan het zelve op de bekwaamste wyze *van agteren* volgt, DAARUIT, DAT 'ER WERKELYK IETS BESTAAT. (*e*)"

„ (*e*) Zie des Schryvers, en de verdere Stolpiaansche verhandelingen, voor den jaare 1759."

Leven en Schriften der Hedendaagsche Wysgeeren, meerendeels uit J. C. VON ZABUESNIG *getrokken. Met een Aanhangzel van die der oude Wysgeeren, door* ESKES. *Te Nymegen* I. v. Campen. 1782. *Behalven de Voorreden, 264 bladz. in octavo.*

Met de benaming van *Hedendaagsche Wysgeeren* heeft de Uitgever, zo als hy 't in zyne Voorreden verklaert, het oog op dezulken, „ die zich *hedendaagsch*, onder den schonen, „ maar bedriegelyken Mantel van *Wysgeerte* bedekken, om zo „ veel te veiliger den geopenbaarden Godsdienst aan te vallen, en, ware het mogelyk, uit te roeijen. (Zogenaamde) „ *Wysgeeren*, die de volmaaktheid en genoegzaamheid van „ eene *natuurlyke Godgeleerdheid*, dat is, als men het van na„ by beschouwt, de leering van een *willekeurlyken Godsdienst*,) „ met losse schynbewyzen verdeedigen, om den *Bybel* vaar„ wel te zeggen, enz." Met één woord, zodanige Schryvers, die, onder den naem der *Wysgeerte*, de Godlyke Openbaring heimlyk ondermynen, of openlyk bestryden. De Heer *Eskes* bedoelt daermede, te bevorderen, „ dat de minervarenen, „ (voor dewelke dit geschreven is,) de zwakheid en wuftheid „ der zogenaamde sterke Geesten ziende, zo veel te meer „ achting, niet alleen voor de waare en onvervalschte Wys„ geerte, maar ook voor den *Christelyken* Godsdienst mogen „ hebben." 's Mans beoogde is buiten tegenspraek pryzenswaerdig; dan de uitvoering, zo in het overgenomen uit *Zabuesnig*, als in het, by manier van *Aanhangzel*, ter opheldering van enige byzonderheden, daerby gevoegde, is zo oppervlakkig, en zo weinig oordeelkundig ingericht, dat die beoogde min ervarenen 'er genoegzaem niet meer aen hebben, dan dat zy hunne algemeene nieuwsgierigheid, om enige kennis van die Schryveren en derzelver Werken te erlangen, enigzins kunnen voldoen; het welk niets wezenlyks kan toebrengen, tot de beschaving van hun Verstand, of hunne grondiger overtuiging der waerheden van den Christelyken Godsdienst.

——— Men leze, tot eene proeve hiervan, het volgende bericht, betreffende KAREL VAN SECONDAT, Baron van LA BREDE en van MONTESQUIEU.

„ *Montesquieu*, Preſident by het Parlement van *Bourdeaux*, Lid der Franſche *Academie*, enz. was op het Slot *la Brede* by *Bourdeaux*, geboren, en ſtierf te Parys, in het 66 jaar zynes ouderdoms.

„ Door het uitgeven van zyne *Lettres Perſanes* of *Perſiſche Brieven*, die in het jaar 1721 te voorſchyn kwamen, had hy zich reeds onder de Schryvers van zynen tyd beroemd gemaakt. ——— Geleerdheid en een ſchoone ſchryftrant blonken uit in dit Werk, maar het maakte den Godsdienst des Schryvers zo verdagt, dat men ongenegen wierd, om hem als Lid van de Franſche *Academie* aan te nemen. Doch dewyl men oordeelde, dat de Heer Preſident *Montesquieu* bekwaam was, zich, in 't vervolg van tyd, op nuttiger arbeid te leggen, wierd hy in het jaar 1727 als Lid van dat geleerd Genootſchap aangenomen. ——— Omtrent deezen tyd reisde hy door Duitschland, Italien, Zwitſerland, Holland en Engeland, en leerde daardoor de Zeden en geaartheid der Inwoonderen van ieder Land grondig kennen. ——— Na Vrankryk weder gekeerd zynde, ſchreef hy aldaar een ſchoon Werk, *Conſiderations ſur la cauſe de la grandeur des Romains*, of *Aanmerkingen over de oorzaak van de grootheid en het verval der Romeinen.* Welk Boek de goedkeuring van alle Geleerden heeft weggedragen. ——— Het was in den jaare 1748, dat hy zyn heerlyk Werk, *de Geest der Wetten*, in het licht bragt. ——— Alles wat daarin voorkoomt is glinſterend. ——— Geleerdheid, ſtyl, aangenaame en teffens leerryke gedachten zetten dit treffelyk Werk luister by; en hy brengt ons gebeurtenisſen, die onze Voorzaten, Vorſten of Vaderland betreffen, te binnen, om ons een levendig bezef daarvan te geven, en teffens van des Schryvers kundigheden, zo in alle oude en nieuwe Geſchiedenisſen, als van deszelvs wetenſchap in de Griekſche, Romeinſche, Aſiatiſche en Europiſche Rechtsgeleerdheid te kunnen oordeelen. ——— 'Er zyn nochtans eenige ſtellingen in dit Werk ontdekt, die met de gronden van den Godsdienst niet overeenſtemmen; en *Montesquieu* zoekt in zyne *Defenſe de l' Esprit des Loix* eenige derzelve te verdedigen, en andere te verontſchuldigen. ——— Dit is zeker, dat *Montesquieu* de gronden van den Godsdienst nooit regtſtreeks heeft aangetast, nochte zich voor eenen Verlochenaar der Goddelyke Openbaringen uitgegeven: integendeel heeft hy, eenige dagen voor zynen dood, zich aan de Hertogin *van Aiguillon* indeezervoege geuit. ——— *De Openbaring is de heerlykſte gave, die God aan den mensch heeft kunnen ſchenken.* ——— Ook nam hy te meermaalen de zaak van den Godsdienst tegen deszelfs Vyanden op. ——— Onder anderen van *Bayle* ſprekende, (*l' Esprit des Loix*,

Loix, Edit. de Geneve 1749 *T.* 2. *p.* 335, 336.) zegt hy: „ Na „ dat *Bayle* alle ſoorten van Godsdienſten beſchimpt en beſpot „ heeft, wil hy ook den Christelyken Godsdienst onteeren; en „ verſtout zich te zeggen, dat waare Christenen geenen ſtaat „ zouden kunnen uitmaaken, die beſtaanbaar zy. ——— En „ waarom niet? (vraagt *Montesquieu*, en beantwoord zulks „ indeezervoegen,) zy zouden immers Borgers zyn, die in „ hunne plichten zeer wel onderricht waren, en die niet min- „ der iever zouden hebben dezelve te volbrengen. ——— Hoe „ meer zy zich aan den Godsdienst zouden verbonden achten, „ zo veel te meerder zouden zy denken aan het Vaderland „ verſchuldigt te zyn. Indien de gronden van het Christendom „ diep in het harte waren ingedrukt, zouden zy veel machti- „ ger zyn, als die valſche Eer der Monarchien, die menſchely- „ ke Deugden der Republicquen, en die ſlaaſſche Vrees der „ Despotiſche Staaten." ——— En, *ibid. p.* 332. „ Een won- „ dere zaak! de Christelyke Godsdienst, dewelke alleen de „ Gelukzaligheid van het toekomende Leven ten voorwerp „ ſchynt te hebben, behelst ook teffens onze Gelukzaligheid in „ het tegenwoordige leven." ——— Doch hoe het ook met *Montesquieu's* Schriften gelegen zy, dit is ten minſten buiten allen twyfel, dat hy, als een oprecht Christen, in het jaar 1755. geſtorven is.

„ De Heer van *Montesquieu* was al te geleerd en beroemd, om niet van Mr. *Voltaire* beneidt te worden. ——— *Voltaire* T. XXXVI. *Mel. de Litter. d' Hist. et Phil. T.* 1. *l'A. B. C.* 1 *Dialogue*, zegt, dat het Boek *de Geest der Wetten* eenen ongeſchikten Doolhof is. ——— Dat *Montesquieu* telkens waarheden en leugens onder elkanderen mengt. ——— Dat hy byna altyd verkeerde aanhaalingen doet, &c. ——— Niemand onder de Geleerden heeft echter dit partydige oordeel van *Voltaire* behaagt. Integendeel hebben de Heeren *Maupertuis* en *Soignac* Lofredenen op dien geleerden Man uitgegeven, die vry wat meer goedkeuring by de geleerde Waereld, als *Voltaire's* ſmaadredenen, weggedragen hebben."

Taal- Dicht- en Letterkundig Kabinet door ***. *Tweede Deel. Te Amſterdam, by* C. en L. Groenewoud 1782. *In groot octavo* 386 *bladz.*

Naar de inrigting van dit Kabinet (*) verleent ons dit Deel weder eene aanmerkelyke verſcheidenheid van Stukjes, die het Taal- Dicht- en Letterkundige betreffen; waarvan de Leezers, zo ter aangenaame uitſpanninge, als ter weezenlyke be-oe-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 566.

oefeninge, gebruik kunnen maaken. —— Men ontmoet hier eene Proeve over den Omgang of Verkeering met menſchen; eene ontleeding van dichterlyke ſchoonheden in eenige Pſalmen; het ſlot der Verhandelinge over het Heldendicht; een onderzoek na den oorſprong der Romans in Europa; eene leevensſchetſe van den beroemden Hoogduitſchen Dichter *Leſſing*; Proeve van dichtkundige aanmerkingen, en het vervolg der Proeve eener aanleidinge tot de Nederduitſche Taal; mitsgaders zedelyke bedenkingen over den algemeenen haat onder de menſchen; over het betragten der Deugd altoos noodzaaklyk; en eene ſchets eeniger vereischten in een goeden Tooneelſpeeler. Hier by komen nog twee vernuftig ſpeelende Stukjes, onder den tytel van het verlooren ſchaap, en den Engelſchen Held. Laatſtlyk behelst dit Deel ook nog een aantal van grooter en kleiner dichtſtukjes over verſcheiden ſoorten van onderwerpen; waaruit wy het volgende, dat tot een opſchrift heeft, de *Wellustige*, in deezen zullen overneemen: de berouwhebbende Wellustige word 'er dus ſpreekende ingevoerd.

Vervloekte Wellust! vol van vuile afgryz'lykheden!
Die in myn edle ziel uw' zetel hadt gehegt,
En my deedt wyken van het effen ſpoor der reden,
Waarvan 't gebruik my dus werdt door de deugd ontzegd.
Uw ſnoode onkuischheid kon myn dartle ziel bekooren,
Uw drift beſtuurde my en ſtak myn hart in brand:
Ik leende aan uwe taal te veel myn luistrende ooren,
En gy, gy wekte een pest in 't jeugdig ingewand.
Maar 'k zie met ziddring thans myn buitenſpoorigheden,
Die 'k aan uw ſmettend beeld en outer heb gewyd.
Ik yz' thans, als ik denk hoe ſchandlyk 'k heb beleden
Een' dienst, die tegen recht en Gods geboden ſtryd.
Helaas! wat heb ik niet myn ziel met gruwelſtukken,
Die 't taai geduld van God zo tergden, ſnood beſmet;
Waarvan my 't zwaar gewigt eerlang op 't hart komt drukken,
Ten ſtraf van uwen dienst, en 't ſchenden van Gods wet.
Hoe dikwils heb ik door uw drift myzelv' vergeten
Als 't oordeel wankelde, en de reden op de vlucht,
Ja zelf vereeld was voor de wroeging van 't gewcten,
En 'k voor 't verdiende kwaad, hoe na, niet was bedugt.
Ik eerde, toen ik aan uw keetnen lag gebonden,

Niet

Niet eens den waaren God, wiens eer en heerlykheid
Ik, door uw ſnooden dienst, zo trouwloos heb geſchonden:
Het geen myn klaagend hart, helaas! te laat beſchreit.
Ik ken nu eindlyk alle uw' wulpſche aanloklykheden,
Wat zou 't geweest zyn, zo de groote Alweezenaar
Myn tedre ziel hadt van het lichaam afgeſneden?
Kondt gy my redden uit dit doodlyk gevaar?
Helaas! wat zou het zyn? zo hy my wilde ontbieden
Voor zynen Rechterſtoel? myn God! waar zou ik heen?
Waar zou myn ſchuilplaats zyn? of zou ik tot u vlieden,
Die altyd hebt getragt naar myn verderf? o neen!
Wech dan, vervloekt gedrocht! voor eeuwig aan de handen
Van ſtrafbre dronkenſchap, door zwarte nyd verzeld;
Verſtout u nimmer van my ooit weer aan te randen,
Al was 't ook dat gy my veel grooter vreugd voorſpeldd'.
Ik werp my neder voor den hoogen Hemelkoning,
Den waaren Oppergod; misſchien verhoort hy my:
Ja mooglyk ſpreekt hy, door een groote gunstbetooning,
My, ſchoon 'k onwaardig ben, wel van myn gruwlen vry.

Tot een ſtaaltje van eene andere natuur diene nog een Puntdichtje, 't welk bewyst, *dat onbekend zomtyds nut is.*

WARGAAREN, *reeds in twist en tweedragt uitgeleerd,*
Werd in een zekere Stad als Proponent geweerd;
Maar eindlyk op een Dorp als Predikant gebeden.
Verbaast, en mooglyk wel door vreugde eens aangedaan;
Deed hy dit ſchoon beroep aan vriend Phileet verſtaan;
En ſprak by 't einde zyner reden:
„ *'k Kan u betuigen, vriend, by de eer van Proponent,*
„ *Dat my in 't gantſche Dorp geen ſterveling en kent:*
„ *En echter roept men my.*" —— , *Zie daar de knoop ontbonden,'*
Hervat Phileet, ter regter tyd:
, *'t Is zeker dat gy daar voor elk onkenbaar zyt:*
, *Want anders hadt gy nooit een Predikplaats gevonden.'*

Onderwys voor Kinderen van vier tot zes jaar. Door den Heer W. E. DE PERPONCHER, *tot gebruik zyner Kinderen opgeſteld. Tweede Deel. Te Utrecht by de* Wed. J. v. Schoonhoven 1782. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud*, 460 *bladz. in octavo.*

Het in 't eerſte Deel aangevangen Onderwys, waarvan we voor eenigen tyd gewag gemaakt hebben (*), wordt in dit tweede op de eigenſte manier agtervolgd; en de Heer *de Perponcher* leidt zyne Kinderen, in 't zelve, trapswyze op tot uitgebreider kundigheden, en zulken die meer nadenken vorderen. Van hier is de Natuur- en Zedeleer, in dit gedeelte voorgedraagen, van een verder uitzigt, en de leer van den Godsdienst wordt 'er aanvanglyk in ontvouwd. Dit alles zal, naar des Autheurs plan, in het derde Deel voltrokken worden; wanneer zyn onderwys, dat eerst geſchikt was voor Kinderen van drie tot vyf jaaren, zig nu uitſtrekt tot den ouderdom van zes jaaren, nog een jaar verder zal gaan, en dus in 't geheel een onderwys zyn voor Kinderen van drie tot zeven jaaren. Zyn Ed. heeft eene by uitſtek bekwaame hand, om zyne ſchryfwyze indiervoege naar de vatbaarheid der Kinderen in te rigten, dat dezelve juist diene om hunnen geest zelven werkzaam te doen zyn. Hy prent hun de vereischte kundigheden met die klaarheid in, dat ze noodwendig de overtuiging met zig voeren; verbindt dezelven, daar 't noodig is, dermaate duidelyk aan een, dat de Kinderen, zonder eenige moeite, ten hunnen opzigte, eene reeks van aaneengeſchakelde denkbeelden verkrygen; en weet dan voorts van langzaamerhand hunne denkbeelden allengskens meerder te ontwikkelen, en hen, naar evenredigheid hunner kundigheden, ſteeds verder te doen redeneeren. — Ter dier oorzaake is dit onderwys eene uitneemend wel geſchikte handleiding voor hun, dien de opvoeding der Jeugd is aanbevolen. Wanneer menſchen van geregelde kundigheden, en met eene ten minſte middelmaatige bekwaamheid, om met Kinderen verſtandig om te gaan, bedeeld, (onkundigen en onbekwaamen toch komen hier niet te paſſe,) zig van deezen onderwystrant bedienen, naar vereisch van zaaken het een of 't ander ſlegts kortlyk aanvoeren, of breeder ontvouwen en nader verklaaren; houdende ſteeds de verſchillende vatbaarheid der Kinderen naauwkeurig in 't oog; mag men op goeden grond verwagten, dat ze 'er gelukkig in zullen ſlaagen. Om dit oogmerk te beter te bereiken, is het raadzaam, dat de zulken ook met oplettendheid leezen, het geen de Heer *de Perponcher*, in zyne Voorreden voor ieder Deeltje, zo nopens de onderwyzing in 't algemeen, als het gebruik van dit zyn geſchrift in 't byzonder, voorgedraagen heeft, als 't welke hier toe verſcheiden nutte aanmerkingen verleent.

(*) Zie boven bl. 179.

Al-

Algemeen nuttig Leer-Boek voor Kinderen van den gemeenen Man, en vooral der Landlieden, of Handleiding voor Schoolmeesters in lagere ſchoolen en ten platten Lande, door F. E. VAN ROCHAU. *Uit het Hoogduitsch, volgens de tweede uitgave. Te Utrecht by* J. C. ten Bosch. *Behalven het Voorwerk* 212 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Geſchrift leid de Autheur den Leezer aanvanglyk op tot opmerkzaamheid en weetgierigheid, als hoog noodzaaklyk om uit die diepe onkunde te geraaken, in welke de gemeene Man maar al te veel gevonden wordt. Hierop ontvouwt hy de denkbeelden van oorzaak, werking en gronden: mitsgaders die van Waarheid, Zekerheid, Waarſchynlykheid, Dwaaling, Geloof, Ongeloovigheid, Ligtgeloovigheid en Bygeloof; als mede van 's Menſchen Ziel. Na deeze voorbereidende kundigheden gaat hy over tot den Godsdienst, zo als dezelve, in afzigt van de verſchillende gevoelens der onderſcheiden Godsdienſtige Genootſchappen, van den gemeenen Man dient gekend te worden. Daaraan hegt hy eene beſchouwing van 't geen men te weeten heeft, van Genootſchap, Maatſchappy, Overheid, Wetten en Soldaaten, als mede van de leer der Betrekking der dingen, welker kennis hy te noodiger agt, om dat men met de Jeugd, wanneer ze dezelve regt begreepen heeft, veel korter dan anders van alle pligten kan ſpreeken. Voorts handelt hy over de Beleefdheid in den omgang en het ſpreeken, en geeft de vereischte onderrigtingen wegens het noodig Brievenſchryven. Hiernevens komt nog eene Ontvouwing van de Rekenkunde, eene aanwyzing van de gewoone maaten en gewigten, en eenig verſlag van 't geene tot de uitmeeting der vlakten en lichaamen, als mede tot het werktuigkundige behoort, waarby ook komt een berigt van de Oogenmaat of Giskunde, en eene waarſchouwing tegen het bedrog der Zinnen; als mede eene aanpryzing van de kennis der Natuure. Dit gaat vergezeld van eene opgave der middelen, om de gezondheid te bewaaren, en van eenige eenvoudige raadgeevingen, om de verlooren gezondheid te herſtellen. Laatstlyk vestigt de Autheur het oog op den Landbouw, als een beroep; en geeft etlyke grondſtellingen aan de hand, waarop het in alle ſoorten van Landbouw meest aankomt. —— In 't behandelen van zulk eene verſcheidenheid van Artykelen, in een beſtek van ruim 200 bladzyden heeft men zekerlyk voor deskundigen niets byzonders te wagten; maar voor Kinderen is het voldoende, om hun een denkbeeld van de algemeene kundigheden daar toe behoorende te verleenen, als welken de Heer *van Rochau* gewoonlyk vry ligt verſtaanbaar ontvouwt. Bekwaame Schoolmeesters, die in ſtaat waren, om met de Kinderen over die kundigheden te kunnen ſpreeken, zou-

zouden ongetwyfeld een vrugtbaar gebruik van zodanig een Leerboek kunnen maaken; en de meeste Schoolmeesters zouden zelfs, door 't gebruik van zulk een Leerboek, tot weezenlyke kundigheden opgeleid worden, die hen van tyd tot tyd geſchikter zouden maaken voor den post, welken zy bekleeden.

Ontwerp en Plan, ter oprigting van Schoolen voor de Jeugd der algemeene behoeftigen. Te Westzaandam by D. Dekker. *In gr. octavo 28 bladz.*

Dit ontwerp en plan, door een inwoonder van 't nabuurig vermogend Westzaandam, aan deszelfs weled. agtb. Magiſtraat ter beoordeelinge opgedraagen, ſtrekt om de oprigting van zodanige Schoolen voor de Jeugd der algemeene behoeftigen, die tevens zouden kunnen dienen tot Kost-en Bewaarhuizen, voor Vader-of Moederlooze, en dus Half-weezen, aan te pryzen; mitsgaders te toonen, welken weg men zynes oordeels zou kunnen inſlaan, om het hier toe noodige Fonds te verkrygen; en hoedanige nutte ſchikkingen men ten dien einde zou kunnen maaken. Naar het berigt dat hy van de losbandigheid der Jeugd, en 't gedrag veeler gealimenteerden, daar ter plaatze geeft; en naar 't licht, in 't welke hy zyn voorſtel, met betrekking tot de omſtandigheden der plaatze, doet voorkomen, ſchynt zyn denkbeeld desaangaande ten minſte in zo verre aanneemelyk, dat het wel geoordeeld moge worden der nadere overweeginge waardig te zyn; daar de gevolgen, onder eene verdere welingerigte beſtiering, niet anders dan heilzaam kunnen weezen. Hoe verre het zelve uitvoerlyk zy, of naar de omſtandigheden nog beter geſchikt kunne worden, hierover kan de Magiſtraat, benevens het aantal der kundige Ingezetenen, nu hun voorſlag gedaan, de nut-noodzaaklykheid van eene ſchikking van die natuur hun openlyk onder 't oog gebragt is, verder oordeelen, om dan, daaromtrent, naar bevind van zaaken te handelen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Betoog en Verdediging van de agtbaarheid der Geſchiedkundige Boeken des O. T., en van derzelver nuttigheid voor de Christenen, door A. V. HARENCARSPEL, *Student in de H. Godgeleerdheid. Te Utrecht, by* H. v. Otterloo, 1782. *Behalven het Voorbericht*, 227 *bladz. in gr. octavo.*

Een Hoogduitsch Geſchrift van den Heer *Semler*, Dr. en Prof. der H. Godgel. te Halle, onder den tytel van *Verhandeling over de vrye onderzoeking van den Canon*, die enigermate geſchikt is, om den Christenen zeer ongunſtige gedachten van 't nuttige gebruik der geſchiedkundige Schriften des O. T. in te boezemen (*); heeft aenleiding gegeeven, tot het ſchryven dezer betoogende *Verdediging*. De Heer *van Harencarſpel*, ſchoon de denkwyze en redeneringen van Dr. *Semler* ſteeds in 't oog houdende, bedoelt echter hier mede niet ene opzetlyke wederlegging van een Geſchrift, dat in 't Nederduitsch niet gemeen gemaekt is; maer hy ſtelt zich by die gelegenheid voor, het opgemelde onderwerp, ten nutte zyner Landsgenooten, afzonderlyk te ontvouwen. Zyne Verhandeling is tweeledig. „ In de eerſte plaats zal ik, zegt hy, de „ voortreflykheid en het nuttige gebruik van het Histo„ risch deel des O. T. aantoonen, en ook de ſchijnbaar„ ſte bedenkingen, tegen deeze bewijzen ingebragt, trach„ ten uit den weg te ruimen. En dan, ten tweede, zal „ ik, uit de beſchouwing van deszelfs inhoud als anders„ zins, wat uitgewikkelder en klaarder die nuttigheden „ openleggen, welke men, bij eene wel ingerigte leezing „ der geſchiedenisſen van het O. V., daaruit verwagten „ kan; de behandeling hiervan zal, ter wegneeminge van „ eene en andere tegenwerping, gepaste aanleiding gee„ ven.". Onze Autheur behandelt ieder deel op ene leerza-

(*) Is men begeerig een oordeelkundig verſlag van *Semler's* voornaemſte Stellingen in dat Geſchrift te zien, men leze dan *J. D. Michaëlis, Oosterſche en Uitlegkundige Bibliotheek*. III. D. bl. 33——84. Men zie een bericht van deze nuttige *Bibliotheek* in onze *Letteroefeningen*, boven *bl.* 467. enz.

zame wyze, met juiste aenmerkingen over de gewigtigſte byzonderheden, die tot dit onderwerp behooren. En 't geheele Geſchrift, met een welwikkend oordeel opgeſteld, dient alleszins om den Christenen ene verſtandige hoogachting, ook voor 't historiſche gedeelte der Schriften des Ouden Verbonds, in te boezemen, en hen te doen opmerken, dat zy uit deszelfs overweging verſcheiden nuttigheden kunnen trekken; ja dat ene gegronde kennis van de voorname gebeurtenisſen, die meerendeels ook het recht verſtand van min gewigtige gebeurtenisſen, (op zichzelve beſchouwd,) vordert, enigermate onontbeerlyk zy, tot het wel verſtaen van de andere Bybelſchriften, zo des Ouden als des Nieuwen Verbonds. ——— Nademael het echter, ter bereikinge van dit nut, niet onverſchillig zy, op hoedanig ene wyze men deze Geſchiedkundige boeken leze, zo heeft de Heer *van Harencarſpel* het met recht niet onditenſtig gedacht, by den aenvang van zyn tweede gedeelte, enige aenmerkingen deswegens aen de hand te geven, welke wy, ter dezer gelegenheid, den Lezer zullen voordragen. Daer latende, als buiten zyn tegenwoordige oogmerk, de vereischte kundigheden van de taal en gewoonten der Oosterlingen, om alle byzonderheden te verſtaen, bepaelt hy zich tot het geen ten minſte eenigzins by een Christen, in dit geval, plaets moet hebben; waer toe hy het volgende brengt.

„ I. Het ſpreekt van zelve, dat hij, die, met gewenscht gevolg, de geſchiedkundige boeken des O. T. leezen zal, zich met aandacht, een leerzaam gemoed, en onder verzuchting om de verlichting en leiding des H. G. tot dit werk begeeven moet. Gelijk men zich ook hier geen geheel onkundigen moet voorſtellen. Want is zulk een, zonder mondeling onderricht, ook wel in ſtaat, om van den inhoud des N. T. een voordeelig gebruik te maaken?

II. Dan de leergierige beſchouwer van den inhoud des bijbels moet, voor zo veel zulks mogelijk is, de geſchiedenis daarin voorkomende in haar geheel trachten te beſchouwen, en 'er zich op toeleggen, om het gantſche plan der ſchikkingen van Gods Voorzienigheid, zoo als de geſchiedverhaalen het zelve bij de uitvoering van bijzondere deelen openleggen, in eenmaal te overzien. ——— Dit zal hem de treffendſte blijken van wijsheid, trouw, lankmoedig- en goedertierenheid, in het groot, en in Gods algemeene beſtiering der waereld doen opmerken; —— de aandoeningen van dankbaarheid, verwondering, eerbied en aanbidding ver-

verlevendigen, en hem tot geloof, hoop en allerleie Christelijke deugden op de ſterkſte wijze aanſpooren. ——— Dit zal hem de Schriften der Evangelisten en Apostelen, waarin hij de uitkomst zijner verwachtingen in de oprichting en uitbreiding van Messias Koningrijk bevestigd vindt, klaar en verſtaanbaar maaken, enz.

III. In de bijzonderheden, moet hij ook telkens trachten, de hoofdtrekken in onderſcheiden Karakters gade te ſlaan. —— Gods-gunstbewijzen of ſtraffen aan geheele Volken, of ook aan enkele perſoonen betoond en toegezonden, moet hij in derzelver oogmerk en bedoelingen poogen te ontdekken, de gevolgen daarvan naargaan, en wat hier meer toe behoort.

IV. In dit alles evenwel moet hij zich te binnen brengen, dat hij eene geſchiedenis leest, die dikwerf alleen de daaden en gevallen verhaalt, zonder daar een goed- of afkeurend oordeel bij te voegen. ——— Dit zal hem aan den éénen kant voorzigtig doen zijn, om niet alles goed te keuren, wat aangaande Godvrugtige menſchen verhaald wordt: —— en aan den anderen kant, om de daaden van hun, welke anders juist niet te prijzen waren, geenszins om deeze reden in alles te verdenken. ——— Dit zal hem ook bevrijden van het vooroordeel, als of men de bijbelſche voorbeelden, in 't geen omtrent hen niet wordt afgekeurd, veiliglijk naar kan volgen; daar intusſchen de verſchillende omſtandigheden, bijzondere betrekkingen, het voorbeduidende van handelingen, de gewoonte van zekere tijden en in zekere gewesten, in alles niet weinig verſchil kunnen te weeg brengen, èn veroorzaaken, dat de beoordeeling, of iemand in eene of andere verrigting te prijzen, dan te berispen zij, allermoeilijkst wordt. Evenwel zal een bedachtzaame altoos, indien van eenige daad of perſoon, in de oude bijbelgeſchiedenisſen vermeld, bij de Schrijvers van het N. T. gewag wordt gemaakt, daarop zijne aandacht vestigen; als zijnde zulks van groot belang bij de beſchouwing van verhaalen, die dikwerf zeer kort, en dus niet maar alle omſtandigheden, die bij eene welbedagte oordeelvellinge in overweeging moeten komen, geboekt zijn.

V. En 't geen wij zoo aanſtonds zeiden, geeft ons aanleiding om in 't gemeen den waarheidlievenden leezer der Bybelgeſchiedenis van het O. V. ten ſterkſte het afleggen van allerleie vooroordeelen aan te prijzen. ——— Hij moet zich van alle eenzijdige gedagten omtrent perſoonen, wier geſchiedenis hij leezen, wier levensbijzonderheden hij over-

denken wil, ontdoen, en geene 't zij voordeelige, 't zij nadeelige ſchilderijen van karakters voor echte en welgelijkende ſtukken erkennen, ten zij de Bijbelgeſchiedenis zelve daartoe de hoofdtrekken en koleuren oplevere. —— Hij moet als een bloot aanſchouwer en toehoorer verkeeren, en de zaaken, die hij voorheen als den inhoud des Bijbels mogt geleerd hebben, trachten te vergeeten, om des te beter, en zonder, bij min belangrijke gebeurtenisſen, te worden opgehouden, voord te kunnen leezen, en de hoofdbedoeling, waartoe het geen hij leest in meer of minder zigtbaar verband ſtaat, of daaraan ondergeſchikt is, in het oog te kunnen houden. Doet hij het tegendeel, dan is hij, om verſcheide redenen, niet alleen in gevaar om zijn oogmerk, dat zijn nut en ſtigting weezen moet, te misſen, en niet zelden in zulk eene verwarring te geraaken, waaruit hij zich naauwlijks redden zal; maar zijne onvoorzigtige handelwijs doet hem ook wel eens, ter overeenbrenging van de geſchiedenis, die hij leest, met dat geen, wat hij, bij voorraad, den inhoud daarvan meende uit te maaken, zoo niet de allergevaarlijkſte, ten minſte de ongerijmdſte en belachlijke vooronderſtellingen aanneemen, of zulke begrippen koesteren, en aanprijzen, die met den aart van den Godsdienst, zoo wel als met de denkwijze, welke wij naar de leer der rede en openbaaring volgen moeten, ten eenenmaale ſtrijdig zijn. Ja, men is wel eens tot die ongerijmdheid vervallen, indien men zich, na eene vooringenomen beoordeeling, tot het leezen der heilige geſchiedenis van vroegere eeuwen begaf, dat men daarin wanvoeglijkheden en aanſtootlijke gebeurtenisſen, ten minſte zulke kleinigheden meende aan te treffen, die naauwlijks eenige opmerking waardig ſchijnen, en overzulks in eene Godlijke openbaaring geenszins te verwachten waren. Op deeze wijs wierd men, door zijne vooringenomenheid, gedrongen deszelfs gezag te verzwakken; 't geen dan als van zelve, van tijd tot tijd, zijnen behoorlijken invloed verliezen moest."

Veelligt verkrygen wy van deze zelfde hand, die dit Stuk tot dus verre zo oordeelkundig uitgevoerd heeft, vervolgens nog nadere aenmerkingen, rakende enige byzonderheden, die tot dit onderwerp behooren; waeromtrent wij, uit overweging van dit Geſchrift, met reden, iets goeds mogen verwachten. De Heer *van Harencarſpel* hecht naemlyk aen dit zyn verdeedigend betoog, ten laetſte, nog deze ſoort van aenkondiging.

„ Hier

„ Hier zoude het nu vervolgends de plaats zijn, om ons met het beantwoorden van bijzondere bedenkingen bezig te houden, welke de Heer *Semler* tegen eenigen der heilige boeken, en zommige geſchiedverhaalen, daarin vervat, geopperd heeft. Hier was nu ook gelegenheid, om het nut der oude bijbelhistorie, in verſcheide andere opzigten, dan wij nodig achtten inzonderheid onder het oog te houden, open te leggen, om aan te toonen, —— hoe zij in oudheid, in zekerheid, in het opleveren van rijke ſtof tot leering in allerlije omſtandigheden en betrekkingen, de geſchiedenisſen van alle andere volken en de beste zedelijke verhaalen, welke men boven haar opvijzelen en aanprijzen wil, zeer verre overtreft. En eindelijk hoe eenige der nieuwſte uitleggingen, die de achtbaarheid deezer geſchiedenisſen bevestigen en verdedigen zouden, geheel verwerpelijk zijn en althans geene eer doen aan de heilige ſchrift. Doch, dewijl deeze verhandeling reeds groot genoeg geworden is, dewijl ook deeze ſtukken niet maar kortelijk en ter loops verdienen behandeld te worden; —— zo wil ik hier liever afbreeken, en verwagten, of ik bij vervolg van tijd deezen taak zal durven op mij neemen."

Twee Leerredenen over Esther IX en X, door Y. VAN HAMELSVELD, *S. Th. Dr. en Predikant. Lid van het Provinciaal Utregts Genootſchap. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1782. *Behalven het Voorbericht* 87 *bladz. in gr. octavo.*

Met deze twee Leerredenen heeft de Eerwaerde *van Hamelsveld* de openbare verhandeling der historiſche Boeken des O. T., volgens het Kerkelyk gebruik te Utrecht (*), beſlooten. De eerſte gaet over den gelukkigen

(*) „ Men heeft naamlyk, (gelyk de Eerwaerde *Bachiene*, in zyne *Kerkelyke Geographie* III. St. bl. 95 meldt.) te Utrecht, tweërlei ſoort van VERVOLGSTOFFEN: de eene, welke door 't geheele jaar blyft duuren, betreft alle de Boeken des N. T.; alleen uitgezonderd de *Openbaaringen van Johannes*, die na vervolg, door alle de Predikanten, elk in zyn eigen beurt, gepredikt worden, *'s Zondags voormiddags* en *'s Woensdags 's avonds*, alleen in den DOM: met dit onderſcheid echter, dat, wanneer één der Euangelien is afgehandeld, dan één der *Apoſtelijſche* Brieven word aangevangen; en dus vervolgens.

gen keer der Joodſche zaken, op het verkregen verlof van zich tegen hunne haters te mogen verdeedigen, en wraek te oefenen over hunne bedoelde ſlachting van het Joodſche Volk; en de tweede heeft ten onderwerp, de inſtelling van een jaerlyksch vreugdefeest, ter blyder nagedachtenisſe dier heuchelyke omwentelinge; waerby nog komt, de overweging van het bericht, nopens *Ahasveros* magt en vermogen, en *Mordechais* grootheid en edele hoedanigheden. Zyn Eerwaerde behandelt beide deze Stukken met ene oordeelkundige oplettendheid; en dringt de betrachtende leeringen, die uit derzelver overdenking voortvloeien, ten ernſtigſte aen. Behalven de doorgaende opheldering dezer gebeurtenisſe, die zyn Eerwaerde in een zeer goed licht ſtelt, is hier bovenal aenmerkenswaerdig 's Mans denkbeeld nopens den tyd, wanneer dezelve is voorgevallen; naemlyk niet, gelyk velen denken, nae, maer geduurende, de Babyloniſche gevangenis; 't welk, gelyk hy doet zien, verſcheiden zwarigheden uit den weg ruimt, en aen deze en gene byzonderheden nadruk en licht byzet.

Men vraegt in dit geval wel byzonder, wie is de hier genoemde Koning *Ahasveros*, onder wiens regering dit geſchied zou zyn? De Uitleggers zyn daeromtrent verdeeld; doch veelal denken ze op *Artaxerxes Langhand*, den Perſiſchen Vorst, die 't Perſiſche Ryk beſtierde, na dat de Jooden Jeruſalem reeds herbouwd hadden. Maer dit komt den Eerwaerden *van Hamelsveld* niet aennemelyk voor; en hy heeft reeds voor enige jaren te kennen gegeven, hoe hy 't voor zeer waerſchynlyk hield, dat dit geval, geduurende de Babyloniſche gevangenis, gebeurd zy, in het Medisch Ryk, eer de Jooden wedergekeerd waren, en Jeruſalem her-

De *tweede* VERVOLGSTOFFEN gaan over alle de *Geſchiedkundige Boeken* des O. T., van *Geneſis* tot *Esther* ingeſloten: en deze worden alleen verhandeld in den *Winter*, 's Weeks twemaal: naamlyk, *'s Zondags avonds* en *'s Vrydags avonds*, mede in den DOM; zo dat, in elke week, een geheel Hoofdſtuk word afgedaan." ——— Omtrent dit laetſte moet 'er echter nu en dan ene andere ſchikking plaets hebben; althans de Eerwaerde *van Hamelsveld* heeft deze twee laetſte Hoofdſtukken van 't boek *Esther*, in twee achtereenvolgende Leerredenen, in één week, 16 en 21 Dec. 1781, afgehandeld; en zyn Eerw. teekent hier aen, dat daermede in den tyd van 17 jaren deze Hiſtoriſche Vervolgſtoffen voltrokken zyn.

herbouwd hadden (*). Wyders beloofde hy zyne Toehoorders, in zyne eerſte Leerreden, hun vervolgens dezen *Ahasveros*, met dezen zynen zelfden naam, als een Medoperſiſch Koning, in de Bybelboeken te zullen aenwyzen; 't welk hy in de volgende Leerreden aldus bybrengt.

„ Ten einde aan myne in de voorgaande Leerreden gedaane belofte te voldoen, merk ik op, dat de Perſiſche Koning *Artaxerxes* Langhand, (*Longimanus*,) wien de meesten der Uitleggeren voor onzen *Ahasveros* houden, by Esra en Nehemia den naam draagt van *Arthaſaſta*, en dus onze *Ahasveros* niet is, als zynde dit verſchillende namen; maar onze Koning komt onder deezen zelfden naam voor, *Ahasveros, de vader van Darius den Meder*, Dan. IX. 1. *In het eerſte jaar van Darius, den zoon van Ahasveros, uit den zaade der Meden*; in welk eerſte jaar de 70 jaaren der Babyloniſche gevangenis begonnen ten einde te loopen. Nu heb ik elders aangetoond (†), dat Darius de Meder niemand anders is, dan *Cyäxares* de tweede, de laatſte Medoperſiſche Koning, wiens kleinzoon, uit zyne dogter *Mandane*, by eenen Perſiſchen Edelman, was de vermaarde *Cyrus*, ſtigter van de Perſiſche Heerſchappy, in den Bybel bekend met den naam van *Coresch*, en vermaard, doordien hy den Joden vryheid gegeven heeft, om weder te keeren na hun Land. De Vader nu van *Darius den Meder*, of van *Cyaxares* den II, was *Astyäges*, zoon van *Cyaxares* den I, bondgenoot van *Nebucadnezar*, in de Schrift, hier, en by Daniël, *Ahasveros* genoemd. Deeze *Astyäges* regeerde in het geheel 35 jaaren; de geſchiedenis, in dit boek verhaald, is voorgevallen, in zyn 12de regeeringsjaar. H. III. 7. Hy regeerde dus na deeze verloſſing der Jooden nog 22 of 23 jaar, tyd te over om zyne magt en grootheid, volgens H. X. 2, in gebouwen en andere werken van vrede, en in oorlogszaaken te tooneu. Na hem regeerde zyn zoon *Cyaxares* de II. 17 of 18 jaaren, en na deezen *Cyrus* of *Coresch*.

„ Ik wil egter niet ontveinzen, dat tegen dit gevoelen met eenigen ſchyn ingebragt word, het geen wy H. X. 1. leezen, van het leggen van tribuit *op de Eilanden der Zee*.

„ (*) Zie des Authcurs *Geſchiedenis der Mediſche Koningen* in de *Akademie der Geleerden*. I. D. 2 St. bl. 206."

„ (†) Zie *Akademie* als boven bl. 211."

Zee (*). Heeft *Astyäges*, der Meden Koning, daar ooit magt of gebied over gehad? Ik antwoord: de geſchiedenis zwygt 'er van, en ik kan zekerlyk de overeenſtemming der ongewyde Schryvers niet aanhaalen; maar, dit, dunkt my, is 'er genoeg, 'er is in de geſchiedenis niets, dat daar tegen ſtryd. De Vader van *Astyäges*, *Cyaxares* de 1, had, een bondgenootſchap aangegaan hebbende met *Nebucadnezar* en deszelfs Vader, het Asſyriſch Keizerryk helpen ſloopen en te onder brengen; vervolgens hadden zy ſamen de Landſchappen van de Asſyriſche Heerſchappy verdeeld. Nu weet men, dat deeze heerſchappy zig zeer verre hebbe uitgeſtrekt, en ook over de Eilanden der Zee. Men weet dat, onder anderen, de Asſyriſche Vorſten, volgens veeler gevoelen, onderneemingen gedaan hebben op het eiland Cyprus (†). Welke tegenſtrydigheid ligt 'er nu, in te ſtellen, dat verſcheiden Eilanden van de Egeïſche Zee, op de kusten van klein Aſie, onder de Medoperſen gekomen zyn; te meer daar de Babiloniſche Heerſchappy, na *Nebucadnezars* dood, hand over hand afnam, tot dat die ten laatſte door *Cyrus* overmeesterd wierd?"

„ (*) Van de zwarigheid, ontleend uit het getal van 127 landſchappen in het ryk van Ahasveros, volgens H. VIII. 9, ſprak ik in de Leerrede niet, om dat het zoo zeer in mynen text niet lag: men zie dezelve tegen my ingebragt, in den Brief van den Heer P. M. aan den Heer J. F. R. in dezelve *Akademie* 1ſte D. IVde St. bl. 548. en myn antwoord in een Brief aan den Heer P. M. IIIde D. 1ſte St. bl. 97."

„ (†) Zie myne *Geſchiedenis der Asſyriſche Vorſten* in de *Akad. der Gel.* IIIde D. 2de St. bl. 186. Over het geen wy gezegd hebben van de tegenbedenking, ontleend uit de 127 Landſchappen, en het gewag van de Eilanden der Zee, zie men den geleerden Heer VOS *Orat. pro libro Estheræ*, p. 41 ſeqq.; en, om zig eenigzins een denkbeeld te vormen van de uitgeſtrektheid der overwinningen van de Asſyriſche Vorſten, leeze men 2 Kon. XVIII. 33, 35."

Ver-

Verklaaring over het N. T. door CH. HEUMANN, *in deszelfs leeven Hoogl. der Godgel. enz. op de Hooge School te Gottingen. VIIde Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aantekeningen verrykt, door* A. STERK, *Leeraar der Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgsche Confessie in 's Hage. Te Campen, ter drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1782. *In groot octavo* 592 *blaaz.*

Na het afhandelen der voorafgaende Historische Schriften des N. T. komt de Hoogleeraer met dit Deel, tot de Brieven van Apostel Paulus, en bepaelt zich in het zelve tot des Apostels Brief aen de Christenen te Rome. Men weet dat deze Brief genoegzaem allen Uitleggeren veel moeite baert, en dat dezelve van daer, in verscheiden plaetzen, aen zeer verschillende verklaringen onderhevig is; ter dier oorzake vind de tael- en oordeelkunde van den oplettenden *Heumann* hier ene ruime stoffe voor hare werkzaemheid; en uit dien hoofde behelst dit Deel ene reeks van byzondere aenmerkingen, die oefengrage Lezers met vermaek kunnen nagaen; daer ze meerendeels zeer wel geschikt zyn, om hunnen leerzamen geest gaende te houden. De geachte Vertaler, de Eerwaerde *Sterk*, heeft 'er ook hier en daer zyne aentekeningen bygevoegd, 't zy ter opheldering of ter wederlegginge van des Hoogleeraers gedachten, dat hier in vele gevallen zyne nuttigheid heeft. Wel byzonder heeft 'er zyn Eerwaerde nog aen gehecht, ene afzonderlyke proeve van den Heer *J. L. Fischer* over Rom. VIII. 19—24; wiens verklaring van dat voorstel hem beter behaegde, dan die van den Hoogleeraer *Heumann*. Dezelve is ons zo aennemelyk voorgekomen, dat wy het der moeite wel waerdig geoordeeld hebben, den Lezer het slot dezer Proeve, waerin de Heer *Fischer* het verband dier verzen toont, en ene aeneengeschakelde uitbreiding van dezelven levert, mede te deelen.

„ In vers 16 en 17, zegt hy, verzekert de Apostel de bekeerde Israëliten, dat zy, als Kinderen van Godt, wel degelyk een recht hadden, om, uit kracht der beloften, aan hun gedaan, nog eenen beteren en gelukkigeren toestand in het Ryk van CHRISTUS, als den verscheenen MESSIAS, te verwachten. Doch (vers 17.) dat zy niet vergeeten moesten, dat zy tot deezen toestand van Gelukzaligheid, door eenen geheel anderen weg, dan zy zich tot

dus verre voorgeſteld hadden, komen moesten; te weeten op den weg van lyden en wederwaardigheden. Dat intusſchen (vers 18) deeze gelukzaligheid, die voor hun nog te wachten ſtondt, by uitſtek groot was, en dat zy (vers 19) aan de zekerheid van dezelve in 't geheel niet behoefden te twyfelen. Op deeze wyze hangt vers 18 en 19 aan elkanderen. Maar niet, als of de Apostel met de hoop en het verlangen, waarvan hy vers 19 ſpreekt, bewyzen wilde, dat de gelukzaligheid, van welke hy vers 18 gewag maakt, inderdaad, gelyk hy beweerde, ongemeen groot was. Want daaraan twyfelden de Jooden, met dewelken hy hier te doen heeft, in 't geheel niet; maar het geen hun vreemd voorkwam was, dat zy deeze gelukzaligheid tot dus verre, by de navolging van JESUS, als den beloofden MESSIAS, misten. Hier eischten derhalven de omſtandigheden, dat de Apostel hun bewees, dat zy gewislyk hunne hoop en verwachtingen in het Ryk van den MESSIAS nog zouden vervuld zien. En dit doet PAULUS ook, en wel zoo, dat hy de zekerheid eener toekomſtige gelukzaligheid, (hieronder dachten zy aan niets anders, dan aan de heerlykheid van het Ryk van den MESSIAS,) uit de drie volgende ſtukken bewyze.

„ *Voor eerst*, uit het ſmachtend verlangen na dezelve, die Godt ook in de harten van *het ſchepſel*, der overige Volken, en niet alleen van de Jooden, geplant had. *Ten tweeden*, uit het verlangen der voornaamſte belyderen van den naam van JESUS. En eindelyk *ten derden*, uit zyn eigen verlangen, en dat der overige Apostelen na deeze gelukzaligheid.

„ In vers 20 wordt de Verganglykheid, aan welke de Volken onderworpen zyn, als de grond van hun verlangen na eenen beteren toeſtand, voorgeſteld; en hunne onderwerping aan dezelve geſchiedde juist, om dit verlangen in hen op te wekken; dewyl, volgens vers 21, hun werklyk eene verlosſing van dezelve was toegedacht. Vers 22 geeft de Apostel dat, waarmede hy de bovengemelde leere nu bewyst, als eene vaste en zekere waarheid uit. Vers 23 toont hy, als in het nog overige gedeelte van zyn bewys, nog eene ſoort van haakende en hoopende Schepſelen aan. Ten laatſte wordt vers 24 de tyd vastgeſteld, waarop het doel van alle deeze wenſchen en verlangens zal vervuld worden. —— De geheele inhoud komt derhalven, in eene uitbreidende verklaaring voorgeſteld, hier op uit.

„ Vers

„ Vers 17. Maar zyn wy Israeliten Kinderen, dan zyn wy ook Erfgenaamen; maar nu zyn wy inderdaad Kinderen van Godt, derhalven moeten wy ook, als zoodanigen, der goederen en rykdommen van Godt deelachtig, ja, zoo wel als de Heer CHRISTUS, tot eene uitneemende heerlykheid verheven worden; zoo wy anders, gelyk hy, ons lyden geduldig verdragen, ten einde wy eens, gelyk hy, in eenen heerlyken en zaligen toeſtand moogen overgebracht worden.

„ Vers 18. Maar wat deeze lydens van den tegenwoordigen tyd zelve betreft, ik ben volkomen verzekerd, dat, hoe groot en van veelerleien aart dezelven ook zyn moogen, zy desniettegenſtaande nog lange niet als een genoegzaame prys voor de onwaardeerbaare gelukzaligheid kunnen worden aangezien, tot welke wy eens in het Ryk van den Heere JESUS, als den verſcheenen MESSIAS, geraaken zullen.

„ Vers 19. En dat dergelyk eene gelukzaligheid werklyk nog in de toekomst te wachten is, beſluiten wy met recht uit het algemeen verlangen na dezelve, voor zo verre de overige Volken, niet minder dan de Israëliten, in zich eene begeerte na eenen beteren en gelukkigeren toeſtand ontwaar worden.

„ Vers 20. Want zy voelen maar al te duidelyk, hoe zeer het geluk van hun tegenwoordig leeven aan de verdrietige afwiſſelingen der onbeſtendigheid onderworpen is. En de grond van deeze beklaagenswaardige ydelheid, onder welke zy zuchten, is niet, zoo als gy misſchien zoudt denken, in zekere, door hen zelve gemaakte inrichting van zichzelve te vinden; maar eenig en alleen in de wille van hem, die hen even daarom aan dergelyke wederwaardigheden onderworpen heeft, om door dat middel in hun de hoop op eenen beteren en gelukkigeren toeſtand op te wekken.

„ Vers 21. Want wy moeten weeten, dat ook zelfs de overige Volken, die verder in geene gemeenſchap met de Jooden ſtaan, uit hunnen tegenwoordigen elendigen toeſtand zullen verlost, en dier uitmuntende gelukzaligheid deelachtig worden, die den Israëliters, als ongemeen groot, in het Ryk van den MESSIAS is toegezegd.

„ Vers 22. En ik moet u hier, als eene vaste en zekere waarheid, doen opmerken, dat de Heidenen, zoo wel als gy zelve, tot op dit uur, na eenen dergelyken beteren toeſtand zuchten, en een ſmachtend verlangen hebben.

„ Vers 23. En het is niet alleen met deezen zoo ge-

ſteld;

ſteld; maar zelfs ook zy, die, naar uwe gedachten, de gelukkigſte Menſchen moesten zyn; zy, die de voornaamſte en aanzienlykſte Dienaaren van den MESSIAS zyn, en door veelerleie gaaven van den Geest, en wonderdaadige krachten, in zyn heerlyk Ryk uitblinken, — zelfs deeze zyn niet vry van zulk een verlangen, maar trachten nog na een beter en volmaakter geluk. Ten laatſten behoore ik, PAULUS, die tot u ſpreeke, ook onder het getal deezer Menſchen, die nog hoopen en verlangen; en verwachte, hoewel ik een Israëliter ben, desniettegenſtaande nog eerst het rechte geluk van Gods Zoonen; en wel op dien tyd, wanneer ik van de banden van myn lighaam zal ontſlaagen worden.

„ Vers 24. Want wy zyn, wel is waar, in het Ryk van den MESSIAS gelukkig, maar deeze gelukzaligheid beſtaat nog alleenlyk in de hoope. En uit de natuur der hoope blykt het klaar, dat deeze gelukzaligheid nog niet kan tegenwoordig zyn; want het geen tegenwoordig is, behoeft men niet meer te hoopen.

„ Vers 25. Maar wanneer wy, het geen wy niet met onze oogen zien, hoopen, doen wy dit met geduld en gelaatenheid.

„ Vers 26. En aan dit werk kan ons ook niet eens, zoo als men misſchien zoude kunnen denken, de bekende zwakheid en het onvermogen van onze natuur hinderen; dewyl de geest en de kracht van het Euangelie ons hierby ryklyk ondersteunt, enz."

Het gedrag van Israël en Rehabeam, ten ſpiegel van Volk en Vorst. Leerrede over 1 *Kon. XII.* 3b — 20a. *Door* FR. ADR. VAN DER KEMP, *Leeraar by de Doopsgezinden te Leyden. Te Leyden, by* L. Herdingh, 1782. *Behalven het Voorbericht*, 30 *bladz. in gr. octavo.*

In deze Leerreden bedoelt de Eerwaerde *van der Kemp* het geven ener ſchetſe van *eene willekeurige ervelyke regeering, en de plichten des Volks voor en na dat zy derzelver onderworpen zyn*, naer aenleiding van het Geſchiedverhael 1 Kon. XII. 3b — 20a aengetekend. Ten dien einde ontvouwt hy, *eerst*, het gedrag van Jerobeäm en de Oudſten des Volks, nevens de gantſche Volksvergadering; en *ten tweede*, dat van Rehabeäm, pasſende eindelyk, *ten derde*, alles ter leeringe en verbeteringe beknoptlyk toe. Zyn Eerwaer-

waerde vertoont zich in de behandeling van dit Stuk als een welgeſchikt Staetkundig Redenaer, die, door Vryheidsmin genoopt, het gevaer en 't haetlyke der Dwinglandye, zo voor Vorst als Volk, met de levendigſte verwen afmaelt; en op het nadruklykst onder 't oog brengt, wat ter voorkominge of afwendinge van dezelve vereischt worde. — Raedgevingen van die natuur kunnen, voor een enkelen keer, onder een vry en onafhanglyk Volk, met vrucht ingeboezemd worden, om deszelfs afkeer van alle Dwinglandy, en zucht voor de Vryheid, te verlevendigen: dan God verhoede! dat het in Nederland noodig zy, zodanige raedgevingen veelvuldig te herhalen en aen te dringen!

Het gevaar van Nederland, voorgeſteld in eene Bedeſtond, uit 2 Kon. IV. 40 in 't midden. Door JOHAN CLAESSEN, *Kerkleeraar te Leerdam. Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1782. *Behalven het Voorberigt 40 bladz. in gr. octavo.*

Het ſpreekwoordlyk gezegde der ontſtelde Leerlingen van Propheet Eliza, *Man Gods, de dood is in de pot!* en 't voorgevallen by die gelegenheid, kortlyk opgehelderd, brengt de Eerwaerde *Claesſen* gepastlyk over op de omſtandigheden van ons Vaderland; waervan men, in velerleie opzichten, gelyk hy doet zien, kan zeggen, *de dood is in de pot*, of, met andere woorden, wy bevinden ons in een gevaerlyken toeſtand. 's Lands ongerechtigheden nopen God rechtmatig tot het ſtraffen van een zondig Volk; zyn toorn is duidelyk te beſpeuren in ene reeks van onheilen, die ons reeds getroffen hebben; en dezelven zyn bovenmate verzwaerd, door het opkomen van een Oorlog, onrechtvaerdig aengekondigd, en roofzuchtig aengevangen, in een tyd toen wy gantsch ongewapend waren, gebrek aen Schepen en Volk hadden. Hier by is gekomen ene werkeloosheid en traegheid in ons te wapenen; ene verraderlyke verſtandhouding van zommigen met den Vyand; tweedragt in den Lande, waeruit men aenleiding neemt, tot het wederzydsch uitſtrooien van Geſchriften, welken die tweedragt voeden; terwyl de Voorvechters van ieder party alles in het haetlykſte licht plaetzen; en de ene party de maetregels van de andere dwarsboomt, waerdoor de werkeloosheid geſtevigd word. ——— Op de voordragt dezer maer al te jammerlyke waerheden, valt de groote vraeg; „ Wat is 'er in dezen

„ tyd

„ tyd voor Nederland noodig?" En 't antwoord van zyn Eerwaerden is drieledig. ——— Ene nationale Bekeering; hier door zou des Heren toorn van Nederland afgekeerd worden. ——— Ene vlytige herſtelling van ons Zeewezen, met een kloekmoedig en voorzichtig gebruik onzer wapenen, waer toe het ons aen geen dappere Zeehelden, (getuige het voorgevallen by Doggersbank!) ontbreekt: dit is het geſchikte middel ter onzer herſtellinge, en ter verkryginge van een eerlyken Vrede; in de hoop dat de geleden ſchade in den Koophandel en Zeevaert, allengs, door den Noord-Amerikaenſchen handel vergoed zal worden. ——— Dan op dit middel moet Nederland zyn betrouwen niet ſtellen; men behoort het maer aen te merken als een middel in de hand van God, wiens genade en hulp ter onzer reddinge met oprechte gebeden afgeſmeekt behoort te worden. Dit is ons beſte wapen, tot welks rechte gebruik alle de omſtandigheden ons roepen. ——— Zyn Eerwaerde, dit alles ten ernſtigſte aengedrongen hebbende, beſluit zyne aenſpraek met een zeer wel ingericht gebed tot den Opperregeerder van Hemel en Aerde. ——— Het is 's Mans oogmerk, telkens, zyne gedane Bedeſtonden door den druk gemeen te maken; en de uitvoering der thans afgegevene verleent een goed vooruitzicht voor de toekomenden; die hy ten laetſte, 't geen hy wenscht dat niet lang zal duuren, met ene blyde Dankpredicatie over den Vrede hoopt te ſluiten; wanneer alles in één bundeltje verenigd zal kunnen worden.

Tegengift tegen de losbandigheit en veelwijverij, of beoordeeling der Thelyphthora van M. MADAN, *overgenomen uit het Engelsch van het* Monthly Review. *Te Leyden, by* L. Herdingh, 1782. *Behalven het Voorbericht, 142 bladz. in gr. octavo.*

Toen wy onlangs bericht gaven van de *Thelyphthora van Madan* (*), oordeelden wy 't genoegzaem 's Mans gevoelen te melden, en in 't algemeen aen te duiden, dat het ver van gegrond bewezen zy; wyzende tevens den Lezer verder tot de oorſpronglyke inſtelling van 't Huwelyk, Gen. II. 24. Het kwam ons voor dat het Geſchrift geen

(*) Zie boven bl. 195, 196.

geen meer opmerking verdiende; en 't heeft ons al vroeger verwonderd, dat de Schryvers van *the Monthly Review* het ene opzetlyke wederlegging waerdig oordeelden; alleenlyk hebben wy zulks nog toegeſchreeven aen den aert en de geſteldheid der Engelſche Natie, by welke het veelligt noodig was, 'er zich dus breedvoerig tegen te ſtellen; 't welk, naer ons inzien, by de Nederlandſche Natie indiervoege geen plaets heeft. Men doet zommigen Schryveren waerlyk te veel eer aen, als men hen in 't breede wederlegt; en derzelver wederlegging doet velen dikwils denken, dat het Stuk grootlyks opmerking verdient, 't welk dan de lezing bevordert; daer 't ligtlyk wel dra vergeten geweest zou zyn, indien men 't door gene wederlegging verlevendigd had: 't welk ook, zo wy vertrouwen, het lot van dit Geſchrift, naer verdienſte, in Nederland geweest zou zyn. —— Wat hiervan zy, anderen hebben 'er anders over gedacht; en zulks heeft gelegenheid gegeven, tot het gemeenmaken van dit *Tegengift*; 't welk met oordeel ten bondigſte opgeſteld is, en de lezing verdient van hun, die het werk van *Madan* nog zo veel overwegings waerdig oordeelen. —— De oorſpronglyke inſtelling van 't Huwelyk, Gen. II. 24 is, zo als wy voorheen te kennen gaven, op zichzelven in dit geval voldoende; en de Heer *Madan* draeit zich te vergeefsch in ongemeen gedrongen bochten, om zich uit die engte te redden, gelyk de Schryvers van *the Monthly Review* ook zeer wel opmerken. Het geen ze deswegens bybrengen kan ter bevestiginge van ons voorgezegde dienen; waerom wy hunne aenmerking daeromtrent hier nog zullen plaetzen.

„ De aenmerkelijke woorden, zeggen zij, welke het oogmerk en de bepalingen der oirſpronglijke Inſtelling van het Huwelijk zoo volledig uitdrukken, zoo als die door God zelven gegeven werd aen onze eerſte Ouders (*Gen.* II. 24.); en tot derzelver oirſpronglijke en onvervalschte meening herbracht door Jeſus Christus (*Matth.* XIX. 4, 5, 8.); baren onzen ijverigen Voorſtander der Veelwijverij geene kleene moeite. Hij past dezelve, te gelijk met eenen anderen aenmerklijken tekst uit (*Mal.* II. 14, 15.) enkel toe op de Leer der Echtſcheidinge, en beſtrijdt zeer ernſthaftig, maer met geringe bewijsredenen, de gevoelens dier Uitleggers, welke uit dezelve een verbod der Veelwijverij willen afleiden. In dezen vervalt hij tot de laegſte draeierijen, en zoekt de goedheit zijner zake te ſtaven, door een loopje, 't welk zelfs de Zael van Westmunſter onteeren zou;

zou; toonende ondertusschen door zulke konstgreepen, waertoe hij gedrongen wordt, om de letter van den Tekst te ontwijken, duidelijk, hoe wel hij de kracht der tegenwerpinge gevoelt, welke in denzelven ligt opgeslooten. In *Genesis* wordt gezegd: *en zij zullen tot één Vleesch zyn.* Onze Zaligmaker, deze uitdrukking aenhalende, is nog duidelijker, in dezelve te bepalen tot het Huwelijk van éénen Man en ééne Vrouw; zeggende: *die* TWEE *zullen tot één Vleesch zijn.* Wat nu zegt Mr. M. op deze beslissche nde en stellige verklaring? —— *beslissende?* —— dit ontkent hij, —— en dan neemt hij zijn toevlucht tot deze elendige muggezifterij. —— „ Daer wordt niet ge„ zegd; *die* TWEE ALLEEN, of niemand buiten *de twee*, „ zullen één Vleesch zijn. Daer zijn (zegt onze scherp„ zinnige twistredenaer) zulke woorden, als *twee alleen*, „ nergens in de wet van 't Huwelik." Dus dan is, naer de onderstelling van onzen Schrijver, het getal niet bepaeld, of ergens eenigermate beperkt. Een Man mag zoo veele Vrouwen trouwen als hem behaegt, en door het Huwlijk wordt hij *één Vleesch* met elk van deze!

„ Volgens deze uitlegging van Mr. M. gaet al de kracht van des Heilands redeneering ten eenenmale verlooren. Zijne woorden zijn deze: *Hebt gij niet gelezen, die van den beginne (den menschе) gemaekt heeft, dat hij ze gemaekt heeft Man en Vrouw; en gezegd heeft: daerom zal de mensch Vader en Moeder verlaten, en zal zijne Vrouwe* (niet *zijne Vrouwen*) *aenhangen, en die* TWEE *zullen tot één Vleesch zijn.* Het is waer, dat deze redeneering rechtstreeks was ingericht, tegen de onbehoorlijke Echtscheidingen; maer zij past gelijklijk op het tegenwoordig onderwerp, en vonnist even sterk, tegen het huwen van twee Vrouwen, door éénen Man, als tegen het wegzenden van ééne. Immers wij doen deze eenvouwige Vraeg: — hoe konnen *de twee* ÉÉN *Vleesch* zijn, wanneer één der partijen de vrijheit heeft, om zich te verdeelen en onderdeelen onder VEELE? hoe kan de Man eenigzins gepast gezegd worden, *zijn Vrouw aen te hangen*, wanneer hij meer dan één heeft, die deelen in zijne genegenheid en verpligting als echtgenoot?"

By gelegenheid van de hier boven mede aengehaelde spreekwyze van *zyn Vrouw aen te hangen*, kunnen we niet wel nalaten hier nog gewag te maken van de bepaelde uitlegging, welke *Mr. Madan* aen dezelve geeft, en te melden, 't geen de *Reviewers* daerop aenmerken. —— *Mr. Ma-*

Madan naemlyk beweert, en wel met een gansch vertoon van geleerdheid, dat die uitdrukking op niets anders ſlaet, dan alleen op de Vleeschlyke bekentenis; waertegen hier met regt het volgende ingebragt word.

„ In al deze vertooning en omſlag van Bijbelſche Geleerdheid is naeuwlijks een grein bondigheit. Zoo de Hebreeuwſche als Griekſche Spreekwijzen, [in onze Nederduitſche overzetting vertaeld door *iemand aen te hangen*, of *aen te kleven*,] betekenen eenvouwig en letterlijk *verknechtheit*, *aenhanging*, en worden duidelijk in de gewijdeſchriften gebezigd, om het geheele oogmerk der Huwlykstrouw en pligt uit te drukken; ſchoon deze ſchrijver dezelve wil bepalen tot het grovere deel daar van.

„ Indien onze geleerde Lezers gelieven het oog te ſlaen op *Deut.* IV. 4. en Joſ. XXIII. 8. (en wij zouden, ware het nodig, veele andere plaetſen van denzelfden inhoud konnen bijbrengen,) (*) daer zullen zij in den Grondtekst het zelfde woord, en wat meer is, het zelfde voorzetſel ב, waer in Mr. M. zoo bijzondere kracht ſtelt, gebruikt vinden, om de getrouwheit en aenkleving aen den Heere uit te drukken. —— ביהוה הדבקים wordt door MONTANUS, (in wiens letterlyke naeuwkeurigheit in overzetting Mr. M. zo veel vertrouwen ſtelt,) vertaeld door *adhærentes in Domine*, zo veel als *in den Heere klevende*, dat is, *hem aenhangende*, *hem aenklevende*.

„ Zijn Grieksch zal hem even min te ſtade komen, als zijn Hebreeuwsch, gelijk onze Lezers konnen ontdekken, door het oog te ſlaen op *Hand.* V. 36. waer het zelfde woord, 't welk onze Schrijver zoo wil verklaren, als paste dit eeniglijk op het *Huwlijksbedrijf*, in deszelfs algemeene en meer gemeenzame betekenis voorkomt, en eenvouwig *aenhanging* betekent. „ (namelyk *Theudas*, den Joodſchen verleider) ΠΡΟΣΚΟΛΛΗΘΗ ἀριθμὸς ἀνδρῶν, is zeer juist in onze (Engelſche) overzetting vertaeld: *to whom a number of men* JOINED *themſelves*: [dien een getal — van — mannen *aenhing*.]

(*) Men kan, zo men 't der moeite in dit geval waerdig acht, de *Concordantien van* TROMMIUS opſlaen, om meerder plaetzen na te ſpooren; en men zal alomme zien, dat de heerſchende betekenis der hier gebruikte woorden zy ene *naeuwe verknochtheid*, ene *hartelyke verbintenis*.

Hedendaagſche Oeffenende Heelkunde, door DAVID VAN GESSCHER, *Heelmeester te Amſterdam, Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, van het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen, en van het Provinciaal Utrechtſche Genootſchap van Konſten en Weetenſchappen. Tweede Deels, Derde Stuk. Met Plaaten. Te Amſterdam, by de Wed.* J. Dóll, 1782. *in gr.* 4*to.*

By voorige gelegenheden, hebben wy onzen Leezer den Inhoud van de twee 1ſte Stukken des IIden Deels, van dit, voor den Beoefenaaren der Heelkunde, zeer nuttige Werk, medegedeeld. Het *Derde Stuk*, dat wy thans voor ons hebben, en 't welk met de twee voorgaande Stukken het tweede Deel uitmaakt, behelst eene Verhandeling der Gerechtelyke Heelkunde. Voor zo verre de gerechtelyke Geneeskunde meer een Deel is der Heel- dan Geneeskunde, verdient zy den naam van *Gerechtelyke Heelkunde.* De beginſelen deezer rusten op elk der deelen van de Heelkundige Weetenſchap in het byzonder; maar vooral op de *Ontleedkunde*, op de *Natuurkundige Beſchouwing des Ligchaams*, en op de *Ziektekundige Waarneemingen.* Men kan de gantſche Geregtelyke Heelkunde, beſchouwd van de zyde haarer onderwerpen, gevoeglyk onderſcheiden in twee Deelen. Het eerſte Deel is betrekkelyk tot het Burgerlyk Regt; het tweede tot het Lyfſtraflyk.

Het Burgerlyk Regt ſtelt eene Verzameling van wettige Inſtellingen en Verordeningen, betrekkelyk voor zo verre het dit Ontwerp aangaat tot behoud des leevens, en der gezondheid; gelyk ook van den goeden naam van elk Lid der Samenleeving, en der Orde, der Liefde, en van het Vertrouwen, welke in het gezellig leeven, dit woord in zyne ſtriktſte betekenis genoomen, behoort plaats te hebben.

Het Lyfſtraflyk Regt, beſchouwd, in overeenkomst met hetzelfde Ontwerp, beſluit de bepaaling en uitvoering van Ligchaamlyke, 't zy ſlegts pynlyke, 't zy doodſtraffen, in gevolge van zekere, der Maatſchappye meer of min beledigende, of vernielende euveldaaden.

Volgens deeze gemaakte verdeeling van de Gerechtelyke Heelkunde, beantwoort de Heer *van Geſcher*, in het Eerſte Hoofddeel, de Vraagen, welke tot de Heelkundige onderwerpen van het Burgerlyk Regt behooren. Deeze zyn de vol-

volgende: Is een gegeeven Vrouwsperſoon al, dan niet, in het geval eener Maagd? Is eene geſtelde Zwangerheid, verdigt of weezenlyk? Hoe ver is eene Vrouw, wel beweezen Zwanger, in haare Zwangerheid gevorderd? Heeft eene Vrouw, daarmede beſchuldigd, al, of niet, in het geval geweest der Verlosſing, 't zy kort te vooren, 't zy eenigen tyd geleeden? Is eene Kinderlooze Vrouw, aangeklaagd als onvrugtbaar, waarlyk zodanig? Kan een Man, van onvermogen beſchuldigd, al, of niet, voldoen aan den pligt des Huwelyks? Is van twee gegeeven Echtgenooten, een derzelver in het geval eener onlangs verkreegen Venusziekte? Is zeker eerstgebooren Kind, al, of niet, voldraagen? Behoort de geboorte eens gegeeven Kinds, al, dan niet, tot de in regten beſtaanbaare geboorten? Is de geboorte van zeker Kind, uit deeze of geene onderſtelde Moeder, al, of niet, weezenlyk? Is de geboorte van een Kind, een of meer Maanden, naa die van een ander Kind uit een en dezelfde Moeder, zonder dat deeze, ſtaande den gantſchen loop haarer zwangerheid, met haaren Man gemeenſchap gehad heeft, wettig? Kan zeker ontydig gebooren Kind, al, of niet, blyven leeven? Behoort een gegeeven Kind tot de Manlyke of tot de Vrouwlyke kunne? Is een gegeeven Kind, als een wanſchepſel beſchouwd, waarlyk zodanig? Is een Kind, in regten geſteld en betwist, leevend gebooren te zyn, dusdaanig, al, of niet, ter Wereld gekoomen? Is zeker geſtelde Ziekte, verdigt, of wezenlyk? Is eene gegeeven Ziekte al, of niet, beſmettelyk? Kan eenig geſteld Voorwerp, zig aanbiedende tot zekeren dienst, al, dan niet, daartoe gebruikt worden? Is eene gegeeven Ziekte, al, of niet, van zekere geſtelde oorzaak, afhanglyk? Hoedanig is het beklag, van eenen zekeren Lyder, over de behandeling zyns Heelmeesters, met betrekking tot eene gegeeven Ziekte? Is de betaaling, eindelyk, door een Heelmeester, voor de behandeling van zynen Lyder gevorderd, billyk, of onbillyk?

In het tweede Hoofddeel, worden de Vraagen, tot het Lyfſtraflyk Regt betrekkelyk, beantwoord; deezen zyn: Is eene Vrouw, betigt van haare Vrugt ontydig te hebben afgedreeven, waarlyk ſchuldig aan deeze misdaad? Is een dood gevonden Kind, willekeurig om 't leeven gebragt, dan niet? Is een Mensch, dood in het water gevonden, al, of niet, levend daarin geworpen? Is iemand, hangend gevonden, waarlyk den dood geſtorven eens Gehangenen; en indien ja, heeft hy zigzelven verhangen,

of is zulks geſchied door een ander? Moet de dood van een gegeeven Voorwerp, aan eenig gebruikt vergif worden toegeſchreeven? Is een gegeeven Wonde doodelyk? By hoedanige Voorwerpen, is het gebruik van den pynbank, ongeoorloofd? Welke zyn de gevallen, waarin iemand niet aan den lyve mag geſtraft worden? Hoedanige omzigtigheden moeten 'er in de tugtigingen in agt genomen worden?

In het derde Hoofddeel handelt de Schryver over de Geregtelyke Beſchouwing van een dood Ligchaam. In het vierde Hoofddeel over de Geregtelyke Getuigſchriften. En in het Vyfde, over de Geregtelyke maatregelen, ter bewaaring en herſtelling van 's Volks leeven, en gezondheid. ——— Alle deeze onderwerpen worden hier op eene zeer klaare en duidelyke wyze verhandeld, en men vind 'er alles in, wat omtrent dit Stuk weetenswaardig is. Wy kunnen egter niet voorby, aan te merken, dat het ons eenigzins vreemd is voorgekomen, dat de Schryver heeft kunnen goedvinden, dit gantſche Stuk in een Heelkundig Zamenſtel te brengen; dat, volgens zyn eige getuigenisſe, alleen voor Leerlingen en aankomende Heelmeesters zal dienen, die weinig, of geheel niet, met de Geregtelyke Heelkunde te doen hebben.

Agter deeze Verhandeling vind de Leezer nog eene Beſchryving dér niet algemeen bekende in dit Deel aangepreezen Hulpmiddelen; beneffens eene Beſchryving en Afbeelding der in dit Deel aangepreezen Werktuigen en Verbanden.

Tafereel van Natuur en Konst. Negentiende Deel. Te Amſterdam, by P. Meyer 1781. *In octavo* 406 *bladz.*

Op eene ſoortgelyke wyze als *Zuid-Amerika* in 't voorige Deel beſchreeven is, geeft men ons in het tegenwoordige een verſlag van *Noord-Amerika*, met meldinge van de voornaamſte byzonderheden, welke omtrent dat Gewest in aanmerking komen: waarmede de beſchryving van het vaste Land voltrokken is; ſtaande die der Eilanden voorts in een afzonderlyk Deel te volgen. Om uit de alhier gemelde zeldzaamheden iets mede te deelen, zullen wy ons bepaalen tot het hoofdzaaklyke van 't berigt van den Heer *Peter Kalen*, wegens den ontzaglyken waterval van *Niagara* in *New-York* (*).

„ De

(*) Een breeder Verſlag, benevens eene fraaije Afbeelding, deezes *Watervals*, vindt men in de *N. Vad. Lett.* IVde D. 2de St. bl. 20, enz.

„ De rivier *Niagara*, welker waterval zes Franſche mylen van het Fort van Niagara gelegen is, loopt, by de plaats, daar men dezelve overvaart, en de goederen overvoert, (dat dagelyks in eene groote menigte geſchied,) met eene verbaazende ſnelheid, en hooger op is derzelver overtogt volſtrekt onmogelyk, dewyl de geheele waterloop, 2½ myl van den grooten waterval af, niets anders is, dan eene aaneenſchakeling van kleinere watervallen, de een boven den anderen. En de rots van den grooten waterval komt dwars in de rivier, niet in eene rechte lyn, maar byna als een halve cirkel, of in de gedaante van een paardenhoef. In 't midden van de rivier, boven den waterval ligt een eiland, zynde ongeveer 900 voeten lang, loopende, evenwydig met de boorden van de rivier aldaar, Zuid-Zuid-Oost en Noord-Noord-West; en 't laager einde van dit eiland komt juist op den rechtſtandigen kant van den waterval.

„ Ter wederzyde van dit eiland, zegt de Heer *Kalen*, loopt al het water, dat uit de meiren van *Kanada* komt, namelyk het *Bovenmeir*, het meir *Michigan*, het meir *Huron* en het meir *Erie*; waters, die eer den naam van zeeën dan van meiren mogen voeren, en waarin bovendien veele groote rivieren zig ontlasten: 't grootſte gedeelte van dit water ſtort in den waterval van *Niagara* neder.

„ Vóór dat het water aan dit eiland komt, ſtroomt het maar zagtjes, in vergelyking van de vaart, die het vervolgens krygt, als wanneer het ſneller voortvliegt dan eenig water in de weereld, tot dat het aan den waterval komt. Het is geheel wit van ſchuim, en wordt op zommige plaatzen hoog in de lugt opgevoerd: dat aan de Westzyde langs ſtroomt loopt het ſnelst, en ſchynt een pyl voorby te ſnellen; hier loopt ook het meeste water, en is in 't ſchuimen het ſterkst. Wanneer men by den waterval is, en de rivier opziet, ontdekt men dat dezelve, boven den waterval, zeer ſteil van boorden is, even als een berg. Als dit water tot den val nadert, ſtort het loodregt neder, op het gezigt daar van ryzen de hairen te berge, en geene woorden zyn in ſtaat deze wondere vertooning te beſchryven. Het is onmogelyk zonder ſchrik zulk eene menigte waters te zien nederſtorten van zo verbaazend eene hoogte; die de Heer *Morandier*, dezelve met naauwkeurige werktuigen opgenomen hebbende, op 137 voeten bepaalt.

„ Wanneer het water tot beneden aan de rots van den waterval gekomen is, ſpringt het tot eene zeer groote hoogte in de lugt te rug; op eenige plaatſen is het, door 't

ſchuimen zo wit als melk of ſneeuw, en overal in beweging als een ziedende ketel. —— Het gedruisch wordt, by ſtil weder, op een afſtand van vyftien mylen gehoord; doch als de wind opſteekt maaken de golven van het meir *Ontarió*, Noordoostlyk van den waterval, beneden denzelven gelegen, al te veel geraas op de oevers, om den waterval zoo verre te hooren. Men heeft opgemerkt, dat, wanneer men in het Fort dezen val luider dan naar gewoonte hoort, dit onfeilbaar voorſpelt, dat 'er een Noord-Oosten-wind op handen is, het welk ten uiterſte vreemd is, dewyl de waterval ten Zuidwesten van 't Fort ligt, en men dus veeleer zou denken dat het een teken zou zyn van een tegenovergeſtelden wind. Op den eenen tyd maakt de waterval veel grooter gedruis, dan op den anderen; en men houdt een ſterk gedruis voor een teken van aannaderend ſlegt weder, de Indiaanen gaan 'er vast op af.

„Van de plaats, waar het water nederſtort, ryst een menigte van dampen op, in de gedaante van een dikken rook; deze dampen klimmen by ſtil weder zeer hoog in de lugt op; maar worden, als de wind wat opblaast, verſpreid. Indien men naby deze dampen, of dit ſchuim, komt, is het zo doordringend, dat men, in weinige minuten, zo nat is, als of men in 't water hadt geleegen. —— Wanneer men aan de Oostzyde van het meir *Ontarió* is, verſcheiden mylen van den waterval af, ziet men, op alle heldere ſtille morgens, de dampen van den waterval in de lugt opryzen; en men zou denken, dat alle de daaromſtreeks gelegen bosſchen door de Indiaanen in brand geſtoken waren; zo ſterk is die ſchynbaare rook. Dit zelfde verſchynzel kan men zien aan de westkant van het meir *Erie*, mede op den afſtand van verſcheiden mylen. —— Men verhaalt, dat de vogels, in dezen damp vliegende, nedervallen en omkomen; doch onder de groote menigte van gevogelte, zegt de Heer *Kalm*, die beneden by den waterval gevonden wierden, waren geene andere ſoorten dan die doorgaands in 't water zwemmen en leven; als zwaanen, ganzen, eenden, waterhoenders, enz. Zeer dikwils ziet men daarvan geheele troupen op deze wyze aan hun einde komen. Zy zwemmen in de rivier boven den waterval, en worden door het water laager en laager afgevoerd; en daar de watervogels doorgaands groot genoegen ſchynen te ſcheppen om met den ſtroom voort te gaan, geven zy zig zo lang aan dat vermaak over, tot dat de ſnelheid van den voortgang des waters te groot word om daar tegen op te werken, als dan ſtorten zy by de ſteilte ne-

neder; by den val komende, poogen zy uit alle hunne magt op te vliegen, doch ze kunnen zig niet uit het water heffen. In de maanden September en October, wordt 'er alle morgen zulk een groote menigte vogels beneden by den waterval gevonden, dat de bezetting daar langen tyd mede gespyzigd wordt. Behalven de vogels vindt men daar ook veele ſoorten van visch, als mede herten, beeren en andere dieren, die digt by den waterval de rivier hebben poogen over te zwemmen, en die doorgaans aan ſtukken of verpletterd zyn.

„ Regt beneden den waterval, niet ver van denzelven af, loopt het water niet ſnel, maar in kringen, gelyk in een kookende pot, dit belet egter de Indiaanen niet, om daar, in kleine Kanoes, te gaan visſchen, maar een weinig laager en verder af beginnen de andere kleine watervallen. Wanneer men boven den waterval is, en naar beneden ziet, begint het hoofd te draaijen. De Europeaanen, die 'er houderdmaal geweest zyn, durven het maar zelden wagen, neêrwaards te kyken, zonder zig aan den eenen of anderen boom met de handen vast te houden. Eertyds hield men het voor volſtrekt onmoogelyk, dat eenig levendig mensch op het eiland, dat in 't midden van den waterval is, zou kunnen komen; doch door een zeker toeval en onbegryplyk geluk zyn 'er eens twee Indiaanen levendig opgeraakt, en met geen minder geluk en gevaar daarvan afgeholpen; en ſints men den weg na dit eiland gevonden heeft, gaan de Indiaanen dikwils derwaards, om de herten, die, ondernemende de rivier boven den waterval over te zwemmen, daarop gedreeven worden, te dooden; „ Maar, zegt de Heer KALEN, ſchoon ik „ daar geheel Kanada mede winnen konde, zoude ik niet „ willen wagen naar dit eiland te gaan, en elk wys mensch „ zal het zelfde zeggen."

„ Aan de westzyde van dit eiland zyn eenige kleine eilandjes, of rotſen, van geen aanbelang. Beneden den waterval, in de holen der rotſen is zulk eene groote overvloed van aalen, dat men dezelve met de handen vat en vangt, zonder eenig ander middel te gebruiken. Op elken heldere dag ziet men, van 's morgens ten tien uuren, tot twee uuren na den middag, beneden den waterval, en onder zig, zo men op den hoogen en ſtylen oever van de rivier, aan de zyde van den waterval ſtaat, een heerlyken regenboog en zomtyds twee, de een binnen den ander, met de gewoone kolcuren, welke men in de regenboogen waarneemt; hoe veelvuldiger de dampen zyn, hoe duidelyker de regenboog

is; — zo de wind de dampen wegdryft, verdwynt de regenboog; doch dezelve verſchynt weder, zo ras de dampen komen.

„ Van den waterval tot de legplaats, waar de Kanoes van het meir *Erie* vast maken, is 1½ myl; laager durven de Kanoes niet komen, om niet met een onweerſtaanbaar geweld voortgeſleept te worden; — men heeft menigmaal aan den voet des watervals ſtukken van menſchen gevonden, waarſchynlyk van dronken Indiaanen, die door den ſtroom medegevoerd en neêrgeſtort zyn.

„ De Franſchen hebben dikwils groote geheele boomen boven in het water geworpen, om dezelve van boven neder te zien tuimelen; zy vielen met eene verbaazende ſnelheid nedenwaarts, doch zy konden ze daarna nimmer wedervinden; waarom zy dagten, dat 'er eene onbepeilbaare diepte onder den waterval was. Het is hoogst waarſchynlyk, dat het daar zeer diep moet weezen; doch het is tevens te vermoeden, dat men die boomen ergens zou wedergevonden hebben, zo men dezelve langer of beter gezogt had.

„ De rots van den waterval beſtaat uit grauwagtigen kalkſteen."

Tafereel der algemeene Geſchiedenisſe van de verëénigde Nederlanden, gevolgd naar het Fransch van den Heer A. M. CERISIER. *IIIde Deels, 2de Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild. 328 *bl. in gr. octavo.*

Twee Boeken, in voeglyke Tydperken verdeeld, maaken dit tweede Stuk des Derden Deels van dit Vaderlandsch Werk uit. — Het eerſte bevat de Gebeurtenisſen voorgevallen van de Vredehandeling te *Breda*, tot den dood van Don JAN VAN OOSTENRYK. — Het tweede ſchetst ons 's Lands lotgevallen, van de Opvolging van den Hertog van *Parma* in de Landvoogdy, tot den dood van Prins WILLEM DEN I. Wy behoeven niet te zeggen, hoe opmerkenswaardig deeze Tydvakken zyn; in welke de grondſlagen van ons Vry-Gemeenebest gelegd werden, en keuren het noodloos aan te ſtippen wat men hier al ontmoet: de korte Inhoud, naar gewoonte, vooraan geplaatst, vertoont den min bedreevenen in 's Lands geſchiedenisſen, wat 'er omging in die hoogsthachlyke dagen voor de worſtelende Vryheid.

Meermaalen is aangemerkt, dat de Heer CERISIER en diens

dienst *Naavolger*, schoon veeltyds de voetstappen drukkende van den Onsterflyken WAGENAAR, zomtyds een ander spoor opslaan, 't welk zy afgebaakend vinden, door laatere ontdekkingen, die de tyd, de moeder der Waarheid, gedaan heeft. Hier van zal de Leezer in het Stuk, 't geen thans voor ons ligt, veele voorbeelden aantreffen. Naardemaal onderzoeklievende Vaderlanders van naam, zints de Uitgaave der *Vaderlandsche Historie* van opgemelden Geschiedschryver, de aanmerkelykste gevallen, nader onderzogt, en door het opspeuren van tot nog onuitgegeeven Stukken duidelyker toegelicht hebben. Hoe zeer hun, by voorbeeld, de *Verzameling der Onuitgegeeve Stukken van den Hoogleeraar* BONDAM, de *Historie der Satisfactie van Goes*, de *Verklaaring der Unie*, en andere onlangs gemeen gemaakte Werken, te passe kwamen, kunnen de aanhaalingen, aan den voet der bladzyden geplaatst, ten vollen uitwyzen. De *Unie* van *Utrecht* is, ter gelegenheid van het gevierde Eeuwfeest dier gewigtige Gebeurtenisse, een voorwerp van veelvuldig onderzoek geworden; en men vindt hier het weetenswaardigste in een kort begrip by een.

De Naavolger van CERISIER deelt, in zyn Tafereel als een egt en eerwaardig Stuk der Oudheid, de spelling en alles behoudende, den Inhoud der *Unie* mede, naar de schoone uitgaave, die, in den Jaare 1778, volgens het Oorspronglyke, van de Drukperse der Heeren ENSCHEDÉ kwam. Ons bestek duldt niet alles op te geeven, wat dit gewigtig voorval betreft: doch wy kunnen niet nalaaten, eenige Aanmerkingen over de *Unie van Utrecht*, hier te plaatzen: en zullen deeze voor tegenwoordig tot een staal genoeg zyn.

Naa de opgave van den *Inhoud der Unie*, ontmoeten wy de volgende aanmerkingen. „ Dit Stuk zien de Verééнigde Gewesten, met reden aan, voor den grondslag van hunne Staatkundige, Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid. Elk derzelven behieldt zyne byzondere regten, en zy werden, voor altoos verééнigd, niet om 'er één Lichaam van te maaken, maar eene Verbintenis te sluiten, in staat om den gemeenen Vyand te wederstaan. Niet onaartig heeft men dit Verbond vergeleeken by een Huwelyk, by welks aangaan, egter, door duidelyke Huwelyksvoorwaarden, alle gemeenschap van goederen tusschen de Egtgenooten wordt uitgeslooten (*). Ieder Landschap is oppermagtig, zo zelfs, dat

(*) P. PAULUS, *Verkl. der Unie.* I. D. bl. 136—140.

dat het, in 't handhaaven deezer Oppermagt, door niemand kan belet worden. Uit hoofde deezer Oppermagt, ſtaat het elk Gewest vry, voor zichzelven zodanige maatregelen te neemen, als zy best oordeelen, zonder dat iemand hunne raadſlagen mag ſtremmen, of zich onderwinden dezelve te bedillen. Hunne onafhanglykheid gaat zo verre, dat de andere Bondgenooten hun geene Wetten, hoe genaamd, kunnen voorſchryven, of verpligten tot het draagen van meer lasten, dan zy by zichzelven draaglyk oordeelen. In het beginnen van den Oorlog, noch in het ſluiten van Vrede, heeft Overſtemming plaats, maar moet zulks, volgens den zin der Unie, met eenpaarigheid geſchieden. De verééнigde Gewesten hebben de regten der Oppermogendheid aan de Vergadering der Algemeene Staaten, noch aan eenige andere afgeſtaan, maar aan zich behouden, elk in 't zyne, zodanig en tot zulke einden te beſchikken, als zy goed en oirbaarst vinden: terwyl 'er door de Algemeene Staaten niets mag beraamd worden, zonder uitdruklyken last der byzondere Staatsleden, en niets, de geheele Unie raakende, beſlooten dan met toeſtemming van hun, die in de Unie begreepen zyn. De Algemeene Staaten, beſtaande uit Afgevaardigden der Zeven Oppermagtige en naauwverbondene Landſchappen, doen de zaaken van weinig belang, en zulke, die geen uitſtel lyden kunnen, af, zonder daar toe byzonderen last te behoeven; doch, in alle andere, moeten zy het overſchryven aan hunne Lastgeevers, en derzelver antwoord afwagten. Het uiterlyk vertoon der Oppermogendheid moge van hun afſtraalen, het weezenlyk Oppergezag berust by de byzondere Staaten. Veele Buitenlanders niet alleen, maar ook Ingezetenen, hebben zich hiervan een verkeerd begrip gevormd, en de Oppermagt over de *Verééнigde Nederlanden* in dit aanzienlyk Lichaam geplaatst (*).

„Dan niettegenſtaande de *Unie van Utrecht* de weezenlyke grondſlag is, waar op *Nederlands Gemeenebest* ſteunt, kan dezelve niet aangemerkt worden als eene Grondwet, even geſchikt voor de tyden, welke wy thans beleeven, als ze was vóór de dagen, waar in ze gemaakt was. Nimmer hebben de verſtandige Opſtellers kunnen voorzien, dat deeze Unie ten grondſteun ſtrekken zou eens Gemeenebests, als ons tegenwoordige. Zy lagen den grond, zonder dat zy

(*) *'t Nut der Stadhouderl. Regeering.* bl. 91——98. *Tegenw. Staat.* XI. D. bl. 242.

zy dagten aan 't Gebouw, dat 'er eens op ſtaan zou. Zy timmerden een Gemeenebest, terwyl zy zich van vermetelheid zouden beſchuldigd hebben, indien zy zich verbeeld hadden, Stigters te zyn, ook toen zy het in de daad waren. Indien men 'er eenige punten uitnam, die alleen op den voorigen tyd zien, en andere ſchikte naar de tegenwoordige geſteldheid van zaaken, zou de *Unie* nog misſchien de beste Grondwet zyn, die men voor een Gemeenebest zou kunnen maaken (*). De Opſtellers hadden, intusſchen de voorzigtigheid om van de regten der Oppermogendheid niets te reppen. Zy wagtten eene gunſtiger gelegenheid af, om PHILIPS openlyk af te zweeren; doch toonden, met de daad, hem niet langer te erkennen, daar zy zyne *Domeinen* aanſloegen, om te ſtrekken ter gemeene verdeediging (†). Ook hadden Graaf JAN *van Naſſau*, met JACOB TAFFIN. [dus moet het weezen, by drukfeil is 'er TASSIN gezet,] en NICOLAAS BRUININX, in den Jaare MDLXXVIII, door den Prins van ORANGE, aan de Staaten van *Holland* en *Zeeland*, te *Gorcum* vergaderd, afgezonden, verklaard: „ De Staaten van den Lande zyn de „ geenen die GOD, uit den Volke, verkiest en roept, om, „ onmiddelyk naast Hem, te verkiezen eenen Koning, en „ Wetten te maaken (§)."

„ Wyders hebben onze Voorvaders, by het aangaan der *Unie van Utrecht*, geen oogmerk altoos gehad, om een Gemeenebest op te regten: hun eenig doel was de harde dwinglandy van PHILIPS te ſnuiken, en zich eenen anderen Landsheer te bezorgen. Van eene Vrye *Staatſche Regeering* hadden zy geen begrip. Dit blykt uit hunne voorſtellen aan *Frankryk* en *Engeland*, en het gedrag omtrent WILLEM DEN I, wiens uitſteekende verdienſten de blaakende yver der Landzaaten voor hadt, met het Graaflyk bewind te beloonen, en een éénhoofdig Oppergezag in te voeren (*). Deeze denkwyze ſtraalt inzonderheid door in het Vertoog, waar uit wy zo even eene plaats aantoogen. De gemelde Heeren lieten zich verder hooren: — „ En alzo „ de heerlykheid en majeſteit van den Lande te meer be-

„ kend

(*) P. PAULUS, *Verkl. der Unie.* I. D. bl. 26. III. D. bl. 261.

(†) Zie Art. V. der *Unie*, en P. PAULUS, *Verkl. der Unie.* I. D. bl. 297.

(§) *Hiſt. der Satisf. van Goes.* bl. 239.

(*) P. PAULUS, *Verkl. der Unie.* I. D. bl. 159.

„ kend wordt door de magt, hunlieden gegeeven om Ko-
„ ningen en Gouverneurs aan te ſtellen, dewelken, vol-
„ gens derzelver Wetten, en onder der Staaten gezag,
„ regeeren, zo wordt die zelfde heerlykheid en majeſteit
„ der Staaten verminderd, ja geheel veragt, zo wanneer
„ zy zelfs alleen het onderwind van zaaken willen aanvaar-
„ den (*)." ——— 't Schynt, dat men, tot naa het ver-trek van LEICESTER, meende, dat het Land, zonder eene *Heerlyke Regeering*, niet beſtaan kon: eene dooling zeker, gelyk de ondervinding geleeraard heeft; doch eene dooling, waar toe zy natuurlyk moesten vervallen, uit hoofde, dat men, naar de geſteldheid van elk Landſchap, altoos Hertogen, Graaven, Biſchoppen of Heeren vondt. Doch uit LEICESTER geleerd hebbende wat een vreemdeling vermogt, leerden zy te gelyk, langs welke wegen een ingebooren Heer, indien hy zyn Oppergezag misbruiken wilde, de Regeering kon ontrusten, de Landſchappen verdeelen, tot dat einde den Godsdienst in 't ſpel brengen, en, meester zynde van 't Krygsbeſtuur, alles gemaklyk naar zyn hand zetten. Deeze bedenkingen, en dat zulk een Vorst, 's Volks aart en 's Lands geſteltenis beter kennende, op veel wisſer voet zou kunnen te werk gaan, maakten veelen afkeerig van allen éénhoofdig Oppergezag, en ſcherpten de vernuften op eene Staatsregeering, waar van men voor heen ſlegts flaauwe trekken beſpeurd hadt (†)."

Welk een onthaal de *Unie* ontmoette zullen wy hier kortlyk byvoegen. „ Zeer verre was het 'er af, dat zy overal met dezelfde vuurigheid werd aangenomen. LAMMERT VAN DEN BURCH, *Deken der Kerke van St. Marie*, den *Roomſchen Godsdienst* zeer toegedaan, kon nauwlyks overgehaald worden om de *Unie* te ondertekenen, voorziende dat dezelve aan dien Godsdienst tot achterdeel zou ſtrekken; en hy deedt het niet dan onder verklaaring, dat hy voor de meerderheid der ſtemmen hadt moeten wyken, ook moesten de Kanunniken van dat Capittel, byna met dreigementen, tot de ondertekening gedwongen worden. Dan de Staaten van *Utrecht* keurden de *Unie*, in hunne Stad opgeſteld, en van de Afgevaardigden der drie Leden ondertekend, by herhaaling, goed. Doch, in dit Gewest, baan-

(*) *Hist. der Satisf. van Goes*, bl. 239.

(†) P. PAULUS, *Verkl. der Unie*. I. D. bl. 159.

baande de Stad *Amersfoort* groote moeite: deeze aan den *Roomſchen Godsdienst* ſterk gehegt, nam de Belyders, van elders verdreeven, in, en ſcheen den vyand te begunſtigen: zy weigerde volſtrekt gehoorzaamheid aan de Staaten en het aanneemen der *Unie*. JAN *van Naſſau* belegerde de weigerende Stad, kwam 'er, naa drie dagen, binnen; verzette de Overheid, en veranderde alles naar den zin der Staaten van *Utrecht*. ——— Die van *Gelderland* traden, op eenige voorwaarden, toe. ——— In *Holland* ontmoette de *Unie* eene vry algemeene goedkeuring. ——— *Zeeland* kwam ſchoorvoetende by: die van *Middelburg* deeden verklaaren, het niet noodig te vinden, te treeden in eene andere Unie, dan men hadt tuſſchen *Holland* en *Zeeland* en de *Gendſche Bevrediging*: en de Steden, die Voldoening hadden aangenomen, wilden daar by blyven (*). ——— In *Friesland* verzetten zich veelen tegen het Verbond, 't welk de Gezanten niet hadden durven tekenen, dan op goedvinden hunner Lastgeeveren. Anderen begunſtigden hetzelve, waar by toe kwam, dat eenige Steden en Grietenyen, eerder, eenigen laater, doch in 't einde allen, toetraden. ——— Die van *Groningen*, op de *Ommelanden* zeer geſtoord zynde, kantten zich tegen het Verbond aan, dat deezen hadden goedgekeurd; doch namen het eerlang aan. ——— Wanneer die van *Overyſſel* de *Unie* aangenomen hebben, blykt niet klaar, en dat zy, in den beginne, het rondlyk weigerden, is zeker. Doch, ſchoon dit Gewest de *Unie* nimmer ondertekende, is het egter, een Lid daar van. ——— Die van *Drente* onderſchreeven dezelve; maar hebben niet lang genot gehad van hunne Ondertekening: dewyl *Koeverden*, in den Jaare MDLXXX, in de magt van *Spanje* geraakte: en, ſchoon die Stad, en 't geheele Landſchap naderhand, weder herwonnen is door de Staaten, heeft het, zints dien tyd, zyne ſtem verlooren onder de Bondgenooten (†).

„ Voorts voegden zich niet alleen geheele Gewesten, maar ook veele byzondere Steden, naa het ſluiten van de *Unie*, by dezelve; als *Gend*, *Yperen*, *Antwerpen* en *Breda*. Te *'s Hertogenbosch*, *Brugge* en in het *Land van den Vryen*, nam men ook, ſchoon 'er veel onlusts tuſſchen de *Room-*

(*) *Hist. der Satisf. van Goes*, bl. 77.

(†) P. PAULUS, *Verkl. der Unie*. I. D. bl. 28 en 35. III. D. bl. 300——303. IV. D. bl. 7.

Roomſchen en *Onroomſchen* rees, die tot daadlykheid overſloeg, de *Unie* aan. Dit geſchiedde ook elders; doch veele Landſchappen en Steden kwamen, vervolgens, door den kans des Oorlogs, in handen der *Spanjaarden*, of ſloegen tot hunne zyde over, waar door ze van de *Unie* uitgeſlooten en voor openbaare Vyanden des Vaderlands verklaard werden. Eenigen deezer, naderhand door de Bondgenooten herwonnen, zyn in hunne Voorregten herſteld, die anderen voor altoos hebben moeten derven (*).

„ ORANGE, die het werk der *Unie* door zynen Broeder bevorderde, voegde zich, als hy bemerkte dat de *Unie* door geheel *Nederland* werd goedgekeurd, openlyk by dezelve, verzekerd hier door geenen ondank by de Algemeene Staaten of den Aardshertoge te zullen behaalen. Hoe veel belangs hy 'er in ſtelde, blykt uit dit zeggen hem toegeſchreeven. *Onderhoudt uwe* Unie *wel; doch ziet naarſtig toe, myne Heeren, dat gy niet alleen by woorden of by geſchrift, maar ook met de daad ter uitvoer brengt, 't geene dat het bundelken pylen, met eenen band zamengeknoopt en gebonden, welk gy in uw zegel voert, mede brengt* (†).

„ 't Wapen der Algemeene Staaten is een gouden ſteigerende Leeuw op een rood Veld, houdende een Zwaard in den eenen, en een Bundel van Zeven Pylen in den anderen poot. Vóór den *Munſterſchen Vrede* droeg de Leeuw een Hoed op den kop, ten teken der Vryheid; doch deeze is naderhand voor eene Kroon verwisſeld, ter zinſchets van erkende Oppermagt. Boven op het ſchild praalt een Koninglyke Kroon, om 't zelve leest men de woorden uit de Geſchiedenis van MICIPSA, Koning van *Numidie*, CONCORDIA RES PARVÆ CRESCUNT (§)."

(*) P. PAULUS, *Verkl. der Unie.* I. D. bl. 46. III. D. bl. 292, enz.

(†) P. PAULUS, *Verkl. der Unie.* I. D. bl 42. *'t Leeven van Willem den* I. III. D. bl. 264.

(§) P. PAULUS. *Verkl. der Unie.* I. D. bl. 51. 53. Zie, over het *Groot Wapen*, waar de Leeuw *Zeventien Pylen* draagt, dit zelfde Werk III. D. bl. 86. 87.

De

De Koophandel en het Staatsbeſtuur beſchouwt in hunne onderlinge betrekking, door den Abt DE CONDILLAC, *Lid van de Franſche Academie, en van de Koningl. Maatſch. van den Landbouw te Orleans. Uit het Franſch vertaald, door* Mr. DIRK HOOLA VAN NOOTEN, *Raad in de Vroedſchap en Regeerend Scheepen der Stad Schoonhoven. Twee Deelen. Te Utrecht by* B. Wild. 1782. *Behalven het Voorwerk 466. bladz. in gr. octavo.*

Is 'er ergens een Gewest in de Waereld, waarin de Koophandel en het Staatsbeſtuur op het allernaauwſte aan elkander verknogt zyn, 't is zeker ons Vaderland, welks ſtevigſte zenuw de Koophandel genoemd mag worden; van waar ook alle onze vermaarde Staatsmannen, door alle tyden, niet getwyfeld hebben, of 't was de zaak van hun, die aan het roer des Staatsbewinds zitten, den Koophandel met alle kracht te onderſteunen, en deszelfs bloei, zo veel mogelyk, te bevorderen. Dit zo zynde kan het en den Handelaaren en den Regenten in ons Vaderland, van allerleie zyden, niet te ſterk onder 't oog gebragt worden, welken wederzydſchen invloed zy op elkander hebben, en wat 'er, zo aan den eenen als aan den anderen kant, in agt genomen behoore te worden, zal het zodanig een Land wel gaan. 't Is des niet vreemd, dat de Heer en Mr. *Hoola van Nooten* zig, by het leezen van het bovengenoemde Franſche Werk van den Abt *de Condillac*, genoopt gevoeld hebbe, om het zelve in onze Moederſpraake te voorſchyn te doen komen; daar het met regt den naam van een zeer nuttig Werk, in dat opzigt, mag draagen.

Het eerſte Deel ontvouwt de beginzelen dier Huishoudelyke Weetenſchap; met het nagaan en openleggen der gronddenkbeelden van den Koophandel, benevens de daar toe betrekkelyke grondſlagen des Staatsbeſtuurs. En het tweede Deel is geſchikt, ter aanwyzinge van de voor-en nadeelige gevolgen, welken uit derzelver in agtneeming of verwaarloozing voortſpruiten; en dient wel byzonder om de voornaamſte misſlagen, die menigwerf ten nadeele van den Koophandel bedreeven, of niet genoeg in agt genomen worden, ten duidelykſte onder 't oog te brengen. —— Landbouw, Fabrieken, en Koophandel, in de tegenwoordige omſtandigheden, by alle beſchaafde Natien min of meer vereenigd, komen hier gelykerhand in aanmer-

merking, en worden genoegzaam van alle zyden, uit allerleie gezigtspunten, beſchouwd. Zulks valt den Schryver te gereeder, en komt te geleidelyker in, door de manier op welke hy zyn onderwerp behandelt. Hy verbeeldt zig naamlyk eene Volkplanting of Volksſtaat, dien hy in verſchillende omſtandigheden of betrekkingen ſtelt; en naar de zelven op onderſcheiden wyzen werkzaam doet zyn. Door deeze manier van beſchouwing levert zyn Geſchrift, ſchoon, in de eerſte plaatze, inzonderheid betrekkelyk tot Vrankryk, te meer eene reeks van aanmerkingen, die in allerleie Volksſtaaten, ten aanzien van het Staatsbeſtuur met betrekking tot den Handel van beſtaan der Ingezetenen, in overweeging kunnen komen: 't welk zyn Geſchrift ook voor ons en andere Volkeren des te nuttiger maakt. —— In de behandeling der zaaken zelven heeft de Abt *de Condillac* eene gemaklyke en duidelyke ſchryfwyze; waar in men alomme eene oordeelkundige opmerkzaamheid beſpeurt. Om hiervan nog eene proeve te geeven, zullen wy een weinig ſtil ſtaan, op het hoofdzaaklyke van 's Mans aanmerkingen nopens de *Weelde*. Een onderwerp, dat by handeldryvende Natien veelal niet genoeg overwoogen wordt; niet alleen in haaren bloei, maar ook in tyden van verval; wanneer men 't gemeenlyk vol wil houden, zo als 't in bloeiende dagen opgezet is; 't welk niet anders dan zeer nadeelige gevolgen kan hebben.

Men ſchermt, naar 't oordeel van onzen Schryver, in 't twistgeding *voor* en *tegen* de *Weelde*, gemeenlyk zeer in 't wilde; om dit voor te komen, verkiest hy het woord *overdaadigheid* eens te gebruiken, in de plaats van het woord *weelde*; 't welk tog, in zyne eerſte betekenis, het zelfde is als *overdaadigheid*. Hoe oordeelt men nu hier over? zeker zeer verſchillende. 't Geen in 't oog van een woestynbewoonder overdaadigheid is, is het niet in 't oog van eene gevestigde volkplanting, die nog in haare eerſte eenvoudigheid is; en 't geene aan deeze overdaadigheid toeſchynt, zal het niet weezen in 't oog van eene verder gevorderde volkplanting. Elks oordeel wegens de overdaadigheid is gegrond op de kennis van behoeften, die, van de woestheid af, in de maatſchappy, en derzelver vordering, met den voortgang der kunſten, toeneemt. —— Om dan wat bepaalder hier over te ſpreeken, wil de Abt onderſcheid gemaakt hebben, tusſchen twee ſoorten van overdaadigheid. „ De eene, welke het alleen daarom is, om „ dat hetzelve aan een zeker getal burgers als zodanig voor-

„ komt;

„ komt; én de andere, welke het daarom is, om dat ze
„ als zodanig in 't oog van alle menſchen moet ſchynen:
„ en in die laatſte ſoort ſtel ik, (zegt hy,) dat de weelde
„ beſtaat." —— In de nadere ontvouwing hiervan toont hy ons, dat 'er geen overdaadigheid is, in het gebruiken van die dingen, welken van dien aart zyn, dat zy aan allen gemeen kunnen worden; zynde zulks alleen een gevolg van de vordering in kunſten, met welke het bezef van noodzaaklyke behoefte toeneemt; dat zelfs met de eenvoudigheid kan ſtrooken. Maar, dat 'er weezenlyk overdaadigheid is, in het gebruiken dier dingen, welken van dien aart zyn, dat ze alleen geſchikt zyn voor het kleinſte getal, met uitſluiting van het grootſte. En deeze overdaadigheid maakt dan, volgens hem, de Weelde uit. „ Het „ linnen, by voorbeeld, (zegt hy,) 't welk in den be„ ginne eene weelde was, is zulks nu niet meer; het goud „ en zilver op de kleederen en de huisraaden is altoos eene „ weelde geweest, en zal zulks altoos blyven." —— Verder merkt hy tevens aan, dat die weelde plaats kan hebben, niet alleen in dingen welke men van verre doet komen; maar ook in zulken, welken men van een nabuurig volk ontbiedt, en zelfs in dingen, welken men by zyne eigen natie kan koopen. Dit laatſte heeft te meer plaats, daar de prys der bewerkinge de anders gemeenſte dingen, de ruwe ſtof, welke de eigen grond in grooten overvloed voortbrengt, in weelde veranderen kan. „ 'Er is," voegt hy hier by, „ zeer „ veel van die weelde in onze huisraaden, in onze rytui„ gen, in onze kleinodien enz." —— Onze Schryver dit alles breeder uitgewerkt hebbende ſtelt ons voor, dat deeze ſoorten van weelde, hoe zeer zy tot bederf der zeden uitloopen, egter niet allen even ſchadelyk zyn, en verledigt zig daarop tot het beſchouwen van de uitwerkzelen der weelde, eerst ten aanzien van den ſtaat, en vervolgens ten aanzien van byzondere ingezetenen; welke beſchouwing wy nu voorts geheel zullen plaatzen.

„ Twee volkeren dryven hunnen handel met een gelyk voordeel, zo menigmaalen als yder in voortbrengzelen eene gelyke hoeveelheid ontvangt als hy levert; maar indien het eene volk de voortbrengzels van zestien duizend mergen lands moet geven, voor de voortbrengzels van één enkelde mergen, is het tastbaar dat het zelve allerverſchriklykst verliest. Zo zegt men, dat Vrankryk, wanneer het de Brusſelſche kanten met Champagne-wyn betaalde, als dan voor eene mergen vlas zou betaalen het voortbrengzel van meer dan zes-

tien duizend mergen wyngaards (*). De kanten zyn derhalven eene zaak, welks gebruik niet algemeen kan zyn, of eene zaak, die tot de weelde behoort, en die weelde in kanten is dus ſchadelyk voor Vrankryk; zy ontneemt haar een groot middel van beſtaan, en bygevolg ſtrekt zy tot vermindering van de bevolking.

„ Het zou voor Europa voordeelig kunnen zyn, indien men de overtolligheid van deeze ſoort van voortbrengzelen naar de Indiën zond; maar indien Europa geen overtolligheid in die dingen kan hebben, zonder zig te ontvolken, zou het zelve beter doen, dat het zyne landeryen bezigde, om zyne eigene inwooners een beſtaan te bezorgen, en zyne voortbrengzelen te vermeerderen, om de bevolking te vermeerderen.

„ Het is voor Europa vooral voordeelig geweest, dat het zig door deezen handel heeft kunnen ontlasten van een gedeelte van het goud en zilver, 't welk America aan het zelve in veel te grooten overvloed toezond; maar de dingen van weelde, welke het zelve uit de Indiën doet koomen, kosten aan het zelve, in verruiling, millioenen van menſchen. Hoe veele vergaan 'er op de reizen! hoe veele in de oorlogen tegen de Indiaanen! hoe veele eindelyk in die oorlogen, welke deeze handel tuſſchen naaryverige volkeren verwekt! Ik zou kunnen gelooven, dat deeze weelde voordeelig was voor Europa, zo dra men my kan bewyzen, dat 'er in Europa overtolligheid van menſchen is.

„ Wat aangaat de dingen van weelde, welke wy aan onzen eigen grond, of eigen naarſtigheid te danken hebben, zy kunnen eenige nuttigheid hebben, maar zy zyn ook niet zonder misbruik.

„ De geheele wereld ſtaat toe, dat het eene weelde zou zyn, wanneer een ryk man zeer vroeg in 't voorjaar honderd guldens voor een maatje doperten gaf; maar het zou egter te wenſchen zyn, dat alle de overdaadigheid van de ryke luiden van die ſoort was; want dan zouden hunne rykdommen onmiddelyk op het land nederkomen, als eene zeer geſchikte mest, om het zelve vrugtbaar te maaken.

„ Het is buiten twyffel, dat de ſommen, welke wy in huisraaden, in rytuigen, in kleinoodien verſpillen, ook op onze landeryen nederkomen; wanneer wy tot alle die dingen onze eigen handwerkers gebruiken; om dat deeze dezelfs

(*) *Eſſai ſur la nature du Commerce.* P. I. Ch. 15.

zelve by gedeeltens weder aan de arbeiders geeven, welke hun doen beſtaan. Maar zy komen dan zo onmiddelyk niet op de landeryen neder, zy maaken eerst de handwerkers ryk, en gewennen hun aan aangenaamheden, welke voor hun eene weelde zyn, en deeze aangenaamheden wekken den yver en navolging op van alle die genen, welke zig vlyen, dat zy in dat ſoort van werk zullen kunnen ſlaagen.

„ Immers, wanneer deeze handwerker een gebooren boer is, wiens ouders en voorouders alle arbeiders zyn geweest, zo zal zyne zo merklyk verbeterde ſtant aan zyn geheele dorp in het oog ſteeken, en hun doen zien, hoe veele voordeelen de naarſtigheid in de Steden boven den arbeid van het Land hebbe. Men zal dus, by menigte, dat dorp verlaaten, en van de tien boeren, welke een ſtedelyk ambagt by de hand genomen hebben, zal één enkelde ſlaagen, en de overige negen geen brood hebben.

„ Men heeft dan tien menſchen voor den landbouw verlooren, en negen armen meer in de Steden gekreegen. —— Zie daar de nadeelen, welke de Staat door de weelde lyd, wanneer zy in zodanige dingen beſtaat, tot welk wy onze eige handwerkers gebruiken.

„ Om te kunnen oordeelen over de nadeelen van de weelde, ten aanzien van byzondere inwooners, onderſcheide ik dezelve in drie ſoorten; weelde van pragt, weelde van ſmaak en weelde van nietigheden.

„ De eerſte ſoort komt my voor de min ſchadelykſte, om dat een gedeelte van die dingen, welke tot pragt gediend hebben, nog wel eens meer kunnen gebruikt worden; —— en van een anderen kant, om dat, wanneer zy van die natuur zyn, dat zy niet kunnen verteerd worden, dezelve doorgaans eene groote waardy behouden, zelfs na dat zy tot ons gebruik gediend hebben. ——— Van deeze ſoort zyn gouden en zilveren tafelſervieſen, diamanten, ſtandbeelden, ſchilderyen, enz.

„ De weelde van gemak (*) is veel beſmetlyker, om dat zy geſchikt is, naar de vermogens van een grooter getal burgers, en kan zeer kostbaar worden: —— want zy wordt goo-

(*) Hier mede heeft de Schryver het oog, inzonderheid, op eenen al te ſterk uitgezogten ſmaak, of kieschheid, in voedzel, kleeding, wooning, huisraad enz., die de dingen, welken ten gemeenen gebruike dienen, kostlyker maakt, zonder dat zy, inderdaad, iets beter, hegter of nuttiger zyn.

grooter, naar mate dat men meer verwyfd word; en de meeste dingen, welke men tot deeze weelde bezigt, verliezen hunne geheele waardy.

„ Eindelyk de weelde van nietigheden. —— Deeze, onderworpen aan de grilligheden van de mode, welke telkens oude dingen onder nieuwe gedaantens voortbrengt, wikkelt ons in verkwistingen in, welke geen paal noch perk kennen; terwyl ondertusschen deeze nietigheden voor het grootste gedeelte geene waardy hebben, dan op 't ogenblik, wanneer men dezelve koopt.

„ Waar zyn de bezittingen, welke tegen alle deeze soorten van weelde bestand zyn! men heeft dus nieuwe bronnen noodig, en men is ongelukkig genoeg, om dezelve ter voltooijing van zynen ondergang te vinden. —— Men zal zonder twyffel zeggen, dat de weelde een menigte werkluiden doet bestaan, en dat, wanneer maar de rykdommen in den Staat blyven, 'er weinig aan geleegen is, of dezelve van 't eene geslagt tot het ander overgaan,

„ Maar is 't mogelyk, dat 'er geene wanorde in den Staat zoude zyn, wanneer alle de bezittingen van de ingezetenen in de war zyn? wat moet 'er van de zeden worden, wanneer de voornaamste burgers, welke men zig tot voorbeelden stelt, genoodzaakt zynde, om te gelyk gierig en verkwistend te zyn, geene andere behoeften kennen, dan die van geld, wanneer allerleie middelen, om aan geld te komen, by hun in zwang zyn, en geene derzelve ymand onteert? De weelde, ik sta dit toe, doet een menigte handwerkers bestaan, maar moet men dan zyne oogen sluiten voor de armoede, welke zy op het platte land verspreid? en wie heeft meer regt om zyn bestaan te doen bevorderen, de handwerker in dingen van weelde, of de arbeider, die het land bebouwt?"

De Heer en Mr. *Hoola van Nooten*, die dit Werk hier en daar nog met eenige aantekeningen, bepaaldlyk tot ons Vaderland betrekkelyk, verrykt heeft, deelt ons buiten dien, in zyne Voorreden, mede eene leezenswaardige beknopte schets van *de Geschiedenis van den Koophandel*, van de oudste tyden af, tot op onze tegenwoordige dagen, onder de beroemdste Koophandeldryvende Volkeren; doende in dezelve wel byzonder zien, op welk eene wyze ons Vaderland voorheenen aan deszelfs bloeijenden koophandel gekomen zy. Zyn Ed. brengt hier de voornaamste daar toe behoorende voorvallen, in een kort bestek, met oordeel by een; en zyne behandeling van dit onderwerp is zeer wel geschikt, om

om den Leezer een algemeen denkbeeld van de opkomst en den voortgang van den Koophandel, mitsgaders deszelfs verband met het Staatsbeſtuur, vooral in onze Gewesten, te verleenen.

Geſchiedenis van het geſchil tuſſchen Groot-Brittannie en Amerika, door zyne Excellentie den Heer J. ADAMS, *Schildknaap, gevolmagtigden Staatsdienaar der dertien vereenigde Staaten van Noord-Amerika, by de Republyk der vereenigde Nederlanden. Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1782. *Behalven het Voorberigt,* 156 *bladz. in gr. octavo.*

Een uittrekzel van een grooter Werk van den beroemden Vryheids-Voorſtander *John Adams*; over het geſchil tuſſchen Groot-Brittannien en Amerika; zedert deszelfs oorſprong in den jaare 1754. tot den aanvang van 't jaar 1775. Het behelst, in een kort beſtek, eene ontvouwing van de oorzaaken waaruit het geſchil ontſtaan is, en van de raadſlagen, waardoor men het zelve voortgezet heeft; met aanwyzing van de onregtvaardigheid der maatregelen van het Engelſche Parlement, waartoe ook betrekkelyk zyn nog twee daarby gevoegde brieven van den Heer *Adams*, over den toeſtand der zaaken, in 't begin van 't jaar 1775. In deeze Papieren ontvouwt zyne Excellentie, met veel nadruk, den aanvang en voortgang der listige aanſlagen van de Ministeriaale party, en derzelver aanhang, tot onderdrukking der Volkplantingen; toonende tevens, hoe de Amerikaanen, hunne vryheid handhaavende, geſchikt zyn, om alles te verydelen, wat ſtrekken kan, om hun onder dwinglandy te brengen. —— Men noemt veelligt het gedrag van zodanig een Volk, dat zyne Vryheid voorſtaat, *muitery* en *opſtand*; en hun doen wordt dan gebrandmerkt met den haatlyken naam van *Rebellie*; doch ten onrechte! En te vergeefsch heeft men zig hier ook van dit middel bediend, om eene afkeerigheid in 't gemoed van 't Gemeen te verwekken; gelyk de Heer *Adams* doet zien, wannneer hy zig, onder anderen, deswegens aldus laat hooren.

„ De Ministeriaale Schryvers, overtuigd, dat de opgezeetenen van dit Vast Land ten uiterſte afkeerig zyn van verraad en opſtand, leggen 't 'er op toe, om zich te bedienen van de toverkragt, in deeze woorden begreepen. —— Doch hunne kunstenaary is vrugteloos. —— Door harde woorden laat zich het volk niet afſchrikken van eene noodzaaklyke verdeediging van hunne vryheden. —— Hunne verknogtheid aan hunne Conſtitutie, zo duur gekogt voor hun eigen en hunner Voorouderen goed en bloed, hun afkeer van de jongſte nieuwigheden, hun afgryzen tegen willekeurige magt en den Roomſchen

Godsdienst, hebben dieper wortels geſchooten, dan hunne vreeze voor harde woorden en eene ongemanierde taal. Den raad van een eerlyk' Regtsgeleerden, indien 'er zulk een konde gevonden worden, behoeven zy niet, en door dien van een oneerlyken zullen zy niet bedroogen worden. Zy weeten welk een misdaad het zy, gewapender hand zamen te rotten, en den loop des geregts gewelddaadig te ſtooren. ——— Jaaren lang hebben zy onderzogt en overwogen, door Ministeriaale Schryvers, en derzelver vrienden, zyn zy onderregt, wegens de natuur van verraad, en de gevolgen van hunne eigen beginzels en daaden. Zy weeten op welk een ſpil het geheele geſchil draaie, dat de gronden van het beſtuur over hen worden in twyfel getrokken; dat de Staatsdienaar den invloed zogt en verkreeg; om de ſtem van het jongstvoorgaande Parlement op zyne zyde te trekken, [beweerende] dat het Parlement de eenige, opperſte, ſouvereine, volſtrekte en onwederſpreekelyke wetgeevende magt over alle de Volkplantingen is; dat, gevolglyk, de Staatsdienaar en alle zyne voorſpraaken den tegenſtand, aan de Akten van het Parlement, zullen noemen met den naam van verraad en oproerigheid. Doch zy weeten tevens, dat, volgens hun eigen gevoelen, en dat van alle de Volkplantingen, het Parlement over hen geen gezag heeft, dan alleen om den Koophandel te regelen; en zulks niet uit kragt van een beginzel der algemeene wet, maar alleen door de bewilliging der Volkplantingen, gegrond op de in 't oog loopende noodzaaklykheid van een geval, 't welk nimmer door die wet wierd in aanmerking genomen, noch waarvoor zy heeft gezorgd: zo dat zy, gevolglyk, even groot regt hebben, om den Staatsdienaar van verraad en oproerigheid te beſchuldigen. Want, indien het Parlement geen wettelyk gezag hebbe, om haare Conſtitutie om verre te ſtooten, en haar te onderwerpen aan zulke Akten, als laatst zyn doorgegaan, dan is iedereen, welke eenigen last aanvaard, en eenige ſtappen doet, om Akten ten uitvoer te brengen, even ſchuldig aan openbaare daaden van verraad en oproerigheid tegen zyn Majeſteit, als of hy tegen derzelver troepen de wapens opgevat, of tegen zyn geheiligd leeven eenen aanſlag hadt gedaan. Zy weeten dat de tegenſtand aan de Stempel-Akte, door geheel Amerika gedaan, volgens het begrip van den Staatsdienaar, hoog-verraad was, en dat de Brigadier RUGGLES, en de goede Heer OGDEN, op het Kongres te Nieuw-York voorgaven van het zelfde gevoelen te zyn, doch zedert, op het geheele Vaste Land, in de diepſte verachting zyn geweest, om dat, volgens hun eigen gevoelen, die tegenſtand eene edele wederſtreeving der dwingelandye was, en de eenige tegenſtand aan dezelve, welke van kragt kon weezen. Dat indien de tegenſtand der Amerikaanen tegen de Akte, om uw handvest te vernietigen, en tegen de beſluiten, om hier perſoonen in verzekering te neemen, en dezelve na Engeland te zenden, om aldaar te regt geſteld te worden, verraad zy, de Lords en Gemeenten,

ten, en de geheele Natie, ten tyde der Revolutie, verraaders waren.

Men zegt, „ Dat het eene algemeen erkende waarheid is, dat „ hy, die zich toelegt, om een opſtand te verwekken, in zyn „ hart zo groot een dwingeland is, als hy, die immer het yze„ren rad der onderdrukkinge draaide." —— Het zy zo; wy zoeken geen opſtand te verwekken. —— Tegenſtand, ja, een openbaare en gewapende tegenſtand aan overweldiging en wettelooze gewelddaadigheid, is, volgens de wet van God, en die van het Land, geen opſtand. —— HAMPDEN, RUSSEL, SIDNEY, SOMERS, HOLT, TILLOTSON, BURNET, HOADLEY, enz. waren geene dwingelanden noch muitemaakers, hoewel eenigen hunner de wapens voerden, en de andere, ongetwyffeld, tegenſtand tegen de Torys verwekten. Denk aan het zeggen van den vrymoedigen Gryzaart, „ Dat het woord Rebél, of Muite„ling, een wasſchen Neus is."

Gedenkzuil, ter gelegenheid der Vry-Verklooring van Noord-America. Door A. LOOSJES, PZ. *Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 240 *bladz. in gr. octavo.*

Nederlands Staatlyke erkentenis van den Heer *Adams* als *Afgezant van de Vereenigde Staaten van America*, op den 19den April 1782, is zekerlyk te tellen onder de aanmerkenswaardigſte gebeurtenisſen deezer dagen; aangezien de gewigtige gevolgen, die 'er Staatkundig aan verknogt zyn, en die 'er, ten voordeele van 's Lands Zeevaard en Koophandel, uit kunnen voortvloeien. Eene gebeurtenis van die natuur, naar welke het meerendeel der Natie als reikhalsde, vordert, zo zeer als eenige, natuurlyk de heuchelyke nagedagtenis der Landzaaten, nu zy hunnen wensch in dus ver voltrokken zien, en op de heilryke uitkomſten hoopen. Ten einde hun hier in te hulp te koment, dient dit geſchrift; waar in de Heer *Loosjes* zyne Landsgenooten onder 't oog brengt een kort geſchiedkundig berigt van het geene daaromtrent hier te Lande is voorgevallen, 't welk vergezeld gaat; van de nodige bylagen, behelzende eene verzameling van Memorien, en Requesten enz. die ten laatſte geſlooten word met de Reſolutie van de Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, ter admiſſie van den Heer *Adams*; en de Credentiaalen der Staaten van Noord-America op dien Heer, als Afgezant by H. H. Mogenden. Uit dit berigt en die verzameling kan men afleiden wat gelegenheid tot dit voorval gegeeven hebbe, hoe 't zelve aangevangen, voortgezet, en, onder het algemeen verlangen der Natie, na zyp overleg, voltrokken zy, en wel byzonder ſtrekken veelen deezer Stukken, om te toonen, het grootſte belang dat 'er de Natie in heeft: 't welk het doorbladeren van het hier byeen gebragte alleszins nuttig maakt. Voorts heeft de Autheur, buiten twee

Engelſche Zangſtukken, van eene Haagſche Dame en een Amſterdamsch Heer, voor de Americaanſche Scheepsgezellen, aan 't einde deezer verzamelinge gevoegd, voor het zelve geplaatst een Dichtſtuk van zyn eigen maakzel, getyteld: *De Vryverklaring van Noord-America.*

Het behelst een leevendige dichterlyke voordragt, die alomme Vryheidsmin en Vaderlandliefde inboezemt; het ſchetst eene reeks van tafereelen, die ons op een treffende wyze voor oogen ſtellen, de gunſtige vestiging der Volkplantingen in Noord-America; de Britſche dwinglandy over dezelven ondernomen, en, op het voorſtaan der Vryheid, door den Oorlog voortgezet, de manmoedige verdediging der Volkplantingen, eerlang door Frankryk en Spanje ondersteund; het gevaar dat Nederland dreigde, en het zelve voorts weezenlyk trof, door den nyd en euvelmoed van het Britſche Ministerie, met de gevolgen daar van; de komst van den Heer *Adams*, als afgezant der Americaanſche Staaten, verzoekende in 't vrye Nederland daarvoor erkend te worden; de aanmoediging der Braaven in ons Gewest om hem gehoor te verleenen; en eindelyk de volkomene bewilliging van 's Lands Vaderen, met de daadlyke toelaating van dien Afgezant in hunnen achtbaaren Raad; alwaar hem de Vryheid, ten laatſte, gulhartig ontvangt, terwyl ze zig dus manlyk uit.

Wees welkom, roemryk Patriot!
Beproefde Vrijheidsvriend van 't nieuw Gemeenebeste!
Wees welkom in dit Vrij Geweste,
Dat niemand kent voor Heer! dan GOD.
De hoed, die eeuwen, onveranderd,
Gepraald heeft op mijn Vrijheidsſtanderd,
Draait nog op deezen ſpeer, der dwingelanden ſchrik:
't Bewijs dier Vrijheid blijkt aan u dit oogenblik.

'k Ontfang u in den eedlen kring
Der Afgezanten van de verſte waereldoorden,
Die ſlegts den naam van Neêrland hoorden;
'k Ontvang u als den Zendeling
Der dertien Amerijkſche Staaten.
Laat dwinglandij den wasdom haaten
Van Vrijheidminnend volk; jaa dien zelfs tegenſtaan;
Hoe feller zij 't verdrukt, te ſterker groeit het aan.

Houdt

Houdt moed. —— Ik heb ook moed gevat;
Den trotsch der dwinglandij met mijnen voet (*) verbreken.
Laat England mij vrij kwaad beſtooken,
Ik blijf der Bataviers ſchat.
Was ſlegts mijn val volmaakt beſchooren,
Dan ging 's Lands handel ganisch verloren.
Maar neen! al dreigt men mij, men deinst toch telkens weer,
En beeft noch voor de punt van Neêrlands vrijheidsſpeer.

Jaa, Britsch geſlacht, of die den Brit
Uw gunst, uit laag belang, verraadersch toe moogt draagen,
Houdt op met na dat doel te jaagen;
Want zoo gij ooit uw godloos wit,
's Lands val, den mijnen, hebt getroffen,
En deezen throon doet nederploffen;
Dan zweer ik by deez' ſpeer, dat ik in d'eigen val
Uw kop, uw ſnooden kop, tot gruis vermorslen zal.

'k Ben van een rookend bloedaltaar
Op deezen hoogen throon, ten ſpijt der Vorſtendommen
En Aartstijrannen, opgeklommen;
Maar 'k zweer, te midden van 't gevaar,
Dat, zo ik eindlijk moet bezwijken,
Myn throon, ten ſchrik der Koningrijken,
Met my, ten jongſten ſnik, voorzien van ſpeer en dolk,
Verzinken zal in 't bloed van Vrijheidlievend Volk.

Maar zagt! regtaarte Batavier!
Gij kent, ik zie het nog, uw aangeboren rechten;
Gij zult, gij zult nog voor mij vechten:
Hier groeit de kraakende eerlauwrier,
Die uwen kruin met roem zal dekken.
Wat mart gij dan ten ſtrijd te trekken?
Ruk aan! —— volpleit terſtond met kogel en met kling,
In 's vijands wrokkend hart, het bloedig ſtaatsgeding.

Ame-

(*) Mooglyk is dit eene druk- of ſchryffeil, waar voor men leezen moet, *myne vuist*. Men *vertreedt met den voet* en *verbreekt met de vuist*; dit is alzoo het nadruklykst gebruik dier woorden.

America is vrij verklaard.

Zie gindsch uw evenbeeld, dat dorst de Britſche kragten,
Schoon in zijn boei gekneld, vervachten:
Gij Neêrland! vrijst geweest der aard,
Zoud gij voor Englands kluisteren beeven?
Ik op de pain uw 's handels ſneeven?
O Neen! nog hebt gij kragt, kom, door uw' dapperen vuist
Zij 't haatelijk gebroed der Dwinglandij vergruisd.

Geſchenk voor de Jeugd. Tweede Stukje. Te Amſterdam by J. Allart. *In octavo* 108 *bladz.*

Naar het beöogde, by 't opſtellen van dit Geſchrift, onlangs aangeduid, (*) behelst dit tweede Stukje, waarmede het eerſte Deeltje beſlooten wordt, een aantal van leerzaame voorſtellen, voor en met betrekking tot Kinderen; zo by manier van verhaalen, als by wyze van onderrigtende geſprekken, fabelen, voorſchriften, en wat van die natuur meer zy, nu in proza dan op rym. De uitvoering is alleszins geſchikt, om den Kinderen leerzaame kundigheden en goede leefregels in te boezemen. Zie hier, tot een voorbeeld, de manier van welke men zig bedient, om den Kinderen een indruk te geeven van hunne verpligting, *om jegens ieder een beleefd te zyn.*

„ Zeker groot Heer ging eens met zijn zoontje, FREDRIK, langs de ſtraat. Hun ontmoet op weg een klein jongsken, een zoontje van eene arme waschvrou in de buurt. Het arme jongsken neemt beleefd den hoed af, voor den Heer en voor zijn zoontje. De Heer groet het beleefde kind wederom, met het afnemen van zijn hoed; maar de kleine Fredrik houd zijnen hoed op 't hoofd, en lacht: dit geeft gelegenheid tot het volgende geſprek tusſchen hem en zijnen Vader.

FREDRIK.

„ Heden, Papa, ziet gij wel, wien gij zoo beleefd groet? het is Klaas, de kleine jonge van Marij de waschvrou.

DE VADER.

„ Ja Fredrik, dat zie ik zeer wel, en ik zie ook wel dat gij uwen hoed op 't hoofd houdt. Foei! dat is onbeleefd!

FREDRIK.

„ Maar Vader, moet men dan zulken ſlechten jongen, met gelapte kleeren, en met klompen aan de voeten, ook al groeten?

DE VADER.

„ Hebt gij niet geleerd, dat men jegens alle menſchen beleefd moet zijn?

RE-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 356.

FREDRIK.

„ Ja, maar jegens zulk een armen jongen?

DE VADER.

„ Ik bedroef mij over u ten hoogſten, Fredrik! gij ziet in ons huis zoo veel voorbeelden van beleefdheid; wij vermaanen u zoo dikwils om toch beleefd te weezen; Gij word'er door uw Mamezel vlytig in onderweezen, en —— met dat alles heb ik evenwel het verdriet, om te moeten zien, dat mijn zoon Fredrik, door den zoon van de arme Marij de waschvrou, die alle die voorbeelden en onderrigtingen mist, in wellevendheid overtroffen word. Dit ſmert mij!

„ Fredrik werd beſchaamd, hij antwoordde niet, maar na dezen dag droeg hij wel zorg, om niemand zonder groeten verbij te gaan, zelfs niet Klaas, den jongen van Marij de waschvrou."

Eene kleine Fabel van *de Herderin en de By*, daaraan volgende, zullen wy hier nog nevens voegen.

't Naarſtig honigbytje vloog
Twrig ginds en weer, en zoog
Zoetigheid uit alle bloemen.

Bijtje ſprak de Herderin,
Schoon ik uwe vlijt bemin,
Kan ik uw gedrag niet roemen:
Menig bloemtje, ſchoon van ſchijn,
Is vol doodlijk venijn,
En gij zuigt uit alle bloemen.

Ja, zegt zij, mijn herderin,
Al 't venijn laat ik 'er in.

De kleine GRANDISON, *of de gehoorzaame Zoon, in eene reeks van Brieven en Saamenſpraaken, door Mevrouwe* de WEDUWE de CAMBON, *geboorene* VAN DER WERKEN. *Twee Deelen. In 's Gravenhage, by* H. v. Drecht, 1782. *Behalven de Voorreden* 348 *bladz. in octavo.*

Een jong Hollandsch knaapje met naame *Willem*, door zyne Moeder naar Engeland gezonden, om ongeveer een jaar ten huize van den Heer *Grandiſon* te verblyven, geeft hier, in eene reeks van Brieven aan zyne Moeder, verſlag van zyn gunſtig wedervaaren aldaar; welke Brieven nu en dan ook vergezeld gaan van tuſſchenkomende Brieven, zo van des Jongelings Moeder, als van deezen en geenen uit het Huis van *Grandiſon*. Het hoofdonderwerp van deeze Brieven is het by uitſtek verſtandig en deugdzaam gedrag van *Karel*, *Grandiſons* jongſten Zoon, benevens dat van *Emilia*, deszelfs Dogter, twee Kinderen zulken Ouderen, als *Grandiſon* en deszelfs Echtgenoote, (wier voortreffelyk character hier insgelyks gemaald wordt,) waardig. Het loflyk voorbeeld

beeld van *Karel* word hier in te treffender licht geplaatst, doordien het meermaal voorkomt, naast het averechts gedrag van zynen ouder Broeder *Eduard*; die egter eerlang tot nadenken en inkeer komt, en zyne levenswyze leert regelen. —— Mevrouwe *De Cambon* heeft hier eene aanmerkelyke verscheidenheid van omstandigheden, op eene ongedwongen manier, weeten samen te vlegten, die den kleinen *Grandison*, op veelerleie wyzen, ten loflykste doen voorkomen; 't welk dan *Willem* gelegenheid geeft, om des aangaande aan zyne Moeder te schryven; en wel indiervoege, dat hy toone, hoe hy 'er steeds een leerzaam gebruik van maake; en 'er zig door genoopt voele, om zynen jongen Vriend *Karel* in zulk een prysiyk gedrag na te volgen. Naar den aart der onderwerpen behelzen de Brieven verhaalen van 't voorgevallen, of berigten van gehouden gesprekken, die als Samenspraaken medegedeeld worden, met bygevoegde leerzaame bedenkingen over dezelven. Ten besluite meldt ons een Naberigt nog den gelukkigen uitslag van alles. *Karel*, tot een aanzienlyk ampt verheven, *Eduard* in den Krygsdienst bevorderd, en *Willem* met *Emilia* gehuwd, door een voortreffelyk gedrag, tot een lüsterryken leevensstand geklommen, maakten met elkanderen het genoegen, den troost, den zegen en de blydschap van alle hunne naastbestaanden uit. De manier, op welke Mevrouwe *De Cambon* het zelve uitgevoerd heeft, is bevallig voor de Jeugd; zeer wel geschikt om derzelver leeslust gaande te houden; en den geest vroegtydig te verryken met eene aanmoedigende kennis van beredeneerde pligtsbetragting; welke, by het toeneemen der jaaren, niet dan van een heilzaam gevolg kan weezen; en natuurlyk den weg baant tot zo gewenschte uitkomsten, als in deezen voorgesteld worden. —— „ Mogten" zegt onze geagte Schryffter daarom, dit Stukje eindigende, met regt; „Mogten deeze voorbeelden aan de Neder„ landsche jeucht een voetspoor baanen, en dezelve leeren, al„ toos gehoorzaam en deugdsaam te weezen, om zig de gunst „ des Hemels waardig te maaken, en dus zich ook met een „ duurzaam en wenschelyk geluk gezegent te zien; altoos beden„ kende, dat het tydelyk zoo wel als 't eeuwig welzyn, alleen „ gevestigd is, op eene onwankelbaare pligtbetragting."

Oosterſche Vertellingen voor de Jeugd. 1783. *In gr. octavo*, 153 *bladz.*

De tytel, onder welken dit Geschrift in 't jaar 1776 gemeen gemaakt werd, te weten dien van *Zedelyke Verlustigingen*, was wel zo gepast aan den inhoud als de tegenwoordige; en wy kunnen niet wel nalaaten den Leezer te verwittigen, dat het 't eigenste Stukje, maar met een veranderden Titel, zy. Dit strekt ter waarschouwinge, voor de bezitters; maar wat de overige Leezers betreft, hun schaadt de veranderde Titel niet; en ze vinden hier, gelyk we voorheen gezegd hebben (*), behalven eenige goede Dichtstukjes, etlyke treffende Geschiedverhaalen, die gevallig en leerzaam zyn, en waarvan men een nuttig zedelyk gebruik kan maaken.

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 361.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bijbel, door beknopte Uitbreidingen en opheldernde Aenmerkingen, verklaard, door J. VAN NUYS KLINKENBERG *en* G. J. NAHUYS. *Predikanten te Amsterdam. Vier Deelen, gaande over de V Boeken van* MOSES. *Te Amsterdam, by* J. Allart. *In groot octavo.*

Zints de aenvanglyke uitgave van dit Werk, in den jare 1780, tot op de tegenwoordige afgifte van het Vierde Deel, behelzende de verklaring van het Boek *Deuteronomium*; waer mede de verklaring van het eerste gedeelte der Bybelschriften, gewoonlyk den *Pentateuch*, of de Vyf Boeken van Moses geheten, voltrokken is, heeft men gelegenheid gehad, om de manier van uitvoering van onderscheiden zyden te beschouwen, en derzelver geschiktheid in het geheele beloop van dit gedeelte na te gaen. —— Onpartydige Bybeloefenaers hebben, onder het doorbladeren, met vermaek opgemerkt, dat de Eerwaerde Heren *Klinkenberg* en *Nahuys*, in beantwoording aen hun voorgesteld Plan, hunnen arbeid op zodanig ene wyze ingerigt en voortgezet hebben, dat dezelve by uitstek geschikt is, om der Nederlandsche Kerke een leerzamen Huisbybel in handen te geven. Het min geoefende Gemeen, welks onderrigting in dezen bovenal bedoeld wordt, zal in de uitbreidende ontvouwing van spreekwyzen en voorstellingen, die hun, by mangel van tael- en oudheidkunde, min of meer duister voorkomen, gewoonlyk hier het noodige licht erlangen, om 'er enen voor hun verstaenbaren zin aen te hechten. En de hier en daer bygevoegde opheldernde aenmerkingen, en breedere verklaringen van etlyke byzonderheden zullen den zodanigen, die zich op verdere oefening toeleggen, veelzins behulpzaem zyn. In 't een en 't ander geval, hebben hunne Eerwaerdens bestendig zeer wel in 't oog gehouden, de vatbaerheid van dat slach van Lezers, ten welker nutte zy hun Werk inzonderheid ingericht hebben. Midlerwyl is het echter met dit alles zo gelegen, dat zelfs ook menschen van meerder oefening 'er met een leerzaem genoegen gebruik

van kunnen maken. De geagte Opſtellers toch hebben, ſchoon ze 't hier niet toeleggen, op het bepaeldlyk zogenoemde geleerde, alles nochtans indiervoege behandeld, dat 'er ſteeds ene opmerkzame verſtandige oordeelkunde in doorſtrale, die meermaels de hand bied ter verdere naſpooringe, en altoos hare nuttigheid behoud, zelfs voor hun, die al vry verder gevorderd zyn, dan het min geoefend Gemeen. ——— Men mag des, uit dien hoofde, dit Werk zeer wel een algemeen nuttig Huisboek voor alle Bybeloefenaren heten.

Beiden de Eerwaerde Heren *Klinkenberg* en *Nahuys* hebben, gelyk bekend is, dit Werk gezamenlyk aengevangen, en tot het afloopen der verklaringe van 't Boek *Numeri* voltrokken; dan kort daerna behaegde het den Here van leven en dood, den hooggeſchatten *Nahuys* dit tydlyke met het eeuwige te doen verwisſelen. Op dit treffende voorval waren velen bedugt, dat deze Bybelverklaring dra geſtaekt zou worden; dan de niet min geagte arbeidzame *Klinkenberg* had, by de uitgave van het derde Deel, terſtond de goedheid van openlyk ene voldoende verzekering te geven, dat men ſtaet kon maken op den verderen beoogden voortgang van dit Werk. Zyn Eerwaerde, naemlyk, gaf, ter dier gelegenheid, uitdruklyk te kennen, hoe hy beſlooten had, dien arbeid op zich alleen te nemen; met oogmerk om hierin, naer zyn vermogen, voort te varen, zo lang het den alwyzen God behagen zal, hem daertoe de noodige krachten te verlenen. Ingevolge hiervan maekte men ook terſtond voortgang, met het vierde Deel, of de verklaring van het Boek *Deuteronomium*, ter drukperſe te brengen; welks acht eerſte Hoofdſtukken de Eerwaerde *Nahuys* reeds bewerkt had, en waervan de Eerwaerde *Klinkenberg* de overigen bearbeid heeft. ——— En dit gedeelte kan nu ter proeve verſtrekken, dat men, ſchoon zyn Eerwaerde de hulp van den ſchranderen *Nahuys* miſſe, te over reden hebbe, om dit Werk, (dat voortaen op 's Mans naem alleen uitgegeven zal worden), met dezelfde goedkeuring te beſchouwen; daer de verdere uitvoering alleszins beantwoord, aen de hoogagting, die alle verſtandigen voor den Eerwaerden *Klinkenberg*, van wegens zyne voortreflyke kundigheden, voeden. ——— Tot een ſtael hier van verſtrekke het geen zyn Eerwaerde bybrengt, ter opheldering der Wet Deut. XV. 1——11, rakende het niet manen van een armen ſchuldenaer in het Sabbathjaer, dat nog al enige opmerkenswaerdige byzonderheden behelst.

„ 1. (*a*)

„ 1. (*a*) Ten eynde, (dus vangt de Wet aen, van ſeven jaren, dat is in het zevende jaer, of het laetſte van zeven jaren, vergel. v. 9. zal het Sabbathjaer zijn, zie Exod. 23: 11. en Lev. 25: 4.) dan ſult gy eene vrylatinge maken, en alle arme ſchuldenaers in vrijheid ſtellen.

2. Dit nu is de ſake der vrylatinge, het gene ik daervan zoo even in het algemeen gezegd heb, moet gy in de byzonderheden zoo verſtaen, dat yeder Schultheere, die ſijnen naesten geld ſal geleent hebben, om hem, in zijne armoede by te ſtaen; *vrylate: hy*; die iemand geld geleend heeft, en ſal ſijnen naesten, ofte ſijnen broeder, dat is zijnen naesten, die zijn broeder is, en met hem uit Jacob oorſprongelijk, niet manen; dewyle men in dat zevende jaer den HEERE, op zijn bevel en ter zijner eere, eene vrylatinge heeft uitgeroepen.

3. Den vreemden, die tot uw volk en uwe geloovsgenooten niet behoort, ſult gy manen: maer wat gy by uwen broeder, uit kracht van leening, te goed hebt, ſal uwe hant vrylaten.

4. Alleenlick, om dat 'er geen bedelaer onder u ſal zyn: want de HEERE ſal u overvloediglick ſegenen in 't lant, dat u de HEERE uwe Godt ten erve ſal geven, om 't ſelve erflick te beſitten:

5. Indien gy ſlechts de ſtemme des HEEREN uwes Godts vlijtiglick ſult gehoorſamen: dat gy waerneemt te doen alle deſe geboden, die ick u heden gebiede, vooral ook dit bevel, om uwen armen broeder van de ſchuld te ontſlaen.

6. Want de HEERE uwe Godt ſal u ſegenen, gelyk als hy tot u, door veelvuldige beloften, heeft geſproken. In geval van gehoorzaemheid aen 's Heeren geboden, ſo (*b*) ſult gy dermate en overvloedig gezegend worden, dat gij, van wege uwen rijkdom, velen volcken zult kunnen leenen, maer gy en ſult niet ontleenen, gy ſult niet alleen aen uwen verarmden medebroederen, maer zelvs aen vreemdelingen, kunnen leenen;

(*a*) Exod. 21: 2. Jer. 34: 14.
(*b*) ond. 28: 12.

nen; andere volckeren zullen komen, om van u te leenen, en gy zult aen niemand iets ſchuldig wezen; ende gy ſult, om deze reden, over vele volcken heerſchen, andere Natiën nae uwe hand kunnen zetten, om dat zy u en uwen byſtand noodig hebben, maer over u en ſullen ſy niet heerſchen, niemand der vreemde volkeren zal u de wet voorſchrijven, om dat gy van niemand dienſten noodig hebt.

De hoofdſom van deze Wet beſtond hierin, dat men, in het zevende jaer, eenen armen ſchuldenaer niet mogt manen. De Wet zelve, en de byzonderheden, welke daerin voorkomen, hebben eenige opheldering noodig.

I. Wat de natuur van de Wet zelve aengaet. *Elk een ſchuldeiſcher moest zijnen broeder, welken hy geleend had, in het zevende jaer, vrylaten, en hem in 't geheel niet manen.* v. 2.

Men moet dit *vrylaten* niet opvatten, voor eene volkomen kwijtſchelding van alle ſchulden, by voorbeeld, die geſprooten waren, uit verkoopen van landeryen of andere goederen: die iets gekogt had moest de uitgeloovde koopenningen, ter behoorlyker tijd, betalen; zonder dit had de Maetſchappy niet kunnen beſtaen. Men moet het verſtaen van gelden, welke een rijke aen eenen armen *geleend* had; edoch niet van alle geldſchulden, uit kracht van leening voortſpruitende; maer van zulke gelden, welke iemand aen zijnen broeder geleend had, om hem, in zijne armoede te hulp te komen. ——

Dit *vrylaten* was alleen bepaeld tot het *zevende* of Sabbathjaer. v. 1. Hier wordt geene geheele en volſtrekte kwijtſchelding bedoeld, zo dat elk Sabbathjaer alle ſchulden, uit geleende gelden voortſpruitende, te niet deedt. De Wet verordende alleenlyk eene opſchorting der eiſchen en aenmaningen van den ſchuldeiſcher, voor dat bepaelde zevende jaer. Anderzins zou de Wet onrechtvaerdig geweest zijn, ſtrijdig met de uitſpraken van het Natuurlyk recht en van de Heilige Schrift zelve: want elk is en blijvt verplicht te betalen het gene hy geleend heeft. Ps. 37: 21. —— Had iemand der Israëliten, tot armoede vervallen zijnde, van zijnen Broeder geleend, hy mogt, geduurende het Sabbathjaer, niet gemaend, of, op eenigerleij wyze, lastig gevallen worden: maer in het volgende jaer was, en bleef, hy weder aenſprakelyk voor zijne ſchulden. —— Het is wel waer, dat een ſchuldeiſcher zijnen broeder, wanneer hy geheel verarmd was, en volſtrekt buiten ſtaet om te betalen, moest kwijtſchelden;

den; maer deze verplichting was gegrond in de natuurlyke lievde, en vloeide niet voort uit die byzondere wet, welke wy thans voor handen hebben.

II. De rede, waerom de verklaerde *wylating*, tot het zevende jaer, bepaeld wordt, is zeer ligtelyk na te gaen, omdat 'er als dan geen zaei- noch oogsttijd plaets had, zoo dat de verarmde ſchuldenaer buiten de mogelykheid was, om zijne zaken te herſtellen.

III. De eerſte woorden van het 4de vers zijn zeer duister, en worden, op verſchillende wyzen, begreepen. *Alleenlyk*, is het, *om dat 'er geen bedelaer onder u zal zijn.* Dit kan men zekerlyk zoo niet verſtaen, als of MOSE beloovt, dat 'er in het geheel geen armen onder Israël wezen zouden: want dan was deze geheele wet, welke ten voordeele der armen gegeven werd, ten eenemael onnoodig geweest, en v. 11. wordt uitdrukkelyk gezegd, dat 'er altoos armen onder de Israëliten zijn zouden. ——— Onder den naem van *bedelaer* worden allerlei arme menſchen bedoeld, die buiten ſtaet zijn hunne ſchulden te betalen, en niet zoo zeer bedelaers, die, op openbare wegen, of aen de huizen, om eene aelmoes vragen. Voorts meenen wy, dat de woorden, op de volgende wys, moeten vertaeld worden: *ten zy dat hy*, die namelyk geld geleend heeft, *geen arme onder u ware.* Zoo dat de zakelyke zin der wet deze zy. „ In elk Sabbathjaer zal 'er eene opſchorting van eis„ ſchen en aenmaningen zijn, tegen verarmde Israëliten. „ Wanneer iemand, uit armoede, van zijnen rijken broe„ der geld geleend heeft, mag hy 'er, geduurende het „ Sabbathjaer, niet over lastig gevallen worden; vermids „ 'er, in dat jaer, niet gezaeid of geoogst wordt, zoo dat „ de arme man buiten ſtaet is, om zyne zaken te herſtellen „ en iets te winnen. Vreemdelingen, die geld ontleend „ hebben, mogen altoos en onbepaeld aengeſproken wor„ den; maer een geboren Israëller mag, wegens geleende „ gelden, in het Sabbathjaer, niet gemaend worden, *ten „ zy dat hy geen arme onder u ware*, indien het blijken „ mogt, dat hy in de daed niet arm, en in ſtaet zy om te „ betalen, dan mag men zekerlyk het geleende te rug eiſchen. Deze wet is alleen gegeven ten behoeve van de „ Israëliten, die in waerheid arm en onvermogende zijn."

IV. Wanneer het Sabbathjaer geeindigd was, werd de ſchuldenaer wederom aenſpraeklyk voor de geleende gelden. Dan kon een arm man weder de inkomſten van zijnen akker trekken, en geoorlovde middelen aen de hand nemen, om zich te bevoordeelen. ——— Maer het Jubeljaer maek-

te, om de 50 jaren, een einde van alle ſchulden en vorderingen.

Dan, op dat niemand van deze Wet een misbruik maken zoude, werd 'er by bepaeld, dat niemand, uit hoofde van een aennaderend Sabbathjaer, zijnen verarmden broeder geld mogt weigeren, wanneer hy het ter leen vroeg. Zonder deze byvoeging, zouden ſommige laeghartig en lievdeloos genoeg geweest zijn, om in het vijfde, en vooral in het zesde jaer, elk eenen armen broeder, die geld ter leen vroeg, van de hand te wijzen.

7. Wanneerder (vervolgt MOSE daerom) onder u een arme ſal zyn, één uit uwe broederen, in eene uwer poorten, ſteden of dorpen, in uw aenſtaende lant, dat de HEERE uwe Godt u geven ſal; ſo ſult gy uw herte niet verſtijven, niet ongevoelig wezen voor zijnen ongelukkigen toeſtand, voor zijne verzoeken en tranen, noch uwe hant toeſluyten voor uwen broeder, die arm is: zoo dat gy weigeren zoudt, hem, van uwen overvloed, by te zetten.

8. Maer gy ſult hem uwe hant mildelick opdoen: en ſult hem rijckelick leenen, zoo veel en zelvs meer dan hy van u verzoekt, immers zoo veel als genoegh zal zijn voor ſijn gebreck, dat hem ontbreeckt, zoo veel als hy, nae gelang zyner omſtandigheden en behoevtens, noodig heeft.

9. Wacht u, dat in uw herte geen Belials woort en zy, dat de lievdelooze en doemwaerdige gedachte niet by u opkome, *om* by u zelve te ſeggen; Het ſevende jaer, het jaer der vrylatinge, naeckt; en daerom zal ik mijnen verarmden broeder niet leenen, ik zou tot na het aennaderende Sabbathjaer wachten moeten, eer ik hem manen mogt. Wacht u toch voor die wreedheid, dat uwe ooge boos, en uw hart onmeedogende zy, tegens uwen broeder, die arm is, ende dat gy hem niet ter leen gevet het gene hy noodig heeft; ende hy, uit weedom des harten, met bittere klachten, over u en uwe onbarmhartigheid roepe tot den HEERE, ende ſonde in u zy: door welke gy uwen God ſchrikkelyk zoudet vertoornen.

10. Wel verre daervan: (*c*) gy ſult hem uit uwe broe-

(*c*) Matth. 5: 42. Luc. 6: 35.

broederen, die tot armoede vervalt, zonder acht te geven op het aennaderend Sabbathjaer, mildelick geven, ende uw herte en ſal niet boos zijn, als gy hem geeft: gy moet hem rijkelyk leenen, en niet met weerzin, maer met gewilligheid, gy moet 'er uw eer en vermaek in ſtellen, wanneer gy hem te hulp komt, want om deſer ſake wille, wanneer gy uwen verarmden broeder rijkelyk en gewillig leent, ſal u de HEERE uwe Godt ſegenen in al uw werck: ende in alles waer aen gy uwe hant ſlaet: in alle uwe ondernemingen; zoo dat gy, geduurende het Sabbathjaer, geene ſchijnbare aenleiding vinden zult; om het geleende geld te rug te willen hebben.

11. Want (*d*) de arme ſal niet ophouden uit het midden des lants: ook in Canaän zullen, door het wijs beſtel der Godlyke Voorzienigheid, altoos behoevtige menſchen, onder uwe broederen, wezen, die uwen lievdadigen byſtand zullen noodig hebben, daerom en uit deze overweging, gebiede ick u, ſeggende; Gy ſult uwe hant mildelick opdoen aen uwen broeder, aen uwen bedruckten, ende aen uwen armen in uw lant."

(*d*) Matth. 26: 11. Joh. 12: 8.

Beknopte opheldering van eenige plaatſen uit het N. T. Door C. BRINKMAN, *Bedienaar van 't H. Euangelie te Dirks-Land en Melis-zand. Derde Stuk. Te Utrecht by* S. de Waal. *Behalven het Voorbericht*, 318 *bladz. in gr. octavo.*

Uit de twee voorige Stukjes hebben wy reeds kunnen opmaken, (*) dat de denk-en ſchryfwyze van den Eerwaerden *Brinkman* zeer wel beantwoord aen 's Mans hoofdbedoelde, om naemlyk enige donkerheden, misvattingen en verkeerde werkzaemheden van min geoefende Christenen te verbeteren. Even dit zelfde houd zyn Eerwaerde in dit Stukje, op ene leerzame en ſtichtende wyze, in 't oog, met het mededeelen zyner ophelderingen van eenige plaetzen uit de drie eerſte Brieven van Paulus; welken zomtyds niet recht begrepen of niet wel toegepast worden. En onder deezen ſtelt hy hier, met reden, de ſpreuk van Paulus,

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 541.

lus, *Rom.* XIV. 23: *Al wat uit den geloove niet is, dat is zonde*: waerover hy zich gegroud aldus uitlaet.

„ Ook dit gezegde van Paulus, dat eenen zeer gewigtigen grondregel behelst, word niet zelden verkeerdelyk bygebragt, als ware de zin daar van, *al wat niet uit geloofsvereeniging met, en uit geloovige gebruikmaking van Christus Jesus gedaan word, dat is zonde*; daar nogtans de ware zin van dien algemeenen regel hier op uitkomt: *al wat niet verrigt word uit overreding of verzekering van het gemoed, dat het ons van God bevolen, of ten minsten toegelaten is, dat het billyk en Gode behaaglyk is, dat is zonde.* Dat de Apostel dit gewild hebbe, blykt allerduidelykst uit het verband. In het 5de vers had de Apostel daarop aangedrongen, *dat*, in de betwiste stukken van de Joodsche spysregels en Sabbathdag, *een ieder in zyn eigen gemoed ten vollen moest verzekerd zyn.* In het 14de vers had hy betuigt *die verzekering* van de vryheid der spyzen te bezitten. In het 22ste vers spreekt hy den sterkeren broeder, die ook deezé verzekering hadde, dus aan: *hebt gy geloof*; dat is overreding van de vryheid in Christus tot het gebruik van allerleie spyzen, *heb dat by uzelven voor God*, zonder nam: openlyk tot bedroeving of ergernis van zwakken, die daar van niet overreed zyn, gebruik te maken. *Zalig is hy die zigzelven niet oordeelt*, niet veroordeelt, ja geene beschuldigingen heeft, *in het geene hy voor goed houdt*, en uit verzekering doet. Daarop laat hy in het begin van ons vers volgen: *maar die twyffelt* of hem dat eeten van eertyds verbodene spyzen wel vrystaat, *indien hy* dan evenwel zulke spyzen *eet*, die is veroordeeld. Als een zondaar by God, ja ook moet zyn gewisse hem veroordeelen: waarom toch? *Om dat hy niet uit den geloove eet.* Dat nu niet anders zeggen kan, als, om dat hy twyffelt, om dat hy mist die verzekering dat dit eeten hem vrystaat. Maar waarom is hy als een Zondaar veroordeeld? Dewyl dit een algemeene regel is, *al wat niet uit Geloof geschied dat is zonde*, waarvan klaarblykelyk de zin moet zyn; al wat uit die overreding niet geschied, dat het ons vrystaat, al ware het in de daad geoorlofd, dat is voor hem zonde, om dat hy tegen zyn geweeten handelt, vers 14, en doet het geene dat hy vreest, dat Gode niet behagen zoude, en werkt dus op zyn minst niet uit gehoorzaamheid aan God, dat noodig is zal men God dienen (*a*).

Ik

(*a*) Fraai naar zyne gewoonte schryft hier over de keurige WITSIUS *over de Verbonden.* III. B. XII. H. §. 2. 7.

Ik vleie my, dat myn Leezer nu niet alleenlyk van *den waaren zin* des Apostels zal overreed zyn, maar ook gevoelen *de billykheid* van dien algemeenen zedenregel, welken zelfs de Heidenſche Wysgeeren bemerkt hebben, volgens dit zeggen van Cicero. *Zy beveelen wel, die verbieden iets te doen, waaraan gy twyffelt, of het billyk dan onbillyk zy? want de billykheid ſtraalt door haarzelve uit, de twyffeling geeft eene gedagte van onbillykheid te kennen* (*b*). Laat, geliefde Leezer, deeze uitmuntende regel ons altyd beſtieren! Laten wy altyd zoeken, eer wy ons tot eenig werk begeeven, gegronde overreding te hebben, dat het ons vryſtaat, van God geboden is, dat het Gode behaaglyk is. ——— Maar wat te doen, als wy in twyffel ſtaan? Opſchorten? tot dat het ons duidlyk word, of het al, dan niet, behoorlyk zy; en, om tot die overreding te komen, licht van boven te ſmeeken, en alle mogelyke middelen te gebruiken, vooral Gods Woord tot zynen Raadsman te neemen. ——— Kan men geene volle overreding verkrygen, en moet men keuze maaken, dan moet men overgaan tot dat geene dat wy best oordeelen te zyn, en dat is gewisſelyk het geene niet zondig is. (*c*)"

(*b*) Zie deeze aanhaaling by St. de BRAIS *in notis ad h. l.*

(*c*) G. AMESIUS, *in caſ. conſc.* pag. 15, 16.

Myne bewyzen tegen de Verdraegzaemheid, nevens de my daerop gegeeven Antwoorden, ter onderrichting van waere Christenen. Uit het Hoogduitsch vertaeld. Te Nymegen by A. v. Goor. 66 *bladz. in octavo.*

Een Pater, in 't Klooster grys geworden, alwaer hy zeven jaren het Lectorsampt bediend had, en die de waerdigheid van Guardiaen en Provinciael bekleedde, komt hiervoor als zeer ingenomen tegen des Keizers inrichtingen, nopens het verdragen der Proteſtanten in de Oostenrykſche Landen. Hy geraekt deswegens in geſprek met een Prieſter, die dit integendeel begunſtigt. De Pater is vol vuurs; de verdraegzaemheid kan, volgens hem, niet anders dan nadeelige gevolgen voor de ware Kerk hebben; men behoorde, in tegendeel, de vervolging weder kragtig door te zetten, en de brandſtapels op nieuw te ontſteken. Hiertegen is de Priester zeer bezadigd; toont hem dat de verdraegzaemheid, in ſtede van nadeelig te zyn, veel eer ge-

ſchikt is om der ware Kerke dienst te doen; en dat die geest van vervolging, door welke hy gedreven word, lynrecht ſtrydig is met dien geest, welken ons de leer van Jezus en deszelfs Apostelen inboezemt. —— Dit Stukje is quanswyze uitgegeven door den Pater, die reeds vooraf vermoedde dat de Priester tot de nieuwe ſchikking overhelde. „ Want", zegt hy, „ hy laet niet meer zo veele „ ſpyzen opzetten; buiten den maeltyd, waermen ook geen „ roes drinken kan, ziet men in zyne kamer geene gevulde „ wynvlesſchen; en, 't geen tog het ſlimſte is, hy deelt „ thans meer aelmoesſen uit aen de huisarmen van zyn „ Kerſpel, dan aen onze Kloosters." Het met hem gehouden geſprek, dat dit vermoeden bevestigde, was hem zo dringend, dat hy ten laetſte uitriep: „ Al genoeg, al „ genoeg, ik geloof alles; anders zou uw Hoogeerwaerde my nog meer zeggen. Doch ik zal des niettegenſtaende altoos by myn gevoelen blyven, en my wel wachten, om de verdraegzaemheid te billyken." Hier op vertrok hy met oogmerk om niet weder by den Priester te komen, en alom te vertellen, wat 'er tusſchen hen voorgevallen was. „ Nu geef ik," vervolgt hy ten beſluite, „ mynen leezeren te oordeelen, wie van ons beiden regt heeft; en ik twyfel niet, of zy zullen allen my „ den triomf toe erkennen: want ik heb zekerlyk alles gedaen, en het is immers buiten myne ſchuld, dat de Pastor niet van gevoelens veranderd is. Deeze Heeren van „ de nieuwe leer maeken het toch niet anders. Doch kon „ ik flegts, zo ik wilde, dan zou ik hen met alle de Lutheranen uit het Land dryven, de oude wyze van ſtudeeren weder invoeren, en alle de nieuwe boeken laeten „ verbranden. Dan zouden onze inzamelingen voordeeliger, en onze heilige Orden meer geëerd worden." —— Beider geestgeſteldheid is in 't ganſche geſprek zeer wel in 't oog gehouden; en des Priesters beantwoording van de bewyzen des Paters is voldoende, om het Gemeen in de Oostenryksche Landen op te leiden, tot een bezef, dat de Keizerlyke inrichting, wat ook vervolgzieke Geestlyken mogen voorwenden, de goedkeuring verdient van allen, die den aert der Euangelieleere recht kennen.

Een-

Eenvoudig, doch niet min gepast middel, om alle de Gezindheden, die zig Christenen noemen, is het niet tot eensgezindheid, ten minſten tot verdraagzaamheid, te beweegen. Door een Vriend van de Waarheid en het Menschdom. Te Utrecht by B. Wild. 1782. *Behalven de Voorrede 60 bladz. in gr. octavo.*

Uit het algemene beloop van dit Geſchrift kan men vry gegrond afleiden, dat de ſchryver gehouden mag worden voor een welmeenend Christen, die der Christelyke Verdraegzaemheid toegedaen is; maer wat de gepastheid van zyn middel tot eensgezindheid, ten minſten tot verdraegzaemheid, betreft; dit is by ons zo klaer niet. Hy begrypt dat alle Christenen, de zogenaemde XII Artykelen des Geloofs, de Wet der X Geboden, het Gebed onzes Heeren, en de Inſtellingen van Doop en Avondmael houden voor de Fundamenten en Gronden, waerop zy hunne Leer bouwen en vestigen. Aen dit voorſtel hecht hy ene verklaring van derzelver inhoud, of der leeringen daerin vervat, zo als ze, zynes oordeels, naer de Euangelieleer begrepen moeten worden. 't Komt hem voor die verklaring zo ingericht te hebben, dat alle Christenen met elkanderen, daerin, behoorden over een te ſtemmen, of dat ze, zo verre zulks al geen plaets mogte hebben, elkander in de verſchillende denkbeelden, die daeromtrent overblyven, behoorden te verdragen. ——— Wat het eerſte voorſtel betreft, men kan dit in een algemenen zin laten gelden, ſchoon 't, bepaeld geſproken, nog al enige bedenklykheden onderhevig zou zyn: dan 't zy zo. ——— Dit echter geſteld zynde, zal het tweede, of de gegeven verklaring, naer ons inzien, allen Christenen niet voldoen; zommigen zal dezelve te veel, en anderen zal hy te weinig zeggen. Op zyn hoogst genomen, zouden we nog verwachten, dat misſchien de beſcheidenſte Voorſtanders der Nederlandſche en der Augsburgſche Geloofsbelydenisſe zich, met deze verklaringe, zouden kunnen verenigen; houdende hunne overige onderſcheide denkbeelden, voor Broederverſchillen. Maer den Remonſtranten, en allen den zodanigen, die hunner denkwyze toegedaen zyn, zal deze verklaring te veel, en den Rooms Catholyken, (die de Autheur mede onder zyn plan betrekt,) te weinig zeggen, om 'er hunne toeſtemming aen te verlenen, en dezelve te erkennen, als behelzende alles wat tot het wezenlyke der Godsdienstleere behoort. De eene en de ande-

dere party zal oordeelen, dat hy in dit geval te veel zal moeten zeggen, of te veel zal moeten toegeven. De verſchillende denkbeelden zyn dermate in de Kerk vermenigvuldigd, en men ſtelt 'er gemeenlyk, ter wederzyde, zo veel belangs in, dat het niet wel mogelyk zy, ene ſoort van verklaring der Euangelieleere op het papier te brengen, waerin alle Christenen in gemoede genſtemmig zouden zyn; of ze zou zeer kort moeten wezen, en niet dan algemene waerheden, met algemene ſpreekwyzen voorgeſteld, moeten behelzen. En dit denkbeeld van *ene algemene Christlyke Belydenisſe* gaet deze verklaring verre te boven; van waer ze ons niet voorkomt als een gepast middel, of als een middel dat werkſtellig gemaekt kan worden, om de Christenen op die wyze tot eensgezindheid te brengen. — Betreffende wyders het denkbeeld, dat ze elkander behooren te verdragen, zo 'er evenwel nog iets blyft, daer verſchil over valt; dit is op zichzelve goed; dan 't word van den Autheur ſlechts gezegd; maer hy geeft eigenlyk geen middel ter bevorderinge hiervan aen de hand. Hier toe zou men, naer 't ons voorkomt de Christenen overtuigelyk moeten toonen, dat hunne verſchillen buiten het wezenlyke van den Godsdienst loopen, en dus onder het denkbeeld van Broederverſchillen behooren, waerin men elkander kan verdragen. Doch de Autheur laet zich over iets van die natuur geheel niet uit; en veelligt is ook de tyd nog niet gebooren, om een voorſlag van dien aert, onder de verdeelde Christenen, overtuigende aennemelyk te maken.

Dertiental Vraagen over de uitwendige Roeping, algemeene Aanbieding der zaligheid, Grond van Verplichting tot Geloof en Bekeering, en het onderſcheid tuſſchen de volſtrekte en voorwaardelyke beloften, voorgeſteld en beantwoord, door D. J. WOLTERING, *Lidmaat der Hervormde Gemeente te Leyden. Te Leyden by* Luzac *en* van Damme. 1782. *Behalven het Voorbericht* 85 *bladz. in gr. octavo.*

Het reeds zo menigwerf van velerleie zyden behandelde verſchil, over het rechte verſtand der bovengemelde Stukken, word in dit Geſchrift weder opgevat. Deszelfs Schryver is van oordeel, dat veler, zogenaemde, nieuwe denk- en leerwyze in Nederlands Kerk, daeromtrent, in genen deele overeenkomt, met de geopenbaerde Euangelieleer, en inzonderheid onbeſtaenbaer is, met de Leer eener *Onvoorwaerdlyke* Verkiezing en *bepaelde* Borgvoldoening van Chris-

Christus, *alleen* voor de ſchulden der Uitverkoorenen. Ter ontvouwinge zyner gedachten hieromtrent, en ter aenwyzinge van de verkeerde gevolgen, die, zynes oordeels, uit der zulker manier van voorſtellen ontſtaen, beantwoord hy een dertiental van achtervolgende Vragen, naer welker beloop hy zyn onderwerp regelmatig behandelt. Men kan juist niet zeggen, dat hy aen 't zelve een nieuw licht byzet, maer de wyze, op welke hy dit Stuk nagaet; en de beſcheiden manier, op welke hy zyne gedachten deswegens gemeenlyk voordraegt, (ſchoon 'er hier en daer ene wat ſcherpe uitdrukking onder doorloope, dat men in zulk ſoort van ſchriften nog al wat over 't hoofd kan zien,) maekt dat zyn Geſchrift met genoegen gelezen kan worden, door hen, die nog verder genegen zyn, om dit verſchil van wederzyde na te gaen. Een verſchil, dat, hoewel van zommigen vry hevig behandeld, van de beſcheidenſten echter thans zeer algemeen geoordeeld word, onder de Broederverſchillen te behooren, waeromtrent men zich, zonder uitgemaekte onrechtzinnigheid, voor de ene en andere zyde, kan verklaren.

Nederlands Werkeloosheid in den Oorlog, als een gevolg van Gods Toorn, uit Ezech. VII. 14. *Door* J. CLAESSEN, *Kerkleeraar te Leerdam. Te Utrecht by* de Wed. J. v. Schoonhoven. 1782. *In octavo*, 68 *bladz.*

Naer aenleiding der tekstwoorden: *Zy hebben met de trompetten getrompet, en alles bereid; maer niemand trekt ten ſtryde: want myn brandende toorn is over de geheele menigte van het Land;* ſchetst ons de Eerwaerde *Claeſſen*, by 't houden ener Bēdeſtonde, den ſtaet van een Volk, waer onder wel alle toebereidzelen tot den ſtryd gemaekt zyn, maer dezelven niet daedlyk in het werk geſteld worden, tot verdediging van het Land en tot afbreuk der Vyanden; waervan de oorzaek is, dat God, in zynen toorn over 's Volks zonden, alles laet werken, wat tot verydeling der gemaekte toebereidzelen ſtrekt. Zyn Eerwaerde brengt dit over op Nederlands Werkeloosheid in den Oorlog, en leid zyne Toehoorders op, om hier in Gods Toorn over Nederlands Zonde gade te ſlaen; het welk dan ten grondſlage dient van ene vermaning tot bekeering, en opwekking tot een boetvaerdig gebed.

Be-

Bedenkingen over den Oorlog, als zynde niet altyd een kenmerk van 's Volks groote Zonden, en Gods Straffende Voorzienigheid. Door J. F. SCHEFFER, *Leeraar der Luthersche Gemeente te Rotterdam. Te Rotterdam by* C. v. d. Dries. 1782. *In quarto*, 24 *bladz.*

De Eerwaerde *Scheffer* kan zich niet vereenigen met het vry algemeen heerschende denkbeeld, *dat de oorsaak van de Oorlogsrampen, waaronder wy, wegens den kwynenden koophandel en zeevaart, zugten, in de groote zonden van Nederlands Ingezetenen te zoeken en te vinden zy.* Zulks noopt hem, om deze zyne Bedestonds Redenvoering te schikken, tot voordragte zyner bedenkingen, die hem verzekeren, *dat een oorlog niet altyd een kenmerk is van eene straf, waermede Godt de groote zonden der Volkeren bezoekt.* Hy stelt zyne bedenkingen deswegens ter beproeving voor, eerst in 't algemeen, en dan byzonder ten aenzien van den tegenwoordigen staet van ons beoorlogd Vaderland. Zyn Eerwaerde ontkend niet de grootheid van Neerlands Zonden, en de noodzaeklykheid der bekeeringe; maer hy merkt den Oorlog niet aen als een strafoefenend oordeel van God, over die Zonde, en vestigt zyne vermaning ter boetvaerdigheid, liever op het bezef van Gods goedertierendheid, dan op de vrees voor zyne tydlyke oordeelen; spoort verder zyne Tochoorders aen tot vertrouwen op God, met een stil gedrag omtrent zyne Overheden, en een deemoedig gebed.

Men mag van beide deze Redenvoeringen der Eerwaerde Heren *Claesen* en *Scheffer* zeggen, dat ze, ieder in hare soort, en op haren grond, met betrekkinge tot 's Lands omstandigheden, wel uitgevoerd zyn; maer ze loopen, als uit de opgave is af te nemen, met betrekking tot de Godlyke voorzienigheid, ten aenzien van het al of niet strafoefenende, wyd uit elkander. De Eerwaerde *Claesen*, de gewoone denkwyze volgende, had geen byzondere reden, om 'er zich in 't breede over uit te laten; dan de Eerwaerde *Scheffer*, den gewoonen weg verlatende, was hier toe enigermate genoodzaekt; weshalven de gronden voor en tegen, uit die twee Redenvoeringen, niet opgemaekt kunnen worden. Ongetwyfeld zullen de bedenkingen van den Eerwaerden *Scheffer* velen eenigzints vreemd voorkomen; doch hy, die ze onpartydig beoordeelt, zal 'er lichtlyk nog al het een en 't ander in vinden, dat meer opmerking verdient, dan hy voorheen verwachtte. We zyn niet vreemd van te denken, dat deze behandeling anderen aenleiding zal geven,

om

om dit onderwerp van weerskanten opzettelyker te onderzoeken, in welk onderzoek, als het onpartydig en beſcheiden geſchied, vermoedelyk het verſchil in deze denkwyze wel nader beperkt zal worden. ——— Het doorbladeren der onlangs uitgegeven Verhandelingen van Teyler's Godgeleerd Genootſchap, over de Byzondere Voorzienigheid en derzelver Kenmerken, (*) heeft ons enigermate getoond, hoe moeilyk het valle, hiervan byzondere kentekenen aen te wyzen; en 't zal, naer ons inzien, dan hier ook inzonderheid aenkomen, op het bepalen van kentekenen die bepaeldlyk aenwyzen, of een zekere Oorlog al of niet een Godlyk Oordeel ter ſtraffe van een zondig Volk zy.

(*) Zie boven *bl.* 423——430.

Aenmerkingen op de [bovengenoemde] *Redenkingen van den Eerwaerden* J. F. SCHEFFER. *Te Kotterdam by* Bennet *en* Hake, enz. *In quarto* 24 *bladz.*

Wildzang, en een uitſtrooizel van haetlyke aenmerkingen van vooren tot achteren, dat niets afdoet, en den Lezer gene verſtandige onderrichting verleent. Het meerendeel is maer geſchikt, om den Eerwaerden *Scheffer* haetlyk af te malen; waer toe ook ene beſchuldiging van Gierigheid ſtrekt, van welke wy te meer gewag maken, om dat wy van goeder hand verzekerd zyn, dat de Schryver, in dit ſtuk, den bal geheel mis ſlaet. Hy heeft het inzonderheid geladen, op het verhoogen van den prys der eerſte Redenvoeringe van zyn Eerwaerden van 6 op 12 ſtuivers; en hy is laeg genoeg van dit aen te merken, „ als een gepast mid„ del, om een paer beste dikke, vette Zwynen in de kuip „ te krygen." ——— Men moet zich verwonderen, dat iemand, die over een deftig onderwerp wil ſchryven, tot zulke laegheden vervalt. ——— Zie hier middelerwyl, wat 'er van deze verhooging van den prys zy.

De Eerwaerde *Scheffer* ene Redenvoering, welker aftrek onzeker was, ter drukperſe overgevende, liet dezelve voor zyne rekening drukken, en was met den Boekverkooper, wegens deszelfs verdienſte voor zyne moeite in 't verdebiteeren, vriendlyk overeengekomen. Tegen verwagting was de eerſte druk wel dra uitverkogt. Zyn Eerwaerde had wel gewenscht, dat hy vroegtydiger van dien ſterken aftrek gewaerſchuwd geweest ware: hy liet zich echter overhalen, om nog een tweeden druk op te leggen; dien hy als vooren te-

tegen 6 Stuivers het Exemplaer beval te verkoopen. Na verloop van weinig dagen bemerkende, dat de tweede druk weder byna uitverkogt was, belastte hy de nog overgebleven Exemplaren voor niet min dan 12 Stuivers het Exemplaer te verkoopen. —— De reden dier verhooginge van prys was deze. Zyn Eerwaerde begeerde geen derden druk op te leggen; ten einde zyn werkje enigermate op prys te houden; en dus, zo veel in hem was, voor te komen, van in 't vervolg van tyd te zien, dat zyne Redenvoering, wegens de groote menigte van Exemplaren, onder 't gemeen verſpreid, tot Scheurpapier verſtrekte. —— Langs dien weg ſneed zyn Eerwaerde ene vry gunſtige gelegenheid tot meerder winſte af; en dit toont dat een geheel ander beweegrad, dan dat van gierigheid, de oorzaek dier verhooginge van prys geweest is. —— Zo byster dwaelt men van 't rechte ſpoor, als men onbezonnen over iemands daden oordeelt, en hem ſtoutmoedig zekere oogmerken toekent. — Mogt dit in vele andere gevallen, en gewigtiger omſtandigheden, tot ene les van voorzigtigheid ſtrekken!

Natuurkundige Verhandelingen van PETRUS CAMPER, *over den* Orang Outang; *en eenige andere Aap-ſoorten. Over den Rhinoceros met den dubbelden Hoorn; en over het Rendier. Met Plaaten. Te Amſterdam, by* de Erven P. Meijer en G. Warnars. 1782. *In gr. 4to.* 235 *bl.*

De Beſchouwing der Natuur, en het oneindig getal van Schepzelen, 't welk zig aan ons gezigt vertoont; de wonderbaare verſcheidenheid, die wy in derzelver gedaante, en uiterlyke Eigenſchappen, ontdekken, is, buiten tegenſpraak, een bezigheid die onze zintuigen op eene aangenaame wyze ſtreelt, en ons met diepen eerbied jegens den Schepper der Natuur vervult. Dan, voor den Wysgeer, is deeze oppervlakkige kennis, hoe aangenaam ook op zig zelve, even min voldoenend, als het enkelde Coloriet van een fraai Schildery, de nieuwsgierigheid van den konſtenaar kan bevredigen. Hy, die de Natuurlyke Historie van haare nuttige zyde beſchouwt, volgt de Natuur wat verder, en zoekt de oorzaaken deezer verſcheidenheid, uit de inwendige t'zamenſtelling, en de oogmerken, waartoe ieder ſchepzel geſchapen is, te verklaaren. Dit laatſte, ſchoon het minder gemakke-

lyk

lyk is, dan het eerſte, heeft echter der Natuurkunde, zo wel als der Natuurlyke Historie, zeer veel voordeels aangebragt. En de Verhandeling, die wy thans voor ons hebben, moge daar van ten bewyze ſtrekken. Wy zullen onzen Leezer, zo veel de rykheid der ſtoffe toelaat, den zaakelyken Inhoud daarvan, mededeelen.

In de *Eerſte.* Verhandeling heeft de Hoogleeraar CAMPER voornamenlyk op het oog, om op ontleedkundige gronden, eenige Aapen, en Aap-zoorten, tot hunne waare rangen te brengen. ——— De Hoogleeraar geeft zig vooraf de moeite, om ons met de denkbeelden der Ouden, omtrent deezen taak der natuurkunde, bekend te maaken; en om ons te doen zien, welke ſoorten van Aapen de Ouden beſchreeven hebben, ten einde, om, in de *eerſte* plaats, met een opſlag van het oog, by het leezen van *Ariſtoteles*, *Galenus*, en *Plinius*, het Dier te kunnen vergelyken met onze benaamingen. En, in de *tweede* plaats, om gemakkelyker te ontwarren, de naamen, die de laatere, en hedendaagſche Naamrol-ſchryvers, zo verkeerdelyk dikwerf, gegeeven hebben, aan gantsch andere Beesten, dan de Ouden bedoelden. ——— Uit de Ontleeding van een groot aantal Aapen, die de Hoogleeraar opzettelyk gedaan heeft, om den grooten *Galenus* te verſtaan, en uit de vergelyking van de Beſchryving, door *Galenus*, *Ariſtoteles* en *Plinius* daarvan nagelaaten, met onze bekende Aapen, blykt ten klaarſten, dat de Ouden ze voorzeker gekend hebben. —— *Voor eerst*, den *Pithecus*, den Aap, den Egyptiſchen Aap; dat is den Aap zonder Staart. *Ten anderen*, den *Pithecus* met een klein Staartje, misſchien den *Choiropitheus*. *Ten derden*, een, gelykende naa een Hond, den Hondskop, mede met een kleinen Staart. *Ten vierden*, den *Cynocephalus*, een gemeenen Staartaap, met groote Slagtanden, een lange Kaak, en kleinen Duim, volgens *Galenus*. *Ten vyfden*, de *Cebus*, of Aap met een langen Staart, volgens *Ariſtoteles*, doch met de agterſte Pooten aan de Voeten, en met de voorſte aan de Handen, van Menſchen, gelykvormig; zoo als *Plinius* meldt, dat ze in de ſpelen te Romen uit Æthiopie vertoond zyn, doch met deeze byvoeging: *dit Dier is te Rome zedert niet weder gezien*. *Ten zesden*, de *Lynx*, ons als nog onbekend. *Ten zevenden* en *agtſten*, de *Satyrus* en *Sphinx*, beide met Staarten en Kieuwzakken. *Ten negenden*, de *Callitriche* of Egyptiſche Staartaap met een Baard. De Ouden hebben geen kennis

gehad aan den Aap zonder Staart van *Tyſon*; maar het is waarſchynlyk, dat *Galenus* gekend heeft den *Orang-Outang* van Borneo, of wel dat hy, tot onderzoek van het ſpraaktuig, een Afrikaanſchen Aap ontleed heeft, welken wy als nog niet kennen. Eindelyk hebben de Ouden ook geen kennis gehad van den *Gibbon*, een ſoort van Orang, die, in de Molukſche-Eilanden gevonden, door de onze *Wou-wou* genaamd word. Ook niet den *Mandril*. Onmogelyk was het ook dat de Grieken kennen konden het groot getal, welk America zedert byna 300 Jaaren ons opgeleverd heeft, die alle Staarten hebben. ——— Voor en aleer de Hoogleeraar tot het eigentlyk onderwerp zyner Verhandeling overgaat, zoekt hy het geſchil uit den weg te ruimen; of *Galenus*, zyne overheerlyke Werken over de Ontleed-kunde opſtellende, en te Romen beſchryvende, daartoe gebezigd heeft, alleen Aapen, en andere Dieren, dan wel verſtorvene Ligchaamen van Menſchen teffens? Dit gevoelen, 't welk, in laatere tyden, door den grooten *Euſtachius* op nieuws verdeedigd is, word hier op eene wyze wederlegd, die wy wenſchten, dat vooral in onze tyden naagevolgd wierd. —— De ſchrandere Schryver, heeft zig vooraf eene byna onbegrypelyke moeite gegeeven, om, door Ontleeding van een menigte Aapen, zig in ſtaat te ſtellen, het geſchil te kunnen beſliſſen. Hy behandelt den beroemden *Euſtachius*, met de grootſte hoogachting, wederlegt niet alleen zyne bewyzen, maar heldert zelfs verſcheide plaatſen in deszelfs Werken op, en beſluit eindelyk, uit onwederlegbaare bewyzen, dat *Galenus*, nimmer Menſchen ontleed, althans niet tot het opſtellen zyner Werken gebruikt zal hebben. ——— De Verhandeling over den *Orang-Outang*, is in *Tien Hoofddeelen* verdeeld. Het *eerſte* handeld over de naamen, uiterlyke gedaante, en zigtbaare byzonderheden van den *Orang-Outang*. Het *tweede*, over het Spraaktuig, in de Staart-Aapen, in de *Alouate* of *Baboen*, en in den *Orang-Outang*. Het *derde*, over de Ingewanden van den Buik en Borst in den *Orang*. Het *vierde*, over de Vrouwelyke Teeldeelen in den *Orang*. Het *vyfde*, over de Teeldeelen in den Mannelyken *Orang*. Het *zesde*, over het geraamte van den *Orang* in het algemeen, in vergelyk met den Mensch, en andere Aapen. Het *zevende*, over het beenige Hoofd, en Halswervelen van den *Orang*. Het *agtſte*, over het Bekken, Heup, Heilig- en Stuytbeen. Het *negende*, over het Dyebeen, Knie en Voet, in den *Orang*. Het *tiende*, over de Hand in den *Orang*, en andere Aapen.

pen. Wy beſluiten dan, (zegt de Hoogleeraar CAMPER) uit alle de aangetoonde byzonderheden, die wy in zulk een groot aantal van deelen, zo uit-, als inwendig, hebben aangeweezen, en met de grootſte nauwkeurigheid beſchreven en afgebeeld,

Voor eerst, dat de *Orang* zeer veel verſchilt van een Menſch, zo omtrent de gedaante, grootte als gang. Dat hy niet ſpreeken, nog zitten kan, gelyk de Menſchen, nog op den rug liggen; veel minder iets grypen, als hebbende den duim veel te kort.

Ten *tweeden*, dat de *Orang* in der daad is, een viervoetig Dier, die wel groote overeenkomst heeft, met ſommige Aapen, gelyk als met den *Gibbon*, en den *Pigmy* van *Tyſon*, maar teffens dat hy daarvan weder met zyn Spraaktuig, en Beengeſtel van handen en andere deelen, zeer veel verſchilt. En wel voornaamentlyk, dat hy zeer onderſcheiden is van de *Pithecos*, niet alleen door zyn Spraaktuig, Geraamte en andere Ingewanden; maar ook door het Gebeente, inzonderheid der handen.

De *Orang-Outang* van Borneo, is derhalven een Dier, dat wel tot het algemeen geſlagt der Aapen, of viervoetige Dieren behoort, maar teffens een geheel afgezonderd ſoort daarvan uitmaakt. Agter deeze Verhandeling is geplaatst een Aanhangzel over de hand, welke de Hoogleeraar ALLEMAND gevoegd heeft, by de Amſterdamſche Uitgaave der Natuurlyke Historie van den Graave DE BUFFON. Het geſchril over deeze hand, raakt het gewigtige Vraagſtuk, of 'er, buiten ons, Wilde Menſchen zyn, van eene Reuzen-geſtalte? gelyk 'er zyn zouden, indien deeze hand echt was. De Hoogleeraar CAMPER, die gewoon is uit eigen oogen te zien, heeft dit Stuk met de vereischte naauwkeurigheid onderzogt, en door de overtuigendſte bewyzen de onechtheid daarvan aangetoond.

Het *tweede* onderwerp, 't welk ons in dit overheerlyk Werk voorkoomt, is eene Natuurkundige Verhandeling, over den *Rhinoceros met den dubbelen Horen*, en eenige byzonderheden van die Dieren. In eene voorafgaande Redenvoering, over de aangenaamheden der Natuurlyke Historie, en haare verknogtheid met de kennisſe der fraaije Letteren, en der Oudheid, worden verſcheide anderſints duistere plaatſen uit *Plutarchus* en *Martialis* opgehelderd, en verſcheide zeer gewigtige Aanmerkingen, over het Moſaik Stuk van *Preneste*, en over den *Rem* of *Réém*, bygebragt, die den beminnaaren der Taal- en Oudheid-kunde zeer aangenaam zyn

zullen. In de Verhandeling zelve, komen de volgende zeer merkwaardige zaaken voor. De uitwendige gedaante van den *Rhinoceros*-Kop met den *dubbelen Horen*: maaten van deezen, met de Bengaalſche en andere vergeleeken: plaats der Horens: voorbeelden van den *Rhin.* met twee Horens uit anderen: dubbele Horens zyn geen merktekens van geſlagt of ouderdom: de Oogen: het Bekkeneel: de Tanden van den *Rhinoceros*, en de Waarneemingen van den beroemden *Pallas* onderzogt: over het Hersſenhol, en eenige andere deelen van deezen Kop: de voortteeling van deeze Dieren: de *Rhinoceros* is geen Vyand van den Elyphant: over het voedſel van den *Rhinoceros*: over de inborst en zagtmoedigheid van denzelven: wegens de onmogelykheid *quod lambendo trucidet*, over het aanmerkelyk en ſoortaanduidend verſchil, tuſſchen den Aſiatiſchen en Africaanſchen *Rhinoceros*.

Het *derde* en *laatſte* gedeelte deezes Werks is eene Natuurkundige Verhandeling over het *Rendier*. —— Deeze Verhandeling is in *zeven Hoofddeelen* geſplitst. —— In het *eerſte* Hoofddeel, worden de gedaante en de maaten van eenige *Rendieren* onderzocht. Het *tweede* handelt over de Luchtſtreeken der *Rendieren*. Het *derde* bevat eene beſchouwing van twee byzondere Koppen van *Rendieren*, en over hunne herkaauwing. In het *vierde* word geſprooken, over de Horens van de *Rendieren*. In het *vyfde*, over de gedaante der Oogen in de *Rendieren*. In het *zesde*, beſchouwt de Hoogleeraar het Spraaktuig in het *Rendier* van Drontheim; en handelt eindelyk in het *zevende* Hoofddeel, over de Pooten, en Schoenen, der *Rendieren*. —— Dit is de voornaame Inhoud deezer drie Natuurkundige Verhandelingen, waardoor zig de Oordeelkundige Schryver, by alleu die zig op het onderzoek der natuur toeleggen, en die iets meer dan eene oppervlakkige kennis der Natuurkunde wenſchen, op nieuws verdiend gemaakt heeft. Alle de opgenoemde onderwerpen worden met eene, den Hoogleeraar byzonder eigen, naauwkeurigheid behandeld. Over al ziet men den Man, die waarheid zoekt, en ook vind, die de verdienſten der Ouden kent, en op haaren waaren prys weet te ſtellen: die zyne tydgenooten Hoogachting toedraagt, maar, als het op waarheid aankoomt, hunne dwaalingen ſtoutmoedig, dog beſcheiden, te keer durft gaan, en geen moeite of kosten ontziet om al dat geene naa te ſpeuren, wat zyne bewyzen kragt kan byzetten. —— Agter ieder deezer Verhandelingen, vind de Leezer zeer fraaije *Afbeeldingen* met bygevoegde Uitleggingen. Tan-

Landrecht van Auerissel / tho samen gebracht / unde uthgelecht / dorch MELCHIOR WINHOFF. *Tweede Druk. Met veele Taal-, Geschied-, Oudheidkundige en Rechtsgeleerde Aanteekeningen, benevens Registers, zo van Zaaken als Woorden, vermeerderd, door* J. A. DE CHALMOT. *Te Campen, ter drukkerye van* J. A. de Chalmot. 1782. *Behalven het Voorwerk en de Registers* 532 *bl. in gr. octavo.*

Regtskundigen hebben dit Werk van den vermaarden *Winhoff*, waarin hy de Regten van Overysſel, in den jaare 1559, byeen verzameld, in orde geſchikt en verklaard heeft, altoos hooggeſchat, des het, daar 't na verloop van ruim 200 jaaren, buitengemeen zeldzaam geworden was, verdiende herdrukt te worden. De Boekhandelaar *de Chalmot*, dit in overweeging neemende, bezefte tevens, op goeden grond, dat het niet ongeraaden zoude zyn, het zelve, ten beteren verſtande, zo met opzigt tot de verouderde taal, als met betrekking tot de regtshandelingen van die dagen, door bygevoegde Aantekeningen op te helderen; waartoe ook het Oudheid- en Geſchiedkundige, nevens het Taal- en Regtsgeleerde, dikwerf opmerking vorderde. Van hier is dit Werk thans ten voorſchyn gekomen, met veele daartoe betrekkelyke aantekeningen, die de vlytige *de Chalmot* vervaardigd heeft; zynde voorts, ten aanzien van het Oudheidkundige, meermaals, en verder ten opzigte van alles, wat bepaaldlyk het Regtsgeleerde betreft, geholpen, door den Heer en Mr. J. W. RACER; die, door het uitgeeven van de Overysſelſche Gedenkſtukken, blyken van kundigheid in de Vaderlandſche Regten en Oudheden in 't algemeen, en die van Overysſel in 't byzonder, gegeeven heeft. Door dit behulp is deeze vernieuwde afgifte voor den tegenwoordigen Landzaat verſtaanbaarder; zelfs kunnen liefhebbers van onze oude Taalkennis, ſchoon ze 'er al niet anders mede beoogden, veelen deezer aantekeningen met vrugt nagaan, daar ze verſcheiden verouderde Woorden en Spreekwyzen in dezelve opgehelderd vinden. Hier by komt, ten dezen aanzien, behalven den zaaklyken Bladwyzer, een Woord-Register, ter korter verklaaringe, dat in dit Werk, en andere oude Geſchriften, van dienst kan zyn. Bovenal ontmoet men hier alomme eene reeks van aantekeningen, die, zo al niet den doorgeoefenden, althans den mingeoefenden, Regtsgeleerden, zo ten opzigte van de zaaken des Regts, als met betrekkinge tot het Oudheid- en

Geſchiedkundige, nuttig mogen zyn. ——— Tot eene proeve zullen wy hier mededeelen, het aangetekende wegens het *geven Teſtamentiſche wyze*, zo als het in 't hoofd van het daar toe behoorende Artikel word uitgedrukt.

„ Dewyl giften ter zaake des doods waarvan in dit artikel werd gehandeld, daarin overeenkomen, met eene bevoordeeling die by Testament is verklaard, dat ze haare volmaaktheid en werking eerst verkrygen na doode van den geever, en daarom gezegd werden Testamentschwyze te zyn gedaan; doch voor het overige de gedaante hebben van giften, die geſchieden met warmer hand, dat is, onder de leevenden; zo werd in dit artikel geſteld, dat zulks niet zal ſtrekken tot nadeel van den regel: *niemand kan geeven en houden.* Zie over deezen regel MATTH. *paroem.* 4. *n.* 18 &. In deeze giften behoud de geever het goed, welk hy geſchonken heeft, in zyn bezit, zonder eene nieuwe oorzaak van bezit. Zulks werd in dit artikel alleen vergund in giften, ter zaake des doods. In andere gevallen mag het goed, indien de opdragt of overgave zal beſtendig zyn, niet zonder eene nieuwe oorzaak, by die het overgeeft, verblyven. De voorzeide regel werd by ons bepaaldelyk verſtaan van geeven en houden zonder nieuwe oorzaak. Zo als ook elders, alwaar de vrye beſchikking over het goed, by uiterſte wille, is toegelaaten, deeze regel de gemelde bepaaling heeft. Zie de aangehaalde Regtsgeleerden by L. GORIS *advers. tract.* 3 *cap.* 14. *n.* 15. &c. *add.* SCHRASSERT *ad Reform. Velav. cap.* 24. *n.* 16. *et* MATTH. *paroem.* 5. *n.* 19.

„ De bewoording deezer giften, in deeze Provincie, was gemeenlyk deeze. *Erſchient N. N. und giff over mit aller vertichtenisſe, alſe recht was, testamentſche wyze,* (hier volgen de perſoonen en goederen) *und moegen gedachte perſoenen nha a, ſtervendt gedachter N. N. nhemmen und gebruicken na ehren welgefallen, ſunder wedderſeggendt undt beſperinge van jemants enz.* Of anders: *Ist ſelvest perſonelich gekommen und erſchenen N. N. geſundt ſyns lives und vernunſtich ſyns verſtands, und heft gerichtlichen overgegeven dieſe nhabeſchrevene percelen, als volgt, doch allet testamentiſche wyſe, vermoege der Nyer Reformation enz.*

„ Dat zulke giften, of wel de brieven waarin ze zyn geſchied, ook Testamenten zyn genoemd, is met geene genoegzaame zekerheid daar van af te leiden, om dat die Testamentsch wyze beſtonden, even zo min, als men volſtrekt zoude kunnen verzekeren, dat Codicillen, (dat is uiterſte willen, die geene inſtelling van Erfgenaam behelzen,)

zen,) om dat die insgelyks Testamentsch wyze beſtaan, by ons van ouds den naam van Testamenten draagen. Want de benaaming van Testament is onder anderen, by de Franken, ook als een gemeene naam aan brieven van verklaaring of bewysdom, en dus mede aan Brieven over verbintenisſen opgericht, gegeeven. *Corp. Jur. Germ. ant. edit.* GEORG. *Column.* 172, 173, 174. Zie ook *testamentum* voor *testimonium*, by A. SCHULTING. *Jurispr. Antejust. Collat. Mosaic. et Rom. leg. tit. VIII.* § 7. *not.* 12, 13. Welke plaats ons ook doet zien, dat men dit ruim gebruik van het woord *testamentum* niet byzonder aan een Latyn van laater eeuwen, gelyk dat der Franken, behoeft toe te eigenen. Hoewel nu in het *nieuwe Landrecht van Overyssel.* D. II. tit. 5, in verſcheiden artikels, de Codicillen en Acten van giften ter zaake des doods, mede onder den naam van *Testamenten* werden vervat, zo werden dezelven echter daarvan onderſcheiden in *art.* 1, 7 en 9: werdende in ons *art.* bepaalt, dat *geen Testament voor beſtendig en deugdelyk geacht ſal werden, daarin de* hæres *ofte erfgenaame niet uitdruklyk met name, by Titul van Inſtitutie, geſtield ende genoemd is.* Want zonder *hæredis inſtitutio* beſtaat, in den zin van het Roomſche Recht, geen Testament, maar wel een Codicil of Acte van gifte ter zaake des doods, zo maar de vereischten van deezen daarin bevonden werden; en (gelyk het Roomſche Recht verder te kennen geeft,) de meening van den maaker geweest zy, om een Codicil en geen Testament te maaken. GROT. *Inl. B.* II. *D.* 24. *n.* 4. *per L.* 1. *ff de jur. Cod. L. fin.* § 1. *de Codic. L.* 29. de fideicomm. Maar 't is geheel niet te vermoeden, dat onze Heeren Wetgeevers zouden gewild hebben, noch ook kan het rechte verſtand van de aangehaalde wetten by ons daar toe dienen, dan alleen daarom, dat iemand aan zyn uiterſten wil den naam van Testament, (zynde by ons van een ruime betekenis, die als nog in den dagelykſchen ſtyl, en zelvs in onze Landrechten, beſpeurd werd,) heeft gegeeven, zonder daarby iemand tot Erfgenaam te ſtellen, die uiterſte wille niet zou gelden. In tegendeel is veeleer te denken, dat Hun Ed. Mog. met het voorzeide Statuit zullen bedoeld hebben, het groote onderſcheid welke 'er plaats vind: of aan iemand, by titul van Inſtitutie tot Erfgenaam; dan, zonder zodanigen titul, iets by uiterſten wille zy gemaakt: om dat men hedendaagsch, in een gedeelte der Erffenisſe, ja zelve in byzondere Goederen der nalaatenſchap, Erfgenaamen uit hoofde van Testa-

ment; doch in het overige der naaatenſchap, als ook ſomtyds in byzondere Goederen, Erfgenaamen *ab intestato* hebben kan. Zie ten aanzien van het voorzeide onderſcheid en deszelvs uitwerking, L. GORIS. *Advers. tract. II. per tot. et tract. IV.* § 12.

„ Deeze giften ter zaake des doods, als hebbende, zo als reeds is gezegd, in zekeren opzichte, de gedaante van giften onder de leevenden, moesten, van onbeweeglyke goederen, zo als by voorbeeld opdragten, in het gericht geſchieden, waar onder de goederen behooren, of 't welk ten eenen uitkomt, zodanig dit artikel ſpreekt: als na nature der goederen behoort: unde eget. Het woord eget beteekent, *eigen is* of *vereischt werd.* Egen is hier te lande van ouds gebruikt voor *eigen* en voor *eigenen* (*). De landtaal heeft noch behouden ſich egen/ voor *zich onthouden, zich niet bemoejen*, maar *by zyn eigen blyven.* Reeds ſedert lang heeft men by ons niet meer beſpeurd, dat op deeze wyze Giften ter zaake des doods in den gerichte zyn geſchied. Thans bedient men zich van Testamenten of Codicillen, die ook voor een ander gericht, dan alwaar de goederen zyn gelegen, kunnen opgericht werden. Van gerichtelyke oprichting van uiterſten wille in het Roomſche recht mede bekend, zie CUJAC. *ad Paul. ſent. L. IV. tit.* 6. § 1, *in* SCHULT. *Jurispr. antejust.* p. 401.

„ Wyders werd in dit *artikel* de vryheid onderſteld, om allerlei goederen, door giften ter zaake des doods, den erfgenaamen *ab intestato* te mogen onttrekken; zoo als het ook ontwyffelbaar is, dat zulks, toen mede, door andere beſchikkingen van uiterſten wille heeft mogen geſchieden. Maar de tyd, wanneer dit voornaamlyk hier zy ingevoerd, tegen de algemeene gewoonte der oude Duitſchers, waarvan TACITUS gewaagt, *de Morib. Germ.* C. XX (†), ſchynt tot nog toe niet zo voldoende te blyken, dat men 'er iets met zekerheid van kan melden. Het koomt my voor, dat 'er geen voldoende reden is, om te vermoeden, dat zulks hier

(*) Zo vindt men ook in dit Landrecht het woord egeninge voor *addictio* of *aaneigening.*

(†) „ De kinderen (zegt *Tacitus*) zyn de erfgenaamen hunner „ Ouderen, en volgen hen op in hunne bezittingen. Men „ weet 'er van geen testamenten. Als 'er geen kinderen zyn, „ dan zyn, als de naasten, tot de bezitting der goederen ge„ regtigd, de Broeders, en de Ooms van 's Vaders en 's Moe„ ders zyde."

hier ouder zoude zyn, dan de invoering van het Wetboek van Keizer JUSTINIAAN, waaruit van tyd tot tyd, in het eene land meer dan in het andere, iets ſtrydigs met de Vaderlandſche rechten en gewoontens is overgenomen (*). Wy houden het voor genoegzaam zeker, dat verſcheiden Duitſche Volkeren, als onder anderen de Burgundiers en de Franken, de Diſpoſitien van uiterſte wille, uit het Breviarium van ANIANUS, of de zogenaamde *Lex Romana* hebben aangenomen. Zie *Corpus juris Germ. ant. q. edit.* GEORG. *Col.* 367, 368, 382, 671 *et* 1782. Voeg 'er by

(*) De latere invoering, of herleeving van het *Juſtiniaanſche Regt*, waarop de Autheur in deezen het oog heeft, word in eene vroegere aantekening tot het afloopen van de vyftiende Eeuw gebragt. —— Met het bloeien der Studie van 't Roomſche Regt, na 't ontdekken der *Pandecten*, in Italie, „ begaf zich," zegt de Schryver, „de Duitſche jeugd, in de dertiende en veertiende Eeuw, met gantſche drommen, naar Italie, om in de Rechten onderweezen te worden. Zulks had ten gevolge, dat de hooge en laage Rechtbanken in Duitschland enkel met zodanige Rechtsgeleerden wierden voorzien, die ervarener in het *Juſtiniaanſche Recht*, dan in hunne eigen Landwetten, onderlegd waren; en dat moest zulks noodwendig uitwerken, dat dit Recht hoe langs hoe meer werd ingevoerd; waartoe niet weinig medewerkte, dat toen tertyd, in naarvolging van de Italiaanen, ook Hooge Schoolen in Duitschland wierden opgericht; waarin geene andere dan ervaarene Hoogleeraars in de Romeinſche en Pausſelyke Wetten wierden aangeſteld. ——— Het een en ander bewerkte, dat, op het einde der vyftiende Eeuwe, het *Juſtiniaanſche Recht* in de Rykswetten werd ingelyfd, en als een *Jus Subſidiarium* aangenomen, (zo als het ook omtrent ten zelfden tyde op ſommige plaatſen van ons tegenwoordig Gemeenebest werd ingevoerd (*a*);) echter onder uitdrukkelyk beding, dat daardoor de van ouds geſtatueerde Wetten en Gewoontens niet zouden werden benadeeld. CONRING. *de Orig. Iter. Germ. cap.* 32 *et* 33. SCHILTERUS exercit. C. 2. § 12. L. VIII. § 20. HERTIUS *de Conſult. et Leg.*"

(*a*) Met opzigt tot dit invoeren van 't *Juſtiniaanſche Regt*, als een *Jus Subſidiarium*, in onze Gewesten, merke men ter deezer gelegenheid nog aan, dat het zelve, hoe zeer ook in de Nederlanden gebruiklyk, 'er egter nooit by een wettig gezag openlyk aangenomen is. Het beroepen op de Roomſche Wetten beſtaat enkel in eene gewoonte, die haaren grond heeft in de hoogagting voor die Wetten; en geeft denzelven geen meerder gezag, dan het welgegronde gevoelen van ieder ſchranderen Regtsgeleerden, zo ver het zelve overeenkomt met de ſtem der Natuure. Zie *Verhandelingen van het Groninger Genootſchap* I. *D. bl.* 115-117. Vergel. j. v. HEEMSKERK Batav. Arcad. bl. 558——560.

by MARCULF. *form. L. II. cap.* 17, 37 *et* 38 *ibique* BIGNON *in not. et* MATTH. *de Nobilitate L. I. cap.* 27. *p.* 108. Zie ook aangaande het gebruik van de voorzeide *Lex Romana* by de Franken, Mr. VAN DE SPIEGEL *Oorſpr. en Hist. der Vaderl. Rechten.* H. II. §. 24, enz.

„ Doch dat de Saxers, waar onder het tegenwoordig Overyſſel wel eer mede heeft behoord, by hunne vereeniging met de Franken, welke ten tyde van Keizer KAREL DEN GROOTEN is voorgevallen, bedongen hebbende, om ingevolge hunne vaderlyke rechten en wetten beſtierd te werden, het voorzeide Roomſche Recht in dit ſtuk niet hebben willen aanneemen, werd door het ſamenſtel hunlieder oude rechten, naamlyk het SAXENSPIEGEL, volkomen bevestigd. Zie onder anderen aldaar, L. I. *art.* 52. *cum gloſ.* alwaar van giften onder de leevenden werd gehandeld, en eene zekere lighaamskragt vereiscbt, om dezelve te mogen doen. Iemand, die nog zo ſterk van lighaam is, als aldaar tot het doen van giften werd gevorderd, en derhalven nog geene zekerheid heeft, van eenen kort aanſtaanden dood, zal niet ligt veel meer weg ſchenken, dan hy, ook volkomen gezond zynde, zoude willen kwyt wezen. Zo veel lighaamskragt van den geever was derhalven voldoende, om te doen blyken, dat hy het geſchenk niet deed, om dat hy het goed niet langer houden konde, maar om dat hy het niet langer behouden wilde. Een diergelyk vereisch van lighaamskragt, en blyk daarvan, ontmoet men ook nog, onder anderen, in de Hofrechten van den Hof te Ootmarſum, achter het *nieuwe Landrecht van Overyſſel, art.* 13. Verſtrekkende zulks ten bewyze, dat weleer geene giften ter zaake des doods, maar wel onder de leevenden hier te lande hebben mogen geſchieden. Echter heeft men dit vereisch van lighaamskragt en oeffening van dezelve aldaar, naamlyk in de Hofrechten, behouden, na dat die giften, als giften ter zaake des doods, zyn aangemerkt om het oude recht van den Hofheer niet te verkorten, aan wien het voordeeliger is, dat die giften niet geſchieden: of, indien ze geſchieden, dat ze dan liever werden aangemerkt, als giften ter zaake des doods; dan dat de Hofhoorigen, by hun leeven, zich door giften minder in ſtaat zouden ſtellen, om hunne pacht of *præstanda* aan den Hofheer te betaalen of hem te dienen.

„ Wat Holland, Utrecht en meer andere plaatzen onzer tegenwoordige vereenigde Nederlanden betreft; zo verre derzelver bewoonders wierden geteld onder de Franken, by welken wy gezien hebben, dat het recht van uiterſten wil-

wille, over na te laaten Goederen, reeds van overoude tyden ſtand gegreepen heeft, zal het zelve ongetwyffeld ook al van dien tyd af, en dus eeuwen vroeger, dan by de Saxers en Frieſen, hebben plaats gehad. Ten tyde van Keizer KAREL DEN GROOTEN waren de Saxers door den Yſel onderſcheiden van de Franken. JUNG. *Hist. Comit. Benth.* L. I. C. 7. *p.* 43. en het aldaar aangehaalde. Zie ook MATTH. *de Nobilit. L.* I. *C.* 21. *pag.* 83. En reeds voor dien tyd waren Holland, Zeeland, Utrecht, en ook gedeeltelyk het tegenwoordig Gelderland onder het gebied der Franken. Dit, en wat 'er verder is gebeurd, werd op eene beknopte wyze verhaald, door Mr. VAN DE SPIEGEL *Oorſpr. en Hist. der Vad. Recht. Hoofddeel* I § 22. *tot aan het einde*; die in het volgende *Hoofdſt.* II. § 17. het gebruik van 't Frankiſche Recht aldaar betoogt. Hierdoor werd het getuigenis van HUG. DE GROOT bevestigd; dat naamlyk in Holland, zo lang als men gedachtnis vind, 't gebruik geweest is van de Goederen te laaten by uiterſten wille. *Inl. tot de Holl. Rechtsgel.* B. II. D. 14. hoewel hem juist toen de eigenlyke reden daarvan niet ſchynt te zyn voorgekomen."

Over de Verbeeldingskracht, van LEONARD MEISTER, *Profeſſor. Uit het Hoogduitsch. Te Woerden by* L. Paling. 1782. *In groot octavo*, 132 *bladz.*

Profeſſor *Meister* beſchouwt, in deeze zyne Proeve, de Verbeeldingskragt van onderſcheiden zyden, en verleent ons, in derzelver naſpooring, eene oordeelkundige opheldering van de werkzaamheden der Verbeeldingskragt, te gelyk met een aantal van leerzaame leſſen, zo om derzelver werkzaamheid aan den gang te helpen of te houden, als om die tegen het buitenſpoorige te bedwingen. Zyne hoofdbeſchouwingen gaan over de Verbeeldingskragt met betrekking tot het lichaam; volgens de aaneenſchakeling der denkbeelden, en met betrekking tot taal en ſchrift. Dit leidt hem tot verdere overweeging van de levendigheid der uitdrukkinge, als mede de orde en wanorde, langzaamheid en ſnelheid der Verbeeldingskragt. Hier aan verknogten zig natuurlyk zyne opmerkingen over de werkzaame Verbeeldingskragt; het Vernuft; de inſpanning der Verbeeldingskragt en de Luim. By dit alles komt dan nog, ten laatſte, eene beſchouwing van de Verbeeldingskragt met betrekking tot de Hartstogten, die, zig met de Verbeeldingskragt vereenigende,

de

de ſterkſte uitwerking te wege brengen. — Tot eene leerzaame proeve ſtrekke, het geen hy den Leezer onder 't oog brengt, wegens de orde en wanorde, mitsgaders de langzaamheid en ſnelheid der Verbeeldingskragt.

„ By den grootſten rykdom van beelden, (dus vangt hy aan,) zal eene ſchriklyke verwarring in plaats van een overeenſtemmend waereldgebouw ontſtaan; zo lang dees rykdom niet volgens eenige regelen, en met een zeker doeleinde gebruikt word. Zonder orde en evenredigheid mangelt het de verbeeldingskragt aan een vast punt, om het welk zy zich draait. Gelyk eene regelmatige geſtalte aangenamer en ligter in het oog valt als eene gedrogtelyke; zoo word dezelve ook ligter in de verbeelding opgevat. Dierhalven is het gebrek aan éénheid vermoeiend, en reuzen-geſtalten zyn moeilyk. Een al te bloemryke ſchryftrant in denwelken het eene beeld het ander in den weg ſtaat, verraad veel meer koelheid en armoede, dan innerlyken rykdom of verrukking van geest. Gelyk elke treffende trek, voor zo verre dezelve opheldert of verciert, luister aan het geheele beeld byzet, of voor zoo verre dezelve verlevendigt, kragt en nadruk aan hetzelve mededeelt, zoo verzwakt integendeel elke andere trek, die vreemd en nutteloos is. Onnodige omſtandigheden, niets beduidende byvoegzelen, lange omſchryvingen zyn, tegens een bondig voorſtel, het geen klein geld is, tegens zwaare ſtukken goud. Hoe veel gaat niet onder het ſcheiden en ontleden verloren? En hoe zeer word niet de oplettendheid onder het zamenſtellen der kleinere deelen verſtrooid en vermoeid? Te vergeefsch vleit men zich, den mangel aan evenwicht, door de zwaarte van lasten of door gedrogtelyke aaneenſchakelingen, te kunnen vergoeden. Het gevoel der opgetogenheid is, volgens zyn aart en natuur, by de herhaalde beſchouwing van het voorwerp verdwenen. Het gevoel van orde en ſchoonheid is waar en duurzaam. Het is 'er zoo verre van daan, dat de evenredigheid de kracht en den nadruk zoude hinderlyk zyn; dat zy dezelve veel eerder, door de juiste overeenſtemming der deelen, bevordert. Hoe wezenlyker en noodzaaklyker deeze overeenſtemming is; dies te minder is de geest genoodzaakt zich by enkele ſtukken op te houden, en dies te ſterker is de indruk van het voorwerp, om dat hy in alle zyne deelen te gelyk, geheel, onverdeeld en met ſnelheid werkt. Men vraagt, waarom een leven, zonder vast ontwerp, een konſtwerk, waarin ſprongen en gapingen gevonden worden, mis-

mishagen? Doordien de beſchouwer niet altoos de bruggen en den weg kent, langs welken de uitſporige verbeelding van het eene denkbeeld op het andere geraakt: zo blyft hy moedeloos en met verdriet op den oever ſtaan; of hy zet zich, niet zonder moeite, op de andere zyde over. Het is niet zoo zeer de overdaad, als de onverdraagzaamheid der beelden, die ons te rugge ſtoot. Daarom hebben wy een afkeer van die verbloemde ſpreekwyzen en leenſpreuken, die in een ſlecht verband geplaatst zyn. By voorbeeld, dat de *Duitſche* adelaar zich met de *Franſche* lely in den echt begeve, dat men, (gelyk deeze uitdrukking een man, anderzints van den besten ſmaak, ontſlipt is) de zanggodes de ſpooren geeft, dat haar een losſe teugel gevierd word (*). Het is niet genoeg, dat het geheel glansryk zy; 'er moet ook ſteeds in de kleinſte deelen een lichtdonker heerſchen. Wien is het onbekend, hoe dikwerf ſlechte dichters tegens deezen regel aanlopen?

„ Gelyk tusſchen rykdom en armoede, zo is 'er tusſchen langzaamheid en ſnelheid der verbeeldingskracht een gulden middelweg, die by den voortgang der denkbeelden, nog te veel, nog te weinig bezigheid verſchaft. De geest, op den ſtroom der denkbeelden gedragen, kwynt van verdriet, wanneer de vaart te langzaam gaat. En wanneer deeze te ſnel is, dan word hy als in een draaikolk geſlingerd, en begint te duizelen. Eene groote levendigheid der zinnen ſchynt altoos met eene groote levendigheid der verbeeldinge gepaard te zyn. Daarom is, by voorbeeld, de loop der denkbeelden veel ſneller, maar ook teffens veel uitſporiger in de jeugd, dan in den ouderdom, in de eene lugtſtreek dan in de andere. In deezen ſterkeren omloop der levensgeesten ligt ook de oorzaak, zoo wel van razerny en dolheid, als van voortreffelyke zielsvermogens en vernuft, die in den eenen leeftyd, en in de eene lugtſtreek zich meer vertoonen, dan in de andere.

„ Elke verovering van het reine verſtand, in het gebied der ziel, beperkt de overheerſching der verbeeldingskracht. Men ziet ook zelden, dat een afgetrokken wysgeer te gelyk een vurig redenaar, dat een diepdenkend godgeleerde te gelyk een roerend redenaar is. HUART zegt van DEMOCRITUS, dat hy zyn verſtand zoo zeer had gecoeffend dat zyne verbeeldingskracht daar door geheel en al verzuimd was.

„ Niet-

(*) MATTHIAS GESSNER.

„ Niettegenſtaande de wysgeerte en verbeeldingskracht onderling ſchynen te ſtryden; kunnen zy echter elkanderen even zoo min ontbeeren, als de kudde den herder, of als een Koning zyne onderdanen. Een werk der verbeeldingskracht moet eene even zoo juiste evenredigheid hebben, als een ſtelzel der meetkonst. Gelyk het laatſte een groote verbeeldingskracht, zoo onderſtelt het eerſte veel wysgeerte. Misſchien bezat ARCHIMEDES even zoo veel rykdom van verbeelding als HOMERUS; en HOMERUS had, in den aanleg van het gebouw van zyne *Ilias*, even zoo wel het ſchietloot en de waagſchaal nodig, als ARCHIMEDES. By beiden heerſchen vruchtbare aanmerkingen; by beiden evenredigheid en goede keuze. Die koude afgetrokkene wysgeerte vermoort haare eigene moeder; wanneer zy de verbeeldingskracht geheel uit den weg ruimt. Want deeze heeft haar het leven gegeven.

„ Zulk eene werkzame verbeeldingskracht, die door wysgeerte gevoed en beheerscht word, moet naauwkeurig van eene ſlechts lydende en droomende onderſcheiden worden. Of ſchoon ook deeze laatſte zomtyds eene vernuftige gedachte uit haar chaos te voorſchyn brengt, zo is dit echter ſlechts een flikkerend licht, het geen zich ſtraks verliest in duisternisſen. CARDANUS had zich beroemd, dat droomen, verbeelding, verſchyningen hem veel meer uitzichten in het ryk der waarheid gegeven hadden, dan overpeinzing en naſpooring. Zekerlyk was dit ook de oorzaak, waarom zyne wysheid met zo veele uitſporigheden vermengd was, dat THUANUS met recht van hem zeide: „ CARDANUS ſchynt zomtyds „ meer dan mensch te zyn; zomtyds minder dan een beu„ zelend jongeling."

Prysverhandelingen, uitgegeeven door het Taal- en Dichtlievend Genootſchap, ter ſpreuke voerende: Kunst wordt door arbeid verkreegen. *Eerſte Deel. Te Leyden, by* C. Heyligert. 1782. *Behalven het Voorwerk*, 238 *bladz. in gr. octavo.*

Schoon 't onbetwistbaar zy, dat eene Theoretiſche kennis der Dichtkunde, of eene ontvouwing van de regelmaatige vereischten in Dichtſtukken in 't algemeen, en in ieder ſoort van Gedichten in 't byzonder, niet genoegzaam is, om iemand, die de natuur niet te baat heeft, tot een Dichter te maaken; 't is egter niet minder zeker, dat eene ge-

gegronde kundigheid hier van ten uiterſte nuttig zy, voor hun, die de rechte geſchiktheid voor de Dichtkunde hebben, om hunnen Dichtgeest op eene behoorelyke manier te regelen, en denzelven te doen werken, op eene wyze, die juist beantwoordt aan den aart van het behandelde onderwerp; waartegen maar al te dikwerf jammerlyk aangegaan wordt, by mangel eener gegronde Theoretiſche kennisſe. Alle Kunstkundigen bezeffen uit dien hoofde het gewigt van dit Stuk; en de overtuiging hier van heeft ook het Leidſche Kunstgenootſchap aangezet, om het hunne toe te brengen, tot het bevorderen der Theoretiſche kennisſe, en dus mede te werken tot den aanwas eener meer gezuiverde kunſte. Zulks heeft het Genootſchap doen beſluiten, om, 's jaarlyks, „ een Gouden Eerpenning aen te bieden, „ aen den Schryver van de beste Nederduitſche Verhan„ deling over eene door haer opgegeevene ſtoffe, het The„ oretiſche der Dichtkunst betreffende." ——— Het Genootſchap, ten oogmerk hebbende die Prysverhandelingen openlyk af te geeven, ſlaat dus oordeelkundig een weg in, langs welken wy, door den tyd, eene reeks van leerzaame Verhandelingen over het Theoretiſche der Dichtkunde mogen verkrygen; die eindelyk met elkanderen een volledig Samenſtel van het zelve zullen konnen verleenen, dat veelzins weezenlyk nuttig zal zyn.

Het eerſte Voorſtel van 't Genootſchap deswegens betreft', *de waere vereischten van het Heldendicht*; en eene keurlyk uitgevoerde Verhandeling, door den Heer en Mr. *Rhynvis Feith*, over dat onderwerp, geſchreeven, vormt het eerſte Deel der *Prysverhandelingen*, door 't Kunstgenootſchap gemeen gemaakt. Eene Verhandeling, die de oplettende overweeging van de Liefhebberen der Dichtkunde dubbel waardig is, en die jonge Dichters vooral wel met eene herhaalde leezing mogen beoeffenen.

Na eene inleiding, raakende de onregtmaatige oordeelvelling van zommigen, over onze Nederduitſche Dichters, als konden ze de Buitenlanders niet evenaaren, en de wederlegging dier ongunſtige gedagte, pryst de Autheur het doelwit van 't Kunstgenootſchap, om de gezonde Theorie der Dichtkunde uit te breiden; en hunne keuze, om daarvan, met die van 't Heldendicht, te beginnen. Zig genoopt voelende om naar den Eerprys te ſtreeven bezeft hy zeer wel het gewigt zyner onderneeminge; doch hy laat 'er zig niet door wederhouden. Inzonderheid is 't hem bekend, hoe moeilyk het valle hier vaste regels te bepaalen, en hoe

be-

belemmerend een voorkomen dezelven hebben; maar hy weet tevens, dat 'er egter welgegronde regels in de natuur der Dichtkunde in 't algemeen, en in die van 't Heldendicht in 't byzonder, te vinden zyn, welken in 't oog gehouden kunnen en moeten worden. ——— Op deeze voorafgaande aanmerkingen laat de Heer en Mr. *Feith* verder volgen, eene verklaaring van 't geen hy zig in deezen voorſtelt, en verdeelt zyne Verhandeling, als 't ware, in vyf hoofdzaaken.

Het eerſte gedeelte is bepaald, tot eenige algemeene aanmerkingen over het *Belang*; den aart der werkzaamheid onzer harten, wanneer we belang in iets neemen, en de natuur der omſtandigheden, waar door dat gevoel verleevendigd word; het welk ons toont, wat men behoore gade te ſlaan, om die werkzaamheid te wege te brengen, en te veroorzaaken, dat de Leezer gevoelig belang neeme, in 't Stuk, 't welk wy verhandelen. Dit belangryke, dat in de geheele Dichtkunde van veel gewigt is, heeft bovenal een ſterken invloed op het geheele beloop van het Heldendicht, en vorderde dus hier wel eene afzonderlyke overweeging.

Hierby komt, in de tweede plaats, eene naſpooring van de juiste beſchryving van 't Heldendicht, dat is, van zulk eene beſchryving, die op geene andere Dichtſtukken, hoe genaamd, ſlaan kan; en waarin alleen dat geene voorkomt, het welk de Autheur begrypt tot het weezen des Heldendichts te behooren. Zig niet volkomen kunnende vereenigen met de tot nog verleemde beſchryvingen, waagt hy het 'er de volgende van te geeven. *Het Heldendicht is het verhaal van één, groot, geheel, waarſchynlyk bedryf eener doorhugtige Perſonaadje in deftige verſen.*

De Heer en Mr. *Feith* vertrouwt, dat eene nadere overweeging der byzondere deelen, of weezenlyke eigenſchappen, van het Heldendicht dienen zal om de deugdlykheid deezer beſchryvinge te toonen; waartoe hy zig dan voorts, het geen wy als een derde hoofdzaak aanmerken, verlediget, en waarin hy de volgende orde houdt; (1.) de éénheid van 't Bedryf; (2.) de grootheid en geheelheid van 't Bedryf; (3.) de Perſonaadjes; (4.) de Waarſchynlykheid; (5.) de Samenſteling en (6.) de Styl. ——— Ieder deezer byzonderheden neemt onze Schryver naauwkeurig in overweeging; en toont, met een welwikkend oordeel, zeer onderſcheidenlyk aan, wat men omtrent dezelven in agt hebbe te neemen.

Na deeze ontvouwing bepaalt de Autheur, ten vierde, on-

onze opletendheid nog, op twee byzonderheden; die, zonder tot het weezen van het Heldendicht te behooren, 'er egter voornaame ſieraaden van zyn, te weeten, de *Epiſoden* en het *Wonderbaare*. Omtrent het eene en 't andere brengt de Autheur zyne oordeelkundige aanmerkingen te berde, die verſcheiden nutte leſſen behelzen, raakende het rechte gebruik, dat men van het invoeren van kleene tuſſchengebeurtenisſen, en werkzaamheden, die boven de gewoone werking der Natuure gaan, heeft te maaken. —— En uit dit alles mag men dan, gelyk zyn Ed. op goede gronden voorſtelt, veilig beſluiten, „ dat „ de Eenheid, Grootheid, en Geheelheid van Daad het „ wezen van 't Heldendicht uitmaaken; dat het met deeze eigenſchappen ſtaat of valt; —— dat het verzuim „ van de overige vereiſchtens wezenlijke gebreken in 't „ zelve zyn, zonder echter zyne natuur te veranderen; „ —— dat de Verſificatie 'er toe behoort, in zo verre „ deeze tot het wezen der Poëzij behoort, en wy geen „ Heldendicht buiten Poëzij ons kunnen voorſtellen; —— „ en eindelijk, dat de Epiſoden en het Wonderbaar, „ wel gebruikt, 'er twee groote ſieraaden van zyn."

Ten laatſte verbindt de Heer en Mr. *Feith* hier mede eenige aanmerkingen over de Navolging der Ouden; als eene byzonderheid, welke den Heldendichter ruim zo veel te ſtade komt, als de beoefening der regelen van 't Heldendicht. Ter ontvouwinge hiervan toont hy vooraf aan, in hoe verre de regels te kort ſchieten om een Heldendichter te vormen; en in hoe verre zy hem dienſt doen, als hy waarlyk Genie bezit, en zyn ſmaak, of gevoel van het ſchoone, door de aandagtige leezing der Ouden gevestigd heeft. Op dien grondſlag den jongen Dichteren, in de eerſte plaatze, de naauwkeurige beoefening der Ouden aanpryzende; komt verder by hem in overweeging, waaruit het ontſtaat, dat men, zelfs onder die geenen, welken de Ouden beoefend hebben, zo weinig goede Heldendichters, onder alle beſchaafde Natien, vindt; en dat de meeſte goeden nog zo oneindig ver beneden *Homerus* en *Virgilius* gebleeven zyn? Onze Autheur, de oorzaaken door anderen bygebragt daar laatende, is van oordeel, dat men deeze minderheid voornaamlyk heeft toe te ſchryven, aan eene verkeerde Navolging der Ouden. En dit doet hem, ten beſluite zyner Verhandelinge, eenige waarſchouwingen en onderrigtingen desaangaande mededeelen, die den beoefenaaren der Dichtkunde, en vooral

onzen jongen Dichteren, niet te ſterk aanbevolen kunnen worden. ——— Zulks mag men met het hoogſte regt ook van het gantſche beloop deezer Verhandelinge zeggen; gemerkt ieder gedeelte leerzaame leſſen behelst, die hun veelvuldig te ſtade komen. Om 'er nog eene byzondere proeve van te geeven, zullen wy het hoofdzaaklyke, van 't geen de Heer en Mr. *Feith* over de *Waarſchynlykheid* voorſtelt, nagaan, en hier onder 't oog brengen. Het belang van dit onderwerp, en 't verkeerde denkbeeld, dat men zig veelal van 't Poëtisch-waarſchynlyke vormt, met de gevolgen daar van, eischt wel eene afzonderlyke beſchouwing; waartoe de Autheur, dit vooraf opgemerkt hebbende, verder overgaat.

„ De Waarſchijnlykheid, zegt hy, is in de werken van Kunst, eene weezenlijke Eigenſchap. Wij kunnen niets onder het getal onzer denkbeelden aannemen, dan dat ons als waar voorkomt. Van hier dat de Kunſtenaar het waarſchijnelijke boven het waare verkiest. Al wat hij ons voorſtelt, het zij het waarlijk zo zij, het zij het nergens zo in de natuur beſta, moeten wij als eene mogelijke en geloofbaare zaak kunnen aannemen; anders verliest het al zijn belang voor ons; wij trekken 'er onze aandacht af, als van een voorwerp, dat wij niet begrijpen kunnen, en daar het vruchteloos zijn zoude, ons langer mede op te houden. De onderwinding leert ons, dat ons niets, als waardig dat wij 'er op denken, voorkomt, dan dat ons teſtens als waar voorkomt; en als men deeze waarſchijnlijkheid nagaat, zal men klaar ontdekken, dat zij in den grond niets anders zij, dan de mogelijkheid of begrijpelijkheid eener zaak. Het is derhalven volmaakt onverſchillig voor den Dichter, of het voorwerp, dat hij ons vertoonen wil, waarlijk in weezen zij of niet, of zijn verhaal gebeurd of uitgevonden zij; zijn doelwit is niet ons te onderwijzen, maar door onze verbeelding te treffen, en ons gevoel op te wekken, ons te vermaken, en dit einde bereikt hij, zo wel door ons mogelijke, als weezenlijke dingen voor te ſtellen; en beter; zo dra iets, dat weezenlijk beſtaat geen genoegzaamen graad van waarſchijnlijkheid heeft. ——— Het waarſchijnlijke dat onwaar is, is hem derhalven van meer nut, dan het waare, dat onwaarſchijnlijk is, gelijk het vaak is." ——— Onze Schryver dit verder door voorbeelden opgehelderd, en nader ontvouwd hebbende, komt daarop tot de groote vraag. „ Maar hoe ver gaat de waarſchijnlijkheid in 't Heldendicht,

„ dicht, wat is de waarſchijnlijkheid van den Dichter, „ die wezens ſchept, die nergens zijn?" Zyn Ed. draagt ons hieromtrent eerst voor, de denkbeelden van den ſchranderen *Curtius* (*); en doet ons zien, dat dezelven niet voldoende zyn; waarop hy dan een oneindig eenvoudiger regel opgeeft; volgens welken men de waarſchynlykheid altoos in een Dichtſtuk kan brengen, zelfs in de grootſte fictie: en die regel is deeze.

„ Alle gebeurtenisſen, alle Perſonaadjes, het zij ze waar, het zij ze verſierd zijn, waarvan de bijzondere deelen uit de algemeen bekende Natuur genomen zijn, ſchoon ze met elkanderen nooit tot zodanig een geheel in de Natuur ſamen loopen, zijn waarſchijnlijk: naar maate de bijzondere deelen 'er van, die met elkanderen het geheel uitmaken, meer of minder uit de natuur genomen zijn, wordt het geheel meer of minder waarſchijnlijk, en indien 'er zelfs het minſte deeltje van uit de natuur genomen is, bereikt het geheel den hoogſten trap van waarſchijnlijkheid. *Ut Pictura Poëſis*, zegt HORATIUS, en 't is hieromtrent in de daad met de Dichtkunst als met de Schilderkunst gelegen. De Schilder maalt een Landſchap b. v. zo ſchoon, dat 'er het oorſprouglijke van nergens in de natuur te vinden is, ſchoon 'er de bijzondere deelen, deeze boom, die rots, dat beekje, enz. van uit de natuur genomen zijn. Hij heeft zijn ideaal uit de verſchillende ſchoonheden der natuur, zo als ze mogelijk in twintig Landſchappen verſpreid waren, gevormd; deeze heeft hij eerst afzonderlijk beſtudeerd, en ze eindelijk onder één gezichtpunt gebragt; zo dat 'er een belangrijk geheel, dat zijn Landſchap uitmaakt, uit voortgekomen zij. Of hij heeft een Landſchap uit de Natuur gekozen, maar 'er deeze bijzondere deelen afgelaten, geene wederom bijgevoegd. Het eerſte ſtaat gelyk met eene gefingeerde, het laatſte met eene in den grond waare gebeurtenisſe; doch die door den Dichter naar zijn oogwit vernederd is. —— Ik weet wel, dat met deezen regel de oude Heldendichten van Homerus en Virgilius, als men ze uit onzen tijd beoordeelt, en verſchillende vakken, uit de nieuwere Heldendichten, vooral in het wonderbaare, veel van

(*) Zie zyne Verhandeling over de Waarſchynlykheid, die in het Dichtkundige vereischt wordt, daar vry veel goeds in is; te vinden agter de Nederd. vertaal. van ARISTOT. *over de Dichtkunst*, waar van we gewag gemaakt hebben in deeze onze *Letterof.* D. III. bl. 160.

van hunne waarſchijnlijkheid verliezen. —— Dat wat de eerſten aangaat, men moet zich in hunnen tijd overbrengen, en de natuur, zo als ze toen bekend was, opſpeuren, om ze waarſchijnlijk te vinden: —— die ze uit een ander gezichtpunt beoordeelen wilde, deed ze in de daad onrecht. De begrippen omtrent hunnen Godsdienst, daar ze hun wonderbaar uit ſaamengeſteld hebben, werden toen algemeen aangenomen. Maar de laater Dichters hebben voor Christenen geſchreeven; men beoordeelt in hunne werken de waarſchijnlijkheid, niet uit de leerſtellingen der Heidenen, maar uit de algemeene aangenomen begrippen der Christenen; en hebben ze dit gezichtpunt uit het oog verloren, zij zijn 'er om te veroordelen; te meer, daar onze ſchoone Godsdienst, ver van den Dichter in zijne uitgebreide vlucht te ſtremmen, zelfs aan het wonderbaare den onnavolgbaarſten luister verleent. Men kan, ik herhaal het, de waarſchijnlijkheid den tegenwoordigen Dichteren niet genoeg aanbeveelen; dewijl het belang van hunne Dichtſtukken hier zo onaffcheidbaar aan verbonden is."

Het geen deezen regel wyders grootlyks begunſtigt, is, gelyk de Autheur verder in 't breede doet zien, dat men, wanneer men de mooglyke ſoorten van Poëtiſche waarſchynlyke handelingen, die de Heer *Curtius* opgeeft, aan denzelven toetst, duidelyk bemerkt, dat ze 'er allen in liggen opgeſlooten. Na 't aantoonen hiervan vervolgt de Heer en Mr. *Feith* aldus.

„ Hoe gemakkelijk nu de waarſchijnlijkheid naar onzen regel ook te kennen zij, verbeelde men zich echter niet, dat de Dichter niet menigwerf gevaar loope haar in zijne werken te beledigen. Men vindt maar zeer weinig Heldendichten, daar ze van den aanvang tot aan het einde altijd in bewaard is. Ondertuſſchen is dit te meer te beklagen, daar de Heldendichter, omtrent de waarſchijnlijkheid, aan zulke ſtipte wetten niet verbonden is, als de Toneeldichter. Het is vrij gemaklijker mij een waarſchijnlijk verhaal te doen van eene wonderbaare gebeurtenisſe, dan mij iets zodanig werkelijk te vertonen. Men kan het duidelijk uit de werktuigen, die men ſomtijds op onze Schouwburgen gebruikt, zien. Zelden komen ze in eenige ſtukken te pas, of zij verdrijven bij derzelver vertoning alle waarſchijnlijkheid. Men verhale ons, dat een Engel op Aarde nedergedaald zij, en het zal ons zeer waarſchijnlijk voorkomen: maar men vertone ons deezen nederdalenden Engel, en de waarſchijnlijkheid zal verdwijnen. Hier komt

nog

nog bij, dat het in de Toneelſpelen vrij moeilijker is, de gelegenheid en het juiste oogenblik waar te nemen, om de redenen en den grond van gevallen aan den aanſchouwer mede te delen, die enkel door deeze mededeeling waarſchijnlijk worden, dan in 't Heldendicht aan de Lezers. De geſprekken, die men op het toneel, vooral in het eerſte Bedrijf, hiertoe in den mond der Bedrijvers legt, verraden zeer licht den Dichter; —— de Perſonaadjes zelven zouden nooit zo geſproken hebben.

„ Wat is ondertusſchen de bron, daar de onwaarſchijnlijkheid in 't Heldendicht zo dikwerf uit voortvloeit? Geene andere dan de onkunde (*) des Dichters. Hij, die een Heldendicht durft onderneemen, moet eene vrij algemeene kunde bezitten. De Geſchiedenisſen der verſchillende Volken, die beurtelings eene voornaame rol op het toneel des tijds geſpeeld hebben, —— hun Godsdienst, zeden, gewoontens, enz. dienen hem geheel eigen te zijn; —— maar vooral eene grondige kennis van de Natuur, en de Waereld. Tot dit laatſte is eene Wijsgeerige of Pſychologiſche kunde der Menſchen niet genoeg. Men zal, met deeze alleen, nooit natuurlijk, of naar 't leven, perſoonen van alle ſtaaten en beroepen, volgens hunne bijzondere wijze van denken en handelen, kunnen ſchilderen. 'Er is geen Theorie, die hier toe verſtrekken kan: men komt 'er alleen toe door de ondervinding, door eene langduurige verkeering met verſchillende menſchen. Ieder ſtaat, ieder Land, ieder ouderdom heeft zijne eigene denkbeelden, vooroordeelen, grondſtellingen en wijzen van handelen. Al wie hier aan niet gewoon is, kan 'er niet van ſpreken, en nog minder ze ſchilderen, dan op eene zeer onwaarſchijnlijke wijze (†)."

„ (*) Men kan hier een voorbeeld van zien, zelfs in eene oorſprongelijke *Genie*. Had SHAKESPEAR de geſchiedenis en de gewoontens van dien tijd in alles geweten, nimmer zoude hij, in zijn Hiſtorieſpel, *Hendrik* de 4de, den Prins van *Wallis* tegen zijnen Vriend *Falſtaff* hebben doen zeggen, dat *Douglas* een Sperwer met zijn pistool in de vlucht dood ſchiet, daar 'er ten tijde van *Hendrik* den 4den nog geen pistoolen bekend waren. Zie het 1ode *Ton.* des 2den *Bedr.*"

„ (†) *Dict. Encycl. art.* VRAISEMBLACE."

Lauwerbladen voor de Zonen der Vrijheid. Eerſte Deel. Te Dordrecht, by A. Blusſé en Zoon. 1782. *Behalven het Voorwerk*, 179 *bladz. in gr. octavo.*

Men heeft de Vaderlandſche Dichters uitgenoodigd, tot het vlechten van Eerkranſen, voor de doorlugtige Perſonaadjen, die, in deeze tydsomſtandigheden, ons Gemeenebest, door getrouwe dienſten en edele daaden, aan zig verpligt hebben; met oogmerk om dezelven, nevens andere Vaderlandſche Dichtſtukken, by een te verzamelen. De voorſlag heeft veelen behaagd, en is van die uitwerking geweest, dat een aantal van Dichters hunne Stukken medegedeeld hebben; waar door men in ſtaat geſteld werd, om een bondel van Gedichten, met betrekking tot de tegenwoordige omſtandigheden, en byzonder tot lof onzer agtenswaardige Staatsmannen, Burgervaderen, Zeehelden, en andere Vaderlandlievende Perſoonen, door den druk gemeen te maaken. Het uitlokkende voorbeeld, met de afgifte deezer *Lauwerbladen voor de Zoonen der Vryheid*, openlyk ter aanmoediginge voorgeſteld, zal verder, hoopen wy, onze Dichteren-ſchaar opwekken, om aan het oogmerk der kundige Verzamelaars te beantwoorden, door hen voorts nog meer Stukken ter hand te laaten komen. Ze verzoeken naamlyk dat alle bekwaame Dichters en Dichteresſen hun doelwit, tot roem van 's Lands Braaven, helpen bevorderen; wanneer ze voorneemens zyn, dit eerſte met de uitgave van een tweede Deel, en zelfs, (van ongeveer zes tot zes maanden,) nog verder te agtervolgen. Wel byzonder geeven ze in hun Voorbericht te kennen, hoe ze ten oogmerk hebben, „ bij het uitgeven van de volgende Deelen, telkens een Onderwerp, „ het zij den Lof van een Man van den Tabberd of den „ Degen, of eenige andere Stoffen voor te ſtellen, en het „ beste Dichtſtuk, daerover bij hen ingekomen, met een „ waerdig Werk te bekroonen. Voor het volgende Deel „ verkiezen zij den Lof van den Overijsſelſchen Ridder, „ *Jonkheer* JOHAN DERK BARON VAN DER CAPELLEN *tot* „ *en Pol*; beloovende den Dichter, die het beste den „ roem van dien waerdigen Man, in een Dichtſtuk van „ niet boven de vierhonderd regelen, in Nederduitſche „ veerzen opzingt, tot een geſchenk *de Vaderlandſche* „ *Historie van den Heer* JAN WAGENAER, 21 *Deelen.*"

Zodanig eene onderneeming moet natuurlyk by alle de wel-

welmeenenden in den Lande goedkeuring vinden; en de uitvoering van dit eerſte Deel is zeer wel geſchikt, om die vry algemeen weg te draagen. Op eene voorafgaande aanſpooring der Vaderlandſche Zangers, volgen hier etlyke Dichtſtukken, betrekkelyk tot den toeſtand van ons Gemeenebest in 't algemeen; en deezen gaan voorts vergezeld van verſchreiden Berdichten, in welken de lof onzer Braven en het roemryke hunner verrigtingen, met dankbaaren harte, ter algemeener opwekkinge van Nederlands Volk, opgezongen worden; waarby ten laatſte nog etlyke andere Vaderlandſche Dichtſtukjes komen. Men vindt in deeze Verzameling ook eenige Latynſche Gedichten, doch ze zyn, ten gevalle der Nederduitſche Leezers, ook in onze Taale in Dichtmaat overgebragt. —— Gemerkt deeze Stukken uit de handen van verſchreiden Dichters van verſchillende bekwaamheden komen, zyn ze zekerlyk niet gelykſoortig; dan, ſchoon ze uit dien hoofde onderſcheiden te beoordeelen zyn, zal men 'er egter geenen onder vinden, die beſcheiden Kunstregters, als der plaatzinge onwaardig, zullen wraaken. Met toeverzigt daaromtrent is den Kunstgenooten, die het oog op deeze Verzameling hebben, naar uitwyzen van dit eerſte Deel, veilig toe te vertrouwen. —— Om uit de menigte, (doch zonder minagting van verſcheiden anderen, die ons insgelyks ſterk getroffen hebben,) één Dichtſtuk tot eene proeve mede te deelen, zullen wy het oog vestigen, op de Aanſpraak van den Harlinger Dichter J. A. BACKER aan 't Vaderland; maar, vermits de overneeming van 't gantſche Dichtſtuk hier wat veel plaats zou beſlaan, zullen we liever het beloop melden, en de voornaamſte trekken geheel plaatzen.

De Dichter vangt aan met den Vaderlande heil te voorſpellen, zeggende:

Gij hebt, dit ſtorte troost in uw ontroerd gemoed,
Nog Vaders in den Raad, nog Helden op den Vloed.
't Getal dier Braven groeit, in 't midden der krakkeelen,
Die 't algemeen belang verachtren en verdeelen.

Hy boezemt den Landzaaten het wenschlyke denkbeeld in, dat zy, die hunne verpligting thans uit het oog verlooren hebben, eerlang hunnen misſlag zullen zien, erkennen en verbeteren; in welk geval hy verwagt dat de Natie vergeevende zal zyn. Daar op grondt hy zyne aanſpraak aan die dwaalenden, om hen tot wederkeeren te beweegen; en

de Natie met het denkbeeld, dat zy eerlang op nieuw
rugten van derzulker deugd zullen genieten,

de Eendragt in den Raad weêr glansrijk blinken zien.

s verwagt hy te meer, om dat eene eendragtige vry-
ligheid zig reeds luisterryker begint te vertoonen,
:lk hem doet zeggen:

v LYNDENS *eedle ziel, die alles kan verzaaken,*
, waar het noodig is, voor uw behoud te waaken;
grijze TEMMINCK, *en zijn achtbaare Amptgenoot,*
iet door hunn' ſtand, maar door verdienſten ruim zo groot;
zo veel FRIESEN, *als uw' ouden bloei beöogen,*
:s allen kunnen u 't geen ik voorſpel betoogen.
ft WESTERGOO *niet, bij der ſtemmen meerderheid,*
zijnen voorſlag, blijk, hoe 't voor uw welzijn pleit?
gt zich niet OOSTERGOO *hierbij met veele leden?*
nt dit niet HOLLAND, *door 't beſluit van zijne Steden,*
t elk, uit haaren kring, den STEDEHOUDER vrij,
ernſtig toonen moog' wat nut of oirbaar zij?
, dierbaar VADERLAND! *ik zie de hoop herleeven,*
de Eendragt in den Staat, God weet door wien verdreeven,
ſpijt van 't ſnood gebroed, dat doelt op uwen val,
luisterrijk als ooit zich weêr vertoonen zal.

: vooruitzigt op de herſtelling der Eendragt geeft hem,
overweeging van vroeger noodlottige tyden, en 't
evallene in die dagen, toen Spanje, Frankryk en
land gelyklyk tegen ons zamenſpanden, moed; te meer
net beleid en de dapperheid onzer Zeehelden gebleeken
anneer, op de Engelſche kust,

ſtrandhol kromp van angſt, toen 't PARKER *naadren zag,*
de eer van 't ſlagveld moest vergunnen aan uw vlag.
r JAMES *trilde toen; de Theemsgod dook beneden,*
r *hij zijn glorie door Held* ZOUTMAN *zag vertreeden,*
zeekasteelen door uw danders afgebeukt,
zijn vermeetlen trots in eeuwigheid gekreukt.
e enkle proef moog' van 't gevolg u doen beſluiten,
gij het hollend wiel der Tweedragt kar ziet ſkuiten,
', met een ſcherp gekraak, aan duizend ſplinters ſpat,
t heilig tegenbeeld uw Zevental bevat.
t VADERLAND! *gij ziet daar toe de hoop aan 't groeien.*

oen hem tot een grond deezer hoope ſtrekt, is het

aan-

aantal veeler beroemde Mannen, die pal ſtaan voor 't Vaderland; waarvan hy elyken met naamen noemt, verzoekende verſchooning dat hy ze niet allen opnoemt, welken behooren, onder ...

Die duizend Braaven, wien het hart van ijver brandt,
Om 't algemeen belang op 't gloriejkſt te ſchraagen
Door doenbaar pligtverzuim geen wenschlijk ampt bejaagen,
Maar, volgens eer en deugd, dat algemeen belang
Handhaaven, tot hun ſchade, en mooglijk endergang...
Neen, God voorkoome zulks! — De trouw moet zegepraalen,
Haar tegenbeeld gevloekt ten donkren afgrond daalen,
Op dat de volgende eeuw zich ſpiegele aan dat lot,
En 't Land den zegen ſmaak' van duurzaam heilgenot.
ô Braaven, die uw' naam beveiligt voor 't verſterven,
Door u moet deeze Staat dat wenschlijk heil verwerven;
En, zo u loon ontſtaa, gelijk het dikwerf gaat,
Het Nageſlacht, naast God, zij u een toeverlaat.

Aan dit voorſtel hegt de Heer *Backer* wyders eene opwekking der Natie, om derzulker lof te zingen, en hunne roemryke bedryven te vermelden; toonende dat veelen hier toe overvloed van ſtoffe verleenen; 't welk hem dan ook grond geeft, om op deezen trant voort te gaan, en zyn Dichtſtuk ten einde te brengen,

Ik poog niet roekeloos u naadrend heil te ſpellen:
Uw Helden op de Vloot, uw Vaders in den Raad
Verkondigen 't behoud van deezen vrijen Staat.
Rechtvaardigheid moet toch in 't einde triumfeeren.
Bedrog of ſnood verraad moog' voor een wijl regeeren;
't Zijn ſtormen voor een Land, van ſchrikkelijker aart,
Dan die natuur uit wind en ſulferſtoffen baart;
Zij treffen 't nageſlacht, dees ſlechts ons goed en leven.
Maar als de waarheidzon de nevels heeft verdreeven,
Dan klaart zich alles op; en haar doordringend licht
Vertoont wie wanklen durfde, of pal ſtond in zijn' pligt.
Dees vlecht een gloriekroon om zijn hoogachtbre hairen;
Daar die, verbleekt van angſt, van elk veracht, loopt waaren,
Voor eigen ſchaduw trilt, en nergens ſchuilplaats vindt,
Zelfs op geen boezem, die hem eertijds heeft bemind.
ô! Dat dit wierd gevoeld van iedren NEDERLANDER!
Elk krijgsman volgde dan naar pligt den oorlogsſtander;
Elk Burgervader, elk Regeerder van den Staat,
Waar dan voor 's Lands behoud een zeekre toeverlaat.
Maar ſchoon nog ſommigen al 't onheil niet beyroeden,

't Welk in een Staatsgestel uit wangedrag kan broeden,
Terwijl vaak 't zelfbelang hun eenige afgod is,
God dank! 's Lands heil hangt niet alleen aan hun gemis.
Vrees niet, mijn VADERLAND, *voor hun onzinnig woelen;*
Gij hebt nog Mannen op des Amstels eerestoelen,
In Frieslands Landraad, ja, alom in elk Gewest,
Wier hoofdbedoeling is, 'T HEIL VAN 'T GEMEENEBEST.
Steun op hun waakzaamheid, en vlijt, en kundigheden.
Hoe vaak in vroeger tijd uw welvaart wierd bestreeden;
Hoe wreed ge u vonde verdrukt, schoon niemand bijstand bood;
't Beleid der Vaadren redde u altoos uit den nood.
Hun trouw en wijsheid zal, te lande en op de baaren,
Ook nu 't PALLADIUM *van deezen Staat bewaaren.*
Uw trotsche Vijand, die uw' moed korts heeft gevoeld,
Ziet met een scheemrend oog reeds, hoe hij vruchtloos woelt.
Zijn onbesuisd geweld zal krimpen voor uw slagen,
En gij met de Eendragtzon het Vredelicht zien daagen.
Het Vredelicht!.. ô God! gun dat het spoedig straal',
Maar met een zuivren glans, die 't Heldenbloed betaal',
Der Vaadren zorg beloon', en 't recht, te snood geschonden,
Herstelle, door de kragt van eerlijke Verbonden.
Op dit vooruitzicht, ô mijn dierbaar VADERLAND!
Hang ik de ontsnaarde lier met blijdschap aan den wand,
Tot ik der Helden kruin met kraakende laurieren,
Of onzer Vaadren hoofd met vreêblijf moog' sieren:
Want welk een toon men grijp', de meestgeliefde stof,
Gevalligst voor ons hart, is NEERLANDS HEIL EN LOF.

We kunnen niet wel afzyn van hier by nog een korter Dichtstuk te plaatzen; 't welk de Leydsche Dichter J. DE KRUYFF vervaardigd heeft, ter gelegenheid der overwinning, behaald door 's Lands Vloot op die der Engelschen, den 5 van Augustus 1781; 't welk aldus luidt.

Herleevt met uwen roem, herleevt, mijn Landgenooten!
'k Herken u aan uw deugd; gij vecht nog als weleer;
Pas is op 't bang geschreeuw u 't glorieperk ontslooten,
Of 't zuchtend Vaderland vindt zijne Helden weêr.
Getergde moed, ontrukt aan langvervloekte banden,
Brak los, gelijk een veêr, van 't knellend juk bevrijd,
Zocht met een tintlend oog naar 't rot der Dwingelanden,
En stuurde een vrije Vloot al juichend naar den strijd.
De Britt, alleen gewoon op weerloos aas te loeren,
Zag, schoon met overmagt, dit heir al beevend aan:
De wanhoop deed de vrees Barbaarsche wapenen voeren;
Dan, één rechtschapen Held durft drie Verraders staan.

Fluks

Fluks ſcheen aan ZOUTMANS *boord de* RUITER *weêr verreezen;*
Fluks klom, door vuur en damp, de moordkreet naar de lucht;
De Godheid gruwde 'er van, maar moest regtvaardig weezen,
En ſteeg, door d'arm der deugd, de trotschheid op de vlucht.
Nog eens dan, BATAVIERS! *herleeft met uw victorie!*
Wat gloeit eene edele ziel, bij zulk een grootsch begin!
Triumph! bedrieg ik mij, of ſpert de ſtem der glorie
Het kwijnend Hollandsch hart zijne oude grootheid in!
Ja, verbit door roem, is 't Heldenbloed aan 't koken;
Wel aan, 't geplunderd West, de veege Koopvaardij,
De moord van KRULL, *'s Lands eer, 't moet alles nog gewroken...*
Verwinnaars! keert in zee! God blijft uw kielen bij!

Neêrlands Heldendaaden ter Zee, van de vroegſte dagen af; tot op den tegenwoordigen tyd. Te Amſterdam by P. Conradi, *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats. *Eerſte Deel. In gr. octavo.*

Het aandenken aan de dappere daaden der Voorvaderen heeft men, door alle tyden, en by alle Volkeren, met regt gehouden voor een ſcherpen ſpoorſlag, om de Nakomelingen tot heldhaftige bedryven te noopen. Dit deed, ook onder onze Natie, al van ouds, de Barden den moed der Vaderlandſche Helden zingen, en het opheffen hunner Liederen, by gulle maaltyden en vrolyke feestvieringen, bragt ongetwyfeld niet weinig toe, om den geest van dapperheid in onze Batavieren levendig te houden: een middel, waarvan men zig ook in laatere dagen, naar uitwyzen van veelen onzer Vaderlandſche Liederen en Lofdichten, met dat oogmerk bediend heeft. Op dien grondſlag ſteunt ook het vervaardigen van Gedenktekens, ter eere onzer roemrugte Helden, zo door Medailles, als Pronkſtukken van Beeldhouw- en Schilderkunde, in ons Vaderland veelvuldig aan te treffen; die, terwyl ze derzulker lof vermelden, tevens den Nakomeling aanzetten, om zig insgelyks lofwaardig te maaken. Van daar is het, dat ook onze Geſchiedſchryvers, ten deezen opzigte, niet ledig gezeten hebben; veelen hunner tog gaven niet alleen berigten van 's Lands lotgevallen, welken als doorzaald zyn, met de dappere bedryven onzer Braaven, maar ze leiden het 'er daarenboven byzonder op toe, om derzelver Heldendaaden op eene aanmoedigende wyze te vermelden: waartoe een aantal van Land- en Zeeſtryden hun eene ruime ſtoffe verleende. By uitſtek hadden ze hiertoe meermaals aanleiding, met betrekking tot Heldendaaden ter Zee; nadien ons Gemeenebest dikwerve van die zyde aangerand, herhaalde keeren getoond heeft, dat het in zoodanige omſtandigheden Helden kweekte, die voor geenen der andere Natien hadden te wyken; welker voorbeelden geſchikt zyn, om den ouden moed telkens weder te doen

doen herleeven. ——— 't Is met dit oogmerk, en ter bevordering hiervan, dat men, reeds in 't voorige jaar, op nieuw een Geſchrift van die natuur heeft begonnen te vervaardigen; by gelegenheid dat het nabuurige Groot Brittannie ons, op de onregtvaardigſte wyze, ter Zee is aangevallen, en ons, na zyne eerstgepleegde rooveryen, daadlyk den oorlog heeft aangekondigd: in hoedanige omſtandigheden het zekerlyk niet ongepast is, en van dienst kan zyn, den Landzaat onder 't oog te brengen, wat onze Voorvaders gedaan hebben; en onze Vlootelingen langs dien weg aan te moedigen, om derzulker voorbeeld na te ſtreeven. Een Latynsch Werk van onzen welſpreekenden Geſchiedſchryver *Thyſius*, getyteld *Hiſtoria Navalis* &c., behelzende eene beknopte beſchryving der voornaamſte Zeeſlagen onzer Vaderlandſche Helden, van de vroegſte dagen af tot op de Munſterſche Vrede, ſchynt byzonder aanleiding gegeeven te hebben, tot de manier der uitvoeringe van dit Geſchrift. Men heeft althans beſlooten, niet zo zeer dit werk te vertaalen, als wel om deszelfs gelelde tot dat tydſtip te volgen, en de beſchryving onzer Zeeſtryden dan voorts, op dat voetſpoor, tot den tegenwoordigen tyd te brengen. De afgifte is, by manier van een Periodiek Werk ingerigt; en men heeft het zelve weeklyks by *Numeros* afgegeeven, waardoor het thans gebragt is, tot op het begin deezer Eeuwe; ſtaande het voorts geregeld agtervolgd te worden tot op den tegenwoordigen Oorlog. Het zal, dus ten einde gebragt zynde, twee ordentlyke Boekdeelen beſlaan, welken dan ten laatſte met de noodige tytels en registers voorzien zullen worden. De wyze van verhaalen hier gehouden is gemeenlyk zeer wel geſchikt naar den aart van het onderwerp; noodlooze uitweidingen, en langdraadige verhaalen van min gewigtige omſtandigheden worden geſchuwd; men bepaalt zig genoegzaam alleen tot dezulken, die ten regten verſtande van het bygebragte dienden gemeld te worden; en blyft verder inzonderheid ſtaan, op het heldhaftige dat zig in de verhaalde krygsverrigtingen voordoet.

Vaderlandſche Gezangen van ZELANDUS. *N.* 1, 2 *en* 3. *In gr. octavo.*

Onder deezen Tytel ſtelt zig *Zelandus* voor, zyne Landsgenooten van tyd tot tyd te onthaalen, op Dichtſtukjes, welken geſchikt zyn, om de Vaderlandliefde aan te kweeken. Zyne reeds afgegeeven Stukjes voldoen zo wel aan dit oogmerk, dat men alzins rede hebbe, om na derzelver aanhoudend vervolg te verlangen. Men oordeele hierover uit zyne volgende kenſchets van den *Vaderlandſchen Jongeling*.

Hoe gloeit, hoe klopt mijn dankbaar hart,
Voor 't lieve vaderland!
Nog zij mijn jongſte levensſnik
Voor 't dierbaar vaderland!

Mijn

Mijn vrije ziel, van kluisters wars,
Verägt een hoogen ſtaat! ——
Is niet in 't vorſtelijk paleis
De troon der ſlavernij?

Hij, die den ſchijn voor 't wezen mint,
Zij een vergulde ſtaaf!
Mij ſiert, in 't ongetooide kleed,
De Vrijheid zelf!

Hoe ſtreelt der vadren heldemoed
Mijn jeugdig, brandend hart!
'k Gevoel 't! — mijn hart getuigt het, ja!
Dat zij mijn vaders zijn!

Ik lees, op 't marm'ren eeregraf,
De leſſen van de Deugd:
'k Gaa dikwijls in het heiligdom
En ſtaar op 't marm'ren graf!

Dan is het, of de Vrijheid zelf
't Gevoelloos ſteen bezielt;
Dan treft een mannelijke ſtem
Mijn eerbiedvoedend hart.

„ Wij ſtierven voor het vaderland,
„ En lieten, aan ons kroost,
„ 't Bezit der dierbre Vrijheid na!
„ Leef ook voor 't vaderland!"

Ja! Helden! 'k leef voor 't Vaderland!
Gij zult mijn voorbeeld zijn!
Wen 't Vaderland en Vrijheid geldt,
Dan ſterve ik, zoo als Gij!

Ach! kon mijn dood, voor 't vadrland,
Een veilig leven zijn!
Gewis ik koos geen koningstroon
Voor zulk een blijden dood!

De dood mage iets verſchriklijks zijn;
Voor 't laag en laf gemoed:
Wen 't Vaderland en Vrijheid geldt;
Is hij der helden vreugd!

ô God! dat immer, in mijn ziel,
Die heete liefde glaei'!
Mijn hart klopp' nog zijn laatſten ſlag:
Voor God en 't vaderland!

Mijn jonge vrienden, die, met mij
Ons vaderland bemint!
Uw hart kloppe ook zijn laatſten ſlag:
Voor God en 't vaderland!

Gezangen myner Jeugd. Te Amſterdam, by P. den Hengst. *1782. In gr. octavo 97 bladz.*

Eene verzameling van Minnezangen, welke de Dichter, in zyne jeugd, zyner dierbeminde *Fillis* heeft toegezongen. In dichtſtukjes van die natuur moet, gelyk bekend is, by eene leevendige verbeeldingskragt, bovenal de taal van 't hart heerſchen; dan de Dichter loopt hier door natuurlyk groot gevaar van in 't dartele wellustige te vallen, en veele opſtellers van ſoortgelyke zangen hebben dit maar al te dikwils te ſchandlyk daaromtrent vergreepen; 't welk de Minnezangen gemeenlyk in een ongunſtig licht geplaatst heeft. Ondertuſſchen is 't 'er egter zo mede geleegen, dat zo, wanneer een Dichter, gedagtig dat de Zanggodinnen kuiſche maagden zyn, zig binnen de paalen der eerbaarheid houdt, zekerlyk haare gevalligheid hebben, voor alle de zodanigen, die niet ongevoelig zyn, voor de ſtreelende aandoeningen eener zuivere hartlyke liefde. Uit dien hoofde zullen ook deeze Gezangen van des Dichters jeugd den zodanigen behaagen; als zy, die ze met een zuiver hart leezen, zullen 'er het zelve niet door bederven: inderdaad de Dichter, hoe verre hy ook zyne verbeeldingskragt laate gaan, en hoe ſterk hy een verliefd harte deszelfs natuurlyke taal doe ſpreeken, gemeenlyk ten uiterſte op zyne hoede zy, om iets voort te brengen, dat de ongemaakte eerbaarheid kan kwetzen. —— Geen wonder; zyn *Fillis* was zelve van dien aart; dat onvoorzigtigheid hier omtrent haar ongemak op den hals gehaald zou hebben. Men oordeele over die character van *Fillis*, uit de beſchryving, die 'er de Dichter van geeft, welke te gelyk tot eene proeve zyner dichtwyze in deezen kan dienen.

Q 6 *Lief-*

O Liefde! stier gij mijn penseel,
Om 't beeld van Fillis af te maalen,
Dan zal mijn nedrig dichtafreel
Met de eer der jonge schoonen praalen.
Mijn Fillis heeft een gul gelaat,
Dat, met zijn vriendelijke trekken,
Den vuigen nijd, den stuggen haat,
Tot rede en menschlijkheid kan wekken.
Heur statig voorhoofd, rond en hoog,
Dat edel sieraad voor de vrouwen,
Vertoont, op zijnen zagten boog,
Den zetel van het blank vertrouwen.
Heur tintlend oog is helder bruin,
En schenkt mijn hart een blijder leven;
Zijn aanblik zou het norsch arduin ——
Gevoel aan 't kille marmer geven!
Heur kaakjes, waar de vreugd op lagcht,
Zijn juist versierd met flaauwe bloosjes,
En zijn zoo welgevuld en zagt
Als pas ontslooten lenteroosjes.
Heur lipjes doen het schoonst koraal
Voor hunne schoone verw verbleeken.
Zij kunnen, door de zoetste taal,
De rust in 't woelend harte spreken.
Heur borst, door redigheid bedekt,
Doet mijn begeerten hevig blaaken,
Om, door verbeelding opgewekt,
Dien troon der wellust aan te raaken.
Voorts is mijn Fillis schoon van leest.
Doch al de schoonheid van haar leden
Wijkt voor haar lieven zagten geest.
In luister van bekoorlijkheden.
Het vuur van haar doordringend oog
Doet mij den jongen boezem glooien,
Doch weet, stijgt mijne vlam te hoog,
Met eenen wenk die drift te boeien.
Mijn Fillis, wen de wellust lagcht,
Blijft aan den hals der deugd steeds hangen,
Haar rede stilt de woeste klagt
Van 't al te vuurig minverlangen.

Mijn

Mijn Fillis kan de dartelheid
Aan 't snoer der eerbre liefde binden:
De weelde, schoon zij streelt en vleit,
Zal nooit heur waakend oog verblinden.
Zoo schoon is Fillis groot gemoed;
Zoo wijs, zoo edel is haar denken,
Dat, daar de min haar hulde doet,
De drift gehoorzaams op haar wenken.
Mijn Lier, volg Fillis voorbeeld na;
Wil teedre minnelustjes wekken!
Doch dat u nooit een toon ontgaa,
Die 't schoon der deugde zou bevlekken!

LUCAS *en* LUCINDE, *Toneelspel in drie Bedryven. Door* WILLEM IMME. *Te Amsterdam, by* A. v. d. Kroe, 1782. *Behalven het Voorwerk* 160 *bladz. in octavo.*

Op den eigensten dag, dat *Lucas* met zyne *Lucinde* zig plegtig tot het Huwelyk verbinden zal, wordt *Lucinde* geschaakt, door den Zoon van den Heer van 't Dorp. De Heer, een deftig Man, verstaat met verontwaardiging het wanbedryf van zynen Zoon, dien hy steeds deugdzaame beginzels had ingeboezemd, en van wiens zedelyk character hy zig ook bestendig de gunstigste denkbeelden gevormd had. Een knegt, op welken die Heer zig tot nog volkomen verlaaten, en dien hy byzonder bevolen had, een toeziend oog op des Jongelings gedrag te houden, komt voor als een deelgenoot dier euveldaad. Dit ontsteekt zynen toorn des te geweldiger. Maar 't blykt eerlang, dat deeze Knegt 'er alleen de hand in gehad heeft, om *Lucinde* te beschermen, den jongen Heer te wederhouden van tot het uiterste te komen; en hem zelfs aanleiding te geeven, om hem zyn vergryp te doen beseffen. Zyn aanslag is gelukt; de jonge Heer verfoeit zyne schandelyke vervoering van drift; de Vader erkent de oprechtheid van des Jongelings berouw; *Lucinde* keert ongeschonden weder in de armen van haaren geliefden *Lucas*, en 't minzaam Paar wordt met een voor hun ruim Huwelyksgoed begiftigd. De Opsteller van dit Toneelstuk van eigen vinding heeft de natuur zeer wel in agt genomen; en deeze geschiedenis met verscheiden treffende omstandigheden voorgesteld; ter aanwyzinge van het uitnemende van kuische Min, en het verfoeilyke van 't involgen van ongeregelde driften. En de oude Heer sluit alles gepast met deeze vermaaning aan zynen Zoon: „ Myn Zoon! dus hebt gy „ deezen dag gezien, wat de ondeugd is, en welk een zoet 'er „ gesmaakt wordt in het betrachten der deugd: —— laat dan, „ in 't vervolg, het volbrengen van uwe plichten uw voornaamste doel zyn; —— zo zult gy, behalven een vry en gerust „ geweeten, u zelven het genot van een altoos duurend ge„ noegen waardig maken."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

De Characterkunde van den Bybel, door A. H. NIEMEIJER, *Hoogl. der H. Godgel. op de Hooge School te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald. Vierde Deels Eerſte Stuk. Te Amſterdam, by* de Wed. J. Dóll, 1782. *Behalven het Voorwerk, 269 bladz. in gr. octavo.*

Na ene voorafgaende Verhandeling, over de betrekking, welke de Hiſtoriſche Schriften des Ouden Testaments tot den Godsdienst en Zedekunde hebben; met ene daerby gevoegde ontvouwing van 't Character dier Schriften als Geſchiedboeken aengemerkt, vervolgt de Hoogleeraer *Niemeijer*, in dit Stuk zyne characterkundige naſpooring der Koningen van Juda en Israël, tot op de gevanglyke wegvoering des Volks. Hierin vlecht hy tevens ene ontvouwing van 't character der overige Perſoonen, die in de geſchiedenis dezer Vorſten bovenal in aenmerking komen. Dus tot den tyd der Babyloniſche Gevangenisſe genaderd zynde, deelt hy enige bedenkingen mede over de indrukzels, welke die Gevangenis gehad heeft, op het nationael character des Volks, voornaemlyk met betrekking tot den Godsdienst. En dit leid hem vervolgens ter overweginge van 't charactermatige in 't gedrag van Serubabel, Esra en Nehemia, ter herſtellinge en bevestiginge van hun Volk, in het Land hunner Vaderen. Ten laetſte komen hier nog in aenmerking de Characters, welke de Geſchiedenis van Esther ons aen de hand geeft; te weten die van Ahasverus, Vasthi, Esther, Haman en Mordechai. ——— Het hier doorloopen tydbeſtek levert ene groote verſcheidenheid van characters op, zo van een goeden als kwaden ſtempel, die de Hoogleeraer, naer gewoonte, vrymoedig beoordeelt; en by welker beſchouwing hy zyne bedenkingen deswegens onbewimpeld voordraegt, het welk den oordeelkundigen Lezer, in velerleie opzichten, overvloedige ſtof tot verder nadenken verleent. ——— Om uit alle de hiervoorgeſtelde Characters den Lezer een voortreffelyk character te doen opmerken, zullen wy ons in dezen tot dat van *Nehemia* bepalen, en wel byzonder tot dat gedeelte, waer

in de hoofdtrek van 's Mans character, *Volksliefde*, by uitſtek doorſtraelt.

Nehemia was, gelyk de Hoogleeraer by den aenvang meld, aen 't Perſiſche Hof in hoogachting; en zelfs met een aenzienlyk ampt bekleed. Dan, in 't midden dier gunſtige omſtandigheden vergeet hy zyn Vaderland niet. Zo ras hy den ongelukkigen toeſtand zyner na Jeruſalem wedergekeerde Landgenooten verſtaet, zend hy weemoedig zyne ſmekingen ten Hemel, en bid God om deszelfs zegen over zyne bedoelde pooging, ten einde van den Vorst de vryheid te verwerven, om zyn Volk de behulpzame hand te lenen. Op het verkregen verlof ylt hy na Jeruſalem, en ziet hier zyne verrichting aldaer.

„ By zyne komst in Jeruſalem, dus vervolgt de Hoogleeraer, laat hy zich nergens over uit. Men ziet hem hier verſcheide dagen, zonder te weeten wat hy bedoelt, en om dies te meer onopgemerkt te blyven, verkiest hy by nacht de ſtad te bezigtigen. Misſchien wil hy de geſteldheid der zaaken eerst beter weeten, en de noodzaakelyke behoeften recht leeren kennen, eer hy met de voorſtanders in onderhandelinge treedt. Dit geſchied zynde, vergadert hy ze; maakt hen de voordeelige berichten van het Perſiſche Hof bekend; vindt de bereidvaardigheid, welke hy verwacht had, en men begint zonder uitſtel te bouwen. Hoe veele zwaarigheden zich ook opdoen, hy overwint ze allen. Hy wyst de ſpotterny der nabuurige Vorſten af, met die koelhartigheid, welke de veiligſte weg is, om de ſpotterny te beantwoorden, en wanneer dezelve overſlaat tot dadelyke vyandlykheden, is hy 'er vroegtydig genoeg van verwittigd, om dezelve te keer te gaan. Het getal der manſchap, welke naar evenredigheid zeer klein was, maakte het onmooglyk om geregelde benden ter beſcherming op de been te houden. Indien 'er iets van belang zou gedaan worden aan zulk eene verwoeste Stad, die wel zeer ſterk was, maar ook na zulk eene verwoesting met dies te meer moeite weder in ſtand gebragt moest worden; dan diende alles, wat ſlegts werken kon, aan den gang geholpen te worden; anderszins zou Jeruſalem altyd eene open plaats blyven; welke mogelyk minder van vyanden aangevallen, maar ook voor elken aanval bloot geſteld, en nooit wederom de Koningin onder haare nabuuren zoude worden; waartoe de Patriot dezelve echter gaarne wederom wenschte verheven te zien. Maar juist dit noodzaakelyke van eene algemeene werkzaamheid,

en

en daarby de geduurige overvallen hadden den arbeideren den moed benomen. *Nehemia* neemt de proef, of hy hen van dien kant kan beveiligen. Zo dra 'er een vyandlyk heir komt opdaagen, is 'er ook een heir van Israëlieten gereed. Hunne leuze is: „ Wy ſtryden voor broeders, „ vrouw, en kinderen, en vaderland." De vyand ziet dat dat hy verraaden is, en vindt zich te zwak tot den aanval. Wat kon niet een enkel voorbeeld van dien aart uitwerken, by een volk, 't welk in zekeren opzigte ligtelyk te leiden, maar ook even zo veranderlyk was! Het bevel, om onder het arbeiden ten minſten altoos een zwaard by de hand te hebben, geſchied meer uit voorzigtigheid, dan uit noodzaaklykheid. Sedert dien tyd vind ik niet, dat zy wederom overvallen zyn. Maar iets diergelyks ſterkt den moed; te meer, wanneer men *Nehemia* midden onder de arbeiders ziet, of, wanneer men zich denzelven kan voorſtellen, als altyd gereed zynde ter verdeediging, verzeld van den Herout met de krygstrompet nevens hem, welke, zo dra men eenigen aanval ontdekt, de leuze moet geeven, en al het volk van de muuren, welke gedeeltelyk verre van elkanderen waren, romdom hem, die aan hun hoofd zal ſtryden, vergaderen. Het is niet te verwonderen, wanneer men met het bouwen van Jeruſalem onder een' man, die zich zo naar den geest van 't volk weet te voegen, in maanden meer kan vorderen, dan men anderzins in jaaren zou hebben kunnen doen, zelfs zo, dat men reeds in het derde jaar een groot feest ter inwyding van de ſtad, met alle de plegtigheden van den voorigen tyd, vieren kan, waarby ook *Ezra* tegenwoordig is (*).

„ Maar allermeest bewerkt *Nehemia* de gehoorzaamheid der Israëlieten, door zyne onbaatzugtigheid, door zyne liefde tot rechtvaardigheid, en door de blykbaare deelneeming in de zaak, welke hy beſtierd, en eindelyk door eenen onbezweeken moed in zyn Character. Eigenſchappen, welke oneindig veel meer indruks maaken, dan alle voorſtellingen die niet door een voorbeeld ondersteund worden, met hoe veel welſprekenheid zy ook geſchieden. Zyn yver gaat zo verre, dat hy byna nooit uit zyne Kleederen komt; en het gemak, waaraan de Oosterlingen het meest gewoon zyn, dikwerf te langer uitſtelt, om altyd daar te zyn, waar zyne tegenwoordigheid zo noodzaaklyk is. Omtrent zyne bedienden wordt 'er geene uitzondering gemaakt. Zy zyn

(*) Neh. III. IV.

zyn de naarſtigſten van alle arbeiders (*). En het loont voor dien yver — is niets, dan de voortgang zyner poogingen. Hy kan als Landvoogd, door de Perſen aangeſteld, even als zyne voorgangers, bezolding eiſchen, maar hy neemt niets. „ Het volk, zegt hy, had behalven dit, „ reeds lasten genoeg." Daarenboven is hy nog milddaadig. Zyn vermogen, 't welk waarſchynlyk zeer groot was, ſtelt hem in ſtaat om eene groote tafel te houden, waaraan dagelyksch honderd en vyftig aanzienlyke medeburgers deel neemen(†). Hoe zeer moest hy hier door de achting en toegenegenheid der aanzienelyken tot zich trekken! Maar hy leeft voor geen party alleen. Ook de verdrukte vind by hem beſcherming; en dewyl 'er, op zekeren tyd, algemeene klagten over onderdrukking door de ryken, en van een onmaatigen woeker ontſtaan, waar door veele huisgezinnen zich genoodzaakt vinden, om byna hunne eigen kinderen voor ſlaayen te verkoopen, neemt eene enkele allereedelmoedigſte voorſtelling van *Nehemia* eensklaps deeze klagten weg. Dit ſtrekke ons wederom ten bewyze, van hoe veel belang het is voor hem, die anderen leiden moet, wanneer hy zich gerustelyk op zichzelven kan beroepen! „ Met veel moeite, zegt hy, hebben wy 't zo „ verre gebragt, dat onze broeders uit de ballingſchap ver„ lost zyn. En gy zoudt die geenen, die naauwlyks vry „ geworden zyn, reeds weder willen verkoopen?" —— En, wanneer 'er een algemeen ſtilzwygen ontſtaat, vervolgt hy aldus. „ Het is niet goed, dat gy op die wyze te „ werk gaat. Zoudt gy niet meer godsvrugt hebben, „ en de beſchuldigingen van onze vyanden, de heidenen, „ ontzien? Ik, myne broeders en myne onderbedienden, „ hebben u geld en koorn verſchooten, en 'er geen intrest „ voor genomen. Geeft hen dan nu de akkers, de wyn„ bergen de olyftuinen en huizen, en het honderdſte ge„ deelte van het geld, koorn, most en olie, waar van gy „ zo gewoekerd hebt!" Na dat hy hen eenen eed heeft afgenomen, ſchudt hy, in de tegenwoordigheid des volks, zyn gewaad uit, zeggende: „ Zo verwerpe ook God een „ iegelyken van ons, die deezen eed niet houdt!" Ik moet het herhaalen, het voorbeeld van *Nehemia* ſpreekt hier zekerlyk met de grootſte overtuiging. Een man, die, uit lief-

(*) Neh. IV. 22, 23.

(†) Neh. V. 14—19.

liefde tot het volk, eene gemakkelyke leevenswyze verlaaten, en zich vrywillig heeft blootgeſteld aan zwaare koſten en groote gevaaren, handelt zodanig, —— en men zou hem niet van verre navolgen (*)?

(*) Neh. V.

Bijbelſche Hiſtorie, of Geſlachtrekening van ADAM *tot* CHRISTUS, *en Aardkloots bevolking, in* NOACHS *tijd. Deels opgeſteld, deels uitgegeeven, door* R. SCHUTTE, *Predikant te Amſterdam. 1ſte Stuk. Te Haarlem bij* J. Tijdgaat, *en te Amſterdam bij* M. de Bruin 1782. *Behalven het Voorwerk*, 168 *bladz. in gr. octavo.*

Een ongeluk kan zomtyds nog wel iets goeds baren: dit heeft de ondervinding meermaels geleerd, en men ziet zulks, met betrekking tot dit leerzame Geſchrift, op nieuw bewaerheid, alzo men deszelfs opſtelling verſchuldigd is, aen een voor den Boekverkooper *Tydgaat* ſchadelyk ongeval. Deze naemlyk was misleid door ene zich fraei voordoende tekening ener *Geſlachttafel van Adam tot Chriſtus*; welker volſtrekte wraekbaerheid eerst ontdekt werd, na dat hy reeds vele onkosten gedaen had, om dezelve in 't koper te laten brengen. Medelyden met 's Mans ſchade, in welke hy bedriegelyk ingewikkeld was, noopte de Eerwaerde Heren *Schutte* en *Reguleth*, om hem, ter herſtellinge van zyn verlies, de behulpzame hand te bieden; 't welk eerlang de vervaerdiging van een geheel nieuw Stuk te wege bragt. Geen kans ziende om het eerst ontworpen in een goede orde te brengen, beſloot men ene gantsch nieuwe tekening der Geſlachtkaerte van Adam tot Christus, en wel in de gedaente van een Boom, zo als men het geſchiktst oordeelde, te maken: welke tekening, voorts in 't koper gebragt zynde, afzonderlyk, op drie Vellen, in de lengte aen elkanderen gevoegd, geplaetdrukt het licht ziet. —— Dezelve beſtaet in een Haeg-Eik, welks takken, van den grond af uitloopende, aen weërskanten bepaeld en opgedrongen worden; die voorts min of meer met bladeren en eikels voorzien zyn. Op den ſtam, takken, bladeren en eikels, ziet men, op verſchillende wyzen, naer de verſcheidenheid der perſoonen, zo als ze in de Geſlachtrekening voorkomen, de namen der genen, die tot dezen Geſlachtboom betrekking hebben, geplaetst: en dus brengt men de geſlachtrekening van den wortel, of Adam,

tot den uiterſten opgedrongen tak, welks uiteinde den naem van Jeſus Christus draegt. Men heeft dit Stuk gecoleurd, en wel, naer de verſcheidenheid der genoemde Perſoonen, met onderſcheiden verwen afgezet; om 'er dus, niet alleen een bevalliger vertoon aen te geven, maer ook alles te duidelyker onder het oog te doen vallen. De naeuwkeurigheid en goede ſchikking, hierin omtrent alles in agt genomen, pryst dezen Geſlachtboom, volgens welken men 's Heillands geſlachtrekening met een opſlag van 't oog gereedlyk kan naſpooren, den Liefhebberen aen.

Het opmaken van dit Stuk, naer de tweërleie Geſlachtlysten, door de Euangelisten Matthéus en Lukas geboekt, mitsgaders de inrichting en tekening van dien Geſlachtboom, bracht de Eerwaerde Heren *Schutte* en *Reguleth*, welken de beſtiering der uitvoeringe wel op zich hadden willen nemen, tot ene op nieuw gezette overweging dezer twee Geſlachtlysten, en Briefwiſſelingen nopens dit onderwerp, zo rakende de Geſlachtrekening zelve, als wel byzonder met opzigt tot de beste wyze van het vervaerdigen der tekeninge. Men vind het voornaemſte, dat hier toe betrekking heeft, in dit Geſchrift byeengebragt; 't welk deswegens etlyke byzondere Stukken behelst.

By manier van Voorwerk levert het ons, na een *Voorbericht*, waer in de Eerwaerde *Schutte* een verſlag geeft van het voorgevallene, en de gemaekte ſchikking, in de eerſte plaets, ene *Verklaring van den Geſlachtboom*; dienende om een bericht te geven van 't geen men, ten rechten verſtande van denzelven, heeft te weten. Hierby is gevoegd ene *Aenmerking over* I *Chron.* VII. 20-27, welke zyn Eerwaerde voorſtelt, ter wegneminge ener zwarigheid, die uit ene gemeenlyk verkeerde opvatting dezer plaetze ontſtaet, met aenwyzing van derzelver rechten zin, overeenkomſtig met het natuurlyke beloop der achtervolgende Geſlachtsvoorttelingen, en in beantwoording aen de Bybelſche Tydrekening. Verder gaet daer nevens nog een *Brief* van den Heer *Mohr*, en het *Antwoord* van den Eerwaerden *Schutte* op denzelven. Zyn Eerwaerde naemlyk had zyne *Verhandeling* over dit Stuk in handen van dien Heer gegeven, met verzoek, om alles naeuwkeurig na te lezen, en, daer rekenen te pas kwam, na te rekenen; en aen dit verzoek, heeft de Heer *Mohr* met zo veel oplettendheid voldaen, dat zyn Eerwaerde daerover ten uiterſte vergenoegd zy. Dit heeft gelegenheid gegeven, om beide deze Brieven gemeen te maken, als ſtrekkende nog ter op-

opheldering van enige byzonderheden in de aengeduide *Verhandeling*.

Na dit Voorwerk ontmoeten we 's Mans gemelde *Verhandeling over de Geslachtregisters van* JESUS CHRISTUS. Matth. I. 1 — 17, Luk. III. 23 — 38. Na kortlyk getoond te hebben, hoe men die twee Geslachtregisters, op goeden grond, moge houden, voor openbare Gedenkstukken, uit de toenmalige Joodsche Stam- en Geslachtboeken, byzonder, die van Davids Huis, ontvouwt ons zyn Eerwaerde breder enige aenmerkingen, ter ontdekkinge van den aert dezer geslachtregisters, en 't byzonder oogmerk, waermede ieder Euangelist dezelven bybrengt: als het middel, om ze met elkanderen te vereffenen, en alle verwarring uit den weg te ruimen. Wyders komt nog by deze Verhandeling, ene *Briefwisseling* tusschen de Eerwaerde Heren *Schutte* en *Reguleth* over deze Geslachtrekening, en wel inzonderheid over de tekening en inrichting van den opgemelden Geslachtboom.

Deze byeengebragte Schriften van hunne Eerwaerdens, en van den Heer *Mohr*, leveren met elkanderen ene zeer oplettende navorsching van alle de byzonderheden, die tot 's Heillands Geslachtrekening behooren, en dienen daedlyk ter opheldering veler duisterheden, die in dezelve voorkomen; byzonder grootlyks ter overeenbrenginge der geslachtlysten van Mattheus en Lukas, zo onderling, als met de Geslachtrekeningen in 't Oude Verbond gemeld. Men heeft des reden, om den vernieuwden arbeid over dit Stuk danklyk te erkennen, daer dezelve, in meer dan één opzigt, zyne nuttigheid heeft. Blyven 'er des niettegenstaende, vooral met betrekking tot het Tydrekenkundige, nog enige duisterheden over, een volgend Tydrekenkundig onderzoek, 't welk de Eerwaerde *Schutte* ons in zyn *Voorbericht* toezegt, zal strekken, om aen de hier gegeven verklaring dezer Geslachtrekeninge, ook van die zyde, meerder lichts by te zetten. Men ziet dit tweede Stukje met te gretiger verlangen te gemoet, doordien het, gelyk zyn Eerwaerde zich uitdrukt, „ in zich zal behelzen een groot aantal „ van opheldering, niet alleen van Tydrekenkundige „ zwaarigheden, maar ook van veele geschiedenissen in 't „ Oude Testament, en plaatsen, welke op zekere gebeurtenissen zinspeelen; die ik uit eene naukeurige vergelijking, met de beste gedenkstukken uit de puinhoopen „ der grijze oudheid opgedolven, zoo ik mij niet bedriege, „ in een beter licht geplaatst heb.

Laetstlyk behelst dit thans uitgegeven eerſte Stukje nog *eene Landkaart van de bevolkinge der aarde in Noachs tyd*, met derzelver *Verklaringe* van den Eerwaerden *Bachiene* die zich in de geleerde Waereld zoo beroemd gemaekt heeft, door zyne Heilige Geographie en vele andere Aerdkloqtkundige Werken. De Eerwaerde *Schutte* van oordeel zynde, dat ene Verhandeling over dit onderwerp niet kwalyk by het voorgaende zou voegen, heeft men daerover aen den des kundigen *Bachiene* geſchreven; en deze heeft hierop de goedheid gehad van zyne fraeie Landkaert over die bevolking, met zyne geleerde en oordeelkundige verklaring, thans door hem zelven nader beſchaefd en verbeterd, toe te zenden: 't welk tot geen minder nut dan ſieraed van dit werkje verſtrekt. Men vind hier, behalven de keurlyk uitgevoerde Kaert, die ons de verſpreiding van Noachs vroege nakomelingen, over de diestyds bekende Aerde, onder het oog brengt, ene oordeelkundige Verhandeling nopens dit onderwerp; die ter opheldering van 't verhael van Mozes, Gen. X. en XI. 1 — 9, ſtrekt. De Eerwaerde *Bachiene* toont hier vooraf aen, dat beide deze berichten, niet, gelyk zommigen menen, tot een verſchillenden, maer tot denzelfden, tyd behooren. Verder doet hy zien, dat de verwarring, te Babel ontſtaen, niet beſtond in ene vermenigvuldiging der talen, maer in ene verwarring der gedachten. Hierop ontvouwt hy het denkbeeld, dat men zich van de daerop volgende verſtrooijing heeft te vormen; als mede de gronden, op welken men de nadere bepaling, waer die en dezen zich met 'er woon begeven hebben, met minder of meer vastheid kan vestigen. Na 't voordragen hier van geeft hy de, naer zyns oordeels, best gegronde bepalingen van de verſpreiding der vroegſte Volken op; beſluitende eindelyk zyne Verhandeling, met aen te merken, dat die uitgeſtrekte verſpreiding van langzamerhand, en zekerlyk eerst na verloop van merkelyken tyd, geſchied zal zyn; als mede dat velen dier Volkeren, in latere dagen, zich weder na andere Gewesten begeven hebben. 's Mans welberedeneerde bedenkingen nopens dit alles verlenen ons een regelmatig denkbeeld van dit aenmerklyke gedeelte der Waereldgeſchiedenisſe.

De

De voetſtappen der leere van 's Menſchen leeven na den dood, in de Schriften van het Oude Verbond. Opgedragen aan TEYLER'S *Godgeleerd Genootſchap te Haarlem. Tweede Deel. Door* J. CH. BAUM, *Leeraar in de Lutherſche Gemeente te Culenburg. In 's Gravenhage, by* I. da Mee, 1782. *In groot octavo, 317 bladz.*

Op de ontvouwing van de Hebreeuwſche *Mythologie*, of Fabelleer van het Ryk der Dooden, in 't eerſte (*), volgt, in dit twede Deel, ene naſpooring van de wezenlyke leer der Hebreeuwen, nopens den ſtaet van 's Menſchen leven na den dood; waervan, volgens den Eerwaerden *Baum*, in de oudſte Schriften der Hebreeuwen, veelvuldige voetſtappen te ontdekken zyn.

Zyn Eerwaerde vind dezelve reeds in *Jobs* Boek, dat hy, met den geleerden *Michaëlis*, voor het oudſte Boek van den Bybel houd. En hy brengt hier toe, Job. XXIV. 18, 19. XI. 17. XX. 17. XIX. 23—27. XXXVI. 20. XXXI. 33, 34. XIV. 13. XXI. 29—33.

Voortgaende vind hy ze insgelyks in de Boeken van Mozes, en wel byzonder, Gen. V. 21—24. Deut. XIV. 1, 2. Num. XXIII. 10. Gen. XLVII. 8, 9. III. 15. XXII. 5. IV. 9, 10. Exod. XX. 5, 6. III. 15. Hiernevens voegt hy twee hoofdbyzonderheden van den byplechtigen dienst, te weten, de verbranding der gedoode zondofferanden, en den jaerlykſchen ingang van den Hoogenpriester in het Allerheiligſte op den grooten Verzoendag: als in welken Mozes, zynes oordeels, de leer van de onſtervelykheid der ziele, en van belooningen en ſtraffen na den dood geheimzinnig opgeſlooten, en dus aen de nakomelingſchap overgeleverd heeft.

En niet min duidelyke voetſpooren hiervan vind hy in 't Boek der Pſalmen; te weten in Pſ. XVII. 13—15. XXV. 12, 13. XXXIX. 13, 14. XLIX. 15, 16. LXXIII. 23, 24: aen 't ſlot van welker verklaring hy zich aldus laet hooren; 't welk men ook op de bovengenoemde andere plaetzen en 's Mans ontvouwing van dezelven kan overbrengen.

„ Zie daar vyf plaatſen uit de Pſalmen, die ſamengenomen ten minſte de hoop van een ander leven na den dood onwederſpreeklyk uitdrukken, al wilde men niet alle onze uitleggingen daar over als even zeker laaten gelden, bygevolg

(*) Zie boven, *bl.* 431.

volg niet met ons tot alle de byzondere bepaalingen van deeze hoope overſtappen, die 'er volgens onze verklaaring bykoomen. Laat dan, volgens uw begrip, niet klaar genoeg blyken, of David [en zo dan ook de ouder getuigen] na den dood *een eeuwig*, dan ſlechts een ander, leven verwachtte; en dit, of *aanſtonds* na den dood *voor zyne ziel* en vervolgens eene opſtanding des vleeſches, of anders *na eenen langen ſlaap eerst ten geenen dage*; het zy door ontwaaking *beide van ziel en lichaam*; het zy enkel na de ziel, *zonder opwekking ook van zyn vleesch*; en of hy ſlechts voor de rechtvaerdigen, dan of hy ook voor de ongerechten, een ander leven verwachtte; altoos blyft evenwel dit ontegenzeggelyk; *dat hy zekerlyk een ander leven na den dood verwachtte.*"

De Eerwaerde *Baum* hier mede zyne voorgeſtelde taek, betreffende de oudſte Schriften der Hebreeuwen, afgewerkt hebbende, verledigt zich wyders, om, by manier van een Aenhangzel nog te toonen, dat verſcheiden handelingen en zinſpelende voorſtellen van later tyd, in de Hebreeuwſche Schriften voorkomende, zamenloopen, om het denkbeeld te bevestigen, dat de leer van een leven na dit leven, van oudsher, een algemeen volksgevoelen onder de Israëliten geweest is. En hy beſluit dit Aenhangzel met ene ontvouwing van het geluk der Christenen, die deze Leer in een veel duidelyker licht geſteld zien; waertoe hy ook de tael van Petrus, 2 Pet. I. 16—19 brengt.

Voorts voegt 'er onze Autheur nog drie Stukken by, welken tot het verhandelde betrekking hebben. Het eerſte behelst ene verbetering zyner uitlegginge van Job XIX. 23—27; waertoe hem aenleiding gegeeven heeft, ene latere lezing van *Velthuſii Exercit. Crit. in Job*, XIX. 23—29. In het twede Stuk deelt hy ons mede enige opheldering van *Michaëlis*, over de harmonie en ſtrydigheid tuſſchen *Mozes* en de *Egyptenaers*, omtrent het geloof aen 's Menſchen leven na den dood: als zynde *Mozes* met hun eenſtemmig in de Leer van een Leven na dit Leven, maer niet in die der Zielverhuizing; welk laetſte denkbeeld zyne Spyswetten, en vooral zyne geboden, die uitdruklyk het eten van Vleesch bevelen, ten ſterkſte tegengaen. Eindelyk gaet een derde bygevoegde Stuk, over de Geheimzinnigheid en de Beeldenſpraek der Levitiſche plechtigheden; bewerende de Autheur, dat ze niet alleen *Gedenkbeelden* van voorgaende geſchiedenisſen, maer

maer ook *Leerbeelden*, ter aenduidinge van zekere algemene en zedelyke waerheden, mitsgaders *Voorbeelden*, ter voorbeduidinge van het toekomſtige, byzonder van den toekomenden Christus waren.

Men weet dat de Godgeleerde Uitleggers der Heilige Schriften, over de hier behandelde onderwerpen, zo ten aenzien van de mindere of meerdere kundigheden der oude Hebreeuwen, nopens een leven na dit leven, als met betrekking tot de geheimzinnige betekenis der Levitiſche plechtigheden, zeer verſchillende gedachten voeden. Van hier zullen de voorſtellingen van den Eerwaerden *Baum* natuurlyk gantsch onderſcheiden beoordeeld worden. Zy, die 't met hem in 't wezen der zake eens zyn, zullen hem, in vele opzichten, gereedlyk toevallen; maer dezulken, die van een enigzins ſtrydig denkbeeld zyn, zullen, is 't te denken, vry algemeen oordelen, dat zyne manier van deze ſtof te behandelen juist niet overtuigend is; als zynde meer geſchikt, om te toonen, dat men de zaken in dat licht kan beſchouwen, als wel om te bewyzen, dat 'er duchtige reden zyn, om zo te moeten denken. Intuſſchen zullen Liefhebbers van oefening, welke zyde zy ook in dit geval toegedaen mogen wezen, 's Mans Schriftverklaringen met genoegen kunnen nagaen, gemerkt ze allerwegen blyken van oefening, oplettendheid en oordeelkunde dragen; die, zo ze al niet geheel bondig mogten voorkomen, echter wel van dien aert zyn, dat ze de oplettende navorſching van onpartydigen vorderen. —— Men leert, ſchoon men al voor zichzelven anders mogte denken, genoegzaem nog altoos, uit het onpartydig nagaen van Schriften, welken op die wyze uitgevoerd zyn.

Gedachten over de Geboorte, het Lyden en den Dood van onzen Heere JEZUS CHRISTUS. *Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten, 1782. *In groot octavo* 58 *bladz.*

Opweklyk ſtichtende overdenkingen nopens 's Heillands geboorte, naer aenleiding van Lucas II. 13 en 14; als mede wegens deszelfs lyden en dood, naer aenleiding van Johannes XIX. 28—30. De Opſtelſter dezer Gedachten heeft dezelven geſchreven in een ſtyl, dien men den ſtyl van 't hart mag noemen. Een ſtyl, welke dikwils in 't windrige vervalt, doch waervoor zy zich, door ene ver-

verſtandige beteugeling, heeft weten te bewaren. Zy ſchryft als iemand, die gevoelig getroffen is, op de verſtandlyke beſchouwing van het gewigt der onderwerpen; het welk hare voorgeſtelde overdenkingen geſchikt maekt, om te beantwoorden aen haer bëoogde; te weten, *de ſtichting van hare Medechristenen.* ——— Zie hier, waer toe de overweging van de heerlyke voortreflykheid der melodie van den Engelenzang, op Bethlehems velden haer opleidt.

„ Zoo de aardſche zang- en ſpeelkonst een geweldig vermogen heeft op 's menſchen geest; zoo de hartstogten daar door gaande gemaekt, en op de gevoeligſte wyze bewogen worden; hoe zyn dan de herders niet opgetogen, niet vervoerd geweest, als hunne ooren geſtreeld wierden met hemelsch muziek, daar ſtem en zang, evenredig aan de zangſtof, in rederheid, in verhevenheid, in welluidendheid, met één woord, in alles, wat verrukkens magtig is, alle menſchelyke kunst en vermogen zoo ver te boven gaat, als de volmaaktheid het onvolmaakte! ——— Maar is 't my niet mogelyk op zulke hemeltoonen te volgen; ik wil ten minſten myne zaligheid ſtellen in God te verheerlyken. 't Is myne lust zamen te ſtemmen met de Engelenſchaaren, met de Geesten der volmaakte regtvaardigen, en met allen, die op Aarde den Heere kennen; dat wil ik myn voorregt rekenen, als ik met anderen Gods grootheid mag vermelden, en, hoe gebrekkelyk ook, nogthans opregtelyk, Hem de eere geeven, die zyne weldaadigheid aan my heeft groot gemaakt.

„ Ja maar, dat myn ganſche leeven een geduurige lofzegging zy! ——— Dan verheffen wy Gods grootheid allermeest, als wy doen het geen Hem meest verheerlykt. Och dat myne daaden ſpraken! dat myne werkzaamheden, evenredig met malkanderen, en, met Gods allerheiligſte bevelen, overeenſtemmende waren; en dus alle myne verrigtingen veel kragtiger Gods eer vermelden, en anderen meer opwekken mogten, dan het uitneemendſte gezang!

„ Zou dus God te pryzen, met hart, en woorden, en daaden, myn werk, myn bezigheid niet zyn? ——— 't Is goed, dat men den Heere loove; de lof is betaamelyk. ——— De Engelen gaan ons voor; zullen wy niet gereedlyk volgen?

„ God is 't waardig om zyns zelvs wille. ——— Al het ſchepzel getuigt van zyne heerlykheid. ——— Dit te doen was altoos het vermaak der Heiligen, en duizend verplig-

pligtingen zyn 'er op my gelegd. Ik ben een mensch, een redelyk ſchepzel, een zeer beweldaadigd mensch. —— Eer ik 'er was, was ik reeds uitverkooren. Eer ik het wist, was ik reeds aan den Drieëenigen God opgedragen, en der kerke ingelyfd. Eer ik het begeerde, heeft Hy my verlost van 't verderf, en vry gemaakt van den Satan. Nu ben ik alles aan Hem verſchuldigd, wat ik ben, en wat ik heb; een reeks van zegeningen, die groot en veele zyn. En, na deezen, verwagt ik van Hem, op zyn eigen woord, zulk eene volkomene en alles overtreffende zaligheid, als 'er op aarde niet genoten, zelfs niet begrepen kan worden. Looft dan den Heere myne ziel, en leer van 't zalig Engelendom den roem van uwen God verheffen boven allen lof en prys!"

Over kwade en ſlegte tyden, ter onderrigtinge van ongeoefenden. Door D. G. NIEMEIJER, *Diaken te St. George in Glaucha te Halle. Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten, 1782. *In groot octavo*, 104 *bladz.*

Het veelvuldig, en niet zelden gantsch buitenſpoorig klagen, over den tegenwoordigen tyd, als kwaed en ſlegt; zonder het goede van den tegenwoordigen tyd in aenmerking te nemen; zonder den tegenwoordigen met den tyd onzer Voorvaderen behoorlyk te vergelyken, en zonder het zyne aen te wenden, tot het verbeteren van den tegenwoordigen tyd, tracht de Heer *Niemeijer* in dit Geſchrift ernſtig tegen te gaen. Verſcheide leerzame aenmerkingen, die geſchikt zyn, om des Lezers oplettendheid te vestigen, en hem te noopen, hieromtrent regtmatiger te denken en te handelen, brengt hy in dezen te berde; waer uit wy de volgende, als van een algemenen invloed, ten voorbeelde zullen overnemen.

„ Hoe gegronder wij de luidrugte klagten onzer medeburgeren vinden, bijzonderlijk ten aanziene van zodanig kwaad, 't geen de Goddeloosheid en buitenſporigheid voortbrengt, des te groter vlijt moeten wy aanwenden, om ons, door een *naauw gezet gedrag*, ten minſten van onzen kant, zodanig aan te ſtellen, dat men over ons niet klagen durve. Het valt, wel is waar, moeilijker, om daar goed te doen, waar wij, door het voorbeeld van anderen, 'er in genen dele toe aangemoedigd worden; maar onze

Deugd

Deugd is dan ook van ene grotere waarde, hoe meer zij met moeilijkheden te ſtrijden heeft en daarover zegenpraalt. Het blijkt, uit de daaglijkſche ondervinding, dat de menſchen alleen den tijd kwaad maken, is het 'er zo mede gelegen, laten wij dan denzelven goed maken. Alleen de kortziende of trage zal, op de gedagten, dat één mensch de boze Waereld niet veranderen kan, te rug gehouden worden.

„ Al is de kring onzer werkzaamheid nog zo klein, hij is egter altoos groot genoeg, dat wij het goede rondom ons kunnen verbreiden. Indien mannen, wier ijver in wel te doen, wij, nog tegenwoordig, bewonderen, bij het, in hunne tijden heerſchend, bederf, ook gedagt hadden, dat zij door hunne werkzaamheid het kwaad niet zouden verhinderd hebben, zouden 'er dan wel zulke daden van Geloof en Menschlievendheid, die in hun begin klein, en in hunne gevolgen groot waren, geſchied zijn? Met één woord, dit is een gedrag, 't geen den Christelijken menſchenvriend, bij het beſchouwen van het kwade in de Waereld, waardig is, indien hij van de heerſchende ondeugden onbeſmet blijft, zig ten beste in de Deugden oeffent, en anderen goede voorbeelden geeft; die tans zeer zeldzaam gevonden worden, en, ter bevordering van zijn eigen en het welzijn van anderen, de noodzakelijkſte zijn. Indien wy egter daaglijks beſpeuren, hoe Godvergetenheid, Wellust, Onregtvaardigheid, Luiheid en andere Ondeugden de overhand nemen, zo laten wij des te godvrugtiger, kuiſcher, regtvaardiger en arbeidzamer wezen. De ongemene kosten zouden wij, wel is waar, daardoor niet wegnemen, wanneer wij, in onze kleding, levenswijze en zeden, niets van den heerſchenden ſmaak wilden aannemen: het kan pligt worden, ons onder zulk een juk te buigen, en wy mogen dit ook, in geöorlofde dingen, met een goed geweten doen; maar laten wij gene eerſte aanvoerders wezen van dingen, die tot de Weelde behoren; noch laten wij, door het gretig aangrijpen der mode, anderen dus in het geloof verſterken, dat zij een wezenlijk deel van ons tijdelijk geluk uitmake. Wanneer wij niet te zeer en onbetaamlijk ijveren, kunnen wij ook ligt, door verſtandige en billijke voorſtellen, anderen beter onderregten, dat zij ons niet voor zonderlinge, maar voor wijze en verſtandige, menſchen aanzien, die alles beproeven en het goede behouden. Onze Deugd zal haar zelve ene vergelding verſchaffen, en God, wiens oog over alle landen, en inzonderheid over hen, gaat, die hem vrezen,

zen, is niet onregtvaardig, dat hij den arbeid der liefde, die wij, ter zijner verheerlijking, en ter bevordering van het welzijn onzer broederen, verrigt hebben, vergeten zoude. Hij zal, in deze en in de toekomende Waereld, elk volkomen naar zijne werken vergelden. Hoe *goed* hebben wij dan dezen tijd voor ons en velen onzer medebroederen gemaakt, wanneer, 't zij onze levensdagen veel of weinig zijn, goede daden — goede daden — ons in de Eeuwigheid vergezellen, waar gene klagte onze vreugd zal ſtoren."

Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk: Servandis Civibus. *VIIde Deels 2de Stuk. Te Amſterdam, by* P. Conradi, 1782. *In gr.* 8vo.

In dit Stuk komen nog vyf Antwoorden voor, op de Vraag, door het Genootſchap voorgeſteld: *Zyn 'er Braakmiddelen, die men in zommige gevallen boven den wortel van Ipecacoanna verkiezen moet?* zoo ja: *welke zyn die middelen, en wanneer komen ze te pas?*

De Eerſte Verhandeling, welke met de zilveren Gedenkpenning in de tweede plaats is bekroond, is opgeſteld door G. TER HORST, *Geneesheer te Amſterdam.* Vooraf onderzoekt de Schryver wat braaking zy, wat 'er by het braaken gebeurt, en welke de redenen zyn, waarom braakmiddelen worden voorgeſchreeven. Vervolgens gaat hy over, om, in de eerſte plaats, aan te toonen, dat 'er gevallen zyn, in welke andere Braakmiddelen boven de *Ipecacoanna* te ſtellen zyn, en, in de tweede plaats, welke deeze Braakmiddelen zyn, en in welke gevallen ze, volgens het oordeel van beroemde Geneesheeren, den voorkeur verdienen.

De gevallen, door den Schryver opgegeeven, zyn, onzes bedunkens, niet genoegzaam bepaald, en ſteunen ook niet genoegzaam op authoriteit, behalven dat veele der aangehaalde gevallen van dien aart zyn, dat ze byna nooit, of ten minſten zeer zelden, Braakmiddelen vereiſchen, b. v. in het Nierenwee, tot voortdryving van een Steen; in de Geelzugt, tot afdryving van Galſteenen; in de *ſuppreſſio menſium*, *fluor albus*, enz.

De Tweede Verhandeling, onder den Zinſpreuk: *Uti feres, ita metes*, zonder naam des Schryvers, is op dezelfde Leest geſchoeid. —— Het eigene dat deeze Verhandeling, boven alle de andere, heeft, is, dat de Schryver de

un-

ungues humani mede telt, onder die Braakmiddelen, welke in zommige gevallen de voorkeur, boven de *Ipecacoanna*, hebben. —— Dit (misselyk) middel, zegt hy (en wie zou 'er aan twyfelen,) werkt sterk van boven, ook wel van onderen.

De Schryver van de Derde Verhandeling, is de Heer C. PEREBOOM, *practizeerend Geneesheer te Amsterdam.* Na dat de Schryver vooraf eene beschryving gegeeven hadt, wat men door Braaking verstaat, welke uitwerking dezelve op het Menschelyke lighaam hebbe, gaat hy over tot de beantwoording der vraage zelve; hy beschouwt de *Ipecacoanna*, in de eerste plaats, als een Braakmiddel in het algemeen, en, in de tweede plaats, als een kleverig, samentrekkend, en scherp middel. Hiermede vergelykt hy eenige andere soorten van Braakmiddels, als de *asarum*, *scilla marina*, *nicotiana*, en de *præparata antimonii*, en maakt daar uit deeze gevolgtrekking dat de *Ipecacoanna* in alle die gevallen de voorkeur verdient, waar, vooreerst, *eene slapheid en veerkrachteloosheid der maagvezelen, en van het darmkanaal plaats heeft*; ten tweeden, *in koude, slymige, en windige Ziektens.*

Het vierde Antwoord, in dit Stuk voorkomende, onder de Zinspreuk: „*Principiis obsta*" *sed morbum extinguit in ortu, dum Causas tollit, Tartarus Emeticus*, is zonder naam van den Schryver. Men ziet reeds uit deeze Zinspreuk, waar deeze gantsche Verhandeling op uitkomt, en wat de Schryver zig voorgenomen heeft te willen betoogen; en dit geeft ons gelegenheid om eene aanmerking te maaken, die ons reeds meermaalen is te binnen gekomen, by het leezen van Verhandelingen; en in 't byzonder van Antwoorden op voorgestelde Vraagen: —— namentlyk, dat de meeste Schryvers, voor en aleer zy het onderwerp doordagt en behandeld hebben, zig zekere denkbeelden vormen, die zy meenen het best te strooken, met die, welke de Opstellers der Vraagen hun toeschynen gehad te hebben. —— Met deeze denkbeelden vooringenomen, gaan zy aan het opstellen hunner Verhandeling; en nu kan het niet misen, of zy vinden, hier en elders, by het naslaan van andere Schryvers, pasagien, die in hunne kraam te pas komen; deeze worden uit haar verband weggenomen, en in de Verhandeling, als bewyzen, bygebragt: terwyl de zelfsdenkende Leezer, zonder veel moeite, zomwylen uit dezelfde Schryvers, bewyzen van het tegendeel zoude kunnen bybrengen.

gen. —— Dan ter zaak. —— De Schryver deezer Verhandeling toont, in het Eerſte Deel, de gevallen aan, welke een Braakmiddel vereiſchen, en welke uitwerkſelen 'er mede gepaard gaan. In het tweede Deel, handelt hy over de kragt der Braakmiddelen, en hier zoekt hy te betoogen, dat de Braakwortel op verre naa niet in ſtaat is, in de te vooren aangehaalde gevallen, aan de gemaakte Indicatien te voldoen, maar dat de *Tartarus Emeticus*, uit kragt van zyne Metaaldeelen, alle Geneeskragten, en uit zyne t'zamenſtellende deelen, alle gemakken bezit, die men in een middel zou kunnen verwagten. In eene tegenoverſtelling der eigenſchappen, zoekt de Schryver aan te toonen, hoe verre de *Ipecacoanna* door den *Tartarus Emeticus* overtroffen word.

Wy hebben reeds by eene voorg. gelegenheid gezegd, en wy herhaalen het nogmaals, dat wy de *præparata antimonii*, en in 't byzonder den *Tartarus Emeticus*, als voortreflyke Braakmiddelen kennen, en in zommige gevallen dezelve boven de *Ipecacoanna* ſtellen. —— Dog, wanneer de Schryver deezer Verhandeling zegt, dat de *Ipecacoanna* even eens werkt, als ongewoone beweegingen, walgende denkbeelden, enz. wanneer hy ontkent, dat de *Ipecacoanna* een Scheikundig vermogen bezit; wanneer hy dit middel onbekwaam oordeelt, om de Gal uit te dryven, enz. dan zy het ons geoorloofd hier aan te merken, dat de Schryver hier de ondervinding in het aangezigt tegenſpreekt; dat hy goede Schryvers als *Helvetius*, *Tournefort*, *Wedel*, *Stochius*, *Bergman*, *Buchner*, *Dekker*, *Piſo*, *Rooſenſtein*, *Geoffroy*, *Pringle*, *Clehorn*, *Monro*, *Stork*, *Dahlberg*, *Hofman*, *Gianella*, *Zimmerman*, en een menigte andere, onder die van onzen tyd, niet heeft naagezien. —— Ja wat meer is, de Schryver lochent de Scheikundige kragt van dit middel, en echter is hy beſchroomd het zelve in zommige gevallen aan te raaden, uit vrees dat deszelfs prikkeling en Speceryagtigen ſmaak nadeelig mogten zyn. Om dit goed te maaken, laaten wy mede voor rekening van den Schryver. Wy willen wel bekennen dat wy het niet vatten. Doch genoeg hier van.

Ten laatſten vinden wy nog een vyfde Antwoord in dit Stuk, zonder naam des Schryvers. Waarin eigentlyk de opſteller, met kragt en geweld, zoekt te betoogen, dat de *Ipecacoanna* in alle gevallen veilig, niet alleen, maar ook voldoende, is, wanneer zy ſlegts in die gevallen, waar ſchielyke werking nodig is, in ruime gifte gegeeven word. Ons beſtek laat niet toe een verder uittrekzel daarvan aan

onzen Leezer mede te deelen. — Agter deeze Verhandelingen zyn nog geplaatst eenige Waarneemingen, waarvan de eerſte door *C. Terne* is medegedeeld, aangaande het verloſſen van een te rug gebleeven hoofd in de Baarmoeder. De tweede Waarneeming is wegens het geneezen van een *Pthiſis Pulmonalis* door gefixeerde lugt, door *J. Steenhuyſen*. Hierop volgen Aanmerkingen over de Honds-dolheid, door *Ph. J. Looff*. Dan eene Waarneeming, wegens het gelukkig geneezen van een *Hydrops-Anaſarca*, door *J. Barlinckhoff*. En eindelyk eene Waarneeming van eene geneezene Verlamming, door *F. Buchner*.

Verhandelingen, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootſchap te Vliſſingen. Achtſte Deel. Te Middelburg, by P. Gillisſen, 1782. *Behalven het Voorwerk, 539 bladz. in* gr. *octavo.*

Uitgenomen de Antwoorden op de voorgeſtelde Prysvraag van het Genootſchap, nopens de verbetering der Openbaare, vooral der Nederduitſche, Schoolen, waarvan wy, als ook afzonderlyk uitgegeeven, onlangs gewag gemaakt hebben (*), behelst dit Deel nog drie Hemelloopkundige Schriften, welker gemeenmaaking den Beoefenaaren dier Weetenſchap aangenaam zal weezen. Het eerſte verleent een vyftal van waarneemingen op Saturnus in den Meridiaan, twee voor, en twee na deszelfs *oppoſitie*, op den 1 May 1778, door den Heer *Méchain*, waargenomen, en met de Tafelen vergeleecken. In het tweede, geeft ons de Heer *Fokker* berigt van zyne waarneemingen, betreffende de Comeet van 't jaar 1779, met eene nevensgaande berekening van derzelver waaren loop, uit drie onderſcheiden waarneemingen. En hierby komen ten laatſte de waarneemingen van den Heer *Méchain* wegens de Comeet van 't jaar 1780, met de opgave der beginzelen van derzelver loopkring: zynde deeze twee Comeeten de 64 en 65ſte, waarvan men den loopkring berekend heeft.

Wyders ontmoeten we in de Voorreden, voor dit Deel geplaatst, buiten de melding der byzonderheden, die tot het geſchiedkundige en de verdere verrigtingen van het Genootſchap behooren, nog twee Stukken geplaatst, die we niet wel ſtilzwygende voorby kunnen gaan. ——

In

(*) Zie boven, bl. 57.

In den jaare 1772 had de Heer *Winckelman* de Vergadering vereerd met eene Voorleezing, vervattende een kort en zaakryk berigt der gewigtigſte geſchiedenisſen van ons Vaderland, zedert den afſtand van Keizer Karel, in 't jaar 1555, tot op de vrymaaking van Vliſſingen, in 't jaar 1572; welk berigt geplaatst is, in de Historie van het Genootſchap, voor het derde Deel van deszelfs Verhandelingen. En 't heeft dien Heer behaagd, in 't voorleeden jaar de Vergadering te openen, met eene Voorleezing, die het verdere beloop van 's Lands Geſchiedenisſen tot dien tyd beknoptlyk voordraagt; welke hier ingelyks in 't Voorwerk medegedeeld wordt. Beide deeze Voorleezingen, die getuigenis draagen van 's Mans oordeelkundige beſchouwing onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen, bieden den Leezer een kortbondig verſlag aan, van al het merkwaardigſte hier omtrent; 't welk het hoofdbeloop onzer Geſchiedenisſen zo kort en geleidlyk voordraagt, dat een oplettende het ligtlyk in zyn geheugen kunne inprenten, het welk hem dan, in 't leezen van uitgebreider Geſchiedverhaalen, ten gemaklyken leiddraad kan verſtrekken. Voorts heeft men 'er ook bygevoegd, een verſlag van het verrigtte in de vergadering der Heeren Directeuren, op den 23 van Louwmaand des jaars 1779 gehouden: toen die geagte hoogſchatters van ons vereenigd Gemeenebest plegtig gedagtenis vierden, van de vaſtſtelling der Utrechtſche Unie; op den eigenſten dag, waarop, twee Eeuwen vroeger, dat gewigtige Verbond, door de Afgevaardigden der byzondere Landſchappen, eerst getekend is. By die gelegenheid deed de Heer Preſident *Winckelman* eene zeer wel ter zaake dienende Aanſpraak, en dezelve werd agtervolgd, door den Heer Secretaris *Te Water*, met het voorleezen eener korte Redenvoeringe, over het beraadſlaagen, voortzetten, voltrekken en ondertekenen der Utrechtſche Unie, met gepaste aanmerkingen over derzelver belang en voortreffelykheid; byzonder naar de uitzigten van 's Lands omſtandigheden in die dagen. Het een en 't ander wordt hier in zyn geheel geplaatst; en de Leezer vindt 'er in, eene geleidlyke onderrigting van het voornaamſte, dat deeze grondvesting van ons vereenigd Gemeenebest betreft.

Nederlandſche Inſecten, beſchreeven en afgebeeld, door C. SEPP. *4de Stuk, Tab. XVI en XVII. In Quarto.*

Twee onderſcheiden ſoorten van Rupſen met derzelver verandering, zints haare geboorte uit het Ei, in Pop en Vlinder, worden hier door den naauwkeurigen *Sepp*, naar 't leeven afgebeeld, en beſchreeven; op eene voldoende wyze, die toont dat zyne opmerkzaamheid in 't naſpooren der Inſecten nog onveranderlyk dezelfde blyft; waardoor hy een weezenlyken dienst aan deezen tak der Natuurlyke Historie doet. De op de Tab. XVI afgebeelde Beer- of ruighairige Rups is die, uit welke de *Roomvlak-Vlinder* voortkomt; welke Rups dit byzondere heeft, dat zy wel tot acht keeren toe vervelt, eer zy ter veranderinge overgaat: waarvan de eerſte reis, in dit geval, voorviel op den 3ten July, en de laatſte op den 26ſten Maart des volgenden jaars. Op de daar nevensgaande XVII Tab. vertoont zig eene Borſtelrups, die de Heer *Sepp* bepaaldlyk den naam van de *Eike Borſtelrups* geeft, om dat dezelve, zyns weetens, de eenige Borſtelrups is, die zig met de bladeren der Eike-Boomen geneert.

Wysgeerige en Staatkundige Geſchiedenis van de bezittingen en den koophandel der Europeaanen, in de beide Indiën. Negende Deel. Te Amſterdam, by M. Schalekamp, 1782. *In gr. octavo 506 bladz.*

Gelyk het voorige Achtſte Deel een aantal van byvoegzels en verbeteringen op het Eerſte en Tweede Deel behelsde, die daadlyk ter opheldering veeler byzonderheden ſtrekten (*), even zo is 't met dit Negende, ten opzigte van het Derde en Vierde Deel geſteld. Het verhandelde in die Deelen was betreklyk tot Zuid-America, zo ten aanzien van het Vaste Land, als de daar om en aan gelegen Eilanden; en gevolglyk behooren de hier bygevoegde Stukken, tot den handel der Europeaanen, op dat gedeelte der Nieuwe Waereld, en hunne bezittingen in het zelve, met het geene daaromtrent nadere opmerking vordert. Verſcheiden byzonderheden deswegens, voorheenen opgemerkt, worden hier

(*) Zie boven, bl. 250.

hier opgehelderd, en door nader verkreegen kundigheden, of bykomende aanmerkingen uitgebreid, die gemeenlyk ten beteren verſtande van dezelve ſtrekken. Hier toe behooren, buiten het geen bepaaldlyk het Staatsbeſtuur en den Koophandel betreft, ook etlyke waarneemingen, raakende de Natuurlyke Historie, en deeze en geene byzondere inrigtingen; waaronder geene van de minſten zyn, die over de Cochenille, de Diamanten en Paerlen; als mede over de koleur der Negers; mitsgaders het wraakbaare van den Slaavenhandel op de kust van Africa; het weeren der Bedelaarye, en 't rechtmaatige beſtuuren der Hospitaalen; met meer anderen, tot welker overweeging het behandelen van een of ander Stuk aanleiding geeft. ——— Zo brengt hem, by voorbeeld, de beſchouwing van den Mexicaanſchen handel tot eene beſchryving van de *Cochenille*; en daar 't opmerkelyk is, dat zulk een klein Inſect zo veel handels uitlevert, zal 't onzen Leezeren, vertrouwen we, niet ongevallig zyn, dat we hun het deswegens bygebragte mededeelen; 't welk dient ter vermeerderinge en verbeteringe van 't geen de Autheur, nopens dit onderwerp, gemeld heeft, in het III. Deel *bl.* 87—92.

Met den aanvang geeft ons de Abt *Raynal* te kennen, dat hy, in navolging van de beste, zelfs Spaanſche Schryvers, in vroegere Uitgaaven deezes Werks beweerd had, dat de aart der Cochenille, zonder welke wy noch Purper noch Scharlaken zouden kunnen verwen, en waaraan wy die ſchoone koleuren verſchuldigd zyn, vóór den aanvang der tegenwoordige eeuwe, onbekend was. Maar, wat laater, de oorſpronglyke ſtukken raadpleegende, bevond hy, dat *Acosta*, in den jaare 1530, en *Herrera*, in den jaare 1601, dezelve even naauwkeurig hadden beſchreeven, als onze hedendaagſche Natuurkundigen. En hier op geeft hy ons, zo van het Inſect, als van den Cochenillenhandel, het volgende berigt.

„ De Cochenille is een Inſekt, van grootte en gedaante, als een weegluis. Even gelyk in de meeste andere dieren, kan men in dezelve de beide ſexen onderſcheiden. Het wyfje, gezeeten op den top der plant, bykans op het oogenblik haarer geboorte, blyft daaraan vast gehegt door een ſoort van buis, en vertoont niets anders dan een korst van eene bykans halfronde gedaante, welke alle de andere deelen bedekt. Dit bekleedzel verandert tweemaal in den tyd van vyf- en twintig dagen, en is bedekt met een wit, yet,

en voor het water ondoordringbaar poeder. Op dien tyd, welke het tydſtip der huwbaarheid is, koomt het mannetje, dat veel kleinder dan 't wyfje, en wiens gedaante meer ontwikkeld is, uit een meelagtige buis ten voorſchyn, door behulp van vleugelen, van welke hy voorzien is. Hy vloddert boven de onbeweeglyk zittende wyfjes, en plaatst zich op ieder van dezelve. Aldus wordt het wyfje bevrugt van verſcheiden mannetjes, die wel dra na de bevrugting ſterven. Oogſchynlyk groeit zy in omtrek, tot dat een droppel vogts, onder uit haar lighaam voortgekoomen, de aanſtaande uitkomst der eijeren aankondige, die een merkelyk getal uitmaaken. By de geboorte breeken de jongen hun bekleedzel, en verſpreiden zich over de plant, om eene voordeelige plaats te zoeken, en zig aldaar vast te hegten. Vooral zoeken zy zich tegen den Oosten wind in veiligheid te ſtellen. Van hier dat de heesterplant, op welke zy leeven, van dien kant aangezien zynde, zich geheel groen vertoont; terwyl zy geheel wit is aan de tegenoverzyde, welke de Inſekten bovenal verkiezen.

„ Deeze heesterplant, onder den naam van Nopal en Indiſche vygeboom bekend, is ongeveer vyf voeten hoog. De ſtam is vleeſchig, breed, plat, zagt in het aanraaken, een weinig bitter, met doornagtige knoesten bedekt, in een geregelde gedaante langs de oppervlakte verſpreid. Veele takken ſchiet deeze ſtam, en wordt dunner, gelyk ook de takken, by ieder afdeeling; dit geeft aan de onderſcheiden afdeelingen der plant de gedaante van een eyrond, dik en doornagtig blad. Geene andere bladen heeft dit gewas. De bloemen, over de jonge telgen verſpreid, beſtaan uit een ſchilferagtigen kelk. De zaadbuis verandert nevens de kelk in eene vrugt, welke goed is om te eeten, gelykende naar een vyg, opgevuld met zaaden, in kleine afdeelingen door een roodagtig pit verſpreid.

„ Men vindt verſcheiden ſoorten van Nopal. Die den ſtam bezet hebben met menigvuldige en te dicht aan elkander geplaatſte kwasten, zyn niet bekwaam tot het aankweeken der Cochenilie. Deeze ſlaagt niet dan op eene plant, welke weinig doornen heeft, en eene fluweelagtige oppervlakte, bekwaam om haar eene veilige wooning te verſchaffen. Zy ſchroomt den wind, een kouden regen, en te groote vogtigheid. Niet voordeelig is de wyze om haar te enten. Voordeeliger is het, haar om de zes jaaren te verplanten, door verſcheiden looten der takken te leggen in vry diepe gragten, vyfhoekswyze of in 't vierkant gegraven,

ven, op een afſtand van zes of acht voeten van elkander. Een plek gronds, dus beplant, by den naam van Nopalerie bekend, heeft doorgaans eene uitgeſtrektheid van twee, zelden drie akers. Ieder aker brengt twee Kwintaalen Cochenille voort, één man kan die bewerken. Dikmaals, doch altoos zeer omzigtig, moet hy wieden, om het Inſekt niet te beſchadigen; 't welk, van plaats veranderende, gewisſelyk ſterft. Daarenboven moet hy de verſlindende dieren zorgvuldig verdelgen: het gevaarlykſte van dezelve is een Rups, die de plant van binnen doorknaagt, en het Inſekt van onder aantast.

„ Achttien maanden naa het planten wordt de Nopal met Cochenillen bedekt; doch om ze te regelmaatiger over de geheele plant te verdeelen, en te beletten, dat zy door te groote nabyheid elkander niet ſchadelyk zyn, worden aan de kwasten, op zekere afſtanden, nesten vastgehegt, gemaakt van het hoornagtig gedeelte van den Kokosnoot, aan de Westzyde open, voorzien van twaalf of vyftien eytjes, gereed om te broeden. De jongen, welken daaruit voortkoomen, maaken zich vast aan de Nopal, en bereiken hunne grootſte ſtevigheid in den tyd van twee maanden, de duurzaamheid van hunnen leeftyd. Daarnaa geſchiedt de inzameling, welke, van Wynmaand tot Bloeimaand, om de twee maanden, wordt herhaald. Min voordeelig is dezelve, indien daaronder vermengd zy een andere Cochenilie, van minder waarde, of indien de mannetjes de overhand hebben, van welke men weinig werks maakt, om dat ze klein zyn en voor den tyd afvallen. Deeze inzameling moet geſchieden eenige dagen voor het eyerleggen, 't zy om het verlies der eyeren te voorkoomen, welke ryk van kleur zyn; 't zy om te beletten, dat de jongen zich verſpreiden over een reeds uitgeputte plant, die etlyke maanden rust noodig heeft. Van onderen op beginnende maakt men de Cochenilien los, door middel van een mes, en laatze vallen in een bekken, daaronder geplaatst, een rand van welken volmaakt ſluit aan de plant, die vervolgens met het zelfde mes, of met een linnen doek, gezuiverd wordt.

„ Terſtond naa het regenachtig ſaiſoen, om de geheele vernieling der Cochenilien te voorkoomen, welke door de ongemaatigdheid der lucht zou kunnen veroorzaakt worden, ſnydt men de takken van de Nopal met nog jonge Inſekten belaaden. Men ſluit ze op in de wooningen, alwaar zy, even gelyk alle zogenoemde vette planten, hunnen groei

bekoomen. Geduurende het ſlegte ſaiſoen, groeien aan dezelve de Cochenilien. Zo dra dit verloopen is, zet men haar buitenhuis op de boomen, alwaar de leevendigmaaken de frisheid der lucht haar wel ras doet jongen broeden.

„ Niet zo veel oppaſens heeft de wilde Cochenilie noodig, eene ſoort verſchillende van die wy nu hebben beſchreeven, maar die in dezelfde oorden, en op dezelfde plant, wordt gekweekt. Zy is minder teder, en beſtand tegen de ongemaatigdheid der lucht. Aan minder verſcheidenheid, ten aanzien van de menigte der voortbrengzelen, is dienshalven de inzameling onderhevig, en kan het geheele jaar door geſchieden. Van de fyne Cochenilie is zy hier in onderſcheiden, dat zy kleiner, gulziger, minder kleurig, en omwonden is in katoen, welk zy twee linien rondom zich uitbreidt. Gemaklyker wordt zy vermenigvuldigd, en verſpreidt zich verder en ſpoediger, zonder eenige hulp van buiten, zo dat eene Nopalerie wel haast daarmede bedekt is. Dewyl haar voortbrengzel zekerder gaat, dewyl haare prys gelyk ſtaat met twee derde deelen van de fyne Cochenilie, en zy op alle ſoorten van Nopal wordt voortgeplant, kan men haar met voordeel aankweeken; doch altoos afzonderlyk; vermids de nabyheid de andere ſoort zou doen gebrek lyden, die daarenboven onder haare dons zou begraaven worden. Men vindt deeze ſoort in Peru, op eene zeer doornagtige Nopal, welke aldaar zeer algemeen is.

„ De Cochenillien zyn niet ingezameld, of men werpt ze in heet water, om ze te doen ſterven. De wyze van droogen gaat verſchillend toe. De beste wyze is, haar eenige dagen aan de Zon bloot te ſtellen, waar door zy eene bruin-roode kleur aanneemen, welke de Spanjaards *Veregrida* noemen. De tweede manier is, haar in den oven te leggen, daar zy eene grysagtige kleur verkrygen, met purperen aders doorſneeden, waarom zy den naam draagen van *Jaſpadea*. De minstvolkomene, en welke by de Indiaanen meest in gebruik is, is die, wanneer zy nevens de Maïskoeken op plaaten geleid worden; dikmaals branden zy hier. Men noemt ze *Negra*.

„ Hoewel de Cochenilie tot het dierlyk ryk behoore, 't welk het meest verganglyke geſlacht is, bederft zy nimmer. Geene andere voorzorg behoeft men te gebruiken, dan haar in een doos te ſluiten, om haar eeuwen lang in haare volle kragt te bewaaren.

„ Waarſchynlyk zou dit dierbaar voortbrengzel in verſchei-

ſcheiden gewesten van Mexico ſlaagen; doch tot heden toe heeft alleen de provincie Oaxaca zich daarop met ernst toegeleid (*). Overvloediger zyn de oogſten geweest in een dorren grond, welken de Nópal bemint, dan in eene uit den aart vrugtbaare aarde; aan minder toevallen zyn zy onderhevig geweest in gemaatigde gewesten, dan in dezulke, alwaar de koude en de hette kragtdaadiger gevoeld worden. Voor de verwoesting van hun Keizerryk, kenden de Mexikaanen de Cochenille; zy bedienden 'er zich van om hunne huizen te beſchilderen, en hun katoen te verwen. Uit HERRERA blykt, dat, in den jaare 1523, het Ministerie bevel zondt aan KORTES, om dezelve voort te planten. De Veroveraars verwierpen deezen arbeid, gelyk zy allen anderen lichaamsarbeid veragtten; hy bleef geheel in de handen der Indiaanen. Zy alleen houden 'er zich nog heden mede onledig; maar te dikmaals, door middel van penningen door de Spanjaards opgeſchooten, op meer of min woekeragtige voorwaarden. De vrugt hunner nyverheid wordt verzameld in de hoofdſtad der provincie, welke insgelyks den naam van Oaxaca voert.

„ Deeze ſtad, alwaar men aankoomt, langs fraaie wegen, en eene aanhoudende lente geniet, is gebouwd in het midden eener uitgeſtrekte vlakte, met ſchoone en wel gebouwde gehugten bedekt. Haare ſtraaten zyn breed, lynrecht, en beſtaan uit eenigzins laage, doch meestal fraaie, huizen. De pleinen, de waterleidingen, de openbaare gebouwen, dit alles is in eenen goeden ſmaak aangeleid. Men vindt 'er eenige zyde en katoenfabrieken. De Aſiatiſche en Europiſche koopmanſchappen zyn 'er in vry algemeen gebruik. Wy hebben gelegenheid gehad verſcheiden reizigers te ſpreeken, welke te Oaxaca geweest waren. Allen hebben ons verzekerd, dat onder alle de Vastigheden, door de Spanjaards in de Nieuwe Waereld aangeleid, hier de geest

(*) Onze Autheur, de Provincie *Quito*, en derzelver voortbrengzels, beſchryvende, tekent in het III. D. bl. 263. nog aan, dat de Cochenille ook in zommige oorden dier Provincie gevonden, doch verwaarloosd wordt. „ Zy is," zegt hy, „ in alles gelyk aan die van Nieuw-Spanje; en wordt gebruikt in de Fabrieken van Loxa en Cuenca; dat de reden „ is van de voortreffelykheid haarer Stoffen en Tapyten, boven die van Quito, alwaar 'er geen gebruik van gemaakt „ wordt." Zie ook *de Ulloa* Beſchr. van Zuid-America. I. D. bl. 303—307. II. D. bl. 124.

geest van gezelligheid den meesten opgang hadt gemaakt. Deeze voordeelen ſchynen een gevolg te zyn van den Cochenilliehandel.

„ Behalven 't geen Amerika en de Philippynſche Eilanden gebruiken, ontvangt Europa, jaarlyks, vierduizend kwintaalen fyne Cochenilie, tweehonderd kwintaalen Granilje, honderd kwintaalen Cochenilliepoeder, en driehonderd kwintaalen wilde Cochenilie, gezamentlyk, ter beſtemde plaatze gekomen zynde, bedraagende, 8.610.149 Livres.

„ Spanje alleen heeft dus lang voordeel gehad van dit kostbaar voortbrengzel. De Heer THIERRY, een Fransch kruidkenner, meer gevaaren tartende dan men zich kan verbeelden, heeft het zelve uit Oaxaca zelve weggevoerd, en op St. Domingo verplant, alwaar hy het aankweekt met eene ſtandvastigheid, zynen eerſten moed waardig. Zyne eerſte proefneemingen hebben zyne verwagting overtroffen, en alles geeft grond om te gelooven, dat het vervolg aan een zo gelukkig begin zal beantwoorden. Mogt deeze, mogten alle andere kweekeryen zich verder uitbreiden, en nieuwe Natien onledig houden! Zyn wy niet allen broeders? Kinders van denzelfden Vader zynde, zyn wy niet tot een algemeen lot geroepen? Moet ik den voorſpoed myns Naasten dwarsboomen, om dat de Natuur eene rivier of een berg tusſchen hem en my geplaatst heeft? Zou deeze ſcheidsmuur my de vryheid geeven, om hem te haaten, te vervolgen? Wat heeft deeze uitſluitende voorkeuze aan byzondere Maatſchappyen deezen Aardbol al onheilen gekost, en hoe veelen zal zy dien nog kosten, indien de gezonde Wysbegeerte niet ten langen laatſte de gemoederen verlichte, te lang door harsſenbeeldige begrippen van 't ſpoor geleid. Te zwak is, ongetwyfeld, myne ſtem om het monſter te verjaagen. Doch 'er zullen, laaten wy daaraan niet twyfelen, 'er zullen Schryvers opſtaan, wier redekaveling en welſpreekendheid, vroeg of laat, de toekoomende geſlagten zullen overtuigen, dat het menschlyk geſlagt meer dan het Vaderland, of liever, dat het geluk van het eene aan het geluk van het andere ten naauwſten is verbonden."

Ter nadere opheldering van 't geen in dit Werk, nopens den handel der Europeaanen met hunne Volkplantingen, gemeld is, zyn 'er in dit Deel nog zestien Tafels gevoegd, welken ons het beloop en gewigt van dien Handel voor oogen

gen ſtellen; waaruit men met éénen opſlag kan zien, van welke mindere of meerdere uitgebreidheid, en ook hier en daar voor- of nadeelen, die verſchillende Handeltakken, voor de onderſcheiden Europiſche Natien, zyn.

Tableau de l'Histoire générale des Provinces-Unies. Par A. M. CERISIER. Tome Huitieme, A Utrecht, chez *B. Wild*, 1782. In octavo 516 pp.

In dit Deel ontvouwt ons de Heer *Cerifier* de lotgevallen van ons Gemeenebest zints het jaar 1679 tot 1702; een tydbeſtek, waarin ons Vaderland, herhaalde keeren, in buitenlandſche onluſten werd ingewikkeld, die gewoonlyk, uit hoofde van de verſchillende partyen, vergezeld gingen, van binnenlandſche verdeeldheden, welken der Staatkunde gelegenheid gaven, om verſchillende rollen te ſpeelen. De Heer *Cerifier* ontvouwt het voorgevallene, naar gewoonte, met de vereischte onderſcheiding, onpartydig, met invlegtinge van oordeelkundige aanmerkingen over de gewigtigſte omſtandigheden, het doelwit der hoofdpartyen, en den uitflag van derzelver onderneemingen. Zulks maakt de leezing van dit gedeelte, ſchoon anders de geſchiedenisſen bekend zyn, niet minder leerzaam en gevallig, dan een der voorige Stukken; inzonderheid zal men meer dan eens gelegenheid vinden, om verſcheiden trekken op onze tegenwoordige omſtandigheden over te brengen, en daar uit af te leiden, hoe men over dezelven hebbe te oordeelen.

Verkorte beſchryving van Amſteldam, geſchikt voor de Opvoeding der Jeugd. Door L. V. OLLEFEN. *Verſierd met nieuw geinventeerde Kunstplaaten. Te Amſterdam, by* J. B. Elwe, 1782. *Behalven de Voorreden, 279 bladz. in gr. octavo.*

Een Vader verleent hier, in een gemeenzaam geſprek met zynen Zoon, onder eene en andere wandeling, een berigt van Amſteldams opkomst en lotgevallen, met een nevensgaand verſlag van de merkwaardigſte gebouwen, en eenige byzondere voorvallen daar ter Stede. Het geſprek wordt op een vryen trant gehouden; en dus verleenen die en deeze omſtandigheden meermaals gelegenheid, tot

tot geſchiedkundige en zedelyke overdenkingen; wyders wordt het zelve ook hier en daar veraangenaamd door tusſchenkomende vaersjes, die gemeenlyk wel ter ſnede bygebragt worden. De uitvoering is by uitſtek wel geſchikt voor de Amſterdamſche Jeugd, om haar een Leesboek in handen te geeven, dat haar op eene aangenaame wyze de Stad haarer inwooninge leert kennen, en tevens nutte overdenkingen inboezemt.

Specimen Juris Belgici Inaugurale, de Origine ac Potestate Ordinum ſub Comitibus Hollandiæ, quod placido Eruditorum examini ſubmittit PETRUS RENDORP, Amſtelodamenſis. Lugd. Batav. apud, S. et J. *Luchtmans*, 1782. Absq. Præf. et Append. 76 pp.

Aangemerkt eene gegronde kennis van de uitgeſtrektheid of bepaaldheid der magt van 's Lands Staaten, onder het Graaflyk bewind, zeer veel toebrengt, tot een recht verſtand onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen in die dagen, zo is dit Stuk ongetwyfeld eener herhaalde onderzoekinge overwaardig. 't Is dus niet oneigen, dat de jonge Heer *Rendorp* deeze Stoffe tot een onderwerp zyner Regtsgeleerde Academiſche Proeve uitgekoozen heeft; zich voorſtellende te toonen, wat denkbeelden men, naar uitwyzen van 's Lands oude Geſchriften, te vormen hebbe, van *de opkomst en de magt van 's Lands Staaten onder de Hollandſche Graaven.* Zyn Ed. volgt in deezen grootlyks het voetſpoor van den in ons Staatsregt ervaaren Hoogleeraar *Kluit* (*); wiens denkwyze over het gezag der Hollandſche Graaven, ſchoon nog aan veeler tegenſpraak onderworpen, trapswyze veld ſchynt te winnen. Het hier bygebragte kan, ter verdere opheldering en bevestiginge van dat gevoelen, in dit opzigt, dienen; en de Liefhebbers van een onzydig onderzoek zullen zig den tyd niet beklaagen, welken zy beſteeden aan de leezinge deezer Academiſche Proeve, welke van eenige Bylaagen vergezeld is, die tot nog onuitgegeeven Stukken leveren.

Vooraf gaat eene naſpooring van 't aloude Landsbeſtuur, eerst onder de Frankiſche Koningen; vervolgens, by de verdeeling van 't Frankiſche Ryk, onder de Duitſche Keizers; en voorts, by de verzwakking der Keizers, en 't toe-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef. Mengelw.* I. D. bl. 625.

toeneemend vermogen der Graaven, onder de Graaflyke Regeering. Uit deeze navorſching blykt, dat laatſtlyk de Graaven, (in navolginge van 't vroegere Landsbeſtuur der Franken en Duitſchen,) deeze Gewesten, als erflyke eigenaars van het Grondgebied, als Landsheeren, bezeten hebben, in 't volkomen genot en de handhaaving van hunne Landsvorſtelyke Opperhoogheid. Ingevolge hiervan bezaten de Graaven, na dat ze zig allengskens aan de Keizerlyke magt onttrokken hadden, (ſchoon ze als Leenmannen aan 't Duitſche Ryk verbonden bleeven,) als Landsheeren, in zigzelven de Wetgeevende en Regtspleegende magt, mitsgaders de aanſtelling van hoogere en laagere Magiſtraatsperſoonen, met de begeeving van daar toe betrekkelyke Ampten; als mede het verklaaren van Oorlog en 't ſluiten van Vrede, benevens het Muntregt, het Dykregt, het begeeven van Geestlyke bedieningen, en 't verleenen van Stederegten. —— Met de ontvouwinge hier van toont de Autheur, (om eene herhaaling deezer Stukken, in zyne volgende overweeging van de magt van 's Lands Staaten, voor te komen,) dat de Graaven deeze regten in hunnen eigen boezem bezeten hebben; zonder dat 's Lands Staaten 'er eenig wetlyk deel aan hadden, of geregtigd waren, om den Graaven de uitoefening hunner magt in dat alles te betwisten. Ten laatſte hegt de Heer *Rendorp* hier aan, nog eene korte aanmerking over de bezittingen der Graaven, zo van eigen als van 's Lands goederen, (*Graaflyke Domeinen*,) en hunne inkomſten, die hen zeer vermogend maakten.

Op het afhandelen van dit Stuk komt de Heer *Rendorp* nader ter zaake, om bepaaldlyk na te gaan, eerst den oorſprong, en vervolgens de magt, van 's Lands Staaten. —— Nopens het eerſte brengt hy ons onder 't oog, hoe 'er, ſchoon het niet duidelyk blyke, dat de Graaven vóór de XIV Eeuw *Comitia* of *Dagvaarten* (*) gehouden hebben, egter reden zyn, om te ſtellen, dat 'er door alle tyden ſoortgelyke Vergaderingen geweest zyn, in welken de Edelen des Lands verſcheenen; die dan door de Graaven geraadpleegd werden; en naar welker gevallen de Graaven zig ook zomtyds ſchikten, om dezelven nader aan zig te ver-

(*) Deeze benaaming van *Dagvaart* ontmoet men eerst in 't jaar 1364, by gelegenheid eener *Dagvaarte* der Edelen en Steden door Hertog *Albrecht*. Zie MIERIS *Gr. Charterb.* T. III. p. 160.

verbinden, of hunne oogmerken te gereeder te bereiken, enz. In deeze byeenkomſten nu ſchynt men den oorſprong der Vergaderingen van 's Lands Staaten te moeten zoeken; waaromtrent nog aan te merken ſtaat, dat deeze Edelen niet uit zig zelven, maar ſlegts op het ontbod des Graaven, aan wien het alleen ſtond zodanige Dagvaarten uit te ſchryven, vergaderden: en dat ook reeds in de XIV Eeuw zommige Steden, en mindere plaatzen, tot die Dagvaarten beſchreeven zyn.

Wat wyders de Vergadering der Staaten zelve betreft, deswegens meldt ons de Autheur, dat men wel de benaaming van *Staaten*, met opzigt tot onze Edelen en Steden, niet ontmoet vóór 't jaar 1428, doch dat het, daar 't uit het voorgaande blykt, dat dezelve aanvanglyk reeds vroeger beſtond, niet zo zeer op de oudheid der benaaminge aankomt. Als mede dat deeze Vergadering, als beſtaande uit Edelen en Steden, voorts in de XV Eeuw allengskens eene ſoort van lichaam vormde; en dat dezelve eerst omtrent het jaar 1522 eene beſtendige, en niet dan door 's Lands onlusten veranderde, gedaante verkreegen heeft. —— Op deeze algemeene aanmerking laat de Heer *Rendorp* dan volgen', een byzonder onderzoek, nopens de Magt deezer Staaten. Ter behandelinge hier van ſtelt hy zich drie vraagen voor.

1. Hebben de Staaten, of zy, die gewoonlyk tot hunne Vergadering geroepen werden, de magt gehad, om buiten weeten van den Graaf, en zelfs zyns ondanks, te vergaderen? of was de Graaf alleen geregtigd, om hunne Vergadering by een te roepen?

2. Waren de Staaten geregtigd, om eenig beſluit op te maaken, iets vast te ſtellen, te beveelen en ter uitvoeringe te brengen, 't zy op zigzelven, 't zy te zamen vereenigd met den Graaf? met één woord, hadden de Staaten eenig wetlyk deel, in de uitoefening van het Opperbewind, het zy geheel of gedeeltelyk? —— Beantwoordt men beide deeze vraagen, ten opzigte der Staaten, ontkennenderwyze, zo valt voorts de Vraag,

3. Waarin beſtond dan de waardigheid en het gezag der Staaten, onder het Graaflyk bewind?

Op de voorheen gelegde gronden ontzegt de Heer *Rendorp* den Staaten alle wetlyk aandeel in het Opperbewind, en leidt daar uit af, dat zy, in het aanleggen hunner Vergaderingen, van de Graaven afhangelyk waren; het welk hy verder nader bewyst, met beantwoording der tegen-

genbedenkingen van de zodanigen, die de twee eerſte Vraagen bevestigender wyze beantwoorden. En dit brengt hem, ten laatſte, tot de overweeging der derde Vraage, in welker beantwoording hy toont, dat de Graaven niet geregtigd waren, om, buiten de Landsbelastingen, die tot hun Regt behoorden, en welken, als *noodzaaklyke* Lasten, *noodwendig* opgebragt moesten worden, de Inwoonders met byzondere Schattingen of dergelyken te belasten, zonder de toeſtemming der Staaten; en dat deezen het regt hadden om die Graafſyke *Beden*, ter afvorderinge van *vrywillige* Giften, na dezelven in overleg genomen te hebben, toe te ſtaan of te weigeren. Nopens dit onderwerp deelt hy ons hoofdzaaklyk de volgende onderrigtingen mede.

In vroegere dagen konden de Graaven gewoonlyk, uit hun eigen en 's Lands inkomſten, genoegzaam beſtaan, des zodanige Beden niet, of ten minſte zeer zeldzaam, plaats hadden; doch in laater tyd, met het veranderen van de manier van oorlogen, de kostbaarer Hofhouding, enz. namen de behoeften meermaals toe boven hun vermogen, het welk dan aanleiding gaf tot die Beden, ter onderſteuninge; waarvan men het eerſte gewag vindt, in den jaare 1323. Ook ontleenden de Graaven in dien tyd wel geld van de vermogende Steden en ryke Ingezetenen. Maar in de volgende Eeuw nam de gewoonte van Graafſyke Beden voor te ſtellen hand over hand toe; en van daar verkreegen ze, in de XVI Eeuw, eene gedaante van doorgaande belasting. Intuſschen waren deezen dikwerf nog niet voldoende; en de Graaven namen, uit onverwagt opkomende omſtandigheden, die geen uitſtel duldden, aanleiding, om, boven de reeds toegeſtaane, nog andere Beden voor te ſtellen. Dus ontſtonden 'er tweeërlei Graafſyke Beden, die men *Ordinaire* en *Extraordinaire* noemde.

Deeze Beden moesten oudtyds, door de Graaven in eigen perſoon, op door hen daar toe beſtemde Dagvaarten, voorgeſteld worden; dan dit geraakte in de XVI Eeuw allengskens in onbruik: eerlang werden deeze Dagvaarten, even als anderen, door den Landvoogd of des Konings Raad beſchreeven; en zelfs ſtelden de Stadhouders der Gewesten de Beden voor. ——— Ter verkryginge dier Beden, hadden de Graaven de toeſtemming der Staaten, welke, als gaande over vrywillige Giften, aan geene overheerſching onderhevig was, noodig; en ze bedreeven des onregt, wan-

wanneer ze dezelven den Staaten door bedreiging afdrongen.

Tot deeze Dagvaarten werden, in de vroegere dagen, hoogstwaarſchynlyk, alle de Edelen beſchreeven; doch hoe voltallig dezelven opkwamen is niet wel te bepaalen. Op zekerer grond mag men beweeren, dat ieder Edele voor zig zelven ſtemde, zonder door zyne ſtemming de overige Edelen te verpligten. En hier uit is af te leiden, dat de weigerende ſtem van éénen of meer Edelen de gantſche Bede niet vernietigde, maar zulks alleen betrekkelyk was tot dat gedeelte, het welk zy, by toeſtemming, in 't opbrengen der Bede, zouden hebben moeten leveren. *Dit* had vervolgens, toen de Steden ook tot deeze Dagvaarten beſchreeven werden, insgelyks plaats omtrent de Steden; dan 'er zyn egter voorbeelden, dat hierin zomtyds overſtemming ſtand greep; 't welk nogtans aanliep tegen de uitdrukkelyke verklaaring der Staaten, die het ſtuk van contributie buiten de meerderheid van ſtemmen ſluiten. ——— Wyders ſtaat hier omtrent de Edelen nog aan te merken, dat, niettegenſtaande de gegrondheid van het opgemelde, de Edelen egter in laater tyd hunne gedagten, over de voorgeſtelde Beden, eenſtemmig geuit hebben. Alles ſchynt zamen te loopen, om ons te doen denken, dat de Edelen zig in de XVI Eeuw als tot één lichaam vereenigd, en een byzonder Collegie gevormd hebben; waarin zy met elkander over het voorgeſtelde raadpleegden; en waaruit zy dan eenigen ter Dagvaarte committeerden, om uit aller naam te ſpreeken.

Aangaande de Steden, 't is blykbaar, dat ze in de vroegere dagen, of nog niet beſtaande, of van weinig vermogen, of aan eenen byzonderen Heere onderworpen zynde, tot deeze Vergadering niet beſchreeven werden; doch dat ze in 't vervolg ook tot dezelve geroepen zyn: maar dit geſchiedde niet altoos op dezelfde wyze. ——— In de XV Eeuw werden, buiten de groote Steden, ook eenige kleine Steden ter dier Dagvaarte beſchreeven; dat egter in 't begin der XVI Eeuwe, en mogelyk zedert het begin der regeeringe van *Carel* den V, niet meer geſchiedde: 't welk haar, in den jaare 1518, deswegens deed klaagen: dat ten gevolge had, dat ze voorts meermaals weder beſchreeven werden. Doch zulks was van geen duur, als houdende niet langer ſtand, dan tot het jaar 1542; toen *Margareta* weigerde de kleine Steden te ontvangen. En zints dien tyd zyn de kleine Steden, wat

zy

zy ook mogten aanwenden, om zitting te verkrygen, nooit weder tot die Dagvaarten, wegens de Graaflyke Beden, beſchreeven. Deeze dus afweezige Steden werden dan, benevens het platte Land, vervangen door de Edelen, even als voorheen, toen zy nog niet op zich zelven ſtonden, en onder de goederen van deezen of geenen der Edelen behoorden; vervangende dus de Edelen ook eertyds de kleine Steden en het platte Land.

Eindelyk komt hier nog in aanmerking, dat de Staaten, de toezegging der Beden daar zynde, verder niets te beſchikken hadden. Zy oordeelden het hunne voor het Land en 's Volks welzyn gedaan te hebben, wanneer zy aangeweezen hadden op welk eene wyze die belastingen gedraagen zouden worden, en zulks door den Graaf goedgekeurd was. Het overige dat tot de heffing zelve enz., als mede tot het dwingen der onwilligen, betrekking had, hing alleen af van den Graaf, in zo verre dat de Staaten, wanneer ze zulks zouden verrigten, ten dien einde *Brieven van Exſecutie* van den Graaf moesten verwerven. Ook moesten ze, door een byzonder bevel van den Graaf, gemagtigd zyn, indienze de Beden op eene andere manier dan *by de Schildtalen* (*) betaald wilden hebben. —— Voeg hier nog by, dat de Staaten wyders niet geregtigd waren, om eenige belastingen, uit eigener gezag, op de Ingezetenen te leggen; en dat de Graaven, aan de andere zyde, de magt hadden om *immuniteit* of vryſpraak en kwytſchelding van de opbrenging der ingewilligde Beden, geheel of gedeeltelyk, aan zommige Steden of Perſoonen, te verleenen.

[(*) Eene oude verdeeling der gemeene Lasten, volgens welke de Steden, met het geen 'er onder gerekend werd, op een zeker getal van Schilden, zynde eene oude munt, geſteld waren. Zie *Vad. Hist.* V. D. bl. 372, 407. Vergel. IV. D. bl. 412.]

De dapperheid der Zeeuwen, openlijk in de gehoorzaal van Middelburgs Illustre School, op den 20 *Maart* 1782, *opgezongen, door* S. J. V. NISPEN MULLER. *Te Middelburg, by* J. Abrahams. *Behalven het Voorwerk en de bygevoegde Lofdichten,* 34 *bladz. in gr. octavo.*

Een ieder, die maar de minſte bedreevenheid in 's Lands Geſchiedenisſen bezit, weet, dat Zeeland, door alle

tyden, beroemde mannen uitgeleverd heeft, die door hunne dappere Heldendaaden, voor al ter Zee, ons Gemeenebest onwaardeerbaare diensten beweezen hebben. De tegenwoordige omstandigheden des Vaderlands, in welken de Zeeuwen ook doen zien, dat zy naar hunne Voorvaderen blyven aarten, leiden ons natuurlyk ter levendiger herrinneringe hier van; en 't is dus niet ongepast te oordeelen, dat een Zeeuwsche Jongeling, by deeze geleegenheid, den lof der Zeeuwsche dapperheid op Heldentoonen, in 's Middelburgs Illustre School, opzingt. Zyn Ed. schetst ons hier een treffend Tafereel van die reeks van Helden, op welker herkomst het Zeeuwsche Gewest boogen mag; en vermeldt ons derzelver roemwaardige bedryven, niet met eene laffe vleiery, noch zwetzend gebrom, maar met eene manlyke taal, die aan de deftigheid van het onderwerp beantwoordt, en den roem der Zeeuwsche Helden in een luisterryk licht plaatst. Voorts doet hy dit zyn Dichtstuk, met betrekking tot de tegenwoordige omstandigheden, zeer geschikt op deeze manier eindigen.

Driewerf gelukkig Land, welk zulke braave Helden
Gekoesterd heeft, als ons de Heldgeschichten melden!
Maar, denkt niet roekeloos, Bestrijders van den Staat!
DIE HELDENMOED IS UITGESTORVEN (*)! *Neen! verlaat*
U daar, toch geenzins op! DIE DAPPERHEID DER ZEEUWEN;
Die Gij tot Uwe smart, voor twee verloopene eeuwen,
Hebt ondervonden; blijkt, aanhoudend, in hunn' aard.

Mij

(*) Het tegendeel hier van getuige het voorgevallene op *Doggersbank*, onder het beleid van den dapperen ZOUTMAN, wiens lof, (schoon deeze niet onder de Zeeuwsche maar onder de Hollandsche Helden behoore,) de Dichter in deezen niet wel stilzwygend kon voorbygaan; waarom hy zig, wat vroeger, deswegens aldus uitte:

Nu noch geen jaar geleên, hebt gij ô BRIT! *het staal*
Van Hollands Leeuw *geproefd. Het zwangerig' Metaal*
Van ZOUTMANS *kleene magt kan U reeds doen gedenken;*
Hoe moeijelijk het zij, eens Leeuwen *eer te krenken!*
Wacht u, dat gij den Zeeuw *niet langer tergt en plaagt!*
Want, hoe langmoedigst ook zijn fierheid dit verdraagt,
Is Hij, als tegen U zijn gramschap zal ontbranden,
Zo min als Hollands Leeuw, *van* Luipaards *aan te randen.*

Mij dunkt: ik zie een troep der Helden ſaamgeſchaard,
U 't zwaerd, hun afgeperſt, tot Uw' voldoening bieden;
En U, op 't zien alleen, als laffe bloedaards, vlieden!
Zoo ſteekt een kleine vonk, gevallen op de zwam,
Een Heithoop aan: ja! jaagt wélhaast een' groote Vlam,
Met ijzelijk geloei, door vengſters en door daken;
Doet balk, en deur, en wand, en zolderingen, kraaken;
Ja! voedt geſtadigd voord: tot alles, gunſch verteerd,
Ter nedervalt, en in een' woesten Bajerd keert.
Het hooge en wijze beſtier der Eensgezinde Vadren,
Wien deugd, en liefde, en trouw, en Godsvrugt ſpeelt in de aderen,
Beſcherme Nederland, *en houde voor ons macht!*
De vreedzaame Eendragt *geev' den wakk'ren Zeeuwen magt!*
Maar! NEERLANDS GOD, *vooral, doe alles wel gelukken!*
Hij doe de Tweedragt, eens, voor Heilige Eendragt, bukken.
Hij zij Beſchermheer van den Nederlandſchen Leeuw,
De Raadsman van den Staat, *de Helper van den Zeeuw!*
Dan konnen wij ons, met een' vasten welſtand, vlijen.
Dan konnen we ons, in beemd en veld, gerust, vermeijen.
Dan wast ons heil, ſteeds, aan: zo lang de ſtille rust
Heur' zachten ademtocht verſpreit, langs onze kust.
Maar, plots'lijk, zal het al in enkel leed verkeeren:
Zoo nijd, en haat, en twist, in Leeuwendaal, *regeeren.*
Geen' groote legermagt, geen' magtige oorlogsvloot,
Geen' wallen, geene vest, noch bombe of donkerkloot,
Noch kloeke battery, noch dubbele karnouwen,
Beſchermen zo de Kerk, de Stad- en Staatsgebouwen;
Als Eendragt, in de Kerk, in Staat, in Borgerſtand
Die vuile, en vuige List, voor eeuwig, 's Land uithoont.
Hoe vaak heeft zij 's Geweld den wreeden dolk ontwrongen!
Zij woont, Nu Veeral, in Nederland! 'K HEB GEZONGEN.

Taelkundige Mengelingen. Uitgegeven onder de Zinſpreuk: Linguæ Patriæ excolendæ amore. N. 2. *Te Leyden, by* F. de Does, Pz. 1782. *In groot octavo*, 192 *bladz.*

Het tweede thans afgegeeven Stukje deezer *Mengelingen*, van welker leerzaame inrigting wy onlangs verſlag gegeeven hebben (*), begint met het vervolg der toen opgenoemde

(*) Zie boven, bl. 81.

Verhandeling van A. MALMENIUS *over de overblijfſels der Getſche Taal*, van welke wy diestyds beloofden vervolgens iets naders te zullen melden.

Eene Inleiding, over de verwantſchap der taalen, als een grondſlag van het denkbeeld van eene vroegere verwantſchap der Volkeren, brengt den geleerden *Malmenius* tot de taal der Geten of Gothen, die in 't afgelegen *Tsland* in vollen bloei is, en niet minder by de vergelegen *Tarters*, in *Precopska*: en hy ſtelt zig voor te ontvouwen, welke overblyfzels van deeze taal, buiten dien, 'er nog voor handen zyn. Tegen *M. Pretorius* aangemerkt hebbende, hoe uit de Schriften der Ouden blykt, dat de Geten, niet de Sarmatiſche, maar de Gothiſche, Spraak gebruikt hebben, bewyst hy zulks nader uit de Gothiſche Overzetting der vier Euangelien, door *Ulphilas*, der Gothen Biſchop in Moeſie; omtrent welk Geſchrift hy zig verder beroept op de Verhandeling van den geleerden *M. Thenßedt*, die tevens getoond heeft, dat de Oſtrogothen dezelfde taal geſproken hebben. By dit Geſchrift komt nog een gedenkſtuk van de Oſtrogotiſche taal, zynde de ondertekening van een Koopbrief, welke ter bevestiginge hier van ſtrekt. —— De Heer Vertaaler maakt tevens in eene Aantekening gewag, van eenige hoofddeelen van den brief van Paulus aan de Romeinen, na 't uitgeven van deeze Verhandeling voor het licht gekomen; en heldert te gelyk het hier gemelde Gedenkſtuk, ook in plaat nagegraveerd, met etlyke aanmerkingen op. —— Verder brengt ons de Autheur verſcheiden Gothiſche woorden en ſpreekwyzen, door deeze en geene Schryvers aangehaald, te berde; met meldinge van de zodanigen, die zig op eene verzameling van dezelven toegelegd hebben: 't welk vergezeld gaat van oordeelkundige aanmerkingen, tot dat onderwerp betrekkelyk; waarnevens de Heer Vertaaler ook zyne naauwkeurige aantekeningen gevoegd heeft, die over etlyke byzonderheden een meerder licht verſpreiden. —— Hier benevens deelt hy ons mede, 't geen *J. Barbaro* en *A. Busbequius* gemeld hebben, van hunne ontdekking, nopens de overgebleevene Gothiſche taal onder de Precopſche Tartaaren; welke laatſte ook eene lyst van woorden gegeeven heeft, die weinig van de nog in de Duitſche Spraak gebruikelyke woorden verſchillen; benevens eenige anderen, welken hy oordeelde daar mede niet overeentekomen. En dit geeft den Heer *Malmenius* aanleiding om die lyst nog verder na te gaan, en de overeenkomst dier woorden, zo met het bovengemelde Geſchrift van *Ulphilas*, als met de hedendaagſche Duitſche Taal, te toonen; 't welk de Nederduitſche Vertaaler deezer Verhandelinge, in zyne aantekeningen, nog grootlyks opheldert en bevestigt. —— Naſpoorende Lieſhebbers onzer Moederſpraake zullen dit mededeelen deezer zeldzaam voorkomende Verhandelinge dankelyk erkennen; daar 't bygebragte, zo van den ſchranderen Autheur

heur als van den kundigen Vertaaler, in veele byzonderheden dient om dit Stuk licht by te zetten; en het geen de Heer *ten Kate* vroeger over dit onderwerp geſchreeven heeft (*), deels te bevestigen, deels nader op te helderen.

Benevens deeze Verhandeling ontmoeten we wyders in dit Stukje nog verſcheiden taalkundige aanmerkingen, welken, naar 't hoofdoogmerk der Heeren Schryveren deezer Mengelingen, ſtrekken, om den Liefhebberen de behulpzaame hand te bieden, tot het beter verſtaan veeler verouderde woorden, die zomtyds in 't leezen van oude Schriften belemmering veroorzaaken. Zo was het, gelyk voorheen gemeld is (†), met het woord GHERE; welks betekenis van *lacinia* of *den boord van een kleed* hier nog nader bevestigd wordt, met nevensgaande onderrigting, dat het ook wel gebruikt wordt voor 't geheele kleed. Hiertoe wordt in deezen ook gebragt het gebruik van dit woord in onze oude overzettingen, Ezech. XVI. 8: *ick breydde myne* gheeren *over u* (§), waarvoor men in eene oudere vertaaling, te weeten van 't jaar 1477, duidelyker leest, *ic ſpreidde mijn cleet ouer di.* Voorts wordt hier desaangaande nog het volgende aangetekend. „ Ons tegenwoordig „ nog in gebruik zijnde *geer*, voor ene plooi of vouw van het „ kleed, moet men geenszins begrijpen, dat het zelfde zij „ met het verouderd *ghere* (*lacinia.*) Wij vinden het wel nauw„ keurig onderſcheiden, bij G. DE SCHUEREN, in den THEUTO„ NISTA, alwaar hij op de verklaaring van het woord GHERE „ door *ſlyppe*, *ora*, *fimbria*, *lacinia*, laat volgen, GHERE, *laſ*, „ *lappe*, *pecia*, *commiſſura.* Hier mede verbeteren wij dus ene „ kleine misſlag, die wij te voren begaan hebben, nadien wij „ toen van gedagten waren, dat wij het woord GHERE *lacinia* „ in ene weinig veranderde betekenis nog overig hadden."

In een volgend Artykel wordt ons eene verklaaring gegeeven, van het woord TWI, dat, buiten de Schriften van *Jacob van Maerlant*, zeer zeldzaam voorkomt, en uit dien hoofde wel eens niet regt verſtaan is. Etlyke plaatzen uit zyne Schriften, hier by gebragt, toonen, zo door het verband, als door de overeenſtemming, dat het woord TWI even zo veel zegt als *waarom*; en zo ook TWINE *waarom niet.* By de ſtaaving deezer betekenisſe door duidelyke voorbeelden, komt voorts ook nog een voldoenend bewys voor de echtheid van dit woord, uit de overeenſtemming met de verwandſchapte taalen: waarvan ook het En-

(*) *Gemeenſchap tuſſchen de Gottiſche Sprocke en de Nederduitſche*, uitgegeeven te Amſt. 1710.

(†) Zie boven, bl. 82.

[(§) In onze oude Vertaalingen vindt men hier ter plaatze gemeenlyk het woord *Gheeren*, ook wel geſpeld *Geeren* of *Ghelrne;* en 't wordt veelal op den kant verkaard door het woord *ſlippen.*]

Engelſche *why*, en het Hoogduitſche *wie*, in de betekenis *waer-om*, getuigenis draagen.

Tot een onbetwistbaar voorbeeld deezer betekenisſe van twi ſtrekke eene plaats uit *van Maerlant*, daar hy Christus aan Maria doet vraagen

wiif, twi weenſtu ſo
En wien ſoecſtu dus onvro.

vergeleeken met eene andere plaats, daar hy de twee Engelen Maria aldus doet aanſpreeken

Wiif, waer om *weendſt ſo ſere.*

Zo wel *Petrus Comeſtor* als de *Verſio vulgata* hebben op de hier beoogde plaatzen, *Mulier* quid *ploras? Vrouwe*, waarom *weent gy?*

Op eene dergelyke wyze wordt ons verder het thans verouderde woord *deemſter* en *deemſterheid* of *deemſternisſe* opgehelderd. Thans ſchryven wy *duister* en *duisterheid* of *duisternis*; dan 't blykt, uit het hier aangevoerde, dat *deemſter* een echt Nederduitsch woord is, 't welk met de verwandſchapte taalen beter overeenkomt, dan ons woord *duister*. Men vindt, gelyk hier wyders getoond wordt, dit woord, (veelligt afkomſtig van 't vroegere DU of DY, dat *zwart* en *duister* betekent,) meermaals in die betekenis by de Ouden gebruikt. Zo ſchryft onder anderen *van Maerlant*, oogende op Gen. I. 4.

Doe verſach God, dat tlichtwas goet,
Ende verſchiet daer mitter ſpoet
Dat licht van der deemſterhede.

Ten laatſte komt hier nog in aanmerking het woord *ſtivelen*, dat men ten uiterſte zeldzaam ontmoet; van waar het, volgens *Huydecoper*, ook maar eens in 't geheele werk van *Melis Stoke* gevonden wordt, ter vertolkinge van 't Latynſche *occidere* van *Meerhout*; uit welke plaats men ziet, dat het zo veel zegt, als iemand *het leven te beneemen*. En deeze betekenis wordt hier geſtaafd door eene plaats uit *van Maerlant*, welke, het gemelde Exod. XIX. 12, 13. navolgende, ſchryft

Seghoec hem haren termiin
Van den berge, dat ſy nine lieden,
Wie ſo den berg tast teſen tiden,
Hi ſtarft 'er omme, dat die pant.
Niemant en doere an ſiin hant,
Ic wil dat men ſtivelc *of ſtene*
Man ende beesten ghemene.

„ *Maer-*

„ *Maerlant*, (zegt de Schrijver van dit Artijkel,) gebruikt „ hier *ſtiveln* eigenlijk voor doden met pijlen, en dus met „ ſchietgeweer; *Melis Stoke* voor het doden met meſſen: waar„ uit wij leren kunnen, dat de ouden dit woord niet voor „ deze of gene bijzondere wijze, op welke men iemand het „ leven benemen konde, gebezigd hebben; maar dat het in„ tegendeel een woord van veel algemeener betekenis geweest „ zij, en gebruikt voor alle wijzen, op welke iemand het le„ ven benomen wordt. Ja zelfs zien wij bij *Maerlant*, dat „ ze het ook voor het doden van beesten gebruikt hebben."

De Vryheid der Drukpers, onafſcheidelyk verknogt aan de Vryheid der Republiek. Met byvoegzelen nopens de Vryheid en Slaverny, Vryheid van denken en ſpreeken, Gelykheid der Menſchen, Opſtand, Krygsvolk, Misleiding van Vorſten, Regeeringsvormen en Stadhouder. Te Amſterdam by P. Conradi, *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats, 1782. *In gr. octavo, 59 bladz.*

In deeze Verzameling ontmoet men aan 't hoofd, eene opzettelyke Verdeediging van de onbepaalde Vryheid der Drukperſe; inzonderheid uit dat gezigtspunt voorgedraagen, dat derzelver belemmering ongelyk nadeeliger gevolgen met zig ſleept, dan uit derzelver vrylaating immermeer kunnen voortvloeien. Verder behelst dezelve eenige losſe bedenkingen over de bovengenoemde onderwerpen, die ten deele van den Schryver zelven, en ten deele door hem uit andere Schriften overgenomen zyn: ſtrekkende alle ter opwekkinge van den geest van vryheid en onafhanglykheid, de twee zuivere bronnen van Volksgeluk. Men heeft deeze Verzameling opgedraagen aan de jonge Regenten van ons Vaderland, wien de Schryver der Opdragt wel inzonderheid voor oogen ſtelt, hoe heilloos de Onkunde der Regenten voor een Land zy: 't welk hem zyne Aanſpraak indeezervoege doet beſluiten.

„ Jonge Grooten! Gy moet u door geen ſchyn laaten mis„ leiden. Gy moet de aangeboden eer van mede de trap„ pen van 's Lands Huis te beklimmen, en de belangen van „ een vry volk te bepalen, met eene edele grootmoedigheid „ van de hand wyzen, zo lang uwe verſtandlyke vermo„ gens niet tot die rypheid zyn opgeklommen, dat Gy deze „ belangen recht kunt beoordeelen. Wat baat u deze waar„ digheid, zo lang gy ze ſlegts door zyde klederen met goud „ geboord, voor het oog der dwaazen, moet onderſteunen, „ om dat kundigheid en verdienſten ze niet kunnen ophou„ den? De verſtandigen zien door klederen en titels heen, „ en van deezen is het, dat uw vonnis in handen der Na„ komelingſchap word overgeleverd; God ziet door alles heen, „ en God is het, die het goede loont en 't kwaade ſtraft."

Brief

Brief aan den Heere J. HESS, *Organist en Klokkenist te Gouda, ten geleide van eene naauwkeurige beſchryving van het nieuw en uitmuntend Orgel in de St. Stephanus of Grote Kerk binnen Nymegen; benevens eene beknopte uitbeelding der geſteldheid van het Nieuw Orgel, in de Waalſche Kerk, mede aldaar; opgeſteld door* P. BEYEN, *Organist en Klokkenist te Nymegen. Te Nymegen, by* A. v. Goor, 1782. *Behalven den Brief* 18 *bladz. in* 4to.

In den voorafgaanden Brief geeft de Schryver, den Heere *Heſs*, een berigt van het merkwaardigſte, dat de vervaardiging van het nieuwe Nimweegſche Orgel betreft. Het oude, wat zwak zynde voor de talryke Gemeente, was daarenboven dermaate aan 't vervallen, dat deszelfs herſtelling bykans zo veel zoude kosten als een nieuw Werk. Dit bewoog den Ed. Achtb. Magiſtraat uit te zien naar een goeden Orgelmaaker, en wel byzonder te verneemen na den Heer *Lodewyk König*, Mr. Orgelmaaker te Keulen, van wiens kunſtryken arbeid zy alleszins voldoende berigten verkreegen. Het accoord met hem, tot wederzydsch genoegen, getroffen zynde, begon en voltrok hy verder zynen arbeid; dien de Heeren *Potholt*, *Radeker* en *Bruinsman*, op hunlieder herhaald onderzoek, in alle deelen voldoende bevonden; 't welk zy met een loflyk getuigſchrift bevestigd hebben. Kort daar op werd dit Meesterſtuk, door gemelde Heeren Examinateurs, mitsgaders door den Heer *Beyen*, eenige uuren agter elkander, voor eene groote menigte, openlyk beſpeeld; en weinig dagen daarna werd het ten Godsdienſtige gebruike als ingewyd, met eene hiertoe geſchikte Leerreden, door den Eerwaarden Heer *Abraham Bredius Boonen*, Predikant te Nymegen, predikende by die gelegenheid, over de woorden Pſ. LXXXI. 2 en 3. —— By deezen Brief gaat dan voorts de Beſchryving van het Orgel zelve; die in de eerſte plaatſe over het Uitwendige Geſtel gaat; en verder een onderſcheiden berigt verleent van 't geen den Inwendigen Toeſtel betreft; waarin onze Schryver, ter duidelyker ontvouwinge van alles, den Leezer als trapswyze door alle de Vertrekken, en op ieder Verdieping, leidt. De beſchryving zelve, die ten uiterſte naauwkeurig is, toont alleszins eene kundige hand, die niets weezenlyks overſlaat, en ieder byzonder gedeelte, dat opmerking vordert, zeer juist voordraagt. Hiernevens gaat nog een kort verſlag der dispoſitie van het Nieuw Orgel in de Waalſche Kerk te Nymegen, in het jaar 1777 vervaardigd, door *Charles Philippe König Junior*, Mr. Orgelmaaker te Keulen. —— Men mag dit Stukje zeer eigen plaatzen en bewaaren, by het Geſchrift van den bovengenoemden Heer *Heſs*, over de *Dispoſitien der merkwaardigſte Orgelen in de Vereenigde Provincien*, enz.; by welks melding wy eenigermaate aangeduid hebben, welk nuttig gebruik 'er van ſoortgelyke Geſchriften gemaakt kan worden (*).

(*) Zie *Hed. Vad. Letterſef.* IV. D. bl. 234.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN.

Die in het Vierde Deels Eerſte Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Aanmerkingen op de Bedenkingen van *J. F. Scheffer*, over den Oorlog. Rott. by *Bennet* en *Hake*, in 4to. *f* 0 - 8 - 0 573

Abas, (*J.*) Geloofsbelydenis, uitgegeeven door *J. F. Martinet*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 342

A-B Boek. (Vaderlandsch) Amſt. by *W. Holtrop*, in 8vo. *f* 1 - 0 - 0 48

A. B. C (Het Weenſche) Boek voor volwasſene Perſoonen. Amſt. by *J. F. Roſart* en *Comp.*, enz. in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 410

Adams, (*J.*) Geſchiedenis van het Geſchil tusſchen Groot-Brittanje en America. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 551

Afſchaffing der Nonnenkloosters, en Danklied der Nonnen. Nym. by *A. v. Goor*, in 8vo. *f* 0 - 4 - 0 481

Albinus, (*F. B.*) Beſchryving van 's Menſchen Natuur. Midd. by *W. Abrahams*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 159

Alleenſpraak by het Graf van den Hoogeerw. *G. J. Nahuys*, en zyner Egtgenoote, *Cath. Walburg van Mansveld*. Rott. by *C. Wyt*, in 4to. *f* 0 - 12 - 0 12

B.

Bachiene, (*J. H.*) Ontleedende Verklaaring van eenige Pſalmen. Utr. by *G. T.* en *A. v. Paddenburg*, in 4to. *f* 2 - 15 - 0 1

Bailly, Brieven over den oorſprong der Weetenſchappen, en de herkomst der Volken in Aſia. Amſt. by *A. v. d. Kroe*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 117

Baum, (*J. Ch.*) De voetſtappen der Leere van 's Menſchen Leeven naa den Dood, enz. 's Hage by *J. du Mee*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 431
——— IIde Deel. *f* 1 - 6 - 0 615
Bekker (E.) en *A. Deken*, Twaalf Leerredenen en eenige Gebeden, ten gebruike van den gemeenen Man, 's Hage, by *J. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 473
Bewyzen (Myne) tegen de Verdraagzaamheid, nevens de my daar op gegeeven Antwoorden, ter onderrigting van alle waare Christenen. Nym. by *A. v. Goor*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 567
Bindervoet, (*H.*) Het nieuwe Schepzel in Christus. Leyd. by *J. Haſebroek*, enz. in gr. 8vo. *f* 0 - 7 - 0 11
Boerinnetje. (Het Geſchaakte) 's Hage, by *H. H. v. Drecht*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 183
Bondam, (*P.*) Verzameling van onuitgegeeve ſtukken, tot Opheldering der Vaderlandſche Hiſtorie. Vde Deel. Utr. by *B. Wild*, in gr. 8vo, *f* 1 - 16 - 0 167
Bonn, (A.) *Commentatio de Humero Luxato*. Lugd. apud S. et J. Luchtmans, Amſt. apud P. Heyman, in 4to. *f. m. f* 2 - 0 - 0 207
Bosch, (*K. v. d.*) Leerreden, uitgeſprooken op den Dank- Vast- en Bededag, den 27 Feb. 1782. Rott. by *J. Burgvliet*, enz. in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0 436
Brief over de waarheid van den Godsdienſt, en de oefening van dien. In gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 178
Brinkman, (*C.*) Beknopte opheldering van eenige plaatzen uit het N. T. 3de Stuk. Utr. by *S. de Waal*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 565
Bundel van Lykzangen op den Hoogleeraar *G. J. Nahuis*. Amſt. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 343
Buurt, (*A.*) Kort Verhaal van een Geſprek tuſſchen hem en een Medepligtigen aan twee Moorden. Amſt. by *P. den Hengſt*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 52
——— Dadelyke Godgeleerdheid. 2de Stuk. Amſt. by *J. ten Houten*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 235
Bybel (De) door beknopte Uitbreidingen en opheldernde Aantekeningen, verklaard door *J. v. Nuys Klinkenberg* en *G. J. Nahuis*, IV Deelen, gaande over de V Boeken van *Moſes*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 10 - 4 - 0 559
Bybelonderwyzer. (Hiſtoriſche, Character- en Zedekundige) Ilde Deel. Amſt. by *H. Gartman*, in 8vo. *f* 1 - 10 - 0 337

Byèn, (*P.*) Brief over het Nieuw Orgel in de Groote Kerk te Nymegen. Nym. by *A. v. Goor*, in 4to. *f* 0 - 6 - 0 646

C.

Camhon, (De) de kleine Grandiſon, of de gehoorzaame Zoon. II Deelen. 's Hage, by *H. H. v. Drecht*, in 8vo. *f* 1 - 8 - 0 557

Camper, (*P.*) Mengelſtoffen over de Steengroeijing en derzelver Heelwyze. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 345

——— Natuurkundige Verhandelingen over den Oraug Outang, en eenige andere Aap-ſoorten; over den Rhinoceros met den dubbelden Hoorn, en over het Rendier. Amſt. by de Erven *P. Meyer* en *G. Warnars*, in gr. 4to. *f* 4 - 10 - 0 574

Celide, of Geſchiedenis van den Marquiſinne *de Blaville*. II Deelen. Amſt. by *J. L. v. Laar Mahuet*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 89

Cerisier, (A. M.) *Tableau de l'Histoire Générale des Provinces Unies. Tom. VII. Utr. chez* B. Wild, *in* gr. 12mo. *f* 1 - 16 - 0 215

——— *Tom. VIII. f* 1 - 16 - 0 633

Claesſen, (*J.*) Het gevaar van Nederland, voorgeſteld in eene Bedeſtond, uit 2 Kon. IV. 40. Utr. by de Wed. *J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 517

——— Nederlands werkloosheid in den Oorlog, als een gevolg van Gods Toorn, uit Ezech. VII. 14. Utr. by de Wed. *J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 571

Clark, (*J.*) Waarneemingen over de Koortzen, enz. Utr. by *A. v. Paddenburg* en *J. M. v. Vloten*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 15

Condillac, (De) de Koophandel en het Staatsbeſtuur in hunne onderlinge betrekking. II Deelen. Utr. by *B. Wild*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 545

Cortes, (*Ferdinand*) Brieven aan Keizer Carel den V, wegens de verovering van Mexico. IIde Deel. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 2 - 2 - 0 60

Cuthbertſon, (*J.*) Algemeene Eigenſchappen van de Electriciteit, onderrigting van de Werktuigen, en het neemen van Proeven in dezelve. IIde Deel. Amſt. by *P. Hayman*, in 8vo. *f* 2 - 10 - 0 447

D.

Doddridge, (*Ph.*) Huisuitlegger des Nieuwen Testaments. Vde Deel. 4de Stuk. Amſt. by *P. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 231
——————— VIde Deel. 1ſte Stuk. *f* 1 - 10 - 0 327
Doornbosch, (*B.*) Godgeleerde en Zedekundige Proeven. 1ſte Stuk. Zutph. by *J. F. Bakker*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 7
Doorſlag, (*J. H. van den*) Twee Biddags-Leerredenen. Dordr. by *A. Blusſé* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 294
Driesſen, (R. K.) *Specimen Historico Juridicum inaugurale. Gron. apud* P. Doekema, 4*to. f. m.* 413
Dusch, (*J. J.*) Geſchiedenis van *Karel Ferdiner*. Vde Deel. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 461

E.

Einem, (*J. A. C. van*) Proeve eener volledige Kerkgeſchiedenisſe van de Achttiende Eeuwe. IIIde Deels. 2de Stuk. Utr. by *A. v. Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 69
Esdre, (*J.*) Inleiding tot de kennis der Natuurlyke Wysbegeerte. Iſte Deel. Leyd. by *F. de Does*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 3 - 8 - 0 440
Eskes, Leeven en Schriften der Hedendaagſche Wysgeeren. Nym. by *I. v. Campen*, in 8vo. *f* 1 - 0 - 0 507

F.

Fabelen (Indiaanſche) en Vertellingen, door *Bidpai* en *Lokman*; naar 't Fransch van de Heeren *Galland* en *Cardonne*, door *I. Stoppendaal*, *Pz.* Iſte Deel. Midd. by *W.* en *J. Abrahams*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 372
Fabricius, (*J. C.*) Reize na Noorwegen, nevens Aanmerkingen uit de Natuurlyke Historie en Œconomie. Amſt. by *J. van Selm*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 272
Feddersen, (*J. Fr.*) Leerzaame Verhaalen uit de Bybelſche Geſchiedenisſe, voor Kinderen. Amſt. by *M. de Bruin*, in 8vo. *f* 0 - 16 - 0 54
Flotte, (*de la*) Historiſche Proeven over de Indiën. Amſt. by *J. v. Gulik*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 497

G.

Gedagten over de Geboorte, het Lyden en den Dood van JESUS CHRISTUS. Utr. by *A. v. Paddenburg* en *J. M. v. Vloten*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 617

Ge-

Geloofsbelydenis (Staat- en Zedekundige) eens Burgers der Negentiende Eeuw. Nym. by *A. v. Goor*, in 8vo. *f* 0 - 4 - 0 481
Geſchenk voor de Jeugd. 2de Stukje. Amſt. by *J. Allart*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 556
Geſchiedenis (Wysgeerige en Staatkundige) van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen, in de beide Indiën. VIIIſte Deel. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 250
——— IXde Deel. *f* 3 - 6 - 0 626
Geſcher, (*D. v.*) Hedendaagſche oefenende Heelkunde. IIde Deels. 1ſte Stuk. Amſt. by *J. Döll*, in gr. 4to. *f* 3 - 6 - 0 6
——— IIde Deels. 3de Stuk. *f* 3 - 0 - 0 532
Gezangen myner Jeugd. Amſt. by *P. den Hengſt*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 604
Gods Grootheid in de wonderbaare Schoonheden der Natuur. Heldendicht, in zeven Zangen; gevolgd naar 't Fransch van den Heer *Dulard*. 's Hage, by *B. Scheurleer*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 174

H.

Hamelsveld, (*Y. van*) Twee Leerredenen. Utr. by *J. C. ten Bosch*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 519
Handboek, (Zeemans) opgeſteld door *M. Lambrechts*, vermeerderd en verbeterd door *J. H. van Kinsbergen*. Iſte Deel. Amſt. by *G. H. van Keulen*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 40
Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk: *Servandis Civibus*. VIIde Deel. 1ſte Stuk. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 391
——— VIIde Deel. 2de Stuk. *f* 1 - 10 - 0 621
Handleiding tot de Natuurlyke Opvoeding, of *Robinſon Cruſoë*, geſchikt ten dienſte der Jeugd; gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heere *J. H. Campe*. IIde Deel. Amſt. by *A. Mens, Jansz.* in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 140
Harencarſpel, (*A. v.*) Betoog en Verdeediging van de agtbaarheid der Geſchiedkundige Boeken des O. T. Utr. by *H. v. Otterloo*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 515
Haſſelt, (*J. J. van*) Aantekeningen en Byvoegzelen op de Conſultatien, Advyſen en Advertiſementen van verſcheide voortreffelyke Regtsgeleerden in Holland. II Deelen. Nym. by *A. v. Goor*, in 4to. *f* 1 - 10 - 0 41
Heldendaaden (Nederlands) ter Zee, van de vroegſte dagen af

af tot op den tegenwoordigen tyd. IIde Deel. Amſt. by *P. Conradi*, enz. in gr. 8vo. 601

Hennert, (*J. Fr.*) Uitgeleezene Verhandelingen over de Wysgeerte en Fraaije Letteren. IIde Deel. Utr. by *A. v. Paddenburg* en *J. M. v. Vloten*, in gr. 8vo. *f* 2 - 2 - 0 17

Hervorming (De) in Duitschland aan het einde der achttiende Eeuw. Amſt. by *A. v. d. Kroe*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 217

Heshuſius, (*T.*) De rechtleerende en geloovende Lutheraan. 's Hage, by *J. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 285

Heſſen, (*W.*) Judicieel Formulierboek, ſtrekkende tot een Supplement op de Papegaay van Mr. *W. v. Alphen*. 4 Stukken. Utr. by *R. de Meijere*, in 4to. *f* 6 - 0 - 0 41

Hesz, (*J. J.*) Geſchiedenisſen en Schriften der Apostelen. IIde Deels. 2de Stuk. Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 93

Heuman, (*Ch.*) Verklaaring over het Nieuwe Testament. VIIde Deel. Camp. by *J. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 523

Historie, (Natuurlyke) of uitvoerige beſchryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het ſamenſtel van den Heer *Linnæus*. IIde Deel. 2de Stuk. Amſt. by de Erve *Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 8 - 10 - 0 111

——— IIde Deels. 13de Stuk. *f* 6 - 10 - 0 394

I. en J.

Imme, (*W.*) Lucas en Lucinde. *Tooneelſpel*. Amſt. by *A. v. d. Kroe*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 606

Jeruſalem, (*J. F. W.*) Verhandelingen over de voornaamſte Waarheden van den Godsdienst. IIde Deel. Amſt. by *P. Spriet* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 3 - 2 - 0 279

Jordens, (*J.*) Gedichten voor Kinderen. Amſt. by *W. Holtrop*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 278

Juſti, (*J. H. Gottlob van*) Volledige Verhandeling der Manufacturen en Fabrieken. Met verbeteringen en aanmerkingen van *J. Beckman*. Utr. by de Wed. *J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 4 - 0 - 0 485

K.

Kabinet. (Genees- Natuur- en Huishoudkundig) IIde Deel. Leyd. by *J. v. Tiſſelen*, enz. in gr. 8vo. *f* 4 - 14 - 0 438

——— (Taal- Dicht- en Letterkundig) door ****. Iſte

Ifte Deel. Amſt. by C. *Groenewoud*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 225
——— IIde Deel. *f* 1 - 16 - 0 509
Kemp, (*Fr. Adr. v. d.*) Elftal Redenvoeringen. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 331
——— Het gedrag van Israël en Rehabeam, ten ſpiegel van Volk en Vorst. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 526
Kinderſchool. (Aangenaam) Amſt. by de Wed. *J. Döll*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 92
Kinsbergen, (*J. H. v.*) De algemeene Scheepsdienst, zo wel op een Fregat als op een Schip van Linie. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 184
Kleman, (*D.*) Eerſte Waarheden der ondervindelyke en redelyke Geestkunde. Tweede Druk. 's Hage, by *J. A. Bouvink*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 197
Klinkenberg, (*J. v. Nuys*) Onderwys in den Godsdienst. IIde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo *f* 2 - 15 - 0 154
Kok, (*J.*) Amſterdamſche Jaarboeken. Amſt. by *J. B. Elwe*. II Deelen. In gr. 8vo. *f* 5 - 0 - 0 318
König, (*J. Ch.*) Over de Academiſche Studie, en het Academiſche Leeven. Ifte Deel. Utr. by *H. v. Otterloo*, in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 459
Kop, (*C. v. d.*) Nieuw Nederlandsch Advysboek, dienende tot een Vervolg op het Nederlandsch Advysboek van Mr. *J. v. d. Berg*. IIde Deel. In 's Hage, by *H. Backhuiſen*, in 4to. *f* 4 - 0 - 0 42

L.

Lambrechts, (*A.*) Beknopte Inleiding tot recht verſtand der H. Schriften des O. en N. Testaments. Amſt. by *J. Wesſing*, *Wz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 436
Lange, (*P. de*) De Bataviſche Romein. Amſt. by *J. Kok*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 216
Lauwerbladen voor de Zoonen der Vryheid. Ifte Deel. Dordr. by *A. Bluſſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 596
Leerreden voor Neêrlands Zeevolk. Amſt. by *W. Holtrop*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 292
Leerredenen, uitgeſprooken in de Christlyke Vergadering der Collegianten te Rotterdam. IIde Deel. Amſt. by de Erven *F. Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 238
Leevensbeſchryving van eenige voornaame, meest Neder-

landſche Mannen en Vrouwen. IXde Deel. Amſt. by *P. Conradi*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 75

Lenige, (C.) Mengeldichten. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 420

Lier, (*J. van*) Verhandelingen over de Slangen en Adders, die in het Landſchap Drenthe gevonden worden. Met gekl. Plaaten. Fransch en Duitsch. Amſt. by de Erven *F. Houttuin*, enz. in gr. 4to. *f* 10 - 0 - 0 243

Lilienthal, (*Th. Ch.*) Oordeelkundige Bybelverklaaring. XVIde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 185

Loosjes, *Pz.* (*A.*) Sint Euſtatius genomen en hernomen. Haarl. by *C. v. d. Aa*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 320

——— Gedenkzuil, ter gelegenheid der Vryverklaaring van Noord-America. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 553

Low, (J.) *The Winter Evening. Vol. II. Utr. by* A. v. Paddenburg, *in* 8vo. *f* 1 - 16 - 0 92

Ludeke, (*Ch. W.*) Beſchryving des Turkſchen Ryks. Iſte Deel. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 2 - 18 - 0 265

M.

Mars, (*J.*) Gelderſche Catechismus der Verloskunde. Nym. by *I. van Campen*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 483

Marquet, (*J.*) Inleiding tot de Pathologye. Iſte Deel. Utr. by de Wed. *J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 109

Madan, (*M.*) Thelypthora, of Verhandeling over het Verderf der Vrouwen. Amſt. by de Erven *F. Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 195

Manasseh Ben Israël, de Verloſſing der Jooden. Uit het Engelsch vertaald, en met een Voorreden verrykt, door *Moſes Mendelsſohn*. 's Hage, by *J. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 472

Martinet, (*J. F.*) Historie der Waereld. IIde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 5 - 0 492

Meerburgh, (*N.*) Naamlyst der Boom- en Heestergewaſſen, dienſtig tot het aanleggen van Lustboschjes of zogenaamde Heremitagien. Leyd. by *J. Meerburgh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0 166

Meister, (*L.*) over de Verbeeldingskragt. Woerd. by *L. Paling*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 585

Men-

Mengelingen, (Taalkundige) uitgegeeven onder de Zinſpreuk: *Linguæ Patriæ excolendi amore.* Leyd. by *F. de Does*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 81
——— 2de Stuk. *f* 0 - 8 - 0 641
Menſchenvreugd. (Eene hand vol) Amſt. by *J. Allart*, in 8vo. *f* 1 - 0 - 0 297
Michaëlis, (*J. D.*) Oosterſche en Uitlegkundige Bibliotheek. IIde en IVde Deel, en XVde Deel. Utr. by *J. C. ten Bosch*, in gr. 8vo. *f* 4 - 16 - 0 467
Middel, (Eenvoudig, doch niet min gepast) om alle de Gezindheden der Christenen tot Verdraagzaamheid te beweegen. Utr. by *B. Wild*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 569
Mierre, (*Le*) De Heerſchappy der Gewoonte, of de Malabaarſche Weduw, *Tooneelſpel.* Amſt. by *A. v. d. Kroe*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 88
Millot, Gedenkſchriften, dienende tot de Geſchiedenis van *Lodewyk den XIV en XV.* VIde Deel. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 31
Mohr, (*J. Ch.*) Overdenkingen by het ontroerend afſterven van den Hoogleeraar *G. J. Nahuis.* Amſt. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 343
Moore, (*J.*) Beſchouwing der Maatſchappy en Zeden in Frankryk, Zwitzerland, Duitschland en Italie. Vde Deel. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 126
——— VIde Deel. *f* 0 - 18 - 0 219
——— VIIde Deel. *f* 0 - 18 - 0 451
Mosheim, (*J. L. v.*) Beginzelen der Stellige Godgeleerdheid. II Deelen. Utr. by *G. T.* en *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 5 - 8 - 0 49 en 148
Muller, (*J. v. Nispen*) De Dapperheid der Zeeuwen. Midd. by *J. Abrahams*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 639

N.

Nederland aan deszelfs Zeehelden. Door den Schryver der Zedelyke Uitſpanningen. Amſt. by *F. de Kruyff*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 369
Nielen, (*P. M.*) Verhandeling over de Indiaanſche Pokken. Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 160
Niemeyer, (*A. H.*) De Characterkunde van den Bybel. IIIde Deel. 2de Stuk. Amſt. by de Wed. *J. Döll*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 141
——— IVde Deel. 1ſte Stuk. *f* 1 - 16 - 0 607

Niemeijer, (*D. G.*) Over de kwaade en flegte tyden, ter onderrigting der ongeoefenden. Utr. by *A. v. Paddenburg* en *J. M. v. Vloten*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 619
Noodgebed, (Nederlandsch) in deszelfs gevaarlyken toeſtand door den openbaaren Oorlog in 1782. Amſt. by *I. de Jongh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 3 - 0 390
Nupoort, (*J.*) Drie Leerredenen. Utr. by *G. T. v. Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 10

O.

Ollefen, (*L. v.*) Verkorte beſchryving van Amſterdam. Amſt. by *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 633
Onderrigt; (Catholyk) op de vraag, Wat is de Paus? Nym. by *A. v. Goor*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 408
Onderwys (Eenvoudig) in de voornaamſte Waarheden. Utr. by *A. v. Paddenburg*, in 8vo. *f* 0 - 4 - 0 12
Onderzoek (Geſchied- en Staatkundig) over den tyd, wanneer PHILIPS DE II, Koning van Spanje, opgehouden heeft, Heer der Vereenigde Nederlanden te zyn. Door Mr. * * *. Arnh. by *J. Nyhoff*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 168
Ontwerp en Plan, ter oprigting van Schoolen voor de Jeugd der algemeene Behoeftigen. Westz. by *D. Dekker*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 514

P.

Pauli, (*G. J.*) Predicatiën over het Lyden en Sterven van J. CHRISTUS. IIde Deel. Utr. by *J. C. ten Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 101
Perponcher, (*W. E. de*) Onderwys voor Kinderen van drie tot vyf jaar. Iſte Deel. Utr. by de Wed. *J. v. Schoonhoven*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 179
——————— van vier tot zes Jaar. IIde Deel. *f* 1 - 5 - 0 512
Perremet, (*A.*) Bedenkingen over de Beoefening der Regtsgeleerdheid, enz. Dordr. by *A. Bluſſé* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 499
Pieterſon, (*H.*) Vier Verhandelingen over eenige gedeelten van de Nederduitſche Taale. Amſt. by *I. de Jongh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 414
Pleidooi voor Lord *George Gordon*. Midd. by *W.* en *J. Abrahams*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 230
Plenck, (*J. J.*) Verhandeling over de Venusziekte, enz. Met Aantekeningen en Byvoegzelen, door *L. Nolst*. Rott. by *J. Krap, Az.* in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 14

Post

Post (De) van den Neder Rhyn. I Deel. Utr. by *G. T. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 4 - 0 - 0 371
Procedures in de zaak van Mr. *P. Marcus*, Hoofd-Officier der Stad Leyden, op en tegen *F. A. v. d. Kemp*. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 319
Proeve van Poëzye, door het Genootſchap: *Vlyt volmaakt*. Leyd. by *C. v. Hoogeveen, Jun.* in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 132
Proteſtant, (De dankbaare) jegens zynen verdraagzaamen Keizer. Nym. by *A. v. Goor*, in 8vo. *f* 0 - 4 - 0 481
Prysverhandelingen, uitgegeeven door het Taal- en Dichtlievend Genootſchap, ter Spreuke voerende: *Kunst wordt door Arbeid verkreegen*. IIde Deel. Leyd. by *C. Heyligert*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 588

R.

Reendorp, (P.) *Specimen Juris Belgici Inaugurale, de Origine & Poteſtate Ordinum ſub Comitibus Hollandiæ. Lugd. Batav. apud* S. *&* J. Luchtmans, 4*to*. *f. m.* 634
Ridderus, (*Fr.*) De Eigenſchappen, enz. van eenen Opperbevelhebber, zo te Water als te Lande, in tyden van Oorlog. Amſt. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 107
Riemſnyder, (*H.*) Liedjes voor Kinderen. 's Hage, by *J. v. Cleef*, in 8vo. *f* 1 - 12 - 0 228
——————— Catechismus van den Oeconomiſchen Tak, 's Hage, by *J. Bouvink*, in gr. 8vo. *f* 0 - 9 - 0 229
Robertſon, (*W.*) Geſchiedenis van Oud Griekenland. IIde Deel. Utr. by *A. v. Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 256
Rochau, (*F. E. van*) Algemeen nuttig Leerboek voor Kinderen, enz. Utr. by *J. C. ten Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 513
Rollin en *Tailhié*, De Geſchiedenis der Wereld. Met Pl. IXde Deel. Amſt. by *P. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 401

S.

Sandifort, (Ed.) *Obſervationes Anatomico Pathologicæ, Lib. IV. Lugd. Batav. apud* P. v. d. Eyk *&* D. Vygh, 4*to*. *m. f. f* 5 - 10 - 0 108
——————— *Deſcriptio Musculorum Hominis. Lugd. Batav. apud* P. v. d. Eyk *&* D. Vygh, 4*to*. *m. f.* *f* 4 - 0 - 0 243

Scha-

Schagen, (*J.*) God onder de Lofzangen en Speeltuigen van Israël verheerlykt. Monnik. by *J. Gorter*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 53

Scheffer, (*J. F.*) Het waare oogmerk van 's Lands Vaderen, in de uitſchryving der Bedeſtonden. Rott. by *C. v. d. Dries*, in 4to. *f* 0 - 6 - 0 389

——— Bedenkingen over den Oorlog, als zynde niet altyd een kenmerk van 's Volks groote Zonde, en Gods ſtraffende Voorzienigheid. Rott. by *C. v. d. Dries*, in 4to. *f* 0 - 8 - 0 572

Schets der drie Zee-Oorlogen, die in de voorgaande Eeuwe gevoerd zyn, tuſſchen Groot-Brittanje en de Vereenigde Nederlanden. Amſt. by *D. J. Changuion*, in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0 37

Schmidt, (*M. J.*) Geſchiedenis van Duitschland. Ifte Deel. Utr. by de Wed. *J. Terveen* en *Zoon*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 24

Schouwburg, (Nieuwe Spectatoriaale) behelzende oorſpronglyke Tooneelſtukken, ter verbetering der Nederlandſche Zeden. I Deel. Amſt. by *I. de Jongh*, in 8vo. *f* 2 - 4 - 0 181

——— (Spectatoriaale) Xde Deel. Amſt. by *P. Meyer*, in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 374

Schutte, (*R.*) Bybelſche Historie, of Geſlachtrekening van *Adam* tot *Christus*, en Aardkloots Bevolking, in *Noachs* tyd. Haarl. by *J. Tydgaat*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 611

Sepp, (*C.*) Nederlandſche Inſecten. 4de Stuk. Tab. XVI en XVII, in 4to. 626

Shakeſpear, (*W.*) Tooneelſpelen. IV Deelen. Amſt. by *A. Borchers*. *f* 8 - 16 - 0 138

Sluiter, (*A.*) Schriftuurlyke Aanmerkingen, omtrent de tweeërleije begrippen, wegens trappen van kleinder en grooter Heerlykheid, enz. Amſt. by *A. J. v. Toll*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 435

Stinſtra, (*J.*) Oude Voorſpellingen, aangaande den Meſſias en deszelfs Openbaaringe. IIde Deel. Harl. by *V. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 375

Stoll, (*C.*) Natuurlyke en naar 't leeven gekleurde afbeeldingen en beſchryvingen der Cicaden en Wantzen, in alle de vier Werelddeelen huishoudende. Amſt. by *J. Ch. Sepp*, in gr. 4to. 248

Stuart, (*G.*) De Hervorming in Schotland. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 476

Sturm,

Sturm, (*Ch. Ch.*) Handwoordenboek van het Nieuwe Testament voor Ongeleerden. Iſte Deel. Haarl. by *J. v. Walré*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 191

Swaberland, (*C.*) Zedelyke Tooneelſpellen. Amſt. by *H. Gartman*, in 8vo. *f* 2 - 8 - 0 418

Swaving, (*C.*) Proeve van Aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, enz. Utr. by *A. v. Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 383

T.

Tafereel der Algemeene Geſchiedenisſe van de Nederlanden, gevolgd naar het Fransch van den Heer *A. M. Ceſiſier*. IIIde Deel. 1ſte Stuk. Utr. by *B. Wild*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 259

———— IIIde Deel. 2de Stuk. *f* 1 - 10 - 0 538

———— van Natuur en Kunst. XVIIIde Deel. Amſt. by *P. Meyer*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 309

———— XIXde Deel. *f* 1 - 5 - 0 534

Tegengift tegen de Losbandigheid en Veelwyvery, volgens *Madan*, enz. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 528

Togt (De) van Ceſar *Joſephus II*, naar het Ryk der Onſterflykheid. Amſt. by *J. F. Roſart* en *Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 133

Tooneel. (Het Spectatoriaal) IIde Deel. Utr. by *B. Wild*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 460

Tuuk, (*M. v. d.*) Redenvoering over de noodzaaklykheid, enz. van den waaren Godsdienst voor de welvaard van het Gemeenebest. Op 't Heereveen, by *T. Roorda*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 387

U.

Uitſpanningen, (Myne nuttige) beſtaande in Bybel- Zede- en Mengeldichten. Rotterd. by *C. Wyt*, in 8vo. *f* 1 - 0 - 0 45

———— (Geographiſche) voor Neêrlands Jeugd. Utr. by *A. v. Paddenburg* en *J. M. v. Vloten*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 457

V.

Vaderlievende (De) Matroos, in een Brief aan Mejuffrouw *** te Amſterdam, door den Heer *J. F. Martinet*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 277

Venema, (H.) *Inſtitutiones Hiſtoriæ Eccleſiæ V. & N. Testamenti. Tom. V. ſeu Eccleſiæ Chriſtianæ. Tom. II. Lugd.*

Lugd. Batav. apud S. & J. Luchtmans, &c. *in 4to.* *f* 4 - 5 - 0 155

Verhaalen, (Zedelyke) getrokken uit de Werken van de Heeren *d'Arnaud*, *Merian*, en anderen der beste hedendaagsche Schryveren. VIde Deel. Amſt. by *A. Meus, Jansz.* enz. in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 135

Verhandelingen over de verbeterung der Openbaare, vooral der Nederduitſche Schoolen, uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen. Midd. by *P. Gilliſen*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 57

———— van het Bataviaasch Genootſchap der Konſten en Weetenſchappen. Iſte Deel. Rott. by *R. Arrenberg*, enz. in gr. 8vo. *f* 4 - 16 - 0 162

———— van het Bataafsch Genootſchap, der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. VIde Deel. Rott. by *R. Arrenberg*, in gr. 4to. *f* 2 - 10 - 0 208

———— uitgegeeven door *Teyler's* tweede Genootſchap. Iſte Stuk. Haarl. by *J. Enſchedé* en *Zoonen*, en *J. v. Walré, Junior*, in gr. 4to. *f* 1 - 6 - 0 302

———— uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem. XXſte Deel. Iſte Stuk. Haarl. by *J. v. Walré, Junior*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 349

———— over den Natuurlyken en Gemeenſchappelyken Godsdienst, uitgegeeven door *Teyler's* Godgeleerd Genootſchap. IIde Deel. Haarl. by *J. Enſchedé* en *Zoonen*, en *J. v. Walré, Junior*, in gr. 4to. *f* 4 - 0 - 0 423

———— uitgegeeven door het Zeeuwſche Genootſchap te Vliſſingen. VIIIſte Deel. Midd. by *P. Gilliſen*, in gr. 8vo. *f* 4 - 0 - 0 624

Velingius, (*A.*) Onderzoek, of 'er onder hen, welke den Heiland JESUS gevangen namen, eene der Romeinſche Krygsbenden geweest zy. Amſt. by *H. Vierost*, in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0 105

Verklaaringen (Wydloopige) over het Gebed des Heeren; gevolgd van Gedichten. Iſte Stuk. In gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 191

Vernede, (*J. S.*) Leerredenen over de Bergpredicatie van JESUS CHRISTUS. IIde Deel. Amſt. by *J. Allart*. *f* 2 - 4 - 0 98

Vertellingen (Oosterſche) voor de Jeugd. In gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 558

Verzameling van Gedenkſtukken in Nederland. IIIde Deel. 1ſte Stuk. 's Hage, by *H. H. van Drecht*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 317

——— van Stukken tot de Dertien-vereenigde Staaten van Noord-America betrekkelyk. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 313

——— van de Conſtitutien der vereenigde onafhanglyke Staaten van America, benevens de Acte van Onafhanglykheid. 2de Stuk. Dordr. by *F. Wanner*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 447

Village (Le) de Munſter. Nouvelle. II Volumes. Rott. chez Bennet *et* Hake, *in 8vo. f* 1 - 8 + 0 466

Voorda, (B.) *Oratio de Sapientia Regis quondam Hebræorum ſapientiſſimi Juridica. Lugd. Batav. apud S. & J.* Luchtmans, *4to. f. m.* 411

Vryheid (De) der Drukpers, onafſcheidelyk verknogt aan de Vryheid der Republiek. Amſt. by *P. Conradi*, enz. in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 645

W.

Wachter, (*H.*) Lyk- en Lofreden op den Wel Eerw. *J. van Iperen*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 437

Wat is de Paus? Nym. by *A. v. Goor*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 408

Wildrik, (*W.*) Ernſtig doch tevens ſchertzend onderzoek, wegens de Oorzaaken van de Kinderpokjes, Mazelen, Loop, Roodeloop, enz. Amſt. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 300

Winhoff, (*M.*) Landrecht van Auerisſel. Tweede Druk. Met veele Tael- Geſchied- Oudheidkundige en Regtsgeleerde Aantekeningen, enz. vermeerderd door *J. A. de Chalmot*. Camp. by *J. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 579

Wolf (*E.*) en *A. Deken*, Economiſche Liedjes. IIIde Deel. 's Hage, by *J. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 85

Woltering, (*D. J.*) Dertiental Vraagen over de Uitwendige Roeping, enz. Leyd. by *Luzac* en *van Damme*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 570

Wyttenbachii, (Dan.) *Præcepta Philoſophiæ Logicæ. Amſt. apud* C. N. Guerin, *in 8vo. f. m. f* 1 - 10 - 0 362

Y.

Ybrandi, (*S.*) Vaderlandſche Dank- en Biddagsreden, over Joſua, VII. 12b. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 335

Z.

Zedeſpelen, door den Schryver der Zedelyke Uitſpanningen. Iſte Deel. Amſt. by *F. de Kruyff*, in gr. 8vo. *f* 3 - 6 - 0 137

Zelandus, Vaderlandſche Gezangen. No. 1, 2 en 3, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 602

Zeydelaar, (*E.*) Nederduitſche Spraakkunst. Utr. by *B. Wild*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 326

Zilleſen, (*C.*) Onderzoek der oorzaaken van de Opkomst, het Verval en Herſtel der Vereenigde Nederlanden. IIde en IIIde Deel. Utr. by *G. v. d. Brink, Jansz*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 170

——— IVde Deel. *f* 1 - 16 - 0 354

BLAD.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Eerſte Stukken des Derden en Vierden Deels.

(III en IV dienen ter aanduiding van het IIIde en IVde Deel.)

A.

Aap (De) en de *Schrynwerker. Fabel.* IV. 375

Aapen, welke by de Ouden bekend, welke onbekend, IV. 575

Aarde, waar eerst bewoond, IV. 119

Aarde-werk, (*Delfsch*) beſchryving daar van, III. 618, 619

Acheërs aan de *Romeinen* onderworpen, IV. 257

ADAM, over Gods beeld in hem, III. 485

——— van zyne en zyn's Val, III. 569

ADAMS (J.) als Afgezant verwelkomt. *Dichtſtukje.* IV. 554

Adders in *Drenthe*, IV. 245

Ademhaaling der Planten en Dieren, hoe verſchillend in aart, en tot hoe wyze einden zo verſchillend, IV. 307

Afſlaat der Roomſche Kerke, welke die is, IV. 411

Aga der Janitſaaren, welk eene waardigheid aan het Turkſche Hof, IV. 270

AHASVERUS (Wien men door) in het Boek *Esther* te verſtaan hebbe, IV. 520

Alomtegenwoordigheid, (Godlyke) begrippen over de mededeeling daar van aan CHRISTUS, IV. 150

America, 't verſchil van de koude en warmte in dat Waerelddeel met die in het Oude, III. 317. Verbastering van Menſchen en Vee in dat Waerelddeel. 320

——— Schets van den Regeeringsvorm in de Vereenigde Volkplantingen aldaar, III. 508

——— (Voordeelen der Verbintenisſe met) geſchetst, IV. 316

——— (Aanmerking over de viervoetige Dieren in) IV. 312

Ammoniakzout, (De aanſlag van Turfkoolen is) geen Zwavelagtigheid, III. 221 Aanmerkingen hier over; als mede om uit Schoorſteenroet dit Zout te bereiden, III. 222 enz.

Antimonium, in welke gevallen de Præparatie daar van boven de *Ipecacuanna*, als Braakmiddelen te verkiezen zyn, IV. 392

Antiochie, beſchryving van die oudtyds beroemde Stad, III. 345. Haare tegenwoordig vervalle ſtaat, 347

BLADWYZER.

Auricomus Batavus, by SILIUS ITALICUS, wat het betekent, III. 367

Avond. (De) *Dichtſtukje*, III. 519

Avondmaal (Op welk eene wyze in het) CHRISTUS Lichaam en Bloed weezenlyk en waarlyk tegenwoordig zyn, naar 't gevoelen der *Lutherſche Kerke*, IV. 148 enz.

B.

Baatzugt, hoe nadeelig voor een Land, IV. 336

Baſſus Continuus, of *Voortduurende Bas*, van welk eene nutheid, en door wien uitgevonden, III. 24

Baſſus, welke Staatsperſoonen aan het Turkſche Hof, IV. 268. Van hunne onderſcheiding naar 't getal der Paardenſtaarten. *ald.*

——— (Kapitein) aldaar, IV. 269

Bastbrood en *Bastmeel*, in Noorwegen gebruiklyk, IV. 275

Batavieren, Hoe men het verſje van MARTIALIS, waar in hy van hun ſpreekt, te verſtaan hebbe, III. 364 enz.

——— Wat het *Auricomus Batavus*, by SILIUS ITALICUS betekent, III. 367

Baden, (Graaflyke) hoe ingekomen, VI. 637. Mogten zonder der Staaten toeſtemming niet geſchieden, *ald.* Magt der Graaven als zy waren toegeſtaan. 639

Bedeſtonden, derzelver waare oogmerk, IV. 389

Beduidenis, (Voorbeeldlyke Typiſche) of men dezelve in de Inrigting van MOSES Godsdienst te zoeken hebbe, IV. 284

Beeld van God, in den Mensch; zonderlinge Stellingen van BAHRDT, daar omtrent, III. 479

Bergpredicatien, tot welke Perſoonen ingerigt, III. 46 en 47

Bern, beſchryving dier Stad, en van haare Regeeringsvorm, III. 559

Beſcheidenheid, hoe deeze in verſchillende betrekkingen plaats heeft en werkt, III. 260

Bey, welk eene waardigheid by de *Ottomanniſche Porte*, IV. 269

Bidden (Het rechte) in tyd van Oorlog aangeweezen, III. 579

Blaas, (Over de Steenaangroeijing in de) IV. 347

Blixem (De) ontneemt den Magneetnaalden, haare Poolkragt, of verandert dezelve, IV. 213

Bloemen, in groote menigte ſchadelyk en lugt bedervend, III. 105 *Aant.*

Boer. (De Bedrooge) *Dichtſtukje*, III. 627

BONIFACIUS DE VIII ſmeedde een ontwerp om alle Mogenheden aan den Roomſchen Stoel te onderwerpen, IV. 402. Doch verzwakt het Pauslyk gezag. *ald. en verv.* Welk een tegenſtand hy van PHILIPPUS DEN SCHOONEN, Koning van Frankryk, ontmoette. 403 enz.

Braakmiddelen, of 'er zyn die men boven de *Ipecacuanha* verkiezen moet? Welke en in welke gevallen, IV. 391 enz.

Brieven, (Rouw-) en andere ſtaatlyke, veelal bezwaarlyk te ſchryven, III. 31 en 32

BUFFON's gevoelen over de wording

ding van het Zaad, weder-ſprooken, IV. 114
Bybel, hoe een Chriſten de Geſchiedenisſen, daar in voorkomende, ten meesten nutte, te leezen hebbe, IV. 516

C.

Cadans onzer Nederduitſche Verzen, door de Redenrykers niet gevat, III. 499. Door HOOFT eerst bekend geworden. 500
CATS, (J.) een verbeteraar van onze Dichtkunst, III. 501
Characterkunde van den Bybel. Onderzoek of derzelver beoefening den Bybelleezer nadeelig zy, III. 209 enz.
Characters der Volken, door welke verkeering best te ontdekken, III. 314
Christenen, verſlag van hunnen vroegſten Eerdienst, III. 455
——— Waar in de Volmaaktheid beſtaat tot welke zy geroepen worden, IV. 99
——— (*St. Jans of Johanniter*) waar zy gevonden worden, IV. 468. Hun aart en Godsdienstoefening. 469. Hun Doop. 470. Wat zy van CHRISTUS ſtellen. *ald.*
CHRISTIAAN de I., hoe hy op den *Deenſchen Throon* kwam, III. 279
1 CHRON. XXI. verklaard, IV. 142
Cochenille, welk een Inſect, IV. 627. Paaring en Voortteeling, 628. Worden op de *Nopal* of *Indiaanſche Vygenboomen* gevonden, *ald.* Hoe men ze verzamelt, en de Planten behandelt, om het Geſlacht in ſtand te houden, 629. *Wilde Cochenille*, 630. Onderſcheide wyzen, waar op men ze doet ſterven; duurzaamheid der gedroogde, *ald.* Byzonder geteeld te *Oaxaca*. Voordeelen welke dit aan die Stad toebrengt, 631. Groote voorraad van *Cochenille* 's jaarlyks in *Europa* gebragt, 632. Op *St. Domingo* overgevoerd en geſlaagd. 633
COLOSS. IV. 16. verklaard, III. 575
Comitia, zie *Dagvaarten*.
CONSTANTINUS (Aanmerkingen over het dankbeeld dat Keizer) geen waar, en ſlegts een Staatkundig, Chriſten geweest zou zyn, als mede de redenen, die hem deê *Christelyken Godsdienst* hebben doen omhelzen, III. 301
——— Over het Kruis, door hem in de lugt gezien, III. 304
1 COR. VII. 12, 13. opgehelderd, IV. 43
CORNELIUS, (Het Leerzaame van het Character des Hoofdmans) IV. 55
CORTES, (FERDINAND) komt berigt van deezen Held, III. 408. Belegert *Mexico*, en bemagtigt *Mexico*, IV. 61, enz.

D.

Dagvaarten onder de Graaven, wanneer eerst gehouden, IV. 635
DAVID', zyne telling des Volks overwoogen, IV. 142 enz. Zyne keuze der voorgeſtelde ſtraffen. 145
Deemſter en *Deemſterheid*, oudtyds voor *Duitsch* en *Duisterheid* gebezigd, IV. 644
Deenemarken, hoe het *Oldenburgſche* Huis daar op den Throon kwam, III. 278

Defterdar, of *Opper-opziender der Financien* aan 't *Turkſche Hof*, IV. 270
Degen, oudtyds voor *Held* gebruikt, IV. 84
Deïst, onderſcheid tuſſchen hem en den *Thëist*, III. 15 *Aant.*
Delft, van het Aardewerk, of de Porcelein Fabryk aldaar, III. 618
DEMOSTHENES, zyne Redenvoering tegen PHILIPPUS, III. 451. Uitwerking daar van. *ald.*
Denkbeelden, (Eenvoudige, Zamenvattende en Afgetrokke) waar in van elkander onderſcheiden, III. 278. Nuttigheid van afgetrokke Denkbeelden te vormen. 276
Deugd. (Aanſpooring tot) *Dichtſtukje*, III. 626
DEUT. XV. 1—11. opgehelderd, IV. 560
Dichtkunde (Waar in het weezen en 't waare begrip der) beſtaat, onderzogt, III. 161. De Stelling, dat dezelve *Eene volkomene Zinnelyke Rede* is, beweerd, en in onderſcheide Dichtſtukken naagegaan. 162
Dictatus Hildebrandini, of *Dictatus Papæ*, derzelver inhoud, IV. 157
Dieren, derzelver Ademhaaling met die der Planten vergeleeken, een zonderlinge blyk van Gods wysheid, IV. 307
Discipelen, wie onder deezen naam in de Euangelie-ſchriften verſtaan worden, III. 46
Domingo, (*St.*) De Heer THIERRY voert 'er de Cochenille teelt over, IV. 632
Dood, Aanmerkingen over het verlangen na denzelven, III. 434 enz.
Dordrecht, Marmeren Predikſtoel aldaar beſchreeven, IV. 317. Gouden Bekers en Schotels tot het Avondmaal aldaar. 318
Driften, hoe gevaarlyk dezelve op te volgen, IV. 474
Duitſchers, hoe zy in ouden tyde den Oorlog voerden, IV. 27

E.

Edelen, wanneer zy eerst *Dagvaarten* onder de Graaven gehouden hebben, IV. 635. Hoe zy daar toe beſchreeven worden, 638. Wat zy te zeggen hadden omtrent de Graafiyke Beden. *ald.*
Eerdienst (Verſlag van den vroegſten) der Christenen, III. 455
Eeuw, (Goude) bedenkingen daar over, IV. 123
Effendy, welk eene Eertytel aan 't *Turkſche Hof*, IV. 272
Egen, oudtyds voor Eigene gebruikt, IV. 582
Egt, ter zaake van *Confinement* ontbindbaar, III. 460—462
Egtgenooten, ('t Gedrag van welverknogte) ſchilderagtig afgemaald, III. 246
——— (*Dichtſtukje* op gelukkige) III. 338
Egtſcheiding (of eene *Joodin*, wier Man, ſtaande het Huwelyk, een *Christen* geworden is, bevoegd zy van den Regter eene) te verzoeken, IV. 42
Egyptenaaren, (Godsdienst der) met die van MOSES vergeleeken, IV. 281
Eigenliefde, waar in de rechte beſtaat, en welken invloed zy heeft op de Zedekunde, III. 178
Eilanden der Dooden, welke in de Hebreeuwſche Mythologie, IV. 432

Electriciteit, Grondwetten van dezelve, III. 65 enz.
——— overeenkomſten tuſſchen dezelve en het Noorderlicht, IV. 212.
Engelſchen, derzelver Character met dat der *Franſchen* vergeleeken, III. 28.
EPHEZEN V. 32. verklaard, III. 214.
Eren, (*Het Land te*) voor ploegen gebruikt, IV. 83
Euangelien, zodanig geſchreeven dat ze aan het eindoogmerk, waar toe ze zyn opgeſteld, beantwoorden, IV. 186 enz.
EXODUS XV. 1—21. Andere vertaaling en uitlegging daar van, III. 474

F.

Fabrieken, waar in van *Manufacturen* onderſcheiden, IV. 486. Hoofdſporten daar van. *ald.* Derzelver verband met den *Koophandel*. 487 enz.
Franſchen, derzelver Character met dat der *Engelſchen* vergeleeken, III. 28.
Friezen, ſtaalen van hunne Vryheidsmin, III. 592 enz.

G.

GALEN, (J. v.) zyn manmoedig en welbeleid gedrag tegen de *Engelſchen*, III. 200.
GALENUS heeft, tot het opſtellen zyner Werken, nimmer Menſchen ontleed, IV. 576
Galileërs, zie *Joan* (*St.*) *Christenen*.
GANGANELLI, zyn Character, IV. 219
Gebed, het naalaaten van 't zelve by Maaltyden, uit Welleevendheid gewraakt, IV. 236
Geeſtlyken, niet alleen Vervolgers, IV. 456
Geheimen, wanneer door de Joden als de verblyfplaats der Verdoemden aangemerkt, IV. 432
Gelderland, door WILLEM DEN I tot eene nadere Vereeniging aangezogt, III. 544
Gelukzaligen (De) in het toekomend Leeven, zullen elkander kennen, III. 489
Gelykenisſen, wat een Dichter daaromtrent in agt te neemen hebbe, III. 567
GENESIS III. verklaard, III. 569 enz.
——— II. 24. opgehelderd, IV. 529
Gere of *Ghere*, betekent doorgaans *Begeerte* of *Lust*. Byzondere betekenis van *Ghere*, voor *Boord*, *Vouw* of *Plooi* van een Kleed, IV. 82. Nadere toelichting hier van. 643
Gerustheid, (Gronden van) in den tegenwoordigen Oorlog met *Engeland*, III. 237, 238
Geſchiedenisſen, (Bybelſche) hoe een Christen dezelve hebbe te leezen, IV. 526
Gevoel, (*Zedelyk*) 't zelve als louter Natuurlyk aangemerkt, IV. 503
Gewaſſen, hoe veel zy toebrengen om de Lugt te zuiveren, IV. 305
Geweeten, betekenis van dat woord in de Schriften des N. T. IV. 192
——— (de waare wellust van een gerust) IV. 420
Gezag (Menschlyk) in den Godsdienſt; allen, die 'er tegen ſchreeuwen, zyn 'er niet vry van, III. 177

Gezelligheid. (Het heil der) *Dichtſtukje*, III. 245
Giften, ter zaake des doods in *Overyſſel*, aanmerkingen daar over, IV. 580 enz.
GOD, de vraag of hy zyne Wetten willekeurig geeft, beantwoord, III. 91
——— (Wysheid van) zonderling zigtbaar in de Ademhaaling der Dieren en Planten, IV. 307
——— ('t Bewys voor 't Beſtaan van) van vooren, gewraakt, IV. 504 enz.
Godgeleerden, hoe zy doorgaans gevormd worden, IV. 351. Hoe zy behoorden gevormd te worden. 352
Godsdienſt, hoe dezelve behoorde voorgedraagen te worden, IV. 350
——— Waar, voor den welvaart van een Gemeenebest, noodzaaklyk, IV. 387
——— Vryheid in *America*, IV. 448
Gothard, (*St.*) het doortrekken der Valei, van dien Berg beſchreeven, III. 421. Hoogte van dien Berg. 423
Graaven, (Magt der *Hollandſche*) IV. 634. Wanneer zy Dagvaarten begonnen te houden. 635. Wanneer men eerst beſcheid vindt van de Vergadering der *Staaten*. 636. Waarin hunne magt ten dien tyde beſtondt, *ald.* De Graaven mogten, zonder bewilliging der Staaten, geene *Beden* doen, 637. Hoe gedaan wierden, *ald.* enz. Magt der Graaven, zo als ze waren, toegeſtaan. 639
GRANVELLE, Character dienS Cardinaals, IV. 360. Gehaat by 't Volk, by ORANJE, EG-MOND en HOORN, 261. Kan, hoe zeer begunſtigd door het Hof, het hier te Lande niet houden, 262. Wordt een voorwerp van openbaare ſchimp, en verlaat het Land. 263
Graſplanten, derzelver Rangſchikking, IV. 394
GREGORIUS de VII, de Inhoud der XXVII Artykelen, *Dictatus Hildebrandini*, of *Dictatus Papæ* geheeten, IV. 157
Groningers, ſtaalen van hunne Vryheidsmin, III. 592 enz.

H.

Hamdoublet of *Holſterſchulp*, wat men oudtyds van den *Wagter* of het *Kreeftje*, in dezelve verteld heeft, III. 146. Waar uit dit vertelzeltje gebooren is, 147. 't Gezag van LINNÆUS niet genoeg om 't zelve te handhaaven, 148. Hoe ze gevangen worden. 150
HANDEL. XVIII. 12—17. verklaard, III. 134
——— XIV. 19. verklaard, III. 297
——— XXIII. 1—10. opgehelderd, III. 353
Hartstochten, (Godsdienſtige) welke die zyn, III. 5. Moeten opgewekt worden, *ald.* In hoe verre zy al of niet kenmerken der hartveranderende Genade zyn. 6
Hazelwormen, eene ſoort van Slangen, in *Drenthe*, beſchreeven, IV. 246
Hebreeuwen, in hunne Oude Schriften zyn voetſtappen te ontdekken, dat zy in een Leeven na dit Leeven geloofd hebben, IV. 615
Held, (Het gedrag van een) by 't bekomen der Nederlaage, III. 604

Hel-

Heldendicht, waar in het beſtaat, IV. 226. Wat 'er voornaamlyk in moet in agt genomen worden. *ald.*
——— bepaaling van 't zelve, IV. 590. Vereischten. *ald.* Over de naavolging der Ouden, 591. Over het in 't oog houden der Waarſchynlykheid. 592
Hooft (P. C.) verbetert de Nederduitſche Dichtkunst, door den *Cadans* in te voeren. III. 500
Hoppe, zeer goed tot het bewaaren van Pelteryen, IV. 250
Huisgezin (Een Gelukkig) op het Land. *Dichtstafereel.* III. 424
———. (Het Dichtend) *Fragment*, III. 568
Huwelyk tuſſchen een *Jood* en *Christen*, naar 's Lands wetten ongeoorloft. IV. 42
——— Door Christus tot de oorſpronglyke Inſtelling gebragt, IV. 240
Hyſterologie, (*Hiſtoriſche*) of Woordverplaatzing door veele voorbeelden uit de H. Schrift opgehelderd, III. 297

I. J.

Inquiſiteurs van Staat te *Venetie*; oprigting van deeze Rechtbank; en hoe ſchroomlyk dezelve is, III. 553
Inſecten, geen oorzaak van Schurft of andere Huidziekten, IV. 300
Invloed, (Het Stelzel van den Natuurlyken) van Ziel en Lichaam beweerd, IV. 198 Dat van de Verordende Inſtemming verworpen. 203
Ipecacuanna, in alle gevallen het beste Braakmiddel niet, IV. 391
Ipecacuanna, vreemd gevoelen over dit middel gegispt, IV. 623
Israëliten, derzelver geſteldheid ten dage der *Regteren.* III. 41
——— (Oude) hun Character. IV. 385
Italie, ſtaat der Boeren in dat Ryk, IV. 452. Die de Landen van Kloosters en Geestlyken bewoonen, de gelukkigſte. 454
Jacoba's Kannetjes, aanmerkingen daar over, III. 59
Jacobus II. 14—26. opgehelderd, IV. 327
Jans (*St.*) *Christenen*, berigt daar van, IV. 467
Jeruſalem, (De verwoesting van) eene drangreden voor de Jooden om zich te bekeeren, IV. 96
Jes. LXVI. 24. toegelicht, III. 307
— LII. 13—15. opgehelderd, IV. 375
— LIII. 1—12. taalkundig verklaard, IV. *ald.*
Jesus christus (De Euangeliſche Geſchiedenis ſchetst ons, hoe de lotgevallen van) in derzelver begin, voortgang en einde beſchouwd, ſtrekken, om ons het Godlyk Koningryk, voor hem beſchikt, voor te ſtellen, III. 169
——— (De Euangeliſche Geſchiedenis van) en die der Apostelen tot de Verwoesting van *Jeruſalem*, maaken een zamenhangend geheel uit. IV. 96
——— Zyne Zielsangst aan 't Kruis

't Kruis, opgehelderd en toegepast, IV. 101 enz.
Jesus christus, by zyne gevangenneeming is geen *Romeinſche Krygsbende* tegenwoordig geweest. IV. 105
——— Hoe zyn Lichaam en Bloed, naar 't gevoelen der *Lutherſchen*, weezenlyk tegenwoordig zyn by 't Avondmaal, IV. 149
——— Hoe de Alomtegenwoordigheid hem medegedeeld is, IV. 150
Joannes XIX. 14. met mark. XV. 25, vergeleeken, en van ſtrydigheid ontheven, III. 86
Job XI. 17. ontvouwd, IV. 434
— XX. 17. toegelicht, IV. *ald.*
— XXIV. 18. 19. opgehelderd, IV. 433
Jodin, of zy bevoegd is van den Regter eene Egtſcheiding te verzoeken, indien haar Man, ſtaande het Huwelyk, den *Chriſtelyken Godsdienſt* heeft aangenomen, IV. 42
Jongeling, (De Vaderlandſche) *Dichtſtukje*, IV. 60
Jooden, aan eene byzondere Heerſchappy van christus onderworpen, III. 129
Joseph's gedrag, ten opzigte van den Overſten der *Schenkeren* en der *Bakkeren*, character-kundig overwogen, IV. 338
Josephus de II, zyn Perſoon en Character beſchreeven, III. 374
——— Zyn edelmoedigheid, III. 514
Jurisdictie (*Militaire*) Plakaat van Keizer carel den V. van den Jaare 1547, op dit ſtuk verklaard, III. 504

K.

Kadhy, welk eene waardigheid by de *Porte*, IV. 271
Kalveren, (Inënting der) met een voordeeligen uitſlag te werk geſteld, III. 496
Katten, derzelver nuttigheid door een opmerkenswaardig voorbeeld aangeweezen, *III.* 441
Kaym-Maekam, welk een post in 't *Turkſche Ryk*, IV. 272
Kerk (*Hervormde*) in Nederland, hoe door *van Einem* geſchetst, IV. 71
Kinderpokjes, of men, dezelve door de Inënting gehad hebbende, gevaar loopt van ze weder te krygen? Het tegendeel hier van beweerd, III. 403
——— veelen hebben ze waarſchynlyk ongemerkt gehad, III. 406
Kompasnaalden, door den Blixem van Poolkragt beroofd of veranderd, IV. 213
——— derzelver miswyzing verandert by Noorderlicht, IV. *ald.* by Donderbuijen. 214
Koophandel (Stellingen, betrekkelyk tot den Vryen) van onzydige Volken in den Oorlog, III. 79
——— welk een verband dezelve hebbe met *Manufacturen* en *Fabrieken*, IV. 487
Koorn, (*Turksch*) Byzonderheden dit Gewas betreffende, IV. 395. In *Noord America* veelvuldig, 396. Hoe men het daar behandelt, 397. Welk een gebruik men 'er van maakt. 398
Koude, in de Nieuwe Wereld, met die in de Oude vergeleeken, III. 317

Krevelen, Kinderen in *America*, uit *Europiſche* Ouders verwekt, hoe zeer verzwakt, III. 320
Kunstregter, welke vereiſchten voornaamlyk in hem gevorderd worden, III. 70 enz.

L.

Landgezigt. Dichtſtukje, III. 393
Landmagt, de groote vermeerdering van dezelve, voor onzen Staat ſchadelyk, IV. 358
Laodicea, (Of PAULUS eenen Brief aan de Gemeente te) geſchreven hebbe, III. 576
Leenſtelzel, gedagten daar over, IV. 24. Van wat invloed in het *Duitſche Ryk*, 26. De vryheid daar door geknakt. 29
Leeraar, hoe hy zich te gedraagen hebbe, indien zyne Gevoelens, van die in de Kerk aangenomen zyn, verſchillen, III. 583
—— bevoegd om over den ſtaat des Vaderlands in 't openbaar te ſpreeken, IV. 295
—— hoe zeer verpligt, Waarheden, welke hy voor gewigtig houdt, derGemeente voor te draagen, IV. 333
—— hoe zy doorgaans gevormd worden, en hoe het behoorde te geſchieden, IV. 351 enz.
Lichaam en *Ziel*, het Stelzel van den Natuurlyken Invloed deezer op elkanderen beweerd, IV. 198. Dat der verordende. Inſtemming verworpen. 203 enz.
Lichaamen, (Aanmerking over de *log-* of *werkloosheid* der) IV. 442
Lofzang der Engelen, by Christus geboorte. *Dichtſtukje*, IV. 46
Loretto, (Beſchryving der Stad) IV. 126; van het Heilig Huis aldaar, en lotgevallen der vervoering van 't zelve, 127; van de kostbaarheden daar in, 130; van de Bedevaartgangen derwaards. 131
Lugt, (Het onderſcheid van *gephlogisteerde* en *gedephlogisteerde*) IV. 304. Verſcheide ſtukken der Natuurkennis, door de kunde deezer Lugten opgehelderd, *ald.* Middelen, die de Lugt van *Phlogiston* zuiveren, 305; Gewaſſen hier toe zeer dienſtig, *ald.* Welke nuttigheden het wel kennen dier Lugten aanbrengt. 308
Lugtblaasjes in de Viſchen, hoe geſteld, III. 589. Proeven op de Lugt, in dezelve genomen. *ald.*
Luiaard, Beſchryving deezer Dieren, IV. 310. Hun elendig leeven, 311. De voordeelen, welken zy egter genieten. *ald.*

M.

Maaſtricht (Het beleg van) in den jaare 1748, een groote ſtap tot bevordering van den Vrede, III. 109
Maatigheid aangepreezen, IV. 474
Madras, beſchryving van deeze Engelſche Bezitting, IV. 251. Wanneer opgerigt, *ald.* Lotgevallen. 252. Koophandel. 253. Sterkte. 254.
Magt, (GODS *wetgeevende*) niet willekeurig, III. 91
Manmoedigheid tegen Verwyfdheid overgeſteld, III. 249
Manufacturen, waar in van *Fabrieken* onderſcheiden, IV. 486.

486. Hoofdſoorten daar van, *ald.* Derzelver verband met den *Koophandel.* 487
MARIA THERESIA, haar grootmoedig ſterven, III. 119
Marken, waar in *Overyſſel* ten Platten Lande verdeeld is, wat dit ten gevolge hebbe, III. 602
MARK. XV. 25. met JOAN. XIX. 14. vergeleken en opgehelderd, III. 86
——— XII. 8. opgehelderd. III. 297
MARTIALIS, het Puntdichtje van hem, waar in hy van de *Bataviéren* ſpreekt, opgehelderd, III. 364
Maſtikboom beſchreeven, III. 349. Verzameling van de *Maſtik.* 350
MATTH. XIX. 5. opgehelderd. IV. 529
Mays of *Maiz*, zie *Koorn.* (*Turkſch*)
Mensch (De) als Gods Beeld beſchouwd, III. 479
Menſchen, tot werkzaame weezens geſchaapen, III. 50
Meridiaan, (Geſchiedkundig verſlag van het plaatzen van den Eerſten) op de Aardgloben en Landkaarten, III. 20
MESSIAS, (De) Koning byzonder over 't Land en Volk van *Israël*, III. 129
Mexico, door CORTES ſtoutmoedig belegerd en bemagtigd. IV. 61
Minne, uitgeſtrekte betekenis van dat woord, IV. 83
Miswyzing der Kompasnaalde veranderd, ten tyde van 't Noorderlicht, IV. 213. By Donderbuyen, 214
Modedwepery beſchreeven, III. 466
MONTESQUIEU, Berigt van deezen Geleerden, IV. 508. Het oordeel van VOLTAIRE, over hem gewraakt. 509
MOZES onderzoek, of hy een gedeelte zyner Godsdienſtige Inrigting van de Heidenen, en inzonderheid van de Egyptenaaren, ontleend hebbe? IV. 280. Of deeze inrigting eene voorbeeldelyke of Typiſche beduidenis gehad hebbe. 284
Mufti, (*Groot*) welk eene waardigheid aan het *Turkſche Hof*, IV. 268
Mulla, welk eene waardigheid by de *Porte*, IV. 271
Muſſchen, derzelver veelvuldigheid en verbaazende vermenigvuldiging, III. 440. Welk nut zy doen. 441. Hoe zeer belaagd. *ald.*

N.

Natuur, (De Eenvoudigheid der) door ſpreekende voorbeelden beweezen, III. 49
——— derzelver beſchouwing wekt ons tot verheerlyking van GOD, III. 180
NEHEMIA, zyne Volksliefde characterkundig beſchouwd, IV. 608
Niagara, eene Waterval in *New-York* beſchreeven, IV. 534
NICOLAAS, *Heer van Putten en Stryen*, zyn Afkomst, III. 497. Zyn Character. 498
NOAILLES, (De Hertog van) verſlag van deezen Staatsman, IV. 32
Noorderlicht, een voortbrengzel der Electriſche ſtoffe, IV. 212
——— veroorzaakt verandering in de miswyzing der Kompasnaalden. 213

Nopal, zie *Vygeboom*. (*Indiaansche*)
Noorwegen, ſchaarsheid aan Brood in veele ſtreeken, IV. 276
Nouvellist, (Character van een) III. 463

O.

Oaxaca, het Landſchap waar men de *Cochenille* teelt. Voordeelen welke zulks aan de Stad van dien naam aanbrengt, IV. 631
Oculus Mundi, een Steen van dien naam beſchreeven, IV. 353
Oldenburg, (Het Huis van) hoe het tot de *Deenſche* Kroon kwam, III. 279
Onmagt (Gronden waar op men de Leer van 's Menſchen) vestigt, IV. 287
Onzydigheid, van hoe veel belangs voor onzen Staat, IV. 355
Openbaaring, (*Chriſtlyke*) Verſchillende gevoelens over derzelver onderſcheidend Kenmerk, III. 390, 392, 394.
Opvoeding der Jonge Heeren in *Engeland*, nadruklyk beſchreeven, III. 251
—— moet zich bevlytigen om vroeg het Oordeel en de Oplettenheid te oefenen, IV. 180
Orang Outang, verſchilt veel van den Mensch: maakt een byzonder ſoort onder de Apen uit, IV. 577
Overdaadigheid, wat men daar door bepaald te verſtaan hebbe, IV. 546; derzelver invloed op den Koophandel, 547 enz.
Overyſſel, grootte, en Volkrykheid van dat Gewest, III. 600. Waarom niet ſterker bevolkt, 601. Verdeeling des Lands, dat veel al niet in byzonderen eigendom behoort. 602

P.

Paardenſtaarten, oorſprong van deeze aan te merken, als een rangonderſcheiding aan het *Turkſche Hof*, IV. 268; derzelver gebruik. *ald.*
Pache, zie *Baſſas*.
Paradys, wanneer de Joden van 't zelve als de plaats der Gelukzaligen naa den dood geſproken hebben, IV. 423
PAULUS, tweemaalen te *Rome* gevangen geweest, III. 429
—— zyne Brieven, aan TIMOTHEUS en TITUS, leveren een treffend bewys op van de opregtheid zyns Characters, IV. 232
Paus, zyn gezag volgens de XXVII Artykelen van de *Dictatus Hildebrandini* of *Dictatus Papæ* geheeten, IV. 157
—— ongelukkige omſtandigheden, die het Pausſchap laſtiger maaken dan andere Vorſtlyke Waardigheden, IV. 224
Peltéryen, door Hoppe tegen de Motten bewaard, IV. 250
Perſoonadien (Zinnebeeldige) hoe in Dichtwerken te gebruiken, IV. 323
PETER de I. ſchikking door hem op de Throonopvolging gemaakt, III. 369
1 PET. I. 8. toegelicht, III. 4
Phenicièrs, derzelver Lotgevallen en Oorzaaken daar van, III. 381
PHILEMON, (Brief aan) het oogmerk van denzelven, IV. 231

PHILIPPUS DE SCHOONE, Koning van *Frankryk*, wederſtreeft BONIFACIUS den VIII. IV. 403
Pinna Marina, zie *Handoubiet*, als mede op dat woord *Pinnotheres* en *Pinnophylax*.
Piſangboom, nuttigheden van eene ſoort van Rag of Spin, naar Katoen gelykende onder deszelfs baſt, IV. 165
PIUS de VI., (*Paus*) zyn Character, IV. 219. Zyne Bygeloovigheid, 221. Hoe hy de Hooge Mis bediende. 222
Planten, (Uitwerking der) die in eene Kamer gehouden worden, III. 104
——— derzelver nut in 't zuiveren van de lugt, IV. 305. Aanmerking over derzelver Ademhaaling met die der Dieren vergeleeken. 307
Pokken (*Indiaanſche*) welk eene ziekte, IV. 160, 161
Porcelein-Fabriek in *Saxen* beſchreeven, III. 203
Porte (Waarom het Turkſche Hof den naam van) draagt, IV. 267
Prediker, door SALOMO geſchreven, III. 521. Wanneer waarſchynlyk van hem opgeſteld. 523. Godlykheid van dit Boek. 524. Hoofdbedoeling en Redenbeleid in 't zelve. 525
PSALM XXXIX. 4, andere vertaaling van dit vers, III. 359
——— ——11, anders vertaald, III. *ald.*
——— XLIX. 15. Giſſing na eene betere Leezing, III. *ald.*
——— LVI. 8. veelal verkeerd verklaard, III. 360
——— CXXIII. 2. zonderling Prophetisch verklaard, IV. 4
PUNT (JAN), ſchets zyns Leevens, IV. 75 enz.

R.

Redenrykers, onkundig van den *Cadans*, onzer Verzen, III. 499
Regt, (Het *Juſtiniaanſche*) wanneer hier ingevoerd, en enkel als een *Jus Subſidiarium* aangenomen, *IV.* 583
Regters onder *Iſrael*: eigenlyk Regeerende Legerhoofden. Oorſprong van derzelver aanſtelling, III. 1. Bedenkingen over de eenvormigheid, en te gelyk van de verſcheidenheid der Godlyke ſchikkingen, ten tyde der Regters. 2, 3
——— (Der *Iſraëlieten* geſteldheid ten dage der) noodig in agt te neemen tot het verſtaan van het Boek, 't welk den tytel van *Regteren* voert, III. 41 enz.
Reys-Effendi, welk eene waardigheid aan het *Turkſche Hof*, IV. 271
——— *Kitáb*, zyne bediening by den Sultan, IV. *ald.*
Ringſlangen in *Drenthe*, IV. 244
ROM. XII. 7. opgehelderd, III. 97
——— VIII. 19—24. opgehelderd, IV. 523
——— XIV. 23. toegelicht, IV. 566
Romeinen, onderwerpen de *Achaërs*, IV. 257
Rood, (*Turksch*) hoe geverfd, III. 351
Roodeloop, oorzaaken, kenmerken en geneesmiddelen deezer kwaale, III. 101
Röraas, eene Stad in *Noorwegen* beſchreeven, IV. 274;

Schaarsheid aldaar. 275
Rotten, verbaazende vermenigvuldiging derzelven, door het weeren der Katten, III. 441
RUITER, (M. A. DE) Hoofdtrekken van zyn Character, III. 240
Rusland, (Over de Throonopvolging in) III. 369
——— (Tytels der Beheerscheren van) III. 370
——— Pragtige Hofftoet in dat Ryk, III. 512

S.

Sabbathjaar, op hoedanig eene wyze men de Wet, van in 't zelve geene schulden te eischen, te verstaan hebbe, IV. 562
Sabiers of *Zabiers*, welk een Godsdienstige Aanhang, IV. 468. Zie voorts *Jans* (*St.*) *Christenen*.
SALOMO, Schryver van den Prediker, en aanmerkingen over dat Boek, III. 521 enz.
——— als Regter beschouwd, IV. 412
Samengroeizels, *Natuurlyke* en *Elementeele*, IV. 112
2 SAMUEL XXIV. opgehelderd, IV. 142
Sandschiak, welk een waardigheid aan het *Turksche Hof*, IV. 269
Saxen, berigt van de Porcelein-Fabriek aldaar, III. 203
Scheepvaart, (Stellingen, betrekkelyk tot de vrye) van onzydige Volken in den Oorlog, III. 79
Scheol der *Hebreeuwen*, of het *Ryk der Dooden*, wat zy daar door verstonden, IV. 431
Schilders, op deeze mag *Nederland* roemen, III. 242
Schoorsteenroet, wat nuttig gebruik 'er van zou kunnen gemaakt worden, III. 223
Schouder-ontwrigting, Aanmerkingen hier over; III. 263, 264
Schryvers, (Ongeloovige) raadgeevingen van 't geen zy behooren in agt te neemen, III. 14
Schurft, niet aan Insecten toe te schryven, IV. 301
Scilla, in welke gevallen boven de *Ipacacuanha* te stellen, IV. 392
Skien, of lange schaatzen, en *Skieloopers* beschreeven, IV. 276
Slangen, welke in *Drenthe* gevonden worden, IV. 244 enz.
Spaarzaamheid der Voorouderen aangeprezen. *Dichtstukje*, III. 613
Sser-Askyr, by de Turken zo veel als Groot-Veldmaarschalk, IV. 272
Staaten, (Van de Vergadering der) oudder de *Hollandsche* Graaven, IV. 636. Vraagen wegens derzelver Magt ten dien tyde, *ald.* Deeze hadt plaats omtrent de Graafiyke *Beden*, en hoe. 637
——— (*Algemeene*) by dezelve berust de Oppermogenheid niet; maar elk der Zeven Steden is oppermagtig, IV. 539
Staatsdienaaren aan het *Turksche Hof*, hunne onderscheide waardigheden, IV. 267
Starrenhemel, Dichterlyke beschouwing van denzelven, III. 564
——— (Dichtstuk over den) IV. 173
Steden (De hebben ten tyde der Staatsregeering, zich niet zon-

zonder verlof der Staaten, versterkt, III. 56—59
Steden, Aanmerkingen wegens derzelver Beschryvingen op de Dagvaarten onder de Graaven, IV. 638
Steengroeijing in der Menschen blaas, hoe dezelve toegaat, IV. 346. Kleine Steenen groeijen 'er niet aaneen. 347
Stivelen, een oud Duitsch woord voor *dooden* gebezigd, IV. 644
STUART, (JAMES) zyn Character, IV. 478

T.

Taal, (*Getische*) aanmerkingen over de overblyfzels daar van, IV. 642
Tarw, (*Spaansche*) byzonderheden ten opzigte van die Plant, IV. 395
TAS, (WILLEM) zyn manmoedig gedrag tegen de *Engelschen* in *Groenland*, IV. 216
TEMMINCK, (E. DE VRY) Byschrift op hem, III. 294
Theist (Wat men door een) te verstaan hebbe, waar in hy onderscheiden is van een *Deist*, III. 15 *Aant.*
THEVENOT, of hy waarlyk in 't Oosten geweest zy, onderzogt en beweerd, III. 329
Toon, herkomst van dat woord, III. 192; wat dezelve is in onderscheiding van *Geluid* en *Klank*, *ald.* Nadere bepaaling, en om zich een recht denkbeeld van de *Toonen* te vormen. 193, 194
Tooneelspeelders en *Tooneeldichters*, eenige Lessen voor hun, III. 516
Treuren, geoorlofdheid hier van aangeweezen, III. 397
Turfkoolen, aanslag van dezelve verkeerdlyk voor zwavelagtigheid van den Turf gehouden, III. 221. Deeze is veel eer Ammoniakzout, *ald.* Aanmerkingen hier over, en de mogelykheid om uit Schoorsteenroet dit zout te bereiden, 222 enz.
Twi, betekenis van dat woord by *Jacob van Maerlant*. IV. 643
Tyd, (Hoe veel elk doen *kan* om den kwaaden) waar over men klaagt, goed te maaken, IV. 620
Tydrekening van MARTINET, verbeterd, III. 419

U.

Unie van *Utrecht*, wat dezelve behelst, IV. 539; met welk een oogmerk aangegaan, 541; welk een onthaal dezelve ontmoette, 542 enz.
Utrecht, door de *Romeinen* gesticht, zulks opgemaakt uit een Romeinsch Altaar daar gevonden, III. 312

V.

Vaderland (Liefde tot het) geschetst, III. 283
—— Liefde tot het zelve, aangepreezen, IV. 299
—— hoe naadeelig voor 't zelve, de Baaszugt en zelfzoekende Ondeugden, IV. 336
Vee, uit Europa in America overgebragt, verzwakt, III. 321
Veelwyvery, waarom van MOSES veroorlofd, IV. 240 Door CHRISTUS afgekeurd. 241
Venetie, aanmerkingen over de *Inquisiteurs van Staat* aldaar, III. 553

Ver-

Verbeeldingskragt, (Aanmerkingen wegens de orde en wanorde, als mede over de langzaamheid of ſnelheid der) IV. 586
Verſteeningen, (Rangſchikking der) III. 186; de Vraag, van waar 'er zo veele op 't hoog gebergte, beantwoord. *ald. en verv.*
Viſier, (*Aſem* of *Groot-*) welk eene waardigheid aan het *Turkſche Hof*, IV. 268
Viſſchen, van derzelver Lugtblaasjes, en Proeven genomen op de Lugt daar in vervat, III. 589
Vitriolum Album en *Cæruleum*, wanneer als Braakmiddelen best te gebruiken, IV. 393
Vlasbouw, den Nederlanderen aangepreezen, III. 265. Wat daaromtrent byzonder in aanmerking komt, aangetoond. *ald. en verv.*
Vlyt, der Voorouderen aangepreezen. *Dichtſtukje*, III. 613
Vloeken (Het) tegengegaan, IV. 293
Voerman, (Een *Franſche* en *Duitſche*) leveren ſterke Volkscharacters op, III. 327
Volksregt, (*Algemeen*) wat het bepaalt, ten aanziene van de vrye Scheepvaart en Koophandel van onzydige Volken in den Oorlog, III. 79
Volmaaktheid, welk eene Christen moet bereiken, IV. 99
VONDEL, de groote Verbeteraar onzer Dichtkunst, III. 501
Vooroordeelen, allen, die 'er tegen ſchreeuwen, zyn 'er niet vry van, III. 176
Voorzienigheid, (De voetſtappen der) in den Slag op den 5 Aug. III. 581
——— (*Onbepaalde*) wat men hier door te verſtaan hebbe, IV. 424
——— (*Byzondere*) beweerd, IV. 425
——— (*Algemeene*) waar in gelegen, IV. 426
——— (Over de kenmerken eener *byzondere*) IV. 480
Vrouwen, (*Franſche*, *Engelſche* en *Hoogduitſche*) met elkander vergeleeken, III. 326
Vryheid, (*Zedelyke*) waar in gelegen, IV. 21
——— (*Godsdienſt-*) in *America*, IV. 448

W.

Waarſchynlykheid, (Leſſen om de trappen van) te bepaalen, III. 445
——— hoe in Kunſtwerken in 't algemeen, hoe in 't Heldendicht, inzonderheid in agt te neemen, IV. 592; van waar zo veel onwaarſchynlykheid in 't zelve. 595
Warmte, (Onderſcheide ſoorten van de) der Lichaamen, III. 225
——— in de Nieuwe Wereld, met die in de Oude vergeleken, III. 317

Weegluis of *Wandluis* beſchreeven, IV. 249. Middelen daar tegen. 250
Weelde, zie *Overdaadigheid*.
Weezenlykheid (De) der dingen, die wy onder onze zintuigen ontdekken, te lochenen, welk eene dwaasheid, IV. 364 enz.
Wellevenheid vordert niet het bidden en danken, voor en na den Maaltyd na te laaten, IV. 236
Wellust, (Laagen der) hoe door Rede en Godsdienst te overwinnen. *Dichtſtukje*, IV. 83 enz.
Wellustige, (De berouwhebbende) *Dichtſtukje*, IV. 510
Welſpreekendheid op den Predikſtoel, welke veranderingen die in de *Lutherſche Kerke* ondergaan hebbe, III. 288
Werelds-oog, een Steen van dien naam beſchreeven, IV. 353
Werkwoorden, Nieuwe Taalregelen omtrent dezelve, IV. 417
Wet der twaalf Tafelen by de *Romeinen*, aanmerkingen over het invoeren van dezelve, III. 233
Wetten, (Gods) zyn niet willekeurig, III. 91
Willekeurig, bepaalde beteekenis van dat woord, IV. 501.
Willem de I, zyne werkzaamheid om de nabuurige Provincien, ten tyde van don juan, tot eene nadere Vereintenis te beweegen, III. 155. Deeze zyn niet alleen heimlyk; maar door openbaare bezendingen geſchied. 156 en 544
Wolff, (Juff. E.) de Schryfſter niet van den *Schotſchen* en *Engelſchen Catechismus*, III. 517
Woordverplaatzing, *Hyſterologie* veelvuldig in de Schriften des N. T. III. 297
Wysgeeren, (*Griekſche*) korte opgave van hunne Leerſtelzels, IV. 493

Z.

Zand, verſchillende gevoelens daar over, IV. 113. Deeze getoetst. 114 enz.
—— gronden in ons Vaderland, IV. 116
Zedeleer, 't nut van derzelver Leſſen, III. 333
Zee, (*Roode*) welke natuurlyke oorzaaken kunnen medegewrogt hebben om den doortocht der *Israëlieten* door, en het verdrinken van pharao in, denzelven te bevorderen, III. 306
Zeefbyen, eene ſoort van *Weſpen*, zogeheeten, hebben aan de Pooten geen Zeefjes; en wat de zogenaamde Zeefjes zyn, aangeweezen, III. 145
Zeehandel, (Voorſtel ter meerder beveiliging van den) III. 82
Zeemagt, derzelver inſtandhouding, den Lande heilzaam, IV. 360
Zeevaard van ons Vaderland, hoe in verſcheide Oorlogen benadeeld, IV. 38
Ziel en Lichaam werken door eenen natuurlyken *Invloed*, en niet door eene verordende Inſtemming op elkander, IV. 198 enz
Zonde, (De Geſchiedenis der Eerſte) opgehelderd, III. 569
Zoonen, in het Omlander Landrecht, boven de Dochters bevoordeeld, V. 413
Zweeren ('t Ligtvaardig) tegengegaan, IV. 293